İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi

İSMAİL HÂMİ DANİŞMEND

İZAHLI OSMANLI TARİHİ KRONOLOJİSİ

Cilt : 3

M. 1574 — 1703
H. 987 — 1115

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

1 9 2 5

1 9 7 2

Bu kitap 1972 yılında İstanbul Ankara Caddesi No. 38 de
TÜRKİYE BASIMEVİ'nde dizilmiş ve YAYLACIK
MATBAASINDA basılmıştır.

FASILLAR FİHRİSTİ

İHTİLÂFSIZ SENELER

(M. 1574 = H. 987 — 1703 = 1115)

ÜÇÜNCÜ MURAD

(Murâd-ı Sâlis)

— M. 1574 = H. 982 — M. 1595 = 1003 —

1574 = 982

22 Kânunuevvel = 8 Ramazan, Çarşanba : Üçüncü Murad'ın cülûsu ve babası İkinci Selim'le beş erkek kardeşinin cenâze merâsimi.

(1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü dünyaya gelmiş olan Üçüncü Murad'ın cülûsundaki yaşı 28 sene, 5 ay, 19 gündür : Yâni 29 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Sultan Murad, Kanunî devrinde 1561 = 968 senesi 18 Mart = 1 Receb Salı günü yaşının 14 sene, 8 ay, 16 gün olduğu, yâni 15 yaşının içinde bulunduğu sırada Saruhan = Mağnisa valiliğine tâyin edilmiş olduğu için, o günden bu günkü cülûs tarihine kadar 13 sene, 9 ay, 5 gün valilikte bulunmuştur. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân etmiş olmakla beraber Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna birden hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, Üçüncü Murad Osmanlı padişahlarının on ikincisidir. — Sultan Murad'ın anası bir Yahudi dönmesi olan ve Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzuna kapı açan Nûr-Bânû-Sultandır : 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Osmanlı müelliflerinin «Mûrâd-ı Sâlis» ve eski Garp müverrihlerinin de «Amurat III» dedikleri Üçüncü Murad'ın «Murad Hudâvendigâr», «Yıldırım Bâyezid», «Çelebi Sultan Mehmet», «Fatih Sultan Mehmet», «Bâyezid-i Velî», «Yavuz Sultan Selim», «Kanunî Sultan Süleyman» ve «Sarı Selim» gibi halk ağzında takarrür etmiş bir lâkabı yoktur : Kendisinden evvelki İkinci Murad ve kendisinden sonraki Dördüncü ve Beşinci Murad'lar gibi o da lâkapsızdır.

Üçüncü Murad'ın cülûs merâsimi Topkapu sarayının avlularından birinde ve açıkta yapılmıştır; saltanat tahtı bir rivayete göre «Bâb-ı-Hümâyun» önünde ve ikinci bir rivayete göre de «Bâb-us-Saâde» önünde kurulmuştur : Bunlardan birincisi sarayın Ayasofya tarafındaki dış kapısı ve ikincisi de «Ak-ağalar kapusu» ismiyle de anılan iç kapısıdır : İkisinin ortasında bir de «Bâb-üs-Selâm» denilen «Orta-kapu» vardır. Birinci rivayet doğru olduğu takdirde cülûs merâsiminin dış-kapı içindeki büyük avluda ve ikinci rivayet doğru olduğu takdirde ise «Bâb-üs-Selâm» ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki avluda yapılmış olması lâzımgelir. — O gün Vüzerâ, Ulemâ, Ümerâ ve sair devlet ve saray erkânı İkinci Selim'in mâteminden dolayı «şemleler sarunup siyâh libâs-ı mâtem pûşide» olarak saraya gelmiş ve sebahın «üçüncü sâatinde» yeni padişah Harem'den çıkıp tahta cülûs ederek Vezir-i-a'zamdan itibaren bütün devlet ve saray erkânının biatlerini kabul etmiştir; bu merâsimde Sokullu'nun etek öptüğü rivayet edilir : Bu devre kadar biatlerde el öpüldüğüne göre, etek ve saçak öpme âdeti belki de Sokullu'nun işte bu hareketiyle başlamıştır. — Bu sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Sokullu-Mehmet Paşa'dan başka Piyâle Paşa ikinci, Ahmed Paşa üçüncü, Zal-Mahmud Paşa dördüncü, Lala-Mustafa Paşa beşinci ve Koca-Sinan Paşa da altıncı vezirdir; Meşîhat makamında Ebussuûd Efendi'nin halefi Hâmid Efendi ve Deryâ kapdanlığında da Tunus fâtihi ve Barbaros'un talebesi Kılıc-Ali Paşa bulunmaktadır. Cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Murad içeri çekilmiş ve biraz sonra da İkinci Selim'in cenâzesi çıkarılmıştır : Dev-

let erkânı tabutu sarayın iç-kapısı olan «Bâb-us-Saâde» önünden karşılamış, bu sırada Sultan Murad tekrar çıkıp babasının cenâzesini tâkip etmiş, tabut «Bâb-üs-Selâm» denilen orta-kapı ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki «Servili-yol» da hazırlanan bir «tahta-bend» üzerine konulmuş ve İkinci Selim'in cenaze namazı işte burada, yâni saray avlusunda Şeyh-ül-İslâm Hâmid Efendi tarafından kıldırılmıştır; namazda Hâmid Efendi'nin sağında padişah, solunda vezir-i-a'zam mevki almıştır. Üçüncü Murad o gece idam edilen beş kardeşinin cenâzelerine ait işlerden dolayı daha ileri gitmiyerek namazdan sonra içeri dönmüş, cenâzeyi Ayasofya'da inşâ edilmekte olan türbesine kadar vüzerâ ve ulemâ teşyî etmiş ve henüz mezar hazır olmadığı için tabut türbenin yanında kurulan otağa konulmuştur.

Tam işte bu sırada içerden Kapucular-kethudâsı gelip devlet erkânını tekrar saraya dâvet etmiş ve bu sefer de o gece «Nizâm-ı âlem»e kurban edilen beş şehzâdenin beş tabutu birden çıkarılmıştır! Bu fecî manzara karşısında «nâsun feryâdı âsmâna peyvest» olduğundan ve «ol gün Istanbul halkunun bükâ ve feryadların melâike-i Arş-ı azîme dinletmüş» olduklarından bahsedilir : Bu beş tabut da türbenin yanındaki otağa götürülmüş ve «ikisin bir tarafa ve üçün bir tarafa koymak» suretiyle bunlar da babalarının etrâfına dizilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yetişmiye başlamış olan Üçüncü Murad o muhteşem devrin bütün şehzâdeleri gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş, 15 yaşından itibaren 14 sene kadar Mağnisa valiliğinde idare işlerine alışmış çok zeki ve münevver bir hükümdardır. Bilhassa edebî şahsiyeti çok kuvvetlidir : «Millet» kütüphânesindeki «Emîrî» koleksiyonunda ikisi Türkçe ve ikisi de Arapça ve Acemce olmak üzere dört divânı vardır; şiirlerine hâkim olan tasavvuf meyli lirik bir ruhun hazin ve zarif âhengiyle karışır. Üçüncü Murad'ın bâzı Garp menbâlarında da takdir edilen bu meziyetlerine mukabil, iptilâ derecelerini bulan kadın ve para düşkünlükleri gibi devlet bünyesine zararları dokunmuş büyük kusurları da vardır. Yeni padişahın muhtelif menbâlarda bahsi geçen bu müfrid iptilâları, meselâ «Müneccim-başı» tarihinde şöyle tasvir edilir :

«Yekpâre zevk-u-sohbete mâil olup müddet-i saltanatlarında Istanbul'dan çıkmak vâkı' olmadı. Menkûhaları, Mehmet-Han vâlidesi Safiyye-Hâtun'dan mâada kırk nefer câriyeleri var idi : Mecmûundan yüz otuz nefer evlâtları olmuştur! Bunlardan da on dokuz erkek ve yirmi altı kız bâkî kalup erkeklerin cümlesinin cenâzeleri kendü na'şleriyle maan çıkup kızlar Eski-saray'a nakl ve içlerinden bülûğa erenleri birer birer ere vermiştir. Müşârünileyh Hazretleri serîr-i saltanata cülûslarına dek menkûhaları Safiyye-Hâtun'a münhasır idiler; ba'dehu hemşireleri Esmâ-Han Sultan ki Vezir-i-a'zam Mehmet Pâşây-ı-Tâvil'in zevcesi idi : Bir nice perî-cemâl câriye ihdâ eyledi; Şehriyâr Hazretleri anlara takarrüb murâd buyurduklarında mümkün olmadı! Bu ahvâli vâlide-i muhteremeleri Nûr-Bânû Hazretlerine keşfittiler : Müşârünileyhânın Safiyye-Hatun'a evvelden gayzı var idi; bu husus dahi müekkid olup anın yanında mukarreb olan câriyeleri ve avretleri ahz-u-tahvîf ile Şehriyâr Hazretlerinin recûliyyetini akdettiklerini ikrâr ettirdi ve akdi götürüp halleyledi! Bundan sonra Şehriyâr Hazretlerine kudret gelüp cevârî cem'ine kemâl-mertebe şevkleri düştü: Şöyle ki etrâf-ı memâlikte bir câriye-i hasnâ kalmadı ki olunup hidmet-i şeriflerine ihdâ olunmaya! Hattâ bikr câriyelerde ihdâya sezâ kalmayup giderek seyyiblere dahi tenezzül olunmağa başladı! Vefâtlarından sonra câriyeleri saraydan ihrâc ve ümerâya ve çorbacılara tezvic olunmuştur. Şehriyâr Hazretlerinin muâşeret-i nisvân ve cem-i mâle kemâl-mertebe inhimâkinden gayri aybları yoğ idi. Mülûk-i Osmaniyyeden ibtidâ rüşvet ahzine tasaddi eyliyen bunlar olmuştur».

İşte bu vaziyetten dolayı Kanunî devrinde kurulmıya başlıyan kadınlar saltanatı Üçüncü Murad devrinde daha kuvvetli ve daha mütekâmil bir müessese şeklini almıştır! Harem'de iki parti vardır : Biri yeni saltanat devrinde «Vâlide-Sultan» olan Nûr-Bânû'nun, biri de Üçüncü Murad'ın sevgili karısı Safiyye-

Sultan'ın idaresindedir; İkinci Selim'in kızı ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Han Sultan'la Harem Kethudâsı Canfedâ ve Vekilharç Râzıye Kadınlar Vâlide-Sultan partisinin en meşhur unsurlarıdır. Bunlara karşı âdetâ yalnız kalan Safiyye-Sultan en mühim kuvveti kocası üzerindeki büyük nüfuzunda gösterilir. Bu Safiyye-Sultan Venediklidir ve «Baffo» ailesindendir; Vaktiyle babası Venedik cumhuriyetinin Korfu valiliğinde bulunduğu sırada Türk korsanlarının eline geçmiş ve güzelliğinden dolayı saraya takdim edilerek şehzâde Murad'a verilmiştir. Bu güzel kadının kocası üzerindeki nüfuzuna karşı Nûr-Bânû Sultan'la kızı Esmâ-Han Sultan Üçüncü Murad'a güzel câriyeler takdim ederek mücâdele etmişler ve işte bu sâyede devlet işlerine bile karışmışlardır: Meselâ Sultan Murad'ın hiç hoşlanmadığı eniştesi Sokullu-Mehmet Paşa'yı bir türlü azledemeyişinde bu kadınlar partisinin büyük bir tesiri vardır. Harem'deki kadın partilerinden başka Üçüncü Murad üzerinde büyük bir nüfuzu olduğundan bahsedilen bâzı devlet ve saray adamları da vardır: Bunların en mühimleri Hâcce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi, İsfendiyar-oğlu Şemsi Paşa, Defterdar Kara-Üveys Paşa, Rumeli Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Efendi, Bâb-us-Saâde ağası Gazanfer Ağa ve Şeyh Şücâ' gibi bir takım şahsiyetlerdir. Bunlardan büyük müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in meşhur nedîmi Hasan-Can'ın oğlu ve «Tâc-üt-tevârîh» in müellifidir. Sokullu'ya karşı çok kuvvetli bir muhâlefet cephesi teşkil eden bu mühim şahsiyetlerin çok büyük bir muhâlefet kütlesine istinâd ettikleri anlaşılmaktadır: Bir taraftan İkinci Selim devrindeki Ejderhan ve İnebahtı muvaffakıyetsizliklerinden ve bir yandan da her tarafa kendi akrabâsiyle adamlarını doldurarak kendisine mensub olmıyanları ezmiş ve hattâ İkinci Selim'in maiyyet adamlarını bile öteye beriye sürmüş ve bâzılarını da idâm ettirmiş olan Sokullu'ya karşı senelerdenberi kuvvetli bir muhâlefet cereyanı mevcud olduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Üçüncü Murad'ın daha şehzâdeliğinden itibaren maiyyet erkânı arasında Sokullu'ya karşı umumî bir nefret bulunduğu rivayet edilir; Peçevî bu noktayı şöyle anlatmaktadır:

«Pâdişah-ı âlî-şânun mukarrebleri kendünden emn üzere olmayup henüz sancâğ-ı Hümâyunda iken kadh-u-zemmine müteallık kelimâtdan hâlî olmazlar idi ve:

— Mehmet Paşa hayâtda iken Saâdetlü Pâdişâhun cülûs-i Hümâyunların istemezüz! dirler idi:

— Zîrâ her birimüzü birer bahâne ile dergâh-ı Pâdişâhîden sürmesi ve bizi âstân-ı Pâdişahîde çok görmesi mukarrerdür!

diyü ızhâr-ı inkisâr iderler idi».

Yukarda gördüğümüz gibi Üçüncü Murad bile Sokullu'ya karşı daha ilk ânından itibaren emniyetsizlik duymıya başlamış, Mağnisa'dan Istanbul'a geldiği gece onun kendisine ihânet etmek ihtimâlinden çekinmiş, bu his bir zaman içinden çıkmamış ve bilhassa etrâfındaki Sokullu muhâliflerinin mütemâdî telkinleriyle günden güne şiddetlenmiştir. Bu muhâliflerden Rumeli-Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi doğruluğu ve ciddiyetiyle şöhret bulmuş mühim bir şahsiyyet olduğu için, ikide bir padişaha:

— Vezire i'timad buyurman: İlerü çektüğü ya kendü müteallıkaatudur, ya rüşvetin almuş. Elbette bir garaz-ı fâsidi vardur!

gibi telkinâtta bulunması Üçüncü Murad'ın en küçük işlere bile bizzat müdâhale etmesiyle neticelenmiş, sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet ayrılığı bozulmıya başlamış, eniştesi olduğu ve karısı vâsıtasiyle saraydaki Vâlide-Sultan partisine istinâd ettiği için Sadr-ı-a'zamını azledemiyen padişah onun nüfuzunu hiçe indirecek tedbirler ittihâzına kalkışmış ve bilhassa Sokullu'nun akrabâsiyle adamlarını yerlerinden attırarak ve hattâ bâzılarını idâm ettirerek onu bütün istinâd noktalarından mahrum edecek tedbirler ittihâz etmiştir. Fakat Sultan Murad'ın etrâfındaki muhâliflerin hepsi Kadı-zâde gibi hüsniniyet sahibi değildir: Bunlardan bilhassa Şemsi Paşa «Kızıl-Ahmetlü» lerden, yâni

İsfendiyar-oğullarından olduğu için, Osman-oğullarından ecdadının intikamını almak üzere Üçüncü Murad'ın para hırsından istifade edip kırk bin altınlık bir rüşvet kabul ettirmiş ve büyük bir neş'e ile huzurundan çıkınca bu tuhaf muvaffakıyetini şöyle izah etmiştir :

— Bu gün Kızıl-Ahmedlü intikaamın Âl-i-Osman'dan aldum : Anlar bizüm ocağumuza su koydukları gibi ben dahî anlarun ocağın söndürecek bir mukaddime tertib ittüm; irtişâya dadandurdum ve hattâ kırk bin altun bir böyücek lokma idi, yutturdum; bundan sonra bunlar irtişâ almaktan fâriğ olmazlar ve irtişâ ile devletleri sebât bulmaz!

Üçüncü Murad devri işte böyle başlamıştır : Devlet, bünyesi, Kanunî devrinde en yüksek mertebesine varan şevket ve kudretiyle istilâ kabiliyyetini henüz muhâfaza etmekle beraber, pek uzak olmıyan bir inhitat devrinin acıklı alâmetleri artık gözle görülecek kadar belirmiye başlamış demektir).

23 Kânunuevvel = 9 Ramazan, Perşenbe : İkinci Selim'le beş oğlunun defni.

(Yukarıki fıkranın başlarında gördüğümüz gibi, İkinci Selim'le «Nizâm-ı âlem»e kurban edilen beş oğlunun cenâze merâsimi bir gün evvel yapılmış olmakla beraber, henüz mezarları hazır olmadığı için bunların tabutları Ayasofya'daki Sutan-Selim türbesinin yanına kurulan bir otağa konulmuş, gece sabaha kadar hâfızlar Kur'ân okumuş ve nihayet bu gün mezarları hazırlandığı için hepsi defnedilmiştir : Üçüncü Murad'ın definden sonra ziyarete geldiği ve hattâ «rûh-i Şerîflerüne» sadakalar dağıttırdığı da rivayet edilir! — Maktul şehzâdelerin bu tarihten sekiz gün sonra 31 Kânunuevvel = 17 Ramazan Cuma günü defnedilmiş oldukları hakkında bir ecnebi rivayeti varsa da Osmanlı menbâlarına uymadığı için doğru olmaması lâzımgelir).

25 Kânunuevvel = 1 Ramazan, Cumartesi : Cülûs bahşişi.

(Üçüncü Murad'ın 22 Kânunuevvel = 8 aRmazan Çarşanba gününe tesadüf eden cülûs merâsiminde defterlerinin tanzimini emrettiği bu muazzam bahşişin onar bin altınlık yüz on kese tuttuğu, yâni cem'an bir milyon yüz bin altın dağıtıldığı rivayet edilir : Bu paranın yedi yüz elli bin altın tutan yetmiş beş bin kesesi «İç-hazine» den verilmiştir. Her sefer olduğu gibi arslan payı Yeniçeri ocağına aid olduğu için, o zamanki mevcudu 13599 kişi gösterilen ocağın her neferine elli altın verilmiş ve bu suretle yalnız bunlara 679,950 atın dağıtılmış demektir : Zâbitlere verilen bahşişlerle bu miktarın 700 bin altın tuttuğu rivayet edilir! Bir milyon yüz bin altından artan dört yüz bin altın da diger asker sınıflarına tevzi edilmiştir).

27 Kânunuevvel = 13 Ramazan, Pazartesi: Mâtem kıyâfetlerinin değiştirilmesi ve cülûs tebriki.

(22 Kânunuevvel = 8 Ramazan Çarşanba günkü bîat ve cülûs merâsimi İkinci Selim'in o güne tesadüf eden cenâze alayından dolayı «şemleler ve siyâh mâtem elbiseleri» ile yapılmıştır : O günden itibaren saray ve hükûmet erkânı beş gün mâtem kıyâfetlerini muhâfaza ettikten sonra nihayet işte bu altıncı gün cülûs tebriki için ayni kıyâfetle huzura kabul edildikleri sırada mâtem elbiselerini değiştirmeleri için hepsine hil'atler giydirilmiştir : Üçüncü Murad bu münasebetle Vezir-i-a'zama elli bin altınla bir murassâ kılıç, diğer vüzerâya dörder bin ve defterdarlarla nişancıya da beşer yüz altın ihsan etmiştir. Bundan evvel İkinci Selim'in cülûs bahşişini Ulemâ sınıfına da teşmili için 1566 = 974 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1575 = 982

5 Kânunusâni = 22 Ramazan, Çarşanba: Kılıc alayı.

(Bu âdet, yeni cülûs eden padişahların Istanbul'daki Selâtin türbelerini ziyaret âdetiyle beraber teşekkül etmiştir: Yeni padişah kendi ecdâdının türbelerinden evvel Peygamberimizin meşhur ashâbından «Ebu-Eyyûb-il-Ensârî»nin türbesini teberrük için ziyaret edip gazâ kılıcını orada kuşanır ve ondan sonra da büyük bir alayla Osmanlı padişahlarının türbeleri ziyaret edilir. — Üçüncü Murad Eyüb'e denizden gitmiş ve oradan da atla ve muhteşem bir alayla Osmanlı türbelerini ziyaret ettikten sonra Topkapu sarayına dönmüştür).

22 Kânunusâni = 9 Şevvâl, Cumartesi: Feridun Bey «Münşeât»ının Üçüncü Murad'a takdimi.

(Kanunî deşrinin Baş-Defterdarlarından Çivi-zâde Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmelerinden ve Osmanlı tarihinin en büyük münşîlerinden olan Feridun Bey kendi künyesini «Ahmed-üş-şehîr» bi-Ferîdîn it-Tevkîî» şeklinde gösterir: Bir şi'rinde de mahlas yerine «Feridun Ahmed» ismi vardır. Gene kendi ifâdesine göre 1553 = 960 tarihinde Sokullu-Mehmet Paşa'ya kâtip sıfatiyle intisâb etmiş, muhtelif seferlerde bulunmuş, ehliyet ve iktidâriyle gittikçe terakki ederek 8 Muharrem 978= 12 Haziran 1570 Pazartesi günü «Reîs-ül-küttâb», yâni Hâriciyye Umumî Kâtibi olmuş ve 3 sene, 6 ay, 13 gün bu mühim mevkide bulunduktan sonra 3 Ramazan 981 = 27 Kânunuevvel 1573 Pazar günü o zamanki Osmanlı teşkilâtında Hariciyye Nâzırlığı olan «Tevkiîlik = Nişancılık» vazifesine tâyin edilmiştir. Yukarda gördüğümüz künyesinde «Et-Tevkîî» ünvanını kullanması işte bundan dolayıdır. — Sonradan «Paşalık» tevcih edildiği halde tarihte «Bey» ünvâniyle mârûf olan Feridun Ahmed Bey'in en mühim eseri olan «Münşeât-us-Salâtîn» iki cilt hâlinde basılmış bir tarihî ve siyasî vesikalar mecmuasıdır: Halk ağzında «Feridun Bey Münşeâtı» ismiyle anılan bu kıymetli eser hükümdar, vüzera, ümerâ ve ulemâ elkabına ait bir fasılla «Miftâh-ı Cennet» isminde ahlâkî bir risaleden sonra Hazret-i Peygamber'le ashâbının nâmelerinden ve ondan sonra da Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlı tarihinin ilk üç asrına ait siyasî, idârî ve askerî muhâberât suretleriyle bâzı menzilnâmelerden mürekkeptir: Aslının 1880 vesika tuttuğu rivayet edilir; matbû nüshalarında bir takım eksiklikler ve fazlalıklar vardır; iki defa basılmış olan bu kıymetli eserin 1274—1275=1857—1858 tarihlerinde neşredilen ikinci tab'ı o tarihten on sene evvel çıkan ilk tab'ından daha mükemmeldir. «Münşeât-us-Salâtin» ismi eski yazıdaki «Ebced hesabiyle eserin ikmal tarihi olan bu «982» senesini gösterir.

Osmanlı tarihinin en mühim menbâlarından olan bu kıymetli eserin başlıca kusuru, ilk devirlere ve bilhassa Osman veya Orhan Gazilere izâfe edilen vesikaların hakikî olmayıp eski Osmanlı menkulâtına göre Feridun Bey tarafından tertip edilmiş olmasıdır! Bu cihet Hammer devrinden itibaren göze çarpıp tenkid edilmiştir: 1284 = 683 vukuâtının ikinci fıkrasına ve 1289 = 688 vukuâtına bakınız. Bununla beraber, pek mahdud olan o ilk vesikaların sahteliği daha sonraki hakikî vesikaların kıymetiyle eserin umumî ehemmiyetini ihlâl edecek bir sebeb değildir. — Müellif eserinin mukaddimesinde çok zahmet çekip emek vererek «yüz bin hûn-i ciğerle cem-ü-tedvîn» ettiği bu büyük mecmua aleyhinde bâzı düşmanlarının:

— Münşiyân-ı mâzî'nün mektubların bulup tertib eylemede ne vardur?

gibi sözler söylediklerinden teessürle bahsetmektedir. Hattâ Sultan Murad'ın bile bu mühim eserle pek alâkadar olmadığı rivayet edilir: Hattatlıkta da mehâreti olan Feridun Bey «Her bir cild bir saltanat olmak üzere» on bir cild olarak beyaza çekip hepsini muhteşem bir kap içinde ve bir tek cild hâlinde tezhip ve

teclid ettirdiği «Münşeât»ı Sokullu-Mehmet Paşa vâsıtasiyle bu gün Üçüncü Murad'a takdim etmişse de kendisiyle muâsır olan Selânikî Mustafa Efendi'nin ifâdesine göre eserin büyük kıymetine rağmen:

«Çendân mu'teber olmaduğu mukabelesinde ikrâm olunmaduğundan ukalây-ı devrân hayretde kalmuşdur»!

Fakat padişahın bu alâkasızlığı eseri takdir etmemesinden ziyâde müellifin Sokullu'ya mensûbiyetindendir: Feridun Bey'i kâtiplikten Nişancılığa kadar çıkaran Sokullu'dur ve o da yukarda 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, yeni padişahın cülûsundan itibaren eski nüfuzunu kaybetmiş olduğu için, onun eliyle takdim edilen ve onun en mühim adamına aid olan bir eserin siyasî mülâhazalarla makbule geçmemesi pek tabiîdir; fakat Üçüncü Murad gibi münevver bir hükümdarın bir fikir ve ilim mahsûlüne karşı bu gibi siyasî mülâhazalarla alâkasızlık göstermesi tabiî değildir ve hattâ çok çirkindir. Sultan Murad kendi eniştesi olan ve karısının saraydaki nüfuzundan istifade eden Sokullu'yu azle kalkışmamakla beraber, adamlarıyla akrabâlarını bulundukları mevkilerden atarak onu günden güne kuvvetsiz bırakmaktadır. Pâdişahın bu siyasetinden zarar görenlerden biri de Feridun Bey'dir; Üçüncü Murad bundan biraz sonra 1576 = 984 tarihinde Feridun Bey'i Nişancılık'dan azletmek ve hattâ Istanbul'dan bile uzaklaştırmak suretiyle hem kendisine, hem Sokullu'ya çok ağır bir darbe indirmiştir! Peçevî bunu şöyle anlatır :

«Vezîr-i-a'zamun görür gözü, tutar eli mesâbesünde, Nişancı Feridun Beğ'ün Kethudasın salb ve kendüsün nefyü-an-il-beled ittiler»!

Kethudâ ehemmiyetsiz bir bahâneyle idâm edilmiş, Feridun Bey 1576 = 984 tarihinde Semendire yahut Belgrad ve ondan sonra da Köstendil sancak-beyliklerine gönderilmek suretiyle Istanbul'dan uzaklaştırılmış ve ancak Sokullu'nun katlinden sonra menkûbiyetten kurtularak 1581 = 989 tarihinde tekrar Nişancılıkla Istanbul'a dâvet edilmiştir: Her halde Üçüncü Murad'ın tahta çıkmak üzere Mağnisa'dan payıtahta gelirken Mudanya'dan Istanbul'a kadar kendi gemisine binmiş olmasıyla iftihar eden zavallı münşî bu tesadüften hiç bir hayır görmemiştir : Bu mesele için yukarda 1574=982 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. «Münşeât» sahibinin 1581 = 989 tarihinde Nişancılık makamına tâyiniyle başlıyan ikinci ikbâl devri pek az sürmüş, bu müddet zarfında Feridun Bey Kanunî Sultan Süleymanın torunu ve Mihrimâh-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la 1582=990 senesi 6 Nisan=12 Rebi'ül-evvel Cuma günü nikâhlanmış ve ertesi seneye tesadüf eden ölümüne kadar pek kısa bir tantana ve debdebe içinde yaşamıştır: Ölümü için aşağıda 1583=991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız).

1575 = 983

8 Ağustos = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Osmanlı-Venedik muâhedesinin tecdidi.

(Yeni padişahın cülûsu münasebetiyle tecdid edilen bu 56 maddelik muâhede İkinci Selim devrinde akdedilen sulh muâhedesinin aynidir : 1573=980 vukuâtının «7 Mart» fıkrasına bakınız. — Cülûs tebriki vesilesiyle Venedik cumhuriyetinin Üçüncü Murad'a elli bin ve Vezir-i-a'zamına da dört bin duka altını pişkeş takdim etmiş olduğu rivayet edilir).

1576 = 984

4 Mayıs = 5 Safer, Cuma: Cülûs tebriki vesilesiyle sulhün tecdidine gelen İran sefiri Tokmak-Han'ın Üsküdar'a muvâsalatı.

(İran'ın Revan valisi olan bu Tokmak-Han, bu tarihten sekiz sene evvel İkinci Selim'in cülûsunu tebrik için elçilikle ve büyük bir maiyyetle Edirne'ye gelmiş

olan Şâhkuli-Han'ın oğludur: 1568=975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız. — Tokmak-Han'ın 250 kişilik bir maiyyet alayı ve beş yüz deve yükü hediye ve eşya ile geldiği rivayet edilir).

5 Mayıs = 6 Safer, Cumartesi: İran sefiri Tokmak-Han'ın istikbal merâsimi ve Üsküdar'dan Istanbul'a geçirilmesi.

(Safavî İran'ın ihtiyar şâhı Birinci Tahmâsb'ın parlak bir alayla gelen elçisini Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa 2500 kişilik muhteşem bir maiyyetle Üsküdar'a gidip karşılamıştır: Paşa'nın maiyyet alayı altın ve gümüş takımlı atları, sorguçlu ve gümüş asâlı çavuşları, müteferrikaları ve sipâhileriyle İran ihtişâmını gölgede bırakacak kadar parlaktır. — Tokmak-Han'la maiyyeti Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın bayraklarla donattırarak hazırlattığı otuz muhteşem kadırga ile Istanbul'a geçirilirken Kız-Kulesi ile Tophâne'den atılan toplarla selâmlanmıştır).

13 Mayıs = 14 Safer, Pazar: İran sefiri Tokmak-Han'ın huzura kabulü ve hediyeler takdimi.

(Hem cülûs tebriki, hem Osmanlı - İran sulhünün tecdidi vesilesiyle gelen İran sefirinin muhteşem pişkeşlerini Selânikî-Mustafa Efendi şöyle anlatır: «Tuhaf-u-hedâyây-ı Acem fevk-el-haddi-ve-l-ğâye olmağın Dîvân-ı-Muallâ'nın derûnu tamamen pîşkeş çekenler ile mâlâmâl oldu: Yalunuz kırk hazînelü, murassa' ve mücevher sütûn ile ve akmişe-i rengîn ile dûhte bir otâk-ı gerdun-nıtâk çekilmeğle teşrifât defterüne dahî bu tavr üzre yazuldu ki hiç bir târîhde şâhân-i eslâfdan Dîvân-i-Hümâyûn'a gelmüş ve yazulmuş değül idi».

Selânikî'nin bahsettiği muhteşem çadırın orta direği altın üzerine murassâdır; bundan başka kıymet biçilmiyecek kadar giranbahâ bir Kur'ân, muhteşem bir Şâhnâme, İran şâirlerine ait altmış dîvan, kırk parça halı, toplarla İran kumaşları, bir çok kıymetli kılıç demirleri ve içleri zümrüt, yâkut, elmas, inci ve fîrûze dolu kırk çekmece takdim edilmiştir. Bu münasebetle İran sefirine Divân-ı-Hümâyun'da «âlî ziyâfet» çekildiği rivayet edilir: Bu gibi ziyâfetlerde padişah bulunmaz, yalnız kubbe vezirleri bulunur; umumiyetle huzura kabul merâsimi ziyâfetten sonradır).

21 Mayıs = 22 Safer, Pazartesi: İran sefiri Tokmak-Han'ın avdeti.

(4 Mayıs=5 Safer Cuma günü Üsküdar'a gelip ertesi gün Istanbul'a geçmiş olan Safavî sefirinin bir rivayete göre ancak on altı gün kaldıktan sonra alelâcele memleketine dönmesi İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın ölüm haberi üzerinedir: Bununla beraber Tokmak-Han'ın bu tarihten bir kaç ay veya hattâ bir sene sonra avdet etmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır. — Bu sırada zehirlenerek öldüğü rivayet edilen Birinci Tahmâsb, Çaldıran muharebesinde Yavuz Sultan Selim'e mağlûb olan Birinci İsmail'in oğlu ve halefidir; on bir yaşında tahta çıktığı rivayet edilen bu hükümdar 930=1524 tarihinden işte bu 984=1576 tarihine kadar 52 sene saltanat sürdükten sonra 63 yaşında ölmüştür. Birinci Tahmâsb'ın 11 oğlu olduğundan bahsedilir: Bunların en büyüğü olan Sultan Muhammed-Mirzâ anadan doğma kör sayılabilecek kadar az gördüğü veyahut tek gözlü olduğu için, onun yerine kardeşlerinden birinin şâh olmasında ittifak edilmişse de hemen hepsinin tarafdarları bulunduğundan dolayı Tahmâsb-Şâh'ın ölümü İran'da büyük bir saltanat buhranına sebeb olmuştur. Birinci Tahmâsb'ın en fazla beşinci oğlu Haydar-Mirzâ'yı sevdiği için tahtını ona bırakmak istediği ve hattâ üçüncü Murad'ın cülûsunu tebrik vesilesiyle Istanbul'a gönderdiği Tokmak-Han'a bu hususta da tâlimat

vermiş olduğu rivayet edilir. Fakat bu sırada Safavî saltanatının İran'a hâkim olan en mühim kuvvetleri Ustaclu, Dulgadırlu, Şamlu, Avşar ve Kaçar gibi Türkmen oymaklarıdır ve bunların beyleri de Haydar-Mirzâ üzerinde ittifak etmiş değildir: Hattâ muhtelif şehzâdelerin bu beylerden dayıları olduğu için her beyin kendi yegenine tarafdar olduğu rivayet edilir! Birinci Tahmâsb'ın zehirlenmesi bile işte bu vaziyetle alâkadardır: Rivayete nazaran ihtiyar şâhı şehzâde Haydar-Mirzâ'nın anası olan karısı zehirlemiştir; bunun sebebi de bâzı beylerin şehzâde Behrâm-Mirzâ'ya tarafdar olmalarıyla izah edilir: Birinci Tahmâsb işte bu karışık vaziyete bir nihayet vermek için zehirlenmiş ve yerine o sırada Kazvin'de bulunan oğlu Haydar-Mirzâ'nın saltanatı ilân edilmişse de, muhâlifler hemen o gece sarayı basarak Haydar'ı öldürdükleri için saltanat buhranı büsbütün alevlenmiştir. — Gene bu sırada Birinci Tahmâsb'ın oğullarından İsmail-Mirzâ da yirmi senedenberi mevkuf bulunduğu «Kahkahâ» kalesindedir: Bu prensin «Perîhan Hanum» ismindeki kızkardeşinin Haydar-Mirzâ aleyhindeki harekette büyük bir tesiri olduğundan bahsedilir; Perîhan, İsmail'in ana-baba bir öz kardeşi olduğu için bir çok entrikalar çevirmiş ve nihayet maksadına muvaffak olarak maktul Haydar'ın yerine İkinci İsmail'in cülûsunu temin etmiştir; fakat itâatsizliklerinden dolayı vaktiyle babasının emriyle Kahkahâ kalesine hapsedilmiş olan İkinci İsmail'in orada bütün vaktini esrarkeşlikle geçirmiş olması ve hattâ günde kırk yedi dirhem afyon yutacak hâle gelmesi bünyesini tahrib etmiş, tabiatini vahşîleştirmiş ve işte bundan dolayı zındandan tahta müdhiş bir zâlim şeklinde geçmiştir: Yeni şâhın saltanatta istikrârını temin etmek için düşündüğü yegâne tedbir, kendisine rakib olabilecek kardeşiyle diger muhâliflerini imhâ etmekten ibarettir! Tabiî bu vaziyet kendisine karşı olan muhâlefeti büsbütün kuvvetlendirmiş olduktan başka, Birinci Tahmâsb'ın ölümünden itibaren başlıyan dahilî buhranın da devamına sebeb olmuştur. — Safavî sefiri Tokmak-Han işte bu karışık vaziyet esnasında memleketine dönerken Istanbul hükûmeti hudud beylerine İran ahvâlinin dikkatle tâkibini ve vaziyet hakkında muntazam raporlar gönderilmesini emretmiştir. — Üçüncü Murad'ın Tokmak-Han'a beş bin duka altınıyla muhteşem takımlı iki Arab atı ihsan etmiş olduğu rivayet edilir. — İran meselesi için aşağıda 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1577 = 984

1 Kânunusâni = 11 Şevvâl, Salı : Osmanlı - Avusturya muâhedesinin sekiz sene müddetle tecdidi.

(Bundan evvel ayni müddetle tecdid edilmiş olan muâhede için yukarda 1574 = 982 vukuâtının «4 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sefer ayni muâhedenin tecdidi, Avusturya'da bir saltanat tebeddülü olup imparator Maximillien'in yerine İkinci Rodolphe'un cülûs etmiş olmasındandır. Bu münasebetle Avusturya haracı bir gün evvel Osmanlı hazînesine takdim edilmiş ve bundan başka Vezir-i-a'zamla diger vüzerâya da ötedenberi usul ittihâz edilen şahsî haraçlar verilmiştir; zâten Vezir-i-a'zama bütün haraçgüzar devletlerin her sene muayyen bir para vermesi umumî bir teâmül hükmündedir : Meselâ Avusturya imparatoru 9 bin, Erdel voyvodası 3 bin, Raguza=Dubrovnik cumhuriyeti 5 bin, Eflak voyvodası 7 bin ve nihayet Boğdan voyvodası da 3 bin altın verir! Bu suretle Vezir-i-a'zamların, yalnız haraç şeklinde aldıkları paranın mecmûu senede 27 bin duka altını tutuyor demektir! — Bu sefer tecdid edilen Osmanlı - Avusturya muâhedesinde Translyvania = Erdel, Eflak, Boğdan vesaire gibi Polonya = Lehistan krallığı da Türkiye'ye tâbi devletler içinde gösterilmiştir: Aşağıdaki fıkraya da bakınız. — Avusturyalılar, bundan evvel tecdid edilmiş olan muâhede mucibince yıkılmasını kabul ettikleri «Kallo» kalesini o mu-

âhedeye rağmen yıkmamış oldukları için, Osmanlı hudut beyleri de sulhe rağmen akın ve fütuhât hareketlerine devam etmişlerdir).

1577 = 985

30 Temmuz = 14 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Osmanlı - Lehistan muâhedesinin imzâsı ve Türkiye'nin şimal siyaseti.

(Türklerin «Lehistan» dedikleri memlekete Lehliler «Polska», Almanlar «Polen», Fransızlar «Pologne» ve İtalyanlar da «Polonia» derler: Bugün kullandığımız «Polonya» ismi işte bu son şekilden gelir; dilden dile muhtelif tahavvüller gösteren bu kelime İslâvcada «ovalık» mânâsına gelen coğrafî bir tâbirdir; İslâv ırkının garba doğru muhâceretinde bu memlekete yerleşmiş olan kolun başındaki ilk hânedan «Lech/Leck/Lekh» ismini taşıdığı için Türkler millete «Lih/Leh» ve memlekete de Leh toprağı mânâsına «Lehistan» demişlerdir. İlk zamanları bir dukalıktan ibaret olduğu halde, Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihlerinden itibaren krallık şeklini alan Lehistan'ın son saltanat hânedânı aslen Lituanyalı olan «Jagellon» sülâlesidir: 1386=788 tarihinde Lehistan kralı olan Lituanya dukası Jagellon'un kurduğu bu hânedan o tarihten itibaren 186 sene saltanat sürdükten sonra, son kral «İkinci Sigismond Auguste» ün 7 Temmuz 1572=26 Safer 980 Salı günü erkek evlâdı olmıyarak ölmesi üzerine sönüp gitmiş ve o zaman Avrupa'yı pek çok işgal etmiş olan Lehistan buhrânı işte bu vaziyet üzerine başlamıştır. Bu sülâlenin bâzı hükümdarları Macaristan ve Bohemya krallıklarına da seçilmişlerse de bu muvaffakiyetler şahsî mahiyette kalmış, fakat buna mukabil aslen Lituanyalı olan Jagellon'lar Lehistan'dan çok geniş olan Lituanya Büyük-Dukalığı'nı hâkimiyyetleri altına almışlar ve bilhassa 1569 = 977 tarihinde doğrudan doğruya ilhak etmek suretiyle memleketlerini Rusya ile Almanya arasında muazzam bir devlet hâline getirmişlerdir.

Coğrafî vaziyeti Avrupa'daki Osmanlı arâzisinin şimaline tesadüf eden bu büyük devlet, Türk hâkimiyetinde bulunan Kırım Hanlığıyla Boğdan=Moldavia ve Erdel=Transylvania voyvodalıklarına bitişik olduğu için, Türkiye'nin şimal siyaseti bakımından çok mühim bir vaziyeti vardır: İşte bundan dolayı Osmanlı imparatorluğuyla Lehistan krallığı arasında ilk siyasî ve askerî temaslarla münasebetler daha İkinci Bâyezid devrinden itibaren başlamış ve ilkönce üç senelik muvakkat bir sulh muâhedesi akdedilmiştir: 1490=895 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İlk Osmanlı - Lehistan sulhü işte budur. Fakat büyük devletler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib eden Boğdan prensliği iki taraf arasında bir rekabet zemini teşkil ettiği için, müddeti geçince tecdid edilen bu muvakkat sulhü ilkönce Lehliler ihlâl etmiş ve işte bunun üzerine gene İkinci Bâyezid devrinde Lehistan topraklarına iki büyük akın yapılmıştır: 1498 = 903 vukuâtının birinci fıkrasına ve 1498 = 904 vukuâtına bakınız. Bu akınlardan sonra Osmanlı - Lehistan münasebetleri üçer ve beşer senelik muvakkat sulh muâhedeleriyle idâme edilmiş ve iki tarafın daha sıkı râbıtâlarla birbirine yaklaşmasını icab ettiren siyasî zaruretler ancak Kanunî devrinde ve on altıncı asırda takdir edilmiye başlamıştır. Bu siyasî zaruretlerin en mühimleri Rusya ile Avusturya'nın her iki tarafı da tehdid eden vaziyetleridir: Moskova Büyük-Dukalığı bilhassa XV inci asırdaki Üçüncü İvan Vasilyeviç'den itibaren Lehistan için en büyük tehlike şeklini almıya başlamış ve Fatih Sultan Mehmet de ayni tehlikeyi kendi hesabına sezmiş olduğu için Kırım Hanlığını himâyesi altına alarak siyasî ve askerî bir şimal seddi vücuda getirmiştir: 1475 = 880 vukuâtına bakınız. Osmanlı imparatorluğunun hemen daimî bir mücâdele hâlinde bulunduğu Avusturya da Lehistan'la hemhudud olmak itibariyle, Şark'dan Rusya ve Garp'dan Avusturya tehdidine mâruz olan bu krallığın Osmanlılara yanaşması pek tabiî bir müvâzene zaruretidir; Kanunî devrinde akdedilmiş olan ilk Osmanlı - Lehistan ittifakı işte bu jeopolitik zaruretlerden doğmuş demektir: 1532 = 939 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Karşılıklı taahhütleriyle iki tarafı birbirine bağlıyan bu ilk ittifak muâhedesi gene Kanunî devrinde tesadüf eden 1553 = 960 ve İkinci Selim devrine tesadüf eden 1586 = 976 tarihlerinde iki defa daha tecdid edilmiştir. Fakat biraz yukarda gördüğümüz gibi, son tecditten dört sene sonra Jagellon'ların sonuncusu olan İkinci Sigismond'un

1572 = 980 tarihinde vâris bırakmaksızın ölmesi, Osmanlı devletinin Lehistan veraseti meselesine müdâhalesini zarurî bir emniyet tedbiri hâline getirmiştir. Bu tarihten itibaren Lehistan krallığı artık cumhuriyete benzer bir şekle girmiş ve münhal bulunan tahtına Diyet meclisinin karariyle bir ecnebi prensi seçmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. O sırada bu işle alâkadar olmıyan devlet yok gibidir: Hattâ bir takım küçük prenslerin bile namzetliklerini koyduklarından bahsedilir! Fakat en mühim rakipler Avusturya, Rusya, İsveç ve Fransa devletlerinin namzetleridir: Avusturya'nın namzedi imparatorun oğlu Arşidük Ernest, Rusya'nın namzedi 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında bahsettiğimiz çar «Müthiş-İvan», İsveç'in namzedi kral Üçüncü Jean ve nihayet Fransa'nın namzedi de kral Dokuzuncu Charles'in «Duc d'Anjou» denilen kardeşi «Henri de Valois» dır. Rus ve Avusturya namzetlerinden birinin intihabı tabiî Lehistan'ın Osmanlı düşmanlarına iltihâkı demek olacağı için, Türkiye'nin şimal siyaseti bakımından en büyük tehlike demektir: Bilhassa Rus çarının Lehistan kralı olması demek, 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Kazan ve Ejderhan fütûhâtiyle Hazar denizine inmiş ve Karadeniz yollarını tehdide başlamış olan çarlığın Kırım hanlığını şimalişarkî ve şimal istikametlerinden sonra şimaligarbî ve garp istikametlerinden de tehdid edecek bir vaziyete gelip hemen her taraftan kuşatması demektir. Öyle bir vaziyet, ayni zamanda Osmanlı hâkimiyyetindeki Boğdan ve Erdel prensliklerini de Rus tehlikesiyle karşılaştırmış olacaktır. Buna mukabil Lehistan krallığına Habsburgların hâkimiyyeti de Osmanlı ölkesinin bütün şimal hudutlarını Avusturya - Alman tehdidine uğratan ve bu suretle Cermen nüfuzunu Kırım hanlığının garp sınırlarına dayayan bir tehlike teşkil edebilir; işte bundan dolayı Türk siyaseti, Lehistan asilzâdelerinden birinin veyahut Türkiye tarafından gösterilecek bir namzedin intihabında ısrar etmekle hulâsa edilebilir. Bu kat'î karar, İkinci Selim'in Lehistan Diyet meclisine gönderdiği 7 Zülka'de 980 = 11 Mart 1573 Çarşanba tarihli fermanda şöyle ifâde edilmiştir:

«Fermân-ı ceîi-ül-kadrüme mugayir içünüzden birinün kabulü husûsunda gaflet ve tekâsül olunup mâbeynünüzde ihtilâl zuhûr idüp rızây-ı Şerîfüme mugaayir hâricden kimesne getüresüz, bir vechile özrünüz mahall-i kabûlde vâkı' olmaz».

İkinci Selim'in Lehlerden gösterdiği namzetler «Gniezen» baş-piskoposuyla «Firley» ve «Jazlowiecki» isminde üç kişidir. Bununla beraber, o sırada Fransa'nın İstanbul sefirliğinde bulunan «d'Acq/de Dax» ismindeki piskopos da Charles'in kardeşi Henri de Valois'yı Türkiye'ye şirin göstermek için büyük bir gayretle çalışmış ve Habsburglarla Fransa kralları arasındaki tarihî rekabetten dolayı bu Fransız prensinin namzetliği Türk siyasetine de mülâyim gelmiştir: Bir takım Fransız müellifleri ve hattâ bu mesele için «Henri de Valois et la Pologne en 1572» isminde iki ciltlik büyük bir eser yazmış olan «Marquis de Noailles» Fransa kraliyle elçisinin bütün gayretlerine rağmen Türkiye'nin bu meselede mühim bir tesiri olmadığından bahsederse de, bu pek tuhaf iddiâ tamamiyle yanlıştır: Ahmed Refik merhumun «Hazîne-i-Evraak Mühimme defterleri»nden çıkararak neşrettiği vesikalar Fransız prensinin doğrudan doğruya Türkiye tarafından intihab ettirilmiş olduğunu göstermektedir; bu hususta Lehistan'a gönderillen ferman gaayet kat'îdir: «Françe pâdişâhunun karundaşı vilâyet-i mezbûreye kral nasbolunmak evlâ ve müteallülü def'eyleyüp Fermân-ı Şerîfüm muktezâsına müşarünileyhün karundaşın nâsib görülmüşdür. Buyurdum ki vardukda mâbeynünüzde vukuu' bulan tefessüd-ü-krallığa kabûl idüp ta'zîm-u-ikrâm ve tefhîm-u-ihtirâmı bâbunda bezl-i makdûr eyleyüp basîret-ü-intibâh üzre olasuz : Şöyle ki Emr-i Şerîfüme mugaayir iş idesüz, aslâ özrünüz makbûl olmamak lâzım gelür. Ana göre tedârük eyliyesüz».

Fransa kralının kardeşi Henri de Valois işte bu kat'î emir üzerine 11 Mayıs 1573 = 9 Muharrem 981 Pazartesi günü Leh Diyet meclisi tarafından Lehistan krallığına intihab edilmiş ve bu intihab Fransa'dan evvel Türkiye'ye bildirilip tasdikı istirhâm edilmiştir; İkinci Selim'in Fransa kralına gönderdiği nâmede bu nokta şöyle anlatılmaktadır :

«Hâlâ vilâyet-i Lih beğleründen dokuz yüz seksen bir Muharremünün evâsutunda Südde-i Saâdetümüze ubûdiyyet-nâmeleri gelüp müşârünileyh karundaşunuz 'emr-i Şerifümüz üzre vilâyet-i Lih'e kral nasbolunmak recâ ve istid'â eyledükleri ecilden Hak Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazretlerinün ulüvv-i inâyet-i bî-gaayetleriyle müşârünileyh karundaşunuzu yüce Âstânumuza olan vüfûr-i müvâlât-u-mahabbetünüz muktezâsunca vilâyet-i Lih'e kral nasb-u-tâ'yîn eyledük».

11 Mayıs=9 Muharrem Pazartesi günü yapılan bu intihap takriben bir hafta sonra «Muharrem evâsutunda», yâni Mayıs'ın 18 ine doğru Istanbul'a arzedilmiş olduğu halde, Paris'e ancak bir ay sonra 17 Haziran = 16 Safer Çarşanba günü aksedebilmiştir. Tabiî bu suretle hem Rus, hem Avusturya namzetlikleri suya düşürülmüş, mesele Türkiye'nin istediği gibi halledilmiş ve Orta-Avrupa'daki Habsburg arâzisi hem garptan, hem şarktan Türk nüfuzundaki Fransız prenslerinin ölkeleriyle çevrilmiş demektir. Fakat Lehistan'ın yeni kralı işinin ehli olmıyan zayıf, mütereddit, beceriksiz ve âciz bir zavallıdır: 1574=981 senesi 26 Kânunusâni = 3 Şevvâl Salı günü Lehistan topraklarına ayak basan bu değersiz kral, Fransa tahtındaki kardeşinin ölüm haberi üzerine 18/19 Haziran 1574 = 27/28 Safer 982 Cuma/Cumartesi gecesi Krakovi şatosundan kaçıp Fransa'ya gitmiş ve 15 Şubat= 4 Zülka'de 982 Salı günü «Henri III = Üçüncü Hanri» ismiyle Fransa kralı olmuştur! İşte bu suretle Lehistan'da ancak beş ay kalıp eğlence ve sefâhatle vakit geçiren bu Fransız prensinin firârı Lehistan buhrânının yeniden alevlemesiyle neticelenmiş, Rus ve Alman ihtirasları tekrar uyanmış, Diyet meclisi gene toplanmış ve bu sefer de Üçüncü Murad devrinde ayni tesirler tekrar icrâ edilmek ve fazla olarak Avusturya imparatoru da tehdid olunmak suretiyle Türk namzedi olan Erdel = Transylvania voyvodası «Bathory/Battori/Batthory» Lehistan krallığına intihab ettirilmiştir. Bu Etienne Bathory vaktiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın 1541=948 tarihinde Erdel prensliğine tâyin etmiş olduğu «Zsigmond-Janos'un halefidir: O sene vukuâtının «20 Haziran», «29 Ağustos», «4 ve 24 Eylül» fıkralarına bakınız. Gene Kanunî'nin Macar krallığına tâyin etmiş olduğu «Zapolyai-Janos» un oğlu olan ve Osmanlı menbâlarında «İstefan-kral» denilen Zsigmond-Janos bu tarihten altı yıl evvel İkinci Selim devrinde 1571 = 978 senesi 13/14 Mart = 16/17 Şevvâl Salı/Çarşanba gecesi ölmüş ve onun yerine Erdel asilzâdelerinden Etienne Bathory imtiyaz fermanı mucibince oranın Diyet meclisi tarafından voyvodalığa intihab edilmiştir. Tâbiyyet vazifesini derhal ifa edip Istanbul'a 10,000 duka altını haraç takdim ederek itâatini arzeden bu yeni voyvodanın intihabı tasdik edilmiş ve nihayet Henri de Valois Fransa'ya kaçınca Lehistan krallığına işte bu Bathory intihab ettirilmiştir : Polonya Diyet meclisi 13 Kânunuevvel 1575 = 10 Ramazan 983 Salı günü ilkönce Lehistan kraliçeliğine Jagellon'ların son hükümdarı İkinci Sigismond'un kızı prenses Anna'yı intihab etmiş ve bir rivayete göre o gün, diger bir rivayete göre de ertesi gün Erdel voyvodası Bathory'yi de kraliçeye koca seçmek suretiyle kral ilân etmiştir. Bu sırada Lehistan'ı taksime karar vermiş olan Avusturya ile Rusya'nın gizli ittifakı bu vaziyet üzerine artık hükümsüz kalmış, yeni Lehistan kralı evvelce Rus çarı «Müdhiş-İvan»ın Polonya'dan zaptetmiş olduğu yerlerin istirdâdına yemin etmiş ve İkinci Selim devrindeki Ejderhan seferinde muvaffakıyetsizliğe uğrıyan Türkiye, Üçüncü Murad devrinde işte bu Lehistan meselesindeki muvaffakıyeti üzerine çarlığın başına çok kuvvetli bir şahsiyet olan Bathory'nin idaresindeki Leh ordusunu musallat etmiştir : Ejderhan meselesi için 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız.

1532=939 tarihinde dünyaya gelmiş olan Bathory Lehistan tahtına çıktığı zaman 45 yaşlarında genç ve dinç bir hükümdar olduğu halde Rusya'daki rakibi «Müdhiş-İvan» artık ihtiyar, bitkin ve bilhassa dâhilî gaileler içinde çökmüş bir vaziyettedir: İşte bundan dolayı Bathory Müdhiş-İvan'a dehşetli darbeler indirmiş ve Le-

histan topraklarından bir çoklarını istirdâda muvaffak olmuştur. Bathory'nin bu sefer Türkiye ile akdettiği 24 maddelik muâhedenin en mühim esasları Kırım hanlığıyla Lehistan arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ehemmiyetlidir: Türk hâkimiyyet ve nüfuzu altında bulunan bu iki hükûmet Rus çarlığının genişleme siyasetine karşı iki büyük sed vaziyetinde olmak itibariyle, birbirinin hudutlarına mütekabilen riâyet etmeleri esas ittihâz edilmiş ve Lehistan krallığının eskiden olduğu gibi Kırım hanıyla oğluna haraç vermekte devam etmesi de ayrı bir maddeyle tasrih olunmuştur. Kral Bathory Türk nüfuz ve hâkimiyyetine sadâkatini dâimâ muhâfaza etmiş olmamakla beraber, Rusya'ya karşı olan mücâdelesinden Osmanlı imparatorluğunun her halde istifade etmiş olduğu muhakkaktır).

1578 = 985

21 Kânunusâni = 12 Zülkâ'de, Salı: İkinci vezir Piyâle Paşa'nın ölümü.

(1571 = 979 tarihindenberi yedi senedir ikinci vezirlik makamında bulunan Piyâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihinin en büyük denizcilerindendir: Şahsiyyeti, menşei ve 1554 = 961 tarihinde Deryâ-Kapdanlığına tâyini için 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa'nın en büyük zaferi Cerbe deniz muharebesindedir: 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in kızı Gevher-Han Sultan'la nişanlanması işte bu büyük zaferi üzerinedir ve bir sene sonra da düğünü olmuştur: 1560=968 vukuâtının «27 Eylül» ve 1561=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız. Piyâle Paşa'nın hayatında Cerbe zaferine mukabil Malta seferinin neticesizliği gibi bir muvaffakıyetsizlik de vardır: 1565=973 vukuâtının «8 ve 11 Eylül» fıkralarına bakınız. Fakat ondan biraz sonraki Sakız fethi o tâlihsizliğini telâfi etmiş sayılabilir: 1566=973 vukuâtının «14 Nisan» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'ya üç tuğlu vezir pâyesinin işte bu Sakız fethi üzerine verilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Deryâ-Kapdanlığından üçüncü vezirliğe geçmesi o tarihten iki sene sonra İkinci Selim devrindedir: 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu suretle Piyâle Paşa 1554=961 tarihinden 1568=975 tarihine kadar 14 sene Deryâ-Kapdanlığında bulunmuş demektir. Bununla beraber üçüncü vezirken de Kıbrıs seferinde fevkalâde olarak donanmaya kumanda etmiştir: 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Ertesi sene bu fevkalâde vazifeden azli üzerine tekrar vezâret vazifesine devam etmiştir: 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'nın üçüncü vezirliği üç sene sürdükten sonra, yukarda gördüğümüz gibi 1571 = 979 tarihinden itibaren yedi sene ikinci vezirlikte bulunmuşsa da ömrü vefâ etmediği için Vezir-i-a'zam olamamıştır. — Kıbrıs seferinde Sokullu ile ganîmetler meselesinden dolayı arası açılmış olan Piyâle Paşa'nın sonradan kendisiyle barışıp dost olduğu rivayet edilir.

Bilhassa gazâ ganîmetlerinden dolayı çok büyük ve haklı bir servet yapmış olan Piyâle Paşa'nın gerek Istanbul'da, gerek taşrada bir çok hayrâtı vardır ve bunların en meşhuru da Kasımpaş'daki Kozludere'de bulunan meşhur câmiidir: Gene Kasımpaşadaki eserlerinden, «Küçük-Piyâle mescidi»ne nisbetle bu güzel câmiye «Büyük-Piyâle câmii»de denir. Semtinin sapalığından dolayı lâyık olduğu kadar rağbet ve alâka görmiyen ve hakikatte ise Istanbul'un en mühim âbidelerinden olan bu zarif câmi altı kubbeli ve bir minârelidir. İki yanında bir medresesiyle bir de tekkesi vardır. Minberi mermerden, mihrâbı çinidendir: İnşa tarihi 1573 = 981 senesidir. Mihrab cihetindeki türbede Piyâle Paşa ile yedi oğlu ve dört kızı medfundur).

25 Kânunusâni = 16 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimâh-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî'nin yegâne kızı olan bu meşhur sultanın ölüm tarihi çok ihtilâflıdır: Os-

manlı menbâlarında umumiyetle 946=1556—1557 ve 965=1557—1558 senelerinin birinde, yâni babasının devrinde ölmüş olduğundan bahsedilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; çünkü gene ayni menbâlarda İkinci Selim'in 974=1566 tarihindeki cülûsuna herkesten evvel Mihrimâh-Sultan'ın bîat ettiğinden ve hattâ Hazînenin açtırılmasına hâcet kalmamak üzere kardeşine cülûs masrafı olarak elli bin altın ikrâz etmiş olduğundan bahsedilir! Yukarıki ölüm rivayetleriyle bu bîat rivayeti arasında 9-10 senelik bir fark vardır! Fazla olarak Kara-Çelebi-zâde 'Abdül-Azzîz Efendi «Ravzat-ül-ebrâr»ında Mihrimâh-Sultan'ın Üçüncü Murad devrinde ve 984=1576—1577 Zülkâ'de = Kânunuevvel - Kânunusâni ayında vefat ettiğinden bahsetmektedir; bu son rivayet yalnız bir sene hatâlıdır: Çünkü Hammer ecnebi ruznâmelerine istinâden işte bu 1578=985 senesi 25 Kânunusâni=16 Zülka'de Cumartesi tarihini tesbit etmiştir. Mihrimâh-Sultan'ın anası Kanunî'nin Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını kurmuş olan meşhur hasekisi Hurrem-Sultan'dır: 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. 1593=946 tarihinde «Kehle-i-ikbâl» denilen devşirme Rüstem Paşa ile evlendikten sonra anasıyla beraber bin türlü saray entrikaları çevirerek hem kocasının sadâretini temin etmiş, hem şehzâde Mustafa'nın felâketini hazırlamış olan Mihrimâh-Sultan'ın siyasî faaliyetleri devlet için çok zararlı olmuştur: 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» ve 1553=960 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. Her halde Mihrimâh-Sultan'ın bu siyasî taksirâtında babasının lüzumundan fazla gösterdiği şefkatten istifade etmiş olması lâzımgelir; Müneccim-başı tercemesinde bu noktaya şöyle temâs etmektedir: «Şehriyâr Hazretlerinin Mihrimâh-Sultan'dan gayrı kız evlâdı olmayup âkıle ve sâhibet-ül-hayrât olmağla kendüye evlâd-ı zükûrlarından ziyâde alâka ve mahabbetleri var idi».

Mihrimh-Sultan'ın doğum tarihi mâlûm olmadığından, kaç yaşında öldüğünü kat'î surette tâyin etmek kabil değildir: Yanız 1539=946 tarihinde evlenmiş olduğuna ve o sırada orta bir hesapla 17 - 18 yaşlarında olması lâzımgeleceğine göre, takriben 56 - 57 yaşında ölmüş olması lâzımgelir. Bu meşhur sultanın çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve hattâ bâzı büyük ulemâdan ders almış olduğu rivayet edilir. — «Münşeât» sahibi Feridun Bey Mihrimâh-Sultan'ın dâmâdıdır: Yukarda 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Çok zengin olduğu ve hattâ vâridâtının günde iki bin altın tuttuğu hakkında muhtelif rivayetler bulunan Mihrimâh-Sultan'ın gerek Istanbul'da, gerek Mekke'de bir takım hayrâtı vardır: Çok dindâr olduğu için Mekke'ye su getirttiği ve bunun için pek çok para sarfettiği rivayet edilir; Istanbuldaki eserlerinin başlıcaları Üsküdar'la Edirne-kapısındaki câmileridir. «Mihrimâh-Sultan câmii/İskele câmii/Büyük câmi» gibi isimlerle anılan Üsküdar câmiinin mimârı Koca-Sinan'dır ve kitâbesine göre ikmal tarihi 954 = 1548 senesinin Zülhicce = Kânunusâni ayıdır; vaktiyle «leb-i deryâda» olan bu güzel câmi sâhil dolduktan sonra içerde kalmıştır. Edirne-kapısı'ndaki «Mihrimâh-Sultan câmii»nin inşâ tarihi belli değildir: Buna «Edirne-kapusu câmii» de denir. — Bu sultan'ın ismi hem «Mihrmâh», hem «Mihr-i-mâh», hem «Mihr-ü-mâh» şeklinde okunabilir: Umumiyetle «Mihr-i-mâh» şekli kullanılmaktadır).

1578 = 986

5 Nisan = 27 Muharrem, Cumartesi: Şirvan ve Gürcistan seferi serdarlığına tâyin edilen Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Safavî saltanatının meşhur müessisi Şâh-İsmail'in oğlu olan Birinci Tahmâsb'ın 52 sene saltanat sürdükten sonra 1576=984 tarihinde vefatı üzerine başlıyan İran buhrânı için yukarda o sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. O fıkrada gördüğümüz gibi, Tahmâsb-Şâh'ın ölümü üzerine saltanatı ilân edilen beşinci oğlu

Haydar-Mirzâ derhal öldürülmüş ve yerine gene Tahmâsb'ın oğullarından İkinci İsmail tahta çıkarılmıştır: Sefih ve esrarkeş bir zâlim olan bu İkinci İsmail kendisine rakîb olabilecek kardeşleriyle akrabâsını ve saltanatına muhâlif gördüğü ümerâyı idâm ettirmekle işe başlamış,. zulümleriyle halkın nefret ve lânetine uğramış ve nihayet 1577=985 tarihinde takriben bir buçuk senelik kanlı bir saltanattan sonra bir rivayete göre boğdurularak, diger bir rivayete göre zehirletilerek ve nihayet son bir rivayete göre de tahammülünden fazla afyon yutarak ölmüş veyahut öldürülmüştür. — Birinci Tahmâsb'ın oğulları içinde İkinci İsmail'in sağ bıraktığı yegâne şehzâde o sırada Şirâz'da bulunan Muhammed-Hudâbende'dir ve o da hayatını anadan-doğma kör sayılabilecek derecedeki göz sakatlığına ve bir rivayete göre de tek-gözlülüğüne medyundur: İkinci İsmail'in yerine işte bu kör şehzâde tahta çıkarılmış ve tabiî bu zavallının zamanında da Türkmen beylerinin ihtirâsâtı yatışmadığı için İran'ın dâhilî buhrânı devam etmiş ve bir taraftan da Özbekler Horasan taraflarına taarruz etmiye başlamışlardır. Yukarda 1576 = 948 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasının sonlarında gördüğümüz gibi, Safavîlerin bu dâhilî buhrânını Osmanlı hükûmeti büyük bir dikkatle tâkib etmiş ve hudut beylerinden muntazam raporlar almıştır; bilhassa Van Beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın raporlarından ehemmiyetle bahsedilir: Kanunî devrindeki Osmanlı - Safavî münasebetlerindenberi İran ahvâlini yakından tâkib etmiş olan ve bir hudut vilâyetinde bulunduğu için komşu devletin hiç bir hâlini gözünden kaçırmıyan bu Paşa, İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflarla Birinci Tahmâsb devrindenberi Kazvin'e nakledilmiş olan merkezî idarenin za'fından mütevellit anarşi hakkında tafsilât vererek Istanbul hükûmetini İran'a karşı bir an evvel sefer açmıya teşvik etmiştir. Bu vaziyet karşısında Kubbe vüzerâsı arasında iki fikir cereyânı çarpıştığından bahsedilir: Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa muhâlif, üçüncü vezir Lala-Mustafa Paşa ile dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa tarafdardır; bunlardan Mustafa Paşa Kıbrıs fâtihi ve Sinan Paşa da Yemen fâtihidir ve hattâ Kılıc-Ali Paşa'nın Tunus fethindeki muzaffer ordunun da serdârı olduğu için Tunus fâtihi bile sayılır; onun için Sokullu'nun Vezâret-i-uzmâ nüfuzuna mukabil bunların da böyle bir sefer bahsinde birer ölke fâtihliği nüfuziyle salâhiyyeti vardır! Fazla olarak Sokullu vaktiyle Lala-Mustafa Paşa'nın tarafdâr olduğu Kıbrıs seferine de muhâlefet etmiş olduğu halde o seferin muvaffakıyetle neticelenmesi onun böyle meselelerde doğru düşünemediğini göstermiştir: Yukarda 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Zâten Yavuz devrindenberi Osmanlı ulemâsının Şiîlik aleyhine neşretmiş oldukları çok şiddetli fetvâlar vardır : 1514 = 920 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız. Şiîliğe karşı gazâyı Sünnîlik için daimî bir vecîbe hâline getiren bu fetvâlara göre Şiîler «Ehl-i-Kitâb» olan Hıristiyanlardan beterdir! O zamanki telâkkiyât üzerinde tabiî bunların büyük bir tesiri vardır. Fazla olarak umumiyetle Sünnî olan Şirvan ve Dağıstan ahalisi de Şiî tahakkümüne karşı Osmanlı devletinden istimdâd etmektedir. Bütün bunlara karşı Sokullu'nun Şark seferine muhâlefet ederken ileri sürdüğü istinat noktaları şöyle sıralanabilir :

1 — Sefer masrafının fevkalâde ağırlığı;

2 — Bütün İran fethedilse bile dâimâ itâat altında tutulmasına imkân olmadığı;

3 — Kanunî'nin İran'a sulh akdedilinceye kadar giriştiği Şark seferinde pek çok sıkıntılar çekmiş olduğu.

Sokullu'nun bilhassa Lala-Mustafa Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazı devletin en mühim menfaatlerinden bile üstün tutarak ve her halde onun Kıbrıs fethinden sonra bir de Şark fütûhâtiyle kendisini büsbütün gölgede bırakmak ihtimâlinden ürkerek ileri sürdüğü bu vâhî deliller bilâ-istisnâ bütün seferler için söylenebilecek umumî sözlerdir: Her büyük sefer masraflıdır, fethedilen hiç bir memleketin ebedî surette elde tutulmasını kefâlete bağlamak imkânı yoktur ve her seferde sulh oluncaya kadar bir çok sıkıntılar çekilmesi pek tabiidir! Bu gibi mülâhazalar esas ittihâz edildiği takdirde, hiç bir devletin hiç bir zaman sefer açmaması lâzımgelir. Her halde Üçüncü Murad'ın bu pek umumî ve âmiyâne sözlere ehemmiyet vermediği, sefer fikrini tercih etmiş olmasıyla sâbittir. Aşağıki izâhattan da anlaşılacağı

gibi, bu büyük işin hayatî ehemmiyetini Sokullu'nun kavrıyamamış olduğu ve eger kavramışsa ihtirâsâtına fedâ ettiği muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında umumî bir tâbirle «Acem seferi» şeklinde gösterilen bu hareketin başlıca hedefleri Şirvan'la Gürcistan'dır.

Hazar denizinin cenubundan cenubugarbîsine ve nihayet garbına doğru sâhil boyunca üç memleket sıralanır: Bunların en cenubîsi Gîlân, onun üstünde ve Hazar'ın cenubugarbîsindeki Şirvan, bunun da üstünde ve denizin garp sahilindeki Dağıstan'dır. Sırf itibarî bir tesmiye şekliyle «Gürcistan» denilen sahanın coğrafî vaziyeti de Şirvan'la Dağıstan'ın garbından itibaren Karadeniz sahillerine kadar uzamaktadır. Bu dört ölkede tarihin en eski zamanlarından itibaren bir takım yerli ve yabancı hânedanlar hükûmet kurmuşlardır. Son zamanlarda bu küçük hükûmetlerin ikisi kendi arzularıyla Safavî hâkimiyyet ve nüfuzundan sıyrılarak Osmanlı himâyesine girmiştir: Bunlardan Gîlân'ın bir kısmına hâkim olan «İshâkkıyye» sülâlesinden Muzaffer-Sultan'ın Irâkayn seferinde Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'ya inkıyâdını arzettikten sonra Ücân yaylasında Kanunî'nin huzuruna kabulü için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» ve «2 Teşrinievvel» fıkrasına ve Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden İkinci Halil'in de Kanunî'ye elçi göndererek itâat ve inkıyâdını arzetmesi için gene ayni sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. Şirvanşahların hâkimiyyeti, bir takım yerli beyler idaresinde bulunan Dağıstan'a da şâmildir. Bu suretle Osmanlı nüfuz ve hâkimiyyetinin Hazar sahillerine dayanıp İran'ı şimalden tehdid etmesine hattâ şimalî İran'a sokulmasına pek tabiî olarak tahammül edemiyen Birinci Tahmâsb Gîlân'daki İshâkıyye hükûmetini daha 1535=942 den itibaren tekrar Safavî nüfuzuna sokmuş ve ondan sonra da 1538=945 de Şirvan ölkesini işgal ve ilhak etmiştir: İşte bunun üzerine Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden son hükümdar olan «Bürhan-ı-Ali Sultan» Kanunî'ye iltica edip 1548 = 955 tarihinde Türk kuvvetleriyle ecdâdının tahtına çıkarılmışsa da 1551 = 958 de bu son hükümdarın ölümü, boydanboya ve büyük bir ekseriyetle Sünnî Türklerle meskûn olan Şirvan'la Dağıstan'ı tekrar Safavî hâkimiyyetine sokmuştur. Bürhân-ı-Ali'nin oğlu «Ebubekir-Mirzâ/Mirzâ Ebubekir-Han» Osmanlılara iltica edip dirlik almış ve Lala-Mustafa Paşa'nın bu seferinde Türk ordusunun önünden yola çıkarılmıştır. Bu vaziyete göre Türkiye'nin Gîlân, Şirvan ve Dağıstan üzerinde Kanunî devrinden itibaren bu memleketlerin kendi arzu ve talepleriyle teşekkül etmiş tarihî bir alâka ve hakkı olduğu halde Safavîler bu hukukî alâkayı silâh kuvvetiyle kesmişler demektir. Tıpkı bunlar gibi Gürcistan meselesi de Osmanlılarla Safavîler arasında ihtilâflıdır: Milâttan evvelki devirlerden Hicretten sonraki devirlere kadar Oğuz, Hazar, Selçukî ve daha sonra Akkoyunlu Türkleriyle Romalıların, Bizanslıların, Arapların, İranlıların ve Mongolların istilâ dalgalarına uğrıyan ve etnolojik mâhiyetiyle tarihî ve coğrafî isimleri birbirine uymıyan bu memleket bütün tarih boyunca büyük milletlerle devletlerin hâkimiyyet ve nüfuzu altında kalmış, Gürcü milleti hiç bir zaman müstakil bir medeniyet kuramadığı için sırf itibarî olarak «Gürcistan» denilen saha İran, Bizans, Arap ve Türk devletleriyle medeniyetlerinin dinî ve medenî tesirleri altında kalmış, devamlı bir millî birlik teşekkül edemediği için bu coğrafî ve itibarî saha hemen dâimâ anarşiye benzer dâhilî bir mücâdele içinde sarsılmış, en fazla işte bu dâhilî mücâdele yüzünden memleket bir harabeye dönmüş ve bilhassa Osmanlı tarihini alâkadar eden 13 - 15 inci asırlarda «Karthli», «Kakheti» ve «İmerethi» isimlerinde üç krallıkla bir Hıristiyan Atabeyliğinden başka bir takım küçük prensliklere de ayrılmış bir hâldedir! Bunlardan «Karthwel» ve «Sakarthwel» ve «Sakarthwelo» isimleriyle de anılan ve asıl Gürcistan sayılan «Karthli»krallığı Tiflis'le etrâfındaki arâziden mürekkep şarkî Gürcistan'dır. Buna mukabil Kutais havâlisinden mürekkeb olan ve Osmanlı menbâlarında «Baş-açuk / Açuk-baş memleketi» denilen «İmerethi» garbî Gürcistan vaziyetindedir: Buraya «Açuk-baş» denilmesi ahâlisinin başları açık gezmeleri veyahut pek hafif bir başlık giymeleri gibi mahallî âdetlerle izah edilirse de, «Baş-açuk» şeklini «Paşacuk» kelimesiyle tefsir eden bir iştikak oyunu da yapılmıştır! Küçük «Kakheti» krallığı da «Karthli» nin şarkında ve onun nüfuz ve hâkimiyyeti altındadır: Merkezi «Thelaw»da

bulunan bu pek küçük hükûmet müstakil bir şey olmadığı için bâzı menbâlarda hesaba bile katılmamaktadır. Bunlardan başka gene Gürcistan hükûmetlerinden sayılan ve Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhak edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedildiği için ancak Ahıska'nın garbindeki Kobliyan kazâsında Adıgon/Adıgön = Altunkale havâlisine münhasır kalan «Samtskhé» hıristiyan atabeyliği vardır ki Osmanlı menbâlarında buraya hâkim olan «Qwarqwaré» sülâlesine «Gorgora / Korkora» denir. Bu atabeyliğin eski merkezi, Gürcülerin «Akhal-tsikhé» dedikleri «Ahıska» dır; bâzı Garp menbâlarında buraya «Géorgie turque = Türk Gürcistanı» denilir. En mühimleri «Guria», «Megreli/Mingrélie», «Mukhran» vesaire gibi 26 küçük beylik daha vardır! Çok defa birbirleriyle harbederek âdetâ dâimî bir anarşi içinde yaşıyan bu Gürcistan hükûmetçikleriyle Osmanlı imparatorluğunun alâkası Fatih devrinin sonlarında başlamış gösterilir: 1479 = 884 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Daha sonra Yavuz'un şehzâdeliğindeki Trabzon valiliğinde Canet ve Acara, yâni Rize ve Batum sahil boylarını fethetmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ Gürcü menbâlarına göre o sırada ve Gürcü takviminin 197 tarihine tesadüf eden 1509 = 915 senesinin 23 Teşrinisâni = 10 Şa'bân Cuma günü Türkler «İmerethi = Baş-açuk» krallığının pâyıtahtı olan Kutais şehrini zaptedip bir çok ganîmetlerle esirler aldıktan sonra iç-kaleyi fethedemedikleri için geri dönmüşlerdir: Yavuz'un bu hareketlerinde İmerethi'ye düşman olan Ahıska Hıristiyan atabeyi «Mzédchabouc = Mirzâ-Çabuk» dan yardım gördüğü de rivayet edilir. Fakat Osmanlı ve Gürcü vakayi'nâmelerinin müphemiyetleriyle tenâkuzları o ilk seferlerin tavzihine pek müsait değildir. Osmanlı menbâlarına göre muhakkak olan nokta, Çoruh boyundaki «Samtskhé» hıristiyan atabeyliğinin Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'e itâat ve inkıyâd etmiş olmasıdır: 1514=920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat sonradan bu Atabeylik itâatten çıkmış olduğu için Kanunî devrinde Çoruh boyundaki arâzisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir: 1536 = 943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Buna mukabil Safavîlerin Gürcistan istilâları kısmen Kanunî'nin İran seferine tesadüf etmek suretiyle daha geniş nisbetler almış ve hattâ yukarda gözden geçirdiğimiz Gürcistan hükûmetçikerinin boydanboya Safavî hâkimiyyetine girmesiyle neticelenmiştir. Gürcistan vakayi'nâmelerinde umumiyetle Birinci Tahmâsb'ın beş Gürcistan seferinden bahsedilir: Bu seferlerde bütün Gürcü hükûmetleri itâat altına alınmış ve hattâ itâat etmiyen prensler de İran zındanlarına sevkedilmişlerdir. İşte bu suretle Safavîlerin temin ettikleri Sirvan, Dağıstan ve Gürcistan hâkimiyyeti, nihayet bütün cenubî Kafkasya ile kısmen şimalî Kafkasya'nın İran nüfuzuna girmesiyle neticelenmiş ve tabiî bu korkunç vaziyet Anadolu'nun şarktan başka şimalişarkîden de bir düşman çenberiyle çevrilmesine sebeb olmuştur.

İkinci Selim devrinde gördüğümüz gibi bu sırada bir taraftan da Moskof çarlığı Kazan ve Ejderhan hanlıklarını zaptederek Hazar denizine dayanmış ve işte o vaziyete karşı açılan Ejderhan seferi de Sokullu'nun tedbirsizliği yüzünden neticesiz kalmıştır: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Tabiî artık bu vaziyette Safavîlerle Rusların garbî Hazar boylarında karşılaşıp Osmanlılara karşı elbirliği edebilmeleri için arada mühim bir mesafe kalmamış demektir! Hattâ bu tehlikeli vaziyet Erzurum ahâlisini telâşa düşürdüğü için Istanbul'a adam gönderilip şehir sûrunun bütün masrafı halk tarafından tesviye edilmek şartiyle inşâsına müsâade edilmiş ve bu senenin 1 Muharrem = 10 Mart Pazartesi günü halkın gayret ve himmetiyle inşaâta başlanmıştır: Şirvan ve Gürcistan seferinin müzakeresinde Sokullu'nun göremediği veyahut eger gördüyse Lala-Mustafa Paşa'yı kıskandığı için alâkadar olmadığı büyük tehlike, Erzurum halkını bir sûr inşâsına mecbur edecek kadar korkunç şekiller alan işte bu mühlik vaziyettir.

Türk ordusu Gürcistan'a hakkı çiğniyen bir istilâ kuvveti şeklinde gitmiş değildir; Gürcistan seferinin açılmasında hukukî bakımdan fevkalâde mühim bir sebeb de

vardır: İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın oğlu ve İkinci İsmail'in İran'daki Alamut kalesinde senelerdenberi mahpus tutulan eski «Karthli» kralı «Birinci Swimon»u serbest bırakıp Tiflis tahtındaki kardeşi «Dawith/Davut-Khan»ın yerine tekrar kral tâyin ederek Gürcistan'da yeni bir dâhilî harbe sebeb olabilecek bir vaziyet ihdâs etmesi üzerine, işte bu kral Dawith yahut Davud-Han'ın Istanbul'a elçi gönderip İran tahakkümüne karşı Türkiye'den istimdâd edip Türk ordusunu Gürcistan'a resmen dâvet etmiş olduğu Gürcü menbâlarının şehâdetiyle sâbittir. Brosset'-nin terceme ettiği anonim Gürcistan vakayi'nâmesinin 1576 vukuâtında bu nokta şöyle tasrih edilir:

«A cette nouvelle le roi Dawith, qui résidait à Thbili (Tiflis), envoya un courrier au carrier au Khouanthkar, Pour lui demander main - Jorte». Bu cümledeki «Kkouanthkar» tâbiri Gürcü menbâlarında «Hünkâr» dan muharref olarak «Osmanlı padişahı» mânâsına kullanılmaktadır. Bundan başka diger Gürcistan prensleri içinde de Osmanlı tarafdarları vardır ve hattâ Lala-Mustafa Paşa hareketinden evvel hem kral Dawith'e, hem onun gibi Osmanlılara mütemâyil Gürcü prensleriyle Şirvan ve Dağıstan beylerine mektuplar yazarak elbirliğine hazır olmalarını bildirmiş ve yollarda bunlardan cevaplar da almıştır. Yukarda bahsi geçen son Şirvan hükümdarının oğlu «Ebubekir-Mirzâ» da işte bu sırada ordunun harekâtından evvel adamlarıyla beraber memleketine sevkedilmiştir. Gene bu sırada bir taraftan da Şirvan ve Dağıstan Sünnîleri İran Şiîlerine karşı Türkiye'den istimdâd etmişlerdir: İşte bu suretle vaktiyle Gilân ve Şirvan meselelerinde olduğu gibi, şimdi de bu Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan seferinde Türk ordusu İran tahakkümüyle dâhilî mücâdelelerden bunalmış halk kütlelerinin temennilerine ve en mühim Gürcistan krallığının resmî dâvetine istinâd ediyor demektir.

Böye bir seferin muvaffakıyeti netice itibariyle yalnız Kafkasya'nın İran tahakkümünden ve memleketi harâb eden dâhilî mücadelelerden kurtarılmasına münhasır kalmıyacak, fazla olarak Karadeniz'in garp tarafından sonra şark tarafından da Kırım hanlığıyla ittisal tesis edildiği andan itibaren hem Rus çarlığının Karadeniz yolu kesilmiş hem Türk hâkimiyyeti Hazar sahillerine dayanarak buradaki İran ve Rus sahillerinin arasına girmiş ve bilhassa İran'ı şarktan tehdid eden Orta-Asya'ya bir deniz yolu açılmış olacaktır.

İranlıların bu sırada Irak'a karşı yaptıkları bir taarruz haberi üzerine serdârın Üsküdar'dan Amasya sulhünü ihlâl etmiş olan İranlılar dâhilî buhranlarına rağmen Türkiye ile harb hâlini açmış olmak mes'uliyyetini de yüklenmişler, Şehr-i-Zûr Beylerbeyi ile bir harbe girişip onu kaleye çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve hattâ Bağdad havâlisine kadar bir akın yapmışlardır: Amasya sulhü için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

İşte bu haber üzerine bu 5 Nisan = 27 Muharrem Cumartesi sabahı huzura kabul edilip Üçüncü Murad'ın ayaklarına kapanarak arz-ı-vedâ eden Lala-Mustafa Paşa'nın Kubbe vüzerâsı ve diger devlet erkânı tarafından teşyi edilerek 15 kadırgayla top sesleri içinde Istanbul'dan Üsküdar'a geçtiği rivayet edilir.

Serdârın maiyyetine Istanbul'dan verilen kuvvet o kadar mühim değildir: Top bataryalarından başka hepsi beş bin Yeniçeri ile bir kaç Sipâhi bölüğünden ve bir mikdar da Solak ve Cebelü efrâdından ibarettir; fakat buna mukabi Erzurum, Diyarbekir, Sıvas, Karaman=Konya, Dulgadır=Maraş ve Halep Beylerbeyleri askerleriyle beraber serdârın maiyyetine verilmiş, Kırım hanı muâvenete memur edilmiş ve bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azledildiğindenberi o havâlide bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da serdârın emrine verilmiştir: Hakikatte bu seferin en mühim şahsiyyeti olan Osman Paşa'nın hüviyyeti için yukarda 1567=975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» fıkrasına ve bu sefere iştirâkiyle neticelenen vaziyeti için de bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Meşhur müverrih Gelibolulu Âlî de Lala-Mustafa Paşa'nın ordu münşîsi sıfatiyle maiyyetinde bulunmuş ve bu seferin «Nusretnâme» isminde bir tarihini yazmıştır. Bundan başka «Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş»un «Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han» ismindeki monografisi de bu sefere aittir ve Paşa'nın Kütahya civarında «Saka» köyüne geldiği zaman görüşüp babasını tanıdığı için iltifât ettiği bu müellif de «Zafernâme»sini onun emriyle yazmıştır.
Ordunun tahaşşüt merkezi Erzurum'dur: Serdâr'ın maiyyetine verilen valilerin askerleriyle beraber orada toplanmaları emredilmiş ve Lala-Mustafa Paşa son hazırlıklarını ikmâl için 23 gün Üsküdar karargâhında kalmıştır).

28 Nisan = 20 Safer, Pazartesi : Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketi.

(Boşnak devşirmelerinden olup Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde yaşamış olan ve «Kara Mustafa Paşa» ismiyle de anılan bu Lala-Mustafa Paşa'nın hüviyyeti ve şahsiyyetile mâzisi için 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz», 1567 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568 = 975 vukuâtının «28 Nisan» ve 31 Mayıs» ve 1570 = 977 vukuâtının da «15 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Lala'nın bu seferine bizzat iştirâk etmiş olan Gelibolulu Âlî, Üsküdar'dan hareket tarihini Safer ayının yirminci «Düşenbih = Pazartesi» gününe müsâdif gösterdiği halde, Harîmî-Çavuş «Zafernâmesi»nde «21 Safer = 29 Nisan Salı» gününden bahsetmekteyse de, o sırada Kütahya'da bulunan Harîmî Üsküdar'dan hareket edildiği gün orduda bulunmuş olduğu için Âlî'nin rivayeti tercih edilmiştir. Yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz gibi, Lala Paşa Üsküdar karargâhında 23 gün hazırlıkla meşgul olduktan sonra işte bu 24 üncü gün yola çıkmıştır).

1 Temmuz = 25 Rebî'ül-âhir, Salı : Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın «Cinis / Cinüs» konağına muvâsalatı ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Bu mevki bugün Erzurum vilâyeti merkez kazâsının Aşkale nâhiyesinde bir köydür: Lala-Mustafa Paşa'nın inhâsiyle emrine verien sâbık Diyarbekir Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa serdârın maiyyetine işte bu sırada iltihak etmiştir. — Lala Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu, hâmisi ve bilhassa Sokullu-Mehmet ve Koca-Sinan Paşalar gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir: Meselâ İkinci Selim devrinde büyük bir gaaile olan Yemen meselesindeki vaziyetleri için 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» ve 1569=976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Osman Paşa'yı bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azlettiren Sokullu onun yerine kendi amcasının oğlu Derviş Paşa'yı tâyin ettirmiş ve Osman Paşa da Vezir-i-a'zamın yeni bir şerrine daha uğramamak için maiyyetiyle beraber Diyarbekir civârında kalmıştır: Kışlaklarla yaylaklarda vakit geçirdiği rivayet edilir! İşte bundan dolayı Lala-Mustafa Paşa Şark serdârlığını der'uhde edince kendisiyle muhâbere edip muvâfakatini aldıktan sonra maiyyetine iltihâkı hakkında Özdemir-oğlu'na padişah tarafından bir «Hükm-i-Şerîf» tebliğ ettirmiştir).

2 Temmuz = 26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Serdârın Erzurum civârında «Çermük = Ilıca» konağına muvâsalatı.

(Bugün Erzurum merkez kazâsına tâbi bir nâhiye merkezi olan Ilıca'nın eski ismi «Çemrük/Çemlik»dir: Bununla beraber gene o civarda ve Aşkale kazâsında da bugün «Çermit» isminde bir köy vardır; fakat Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sinde «Çermük nâm Ilıca» denilmektedir; her halde burası Erzurum'dan evvelki son konaktır. Aldıkları emir mucibince askerleriyle Erzurum'da topanmış olan Diyarbekir

Beylerbeyi Derviş, Sıvas Beylerbeyi Mahmud ve Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşalarla Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa serdârı işte buradan karşılamışlardır).

3 Temmuz = 27 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'a muvâsalatı.

(İzmit-Konya-Kayseri-Sıvas üzerinden gelen Lala Paşa burada yirmi gün kalmış, hareket hazırlıklarıyla ve muhtelif taraflardan gelmekte devam eden askerin muvâsalatını beklemekle geçirdiği bu müddet zarfında bâzı mühim hâdiseler olmuştur :

1 — İki sene evvel elçilikle Istanbul'a gelmiş olan İran'ın Revan/Erivan valisi «Tokhmak-Hân / Tokmak-Han» bu sırada Aras boyuna ve Tebriz valisi «Emîr-Han» da Van hududuna muhâfız tâyin edilmiştir : Tokmak-Han için 1576=984 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu vaziyet üzerine Erzurum valisi Behram Paşa'ya Tokmak-Han'dan bir mektup gelip Lala-Mustafa Paşa kumandasında büyük bir ordu tahşidinin sebebi sorulmuşsa da, bunun İran'a karşı olmayıp bâzı Gürcü prenslerinin tecâvuzlarından dolayı Gürcistan'a müteveccih olduğu bildirilmiştir :

2 — Kars sancak beyi Kürt-Yusuf Bey Çıldır gölünün şimalindeki «Canbaz-çukuru = Çıldır-düzü/Çıldır-çukuru» mevkiinde Safavîlere tâbi olan Ahıkelek beyi Mahmud-Han'ı mağlûb ederek harb harekâtını açmış, bu mühtedî Gürcü beyinin kışın yaptığı bir akın hareketinin intikamını almış ve bin kelle yahut bin esirle bir çok ganîmetler getirdiği için hil'atle taltif edilmiştir;

3 — Şimalî Dağıstan'ın «Şamhal» ünvânını taşıyan emîriyle Şirvan beylerinden itâat ve inkıyâd mektupları gelmiştir: Bu sırada Dağıstan'ın merkezi Hazar denizinin garp sahilindeki «Tarku/Tarkhu» Şirvan'ın merkezi de dâhilde ve Baku'nun 110 kilometre kadar garbında bulunan «Şamahı» şehirleridir;

4 — Lala-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde toplanan harb meclisinde askerî vaziyet müzakere edilerek ilkönce Gürcistan hükûmetlerinin en mühimmi olan «Karthli» krallığının pâyıtahtı olmak itibariyle Tiflis'in ve ondan sonra da şarka teveccüh edilerek Dağıstan'la Şirvan'ın işgaline karar verilmiştir: Tabiî bundan maksat, İran ordusuyla harbe girişmeden evvel bir kere Gürcistan'ı ele geçirmektir. — Gelibolulu Âlî serdârın Erzurumda bir gün kalmış olduğundan bahsederse de, diger menbâlara göre yirmi gün kalınmıştır).

23 Temmuz = 18 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba : Ordunun Erzurum'dan Ardahan üzerine hareketi.

(Bu harekette her yedi deve bir katar hesab edilmek şartiyle 2800 deveden mürekkep dört yüz nakliye katarı bulunduğu rivayet edilir. Erzurum'dan itibaren Söğütlü konağından sonra varılan Hasankale'de dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi olan Sıvas Beylerbeyi Mahmud Paşa Erzurum muhâfazasına bırakılmış ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa da top arabalarıyla Oltu üzerinden ileri sevkedilmiştir: Tuhaf bir tesadüf eseri olarak bu seferde Lala-Mustafa Paşa'nın iki büyük düşmanından birinin amcasının oğlu ve birinin de kardeşi Lala'nın maiyyetindedir! Bunlardan biri Sokullu-Mehmet Paşa'nın amcasının oğlu ve Budin Beylerbeyi Mustafa Ferhad Paşa'nın kardeşi olan Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa ve biri de hem İkinci Selim devrindeki Yemen serdarlığında, hem Üçüncü Murad devrindeki bu Şark serdarlığında Lala'nın rakîbi olan dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi ve Sıvas Beylerbeyi Mahmud Paşa'dır. — Erzurum'la Ardahan arasındaki «Basmalı» konağında Gürcülerin «İmerethi» ve Osmanlı müelliflerinin de «Açuk-baş/Baş-açuk memleketi» dedikleri garbî Gürcistan kralı «Giorgi=Corci» elçiler ve hediyelerle bir itâatnâme göndermiş ve Osmanlı hâkimiyyetini kabul ettiği için mevkiinde ibka edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız).

4 Ağustos = 30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Türk himâyesine giren Fas'da Portekizlilere karşı «Vâdi-s-seyl» zaferi ve Portekiz kralı «dom Sebastiao» nun maktul düşmesi.

(Osmanlı Türklerinin «Mağrıb-ul-askâ» denilen Fas sultanlığıyla alâkaları bu tarihten çok evvel başlamış, Cezâyir'le Trablusgarb'a ve ondan sonra da Tunus'a hâkim olan Türkler muhtelif vesilelerle Fas işlerine müdâhale etmişlerdir; hattâ 1553 = 960 tarihinde Sâlih-Reis Fas şehrini muvakkaten işgal edip bir hükümdar bile tâyin etmiştir: Hazret-i Hasan'ın neslinden geldiklerini iddiâ eden Fas sultanlarına «Şerif» ve cemi şekliyle «Şürefâ» denir; bunlar kendilerini Halîfe bile saymışardır! Avrupa hükûmetlerince «imparator» sayılan bu sultanların ölkelerine bu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Kılıc-Ali Paşa devrine kadar muhtelif Cezâyir Beylerbeylerinin bâzı akın hareketleri de vardır. Fakat o mahallî ve geçici hareketlere mukabil bu seferki büyük muharebe Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyyetine girmesiyle neticelendiği için çok büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

«Vâdi-s-seyl» muharebesinin sebebi, o zaman Fas'da saltanat süren ve Osmanlı menbâlarında «Şürefây-ı Sa'diyye» denilen hânedan prenslerinden iki kişinin saltanat mücadelelerinde Osmanlı ve Portekiz devletlerinden istimdâd etmiş olmalarıdır: Bu mücâdele, 1574=981 tarihinde ölen Fas sultanı «Mülây Abdullâh»ın vefatı üzerine yerine geçen oğlu «Mûlây Muhammed-ül-Mütevekkil-al'-Allâh»a karşı büyük amcası, yani dedesi «Birinci Muhammed»in kardeşi «Ebu-Mervân Abdülmelik»in saltanat iddiâsiyle başlamış ve nihayet küçük yeğenine mağlûb olan Abdülmelik bir rivayete göre bizzat Istanbul'a gelerek Üçüncü Murad'ın himâyesine iltica ettiği için saltanatının teminine Tunus Beylerbeyi ve Cezâyir'de Kılıc-Ali Paşa'nın vekili olan Ramazan Paşa memur edilmiştir: «El-Mustansır» lâkabiyle de anılan Fas sultanı «Mûlây Muhammed»i mağlûp edip onun tahtına büyük amcası «Abdülmelik»i çıkaran işte bu Ramazan Paşa'dır; bu muvaffakıyet üzerine Birinci Abdülmelik Osmanlı padişahına pişkeş olarak 200 bin duka altını takdim etmiştir. Fakat iş bu şekli alınca «Mustansır» yahut «Mütevekkil» denilen Mûlây Muhammed de Portekiz kralı «dom Sebastiao» dan imdad istemiştir: Çok müteassıp bir katolik olan ve hattâ Haçlı seferleri bile tasarlandığından bahsedilen bu toy kral müslümanlar arasındaki ihtilâftan aklınca istifade için 360 topla mücehhez 80 bin kişilik bir orduyu büyük bir donanmayla hemen Afrika'ya geçirip Ramazan Paşa'nın takviye ettiği Abdülmelik ordusuyla Tanca'nın cenubuna tesadüf eden «Vâdi-s-seyl» ovasındaki «El-Kasr-ul-Kebîr = Alcazarquivir» mevkiinde harbe tutuşmuşsa da müdhiş bir bozguna uğrayıp 20 bin maktul ve 40 bin esir vermiş, kendisiyle beraber eski Fas Sultanı Mûlây Muhammed de maktul düşmüş ve 20 bin kişilik kılıç artıkları gemilerle kaçmışlarsa da Cezâyir'den kalkan bir Türk filosunun taarruzuna uğrıyarak bunlar da bir çok telefât vermişlerdir! Muharebe meydanında hasta olarak gelmiş olan Türk mahmîsi Mûlây Abdülmelik'in bu büyük zafer karşısında «ziyâdet-i sürûr» dan birdenbire öldüğü rivayet edilir! Yerine geçen oğlu «Ahmed-ül-Mansûr» Üçüncü Murad'a derhal elçilerle zafer ganîmeteri takdim edip itâat ve inkıyâdını arzetmiş, Türk hâkimiyyetine girmiş ve Osmanlı padişahı da kendisine Mağrıb sultanlığını tevcih etmiştir: Tabiî bu suretle Türkiye, Avrupa tarafında Lehistan ve Macaristan kralları tâyin ettikten sonra nihayet Afrika tarafında da bir Fas imparatoru tâyin etmiş demektir! — «Vâdi-s-seyl» zaferinde alınan ganîmetler içindeki hazînelerle altınların çokluğundan dolayı «Ahmed-ü-Mansûr»a «Ez-Zehebî» lâkabı da takılmıştır. — Hindistan sahillerine kadar el atıp çok büyük bir müstemlekecilik siyaseti tâkib eden Portekiz krallığının inhitâtı işte bu müdhiş bozgunla başlamış sayılır. — Bâzı Garp menbâlarına göre «Vâdi-s-seyl» muharebesi XVI ncı asrın en mühim hâdiselerindendir).

5 Ağustos = 1 Cumâda-l-âhire, Salı: Gürcistan ve Şirvan seferindeki Osmanlı ordusunun «Soğanlı» ve «Allâhuekber» dağlarından aştıktan sonra Göle üzerinden Ardahan'a muvâsalatı.

(Lala-Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'dan itibaren Söğütlü - Hasankale - Khopik - Sanamer - Tumadamı - Soğanlu - Allâhuekber - Megrek - Göle'deki Vargınıs üzerinden gelip Ardahan önlerindeki ovada konaklamıştır: Soğanlu ve Allâhuekber dağlarında yollar tesviye edilerek top arabaları geçirildiği için o tarihten itibaren bu yol boyuna «Top-yolu» ismi verilmiştir. — Osmanlı menbâlarında Ardahan kalesi «Dehân-ı Gürcistân = Gürcistan'ın ağzı» sayılır. — Ordu burada iken bâzı Gürcü beylerinden dehâletnâmeler geldiği ve bunlar yerlerinde ibkaa edilerek kendilerine «emannâme» ler gönderildiği rivayet edilir: Gürcistan'ın o zamanki siyasî perişanlığı için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız.

Ardahan konağında geçirilen üç gün içinde Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'dan çok mühim bir haber gelmiş, yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen ve İran'ın o cephe kumandanlığında bulunan «Emîr-Han» ordusuyla girişilen bir harbin kazanıldığı bildirilip o zamanın âdetince kesik başar gönderilmiş ve ihtiyâten bir mıkdâr yardım kuvveti istenmiştir).

8 Ağustos = 4 Cumâda-l-âhire, Cuma : Ordunun Ardahan'dan ileri hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, ilk hedef «Kathli» ismindeki en mühim Gürcistan krallığının pâyıtahtı olan Tiflis şehrinin işgali olduğu için, Ardahan'dan o istikamete hareket edilmiştir. — Bu hareket için 9 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

9 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Çıldır zaferi.

(Bir gün evvel Ardahan'dan hareket eden ordu o akşam ilk konak olan ve şimdiki Ardahan-Çıldır şosesi üzerinde ve o zamanki hudut boyunda bulunan «Begre-Hatun» ovasında geçirdikten sonra, bu sabah ileri hareketine devam ederek hududu geçmiş ve Safavî tâbiiyyetindeki mühtedî Gürcü beyi Mahmud-Han'ın merkezi olan Akçakale = Rabat kalesini muhasara ve öğle vakti fethetmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, eski ahıska hıristiyan atabeyliğinin Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhak edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedilip işte bu Mahmud-Han'a verilmiş olduğu için, Atabeylerin arâzisi Ahıska'nın garbındaki Altunkale = Adıgön havâlisine münhasır kalmıştır: Mahmud-Han için yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı Osmanlı ordusunun bu seferinde ilk hedefi Mahmud-Han beyliğidir. Ordu bu beyliğin merkezini fethederken, bir gün evvel Ardahan'dan hareket edildiği sırada yola çıkarılmış olan diger bir Türk kuvveti de Ardahan sancak-beyi Abdurrahman Bey'le Bayburt Alaybeyi Bekir Bey kumandasında sol koldan ilerleyip gene Mahmud-Han beyliğine aid olan «Wéli/Vale» kalesini bu akşam fethetmiştir : Abdurrahman ve Bekir Beylerin diger fütûhâtı için aşağıki fıkraya bakınız.

Lala-Mustafa Paşa Akçakale=Rabat kalesinin muhasarasıyla meşgul olduğu sırada Rumeli askerlerinden 40-50 kişilik bir keşif kolu İran pişdarlarıyla karşılaşıp müsâdemeye girişmiştir: Osmanlı ordusuna Gürcistan yolunu kapamak için bu tarafa gelmiş olan 30 bin kişilik Safavî ordusunun Başkumandanı «Muhammedî-Sultan» ismiyle de anılan meşhur «Tokmak-Han»dır. Bu Türkmen beyi için yukarda 1576 = 984

vukuâtının «4 Mayıs» ve bu sene vukuâtının da «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Daha zayıf bir rivayete göre de Tokmak-Han'ın kumandasındaki İran ordusu ancak yirmi bin kişilik bir kuvvettir. — Tokmak-Han'ın maiyyetinde İran'ın Gence valisi «İmâm-kuli-Hân» la Ustaclu Karahan gibi Safavî ordusunun meşhur kumandanları da vardır. Osmanlı keşif kolunun İran pişdarlarıyla müsâdemeye başladığını haber alan «talîa», yâni Osmanlı pişdar kumandanı ve Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa vak'a mahalline derhal yetişmişse de çok üstün kuvvetler karşısında kaldığı için ordudan yardım istemiş, fakat bu ilk yardım da kâfi gelmeyince nihayet Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında daha büyük bir kuvvet yetiştirilmiştir; hattâ biraz sonra Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa ile eski Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın da tâze kuvvetlerle yetiştirildiği rivayet edilir; harekâtın idaresini Özdemir-oğu Osman Paşa der'uhde etmiştir: Osman Paşa için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı ordusuna Gürcistan ve netice itibariyle Şirvan ve Dağıstan yollarını açmış olan Çıldır meydan muharebesini kazanan, o gün askerî hayatının ilk büyük muvaffakıyetini temin etmiş olan işte bu Özdemir-oğlu Osman Paşa'dır. Bu muharebede Osman Paşa'dan başka sâbık Maraş Beylerbeyi Muytab-zâde Ahmed Paşa ile Diyarbekir Beylerbeyi ve talîa kumandanı Derviş Paşa da büyük yararlıklar göstermiş olmakla beraber, zaferi Özdemir-oğlu'nun temin etmiş olduğu, bu harbe bizzat iştirâk etmemiş ve muharebenin idaresini ona bırakmış olan serdar Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a takdim ettiği raporda ondan bahsederken:

«Kemâl-i şehâmet ve tüvânâlığı asâkir-i mezbûrenün nusretine ve melâhide-i mahzûlenün kesr-ü-hezîmetüne bâis oldu»

demesiyle sâbittir. — Harb esnasında şiddetli bir yağmur yağdığı için iki tarafın da top ve tüfek gibi ateşli silâhlarını kullanmamış olduğu rivayet edilir. — Bu büyük zaferde Safavî ordusunun zâyiâtı beş bin maktul ve beş yüz esirdir: Bunlardan başka bir çok ganîmetler de alınmış olduğu rivayet edilir; Osmanlı zâyiatı dört zâbitle iki yüz askere münhasır gösterilirse de, her halde doğru olmaması lâzımgelir.

Bâzı Gürcü menbâlarına göre, bir takım Gürcü beyleriyle askerlerinin de iştirâk etmiş olduklarından ve «Mgel-Tzikhé = Kurtkale» civârında kazanıldığından bahsedilen bu zafer üzerine Gürcistan kalelerinden bir çokları kendiliklerinden teslim olmuşlardır; Gürcü beylerinden bâzılarının da korkularından İran'a veyahut Kafkasya'nın diger taraflarına kaçtıkları rivayet edilir: Bilhassa İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan Karthli kralı Dawith'in bile pâyıtahtını boşaltıp yaktıktan sonra bırakıp savuşması Tiflis'in kan dökülmeden işgaliyle neticelenmiştir).

10 Ağustos = 6 Cumâda-l-âhire, Pazar : «Samtskhe» atabeyliğinden kalan «Altunkale» beyliğinin ilhâkı ve Mahmut-Han beyliğinin fethi.

(Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde işgal ve Türkiye'ye ilhak edilmiş olan bu Hıristiyan Atabeyliği için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. — Bu sırada bu küçük hükûmetin başında son hükümdarı «İkinci Kayhosro/Keyhusrev»in karısı «Dédis-İmédi Débora ile «Qwarqwaré», «Manutchar/Manuçar = Minûçehr» ve «Baka/Beka» isimlerindeki oğulları vardır: Osmanlı menbâlarında bunlara «Karı-oğulları» denilir. Türk ordusu buralara yaklaşırken, neticenin ne olacağını bilmediği için ihtiyâten iki yüzlü bir siyaset tâkib eden ve Lala-Mustafa Paşa'ya inkıyâd edeceğini bildirirken Tokmak-Han'a da sadâkatini arzetmekte kusur etmiyen bu kurnaz prenses, yukarıki fıkrada gördüğümüz Çıldır zaferi üzerine iki büyük oğlunu beş altı bin kişilik bir kuvvetle Türk ordusuna gönderip tâbiiyyet ve itâatini arzetmek mecburiyetinde kalmıştır: Orduya gelen iki prensten «Manuçar/Minûçehr» ihtidâ ettiği için Osmanlı serdârının «Mustafa» ismini almış ve kendisine Tiflis yolundaki «Azgur» sancağı verilmiştir; kardeşi «Qwarqwaré» ye de Oltu sancak-beyliğinin verilmiş olduğu rivayet edilir: Fakat bir rivayete göre de

Oltu Minûçehr'e verilmiştir; bunlardan başka orduya gelmemiş olan küçük kardeşleri «Baka» ile anaları prenses «Dédis-İmédi Débora» ya da bir takım köyler iktâ edilmiştir: Bu prensesin «Dédis-İmédi» ismi «anasının ümidi» mânâsına gelir. — Yukarıki fıkranın başında Mahmud-Han Beyliğinin fethine gönderildiğini gördüğümüz kuvvet, bu beyliğin birbirine yakın olan Yenikale = Ahıska, Ahıkelek, Tümük ve Hırtz kalelerini bu gün mukavemetsiz teslim almak suretiyle işgal edip Mahmud-Han beyliğinin mevcudiyyetine nihayet vermiştir. Bunlardan Tümük kalesinin bir kaç gün sonra işgal edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Bütün bu kalelere muhâfızlar konulmuş ve derhal idare teşkilâtı yapılmıştır).

24 Ağustos = 20 Cumâda-l-âhire, Pazar: Tiflis'in işgali.

(Asıl Gürcistan sayılan «Karthli» krallığının pâyıtahtı «Thbili = Tiflis» şehridir: Yukarda gördüğümüz gibi, Erzurum'da toplanan harb meclisinde bu mühim merkezin işgali ilk hedef olarak kararlaşmış ve bu suretle Şirvan fethinden evvel Gürcistan'ın ele geçirilmesi esas ittihâz edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Karthli krallığında eski İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın kayınbiraderi olan ve bir aralık ihtidâ etmiş olduğu için «Dâvûd-Han» ismiyle de anılan «Dawith» bulunmaktadır; evvelce İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olduğunu gördüğümüz bu kral, İran'ın kendisini tahtında bırakması üzerine tekrar Safavîlere temayül etmek dönekliğini göstermiştir: Kral Dawith'in Osmanlı ordusunu Gürcistan'a dâvet etmesi için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Türk ordusunun Çıldır muharebesini kazanması üzerine Tiflis'i müdâfaa imkânı kalmadığına hükmeden Dawith yahut Dâvûd-Han şehir ahalisini dağlarla kırlara çıkardıktan sonra pâyitahtını ateşleyip yakmak gibi çok çirkin bir harekette bulunmuş ve ondan sonra da sürdüğü ahâliyi yüzüstü bırakıp İran'a veyahut başka bir tarafa kaçmıştır! Tiflis'in hiç kan dökülmeden derhal işgal edilmesi işte bundandır. Dawith'in Türk ordusu yaklaşırken gece yarısı Safavî ve Gürcü askerleriyle beraber kaçıp gitmiş olduğu rivayet edilir. Tiflis işgal edilince yangın derhal söndürülüp şehrin bir kısmı kurtarılmış, kıralın kırlara sürdüğü ahâliye teminat verildiği için her kes yerine yurduna gelmiye başlamış ve şehirde derhal idare teşkilâtı yapılarak âsâyiş ve inzibât eskisinden daha mükemmel bir şekilde temin edilmiştir: O devrin adâlet ve intizâmiyle bütün dünyaya ün salan Türk idaresi harap ve perişan bir halde bulduğu bu memleketi her şeyden evvel anarşiden kurtarmış ve derhal imâr işlerine girişmiştir: Harb hâline rağmen girişilen bu işler yalnız pâyıtahta münhasır olmayıp bütün Gürcistan ve havâlisinde yollarla köprülerin, kalelerle şehirlerin tâmir ve i'mâriyle başlamıştır; aşağılarda buna ait muhtelif kayıtlere tesadüf edilecektir. 1579 = 987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarıyla «1583 = 991 vukuâtının «20 Temmuz», «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

29 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Cuma: Tiflis'de ilk cuma namazı ve mevcudiyetine nihayet verilen «Karthli» krallığına bir beylerbeyi tâyini.

(Şehrin büyük kilisesi Osmanlı fütûhâtının dâimî an'anesi mucibince fetih timsâli olarak câmiye tahvil edildiği için, bu gün cuma namazı işte bu yeni câmide kılınmış ve Edirne'deki Selimiyye'nin vâızı olan müfessir ve şâir Kurt-zâde Vâlihî Efendi Üçüncü Murad nâmına hutba okumuştur. —

İşte bu vaziyet üzerine bir Türk vilâyeti şeklini alan Tiflis beylerbeyliğine eski Bağdad beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa'nın oğlu olan Kastamonu sancak-beyi Mehmet Bey Paşalık ünvâniyle tâyin edilmiş ve kaleye muhâfız olarak 1800 askerle 100 top konulduktan sonra ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1 Eylül = 28 Cumâdâ-l-âhire, Pazartesi: «Kakheti» kralı İkinci Alexandré'nin Türk ordusuna gelerek itâat ve tâbiyyetini arzetmesi.

(Tiflis'le etrâfından mürekkep «Karthli» krallığının şarkında bulunan bu küçük krallık için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Evvelce Karthli krallığına tâbi olduğu halde sonradan ayrı bir hükûmet şeklini alan ve bununla beraber Tiflis hükûmetinin tahakküm ve tasallutundan kurtulamıyan bu küçük krallık o sırada «Lewan oğlu İkinci Alexandré» isminde bir hükümdarın idaresindedir: Osmanlı menbâlarında «Aleksandre ibni Levend-Han» ve «Levend-oğlu Aleksandre-Hân» gibi isimlerle anılan ve «kral» ünvânını taşıyan bu küçük hükümdar Tiflis'den kalkan Türk ordusunun kendi ölkesine doğru ilerlediğini duyunca «Aznaur = Aznavur» denien beyleri ve üç bin kişilik ordusuyla istikbâle çıkarak «Kur/Kura = Kür» nehri sahilinde ve Gürcülerin «Sathis-Dchala» dedikleri mevkide Türk ordugâhına gelmiş, serdârın emriyle kumandanlar tarafından merâsimle karşılanmış, şerefine toplar atılmış, Lala-Mustafa Paşa'nın otağına gelip tâbiiyyet ve itâatini arzedince başına bir murassâ sorguç takılıp üç hil'atle bir at ihsânına nâil olmuş, maiyyetindeki aznavurlara da hil'atler giydirilmiş, ölkesi ilhak edilip bir Türk vilâyeti şekline sokulmakla beraber beylerbeyliğine «ocaklık» yâni irsî valilik şeklinde gene kendisi tâyin ve her sene:

«Otuz yük harîr, on mahbûb gulâm ve on dûşîze-i sîm-endâm, on cenâh ispirî doğan ve on cenâh dahî hicizî balaban»

takdim etmek şartiyle hafif bir haraca bağlandıktan sonra maiyyetindeki Gürcü askerine 3400 Türk askeriyle ümerâdan Pasin sancak-beyi Mirzâ Ali ve Şavşat sancak-beyi Ahmed Beyler katılarak Şirvan'daki «Şeki» kalesinin fethine memur edilmiştir).

9 Eylûl = Receb, Salı : Koyun-geçidi zaferi.

(Umumiyetle bu meşhur muharebe 6 Receb=8 Eylül tarihine müsâdif gösterilir: O gün bir «Pazartesi» dir; halbuki serdârın emriyle bu seferin birer tarihini yazmış olan Hârîmî-Çavuş'la Gelibolulu Âlî «Koyun-geçidi» muharebesinin «Salı» günü olduğundan bahsetmektedirler ve bu da Receb ayının 6 sına değil, 7 sine müsadif olduğu için burada «Salı» ya tesadüf eden «7 Receb = 9 Eylül» tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Bu sırada Şirvan üzerine yürümekte olan Osmanlı ordusu «Kur=Kür» nehrine dökülen «Kanbur» ve «Kanak/Kanık» suları arasındaki yarımadada konaklamıştır: Bu sulardan Türklerin «Kabur/Kabır» dedikleri «Jora/Çora/Iora/Ior» ve «Kanak/Kanık» dedikleri de «Alazan/Alasan» nehirleridir. Bu iki ırmak, Gürcülerin «Samukha = Meşelik» dedikleri bir noktada birleştikten sonra «Kür» nehrine dökülür. Osmanlı ordusu Tiflis'den kalktıktan sonra ilkönce «Kabur = Jora» suyunu geçmiş ve bu suyla «Kanak = Alazan» ırmağı arasındaki «Upadar» yahut «Şırak» bozkırına girerek Osmanlı menbâlarında «Şirvan hudud» ve «Şirvan kapusu» gösterilen «Kanak = Alazan» boyuna kadar ilerlemiştir: O sırada bu ırmak taşkın olduğu için bir kaç gün beklemek mecburiyeti hasıl olduğundan bahsedilir.

Bir taraftan yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Çıldır muharebesinde bozulan Tokmak-Hân ordusunun intikamını almak ve bir taraftan da Osmanlı ordusuna Şirvan yolunu kapamak istiyen İran hükûmeti, bâzı Osmanlı menbâlarında «İzmir-Han» denilen Tebriz valisi «Emir-Hân» kumandasında «Erivan/Revan» ın mağlûp valisi «Tokmak-Hân», Moğan valisi «Murad-Sultân», «Şeref-Hanlar» denilen Bitlis Kürt beylerinin neslinden olduğu halde babası Üçüncü Şemsüddin İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve Safavî hizmetinde yetişmiş olan Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» müellifi «Şeref-Hân», Gence valisi «İmâmkuli-Hân» ve «Karacadağ» valisi «Ensâr-Hâlife» gibi bir takım mühim kumandanlarla 20 bin kişilik bir ordu sevketmiştir: Bunlardan «Şeref-Hân» için aşağıda bu sene vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Karabağ üzerinden gelen bu ordu

«Kür» nehrinin «Koyun-geçidi» denilen noktasından geçerek Osmanlı ordusunun bulunduğu sahaya girmiş ve otlaklara doğru dağılan hayvanları yağma etmiye başlamıştır. Bu haber serdâra aksedince Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında Halep beylerbeyi Mehmet, Maraş beylerbeyi Mustafa, Diyarbekir beylerbeyi Derviş ve Erzurum beylerbeyi Behram Paşalarla ordudan mühim bir kuvvet gönderilmiş ve bundan evvelki Çıldır zaferi gibi bu Koyun-geçidi harbini de gene Özdemir-oğlu kazanmıştır. İkinci bir rivayete göre bu muharebede Lala-Mustafa Paşa'nın merkeze, Behram Paşa'nın sağ cenâha ve Derviş Paşa'nın sol cenâha kumanda etmiş olduklarından bahsedilirse de bu rivayet zayıftır: Lala Paşa harbe iştirâk etmemiş, karargâhında kalmıştır. — Koyun-geçidi muharebesinde Safavî başkumandanı Emîr-Han'ın geçitten geçmeyip öte yakada dümdar kuvvetlerinin başında bulunduğu, düşmanın 3-5 bin maktul bıraktıktan sonra darmadağın kaçarken geçit yerini bulamıyan askerlerin çok taşkın bir halde bulunan sulara kapılıp telef oldukları ve hattâ o gün boğulanların on bin kişiyi bulduğu rivayet edilir. — Özdemir-oğlu'nun Çıldır zaferi Türk ordusuna Gürcistan yollarını açmış olduğu gibi, bu Koyun-geçidi zaferi de Şirvan yollarını açmıştır.

Bu zafer üzerine canlarını kurtarabilen mağlûblar için Şirvan valisi «Oros-Hân»ın kuvvetlerine iltihak etmişlerdir: Bu hanın maiyyetinde 12 bin kişilik bir kuvvet bulunduğu rivayet edilir; Emîr-Han ordusunun âkıbetinden yılmıyan Oros-Han işte bu kuvvetle Kanak nehri üzerindeki köprüden geçip ikinci bir taarruz dalgası teşkiline teşebbüs etmişse de, bir rivayete göre Şiî tahakkümünden bunalmış olan Şirvan sünnîleri silâhlanıp öte yakadan Osmanlı ordusuyla elbirliği etmiş oldukları için, Safavîler iki ateş arasında kalmışlardır; hattâ bunlar ric'at ederlerken Kanak üzerindeki köprü çökmüş olduğu için bir çoklarının suda boğulmuş oldukları da kuvvetle rivayet edilir. Oros-Han'ın ismi Osmanlı menbâlarında «Aras», «Ereş» ve hattâ «Erevs» şekillerinde okunabilecek imlâlarla kaydedilmektedir.

Şirvan'ın «Şeki» kalesini Osmanlı beylerbeyi sıfatiyle ve iki sancakbeyi ile fethe gönderilmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz eski Kakheti kralı İkinci Alexandré'den Koyun-geçidi muharebesinin kazanıldığı sırada fetih müjdesi gelmiş, İran'ın Şeki hâkimi Ahmed-Beg Âzerbaycan'a kaçtığı için halkın Osmanlı askerini sevinçle karşıladığı bildirilmiş ve bunun üzerine Şeki sancak-beyliği İkinci Alexandré'nin Osmanlı menbâlarında «Erekla-Hân» ve «Erekla-Mirzâ» denilen oğlu «Ereclé = Erekle» ye tevcih olunup Kadı, Dizdar vesaire gibi Osmanlı memurları da tâyin edilmiştir).

12 Eylül = 10 Receb, Cuma : «Ereş» kalesinin fethi üzerine Şirvan'ın işgali ve Kafkasya'da ilk Osmanlı idare teşkilâtı.

(Ereş/Aras» kalesinin fethi için 9 Receb = 11 Eylül tarihi de rivayet edilir: Bu bir günlük fark meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kanak nehri çok taşkın olduğu için bu tehlikeli sudan geçip ileri hareketine devam etmek istemiyen Yeniçeriler alelûsul ayaklanmışlarsa da, hazîne ile cephâneyi alan serdar birdenbire karşı yakaya geçiverince onlar da peşinden geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. — Ordu mevcudu yüz bine yakın olduğu için son günlerde şiddetli bir iâşe buhrânı çekilmişse de, muhâfızları kaçmış olan «Ereş» şehrinin işgalinde bir zahîre elde edilmiş olduğu için bu sıkıntı birdenbire geçmiştir.

Kanak nehrinin şarkında bulunan Ereş şehrinde 26 gün kalmış olan ordu, 24 Eylül = 22 Receb Çarşanba gününden 1 Teşrinievvel = 29 Receb Çarşanba gününe kadar bir hafta içinde muazzam bir kale yapıp şehri tahkim etmiştir : O zamanki Türk ordusunun istihkâmcılık ve umumiyetle yapıcılık kudreti, bu misalden de anlaşılacağı gibi, şaşılacak bir derecededir; beş on günde kuruluvermiş böyle bir çok eserlerin bakıyyeleri vardır! Ereş kalesi «Bâğ-ı-Şâhî» denilen büyük bahçenin ağaçları kesilip zemini hazırlandıktan sonra, etrâfına büyük bir sûr çekilen bu bahçenin ortasına kurulmuş ve beş arşın derinliğinde geniş bir hendekle de çevrilmiştir;

o zamanki Türk istihkâmcılığının bir hâtırası demek olan bu büyük ve kalın duvarlı kale üç kapulu ve dört kulelidir: İnşaâtın ikmâli top şenlikleriyle ilân edilmiştir; bundan başka, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Safavîler kaçarken yıkılmış olduğunu gördüğümüz köprü de yeniden yapılmıştır. — Şirvan eyâletine işte bu Ereş şehri merkez ittihâz edilmiş ve Beylerbeyliğine de Saruhan sancak-beyi Kaytas Bey Paşalık ünvâniyle tâyin olunmuştur.

Şirvan'ın eski merkezi olan Şamahı'nın işgaliyle Dağıstan'ın Hazar sahilinde Arapların «Bâb-ül-ebvâb/El-Bâb» ve Acemlerin de «Derbend» dedikleri meşhur «Demir-Kapu» şehrinin teslimi işte bu muvaffakıyet üzerinedir: İki kilometrelik sarp bir boğazın ağzında bulunan ve bâzı İslâm efsânelerinde «Sedd-i-İskender» sayılan bu müstahkem şehrin sünnî ahalisi Osmanlı zaferlerinden cesaretlenerek «Çırâğ-Halîfe» ismindeki Safavî valisini esir edip üç yüz askerini kılıçtan geçirmişler ve iki bin kişilik bir gönüllü kuvvetiyle bu esir valiyi Osmanlı ordusuna göndermişlerdir; Sünnîlerden mezheb vergisi almış olduğu için halkın nefretine uğradığından bahsedilen «Çirâğ-Halîfe» nin derhal idâm olunduğu rivayet edilir. — Demir-Kapu gönüllülerinin ordugâha muvâsalatı 5 Teşrinievvel = 3 Şa'bân Pazar gününe müsâdiftir. Bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'ya bir zâbit kumandasında yüz neferle bir mıkdar top ve mühimmat gönderilmiştir.

Ereş, Şamahı, Şeki ve Demir-Kapu'dan başka gene bu sırada teslim olan şehirler Baku, Kalaba, Sâliyân/Salyan, Mahmud-âbâd ve Şâbûran/Şabran gibi bir takım mühim yerlerdir : Bu suretle Şiryan kendi ihtiyâriyle Safavî nüfuzundan çıkıp Osmanlı idaresine geçmiş demektir. Bu fütûhâtın bilhassa iktisadî ve malî ehemmiyeti çok büyüktür: Özdemir-oğlu'nun Baş-tezkireciliğinde bulunan «Dal-Mehmet Âsafî-Çelebi» nin «Secâatnâme» sinde yalnız Baku petrollerinden devletin aldığı vâridat:

Nice yüz bin neft olur hâsılları
Nâkd on yük akça var vâsılları

beytiyle bir milyon akça gösterilmektedir. Bundan başka çok zengin olan tuzla, dalyan, pirinç, ipek ve gümrük vâridâtiyle beraber mecmûunun senede yirmi beş milyon iki yüz bin akça, yâni o zamanki râyicine göre altmış akça bir altın hesâbiyle dört yüz bin altın tuttuğu rivayet edilir: O devre göre de çok büyük bir paradır. İşte bundan dolayı fevkalâde mühim bir vazife olan Şirvan defterdarlığına ordunun defterdar kaymakamlığında bulunan «Dergâh-ı-Muallâ mukataacılarından «Gümüş-zâde Mustafa-Çelebi» ve bu yeni eyâletin tahrir işlerine de «Şecâatnâme» nâzımı «Dal-Mehmet Çelebi» memur edilip derhal malî ve idarî teşkilâta başlanmıştır. Baku'ya tâyin edilen ilk sancak-beyi de Avlonya Alay-beyi Ebubekir Bey'dir. Padişah nâmına istedikleri gibi kullanmaları için serdarlara verilen ve «Nişanlu evâmir» denilen tuğralı tevcihâtın en mühimmi, Şirvan ve Dağıstan umumî valiliğine vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvâniyle Çıldır ve Koyun-geçidi kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyinidir: «Nişanlu evâmir» için 1569 = 976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bu büyük makama Osman Paşa'dan bir iki gün evvel sırayla tâyin edilmiş olan Diyarbekir Beylerbeyi Derviş ve Halep Beylerbeyi Mehmet Paşalar yüklendikleri mes'ûliyetin azametinden korkup istifâ ettikleri için, onlardan bir kaç gün sonra Lala Paşa'nın topladığı bir mecliste bu büyük valiliği diger paşalardan hiç biri kabul etmek cesaretini gösteremeyince Osman Paşa ortaya atılıp «Murâd üzre asâkir ve hazîne» verilmek şartiyle kendisinin kabul edeceğini söyliyerek Lala'yı çok müşkil bir vaziyetten kurtarmıştır; paşaların bu işten kaçınmaları, ordu çekildikten sonra Safavî taarruzlarına karşı Şirvan'la Dağıstan'ın küçük bir kuvvetle müdâfaasına imkân görmemelerindendir: Çünkü Lala Paşa orduyu alıp Erzurum kışlağına çekilecek ve yeni fütûhâtın müdâfaasını Şirvan serdârına bırakacaktır! Ehliyetsiz bir kuvvetle Safavî imparatorluğuna karşı koymak vazifesinden başka bir şey olmıyan bu ağır yükü hiç kimsenin yüklenmek

istememesi işte bundan dolayıdır; onun için Osman Paşa'nın kabul etmesi büyük bir fedakârlık demektir: O sırada elli yaşlarında bulunduğu rivayet edilen bu fedâkâr kahramana derhal murassâ bir sorguçla muhteşem bir kılıç takılıp hemen hil'at giydirildiği rivayet edilir! Özdemir-oğluna serdârlık tahsisâtı olarak senede iki milyon akça tâyin edilmiştir: O sırada altmış akça bin altın ettiğine göre, senede iki milyan akça 33,333 altın ve bu da ayda 2777 altın ediyor demektir. — Osman Paşa'nın iki merkezi vardır: Dağıstan için Türklerin «Demir-Kapu» dedikleri «Derbend» şehrini ve Şirvan için de oranın eski pâyitahtı olan Şamahı'yı merkez ittihâz etmiye karar vermiştir; fakat kendisine bırakılan kuvvet, kabul ettiği mes'ûliyetle mütenâsip değildir; muhtelif sınıflardan tahsis edilen asker mikdarı hakkındaki rivayetlerin en kuvvetlisi 14 binden ibarettir; bunların bini Yeniçeridir; 66 topla 180 - 200 sandık mühimmat bırakılmış ve Askerin altı aylık tahsisatı da nakden teslim edilmiştir. O zaman muazzam bir Türkmen imparatorluğu vaziyetinde bulunan Safavî devletine karşı Şirvan ve Dağıstan ölkelerini Osman Paşa işte bu 14 bin asker, 66 top ve 180 - 200 sandık cephâneyle müdâfaa edecektir! Hattâ bu 14 bin askerin de tam verilmediği rivayet edilir! Her halde Lala-Mustafa Paşa'nın bu tuhaf hareketi kolay izah edilebilecek şeylerden değildir: Pek az bir zaman sonra Osman Paşa'nın Lala ile her türlü münasebet ve irtibâtını kesmesiyle neticelenen âmiller içinde her halde bu vaziyetin de hesaba katılması lâzımdır: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu sırada yapılan idare teşkilâtında Şirvan 13 ve bir rivayete göre de 14, Dağıstan da 7 sancak-beyliğine taksim edilmiş ve bütün bunlara beylerle şâir memurlar tâyin edilmiştir. Bu seferin başından mevsim sonuna kadar Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkeleri boydanboya fethedilmiş ve Safavî hâkimiyyetinde yalnız Kür ve Aras nehirleri arasındaki Karabağ ve kısmen Erran havâlisi kalmıştır: Bununla beraber Osmanlı fütûhat dâiresinde henüz işgal edilmemiş yerler de yok değildir; fakat buna mukabil Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir tezkiresinden anlaşıldığına göre, Karadeniz'in şarkındaki Abhazya ölkesi itâat etmiş ve Sohum-kale yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek beylerbeyliğine «ol serhaddin kudemâsundan, husûsâ şecâatle ma'rûf olan ümerâsundan Haydar Paşa» tâyin edilmiştir; tabiî bu vaziyet üzerine Kırım hanlığıyla bu cihetten de ittisal temin edilmiş demektir. Artık bütün Kafkasya Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuzuna alınmış sayılabilir: Bu vaziyet Osmanlı imparatorluğunu Hazar sahillerine de dayandırmış ve Rus çarlığının cenuba doğru sarkma siyasetine karşı kuvvetli bir sed kurulmuş demektir. Bütün bu arâzi dört beylerbeyliğine taksim edilmiştir bunlardan yalnız Gürcistan'daki «Kakheti» beylerbeyliği eski kralının idaresinde bırakıldığı için «ocaklık» yâni irsî valilik şeklindedir ve digerleri de eski karthli krallığından teşkil edilen Tiflis, Abhazya'daki Sohum ve Şirvan'daki Ereş beylerbeylikleridir. Kakheti beylerbeyliğine eski kral Alexadré, Şirvan beylerbeyliğine Kaytas Paşa, Karthli beylerbeyliğine Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa tâyin edilmiştir; Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın vaziyeti büsbütün başkadır; vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvâniyle Şirvan ve Dağıstan Muhâfızlığına tâyin edilmiş olan bu büyük asker Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa ile Dağıstan beylerbeyinin de mercii olmak itibariyle bu iki eyâletin umumî valisi ve başkumandanı vaziyetindedir).

8 Teşrinievvel = 6 Şa'bân, Çarşanba : Ordunun Ereş'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında 12 Eylül = 10 Receb Cuma günü Ereş'e girmiş olan ordunun burada 18 gün kaldıktan sonra yola çıkmış olduğundan bahsedilirse de bu iki tarih arasında 18 gün değil, tam 27 gün geçmiş olduğuna göre 26 gün kalındıktan sonra 27 nci gün hareket edilmiş olması lâzımgelir. — Erzurum'a dönülmesinin sebebi mevsimin ilerlemiş ve hattâ kış soğuklarının başlamış olmasıyla izah edilir: Safavîlerin Şirvan'la Gürcistan'ı istirdâd için giriştikleri büyük hazırlıklar hakkındaki haberle-

rin her tarafa yayıldığı bir sırada o kadar büyük fütûhâtı küçük bir kuvvete bırakıp kışlağa çekilmek her halde çok tehlikeli bir harekettir ve aşağıda görüleceği gibi Lala Paşa'nın bu hareketi Safavîlerin Şamahı üzerine iki büyük taarruziyle neticelenmiştir: Bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» ve «27 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Lala-Mustafa Paşa'nın kumandasındaki kuvây-ı-külliye Erzurum'a dönerken Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa da Ereş'den serdârlık merkezi olan Şamahı'ya çekilmşitir).

10 Teşrinievvel = 8 Şa'bân, Cuma: Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'nın idâmı.

(Kanunî'nin ölümündenberi Istanbul'da sarayla hükûmet arasında mütemâdî bir gerginlik vardır: Osmanlı sarayını keyfî idare ve istibdâda sevketmekle neticelenen bu gerginlik, İkinci Selim'in culûsunda Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın Yeniçeri ocağına istinâden padişaha hâkim olup onu oyuncak hâline getirmek ve İkinci Selim'in şehzâdeliğindenberi maiyyetinde bulunan Anadolu Türk beyleriyle askerlerini pâyıtahttan uzaklaştırıp Devşirme hâkimiyyetini tahkîm etmek için giriştiği şiddetli tedbirlerle başlamıştır: 1566=974 vukuâtının «25 ve 26 Teşrinievvel» ve «5 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. İkinci Selim devrini âdetâ bir Sokullu mutlakıyyeti altında geçirten bu vaziyet, Üçüncü Murad'la maiyyetinin daha ilk ânından itibaren ona karşı cephe almasıyla neticelenmiştir: 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Sokullu-Mehmet Paşa bütün memlekette Sokullularla Sokullu tarafdarlarından mürekkep bir hâkimiyyet şebekesi kurmuş gibidir: Devletin en mühim makamlarında hep onun akrabâsı veyahut adamları vardır! Meselâ Macar krallığına muâdil sayılabilecek bir mevki olan Budin beylerbeyliğinde Sokullu'nun amcazâdesi Mustafa Paşa, Şam beylerbeyliğinde oğlu Hasan Paşa ve Diyarbekir beylerbeyliğinde de diger amcazâdesi ve Budin'deki Mustafa Paşa'nın kardeşi Derviş Paşa vardır! Bu suretle şarktan garba kol-budak salan Sokullu âilesi memlekete tasarruf etmiş gibi bir vaziyettedir ve hattâ Sokullu-Mehmet Paşayı göklere çıkaran müverrihler bile bu hâli tenkid etmişlerdir! Üçüncü Murad'la maiyyetini mücadeleye mecbur etmek suretiyle padişahları keyfî idareye sevkeden şerâitin en mühimmi işte bu vaziyette aranmalıdır.

Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'le Üçüncü Murad'ın maiyyet erkânına musallat olduğu gibi, Üçüncü Murad da Sokullu'nun akrabâsiyle maiyyetine musallat olmuş ve bir taraftan Yeniçeri ocağına, bir taraftan bütün memleketteki akrabâ ve tarafdar şebekesine ve bir taraftan da padişahın kızkardeşi olan karısı Esmâ-Han Sultan vâsıtasiyle saraydaki kadınlar partisine dayanan Vezir-i-a'zamın istinat noktalarını yıkarak onu zayıf düşürmiye çalışmıştır. Bu siyasetin ilk kurbanı, Sokullu'nun yetiştirmesi olan «Münşeât» sahibi Feridun Bey'dir: Üçüncü Murad'ın emriyle 1576=984 tarihinde Nişancılık makamından azledilip bir sancak beyliğiyle Istanbul'dan uzaklaştırılan münşî için 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. O bâdirede Feridun Bey'in kethudâsı da idâm edilmiştir. Hattâ Sokullu'nun kethudâsı Husrev ve Kapucubaşısı Sinan Ağalar bile padişahın emriyle vazifelerinden attırılmışlardır! Türk ilini âdetâ bir Boşnak müstemlekesine çeviren Sokullu şebekesini devirmek için başlıyan bu keyfî icraâtın en müdhişi Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmıdır: Kanunî devrinin sonunda Sokullu'nun garazına kurban olarak 1566 = 974 senesi 3 Ağustos = 16 Muharrem Cumartesi günü idâm edilen Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın yerine tâyin edilmiş olan Mustafa Paşa o tarihten bu tarihe kadar 12 sene, 3 ay, 7 gün bu mühim mevkide kalmıştır. Sokullu şebekesinin en mühim istinat noktalarından olan Mustafa Paşa'nın idâmına Baş-Emîrâhur Ferhad Ağa memur edilmiş ve zâhiren Budin sarayı ile baruthânesine düşen yıldırımın sebeb olduğu tahribâtı tahkik bahânesiyle gönderilen Ferhâd Ağa, bir çok şahsî muhâfızları bulunan Mustafa Paşa'yı büyük bir ustalıkla ve sızıltısızca

izâle edivermiştir! Bu keyfî hüküm, Sokullu şebekesini en sarsan hâdise sayılır: Bununla beraber Sokullu-Mehmet Paşa gene istifâ etmemiş ve artık eski nüfuz ve itibarı kalmadığı halde makamına gene dört elle sarılmakta devam etmesi nihayet kendi felâketine de sebeb olmuştur: Aşağıda 1579 = 987 vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Budin beylerbeyliğine Sokullu şebekesinin en şiddetli düşmanı olan Baş-Defterdar, yâni Maliye Nâzırı Üveys Paşa tâyin edilmiştir: Anadolu Türklerinden olduğu için Devşirmeler tarafından «Türk-i sütürk» gibi nankörce terkiplerle tezyif edilen bu çok zeki, münevver ve azimkâr adam evvelce Tire Kadılığında iken Mağnisa valisi olan şehzâde Murad'a intisâb edip onun eyâlet defterdarlığına tâyin edilmiş ve şehzâde Murad'ın cülûsunda İstanbul'a beraber gelerek evvelâ Şıkk-ı-sânî ve ondan sonra da Şıkk-ı-evvel defterdarı olmuştur. Peçevî-İbrahim Efendi matkul Sokullu-Mustafa Paşa'nın yeğeni olduğu halde, Üveys Paşa'nın doğruluğunu ve irtikâba tenezzül etmediğini ve hattâ bir tımar meselesinde kendi babasının takdim ettiği «câize» yi reddetmiş olduğunu ayrı bir fasıl hâlinde anlatır).

16 Teşrinievvel = 14 Şa'bân, Perşenbe : Dağıstan'daki Kumuk şamhalının tâbiiyyet ve itâati.

(Tarihin en eski devirlerindenberi Hun, Avar, Hazar, Oğuz ve sâir Türk dalgalarının istilâlarından kalan ve büyük bir yekûn tutan Türk ve Moğol unsurlarıyla eski Arap ve İran istilâlarının bakıyyelerinden başka Dağıstan'da bir takım yerli kabîleler de vardır; onun için bu memlekette hiç bir zaman millî bir idare birliği kurulamamıştır; Dağıstan bir takım beyler elindedir ve Osmanlı menbâlarına göre o sırada bu beylerin en mühimmi, mezhebleri sünnî ve şâfiî olduğu için Safavî hâkimiyyetine ısınamıyan Kazı-Kumuk/Gazi-Gumukların «Şamhal» ünvanlı emîri «Şamhal Çoban»dır: Lala Mustafa Paşa ordusu Şirvan'dan Erzurum kışlağına giderken bu gün uğradığı «Sultancık» konağına kardeşi «Alkac» ve bunun oğlu olan yeğeni «Tucelan Bürhânüddin» beylerle beraber gelip itâat ve tâbiyyetini arzeden «Dağistan hâkimi» işte budur: Ordunun Ereş'den Erzurum'a hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Dağıstan'ın şimal ve şimalişarkî taraflarından mühim bir kısmına hükmeden ve hattâ bu memleketin şimdi «Mahaç-kale» ve eskiden «Tarku/Tarkhu/Tarki», «Semender» ve «Ancikale» denilen tarihî merkezine bile sahib olan şamhalın kışlak merkezi sahil tarafındaki ovada bulunan Buynak ve yazlık merkezi de dağlık tarafındaki «Kumuk/Kumukh» kasabasıdır. Osmanlı menbâlarında Şamhalın 70 - 80 bin askeri bulunduğundan bahsedilmekteyse de bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Bâzı menbâlarda Osmanlı ordusunun Şirvan'a geldiğini «Çerkes'le gazâ iderken» haber alıp 40 - 50 kişilik bir maiyyetle kendiliğinden çıkagelmiş gibi gösterilen bu bey hakikatte Şark seferinin başındanberi devam eden bir muhârebe üzerine orduya gelmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Şerefine toplar atılarak parlak merâsimle istikbâl edilen şamhala elmaslı sorguçlar takılıp murassâ kılıçlar hediye edilmiş, bir rivayete göre gece geldiği için şerefine «Mum-donanması» yapılmış, kendisine Şâbûrân/Şabran ve bâzı menbâlarda kardeşi gösterilen yeğeni «Tucelav Bürhânüddin» Bey'e de Ahtı sancakbeylikleri tevcih edilmiştir: «Mum-donanması» için 1453=857 vukuâtının «28/29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Gene bu gün Dağıstan Kaytaklarının «Usmi/Üsümi» denilen beyleriyle oğlu Han-Muhammed'den, Derbend=Demir-Kapu'nun garbındaki Tabasaran/Tabarsarân beyliğinin «Maysum» denilen hâkimi Gazi-Sâlih'le Zakho beyi Adı-Görklü'den itâatnâmeler gelmiştir. — Kumuk Şamhalı ordudan ayrıldıktan sonra Şamahı'ya gidip Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir: Bu adamın bir müddet sonraki Safavî taarruzları esnasında oynadığı bozgunculuk rolünden dolayı Osman Paşa'nın emriyle hapsi için aşağıda 1579=986

vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Özdemir-oğlu Osman Paşa bu tarihten bir müddet sonra şamhalın yeğeni «Tucelav Bey» in güzelliğiyle meşhur olan kızıyla evlenmiştir; bu tarihten altı sene sonra Osman Paşa İstanbul'a geldiği zaman, Âlî ve Peçevî gibi müverrihlere göre bu Dağıstan dilberinin güzelliği, o zaman bütün milletlerin en güzel kızlarına meşhur olan pâyıtahtta bile dillere destân olmuştur :

«Ol zamânun ehl-i havâsı (Dağıstan güzeli) diyü şarkılar söylediler ve murabba'lar bağladılar: Bir iki sene hânende ve gûyende lisânunda ekseri mezkûr olan ol idi»! Özdemir-oğlu öldükten sonra bu dilber karısı padişahın irâdesiyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya verilmiş ve yeni kocasıyla Bosna'ya gitmiştir).

11 Teşrinisâni = 11 Ramazan, Salı : Gürcistan'daki «İmerethi» krallığıyla «Guria» prensliğinin itâat ve inkıyâdı.

(Kafkasya umumiyetle Osmanlı nüfuzuna girmiş olmakla beraber henüz itâat etmemiş yerleri de yok değildir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Gürcistan hükûmetlerinden İmerethi = Açuk-baş/Baş-açuk evvelce bu krallıktan ayrılmış olan ve hükümdarlarının «Guriel» ünvânından dolayı bâzı Osmanlı menbâlarında «Guril/Güril» denilen «Guria = Gurya prensliği de işte bunlardandır: Osmanlı menbalarına göre bu sırada Açuk-baş kralı olan İkinci Corci'nin kardeşiyle Guria prensinin «Mamia = Mamya» ismindeki oğlu Erzurum kışlağına çekilmekte olan Lala-Mustafa Paşa ordusuna bu gün «Gori = Goru» konağında gelip itâat ve tâbiyyetlerini arzetmişlerdir: Bâzı menbâlarda kral Corci'nin ismi «Gorgu/Görgü» tahrifleriyle kaydedilir; fakat bâzı Gürcü menbâlarına göre bu sırada İmerethi krallığında Birinci Léwan bulunmaktadır. — Bunlardan başka diger bir takım ufak-tefek Gürcü beyleri de itâat etmiş oldukları için, Gürcistan hâkimiyyeti artık tamamlanmış demektir: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni = 11 Ramazan, Salı : Üç gün üç gece süren birinci Şamahı muharebesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın zaferi.

(İkinci Şamahı muharebesi için aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Yukarda gene bu sene vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarında gördüğümüz «Çıldır» ve «Koyun-geçidi» muharebelerinde bir ay fâsıla ile iki ordusu mağlûb olarak Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkelerini kaybetmiş olan Safavî devleti, dahilî bir buhran devri geçirmekte olmasına rağmen mücâdeleden vazgeçmemiş ve Osmanlı menbâlarında kaydedildiği veçhile bütün İran'ı tehdid eden bu vaziyeti millî bir tehlike saymıştır. İşte bundan dolayı, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Koyun-geçidi» muharebesinde mağlûb olan Safavî kumandanları Kür nehrinin cenubundaki İran arâzisine çekildikleri zaman şâhın emriyle yeni bir ordu daha toplamıya başlamışlardır. Bu düşman hazırlıklarından gafil olmıyan Osmanlı idaresinin mukabil tedbirleri içinde en mühimlerinden biri padişahın emriyle Kırım hanının yardımına memur edilmesi ve biri de Tuna nehrinde olduğu gibi Kür suyunda da bir nehir filosu inşâsına teşebbüs edilmiş olmasıdır: Fakat her nedense bu zarurî tedbir ihmal edilmiş olduğu için, meşhur Koyun-geçidi'yle Kür boyunun diger müsâit geçitleri Safavî ordusuna açık bırakılmıştır: bu netice üzerinde Kür'ün Tuna kadar gemiciliğe müsâit olmamasının da tesiri bulunmak ihtimali yok değilse de, hazırlanacak hafif filonun şerâite göre yapılmak imkânı da mevcud olduğu işe başlanmış olmasından anlaşılmaktadır. Sokullu-Mehmet Paşa'nın bu tarihten yedi buçuk ay sonra 5 Cumâda-l-ûlâ 987 = 30 Haziran 1579 Salı günü Şirvan ve Dağıstan muhâfızı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yazdığı bir tezkirede bu nokta şöyle tenkid edilmektedir :

Sene-i sâbıkada Ardahan'da dört beş pâre kalite yapılıp Kür suyuna konulup Koyun-geçidin beklemek içün bu cânibden üstâdlar ve keresteler gönderilüp anda varup kerestelerinün ba'zısı yonulmuş iken ihmâl olunmağla ol kaliteler yapılmayup üstâdlar girü bu cânibe avdet eyleyüp a'dây-ı bed-rây geçidleri hâlî bulmağla bu hasârete cesâret eyledi».

Bu ifadeden anlaşıldığına göre daha ilk anlardan itibaren muhtemel İran tecâvuzlarına karşı nehir boylarını ve bilhassa geçit yerlerini kapayarak hafif bir filo inşası için her türlü malzeme ve mütehassıs getirilip keresteler bile yontulmuş olduğu halde, mechul bir sebeble bu zarurî tedbir ihmal edilmiştir! Bu affedilmez ihmale mukabil Özdemir-oğlu Osman Paşa Kür nehri üzerinde bir köprü kurmaya teşebbüs etmiş ve hattâ bir rivayete göre karşı yakaya geçip İran'ın Karabağ arâzisine girerek büyük bir akın hareketi yapmıştır. Safavîlerin Koyun-geçidi muharebesinde mağlûb olan eski Şirvan valisi Oros-Han'ın yirmi beş bin kişilik bir ordu başında Kür şimaline geçmesi işte bu vaziyet üzerinedir.

İran ordusunun Şirvan'da ilk girdiği yer Sâliyân/Salyan'dır. Bu sırada Şamahı'da bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa takriben 14 bin kişilik küçük ordusuyla mukabeleye kalkıp Salyan üzerine hareket etmişse de, bir kaç gün gittikten sonra iâşe müşkilâtından dolayı geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve işte bunun üzerine Oros-Han da Osman Paşa'nın çekildiği Şamahı üzerine yürümüştür. Gene bu sırada İran'ın Gence valisi İmâmkuli-Hân kumandasında 15 bin kişilik bir kuvvet de Şirvan Beylerbeyliğinin merkezi olan Ereş üzerine yürümüştür: Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa serdâr Osman Paşa'dan istimdâd etmekle beraber câhilâne bir cesaret de göstererek imdad kuvvetleri gelmeden evvel atılganlık etmiş, düşman kuvvetlerinin nisbetsiz üstünlüğüne karşı müdâfaaya çekilmesi lâzımgeldiği halde 2 - 3 yüz kişilik askeriyle taarruza geçip bir meydan muharebesine atıldığı için mağlûb ve şehîd olmuş, Ereş sukut etmiş ve bütün sünnîler kılıçtan geçirilip şehir yağma edilmiştir: Hattâ zavallı Kaytas Paşa'nın akılsız başına bu felâket geldiği sırada yetişen 700 kişilik imdâd kuvveti de o yüzden bozguna uğramış ve ancak bunların kılıc artıkları Şamahı'ya can atabilmiştir! Bununla beraber Kaytas Paşa'nın Ereş muharebesinden evvel 700 - 1000 kişilik bir yardım kuvveti almış olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Her halde bu ikinci rivayet doğru olsa bile, Paşa'nın yaptığı iş bir çılgınlıktan başka bir şey değildir! Tabiî bu suretle bir kişinin çılgınlığı binlerce insanın hayatına mal olmuş demektir.

Üç gün üç gece süren Şamahı muharebesinin 10 Ramazan = 10 Teşrinisâni Pazartesi günü başlamış olduğu hakkında da bir rivayet mevcud olmakla beraber, Lala-Mustafa Paşa'nın bir arz tezkiresine göre bu muharebe o tarihten bir gün evveline tesadüf eden 9 Ramazan = 9 Teşrinisâni Pazar günü başlamış ve işte bu 11 Ramazan = 11 Teşrinisâni Salı günü neticelenmiştir. Bununla beraber 9 Ramazan'da başlayıp 12 Ramazan'a kadar dört gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde en kuvvetli rivayetlere göre Ramazan ve Teşrinisâni aylarının 9 uncu ve 10 uncu Pazar ve Pazartesi günleriyle geceleri devam edip nihayet işte bu 11 Teşrinisâni = 11 Ramazan Salı günü parlak bir Osmanlı zaferiyle nihayet bulduğu muhakkak olan bu uzun ve çetin mücâdelede Osman Paşa her evin önünde bir meş'ale yaktırarak geceyi gündüze çevirmiş ve bu suretle gece baskınlarını önlemek istemiştir. — Dağıstan Kumuklarının şamhaliyle Kakheti beylerbeyi olan eski kral Alexandré de bu Şamahı muharebesinde Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup harbe iştirâk etmiştir.

Bu muharebenin en çetin günü ikinci günüdür: Takriben 12-13 bin kişilik mevcudiyle 25 bin kişilik bir kuvvete karşı koymak mecburiyetinde kalan Osmanlı ordusunda o gün mâneviyyâtın çok sarsılmış olduğu rivayet edilir; bu tehlikeli vaziyet ancak Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu hakkında alınan müjde üzerine düzelmiştir: Yukarda gördüğümüz gibi, Üçüncü Murad Safavî hazırlıkları hakkındaki haberler üzerine o sırada Kırım hanlığında bulunan İkinci Mehmet-Giray'a Osman Paşa'nın imdâdına yetişmesini emretmiş ve işte bu kat'î

emirler üzerine Kırım hanı da Âdil-Giray, Gazi-Giray ve Saâdet-Giray isimlerindeki kardeşleriyle oğlu Mubârek-Giray kumandasında 5 - 6, yahut 15 ve inanılmıyacak kadar mübalâgalı bir rivayete nazaran da 50 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir: Her halde bu kuvvetin 10 - 15 bin kişilik olduğu anlaşılmaktadır; Azak sancakbeyi Mehmet Bey kumandasında 300 Yeniçeri ile 10 top da gönderilmiş olduğu rivayet edilir; Kırım kuvvetlerinin başkumandanı Âdil-Giray'dır.
Son fütuhât sâyesinde Kafkasya üzerinden Kırım'la te'sis edilen ittisâlin ilk semeresi olan bu yardım kuvveti muharebenin üçüncü günü Osman Paşa ordusunun çok bitkin olduğu müşkil bir anda yetişmiştir: İkindi vakti gelmiş olan Tatar kuvvetlerinin müdâhalesi harb vaziyetini birdenbire değiştirmiş, muhtelif rivayetlere göre düşman ordusu üç günde 10 - 15 bin telefat vermiş ve hattâ Safavî başkumandanı Oros-Han, oğlu Dede-Han'la beraber esir alındıktan sonra idâm edilmiştir; Safavîlerin yaralı ve esir mıkdârı da 10 bin kadar gösterilir. Şamahı muharebesinin kılıc artıkları olan ve her nasılsa kaçıp kurtulabilen Kızılbaşlar maktul Oros-Han'ın âilesiyle hazînelerinin bulunduğu Salyan/Sâliyân'a can atmışlarsa da, arkalarından Âdil-Giray sevkedilip ve şehir istirâd ettirildiği gibi Oros-Han'ın karısıyla güzel kızları ve bütün hazîneleri de zaptedilmiştir:

«Ereş-Hân'un, hazînesin ve sâhibet-ül-cemâl yetişmiş kızların ve avretin ve kırk elli bin hesnâ câriyesin seyb-ü-gaaret eylediler ve bir sabî oğlunu dahî esir ittiler ve anda o an Kızılbaşların ekserin katleydiler»!

Âdil-Giray'in işte bu suretle kurduğu keyf âlemi çok sürmemiş, biraz sonra Safavîlerin müdhiş bir baskınına uğrayıp esir düşerek Kazvin'e sevkedilmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Osmanlı menbâlarında milliyetleri «Surh-ser = Kızılbaş» kelimesiyle örtülen bütün bu Safavî cengâverlerinin Türk ve Türkmen oldukları ve netice itibariyle sünnî Türklerle şiî Türklerin birbirlerini kırdıkları her halde kolay unutulur fâcialardan değildir).

21 Teşrinisâni = 21 Ramazan, Cuma : Lala-Mustafa Paşa ordusunun Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Kışın şiddetinden ve Safavî tarafdarlarının iz'âc hareketlerinden dolayı Ereş'den Erzurum'a gelinceye kadar çok müşkilât çekilmiş olduğu rivayet edilir: 8 Teşrinievvel = 6 Şa'bân» Çarşanba günü Ereş'den hareket etmiş olan ordu, muhtelif konaklarda geçirilen günler de dâhil olmak üzere bu mesâfeyi 44 günde kat'edip 45 inci gün Erzurum'a vâsıl olmuştur.

Lala Paşa ordusunun bilhassa Gürcistan'dan geçerken «derbendlerde ve sâir sa'bul-mürûr yerlerde» uğradığı iz'âç hareketlerini yapan adam, yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen ve Osmanlı ordusu Gürcistan'a geldiği zaman Tiflis şehrini müdafaa edemiyeceği için ateşleyip savuştuğu rivayet edilen eski Karthli kralı «Dawith = Dâvûd-Han»ın İran'daki Alamut kalesine senelerdenberi mahbus olduğu halde nihayet Osmanlılara karşı Gürcistan'a gönderilmiş olan kardeşi «Swimon» dur: Osmanlı menbâlarında «Luvarsab-oğlu Simon-ı Gürcî» diye bahsedilen bu prens eski Karthli krallarından «Birinci Luarsab» ın oğludur; İran şâhı Muhammed-Hudâbende'den aldığı bir fermana istinâden Karthli krallığını Osmanlılardan istirdâda gelen Swimon'un Lala-Mustafa Paşa ile anlaşarak Gori = Goru sancak-beyliğini elde etmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir: Lala Paşa Gürcistan'dan geçerken bu memleketin Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan Gori kalesini tahkîm ettirip muhâfızlar koymuş ve Swimon'un istediği halde elde edemediği sancak-beyliğine de ümerâdan Hüseyin Bey'i tâyin etmiştir; hattâ bir Gürcü rivayetine göre Birinci Swimon bu Gori kalesini biraz sonra Osmanlılardan zaptedip yerleşmiş ve gittikçe kuvvetlenmiye başlamıştır; gene Gürcülere göre bu sırada Osmanlılara ilticâ eden o değil, onun evvelce Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan kardeşi Dawith = Dâvûd-Hân'dır; hattâ

padişahın bu Dâvûd-Hân'a iki sancak vermiş olduğu bile rivayet edilir : Dawithin birbirine uymıyan bu mütenâkız rolleri için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına da bakınız.

Gene bu avdet yolunda ittihâz edilen tedbirlerden biri de Ahıska, Ardahan ve Çoruh boyundan mürekkep «Çıldır eyâleti» ismiyle yeni bir Beylerbeylik teşkil edilmiş olmasıdır: Buralardaki kaleler tahkîm edilip toplar ve muhâfızlarla tahkîm edilmiştir.

Ordunun Erzurum'a gelmesi kışı geçirmek içindir: Bilhassa iâşe müşkilâtı bakımından askerin muhtelif kışlalara dağıtılması zarurî bir tedbir olmakla beraber, Safavîlerin hâlâ devam eden harb hazırlıklarına rağmen bir kısmının terhis edilmesi büyük bir ihtiyatsızlık sayılabilir: Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Bu senenin 23 Temmuz = 18 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Erzurum'dan hareket etmiş olan ordunun hemen bütün Kafkasya'yı Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuzuna almakla neticelenen bu meşhur seferi, o tarihten bu gün tekrar Erzurum'a gelinceye kadar tam dört ay sürmüştür).

27 Teşrinisâni = 27 Ramazan, Perşenbe : İkinci Şamahı muharebesi.

(Birinci Şamahı muharebesi için yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Üç ay içinde üstüste kazanılan Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahı zaferleri Safavî devletini sarsmış veyahut Kafkasya hâkimiyyetinden vazgeçirmiş değildir: Bu zaferler için yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «13 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. İran'a hâkim olan Türk boylarıyla oymakları tükenmez bir kuvvet kaynağı hâlindedir: Kür suyunun şimaline saldırıp duran Safavî dalgalarının bütün sırrı işte o müdhiş kaynaktadır. Hazar denizinin şimaline dayanmış olan Rus çarlığının her iki taraf için de teşkil ettiği müşterek ve müstakbel tehlike Kazvin'de de, Istanbul'da da henüz sezilmiş değildir! Safavîler istirdâd siyasetinden, Osmanlılar da yeni fütûhat sâhalarını muhâfaza endişesinden başka bir şey düşünmemektedir. Fakat Osmanlıların bu düşünceleri bir takım askerî hatâlar işlenmesine mâni olamamıştır :

1 — En büyük hatâ, bütün levâzımı ve ustaları Istanbul'dan getirtilip her türlü hazırlıkları tamamlanan nehir filosunun inşâsı ihmâl edilip «Kür» boylarıyla geçitlerinin düşman taarruzlarına açık bırakılmış olmasıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

2 — Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın yeniçeri dırıltılarına kapılarak bütün orduyu alıp Erzurum kışlağına çekilmesi ve Şirvan'la Dağıstan'ın mukadderâtını Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine verdiği a'zamî 14 bin kişilik küçük bir kuvvete bırakması da kolay affedilecek hatâlardan değildir: Safavîlerin bilhassa bu vaziyetten cüret aldıkları ehemmiyetle kaydedilir.

3 — Lala-Mustafa ve Özdemir-oğlu Osman Paşalar gibi en büyük kumandanların en büyük tehlike karşısında ihtilâfa düşüp birbiriyle muhâbere ve temâsı kesecek hâle gelmeleri Şirvan'ın askerî vaziyetini büsbütün müşkilleştirmiştir; Osman Paşa'dan Lala Paşa'ya giden son tezkire 11 Teşrinisâni = 11 Ramazan Salı günü kazanılan birinci Şamahı muharebesine ait bir rapordur ve bu da ikinci Şamahı muharebesinden sonra gene bu senenin 16 Kânunuevvel=16 Şevvâl Salı günü Erzurum'a varmıştır; işte bundan anlaşıldığına göre iki Paşa arasındaki münâsebetler birinci ve ikinci Şamahı muharebeleri arasında kesilmiştir; Peçevî bu hâli şöyle anlatır :

«Osman Pâşây-ı dilîr bu ahvâli vezîr-i kişver-gîre arzitmekden cânib-i Pâdişâh-ı gerdun-serîre arzitmeğe tercih idüp Deşt-i-Kıpçak'dan Kefe sâhilüne doğru çapar atları ile ulaklar gönderüp i'lâm-ı hâl eyledi ve cânib-i Serdâr'dan iğmâz-ı ayn itmeğe mûcib yoğ iken ve mâbeynleründe bâis-i bürûdet bir hâl zâhir olmamuş iken bundan sonra vezire mürâcaat itmeyüp arz-u-i'lâma muhtac olan ahvâli Der-Aliyye'ye arzider oldu».

Lala-Mustafa Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu ve bilhassa Sokullu vesaire gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir ve hattâ Osman Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden mâzul ve menkûb olduğu sırada onun bu sefere iştirâkini de kendisi te'min etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Lala Paşa bütün muharebeleri otağında geçirdiği halde Osman Paşa'nın Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahı zaferlerini kazanarak Kafkasya fâtihi sayılacak kadar parlayıp şan ve şöhretinin her tarafa yayılması Lala'nın gözlerini kamaştırmış ve netice itibariyle Osman Paşa Lala Paşa'nın nazarında lüzumundan çok fazla hizmet etmiş tehlikeli bir arkadaş vaziyetine girmiştir: Bu iki Paşa arasındaki ihtilâfın en mühim sebebi işte bu ruhî vaziyette aranmalıdır.

İran şâhı Muhammed-Hudâbende'nin Safavîler arasında «Mehd-i-Ulyâ» denilen ve kör kocasının cülûsundanberi devleti idare eden karısıyla Osmanlı menbâlarında «Şâh-oğlu» denilen en sevgili oğlu «Hamze-Mirzâ»nın kumandasında 30-40 bin kişilik bir ordunun birdenbire Şamahı önlerine dayanması bilhassa işte bu şerâitin çok kolaylandırdığı bir harekettir; bâzı Osmanlı menbâlarında «sekiz yaşında bir oğlan vâlidesiyle ve üç yüzden ziyâde zenân-ı bî-hâsiyle» orduyu idare ediyor gibi gösterilirse de, hakikatte bu hareketi idare eden şahsiyyet, şâhın vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'dır ve şehzâde Hamza-Mirzâ da o sırada sekiz yaşında değil, 14 yaşındadır. Gene ayni menbâlarda bu «Mirzâ-Selmân»ın ismi bâzan «Selmâs» şekline sokulursa da doğru değildir. Safavîlerin hazırlıkları bundan ibaret kalmamıştır: Üç ordu daha hazırlanmakta olduğu hakkında da bir takım haberler alınmıştır; bunların biri eski Bitlis hanları sülâlesinden olup babası İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve orada yetişmiş olan Nahcivan valisi Şeref-Hân'ın, bir digeri Çıldır muharebesinde Osmanlılara mağlûb olan Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han'ın ve diger biri de Dînâver valisi Solak-Hüseyn-Han'ın kumandasında gösterilir: Şeref-Hân Şirvan üzerine, Tokmak-Han Lala-Mustafa Paşa ordusunun bulunduğu Erzurum üzerine ve Solak-Hüseyn de Bağdad üzerine memur edilmiştir; bu suretle Şirvan'a karşı Mehd-i-Ulyâ ile Şeref-Hân kumandalarında iki ordu tahsis edilmiş demektir. O sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyete karşı ittihâz ettiği tedbirlerin en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa ile Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Şam Beylerbeyi Hasan Paşa ve diger bir takım ümerâ askerleriyle beraber, ordunun takviyesine dâvet edilmişlerdir;

2 — Bağdad beylerbeyi Hüseyn Paşa ile Şehr-i-Zûr beylerbeyi Şemsüddin-Paşa-zâde Mahmud Paşa İran üzerine bir akın hareketi yaparak Solak-Hüseyn'i kendi üssünde ezmiye memur edilmişler ve bu paşalar bundan bir müddet sonra vazifelerini ifâ edip Kazvin civarına kadar büyük bir akın hareketi yaparak o taraftaki tehlikeyi önlemişlerdir;

3 — Ayni vazifeyle Erivan/Revan üzerine de gene bundan bir müddet sonra Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa memur edilmiş ve bu da o hâvaliyi altüst ederek bir çok ganîmetler ve esirler almıştır; Tokmak-Hân'ın kaçtığı rivayet edilir;

4 — İran'ın Nahcivan valisi Şeref-Hân esasen Bitlis'in Kürt beyleri sülâlesinden olmak itibariyle Lala-Mustafa Paşa kendisiyle muhâbere ederek Bitlis beyliği mukabilinde dehâletini temin etmiştir: Bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız. Lala-Paşa'nın bu tedbirlerinden anlaşıldığına göre Safavîlerin toplamakta oldukları dört ordudan bu sırada yalnız Mehd-i-Ulyâ ile oğlu Hamze-Mirzâ'nın kumandasında ve Mirzâ-Selman'ın idaresinde bulunan büyük ordunun hazırlıkları tamamlanmış ve digerleri henüz hareket edebilecek bir vaziyete gelmemiştir; Kazvin havâlisiyle Erivan üzerine bundan bir müddet sonra yapılan Osmanlı akınlarının kolay muvaffakıyetleri işte bu vaziyetle izah edilebilir. Bununla beraber, Lala Paşa'nın bütün bu tedbirleri ikinci Şamahı muharebesinin kuvvetsizlik ve yardımsızlık yüzünden muvaffakıyetsizlikle neticelenmesine ve hattâ Şirvan'ın bir müddet için elden çıkmasına mâni olamamıştır.

Mehd-i-Ulyâ ordusunun Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya karşı Şamahı üzerine yaptığı bu ânî baskın hareketini 24 Ramazan=24 Teşrinisâni Pazartesi veyahut 26 Ramazan=26 Teşrinisâni Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir takım rivayetler de vardır. — Yukarda «12 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ilk Şamahı muharebesinden 15 gün sonra başlıyan bu ikinci Şamahı muharebesi de birincisi gibi üç gün sürmüşse de onun gibi zaferle neticelenmemiştir: Bu muharebede Osman Paşa'yı çok müşkil bir vaziyete sokan sebeblerin en mühimleri gaafil avlanmış olması, esasen az olduğu halde birinci Şamahı muharebesinde büsbütün azalan kuvvetlerinin ehemmiyetsizliği ve bilhassa bundan evvelki muharebenin son günü Âdil-Giray kumandasında Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin de bu sırada Mahmud-âbâd civarında, yahut Aksu'da veyahut Molla-Hasan ırmağı kenarında, yâni Şamahı'dan çok uzakta bulunmasıdır.

Muharebenin birinci günü «ale-s-seher» :

— Şâh-oğlu geldi!

velvelesiyle gözlerini açan Şamahı muhâfızlarının toparlanmasına bile vakit kalmadan düşmanın şehre girdiği rivayet edilir! Bâzı menbâlarda bu muharebe bir muhasara şeklinde gösterilirse de doğru değildir: Her halde bir şehir muharebesi sayılması daha doğrudur. Bu birinci gün Osman Paşa askerlerini mümkün olduğu kadar toparladıktan sonra Safavîleri top ateşiyle ezmiye başlamış, ikinci gün şehre dağılmış olan İranlılar mukabil bir taarruzla püskürtülmüş ve nihayet üçüncü gün Âdil-Giray'a gönderilen bir istimdat mektubu düşman eline geçtiği için, iki tarafın birleşmesine mâni olmak istiyen Mirzâ-Selmân Şamahı önlerinde bir mıkdar abluka kuvveti bırakıp Âdil-Giray üzerine hareket etmek hatâsını irtikâb ettiği için Şamahı müdâfilerinin sağ kalanları büyük bir vartadan kurtulmuştur. Osman Paşa'nın bu üç gün içinde düşman ordusuna yirmi bin telefat verdirmiş olduğu rivayet edilir: Fakat kendi kuvvetleri de artık bir iki bin kişilik bir müfreze hâline gelmiştir.

Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasının sonunda gördüğümüz Sâliyan/Salyan baskınında İran'ın eski Şirvan valisi maktul Oros-Hân'ın güzel kızlarıyla harem halkını eline geçiren ve hazînelerini zaptetmiş olan Âdil-Giray'ın bu sırada o canlı ve cansız ganîmetler içinde «sermes-ü-perîşân» safâ sürmekte olduğu rivayet edilir! İşte bu perişan vaziyette Mirzâ-Selmân'ın baskınına uğrıyan Âdil-Giray kahramanca bir müdâfaaya girişmişse de nihayet mağlûb ve esir edilerek Kazvin'e sevkedilmiştir.

Hürriyet devrinde olduğu gibi esâret zamanında da ihtiyatsızlık eden bu zarif ve sevimli prensin Kazvin'de bir aşk mâcerâsından dolayı öldürüldüğü rivayet edilir: Bu tuhaf rivayete nazaran Âdil-Giray Kazvin sarayında yahut saray bahçesinde bulunan bir köşkte müsâfir edilmiş ve son derece hürmet ve ikram görmüştür; fakat tabiî bu saray yahut köşk âdetâ bir altın kafes demektir ve o muhteşem esirin etrâfında gözcülük eden bir çok «korçular» vardır: Şâhın Hâssa askerleri vaziyetinde bulunan bu saray muhâfızları efendilerinin karısıyla kızkardeşinin Âdil-Giray'la âşıkane münasebetlerini sezdikleri için bir gün sarayı basıp hem o iki hanımı, hem Âdil-Giray'ı öldürmüşlerdir! Bununla beraber «Mehd-i-Ulyâ»nın bir takım siyasî sebeblere ve bilhassa devletin bir kadın elinde kalmasına Kızılbaşların bir türlü tahammül edememiş olmalarına kurban gitmiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır).

7 Kânunuevvel = Şevvâl, Pazar : Safavîlerden ayrılıp Osmanlı hâkimiyyetine girerek ecdâdının Bitlis hanlığına tâyin edilen Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» müellifi Şeref-Han'ın Van'a gelip merâsimle karşılanması.

(Bu Safavî valisinin babası, «Şeref-Hânlar» denilen Bitlis beylerindendir: Devir devir Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safavîler ve Osmanlılar gibi büyük devletlere itâat ve inkıyâd ederek mevcudiyyetini muhâfaza edebilen bu küçük beylik ilk defa olarak Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı hâkimiyyetine girmiştir: 1515=921 vu-

kuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Yavuz'a itâat eden Bitlis emîri işte bu Nahcivan valisi Beşinci Şeref-Han'ın dedesi Dördüncü Şeref'dir. Fakat bu ilk itâat çok sürmemiş, Osmanlılarla Safavîler arasındaki büyük mücâdele devrini siyasî ve askeri vaziyetlere göre bâzan Türkiye'ye bazân İran'a boyun iğmekle geçiren Bitlis hanları hiç bir tarafa samimî ve dâimî surette bağlanamamışlardır. Hattâ Yavuz'a itâat eden Dördüncü Şeref bir müddet sonra tekrar İran tâbiiyyetine geçtiği için Kanunî devrinde bu dönekliğini hayatiyle ödemiştir: 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O zamanki Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Dördüncü Şeref'in cezâsını verdirdikten sonra yerine oğlu Üçüncü Şemsüddin'i tâyin etmiştir: Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han işte bu Üçüncü Şemsüddin'in oğludur. Fakat bu Şemsüddin de Osmanlılara sâdık çıkmamış ve hattâ Irâkayn seferinin başında Osmanlılar tarafından babasının yerine tâyin edilmiş olduğu halde, gene o sefer esnasında Kanunî Bağdad fethiyle meşgul olduğu sırada Birinci Tahmâsb Şarkî-Anadolu'ya taarruz edince Üçüncü Şemsüddin Safavîlere temâyül etmiştir! Hudut boylarının askerî emniyetini ihlâl eden bu münasebetsiz oyunlara göz yummak büyük devletler için çok müşkil ve hattâ tehlikeli olduğu halde, Kanunî Sultan Süleyman Irakayn seferinden avdet ederken Türk ordusuna anasıyla Bitlis'in anahtarlarını gönderen Üçüncü Şemsüddin'in taksîrâtını affetmiştir: 1535 = 942 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Fakat Şemsüddin rahat duracak tiplerden olmadığı için Sultan Süleyman kendisini Bitlis'den kaldırıp Malatya beyliğine tâyin etmişse de bu vaziyeti kabul etmiyen Şemsüddin Birinci Tahmâsb'a ilticâ etmiş ve 965=1557—1558 tarihinde ölünceye kadar orada kalmıştır: Oğlunun «Şerefnâme» sinde Şemsüddin'in Malatya'ya tâyini 941=1534—1535 tarihine müsâdif gösterilir. Her halde Şemsüddin'in 942=1535 tarihinde İran'a ilticasından işte bu 986=1578 tarihine kadar geçen 43 sene Şeref-Hanlar sülâlesinin Bitlis beyliğinde bir fâsıla teşkil etmiştir.

Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han, babası Üçüncü Şemsüddin'in işte bu mültecilik devrinde 949=1543 senesi 22 Zülka'de=27 Şubat Salı günü İran'da doğmuştur: Anası, Muslu/Musullu Türkmen oymağının beylerinden Kayıtmış Bey'in kızıdır. Dokuz yaşında Safavî sarayına alınıp üç sene kadar o Türk muhitinde terbiye gördükten sonra 961=1554 tarihinde on iki yaşlarında iken Muhammed-âbâd valiliğine tâyin edilen Şeref-Han ondan sonra muhtelif İran vilâyetlerinde bulunarak nihayet Nahcivan valisi olmuş ve bir sene dört ay Nahcivan'da kalmıştır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Erzurum kışlağında bulunan serdar Lala-Mustafa Paşa bu sırada Osmanlılara karşı hazırlanmakta olan Safavî ordularından birinin başına geçeceği haber alınan Şeref-Han'la muhâbereye girişip ona sülâlesinin elinden çıkmış olan Bitlis beyliğini teklif etmiş ve o da bu teklifi kabul ettiği için âilesi ve 400 kişilik maiyyetiyle 3 Kânunuevvel= 3 Şevvâl Çarşanba günü Nahcivan'dan çıkarak Bitlis'e gitmek üzere bu gün Van'a gelmiş ve Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa tarafından merâsimle karşılanmıştır: Bu suretle Bitlis hanlığı yeniden kurulmuş olmakla beraber, bu hanlık artık doğrudan doğruya bir Osmanlı vilâyeti vaziyetindedir ve diger eyâletlerden farkı valiliğinin «ocaklık», yâni irsî olmasından ibarettir.

Osmanlı menbâlarında «Şeref-Han-ı Bitlisî» denilen bu Beşinci Şeref-Han «Şerefnâme» ismindeki Kürt tarihinin müellifidir: Bir çok noktaları itimâda şâyân olmıyan bu iki ciltlik acemce eserin bir Petersburg tab'iyle iki Türkçe tercemesi de vardır: Bu Türkçe tercemelerin bir nüshası «Millet» kütüphânesindeki «Emirî» ve bir nüshası da Belediye müzesindeki «Muallim-Cevdet» koleksiyonundadır).

1579 = 986

7 Kânunusâni = 10 Zülhicce, Cumartesi : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı'dan Demir-Kapu'ya hareketi ve Şirvan'ın tahliyesi.

(Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ikinci Şa-

mahı muharebesi esnasında Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Dağıstan Komukları Şamhalının asker arasında çok şiddetli bir bozgunculuk propagandası yapmış olduğundan bahsedilir: Bu Şamhalın Osmanlılara inkıyâd ve iltihâkı için yukarda 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O zaman orada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet «muhannes» ve «bed-kaal» tâbirleriyle tavsif ettiği şemhalın bu menfi propagandasını şöyle hulâsa etmektedir :

Askeri başlâdı ızlâl itmeğe
Cümle Dâğıstân âlup gitmeğe
Dir idi bunda halâs olmak muhâl
At ayağıyla olursuz pâymâl

Bu bozgunculuk o kadar tehlikeli bir şekil almıştır ki, nihayet Özdemir-oğlu vaziyete hâkim olabilmek için Şamhalı hapsetmek mecburiyetinde bile kalmıştır! Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu sırada Özdemir-oğlu Osman Paşa ile âmiri olan ve Erzurum kışlağına çekilen serdar Lala-Mustafa Paşa arasında şiddetli bir ihtilâf vardır ve hattâ bu ihtilâf iki paşanın birbiriyle her türlü muhâbere ve temâsı kesmelerine kadar dayandığı için, Osman Paşa Kafkasya ve Kırım üzerlerinden doğrudan doğruya Istanbul'la muhâbere etmektedir! Safavîlerin büyük kuvvetlerle Şirvan üzerine yüklenmeleri karşısında Lala-Mustafa Paşa'nın tamamiyle lâkayd kalması her halde işte bu vaziyetle alâkadar olmak lâzımgelir : Çünkü Lala Paşa şahsî ihtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edebilecek kıratta bir tiptir ve onun bu mâhiyyeti Kanunî devrinde şehzâdeleri birbirine düşürerek orta Anadolu'yu kana boyatmış olmasıyla sâbittir. Hattâ Şamhalın yaptığı menfi propagandada Lala Paşa'nın bir tesiri olup olmadığı bile ayrıca tetkik edilecek bir meseledir! — Şamhalın bozgunculuğuna bilhassa Âdil-Giray'ın esâreti hakkındaki haber de inzimâm edince asker artık tutulamıyacak bir hâle gelmiş ve Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre bu korkunç haber 2-3 bin askerin kaçmasına sebeb olmuştur. Bir taraftan bu firar vak'aları devam edip dururken, bir taraftan da bütün asker birden ayaklanıp müstahkem bir kaleye çekilmek istediklerini söyledikleri için, nihayet Osman Paşa Şirvan'ı tahliye edip Dağıstan'danki «Derbend = Demir-Kapu» ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır : Tabiî bu suretle Şirvan o kış boyunca elden çıkıp tekrar İran istilâsına uğramıştır. Dağıstan ve Şirvan gibi iki ölkenin muhâfazasına a'zamî 14 bin kişilik bir kuvvet bırakmış olan Lala-Mustafa Paşa tabiî bu âkıbeti kendi eliyle hazırlamış demektir! Bu cüz'î kuvvetin mühim bir kısmı da Şamahı muharebeleriyle firar vak'aları yüzünden erimiş olduğu için, Osman Paşa'nın emrinde artık pek az bir şey kalmıştır.

1578=986 senesi 27 Teşrinisâni=27 Ramazan Perşenbe günü başlayıp üç gün sürmüş olan ikinci Şamahı muharebesi 29 Teşrinisâni=29 Ramazan Cumartesi günü nihayet bulmuş olduğu için, o tarihten bu 1579=986 senesi 7 Kânunusâni=10 Zülhicce Cumartesi günü Demir-Kapu'ya hareket edinceye kadar Osman Paşa «Mehd-i-Ulyâ» ordusunun bırakmış olduğu bir Safavî kuvvetinin ablukası altında 38 gün daha Şamahı'da kaldıktan sonra, nihayet işte bu 39 uncu gün yola çıkmıştır.
Elindeki askerin azlığına rağmen şehrin etrâfındaki Safavî ablukasını büyük bir kahramanlıkla yarıp çıkmıya muvaffak olan Osman Paşa'nın 7-8 günde Demir-Kapu'ya varıncaya kadar gerek düşman tâkipçilerinin taarruzlarından, gerek kışın şiddetli soğuklarından çok sıkıntı çektiği, bâzı askerlerin elleri, ayakları, burunları ve kulakları donduğu ve bu yüzden geri kalan efratla yaralıların da Paşa'dan bir kaç gün sonra getirilebildikleri rivayet edilir. — Özdemir-oğlu'nun Demir-Kapu'ya gelmesi gibi girmesi de bir hâdise teşkil etmiştir: Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin bozgun haberlerini alan Demir-Kapu halkı yukarda 1578 = 986 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gönderildiğini gördüğümüz yüz kişilik Osmanlı müfrezesini dışarı atıp kale kapılarını kapamış oldukları için, Özdemir-oğlu bir

rivayete göre harben ve ikinci bir rivayete göre de tehdit ve müzakere suretiyle ilkönce varoşun ve ondan sonra da kalenin kapılarını açtırıp bin müşkilâtla içeri girebilmiş ve hattâ bu sırada çapulculuğa kalkışan bâzı Dağıstan kabîlelerinden de çok sıkıntı çekmiştir. — Osmanlılara ancak iyi günlerinde dost olan Dağıstanlılar bu kötü günlerinde düşman kesilip erzak bile vermedikleri için Osman Paşa bu kış mevsimini müdhiş bir iâşe buhrânı içinde geçirmiş ve nihayet Demir-Kapu civarını vurarak askerinin nafakasını Dağıstan köylerinden zorla temin etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Büyük Paşalar arasındaki ihtilâfın bu acı netice üzerinde ne derecelere kadar tesir etmiş olması lâzımgeldiğini gösteren bir Gürcü rivayetine göre, Osman Paşa'nın Demir-Kapu'ya çekilmiş ve Kırım şehzâdesi Âdil-Giray'ın da yukarıki fıkrada gördüğümüz Safavî taarruzunda esir edilip Kazvin'e sevkedilmiş olduğunu Erzurum'da bulunan serdar Lala-Mustafa Paşa ancak Gürcülerden haber alabilmiş, Oltu sancak-beyliğinde bulunan prens «Qwaqwaré» bu vak'aları kendisine haber vermiye gelen bir Gürcü ulağını derhal Erzurum'a göndermek suretiyle Başkumandanı vaziyetten haberdâr etmiştir: «Qwarqwaré» için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci Şamahı muharebesinden sonra orada 38 gün daha kalmış ve ancak 39 uncu gün Dağıstan'a hareket etmiş olan Özdemir-oğlu'nun o kadar zamanda Lala Paşa'ya vaziyeti bildirmemesi, aralarındaki gerginliğin ne kadar şiddetli olduğunu gösteren kuvvetli bir delil demektir.

Osmanlıların Şirvan'dan çekilmesi üzerine bu memlekete tekrar hâkim olan Safavîler Şirvan valiliğine Mâzenderan valisi Dulgadırlu-Muhammed-Han yahut Muhammed-Halîfe isminde bir Türkmen beyini tâyin etmişlerdir: Bu valinin on bin kişilik bir kuvvetle gelmiş olduğu rivayet edilir. Son Şirvan hükümdarı «Bürhân-ı-Ali» nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ» bu sırada Osman Paşa'nın yanında bulunmasından istifade ederek Muhammed-Halîfenin âciz ve beceriksiz bir adam olduğundan bahsetmiş ve kendisine bir mıkdar asker verildiği takdirde, âilesinin tarafdarlarından da istifade ederek Şirvan'ı kolayca istirdâd edebileceğinden dem vurmuştur: Bu Ebûbekir-Mirzâ için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Bir İran rivayetine göre bu prens Osmanlılarla Safavîler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib etmekte olduğu için, Osman Paşa'dan aldığı kuvveti Muhammed-Halîfe ordusunun karşısına götürüp birdenbire savuşmuş ve bu suretle o kuvvetin imhâsına sebeb olmuştur! Ebûbekir-Mirzâ'nın bu hareketi, Osmanlıların kendisine babasının tahtını iâde etmemiş olmalarının intikamını almak hissiyle izah edilir! — Bütün bu kış mevsimi içinde Osman Paşa Erzurum'la Kırım'dan hiç bir yardım göremediği ve bilhassa Dağıstan'da bir takım isyan hareketleriyle de karşılaştığı halde, mevsim sonuna kadar tutunabilmek kudretini göstermiş ve hattâ bâzı akın ve tenkil hareketlerinde de bulunmuştur).

1579 = 987

Mart = Muharrem : Osmanlı - İngiliz ticarî ve siyasî münâsebetlerinin başlaması.

(Bu sırada İngiltere tahtında meşhur kraliçe Elisabeth vardır: Protestanlığın himâyesinde ve hattâ resmî bir mezheb şeklini almasında ön-ayak olan bu kraliçe Katolik İspanya'ya karşı dinî ve siyasî sebeblerle cephe almış olduktan başka, Akdeniz ticareti bakımından da İspanya'ya karşı Türkiye'nin müzâharetini temin etmek mecburiyetindedir; o sırada İngiliz ticareti artık inkişafa başlamış olduğu için, böyle bir müzâharet İngiltere'ye çok büyük menfaatler temin edebilir. Türkiye'nin ötedenberi İspanya ile harb hâlinde bulunması da o müşterek düşmana karşı böyle bir Türk-İngiliz yaklaşmasını kolaylaştırabilecek bir vaziyet demektir:

Cebelitârık boğazından Akdeniz'e çok defa zorla girmek mecburiyetinde kalan İngiliz ticaret gemileri için şimalî Afrika Türk Ocaklarının himâyesini temin etmek tabiî çok mühimdir; buna mukabil Türkiye için de İspanya'ya karşı Akdeniz hâricinde bir dost bulmanın ihmal edilemiyecek bir kıymeti vardır. Bu sırada bir taraftan da İspanyollar İstanbul'da hararetli bir faaliyet sarfederek sulh akdine çalışmaktadırlar: Tabiî böyle bir sulh İspanya'yı İngiltere'ye karşı harekâtında Şark tehlikesinden masun bir halde bulunduracaktır. İngiliz teşebbüsünde işte bu İspanya meselesinden başka Fransa'ya karşı da ticarî bir rekabet fikri vardır: Çünkü Fransa'ya verilen kapitülâsyonların Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasretmesi ve bu suretle İngiliz gemilerinin Şark limanlarına ancak Fransız bayrağı altında gelebilmesi İngiltere deniz ticaretinin inkişâfına pek müsâit olmıyan bir vaziyettir. Kanunî devrinde Fransa'ya ihsan edilen ilk kapitülâsyonun muhtelif menbâlardaki metinlerinde ihtilâf bulunduğu için, kabotaj meselesine temas edilip edilmediği belli değildir: 1536 = 942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in verdiği ikinci kapitülâsyon fermanında Osmanlı limanlarına gelecek Ciniviz, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerinin Fransız bayrağı çekmek mecburiyetinden bahsetmekteyse de, bu mecburiyet başka milletlere teşmil edilmemiştir: 1569 = 977 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yalnız işte bu ikinci kapitülâsyonun tatbikatında Venedik, Portekiz ve İngiliz ticaret gemileri de gittikçe örfî surette bu mecburiyetle mükellef tutulduğu için, bu hâl fi'len bir teâmül şeklini almıya başlamıştır! İngiltere kraliçesinin itirâz ettiği vaziyet işte budur ve bu maksatla Üçüncü Murad'a «William Harebone», «Edouard Elbron» ve «Richard Stapei» isimlerinde üç tüccarla bir nâme göndermiştir: Mart = Muharrem ayında maksatlarını istihsâle muvaffak olan bu üç İngilizin hangi gün Istanbul'a vâsıl oldukları belli değildir.

Hammer bu münasebetle Sokullu'nun bu gibi muâhedelerde ecnebilerden rüşvet almak suretiyle kendi kesesini Türk ticaretinden üstün tuttuğunu anlatır; Atâ Bey'in tercemesinde pek vâzıh olmıyan bu nokta, Hammer'in Fransızca nüshasında şöyledir:

«Ces faveurs leur furent accordées par Sokolli qui, dans chaque traité avec les pussances chrétiennes, considérait moins les avantages du commerce ottoman que son intérêt personnel, en raison des sommes que de telles transactions lui produisaint».

İngiliz murahhaslarına verilen muvâfakat cevabının metni mevcud olmadığı veyahut biz görememiş olduğumuz için, Sokullu'nun Türk menfaatlerini ihlâl ettiği halde kabul etmiş olduğu noktaları tesbit edebilecek vaziyette değiliz. Muhakkak olan nokta, İngiltere kraliçesinin nâmesine verilen cevapta İngiliz ticaret gemilerinin Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelebilecekleri bildirilmiş olmasından ibarettir. İlk İngiltere sefirinin Istanbul'a gelişi için 1583 = 991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

30 Mart = 1 Safer, Pazartesi : Safavîlerin Tiflis muhasarası.

(Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisine bakınız).

11 Temmuz = 16 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : Lala-Mustafa Paşa ordusunun Erzurum'dan Kars'a hareketi.

(10 Temmuz = 15 Cumâda-l-ûlâ Cuma tarihi de rivayet edilir. — Yukarda gördüğümüz gibi, Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa bu kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiştir: 1578=986 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve «21 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Lala Paşa'nın Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakması Safavîlerin üstüste yaptıkları taarruzlar üzerine Şirvan'ın elden çıkmasına ve Dağıstan'ın Osmanlılardan yüz çevirmesine sebeb

olarak yaz mevsimindeki fütûhâtın hepsini tehlikeye sokmuştur: 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. Hattâ Tiflis kalesi bile Safavîlerle onlara tâbi olan bir kısım Gürcüler tarafından muhasara edilmiş olduğu için, Gürcistan bile tehlike altındadır! İşte bu korkunç vaziyetten dolayı Üçüncü Murad Aras ve Kür başlarına hâkim olup o sırada harap bir halde bulunan ve askerî ehemmiyeti Kanunî devrindenberi takdir edilmekte olan Kars kalesiyle şehrinin yeniden inşâ ve tahkîmiyle Safavîlere karşı üssülherekete ittihâzını emretmiş olduğu için, kışlaklara dağıtılmış olan askerler toplatıldıktan, bir çok levâzım hazırlandıktan ve hattâ Istanbul'dan bile bâzı levâzım getirildikten sonra, bu gün Erzurum'dan Kars'a hareket edilmiştir.

Ordunun hareketinden evvel Anadolu beylerbeyi Hadım Ca'fer, Şam beylerbeyi ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan, sâbık Basra beylerbeyi Rıdvan ve Lahsâ beylerbeyliğinden mâzul İskender-Paşa-zâde Ahmed Paşalar da serdârın emriyle askerlerini alıp iltihak etmiş oldukları için, Lala Paşa'nın kumandasında yola çıkan kuvvet takriben yüz bin kişilik büyük bir ordudur: Bu ordu muhtelif konaklarda icabına göre bir kaçar gün kalarak ilerlemiştir; meselâ ilk menzil olan «Şehitlik» konağında Trabzon'dan gelecek levâzımı beklemek için bir hafta kalındığı rivayet edilir).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Muhasara altında bulunan Tiflis'e imdat gönderilmesi.

(Bu sırada Tiflis şehri bu senenin 30 Mart=1 Safer Pazartesi gününden itibaren takriben dört aydanberi muhasara altındadır: Bu muhasarayı yapanlar, evvelce Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan «Karthli» kralı Dawith = Dâvûd-Han'ın İran'da mahpusken Osmanlılara karşı Gürcistan'a sevkedilen kardeşi Birinci Swimon = Simon'la İran'ın Gence valisi İmamkuli-Han'dır; Swimon için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. On bin kişilik bir kuvvetle yapılan bu şiddetli muhasaraya karşı Tiflis beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşazâde Mehmet Paşa efsâne kahramanlarını hatırlatacak bir müdâfaada bulunmuştur: Mehmet Paşa için 1578 = 986 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu şanlı müdâfaada Yeniçeriler kaçmış olduğu için, Paşa'nın emrinde yalnız Sipâhilerle Azebler kalmış ve onlar da gittikçe eriyerek Tiflis'in 1800 kişilik muhâfız kıt'ası nihayet 700 kişiye inmiştir: Hep Anadolu askerlerinden olan bu muhteşem kahramanlar açlıkla susuzluğa bile ehemmiyet vermiyerek çarpışmışlardır! O sırada at, eşek, köpek ve kedi gibi hayvanlar kesilip yenilmiş ve hattâ bir at yedi bin duka altınına, bir eşek iki bin altına ve bir köpek de iki bin akçaya çıkmıştır! Hattâ kaplumbağa ve nihayet yılan bile yenildiği halde, Türk ordusunun muhteşem tarihine şeref veren Tiflis müdâfileri beşer kudretinin son haddini çoktan aşan o mehâbetli müdâfaalarına sebât etmek büyüklüğünü göstermişlerdir.
Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'dan hareket edinceye kadar Tiflis için yola çıkardığı erzak kafilesinin hep düşman eline geçtiği rivayet edilir. İşte bundan dolayı nihayet ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği gün Dulgadır = Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında 12 bin kişilik bir imdat kuvveti gönderilmiştir).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Lala Paşa ordusunun «Kars sahrâsuna nüzûlü» ile yeni yapılacak kalenin temel-atma merâsimi için umumiyetle 1 Cumâda-l-âhire=26 Temmuz Pazar ve 2 Cumâda-l-âhire=27 Temmuz Pazartesi günlerinden bahsedilir: Muhtelif menbâlarda muvâsalat tarihiyle temel-atma tarihi birbirine karıştırıldığı gibi, gün ismi olarak «Cumartesi» rivayetine bile tesadüf edilmektedir ve bu da 30 Cumâda-l-ûlâ = 25 Temmuz tarihine müsâdiftir. Fakat bu menbâların mukayesesinden anlaşıldığına göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1 Cumâda-l-âhire = 26 Temmuz Pazar

günü ordu Kars'a gelince paşalar atlarla arâzi vaziyetini tetkik etmişler ve ertesi gün de temel attırmışlardır: Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Kılıc-Ali Paşa'nın yaptırdığı «Faş = Poti» kalesinin ikmâli.

(Eski «Phasis/Phase» isminden muharref olarak Türklerin «Faşa/Faş» dedikleri «Rhion/Rion» nehri Kafkas dağlarından çıkıp Kutais'den geçerek 260 kilometrelik bir mecrâdan sonra Poti limanında Karadeniz'e dökülür: Vaktiyle Avrupa ile Asya'nın hududu sayılan bu nehrin askerî ve ticarî ehemmiyeti tarihin en eski devirlerindenberi takdir edilmiş ve meselâ İyonyalılar bu suyun ağzına yakın bir yerde ve cenup sahilinde ismi nehre de teşmil edilen «Phasis» şehrini kurmuşlardır: Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti şehri işte budur. — Son Türk fütûhâtının bilhassa Kafkasya üzerinden Kırım'la ittisâl temini itibariyle hâiz olduğu büyük ehemmiyet Osmanlı devletini de bu şehir ve nehirle alâkadar etmektedir: 1578 = 986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasında itâatlerini gördüğümüz irili-ufaklı Gürcü hükûmetlerinden «İméréthi = Açuk_baş» krallığıyla» «Gourie=Guril/Güril» ve «Megreli/Mingrélie = Dadyan» prenslikleri de Faş boylarında bulundukları için, bu suyun ağzına hâkim olmanın o bakımdan da büyük bir ehemmiyeti vardır. İşte bundan dolayı Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa 60 gemilik bir filo ile Karadeniz'den Faş nehrine girmiş, «Faş boğazı» nda Türk bahriyelilerine yaptırdığı Faş = Poti kalesinin inşaâtını işte bu gün bitirmiş ve bitirdiğini serdâra da bildirmiştir)

Lala Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir arz tezkiresinde filonun:
«Faşa suyundan içerü girüp harac-güzârân-ı Atebe-i adâlet-nişân olan kefere-i Güril ve Dadyan delâletleriyle, husûsâ ol cânibler ün ehl-i vukuufu»

ile işin başarıldığından bahsetmiş olmasına göre, Türk tâbiiyyetindeki Gürcü prensleriyle adamlarının da hizmet ettikleri anlaşılmaktadır).

27 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Kars kalesinin temel-atma merâsimi.

(Evvelce Erzurum'la beraber bir Türkmen beyliğine aid olan Kars'ın Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhâkı için 1534 = 941 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Erzurum'la Kars'ın askerî ve ticarî ehemmiyetlerini çok iyi takdir eden Kanunî buraların i'mârına büyük bir alâka göstermiş ve ilkönce harap bir halde bulunan Erzurum'dan başlatıp ondan sonra Kars'ı da tâmir ettirmişse de, Safavîlerin mütemâdî akınlarıyla taarruzları bu mühim noktayı tekrar harâbeye çevirilmiştir: 1548 = 955 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. 1555 = 962 senesi 29 Mayıs = 8 Receb Çarşanba günü Safavîlerle akdedilen Amasya sulhünden itibaren Kars kalesi artık ihmal edilmiş olduğu için, bu sırada harap bir haldedir. Yukarda bu sene vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars'ın bu sefer yeniden inşâ ve tahkîmine başlanması Şirvan'la Gürcistan'daki askerî müşkilât üzerinedir. — Temel-atma merâsiminin çok parlak olduğu, kurbanlar kesilip duâlar edildiği ve askere örnek olmak üzere Lala-Mustafa Paşa'nın bir kaç kere sırtında taş ve toprak taşıdığı rivayet edilir. Osmanlı ordusunun i'mâr işlerinde dâimâ görüldüğü gibi, burada da inşaât yedi burca göre yedi kola ayrılmış ve her kol bir beylerbeyine verilmiştir: Bunların birbiriyle yarışarak çalışmaları âdettir ve hattâ bu güzel âdete Selçukîler devrinde de tesadüf edilir. — İnşaâtın ikmâli için aşağıdaki fıkralara bakınız).

1 Ağustos = 7 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Tiflis'in muhasaradan kurtulması.

(Yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisinde gördüğümüz imdat kuvvetlerinin yaklaştığını haber alan Safavî kumandanı İmâm-kuli-Han iki ateş arasında kalmamak için bu gün erkenden muhasarayı kaldırıp gitmiştir: Bu suretle Tiflis şehri bu senenin 30 Mart = 1 Safer Pazartesi gününden bu güne kadar tam dört ay iki gün, yâni 124 gün nisbetsiz bir muhasara altında şanlı bir müdâfaada bulunduktan sonra 125 inci gün kurtulmuş demektir).

2 Ağustos = 8 Cumâda-l-âhire, Pazar: Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Tiflis'e muvâsalatı.

(Açlıktan bitkin bir halde bulunan 700 kahraman askeriyle Mustafa Paşa'yı şehir hâricinde karşılıyan Tiflis beylerbeyi Mehmet Paşa'nın heyecânından ağladığı rivayet edilir: Tiflis müdâfaası için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisine ve Mustafa Paşa'nın avdeti için de aşağıda gene bu senenin «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

23 Ağustos = 29 Cumâda-l-âhire, Pazar : Kars kalesi inşaâtının ikmâli.

(1 Receb = 24 Ağustos Pazartesi tarihi de rivayet edilir. — Kars inşaâtı iki safhaya ayrılmaktadır: İlkönce iç ve dış kalelerle varoşun sûru yapılmış ve ondan sonra da bunların bâzı teferrüâtiyle şehir inşaâtı tamamlanmıştır. Bu gün ikmâl edilen kalelerin inşâsına yukarıki fıkrada gördüğümüz 27 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü başlanmış olmak itibariyle akıllara hayret verecek bir süratle yapılan bu muazzam iş 28 günde başarılmış demektir: Dış-kalenin çevresi 5000 arşın, yâni takriben 3500 metre gösterilir; bundan başka şimdiki Taşbaşı, Orta-kapu ve Yusufpaşa mahallelerini de içine alan sûrla beraber mecmûunun çevresi 40 bin arşın, yâni takriben 27 bin metredir. Dış-kalenin etrâfına geniş ve derin bir hendek de yapılmıştır; bu kalenin üç kapısıyla muhâfızların su almasına mahsus gizli bir kapısı daha vardır. Bu kadar muazzam bir işi dev gibi bir hamleyle 28 günde bitirilen Türk ordusunun o zamanki teknik seviyyesi başka ordula-rın tarihinde görülmemiş bir derecededir. — Şehir inşaâtı için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

27 Ağustos = 4 Receb, Perşenbe : Kırım'dan Demir-Kapu'ya gelen Azak sancakbeyi Mehmet Bey'in Şirvan Beylerbeyliği ile Hazar kapdanlığına tâyini ve Hazar denizinde Osmanlı bahriyesi.

(Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Safavîlere karşı elbirliği etmek üzere büyük bir kuvvet başında yola çıkmış olan Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın on bin Tatar atlısıyla öncü olarak gönderdiği Azak sancak-beyi Mehmet Bey bu gün Osman Paşa'nın Dağıstan'da merkez ittihâz ettiği Demir-Kapu = Derbend kalesine vâsıl olmuştur: Kırım hanının muvâsalatı için aşağıda bu sene vukuâtının «10 Teşrini-evvel» fıkralarının ikincisine bakınız. — Miralay Safvet Bey merhumun Hazar donanması hakkında neşrettiği Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Özdemir-oğlu Osman Paşa bundan evvel Sokullu-Mehmet Paşa'ya yazdığı bir tezkirede Demir-Kapu'nun mükemmel bir deniz üssü olabileceğinden bahsederek :

«Yirmi kıt'a mıkdârı kadırgalar yapulup levâzım ve mühimmâtı ol cânibden irsâl olunursa Bahr-i-Kulzüm ve ana dâhil olan enhâr kenarlarunda nice vilâyetler fetholunup kabza-i teshîre gelürdü»

demiş ve Sokullu da «Cumâda-l-ûlâ 987 = 30 Haziran 1579 Salı» tarihli cevabında bu teklifi tamamiyle tasvib ederek kendisine tam salâhiyet verdiğini ve Kırım hanına da «bizzât Demür-Kapu'ya» gidip kendisiyle elbirliği etmesi hakkında emir verildiğini bildirmiştir. Gene Osman Paşa'ya yazılan diger bir tezkirede de:

«... ve deryâ ilmünden haberdâr yirmi nefer kadırga reîsi tevâbii ile ve kadırgaları binâsiyçün naccârlar ve üstâd topcular ve arabacılar ve arzeyledüğünden ziyâde müstevfâ hazîne ve sâyir levâzım ve mühimmât Kefe cânibüne gönderilüp ve cümleye Kefe sancak-beyi Mehmet serdâr olup Demür-Kapu'ya gelmek emrolup...» denildiğine göre, Osman Paşa'nın yukarda gördüğümüz mütalâası mucibince Hazar denizinde kurulacak ilk Osmanlı filosunun 20 gemiden mürekkeb olması takarrür etmiş, bunların kapdanlarıyla topçuları ve tayfaları ve her türlü levâzımı Kefe'ye gönderilmiş ve Azak yahut Kefe sancak-beyi Mehmet Bey de işte bu ilk Hazar filosuna amiral tâyin edilmiştir: Bu yeni amiralliğin ünvânı resmî vesikalarda «Bahr-i Külzüm kapdanlığı» ve muhtelif tarih menbâlarında da «Demir-Kapu kapdanlığı» ve «Bahr-i Şirvan kapdanlığı» gibi şekiller almaktadır: Sonraları daha fazla inkişaf eden Hazar bahriyesi işte böyle kurulmuştur. — Dağıstan ve Şirvan serdârı vezir Osman Paşa'nın çok kıymetli bir asker olan Mehmet Bey'i Hazar kapdanlığına ilâveten Şirvan beylerbeyliğine de tâyin etmiş olduğu rivayet edilir. — Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın işte bu Mehmet Bey fırkasiyle Osman Paşa'ya erzak göndermiş olduğundan da bahsedilmektedir: Mehmet Bey'in emrine verilen kapdanlarla levâzım da yanındadır).

17 Eylül=25 Receb, Perşenbe : Tiflis'in imdâdına giden Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kahraman müdâfilerle beraber Kars'a hareketi.

(Bu senenin 2 Ağustos=8 Cumâda-l-âhire Pazar günü 12 bin kişilik bir kuvvetle Tiflis'e gelen Mustafa Paşa o tarihten itibaren 46 gün kaldıktan sonra bu gün Kars'a dönmek üzere yola çıkmıştır. — Bu müddet zarfında «doyumluk = erzak» tedârik etmek için etrâfâ akınlar yapılmıştır. — Tiflis'in şanlı müdâfileri istirâhate muhtâc oldukları için Mustafa Paşa ile beraber Kars'a hareket etmişlerdir: Tiflis muhâfazasına ümerâdan Çerkes-Kasım Bey'le beş yüz asker bırakılmıştır. — Âlî'nin «Nusretnâme»sinde «26 Receb Perşenbe» günü hareket edilmiş olduğundan bahsedilirse de Perşenbe günü Recebin 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir).

18 Eylül = 26 Receb, Cuma: Tiflis muhâfızlarına erzak gönderilmesi.

(28 Receb = 20 Eylül Pazar tarihi de rivayet edilir. — Tiflis'in muhasaradan kurtarılması için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kasım Bey kumandasında bırakılan 500 askerin 450 si kaçtığı için kalenin mukadderâtı yalnız 50 askere kalmış, ve bu vaziyet serdâra aksedince sâbık Lahsâ beylerbeyi İskender-Paşa-zâde Ahmed Paşa kumandasında bir mıkdar kuvvetle erzak sevkedilmiştir: Ahmed Paşa çok üstün düşman kuvvetleriyle bir müsâdemeden sonra ric'at etmek mecburiyetinde kaldığı için Lala-Mustafa Paşa Şam beylerbeyi ve Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'yı ikinci bir kuvvet başında iki bin yük zahîre götürmiye memur etmiş, Tiflis Beylerbeyliğine tâyin ettiği Hacı-Bey-zâde Ahmed Paşa ile eski Basra ve yeni Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa'yı da maiyyetine vermiştir. Sokullu'nun oğlu bu sırada âdetâ bir küçük-bey vaziyetindedir: Kuvvetli bir rivayete göre bu «Paşa» rütbeli küçükbey bir iki konak gittikten sonra korkuya kapılıp serdardan istimdâd etmiş ve işte bunun üzerine arkasından gönderilen Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa o toy paşacığı ayıpladıktan ve dünyaya maskara olacağını söyledikten sonra beraber alıp Tiflis'e götürmüştür! Tabiî bu vaziyette Rıdvan Paşa küçük Sokullu'ya bir

nevi lalalık etmiş demektir! — Tiflis'de bir yahut üç gün kalıp bir mıkdar askerle erzak bıraktıktan sonra geri dönen Hasan Paşa'nın hakikatte Rıdvan Paşa'ya aid olan bu iğreti muvaffakıyetinden itibaren «cesâret ve cehâlet» le şöhret bulmıya başladığı hakkında çok tuhaf bir rivayet vardır! Hattâ hareketinden on altı gün sonra Hasan Paşa Kars'a dönünce, Lala Paşa'nın kendisini «otağ kapusunda» karşılayıp alnından öpmüş olduğu bile rivayet edilir!).

22 Eylül = 30 Receb, Salı: Kars'daki şehir inşaâtının ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz kale inşaâtının ikmâlinden sonra ikinci safha demek olan şehircilik faaliyeti de işte bu ikinci ay sonlarında tamamlanmıştır: Bu suretle Kars'ın iki safhaya ayrılan askerî ve medenî inşaâtının mecmûu bu senenin 27 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden işte bu 22 Eylül = 30 Receb Salı gününe kadar, başlama ve bitirme günleri de sayılmak şartiyle, tam 58 günde ikmal edilmiş demektir! Bâzı menbâlarda doksan günden bahsedilirse de doğru olmadığı orada bizzat bulunmuş olan Gelibolulu-Âlî ile Lala-Mustafa Paşa tarafından bu seferin tarihini yazmıya memur edilen Rahmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un gösterdikleri tarihlerle sabittir. Yapılan işin azameti göz önüne getirilecek olursa, o zamanki Türk ordusunun askerî kıymeti kadar medenî kıymeti de kendiliğinden anlaşılır. «Narın-kale» denilen iç-kalesi ve burçlarla tahkîm edilen dış-kalesiyle etrâfındaki büyük hendekten, üç tarafta üç gözcü kulesinden ve bir de kışladan mürekkep olan askerî inşaâttan başka bir beylerbeylik sarayı, üç tahsil devresine ait bir mekteple medrese, Kars-çayı üzerinde biri kâgir ve biri ahşap olmak üzere iki köprü, zarif ve heybetli minâreleriyle beş câmi ve halk için evler, konaklar, hamamlar, değirmenler ve su-terâzileri yapılmış ve yollarla sokaklar tanzim edilmiştir; Türk ordusunun bu medenî eserlerinden zamanımıza kadar kalanlar bile vardır: Meselâ eskiden «Sultan Murâd-ı Sâlis câmii» denilen şimdiki «Evliya-câmii» bunlardandır; diger câmilerle mektep ve medreseyi de paşalar kendi nâmlarına hayrat olarak yaptırmışlardır. Ermeniler tarafından yakılmış olan Beylerbey-sarayı bile hâlâ eski ihtişâmını hatırlatan bir âbide sayılabilir.

En büyük işlerden biri de Kars çayından bir kol alınıp dış-kale içine akıtılması ve bu suretle halkın su ihtiyâcı temin edilmekle beraber kalenin etrâfındaki hendeğin de istenildiği zaman doldurulabilecek bir hâle getirilmiş olmasıdır. İlkönce imkânsız gibi görülen bu büyük işi Ramazan-oğullarından Adana beyi Pîrî-Paşa-zâde İbrahim bey kendi askerleriyle başarmış ve bu büyük hizmetine mükâfat olarak oğlu İsmail-Bey'e Sis = Kozan sancak-beyliği verilmiştir. Osmanlılardan evvelki devirlerden ve Osmanlı hâkimiyyetinden sonraki asırlardanberi taşlarıyla toprakları Türk kanlarıyla yuğrulan Kars yalnız askerlik bakımından değil, şehircilik bakımından da Türk eseri demektir ve bu millî eser ordu efrâdının temsil ettiği bütün Türk vilâyetlerinin müşterek eseridir.

Burada elli sekiz gün çalışan ordunun yüz bine yaklaşan mevcudu kâmilen Kars'a hasredilmiş değildir: Bir taraftan Kars kalesiyle şehri yapılırken, bir taraftan da Keçivan kalesiyle bu sırada Safavîlerden zaptedilen Ani = Anı, Mağazbert ve Kağızman kaleleri birer dev hamlesiyle yerden fışkırır gibi kuruluvermiş ve bu suretle kuvvetli bir tahkîmât şebekesi vücuda gelmiştir).

3/4 Teşrinievvel = 11/12 Şa'bân, Cumartesi/Pazar gecesi : Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan hareketi.

(Kars inşaâtı esnasında Safavîlerin Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han iâşe ve levâzım kollarına taarruzda kusur etmemiş ve bir rivayete göre bir taraftan da Lala-Mustafa Paşa'ya her hafta elçiler ve nâmeler gönderilip sulh teklifleri yaparak pek acemice bir oyalama siyaseti tâkib etmiştir! Anadolu beylerbeyi Ca'-

fer Paşa'nın Erivan üzerine büyük bir akın hareketine memur edilmesi işte bu sebeblerle izah edilir. Ca'fer Paşa'nın maiyyetine Sıvas, Karaman ve Diyarbekir beylerbeyi de verilerek otuz bin atlıdan mürekkep büyük bir akıncı kuvveti teşkil edilmiş ve bu gece-yarısı Kars'dan hareket eden bu müdhiş kuvvet üçüncü ve bir rivayete göre de ikinci gün Erivan önlerinde görünmüştür. Osmanlı akıncılarının yola çıktığını veyahut çıkacağını duyan Tokmak-Han onlar gelmeden evvel kaçmış, sarayı ile bahçesi tahrib edilmiş, Erivan ve havâlisi vurulup bir çok ganîmetlerden başka yirmi binden fazla esir alınmıştır: Bu esirlerin hemen pazarlara sevkolundukları rivayet edilir; bunların çoğu ermenidir ve İranlılarla beraber Osmanlılara karşı cephe almış oldukları için evvelce neşredilmiş olan müteaddid fetvâlar mucibince esir edilmişler ve onların ellerinde bulunan Türk esirleri de kurtarılmışlardır. — Osmanlı akıncılarının Erivan'da yalnız bir gece dinlendikten sonra ertesi gün Kars'a hareket ettikleri rivayet edilir).

7 Teşrinievvel = 15 Şa'bân, Çarşanba: Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın Demir-Kapu'ya muvâsalatı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı Mehmet-Giray padişahın emriyle ordusunu alıp Demir-Kapu'ya giderek Safavîlere karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa ile elbirliği etmiye memur edilmiştir. Bundan evvel de Osman Paşa'ya yardım emri almış olan Kırım hanı bizzat gelmeyip kardeşi Âdil-Giray kumandasında bir kuvvet göndermiştir: Yukarda 1578=986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu sefer Mehmet-Giray'ın bizzat sefere çıkması hem Istanbul'dan aldığı emirlerin kat'iyyetini, hem esir olarak gönderilmiş olduğu Kazvin'de idâm edilen kardeşi Âdil-Giray'ın intikamını almak gayretiyle izah edilir: Gene ayni senenin «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — İkinci Mehmet-Giray pâyıtahtı olan Bahçe-saray'dan bu senenin 1 Cumâda-l-âhire= 26 Temmuz Pazar günü hareket etmiş, Kafkasya üzerinden 74 günlük bir mesâfe kat'ederek Demir-Kapu'ya varmış ve Özdemir-oğlu Osman Paşa tarafından bir kaç konaklık yere kadar istikbâl edilmiştir; Âlî'nin «Nusretnâme»sinde Kırım hanının Demir-Kapu'ya muvâsalatı 18 Şa'bân = 10 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, bunda bir zühûl olmak ihtimali vardır: Çünkü gene Âlî, Mehmet-Giray'ın 74 menzilde geldiğinden bahsettiğine göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «15 Şa'bân = 7 Teşrinievvel Çarşanba» rivayetini teyid etmiş demektir: Zâten bu rivayet o sırada orada bulunan Dal-Mehmet-Çelebi'nin «Şecâatnâme» sine de uygundur ve Müneccimbaşı da bunu kabul etmiştir. — Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre Kırım hanının ordusu 80 bin kişiliktir).

10 Teşrinievvel = 18 Şa'bân, Cumartesi: Ca'fer Paşa kolunun Erivan akınından Kars'a avdeti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 3/4 Teşrinievvel = 11/12 Şa'bân gecesi yola çıkmış olan Ca'fer Paşa takımının bu meşhur akın hareketi o günden bu güne kadar gidip gelme müddetiyle beraber altı gün sürmüştür. — Bundan bir gün evvelki Cuma tarihi de rivayet edilir).

11 Teşrinievvel = 9 Şa'bân, Pazar: Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan Şirvan'a hareketi.

(Mehmet-Giray Demir-Kapu hâricindeki otağında dört gün dinlendikten sonra Özdemir-oğlu Osman Paşa ile beraber bu gün Şirvan üzerine hareket etmiştir; «11 Ramazan Cuma» tarihi de rivayet edilir: Fakat Teşrinisâni'nin birinci gününe tesadüf eden bu yanlış tarih bir «Cuma» ya değil, bir «Pazar» gününe müsâdiftir. — Yukarda 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci

Şamahı muharebesinin neticesi olarak elden çıkmış olan Şirvan bu sırada Safavî hâkimiyyetindedir: Osmanlı-Kırım kuvvetleri Demir-Kapu'dan hareket ederken ileri doğru iki kol sevkolunduğu rivayet edilir; Mehmet-Giray'ın oğullarından Şirvan-Giray kumandasındaki birinci kol «Ali-Han» ve «Maksud-Sultan» isimlerinde iki Safavî kumandanının müdâfaa ettiği Baku şehrini istirdâd edip bu muhâfızları esir almış ve bir kol da Safavîlerin Şirvan valisi Muhammed-Hân'ın 15 bin kişilik kuvvetinden iki binini kırarak mütebâkîsini Kür nehrinin cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır; Muhammed-Han'ın idâm olunduğu rivayet edilir: İşte bu suretle Safavîler Şirvan'ı ikinci defa olarak tahliye etmişler demektir. — Baku'ya giden kolun Demir-Kapu'dan ve ikincisinin de Şabran konağından sevkedilmiş olduğu da rivayet edilir. — Ordu'nun Şamahı'ya girmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinievvel = 20 Şa'bân, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli.

(En kuvvetli rivayete göre 911=1505—1506 tarihinde dünyâya gelmiş olan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa bu sırada Milâdî takvim hesabiyle 73/74 yaşlarındadır. 1565=972 senesi 28 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe günü 59-60 yaşlarında Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olmak itibariyle, o tarihten bu tarihe kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 3 ay, 15 gün Sadâret makamında bulunmuş demektir.

Sokullu'nun bu uzun Sadâret devresi Osmanlı imparatorluğunun azamet ve ihtişam devrinde Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad saltanatlarına müsâdiftir: Sokullu-Mehmet Paşa Kanunî'nin son, İkinci Selim'in yegâne ve Üçüncü Murad'ın da ilk vezir-i-a'zamıdır. 14 sene, 3 ay, 15 gün süren sadâretinin 1 sene, 3 ay, 2 günü Kanunî devrine, 8 sene, 2 ay, 22 günü İkinci Selim devrine ve 4 sene, 9 ay, 21 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir: Bu hesapta padişahların ölüm günleri değil, cülûs günleri esas tutulmuştur.

Kanunî devrinde padişahın torunu Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'in dâmâdı ve Üçüncü Murad'ın eniştesidir: 1562 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bosna devşirmelerinden olan Sokullu ilkönce saray hizmetlerinde kendini gösterip terakki ettikten sonra Barbaros merhumun irtihâli üzerine pek nisbetsiz bir tevcih eseri olarak onun yerine Kapdan-ı-Deryâ olup «Taşra çıkmış», yâni saray hizmetinden hükûmet hizmetine geçmiştir: Bu nokta için 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve Sokullu'nun menşeiyle hüviyyeti için de 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına bakınız.

İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinin o büyük seferlerini tıpkı bu iki padişah gibi Istanbul'da geçirmiş ve yerinden bile kımıldamamış olan Sokullu'nun askerî şahsiyyeti pek silik ve sönüktür: Barbaros'un yerine tâyin edilmiş olduğu Deryâ-Kapdanlığında tarihe aksedecek hiç bir muvaffakıyet gösterememiş olduktan başka, denizden karaya geçerek Rumeli beylerbeyi olduktan sonra Avusturya'ya karşı tâyin edilmiş olduğu Macaristan serdarlığında da muvaffakıyetsizliklerinden dolayı Kanunî'nin gazabına uğrıyarak azledilmiş ve hattâ kendi yerine tâyin edilmiş olan ikinci vezir Ahmed Paşa'nın maiyyetine verilmiştir: 1552=959 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Sokullu-Mehmet Paşa'nın yıldızı parlıyarak Kanunî'nin gözüne girmesi askerî bir muvaffakıyet üzerine değil, şehzâde Selim'le kardeşi Bâyezid arasındaki saltanat mücâdelelerindedir ve hattâ kendisine şehzâde Selim'in kızı Esma-Han-Sultan'ın verilmesi de orta Anadolu'yu kana bulayan o fecî mücâdelede Selim'e etmiş olduğu hizmetin mükâfâtıdır: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve 1562=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

Sokullu'nun siyasî şahsiyyeti askerî şahsiyyetinden daha parlak değil, belki daha sönüktür ve hattâ şahsî ihtirâsâtını devletin en hayatî menfaatlerinden bile üstün tuttuğu için çok fecîdir: Meselâ Akdeniz hâkimiyyeti ve hattâ anavatanın emniyeti bakımından zarurî bir hareket olan Kıbrıs seferiyle hudut boylarındaki ahâliyi telâşa düşürecek bir şekle giren şimal ve şark tehlikelerine rağmen Kafkas seferine muhâlefeti, bu seferlere tarafdâr olduğu için serdâr olan Lala-Mustafa Paşa'yı çekememesindendir: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» ve 1578=986 vukuâtının da «5 Nisan» fıkralarına bakınız. Fakat Sokullu'nun en fecî hareketi, büyük denizciler dururken bir takım kara askerlerinin eline verdiği donanmaya taarruz emri vererek Lepanto=İnebahtı muharebesinde müdhiş bir bozguna sebeb olmak suretiyle devletin Akdeniz hâkimiyyetini tehlikeye atmasıdır; Sokullu'nun bu hareketi, ikinci vezir Pertev Paşa'yı muvaffakıyetsizliğe uğratarak mahvetmek hırsıyla izah edilir: 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek için girişilen Ejderhan seferi bâzı menbâlarda Sokullu'nun dâhiyâne bir projesi gibi gösterilirse de, bu meşhur proje onun değildir: Kanunî devrindenberi tasarlanan ve hattâ bâzı resmî muhâberelerde bile bahsi geçen bu büyük fikir o zamanki efkâr-ı-umumiyyede yıllardanberi yer tutmuş umumî ve millî bir fikirdir; Sokullu'nun bu işteki yegâne rolü de, o kadar muazzam bir projenin tatbikine memur olan ordunun kumandasını bir defterdara bırakarak fecî bir muvaffakıyetsizliğe sebeb olmasından ibarettir ve hattâ bundan dolayı İkinci Selim'in tekdirine uğramış ve Kâtib-Çelebi tarafından da şiddetle tenkid edilmiştir: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ecnebi devletlerle akdedilen ticaret muâhedelerinde rüşvet alarak Türk menfaatlerini ihmal etmesi hakkında da Hammer'in bir rivayeti vardır: Yukarda bu sene vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız.

«Münşeât» sâhibi Feridun Bey gibi kendi adamı veyahut Peçevî gibi ana tarafından akrabâsı oldukları için onu göklere çıkaran ve bunlara mukabil Gelibolulu-Âlî gibi Lala-Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için onun aleyhinde bulunan müelliflerin hissiyâta kapılarak söyledikleri sözler bir tarafa bırakılmak şartiyle, sırf kendi icraâtına göre tetkik ve muhâkeme edildiği takdirde, Sokullu-Mehmet Paşa tarihin huzurunda işte bu saydığımız şeyleri yapmış bir adam vaziyetinde kalır: Her halde bu vaziyette bir vezirin ileriyi görüp ona göre tedbirler alarak memleketin selâmetini temin etmiş büyük bir devlet adamı sayılması kabil değildir.

Sokullu'nun en bâriz hususiyeti, hiç bir suretle teskin edemediği sonsuz ihtirâsıdır: Lala-Mustafa Paşa'yı çekemediği için Kıbrıs ve Kafkas seferleri gibi en zarurî teşebbüslere muhâlefet etmiş, Pertev Paşa'yı mahvetmek için donanmayı tehlikeye atmakta tereddüt etmemiş, Kanunî'nin ölümünden itibaren ve Yeniçeri ocağına istinâden padişahlara bile tahakküm ederek bütün devleti kendi eline almaktan başka bir şey düşünmemiş, bunların maiyyetinde Anadolu'dan gelen Türkleri istihfâf edip ezmiş veyahut Istanbul'dan koğmuş ve bütün memlekette bir akrabâ ve tarafdar şebekesi kurmuştur: 1566=974 vukuâtının «4 ve 5 Kânunuevvel», 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1578=986 vukuâtının da «10 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bilhassa bu akrabâ şebekesini kendi akrâbâsından olduğu için dâimâ lehinde bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bile:

«Kendü akrabâ ve müteallikaatın ilerü çekdiğinden gayri a'dâsı dahî bir aybın gıybetine yol bulmadı»

şeklinde itirâf etmiştir. Gene ayni müverrih:

«Bu silsile-i celîlede iki sâhib-devlet Vezir-i-a'zam olmuş ve beş devletlü dahî vezâret rütbesine irmüşdür ve on kimesne vardur ki beylerbeylik ünvânın bulmuşdur: Ümerâ ve sâir a'yân mezbûtumuz değüldür»

demek suretiyle o muazzam şebekenin bütün efrâdını sayıp dökmek imkânı olmayacak kadar geniş olduğunu anlatır! Bu sülâle hesabındaki iki vezir-i-a'zamdan biri Sokullu-Mehmet Paşa, biri de ondan çok sonra Birinci Ahmed devrinde vezir-

i.a'zam olan amcazâdesi Lala-Mehmet Paşa'dır. «Beş devletlü» denilen vezirler de diger amcazâdeleri Ferhad, Derviş ve Mustafa Paşalarla; oğulları Hasan ve İbrahim Paşalardır. Sokullu'nun şahsî vaziyeti bakımından en büyük hatâsı, kendisine karşı cephe almış olan Üçüncü Murad'ın indirdiği darbelerden ibret almamış ve bilhassa kurduğu şebeke mensuplarından bir çoklarının uğradıkları muâmeleler karşısında nihayet kendi başına da geleceği muhakkak olan fecî âkıbeti anlayamamış olmasında gösterilir; son darbeyi yiyen amcasının oğlu ve Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı ona en müdhiş ihtar demek olduğu halde, Sokullu-Mehmet Paşa gene makamına dört elle yapışıp durmakta ısrâr etmiştir: Mustafa Paşa'nın âkıbeti için yukarda 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sokullu ne darbelerden ibret almış, ne de padişahın mütemâdî istihfaflarından müteessir olmuştur; Peçevî bu noktayı da şöyle anlatır:

«Emmâ merhûma bu mertebe ihânet olunurdu, aslâ kendüsü mütegayyir olmazdı»! Hattâ gene ayni menbaa göre Üçüncü Murad nihayet vezir-i-a'zamının arz tezkirelerini bile reddetmiye başlamıştır:

«Kendü arzına müsâade itmez oldular»!
Sokullu-Mehmet Paşa işte bunlara rağmen isti'fâ etmiyecek ve şerefli bir mâzuliyyeti şerefsiz bir iktidâra tercih edemiyecek kadar mevki hırsına kapılmıştır.

Böyle bir şahsiyyetin muahhar menbâalara büyük bir devlet adamı şeklinde aksetmesi kendi akrabâsından veyahut adamlarından olan bâzı müelliflerin onu mustalah ifâdelerle şişirerek göklere çıkarmış ve daha sonraki müelliflerin de bunları olduğu gibi kabul etmiş olmalarından, devletin en parlak azamet ve ihtişam devrinde ve üç padişah zamanında 14 seneden fazla mütemâdiyen iş başında bulunmuş olmasından, Kıbrıs, Tunus, Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan fütûhâtı gibi hiç birine iştirâk etmedikten başka bâzılarına muhâlefet ettiği bir çok büyük muvaffakıyetlerin hep bu uzun sadâret devrine tesadüf etmesinden ve nihayet Osmanlı imparatorluğunun kuvvet ve kudretine boyun iğen ecnebî devletlerinin Sokullu'ya serfürû etmiş gibi görünmesindendir! Halbuki hakikatte büyük bir şey varsa o da Sokullu'nun iktidârı değil, devletin kudretidir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle Sokullu-Mehmet Paşa'yı vuran adam «dîvâne», «mecnun» ve «meczûb» gibi sıfatlarla deli gösterilirse de bu iddiâ kat'iyyen doğru değildir; muâsır müverrihlerden Selânikî-Mustafa Efendi kaatili bir «harâbâtî-i fâsık» gösterir ve bu da ahlâksız bir sarhoş demektir; Cinayeti tertib edenler belki de bu adamın o hâlinden istifade ederek para vesaireyle elde etmişlerdir; deli gösterilmesi sarayın alâkasını belli etmemek içindir; bu sûikasdın Üçüncü Murad tarafından tertib ettirildiği muhakkaktır; bir taraftan Yeniçeri ocağına ve bir taraftan da hâlâ kuvvetini muhâfaza eden bir akrabâ ve tarafdar şebekesine istinad eden Sokullu'nun bir irâdeyle idâmı şöyle dursun, hattâ şimdiye kadar azli bile kabil olamamıştır; sûikasdın sebebi işte bu noktada aranmalıdır; bu sırada ve bilhassa Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Sokullu'nun padişaha karşı bir takım tertibâta girişmiş olup olmadığı belli değildir, fakat ihtimali vardır. Vezir-i-a'zamın akrâbasından olan Peçevî diger müverrihler gibi sükût etmemiş, padişahın alâkasını açıkça söylemiştir:

«Sultan Murad merhum hakka kaail bir pâdişâh-ı âdil idi: Bilâ-sebeb merhûmun kanuna girmeğe irtikâb etmedi ve illâ kendüye gayz-i azîmi var idi».

Bu izaha göre padişahın vezir-i-a'zamını izâle ettirmesi sebebsiz değildir, sebebi de «gayz-i azîmi» dir ve hattâ müellif bu gayzın da sebebini uzun uzadıya anlatarak Üçüncü Murad'ın babası öldüğü zaman tahta çıkmak üzere Istanbul'a geldiği gece pâyıtahttaki vaziyeti bilmediği için kardeşlerinden birinin kendisine tercih edilmek ihtimalinden korkarak Sokullu'nun elini öpecek kadar «inhinâ» göstermek mecburiyetini hissetmiş ve bu «temelluk» unu «nâmûs-i saltanat muktezâsiyle» bir türlü unutmamış olmasında gösterir: Bu mesele için 1574=982 vukuâtının «21/22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Muhtelif menbâların tafsilâtını toplamış olan Solakzâde vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

«Mehmet Paşa mahmiye-i Istanbul'da vâkı' sarây-ı dilgüşâsında ikindi divânı iderken divâne-nakş bir şahs-ı- kallâş ki gâh-u-bîgâh ol vezîr-i âgâh karşusuna gelüp in'âmını alurmuş, ol gün de yine mukaabele-i Pâşâ'ya geldükde Pâşây-ı saâdet-medâr-ı sehâ- istînâs yine in'âm almağa geldi kıyâs idüp yedini ceybine idhâl ve akça çıkarup îsâl üzere iken ol şahs-ı bî-lâğ paşanın memesi altuna bıçağıyla urup mecrûh ider. Çavuş-başı ve Çavuşlar bend idüp habse gönderüp paşayı ağaları içerü alup ve odasuna alunup cerrâha âdem gönderdiler. Cerrâh gurûba yakın gelüp gerçi fitil ve merhem vaz'idüp bağlar, lâkin bıçak ziyâde te'sîr itmüş olmağla vak-i ısâya varmadan pâşây-ı perîşân-hâl âhirete intikaal ider: Gerçi ol şahsı dört pâre idüp her pâresini ibret-i nâs olmağ içün Istanbul ebvâbından dört kapu üzerine ta'lik ile müşahhas-ı enâm iderler, lâkin ba'de-harâb-il-Basra! Paşa gittikten sonra ne fâide idecekdür?»

Muhtelif menbâlarda kaatilin bir boşnak olduğu, hançerini «yeni içre» sakladığı, o gün paşanın sarayındaki ikindi dîvânında kendisine bir arzıhal verecek gibi davranarak birdenbire «sinegâhından» vurduğu ve Sokullu'nun ancak bir iki saat yaşayabildikten sonra «Ahşam ezânı vaktünde teslîm-i rûh» ettiği de rivayet edilir. Ustalıkla kandırılıp elde edilmiş olduğu anlaşılan kaatilin âkıbeti pek fecî olmuş, her halde Sokullu tarafdarlarını tatmin etmek için ertesi gün zındandan çıkarılıp kollarıyla bacaklarından dört ata bağlanarak vücudu «dört pâre» edilmiş, her parçası Istanbul kapularından birine asılmış ve Şeyh-ül-İslâm Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi'nin i'tirâzına rağmen Sokullu şehîd sayıldığı için cenâzesi yıkanmadan defnedilmiştir: Türbesi Eyüp'dedir. — Sokullu'nun katlini Peçevî 8 Şa'ban = 30 Eylül tarihine müsâdif gösterirse de o günün bir «Yekşenbih = Pazar» olduğundan bahsetmesi yanılmış olduğunu tesbite kâfidir: Çünkü o gün hakikatte «Çarşanba» ya müsâdiftir. Bundan başka 19 Şa'bân=11 Teşrinievvel Pazar tarihine de tesadüf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 20 Şa'bân=12 Teşrinievvel Pazartesi tarihi Âlî ve Selânikî gibi muâsır müverrihlerin gösterdikleri en kuvvetli rivayettir).

13 Teşrinievvel = 21 Şa'bân, Salı: Vezâret-i-uzmâ makamına İkinci vezir Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Bu gün öğleden sonra «Mühr-i-Hümâyun» evine gönderilmek suretiyle Vezir-i-sânî Ahmed Paşa Sokullu'nun yerine usûlen Vezi-i-a'zam olmuştur: Ahmed Paşa Arnavut devşirmesidir. Çok silik bir şahsiyyet olan ve daha doğrusu hiç bir şahsiyyeti olmıyan bu devşirme vezirin bundan evvel bulunmuş olduğu Yeniçeri-ağalığı, Rumeli beylerbeyliği ve muhtelif derecelerde vezâret gibi vazifelerinde tarihe aksedebilecek bir muvaffakıyet gösterememiş olduğunda ittifak edilir. — Ahmet Paşa Kanunî'nin torunlarından ve Mihrimah-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızlarından bir hamm-sultanla evli olduğu için «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in bacanağı sayılırsa da, Feridun Bey'in Mihrimah-Sultan kızı Ayşe Hanım-sultan'la izdivâcı Ahmed Paşa'nın ölümünden iki sene sonradır : Hattâ Ahmed Paşa'yı işte bu Ayşe Hanım-sultan'ın ilk kocası gösteren rivayetler de mevcud olduğuna göre, Feridun Bey belki de Ahmed Paşa'nın dul karısını almıştır: 1575=982 vukuâtının «22 Kânunu-sâni» fıkrasına bakınız. — Osman-zâde Tâib'in «Nisâb-ı re'y-ü-tedbirden bî-vâye» gösterdiği bu devşirme vezir-i-a'zamın yegâne meziyyeti olarak rüşvet almadığından bahsedilir! — Ahmed Paşa Kanunî devrindeki Irâkayn seferine Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın şerrine uğrıyarak Bağdad'da idâm edilen meşhur Defterdar İskender-Çelebi'nin kölelerindendir: 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. — Evvelce bir aralık Sokullu ile ihtilâfından dolayı vezâretten azledilmiş olan Ahmed Paşa sonradan «Üçüncü Murad'ın himâyesiyle tekrar eski vazifesine iâde edilmiş olmak itibariyle, saraya istinâden Sokullu'ya karşı cephe alan muhâlif zümreden sayılabilir. — Ahmed Paşa'nın ölümü için aşağıda 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız).

22 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Perşenbe: Lala-Mustafa Paşa ordusunun Kars'dan Erzurum kışlağına hareketi.

(Bu seferin başındaki «Çıldır» ve «Koyun-geçidi» muharebelerinin idaresini Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya bırakıp kendisi otağında zafer müjdeleri beklemekle vakit geçirmiş olan Lala Paşa bidâyettenberi hiç bir muharebeye bizzat iştirâk etmemiştir: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiş, yazın Kars inşaâtiyle meşgul olmuş, Şirvan ve Dağıstan vaziyetleriyle kat'iyyen alâkadar olmamış ve nihayet işte bu gün mevsim ilerlemiş olduğu için Kars'dan kalkıp gene Erzurum kışlağına istirâhate gitmiştir: Kars inşaâtı için yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarına bakınız).

23 Teşrinievvel = 2 Ramazan, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım hanıyla beraber Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa Demir-Kapu'dan hareketleri sırasında veyahut biraz sonra önden sevkettikleri bir kuvvetle İran'ın Şirvan ordusunu bozguna uğratıp Safavîleri Kür suyunun cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve kendileri de kuvvây-ı-külliyeleriyle ilerliyerek bu gün Şamahı'ya girmişlerdir: Bu suretle Şirvan artık istirdâd edilmiş ve etrâfa da Tatar akıncıları saldırmıştır; Lala-Mustafa Paşa bütün bu hareketlere yabancı kalmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız.

27 Teşrinievvel = 6 Ramazan, Salı: Sokullu'nun katli ve Ahmed Paşa'nın sadâreti haberinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği.

(22 Teşrinievvel = 1 Ramazan Perşenbe günü Kars'dan hareket etmiş olan Lala Paşa bu haberi Erzurum yolunda almıştır: Sokullu devrinde üçüncü vezir olan Lala-Mustafa Paşa'nın bu tebeddül üzerine usûlen ikinci vezir olduğu için ordu erkânı tarafından tebrik olunduğu rivayet edilir).

28 Teşrinievvel = 7 Ramazan, Çarşanba: Pasin ovasında Lala-Mustafa Paşa'nın asker terhisi.

(Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan harekâtına iştirâk etmiyen Lala Paşa, aşağıki fıkrada görüleceği gibi, onların kendisini elbirliğine dâvet eden taleplerini de reddederek Erzurum'a hareket etmiş ve bu gün vardığı Pasin konağında askerinin mühim bir kısmını kışlaklara dağıtmış veyahut büsbütün terhis etmiştir: Lala'nın bu hareketi affedilir günahlardan değildir).

7 Teşrinisâni = 17 Ramazan, Cumartesi : Şirvan'ın istirdâdiyle Kür cenubuna yapılan akın hareketinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği ve Lala Paşa'nın Kırım hanını memleketine avdet mecburiyetinde bırakan menfi vaziyeti.

(Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve «1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarında gördüğümüz gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın parlak zaferlerini çekemiyen âmiri Lala-Mustafa Paşa artık onunla her türlü münasebet ve muhâbereyi kesmiş ve hattâ Şirvan ve Dağıstan vukuâtiyle hiç alâkadar olmamıştır! Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray padişahın emriyle Osman Paşa'yı takviye için Demir-Kapu'ya geldiği zaman açılan harekâta ve bilhassa Kür suyunun

cenubundaki Safavî arâzisinin fethine Lala Paşa da dâvet edilmişse de, Şamahı'da alınan cevapta Kars inşaâtından ve bir rivayete göre de mevsim ilerlemiş olduğundan dolayı serdârın gelemiyeceği bildirilmiş ve bu çok çirkin red cevabı hem askerin mâneviyyâtını bozmuş, hem Kırımlılar arasında, artık yapılacak iş kalmadığı için bir an evvel memleketlerine avdet cereyânı başlamasına sebeb olmuştur! Hattâ Osman Paşa'nın Kırım hanını Kür cenubuna bir akın hareketi yapmıya râzı etmek için bir çok uğraştıktan sonra muvaffak olabildiği rivayet edilir. Bu büyük akın hareketinde ilkönce Gence havâlisi vurulduktan sonra Kızılağac'a kadar her taraf yağma ve tahrib edilmiş ve oralarda artık servet nâmına bir şey bırakılmamıştır; Dal-Mehmet bu harekette alınan esirlerin bolluğunu :

Bir dilim nâna idi bir meh-cebîn!

mısrâiyle anlatır. — Bu muvaffakıyetler Kırım hanının Kapucu-başısı Laçın Ağa ile Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya bildirilmiş ve Lala Paşa da Laçın Ağa'nın yanına kendi maiyyetinden Mustafa-Çavuş'u katarak Şirvan'ın istirdâdını Istanbul'a arzetmiştir. Bir rivayete göre de Lala'ya Şirvan'ın istirdâdı müjdesini Laçın Ağa ve Gence akını haberini de Osman Paşa'nın maiyyetinden ve sancak-beylerinden Ali Bey getirmiştir. Fakat bu Ali Bey'in o fütuhât müjdeleri üzerine Lala Paşa tarafından Kırım hanıyla Osman Paşa'ya usûlen zafer tebriki için gönderildiği ve Lala'nın bu vesileyle Safavîlerin dinî merkezi sayılan Erdebil'in fethini de uzaktan uzağa tavsiye etmekle iktifâ ettiği rivayet edilir! İkinci Mehmet-Giray'ın riyâsetinde toplanan Kırım beyleri işte bunun üzerine memleketlerine avdet kararı vermişlerdir: Osman Paşa pek çok ısrar ettiği halde Kırım hanını bu kararından caydıramamış, yalnız Şirvan muhâfazası için kardeşi Gazi-Giray'la oğlu Saâdet-Giray kumandasında bir mıkdar asker bıramıya râzı edebilmiştir: Fakat bir müddet sonra Kırım hanı oğlunu geri çağırdığı için Şirvan'daki Tatar askerinin bir kısmı da onunla gitmiş ve gene Demir-Kapu'ya çekilmiş olan Osman Paşa oradan biraz asker gönderip Şirvan'ı mümkin-mertebe takviye etmiye mecbur olmuştur: Tabiî artık bu vaziyette Şirvan tekrar Safavî taarruzlarına açık bir sâha demektir ve bunun bütün mes'ûliyyeti de şahsî ihtirâsâtına her şeyi fedâ eden Lala-Mustafa Paşa'ya aittir: Bu memleketin devşirmeler yüzünden uğradığı fenalıkların en müdhişlerinden biri de işte bu vaziyette gösterilebilir).

1580 = 987

7 Kânunusâni = 19 Zülka'de, Perşenbe: İkinci vezir Lala-Mustafa Paşa'ya Şark serdarlığından azlinin tebliği ve üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın serdarlığı.

(1578=986 senesi 5 Nisan=27 Muharrem Cumartesi günü Istanbul'dan Üsküdar'a geçerek Şark serdarlığını der'uhde etmiş olan Lala-Mustafa Paşa o günden bu güne kadar tam 1 sene, 9 ay, 2 gün sonsuz salâhiyetlerle bulunmuş olduğu bu büyük vazifede bir takım siyasî ve idarî tedbirler ittihâziyle Kars'ın inşâ ve i'mârından başka hiç bir iş görmemiş ve bilâkis görülen işlere zarar vermiştir: Kafkasya'nın fethiyle neticelenen zaferleri Lala Paşa değil, hep Özdemir-oğlu Osman Paşa kazanmıştır; meselâ Çıldır ve Koyun-geçidi muharebelerinde bulunan Lala Paşa otağından hiç çıkmamış ve birinci Şamahı zaferinde de hiç bulunmamıştır: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «11 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Kendisi Erzurum'dayken vukua gelen ve Şirvan'ın o kış elden çıkmasıyla neticelenen ikinci Şamahı muharebesinin kaybedilmesi de Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak bütün orduyu alıp gitmiş olmasındandır: 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve 1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Gene o fık-

ralarda gördüğümüz gibi Lala Paşa Özdemir-oğlu'nu kıskandığı için ona yardım etmemiş, her türlü münasebet ve muhâbereyi kesmiş ve hattâ Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray padişahın emriyle Kafkasya harekâtına iştirâk etmek için Demir-Kapu'ya geldiği zaman Lala-Mustafa Paşa'yı cenubî Kür boylarının ve bilhassa Erivan'ın elbirliğiyle fethine dâvet ettiği halde Lala Paşa ne gelmiş, ne bir tek asker vermiştir: Yukarda 1579=987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı, olgun bir meyve hâline gelmiş olan Erivan havâlisinin bu sefer fethedilememiş olmasının da bütün mes'ûliyyeti Lala Paşa'ya aittir. — Tabiî bu vaziyetin Istanbul'a aksetmemesi kabil değildir: Bir taraftan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hükûmetle doğrudan doğruya muhâberesi, bir taraftan Tımar-defter darı Hızır-Çelebi'nin raporları ve bir taraftan da Şark seferlerine iştirâk etmiş askerlerin pâyıtahta gidenlerin ifşaâtı Lala'nın devlete büyük zararlar veren menfi rolünü dillere düşürmüş ve bu vaziyetten bilhassa bidâyettenberi Şark serdarlığında kendisine rakîb olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa istifade etmiştir.
Lala-Mustafa Paşa'nın lehinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi bilhassa ordudaki Tımar-defterdarı Hızır-Çelebi'nin «vâkı' ve gayr-i vâkı'» haberlerinin yaptığı te'siri şöyle anlatır:
«Yazduğu ahbârun şeâmeti Âstâne-i devletde erbâb-ı hıkd-u-hasedün ırk-ı hased-ü-gayretin tahrîk idüp Serdâr-bâ-vekaar Hazretlerinün ekser-i umur-u-tedârükün takbîh eylemeğe bâis oldu ve Şevketlü Pâdişâh Hazretlerine külliyen vakaayii ber-aks bildirdiler ve hamiyyet-i saltanatı hurûşa getürüp mubârek kalb-i Şerîflerin gönderüp Serdâr eyledüğü rey-ü-tedbirleri hatâya çıkarup tebdîl-ü-tağyîr ittirmeğle...»
Hâlbuki hakikatte vaziyet Istanbul'a «ber-aks» olarak değil, olduğu gibi bildirilmiş ve Sinan Paşa tarafdarları da bu vaziyetten istifade ederek hakikaten «hamiyyet-i saltanatı hurûşa» getirmişlerdir! Her halde bu işin en acıklı tarafı, «hamiyyet-i saltanatı» nın hurûşundan bahsedilen Üçüncü Murad'ın ataları gibi er meydanına atılacak yerde devletinin askerî mukadderâtını bir takım vatansız devşirmelerin keyfî idarelerine bırakmakla devam etmesidir.

Bundan iki sene kadar evvel böyle bir sefer açılması kararlaştığı zaman, ilkönce iki serdarlık ihdâs edilerek Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkas cephesine ve Sinan Paşa'nın da Irak cephesine tâyini kararlaştırılmışsa da, maiyyetlerine verilecek askerin intihâbı vesaire gibi meselelerde ihtilâfa düştükleri için, nihayet iki vazife birleştirilip Lala-Mustafa Paşa'ya verilmiştir; işte bu suretle İkinci Selim devrinde Koca-Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığını Lala Paşa'dan kapmış olmasına mukabil, şimdi de Üçüncü Murad devrinde Lala-Mustafa Paşa Şark serdarlığını Sinan Paşa'nın elinden kapmış demektir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Peçevî bu devşirme kapışmasının içyüzünü şöyle anlatır:
«Sinan Paşa merhum zâtinde hob-fürûş ve hod-bîn ve Arnavûd-i anûd cinsinden lecûc pür-kibr-ü-kin devletlü idi ve mâl-i firâvâna mâlik ve hilâfunda olanlarun intikaamuna mütehâlik kimesne idi. Husûsâ Lala ile her biri bir koldan serdar nasbolunmak re'yolunmuş iken Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa merhûmun savâbdîdi ile Lala Paşa yalunuz serdâr olmak mukarrer olunacak her bâr Lala Paşa'nın hidemât-ı mebrûresin tezlîl-ü-tahkîr ve gelen mekâtib-u-urûzun tekzîb itmekden hâlî değül idi ve her rey-i hasen ki Lala'dan vücûda gelürdü, müşarünileyh elbette anı hatâya hamliderdi: Meselâ Tokmak-Hân muhârebesinde kendüsü keennehu senkîn direnmüş, çadırında oturup üzerine asker göndermüş, hattâ itmüşdür; kendüsü alaylarıyla varmış olsa bi-minnet ya esîr iderdi yâhud vücûdu arşa-i âlemden hâkkolur giderdi. Ben olsam öyle iderdüm ve Dîvân-ı Pâdişâhîyi Surh-ser kellesiyle doldururdum! Ümîdüm Cenâb-ı Hak'dan ol idi ki şimdiye değin şâhun kellesini Dîvân-ı Pâdişâhîye gönderürdüm!»
Sinan Paşa bir taraftan işte böyle atıp tutarken, bir taraftan da:
«Bu ortalukda mâl-i firâvân dahî sarfeyledi: Mâ-hasal neylediyse eyledi, serdâr oldu»! Üsküdar sahilinde medfun Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyar-oğullarından Şemsi Paşa'nın Üçüncü Murad'ı rüşvete alıştırıp Osmanlılardan ecdadının intikamını almış

olmakla iftihar ettiği pek meşhurdur: 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Peçevî'nin ifâdesinden anlaşıldığına göre Sinan Paşa bu sefer Lala Paşa'nın elinden ikinci defa olarak serdarlığı kaparken yalnız rakîbinin taksîrâtından değil, padişahın işte bu kusurundan da istifade etmiştir.

Bu sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'ya serdarlıktan azli hakkındaki emri Koca-Sinan Paşa'nın Selâm-çavuşu Ken'an Ağa getirmiştir: Padişahın bu emriyle beraber, yeni serdâr gelinceye kadar onun tensibiyle serdâr-kaymakamlığına, yâni başkumandan-vekilliğine eski Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu ve Lala Paşa'nın da derhal Istanbul'a gelmesi emredilmiştir; işte bunun üzerine Lala'nın hemen hareket ettiği ve Istanbul'da ikinci vezirlik vazifesiyle meşgul olduğu rivayet edilir. — Büyük bir tantana ve debdebeyle ve bir mıkdar askerle Erzurum'a gelen yeni serdâr Koca-Sinan Paşa, Istanbul'da o kadar yüksekten atıp tuttuktan sonra iş başına gelince kendisinden evvel fethedilmiş yerlerde ve bilhassa Gürcistan'da şöyle bir dönüp dolaşmaktan ve bâzı valileri değiştirmekten başka bir şey yapamamıştır).

1580 = 988

28 Nisan = 13 Rebî'ül-evvel Perşenbe: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın ölümü, sadâret makamının ilgası ve «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Vezâret-i-uzmâ kaymakamlığına ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın tâyini.

(Arnavut devşirmelerinden ve Kanunî devrindeki Defterdar İskender-Çelebi kölelerinden olan Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın izâlesi üzerine 1579=987 senesi 13 Teşrinievvel = 21 Şa'bân Salı günü ikinci vezirlikten aleluûsul Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş ve o tarihten bu güne kadar 6 ay 16 gün sadârette bulunduktan sonra mesâne hastalığından ölmüştür: Pek basît bir adamcağız olduğu için tarihte hiç bir izi kalmıyan bu silik Vezir-i-a'zam belirsiz şahsiyyeti için yukarda 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.
Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine usûlen ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgelir: Fakat yukarıki fıkrada görüldüğü gibi, Lala'nın rakîbi ve hattâ can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa bu sırada Şark serdârıdır ve kendisi gûyâ cephedeyken Istanbul'da rakîbinin Vezir-i-a'zam olması bol keseden va'dettiği büyük zaferleri suya düşürebilir! Peçevî'nin izâhına göre Istanbul'daki Sinan Paşa tarafdarları işte bu mülâhazayı istismâr ederek ve serdârlık meselesinde olduğu gibi bu meselede de saraya para yedirerek Lala'nın sedâretine mâni olmuşlardır:

«Sinan Paşa havâdârları Lala Paşa [Vezir-i-a'zam] olduğu takdirde:

— Yerine serdâr olmuştur, elbette muhâlefet mukarrerdür!

didiklerinden gayri bir kaç kîse filori dahî sarfeylediler».
Bu vaziyet üzerine «Mühr-i-Hümâyûn» un hiç kimseye verilmemesi tercih edilmiş, Kanunî devrindenberi Sadâret bekliyen Lala Paşa işte bu yüzden murâdına eremiyerek ancak «Vekil-i-Saltanat» ünvaniyle Sadâret-kaymakamı olabilmiştir: Lala'nın bu suretle bir «fâsk-i mahrûm» vaziyetinde kalmış olması bâzı menbâlarda vaktiyle Sadâret uğrunda Kanunî'nin oğullarını saltanat mücâdelesine kışkırtarak orta Anadolu'yu kan içinde bırakmış olmasından dolayı Allâhın bir adâlet eseri sayılır: Lala'nın o kanlı oyunları için 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Selânikî'nin rivayetinden anlaşıldığına göre Sadâretin ilgası, devletin Vezir-i-a'zamsız kalmasına karşı yükselen i'tirazlardan dolayı ittihâz edilmiş bir tedbirdir:
«Halk-ı âlem:

— Mühürsüz arza amel olunmaz, Pâdişâhum!
diye nice nice arzıhaller sunduklarunda Şehriyâr-ı Âlî-tebâr Hazretleri mukayyed olmayup :

— Lâzım değül Mühür verilmek, şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ül-mülk vekîl-i-saltanatumdur: Her kim itâat ve inkıyâd itmezse kapusu önünde salb idesün!

diyü mufassal Hatt-ı-Hümâyun çıkup bu minvâl üzre nice eyyâm vezir Mustafa Paşa Hazretleri ile umûr-i dîvâniyye görüldü».

«Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkında uzun bir etüd neşretmiş olan Abdurrahman Şeref Bey merhum bir hâşiyesinde üç ay sürdüğünden bahsettiği bu Sadâret fâsılasını şöyle anlatır :

«Ba'd-ezîn Mühr-i-Hümâyûn i'tâsı ve Vezîr-i-a'zam ıtlâkı ilgaa kılındığı i'lân olundu ve Lala-Mustafa Paşa Kaymakam sıfatiyle temşiyet-i umûr-i Dîvân eyledi... Sadâret ünvânının lâğvı târihimizde bir mühim vak'adır ve sırf Sinan Paşa'nın hatırını gözetmekten ilerü gelmişdir».

Bu tuhaf vaziyet devlet işlerinde bir takım karışıklıklara sebeb olmuş ve hattâ Lala Paşa işte bu vesileden istifade ederek «Rikâb-ı-Hümâyûn» a bir arîza takdim edip :

— Ba'zı kazâyâ düşer ki Dîvân-ı-Hümâyûn'a götürülmeyüp makam-ı Sadâretde olan kullarun sarayunda görülmek mu'tâddur: Kadı-askerler bu bendeleri sarayuna gelmezler; öyle bir mâdde vâkı' oldukda bu kulları anlara varalum mu?

şeklinde kinâyeli bir istizanda bulunmuştur; Sultan Murad'ın buna cevab olarak gönderdiği «Hatt-ı-Şerîf» de :

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere rağbet içün Mühr-i-Şerîf Sinan Paşa'ya gönderülmüşdür!

Üçüncü Murad'ın «mâvi boncuk» hikâyesini hatırlatan bu çok tuhaf hareketine göre Vezâret-i-uzmâ makamı âdetâ ikiye bölünmüş ve salâhiyeti ikinci vezire, mührü üçüncü vezire verilmiş gibidir! Hattâ Lala Paşa:

«Bu Hatt-ı-Şerîf'den sonra Vezîr-i-a'zamluk ırzın tekmîl idüp erbâb-ı menâsıb dahî Vezîr-i-a'zam ta'zîmin ider oldular»!

Fakat hakikatte «Mühr-i-Hümâyûn» un Sinan Paşa'ya gitmesi demek, üç ay süren bir «ilga oyunundan» sonra ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa dururken üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın usul hârici Vezir-i-a'zam olması demektir ve Lala'ya gönderilen «Hatt-ı-Şerf» de misli görülmemiş bir teselli hattından başka bir şey değildir! Bu neticeyi istihsâl için Sinan Paşa tarafdarlarının «Aşuru derecede bezl-i mâl» ettiklerinden bahsedilir! Zâten Lala Paşa da bu vaziyeti anlamakta gecikmemiş ve hattâ biraz sonra «Mühr-i-Hümâyûn» hasretine kurban gitmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız. Bu tuhaf vaziyetten de anlaşılacağı gibi, sarayla hükûmet arasındaki salâhiyet müvâzenesi İkinci Selim devrinin sonlarına kadar az çok devam ettikten sonra Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun tahakkümüne karşı sarayın aksülâmeli yüzünden bozulmuş, padişah keyfî idareyi kanuna an'aneden üstün tutan bir müstebit şekline girmiş, Kızıl-Ahmedlü Şemsi Paşa'nın iğvâsiyle rüşvete alışmış ve bu suretle Osmanlı inhitâtının mikropları devletin bünyesinde Kanunî devrindenberi bir tefrih devresi geçirdikten sonra o müdhiş hastalığın ilk a'râzını tamamiyle meydana çıkarmış demektir. Her halde bu acı neticenin bütün mes'ûliyyeti, sarayı hükûmete karşı cephe almak mecburiyetinde bırakan Sokullu'ya aittir: 1578 = 986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Sadâret-kaymakamı olan ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü.

(Hayatının en büyük gayesi olan «Mühr-i-Hümâyûn» uğrunda çevirmediği dolap kalmıyan ve hattâ daha Kanunî devrinde bile Orta-Anadolu'nun o yüzden kan içinde kalmasına sebeb olan Lala Paşa ikinci vezirliğe kadar çıktığı ve usûlen sırası bile geldiği halde mahrum bırakılıp Mührün yıllardanberi can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya gönderilmesinden o kadar müteessir olmuştur ki, bir rivayete göre :

«Hemen o gün türbe-i Hazret-i Hâlid'e gitmiş ve bir âh-ı cengâh çekerek âlâm-ı dünyâdan halâsını niyâz etmiş ve konağına avdetini müteâkıb füc'eten terk-i dağdağa-i âlem kılmışdır».

Fakat Solakzâde'ye göre Lala Paşa «iki üç gün hasta» yattıktan sonra can vermiş ve Hammer'e göre de Mühürsüzlüğe dayanamıyarak zehir içmiştir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — İhtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edecek kadar harîs olmakla ve Kıbrıs fethindeki hizmetlerine mukabil bu memlekete çok büyük zararları dokunmuş bulunmakla beraber, diger devşirmelere nisbetle çok zeki, müdebbir ve tecribeli bir vezir olduğu da muhakkak olan Lala-Mustafa Paşa'nın Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerindeki en mühim rolleri için 1559=966 vukuâtının «29 ve 31 Mayıs», ve «7 Temmuz», 1576 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568= 975 vukuâtının «13 Mayıs» 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs», 1571=979 vukuâtının «15 Eylül», 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» ve «27 Teşrinisâni», 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1579=987 vukuâtının «27 Temmuz», «23 Ağustos» ve «22 Eylül», 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve nihayet yukarda bu sene vukuâtının da «28 Nisan» fıkralarına bakınız. — Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine Sadâret-kaymakamlığına biraz evvel Rumeli beylerbeyliğinden vezârete terfi edilmiş olan Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir).

25 Ağustos = 14 Receb, Perşenbe: «Mühr-i-Hümâyûn» un Şark serdârı Koca-Sinan Paşa'ya tevdîi.

(Sinan Paşa'ya gönderilen Mühr'ü Kapucular-Kethudâsı Yemişci-Hasan Ağa götürmüş ve yeni Vezir-i-a'zamı debdebe ve tantana içinde azamet taslıyarak Gürcistan'da dolaşırken Tiflis civârındaki karargâhında bulmuştur: Bu münasebetle orduda top şenlikleriyle tebrik merâsimi yapılmıştır).

10 Teşriniever = 1 Ramazan, Pazartesi: Boş yere Gürcistan'da dolaştıktan sonra Kars önlerinde ordusuna tuhaf bir harb manevrası yaptıran Vezir-i-a'zam Serdâr-Sinan Paşa'nın Erzurum'a hareketi.

(Koca-Sinan Paşa Istanbul'dan gelip ordunun başına geçtikten sonra Gürcistan'da şöyle bir dolaşıp tantana ve debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış, Devşirmelerin canları Türk canından çok tatlı olduğu için selefi gibi bu da hiç bir harbe girmemiş, Gürcistan'dan Kars'a gelince gûyâ Tebriz'i fethetmek için bir takım hazırlıklarla meşgul olmuş ve nihayet mevsimin geçtiğini bahâne ederek tıpkı selefi gibi Erzurum kışlağına çekilmek üzere bu gün Kars'dan hareket etmiştir. Sinan Paşa'nın Kars'da tuhaf bir harb manevrası vardır : Peçevî bunu şöyle anlatır: «Bu mahalde çün a'dâ ile ceng-ü-perhâş ve bir dürlü uğraş olmadı:

— Bâri karşumuzda olan tell-i refîi, yâni depe-i azîmeyi adû farzidelüm ve üstüne at sürelüm ve her kesün alayunu ve yörüyüşünü görelüm!

diyu ol tell-i refîa ile her tarafdan at sürdüler ve toplar ve tüfenkler attular ve âleme Allah! Allah! sadâsiyle velveleler bırakdular! Kendüsü dahî bizzat kılıcın sıyırup gâh

çaldı, gâh ürdu, gâh atın sürdü ve bilcümle bir nice evzâ'-ı acîbe ızhâr idüp durdu! Egerçi, ba'zılar hıffetine hamlettiler ise ba'zılar gelen elçilere kemâl-i celâdet-u salâbet ızhâr itti didiler»!

Peçevî'nin istihfâfına rağmen her halde bunun biraz Don-Kişot'ça yapılmış bir nevi harb manevrası olduğu anlaşılmaktadır: Fakat cenubî Kür boylarını Safavîlerden temizlemek için yapılması zarurî bir harb dururken böyle bir harb oyunuyla iktifâ etmek tabiî Don-Kişotluktan başka bir şey değildir).

9 Teşrinisâni = 1 Şevvâl, Çarşanba: Koca-Sinan Paşa ordusunun boşuna dolaştırıldıktan sonra Erzurum kışlağına gelişi.

(Lala-Mustafa Paşa'nın yerine Şark ordusunun başına maatteessüf geçtiği gündenberi boş yere Gürcistan'da dönüp dolaşmaktan başka bir şey yapmamış olduğu için umumiyetle tenkid edilen Sinan Paşa Kars'dan Erzurum'a gelinceye kadar yollarda bir ay geçirdikten sonra nihayet bu gün Erzurum kışlağına varmış ve askerin bir kısmını terhis edip bir kısmını da muhtelif kışlaklara dağıtmıştır).

1581 = 988

7 Kânunusâni = 1 Zülhicce, Cumartesi: Safavîlerin sulh teklifi.

(Yeni serdârın Şark ordusuna takviye kıt'alarıyla gelmiş olması Safavîleri iki defa elçi gönderip sulh istemek mecburiyetinde bırakmış gösterilir: Bu elçilerin birincisi Maksûd-Hân, ikincisi Tâbût-Ağa'dır. İlk elçinin Diyarbekir civârındaki Çermik konağında veyahut daha sonra Kars'da geldiğinden bahsedilirse de muvâsalat tarihi belli değildir; ikincisi bu gün gelmiştir: Bunların teklifi, kan dökülmesine nihayet verilmek üzere Kanunî devrindeki hududun esas ittihâzından ibarettir; böyle bir teklife göre son fütûhâtın kâmilen Safavîlere iâdesi lâzımgelecektir! Tabiî bu tuhaf teklifler kabul edilmemiş ve hattâ siyasî ve askerî bir prensip olarak:

«Türk atının ayak bastığı yerler Türkiye'ye aittir!»

düstûriyle cevap verilmiştir. Zâten İranlıların bu sulh teklifleriyle bir oyalama siyaseti tâkib etmekte oldukları da rivayet edilir).

Gazi-Giray'ın Kür boyundaki Safavî karargâhına baskın hareketi.

(Dahilî vaziyetlerinin karışıklığına rağmen Osmanlılarla mücâdeleden yılmıyan Safavîler kaybettikleri orduların yerine tâze kuvvetler hazırlamakta kusur etmemişler ve gene Kür cenubunda bir ordu kurmıya başlamışlardır: Bu ordunun kumandanlığına İran şâhı Hudâbende'nin eniştesi olan Ustaclu-Selman-Hân isminde bir Türkmen şâhı tâyin edilmiş ve kendisine Şamahı hanlığı, yâni Şirvan valiliği de verilmiştir; bu suretle Selman-Hân Osmanlılardan istirdâd edeceği eyâletin valiliğine tâyin edilmiş demektir. Bu Selman-Hân'ı o sırada İran Vezir-i-a'zamlığında bulunan Mirzâ-Selman'la karıştırmamalıdır: Mirzâ-Selman için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — 1579 = 987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın eski serdâr Lala-Mustafa Paşa'ya yaptığı elbirliği teklifinin reddi üzerine Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak ordusunu alıp memleketine gitmesi Şirvan müdâfaasını çok zayıflatmış olduğu için, fırsattan istifade etmek istiyen Ustaclu Selman-Hân Şamahı üzerine bir akıncı kolu gönderip şehri işgal ettirmişse de, Osman Paşa'nın derhal yolladığı bir kuvvet Safavîleri mağlûb edip tekrar Kür cenubuna atmış ve bu karşılıklı hareketlerden itibaren Selman-Hân'ın hazırlıkları büsbütün hararetlenmiştir.

Bu sırada Baku'ya gelip Petrol menbâlarının ıslâhı ve kalenin tâmiri gibi işlerle

meşgul olan Özdemir-oğlu'nun Kırım hanından gelen 4-5 bin Tatar askeriyle takviye edilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Han'ın kardeşi Gazi-Giray da bir mıkdar askeriyle zâten Osman Paşa'nın yanındadır. Selman-Hân'ın Kür cenubundaki hazırlıklarını gözünden kaçırmıyan Paşa, bu Safavî ordusunu tekemmülünden evvel ezmek için Gazi-Giray'ı Osmanlı-Kırım kuvvetlerinden mürekkep bir fırka başında Kür boyuna sevketmiş, Safavî karargâhının etrâfına bir gece karanlığında varan Gazi-Giray kuvvetlerini üçe bölüp pusu tutmuş ve bir rivayete göre «Şebhûn = Gece-baskını» ve ikinci bir rivayete göre de sabaha karşı ânî bir taarruz yaparak 17-18 bin kişilik İran ordusunu birdenbire bastırıp imhâ etmiştir: Bu baskından ancak 300 düşman askeri kurtulabildiği hakkında bir rivayet vardır. Ustaclu Selman-Hân yaralı olduğu halde çıplak bir atla kaçmış ve kızkardeşi olan kahraman Türkmen kızı erkekleri bile hayrân eden büyük bir şecâatle harbetmiştir.

Bu mühim vak'anın gün tarihi belli değildir : Yalnız Abdurrahman Şeref merhum «Özdemir-oğlu» hakkındaki monografisinde bâzı «Dîvân-ı-Hümâyun» vesikalarına istinâden Hicretin 988 senesi sonlarına müsâdif olduğunu tesbit ettiğine göre, Milâdın işte bu 1581 senesinin başlarında vukua gelmiş olması lâzımgelir.
Bu büyük muvaffakıyet, gittikçe büyüyen bir tehlikenin menbâında bastırılması demek olduğu için, Üçüncü Murad Osman Paşa ile Gazi-Giray'ı ve yanında bulunan yeğenlerini taltif etmiştir: Kırım prenslerinin bir çok esirler ve ganîmetlerle dönmüş oldukları rivayet edilir. — Bu hareket üzerine İran'ın «Vekîl-i Şâhî» denilen vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın kumandasında sevkedilen büyük bir Safavî ordusu bu sıralarda Baku'ya gelip kırk gün muhâsara etmişse de, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Baku muhâfızlığına tâyin etmiş olduğu Ahmed Bey'in kahramanca müdâfaası İran ordusunu muhasarayı kaldırıp Kür cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır).

1581 = 989

6 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Üçüncü Fransız kapitülâsyonu.

(Bundan evvel Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde Fransızlara iki kapitülâsyon fermanı verilmiştir : 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» ve 1569=977 vukuâtının da «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bunların ikincisinde Türk limanlarına gelecek Cenova, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerine münhasır olan Fransız bandırasıyla seyahat mecburiyeti gittikçe örfî bir surette Venedik, İngiliz ve Portekiz gemilerine de teşmil edildiği için, İngiltere kraliçesi Elisabeth'in şikâyeti üzerine İngilizler bu lüzumsuz mecburiyetten istisnâ edilmişlerdir: 1579=987 vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız. Fransa kralı Üçüncü Henri işte bu vaziyet üzerine Istanbul'a gene o 1579=987 tarihinde «Baron de Germales» ünvânını taşıyan «Sieur de Germigny» isminde bir sefir göndermiş ve bu elçisine İngiliz bayrağına verilen istisnâ hakkının geri aldırılmasını, o sırada Türkiye ile sulh akdine çalışan İspanya'nın bu teşebbüsüne mâni olmasını ve Türkiye ile eski samimî münasebetlerin iâdesine çalışmasını emretmiştir. Fransa elçisi bir buçuk sene kadar uğraştıktan sonra İspanya ile nihayet üç senelik bir mütâreke akdedilmesine mâni olamamışsa da, Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasreden üçüncü bir kapitülâsyon fermanı istihsâline muvaffak olmuştur: Bu yeni fermanın birinci maddesi mucibince Venedik, Ciniviz, Portekiz, İngiliz, Katalan, Sicilya, Ankona ve Raguza = Dubrovnik gemileri Türk limanlarına hep Fransız bayrağı altında gelmek mecburiyetindedir! Fakat İngilizlerin mukabil teşebbüsleri üzerine kendi gemilerine yüklenen bu mükellefiyet tatbik edilmemiş ve Fransızların i'tirâzına rağmen onlar gene kendi bayraklarıyla gelmekte devam etmişlerdir. Bundan başka üçüncü madde mucibince Fransa sefiri diger elçilere takaddüm hakkını da kazanmıştır: Her halde Kanunî devrindenberi varlığını bile

Türk himâyesine borçlu olan zayıf ve fakir Fransa'ya lüzumundan çok fazla yüz verildiği halde hemen dâimâ ihânet görülmüştür).

22 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Şark serdârı Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın Erzurum'dan Istanbul'a gelişi.

(Şark serdârlığına tâyininden evvel eski rakibi Lala-Mustafa Paşa'nın elinden bu büyük mevkii kapmak için Istanbul'da atmadığı palavra kalmıyan ve hattâ kendisi serdâr olduğu takdirde İran'ı bir hamlede fethedip şâhı esir edeceğinden bile dem vuran Koca-Sinan Paşa Şark'a gidip Lala'nın yerine geçtikten sonra, Gürcistan'da şöyle bir gösteriş gezintisi yapmış ve ondan sonra da mevsim sonunu bahâne ederek Erzurum kışlağına çekilip keyfinden başka bir şey düşünmemiş olduğu için Osmanlı müverrihlerinin diline düşmüştür. Koca-Sinan Paşa, Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bin türlü müşkilât içinde ve bilhassa takviye ihtiyâcında bulunmasına rağmen ona bile yardım etmemiştir; çünkü Osman Paşa ile Yemen meselesindenberi arası açıktır: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» ve 1569 = 976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Her halde bütün bu Lala Paşalarla Koca Paşalar gibi devşirmeler nazarında ne ordunun, ne devletin, ne memleketin hiç bir kıymet ve ehemmiyeti yoktur: Bunlar en küçük ihtirâslarına bu milletin en büyük ve en hayatî menfaatlerini bile fedâ etmekten hiç bir zaman çekinmemiş adamlardır. İşte bundan dolayı Şark serdârlığında debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış, yapmak istememiş ve yapamamış olan Koca-Sinan Paşa 1580 = 988 senesi 9 Teşrinisâni = 1 Şevvâl Çarşanba günü geldiği Erzurum kışlağında kışı geçirdikten sonra yaz gelince bir rivayete göre izin alarak ve diğer bir rivayete göre de Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in yakında yapılacak sünnet düğününde bulunmak üzere dâvet edilerek Erzurum'dan kalkmış ve o kadar atıp tuttuktan sonra hiç bir şey yapamadığına sıkılmadan bu gün Istanbul'a gelmiştir: Bu sırada ikinci vezir Siyavuş Paşa, üçüncü vezir Mesih Paşa, dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa'dır ve Rumeli beylerbeyliğinde İbrahim Paşa, Yeniçeri-ağalığında da Ferhad Ağa bulunmaktadır: Bu Ferhad Ağa evvelce Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'yı elçabukluğuyla izâle edivermiş olduğu için parlamış olan ve sonraları Şark serdârlığı ile Vezir-i-a'zamlığa kadar yükselen eski Baş-Emîrâhur Ferhad Ağa'dır: 1578 = 986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1582 = 990

29 Mayıs = 6 Cumâda-l-ûlâ, Salı, Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in Osmanlı tarihinde en muhteşem şenlik sayılan elli yedi günlük sünnet düğününün ilk günü.

(Bin-bir-gece masallarını bile gölgede bırakan eski Osmanlı düğünleri hakkında hem vakayi'nâmelerde, hem «Sûrnâme» denilen manzum ve mensur eserlerde bir çok tafsilât verilir. Evvelce bunlar hakkında küçük bir fikir vermiş olmak için Kanunî devrindeki İbrahim Paşa düğünü kısaca gözden geçirilmiştir: 1524 = 930 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. Halkın da iştirâk ettiği bu sünnet ve izdivaç düğünleri eskiden «At-meydanı» denilen şimdiki «Sultanahmet-meydanı»nda yapılır. On beş günden otuz, kırk ve hattâ kırk beş güne kadar bir çok gecelerle günler süren bu uzun şenliklerin hazırlıkları aylarca evvelden başlar ve hazînelerle paralar sarfedilir: Fakat bunlara büyük ve küçük, müstakil ve tâbi devletlerin hepsi dâvet edildiği için, onlardan gelen muhteşem ve efsânevî «pişkeş»ler düğün masraflarını gölgede bırakır. Sonradan «Üçüncü Mehmet» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâde Mehmed'in işte bu 29 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ Salı gününden 24 Tem-

muz = 3 Receb Salı gününe kadar 57 gün süren meşhur sünnet düğünü bâzı rivayetlere göre bu gibi Osmanlı şenliklerinin en muhteşemidir. — Kanunî devrinin sonlarında 1566=973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olan şehzâde Mehmed'in yaşı bu sırada tam 16 sene, 5 gündür; yâni 17 yaşına basalı beş gün olmuş demektir. — Şehzâdeyi Dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa sünnet etmiştir: Bunu düğünün birinci yahut kırkıncı gününe müsâdif gösteren iki rivayet vardır; bu münasebetle sünnetçi Paşa'ya padişah on bin altınla som altından bir leğen-ibrik, otuz top kumaş ve bir kaç muhteşem hil'at ihsan etmiş, Vâlide-Sultan da üç bin altınla bir çok hil'atler ve kumaşlar göndermiştir.

Bundan evvelkilerde olduğu gibi bu düğünde de muhtelif esnaf teşkilâtlarından her biri kendi san'atına ait bir eser teşhir etmiştir: Taşköprülü-zâde Mehmet Kemâlüddin Efendi «Târîh-i-Sâf» ismiyle de anılan «Tuhfet-ül-ahbâb» ında bu seferkilerin en mühimlerini şöyle anlatır :

«Ehl-i hırfet kendülere münâsib san'at ile Rikâb-ı-Hümâyunlarına arz-ı hedâyâ idüp Pâdişâh-ı gerdun-vekaar dahî ihsân-ı bî-şümâr ile her birini mesrûr ider idi : Bir gün hammâmcılar tekerlek üstünde âlât-u-esbâbı mükemmel bir hammâm şeklini binâ ve içinde bir iki dellâk peydâ idüp At-meydanuna getürdüler ve halk-ı âlem temâşâ itti. Bir gün dahî eşcâr-u-sebzezâr ve nice gazâl ve kebk-i tîz-reftâr ve âhû ve ganem ile zîb-ü-ziynet bulmuş bir dâğ-ı masnûu san'at ile At-meydanuna getürdüler: Her gören masnû' idüğünü tahayyül idemeyüp hakikî dağ sandılar! Bunun emsâli garâib-i eşkâl peydâ olmuşdur ki müstakil kitâba mütehammil olmağın bu muhtasarda tahrir olunmadı».

Solakzâde'nin şu kaydi de donanma fişekçiliğinin ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir :

«Gicelerde ise fişenk seyri olup gâh hisârlar ve gâh dağlar sûretleri yakup eve-i âsmân sanki şihâb-ı bî-pâyân ile müzeyyen olurdu».

Şekercilerin şekerden yaptıkları şehirler, dağlar, câmiler ve daha bir çok mücessem şekiller hakkında da bir takım tafsilâta tesadüf edilir.

Bu düğünde Osmanlı menbâlarının ehemmiyetle kaydettikleri iki mühim nokta vardır :

1 — Bundan evvelki düğünlerde padişahlar vüzerâ ve umerâ ve ulemâ meclislerine dâvet sâhibi sıfatiyle bizzat riyâset ettikleri halde, Üçüncü Murad bu an'aneyi bozmakla kendisini cem'iyyetin üstünde fevkalâde bir mahlûk saymıya başladığını göstermiştir :

«Pâdişâh-ı nîk-kirdâr bizzât hem-meclis olmağı ihtiyâr itmediler: Üç meclis-i azîme ki tertîb olundu, üçünde dahî Vezîr-i-a'zam sadr-ı meclis idi»

Üçüncü Murad düğün eğlenceleriyle şenliklerini, oyunlarla temsilleri İbrahim Paşa sarayından seyretmiştir :

«Her gün kendüler bizzât At-meydanuna nâzır İbrahim Paşa sarayında vâkı' şehnişinde oturup taşra fukarâya akça ile memlû gümüş tepsiler atarlar idi».

Edirneli-Mehmet de «Nuhbet-üt-tevârîh» inde bu noktayı şöyle anlatır :

«Haftada bir gün ni'met yağması ve her üç günde bir Pâdişâh-ı âlemin in'am-ı zer-ü-sîme müteallık mekârim-i bî-imtihâsı mukarrer idi: Farzâ ki bir revzeneden kendüler gümüş tepsiler ile akça ve altun saçarlardı ve bir revzeneden şehzâde-i cüvan-bahtları dest-i direm-pâşları ile bezl-i emvâl iderler idi».

Sarayla hükûmet arasındaki eski vazife ve salâhiyet müvâzenesi Üçüncü Murad devrinden itibaren artık tamamiyle bozulmuş ve bu tarihî müvâzeneyi kendi lehine ihlâl etmek istiyen Sokullu'nun tahakkümüne karşı açılan mücâdelede muvaffak olduktan sonra bütün salâhiyetleri nefsinde toplıyan padişah kendisini kanunun fevkinde müstesnâ bir mahlûk gibi görmiye başlamıştır: Bu mesele için yukarda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına da bakınız.

2 — Yeniçeri ocağı kanunlarının da ilk defa olarak işte bu düğünde bozulmıya başladığı rivayet edilir. Bunun sebebi, padişahın kendi irâdesini kanunla an'aneden üstün tutmıya başlamış olmasıdır. Rivayete nazaran düğünde hüner göstermiş bâzı kimselerden ne mükâfat istedikleri sorulunca Yeniçeri ocağına kaydolunmalarını

rica etmişler ve Ocağın muhâlefetine rağmen padişahın irâdesiyle kaydedilmişlerdir!

«Koçu Bey risâlesi» nde bu nokta şöyle izah edilir :

«Tâife-i mezbureye riâyet olunmak lâzımgeldikde cümlesi Yeniçerilik isteyüp gayri nesne ile mütesellî olmayıcak taraf-ı saltanat-ı aliyyeden murâdlaruna müsâade buyrulup ol tarihde Yeniçeri-ağası olan Ferhad Ağa'ya emrolundukda Ağây-ı müşârünileyh dahî Ocak zâbitleriyle meşveret idüp cümlesinün re'yi bunun üzerine oldu ki:

— Böyle olursa Ocağunuza ecnebî ve bîgâne dühûl ider; Ocakda cârî olan kanun ve kaide elden gider; Devlet-i-Aliyye'ye bunun zararı vardur!

diyü râzı olmadılar. Bil'âhire âkıbet-endîş olmıyan ba'zı nüdemâ ve mukarribânın Pâdişâh-ı âlem-penâh Hazretlerine ilhâk-u-recâlarıyla taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tekrar murad olunup Ağây-ı müşârünileyh yine kabul itmeyüp azli ihtiyâr eyledi; yerüne Ağa olan Yûsuf Ağa (Ağa-çırağı) nâmiyle tâife-i mezbûreyi Ocağa idhâl idüp bir bid'at ihdâs eyledi».

Bununla beraber, Selânikî ve Peçevî gibi o devirde ve ondan biraz sonra yaşamış müverrihlere göre Ferhad Ağa asker arasında çıkan bir kavga üzerine azledilmiş ve hattâ Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa tarafından :

— Bre Kara köpek!

diye tahkir edilmesi aralarındaki husûmetin menşei olmuştur. Ferhad Ağa için yukarda 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına ve Yeniçeri Ocağı için de 1361—1362=793 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Tabiî bütün bunlar Osmanlı idaresinin artık keyfîleşmeye başlamış olduğunu gösteren korkunç emârelerdir: Bu hâl üç asırdır muntazam işliyen bir cihâzın artık eskimiye başlaması demektir).

27 Ağustos = 7 Şa'bân, Pazartesi: Kefe'de toplanan takviye kıt'alarının Demir-Kapu'ya sevki.

(Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın emrinde bulunan Kırım prenslerinden Gazi-Giray'ın 1581=988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz baskın hareketlerindenberi Şirvan Osmanlılarla Safavîlerin dâimî bir mücâdele sahnesi hâlindedir: Gazi-Giray'ın o parlak baskın hareketi üzerine İran Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân kumandasında büyük bir Safavî ordusu Şirvan'a girip Şamahı'yı almış ve Kırım prensini de gene o civarda bozguna uğratmışsa da, gene ayni fıkrada gördüğümüz Baku muhasarasının neticesiz kalması üzerine bu Safavî ordusu Şirvan'ı bir kere daha tahliyeye mecbur olmuştur. Bu vaziyet üzerine şâhın istirdat vazifesiyle Şirvan valiliğine tâyin ettiği Peyker-Hân on beş bin kişilik bir ordu başında tekrar Şirvan'a girmiş, fazla askeri olmıyan Paşa'nın iki üç bin kişilik bir kuvvetle gönderdiği Gazi-Giray 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen eski Şirvan prenslerinden Ebubekir-Mirzâ'nın ihâneti ve hattâ düşmana iltihâkı yüzünden mağlûb oldüktan sonra kaçarken bir ağaca çarpıp atından yuvarlandığı için esir edilip İran'daki Alamut kalesine sevkedilmiş, ondan sonra Kabala kalesinin ihtiyâten tahkîmi için Osman Paşa'nın bir mıkdar askerle sevkettiği «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Safavîlerin muhasarasına uğramış, düşmanların içerdeki Osmanlı askerine sulh akdedilmiş olduğu için artık mukavemete hâcet kalmadığı hakkında saldıkları haberlere kapılan asker Dal-Mehmet Bey'i tehdid ederek dışarı çıkınca kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Gazi-Giray gibi zavallı Mehmet Bey de esir edilip Alamut kalesine sevkedilmiş ve ondan sonra da Peyker-Hân Demir-Kapu taraflarına kadar akın etmiye başlamıştır. Bu mühlik vaziyette parasızlıkla kuvvetsizlikten çok bunaldığı için mukabil harekete geçemiyen Osman Paşa nihayet uzun bir arîza ile bütün vaziyeti padişaha bildirip yardım istemekten başka çare bulamamıştır: Paşa'nın bu arîzasını «Budak Bey» isminde bir sancak beyine tevdi ederek Kafkasya ve Kırım üzerlerinden İstanbul'a gönderdiği rivayet edilir. Tabiî bu fecî vaziyetin bütün mes'ûliyyeti Lala-Mustafa Paşa ile halefi Koca-Sinan Paşa gibi şahsiyyâta kapılarak Osman Paşa'yı takviye etmemiş olan serdâra aittir.

Özdemir-oğlu'nun arîzasına karşı çok hassas davranan Üçüncü Murad bir taraftan Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ı tekrar sefere memur etmekle beraber, bir taraftan da Sıvas beylerbeyi Haydar Paşa ile Köstendil, Silistre ve Niğbolu sancakbeylerinin askerlerini alıp derhal Kefe'ye gitmelerini emrettikten başka İstanbul'dan da üç bin Yeniçeri ile Sinan Ağa ismindeki Kethudâlarının kumandasında silâhdar bölüklerini göndermiş ve hazine olarak da 86 yük, yâni 8 milyon 6 yüz bin akça yollamıştır: Bu para, o zamanki râyicine göre takriben 140 bin altın kadardır. — Kefe'de toplanan yardım kuvvetlerinin Demir-Kapu'ya isâli vazifesiyle başkumandanlığına Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa tâyin edilmiş ve işte bu gün hareket eden bu mühim kuvvet 80 günlük bir yolculuktan sonra 24 Teşrinisâni=27 Zülka'de Çarşanba günü Demir-Kapu'ya varmış ve çok müşkil bir vaziyete nihayet verdiği için muvâsalatı şenliklerle tes'îd edilmiştir).

6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın azli. [*]

(Şark serdârlığında kuru bir gösterişten başka bir şey yapamadığı için artık İstanbul'da bir alay mevzûu hâline gelen Sinan Paşa'nın azline iki sebeb gösterilir: 1 — Kendisi daha Erzurum'dayken İran şâhının her türlü fedâkârlıklarla ve istenilen şerâitle sulh akdetmek üzere «İbrâhim-Hân-ı Türkmânî» isminde bir elçi göndermekte olduğunu arzetmiş ve İran'ın Kum valisi olan bu elçi bir rivayete göre 1000 kişilik ve diger bir rivayete göre de 365 kişilik bir maiyyetle ve 419 hayvan yükü tutan kıymetli hediyeler ve eşyâlarla bir rivayete göre Sinan Paşa'dan biraz evvel, ikinci bir rivayete göre onunla beraber ve üçüncü bir rivayete göre de ondan bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş, izzet ve ikramla müsâfir edilip yukarıki fıkrada gördüğümüz muhteşem sünnet düğününde dâvetli olarak bulunmuş ve nihayet düğünden sonra sulh meselesiyle meşgul olmak istiyen Üçüncü Murad kendisini huzuruna celbettirip şâhın ne gibi fedâkârlıklara katlanacağını ve ne gibi tekliflerde bulunduğunu sormuşsa da, hiç bir fedâkârlık meselesinden haberi olmıyan ve hattâ hiç bir teklif getirmemiş olan Safavî sefirinden şu tuhaf cevabı almıştır:

— Sadr-ı-a'zamunuz şâhumuzdan sulh umûrun mükâleme içün bir mu'temedin taleb

---

[*] *Bu fıkradan itibaren Milâdî tarih birdenbire on günlük bir fark göstermiye başlamaktadır: Birinci cildin başındaki mukaddimede izah edildiği gibi, Milâd takviminin iki devri vardır; 1. devrine «ére julien», 2. devrine «ére grégoren» denir: Hicretin 990 senesi Ramazan ayının 17 inci Cuma günü, bizim buraya kadar tâkib ettiğimiz «Julien» devrinin 1582 senesi Teşrinievvel ayının 5 inci gününe müsâdiftir. İşte bu «5 Teşrinievvel» günü, o zamanki Papa On üçüncü Grégrien'ın müneccim Lilio'ya yaptırdığı takvim ıslâhâtı üzerine birdenbire on gün ilâvesiyle «15 Teşrinievvel» itibar edilmiştir. Eski Romalılardan kalan ve meşhur «Jules César»ın emriyle Milâttan evvel 46 tarihinde tertib edildiği için «Calendrier julien» denilen eski takvim hakikî güneş senesine nisbetle dokuz asırda yedi gün geri kaldığı için, Onüçüncü Grégoire devrinde on günü bulan bu fark itibarî olarak ortadan kaldırılmış ve bir daha böyle bir fark olmasına meydan vermiyecek bir takım ıslâhât yapılarak o zamanki papanın isminden dolayı «Calendrier grégorien» denilen şimdiki milâdî takvim devri başlamıştır. — Ortodoks kilisesi bu katolik ıslâhâtını kabul etmeyip «Julien» takvimine sâdık kaldığı için, 1582 de on günü bulan «Julien-Grégorien» farkı 1700, 1800 ve 1900 tarihlerinde birer gün artarak nihayet on üç güne çıkmıştır: Osmanlı hükûmetinin Tanzimât'dan sonra kullandığı «Rûm» takvimi işte bu eski «Julien» takviminden alınmıştır. — Bizim burada tâkib etmekte olduğumuz XVI ncı asır vukuâtı itibariyle «Grégorien» takvimini «Julien»e tahvil için birincisinden on gün tarhetmelidir. — Daha fazla tafsilât için birinci cildin başındaki mukaddimeye bakınız.*

itmüş idi; bu hakîri gönderdi ve: (Gör pâdişâhun recâsı ne yüzden ise bana gelüp va'ayı bildür!» diyü sipârış itti. Benüm risâletüm ancak bu kadardur; nihâyet mukadder olan bir yıldan ziyâde intizâr ile Saâdetlü Pâdişâhun niam-i bisyârına müstağrak olmamuz imüş!

İbrahim-Hân'ın bu tuhaf cevabı üzerine Üçüncü Murad Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'dan şâhın nâmelerini isteyip tetkik etmiş ve bunlarda da Sinan Paşa'nın iddiâsını teyid edebilecek bir ifâdeye tesadüf edememiştir! Tabiî bu suretle Koca-Sinan Paşa'nın yalan söylediği, padişahla hükûmeti aldattığı ve Safavîlerin hiç bir sulh talebinde bulunmamış ve bil'akis Sinan Paşa'nın böyle bir elçi istemekle Türkiye'yi sulh istiyor gibi göstermiş olduğu meydana çıkmıştır! Bu misli görülmemiş sahtekârlıktan dolayı Sultan Murad'ın çok haklı olarak son derecede hiddetlendiği rivayet edilir.

2 — Son gelen haberlere nazaran Şark işlerinin iyi gitmemesinden ve Safavîlerin yeni tecâvuzlarından çok müteessir olan Üçüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın büyük bir cesâret göstererek ecdâdı gibi bizzat sefere çıkıp ordusunun başına geçmesinden başka çare olmadığından bahsettiği hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Sultan Murad rahatını bozmak istemediği için bu haklı teklif ten memnun olmamış ve bilhassa padişahın kendi nüfuz dâireleri olan saraydan uzaklaşmasına haremdeki kadınlar partisi muhâlefet etmiştir: Bu mesele için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Koca-Sinan Paşa'nın azli işte bu sebeblerle izah edilir.

Sinan Paşa'nın bu birinci sadâreti 1580=988 senesi 25 Ağustos=14 Receb Perşenbe günü Tiflis civârındaki karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn», un kendisine tesliminden işte bu 1582=990 senesi 6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de Pazartesi gününe kadar 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Selânikî'nin kaydine göre azlinden sonra bâzan Üsküdar'daki konağında ve bâzan da çiftliğinde «âh-ı derd-nâk-i hasret» çekerek vakit geçirmekte olan Koca-Sinan Paşa'yı pâyıtahttan uzaklaştırmak için Üçüncü Murad :

— Istanbul zahîresine sıklet virmesün: Malkara otlu sulu yerdür, anda karâr eylesün!

diye haber göndermiş ve işte bu tuhaf irâde üzerine Sinan Paşa Malkara'ya sürülmüştür. — Hammer Koca-Sinan Paşa'nın azlini «20 Zülka'de = 5 Kânunuevvel» tarihine müsâdif gösterirse de, Hicrî 990 senesinin 20 Zülka'de günü 1582 Kânunuevvel'inin beşinci değil, on altıncı Perşenbe gününe ve buna mukabil Kânunuevvel'in beşinci günü de Zülka'denin dokuzuncu Pazar gününe müsâdiftir).

24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de, Cuma: Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Kanije'li-Siyavuş Paşa'nın tâyini.

(Muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bu tâyin «Zülka'denin yirmi sekizinci Düşenbih günü» ne müsâdif gösterilir; «Düşenbih» Pazartesi'dir: Halbuki bu sene Zülka'denin 28 inci günü Pazartesi değil, Cuma'dır; her halde bunda bir zühul veyahut istinsah hatâsı olduğu muhakkaktır: Pazartesi kaydi doğru olduğu takdirde ise gün isminin «Cuma» şeklinde tashihi lâzımgelir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz bu «24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Cuma» rivayeti doğru olduğu takdirde, Koca-Sinan Paşa'nın azlinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamının 18 gün münhal kalmış olması lâzımgelir: Bâzı Osmanlı menbâlarında Sinan Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın sadâreti «Zülhicce = Kânunuevvel - Kânunusâni» ayına müsâdif gösterilirse de bu rivayet daha zayıftır.

Yeni Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa Macar yahut Hırvat devşirmesidir: İlkönce saray hizmetlerinde ve ondan sonra da sırayla Yeniçeri-ağalığında ve Rumeli-beylerbeyliğinde bulunmuş ve nihayet 1580=988 tarihinde Kubbe veziri olmuştur: Lala-Mustafa Paşa'nın 1580=988 senesi 7 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire Pazar günü vefatı üzerine Siyavuş Paşa ikinci vezir olmuş ve o tarihten itibaren Koca-Sinan Paşa'nın 1581 = 989 senesi 22 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Erzu-

rum'dan Istanbul'a gelişine kadar 11 ay, 16 gün Sadâret-kaymakamlığında bulunmuştur. İkinci Selim'in kızlarından Fatma-Sultan'ın kocası olan Siyavuş Paşa Osmanlı hânedanına dâmâd olmuşsa da karısı Paşa'nın sadâretinden evvel vefat edip babasının Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir. — Siyavuş Paşa'nın rüşvet almadığı ve tok sözlü bir adam olduğu rivayet edilir).

29 Kânunuevvel = 3 Zülhicce, Çarşanba: Yeniçeri-ağalığından ma'zul Ferhad Ağa'nın Rumeli-beylerbeyliğine tâyini.

(O devrin en mühim şahsiyetlerinden olan Ferhad Ağa'nın bundan evvelki rolleri için yukarda 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz» ve bu sene vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Bu tarihten itibaren Paşalık ünvânını alan Ferhad Paşa bundan üç ay sonra vezâretle Şark serdârlığına tâyin edilmiştir: Aşağıda 1583 = 991 vukuâtının «28 Mart» fıkrasına bakınız).

1583 = 991

16 Mart = 21 Safer, Çarşanba: «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in ölümü.

(Feridun Bey son zamanlarda aldığı karısı Ayşe Hanım-Sultan'ın sarayında bu gün sabaha karşı «kan istifrâğ idüp teslîm-i rûh» etmiştir: Şahsiyyeti ve eseri için 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına ve Ayşe Hanım-Sultan için de 1579 = 987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

28 Mart = 4 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezâret pâyesiyle Şark serdârlığına tâyin edilen Rumeli-beylerbeyi Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bundan ancak üç ay evvel Rumeli-beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Ferhad Paşa'nın 89 gün sonra bu mühim mevkie yükselmesinde Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın âmil olduğu rivayet edilir: Yukarda 1582=990 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız. Gene aynı rivayete nazaran Siyavuş Paşa padişahın Şark serdârlığına kendisini göndermek ihtimalinden korktuğu için Ferhad Paşa'yı öne sürmüştür! — Ferhad Paşa'dan açılan Rumeli-beylerbeyliğine Anadolu-beylerbeyi Ca'fer ve onun yerine de eski Erzurum beylerbeyi Rıdvan Paşalar tâyin edilmişlerdir. — Ferhad Paşa'nın vezâretle serdârlığa tâyinini Siyavuş Paşa'nın sâdarete getirildiği güne veyahut dört gün sonrasına müsâdif gösteren iki rivayet daha varsa da bunlar Rumeli-beylerbeyliğine tâyininden galat olmak lâzımgelir. — Yeni serdârın Istanbul'dan merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçişi bâzı menbâlarda 1 Muharrem = 25 Kânunusâni Salı gününe müsâdif gösterilirse de, kış mevsiminin en şiddetli zamanında bilhassa asker ve ağırlıkla hareket edilemiyeceği için burada «Nevrûz-i fîrûzdan bir hafta geçdükde» hareket edilmiş olduğu hakkındaki rivayet esas ittihâz edilmiştir: Zâten hareketin bahara tesadüf ettiğinden bahseden menbâlar da vardır; buna mukabil Harîmî-Çavuş'un bu sefer için yazdığı «Kitâb-ı gencîne-i feth-i Gence» de ay ve gün tarihleri yoktur! — Bir rivayete göre Ferhad Paşa Üsküdar karargâhında on küsur gün kaldıktan sonra, yâni Nisan'ın onuna doğru Erzurum'a hareket etmiştir. — Ferhad Paşa'nın muhtelif sınıflardan 60 bin asker, 4 yüz Çavuş, 3 yüz top ve 10 bin inşaât amelesiyle iki milyon akça alarak yola çıktığı rivayet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Mart = 5 Rebî'ül-evvel, Salı: İlk İngiltere sefirinin Istanbul'a gelişi.

(Osmanlılarla İngilizlerin bundan evvelki ilk ticarî ve siyasî münasebetleri için 1579 = 987 vukuâtının «Mart = Muharrem» ve 1581 = 989 vukuâtının da «6 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İngiltere kraliçesi Elisabeth 1579 = 987 deki ilk teşebbüsünde üç tüccarla bir nâme göndermişse de, onlar elçi sıfatını hâiz olmadıkları için ilk sefir işte bu tarihte gelen «William Herebone» dur: Bu ilk elçi, bundan dört sene evvel kraliçeden mektup getiren üç kişilik ticaret hey'etinde de bulunmuş olduğu için, ikinci defa olarak Istanbul'a gelmiş demektir. — Katolikliğe karşı Protestanlığın alemdârı vaziyetini alan İngiltere kraliçesi bu sefer gönderdiği nâmede Katoliklerden bahsederken «Putperestler» tâbirini kullanmış ve bu suretle onlara karşı müslüman Türklere temâyül siyasetini göstermiştir: Üçüncü Murad da verdiği cevapta İngiliz elçilerine Fransa sefirlerinin imtiyazlarını bahşettiğinden bahsetmiştir. İngiltere sefirinin bu muvaffakıyetinde «Muallim-i-Sultânî» olan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi meşhur hoca Sa'düddin Efendi'nin himâyesinden istifade etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır).

24 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir, Pazar: Niyâz-âbâd vak'ası.

(Yukarda 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen yardım kuvvetlerinin Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı takviye etmiş olmasına rağmen, arada geçen kış mevsiminden dolayı henüz harekete geçilmiş olmadığı için umumî vaziyet hâlâ Safavîlerin lehinedir: Her şeyden evvel bir kere Şirvan Safavî işgalindedir; 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» ve 1579 = 987 vukuâtının da «26 Temmuz» fıkralarında bahsi geçen Gürcistan krallık müddaîsi Birinci Swimon = Simon da Safavîlerle beraber Tiflis iâşe yollarını tehdid etmektedir; eski «Samtskhe» Atabeğleri sülâlesinden olup «Mustafa Bey» ismiyle ihtidâ ederek Osmanlı hizmetine girmiş ve ilkönce bir sancak-beyliğine ve ondan sonra da Paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip «Mustafa Paşa» ismiyle anılmıya başlamış olan «Manuçar = Minûçehr» bir rivayete göre Birinci Swimon'un kızını almış olduğu için mimlenmiş ve bu tarihten üç ay kadar evvel Erzurum beylerbeyi Mehmet ve Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Mehmet Paşalarla beraber Tiflis'e erzak götürürken bu Paşaların kendisini izâle etmek istediklerini anlayıp büyük bir cesâretle ikisini de yaraladıktan sonra Osmanlı ordusundan kaçıp düşmana iltihak ederek irtidâd etmiştir: Bu prens için 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bundan başka son Şirvan hükümdarı «Bürhân-ı-Ali» nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ» da iki kere ihânet ettikten sonra düşmana iltihak etmiştir: Bu prensin şahsiyyeti için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına ve ihânetleri için de 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve 1582 = 990 vukuâtının da «27 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe üzerinden geldiğini gördüğümüz yardım kuvvetlerini aldıktan sonra işte bu fena vaziyete artık nihayet vermek için harb hazırlıklarına başlamış ve ona karşı da Safavîlerin Şirvan ve Gürcistan cepheleri başkumandanlığına tâyin edilmiş olan Gence/Karabağ valisi İmâmkulli-Hân elli bin kişilik büyük bir ordu toplamıştır. Ümerâsının teenni ve ihtiyât tavsiyelerine ehemmiyet vermiyen İmâmkulli-Hân işte bu ordunun başında Demir-Kapu'daki Osman Paşa kuvvetlerini ezmek için Şirvan'dan şimale doğru ilerlerken 6-10 bin kişilik bir kuvvet ayırıp Rüstem-Hân kumandasında ve talîa şeklinde ileri sevketmiş ve bu kuvvet Şâbûrân/Şabran şehri civarındaki «Niyâz-âbâd» ovasında Osman Paşa'ya gönderilen kuvvetler içindeki Rumeli askerine kumanda eden Silistre sancak-beyi Ya'kub Bey takımıyla karşılaşmıştır: Rumelilerin Osman Paşa'yı dinlemiyerek ve hattâ ona ısyân ederek :

— Hem kendi korkar kal'adan çıkmaz, hem bizi harbden men'ider: Kazanduğu sıyt-u-şân meger boş imüş! Biz düşmenle bir uruşalum da yiğitlik ne olduğunu uzakdan seyritsün ve öğrensün!

diye Safavî Türklerini Balkan ve Orta-Avrupa milletleri gibi bir şey zannederek hücuma kalkıştıkları rivayet edilir! Tabiî bu çılgınca hareket müdhiş bir bozgunlukla neticelenmiş, başta Silistre sancak-beyi Ya'kub bey olmak üzere bir çok beyler şehît düşmüş ve Safavî kılıncından kurtulabilen askerler de perişan ve mahcup bir halde Demir-Kapu'ya can atmışlardır: Osman Paşa'nın askerî itâatsizlik suçundan başka bir bozguna da sebeb olmakla ithâm ettiği bu Niyâz-âbâd döküntülerini bir câmiye doldurup yaralarına baktırmadığı için hepsinin telef olduğu rivayet edilir. Bu Don-Kişotluğa iştirâk etmeyip Demir-Kapu'da kalmış olan Rumeli askerlerinin son derece mahcub oldukları için Paşa'ya murahhaslar gönderip:

— Üç dört aya değin ne senden ulûfe isterüz ve ne de bir habbe zahîre içün söz söylerüz! Pâdişâh uğruna ve senün yüzün suyuna her ne vechile mümkin olursa tahammül iderüz: Birer başumuz var, dîn-ü-devlet yoluna koymuşuz ve kanumuzu helâl itmüşüz! Arkadaşlarumuzun kanunu düşmenün yanuna koyma! Nâmusûmuz bir akçaluk oldu!

dedikleri rivayet edilir: Özdemir-oğlu Osman Paşa işte bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'dan çıkıp düşmanı karşılamıya karar vermiştir. — Gelibolulu Âlî «Niyâz-âbâd» vak'asının tarihini «2 Rebî'ül-âhir Ahad» gününe müsâdif gösterirse de «Ahad=Pazar» günü o sene Rebî'ül-âhir'inin ikisine değil, birine müsâdiftir).

28 Nisan = 5 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Osman Paşa ordusunun Demir-Kapu'dan hareketi.

(Umumiyetle 6 Rebî'ül-âhir Perşenbe tarihinden bahsedilirse de, Perşenbe günü Rebî'ül-âhirin altısına değil, beşine müsâdiftir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Niyâz-âbâd vak'asından dört gün sonra Demir-Kapu'dan çıkan ordunun şiddetli bir intikam hissiyle hareket ettiği rivayet edilir: Bu sırada düşman ordusu da şimale doğru ilerlemektedir).

11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: «Meş'ale savaşı» ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi.

(28 Nisan=5 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Demir-Kapu'dan çıktığını yukarıki fıkrada gördüğümüz Osman Paşa ordusu şehir önlerinde dört gün manevra yaptıktan sonra 2 Mayıs=9 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü cenuba doğru inerek Samur çayını geçmiş ve şehirden çıkışının on birinci gününe tesadüf eden 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar günü Samur'un cenubundaki «Beş-depe/Baş-tepe» civârında gösterilen «Kuba» mülhakatından «Vilasa/Bilasa» ovasında Karabağ valisi Kacarlu-İmâm-kuli-Hân kumandasındaki elli bin kişilik Safavî ordusuyla karşılaşıp «elleşme»ye başlamıştır. — Üç ve daha kuvvetli bir rivayete göre dört gün sürdüğünden bahsedilen bu meşhur muharebenin başlayıp bittiği günlerde ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlarda birinci gününün 11 Rebî'ül-âhir = 4 Mayıs, 12 Rebî'ül-âhir = 5 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir = 9 Mayıs, 17 Rebî'ül-âhir = 10 Mayıs ve 18 Rebî'ül-âhir = 11 Mayıs günlerine müsadif olduğu hakkında bir takım mütenâkız rivayetler bulunduğu gibi, son gününü de 14 Rebî'ül-âhir = 7 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir = 9 Mayıs ve 20 Rebî'ül-âhir = 13 Mayıs tarihlerine müsâdif gösteren birbirini tutmaz rivayetlere tesadüf edilir! Bilhassa bu tarihlere karşılık tutulan gün isimleri tamamiyle yanlıştır: Bu hususta çok ihmalkâr olan eski menbâlar şöyle dursun, yeni tetkiklerde bile doğru bir kronoloji tesbitine ehemmiyet verilmemiştir: Meselâ Abdurrahman Şeref merhum «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkındaki monografisinde muharebenin son gününü «şehr-i Rebî'ül-âhirin on dördüncü Çarşanba» gününe müsâdif gösterirken o günün bir «Çarşanba» ya değil, bir «Cumartesi» ye tesadüf ettiğini her nedense hesab etmemiştir! Bizim burada zafer gününe tesadüf eden son günü «11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir Çarşanba» gününe müsâdif gösterişimiz, gün ismi olarak umumiyetle «Çarşanba» da ittifak edilmesinden ve ordunun Demir-Kapu'-

dan harb sâhasına gelinceye kadar geçirdiği günlerin de bu noktayı te'yid etmesidir: Merhaleler hakkında verilen izâhâta göre Osman Paşa Demir-Kapu'dan 23 Nisan = 5 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü çıkıp şehir önlerinde dört gün geçit resimleri ve manevralarla vakit geçirmiş, beşinci gün yola çıkıp o gün de dâhil olmak üzere altı merhale kat'ettikten sonra onuncu gün düşmanın «Beşdepe/Baş-tepe» civârında göründüğünü haber almış ve hareketinden itibaren on birinci güne tesadüf eden daha ertesi gün de düşmanla karşılaşmıştır; Demir-Kapu kalesinden çıkıldığı gün de sayılmak şartiyle bu on birinci gün 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir: Âlî'nin «Künh-ül-ahbâr» ındaki izâhât da bu hesabı te'yid etmektedir. — Umumiyetle «Meş'ale savaşı» nın dört gün sürmüş olduğundan bahsedildiğine göre, işte o Pazar günü ve daha zayıf olan üç gün rivayetine nazaran da Pazartesi günü başlayıp Çarşanba günü nihayet bulmuş olması lâzımgelir. Üç gün rivayeti belki de pişdar müsâdemeleriyle geçmiş olan ilk günün sayılmamasından mütevellittir. Bu muharebeye «Meş'ale savaşı» denilmesi, aşağıda görüleceği gibi ikinci gecesi iki taraftan da meş'aleler yakılarak ortalık karardıktan sonra da harbe devam edilmiş olmasındandır. Osmanlı ordusunun harb nizâmında başkumandan Özdemir-oğlu Osman Paşa Yeniçeri ve Silâhdar bölükleriyle merkezde durmuş, Anadolu askerinin bulunduğu sağ cenâhı Sıvas beylerbeyi Haydar Paşa'ya tevdi etmiş, Rumeli ve Şirvan askerlerinin bulunduğu sol cenâhı da Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'ya vermiştir: Merkezin önünde «otuzdan ziyâde darbezen» topları vardır. — Düşman ordusunun tertibi de bu vaziyetin aynidir: Merkeze şâhın gönderdiği üç bin «Korçu» ile İmâmkulli-Hân, sağ cenâha yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Niyâz-âbâd muharebesini kazanan Rüstem-Hân ve sol cenâha da gene ayni fıkrada Osmanlılara ihânet edip karşı tarafa geçmiş olduğundan bahsettiğimiz eski Şirvanşâhlar sülâlesinden Ebûbekir-Mirzâ kumanda etmiştir. Safavî ordusunda Osmanlılardan yüz çevirmiş bir takım Gürcistan ve Dağıstan beyleri daha vardır.

Bu dört günlük muharebenin 8 Mayıs = 15 Rebî'ül-âhir Pazar gününe tesadüf eden birinci günü bilhassa pişdar müsâdemeleriyle geçtiği için neticesiz kalmış, 9 Mayıs = 16 Rebî'ül-âhir Pazartesi'ne tesadüf eden ikinci gün sabahtan akşama kadar büyük bir şiddetle harbedildiği gibi karanlık bastıktan sonra da her iki taraftan meş'aleler yakılarak yatsıya veyahut gece-yarısına kadar mücâdele devam ettiği için bu muharebenin ismi tarihe «Meş'ale savaşı» şeklinde aksetmiş, 10 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhir Salı gününe tesadüf eden üçüncü gün her iki taraf da bîtâb olduğu için harb olmamış ve yalnız düşmanı şaşırtıp bir ric'at hissi vermek istiyen Osman Paşa ağırlıklarını ordunun gerilerine neklettirdiği için Safavîler ümide kapılmış ve nihayet işte bu 11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe tesadüf eden dördüncü ve sonuncu gün de sahte bir ric'at manevrasıyla işe başlıyan Osman Paşa'nın bu ustalıklı oyununa kapılarak Demir-Kapu yollarını kesmek için suvâri kuvvetleri sevkeden düşman birdenbire şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaştığı sırada iki koldan sarılmaya başlamıştır. Çok geç anladığı bu manevraya mâni olmak istiyen İmâmkuli-Hân bir aralık Ca'fer Paşa kumandasındaki Osmanlı sol cenâhına yüklenip tehlikeli br vaziyet ihdâs etmişse de, Osman Paşa'nın derhal yetiştirdiği takviye kıt'aları bu tehlikeyi önlemiş, düşman ordusu dağılmıya başlamış ve hattâ İmâmkuli-Hân:

— Bre kancaru gidersiz? Şâhun çöreğini kendünüze harâm mu idersiz?

diye bağırarak bozulmuş askerini durdurmak istemişse de muvaffak olamadığı için bütün kahramanlığına rağmen nihayet çaresiz kalarak kendisi de kaçmıştır. Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi sayılan ve düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı kazanılan bu muvaffakıyet üzerine Safavî ordugâhı zaptedilmiş, fakat düşman «Ehl-i-İslâm» olduğu için tâkib edilmemiştir; İran nâmına harbeden Safavî ordusu İrânî unsurlardan değil, hep Türk ve Türkmen unsurlarından ibaret olmak itibariyle bu fecî muharebe hakikatte bir öz-kardeş kavgasından başka bir şey değildir; onun için Osman Paşa'nın Safavîleri tâkib ettirmemesi, siyasî zaru-

retlerle akan Türk kanını durdurması demektir; bu merdâne harekete Fatih'in «Otluk-beli» zaferinde de tesadüf edilir: 1473=878 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Özdemir-oğlu'nun bu muharebede askerlerine karşı gösterdiği alâka şöyle izah edilir :

«Osman Pâşây-ı dilîr saf-be-saf gezüp askere istimâletler ve bahşişler virir ve atı düşenleri kendü yedeklerine bindirir ve mecrûh olanlarun yaralarını kendü eliyle bağlar idi». Bu Kafkasya fâtihi gibi büyük kumandanlar düşman topraklarından evvel hep böyle kendi ordularının kalbini fethetmiş adamlardır.

Osman Paşa harb meydanında iki gün kalmış ve bu müddet zarfında düşman zâyiâtı tesbit edilip 7500 maktul sayılmıştır: Kaçarken ölenlerin sayısı da «tahminen üç binden artuğ» gösterilir; bu suretle «Meş'ale savaşı» Safavîler için on binden fazla maktûle mâl olmuş demektir. — Bu büyük zaferin en mühim neticeleri Şirvan'ın istirdâdiyle Dağıstan ve Gürcistan fütûhâtının çok yakın ve korkunç bir tehlikeden kurtulmuş. Kür cenubu fütûhâtının kolaylaştırılmış ve bu memleketlerdeki âsilerden bir çoklarının tekrar itâat etmiş olmalarında gösterilebilir: Kür cenubundan Erivan'la havâlisinin bu tarihten 3 ay, 24 gün sonra hiç kan dökülmeden işgali için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Haziran = 12 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» ndan sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'ya girişi.

(Osman Paşa ordusu zaferden sonra Şabran/Şâbûrân şehrinde bir kaç gün dinlenmiş ve ondan sonra da Safavîlerin bir kere daha tahliye ettikleri Şirvan arâzisini yeniden işgal ederek bu gün Şamahı'ya girmiştir: Şimdiye kadar bir kaç kere elden ele geçen bu şehrin bu seferki istirdâdı Osmanlıların beşinci işgali sayılır).

6 Haziran = 15 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Şamahı kalesinin temel-atma merâsimi.

(Bu sırada Şamahı şehri müstahkem olmadığı gibi son hâdiseler yüzünden pek harap bir hâldedir; şimdiye kadar müdafaa edilemeyip yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi bir kaç kere tahliye edilmiş olması da kalesiz olmasındandır: Eski kalesi çoktan yıkılmıştır. — Osman Paşa'nın „Meş'ale savaşı» nı kazandıktan sonra derhal buraya gelip ilk iş olarak büyük bir kale yaptırmıya başlaması bu tahkîmâtı yalnız Şamahı'nın değil bütün Şirvan'ın müdâfaası bakımından zarurî görmesindendir: İnşaâtın ikmâli için aşağıdaki fıkraya bakınız).

20 Temmuz = 29 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Şamahı kalesinin ikmâli.

(O zamanki Türk ordusunun dev hamleleriyle 30-40-50 günde muazzam kaleler ve şehirler kurmakta gösterdiği büyük kudretin bundan evvelki son muvaffakıyetleri için 1579=987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarına bakınız. — Şamahı kalesinin bütün inşaâtı 45 günde ikmâl edilmiştir: Bir rivayete göre de 45 inci gün dış-kale ve 50 nci gün de iç-kale ikmâl edilmek suretiyle hepsi elli günde bitirilmiştir; bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde, iç-kale inşaâtının dış-kaleden beş gün sonra 25 Temmuz = 5 Receb Pazartesi günü ikmâl edilmiş olması lâzımgelir. — Çok kalın ve yüksek duvarları ve heybetli kuleleriyle eski Türk askerî mimârîsinin muazzam bir eseri olan Şamahı kalesinin yedi kapusu ve etrâfında geniş ve derin bir hendeği vardır : Pirsagat çayından su isâle edilerek bu hendek doldurulmuş ve kale büyük toplarla tahkîm edildikten sonra Şamahı beylerbeyliğine Amasya sancak-beyi Mustafa Bey tâyin edilmiştir).

4 Eylül = 16 Şa'bân, Pazar: Revân/Erivan kalesinin temel-atma merâsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «28 Mart» fıkrasında Istanbul'dan Üsküdar'a geçtiğini gördüğümüz yeni Şark serdârı Ferhad Paşa Nisan'ın sonuna doğru 60 bin kişilik ordusu ve 10 bin amelesiyle Üsküdar'dan hareket ederek Erzurum'a gelmiş ve burada kışlaklara dağıtılmış olan askerleri de toplayıp ordusunun mevcudunu yüz bine çıkardıktan sonra Kars'a gitmiştir: Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarda bu sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz «Meş'ale savaşı» nda İran'ın Kür cenubundan gelen en mühim ordusunu bozmuş ve ondan sonra da «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi Şamahı kalesini yaptırarak Şirvan'da Osmanlı hâkimiyyetini tahkîm etmiş olması ve nihayet Ferhat Paşa'nın da büyük bir ordu başında yaklaşmıya başlaması karşısında artık mukavemet imkânı göremiyen Revân/Erivan valisi Ustaclu-Tokmak-Hân Safâvîlerin bu mühim merkezini tahliye edip Ağrı dağına veyahut yaylalara çekilmiş olduğu için, Ferhad Paşa ordusu Kars-Kağızman-Kulp üzerinden ilerliyerek ve hiç bir mukavemet görmiyerek askerî bir gezinti kolaylığıyla Erivan'ı işgal etmiştir: İskender-i-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî»-sine göre Safavîlerin Tokmak-Hân'a yardım etmemeleri, tehlikede gördükleri Tebriz'in müdâfaasına ehemmiyet vermelerindendir! — Erivan işgalinin kat'î tarihi belli olmamakla beraber «Receb = Temmuz - Ağustos» ayına tesadüf ettiği hakkında bir rivayet mevcud olduğuna göre, Ağustos'a müsâdif olmak ihtimali çok kuvvetlidir. — Bundan evvel Kars'da ve Şamahı'da olduğu gibi burada da ordu bir hamlede muazzam bir kale kurmuştur: Bu kalenin işte bu 4 Eylül = 16 Şa'bân Pazar günü başlıyan inşaâtının ikmâli ve tarih meselesi için aşağıda bu sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

16 Eylül = 28 Şa'bân, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı'dan hareketi.

(Osman Paşa 3 Haziran=12 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu güne kadar tam 3 ay 13 gün Şamahı'da kalıp 45 - 50 günde muazzam bir kale yaptırdıktan sonra petrol kuyularını ıslâh ettirmek üzere bu gün Baku'ya hareket etmiş ve orada bir müddet kaldıktan sonra Ramazan = Teşrinievvel içinde kendi merkezi olan Demir-Kapu'ya gitmiştir).

18 Teşrinievvel = 1 Şevvâl, Salı: Revân/Erivan kalesinin ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında inşâsına başlandığını gördüğümüz Revân/Erivan kalesi 45 günde bitirilmiştir: Bu muazzam inşaâtın başlangıç ve ikmal tarihleri bizim gördüğümüz menbâların hiç birinde maatteessüf musarrah değildir : Hattâ Ferhad Paşa seferleri hakkında «Gencîne-i feth-i Gence» isminde husus î bir tarih yazmış olan Harîmî-Çavuş bile bu noktaya temâs etmemiştir; yalnız «Hasan-Bey-zâde» tarihinde tesadüf edilen:

Revânı kıldılar ihyâ-vu-âbâd iyd-i ekberde

şeklindeki tarih mısrâından Ramazan bayramında ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır: İnşaâtın 45 günde tamamlanmış olduğunda umumiyetle ittifak edilmesine göre 4 Eylül = 16 Şa'bân Pazar günü temel-atma ve bayramın birinci günü de küşad merâsiminin yapılmış olması lâzımgelir. Bundan başka «Kara-Çelebi-zâde» nin kaydettiği:

Ehl-i-Sünnet menzili oldu Revân

gibi bir takım tarih mısrâlarına daha tesadüf edilirse de bunlar yalnız 991 Hicrî sene rakamına aittir. — Gelibolulu-Âlî yapılan işin azametiyle Erivan kalesinin başlıca hususiyetini şöyle anlatır :

«Merkum Tokmak-Hân'ın kasrını ortaya aldılar ve etrâfına sûr çevirdiler ve ol sarayun ma'mûre yerlerini beylerbeyilere saray ta'yîn eylediler ve bilcümle sekiz kullesi ve yedi yüz yirmi beş bedeni ve bir câmii ile iç-kal'asını yapdılar ve kırk üç kulle ve bin yediyüz yirmialtı beden tertibiyle dış-kal'ası tamâm oldu: Elli üç aded şâhâne toplar kodular ve zikrolunan hidemât-ı sâmiyeden 5 günün içinde kurtuldular».

Revan kalesine 5601 mevcutlu bir muhâfız kıt'a konulduğu gibi, bu civârın Süregel, Talın, Akçakale, Sürmeli/Iğdır-Karakalesi ve Beceni kalelerine de birer mıkdar muhâfız konulmuş ve Erivan/Revân beylerbeyliğine de Van beylerbeyi «Cağâla-zâde Yûsuf Sinan Paşa» kendi eyâleti de uhdesinde kalmak üzere vezâret pâyesiyle ve büyük salâhiyetlerle tâyin edilmiştir: Üçüncü Mehmet devrinde Vezir-i-a'zamlığa kadar yükselen ve «Cicala = Cağala» ismi Istanbul'daki hamamının bulunduğu mahalleye «Cağal-oğlu» denilmesine sebeb olan bu ilk Revân beylerbeyi bir Ciniviz dönmesidir! Vaktiyle Kanunî devrinde padişahın teveccühünü kazanan Cağala-zâde yahut Cağal-oğlu saray memuriyetlerinde bulunurken, şimdi Şark serdârı sıfatiyle âmiri olan ve onu bu memuriyete tâyin eden Ferhad Paşa şehzâde Selim'in aşçılarındanmış! Onun için bu vaziyet bir çok dedikodulara sebeb olmuş! Hattâ Peçevî bu münâsebetle şöyle bir ibret verir:

— İşte dünyây-ı denînün devlet-ü-izzeti gelicek böyle gelür, gidicek böyle gider!

Ferhad Paşa Erivan'dan Kars'a ve oradan da o zaman «Kara-Ardahan» ismiyle de anılan Ardahan kalesine gelmiş ve işte bu son noktadan Tiflis muhâfızlarına erzak gönderdikten sonra, mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiştir: Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir).

21 Teşrinievvel = 4 Şevvâl, Cuma: Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan Istanbul'a hareketi ve Kırım meselesi.

(1878=986 senesi 1 Temmuz=25 Rebî'ül-âhir Salı günü Erzurum civârındaki «Cinis/Cinüs» köyünde Lala-Mustafa Paşa ordusuna iltihâkından bu güne kadar tam 5 sene, 3 ay, 21 gündür Kafkas cephesinden hiç ayrılmamış ve üstüste kazandığı parlak zaferlerle Kafkasya'nın boydan boya fethini te'min ettikten başka, en ümitsiz vaziyetlerde bile bu yeni fütûhâtın muhâfazasını te'min eden tedbirler ittihâzında büyük bir muvaffakıyet göstermiş olan Özdemir-oğlu'nun artık Istanbul'a gelmek için çok haklı olarak izin istediği rivayet edilir. Paşa'nın niyeti, Kafkasya üzerinden Taman yarımadasına gidip oradan Keç boğazını geçerek Kefe'ye ve Kefe limanından da gemilerle Istanbul'a gitmektir. Evvelce kendisine yardım kuvvetleri getirmiş olan Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'yı Serdâr-kaymakamı sıfatiyle Demir-Kapu muhâfızlığına memur eden Özdemir-oğlu nihayet işte bu gün yorgun olan askerini de alarak yola çıkmıştır. Yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında ikmâlini gördüğümüz Şamahı kalesini yaptırırken Üçüncü Murad'ın Istanbul'dan göndermiş olduğu bir Çavuş'un Osman Paşa'ya Sadâret tebşir eden bir «Ağız-müjdesi» getirmiş olduğundan bahsedilir: Her halde böyle bir müjdenin gönderilmesinde ve Osman Paşa'nın da Istanbul'a Kırım üzerinden gitmesinde Üçüncü Murad'ın Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ı te'dibe karar vermiş olmasının da mühim bir te'siri olmak lâzımgelir: Yukarda 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Murad Osman Paşa'ya Kefe üzerinden yardım kuvvetleri gönderirken Mehmet-Giray'ın da bizzat hareket etmesini emretmiş, fakat Kırım hânı bir takım bahânelerle bu emre itâat etmemiştir! Hattâ hânın böyle bir vaziyet almasında Rusların da parmağı olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır! Mehmet-Giray'ın bir takım «tefevvühât»a kalkışarak:

— Biz evlâd-ı Çingiz'denüz; ebâ-an-ceddin nesl-i mülûkdenüz: Osmanlı bendesi ol-

maduğumuz halde revâ mudur kim bize böyle lâ-yenkatı' emirler vireler ve kendü âdemleri gibi istihdâm eyliyeler?

kabîlinden bir takım büyük sözler söylemiş olduğundan bile bahsedilir. İkinci Mehmet-Giray'ın işte bundan dolayı azline karar verilmiş ve bir rivayete göre bu karar Osman Paşa'nın hareketinden evvel kendisine bildirilmiştir: Bu rivayet doğru olduğu takdirde, Sadâret va'dinde ve Paşa'nın belki de Kırım beylerini gizlice elde etmek üzere Kefe üzerinden avdetinde her halde bu vaziyetin mühim bir âmil olmak ihtimali de vârid olabilir.

Özdemir-oğlu'nun kış bastırdıktan sonra Demir-Kapu'dan Kerç'e kadar tâkib ettiği yol boyunda donmuş nehirlerle buz tutan Kerç boğazından bin müşkilâtla geçmek gibi tabiî zorluklardan başka askerî bir mâcerâsı da vardır: Cenup tarafından Terek nehrine dökülen ve Osmanlı menbâlarında «Sunc-Sünc» gibi imlâlarla kaydedilen «Sunca» çayına gelip ağırlıklarıyla askerini geçirmiye başladığı zaman o civardaki ormanlarda pusu kuran büyük bir Rus kuvvetinin taarruzuna uğramıştır. Bu yağmacı Rus kuvvetinin sırf çapul için gelmiş olduğunda ittifak edilir: Hattâ bu pusu Osman Paşa'ya karşı değil, Istanbul'un Kırım üzerinden Demir-Kapu'ya sevketmekte olduğu ordu hazînesine karşıdır; Osman Paşa'nın Istanbul'da Kapukâhyası olan ve bu sırada paşalıkla taltif edilen Ferhad-Kethudâ'nın kumandasında bir mıkdar kuvvetle böyle bir hazine sevketmekte olduğunu duyan Ruslar pusuda beklerken Ferhad Paşa'nın hazînelerinden evvel Osman Paşa'nın ağırlıklarını görünce dayanamayıp çapulculuk etmişler ve ondan sonra da siperlerle tahkîm ettikleri ormanlarına çekilmişlerdir! Buna rağmen karşı yakaya geçen Osman Paşa Moskoflarla üç gün harbettikten sonra toprak torbalarıyla mukabil siperler kurup şiddetli bir tazyika başladığı için, mukavemet edemiyeceklerini anlıyan Rus çapulcuları muharebenin üçüncü gecesi ormanlıklarla karanlıklardan istifade ederek kaçıp gitmişlerdir.

Osman Paşa evvelâ Kereç'e, ondan sonra da Kefe'ye geldiği zaman Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'dan üstüste iki dâvetnâme almıştır: Pâyıtahtı olan Bahçe-Saray'ın büyük kahramanı görmek ve müsâfir etmek istediğinden bahseden Mehmet-Giray'ın ikinci dâvetnâmesini oğlu Safa-Giray'la gönderdiğinden, fakat bunun bir tuzak olmasından kuşkulanan Osman Paşa'nın da icâbet etmediğinden bahsedilir. Bu tarihten dört sene kadar evvel Üçüncü Murad'ın emriyle Osman Paşa'ya yardım etmek için Demir-Kapu'ya giden Mehmet-Giray'ın Şirvan istirdâdında bulunduktan sonra Paşa'nın ısrarlarına rağmen daha fazla kalmıyarak memleketine dönmüş olması işte o zamandanberi **Paşa'yı Hân'ın aleyhine çevirmiş ve hattâ bir rivayete göre o zaman aralarında şiddetli bir münakaşa bile geçmiştir**: 1579 = 987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı **Hân'la Paşa'nın arası yıllardan beri açık demektir.** Bununla beraber, «Umdet-üt-tevârîh» isminde bir Kırım tarihi yazan «Hacı Abdülgaffâr»ın rivayetine nazaran Osman Paşa Mehmet-Giray'a karşı Istanbul hükûmetiyle arası açılmış gibi görünerek:

«Dört beş bin âdemiyle firâren Demür-Kapu derbendini geçüp Kuban sahrâsından doğru Kırım'a gelür: Gûya Han'a ilticâ itmek tarîkını gösterir»!

Fakat bu rivayetin doğru olmadığı, Osman Paşa'nın doğrudan doğruya Istanbul hükûmetine tâbi olan Kefe'ye gelmiş ve Hân'ın mükerrer dâvetlerine icâbet etmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım hânı en az kırk bin ve en fazla yüz yedi bin kişilik gösterilen büyük bir orduyla Kefe'yi muhasara etmiş ve bir rivayete göre bu şiddetli muhasara 37 gün sürmüştür. Bu sırada Osman Paşa'nın 4-5 bin kişilik kuvvetinden bir kısmını da terhis etmiş olduğu için yanında pek az bir şey kaldığı hakkında bir rivayet vardır: Tabiî bu terhis rivayeti, Paşa'nın Mehmet-Giray'ı izâle vazifesiyle Kefe'ye gelmiş olduğu hakkındaki rivayetleri çürütecek bir delil demektir; zâten terhis rivayeti doğru olmasa bile, her halde Kırım hânı gibi elinde büyük bir ordu bulunan kuvvetli bir hükümdara karşı 4-5 bin kişilik bir kuvvetle hareket edilemiyeceği de muhakkaktır. Onun

için Osman Paşa'nın gizli bir maksadı veyahut mahrem bir vazifesi bulunduğu takdirde, yukarda da söylediğimiz gibi, bunun ancak Kırım beylerini elde ederek meseleyi onlarla beraber halletmekten ibaret olması lâzımgelir: Her halde bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir.

Dâvetlerini kabul etmemiş olan Osman Paşa'dan şüphelendiği için birdenbire âsi vaziyetine geçmiş gösterilen İkinci Mehmet-Giray'ın 37 gün sürdüğünden bahsedilen Kefe muhasarasında Özdemir-oğlu'nun iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğine rağmen huruç hareketleri bile yaptığı ve yaptırdığı hakkında bir takım rivayetler vardır: Hattâ bir seferinde dışarda bulunan bir müfrezesini düşmanla harbe mecbur etmek için içeri almamış olduğundan bile bahsedilir; askerine karşı umumiyetle bir baba şefkati gösteren Osman Paşa icâbında merhametsiz ve hattâ bir taş gibi hissizdir. — Bir taraftan işte böyle uğraşılıp durulurken, bir taraftan da Istanbul'dan istimdâd edilmiştir.

Çok müşkil ve âdetâ ümitsiz şartlar altında mukavemet eden Osman Paşa Istanbul'dan imdâd alıncaya kadar karşı tarafı ihtilâfa düşürmek için bâzı siyasî tedbirlere de mürâcaat etmiş ve meselâ Mehmet-Giray'ın kardeşlerinden en büyüğü olan ve «Kalgaylık», yâni Veliahdlik meselesinden dolayı kendisiyle ihtilâf hâlinde bulunduğu rivayet edilen «Alp-Giray»ı gizli bir mektupla dâvet edip bir gece karanlığında Kefe kalesine alarak Kırım hânı ilân etmiştir! Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım beyleriyle askerlerinden bâzılarının Mehmet-Giray'dan ayrılıp Alp-Giray tarafına geçtikleri için Osman Paşa'nın vaziyeti biraz daha kuvvetlenmiş olduğundan bahsedilir; bununla beraber Paşa'nın geçirdiği buhranlı ve çok tehlikeli vaziyet Istanbul'dan donanma gelinceye kadar bütün şiddetiyle devam etmiştir; her halde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu mühlik vaziyette gösterdiği büyük sebât, askerî hayatının en şerefli muvaffakıyetlerinden sayılabilecek kadar mühimdir. — Aşağıda 1584 = 992 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

7 Kânunuevvel = 22 Zülka'de, Çarşanba: Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Valide-Sultan» ünvaniyle anılan Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü.

(Üçüncü Murad'ın bu gün ölen anası Nûr-Bânû-Sultan yahudi dönmesidir ve hattâ Osmanlı sarayına işte bundan dolayı bir aralık yahudi nüfuzu girmiş ve bâzı yahudiler lüzumundan çok fazla sivriltilmiştir: 1546=953 vukuâtı içinde «4 Temmuz» fıkralarının ikincisine, 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» ve 1574 = 982 vukuâtının da «22 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlide-Sultan» ünvânının işte bu Nûr-Bânû'ya verilmiş olduğu rivayet edilir: Bu rivayet doğru olduğu takdirde, bundan evvelkilere de bâzan ayni ünvânın verilmesi muahhar bir teşmil eseri olmak lâzımgelir. — Oğlu üzerinde çok büyük bir nüfuzu olan ve hattâ saraydaki kadınlar partisinin en mühim simâsı sayılan Nûr-Bânû-Sultan'ın vefatı üzerine Harem dairesinin en nüfuzlu şahsiyyeti olarak Üçüncü Murad'ın meşhur Venedikli karısı Safiye-Sultan'la Harem-Kethudâsı Canfedâ-Kadın kalmıştır: Nûr-Bânû'nun ölüm döşeğinde Canfedâ'yı oğluna ehemmiyetle tavsiye ettiği için bilhassa bu tarihten itibaren Kethudâ-Kadın'ın büsbütün parladığı rivayet edilir. — Vâlide-Sultan'ın saray hâkimiyyetinde en mühim rakîbesi olan ve «Haseki-Sultan» denilen gelini Venedikli Safiye-Sultan tarafından zehirlenmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır.

Nûr-Bânû-Sultan dönmeliğine rağmen bir hayli hayrât bırakmıştır ve bunların en mühimmi de Üsküdar'da Toptaşı'ndaki «Vâlide-i-Âtîk» yahut «Atîk-Vâlide-Sultan» câmiidir: Birer şerefeli iki minâresi bulunan bu câmi. kitâbesine nazaran işte bu 1583 = 991 tarihinde ikmâl edilmiştir; câmiin mülhakatından olarak medresesi, mektebi, imâreti, tâbhânesi, hanı ve hastahanesi de vardır; bunlara mühim vakıflar tahsis edilmiştir. — Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü için 1 Zülka'de = 6 Kânunuev-

vel Salı tarihi de rivayet edilir. — Mâtem elbiseleriyle yapılan cenâze merâsimine Üçüncü Murad da iştirâk etmiş ve namazı Fâtih câmiinde kılındıktan sonra cenâze Ayasofya'daki İkinci Selim türbesine defnedilmiştir).

17 Kânunuevvel = 2 Zülhicce, Cumartesi: Mağnisa valiliğine tâyin edilen şehzâde Mehmed'in Istanbul'dan hareketi.

(Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmet yukarda 1582 = 990 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasında başladığını gördüğümüz 57 günlük muhteşem sünnet düğününün hitâmından itibaren 1 sene, 4 ay, 22 gün daha Istanbul'da kaldıktan sonra bu gün 1500 kişilik maiyyet takımı ve hususî askerleriyle Istanbul'dan Üsküdar'a geçerek eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya hareket etmiştir: Üçüncü Murad öldükten sonra «Üçüncü Mehmet» ismiyle 1595 = 1003 tarihinde tahta çıkacak olan şehzâde Mehmet en kuvvetli rivayete göre Kanunî devrinin sonlarında 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, Istanbul'dan Mağnisa'ya hareket ettiği gün yaşının 17 sene, 6 ay, 23 gün olması, yâni 18 yaşının içinde bulunması lâzımgelir.

Çok parlak merâsimle teşyi edilen «Velî-ahd-i saltanat» başta Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa olmak üzere bütün vüzerâ, ulemâ ve sâir devlet erkânı tarafından Üsküdar'da İbrahim-Ağa çiftliğinde kurulan otağına kadar büyük bir tantanayla götürülmüş, saraydan Eminönü iskelesine kadar iki sıra dizilen ihtiram kıt'aları tarafından selâmlanmış, Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın baştardasıyla iskeleden hareket ederken selâm topları atılmış ve Üsküdar'daki otağında «El-öpme» merâsimi yapıldıktan sonra vüzerâ ve ulemâ Istanbul'a avdet etmiştir.

Eski Osmanlı an'anesi bakımından bu teşyi merâsiminin en mühim hususiyeti, şehzâdenin sarayda ata binmesinden iskelede attan inmesine kadar Kubbe vüzerâsiyle en büyük ulemânın birer birer kendisine yaklaşıp idareye, adâlete, halka hizmete ve askerliğe ait nasihat sözleri söylemelerinde gösterilebilir: Bu sefer ilkönce Üçüncü Murad'ın meşhur hocası ve o devrin en zî-nüfuz adamı olan «Tâc-üt-tevârih» müellifi büyük müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi, sonra Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ve ondan sonra da diger vüzerâ ve ulemâ sırayla yaklaşıp nasihat sözlerini söylemişlerdir. Bu gibi nasihatler «Âdâb-ı selâtîn üzre adl-ü-dâda ve leşger-i zafer-mu'tâda müteallık kelimât» şeklinde tavsif edilir.

Şehzâdelerin «Sancâğ-ı-Hümâyûn» denilen valilikleri bir nevi küçük hükümdarlık demektir ve hattâ «Vâli» kelimesi bazân onlara tatbik edildiği zaman bu günkü Türkçede ifâde ettiği memuriyet mânâsından ziyâde Arapçadaki lûgat mânâsiyle hükümdar mukabili olarak kullanılır: Onun için şehzâdelerin maiyyetinde «Lala» ismiyle bir nevi vezirden başka bir hoca, bir defterdar, bir nişancı, bir kapucular-kethudâsı, bir reîs-ul-küttâb ve bir emîr-âhûr vesaireden mürekkep küçük bir hükûmet erkânı vardır; onun için «Sancâğ-ı-Hümâyûn» bir nevi prenslik demektir; Osmanlılardan evvel Selçukîlerde ve sâir Türk devletlerinde de görülen bu eski an'aneden maksat saltanat vârisinin tecribe görmesidir.

Şehzâde Mehmet İbrahim-Ağa çiftliğindeki otağında iki gece kaldıktan sonra 19 Kânunuevvel = 4 Zülhicce Pazartesi günü yola çıkıp 25 günlük bir yolculuktan sonra 26 ıncı güne tesadüf eden 1 Muharrem 992 = 14 Kânunusâni 1584 Cumartesi günü Mağnisa'ya varmıştır. — Şehzâdenin hareketi için 22 Zülhicce 991 = 6 Kânunusâni 1584 Cuma ve 23 Zülhicce 991 = 7 Kânunusâni 1584 Cumartesi tarihleri de rivayet edilir: Fakat bunlar zayıftır).

24 Nisan = 13 Rebî'ül-âhir, Salı: Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ın izâlesi ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Kefe muhasarasında bir taraftan âsi Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'a karşı kardeşlerinden Alp-Giray'ın hanlığını ilân ederek Kırım beylerini elde etmiye çalışmak gibi mahallî tedbirler ittihâz etmek suretiyle askerinin azlığını siyasî tedbirler sâyesinde telâfiye çalışan Özdemir-oğlu Osman Paşa bir taraftan da Istanbul'dan istimdâda mecbur olmuştur: Mehmet-Giray'ın azline çoktanberi karar vermiş olan Sultan Murad onun yerine rehîne olarak Konya'da bulunan kardeşi İslâm-Giray'ı tâyin etmiş ve Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa kumandasında sevkettiği 35 gemilik bir filo ve on bin askerle yeni Kırım hânını Kefe'ye göndermiştir: Tabiî bu suretle Osman Paşa'nın Kefe muhasarasında Kırım hânı ilân ettiği Alp-Giray'ın hânlığı tasdik edilmemiş ve İkinci Mehmet-Giray'ın yerine İkinci İslâm-Giray tâyin edilmiş demektir. İşte bundan dolayı Osman Paşa'ya gönderilen on bin askerle beraber İslâm-Giray Kefe'ye çıkıp Hânlık fermanı okunduğu zaman Alp-Giray da bîat etmiştir. — İkinci Mehmet-Girayın maiyyet beyleri bu vaziyet karşısında Kefe'ye can atıp dehâlet etmekten başka çâre bulamadıkları için, âsi vaziyetinde bulunan muhasara ordusu artık kendiliğinden inhilâl etmiştir. İkinci Mehmet-Giray bu manzara karşısında:

— Ben azl-i pâdişâhî ile ma'zûl olmazın: Sâhib-sikke ve hutbe bir Hân-ı zîşân iken mülk-i mevrûsumdan ferâgat bulmazın!

gibi sözlerle maiyyetini sadâkate dâvet etmişse de hiç bir tesiri olmamıştır. Nihayet «kararı firâra tahvil» etmekten başka çâre bulamıyan Mehmet-Giray'ın «gaayet semin olmağın» altı atlı bir arabayla kaçtığı rivayet edilir! Tâkip hareketine Alp-Giray memur edilmiş ve iki yüz atlıdan ibaret bir müfrezeyle yola çıkan bu «kalgay» büyük kardeşine yetiştiği zaman:

— Hanlarun yüzü suyun nâmerdlük ile yere döküp Kırım ocağuna su kodun, hey kaltaban! diye kemend atarak veyahut yay kirişiyle boğdurarak işini bitirmiştir! Bir rivayete göre de bu fecî rolü oynıyan Alp-Giray değil, yeni Kırım hânı İkinci İslâm-Giray'dır. Selânikî'ye göre maktul İkinci Mehmet-Giray «mubârek bir zât olup Pâdişâh-ı İslâm tarafına asla âsî ve tâğî olmak» hatırına gelmediği halde araya giren bir takım müfsitlerin şerrine uğramıştır.

O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi İkinci Mehmet-Giray'ın katlini «Evâsıt-ı Rebî'ül-âhir = Nisan sonları»na müsâdif gösterir: Fakat buna mukabil diger menbâlarda umumiyetle «13 Cumâdâ-l-ûlâ = 23 Mayıs Çarşanba» tarihine tesadüf edilmektedir; Osman Paşa ile alâkadar hâdiselerin tarihlerini kendisiyle muâsır olan Selânikî büyük bir dikkatle tâkib ettiği halde, diger menbâlar birbiriyle ihtilâf hâlinde bulundukları için burada Selânikî'nin tarih rakamları tercih edilmiştir: Selânikî ile digerleri arasındaki farkın «13 Rebî'ül-âhir» yerine «13 Cumâda-l-ûlâ» diye yanlışlıkla ertesi ayın kaydedilmiş olmasından hâsıl olmuş bulunması da mümkündür).

28 Haziran = 19 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kefe'den Istanbul'a gelişi.

(Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın Kefe'ye götürdüğü filo ile gelen Osman Paşa'nın pâyıtahta muvâsalatını o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Cumâda-l-âhire ayının yirminci Perşenbe gününe müsâdif gösterirse de o gün Perşenbe değil Cuma'dır: Onun için burada Perşenbe'ye müsâdif olan 19 Cumâda-l-âhire = 28 Haziran tarihi esas ittihâz edilmiştir. Diger menbâlar umumiyetle «Evâ'l-i Receb» den bahsetmektedir: Bunlarda gün tarihi olarak da 1 Receb = 9 Temmuz Pazartesi ve 2 Receb=10 Temmuz Salı rivayetlerine tesadüf edilir; fakat yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, Selânikî-Mustafa Efendi o sırada Istanbul'-

da bulunduğu için burada onun rivayetleri tercih edilmiştir. Osman Paşa'yı kıskanan Kubbe vezirlerinin istikbâle gelmedikleri ve yalnız Yeniçeri-ağasıyla Üzengi ve Ocak ağalarının karşıladıkları ve Paşa karaya çıktığı zaman askerî ihtiram merâsimi yapılmış olduğu rivayet edilir: Fakat buna mukabil Kafkasya fâtihinin büyük ve parlak şöhreti payıtaht ahâlisinin yollara dökülmesine sebeb olmuş, şanlı kahramanın geçtiği caddelerle sokaklar:

— Allah seni pâdişaha bağışlasın!

gibi alkış sesleriyle çınlamıştır. — Bir rivayete göre Osman Paşa bir iki gün Beşiktaş'da misâfir kaldıktan sonra kendisine tahsis edilen Vefa'daki Pertev-Paşa-konağı'na gitmiştir. — Esâsen vezâret pâyesini hâiz olan Özdemir-oğlu bundan biraz evvel veyahut bu sırada ikinci vezirliğe terfi etmiştir).

5 Temmuz = 26 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın huzura kabulü.

(Yukarıki fıkralarda da gördüğümüz gibi, Kafkasya fâtihinin Kırım meselesini hallettikten sonra Istanbul'a gelişi hakkındaki ay ve gün tarihleri tamamiyle ihtilâflı ve mütenâkızdır: Biz burada o zaman Istanbul'da bulunan ve bu meseleleri dikkatle tâkip ettiği anlaşılan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetini esas ittihâz ediyoruz. Diger muâsır ve muahhar menbâlardaki rivayetler bundan çok farklıdır: Paşa'nın Istanbul'a muvâsalatında olduğu gibi huzura kabulü hususunda da 1 Receb = 9 Temmuz Pazartesi, 2 Receb = 10 Temmuz Salı, hattâ 3 Receb = 11 Temmuz Çarşanba ve nihayet 5 Receb = 13 Temmuz Cuma rivayetlerine tesadüf edilir! Bütün bunlara mukabil o sırada Istanbul'da bulunduğu için tercih ettiğimiz Selânikî rivayetinde ise, yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, gün tarihiyle gün ismi arasında bir günlük bir fark vardır: Gerek yukarıki fıkrada, gerek burada bu ehemmiyetsiz fark gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Her halde bu tarih rakamları daha sarîh ve kat'î vesikalarla bulununcaya kadar ihtiyatla karşılanmalıdır.

Sultan Murad o devrin millî kahramanı olan Özdemir-oğlu'nu o zaman «Kasr-ı-cedîd» denilen «Yalı-köşkü» nde huzura kabul edip:

— Safâ geldün Osman!

diye iltifât ettikten sonra dört saat alıkoymuş, büyük zaferlerinin tafsilâtını kendi ağzından dinlemiş ve bunları dinledikçe:

— Âferin Osman!

ve :

— Berhurdâr ol, berhurdâr ol Osman!

gibi takdir sözleri söylemiş ve nihayet ellerini kaldırıp :

— İki cihanda yüzün ağ olsun! Hak-Teâlâ Hazreti senden râzı olsun! Dünyâlar durdukça durasun!

diye duâ etmiştir:Bu kadar teveccüh ve iltifaâta hiç kimsenin mazhar olmadığı rivayet edilir.

Üçüncü Murad'ın bu teveccüh ve iltifat sözlerinden her birini söyledikçe kendi başındaki murassâ sorguçla belindeki murassâ hançeri birer birer çıkarıp gene kendi eliyle Özdemir-oğlu'nun başına ve beline taktığı rivayet edilir; büyük kahramana bunlardan başka muhteşem hil'atlerle murassâ takımlı bir at vesâir bir takım kıymetli şeyler daha ihsan edilmiştir.

Osman Paşa'yı istirkâb eden Kubbe vüzerâsının istismâr ettiği ve hattâ Paşa'nın aleyhinde bulunan müverrihlerin de ustalıklı ifâdelerle kaydetmekte kusur etmedikleri bir şâyia vardır: Bu mübâlâğalı rivayete göre Özdemir-oğlu hem esrarkeş, hem gece-gündüz sarhoştur! Bu sefer «Huzûr-i-Hümâyun» da dört saat kalıp çıktıktan sonra Sultan Murad'ın artık o hususta müsterih olduğunu «Bâb-üs-Saâde» ağasına şöyle anlattığından bahsedilir :

— Bize Osman Paşa içün «Keyfe» mübtelâdur ve andan gayri âlûde-i bâde-i ham-

râdur: Vezîr-i-a'zam olsa Dîvân sürmeğe kaadir değüldür!» dimüşler idi: Dört sâat-i nücûmî oldu ki mukaabilünde durdu; bu kadar güftügûda anun âşârı zâhir olmadı; mükeyyef olsa elbette keseli ve bâdeye mübtelâ olsa tâğyîr-i vaz' ider alâyimi zâhir olurdu: Tahkik ma'lûmum oldu, birine ibtilâsı yoğ imüş!
Özdemir-oğlu Osman Paşa muhtelif zaferlerinde Safavîlerden aldığı ganîmetlerin en kıymetlilerini tarihî bir koleksiyon şeklinde Üçüncü Murad'a takdim etmiştir. — Paşa'nın sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

25 Temmuz = 17 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azli.

(Selânikî Receb'in «on yedinci Selâse gününden bahsederse de «Selâse = Salı» günü Receb ayının 17 sine değil, 16 sına müsâdiftir: Gene ayni müellif Receb'in yirmisini «Sebt = Cumartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğu için, 17 Receb'in Çarşanba yerine yanlışlıkla Salı gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır: Edirneli-Mehmet de Siyavuş Paşa'yı Çarşanba günü azledilmiş gösterir. — Bâzı menbâlarda «20 Receb = 28 Temmuz Cumartesi» gününden de bahsedilir: Fakat o tarih Siyavuş Paşa'nın azline değil, ona halef olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyinine müsâdiftir. — Siyavuş Paşa'nın bu ilk sadâreti 1582 = 990 senesi 24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 7 ay, 2 gün sürmüştür. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâretine sebeb olan mesele için aşağıki fıkraya bakınız. — Sultan Murad'ın irâdesiyle Siyavuş Paşa bu gün derhal çiftliğine çekilmiştir).

28 Temmuz = 20 Receb, Cumartesi: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz azil tarihinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamı iki gün açık kaldıktan sonra bu üçüncü gün «Mühr-i-Hümâyûn» Kafkasya fâtihi ve devrin millî kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya gönderilmiştir: Peçevî'nin matbû nüshasında bu tâyin 3 Receb = 11 Temmuz Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Osman Paşa'nın sadâretine sebeb gösterilen hâdise, başta Vezir-i-a'zam olmak üzere bütün vüzerânın ikinci vezir Osman Paşa'yı çekemedikleri için çevirdikleri bir entrikadır: Rivayete nazaran Kafkasya fâtihinin muhtelif zaferlerinde askerlerine gazâ mükâfâtı olarak tâyin ettiği «Terakki» leri Siyavuş Paşa'yla arkadaşları israf sayarak ve karşılık bulunamıyacağını bahâne ederek ibtâl etmişlerdir! Bu muâmeleden maksatları «Terakki» den, yâni tahsisat zammından mahrum kalan askerleri aldatmış vaziyette bırakarak eski başkumandanlarına karşı ayaklandırmaktır! Fakat Siyavuş Paşa'nın umduğu netice kendi aleyhine çıkmış, ayaklanan asker:

«Dîvân'a gelüp vüzerâya âdâbdan çok hâric nâ-ma'kuul cevâblar söylemüşler, illâ Osman Paşa Hazretlerine kat'â bir bârid kelâm itmemüşlerdir»!
İşte bunun üzerine «Fâsık-i mahrûm» vaziyetinde kalan Siyavuş Paşa 17 Receb = 25 Temmuz Çarşanba günü azledilip çiftliğine gönderilmiş ve iki gün açık duran Vezâret-i-uzmâ makamına nihayet bu üçüncü gün Özdemir-oğlu Osman Paşa tâyin edilmiştir: Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın Osman Paşa'yı Sadâret mevkiine getirmeyi çoktanberi tasarladığı ve hattâ kendisine bir «Ağız-müjdesi» bile göndermiş olduğu rivayet edilir: Yukarda 1583=991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Siyavuş Paşa'nın entrikası Sultan Murad'ın kararını bir an evvel icrâ etmesine sebeb olmaktan başka bir işe yaramamış demektir.
«Mühr-i-Hümâyûn» un Özdemir-oğlu'na tevdiînde bir fevkalâdelik gösterir: Bu çok cazip mühür şimdiye kadar yeni Sadr-ı-a'zamların konaklarına gönderildiği halde

Osman Paşa'ya Dîvân ictimâında gönderilmiştir: Her halde bu suretle Paşa'yı istirkâb edip aleyhine elbirliği eden Kubbe vüzerâsını mahcûb etmek maksadı tâkib edilmiş olacaktır. — Özdemir-oğlu Mühr-i-Hümâyûn'u öpüp başına koyduktan sonra yüzüne gözüne sürüp hemen koynuna sokmuş ve işte bunun üzerine: «Ehl-i Dîvân yollu yolunca kalkup (Mubârek-bâd) idüp el ve etek öpmüşlerdir»! Osman Paşa'nın sadâreti bütün memlekete çok iyi tesir ettiği ve bir iki düşmanından başka her kesin memnun olduğu rivayet edilir. — Bu sadâret değişikliği üzerine Mesih Paşa ikinci ve Cerrah-Mehmet Paşa da üçüncü vezir olmuştur).

Şark serdârı Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferinde muhtelif kaleler yaptırması, Gürcistan hâkimiyyetinin takviyesi ve Borçalı Kazaklarının itâati.

(Ferhad Paşa'nın bundan evvel Erivan havâlisini işgal etmesi için yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına ve Erivan'da büyük bir kale yaptırdıktan sonra Erzurum kışlağına çekilmesi için de gene o senenin «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O iki fıkrada gördüğümüz gibi, Ferhad Paşa'nın bu ilk Şark serdârlığındaki harekâtının ay ve gün tarihleri maatteessüf belli değildir: Hattâ Harîmî-Çavuş bile Ferhad Paşa seferine ait «Gencîne-i feth-i Gence» ismindeki monografisinde sene tarihinden başka bir şey göstermemiştir. Bu menbâa göre Erivan fethini tâkib eden bahar mevsiminde, yâni işte bu 1584 = 992 baharında Paşa'nın topladığı bir harb meclisi «râh-i Şirvân'ın seddi ve tarîk-ı Revân'ın hâr-u-hâşâki» olan «Simôn-ı lâîn» üzerine hareket kararı vermiştir: Bu Simon, Türkleri Gürcistan'a dâvet etmiş olan son Karthli kralı Dawith = Dâvud-Hân'ın Safavîlerle elbirliği eden kardeşi «Birinci Swimon» dur; Osmanlı hâkimiyyetine karşı mütemadî bir mücâdele hâlinde bulunan bu adamın bilhassa Safavîlerden yardım görmesi Gürcistan'ın daimî bir tehlike altında kalmasına sebeb olmakta ve meselâ Beylerbeylik merkezi olan Tiflis'in iâşesi Osmanlı hükûmetiyle ordusu için mütemadî ve mühim bir gaile teşkil etmektedir. Bir Gürcü rivayetine göre Swimon bu dâimî mücâdelesi esnasında Gürcitsan'ın Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan ve Osmanlılar tarafından bir sancak merkezi ittihâz edilen «Gori = Goru» şehrini zaptedip pâyıtaht ittihâz etmiştir: 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. Tiflis'in şimaligarbîsinde ve iki dağ arasında bulunan bu şehrin askerlikçe büyük bir ehemmiyeti bulunduğu için, buranın işgal ve tahkîmi Gürcistan hâkimiyyetinin istikbali bakımından çok mühim bir hedeftir. Fakat ondan evvel tahkîm ve işgaline lüzum görülen irili ufaklı bir takım kaleler daha vardır: En mühimleri «Loré/Lori = Loru» ve «Tomanis/Tumanis» kaleleridir. Bir rivayete göre Ferhad Paşa bu sene harekâtına Nahcivan seferiyle başlamak istediği halde Üçüncü Murad ilkönce Gürcistan'ın tahkîmini ve bilhassa Gori, Lori ve Tumanis kalelerinin inşâsını emrettiği için Nahcivan teşebbüsünü te'hire mecbur olmuştur. Bunlardan «Lori» mevkii, eski «Daşir» vilâyetinde Gürcülerin «Debeda/Débédé» dedikleri «Borçalı» suyunun sol sahilinde ve bu suyun başındaki «Penbek» le aşağısındaki «Aktala» kasabaları arasındadır; Gürcülerin «Dmanisi/Dbanisi» dedikleri «Tumanis/Tomanis» şehri de Somkhith vilâyetinde, Kür ırmağına karışan «Khram» çayı ile «Borçalı» suyu arasında ve «Khram» çayına sağdan karışan «Maşaveri» suyunun ortalarına doğru sağ sahilindedir: Bu şehirler sonradan harâb olmuş ve yerlerinde köyler teşekkül etmiştir. Ferhad Paşa ordusu ilkönce işte bu mevkiler üzerine hareket etmiş, yolda bâzı kaleler top ve askerle takviye edilmiş ve ondan sonra da Lori ve Tumanis işgal edilip kaleleri yapılarak birincisinin beylerbeyliğine Mora sancak-beyi Potur-Ali Bey ve ikincisinin beylerbeyliğine de Semender Paşa tâyin edilmiştir; bunlardan Lori'ye 1897, yahut 2000 veyahut 3017 muhâfızla 22 top konulmuş ve Tumanis'e de 1929 muhâfızla bir mıkdar top bırakılmıştır. Sûrunun çevresi 17 bin arşın gösterilen ve bütün inşaâtının kırk günde ikmâl edildiğinden bahsedilen Tumanis kalesinin muhâfızlığına eski

Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan ve o sırada Erzurum beylerbeyliğinde bulunan Hasan Paşa memur edilmiştir: Bu Hasan Paşa için 1579=987 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız. Tabiî bu suretle Kür boyunda ve Gürcistan'da iki yeni vilâyet daha teşekkül etmiş demektir.

Ferhad Paşa'nın işte bu işler bittikten sonra «Gori» üzerine hareket ettiği rivayet edilir. Bâzı menbâlarda Gori kalesini bu sefer inşâ edilmiş gibi gösteren bir ifâdeye tesadüf edilirse de doğru değildir; bu kalenin temel-atma merâsimi bundan üç sene sonradır ve Ferhad Paşa'nın ikinci serdârlığı devrindedir: 1587=995 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. Buna mukabil bâzı menbâlarda da Paşa'nın Gori'ye gittiğinden hiç bahsedilmeyip Lori ve Tumanis inşaâtından sonra Ahıska'ya gelmiş gibi gösterilir: Her halde bu ihtilâf Ferhad Paşa'nın Gori'yi işgal edip muhâfız ve levâzım bırakmış ve bâzı yerlerini tâmir ettirmiş olmasından mütevellid olmak lâzımgelir.

Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» ismiyle zikredilen «Kazak-Terekeme» bey işte burada maiyyetiyle beraber orduya gelip itâat ve inkıyâdını arzetmiş, Serdârın huzurunda ihtidâ ederek Âlî'nin izahına göre «nazar-ı iltifât ile manzûr kılınmağın» (Nazar Paşa) ismini almış ve kendisine beylerbeylik pâyesi verilmiştir.

«Türkmen» kelimesinin Arapçada cemi şekli olan «Terâkime» tâbirinden muharref olarak «Terekeme» denilmiş olması pek muhtemel bulunan cemâat «Karak», «Borçalı», «Cavak», «Şemsedin» kollarına ayrılır; bunlardan «Borçalı» kolu meskûn, digerleri göçebedir: ötedenberi Türkçe konuşan bu kabîlelerin Hazar bakıyyelerinden olmak ihtimâli vardır. Gori'de Ferhad Paşa ordusuna gelip ihtidâ ederek «Nazar Paşa» ismini alan «Kazak-Hân» işte bu dört zümreden «Borçalı-Akçakalesi» ni merkez ittihâz etmiş olan Borçalı Kazaklarının beyidir: Bu beyin ikinci defa olarak kat'î surette itâatle Osmanlı hizmetine girip Lori beylerbeyliğine tâyini için aşağıda 1587 = 995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Kars'ın genç ve gayretli tarihçisi Fahreddin Kırzıoğlu'nun «Kars tarihi» ismindeki gayr-i-münteşir eserinde Tımar defterleriyle mahallî tetkiklere istinaden izah edildiğine göre, eski Şaman dinini ilkönce Ortodoksluk ve ondan sonra da Ferhad Paşa'nın bu ilk serdârlığındaki siyasî ihtidâ vak'asından itibaren Müslümanlık zavâhiri altında muhafâza eden Terekemelerin Üçüncü Murad devrinde yaşadıkları sâha Lori vilâyetinin Ağlağan dağı civarındaki «Eğritaş» dağı ile «Hamza-çemeni» arasındaki yerlerdir. Bugün bunlar Kars'ın Arpaçay kazâsını teşkil eden Zarşat ve Şüregel taraflarıyla Akbaba nâhiyesinde meskûn ve Kars vilâyet merkeziyle Sarıkamış köylerinde de yeni yerleşmiş veyahut yarıgöçebe haldedir. Şiîlik ve Sünnîlikle alâkaları olmadığından bahseden Terekemeler pek tuhaf olan bu dinî vaziyetlerini şöyle izah ederler:

— Ne sünnüyük, ne şiyi: bizler khelis müsürmanıkh, müsürman!

Fakat Kırzıoğlu'nun tetkikine göre hakikatte bu «mürsümanlıkh» Şamanizm an'anelerinin islâmî şekillere devamından başka bir şey değildir. Bunların mollalarına «Mürîd» den muharref «mürüt» denir. Amasya'da medfun Karabağlı mutasavvıf şair «Mîr-Hamze Nigârî» yi velî ve pîr ittihâz ettikleri için onun tasavvuf şiirlerini âhenkle okuyarak, Şaman davulu yerine teneke çalarak ve Mevleviler gibi dönerek yaptıkları âyinler kadınlı-erkeklidir. Eskiden atalarının mezarlarına tapan Terekemeler şimdi Mîr-Nigârî'nin türbesinden dolayı Amasya'yı bir nevi Kâbe ittihâz ettikleri için her sene ziyârete gelirler.

Serdâr Ferhad Paşa bu icrâatından sonra Ahıska'ya gelip oranın kalesini de yaptırmak istemişse de mevsim geçmiş ve kış yaklaşmış olduğu için Yeniçeriler gürültü çıkarmış ve işte bu yüzden Erzurum kışlağına çekilmek mecburiyetinde kalan Paşa bir rivayete göre ordunun hoşnutsuzluğuna sebeb olduğu için padişahın teveccühünü kaybetmiştir).

15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım'da çıkan ısyânı tenkil vazifesiyle ve serdârlıkla Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında ısyânından dolayı öldürülmüş olduğunu gördüğümüz eski Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ın oğulları Saâdet, Safâ ve Murad-Giray'lar babalarının felâketi üzerine bir rivayete göre Rus arâzisine kaçmışlar, diger bir rivayete nazaran Nogay-Tatarları'na ve nihayet üçüncü bir rivayete göre de Dağıstan Şamhalına iltica etmişlerdir: Şamhal için 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum eserine nazaran :

Hân-ı mezbûrun üç oğlu ol zamân idüp firâr
Kûh-i Elbürzün beyi Şamhâla itmüşler mirâr

Dal-Mehmed'in «Şecâatnâme» sine göre de bu prenslerin Kıpçak ve Dağıstan âhalisini ifsâd etmeleri Safavîler için müsâit bir fırsat teşkil etmiş ve işte bunun üzerine Osmanlıların «Şâh-oğlu» dedikleri şehzâde «Hamze-Mirzâ» nın kumandasında mühim kuvvetler hazırlanmıya başlamıştır. Hattâ Şamhal'ın Safavîleri Osmanlılar aleyhine kışkırttığı bile rivayet edilir: Bu vaziyete göre âsi Kırım prenslerinin bilhassa Kıpçak ve Dağıstan taraflarından kuvvet toplamış olmaları lâzımgelir; on bin kadar gösterilen bu kuvvetin bâzı Kırımlılarla Nogaylardan ve hattâ Ruslardan mürekkep olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır: Her halde bunların içinde Dağıstan Kumuklarından da bir mıkdar yardım kuvveti bulunmak ihtimali yok değildir. Hanlık müddaîsi Saâdet-Giray'la kardeşleri işte bu on bin kişilik ordularıyla amcaları İkinci İslâm-Giray'ın tahtını zaptetmek üzere Kırım'ın pâyıtahtı olan Bahçe-Saray'ı birdenbire bastırıp yağma ve tahrib etmişler ve ondan sonra da İslâm-Giray'ın yaralı olarak kaçtığı Kefe üzerine yürümüşlerdir: Bu sırada Demir-Kapu muhâfızlarını takviye etmek üzere gönderilmiş bir mıkdar Osmanlı kuvvetinin Kefe'de bulunduğu ve İslâm-Giray'ın buna rağmen vaziyeti Istanbul'a arzedip istimdâd ettiği rivayet edilir: O sırada Istanbul'da Nişancı Mehmet Paşa'nın «Devâtdârlık» hizmetinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'ye göre Üçüncü Murad bu haber üzerine :

— Bunların hâli nice olmak gerek? Kim gider?

demiş ve «Istanbul'un havâsiyle adem-i imtizâcı» ndan bahsedilen Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa da:

— Ben kulun giderüm Pâdişâhum!

dediği için, kahraman Sadr-ı-a'zam Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Kırım serdârlığına tâyin edilmiştir. — Harîmî-Çavuş'a göre bütün hazırlıklar 12 günde ikmâl edilmiştir: Bu hazırlıklar «on bin Yeniçeri ve altı bölük umûmen ağalarıyla ve ulûfelü Müteferrikagân ve bin nefer Çavuşân» dan mürekkep bir orduyla Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasında toplarla bâzı ağırlıkları yüklenen bir filo şeklinde gösterilir. Osman Paşa'nın kumandasındaki kara ordusu Üsküdar'dan Kastamonu'ya gidecek ve Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasındaki filo da bu orduyu Kırım'a geçirmek üzere bu gün Sinob'a hareket edip orada bekliyecektir. Fakat kış bastırdıktan sonra hem karada, hem denizde sefer açılması o zamana kadar misli görülmemiş bir şey olduğu için bir takım itirazlarla dedikodulara sebeb olmuşsa da ehemmiyet verilmemiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Vezir-i-a'zamın Üsküdar'a geçişini bu tarihten on gün sonra «Şevvâl'in yirminci günü»ne müsâdif gösterirse de bir zühul veyahut istinsah hâtası olmak lâzımgelir: Paşa'nın maiyyetinde bu sefere iştirâk eden «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» isminde manzum bir monografisini yazmış olan Harîmî-Çavuş serdârlık otağı ile ağırlıklarının 13 Teşrinievvel = 8 Şevvâl Cumartesi günü Üsküdar'a geçirildiğinden ve ondan iki gün sonra-

sına tesadüf eden işte bu 15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Pazartesi günü de Paşa'nın geçmiş olduğundan bahsetmekte ve diger bâzı mühim menbâlar da bunu te'yid etmektedir.

Büyük kahramanın Istanbul'dan hareketi münasebetiyle yapılan askerî merâsim, onu çok seven halkın da iştirâkiyle millî bir tezâhür şeklini almıştır: Hârimî-Çavuş Istanbul'un o günkü hâlini şöyle anlatır :

Şöyle dolmuşdû sokaklar içi âm-u-hâsdan
İğne atsan yîre düşmez kesret-î eşhâsdan

Bu senenin 28 Haziran=19 Cumada-l-âhire Perşenbe günü Kefe üzerinden Istanbul'a gelmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 ay, 17 gün Istanbul'da kaldıktan sonra, artık bir daha dönemiyeceği için son seferine çıkmış demektir: Gene bu senenin 28 Temmuz=20 Receb Cumartesi günü Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olan Kafkasya fâtihinin pâyıtahtta geçirdiği bu 109 günün ilk 30 günü ikinci vezirlikle ve ondan sonraki 79 günü de sadâretle geçmiştir. — Vezir-i-a'zamın serdârlıkla Istanbul'dan hareketi üzerine Sadâret-Kaymakamlığı'na ikinci vezir Mesih Paşa tâyin edilmiş ve bu sırada diger bir takım değişikliklerle tâyinler daha olmuştur).

2 Teşrinisâni = 28 Şevvâl, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Kırım serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi.

(Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş padişahın mükerrer emirleri üzerine Paşa'nın bu gün yola çıktığını şöyle anlatır:

Geldi bi-d-defât fermân î şerîf-î- Şehriyâr
Kıl teveccüh cânib-î me'mûreyê ey sazkâr

Fakat buna mukabil o sırada Nişancı Mehmet Paşa'nın devâtdârı olan ve hattâ paşasıyla beraber Üsküdar'a geçip Vezir-i-a'zama «beş bin kıt'a tuğralu ahkâm kâğıdı ve diger ismiyle «nişanlu-evâmir» götürmüş olduğu için atıyye bile almış olduğundan bahseden Selânikî-Mustafa Efendi serdârın «evâil-i şehr-i Zülka'de» de, yâni Teşrinisâni'nin ilk haftasına doğru Üsküdar'dan hareket etmiş olduğundan bahsetmektedir: «Nişanlu-evâmîr» için 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabiî burada orduyla hareket eden müverrihin vâzıh rivayeti Istanbul'da kalan müverrihin müphem rivayetine tercih edilmiştir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Pazartesi Istanbul'dan Üsküdar'a geçmiş olan Osman Paşa 18 gün Üsküdar karargâhında kaldıktan sonra 19 uncu gün yola çıkmış demektir).

18 Kânunuevvel = 15 Zülhicce, Salı: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kastamonu'ya varması ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Harimî-Çavuş Kurban bayramının şehirden iki menzil ötede geçirildiğini ve bayramdan sonra şehre girildiğini söylediğine göre, Paşa'nın işte bu gün Kastamonu'ya varmış olması lâzımgelir. — Kışın şiddetinden dolayı yollarda ve bilhassa Bolu ve Gerede taraflarında pek çok sıkıntı çekilip bir çok insan ve hayvan telef olduğu arzedildiği için, Üçüncü Murad kış mevsiminin Kastamonu'da geçirilmesini emretmiştir. — Bununla beraber, Vezir-i-a'zamın maiyyetinde bulunan sâbık Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa Sinop'da bekliyen filo ile ve pişdarlık vazifesiyle icab eden tedbirleri ittihâz etmek üzere Kefe'ye gönderilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında Istanbul'dan hareketini gördüğümüz Kılıc-Ali Paşa filosunun 24 Teşrinievvel=19 Şevvâl Çarşanba günü Sinob'a varmış olduğu rivayet edilir. Bu filoda Kefe kuvvetlerini takviye edecek top ve muhimmatla

bir mıkdar askerden başka Mustafa, Ömer ve Ali Paşalar gibi bâzı kumandanlar da bulunduğu hakkında bir rivayet vardır. Bâzı menbâlarda Ferhad Paşa'nın Kırım meselesini «eshel vech üzre» tesviye etmiş olduğundan bahsedilirse de, bu paşaya izâfe edilen müphem role mukabil meselenin yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında Kefe'ye kaçmış olduğunu gördüğümüz Kırım Hânı İkinci İslâm-Giray'la kardeşi ve veliahdi olan Alp-Giray'ın elbirliğiyle tesviye edilmiş olduğu hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir: Her halde bunların âsi ve gasıp yeğenleri Saâdet-Giray'la kardeşlerini Kefe civarındaki «Andal» ovasında tenkil ederken Kefe'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinden de istifade ettikleri muhakkaktır. Bu vaziyet üzerine tabiî artık Vezir-i-a'zamın Kırım seferine hâcet kalmamıştır. — Kırım gailesinin tesviyesi her halde çok büyük bir muvaffakıyyettir: Çünkü bu gaile yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında da gördüğümüz gibi, Safavîlerle Rusların da iştirâkiyle çok geniş nisbetler alabilecek bir istidat göstermiştir).

1585 = 993

15 Mart = 13 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kastamonu'da bulunan Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark-serdârlığı hakkında Istanbul'dan Hatt-ı-Hümâyun gelmesi.

(Yukarda 1584 = 992 vukuâtının son dört fıkrasında gözden geçirdiğimiz Kırım meselesinin tesviyesi Osman Paşa'nın artık o tarafa teveccüh etmesine hâcet bırakmamış olduğu için, o buhrandan istifade etmek üzere askerî hazırlıklarda bulunan Safavîlere karşı büyük bir harekete geçilmesini istiyen Üçüncü Murad bu vazifeye hayatının son yıllarını Safavî muharebelerinde geçirmiş olan Kafkasya fâtihini memur etmiştir. Gene ayni sene vukuâtında gördüğümüz gibi, bu sırada Şark serdârlığında bulunan Ferhad Paşa askerin itâatsizliğine mâni olamadığı için gözden düşmüş ve kendisine vazifesinin nihayet bulduğu bildirilerek hemen Istanbul'a avdeti emredilmiştir; fakat her halde onun geri çağırılması menkûbiyetinden ziyade o cephenin eski kurdu olan Özdemir-oğlu'nun askerî dehâsiyle büyük tecribelerinden istifade etmek içindir. — Harîmî-Çavuş Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Osman Paşa'ya Şark serdârlığının tevcihi hakkındaki Hatt-ı-Hümâyun'u «14 Rebî'ül-evvel Cuma» günü gelmiş gösterirse de, Cuma günü Rebî'ül-evvel'in 14 üne değil, 13 üne müsâdiftir).

4 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Şark serdârlığı Hatt-ı-Hümâyûnu üzerine bir çok eyâletlere bir ta'mim gönderen Vezir-i-a'zam Anadolu'dan 12 Beylerbeyinin, Rumeli'den 17 Sancak-beyinin askerleriyle ve Istanbul'dan da Sipâhi ve Silâhdar bölükleriyle 300 Çavuş'un 400 «Darbezen» topuyla Sıvas'da maiyyetine iltihak etmelerini emretmiş, ma'zul beylerbeylerinden 12 siyle ma'zul sancak-beylerinden 50 sini maiyyet askerleriyle sefere çağırmış ve Kırım hânlığıyla Çerkezistan beylerine de kuvvet göndermelerini emretmiştir.

Askerî hayatı bilhassa Yemen ve Kafkas cephelerinin cehennemleriyle buzları, dâimî mahrumiyetleri ve tükenmez muharebeleri içinde geçmiş olduğu için bu sırada kalp hastalığından muztarib olan zavallı kahramanın bu son seferindeki hâlini Peçevî şöyle anlatır :

«Kendülerin hod Istanbul'a gelelidenberü mizâclaruna za'f-u-fütûr müstevlî olmuş idi ve gün günden kuvâsı za'f kuvvet bulmuş idi: Bizzarûrî bu def'a, taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyâr ittiler ve Tebrîz'e değin öylece gettiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de Istanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivayetlere nazaran Istanbul'da

def'a taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyâr ittiler ve Tebrîz'e değin öylece gittiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de, Istanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivayetlere nazaran Istanbul'da başlıyan hastalığın Erzurum'da şiddetlenmiş olmak ihtimali daha kuvvetlidir : Bununla beraber, taht-ı-revan'la seyahat meselesini Erzurum'dan itibaren gösteren daha kuvvetli bir rivayet de vardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sıvas'da Özdemir-oğlu'nun emrinde toplanan ordu mevcudunu 200 - 300 bin gösteren muhtelif rivayetler vardır. Hammer'e göre Serdâr iâşe müşkilâtından dolayı 200 bin kişilik ordusundan 40 bin kişi terhis ederek 160 bin kişiyle yoluna devam etmiştir.

Harîmî-Çavuş Paşa'nın Kastamonu'dan hareketini «4 Rebî'ül-âhir Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, Perşenbe günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir. — Osman Paşa'nın bu gün Kastamonu'dan çıkıp üç gün şehir hâricindeki karargâhında kaldıktan sonra 8 Nisan = 7 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü yola çıkmış olduğu rivayet edilir).

1 Ağustos = 4 Şa'bân, Perşenbe : Ordunun Erzurum önlerinde konaklaması ve Kırım prenslerinden Gazi-Giray'la »Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'in Safavî esâretinden kurtulup gelmeleri.

(Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa Kastamonu'dan çıktıktan sonra Amasya-Tokat-Sıvas-Erzincan üzerinden Erzurum'a gelmiştir : Istanbul'a dönmekte olan sâbık Şark serdârı Ferhad Paşa Vezir-i-a'zamla Tokat konağında karşılaşıp iltifâtına mazhar olmuş ve Şark'daki hizmetlerinden dolayı padişaha hitâben bir takdirnâme aldıktan sonra yoluna devam etmiştir. — Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, ordunun toplanması Sıvas konağında olmuştur: Hattâ bundan dolayı Paşa'nın Sıvas'da yirmi gün kaldığı rivayet edilir. — Harîmî-Çavuş ordunun Erzurum önlerine muvâsalatını «5 Şa'bân» tarihine müsâdif gösterirse de, gene kendisinin gün isimleri hakkındaki kayitlerine nazaran bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «4 Şa'bân = 1 Ağustos Perşenbe» tarihinin daha doğru olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu Erzurum karargâhında bulunduğu sırada Safavî zındanından kurtulup kaçan iki mühim esir gelmiştir : Bunların biri sâbık ve lâhık Kırım hânları İkinci Mehmet-Giray'la İkinci İslâm-Giray'ın kardeşi olup 1581 = 988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz baskın hareketiyle meşhur olan Gazi-Giray ve biri de Osman Paşa'nın sadâretinden evvelki Şirvan ve Dağıstan serdârlığında muhtelif vazifelerle maiyyetinde bulunmuş olan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Beydir; bunların her ikisi de Safavîlerin o zamanki mukabil taarruzlarında esir olup İran'ın Alamut kalesine sevkedilmişlerdir : 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gazi-Giray kalede mevkuf tutulmuşsa da, zavallı Dal-Mehmet Bey ilkönce ilmine hürmeten biraz riâyet gördükten sonra kuyu gibi bir yer-altı zındanına atılmıştır! Bunların esâretten kaçıp kurtuluşları ayrı ayrıdır : Yukarda 1584 = 992 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Saâdet-Giray ısyânında Dağıstanlıların da Osmanlılara karşı Safavîlere temâyül etmelerinden istifade etmek istiyen İran hükûmeti Gazi-Giray-ı hizmetine alıp onu da Osmanlılara musallat etmek için Alamut kalesinden çıkarmış ve işte bunun üzerine İran şâhı Muhammed-Hüdâbende'nin meşhur oğlu ve veliahdi Hamze-Mirzâ ile zâhirî bir samimiyet te'sisine muvaffak olan Gazi-Giray'ın şefâati üzerine Dal-Mehmet Bey de zındandan kurtulup Isfahan'a gönderilmiştir : Oradan Şirâz'a ve Şirâz'dan da Basra'ya kaçan ve bu mâcerâsında yalın-ayak dilenerek bir çok sefâletler çeken «Şecâat-nâme» müellifi nihayet Bağdad ve Diyarbekir üzerlerinden Erzurum'a can atmıştır. Gazi-Giray da Safavîlerin hizmet teklifini kabul etmiş gibi görünerek şehzâde Hamze-Mirzâ ile Tebriz'e geldikten sonra bir kolayını bulup Van'a kaçmış ve Van beylerbeyi Cağal-oğlu/Cağala-zâde Sinan Paşa da prensin Erzurum'a gelmekte olduğunu

Serdâr-ı-Ekrem'e bildirmiştir : Bu haber 3 Ağustos = 6 Şa'bân Cumartesi günü Erzurum ordugâhına gelmiş ve umumî bir memnuniyetle karşılanmıştır : Harîmî-Çavuş'un «7 Şa'bân» göstermesi bir gün hatâlıdır.
Gazi-Gray bu haberden bir iki gün sonra gelmiş, hasta hâliyle otağından çıkıp bir ok-atımı kadar ilerliyerek kendisini karşılıyan eski dostu Özdemir-oğluyla kucaklaşıp öpüşmüş, murassâ hediyeler ve muhteşem hil'atlerle taltif edildikten başka hususî bir otak kurulmuş ve orada bulunan Tatar ve Çerkes efrâdına başbuğ tâyin edilmiştir : Bu suretle Gazi-Giray beş senelik uzun bir esâret devresinden sonra Osmanlı ordusunda tekrar hizmete başlamış demektir.
Vaktiyle Osman Paşa'nın Gazi-Giray'a Kırım hanlığını va'detmiş olduğu ve bu mesele bu sefer yeniden kurcalanınca Serdâr-ı-Ekrem'in Tebriz fethedildikten sonra va'dini icrâ edeceğinden bahsettiği hakkında bir rivayet vardır : Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos = 10 Şa'bân, Çarşanba : Esmâ-Hân-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, İkinci Selim'in kızı, Üçüncü Murad'ın kızkardeşi ve maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Hân-Sultan'ın Sokullu ile evlenmesi ve saray entrikalarındaki rolleri için 1562 = 969 vukuâtının «25 Eylül», 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1579=987 vukuâtının da «12 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Esmâ-Hân-Sultan, ilk kocası olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın katlinden sonra, Budin beylerbeyi Kalaylıkoz-Ali Paşa ile evlenmiş ve ondan «Mahmud» isminde bir oğlu olmuşsa da, bu çocuğu doğurduktan iki gün sonra kendisi ve elli gün sonra da çocuğu ölmüştür. — Esmâ-Hân-Sultan Ayasofya'daki İkinci Selim türbesinde medfundur).

11 Ağustos = 14 Şa'bân, Pazar : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasındaki Şark ordusunun Erzurum'dan Tebriz'e hareketi.

(Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş ordunun hareketini «15 Şa'bân Ahad» gününe müsâdif gösterirse de «Ahad = Pazar» günü Şa'bân'ın 15 ine değil, 14 üne müsâdiftir. — 1 Ağustos = 4 Şa'bân Perşenbe günü Erzurum konağına gelmiş olan Osman Paşa ordusu burada on gün kalıp son hazırlıklarını bitirdikten sonra on birinci gün yola çıkmış demektir. — Kalb hastalığından muztarib olan Serdâr-ı-Ekrem zayıf bir rivayete göre Kastamonu'dan ve daha kuvvetli olan ikinci bir rivayete göre de işte bu Erzurum konağından itibaren ata binemediği için «Taht-ı-revan» la seyahat etmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Özdemir-oğlu'nun «Kara-Kaytas» isminde çok yaşlı ve uğurlu bir harb atı vardır : Otuz yaşını geçmiş gösterilen bu meşhur atın kişnemesi zafer alâmeti sayılır! Âhiret yolculuğuna benziyen bu son seferine taht-ı-revan'la götürülen büyük serdârın Kara-Kaytas'ına binememesi bir rivayete nazaran asker arasında hayra alâmet sayılmamıştır).

7 Eylül = 12 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Çaldıran'a varması.

(«Çaldıran sahrâsı» bu tarihten 71 sene evvel Yavuz Sultan Selim'in meşhur zaferini kazanmıya gelmiş ve geldiğinin ertesi gün de kazanmış olduğu ermeydanıdır : 1514 = 920 vukuâtının «22 ve 23 Ağustos» fıkralarına bakınız. Ordu buraya geldiği zaman o şanlı hâtıranın tâzelendiği rivayet edilir. Çaldıran'da bir gün kalan ordu içinde :

— Şâh geliyor!
diye bir şâyia çıkıp bu eski zafer sahnesinin uğurlu hâtırasından dolayı askerin

şevkine sebeb olmuşsa da, o sırada yakalanan bâzı esirlerden şâhın 12 gün evvell yaylaya çıkmak üzere Tebriz'den ayrılmış olduğu öğrenilmiştir).

9 Eylül = 14 Ramazan, Pazartesi : «Kara-dere» konağında Cağal-oğlu kuvvetlerinin orduya iltihâkı.

(Bu sırada Van ve Erivan beylerbeyliğinde Cağal-zâde/Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa bulunmaktadır : Bu paşa için 1583 = 991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mevcudu hakkında 6 binden 40 - 50 bine kadar muhtelif rivayetler bulunan askerinin intizam ve ihtişâmiyle Serdâr-ı-Ekrem'in takdirini kazanan Cağal-oğlu'nun bundan iki gün evvel Çaldıran sahrâsında orduya iltihak etmiş olduğu hakkında da bir rivayet varsa da doğru değildir. — Bir kaç senedir hudut boylarında beylerbeyi olmak itibariyle Safavîlerin ahvâline yakından vâkıf olan Sinan Paşa bir rivayete göre kendi ricâsiyle bir konak önden gitmek üzere «çarhacı» tâyin edilmiş ve ordu Hoy üzerinden Tebriz'e doğru hareketine devam etmiştir).

20 Eylül = 25 Ramazan, Cuma : Ordunun Sûfiyân/Sofyan menzilinde konaklaması.

(Osman Paşa ordusunun Çaldıran-Karadere-Hoy-Merend/Marand üzerinden bu gün gelip konaklamış olduğu Sûfiyân/Sofyan menzili Tebriz'in şimaligarbîsindedri; bâzı menbâlarda Safavîlerle ilk muharebenin burada olduğundan bahsedilirse de doğru değildir : Orduda bizzat bulunarak kendi gözüyle gördüğü vukuâtı «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum monografisinde sırayla kaydetmiş olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş bu noktayı şöyle anlatır :

Bist-ü-penciydî meh-i savmın eyâ rûh-î revân
Asker-i İslâma menzil oldu mülk-î Sûfiyân
Gelmedî düşmen yoğ îdî karşu durmâğa mecâl
Lîk âzıkcî ilê taşrâda kıldîlar kıtâl

Sûfiyân konağında gösterillen ilk muharebe bundan bir gün sonra bu menzille Tebriz arasındaki «Âbvâr» konağında olmuştur: Aşağıki fıkraya bakınız. Bu gün yalnız Harîmî'nin «Azıkçı» dediği ve diger bâzı müelliflerin de «otluğa giden at-oğlanları» dedikleri seyislerle Safavî pişdarları arasında bir «elleşme» olmuş ve bu kavganın büyümesi ertesi günkü ilk muharebeyle neticelenmiştir : İşte bundan dolayı bâzı menbâlarda iki gün üstüste iki muharebe olmuş gibi gösterilir. — Bu sırada Osman Paşa ordusunda Harîmî-Çavuş'dan başka ikinci bir müverrih olarak «Şecâatnâme» sâhibi Dal-Mehmet Bey de vardır : Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat çok defa bu iki şâhidin ifâdeleri arasında bile mühim farklara tesadüf edilir).

21 Eylül = 26 Ramazan, Cumartesi : Tebriz civârında «Âbvâr» muharebesi.

(Bu ilk muharebe Tebriz'in şimaligarbîsine tesadüf eden ve yanlış olarak «Alivâr» şeklinde de kaydedilen «Âbvâr» da veyahut daha zayıf bir rivayete göre şehrin cenubuna tesadüf eden «Şam-Gazân = Şenb-i-Gaazân» civârında vukua gelmiş gösterilir : Bu tarihten 51 sene evvel Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbul-İbrahim Paşa'nın bir kale yaptırarak tahkîm etmiş olduğu «Şenb-i-Gaazân» mevkii için 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu iki rivayetin birincisi doğru, ikincisi yanlıştır : Çünkü ordunun cenuba sarkması bu ilk muharebeden sonradır : Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Safavîler bakımından bu vukuâtın en mühim menbâı olan «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» de Tebriz'in işgalinden evvel vukua gelen bu ilk muharebe tamamiyle meskût geçilmektedir: Buna mukabil Osmanlı menbâlarındaki tafsilât arasında da bâzı mühim ihtilâflara tesadüf edilir! Mesellâ Tebriz'i kurtarmak için gelen ve muhtelif menbâlarda «Şâh-oğlu» ve «Koç-kapan» gibi lâkaplarla anılan İran veliahdi Sultan Hamze-Mirzâ ile Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın bu muharebeye bizzat iştirâk edip etmedikleri kat'î surette belli olmıyacak kadar ihtilâflıdır! Bir rivayete göre Safavî saltanatının kahraman veliahdi bu harbe bizzat iştirâk etmeyip bir dağ ardında durmuş ve ikinci bir rivayete göre de ordusunun harekâtını bizzat idare etmiştir! Tıpkı bunun gibi, o sırada hasta bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da umumiyetle harbe iştirâk etmeyip harekâtın idaresini Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya havâle etmiş gösterilirse de, Sinan Paşa'yı Diyarbekir beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa ile beraber pişdar vaziyetinde gösteren ikinci bir rivayete göre Serdâr-ı-Ekrem Yeniçeri ile merkezde durup Anadolu askerini sağ ve Rumeli askerini de sol cenâhına almıştır! Fakat birinci rivayet daha doğrudur. — Hamze-Mirzâ'nın kumandasında en seçme askerlerden mürekkeb olan Safavî kuvvetlerinin mıkdarı hakkında da 12 bin, 17 bin ve 30 bin gibi muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: Bu sırada İran esas ordusunun Şâh Muhammed-Hudâbende kumandasında Ucân yaylasına çekilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Kuşluktan ikindiye veyahut ikindiden akşama kadar sürmüş olan bu ilk muharebede her iki taraf da bir çok telefâta uğramış olmakla beraber, Hammer'in iddiâ ettiği gibi Osmanlılar mağlûb olmamış, bilâkis Safavîler ric'ate mecbur oldukları için Tebriz yolu açılmış ve hattâ bundan dolayı Serdâr-ı-Ekrem başta Cağal-oğlu Sinan Paşa olmak üzere muhtelif paşalara kıymetli mükâfatlar ve askere ihsanlar vermiştir.

Harîmî-Çavuş ordunun gurura kapılıp düşmanı tâkib etmemiş olmasını tenkid ederse de, bunu Serdârın hastalığıyla izah eden bir rivayet de vardır).

22 Eylül = 27 Ramazan, Pazar : Tebriz'de sokak muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Âbvâr» konağından kalkan ordu bu sabah «Şûrâb» sahillerine gelmiştir: Türklerin «Acısu/Acıçay» dedikleri «Şûrâb» yahut «Telhrûd» ırmağı Tebriz'in şimalinden geçip garba doğru akarak Urmiye gölüne dökülür. Bir gün evvelki müsâdemede ric'at etmiş olan Hamza-Mirzâ, Osmanlı ordusunun bu ileri hareketinde tekrar taarruza geçmişse de bir takım iz'ac hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. Vaktiyle Kanunî devrinde Osmanlı ordusu buraya geldikçe şehrin harâb olmasını istemiyen Tebrizliler dâimâ teslim oldukları için bu sefer de orduda öyle bir ümid olduğu Harîmî-Çavuş'un şu beytinden anlaşılmaktadır:

Ânın içün bir ikî mil denlü kônuldu baîd
Sulh içün âdem gelür dîyû olûnurdû ümîd

Fakat bu seferki vaziyet büsbütün başkadır: İskender-Beg-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sindeki izâhâta göre Özdemir-oğlu Osman Paşa daha Şarkî-Anadolu'da ilerlediği sıralarda İran şâhı Muhammed-Hudâbende'nin riyâsetinde bir «Kengeş = Meşveret» meclisi toplanmış ve bu meclisde Tebriz meselesi müzakere edilmiştir: Bir taraftan Osmanlı ordusunun azameti, bir taraftan Safavîlerin «Adı-yaman» lâkabını taktıkları Osman Paşa'nın bütün şarkı titreten askerî şöhreti ve nihayet bir taraftan da İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasında saltanat verâseti meselesinden dolayı yıllardanberi hüküm süren ihtilâfın o sırada dâhilî bir harbe inkılâb edecek kadar şiddetlenmesi Safavî saltanatını temelinden sarsacak bir buhranla karşılaştırmıştır. Tabiî bu vaziyette Safavî hükûmeti bir taraftan dâhilî buhranı yatıştırmıya çalışırken, bir taraftan da hâricî tehlikeye karşı koymak mecburiyetindedir: Şâhın riyâsetin-

deki «Kengeş» meclisi işte böyle bir vaziyette toplanmıştır. O sırada İran tahtında bulunan ve Birinci Tahmâsb'ın oğlu olan Muhammed-Huhâbende'nin gözlerinden ma'lûl olması bu bedbaht hükümdarı ilkönce karısının, sonra Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın ve nihayet bunlar sırayla izâle edildikten sonra da oğlu ve veliahdi Hamze-Mirzâ'nın elinde oyuncak hâline getirmiştir : 1576 = 984 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

Bu vaziyet bir taraftan da Safavî saltanatının istinâd ettiği Türkmen oymaklarının beyleri arasında şiddetli bir ihtiras devri açılmasına sebeb olmuş, şâhın oğullarından ve Hamze-Mirzâ'nın kardeşlerinden henüz küçük bir çocuk olan Abbas-Mirzâ'nın Horasan valiliğinde bulunmasından istifade ve küçük prensin lalalığında birbirini istihlâf eden Türkmen beyleri Kazvin'deki merkezî hükûmete karşı cephe alarak Hamze-Mirzâ'ya mukabil Abbas-Mirzâ'nın veliahdliğini te'mine kalkışmış, bu vaziyet üzerine Horasan'la Irâk-ı Acem veyahut şarkî İran'la garbî İran arasında şiddetli bir mücâdele başlamış ve bu tehlikeli mücâdele Özdemir-oğlu'nun Tebriz seferi esnasında çok mühlik bir buhran derecesine varmıştır.

Bu son buhranın alevlenmesine sebeb olarak veliahd Hamze-Mirzâ'nın büyük bir densizliğinden bahsedilir : Kahramanlığı nisbetinde sefahatiyle de şöhret bulan Safavî veliahdi bundan biraz evvel kadeh arkadaşlarından ve Ustaclu beylerinden Feth-oğlu Alikuli-Hân'ın sözüne kapılarak Ustacluların rakîbi olan «Türkmen» ismindeki oymağın beylerinden Tebriz valisi «Emîr-Hân'ı azledip İran'ın en müdhiş zındanı olan Kahkahâ kalesine attırmış ve onun yerine Feth-oğlu Alikuli-Hân'ı Türkmen usulünce «Kardaşlık» ittihâz ederek Âzerbaycan valiliğine tâyin etmiştir; basit bir şey gibi görünen bu idarî değişiklik, hakikatte «Türkmen» oymağının yerine «Ustaclu» oymağının Âzerbaycan'a hâkim olması demektir; işte bunun üzerine «Türkmen» ler hem saraydan, hem ordudan çekilip Hemedân'a gitmişler ve oranın valisi olan Tekelü-Muhammed-Hân'la beraber Kazvin'e karşı cephe almışlardır! Kâşân valisi Muhammed-Hân-Türkman da bunlara iltihak etmiş ve bu suretle Tekelü ve Türkmen oymakarı Kazvin hükûmetine karşı Hemedân'ı bir muhâlefet ve mücâdele merkezi hâline getirmişlerdir : Veliahdin işte bu vaziyete karşı Kahkahâ kalesindeki Emîr-Hân-ı idâm ettirmesi dâhilî mücâdelenin başlamasına sebeb sayılır. Tabiî bu suretle Horasan'dan sonra Irâk-ı-Acem'in cenubu da şimalinde bulunan pâyıtahta karşı cephe almış demektir : Özdemir-oğlu'nun Âzerbaycan seferi işte bu karışık vaziyete tesadüf ettiği için, hükûmete karşı muhâlif vaziyet alan «Türkmen» ve «Tekelü» oymaklarıyla bunların müttefikleri olan Fars ve Kerman kuvvetleri hükûmetin Osmanlılara karşı müdâfaa teşebbüslerine iştirâk etmek istememişlerdir.

Hâdisâtı Safavî bakımından tetkik eden «Âlem-ârây-ı Abbâsî» ye göre, yukarda şâhın riyâsetinde toplandığından bahsettiğimiz «Kengeş» de Osman Paşa'nın tehdid ettiği Tebriz'in askerî vaziyeti görüşülürken iki fikir münakâşa edilmiştir :

1 — İtidal ve ihtiyat tarafdârı olan bâzı beyler büyük ve mâmur bir ticaret merkezi ve hattâ o zamanki İran'ın en zengin şehri olan Tebriz'in harâb olmasına meydan vermemek için tıpkı vaktiyle Birinci Tahmâsb'ın Kanunî'ye karşı yaptığı gibi tahliye edilmesini, şehir ahalisinin «Karaca-dağ» a naklini, iâşe yollarının tutulmasını ve bu suretle büyük bir ordu toplanmasına vakit kazanılıp Osmanlılara istediği zaman istenildiği yerde taarruz edilmesini teklif etmişlerdir;

2 — Bir çok müfrit ve mağrur şahsiyyetler Tebriz'in yüz bini bulan erkek nüfusundan yarısının eli silâh tutanlardan olduğunu, bunların kadınlarıyla servetlerini muhâfaza ve müdâfaa etmek için icâbında sokak muharebesi bile yapabileceklerini ve onlar içerden müdâfaa ederken dışardan da eldeki Safavî kuvvetlerinin taarruza geçmeleri Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmış olacağını ileri sürmüşler ve Kengeş'de bulunan Tebriz mümessilleri de bu fikre iştirâk etmişlerdir.

Uzun bir münakâşadan sonra işte bu ikinci fikir üzerine ekseriyyet hâsıl olmuş,

«Âlem-ârây-ı Abbâsî» müellifinin dediği gibi doğru yol bırakılıp yanlış yola sapılmış, yâni bu gibi meclislerde hemen dâimâ görüldüğü gibi hissin sesi aklın sesini bastırmıştır.

Tebriz ahâlisine derhal tebliğ edilen bu karar üzerine halkın şehirden çıkması kat'î surette men'edilmiş ve hattâ yasak dinlemiyerek çıkmıya kalkışacak kimseler için çok ağır cezâlar tâyin olunmuştur.

Tebriz'in bâzı Osmanlı menbâlarında da temâs edilen müdâfaa tertibâtı işte bu karar üzerine yapılmıştır. Bu tertibât ikiye ayrılır : İlk iş olarak mahalle teşkilâtı yapılmış, her sokak ve mahalle teşekkülünün başına o semt ahâlisinden bir kumandan tâyin edilmiş ve işte bu milis teşkilâtının gayretiyle ikinci iş olarak şehrin her tarafında «Gûşe-bend»ler, siperler, meterisler kurularak kuvvetli bir tahkîmât şebekesi vücuda getirilmiştir.

Şehir civârındaki «Şûrâb = Acısu» konağına gelen Osmanlı ordusunda beklendiğinden bahsedilen teslim teklifinden eser çıkmaması işte bundan dolayıdır. Fakat bu intizar uzun sürmemiş, Osmanlı alayları Âzerbaycan'ın bu zengin ve mâmur merkezine doğru ilerliyerek şehrin şimaliyle şimaligarbîsinde bulunan «Istanbul» ve «Gecil» kapularından içeri girmiş, sokak tahkimâtı topla yıkılmış, dünyanın en muntazam ordusuna karşı Tebrizlilerin milis teşkilâtı mühim bir mukavemet gösteremediği için ahâli korkuya kapılmış ve bir kaç müsâdemeden sonra Osmanlı kuvvetleri şehrin şarkındaki «Sâhib-âbâd» meydanıyla «Devlethâne-i Hümâyûn» ismindeki saraya kadar ilerlemişlerdir : Osmanlı menbâlarına göre «Sultan-Hasan = Uzun-Hasan» câmiinin de bulunduğu bu kısım şehrin yarısı demektir. İşte bu suretle o gün akşama kadar Tebriz'in yarısı harben işgal edilmiş, o gece icâb eden yerlere toplar yerleştirilmiş, müfrezeler konulmuş ve sokaklarda kollar gezmiştir.

Osmanlı menbâlarında Safavîlerin Tebriz muhâfızı olarak yukarda Âzerbaycan valiliğine tâyin edilmiş olduğunu gördüğümüz Ustaclu beylerinden «Feth-oğlu Alikuli-Hân»dan bahsedilirse de, o sırada bu bey veliahdin maiyyetine iltihak etmiş olduğu için Tebriz muhâfızlığına onun kardeşi «Hüseyn-kuli-Sultan» tâyin edilmiş ve gene Ustaclu beylerinden «Pîr-i-Gayb-Hân» da bir mıkdar kuvvetle yardıma memur olmuştur : Şehir muharebesinin umumî idaresi işte bu iki beyin elindedir.

Uzun zaman İran'ın pâyıtahtı olan Tebriz şehrinin o sırada çok mâmur olduğu rivayet edilir : Asırlardanberi İran'a hâkim olan Türk hânedanlarının kurdukları muhteşem saraylar, altın ve lâcivert işlemeli konaklar, iki üç katlı ve çinilihanlar, hamamlar, câmiler, medreseler, «Hıyâbân» denilen ağaçlı yollar, bağlar, bahçeler ve her türlü medenî âbideler bu büyük ve zengin ticaret merkezini Asya'nın en parlak sitelerinden biri ve hattâ İskender-Beg-Münşî'ye göre birincisi hâline getirmiştir; gene ayni menbâa göre umumiyetle zengin tüccarlardan mürekkeb olan halka ait evler bile başka memleketlerdeki ümerâ konakları kadar güzeldir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Tebriz'de Safavî devrine ait iki saray gösterir : Bunların en güzeli Birinci Tahmâsb'ın yaptırdığı «Heşt-Bihişt», öteki de yukarda bahsi geçen eski Âzerbaycan valisi Emîr-Hân'ın yaptırdığı «Beylerbeyi-sarayı» dır; fakat bunlardan başka İskender-Beg-Münşî'nin «Devlethâne-i-Hümâyûn» dediği «Çerendâb» sarayı da vardır : Gene ayni menbâa göre bu üçüncü sarayın «Heşt-Bihişt» civârında olduğu anlaşılmaktaysa da bu gün harâbesi bile kalmamıştır : Yalnız «Heşt-Bihişt» ve «Beylerbeyi» saraylarının hârâbeleri veyahut bâzı bakıyyeleri vardır. — Tebriz'in Osmanlı ordusuna teslimi için aşağıki fıkraya bakınız).

22/23 Eylül = 27/28 Ramazan, Pazar/Pazartesi gecesi: Tebriz şehrinin teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz sokak muharebelerinin muvaffakıyetsizlikle neneticelenip şehrin yarısı kadar yerin Osmanlı ordusu tarafından işgal edilmesi ve

Tebriz'in şimalindeki Surhâb dağını ve bilhassa bu dağın üstünde «Devlethâne-i-Surhâb» denilen şato tarzındaki müstahkem sarayı merkez ittihâz eden Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın idaresindeki kuvvetlerin de Osmanlı istilâsına mâni olmaması ve olamıyacak vaziyette bulunması Tebriz'in müdâfaasına memur olan «Hüseyn-kuli-Sultan» la «Pîr-i-Gayb-Hân» ın maiyyetlerindeki ümerâ ve askerle beraber gece karanlığında şâhın maiyyetine iltihak etmek üzere şehirden kaçmalarına sebeb olmuş ve işte bu vaziyet üzerine artık büsbütün ümitsiz kalan ahâli Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya Tebriz müftisi «Mevlâna İnâyetullâh-oğlu Mevlânâ Muhammed Ali» riyâsetinde bir hey'et gönderip halkın malına ve canına dokunulmamak üzere «Aman verilmek» şartiyle teslim teklif etmişlerdir: Serdâr-ı-Ekrem sokak muharebelerinden ve şehrin yarısı işgal edilmiş olduğu için teslim teklifinin geç kalmış olmasından dolayı uzun serzenişlerde bulunmakla beraber, halkın müslüman olması ve bu kadar güzel bir şehre kıyılamıyacağı gibi bir takım mülâhazalarla murahhasların ricâlarını kabul edip Osmanlı tâbiiyyetini ihtiyâr etmek şartiyle Tebrizlilere aman vermiş ve Harîmî-Çavuş'un :

Oturakdur dîyu nısf-ül-lêylde oldû nidâ

mısrâından anlaşıldığına göre gece-yarısı orduya «Ateş-kes» emri verilmiştir : Bununla beraber İskender-Beg-Münşî'ye göre Tebriz zenginlerinden bir kısmı servetlerini evlerinin gizli yerlerine sakladıktan ve hattâ gömdükten sonra gece karanlığında âileleriyle beraber kaçıp gitmiş ve bunların çoğu şehir hâricinde İranlı çapulcular tarafından vurulmuştur. — İran'ın eski pâyıtahtı ve Âzerbaycan'ın tarihî merkezi olan bu büyük ve mâmur şehir işte bu suretle Safavî Türklerinden Osmanlı Türklerine intikal etmiş demektir.

Tebriz şehri Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son fethettiği yerdir : Bu şehir bu tarihten evvel Yavuz Sultan Selim'in «Çaldıran» ve Kanunî Sultan Süleyman'ın «Irâkayn» seferinde üç defa daha işgal edilmiş olduğu için, bu sefer dördüncü defa zaptedilmiş demektir; Çaldıran seferindeki ilk işgalinde Yavuz dokuz gün kalıp onuncu gün hareket edilmiştir : 1514 = 920 vukuâtının «6 ve 15 Eylül» fıkralarına bakınız. İkinci işgali Kanunî devrindeki Irâkayn seferindedir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Üçüncü işgali de gene ayni sefer esnasındadır : 1535 = 941 vukuâtının «30 Haziran» fıkrasına bakınız. Kanunî Sultan Süleyman o meşhur «Irâkayn» seferinde Tebriz'e üç defa gelmiş, birincisinde bir gece, ikincisinde on sekiz gün ve üçüncüsünde de yedi gün kalmıştır : 1534 = 941 vukuâtının «28 Eylül», 1535 = 942 vukuâtının «3 Temmuz», «20 Ağustos» ve «27 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tebriz'in bu ilk üç işgalinden birincisiyle ikincisi arasında 20, ikincisiyle üçüncüsü arasında 1 ve birincisiyle üçüncüsü arasında da 21 sene geçmiştir : Yavuz devrindeki ilk işgalle Üçüncü Murad devrinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu seferki dördüncü işgali arasında geçen müddet 71 senedir; Kanunî devrindeki ikinci ve üçüncü işgallerinden bu dördüncü işgaline kadar da 50 - 51 sene geçmiş demekir. — Bu son işgalin bundan evvelkilerden farkı, şehrin mülhakatiyle beraber Osmanlı devletine ilhak edilmiş olmasında gösterilebilir: Aşağıki fıkraya da bakınız.
Tebriz işte bu tarihten itibaren 18 sene, 28 gün Osmanlı idaresinde kalmıştır: 1603 = 1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Eylül = 28 Ramazan, Pazartesi : Âzerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkı ve bu ilhâk kararının ilânı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tebriz şehri 22/23 Eylül = 27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi teslim olduğu için, gece-yarısından itibaren ateş kesilmiş ve bu sabah erkenden Serdârı-Ekrem orduda bulunan beylerbeyleriyle sancak-beylerini vesair erkân ve ümerâyı büyük bir meclis hâlinde toplayıp ahâli mümessilleri Osmanlı tâbiiyyetini kabul etmiş oldukları için şehre aman vermiş olduğunu tebliğ etmiş, Tebriz başta olmak üzere bütün Âzerbaycan'ın

Türkiye'ye ilhak edilmiş olduğunu bildirmiş ve meclisde hazır bulunan ümerâdan bu ilhakın münâdîlerle orduya ilânını ve askerin artık Osmanlı tebaasından olan ahâliye ve Osmanlı toprağı hâline gelen memlekete hiç bir zarar vermemelerinin te'minini istemiştir. O sırada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup vukuâtı bir şâhit vaziyetinde tâkib eden Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum eserinde Serdâr-ı-Ekrem'in meclis toplamasından bahsederken bu mühim meseleyi şöyle anlatır :

Cêm' kıldî mîr-i-mîrân û emîrânî hemân
Dîdi Tebriz halkı tâbi' olmağın virdüm emân
Pâdişâhun oldu Âzerbâycân ikdâm ilê
Askerî zapteylenüz lutf île sa'y-î tâm ilê
Hem nidâ kılsun münâdîler didî ol sâzkâr
Padişâhundur vilâyet kılmasunlar târmâr
Hâzır ôlanlar didî fermânunâ canlar fedâ
Ordu içrê hep bu üslûb üzre ôlundû nidâ

Bununla beraber aşağıda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında görüleceği gibi, Yeniçerilerin ertesi gün yaptıkları çapulculuk çok büyük ve çirkin bir gaile şeklini almıştır).

23 Eylül = 28 Ramazan, Pazartesi : Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan murassâ tahtın Üçüncü Murad'a takdimi.

(Son Mısır valileri Hadım-Mesih ve Hadım-Hasan Paşa'ların zulümleriyle irtikâpları halkın çok haklı şikâyetlerine sebeb olmuştur : Bunlardan Hadım-Mesih'in altı senede binden fazla adam idâm ettirdiği ve halefi olan Hadım-Hasan'ın da zulüm ve rüşvetle efsânevî hazîneler topladığı rivayet edilir! İşte bundan dolayı Kanunî devrindeki «Makbûl-İbrahim Paşa» ya nazîre olarak Üçüncü Murad devrinde de padişahın «Ayşe-Sultan» ismindeki kızının nişanlısı olan Boşnak devşirmelerinden vezir İbrahim Paşa valilikle Mısır'ın ıslâhına mêmur olmuştur : Kanunî devrindeki Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Mısır ıslâhâtına hareketi için 1524 = 930 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin İbrahim'i gibi Üçüncü Murad'ın İbrahim'i de padişahın hem makbûlü, hem dâmâdı olmakla beraber henüz Vezir-i-a'zam değildir : Bu paşa, 1582 = 990 senesinin sonlarında Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe terfi edilip Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmayla İskenderiyye'ye gönderilmiştir.

İbrahim Paşa'nın Mısır'daki icraâtı ıslâhâttan ziyâde muazzam bir servet toplamaktan ibaret gösterilir! Kölemen beylerinin asırlar boyunca yığdıkları servetlerden dolayı o zamanki Mısır çok zengin bir memleket vaziyetini hâlâ muhâfaza etmektedir : Fazla olarak, İbrahim Paşa'dan evvelki son vali Hadım-Hasan Paşa'nın biriktirdiği hazîneleri azledildiği zaman gizlemiş olduğu da rivayet edilir! İbrahim Paşa işte bunları bulup zaptetmiş ve tıpkı selefi gibi kendisi de Mısır zenginlerinden bir haylı servet toplamıştır.

Ötedenberi ölkeler fethetmiş muzaffer kumandanların seferlerinden dönerken padişahlara harb ganîmetlerinden hediyeler takdim etmeleri âdettir : Meselâ Barbaros merhumun Akdeniz zaferlerinden ve Hadım-Süleyman Paşa'nın da Hint-deniziyle Kızıl-deniz seferlerinden Kanunî Sultan Süleyman'a getirdikleri ganîmetler Osmanlı müverrihlerinin dillerinde destan gibidir : Misâl olarak 1537 = 944 vukuâtının «Eylül-Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Osmanlı müesseselerinin bozulmıya başladığı Üçüncü Murad devrinde bu eski zafer an'anesi de tereddi ederek taşradan İstanbul'a gelen bütün paşalarla beylere teşmil edilmiş olduğu için, İbrahim Paşa'nın iki buçuk sene Mısır'da kaldıktan sonra yavuklusu Ayşe-Sultan'la evlenmek üzere İstanbul'a gelirken her halde kaynatasını her kesten fazla memnun edecek en parlak «pîşkeş»lerle gelmesi pek ta-

biîdir! İbrahim Paşa bu hususta yalnız Mısır'dan değil, Suriye'den de istifade etmiştir.

Istanbul'a gelirken Şam-Trablusu'na kadar kara yolunu tâkib etmiş olan Paşa, Mısır'dan sonra Suriye ıslâhâtiyle de meşgul olmuş ve rivayete nazaran yirmi bin askerle büyük bir tenkil hareketine girişerek Suriye'nin Sayda'dan Akkâ'ya kadar sahil boyuna hâkim olan Dürzü beyi «Maan-oğlu» nu hem sızdırmış, hem vurmuştur! O sırada Lübnan'la Suriye'de beş Dürzü beyliği vardır: Bunların üçü Osmanlı hâkimiyyetine boyun eğdiği halde, en mühimleri olan Maan-oğlu'nun kafa tuttuğu ve hattâ İbrahim Paşa Suriye'ye geldiği zaman kendisini karargâhına dâvet ettiği halde itimâd etmediği için gelmemiş olduğu rivayet edilir: Paşa'nın Dürzülere karşı gösterdiği şiddet işte bundandır; o sırada Istanbul'dan 25 gemilik bir filo ile gönderilen asker de Sayda'da karaya çıkarılmış, tenkil hareketlerinde bir çok ganîmetler alınmış ve hattâ bir rivayete göre o zamanın âdetince Istanbul'a zafer alâmeti olarak dört yüz kelle gönderilmiştir! İbrahim Paşa Lübnan emâretine Osmanlı tarafdârı olan Baalbek emîri «Ali-bin-Harfûş» u tâyin ettikten sonra, Kılıc-Ali Paşa'nın Şam-Trablusu'na götürdüğü 25 kadırgalık filoyla Istanbul'a dönmüş ve padişaha getirdiği hediyelerin bir kısmını işte bu 28 Ramazan = 23 Eylül Pazartesi günü ve bir kısmını da bayramdan sonra 6 Şevvâl = 1 Teşrinievvel Salı günü takdim etmiştir.

İlk takdim edilen «Pîşkeş» ler «Taht-ı zümürrüdîn» denilen ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan büyük ve altın üstüne murassâ tahtla «altmış üç yük hazîne ki yüz yetmiş üç bin üç yüz beş altun» paradır. İki gün sonraki bayram münasebetiyle bu muhteşem tahtın kurulmasına bizzât şâhid olan Selânikî-Mustafa Efendi şu izâhâtı verir:

«Seksen bin miskal altundan bir taht-ı zümürrüdîn ki envâ' kıymetlü cevâhir ile müzeyyen ve murassa' olup üstâd-ı kâmiller kemâl-i letâfetde tarh-u-tarsî itmüşler: Meselâ ednâ cevâhir ki zeberced ve pîrûzedür, beyza-i kebûterden aşağı olanı komamuşlar ve Frenk-pesend yâkutun zerd-ü-kebûd olanını ve zümürrüdün ef'iyi kör iden gaayet a'lâlarunu nazara merguub mevâzıa vaz'idüp bir vechile zîb-ü-ziynet virüp kalemkârlukda ve savadda ol denlü ızhâr-ı kemâl-i san'at itmüşler ki bu vechile nümûne-i devrân herkiz görülmüş ve işidilmiş değüldür».

Bu muhteşem tahtın altın aksâmını «seksen bin miskal» gösteren Selânikî'nin rivayeti doğru olduğu takdirde, bir «miskal» bir buçuk dirhem hesabiyle tahtın üstünde 120 bin dirhem, yâni eski okka dört yüz dirhem hesabiyle tam üç yüz okka altun bulunması lâzımgelir! Bu altın tabakanın üstünde en küçükleri birer «beyza-i kebûter = güvercin yumurtası» büyüklüğündeki kıymetli taşlar da umumiyetle zebercedle sarı ve mavi yâkuttur: Selânikî'nin «ef'îyi kör» ettiğinden bahsettiği zümrütler de «Rûhullâh-il-Kazvînî» nin «Cevher-ül-cevâhir» ine göre engerek yılanlarının gözlerini kör ettiğine ve hattâ ezilip yutulduğu takdirde bu tehlikeli yılanın zehrini tesirsiz bıraktığına inanılan çok kıymetli ve nâdir bir zümrüt nev'idir.

İbrahim Paşa'nın bu muhteşem tahtı Mısır'dan getirdiği mâlûm olmakla beraber, nasıl temin ettiği ve kimin yaptırdığı pek belli değildir; Hammer'in rivayetine göre Mısır san'atkârlarından Derviş Bey'in nezâreti altında kuyumcu İbrahim Bey tarafından yapılmıştır: Vezir İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad'a ilk parti olarak takdim ettiği bu tarihî tahtla 173,305 duka altını Mısır beylerinin hediyesidir. Selânikî'nin biraz müphem bir ifâdesine göre Derviş ve İbrahim Beyler bu tahtı Mısır'da yaptırdıktan sonra Istanbul'da kurmuşlardır:

«Ümerây-ı Mısriyyeden nekkaş ve ressâm Derviş ve Dergâh-ı-Âlî müteferrikagânı zümresine ilhak buyurulan kuyumcu İbrahim Bey san'atları ile mükemmel olup kuruldu».

Hammer bunu Mısır beylerinin hediyeleri içinde gösterdiği halde, hiç bir mehaz zikretmiyen Hayrullâh Efendi bilâkis İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğuna kaani'dir:

«Müşârünileyh İbrahim Paşa altundan masnû' zümürrüdlü yâkutlu bir taht-ı âlî-baht tanzim ettirüp padişaha takdim eyledi».
Bir müfredât defterine istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey'e göre de : «Mısır beyleri nâmına değildir; İbrahim Paşa'nın topladığı şeylerdendir».
Bu tarihten üç gün sonra 1 Şevvâl = 26 Eylül Perşenbe tarihine tesadüf eden bayram günü bu murassâ taht Topkapu sarayında «Bâb-us-Saâde = Ak-ağalar kapusu» önüne kurulmuş, Üçüncü Murad o gün devlet ve saray erkânının bayram tebriklerini işte bu yeni tahtında kabul etmiş ve saltanatın ilgasına kadar geçen 337 sene içinde Osmanlı padişahları cülûs ve muâyede merâsimlerinde ekseriyyetle işte bu altın ve murassâ tahta oturmuşlardır. Bununla beraber, bâzen başka tahtlar da kullanılmıştır.

Murassâ tahtın takdiminden bir hafta sonra İbrahim Paşa'nın kaynatası Üçüncü Murad'a takdim ettiği şahsî hediyelerin kıymeti de «yirmi kerre yüz bin altun», yâni iki milyon altın tahmin edilmiştir).

24 Eylül = 29 Ramazan, Salı : Tebriz yağması.

(Tebriz şehri işgal ve ilhak edilmiş olmakla beraber, Serdârlık karargâhiyle ordu kuvây-ı-külliyesi iki gündür «Şûrâb = Acısu» boyundadır : Yukarda bu sene vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. Onun için dışarda bulunan Yeniçerilerle Segbanlar Serdâr-ı-Ekrem'in «23 Eylül» fıkrasında gördüğümüz ilhak karariyle beraber ilân ettiği «Aman» şartının neticesi olan yağma yasağına tahammül edemiyerek bu sabah erkenden çapulculuğa başlamışlar ve hattâ ahâliden ellerine geçirdiklerini esir almıya kalkışmışlardır : Tabiî bu çirkin hareket Serdârın bir gün evvel ilân ettiği teslim şartlarına mugayirdir! Onun için Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hastalığına rağmen atına binip işin önüne geçmek için pek çok uğraştığı rivayet edilir : Fakat Paşa'nın gayreti halkı esâretten kurtarabilmişse de yağmaya mâni olamamıştır; tabiî bunun sebebi, şehre harben girmiş olan askerin kan hakkı iddiâ ederek aman tanımamasıdır. Harîmî-Çavuş hasta serdârın bu müşkil vaziyetini şöyle anlatır :

Fitneyê bâis olur gördü yok ol işdê savâb
Emri tûtulmâduğundan çekdiler gaayet hicâb
Mâl yağmâsî içün virdî rızâ çünkim vezîr
Râzı olmâdı velî kavmîni kılmâğâ esîr
Tiz nidâ oldû esîrînî getürsün her kişî
Kim inâd eylerse hayr olmâyısar ânun işî

İşte bu suretle âsi askerlerin ellerinden bin müşkilâtla kurtarılıp ordugâha toplanan esirlerin :

Pâdişâh-î dîne kul olduk nedür bû zulm-ü-hayf

diye feryâd ettikleri ve mallarından vazgeçip canlarını kurtarmak için çığlıklar kopardıkları rivayet edilir :

Bir musîbet vâkı' oldû kavm-i Tebrîzê o gün
Nâle vû zârîlerî kıldî felek bağrînı hûn

Bununla beraber hiç kimsenin kanına girilmemiş ve hattâ esâretten kurtarılanlar Paşa'nın emriyle serbest bırakılmıştır :

Cem'idûben şehre gönderdîler ol dem pür melâl
Tâ ki her kes hânesindê ôturâ âsûde-hâl

İşte bu çirkin vak'adan anlaşılacağı gibi, Yeniçeri ocağı uzun zaman memleket içinde bir fitne ve fesat kaynağı olduktan sonra, artık hudut boylarında ve hattâ memleket dışındaki harb sahnelerinde bile devletin baş belâsı hâline gel-

miştir : Bilhassa Üçüncü Murad devrindeki Şark seferlerinde bu acı vaziyetin bir çok tecellilerine tesadüf edilir).

25 Eylül = 30 Ramazan, Çarşanba : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'e girişi.

(22 Eylül=27 Ramazan Pazar günündenberi Tebriz'in şimalindeki «Şûrâb = Acı-su/Acıçay» boyunda bulunan ordu bu gün şehrin cenubuşarkîsine tesadüf eden ve «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» da «Serendâb» tahrifine uğrıyan «Çerendâb» semtine gelmiştir : O sırada Erzurum defterdarlığında bulunduğu için vukuâtı yakından tâkib eden Gelibolulu-Âlî ordunun «Şam-Gazan = Şenb-i-Gaazân» konağından «Şûrâb» konağına nakletmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir : Çünkü ordu Tebriz'e şimaligarbîden gelmiştir, halbuki «Şenb-i-Gaâzan» şehrin cenubunda ve cenubugarbîsine müsâdif bir vaziyettedir. Bâzı Osmanlı menbâlarında «Şûrâb» ın kıble, yâni cenup tarafında bir sahrâ gösterilmesi de doğru değildir. Fazla olarak o sırada Safavîler tarafında bulunan «Âlem-ârây-ı Abbâsî» müellifi İskender-Beg-Münşî Osmanlı ordusunun «Şurâb = Acısu» dan kalkıp Tebriz'in cenup tarafına gelerek «Çerendâb» da konaklamış olduğundan bahsetmekte olduğu gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş da «Acısu = Şûrâb» menzilinden kalkılıp şehrin şarkına tesadüf eden «Serendâb = Çerendâb» mevkiine gelinmiş olduğundan bahsetmektedir : İskender-Beg'in «Çerendâb» ı cenupta göstermesine mukabil Harîmî-Çavuş'un «Serendâb» ı şarkta göstermesi her halde bu isimdeki kenar-mahalle ile şehir kapusunun cenubuşarkîye tesadüf etmesinden mütevellid olmalıdır. Tebriz'in 26 mahallesinden biri sayılan «Çerendâb» ın o zaman bağlık-bahçelik bir yer olduğunu söyliyen Harîmî-Çavuş işte bu bağlarla bahçeler arasında çadırlar kurulduğundan bahsetmektedir. — Serdâr-ı-Ekrem bu gün Çerendâb karargâhından şehre girip câmilerle sarayları gezdikten sonra otağına dönmüştür. — Askerin bu gün gene bâzı taşkınlıklarda bulunduğu ve meselâ şâhın sarayını yıkmıya kalkıştıkları rivayet edilir).

26 Eylül = 1 Şevvâl, Perşenbe : «İki bayram» tebriki.

(Bu gün erkân ve ümerânın hem Ramazan bayramı, hem Âzerbaycan fethi münasebetiyle Serdâr-ı-Ekrem'i tebrik edip hil'atlerle taltif edilmiş olmaları «ıydeynin ictimâı» sayılır).

27 Eylül = 2 Şevvâl, Cuma : Tebriz'de ilk Cuma-namazı.

(Garb'ın Hıristiyan şehirleri fethedildikçe en büyük kiliseleri derhal câmiye tahvil ederek ilk Cuma-namazının askerî merâsimle kılınmasını millî bir an'ane hâline getiren Osmanlı Türkleri bu an'aneye Şiî şehirlerinde de riâyet etmişlerdir; Şiîlerin «Çehâr-Yâr'a sebb-ü-şetm» ve «Sebb-i Şeyheyn» âdetlerinden dolayı Sünnîler nazarında bir Şiî câmiinin zaptı bir Hıristiyan kilisesinin câmiye tahvili kadar mühimdir : «Sebb-i Şeyheyn» meselesi için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir alayla şehre giren Osman Paşa «Sultan-Hasan=Uzun-Hasan» câmiinde erkân, ümerâ ve askeriyle beraber Cuma-namazı'nı kılmış ve Üçüncü Murad nâmına hutba okunmuştur; bu merâsime şehirdeki Sünnîler de iştirâk etmişlerdir : Milâdî takvim hesabiyle ve aradaki «Grégorien» ıslâhâtı da hesab edilmek suretiyle bu tarihten 71 sene 9 gün evvel Yavuz Sultan Selim'in ayni câmide kıldığı ilk Cuma-namazı için 1514 = 920 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 4 Şevvâl, Pazar : Tebriz kalesinin inşâsına başlanması.

(Umumiyetle 2 Şevvâl = 27 Eylül Cuma tarihinden bahsedilirse de o gün bayram tâtiline tesadüf etmektedir; fazla olarak Özdemir-oğlu'nun maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş Serdâr-ı-Ekrem'in 3 Şevvâl = 28 Eylül Cumartesi günü şehri gezip kale yerini seçtikten sonra işte bu 4 Şevvâl = 29 Eylül Pazar günü inşaâta başlanmış olduğunu :

Çâr Şevvâl oldu çün yevm-ül-Ahaddâ âşkâr
Bâşlandî olmağâ ta'mîr o hısn-î nâmdâr

beytiyle tasrih etmiş olduğu için, burada onun şehâdeti diger rivayetlere tercih edilmiştir.

Bu meşhur kalenin ikmal tarihinde de ihtilâf vardır : Osmanlı menbâlarında inşaâtın 30, 34, 35, 36 ve Safavî müverrihi İskender-beg-Münşînin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sinde de 40 gün sürmüş olduğu hakkında birbirini tutmaz bir takım rivayetlere tesadüf edilir! Fakat umumiyetle inşaâtın ordu Tebriz'den hareket etmeden evvel ikmâl edilmiş olduğunda ittifak edildiğine ve ordunun hareketi de 4 Zülka'de = 28 Teşrinievvel Pazartesi gününe müsâdif olmasına nazaran en kuvvetli rivayetin inşaâtı 30 gün sürmüş gösteren birinci rivayet olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu'nun seçtiği kale yeri «Heşt-Bihişt» sarayının bulunduğu sâhadır : Sarayı da içine alacak kadar geniş tutulan kalenin çevresi on iki bin yedi yüz arşın gösterilir : Askere kol kol taksim edilmiş olan inşaât büyük bir gayret ve sür'atla ikmâl edilmişse de, kale içinde evler yapmaya vakit müsâid olmadığı ve mevsim sonunda ordu kışlağa çekileceği için, şâhın sarayı Beylerbeyine ve müştemelâtı da Tebriz muhâfazasında kalacak askere tahsis edilmiştir. — Kuvvetli toplarla takviye edilen kaleye 7 - 8 bin muhâfız konulmuş olduğunda umumiyetle ittifak edilmekle beraber, bu mıkdârı on beş bin gösteren daha zayıf bir rivayete de tesadüf edilir.

Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'de bir kale yaptırması, Osmanlı hâkimiyyetinin Yavuz ve Kanunî devirlerindeki muvakkat işgaller gibi geçici bir muvaffakıyetten ibaret kalmayıp sağlam temellere dayanmasını te'min maksadiyle izah edilir: Vaktiyle Kanunî devrinde iyi bir asker olmıyan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa da «Şenb-i-Gaazân» da bir kale yaptırmışsa da, şehir hâricinde bulunduğu için bir çok tenkitlere uğrıyan o lüzumsuz kaleden hiç bir fayda görülmemiştir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Özdemir-oğlu bu sefer şehir içinde bir kale yaptırmakla Makbûl-İbrahim Paşa'nın hatâsını tashih etmiş demektir.

Serdâr-ı-Ekrem'in tedbirleri bundan da ibaret değildir : Âzerbaycan'ı Osmanlı hâkimiyyetinde tutabilmek için Tebriz kalesiyle Erzurum ve Van gibi hudut vilâyetlerinin kuvvetlerini kâfi görmiyen Osman Paşa'nın Kırım Hânlığını da bu vazifeyle mükellef tutmak istediği ve hattâ o sırada kendi ordusunda bulunan Gazi-Giray'ı işte bu maksatla Kırım hânlığına ve «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'i de Kefe beylerbeyliğine inhâ etmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır : Bu iki zât için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına ve Tebriz eyâletine tâyin edilen ilk beylerbeyi için de aşağıda bu sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Tebriz kalesinin inşâsı esnâsında Safavîler bir takım tâciz hareketlerinde bulunmuşlardır; meşhur Tebriz katliâmı da işte bu hareketlerle alâkadardır: Aşağıki fıkralara bakınız).

15 Teşrinievvel = 20 Şevvâl, Salı : Neheng muharebesi.

(«Âlem-ârâ» müellifi İskender-Beg-Münşî'nin izâhına göre Tebriz'in Osmanlılar tarafından işgali üzerine Safavîler vaziyeti müzâkere edip büyük bir meydan

muharebsine girişmiyerek çete harbleriyle Osmanlı ordusunu iz'ac etmiye ve nihayet Tebriz'deki kuvây-ı-külliyye Anadolu'ya dönerken bu iz'ac hareketlerini büsbütün şiddetlendirdikten sonra hududdan geri dönüp Tebriz kalesini muhâsara ve zabtetmiye karar vermişlerdir : Tebriz şehrinin dört fersah mesâfesinde bulunan Neheng-deresinde bu gün vukua gelen muharebe işte bu plânın tatbikıne doğru ilk adım demektir; Safavî veliahdi Sultan-Hamze-Mirzâ'nın Müneccim-başı'ya göre otuz bin kişilik bir orduyla yaklaşmakta olduğunu haber alan Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa, Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa ile Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa'yı bir mıkdar askerle düşmanı karşılamıya me'mur etmiştir : Bu günkü muharebeye Hamze-Mirzâ bizzat iştirâk etmeyip ileri sürdüğü kuvvetleri maiyyetindeki beylerden Korcu-başı Kuli-Beg'in kumandasına vermiş ve bu suretle bir «yoklama» hareketi yapmak istemiştir. «Âlem-ârâ» ya göre Cağal-oğlu Neheng-deresindeki asıl kuvvetleri göremeyip düşman çarhacılarını esas kuvvet zannetmiş, bunlarla harbederken her tarafdan taarruza uğramış ve Harîmî-Çavuş'un rivayetine göre de o sırada pusuda bulunan Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa Cağal-oğlu'nu istirkab ettiği için yardıma gelmiyerek bozulmasına sebeb olmuştur! «Âlem-ârâ» da Osmanlı zâyiâtı on bin maktul gösterilirse de bu rivayetin son derece mübâlâgalı olduğu muhakkaktır; gene bu Safavî menbâma göre bozguna uğradıktan sonra bir yarış atıyla Tebriz'e kaçan Cağal-oğlu Sinan Paşa Serdâr-ı-Ekrem'in huzuruna çıkınca çok şiddetli tekdirler işidip korkaklıkla ittiham edilmiştir. — İskender-Beg-Münşî, Safavî kumandanı Kuli-Beg'in bu muvaffakıyet üzerine mukabil bir Osmanlı hareketinden korkarak derhal geri çekildiğinden bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel = 21 Şevvâl, Çarşanba : Tebriz katliâmı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Neheng vak'asının Tebriz ahâlisine ümid ve heyecan vererek bir takım taşkınlıklara sebeb olduğundan ve hattâ yalnız başlarına dolaşan Osmanlı askerlerine tecâvuz edip öldürmiye başladıklarından bahsedilir; o sırada orduda bulunan Harîmî-Çavuş bu vaziyeti :

Diş ile yerlerdi el değdirmeyüp erkek dişi

şeklinde izâh edip kadınları bile bu tecâvuzlara iştirâk etmiş gösterir. Tabiî bu hâl Osmanlı ordusunda mukabil bir galeyâna sebeb olmuş ve gene ayni menbaa göre asker arasında birdenbire :

Katl-i-âm emroldu dîyû bir sedâ ôlur ıyân

şeklinde ifâde edilen bir şâyia dolaştığı için Tebriz ahâlisi kılıçtan geçirilmiye başlamış, Peçevi'ye göre bu meşhur katliâm «üç gün üç gece» sürmüş ve Müneccim-başı'ya göre de «Tebrizliden on bin kadar âdem katl ve ehl-ü-ıyâlleri esîr» edilmiştir. Umumiyetle Özdemir-oğlu'nun bu fâciadan çok müteessir olduğu ve hattâ hastalığına rağmen atına binip men'ine teşebbüs ettiği halde muvaffak olamadığından bahsedilirse de, Gelibolulu-Âlî'nin ve ondan naklen Peçevî'nin izâhı büsbütün başkadır :

«Meger asker-i İslâmdan on-onbeş âdem soyunup hammâma girmişler : Tûlengî ve Yetîmân-ı-Tebrîz dedikleri eşkıyâdan ba'zıları ki şâhlarına dahî itâatleri yok idi, bu müslümanları hammâmda basmışlar ve kanlarını hammâm suyu gibi akıtmışlar. Serdâra mün'akis olduğu gibi :

— Bre hemen bunlara kılıc, katl-i-âm!
didi

— Biz bunlara eman virdikçe ve himâyet ittikçe anlar fesâdların arturırlar!
deyü izhâr-ı renciş ittiği gibi avâm bu kadarca ruhsat bulunca şehre koyuldular, buldukları sâdât-u-eşrâfı ve tüccâr ve erbâ-ı hırefi üç gün üç gece kırdılar. Bu hususda Serdâr az çok rencis ile bir hatây-ı fâhiş itti ki sonraki nedâ-

met fâide virmedi ve kendüsü tekrar «Emandur!» didiği ve askere tenbîh ve nidâ ittirdiği, bizzât, şehre varup bir nice âdem katlettirdiği ve câbecâ korucular ve yasakçılar koduğu nesneyi müfîd olmadı»
Bununla beraber, Selânikî-Mustafa Efendi, tıpkı ordu'da bulunan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'la «Âsafî» mahlaslı Dal-Mehmet-Çelebi'nin dedikleri gibi Serdârın bu fâciada hiç bir taksîri olmadığını anlatır :
«Şehir halkından ba'zı lâîn tenhâ düşürdükde askerî tâifesinden ahz-i intikam üzre oldukları ma'lûm ve zâhir olup derunlarında olan ukde sebebiyle dâd almağa bahâne isterler iken hikmet-i İlâhî ile askerün lisânına cârî olur ki :

— Bunlar katl-i-âm olmak gerekdür ve illâ bunlar mutî' olmazlar ve hakka kaail olmazlar!
didiklerini Serdâr Hazretleri işidüp :

— Allâhu-Teâlâ saklasun!
diyüp kat'â cevâz göstermeyüp rızâsı yoğ iken nâgehânî bir gün bir velvele kopup umumen leşger-i-İslâm yarağa (= silâha) yapışup :
— Katl-i-âmdur!
deyü seğirdişüp Osman Paşa'nın dahî mizâcında küllî fütûr olmağla:

— Vay, vây!
deyü acz-ü-inkisâr birle ata binüp def-i şerr-ü-şur itmeğe kaadir olamayup asker dahî zabt-u-men'olunmayup ol şehir yağmâ olup nehb-ü-gaaret eylediklerinden gaayet muztarib-ül-hâl olup nüks vâkı' olmuş...»
Bu muhtelif rivayetlerin mukayesesi, asker arasına «Katl-i-âm emri» şeklinde bir şâyia düştüğünün muhakkak olduğunu göstermektedir : Her halde Osman Paşa'nın hamamdaki Osmanlı askerlerini kılıçtan geçiren ve «eşkıyâ» denilen «Yetîmân-ı- Tebrîz» hakkında verdiği haklı bir te'dib emrinin bir «katl-i-âm» emri şekline sokulmuş olması lâzımgelir; Paşa'yı ittihâm eden Peçevî'nin bile ordu efrâdından bahsederken «avâm bu kadar ruhsat bulunca» işi büyütüp bütün halka teşmil etmiş göstermesi de bu noktayı te'yid edecek bir delil demektir. Hattâ Osman Paşa'nın elebaşı vaziyetinde bulunan bâzı askerleri derhal astırmış olduğu bile büyük bir kuvvetle rivayet edilir ve ölüm hastalığı da işte bu fâcianın verdiği teessürden mütevellid gösterilir : Aşağıki fıkraya bakınız).

18 Teşrinievvel = 23 Şevvâl, Cuma : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölüm hastalığı.

(Ötedenberi kalb hastalığından muztarib olan Tebriz fâtihinin uğradıgı bu son krize sebeb olarak yukarıki fıkrada gördüğümüz müdhiş «katl-i-âm»dan bahsedilir. Bu rivayetin doğru olması pek tabiî olmakla beraber, diger bir takım buhranların da bu âkıbette müessir olduğu anlaşılmaktadır : Meselâ Safavîlerin dışardan yem ve erzak tedârikine imkân bırakmamaları bir taraftan Müneccim-başı'nın tâbiriyle «askerde kaht-u-galâdan ıztırâb» hâsıl olmasına sebeb olmuş ve bir tarafdan da ordu hayvanları yemsizlikten telef olmıya başlamıştır. Harîmî-Çavuş bu vaziyeti şöyle anlatır :

Mâh-ı Şevvâlün yigirmî üçü çün sâhib-firâş
Olduğû demdê kodû bâlîn-i mevt üstüne bâş
Düşmen-î dîn işidüp bû hâletî sürdü safâ
Koomaz oldû taşradan zâd almağa ol pür-cefâ

Kahraman hastanın teessürünü artırıp âkıbetini tesri eden sebeblerden biri de kendisinin yukarıki fıkrada gördüğümüz muharebeleri bizzat idare edemiyecek kadar rahatsızlandığını duyan Kapu-kullarıyla Rumeli askerlerinin ısyâna başlayıp tıpkı vaktiyle Yavuz'un Çaldıran seferinde olduğu gibi:
— Göç isterük!
diye Istabul'a dönmek için bağırışıp çağırışmaları ve hattâ hasta Serdârın otağını başına yıkacak kadar küstahlıkta ileri gitmeleridir : «Âlem-ârâ» ya göre

düşman casusları Osmanlı ordusunun bu perişan hâlini Safavî karargâhına muntazaman bildirmişlerdir).

25 Teşrinievvel = 1 Zülka'de, Cuma: Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın zaferi.

(Safavîlerin «Adı-yaman» lâkabını taktıkları Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz hastalığı yüzünden Osmanlı ordusunda hâsıl olan karışıklık, gene yukarda bu senenin «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz askerî plânın tatbikine daha büyük bir şevk ile devam etmelerinde en mühim âmil sayılabilir; Harîmî-Çavuş'un «Gonçe-i Bâğ-ı Murâd»ın da bu vaziyet şu mısrâlarla ifâde edilmektedir :

Yevm-i Cum'â gurre-î Zülka'de çün itdî zuhûr
Düşmen-î Ashâbda hadden ziyâd oldû gurûr
Cem'olup Şehzâde önüne gelür ol kavm-i şûm
Öldü ol (Âdî-Yaman) dirler senündür ceyş-i Rûm

Osmanlıların «Koç-kapan» dedikleri Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın bu günkü taarruzu işte bu vaziyetle alâkadardır : «Âlem-ârâ» şehzâdenin kumandasındaki Safavî kuvvetlerini on iki bin kişiden ibaret gösterir; tabiî bu rakamda Safavîlik gayretinin mühim bir te'siri vardır. — Artık bizzat ordu başına geçebilecek hâli kalmıyan Özdemir-oğlu, Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı kendi yerine Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına ve Selânikînin rivayetine nazaran onun muhâfız olarak «kal'ada kalmağa teallül» etmesinden dolayı Tebriz kalesi muhâfızlığıyla beylerbeyliğine de Trablusuşam beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'yı tâyin etmiş ve hattâ Peçevî ile Müneccim-başı'ya göre Tebriz kalesini üç yıl muhâfaza edebildiği takdirde vezâret pâyesiyle Budin beylerbeyliğine naklini va'detmiştir. İşte bundan dolayı bu günkü muharebede Osmanlı kuvvetlerine yeni Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa kumanda etmiş ve Diyarbekir valisi Mehmet Paşa, Karaman valisi Murad Paşa, yeni Tebriz valisi Hadım-Ca'fer Paşa ve Trabzon valisi Hüseyn Paşa gibi kumandanlar da maiyyetine verilmiştir : Bunlardan Karaman valisi Murad Paşa sonradan Sadr-ı-a'zam olup Celâlîlerin tenkili bahânesiyle Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulümler ve cinâyetlerle meşhur olan Hırvat dönmesi Kuyucu-Murad Paşa'dır. — Cağal-oğlu'nun Kaymakamlığıyla Ca'fer Paşa'nın Tebriz valiliğini bir gün sonraya müsâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır. — «Târîh-i Âlem-ârâ» da bu günkü muharebe Tebriz civârında «Fahusfenc» ırmağının kenarlarında olmuş gösterilir. — Orduda bulunan Harîmî-Çavuş Osmanlıların muzaffer olduğundan bahsederse de doğru değildir : İskender-Beg-Münşî'nin Safavî zaferine aid rivayetini Müneccim-başı da te'yid etmektedir. — Muharebe sabahtan akşama kadar devam ettikten sonra Serdâr-Kaymakamının korkaklık göstermesinden dolayı Osmanlılar mağlûb olmuş, Sinan Paşa ordu merkezine doğru kaçmış, Trabzon valisi Hüseyn Paşa şehîd olmuş, Karaman valisi Kuyucu-Murad Paşa kuyu gibi derin bir çukura düştüğü için o tarihten itibaren «Kuyucu» lâkabını almıya başlamış, Diyarbekir valisi Mehmet Paşa da onun üstüne düşünce sarığının ucu dışarda kaldığı için Safavî tâkibcileri tarafından görülüp çıkarılmış ve İskender-Beg'in izâhına nazaran ağır yaralı olduğu için kafası kesilmişse de ayni çukurdan sağlam çıkarılan Murad-Paşa esir edilip şâhın ordugâhına yollandıktan sonra İran'ın en meşhur zındanı olan Kahkahâ kalesine sevkedilmiştir. — Sıhhî vaziyeti çok fena olan Özdemir-oğlu'nun üzerinde bilhassa işte bu felâketin son bir darbe tesiri yaptığından ve Serdârın Cağal-oğlu'nu üç gün huzuruna kabul etmediğinden bahsedilir).

28 Teşrinievvel = 4 Zülka'de, Pazartesi : Ordunun Tebriz'den hareketi ve «Şenb-i-Gazan» zaferi.

(Vazifesine Diyarbekir eyâleti de ilâve edilen Tebriz beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşâ'nın emrinde kale muhâfızı olarak sekiz bin askerle bir mıkdar erzak ve cephâne bırakıldıktan sonra sefer mevsimi sona erdiği için Anadolu'ya avdet edilirken artık son demlerini yaşıyan Serdâr-ı-Ekrem bir taht-ı-revâna konulmuş, Maraş ve Amasya askerleri pişdar ve Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasındaki kuvây-ı-külliyye de dümdar vaziyetini almıştır. — Yukarıki fıkralarda gördüğümüz baskın hareketlerindeki muvaffakıyetlerle Özdemir-oğlu'nun ölmüş olduğu ve hattâ ölümünün gizli tutulduğu hakkındaki şâyialardan dolayı cür'eti büsbütün artan Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ bâzı Osmanlı menbâlarında otuz bin gösterilen askeriyle Tebriz'in cenubugarbîsindeki «Şenb-i-Gazan» konağında Osmanlı dümdârına hücum etmişse de, bilhassa Sipâhîlerin şiddetli mukabelelerinden dolayı akşama doğru bozguna uğrayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır : Müneccim-başı Osmanlıları bu vak'ada da bozulmuş gibi gösterirse de, orduda bulunan Harîmî-Çavuş'la Safavî müverrihi İskender-Beg'in ifâdelerine nazaran öyle olmadığı muhakkaktır. Bununla beraber Safavîler iz'ac hareketlerine devam etmişlerdir: Aşağıda «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de, Salı/Çarşanba gece-yarısı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı tarihinin en büyük kahramanlarından olan Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa kış yaklaştığı için memlekete dönmekte olan ordunun idaresini Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına tâyin ettiği Van valisi Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya tevdi ettikten sonra, çok ağırlaşan sıhhî vaziyetinden dolayı bir taht-ı-revâna konularak ordunun merkezinde ve Yeniçerilerin muhâfazası altında Tebriz'den çıkarılmış, şehrin cenubugarbîsindeki Şenb-i-Gazan'da kazanılan muharebeyi idrâk etmiş ve oradan kalkılıp Acemlerin «Telhrûd» dedikleri «Acısu/Acıçay» boylarında konakladığı zaman Allâhın rahmetine ermiştir. — Bâzı menbâlarda ölüm tarihi 5 Zülka'de = 29 Teşrinievvel Salı gününe müsâdif gösterilirse de, merhumun maiyyetinde vukuâtın zabtına me'mur olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş Osman Paşa'nın bu seferine aid olan «Gonçe-i Bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum kronolojisiyle Ferhad Paşa'nın bundan sonraki Şark seferine aid olan «Gencîne-i Feth-i Gence» ismindeki gayr-i-münteşir eserinde 5/6 Zülka' de = 29/30 Teşrinievvel Salı/Çarşanba gecesi vefat etmiş olduğunu iki defa tasrih etmiştir; bu iki yazmanın birincisinde :

«Menzil-i mezburda mâh-ı Zilka'denin altıncı günü Çarşanba gecesi altıncı sâatde merhum Osman Paşa'nın feth-i iklîm-i bakaa ve teshîr-i memâlik-i Ukbâ içün azm-i râh-ı adem ve seyr-i gülzâr-ı İrem eyledikleri» şeklindeki başlığın altında sıralanan mısrâlar içinde son hastalık müddetiyle ölüm yeri şöyle anlatılır :

Hastalık çekdî on üç gün cümle ol kân-î kerem
(Acisu) da eyledî hoş azm-i iklîm-i adem

Gene ayni müellifin Ferhad Paşa seferlerine aid olan diger eserinde de Osman Paşa'nın ölüm tarihine aid fıkra şöyledir :

«Mürg-i rûh-i Hümâ-pervâzı Hicret-i Nebeviyye Zülka'desinün altıncı Çarşanba gicesinde nısf-ul-leylde cânib-i âşiyân-ı Firdevs-i berîne pervâz eylemişdür».

Yukarıki beyitte ölüm hastalığının «on üç gün» sürdüğünden bahsedilmektedir : Bundan evvel gördüğümüz gibi, Paşa'nın bu son hastalığı «18 Teşrinievvel = 23 Şevvâl Cuma günü» başlamış olduğu için, o günle öldüğü gece sayılmak şartiyle Harîmî-Çavuş'un bu kaydi de doğrudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın 933 = 1526 — 1527 tarihinde dünyâya geldiği hakkındaki rivayet doğru olduğu

takdirde, bu 993 = 1585 tarihinde öldüğü zaman Milâdî takvim hesâbiyle 58 - 59 yaşlarında olması lâzımgelir : Bâzı menbâlarda 60 yaşında ölmüş olduğundan bahsedilmesi Hicrî takvime göredir. — Osman Paşa'nın ölümüne sebeb olan hastalık, yukarda da gördüğümüz gibi «Angine = Hunak» denilen kalb hastalığıdır : Selânikî tarihinde «Zahîr = Dysenterie» den bahsedilirse de doğru değildir. — Bu ölüm hastalığında Paşa'nın etrafında muhtelif hekimler bulunduğundan bahsedilir : Bunların başında ordu Reîs-ül-etıbbâsı Hikmetî-Çelebi vardır. — Büyük kahramanın kendini hiç kaybetmeden maiyyet erkâniyle helâllaştıktan ve vasiyetlerini tamamiyle söyledikten sonra can verdiği rivayet edilir : Bu vasiyetlerden biri de cenâzenin Diyarbekir'e götürülüp orada defni hakkındadır.

Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın doğumundan ölümüne kadar hayatı iki kısma ayrılabilir : 933 = 1526 — 1527 den 980 = 1572 — 1573 tarihinde Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin edilinceye kadar ilk 46 senesi kâmilen Mısır, Habeşistan, Yemen ve Irak gibi sıcak iklimlerde geçtikten sonra, son 12 - 13 senesi de Şarkî-Anadolu ve Kafkasya gibi soğuk yerlerde mücâdeleyle geçmiş ve Mısır'da daha 14 yaşındayken devlet hizmetine girişinden Tebriz civârında ölünceye kadar hemen hiç dinlenmeden hayatını hep er-meydanlarında geçirmiş ve altmışına basmadan ölüşünde her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmuştur.

Osmanlı menbâlarında Özdemir-oğlu Osman Paşa umumiyetle Çerkes gösterilir ve bilhassa «Mısır çerkeslerinden» olduğu söylenir : Milliyet isimlerinin çok defa coğrafî mefhumlara göre gelişi-güzel kullanıldığı devirlerde bu kelimenin «Kafkasyalı» mefhumuna karşılık tutulduğunu gösteren bir çok vaziyetler vardır. Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa'nın aslen «Dağıstanlı» olduğu hakkındaki rivayete ve Dağıstanlıların ekseriyet itibariyle muhtelif tarihlerde gelmiş Türk dalgalarının bakıyyelerinden mürekkeb olmasına nazaran Özdemir-oğlu'nun Türk ırkına mensubiyyeti çok kuvvetli bir ihtimal dahilindedir; anasının da Mısır Abbâsîlerinden olduğu rivayet edilir : Yemen ve Habeş fütûhâtiyle meşhur olan babası San'â fâtihi Özdemir Paşa için 1547 = 954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına, âilesi ve babasının yerine kendisinin Habeş beylerbeyliğine tâyiniyle San'â'nın Zeydîlerden istirdâdına me'mur edilmesi hakkında 1567 = 975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» ve «30 Kânunuevvel» fıkralarına, ikiye ayrılmış olan Yemen ve San'â vilâyetlerinin birleştirilmesinden hâsıl olan eyâlet valiliğine tâyini için 1568 = 975 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına, Mısır'da bir mıkdar kuvvet hazırladıktan sonra Yemen seferine hareketi için ayni sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, Taaz'in istirdâdı için 1568 = 976 vukuâtına, Yemen'in en müstahkem mevkilerinden olan Kahire kalesini istirdâd ettikten sonra bir takım siyasî sebeblerden dolayı Istanbul'a gelmesi için 1569 = 976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına, İran'a karşı Şirvan ve Gürcistan seferine me'mur olan Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın maiyyetine tâyini için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına, Diyarbekir beylerbeyliğinden ma'zul olduğu halde Sokullu'nun şerrinden çekindiği için Istanbul'a gidemeyip o civârdaki kışlaklarla yaylaklarda vakit geçirdiği sırada Şark seferine gelen Lala-Mustafa Paşa ordusuna Erzurum civârında iltihâkı için ayni sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına, Serdârın tevdi ettiği harb idaresini eline alıp kazandığı Çıldır zaferi üzerine Türk ordusuna Gürcistan yollarını açması için gene o sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına, Koyun-geçidi zaferini kazanarak Şirvan yollarını da açması için gene ayni senenin «9 Eylül» fıkrasına, vezâret pâyesiyle Şirvan ve Dağıstan umumî valiliğine tâyiniyle Lala-Mustafa Paşa'nın kendisine karşı duymıya başladığı ilk kıskançlık tezâhürleri için gene o sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına, Dağistan şamhalının Istanbul'da «Dağistan güzeli» diye şöhret bulan yeğeniyle izdivâcı için gene ayni sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına, birinci Şamahı muharebesinde kazandığı parlak zafer için gene o sene vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına, Lala-Mustafa Paşa'nın kıskançlık hissiyle kendisine yardım etmemesi yüzünden kazanamadığı ikinci Şamahı muharebesindeki fedâkârlıkları için gene ayni sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına, Şirvan'ı tahliye edip Şamahı'dan Demirkapı'ya hareket etmek mecburi-

yetinde kalması için 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına, Hazar donanmasının kurulmasındaki rolü için 1579 = 987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Şirvan'ın istirdâdı için Kırım hânıyla beraber Demirkapı'dan hareketi için ayni sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasına, Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı için gene o sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına, Lala-Mustafa-Paşa'nın Özdemir-oğlu'na yardım için gelmiş olan Kırım hânını avdet mecburiyetinde bırakarak kendisine karşı cephe alması için gene ayni sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına, Kür boyundaki Safavî karargâhına yaptırdığı baskın hareketi için 1581 = 988 vukuâtının son fıkrasına, Istanbul hükûmetinin Kırım-Kafkasya üzerinden Demirkapı'ya gönderdiği takviye kıt'aları için 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Niyâz-âbâd vak'ası için 1583 = 991 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavîlere karşı giriştiği «Meş'ale savaşı» ndaki en büyük zaferi için ayni sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına, Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'nın ikinci defa istirdâdı için gene o sene vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Demirkapı'dan ve Kafkasya-Kırım üzerinden Istanbul'a hareketi için gene ayni sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, o sırada zuhur eden Kırım ısyânının tenkili için 1584 = 992 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Kefe'den Istanbul'a gelişi ve istikbal merâsimi için ayni sene vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabul edilerek fevkalâde teveccühlerle ihsanlara mazhariyyeti için gene o sene vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına, Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini için gene ayni sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına, Kırım'da çıkan ısyânı tenkil için Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi için gene o sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, son hazırlıklarını gördükten sonra Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi için gene ayni sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına, Kastamonu'ya muvâsalatiyle kendisi oradayken Kırım meselesinin tesviyesi için gene o sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasına, Kırım buhrânı yatıştırıldıktan sonra Özdemir-oğlu'nun Sadâret makamına ilâveten İran'a karşı Şark Serdârlığına tâyini hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyûn» un Kastamonu'ya vürûdu için bu 1585 = 993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına, Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi için gene bu senenin «4 Nisan» fıkrasına, Erzurum önlerine muvâsalatı için «1 Ağustos» fıkrasına, Erzurum'dan Tebriz'e hareketi için «11 Ağustos» fıkrasına, Tebriz civârındaki Abvâr muharebesi için «21 Eylül» fıkrasına, Tebriz şehrindeki sokak muharebeleri için «22 Eylül» fıkrasına, Tebriz'in teslim olması için «22/23 Eylül» fıkrasına, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkını ilân etmesi için «23 Eylül» fıkrasına, Tebriz yağması için «24 Eylül» fıkrasına, Özdemir-Oğlu'nun Tebriz'e girişi için «25 Eylül» fıkrasına, ilk Cuma namazı için «27 Eylül» fıkrasına, Tebriz katliâmı meselesinde Osman Paşa'nın vaziyeti için «16 Teşrinievvel» fıkrasına, ve nihayet ölüm hastalığı için de «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Harîmî-Çavuş'un kaydine göre Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece Kethudâsı felâketi gizli tutup yalnız Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya haber vermiş ve o da bu kara-haberi askerden gizli tutmuştur. Bununla beraber daha son günlerdenberi ölüm haberi düşman ordusuna kadar aksetmiş olduğu için, o acı haberin bu tedbire rağmen çarçabuk yayıldığı hakkında da bir rivayet vardır : hattâ bundan dolayı büyük kahramanın tabutu «Kara-Kaytas» ismindeki harb atına yüklenerek Van'a getirilmiş ve ilkönce cenâze namazı bir rivayete göre işte orada kılındıktan sonra Diyarbekir'e götürülerek sûr içinde ve şehrin şarkında bulunan Kurşunlu-câmi civârında hâlâ mevcud olan türbesine defnedilmiştir. Bu çifte kubbeli türbedeki kitâbe şöyledir :

Budur Sultan Murad-Hânun vezîri
Ki feth oldû elindê mülk-i Şirvân
Yedî yıl terk-i taht itdi elinden
Hudâbendê Muhammed şâh-ı İrân
Tatar-Hân oldû âsî pâdişâha
Anun ref'î olundû bûna fermân

Koyup Şirvânı gitdi âsi Hâna
Kesüp bâşın yerîne dikdi bir hân
Dönüp Tebriz'i aldı oldu târîh
Cihandâ nâm koydu göçdü Osmân

993 = 1585

Bu kitâbe, bir sofa vaziyetinde bulunan birinci kubbe altından sonra gelen ikinci kubbe kapısının üstündedir: Lâhdin üstünde kitâbe yoktur. — Selânikî-Mustafa Efendi:

«Merhum Osman Paşâ'nun dünyây-ı fânîde bir vâlidesi ve bir duhteri kaldı» derse de, Dağistan şamhalının yeğeni olan ve fevkalâde güzelliğinden dolayı Istanbul'da büyük bir şöhret kazanıp «Dağistan güzeli» diye anılan karısı da kendisinden sonra yaşamış ve hattâ pâdişahın emriyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya nikâhlanarak Bosna'ya gitmiştir. — Üçüncü Murad devrinin en parlak şahsiyyeti ve hattâ millî kahramanı olan ve bütün Osmanlı tarihinin de en büyük askerlerinden biri olduğunda hiç şüphe olmıyan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü Istanbulda millî bir mâtem te'siri yapmış ve hattâ bu kara-haber Âzerbaycan fethinin verdiği umumî neş'eyi bile izâle etmiştir. — Hicretin Onbirinci asrında yaşıyan «Bayburdlu-Osman» isminde bir müellifin «Mir'at-ı Cihân» ismindeki gayr-i-münteşir İslâm tarihinin Türklere aid kısmında Özdemir-oğlu Osman Paşa'dan bahsedilirken, Paşanın şâirliğini gösteren şöyle bir fıkraya tesadüf edilir:

«Osman Paşa ziyâde ata mâyil idi; (Baytârnâme) mûcibince bu beyt ile atun eyisin beyân eyledi, nazm itdi:

Yörüğün evsâfınî sôrarlar îsê sîze deng
Üçü ûzun üçü kıssa üçü yassî üçü geng
Ûzun ôlan boynu îlê kullağî vû kuyruğu
Kıssa ôlan arkasî vû hırdelêri uyluğu

Özdemir-oğlu'nun Tebriz fethiyle neticelenen bu son seferi 1585 = 993 senesi 4 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Kastamonu'dan Erzurum'a hareketinden gene bu senenin 29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de Salı/Çarşanba gece-yarısı ölümüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 26 gün sürmüştür. — Büyük Serdârın cenâzesini getiren Osmanlı ordusu Âzerbaycan'dan Anadolu'ya doğru giderken Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ iz'ac hareketlerine devam etmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

30 Teşrinievvel = 6 Zülka'de, Çarşanba: Şehzâde Hamze-Mirzâ'nın Osmanlı ordusuna karşı giriştiği son taarruzda mağlûbiyeti.

(Acemlerin «Telhrûd» dedikleri «Acısu-Acıçay» boylarında vukua gelen bu muharebe «Âlem-ârây-ı Abbâsî» ye göre «Nâyân» mevkiinde cereyân etmişse de gün tarihi gösterilmemiştir: Müneccim-başı tarihinde 7 Zülka'de = 31 Teşrinievvel gününden bahsedilirse de, vak'a esnâsında orduda bulunan Harîmî-Çavuş, Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece sükûnete geçtikten sonra, ertesi gün düşmanın taarruza geçtiğinden bahsettiğine göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir. — Harbin cereyân ettiği yer bir bataklık civârındadır: Hattâ bu bataklığın Osmanlı askerini içine dökmek istiyen Safavîler tarafından nehir sularıyla hazırlanmış bir tuzak mâhiyetinde olduğundan bile bahsedilir: Fakat Osmanlı ordusunun çok şiddetli mukabelesiyle ustalıklı manevrası bu sun'î bataklığa Safavîlerin düşmesiyle neticelenmiş, düşman ordusunun büyük bir kısmı imhâ edilmiş ve hattâ bu bâdireden çok güç kurtulduğu rivayet edilen Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ ordusunun bakıyyesine ric'at emri vererek artık bir daha taarruz edememiştir. — İskender-Beg-Münşî'nin

«Âlem-ârâ» sına göre İran ordusu bu tarihten on dört gün sonra, yâni gene bu senenin 13 Teşrinisâni = 20 Zülka'de Çarşanba günü Tebriz şehrini işgal edip Safavîler harb tahribâtının tâmiriyle şehrin yeniden i'mârına başlamışlarsa da, Özdemir-oğlu'nun yaptırdığı kale, Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı muhâfızlarının elinde kalmıştır).

1 Kânunuevvel = 8 Zülhicce, Pazar : Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Van'dan gönderdiği Sadâret «Mühr-i-Hümâyûnu»nun Istanbul'a getirilmesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümündenberi münhal bulunan Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Hadım-Mesih Paşa'nın ve bir rivayete göre de Şark serdârlığına Cağal-oğlu'nun tâyini.

(Tebriz'i fetheden ordu Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasında Serdâr-ı-Ekremin cenâzesini Van'a getirdiği zaman, Vezir-i-a'zamların üzerlerinde bulunması âdet ve Sadâret sıfatına alâmet olan «Mühr-i-Hümâyun» Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine göre «Ahmed Paşa-zâde Niğbolu beyi Mehmet Bey» e ve Peçevî'nin rivayetine nazaran da ordu ahvâlini sormak için Istanbul'dan gönderilmiş olan «Kapucu-başı Abdülkerim Ağa» ya teslim edilerek «Der-i devlete» gönderilmiştir : Bu iki zâtin ayni zamanda ve ayni vazifeyle yola çıkarılmış olduğundan dolayı böyle bir rivayet ihtilâfı çıkmış olmak ihtimali de vardır. Muhakkak olan nokta, Mührün «8 Zülhicce = 1 Kânunuevvel Pazar» günü Istanbul'a getirilmiş ve yeni Vezir-i-a'zamın da işte o gün tâyin edilmiş olduğudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu 1585 = 993 senesi 29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de Salı/Çarşanba gece-yarısına tesadüf eden ölümündenberi Sadâret makamı tam bir ay iki gün açık kalmıştır. — Doksanlık bir ihtiyar olduğundan bahsedilen yeni Sadr-ı-a'zam Mesih Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların dördüncüsüdür : Evvelkilerden İkinci Bâyezid devrinde iki defa Sadârette bulunan Hadım-Ali Paşa için beşinci cildin Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 23 ve 25 numaralara, Yavuz'un Mısır seferinde şehîd olan Hadım-Sinan Paşa için de 31 numaraya ve Kanunî devri Sadr-ı-a'zamlarından Hadım Süleyman Paşa için de 37 numaraya bakınız. — Devşirmeliği mâlûm olan Hadım-Mesih Paşa'nın milliyeti belli değildir. — Mesih Paşa'dan açılan ikinci vezirliğe de eski Vezir-i-a'zam Kanijeli Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir. — Peçevî ile Kara-Çelebi-zâde'nin rivayetlerine nazaran Mesih Paşa'nın Sadârete tâyin edildiği gün Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya da «Serdârlık berâtı» yazılıp Şark cebhesi «kendüye sipâriş buyurulmuş» dur: Hattâ aşağıki fıkrada göreceğimiz Ferhad Paşa ile Sinan Paşa'ya ayni zamanda birer serdârlık berâtı yazıldığı hakkında bile bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir).

1586 = 994

14 Kânunusâni = 23 Muharrem, Salı : üçüncü vezir Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyini.

(Özdemir-oğlu'nun ölümü, ordunun Anadolu'ya çekilmesi, Şark işlerinin Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi ikinci derecede bir şahsiyyet elinde kalması ve bir taraftan da Türkiye'ye ilhâkı ilân edilmiş olan Tebriz şehrinin Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ tarafından işgal edilip Hadım-Ca'fer Paşa'nın müdâfaasına me'mur olduğu Tebriz kalesinin şiddetli bir muhâsara altına alınmış olması çok buhranlı ve tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş ve işte bu mühlik vaziyet üzerine Üçüncü Murad vüzerâ ve ulemâ ile istişâre ederek «Cağal-zâde'nün serdârluğu ile iktifâ» edilemiyeceğini anladığı için Şark serdarlığına Özdemir-oğlu'ndan evvel bu

vazifede bulunmuş olan Üçüncü vezir Arnavut Ferhad Paşa'yı ikinci defa olarak tâyin etmiştir : Ferhad Paşa'nın ilk serdârlığı için 1583 = 991 vukuâtının «28 Mart» fıkrasına ve azli için de 1585 = 993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız. — İlk serdârlığından azlini hâlâ hazmedememiş olan Ferhad Paşa'nın bu ikinci tâyininden hiç memnun olmadığı veyahut işin azametinden yıldığı için yeni vazifesini istemiyerek kabul ettiği rivayet edilir; hattâ Peçevî onun bu hâlini :

«Ferhâd Pâşâ'ya bir vechile bükâ ârız oldu ki Dîvan'dan sarayına varınca gözünün yaşın dökdü»

diye anlatır! — Yeni Serdârın ilk vazifesi, muhâsara altında çok çetin günler geçirmekte olan Tebriz kalesine yardım etmektir : Mahsurların erzaksızlıktan dolayı «at ve it» etleri yedikten sonra onların bile tükendiği rivayet edilir. Özdemir-oğlu'nun götürdüğü ordunun çekilmesinden Ferhad Paşa'nın imdad götürmesine kadar takriben on ay süren bu muhâsara esnâsında Safavîlerin Osmanlı kalesine on sekiz defa taarruz edip üç defa da umumî hücum yaptıkları ve bütün bunların püskürtülmüş olduğu rivayet edilir. İâşe buhrânından kurtulmak için Ca'fer Paşa biner kişilik huruç kolları teşkil etmiş ve muhtelif rivayetlere göre bunlar 37 yahut 48 veyahut 50 ve hattâ 60 huruç hareketi yaparak düşmandan erzak, ganîmet ve esir almışlardır. — Safavîlerin bu vaziyete artık bir nihayet vermek için kale içine doğru büyük bir lâğım kazdıkları müttefikan rivayet edilir : Fakat «Âlem-ârâ» ya göre o sırada veliahd Hamze-Mirzâ'nın gözünden düştüğü için canını tehlikede gören Korçu-başı Kuli-Beg, yeğeni Cebbâr-Kuli Beg'le beraber bir gün birdenbire kalenin dibine gidip başındaki Kızılbaş külâhını atarak :

— Beni Pâşânuza aparun ve matlûbunuz meyvesin benden koparun!

diye Osmanlılara ilticâ edip lâğım kazıldığını haber vermiş, yerini göstermiş ve o nokta açılarak yer altından da Safavîlere karşı mukabil taarruzlar yapılmıştır : Hattâ ilk taarruzda baskına uğrıyan Hamze-Mirzâ'nın bir çıplak atla kaçıp başını kurtarmak zorunda kaldığı hakkında bile bir Osmanlı rivayeti vardır. — Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyini, işte bu mühlik vaziyetin en buhranlı günlerine tesadüf etmektedir).

8 Nisan = 18 Rebî'ül-âhir, Salı : Şark serdârı Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz tâyin tarihinden tam üç ay beş gün sonra hareket etmesi, hem kış mevsiminin daha evvel harekete müsâid olmamasından, hem sefer hazırlıklarından dolayıdır. — Serdâr-ı-Ekremlerin hareketlerinde âdet olduğu vechile Ferhad Paşa Kapdan-ı-Deryâ baştardasıyla Üsküdar'a geçmiş, vüzerâ ve ulemâ tarafından parlak merâsimle teşyi edilmiş ve Üsküdar karargâhındaki serdârlık otağına inerek son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Muâsır bir müellif olan Selânikî-Mustafa Efendi Üsküdar karargâhındaki son hazırlıkların «bir kaç gün» ve Solakzâde de «on beş gün kadar» sürmüş olduğundan bahsettiği halde, Hammer bu müddeti bir ay on iki gün göstererek Serdârın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketini bu senenin 21 Mayıs = 2 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününe müsâdif göstermektedir : Tabiî bu rivayetlerin te'lifi kaabil değildir; diger menbâlarda Üsküdar'dan hareket tarihi yoktur. Hattâ Ferhad Paşa'nın her iki serdârlığı ve bilhassa bu ikinci seferi için «Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence» isminde bir monografi yazmış olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş muâsır bir müellif olduğu halde, Paşa'nın Üsküdar'dan Tebriz'e kadar geçtiği menzillerden hiç birine aid hiç bir tarih göstermemiştir. — Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan götürdüğü asker beş bin Yeniçeri, Sipahî ve Silâhdarla bin topçu, bin cebeci ve bin de top arabacısından mürekkeb sekiz bin kişilik bir kuvvetle bir takım mühimmattan ibarettir : Anadolu'da askerleriyle beraber maiyyetine iltihak eden beylerbeyleriyle sancak-beylerinin getirdikleri

kuvvetlerle bu mıkdarın on mislini bulup seksen bine çıkmış olduğu rivayet edilir).

14 Nisan = 24 Rebî'ül-âhir Pazartesi : Vezir-i-a'zam Hadım-Mesih Paşa'nın istifâsı.

(1585 = 993 senesi 1 Kânunuevvel = 8 Zülhicce Pazar gününden bu güne kadar 4 ay, 13 gün Sadâret makamında bulunan ve doksan yaşında bir pîr olduğundan bahsedilen Hadım-Mesih Paşa'nın istifâsına sebeb, Reîs-ül-Küttâbın tebdili hakkındaki arz tezkiresinin Üçüncü Murad tarafından reddidir. Osmanlı inhitâtının bir çok âmilleri gibi Sarayın Hükûmet işlerine müdâhalesi de Üçüncü Murad devrinde başlamış ve ihtiyar Sadr-ı-a'zam işte buna tahammül edemiyerek «Nuhbet-üt-tevârîh» e göre :

— Kavli nâfiz olmıyan vezirlerden olmağı irtikâb idemezin!

diye istifâ etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Mesih Paşa'dan «Mühr-i-Hümâyûn» un alınmasını Rebî'ül-âhir'in 25 inci Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazartesi günü o ayın 25 ine değil, 24 üne müsâdiftir).

15 Nisan = 25 Rebî'ül-âhir, Salı: Eski Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İkinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 1592 = 1000 vukuâtının «8 Nisan» fıkrasına bakınız).

30 Ağustos = 15 Ramazan, Cumartesi: Ferhad Paşa ordusunun Tebriz'e gelip kale müdâfilerini takviyesi.

(Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ birdenbire muhâsarayı kaldırıp çekilmek mecburiyetinde kalmıştır; Gelibolulu-Âlî'nin izâhına göre Hamze-Mirzâ takımının bir sabah erkenden yok olduğunu gören mahsurlar hayret içindeyken Ferhad Paşa seksen bin askerle gelip Ca'fer Paşa'ya bin deve yükü zahîre ve hazîne teslim ettikten sonra ayni gün Revan tarafına çekilip gitmiştir! Selânikî'nin izâhına nazaran Tebriz müdâfilerine «iki yüz on yük nakd hazîne» ve bir çok zahîreden başka «on iki bin neferden mütecâviz bölükten gönüllü asker» de bırakılmıştır. Âlî-Çelebi'nin ayni gün avdet edildiği hakkındaki rivayetine rağmen umumiyetle ordunun Tebriz'de bir müddet kalıp muhâsaradan harâb olan yerleri tâmir ettikten başka yeni bir kaleyle bir takım kuleler ve karakollar yapıldıktan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiş olduğundan bahsedilir. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri tekrar işgal edilmiştir. — Kale muhâfızlığında bulunan Tebriz ve Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'nın Safavî muhâsarasına mukavemette gösterdiği büyük muvaffakıyetten dolayı vezâret pâyesiyle taltif edildiği ve hattâ vezâret menşûrunu da Ferhad Paşa'nın götürmüş olduğu rivayet edilirse de, bu tevcihin daha sonra olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Tebriz müdâfaasının 11 ay, 1 sene ve hattâ bir seneden fazla sürdüğü hakkında da bir takım mübhem ifâdeli rivayetlere tesadüf edilir).

4/5 Kânunuevvel = 22/23 Zülhicce, Perşenbe/Cuma gecesi : Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın öldürülmesi.

(Osmanlı istilâsına karşı açtığı kahramanca mücâdeleleriyle meşhur olan Sultan Hamze-Mirzâ «Âlem-ârây-ı Abbâsî» nin kaydine göre, Karabağ'da kışladığı sırada Gence civârındaki «Birencird» mevkiindeki otağında sarhoş olup yatar-

ken «Hudâverdi» isminde biri tarafından hançerlenerek öldürülmüştür : Osmanlı menbâlarında kaatilin ismi «Cûdî» gösterilir; her iki ismin ayni şahsa aid olmak ihtimali de vardır. Dellâlikten yetişip prensin gözüne ve maiyyetine giren bu nankör kaatilin o sırada İran'a hâkim olan ve saltanat verâseti meselesindeki ihtilâflariyle memleketi sarsıp duran Türkmen beylerinden bâzıları ve bilhassa Hamze-Mirzâ'ya muhâlif olan Şamlu ve Ustaclu oymaklarının reisleri tarafından elde edilmek suretiyle bu tarihî cinâyeti işlemiş olduğundan bahsedilir. Her halde Hamze-Mirzâ gibi kahraman bir Türk prensinin ölümü Safavî müdâfaasını sarstığı nisbette Osmanlı muvaffakıyetlerini kolaylaştıran bir vaziyet ihdâs etmiş demektir).

1587 = 995

21 Haziran = 15 Receb, Pazar günü akşamı : Kapdan-ı-deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın ölümü.

(Turgud ve Piyâle Paşalarla beraber Barbaros merhumun en şanlı talebesinden ve Türk denizcilik tarihinin en büyük şahsiyyetlerinden olan Kılıc-Ali Paşa'nın asıl ismi «Uluc-Ali Paşa» dır : Bu «Uluc-Ali» isminin Garp dillerinde tahrifinden hâsıl olan «Occhiali/Ochiali» şekli bir İtalyan ismine benzediği için, bu büyük Türk denizcisinin aslen Kalâbriya'nın Castelli kasabasından olduğu ve hattâ Papas mektebinde tahsil ederken memleketi bir korsan baskınına uğrayıp esir edilerek ihtidâ ettirildiği hakkında bir Garp efsânesi varsa da tuhaf bir yakıştırmadan başka hiç bir esası olmıyan bu rivayetin hiç bir kıymeti yoktur; Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapudanân-ı-deryâ» sında :

«Müşarünileyh Anadolu ahalisinden olarak Hayrüddin Paşa'nın tebeası zümresinden ve fenn-i deryâyı güzel bilenlerin cümlesinden»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç bir ciddî vesikaya istinâd etmediği için, Kılıc-Ali Paşa'nın tıpkı Turgud Paşa gibi Anadolu Türklerinden olduğu muhakkaktır; «Kamus-ül-A'lâm» ında bu milliyet meselesine temâs eden Şemseddin Sami de Kılıc-Ali Paşa'ya isnâd edilen uydurma italyanlığı kat'î bir lisanla reddederek :

«Türk oğlu Türk ve Anadolulu»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç ali» den değil, bilâkis bu «Occhiali/Ochiali» şeklinin «Uluc-Ali» den muharref olduğu muhakkaktır. «Uluc» isminin «Kılıc» lâkabına tahvili de, büyük denizcinin Kapdanlık makamında selefi olan Müezzin-zâde Ali Paşa zavallısının sebeb olduğu «İnebahtı = Lepanto» bozgununda Cezayir beylerbeyi sıfatiyle bulunan Uluc-Ali Paşa'nın kendi filosuyla yaptığı kahramanca hareket sâyesinde bâzı Türk gemilerini kurtarması üzerine İkinci Selim'in kendisine tevcih ettiği Kapdanlık berâtındaki sarih emriyle olmuştur. — Kılıc-Ali Paşa'nın Kanunî devrindeki Malta muharebesine iştirâki için 1565 = 972 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına, İkinci Selim devrindeki İnebahtı = Lepanto muharebesindeki rolü ve kahramanlığı için 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına, o felâketten kurtardığı donanma bakıyyesini Istanbul'a getirmesi ve Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsındaki muvaffakıyeti için gene o sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, bir kış içinde yeni bir donanma yapıldıktan sonra büyük salâhiyetlerle Deryâ-Kapdanlığına tâyini, «Kılıc» lâkabının tevcihi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyyetini idâme etmek üzere o yeni donanmayla çıktığı ilk sefer için 1572 = 979 vukuâtının «17 Şubat» ve 1572 = 980 vukuâtının «13 Haziran» fıkralarına, ertesi sene çıktığı cenubî İtalya seferi için 1573 = 981 vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Tunus'un kat'î surette fethiyle neticelenen en büyük seferi için 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs», «13 Eylül» ve «30 Teşrinisâni» fıkralarına ve nihayet Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkasya seferi esnâsında Karadeniz'e girip Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti kalesini yaptırması için de 1579=987 vukuâtının

«26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kılıc-Ali Paşa'nın Kapdanlığa tâyini için 1571 = 979 senesi Cumâda-l-âhire = Teşrinievvel/Teşrinisâni tarihi ve ölümü için de 1587 = 995 senesi 19 Receb = 25 Haziran Perşenbe ve 21 Receb = 27 Haziran Cumartesi tarihleri de rivayet edilir. — Çok ihtiyar olan Kılıc-Ali Paşa'nın ölümüne sebeb olarak kadın düşkünlüğünden bahsedilir; muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bu mesele şöyle anlatılmaktadır :

«Sinni doksana karîb olmağın hırs-u-tûl-i emel mûnis-i tabîisi olmuş idi ve hasnâ cevâri mukarenetinden kaçmayup anunla üns-ü-ülfete mukayyed idi; tabîb ise tenbîh idüp zinhâr sohbet-i zenândan perhîz itmek vâcibdür, ömr-i nâzenîn ele girmez deyü tenbîh itmiş iken memnû' olmayup ol gice mülâabe ile bikr câriyeye mübâşeretinde rûhu bedeninden âlem-i ukbâya tayrân olduğu haberi Dîvân'a geldi»

Merhumun gazâ ve ganîmet mallarından hâsıl olan servetinin 560 bin altından çok fazla tuttuğu ve pek çok fukarâ beslediği rivayet edilir. — Türbesi kendi hayrâtı ve Koca-Sinan'ın eseri olan Tophâne câmiindedir : 1580 = 988 tarihinde yapıldığı zaman sâhilde bulunan bu câmi, o sâha tedricen dolduğundan dolayı şimdi 200 metre dâhilde kalmıştır. — Kılıc-Ali Paşa, Barbaros mektebinin yetiştirdiği son büyük denizci sayılır).

30 Temmuz = 24 Şa'bân, Perşenbe : Ferhad Paşa ordusunun Erzurum kışlağından Gürcistan üzerine hareketi.

(Ordu Erzurum'da kışladıktan sonra bahara doğru Serdâr-ı-Ekreme Safavîlerden elçiler gelip sulh teklifine aid bir mektup getirmişlerdir: Bu mektupta rehîne olarak Istanbul'a bir Safavî şehzâdesi bile gönderileceğinden bahsedilerek Karaman beylerbeyi Mehmet Paşa geldiği takdirde şehzâdenin kendisine teslim edileceği de bildirilmiştir. Ferhad Paşa'nın Çâşnîgîr-başı Veli Ağa isminde bir elçi gönderip meselenin halline ehemmiyet vermekle beraber bu işe inanmayıp oyalama siyasetine hamlettiği ve nihayet müşâvirlerinin tavsiyesi üzerine Istanbul'dan istizâna lüzum gördüğü rivayet edilir. Hükûmetten cevap ve tâlimat alıncaya kadar doğrudan doğruya İran üzerine hareket etmek istemiyen Ferhad Paşa, evvelce itâat altına alındıkları halde sonradan tekrar itâatsizliğe başlıyan bâzı beylerle prenslere karşı Gürcistan üzerine hareket etmeyi tercih etmiştir. — İşte bu karar üzerine Erzurum'dan Kars'a gelen Serdâr-ı-Ekrem, evvelce ihtidâ edip «Mustafa» ismini alarak Osmanlı tâbiiyyetine girdiği halde sonradan irtidâd edip âsî vaziyetine geçen ve Ahıska kalesini merkez ittihâz etmiş olan Samtskhé hıristiyan Atabeyleri sülâlesinden «Manuçar = Minûçehr» in tekrar itâat ve inkıyâda dâvet edilmesi için Çıldır beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa ile Kars beylerbeyi Dîvâne-Hızır Paşa'yı askerleriyle beraber yola çıkarmıştır: Babasından sonra anası da hükümdarlık ettiği için Osmanlı menbâlarında «Karı-oğlu» denilen Minûçehr için 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına ve bu seferki dâvetin neticesi için de aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Ağustos = 20 Ramazan, Pazartesi : Ordunun Tumanis önlerine muvasâlatı.

(Ordu buraya gelince, bu havâliye hâkim olan ve Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen Borçalı-Kazaklarının beyine Diyarbekir beylerbeyi Husrev Paşa ile Sokullu'nun oğlu olan Şam beylerbeyi Hasan Paşa eyâlet askeriyle gönderilip itâatini arz için karargâha gelmesi tebliğ edilmiş ve Kazak hânı da dâveti kabul etmiştir : Bu beyin hüviyyeti için aşağıki fıkraya bakınız).

28 Ağustos = 24 Ramazan, Cuma : Borçalı Kazak hânının orduya gelip itâatini arzederek Osmanlı hâkimiyyetine girmesi ve Gürcistan'da Karthli krallık müddaîsi Simon = Swimon üzerine hareket kararı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen şahsiyyet, vaziyete göre bâzan Safavîler, bâzan Osmanlılar ve bâzan da Gürcülerle birleştiği için «sedd-i tarîk-ı Müslimîn» sayıllır. «Küfr-ü-rafd-u-islâmı gayr-i muayyen bir bölük hâricîler»in reisi gösterillen bu bey hakikatte Türk cinsinden «Terekeme» denilen ve «Kazak», «Borçalı», «Cavak» ve «Şemşedin» kollarına ayrılan cemâatten «Borçalı» kolunun reisidir; merkezi de «Borçalı-Akçakalesi» dir. Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk serdârlığında itâatini arzeden ve ihtidâsından dolayı göze girdiği için «Nazar Paşa» ismiyle beylerbeyi pâyesi alan bu beyle «Terekeme» cemâatleri için 1584 = 992 vukuâtına bakınız. — İlk itâat ve ihtidâsından sonra tekrar Osmanlılara karşı cephe alıp irtidâd eden bu Terekeme beyi bu gün ordugâha gelip Serdârın ayaklarına kapanarak dehâlet ettiği için affedilmiş, murassâ kılıç, murassâ kemer ve hil'atle taltîf edildikten başka kendi ölkesine beylerbeyi tâyin edilerek Gürcistan seferinde pişdarlık vazifesine me'mur edilmiştir. — «Gencîne-i Feth-i Gence» ye göre bu gün Kazak-Hân'ın itâati te'min edildikten sonra Serdârın riyâsetinde bir harb meclisi toplanarak «Simon-ı lâîn» üzerinde hareket edilmesi takarrür etmiştir : Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Luvarsab-oğlu Simon-ı Gürcî» diye anılan bu Simon, Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğlu ve Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan son kral «Dâvûd-Hân = Dawith» in kardeşi olan Swimon'dur. Evvelce İran'da mahbus olduğu halde Osmanlıların Gürcistan seferi üzerine Safavîler tarafından memleketine gönderilmiş olan, bu Gürcü prensi, Lala-Mustafa Paşa'nın serdârlığı esnâsında fethedilmiş olan ve Karthli krallığının Tiflis'den sonra en mühim şehri sayılan Gori/Goru kalesini istirdâd edip Türk ordusu çekildikten sonra tedricen kuvvetlenmiş ve Osmanlı hâkimiyyetine karşı Safavî himâyesinde bir engel rolü oynamıya başlamıştır : 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Ferhad Paşa'nın bu Gürcistan seferi doğrudan doğruya Safavîlere karşı değil, bir Safavî mahmîsine karşı açılmış demektir : Yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız).

4 Eylül = 1 Şevvâl, Cuma: Mühtedî Gürcü beylerinden Varaza/Varaze-oğlu Mahmud-Hân'ın itâati.

(Ordu Tiflis köprüsünden geçip Kür boyunda konakladığı sırada gelen bu Mahmud-Hân, Akçakale = Rabat beyidir : Vaktiyle Safavî hâkimiyyetine girip ihtidâ etmiş ve Kanunî devrinde Samtskhé hıristiyan atabeyliğinin arâzisi fethedildiği zaman bu ölkenin Safavîlerden kalan Ahıska ve Ahılkelek tarafları işte buna verilmiştir : 1578 = 986 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Mahmud-Hân beyliği» denilen bu küçük hükûmet Lala-Mustafa Paşa'nın seferinde ilga ve arâzisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir : Ayni sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ondan sonra Gürcüler ve Safavîlerle tekrar elbirliği eden bu beyin itâati mühim bir gailenin temizlenmesi demektir : Eski Lori beylerbeyi Potur-Ali Paşa delâletiyle gelip itâatini arzeden Mahmud-Hân bir takım «dirlikler» le taltîf edilmiştir. Aşağıda «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Eylül = 8 Şevvâl, Cuma : Ordunun Tiflis üzerinden Gori/Goru'ya muvasâlatı.

(Burada bir kale inşâsına karar verilmiş olduğu için, ertesi gün arâzi tedkik

edilip kale yeri tâyin edilmiştir. Evvelce fethedilmiş olduğu halde sonradan elden çıkmış olan bu mühim merkez için yukarda bu sene vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylül = 10 Şevvâl, Pazar : Gori kale inşaâtının başlaması.

(Şehrin büyük kilisesi câmiye tahvil edilmiş ve şehrin i'mâriyle kalenin bir an evvel inşâsına büyük bir ehemmiyet verilmiştir : 27 günde ikmâl edilen bu kale «bir a'lâ kapu, nice yüz zirâ' dîvâr, kuleler ve hisâriçesi ve ka'r-nâk hendekle tamamlanınca top şenliği» yapılmıştır; tabiî bu muvaffakıyet o zamanki Türk ordusunun teknik seviyye itibariyle ne kadar yüksek olduğunu gösterir).

2 Teşrinievvel = 29 Şevvâl, Cuma : Gori'de eyâlet teşkilâtı.

(İlk fethinde olduğu gibi bu sefer de Gori/Goru şehri bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve «Gencîne-i Feth-i Gence» ye göre bu yeni vilâyetin beylerbeyliğine Gürcü beylerinden Varaza-oğlu Mahmud-Hân tâyin edilmiştir : Bu Mahmud-Hân için yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âlî-Çelebi :
«Ol serhadlerde yarar ve nâmdâr anılan Haydar Paşa»
nın da yeni yapılan kale muhâfızlığına tâyin edildiğinden bahsetmekte ve Müneccim-başı da bunu te'yid etmekteyse de, Harîmî-Çavuş bu vazifeye Trabzon beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa'nın vilâyet askeriyle beraber me'mur edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

7 Teşrinievvel = 5 Zülka'de, Çarşanba: Ahıska beyliğinin itâat haberi ve ordunun Gori'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Evvelce Ahıska beyini itâate dâvet için gönderilmiş olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında görmüş olduğumuz kuvvetin kumandanlarından bu gün müjde gelerek beyin itâati bildirilmiş ve bunun üzerine Ahıska havâlisi Çıldır eyâletine ilhak edilmiştir. — Bu suretle Gürcistan'ın itâati ikmâl edilmiş ve Karthli krallık müddaîsi Simon = Swimon hemen bütün istinad noktalarından mahrum edilmiş olduğu ve kış mevsimi de yaklaştığı için, ordu Gori'den Erzurum kışlağına hareket etmiştir).

1588 = 996

9/10 Şubat = 11/12 Rebî'ül-evvel, Salı/Çarşanba gecesi : Minârelerde kandil donanmasının âdet olmıya başlaması.

(Selânikî'ye göre bu âdet işte bu seferki Mevlid kandili münâsebetiyle Üçüncü Murad'ın bir «Tezkire-i-Şerîf» iyle başlamıştır : Bununla beraber bu Mevlid kandilinden evvel de minârelerin tenvir edilmiş olduğuna ait muhtelif kayitlere tesadüf edilmektedir; hattâ pâdişahın irâdesinde Rebî'ül-evvelde Mevlid, Recebde Regaaib ve Şa'banda Berât geceleri kandil yakılmasının âdet olması emredilmekte olmasına istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey :
«Şu halde, diger dört gecede kandil yakılması zâten mu'tâd olmağla kandil yanan gecelerin o zaman yediye çıktığı anlaşılır»
şeklinde bir mülâhaza yürütmektedir. Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın bu irâdesi, o zamana kadar Kandil gecelerinde yapılan minâre donanmalarına ilk defa olarak resmî bir mâhiyet vermek maksadiyle de izah edilebilir).

8/9 Nisan = 11/12 Cumâda-l-ûlâ, Cuma/Cumartesi gecesi : Koca-Sinan'ın ölümü.

(En büyük Osmanlı mi'mârı «Koca-Sinan ibni Abdülmennân» ın 895 = 1490 se-

nesi 9 Receb = 29 Mayıs Cumartesi günü şimdiki Kayseri vilâyeti merkez kazâsının «Kesi» nâhiyesindeki «Ağırnas» köyünde dünyaya geldiği rivayet edilir. Mi'mar-Sinan Yavuz'un cülûsunda Devşirme usulünün Anadolu'ya teşmili üzerine 918 = 1512 tarihinde 22 yaşındayken âile ocağından alınıp Istanbul'a sevkedilmiştir : O sıarda 23 yaşında bulunduğu hakkındaki rivayet Hicrî takvim hesabına göredir. Şâir ve nakkaş «Sâî Mustafa-Çelebi» ye dikte ederek yazdırdızı «Tezkiret-ül-bünyân» yahut «Tezkiret-ül-ebniye» ismindeki eserinde kendisi bu noktayı şöyle anlatır :

«Bu hâkîr, Sultan Selim Hân-ı Evvelün gülistân-ı saltanatının devşirmesi olup Kayseriyye sancağında ibtida oğlan devşirilmek ol zamanda vâkı' olmuşdur».

Bâzı muahhar menbâlarda Mi'mar-Sinan'ın milliyeti hakkında muhtelif rivayetlere tesadüf edilir : Meselâ «Sicil-i Osmânî» de Arnavut gösterilmesine mukabil, «Lûgaat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye» de Avusturyalı ve diger bâzı eserlerde de Macar gösterilmektedir : Koca-Sinan kendisinin «Kayserili» olduğunu bizzat söylemiş olduğu için, bunların hiç biri doğru değildir; daha sonraları Rum, Ermeni ve Hıristiyan-Türk olduğu da ileri sürülmüştür : «İkdam külliyâtı» içinde çıkan «Tezkiret-ül-bünyan» mukaddimesinde de «Kuyudât-ı mühimme» isminde Arapça yazılmış muâsır bir menbâa istinâden babasının ismi «Hristo» gösterilir : Künyesindeki «İbni Abdülmennân» kaydi, mühtedilerin eski dinlerini belli etmemek için Hıristiyan babalarına «Allâhın kulu» mânâsına bir isim izâfe edilmek âdetinden dolayıdır ve umumiyetle kullanılan «Abdullah» yerine «Abdülmennân» şeklinin seçilmesi de «Sinan» ismiyle mukaffâ olmasındandır. Her halde beş vakit namazını ihmâl etmemiş, Hacc'e gitmiş, sebil ve mektep gibi hayrat bırakmış olan Koca-Sinan'ın dini bütün bir müslüman olduğu muhakkaktır. «Koca» lâkabının sekseninden sonra ihtiyarlığından dolayı takılmış olduğu rivayet edilir. Mi'mar-Sinan'ın 958 = 1551 veyahut 986 = 1578 tarihinde ölmüş olduğu hakkındaki rivayetler yanlıştır. Yukarda gördüğümüz doğum ve ölüm tarihleri doğru olduğu takdirde, Milâdî takvim hesâbiyle 97 sene, 10 ay, 11 gün yaşayıp 98 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. «Tezkiret-ül-bünyân» ı kaleme almış olan şâir ve nakkaş «Sâî-Çelebi» nin yazdığı manzum türbe kitabesindeki :

Yüzden artuk ömr sürdü âkıbet kıldı vefât

mısrâında yüz küsur sene yaşamış gösterilmesi Hicrî ve kamerî takvime göre 101 sene yaşamış görünmesindendir; bu uzun yıllar İkinci Bâyezid, Yavuz, Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerine müsâdiftir. Sinan'ın Istanbul'da kurduğu âile hakkında mevcut mâlûmat iki defa evlenmiş olduğu halde çocuğu olmamasından ve bir de gece-gündüz sofrasında 20 - 40 müsâfir bulunduğu ve bilhassa eli çok açık olduğu için öldüğü zaman borcu olmamakla beraber parası da olmadığından ibarettir. «Aksaray'da Horhor-çeşmesi civârında» ve «Süleymâniyye'de» oturmuş olduğu hakkında iki rivayet vardır. Türbesi kendisine en lâyık yerde, Süleymâniyye câmiinin bir köşesindedir.

«Acemi oğlan» lık devrini bilhassa inşaât işlerinde geçirdikten sonra Yeniçeriliğe geçen Sinan Ağa askerlik hayatında en büyük Osmanlı zaferlerine şâhid olmuştur: Çaldıran, Merc-i-Dâbık, Rîdâniyye ve Mohaç meydan muharebeleriyle Rodos ve Belgrad fetihlerinde ve Irâkayn seferinde en büyük Şark ve Garp fütûhâtını görmüş ve işte bu askerî fırsatlardan istifade ederek Tebriz, Kahire, Bağdad ve Budin gibi büyük merkezleri mi'mârî bakımdan tedkike imkân bulmuştur: Ahmed Refik merhumun «Âlimler ve san'atkârlar» cildindeki «Mi'mar-Sinan» faslında çok doğru olarak söylediği gibi, Koca-Sinan'ın fikrî tekâmülünde bu manzaraların her halde çok derin te'sirleri olmak lâzımgelir.

Mi'mar-Sinan'ın yalnız Istanbul'da değil, o zamanki muazzam ve muhteşem Türkiye'nin bir çok yerlerinde, Anadolu'da, Rumeli'de ve hattâ Macaristan'da bir çok eserleri vardır; «Tezkiret-ül-bünyan» da kendisinin gösterdiği cedvellere göre eserleri şöyle sıralanabilir :

«81 câmi - 50 mescid - 55 medrese - 7 dâr-ül-kurrâ' - 19 türbe - 14 imâret - 3 dâr-üş-şifâ - 7 su kemeri ve bendi - 8 büyük köprü - 16 kervansaray - 33 saray - 6 mahzen - 32 hamam».

Bunlardan başka bir çok sebil vesaire gibi muhtelif eserleri daha vardır. «Tezkiret-ül-bünyan» ın nâşirleri tarafından yazılan mukaddimeleri liste ile Sinan'ın bu cedveli arasında bâzı farklara tesadüf edilir : Bu mukaddimede mescid adedi 50 yerine 51, dâr-ül-kurrâ' adedi 7 yerine 26, imâret adedi 14 yerine 17, dâr-üş-şifâ adedi 3 yerine 2, kervansaray adedi 16 yerine 18 ve türbe adedi de 19 yerine 17 gösterilmektedir.

Bu muhteşem eserlerden Istanbul'da Mi'mar-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan Şehzâde-câmiinin temel-atma merâsimi için ikinci ciltte 1544 = 951 vukuâtının «Muharrem = Nisan ibtidâları» fıkrasına ve inşaâtın ikmâli için de 1548 = 955 vukuâtının «Ağustos = Receb» fıkrasına, Süleymaniyye'nin temel-atma merasimi için 1550 = 957 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına ve inşaâtın ikmâli için de 1557 = 964 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına, Edirne'de Sultanselim/Selîmiyye câmiinin temel-atma merâsimi için 1568 — 1569 = 976 vukuâtına ve inşaâtın ikmâli için de ikinci cildin 419 uncu sahifesinde 1574 = 982 vukuâtının «Edirne'de Selîmiyye inşaâtının ikmâli» fıkrasına bakınız.

Koca-Sinan'ın bilhassa Şehzâde, Süleymâniyye ve Sultanselim gibi büyük eserleri onun riyâsetinde çalışan muhtelif Türk mi'marlarıyla çinicilik, camcılık, dökmecilik ve oymacılık üstadlarının Osmanlı-Türk kültürü içindeki müşterek eserleri mâhiyetindedir : İşte bundan dolayı bütün bu muhteşem şâh-eserler On-altıncı asır Türk dehâsının millî mahsulleri demektir.

Koca-Sinan'ın kırk kadar talebesi içinde Osmanlı mi'mârîsinin bir çok mühim şahsiyyetleri vardır : Bunların en meşhurları içinde Yeni-câmii kuran Dâvûd Ağa ve Dalgıc-Ahmed-Çavuş'la meşhur **Hind pâdişahı Babur-Şâh'ın da'veti üzerine** Hindistan'a gidip bir çok eserler bırakan Mi'mar-Yusuf ve muhtelif eserleriyle meşhur Horoz-Memi ve Mehmed Ağa gibi büyük üstadlar sayılır : Yeni-câmiin temel-atma merâsimi için aşağıda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız).

21 Temmuz = 26 Şa'ban, Perşenbe: İran'la sulh akdedilmediği için ordunun Erzurum kışlağından Gence üzerine hareketi.

(1587 = 995 senesi içinde İran'da büyük bir değişiklik olmuş, Muhammed Hudâbende-Şâh tahtını on yedi yaşındaki oğlu Abbâs-Mirzâ'ya terketmek mecburiyetinde kalmış, «Birinci Abbâs» ismiyle Safavî tahtına çıkan bu kuvvetli şahsiyyet Türkmen beyleri arasındaki ihtilâflar yüzünden âdetâ anarşiyi andıran dahilî vaziyeti ıslâha çalışırken Şark'dan Özbeklerin, Garp'dan da Osmanlı-Türklerinin taarruzlarıyla uğraşmıya başlamıştır. Özbekler de Osmanlılar gibi sünnî mezhebine mensub oldukları için, İran şiîliği âdetâ bir sünnî kıskacına alınmış demektir. — Yukarda 1587 = 995 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Safavîler Osmanlılara bir İran şehzâdesini rehîne vermek şartiyle sulh teklif etmişlerse de, bu teklifin samimiyetine inanmıyan Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa Istanbul'dan istizâna lüzum görerek o senenin sefer mevsimini Gürcistan işleriyle geçirmiştir. — Sulh meselesi için Serdâr-ı-Ekremle Istanbul hükûmeti arasında bir çok muhâbereler cereyân ettiği anlaşılmaktadır. Her halde Ferhad Paşa gibi Üçüncü Murad'ın da bu teklife i'timâd etmediği muhakkaktır. Padişahın Paşa'ya verdiği emirlerden birinde :

— Murâdları seyf-i İslâmdan eman bulmakdur, ekâzîblerine nihâyet yoktur : Üzerlerine sefer ve hareketten hâlî olmıyasız!

dediği ve Özbek hânı Abdullah-Hân'dan gelen sefirle Istanbul'da bir takım müzâkereler cereyân ettiği muhtelif menbâların ittifâkıyle sâbittir. Bilhassa Birinci Abbâs'ın cülûsundan sonra Safavîlerin Revan üzerine bir hareket yapıp mağlûb edilmeleri üzerine Serdâr-ı-Ekreme en son gelen emirde :

— Tekrâr sefer tedârükünde olup bu def'a düşmen-i dîn üstüne varup kıtâl eyliyesün, kal'a yapmağla mukayyed olmıyasun!

tarzında kat'î bir ifâde vardır : Ordunun bu gün Erzurum'dan Gence üzerine hareketi işte bundan dolayıdır. — Osmanlı müverrihlerinin en büyüklerinden

olan Selânikî-Mustafa Efendi işte bu sırada «Silihdarlar = Silâhdarlar bölüğü kâtibi» olarak Ferhad Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiş ve vukuâtı şâhid sıfatiyle tâkibe muvaffak olmuştur : Onun kaydine göre ordunun hareketi Şa'bânın 26 sını değil, 27 sine müsâdiftir; fakat tıpkı Selânikî gibi vukuâtı görerek yazan Harîmî-Çavuş gün ismi tasrih ederek «26 Şa'ban Perşenbe» tarihini zikretmiş olduğu için, burada bu ikinci menbâın rivayeti tercih edilmiştir. — Sürüncemede kalan Osmanlı - Safavî sulhünün akdi için aşağıda 1590 = 998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına bakınız).

25 Temmuz = 1 Ramazan, Pazartesi : Gence üzerine hareket eden Ferhad Paşa ordusu Kars'a geldiği zaman Kazvin üzerine hareket edilmesi hakkında irâde tebliği.

(Istanbul'dan gelen Eyüp-Çavuş'un getirdiği «Hatt-ı-Hümâyun»la vüzerâ mektupları «Sahrây-ı Kars'a konulduğu» gün gelmiştir : Evvelce Gence ve Karabağ üzerine gidilmesi emredilmiş ve ordu ona göre hazırlanmış olduğu için, şimdi bin türlü iâşe müşkilâtı içinde susuz yerlerden geçilerek Kazvin üzerine gidilmesi ordu erkâniyle askere imkânsız görünmüş, hattâ asker :

— Pâdişâh Hazretleri kendüsü gelsün, bile gidelüm!
demiye başlamış ve işte bu vaziyet karşısında «Hatt-ı-Hümâyun» lisânının şiddetine rağmen Serdar-ı-Ekrem :

— İnşaallah gelecek sene Kazvin'e giderüz!
diye Gence üzerine harekette devam edileceğini ilâna mecbur olmuştur. — Meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi de Silâhdarlar-kâtibi sıfatiyle bu sefere iştirâk etmiştir).

10 Ağustos = 17 Ramazan, Çarşanba: Ordunun Kars önlerinden Gence üzerine hareketi.

(Kars sahrâsında 16 gün kalan ordu bu gün Gence üzerine hareket etmiş ve işte bu sırada Istanbul'dan ikinci bir emir daha gelerek yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk emrin geri alındığı ve Kazvin'den vazgeçilip Gence üzerine hareket edilmesi tebliğ edilmiş olduğu için, Serdâr-ı-Ekrem Istanbul'un emrini dinlememiş olmak vaziyetinden kurtulmuştur).

1 Eylül = 9 Şevvâl, Perşenbe : Ordunun Gence'ye gelip şehrin etrâfını çevirmesi.

(Bu sırada Şark ordusunda bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Safavîlerin Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân'ın şehri tamamiyle tahliye edip çekilmiş olduğundan ve şehirde «benî-Âdem'den bir kimse» kalmadığından bahsetmektedir: Tabiî bu vaziyette Gence kan dökülmeden işgal edilmiş ve arâzi derhal keşfedilip şehrin kaleler ve sûrlarla tahkîm edilmesine karar verilmiştir).

3 Eylül = 11 Şevvâl, Cumartesi: Gence kalesinin temel-atma merâsimi.

(Selânikî'nin tarih zikretmemesine mukabil Harîmî-Çavuş merâsimin bu gün olduğunu kaydetmektedir. Selânikî yalnız şehri sûr içine alacak surette bir kale yapılmasına karar verildiğinden bahsederek :
«Altı bin zirâ'dan mütecâviz mevzi' çevrilüp burc-u-bârû ve hendekler kesilüp ve kırk gün içinde kemâl-i istihkâm ile müstahkem yaptırmağa sarf-ı himmet»

edilmiş olduğunu anlatır: İnşaâtın ikmâli için aşağıda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 8 Zülka'de Perşenbe : Aras boyundaki Safavî ordusunun dağıtılması.

(Ordu istihbârâtına göre bu sırada Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân Ustaclulardan da yardım görerek Aras boyunda on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır: Gene orada 40 - 50 bin hânelik aşîret birikmiş olduğu da rivayet edilir. Ziyâd-oğlu'nun ordu mevcudunu 10 binden 100 bine çıkarıp Osmanlı kuvây-ı külliyesi Gence'den çekilince şehri istirdâd ettikten sonra Nahcivan, Revan ve Âzerbaycan taraflarını yağma ve tahrib etmek istediği hakkında da bir rivayet vardır. İşte bu haberler üzerine Serdâr Ferhad Paşa'nın riyâsetinde toplanan bir harb meclisinde Aras boyundaki düşman kuvvetlerinin derhal ezilmesine karar verilip 30,000 kişilik bir kuvvet tertib edilerek Şirvan valisi Ca'fer Paşa kumandasında derhal yola çıkarılmıştır: Selânikî müphem bir ifâdeyle bu kuvvete bizzat Ferhad Paşa kumanda etmiş gibi bir lisan kullanır. — Harîmî-Çavuş Ca'fer Paşa'nın hareketini «8 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, o sene Zülka'denin 8 i Cuma'ya değil, Perşenbeye müsâdiftir: Zâten Selânikî de gün ismini «Perşenbe» gösterir. — Ca'fer Paşa'nın sekiz günlük yolu cebrî yürüyüşle iki buçuk günde kat'etmiş olduğu, fakat Ziyâd-oğlu Muhammed-Hânın Osmanlı hareketini bir casustan haber alarak bütün ağırlıklarıyla mallarını bırakıp son anda çıplak atla kaçıp kurtulduğu, Ca'fer Paşa'nın takipçiler çıkardığı, bilhassa Aras'dan geçerken bir çok düşman askerinin suda boğulduğu ve işte bu suretle düşman kuvvetinin imhâ edilmiş olduğu rivayet edilir).

2 Teşrinievvel = 11 Zülka'de, Pazar: Şirvan valisi Ca'fer Paşa'nın ölümü ve halefinin tâyini.

(Ca'fer Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketi hasta hâlinde yaptığı için eceliyle ölmüş olduğundan bahsedilir: Yerine vezâret pâyesiyle Anadolu beylerbeyi Hadım-Hasan Paşa tâyin edilip kendi askeriyle Şirvan'a gönderilmiş ve onun yerine de Haleb beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir).

9 Teşrinievvel = 18 Zülka'de, Pazar : Gence kalesinin ikmâli ve top şenliği.

(Ordu inşaâtının ikmâlini top şenliği ile ilân etmek ötedenberi riâyet edilen bir an'ane hâline gelmiştir. — Selânikî inşaâtın kırk günde, Harîmî-Çavuş da kırk üç günde ikmâl edildiğinden bahsederse de, yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz temel-atma târihine nazaran 37 günde bitirilmiş olması lâzımgelir. Bu askerî inşaât hakkında verilen mâlûmata göre tahkimâtın çevresi «3800 zirâ'», sûrların yüksekliği «10 zirâ'» ve duvarların kalınlığı da «3 zîrâ'» dır: Sûrdan başka 43 kule, 7 demir kapı, bir hisâriçe ve bir de iç-kale ile sûrun etrâfında büyük bir hendek yapılmış ve diger bütün teferrüât da ikmâl edilmiştir. O zamanki Osmanlı ordusunun bir dev hamlesiyle yaptığı büyük inşaât daima böyle 30-40-50 gün içinde bitirilir. — Gence kalesine kâfi mıkdar muhâfız, zahîre, mühimmât ve para bırakılmış ve bu yeni vilâyetin beylerbeyliğine de Çerkes-Haydar Paşa tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel = 23 Zülka'de, Cuma : Gence'de ilk Cuma namazı.

(Yeni fethedilen şehirlerde ilk Cuma namazının kiliseden çevrilip fetih timsâli ittihâz edilen bir câmide kılınması Osmanlı tarihinde millî bir an'ane hükmündedir; şiî şehirlerinde de umumiyetle eski sünnî câmileri ihyâ edilir : Meselâ Gence'de «selâtîn-i Sebüktekin'den kalmış» harap bir câmiin tâmir edilmiş olduğu ve bugünkü ilk Cuma namazıyla Üçüncü Murad nâmına ilk hutbenin de işte burada kılınıp okunduğu rivayet edilir).

15 Teşrinievvel = 24 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Gence'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Mevsim sonu geldiği için ordu kuvây-ı-külliyesi bu gün Gence'den Erzurum'a hareket etmiştir: Harîmî-Çavuş bu hareketi bir gün evvel gösterirse de doğru değildir. — Tiflis üzerinden geçen ordu burada üç gün kalıp kaleyi tâmir etmiş ve gene bu sırada Gürcistan'ın bâzı yerlerine hâkim olan Karthli krallık müddaisi Simon = Swimon itâatini arzettikten başka Gence ve Karabağ ümerâsından bâzıları da artık Safavîlerden yüz çevirip Osmanlılara boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır : Swimon için yukarda 1587 = 995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

8 Teşrinisâni = 18 Zülhicce, Salı : Ordunun Gence seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Her mevsim sonunda olduğu gibi bu sefer de ordu Erzurum'a gelince muhtelif kışlaklara tevzi edilmiş ve askerin bir kısmı da terhis olunmuştur. — Harîmî-Çavuş ordunun «17 Zülhicce Salı» günü Erzurum'a geldiğinden bahsederse de Salı günü o ayın 17 sine değil, 18 ine müsâdiftir).

1589 = 997

2 Nisan = 16 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : «Beylerbeyi vak'ası», Yeniçerilerin Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları ve Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu Vak'a» ile muâsır olan Selânikî-Mustafa Efendi hâdiseyi 1588 = 996 senesi 17 Cumâda-l-ûlâ = 14 Nisan Perşenbe gününe müsâdif gösterir : Yalnız matbû nüshasında gün ismini «Şenbih = Cumartesi» gösterirse de bunun «Pençşenbih» den galat olması lâzımgelir; çünkü o Hicret senesi Cumâda-l-ûlâsının 17 nci günü «Şenbih» değil, «Pençşenbîh» dir. Selânikî'nin bu kaydine mukabil bütün diger menbâlarda 1589 = 997 tarihi vardır : Aradaki fark bir sene kadardır! Selânikî'deki «996» tarihinin bir istinsah hatâsından mütevellid olmak ihtimali de yoktur : Çünkü müellif «Ebced» hesâbiyle hep bu tarih rakamını gösteren bir takım terkipler kaydetmiştir; meselâ «Vaz'ı kabih», «oldu harac-ı-âlem» ve «beyt-i kabiha» gibi terkipler Ebced hesabiyle hep «996» rakamını gösterir! Selânikî'nin bu noktada hatâ ettiği, «Bölük halkınun Gence seferinden avdeti itdikde» ısyan çıkarmış olduklarından bahsetmesiyle sâbittir : Ordunun Gence'den Er-

zurum kışlağına hareketi 1588 = 996 senesi 24 Zülka'de = 15 Teşrinievvel tarihine müsâdif olduğuna ve Istanbul'a gelen askerlerin de daha sonra gelebilmiş olmaları pek tabiî bulunduğuna göre, bu askerin o tarihten altı buçuk ay evvel isyan çıkarmış olması tabiî kabil değildir. — Bu meşhur ısyânın sebebi «züyûf akça = mağşuş para» meselesidir; Osmanlı tarihinde bir çok Yeniçeri ısyanlarına sebeb olan akça tağşişi bid'ati Üçüncü Murad devrinde başlamış sayılırsa da pek doğru değildir; çünkü Fâtih'in ilk saltanatından çekilmesine sebeb olan ve «Buçuk-Tepe vak'ası» denilen ilk Yeniçeri ısyânı da pek hafif nisbette bir akça tağşişinden çıkmıştır: Birinci ciltte 1445 = 849 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız; yalnız o zamanki tağşiş nisbeti akça vezninin 5,3/4 den 5,1/4 derecesine indirilmesinden ibaret olduğu halde, bu seferki nisbet yüzde elli derecesindedir! Selânikî bu meseleyi şöyle anlatır:

«Yüz dirhem gümüşden beş yüz akça kesilmek kanun-i Pâdişâhı iken, iki yüz dirhem iki bin züyûf akça olup hiç bir dürlü amele yaramayup giderek gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılup alınmağa başladı ve guruş kadîmden kırk akçaya iken seksen akçaya alınup virilür oldu ve altun altmış akçadan yüz yirmi akçaya çıkup ve buna göre cümle narhlar tüccar beyninde iki bahâya i'tibâr olunup ve me'kûlât ve melbûsât dahî bu eclden ziyâdeye çıkmağla farazâ her kes on altun alurken beş altun almağa başlamağın...»

Meskûkât mütehassısı İsmail Galib Bey'in izâhâtı daha vâzıhtır:

«100 dirhem gümüşden 500 aded akça kesilmek, ya'ni bir dirhem gümüş beş akça etmek ve ta'bir-i âharla bir akça üç kırat ve bir habbeye yakın vezinde bulunmak Sultan Süleyman zamânında kanun ittihâz olunmuş ve müşârünileyh Sultan Murâd-ı Sâlis'in evâil-i saltanatında dahî bir dereceye kadar bu usule i'tibâr edilmiş olduğu halde bil'âhire 100 dirhem gümüşden 800 akça kesilmeğe ve bu suretle bir akça iki, iki buçuk kırata kadar tenezzül ederek bir dirhem gümüş sekiz on akçaya satılmağa başlamasıyla altun yüz yirmi ve guruş seksen akçaya fırlamış ve diger tarafdan ekser-i halk ve hususiyle bir takım muhtekirler eslâfdan kalup (Şâhî) ta'bir olunan akçaları kırpıp dörder, beşer parça etmeği i'tiyâd eylemeleriyle yüz dirhem gümüş hemen iki bin aded hurda akçaya varup gümüşün fiâtı dahî gereği gibi terakki etmiş olduğundan 996 senesinde tashih-i sikkeye karar verilerek bu işe Beylerbeyi Mehmet Paşa me'mur edilmiş ise de icraâtına vakit kalmıyarak gerek kendisinin ve gerek Defterdâr-ı vakt olup (sekiz akça üzerine ma'denden akça kesdiren) diye itâb edilen Mahmud Efendi'nin bir sene sonra ittihâm olundukları ve sâlif-üz-zikr hurda akçalar (Beylerbeyi akçası) nâmiyle yâd olunduğu mastur-i sahâif-i tevârîhdir».

Bu vaziyete göre askere verilen ulûfe mıkdârının ismi değişmediği halde cismi değişmiş, yâni Selânikî'nin tâbiriyle on altın ismi altında beş altın verilmiye başlamış demektir: İşte bu yüzden çıkan «Beylerbeyi vak'ası» nın meşhur kahramanı da vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyi olan ve:

«Dâimâ hidmet-i Şehriyârîye mülâzim ve münâdeme-i bezm-i Âlî ile şerefyâb olup her bâr hâtır-ı Hümâyûnu îrâd-ı letaif-u-mudhikât ile tefrih» ederek Üçüncü Murad'ın en zînüfuz müsâhibi vaziyetine geçen Maraşlı Ermeni dönmesi Doğancı-Mehmet Paşa'dır. İsmail Galib Bey'in yukarıki izâhâtında bir senedir «Tashîh-i sikke» işine me'mur olduğundan bahsedilen bu Ermeni dönmesi, Müneccim-başı'nın izâhına göre:

«Giderek umûr-i devlete müdâhalesi bir rütbeye bâliğ oldu ki Vezir-i-a'zamlar ve Defterdarlar anun re'yinden hâric bir maslahat görmeğe kaadir olamazlardı». 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Yasef Nassi'nin İkinci Selim'e hulûliyle başlıyan Yahudi entrikaları Üçüncü Murad devrinde büsbütün inkişaf etmiş ve işte bu entrikacılardan olan Darbhâne mültezimi Gelibolulu-Âlî'nin izâhına göre bu seferki sikke tağşişinde başlıca âmil olmuştur: Bu menbâa göre mültezim, asker «Mevâcib» inin «züyûf akça» ile te'diyesini ilkönce Baş-Defterdar Mahmud Efendi'ye iki yüz bin akça rüşvetle beraber teklif etmişse de Efendi reddettiği için Yahudi ayni rüşvetle ayni teklifi Doğancı-Mehmet

Paşa'ya kolayca kabul ettirip Defterdara emir verdirmiş ve işte bunun üzerine akçanın tağşişi askerin galeyânına sebeb olurken Doğancı-Mehmet Paşa'nın nüfuzunu çekemiyen bâzı vezirler de el altından ateşi körüklemekte kusur etmemişlerdir; meselâ bir rivayete göre ısyandan bir gün evvel asker Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'ya mürâcaat edip :

— Siz bunu tashihe kaadir iken niçün sükût idersiz

diye sızlandıkları zaman şu tuhaf cevabı almışlardır :

— Bu husûs nedîm-i Şehriyârî Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın elindedür : Biz kaadir değülüz!

Ertesi gün askerin Dîvân ictimâı esnâsında saraya doldukları rivayet edilir; Hammer Osmanlı devletinin kuruluşundanberi Yeniçerilerin ilk defa olarak işte o gün sarayı muhâsara altına almış olduklarından bahsederse de doğru değildir; çünkü İkinci Bâyezid'in tahtını Yavuz'a bırakması için de Yeniçeriler saraya saldırmışlar ve daha sonra İkinci Selim'in cülûsunda da buna benzer bir rezâlet çıkarmışlardır : 1512 = 917 vukuâtiyle 1566 = 974 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu seferki vak'anın bundan evvelkilerden en mühim farkı, askerin saraya dolup ilk defa olarak kelle istemelerinde gösterilebilir : Kelleleri istenilenler de Rumeli beylerbeyi «Müsâhib» yahut «Doğancı» Mehmet Paşa ile hiç bir günâhı olmıyan zavallı Baş-Defterdar Mahmut Efendidir; Selânikî-Mustafa Efendi Pâdişahın müsâhible defterdarı teslim etmekte tereddüd edip Istanbul'dan uzaklaştırmakla iktifâ teklifinde bulunması üzerine âsilerin şöyle bağırıştıklarından bahsetmektedir :

— Müdebbir-i devlet vezin elimüze virsün ve illâ eyü olmaz, bilmiş olsun! Elbette beylerbeyi bâşı elimüze girmedükçe bu Dîvan'dan taşra çıkmazuz; mâhasal yaramaz olur : Yerine Pâdişâh buluruz!

Üçüncu Murad bu vaziyet karşısında metânetini muhâfaza ederek :

— Çünki sözüm geçmedi, İç-oğlanları ve Bostanciyân ve Baltaciyân ellerine silâh alsunlar!

diye Yeniçerilerin tenkilini emretmişse de devlet erkânı araya girip Devşirmelik gayretiyle hatâ olacağını söyliyerek bu hayırlı emri geri aldırmışlar ve tâ İkinci Mahmud devrindeki «Vak'a-i-Hayriyye»ye kadar Ocağın kanlı bir belâ gibi devletin başında kalmasına sebeb olmuşlardır. Rumeli beylerbeyi Doğancı-Mehmet Paşa ile Baş-Defterdar Mahmud Efendi işte bu vaziyet üzerine âsilere teslim edildikleri için hemen kelleleri kesilmiş ve ancak işte bunun üzerine kalabalık dağılmıştır.

Bir çok Osmanlı menbâları bu vak'ada Baş-Defterdar gibi «Nâzır-ı emvâl» ve «Sikke tashihine mübâşir» olan Beylerbeyinin de bîgünâh olduğundan bahsetmekte müttefiktir : Meskûkât mütehassıslarının tedkiklerine göre akçanın bozulması bu vak'adan beş sene evvel 1584 = 992 tarihinde başlamış ve «tashîh-i sikke» kararı üzerine bu tarihten ancak bir sene evvel Doğancı-Mehmet Paşa bu işe «Mübâşir» tâyin edilmiştir. Hattâ Doğancı'nın bu bir sene içinde :

«Mâlî ve bedenî bezl-i makdûr edüp Darbhânelerde ceyyid ve cedîd akça kat' ve eydi-i nâsda mütedâvil olan züyûf ve mağşûş akçanın vücûdunu izâle ve def'etmek hususûnda ihtimâm-ı tâm»

göstermiş olduğu halde, nüfuzuna tahammül edemiyen rakîplerinin tahriki üzerine Ocağın gadrine uğramış olduğu da kuvvetle rivayet edilir. Vak'a günü Baş-Defterdarla Beylerbeyinin kelleleri uçar uçmaz Pâdişahın Sadr-ı-a'zam ve Şeyh-ül-İslâmla beraber bütün vükelâyı müsebbib diye toptan azletmiş olması da bu rivayeti te'yid eden bir vaziyet sayılabilir. Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1586 = 994 senesi 15 Nisan = 25 Rebî'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar iki sene, on bir ay, on beş gün sürmüştür: Yerine tâyin edilen Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız. Siyavuş Paşa ile beraber azledilen ikinci vezir İbrahim Paşa'nın yerine Şark seferinden avdetinde vazifesine başlamak üzere Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa, üçüncü vezir Cerrah-Mehmed Paşa'nın yerine Nişancı Boyalı-Mehmed Paşa ve Doğancı-Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine de eski Budin valisi Yusuf Paşa tâyin edilmiştir. Aşağıda 1593=1001 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

14 Teşrinievvel = 4 Zülhicce, Cumartesi: Şâh-Abbâs'ın yeğeni ve maktul İran veliahdi Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sulh rehînesi olarak Hasan-Kale'deki Osmanlı ordusu karargâhına gelmesi.

(Şâh-Abbâs'ın babası Hudâbende-Muhammed'in son zamanlarında gerek İran dahilî vaziyetinin karışıklığı, gerek şarktan Özbeklerin, garptan da Osmanlı-Türklerinin tazyikı altında bulunan Safavî devleti İran şehzâdelerinden birinin rehîne olarak Istanbul'a gönderilmesi şartiyle Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya sulh teklif etmiş ve o da meseleyi müzâkere etmek üzere Çâşnîgîr-başı Veli Ağa'yı Kazvin'e göndermekle beraber Istanbul'dan da tâlimât istemiştir : Bu mesele için 1587 = 995 vukuâtının «30 Temmuz» ve 1588 = 996 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız. Veli Ağa iki senedir Kazvin'de bulunduğu halde işin neticelenmemiş olması İran'daki saltanat tebeddülüyle dahilî ve haricî gailelerin artmasından ve bilhassa yeni şâh devrinde Özbeklere karşı bir muvaffakıyet ümid edilmesindendir; fakat bu ümidin boşa çıkması Birinci Abbâs-ı da babası gibi Osmanlı sulhüne muhtac etmiş ve nihayet Veli Ağa şâhın huzuruna kabul edilip hil'atle taltif edildikten sonra rehîne intihâb edilen şehzâde Haydar-Mirzâ maiyet erkâniyle beraber kendisine teslim edilmiştir : Şehzâdenin maiyyetine elçi sıfatını da hâiz en mühim şahsiyyet olarak Erdebil hânı Mehdîkuli-Hân verildiği gibi, küçük prensin atabeyi olan Şahkuli-Halîfe, şâhın Eşik-ağası Ali-Hân yahut Alikuli-Sultan ve elçinin adaşı olan diger bir Mehdîkuli-Sultan ve şehzâdenin hekimi Ebû-Tâlib'le bir rivayete göre «binden ziyâde güzîde Kızılbaş ayyârları» ve diger bir rivayete göre de «600 korçu» tâyin edilmiş, şâhın pâdişâha gönderdiği muhteşem hediyeler de bunlara teslim olunmuş ve işte bu suretle Kazvin'den hareket eden kafile Erdebil'e gelince «Veli Ağa'nın hemrâh»ı olan Dergâh-ı-Âlî çavuşlarından Bayram-Çavuş'la şehzâdenin maiyyetinden Eşik-ağası Ali-Hân Safavî prensinin gelmekte olduğunu Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya bildirmek üzere ileri gönderilmiştir : Hattâ Veli Ağa'nın da ileri gidenler arasında bulunduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Ferhad Paşa meseleyi derhal Istanbul'a arzedip kendisi de prensle beraber avdetine müsâade istemiş ve bir taraftan da şehzâdeyi istikbâl için hazırlık yapılmasını emretmiştir.

Kağızman üzerinden Hasan-Kale'ye gelen şehzâde Haydar-Mirzâ büyük merâsimle karşılanmış, Serdâr-ı-Ekrem Safavî prensini otağının haricinden istikbâl edip kucağına alarak atından indirmiş ve :

«Öpe koca sadr-ı saâdetleri yanında tahliye etdikleri mahalle hezâr tekrîm-ü-tevkîr birle cülûs itdirüp cenâb-ı Pâdişâhîden altmış sofra et'ime-i mütenevvia bezlolunup bir gümüş kürsî üzere gümüş sini içinde münâsib fağfûrî kâselerle, muhteşem bir ziyâfet çekilmiştir. Bu resmî ziyâfetler Kurban bayramına tesadüf eden 10 Zülhicce = 20 Teşrinievvel Cuma gününe kadar bir kaç defa tekrar edilmiş ve küçük prense murassâ kılıç, kemer, hançer gibi muhteşem hediyeler takdim edildiği gibi, maiyyet erkânına hil'atler giydirilmiştir).

1589 = 998

10 Teşrinisâni = 1 Muharrem Cuma : Şehzâde Haydar-Mirzâ'nın rehîne olarak Türk ordusuna gelmekte olduğu hakkındaki arîzanın Istanbul'a varması.

(Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz mârûzâtını götüren ulak bu gün Istanbul'a varmış ve kışa bakılmayıp şehzâde ile beraber hemen hareket edilmesi hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyun» ayni ulakla derhal yola çıkarılmıştır).

1590 = 998

28 Kânunusâni = 21 Rebi'ül-evvel, Pazar : Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın Istanbul'a muvâsalatı.

(Peçevî'nin 1000 = 1591 — 1592 tarihinden bahsetmesi iki sene hatâhdır : Gün tarihinde ise büyük ihtilâflara tesadüf edilir; burada esas ittihâz edilen tarih, o sırada Istanbul'da bulunan ve hükûmet tarafından şehzâdenin mihmandarlığına tâyin edilmiş olan meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin en salâhiyetdar şahsiyyet olarak kaydettiği tarihtir : Mustafa Efendi şehzâdeyi «Rebî'ül-evvelin 21 inci gün Istanbul niyyetine Pendik'den kalkup Üsküdar'a gelmiş» gösterir; fakat buna mukabil gene muâsır bir müverrih olup Ferhad Paşa seferlerinin kronolojik bir tarihini yazmış ve hattâ kendi tâbiriyle «ekser-i ma'reke-i cansitanlarında hâzır-u-âmâde» bulunmuş olan «Gencîne-i feth-i Gence» müellifi Rahîmî-zâde Harîmî-Çavuş büsbütün başka tarihler göstermektedir : bu ikinci şâhide göre «8 Rebî'ül-evvel = 15 Kânunusâni Pazartesi» günü Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa gelip parlak merâsimle karşılanmış ve Haydar-Mirzâ da ondan üç gün sonra «11 Rebî'ül-evvel = 18 Kânunusâni Perşenbe günü» gelmiştir; Harîmî-Çavuş Perşenbeyi «12 Rebî'ül-evvel» gösterirse de o gün Cumaya müsâdif olduğu için her halde bunun bir zühul olması lâzımgelir. Gene bu menbâa göre Safavî elçisi Mehdîkuli-Hân'ın Vezir-i-a'zam tarafından kabulü «17 Rebî'ül-evvel= 24 Kânunusâni Çarşanba» gününe ve Safavî şehzâdesinin huzura kabulü de «21 Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdiftir : Harîmî-Çavuş Çarşanba gününü «18 Rebî'ül-evvel» ve Pazar gününü de «22 Rebî'ül-evvel» göstermişse de, o günler hakikatte o ayın 17 siyle 21 ine müsâdiftir. Bu vaziyete göre Selânikî'nin muvâsalat günü olarak kaydettiği tarihi Harîmî huzura kabul günü gibi göstermiş demektir! Bu iki rivâyetin birincisi şehzâdenin resmî mihmandarı ve ikincisi de o seferin resmî vak'anüvisidir : Burada mihmandarın kaydi tercih edilmiş olmakla beraber vak'anüvisin kaydi de ihmâl edilemiyecek ehemmiyette bir rivayet olduğu unutulmamalıdır. — Safavî şehzâdesinin Istanbul'a gelişi bu şehrin tarihinde çok mühim bir gün sayılır; hükûmet nâmına istikbâle me'mur olan Anadolu beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa «Üzengi-ağaları ve Bölük-ağaları ve Çavuş-başı ve Cebeci-başı neferleriyle ve alât-ı bezm-ü-rezm ile mükemel Üsküdar tarafında Fener-Bahçesi kurbünde» karşılamış ve «Yeniçeri ve Kapu-kulu da iskelede hâzır-u-âmâde» durmuştur. «Rûz-i Haşr»e benzetilen seyirci kalabalığının «er ve avret farkolunmıyacak» bir dereceyi bulmasından dolayı güçlükle yollar açılıp Safavî Türklerinin o küçük şehzadesi Istanbul'a geçirilmiş, kadırgalar Üsküdar'dan Istanbul'a gelinciye kadar akşam olmuş, Istanbul tarafında da caddeler, sokaklar, evler ve dükkânlar erkek ve kadın seyircilerden «bin ayak bir ayak üzre» bir mahşer hâlini almıştır. Şehzâdenin mihmandarlığında bulunan Selânikî bu hâli şöyle anlatır :

«Istanbul'un ricâl-ü-nisvânı ve sıgaar-u-kibârı cümle dekâkîn ve esvâka mâlâ mâl olup temâşâsına nigerân üzre te'hîr itmeğle kadırgalara binüp berüye gelince ahşam irişüp güneş görmiyen nâzenîn havâtîn yatsu zamanına değin evlerine varamayıp âşinâları evlerine varup mihmân oldular ve nice ehl-i ırz havâtîn yollarda kalup yârândan niceleri zevk-u-safâya vâsıl olup hattâ Sultan-Bâyezid hammâmının içine beş yüzden ziyâde nisvân girüp sabâha dek kaldılar ve çok kimse hâtûniyle bürûdet üzre ve sû'-i-zann üzre olduklarından niceleri kabul itmeyüp hâtûnundan ayrıldı. Hâsılı azîm temâşâ olup ve niceleri :

— Müsâfir kabûl idemezüz : İçerüde avret, oğlan vardur!

diyü zen-dostlar aceb doyum oldular».

Hammer Istanbul kadınlarının o günkü hallerini çok tuhaf tefsir ederek kendilerini Safavî şehzâdesine beğendirmek gayretiyle izaha kalkışmışsa da, şehzâdenin küçük bir çocuk olduğunu ve o günkü hâlin de Kânunusâni soğuklarında bile Istanbulluların alay seyri merâkından vazgeçememiş olmalarından başka bir şeyle izahına imkân olamıyacağını hatırlamamıştır. — Şehzâde Haydar-

Mirzâ'ya «Vefâ meydanına nâzır Pertev-Paşa sarayı» tahsis edilmiş ve burası mihmandarlığa tâyin edilen müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin nezâretinde «ta'mîr-ü-tefrîş» edilip hazırlanmıştır. — Şehzâde ile maiyyetine tahsis edilen «Ta'yînât» şöyle gösterilir :

«Yevmî yüz re's koyun ve yüz kelle şeker ve yüz kıt'a balmumu ve ana göre matbahları masârifiyçün bahâr ve sâir sebze ve mâkiyân ve mâhîyân» ile «günde bir yük akça»: Bunlar her gün prensin masraf kâtiplerine teslim edilmiştir).

29 Kânunusâni = 22 Rebî'ül-evvel Pazartesi: Şehzâde Haydar-Mirzâ'nın huzûra kabulü ve şâhın pâdişaha gönderdiği muhteşem hediyelerin takdimi.

(Bu tarih, Safavî prensinin mihmandarlığında bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göredir; Harîmî-Çavuş «22 Rebî'ül-evvel Pazar» gününden bahsederse de, Pazar günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir : Bu mesele için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu günkü kabul merâsimi Osmanlı azametinin unutulmaz levhalarındandır : O zamanki muhteşem Şark'ın en kuvvetli imparatorluklarından birinin prensi «rehîne» sıfatiyle ve Osmanlı ve Safavî askerlerinin ortasında parlak merâsimle Pertev-Paşa konağından Dîvân-ı-Hümâyûn'a getirildiği zaman :

«Vüzerây-ı izâm makaamlarından kıyâm idüp Şehzâdeyi istikbâl içün beş on kadem takaddüm buyurup Vezîr-i-a'zam Hazretleriyle Serdâr-ı-Ekrem Hazretleri mâbeyninde cülûs itdirilüp Mehdîkuli-Hân ve lalası Şâhumkuli-Halîfe ve diğer Mehdîkuli-Hân vüzerây-ı izâm mukabelesinde iskemleye oturup»
Elçi Mehdîkuli-Hân Sefâret vazifesini izah etmiş, sonra muhteşem bir ziyâfet çekilmiş, ondan sonra hil'atler giydirilmiş ve bütün bunlardan sonra da Üçüncü Murad'ın huzûruna çıkılıp «pâye-i serîr-i âlem-masîre yüz sürülmüş» dür. Huzurda Şâh-Abbâs'ın elçisi Mehdîkuli-Hân metbûunun nâmesini Vezir-i-a'zamın eline sunmuş ve o da bunu «serîr-i saltanatın kenârına» koyduktan sonra Safavî elçisine:

— Ağız cevâbunuz var ise buyurun!
deyince elçi Osmanlı pâdişahına şu sözleri söylemiştir :
— Şâh-Abbâs muhlisleri hezâr acz-ü-kusûr ile arz-ı i'tizâr idüp afv-ü-merhamet-i Pâdişâh-ı kâmkâr-ı âli-tebârdan recâ iderler ki kuvvet-i kaahire ile bu âna dek zabt-u-kabz itdikleri mülk-i mevrûsumuz ki dâhil-i Dâr-ül-Hilâfe-i Kübrâ olmuşdur : Hak-Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazreti mubârek eyliye! Andan mâadâ bâkî kalan ölkemüz dahî Saâdetlü Sultân-ı Sâhibkırân Hazretlerinündür; sâyir memâlik-i mahrûsalarından add buyurup ve bu hâksârların cümle abd-i direm-hırîdeleri a'dâdından ma'dûd eyleyüp uğur-ı Hümâyunlarında hidmet eylememüz lâyık görürlerse cân-u-bâş ile hidmet-i âliyelerindeyüz ve illâ şeref-i hidmet-i Hümâyunlarıyla müşerref olmamuz münâsib görmezlerse zabt-u kabz-ı memâlike her kangı kulların emr buyurup irsâl iderlerse bî-tereddüd ve bî-tevakkuf ana teslîm-ü-tefvîz idüp ecdâd-ı uzlet-mu'tâdüm gibi künc-i kanâat ihtiyar idüp duây-ı devâm-ı Devletlerine meşguul-ü-mülâzim oluram!

İki kısma ayrılan bu nutkun birinci kısmı o zamana kadar Safavîlerden alınan yerlerin Osmanlı imparatorluğuna resmen terki demektir ve bu da aşağıki fıkrada görülecek sulh muâhedesinin en mühim esâsını teşkil etmiştir : Harîmî-Çavuş'dan naklettiğimiz bu nutkun ikinci kısmı da eski Şark diplomasisinde çok tesadüf edilen siyasî nezâket sözlerinden başka bir şey değildir; bilhassa mağlûbun gaalibe hitâben «bütün ölkem senindir!» şeklinde tumturaklı şeyler söylemesi âdetâ bir ev sahibinin müsâfirine «burası sizin kendi bende-hânenizdir!» demesi kabîlinden hiç bir hukukî neticesi olmıyan bir ifâde şeklidir.
Şâh-Abbâs'ın Haydar-Mirzâ ile Üçüncü Murad'a gönderdiği hediyeler şöyle sayılıp sıralanır :

«Üç Kelâm-ı-Kadîm : Birisi küçük kıt'a bâ-hatt-ı üstâd ve cildi murassa', ikisi büzürk bâ-hatt-ı üstâd ve cildi müzehheb - Kitâb-ı Şahnâme-i Firdevsî, müzeh-

heb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Hamse-i Nizâmî, musavver ve müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyât-ı Hâkaanî, bir cild - Kitâb-ı Yûsuf ve Zelîha, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Dîvân-ı Hâfız bâ-hatt-ı üstâd, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Mahzen-ül-esrâr, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Heft-manzar-ı Hâtifî, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Rübâiyyât-ı Hayyâm, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Şevâhid-ün-Nübüvve, müzehheb ve münakkaş bir cild - Kitâb-ı Cemşîd-ü-Hurşîd, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyât-ı Ehlî, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Hulâsat-ul-Ahbâr, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyât-ı Şeyh-Sa'dî, müzehheb ve münakkaş bir cild - Kitâb-ı Mürakka', müzehheb ve musavver bir cild - Sofra-i zerdûhte, bir kıt'a - Destâr-ı Hakaanî, bir kıt'a serâser pervâz - Abâyîhây-ı zerdûhte, dokuz kıt'a - Kaalîçehây-ı Acem, dört kıt'a : Birisi kadîfe bâ-zerdûhte, ikincisi harîr bâ-zerdûhte, üçüncüsü serâser bâ-zerdûhte, dördüncüsü keçe-i Horâsân, zerdûhte - Def'a kaalîçehây-ı Acem : İki kıt'a zer-dûhte harîr, bir kıt'a kadîfe heft-reng, iki kıt'a zerd-târ-ı lâceverdî, dört kıt'a harîr bâ-zerdûhte lâciverdî - Hayme-i atlas : Mukatta' bâ-tı-nâb-ı harîr-ü-zer, murassa' kûmâc dü-bölük ve münakkaş an-atlas-ı zerbâb - Panzehir bir kıt'a an-zer-i müşebbek - Mûmyây-ı ma'denî bâ-zer-i mahtûm».

İkinci Selim'in cülûsunu tebrik ve sulhü tecdîd için gelen Safavî elçisi Şahkuli-Hân'ın o zaman getirmiş olduğu muhteşem hediyeler için de 1568 = 975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız : Osmanlı hazînesinin bir menbâı gazâ ganîmetleri, biri haraç gelirleri ve bir menbâı da işte bu gibi hükümdar hediyeleridir: — Hattâ bâzan sulh muâhedeleri mucibince takdimi mecburî hediyeler bile vardır : Aşağıda 1590 = 999 vukuâtının «29 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Safavî şehzâdesinin «rehîne» olarak Istanbul'a gelişi bir çok Osmanlı şairlerinin kasîdeler, gazeller ve tarih beyitleriyle mısrâları tertibine vesîle olmuştur).

21 Mart = 14 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba : Osmanlı-Safavî sulhü.

(Bu sulhün akdine ait «Nâme-i-Hümâyûn» un imzâsı Nevrûz gününe tesadüf etmiştir. — Üçüncü Murad'ın Birinci Abbâs'a hitâben yazdığı nâmenin Feridun Bey «Münşeât» ındaki sûretine göre sulh esasları iki kısma ayrılabilir :

1) Arâziye aid olan en mühim kısmı şöyle ifâde edilmektedir : «Her mahalle ki dilîrân-ı Rûm vaz'-ı yed-i tûlâ itmişler, rüsül-i mûmâileyhim ittifâk-ı tav'î ile hatm itdikleri vesika vefkınca gerek Tebriz ve Karacadağ ve nevâhîsi ve gerek Gence ve Karabağ havâlisi ve gerek Şirvan ve levâhıkı ve gerek Gürcistan ve merâfıkı ve gerek Nihâvend ve mülhakaatı ve gerek Loristan ve müzâfâtı müekkelân-Bârgâh-ı Sultanî ve mu'tamedân-ı Dergâh-ı tasarruflarında bâkî ve sâir adâlet sermâyemüz olan emâkin dahî tasaddî ve teaddîden emn-ı vâfî üzre ola».

2) Diger kısım da Şiîler tarafından «Ashâb-ı-güzîn ve Eimme-i-müctehidîn» ile «Ümm-ül-Mü'minîn Sıddîka-i-Kübrâ» ya «şetm-ü-lâ'n ve kazf-u-ta'n» olunmaması ve İran'da bulunan «Ehl-i-Sünnet ve cemâate sebb-i kabîh telkîn» edilmemesi gibi dinî meselelere aittir. — Bu müsâlaha, Safavîlerle Osmanlılar arasında ikinci sulhtür : Kanunî devrindeki ilk Amasya sulhü için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. Amasya sulhü 23 sene devâm ettikten sonra Safavîlerin Irak üzerine yaptıkları bir tecâvuz hareketiyle ihlâl edilmiş ve işte bunun üzerine Lala-Mustafa Paşa idaresindeki Şark seferi açılmıştır: 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Kafkasya ile Âzerbaycan'ın Osmanlı imparatorluğuna ilhâkıyle neticelenen bu uzun sefer, o tarihten bu tarihe kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 11 sene, 11 ay, 16 gün sürmüş demektir).

1590 = 999

18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşanba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Bu sırada Saruhan = Mağnisa valiliğinde bulunan ve 1595 = 1003 tarihinde «Mehemmed-i Sâlis = Üçüncü Mehmet» ismi ile tahta çıkmış olan Veliaht Sultan Mehmed'in oğlu ve Üçüncü Murad'ın torunu olan bu şehzâde Ahmet 1603 = 1012 tarihinde «Ahmed-i Evvel = Birinci Ahmed» ismiyle padişah olan birinci Sultan Ahmed'dir: Anasının adı «Handan-Sultan» dır. Babasının valiliği devrinde Mağnisa'da dünyaya gelmiştir. 996 = 1588 tarihinde doğmuş olduğu hakkında pek zayıf bir rivayet daha kaydedilirse de, babasının lalası olan Mehmet Paşa'nın tesbit ettiği doğum tarihi Ebced hesabiyle 998 tutmakta olduğu için, bu ikinci rivayetin yanlış olduğu muhakkaktır).

29 Teşrinisâni = 1 Safer, Perşenbe: Osmanlı -Avusturya sulhünün sekiz sene müddetle tecdidi.

(Kanunî devrinde akdedilmiş olan 1547 = 954 sulhündenberi Almanya - Avusturya İmparatorluğu 43 senedir Osmanlı devletinin haraçgüzârı vaziyetindedir: O sene vukuâtının «13 ve 19 Haziran» fıkralarına bakınız. Bir harb fâsılasından sonra bu esas 1562 = 969 sulhiyle tecdid ve te'yid edilmiştir: O sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. İkinci Selim devrinde de ayni sulh iki defa tecdid olunmuştur: 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» ve 1574 = 982 vukuâtının «4 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Bu muâhede Üçüncü Murad'ın cülûsundan sonra da tecdid edilmiştir: 1577 = 984 vukuâtının «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. O tarihten sonra da va'desi geldikçe yenilenip duran bu sulhün son tecdidi işte bu gündür: Avusturya'dan alınan haraç mıkdârı senede otuz bin altındır; fakat ayrıca pâdişaha kıymetli hediyeler takdimi de şart olduktan başka, Vezir-i-a'zamla vüzerâ vesair devlet erkânına da şahsî haraçlar verilmesi şarttır. Meselâ bu seferki muâhede mucibince imparatorun ertesi sene haraç getirecek murahhaslarıyla bir gümüş sofra takımı takdim etmesi de şart ittihâz edilmiştir: Aşağıda 1592 = 1001 vukuâtının «Teşrinievvel = Muharrem ibtidâları» fıkralarıyla 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1591 = 999

6 Mart = 10 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Sakarya-Sapanca-İzmit-körfezi kanalının açılması hakkında ferman çıkışı.

(Donanma inşaâtında kullanılan kerestenin iki menbâı vardır: Direk keresteleri Eflak ve Boğdan'dan, tekne ve güverte keresteleri de Eskişehir, Bolu ve Kocaeli taraflarından getirilir. Tabiî bunların oralardan nakli zaman, zahmet ve masraf meselesidir. Istanbul'un Kocaeli taraflarından te'min edilen odun ihtiyâcı da ayni müşkilâta mârûz olduğu için, odun narhı umumiyetle yüksektir. İşte bundan dolayı bâzan Sakarya'da bile harb gemileri yapıldığına ait vesikalar neşredilmiştir! Kanunî devrindenberi tasarlanan kanal projesi işte bu müşkilâtı kat'î surette ortadan kaldıracak bir teşebbüs sayılır: O devirde Mi'mar-Sinan bu işe me'mur edilip «20 bin zirâ' yer» mesâha ve hattâ tesviye edip bir plân yapmışsa da bâzı mâniler yüzünden terkedilmiş ve nihayet bu sefer Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa Üçüncü Murad'ı iknâ edip yeniden keşifler yaptırmıştır. Projenin esasını «Târîh-i-Osmânî Encümeni» âzâsından Miralay Safvet Bey merhum: «İzmit-körfezine dökülen (Keles) deresini Sapanca gölüyle birleştirmek ve Sapanca'nın taşkın sularını (Sakarya) ya indiren dereyi genişletip bir kanal yapmak-

şeklinde anlatmaktadır. Osmanlı menbâlarında umumiyetle Sakarya'dan Sapanca gölüne «altı bin zirâ'» ve gölden de İzmit-körfezine «yirmi iki bin zirâ» boyunda bir kanal açılacağından bahsedilir. Safvet Bey'in neşrettiği ferman metninde bu proje :

«Sakarya nâm nehr-i azîmün Sabancı gölüne îsâli ve Sabancı gölünün deryâya idhâli»

şeklinde anlatılır : Bu ferman, Kanal-eminliğine tâyin edilen sâbık Budin defterdarı Ahmed ve kâtipliğine tâyin edilen «Dîvân-ı-Âlîşan» kâtiplerinden Mustafa Efendilere hitâbendir. Sokullu'nun oğlu olan Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa da işin umumî idâresine «Mübâşir» tâyin edilmiştir. Muhtelif valilerle sancak-beyleri «ırgad» te'minine me'mur edildiğinden, otuz bin işçi toplandığı rivayet edilir : Levazım Istanbul'dan sevkedilmiştir. — Bâzı menbâlarda ferman tarihi «15 Cumâda-l-ûlâ = 11 Mart Pazartesi» gösterilirse de doğru değildir : Bununla beraber o tarihte ikinci bir ferman daha çıkmış olmak ihtimâli de vardır).

11 Nisan = 16 Cumâda-l-âhire, Perşenbe : Kanal teşebbüsünden vazgeçilmesi hakkında ikinci bir ferman çıkması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük teşebbüse önayaklık eden Vezir-i-a'zam Sinan Paşa, ikinci vezir Ferhad Paşa ile Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri Ali Efendi'yi ve diger bâzı devlet erkânını da yanına alarak mahallî tetkikat için Kapdan-ı-deryâ baştardasıyla İzmit'e gidip mütehassıslar ve mühendislerle üç gün görüştükten sonra mesâha ve keşif neticelerini pâdişaha mufassalan arzetmişse de, Kanal-emini olan eski Budin defterdarı Ahmed Efendi'ye birdenbire tebliğ edilen bir fermanla :

«Bu sene-i mubârekede deryâ yüzüne Donanmây-ı Hümâyûnum irsâl olunmak husûsu, husus-i mezbûrdan ehemm olmağın Sakarya'dan ferâgat olunup»

amelenin dağıtılması ve levâzımın da Istanbul'a sevkı emredilmiştir; eski menbâlarda bunun sebebi Vezir-i-a'zamın düşmanları tarafından pâdişaha yapılan menfi telkinlerden ibaret gösterilirse de, Miralay Safvet Bey'in tetkikine göre asıl sebeb, 1578 = 986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz «Vâdi-s-Seyl» muharebesinde Portekiz kralı on altıncı «Dom Sebastiano»nun telef olması üzerine zuhur eden Portekiz meselesinde Türk düşmanlığıyla meşhur İspanya kralı İkinci Philippe'in iddiâlarına karşı Portekiz tahtı üzerinde verâset hakkı iddiâ eden «Antonio» ismindeki papasa müzâheret için donanma sevkıne lüzum görülmüş olmasıdır. Bununla beraber, donanma sevkı kanal, işine mâni olamıyacağı için, Sinan Paşa muhâliflerinin te'sirleri hakkındaki rivayetin de doğru olması lâzımgelir : Donanma sevkı meselesi her halde resmî bir vesîleden ibaret olsa gerektir. — Bu tâli'siz kanal projesi daha sonraları Dördüncü Mehmet ve Üçüncü Mustafa devirlerinde de birer kere daha ele alınmışsa da, tıpkı bu sefer olduğu gibi her sefer suya düşmüştür).

1 Ağustos = 10 Şevvâl; Perşenbe : Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına eski Şark-serdârı ikinci vezir Ferhad Paşa'nın tâyini.

(Peçevî'nin bu değişikliği 1000 = 1591 — 1592 tarihine müsâdif göstermesi doğru değildir. Selânikî «11 Şevvâl Perşenbe» günü öğle vaktinden evvel gösterirse de, bu Perşenbe günü o ayın 11 ine değil, 10 una müsâdiftir : İşte bundan dolayı Hammer'in «2 Ağustos» tarihini esas ittihâz etmesi de yanlıştır. — Koca-Sinan Paşa'nın azline sebeb bir Yeniçeri meselesindeki idaresizliğidir : Muhtelif rivayetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre son Şark seferlerinde Erzurum'da yerleşip kalmış bâzı Yeniçerilerin ahâliye tecâvuzundan şikâyet edilmesi üzerine, Sinan Paşa bunların Istanbul'a gelmesi için kendi Oda-başılarıyla Çorbacıları vâsıtasıyla tebligat yaptırması lâzımgeldiği halde doğrudan doğruya Erzurum beylerbeyisiyle Kadısına emir vermiş, oradaki Yeniçeri döküntüleri de

bunları dinlemedikleri için «muâraza ve mukaatele» olmuş, bir yahut bir iki Yeniçeri ölmüş ve bunun üzerine Erzurum Yeniçerilerinden de Ocağa şikâyetnâmeler gelmiştir : İş bu şekli alınca Ocaklıların isyan alâmeti olarak «çorba yemedikleri» ve hattâ vak'a zamanında Erzurum beylerbeyi olan yeni Diyarbekir valisi İbrahim Paşa'nın eviyle pâdişaha takdim edeceği hediyeleri yağma ettikleri rivayet edilir. Üçüncü Murad bu patırdının sebebini Sinan Paşa'dan sormuş ve o da kendi idaresizliğini belli etmemek için Yeniçerilerin ağalarından memnun olmadıklarını söyliyerek hem Yeniçeri-ağasını azlettirmiş, hem pâdişahı aldatmıştır : Paşa'nın azli işte bu yalancılığının nihayet anlaşılmış olmasıyla izah edilir.

Bir Arnavut devşirmesi olan Ferhad Paşa iş başına gelince Ocağa hoş görünmek için Erzurum'a müfettişler gönderip bir çok kimseleri astırmış ve hattâ bir kaçını Istanbul'a getirip «çengâle urup envây'-ı ukuubet ile katl» ettirmişse de, Peçevî'nin izahına göre bu zulümler bir müddet sonra Erzurumluların Abaza isyânına iştirâkiyle neticelenmiştir. — Meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi yeni Vezir-i-a'zamın «Rûznâmeci» liğine tâyin edilmiştir.

Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk sâdareti için 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına ve bu ikinci sadâretine tâyini için de yukarda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız : Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti o tarihten bu tarihe kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 2 sene, 3 ay, 29 gün sürmüştür. — Aşağıda 1592 = 1000 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız).

30 Ağustos = 10 Zülka'de, Cuma : İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın Istanbul'a gelişi.

(Şehzâde Haydar-Mirzâ ile beraber gelip son Osmanlı-Safavî sulhünün müzâkeresinde bulunmuş olduğunu yukarda 1590 = 998 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Erdebil hânı Mehdîkuli-Hân'ın sulh şerâitine ait «Name-i-Hümâyûn»u bir sene teahhurla götürmüş olduğu için idam edildiği rivayet edilir : Onun yerine gelen bu ikinci elçi «serhadd-î memâlik-i Safavî tâ'yîn olunmağiçün» Şâh-Abbâs'dan bir cevabnâme getirmiştir. — Son Osmanlı-Safavî sulhü için yukarda 1590 = 998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü için aşağıda «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Eylül = 14 Zülka'de, Salı: Gilân hâkimi Hân-Ahmed'den Istanbul'a elçi gelmesi.

(Ötedenberi Gîlân kıt'asında iki sülâle hüküm sürmüştür : İkisi de sünnîdir; bunların biri «Reşt» şehrini merkez ittihâz eden «İshâkıyye» sülâlesidir; bu âileden Muzaffer-Hân Safavî nüfûzundan çıkıp Kanunî'nin Irâkayn seferinde on bin askeriyle Osmanlı hizmetine girmiştir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» ve «2 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Gîlân'ın bir kısmında da «İshâkıyye» sülâlesinden daha mühim bir hânedan vardır : «Kâr-Keyâ» denilen bu sülâleden «Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan» İran şâhı Birinci Abbâs'la ihtilâfa düştüğü için, memleketi Safavî istilâsına uğramış ve kendisi de maiyyetiyle beraber Şirvan'a gelip orada Osmanlı valisi olan Hadım-Hasan Paşa'ya iltica etmiştir : «Kâr-Keyâ» hânedânının inkırâzı işte bu vaziyet üzerinedir.

Bu gün Istanbul'a vâsıl olan elçi Hüsâmüddin-Tâcir şiî istilâsına karşı «arz-ı ihlâs-u-niyâzmendî» eden sünnî metbûunun bir nâmesini getirip Hân-ıAhmed'in Istanbul'a gelmesini te'min vazifesiyle gelmiş ve askerî merâsimle karşılanmıştır : Osmanlı-Safavî sulhünden dolayı hudud meseleleri için dört gün evvel gelmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın bu sünnî Gîlân elçisinden kuşkulandığı rivayet edilir).

8 Eylül = 19 Zülka'de, Pazar : İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü ve ricalarının reddi.

(Yeni Osmanlı - Safavî hududunun tahdidine me'mur edilen İran murahhaslarını Revan ve Nahcivan beylerbeyi Hızır Paşa'ya i'timâdnâmeleriyle beraber takdim ettikten sonra Istanbul'a gelen Kara-Ahmed-Sultan şâhdan pâdişaha bir nâme getirmiş ve Nihavend kalesinin iâdesini ricaya me'mur olunduğundan bahsetmişse de, Osmanlı vüzerâsı kendisine huzurda bu meseleden kat'iyyen bahsetmemesini tenbih etmişlerdir. İran sefirinin bundan başka iki ricasından daha bahsedilir : Biri Istanbul'da rehîne bulunan şehzâde Haydar-Mirzâ'nın lalası Şahkuli-Halîfe'nin tebdilidir; bu talep :

— Eyü lalası var!

diye reddedildiği gibi, Özbeklere karşı İran'a yardım edilmesi hakkındaki ricası da Safavîlerin şiîliğine mukabil Özbeklerin sünnîliğinden ve Osmanlılarla ötedenberi İran'a karşı âdetâ elbirliği edip durmalarından dolayı kabul edilmemiş, yalnız elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir! — Kara-Ahmed-Sultan'ın yalnız Gîlân meselesinde İran nokta-i nazarını muvaffakıyetle müdafaa etmiş olduğu rivayet edilir : Yukarıki fıkra ile aşağıda «Eylül sonları» fıkrasına bakınız).

16 Eylül = 27 Zülka'de, Pazartesi : Lehistan elçisinin huzûra kabulü ve haraç takdimi.

(Lehistan = Polonya krallığının Etienne Bathory devrinde Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuz dâiresine girmesi için 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bathory'den sonra kral seçilen Üçüncü Sigismond Türkiye'yi memnun etmiyen bir siyaset tâkib ettikten başka, Lehlerin Kırım Tatarlarına taarruz etmeleri ve Lehistan Kazaklarının da Osmanlı arâzisine akınları bu krallığın tedibiyle neticeleneceği sırada Lehistan'dan sulh ricasiyle «Paul Uchanski» isminde bir elçi gelmiş, İngiltere sefiriyle Boğdan voyvodası araya girmiş ve nihayet 1590 = 998 senesi 15 Mayıs = 10 Receb ve bir rivayete göre de 19 Mayıs = 14 Receb Cumartesi günü Lehistan'ı haraca bağlıyan bir muâhede akdedilmiştir : Bu muâhede mucibince Lehistan krallığı tâbiiyyet alâmeti olarak her sene pâdişaha 200 bin duka altını kıymetinde samur kürk ve Vezir-i-a'zama da 12 bin duka altını, elli samur kürk ve ayrıca yüz balya samurla yüz kat elbise göndermeyi taahhüd etmiştir. — Bu gün gelen elçi o tarihten sonra tezyid edilen samur vergisini getirmiş ve bundan sonra da her sene muntazaman takdim edileceğini arzetmiştir).

Eylül sonları = Zülhicce başları : Gîlân elçisinin huzûra kabulü ve ricasının reddi.

(Istanbul'a gelişini yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Gîlân elçisi Hüsâmüddin-Tâcir bu gün huzûra kabul edilip ölkesi şiî Safavîler tarafından zabtedilmiş olan sünnî ve şafiî metbûunun nâmesini takdim etmiştir : Bu nâmede Gîlân hükümdarı Hân-Ahmed ölkesinin yarısını pâdişaha hibe ettiğinden ve diger yarısı için menşûr istediğinden bahsetmişse de, bütün mülkü elinden alındıktan ve bizzat kendisi de siyasî mülteci olarak Osmanlılara sığındıktan sonra bu gibi tekliflere hakkı olmadığından ve bilhassa Safavîlerle henüz akdedilmiş olan sulhün böyle bir sebeble bozulması muvâfık görülmediğinden dolayı ricası reddedilmiş ve :

— Niçin bundan evvel ölkesi elindeyken Şark serdârına mürâcaat etmemiştir?

gibi müskit bir sual sorulup elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir. Bununla beraber, Hân-Ahmed'in Istanbul'a gelmesine muvâfakat edilmiş olduğu için, eski Gilân hükümdarı bir müddet sonra Şirvan'dan Istanbul'a gelmiştir: Aşağıda 1593 = 1001 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1592 = 1000

4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın azli ve Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Tıpkı yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz sadâret tebeddülü gibi bu seferki değişiklik de gene Erzurum Yeniçerileri yüzündendir: Erzurumlular Istanbul'a adamlar gönderip Yeniçerilerin zulümlerinden ve bilhassa hâriçten gelen gıdâ maddelerine halkı karıştırmayıp ucuz alarak pahalı satmak suretiyle ihtikâr yaptıklarından şikâyet etmişler ve buna mukabil tıpkı geçen sefer olduğu gibi Yeniçeriler de ahâliden şikâyet ederek kendilerini şehirden sürüp çıkarmış oldukları için Erzurumluların «hem suçlu, hem güçlü» vaziyetinde bulunduklarını bildirmişlerdir. Bu son iddiânın sebebi, ilk vak'adan sonra Yeniçerilerin Istanbul'dan aldıkları emir üzerine avdet hazırlığına başladıklarını gören ahâlinin bunlara saldırıp bir kaçını öldürmüş olmasıyla izah edilir. — Erzurum şikâyetçilerinin Istanbul'a geldiklerini gören Ocaklılar bu gün Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa Dîvân-ı-Hümâyûn'a gelirken üzerine hücum edip:

— Erzurumdan gelen şâkîler salb-u-şiyâset olunup bizüm hakkumuz alınmamuşdur: Bizüm hakkumuzda «Urun, içünüzden çıkarun!» diyü emridenden biz dâdumuz aluruz!

diye bağırışmış, Vezir-i-a'zam ellerinden güç kurtarılmış ve nihayet mesele saraya aksedip işin mâhiyeti sorulunca Ferhad Paşa pâdişaha tıpkı bundan evvel Koca-Sinan Paşa'nın yaptığı gibi Ocağın kendisinden şikâyetini belli etmemek için Yeniçeri-ağası Satırcı-Mehmed Ağa'dan şikâyet edildiğini arzedip Ağa'yı azlettirmiş ve o da bundan müteessir olarak pâdişaha bir arîza ile işin hakikatini bildirdiği için selefi gibi Ferhad Paşa da hemen azledilmiştir. — Erzurum'dan gelen ahâli mümessillerinin de asılarak idâm edildikleri rivayet edilir.

Ferhad Paşa'nın bu ilk sadâreti 1591 = 999 senesi 1 Ağustos = 10 Şevvâl Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 8 ay, 3 gün sürmüştür: Azli için 23 Mart = 9 Cumâda-l-âhire Pazartesi, 3 Nisan = 20 Cumâda-l-âhire Cuma ve 8 Nisan = 25 Cumâda-l-âhire Çarşanba gibi daha zayıf tarihler de rivayet edilir. — Ferhad Paşa'nın yerine tâyin edilen Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585 = 994 vukuâtının da «15 Nisan» fıkralarına bakınız).

7 Teşrinievvel = 30 Zülhicce, Çarşanba: Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'nın hudud gazâlarından zafer alâmeti olarak pâyıtahta kesik başlar, zincirli esirler ve bayraklar gelmesi.

(Telli-Hasan Paşa'nın kendiliğinden giriştiği bu hudud gazâları netice itibariyle devletin başına uzun bir Avusturya seferi açılmasına sebeb olmuştur: Selânikî'nin rivayetine göre Paşa'nın gönderdiği zafer alâmetleri Istanbul'da «ukalây-ı devrân ve kârdân-ı âlem olanlar» nazarında hoş görülmemiş ve hattâ:

«Mâbeynde nice müddet müstahkem olan ahd-ü-mîsâk bu cânibden nakzolunmağa sebeb oldu diyü esbâb-ı seferiyye tedârüküne âğâz»

edilmiştir! Bununla beraber, Telli-Hasan Paşa'nın bu hareketi, Avusturya himâyesindeki «Uskok = Uscochi/Uscoques» ların mütemâdî tecâvuzlarına karşı

zarurî bir mukabeleden başka bir şey olmadığı da unutulmamalıdır: Uskoklar, Dalmaçyalılarla Hırvat, Sırp, Arnavut vesair komşularının Osmanlı istilâsından kaçmış efrâdından mürekkep bir takım haydutlardır; hattâ «Uskok» ismi Dalmaç dilinde «Kaçak» mânâsına gelir. Bunlar Kanunî devrine kadar Bosna hududunda Osmanlı müelliflerinin «Kilis» dedikleri «Klis» kalesinde tutunup Avusturya hâkimiyyetinde bir şakavet ocağı kurmuş ve Türk topraklarına mütemâdiyen taarruz ederek haydutluğu meslek edinmiş oldukları için, o zamanki Bosna kuvvetleri tarafından üzerlerine sefer açılıp Klis kalesi ellerinden alınmıştır: 1537 = 943 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. — O ilk ocaklarını kaybettikten sonra sâhile kaçan Uskoklar Veglia adasının karşısındaki Segna limanını merkez ittihâz edip tahkim etmişler ve ondan sonra da gene Avusturya himâyesi altında korsanlığa kalkışarak Osmanlı sâhilleriyle gemilerini daimî bir tehdid altında bulundurmaya başlamışlardır: Avusturya gibi resmen himâye etmemekle beraber, Venedik cumhuriyetinin de Uskoklara göz yumduğu rivayet edilir; bununla beraber Üçüncü Murad'ın sevgili karısı Safiyye-Sultan'ın aslen Venedikli olması ve Istanbul'daki Venedik balyozlarının da kendisine hediyeler takdim edip himâyesinden istifâde etmeleri Türk fırtınasının nihayet yalnız Avusturya üzerine tevcihiyle neticelenmiştir; zâten Uskokları en fazla himâye ve idare eden de Avusturya'dır; hattâ Hammer bile bunları Osmanlı hudud teşkilâtında «Martoloz/Martolos» denilen Hıristiyan akıncılarına tekabül eden askerî bir teşekkül gibi gösterir. Uskokların gittikçe artan tecâvuzlarından dolayı Avusturya imparatoru İkinci Rodolphe'a çok şiddetli ihtarnâmeler gönderilmesi işte bundan dolayıdır. Böyle bir vaziyette Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın mahallî salâhiyetlerine istinâden eşkıyâ te'dibi mâhiyetinde bir harekete geçmesi pek tabiîdir ve zâten bu gibi hareketler iki devlet arasındaki sulhe rağmen hudud boylarında daimî bir âdet hükmünü almıştır: Hattâ böyle vaziyetlerde bâzı kalelerin elden ele geçtiği bile vardır; meselâ bu sefer Telli-Hasan Paşa Osmanlıların «Harastoyçe» dedikleri «Charstoviz» kalesiyle «Behke» dedikleri «Bihatsch» ve «Gora» kalelerini fethettikten ve Petrina suyunun Kulpa nehrine döküldüğü noktada Osmanlıların «Yenihisar» dedikleri Petrina kalesini kurduktan başka «Sissek = Şişka/Siska» kalesini de iki defa muhâsara etmiştir ve ikinci muhâsara esnâsında kale muhâfızı Wikacyz büyük bir vahşet irtikâb ederek Hasan Paşa'nın elçilerini Tuna nehrine attırdığı gibi, kaleyi teslim bahânesiyle içeri aldığı Sipâhîleri de barut fıçılarıyla berhava etmiş ve işte bunların intikamını alacak vesîle arıyan Telli-Hasan Paşa da o sırada kendisine meydan okuyan Avusturya'nın Hırvatistan kumandanı Nadasdy'nin üstüne yürüyerek kendisini mağlûb ettikten başka 12 topuyla yedi bayrağını zabtetmiş ve bunları iki bin kelle ve bin esirle ve bir çok da ganîmetlerle beraber Istanbul'a göndermiştir: Istanbul'da bunlar Avusturya sefâretinin önünden geçirilerek teşhir edilmiş, bu vak'a Hıristiyanlık âleminde umumî bir heyecana sebeb olmuş ve hattâ «Türk çanı» denilen yeni âdet imparator Rodolphe'un emriyle işte bu tarihten itibaren ortaya çıkmıştır; Osmanlı-Türklerine karşı Allâhın yardımını te'min için ihdâs edilen bu dinî âdet mucibince Hıristiyanları her sabah, öğle ve akşam vakitleri kiliselerde duâya dâvet etmek üzere işte o tarihten itibaren günde üç defa çanlar çalınmıya başlamıştır. — Hammer esirlerle ganîmetlerin Istanbul'a gelişini 19 Teşrinievvel 1592 = 12 Muharrem 1001 Pazartesi tarihine müsâdif gösterirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin yukarda esas ittihâz ettiğimiz kaydi tercih edilmiştir. — İşte bu vaziyetle bundan sonraki Kulpa bozgunundan doğan ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet'den sonra Birinci Ahmed devrine kadar süren Avusturya seferinin açılması için aşağıda 1593 = 1001 vukuâtının «20 Haziran» ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1592 = 1001

Teşrinievvel = Muharrem ibtidâları: Avusturya imparatorunun Istanbul elçisine sulhün Türkler tarafından ihlâlinden dolayı harâcın kesildiğini tebliğ etmesi.

(O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine göre Türklerin «Göle» dedikleri Gyula sancak-beyi Hasan Bey'in «Eğri = Egre» şehri üzerine yaptığı akın hareketinden Istanbul'a zafer alâmeti olarak dillerle başlar gelmesinden hâsıl olan harb şevkı içinde imparatordan Istanbul elçisine böyle bir tebliğ gelmiştir: O zamanki Avusturya elçisinin ismi «Pezzen» dir. — Yukarda 1590 = 999 vukuâtının «29 Teşrinisâni» fıkrasında sekiz sene için tecdid edildiğini gördüğümüz Osmanlı-Avusturya sulh muâhedesi mucibince her sene imparatorun Pâdişahla vüzerâsına ve hattâ beylerbeyi, sancak-beyi ve defterdar gibi bâzı me'murlarına takdim etmekle mükellef olduğu haraçlarla hediyeler son defa olarak 1592 = 1000 senesi içinde Bohemya zâdegânından «Frédérick de Khrekwitz» in riyâsetindeki elli kişilik sefâret hey'eti tarafından Istanbul'a getirilip takdim edilmiştir; Avusturya'nın Türkiye'ye verdiği son haraç işte budur: 13 sene sürmüş uzun bir seferden sonra akdedilmiş olan «Sitvatorok» muâhedesi mucibince bu senevî haraç kaldırılıp her üç senede bir kıymet ve mıkdârı gayr-i-muayyen hediyeler takdimi esas ittihâz edilmiştir: 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Selânikî'ye göre bu sefer imparator harâcın ilgasına ait tebliğinde Istanbul sefirine hitâben:

— Nakz-i ahde sebeb ne idüğün beylerbeylerinden ve beylerinden sorsunlar!
diye Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz harekâtını sebeb göstermiştir. Hattâ bundan dolayı müellif:

— Sübhânehu-ve-Teâlâ encâmını hayr eyliye!
duâsiyle büyük bir endîşe gösterir. Bu sırada devletin masrafı irâdından «efzûn» dur.

Selânikî'nin işte bu aralık imparator tarafından ilga edilmiş olduğundan bahsettiği Avusturya harâcı umumiyetle otuz bin altın gösterildiği halde Peçevî otuz üç bin altın olduğundan bahsetmekte ve bizzat bulunduğu bir haraç takdimi merâsiminden bahsederek azamet devrimizin son levhalarından birini şöyle anlatmaktadır: «Bin bir tarihine gelince ki Engerus seferlerine ibtidâ olundu, Beç kralunun beher sene sikke-i hâlise-i Engerûsiyye otuz üç bin altunu gelürdü; bundan gayri on, on beş kıt'a evânî-i sîm-i kâfirî leğençe ve ibrik ve kupalar ve kadehler ve bir iki üç sâat getürüp gelen elçi takbîl-i pâye-i serîr-i âlem-masîr ile müşerref oldukda hediyyesi diyü çekilürdü ve ibtidâ Usturgon'a geldükde Usturgon beğine bin guruş ve bir iki kupa ve kadeh ve Budun beylerbeylerine üç bin guruş ve bir kaç kupa ve kadeh ve tüfeng-i mutallâ ve bir iki kulle sâat Ferhad Paşa merhuma getürdüklerinde Dîvan'da hâzır idim; iki yıllık haraç olmağla altı bin guruş idi; sâiri dahî ikişer kat idi ve Budun defterdârına ve Yeniçeri-ağasına sâat ve kupa makuulesi virirler idi ve Vezîr-i-a'zam dört bin yohsa gaalibâ beş bin guruş ve ana göre kupası ve sâati ve tüfegi ve sâir vüzerâya dahî alâ-kader-i-merâtibihim guruşu ve kupası mukarrer idi ve Beç'e Âstâne'den elçi varmak vâkı' olmamış idi; ancak Budun beylerbeyisi tarafından yine Budun çavuşlarından biri varup hazîneyi taleb iderdi. Kendiler büyük cam gemileri içinde cam pencerelü odalar peydâ idüp ve matbahların dahî bir gemide ve hentû arabası bârgîrleriyle bir gemiye tahmîl idüp Belgrad'a değin şaykalar çeküp götürürler idi; Belgrad'dan arabalar ile giderler idi ve Budun Beylerbeyi kendünün bir bellüce ağasın veyâhud Budun çavuşlarının bir güzîdesin bile gönderirlerdi: Masârifleri anun elinden görülürdü».

Peçevî'nin bu izâhâtı yalnız pâdişaha verilen haraç mıkdârının 33 bin altın olduğunu tavzih etmesi itibariyle değil, ayni zamanda Avusturya imparatorunun

Osmanlı eyâlet me'murlarına varıncaya kadar para ve hediye haraçları vermekle mükellef olacak derecelerde Türk hâkimiyyetine boyun eğmiş bulunduğunu ve işte bu suretle tâbi bir devlet vaziyetine sokulmuş olan Avusturya imparatorluğuna Istanbul'dan elçi gönderilmeyip icâb eden tebligatın Budin valisi tarafından Viyana'ya gönderilen bir çavuş'la yapılmakta olduğunu muâsır bir şâhid ifâdesiyle tesbit etmesi bakımından da hususî bir ehemmiyeti hâizdir. Haraç meselesi için ikinci ciltte 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1593 = 1001

12 Kânunusâni = 8 Rebî'ül-âhir, Salı : Osmanlılara iltica edip Istanbul'a gelen Gîlân hâkimi Hân-Ahmed'in huzura kabulü.

(Memleketi Safavî istilâsına uğrıyan bu sünnî hükümdarla himâye istemek üzere bundan evvel Istanbul'a göndermiş olduğu elçinin neticesiz kalan teşebbüsleri için yukarda 1590 = 999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına bakınız. — Gerek kendi sefirinin, gerek nezdine iltica etmiş olduğu Şirvan beylerbeyi Vezir Hasan Paşa'nın istizânı üzerine Istanbul'a gelmesine müsâade edilmiş olan Hân-Ahmed ilkönce Baş-Defterdar'la Nişancı tarafından İzmit'de karşılandıktan sonra Üsküdar'a gelip şâhâne merâsimle istikbâl edilmiş, meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi mihmandar olmuş, Kırk-çeşme'deki Vezir Yusuf Paşa sarayı ikametine tahsis edilmiş, yevmî harç tâyin olunmuş ve nihayet bu gün huzura kabulünde pâdişahı etekleyince Üçüncü Murad «nazar-ı iltifât ile» yalnız :

— Nedür hâlleri ?

diye hatırını sormakla iktifâ etmiştir. — Bundan üç ay kadar sonra Istanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına bakınız).

26 Kânunusâni = 22 Rebî'ül-âhir, Salı: Sarayda «Mevâcib» tevzi edilirken ısyan çıkaran Sipahîlerin tenkili.

(Bu ısyânın sebebi, o gün alelusul sarayda dağıtılmakta olan «Muharrem-Safer-Rebî'ül-evvel» tahsisâtı Yeniçerilere tam verildiği halde Hazîne müşkilâtından dolayı Sipâhîlere eksik verilmiş olmasıdır. 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz «Beylerbeyi vak'ası» nda Yeniçerilerin gene böyle bir para meselesinden dolayı ilk defa olarak kelle isteyip o kanlı isteklerini yerine getirmiş olmalarından cür'et alan Sipâhîler bu gün verilen eksik paraları :

— Almazuz!

diye reddedip Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ile Baş-Defterdar Emîr Paşa'nın ve hattâ «Harem-i-Hümâyun» da nüfûziyle meşhur Kethudâ-Kadın'ın kellelerini istemiye başlayınca eksik olan «elli kîse guruş ve akça» derhal İç-hazîne'den gönderilmiş ve artık dağılmaları tavsiye edilmişse de nasihatçileri taşlayıp Yeniçerileri takliden ikindi vaktine kadar kelle istemekte ısrar ettikleri için Üçüncü Murad «huddâmına» :

— Şu bî-edebleri sürsünler, inâd iderlerse ursunlar!

diye emir vermiş ve işte bunun üzerine Kilerciler, Aşçılar, Bostancılar, Baltacılar, Çavuşlar ve Kapucularla İç-oğlanları hemen silâhlanıp saldırmış ve bu sırada tesadüfen gelen odun arabalarıyla seyirciler kalabalığı saray kapısını tıkadığı gibi Yeniçerilerin o tarafı çevirmiş olduğu hakkında bir şâyia da çıktığı için Sipâhîler arasında panik zuhur edip iki üç yüz ve bir rivayete göre de 357 kadar telefat vermişlerdir. Diger bir rivayete göre de Üçüncü Murad «Vur!» emri vermediği halde her nasılsa :

— Bre urun!

sesleri yükselmiş ve işte bundan dolayı pâdişah emrediyor zannedilmiştir. — Bu vak'ada ölen Sipâhîlerle öteye beriye saklandıktan sonra ele geçip öldürülenlerin cesedleri denize atılmıştır. — Isyânın bastırılmasındaki muvaffakıyetinden dolayı Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'ya hil'at giydirilmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Bu vak'a umumiyetle «23 Rebî'ül-âhir» tarihine müsâdif gösterilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük hatâ tashih edilmiştir).

28 Kânunusâni = 24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Bâtıl i'tikad yüzünden ilk Sadâret tebeddülü: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın «Uğursuz» luğundan dolayı azli ve Koca-Sinan Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(İki gün evvelki Sipâhî ısyânını derhal bastırmaktaki muvaffakıyetinden dolayı hil'atla taltif edilen Siyavuş Paşa bu gün Istanbul Kadısıyla beraber şehri dolaşıp «narha müteallık» ahvâli teftiş ettikten sonra ikindiye doğru saraya gelince «Mühr-i-Hümâyun» elinden alınmıştır: Buna sebeb olarak 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Yeniçeri ihtilâlinin de bu seferki Sipâhî ısyânı gibi Siyavuş Paşa'nın sadâretine tesadüf etmiş olmasından dolayı «bâzı mukarrebânın» Üçüncü Murad'a bu Paşa'nın «Vezâretinde yümn yokdur!» «kademi şûmdur!» ve «zâtinde uğur yokdur!» gibi telkinlerde bulunmuş olmalarından bahsedilir. Osmanlı tarihinde bütün tereddi ve inhitat fenalıklarının ilk tezâhürleri hemen hep Üçüncü Murad devrindedir: İki gün evvel taltif edilmiş bir Vezir-i-a'zamın hiç bir kabahati olmadığı halde bâtıl bir i'tikad yüzünden birdenbire azledilmesi de nihayet cincilerle üfürükçülerin devlet mukadderâtına hâkim olacakları acı günlerin ilk alâmeti sayılabilir. Naîmâ'ya göre Siyavuş Paşa «kazâ-i eyyâm-ı nühûset idince» yâni uğursuzluğu geçinceye kadar ve Kâtib-Çelebi'ye göre de daimî surette devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır.

Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu sadâreti en kuvvetli rivayetlere göre 1592 = 1000 senesi 4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 ay, 24 gün tutmaktadır: Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585 = 994 vukuâtının «15 Nisan» fıkralarına bakınız. — Peçevî, Siyavuş Paşa'yı yukarıki fıkrada gördüğümüz Sipâhî patırdısının ertesi gün azledilmiş gibi gösterirse de hiç birinin tarihini zikretmemiştir; Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'da «25 Rebî'ül-âhir» tarihine tesadüf edilirse de, gün ismine nazaran bu rivayetlerde bir günlük bir «Rüyet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın yerine üçüncü defa olarak seksen küsur yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Koca-Sinan Paşa o sırada Malkara menfâsındadır: «Mühr-i-Hümâyun» oraya gönderilmiş ve Sinan Paşa tâyininden altı gün sonra 3 Şubat = 1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır; hattâ o gün tâyin edilmiş olduğu hakkında da zayıf bir rivayet vardır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos» ve 1589 = 997 vukuâtının da «2 Nisan» fıkralarına bakınız).

4 Nisan = 2 Receb, Pazar: Gîlân hâkimi Hân-Ahmed'in Istanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi.

(Küçük bir memleketin hükümdarı olan bu mühim şahsiyyet için yukarda 1590 = 999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına ve bundan üç ay kadar evvel Istanbul'a gelip huzura kabulü için de bu sene vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Ölkesini elinden almış olan Safavîlere karşı Osmanlı devletinden askerî bir yardım te'min etmek maksadında muvaffak olamıyan Hân-Ahmed Kerbelâ'da oturmak üzere izin almış, kendisine ve 15 kişilik maiyyetine bol maaşlarla erzak tâyinleri tahsis edilerek bu gün Üsküdar'a geçirilmiş ve İran şâhına da bir iltimas mektubu yazılmıştır).

17 Mayıs = 15 Şa'ban, Pazartesi : Istanbul'da rehîne bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sünnet düğünü.

(Bu küçük şehzâdenin sulh rehînesi olarak Hasankale'deki Şark ordusu karargâhına gelişi için yukarda 1589 = 997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına ve Istanbul'a gelip Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü için de 1590 = 998 vukuâtının «28 ve 29 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Kâtib-Çelebi düğünün «Haydar Paşa sarayında» olduğundan bahsederse de o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kadırga-limanı'ndaki sarayında olduğundan bahsetmekte ve Naîmâ da bunu te'yid etmektedir : Düğünde bütün vüzerâ bulunmuş ve «erkân-ı devlete âlî ziyâfet» verilmiştir).

20 Haziran = 20 Ramazan, Pazar : Kulpa bozgunu, Bosna valisi Telli-Hasan Paşa ile sancak-beylerinden iki Sultan-zâde'nin ve diger bir takım beylerin şehâdeti üzerine bu yıla «Bozgun senesi» denilmiye başlaması.

(Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa'nın Osmanlı - Avusturya sulhünü ihlâle başlıyan hudud gazâları için yukarda 1592 = 1000 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Avusturyalıların kuvvet toplamakta olduklarını Istanbul'a arzederek yalnız kendi eyâlet askerleri kifâyet edemiyeceği için yardım istemiş, bunun üzerine o zamanki Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa «Kirli-Hasan Paşa» ismindeki adamını Rumeli-Beylerbeyliğine tâyin etmiş ve o da Rumeli askeriyle Belgrad'dan hareket edip yardıma giderken Istanbul'da sadâret tebeddülü olup Siyavuş Paşa'nın yerine Sinan Paşa geçince Kirli-Hasan Paşa'yı vezâret pâyesiyle Tımışvar beylerbeyliğine nakıl ve onun yerine de kendi oğlunu tâyin ettiği için yardım meselesi yarıda kalmıştır! Buna sebeb olarak, Sinan Paşa'nın bir ev meselesinden dolayı Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazdan bahsedilir : İşte bu Arnavut devşirmesinin şahsî garazı nihayet çok üstün düşman kuvvetleri karşısında bir Türk ordusunun imhâ edilmesine ve hattâ bu yüzden 13 sene sürmüş bir Avusturya seferi açılmasına sebeb olmuştur.
Yardım kuvvetlerinin gelmekte olduğuna güvenen Telli-Hasan Paşa'nın 15 Haziran = 15 Ramazan Salı günü Osmanlı menbâlarında «nehr-i Kûpe» denilen Kulpa nehrinin sağ sâhiline geçtiği rivayet edilir : Hammer'le onu me'haz ittihâz eden Garp müellifleri Hasan Paşa kuvvetlerini 25 - 30 bin gösterirlerse de Osmanlı menbâlarında umumiyetle 10 binden ibaret olduğundan bahsedilmektedir. Paşa'nın maiyyetinde hudud sancaklarının en mühim beylerinden bâzıları da vardır : Bilhassa Kanunî'nin meşhur kızı ve Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimâh-Sultan'ın Mustafa ve Mehmet isimlerinde iki torunundan bahsedilir; bunlardan ikisi de eski Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'dan olan oğullarıdır : Kanunî devrinin Bağdad'da idâm edilen meşhur Baş-Defterdarı İskender-Çelebi'nin kölelerinden olan Arnavut Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın halefidir; sadâreti için 1579 = 987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına ve ölümü için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız. Naîmâ'ya göre Sultanahmet câmii işte bu Ahmed Paşa'nın At-meydanı'ndaki sarayının yerine yapılmıştır; bu iki kardeşten Mustafa Paşa «Klis» ve Mehmet Bey de Hersek sancak-beyidir; Özdemir-oğlu Osman Paşa Tebriz seferinden dönerken yolda öldüğü zaman üzerindeki «Mühr-i-Hümâyûn» u Istanbul'a getiren işte bu Mehmet Bey'dir : 1585 = 993 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka «İzvornik = Swornik» sancak-beyi Gazi-Koca-Memi Bey'le diger üç sancak-beyi daha vardır :
İşte bu suretle Kulpa'nın sağ sâhiline geçen Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa o gece Osmanlıların «Şişka/Siska» dedikleri «Sissek» üzerine hareket edip 19 Haziran = 19 Ramazan Cumartesi günü kaleyi muhâsara etmiştir : Bu sırada

Hasan Paşa'nın hâlâ arkadan yardım geleceğine kâni olduğundan bahsedilir! Fakat hakikatte Hasan Paşa kuvvetlerine değil, Sissek müdâfilerine yardım gelmiştir : Erdoedy, Auersperg, Eggenberg, Redern ve Paradeiser isimlerindeki Avusturya kumandanlarının idaresinde gelen bu düşman kuvvetleri muhâsaradan bir gün sonra Ordra suyunun Kulpa nehrine döküldüğü zâviyede Osmanlı askeriyle karşılaşmıştır : Osmanlı menbâlarında Hasan Paşa'nın 10 bin kişilik kuvvetine mukabil, bu düşman kuvvetinin mevcudu 40 bin gösterilir. Büyük bir kahramanlıkla harbetmiş olan Telli-Hasan Paşa'nın en büyük hatâsı, Koca-Memi Bey'in ihtârına rağmen o kadar üstün bir düşmanla harbi kabul etmiş olmasıdır. Avusturya ordusu Türk fırkasını nihayet o iki nehrin sâhillerine sürmüş, Hasan Paşa'nın yaptırdığı köprüler ric'at hâlindeki askerin ağırlığını çekemiyerek yıkılmış, Telli-Hasan Paşa ile bir çok askerler boğulmuş ve o gün hem karada, hem suda şehîd olan askerin sayısı 7-8 bini bulmuştur : Hammer on sekiz bin şehîdden bahsederse de doğru değildir. Yukarda isimlerini gördüğümüz sancakbeyleri de işte bu bâdirede şehîd düşmüşlerdir. Düşmanın eline bir kaç top geçtiği de rivayet edilir. — Hicretin 1001 senesine «Bozgun yılı» denilmesi işte bu fâciadan dolayıdır).

4 Temmuz = 4 Şevvâl, Pazar, Kulpa bozgunu üzerine Avusturya seferine karar verilerek Istanbul'daki sefirin hapsedilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgun haberinin Istanbul'a gelişi umumiyetle «5 Şevvâl» e müsâdif gösterilirse de, gün ismine göre bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. — Üçüncü Murad'ın Avusturya sulhünü bozmak istemediği halde Koca-Sinan Paşa'nın her vâsıtaya mürâcaat ederek ve hattâ hudud boylarından arzıhaller getirterek sefer açılmasına çalıştığı rivayet edilir : Hammer'e göre bunun sebebi o Arnavut devşirmesinin bu son sadâretinden evvelki ma'zûliyyet devrinde Avusturya sefiri Pezzen'den şahsî haraç istediği halde alamamış olmasıdır! Osmanlı menbâlarında da Sinan Paşa'nın, Şark fütûhâtiyle şöhret bulan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'yı kıskandığı için böyle bir Garp seferi açmak istediğinden bahsedilir. Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz seferinde onu yardımsız bırakıp Kulpa bozgununa sebeb olması da hem Hasan Paşa'ya karşı şahsî garazından, hem öyle bir felâketin Avusturya'ya karşı sefer açılmasına vesîle teşkil edebileceğindendir. Tabiî bu suretle devletin emniyet ve selâmeti harîs bir devşirmenin şahsî menfaatleriyle ihtiraslarına fedâ olmuş demektir : Kulpa bozgunu üzerine artık sefer açılmasına itiraz etmiyen Üçüncü Murad'ın vaziyeti de kanlı bir emr-i-vâkı'la aldatılmış bir adam vaziyetidir.

Bozgun haberi bu gün Istanbul'a gelir gelmez Avusturya sefiri alelusul hapsedilmiş ve işte bu suretle on üç sene sürecek bir «Nemçe seferi» açılmıştır : O sırada Avusturya'dan haraç getirmekte olan Baron «Poppel de Lobkowitz» ismindeki elçinin işte bu vaziyet üzerine Komorn'dan geri döndüğü rivayet edilir. — Kanunî'nin Szigetvar seferinde vefâtı üzerine İkinci Selim devrinde sekiz sene müddetle akdedilip mütemâdiyen tecdid edilen Osmanlı - Avusturya sulhü, 1568 = 975 senesi 17 Şubat = 18 Şa'ban Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 25 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir.

Osmanlı menbâlarında Avusturya ile olan ihtilâfın sefer açılmaksızın tesviyesi mümkin olduğu halde Sinan Paşa'nın ısrârından dolayı harbe karar verilmiş olduğunu ve bu kararın da Üçüncü Murad'ın huzurunda toplanmış bir mecliste verildiğini gösteren muhtelif ifâdelere tesadüf edilir : Bu ifâdelerin en mühimlerinden biri, pâdişahın o günkü mecliste hazır bulunan müsâhiplerinden Derviş Hasan Paşa'nın Peçevî İbrahim Efendi'ye söylediği sözlerde gösterilebilir. Bu noktayı Derviş Paşa'nın «kendü lisânından mesmûm olmuşdur» diye kaydeden Peçevî'ye göre, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde ve bilhassa «Hâce-i-Sultânî» sıfatiyle büyük bir nüfuz sâhibi olan «Tâc-üt-Tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi sefer açılmasına muhâlif kalmışlar ve Şark seferlerinde çok yorulmuş

olan ordunun henüz dinlenmeden bir Garp mâcerâsına atılmasını doğru görmiyerek meselenin siyasî tedbirlerle kolayca halledilebileceğinden bahsetmişlerdir. Hoca-Sa'düddin'in başka menbâlara da akseden ve Sinan Paşa'ya hitâb eden meşhur sözü şöyledir :

— Pâşâ Hazretleri, dâînüz bu Devlet-i-Aliyye'nün gazevât-u-fütûhâtları târîhin itmâma irişdürmek üzreyin : İnşâallâhu-Teâlâ bununla itmâm idelüm ki Padişâhumuzun bir ednâ kulu (= Ferhad Paşa) Şâh-ı Acem'ün bu kadar memâlikin alup âkıbet nûr-i-dîdesini (= Şehzâde Haydar-Mirzâ'yı» rehin virmeğle sulh-u-salâh oldu; kâfirün dahî iki yılluk harâcı geldi diyü ağzımız dadıyla târîhimüzü itmâmâ irişdürelüm, hemân lûtf idün, yeniden bir fürce açılmasun!

Ferhad Paşa'yı kıskandığı için, eski düzeni artık bozulmıya başlamış ve bilhassa masrafı irâdını aşmış olan devleti sırf şahsî ihtirâsı uğurunda büyük ve âkıbeti mechul bir mâcerâya atmakta ısrâr eden o devşirme Vezir-i-a'zamın bu doğru söze verdiği cevap da şöyle kaydedilir :

— Yok Efendi, öyle yazma, illâ inşâallâhu-Teâlâ böyle yazasun ki Saâdetlû Pâdişâhumuzun bir ednâ kulu (= Ferhad Paşa) Acem diyârında bu kadar fütûhâtdan sonra oğlun (=Haydar-Mirzâ'yı) aldı, getürdü; bir kulu (= Sinan Paşa) dahî Beç kıralı üzerine varup memleketi gaaret-ü-hasâretden sonra kralı keşan-berkeşan eli bağlı Âstâne-i-Pâdişâhî'ye gönderdi yazasun inşâallâhu-Teâlâ!

Hoca-Sa'düddin Efendi Sinan Paşa'nın bu tumturaklı palavrasına inanmadığını da şu cevabiyle izhâr etmekte tereddüd etmemiştir :

— Estağfirullâh-i Tealâ Pâşâ Hazretleri! Bu söz kemâl-i gurûrdan nâşîdür; ben bu sözün âkıbet şeâmetinden pek korkarum!

O günkü mecliste hazır bulunan Derviş Paşa, bu tarihî münâkaşayı sonradan düşman ordusu Peşte'ye girdiği zaman hatırlayıp Peçevî-İbrahim Efendi'ye nakletmiş ve o da aynen tarihine geçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı'nın kayitlerine göre, Koca-Sinan Paşa bu muhâlefeti rakîbi olan Ferhad Paşa'nın telkinine atfettiği için «Gazâya mâni» olanlarun küfrüne/İkfârına müteallık fetvâlar bile almıştır! Sinan Paşa, yaz mevsimi ilerlemiş ve kış yaklaşmış olduğu için seferin hiç olmazsa ertesi bahara bırakılması ve o zamana kadar da ordunun hazırlanması hakkındaki mütâlâaları bile şahsına karşı husûmet eseri saymış ve neşrettiği «Küfr fetvâları» üzerine tabiî artık akıl ve mantık tamâmiyle sükût etmiştir : Çünkü Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Vezir-i-a'zama itiraz artık fetvâlı küfür sayılmıya başlamış demektir).

19 Temmuz = 19 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Avusturya seferine çıkmak üzere «Rüstem-Çelebi çayırı» ndaki karargâhına yerleşmesi.

(Sinan Paşa'nın bizzat der'uhde ettiği serdârlığa ne günü tâyin edildiği bellî değildir : Selânikî Şevvâl = Temmuz ortalarına müsâdif göstermişse de gün tarihi kadetmemiştir : Her halde 14 - 15 Şevvâl = 14 - 15 Temmuz Çarşanba - Perşenbe günlerinden birini kasdetmiş olmalıdır. — Sinan Paşa'nın şehirden Rüstem-Çelebi çayırındaki karargâhına geçtiği tarih de ihtilâflıdır : Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede «12 Şevvâl Pençşenbih» tarihine tesadüf edilirse de bu rivayet tamamiyle yanlıştır; çünkü o sene Şevvâlinin 12 nci günü Perşenbeye değil, Temmuzun 12 nci Pazartesi gününe müsâdiftir; bu noktayı Hammer de tenkid etmiş, fakat vâzıh bir neticeye varamamıştır; bu hususta muâsır bir müellifin kaydini Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya tercih etmek daha doğrudur : O sırada İstanbul'da bulunan ve vukuâta bizzat şâhid olan Selânikî-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Pazartesi» tarihini esas ittihâz etmektedir; Pazartesi Şevvâlin 20 sine değil, 19 una müsâdif olduğu için, Selânikî'nin gün rakamı her halde bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olmak lâzımgelir. — Sinan Paşa'nın hareketi esnâsında Sadâret-Kaymakamlığına ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa tâyin edilmiştir).

29 Temmuz = 29 Şevvâl, Perşenbe: Sinan Paşa ordusunun Istanbul önlerinden Avusturya seferine hareketi.

(Osmanlı menbâlarında ordunun umumiyetle 18 Şevvâl = 18 Temmuz Pazartesi günü hareket etmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir : Yalnız Selânikî, Sinan Paşa'nın «Rüstem-Çelebi Çayırı»ndanki karargâhında dokuz gün kaldıktan sonra yola çıktığından bahsetmek suretiyle 28 Şevvâl gününü kasdetmektedir : Yukarıki fıkraya da bakınız. Fakat Hammer Venedik elçisinin raporuna istinâden «29 Temmuz» gününü esas tuttuğu için, burada işte o kayde istinâd edilmiştir. — Serdârın Istanbul'dan aldığı asker on iki bin Yeniçeri ile dört seferli bölükten ibarettir; fakat ayni zamanda Kırım hanıyla beylerbeylerinden bâzilarına askerleriyle orduya iltihak emri de verilmiştir).

4 Eylül = 7 Zülhicce, Cumartesi : Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada bir rivayete göre bir kaç gün ve diger bir rivayete göre de on gün kalındıktan sonra ileri hareket edilmiştir).

1593 = 1002

27 Eylül = 1 Muharrem, Pazartesi : Sinan Paşa ordusunun Essek köprüsünden geçişi.

(Yirmi bin kişilik bir düşman ordusunun «Raab = Yanık» önlerinde bulunduğu haber alınması üzerine burada toplanan harb meclisinde Türklerin «Bespirem» dedikleri «Weszprim» ve «Palota» üzerlerine varılıp bu kalelerin fethine karar verilmiş ve Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Budin'den top getirmiye ve Sokullu'nun oğlu olduğu için «Tavil-zâde» denilen Budin beylerbeyi Hasan Paşa da eyâlet askeriyle orduya iltihak etmiye me'mur edilmiştir).

6 Teşrinievvel = 10 Muharrem, Çarşanba : «Weszprim = Bespirem» kalesinin teslim alınması.

(Ancak üç gün dayanan bu kale nihayet bu gün muhâfızlarının çekilip gitmesine müsâade edilmek şartiyle teslim olmuştur. — Teslim tarihinde ihtilâf vardır : Umumiyetle 23 Muharrem = 19 Teşrinievvel Salı veyahut 24 Muharrem = 20 Teşrinievvel Çarşanba günü teslim olmuş gibi gösteren ifâdelere tesadüf edilir; Hammer'de ise 13 Teşrinievvel = 17 Muharrem Çarşanba tarihi vardır; fakat burada harekâta bizzat iştirâk eden ve :

— Hattâ bu hakîr ilerüde köprü binâsına me'mur olanlar ile bile idüm.

diyen en büyük Osmanlı müverrihlerinden Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydi tercih edilmiştir. — Şehir kilisesi câmiye tahvil edilip Cuma namazı kılınmış, burası yeni bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve bir de sancak-beyi tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel = 18 Muharrem, Perşenbe : Palota kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Polata» denilen bu küçük kale iki gün dayandıktan sonra muhâfızları çekilmek şartiyle teslim olmuştur. — Bunun da tarihinde ihtilâf vardır : Hammer 13 Teşrinievvel = 17 Muharrem Çarşanba günü teslim olmuş gösterdiği Weszprim'den sekiz gün sonra da bunun tesliminden bahsettiğine göre 21 Teşrinievvel = 25 Muharrem Perşenbe gününü esas ittihâz etmiş

demektir; Naîmâ tarihinde de 1 Safer = 27 Teşrinievvel Çarşanba tarihine tesadüf edilir; fakat yukarıki fıkrada olduğu gibi burada da harekâtı bizzat tâkib etmiş olan Peçevî'nin kaydi tercih edilmiştir: Hammer gibi Peçevî'ye göre de iki kalenin fethi arasındaki müddet sekiz gündür. — Palota kalesi idare bakımından Weszprim sancağına ilhak edilmiştir. — Buradan Tata sahrâsında bulunduğu haber alınan düşman ordusu üzerine gidildiği ve sefer uzun sürdüğü takdirde kış bastıracağı için askerin ayaklanmak ihtimâli düşünülerek mevsim sonu bahânesiyle Budin'e çekilme kararı verilmiştir).

4 Teşrinisâni = 9 Safer, Perşenbe: «Stuhlweiszenburg = İstoni-i Belgrad» bozgunu ve bundan dolayı bir çok kaleler sukutu.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz iki kalenin fethinden sonra Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasını fırsat ittihâz eden Avusturya ordusu Nadasdy, Palffy, Zriny ve Hardek isimlerindeki kumandanların idaresinde Türklerin «İstoni-i Belgrad/İstolni-Belgrad» dedikleri Stuhlweiszenburg kalesini muhâsara etmişlerdir. Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa bu vaziyet üzerine yirmi binden fazla bir kuvvetle üzerlerine gitmişse de, iki ateş arasında kalmak istemiyen düşman derhal çekilip iki fersah mesâfede bulunan bir dağ eteğini tutmuştur. Çok üstün kuvvetlere karşı taarruza geçmemesi lâzımgelen Hasan Paşa etrâfındaki genç dalkavukların sözlerine kapılarak «Koca-Hüsâm» isminde Kanunî devrinden kalma tecribeli bir cengâverin kaleye arka çevirip düşmana karşı tâciz hareketleri yapılması şeklindeki teklifini reddedip ileri ve geri emniyet tertibâtı bile almıya lüzum görmeksizin askerini «selâma dizilmişler gibi» bir dizi şeklinde ortaya çıkarınca, dalga dalga gelen düşman alaylarına mukavemet edemiyen askerler kaçmıya başlamış, Hasan Paşa:

— Bre gaziler, gayret vaktidür!

diye bağırmışsa da söz geçirememiş, 6-7 bin şehîd verilmiş, 44 topla bütün ağırlıklar düşman eline geçmiş, hattâ Hasan Paşa bile Budin'e doğru yaralı kaçmıya mecbur olmuş ve nihayet İstoni-i-Belgrad muhâfızlığına tâyin edilen Gazi Tiryâki-Hasan Paşa oraya gelince kuyular kazdırarak şühedâ yığınlarını gömdürmüştür! Tabiî bu vaziyette artık ordunun mukadderâtı devşirmelerle «Paşa-zâde» vaziyetindeki devşirme döllerinin oyuncağı hâline gelmiş demektir. Düşman pek tabiî olarak bu vaziyetten istifâde etmekte kusur etmemiş, Styrie= İstirya vali ve kumandanı «Christophe Teuffenbach» Fülek, Kekkoe ve Hollokoe kasabalarını zaptedip kalelerini yıkmış ve ayrıca Somoskoe, Devany, Bujak, Szecsen, Dregely, Hajatsky ve Neograd kalelerini de müdâfaasız teslim almıştır: Selânikî'ye göre Serdâr Sinan Paşa'dan Istanbul'a gelen tezkirelerde bu kalelerdeki Yeniçerilerin harbetmeyip müslüman ahâliyi yağma etmelerinden ve halkın hem zulümden, hem düşman korkusundan dolayı hep Budin'e kaçmış olduğundan bahsedilmiştir; Peçevî de bunu te'yid etmektedir. — Teslim olan mevki kumandanları Serdârın emriyle hapis ve idâm edilmişlerdir. — Müneccim-başı Neograd'ın düşmana teslimini 1002 = 1594 senesi 9 Cumâdal-âhire = 2 Mart Çarşanba gününe müsâdif gösterir: Bu kalenin muhâfızı olan Karaferyeli-Mehmet Bey idâm edilmiştir. Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi, Osmanlı devleti bilhassa adâlet kuvvetiyle almış olduğu yerleri artık zulüm za'fiyle vermiye başlamış demektir).

8 Teşrinisâni = 13 Safer, Pazartesi: Ordunun Budin'e gelişi.

(Eski takvim'deki Kasımın bu tarihe müsâdif olan birinci günü gelinmiş olduğunda ittifak edilir. — Asker Budin'e gelince burada kışlamak istemedikleri için Serdârın çadır iplerini kesip otağını başına yıkarak patırtı çıkarmışlardır: Sinan Paşa işte bundan dolayı Belgrad'a çekilmek mecburiyetinde kalmıştır).

1594 = 1002

10 Kânunusâni = 17 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Sinan Paşa ordusunun Belgrad kışlağına çekilmesi ve Serdârın Istanbul'dan istimdâdı.

(Ordu Belgrad'a gelince Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa Istanbul'a Rıdvan Ağa isminde bir ulakla bir zafernâme göndererek Weszprim ve Palota kalelerinin fethini müjdelemiştir! Halbuki bu sefer mevsimi bir muvaffakıyet şeklinde geçmiş değildir; çünkü Sinan Paşa'nın o iki kaleyi fethetmesine mukabil, Avusturyalılar Osmanlılardan on kale zabtetmişlerdir : Yukarda 1593 = 1002 vukuâtının «4 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Avusturya tahşidâtiyle harekâtından çok yılan Sinan Paşa bu kış içinde Istanbul'a arîzalar göndererek ve hattâ askerle ahâliden mahzarlar toplayıp pâdişaha yollıyarak istimdâda mecbur olmuştur! Naîmâ'nın şu fıkraları işte bu vaziyete aittir :

«Sinan Paşa bu kâr-ı müşkile iştigal ile nâr-ı muhârebeyi iş'âl itdüğüne nâdim oldu, emmâ bir iş başaramadın ferâgat muhâldür deyü ahvâli der-i devlete defeât ile arzidüp hazîne ve asker lüzûmunu i'lâm itmişidi...»
«Sinan Paşa çıktığına peşîman ve bir maslahat görülmüyeceğine câzim-u-hayrân olup bil'âhire serhad ümerâsına ve kılâ' hükkâmına ve asker a'yânı ile rüesâsına ve meşâyih-u-ulemâsına mahzar itdürüp der-i devletde olan a'yân-u-erkâna mektublar gönderdükde matlûb olan hazîne ve asker irsâline isti'câl olunup...».

Sinan Paşa'nın Istanbul'da zorla açtırdığı ve aleyhinde bulunanların «küfrüne» fetvâlar neşrettirdiği bu zoraki seferin açılması için yukarda 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve Istanbul'un yardımı için de aşağıda bu sene vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Nisan = 15 Receb Çarşanba : Serdar-ı-Ekremin Belgrad kışlağından «Hünkâr-tepesi»ndeki karargâhına çıkışı.

(Serdârın Belgrad'dan şehir civârındaki «Hünkâr-depesi/Hünkâr-tepesi» ndeki otağına çıkışı bahar başının sefer başı sayılmasındandır; bu tepe Kanunî devrindenberi «Hünkâr-depesi» ismiyle anılır; birde Mohaç ovasında Kanunî'nin otak kurdurduğu «Hünkâr-tepesi» vardır : Bunlar için ikinci ciltte 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasiyle 1566 = 974 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Sinan Paşa otağa geçince «atlar çayıra salınmış» ve bir taraftan da Anadolu ve Rumeli askerleri gelmiye başlamıştır : Aşağıda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

4 Mayıs = 13 Şa'bân, Çarşanba: Arşidük Mathias'ın Gran = Usturgon ve İstirya kumandanı Teuffenbach'ın Hatwan muhâsaraları.

(Avusturya imparatoru İkinci Rodolphe'un kardeşlerinden olan bu arşidükün Usturgon muhâsarası Osmanlı menbâlarında 14 Şa'bân = 5 Mayıs tarihinde başlamış gösterilirse de, aradaki bir günlük farkın bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olmak ihtimâli vardır. — Her iki muhâsaranın ayni zamanda başlayıp ayni zamanda kaldırıldığı da rivayet edilir : Düşmanın neticesiz kalan bu muhâsaralarını kaldırıp çekilmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Mayıs = 14 Şa'ban, Perşenbe : Sinan Paşa ordusunun «Hünkâr-tepesi»nden «Sirem sahrâsı» na geçmesi.

(Osmanlı menbâlarında «Sahrây-ı Sirem» ve «Siremiyye» denilen sâha için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. Anadolu ve Ru-

meli askerlerinin toplanması işte burada tamamlanmış, Sıvas beylerbeyi Mahmud, Maraş beylerbeyi diger Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Bosna beylerbeyliğine bu sırada tâyin edilen Mihalıçlı-Ahmed, Budin Beylerbeyi Hasan, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet ve Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşalar askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Serdâr Sinan Paşa Hünkâr-tepesi'nde 29 gün kaldıktan sonra otuzuncu gün Sirem'e geçmiş demektir. — Burada toplanan harb meclisinde Tata- = Dotis ve Türklerin «Yanık» dedikleri Raab kalelerinin fethine karar verilip Serdârın oğlu olan Mehmet Paşa Topçu kumandanlığına, Budin valisi Sokulu-zâde Hasan Paşa Çarhacılığa = Avcı kıt'aları kumandanlığına, Bosna valisi Mihalıçlı-Ahmet Paşa Karakolculuğa = Pişdar kumandanlığına, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ-kol kumandanlığına, Sıvas beylerbeyi Mahmud Paşa ile Rakka beylerbeyi Ali Paşa sol-kol kumandanlıklarına ve Maraş beylerbeyi Mahmud Paşa da Dumdar kumandanlığına tâyin edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına, Tata ve Raab kalelerinin fethi için de aşağıda gene bu sene vukuâtının «17 Temmuz» fıkrasiyle 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

1 Haziran = 12 Ramazan, Çarşanba : Avusturyalıların Gran = Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırmaları.

(Bu muhâsaraların başlaması için yukarda bu sene vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Düşmanın Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırması, Türk ordusunun yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketi üzerinedir. — Usturgon muhâsarasında Arşidük Mathias'ın altı umumî hücum yaptığı rivayet edilir. — Hatwan müdafaasını oranın sancak-beyi olan Sarı-Ali-oğlu Tiryâki-Arslan Bey yapmıştır : Budin valisi Sokullu-zâde Hasan Paşa ile Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Tatwan'ı muhâsara eden düşman kuvvetlerine taarruz edip hırpalamışlarsa da, Hasan Paşa'nın düşmanı topların üstüne çekmek için yaptığı bir ric'at manevrasını Serdâr Sinan Paşa'nın korkak oğlu Mehmet Paşa ciddî bir ricat zannedip kaçmıya başlayınca asker bozguna uğramış, düşman ta'kibe kalkışmış, fakat tam işte bu sırada Hatwan müdâfii Sarı-Ali-oğlu Arslan Bey kahramanca bir huruç hareketi yaparak ve muhâsara ordusunu basıp barutlarıyla küçük toplarını aldıktan başka büyük toplarını da tahrib ederek kaleye çekilmiş ve işte bu suretle muhâsaranın kaldırılmasını te'min etmiştir : Bu vak'a üzerine Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa büyük ve unutulmaz bir sahtekârlık yaparak Arslan Bey'in zaferini harbden kaçan kendi korkak oğlu Mehmet Paşa'ya izâfe edip Istanbul'a zafername gönderdiği için, Osmanlı tarihlerinde «Muhannes = Nâmerd» denilen bu ödlek devşirme dölüne Üçüncü Murad tarafından murassâ bir kılıç ve muhteşem bir hil'atle Vezâret pâyesi tevcih edilmiştir! — Müneccim-başı Hatwan'dan kalkan düşmanın Usturgon muhâsarasına gittiğinden bahsederse de, burada bir yanlışlık olmak lâzımgelir : Çünkü Hammer Usturgon muhâsarasının da ayni günde kaldırılmış olduğundan bahsetmektedir. — Osmanlı menbâlarında Usturgon muhâsarasını iki ay yahut yetmiş gün, Hatwan muhâsarasını da gene yetmiş gün sürmüş gösteren bâzı zayıf rivayetlere tesadüf edilir : Burada esas ittihâz ettiğimiz Hammer'e göre ancak yirmi gün sürdükten sonra kaldırılmıştır. Bundan sonraki Usturgon muhasarası için aşağıda 1003 = 1595 vukuâtının «1 Temmuz» ve «4 Ağustos» fıkralarına bakınız).

17 Haziran = 28 Ramazan, Cuma : Yeniçeri-ağasının orduya iltihâkı.

(Sinan Paşa'nın zorla açtırdıktan sonra nâdim olduğu Avusturya seferinin müşkilâtından yılarak Belgrad'da geçirdiği kış içinde Istanbul'dan yardım edilenecek hâle gelmesi hakkındaki rivayetler için yukarda bu sene vukuâtının «10 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu gün «adedde kâmil on sekiz bin Yeniçe-

ri» ile orduya iltihak eden ve harb masrafları için Paşa'nın istediği «hazîne» yi de getiren Yeniçeri-ağası Mehmet Ağa, «Şâhin-oğullarından», yâni Sokullu âilesindendir ve sonradan «Lala-Mehmet Paşa» ismiyle Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan şahsiyyettir. Bu vakte kadar Yeniçeri-ağalarının harbde ve sulhte pâdişahın maiyyetinden ayrılmaları âdet olmadığı halde, ilk defa olarak bu sefer Sadr-ı-a'zamın maiyyetine verilmiştir; Peçevî bu bid'ati şöyle anlatır : «Bu zamâna gelince Yeniçeri-ağaları Serdârlara koşundu olmak vâkı' olmamış idi : def'i mümkin iken nefsinde bir bahâdır ve gazâya harîs âdem olmağla Sinan Paşa'nın mevâîd-i urkuubiyyesine aldanup gelmiş idi».

Peçevî'nin böyle söylemesinin sebebi, Sinan Paşa'nın pek az sonra bu Boşnak ağayı azledip yerini «Yeniçeri-Hasan Ağa ki kendünün hemcinsi Arnavud âdemîsi idi, ana erzânî kılması» dır. — Istanbul'dan 1 Receb = 23 Mart Çarşanba günü hareket eden Yeniçeri-ağası tam 2 ay, 25 günde gelebilmiştir. — Naîmâ, Lala-Mehmet Ağa'nın orduya gelişini «30 Ramazan = 19 Haziran Pazar» gününe müsâdif gösterir : Bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde Ağa'nın yollarda geçirdiği müddet 2 ay, 27 gün tutmuş demektir).

17 Temmuz = 28 Şevvâl, Pazar : Tata kalesinin teslim alınması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mevsim başında ilk hedef olarak Tata = Dotis ve Türklerin «Yanık» dedikleri Raab kalelerinin fethine karar verilmiştir. — Tata kalesinin muhâsarası umumiyetle «4 Şevvâl = 23 Haziran Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir ve üç gün sürdükten sonra mahsurların çekilmesine müsâade edilmek şartiyle kalenin teslim olduğundan bahsedilir. Yalnız Peçevî ile «Nuhbet-ül-Tevârîh» müellifi Edirneli Hacı-Mehmet Efendi muhâsarayı «Şevvâlin selhinde = 29 Şevvâl/18 Temmuz Pazartesi» günü başlamış göstermektedir : Bu iki rivayet arasında 25 günlük bir fark vardır! Burada Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde sureti bulunan zafernâmesindeki tarih esas ittihâz edilmiştir : Bu resmî vesikada muhâsaranın 24 Şevvâl = 13 Temmuz Çarşanba günü başlayıp üç gün sürdükten sonra dördüncü gün kalenin teslim alındığından bahsedilmektedir).

29 Temmuz = 11 Zülka'de, Cuma : Saint-Marton kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Samartin» şeklinde bahsedilen bu kalenin bir yahut iki gün muhâsaradan sonra teslim olduğunda ittifak edilir : Yalnız Tata kalesi gibi bunun da tarihinde ihtilâf vardır; meselâ Naîmâ teslimi «6 Şevvâl = 25 Haziran Cumartesi» gününe müsâdif gösterir; yukarıki fıkraya da bakınız. Peçevî ile Kâtib-Çelebi «Zülka'de» ayında ittifak etmekle beraber gün tarihi göstermemişlerdir : Yalnız Edirneli-Mehmet muhâsara başını «9 Zülka'de = 27 Temmuz Çarşanba» gününe müsâdif gösterip kalenin iki gün sonra teslim olduğundan bahsetmektedir).

7 Ağustos = 20 Zülka'de, Pazar : Yanık = Raab muhâsarası.

(Osmanlıların «Raba» dedikleri Raab nehriyle Tuna ve «Rinçe» dedikleri Rabnitz ırmaklarının kavşağında ve Budin'in 133 kilometre şimaligarbîsinde bulunan bu müstahkem mevkie Türklerin «Yanık» demeleri, 1529 = 935 — 936 Viyana seferinde Kanunî Sultan Süleyman buradan geçerken şehir ahâlisi itâat arzına gelmediği için «Alarga topu = İhtar topu» atılarak varoşunun yakılmış olmasından dolayıdır : Bu kale o tarihten sonra daha fazla tahkim edilmiştir. Osmanlı menbâlarında Kanunî devrinden evvelki ismi «Gelvar/Gölvar» gösterilirse de bunun Macarca «Györ» isminden muharref olması lâzımgelir. — Kâtib-Çelebi ordunun «13 Zülka'de = 31 Temmuz Pazar» günü Saint-Marton önlerinden hareket ettiğini söylerse de, Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde sureti bulunan fe-

tihnâmesiyle o sırada orduda bulunan Peçevi'nin kaydine göre o tarih ordunun «Yanık sahrâsına» konduğu günün tarihidir. Arada geçen bir hafta içinde meterisler kurulup muhâsara tertibâtı tamamlanmış ve nihayet bu gün kale döğülmiye başlamıştır: Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Zülka'de = 5 Ağustos Cuma» günü ateş açıldığından bahsedilirse de, orduda bulunan Peçevî'nin kaydi daha doğru olmak lâzımgelir. — Gene Osmanlı menbâlarıyla Sinan Paşa'nın fetihnâmesine göre bu muhâsara esnâsında «Çâsâr karındaşı Hersek Matyaş/ herseği» denilen Arşidük Mathias kumandasındaki yüz bin kişilik bir müttefik Hıristiyan ordusu Tuna'nın karşı yakasında bulunduğu için kalenin o tarafı çevrilememiş ve mahsurların Avusturya ordusuyla muvâsalatı devam etmiştir: Sinan Paşa fetihnâmesine göre bu müttefikler ordusu Avusturya, Macar, İspanya, Venedik, Leh, Moskof, Erdel, Fransız, İtalyan ve Papalık askerlerinden mürekkeptir! Her halde bunda bir mübâlâga bulunduğu muhakkaktır. Hammer mıkdarından bahsetmediği bu orduyu Styrie = İstirya Baş kumandanı Teuffenbach'ın kumandasında gösterir. Osmanlı menbâlarına nazaran bir çok telefâta mal olan bir köprü kurulduktan sonra 28 Zülhicce = 13 Eylül Salı günü karşıya geçilip şiddetli bir muharebe ile düşman bozulmuş, Arşidük Mathias yaralı kaçmış, 400 top binlerce kantar barut, 3000 çadır, bir çok cephâne arabaları ve fıçılarla para keseleri ele geçmiş ve Tuna üzerinde de 10 büyük, 600 küçük gemi zabtedilmiştir: Kalenin her taraftan muhâsarası işte bu suretle te'min edilmiş gösterilir; Sinan Paşa'nın fetihnâmesi de bu rivayetleri te'yid etmektedir).

11 Ağustos = 24 Zülka'de, Perşenbe: Kırım hânı Gazi-Giray'ın orduya iltihâkı.

(Üçüncü Murad'ın emriyle ve kırk bin askeriyle orduya iltihak eden Gazi-Giray hanlık tahtına cülûsundan evvel Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark seferlerinde de bulunmuştur: 1585 = 993 vukuâtının «1 Ağustos» ve «29 Eylül» fıkralarına bakınız. — O sırada Raab = Yanık sahrâsındaki orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi Gazi-Giray'ın «18 Zülka'de = 5 Ağustos Cuma» günü gelip ertesi «19 Zülkâ'de = 6 Ağustos Cumartesi» günü merâsimle karşılandığını ve hattâ kendisinin de Tatar beyleriyle görüştüğünü anlatır: Diger menbâlarda ise Kırım hânının muvâsalatı «10 Zülka'de = 28 Temmuz Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir: Halbuki Gazi-Giray'ın Selânikî tarihinde aynen sureti bulunan bir mektubunda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih vardır. — Sinan Paşa Kırım hânını karşılayıp otağına getirince Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatına güvenip «sû'-i edeb» göstererek «tasaddur» etmiş, yânı Kırım hânının üst tarafına oturmuş olduğu için bâzı Osmanlı menbâlarında acı acı tenkid edilir; meselâ Peçevî bu noktayı şöyle anlatmaktadır:

«Egerçi bir Pâdişah-ı kebîrün Vekîl-i-mutlak ve Vezîr-i-a'zamı ise anlar bizzât sâhib-sikke ve hutbadır: Dört yüz yıldanberü kendü dillerince Han, bizüm lisânumuzde Pâdişâh-ibni-Pâdişâhdur; anunla berâberlük iddiâsı münâsib değül idi didiler. Otağına dahî getürdüğün bir beğlerbeği makaamına tenzil itmek gibi tahkîr anladılar».

Gene ayni menbâa göre daha sonraları Kırım hânları Kapdan-ı-deryânın dâmenin öpmek mertebesine» kadar tenezzül etmişlerdir).

1594 = 1003

27 Eylül = 12 Muharrem, Salı: Yanık = Raab kalesinin teslim alınması.

(Bu teslim tarihi Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde bir sureti bulunan fetihnâmesine göredir: 7 Ağustos = 20 Zülka'de Pazar günü başlamış olan mu-

hâsara harekâtı o tarihten bu güne kadar tam elli bir gün sürmüş demektir; Hammer'in yirmi gün göstermesi doğru değildir. Sinan Paşa aynı fetihnâmesinde altmış gün kadar sürmüş olduğundan bahsederse de, bu hesap ordunun muhâsara harekâtından bir hafta evvel Yanık ovasına gelmiş olmasından kinâyedir. Gene ayni fetihnâmede mahsurların 11/12 Muharrem = 26/27 Eylül Pazartesi/Salı gecesi teslim teklifinde bulunduklarından ve ertesi gün de kaleden çıkıp Viyana'ya hareket ettiklerinden bahsedilmektedir. Diğer Osmanlı menbâlarında umumiyetle düşmanın 17/18 Muharrem = 2/3 Teşrinievvel Pazar/Pazartesi gecesi teslim teklif ettiğinden bahsedilirse de doğru değildir; yalnız bizzât orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi ile her halde ondan naklen Edirneli-Mehmet Efendi doğru tarih göstermiştir. Osmanlı müelliflerinin Almanca «kont» mânâsına «Graf» ünvânını tahrif ederek ve şahıs ismi zannederek «Grof» dedikleri kale muhâfızı Kont Hardek'ın «Onbin kadar kâfir-i pür-hâdîd ile» ağlıyarak çıkıp gittiği rivayet edilir. Bu adam 1595 tarihinde ihânetle ithâm edilerek arkadaşlarıyla beraber idâm edilmiştir : Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'da idâm şekli :

«Mezbûr Grof'u dîvâr içine koyup üzerine dîvâr yapdılar»

diye anlatılır. — Yanık fethinde ele geçen mühimmâtın resmî bir Avusturya vesikasına göre muhtelif çaplarda 290 top, 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20 bin arşın lâğım fitili ve muhtelif cesâmette 8301 top, güllesi gibi büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. — Kralik'in Viyana tarihine göre bu va'ka bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakmıştır. Yanık kalesi yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş, derhal idare teşkilâtı yapılmış, 6300 yahut on bin muhâfız bırakılmış, beylerbeyliğine İskenderiyye sancak-beyi Arnavut Osman Paşa ve Defterdarlığına da eski Budin Defterdarı Misk-kedisi Mehmet Efendi tâyin edilmiştir. Yanık kalesinin Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkması için aşağıda 1598 = 1006 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

3 Teşrinievvel = 18 Muharrem, Pazartesi : Papa kalesinin fethi.

(Serdâr Sinan Paşa Yanık fethinden biraz evvel Kırım hânı Gazi-Giray'ı bu kalenin fethine göndermiş, Yanık fethi şâyi olunca Gazi-Giray kale muhâfızlarına teslim olmalarını teklif etmiş ve onlar da bu teklifi kabul ederek çekilip gitmişlerdir : Bâzı Osmanlı menbâlarında bu haberin ordu karargâhına Yanık fethedildiği gün geldiğinden bahsederlerse de doğru değildir : Çünkü Kırım hânının ulemâdan Kefeli-Hüseyn Efendi'ye yazdığı mufassal bir mektubun Selânikî tarihindeki suretine göre Papa kalesinin teslimi Yanık fethinden sonradır ve hattâ Gazi-Giray bu fethi orada haber almıştır. — Bu kale bir rivayete göre sancak ve diger bir rivayete göre de eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve beyliğine yahut beylerbeyliğine de Segedin beyi İdris Bey yahut Paşa tâyin edilip gönderildiği için Gazi-Giray Papa kalesini ona teslim etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Papanın eyâlet merkezi olduğuna ait haber Istanbul'da duyulunca tenkid edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel = 1 Safer, Pazar : Komorn muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen bu kale, Tuna adalarından birinde ve Yanık = Raab civârındadır. — Ordu buraya bu tarihten bir gün evvel gelmiştir. — Rivayete nazaran buranın muhâfızı evvelce Yanık kalesi fethedilebildiği takdirde kendisinin de teslim olacağını va'detmiş olduğu için, ateş açılmadan evvel sözünde durması bildirilmişse de reddetmesi üzerine muhâsara edilmiştir; fakat mevsim ilerlemiş olduğu ve soğuklar el ayak donduracak dereceleri bulduğu için askerin sızlanması ve kalenin de mukavemeti karşısında muhâsarayı kaldırmak mecburiyyeti hâsıl olmuştur : Aşağıda «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âlî ve Hasan-Bey-zâde'nin rivayetlerine göre Komorn muhâfızı, Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya teslim olacağı sırada Serdâr Sinan Paşa

kendi oğlu Mehmet Paşa'ya teslim olunması için ateşe devam etmiş ve işte bu yüzden burası fethedilememiştir : Fakat Peçevî ile Kâtib-Çelebi bu rivayeti reddetmektedir).

20 Teşrinievvel = 5 Safer, Perşenbe : Kırım hânı Gazi-Giray'ın memleketine dönüşü.

(Hil'atlerle taltif edilen Gazi-Giray ertesi baharda tekrar gelmek üzere hareket ederken muhtelif kalelerde kışlamak üzere iki mirzâ kumandasında iki bin Tatar askeri bırakmıştır).

22 Teşrinievvel = 7 Safer, Cumartesi : Komorn muhâsarasını kaldıran Serdârın Budin'e hareketi.

(Bu muhâsara altı gün sürdükten sonra kaldırılmıştır : Yukarda bu sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bununla beraber «bir kaç gün» ve «yedi gün» sürmüş olduğu hakkında bir takım rivayetler vardır. Her halde yedi gün rivayetinin muvâsalat tarihinden itibaren hesab edilmiş olması lâzımgelir : En kuvvetli rivayetlere göre altı gün sürmüştür. — Ordu Usturgon = Gran üzerinden Budin'e hareket etmiştir).

28 Teşrinievvel = 13 Safer, Cuma : Ordunun Budin'e avdeti.

(Burada yedi gün kalınıp sekizinci gün Belgrad'a hareket edilmiştir. — Serdâr Budin'deyken Sıvas, Diyarbekir, Rakka, Haleb ve Şam askerlerini terhis edip memleketlerine göndermiş ve digerlerini de muhtelif kışlaklara dağıtmıştır).

3 Teşrinisâni = 19 Safer, Perşenbe : Serdâr Sinan Paşa'nın Budin'den Belgrad kışlağına hareketi.

(5 Teşrinisâni = 21 Safer Cumartesi tarihi de rivayet edilir. — Sinan Paşa'nın «Rebî'ül-evvel evâilinde = Teşrinisâni ortalarında» Belgrad'a vardığından bahsedilirse de gün tarihi gösterilmemektedir. — Serdârın Belgrad'dan Istanbul'a gönderdiği zafernâmeler üzerine kendisine murassâ kılıç, murassâ sorguç, hil'at ve bir de taltifnâme gönderilmiştir : Halbuki aşağıdaki fıkradan da anlaşılacağı gibi, Sinan Paşa'nın ihtirâsiyle idaresizliği devletin başına muazzam belâlar açmakla neticelenmiştir).

5 Teşrinisâni = 21 Safer, Cumartesi : Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Türklere karşı Papalık makamı tarafından hazırlanan «Mukaddes İttifak» a girmeleri.

(Asıl ismi «Hippolyte Aldobrandini» olan Paşa Sekizinci Clément 1592 de Papalık makamına çıkar çıkmaz Türkler aleyhine büyük bir Hıristiyan birliği vücuda getirmek ve bu sâyede Türk imparatorluğunu ortadan kaldırmak için hummâlı bir faaliyete geçmiş, ilkönce Almanya imparatoru İkinci Rodolphe'den işe başlıyarak Osmanlı idaresindeki Hıristiyan ve hattâ bâzı Müslüman milletlerini elde edip ayaklandırmak üzere İran, Habeşistan ve Mısır gibi yerlere varıncıya kadar bütün Şark'a bir çok misyonerlerle gizli murahhaslar göndermekte kusur etmemiştir : Meselâ 1592 de Boğdan'a bir takım Katolik misyonerleri gönderdiği gibi, 1594 de «Cumuleo» isminde bir papası Moskova'ya yollamış, Venedik'den kalkan bu misyoner Arnavutluk'dan geçip Transylvania = Erdel'e giderek oranın Osmanlı hâkimiyyetindeki prensiyle iki gizli mülâkatta bulunduktan sonra Boğdan'la Eflâk'a gitmiş ve Osmanlıların «Memleketeyn» dedik-

leri bu iki hükûmetin prenslerine de Papa'nın gizli mektuplarını tevdi edip tekliflerini bildirmiştir: O sırada Transylvania = Erdel prensliğinde Sigismond Bathory, Boğdan voyvodalığında Aaron Tiranul = Zâlim-Aaron ve Eflak voyvodalığında da Mihai Viteazul = Yiğit-Mihal isminde birer prens vardır. Bunlardan Sigismond Bathory, İkinci Selim devrinin 1571 = 978 tarihinde Türkler tarafından Lehistan krallığına intihab ettirilmiş olan Etienne Bathory'nin yeğenidir: 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. Eflak voyvodası Mihai de Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll» diye anılan meşur âsi voyvodadır. Papa'nın gönderdiği papas «Cumuleo» nun bu üç Türk mahmîsi arasında ilk yaklaşma siyasetini kurmakta en mühim âmil olduğu bir çok muâsır vesikalarla sabittir. Osmanlı menbâlarında bunları birbirine yaklaştıran en mühim sebebler, haraç meseleleriyle Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa'nın tedbirsizliklerinde gösterilir. Bir taraftan resmî haraç mıkdârının mütemâdiyen arttırılması ve bir taraftan da her voyvoda değiştikçe yenisinin devlet erkânına yüz binlerle altın yedirmek âdeti bu prenslerin o malî külfetler karşısında bir çok istikrazlar akdetmelerine sebeb olmaktadır; Nâimâ bu noktayı şöyle anlatır:

«Voyvodalar tecdid olundukça Istanbul tüccârı da ağniyâsı akça virüp, varup akçalarına reâyâdan koyun ve asel ve rûgan cem'iderler idi ve ziyâde mürâbaha mukabelesinde bu eşyâyı taleb itdükce nice nizâ' vâkı' olurdu: Hattâ muâmeleciler akça isteyüp beğlere sebb-ü-lâ'n ile cefâ iderler idi».

Bu alacaklıların ekserisini teşkil eden «Yeniçeriler ve ekâbir kulu ribâhorler» bâzan prenslerin saraylarını taşlamak ve kapılarında bulunan adamlarını döğmek gibi taşkınlıklardan da çekinmemişlerdir. Osmanlı menbâlarında Serdâr Sinan Paşa'nın bu son seferinde Eflak ve Boğdan voyvodalarını Türk hâkimiyyetinden büsbütün soğutan iki mühim vak'adan da bahsedilir:

1 — Yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Raab = Yanık muhâsarası esnâsında Eflak voyvodası Mihal orduya 400 beygirle bir mıkdar sefer masrafı ve Serdârın şahsına bir takım hediyeler göndermişse de, bunların daha evvel Belgrad'a yetiştirilmemiş olmasına kızan Sinan Paşa voyvodanın elçisini idâma kalkışmış, oğlu Mehmet Paşa araya girip elçinin kellesini kurtarmışsa da hapse atılmasına ve ondan sonra voyvodanın hediyelerini iâde eden babasının ilkbaharda Eflak üzerine sefer açacağını söylemek gibi bir takım şımarıklıklarda bulunmasına mâni olamamıştır. Mihal'in Türk hâkimiyyetine karşı cephe almasında bu vaziyetin başlıca âmillerden biri olduğu rivayet edilir.

2 — Boğdan voyvodası Aaron Tiranul 1591 tarihinde ve Sinan Paşa'nın bundan evvelki sadâretinde tâyin edilmiştir: O zamandanberi mevkiini muhâfaza eden bu voyvodanın yerine bu sefer Istanbul'da Sadâret-Kaymakamı olan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa «Boğdan beyzâdesi dinmekle ma'rûf bir tâze oğlan»ı tâyin edip bir iki çavuşla yola çıkarmış, fakat Aaron bunları geri çevirmiş ve hattâ vaziyet Istanbul'a arzedilince üzerine sevkedilen eski Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki kuvveti de bir baskınla bozup Paşa'yı şehîd etmiştir. Tabiî bütün bu idaresizlikler, Papa'nın yukarda bahsettiğimiz faaliyetlerine son derece müsâid bir zemin hazırlamış demektir: Sekizinci Clément'ın himâyesi altında Almanya imparatorluğunun da dâhil olduğu «Sainte-Ligue = Mukaddes-İttifak»a Türk hâkimiyyetindeki üç prensliğin iltihâkı işte bu şerâit içinde hazırlanmış siyasî ve askerî bir fâcia mâhiyetindedir).

13 Teşrinisâni = 29 Safer, Pazar: Eflak ve Boğdan'da müslümanların kılıçtan geçirilmeleri.

(Hem Eflak voyvodası Mihal Viteazul'un Bükreş'de, hem Boğdan voyvodası Aaron Tiranul'un Yaş'da binlerce Türk ve Rum alacaklılarını bir araya toplayıp kılıçtan geçirttikleri ittifakla rivayet edilir. Bu fâcialar yukarıki fıkrada gördüğümüz ittifakın akdinden sekiz gün sonradır; ikisinin de bu güne tesadüf ettiği hak-

kında muhtelif rivayetler vardır. Eflak voyvodası Mihal'in bir hana toplayıp katl-i-âm ettirdiği müslümanların sayısı 4000 gösterilir; Hammer'in «vahşî» diye bahsettiği bu iğrenç zâlim, Ulahların «Giurgiu/Giurgewo» dedikleri «Yerköyü/Yerkökü» Türklerini de kâmilen katl-i-âm ettirmiştir: Osmanlı menbâlarında Eflak ısyânı işte bu fâcialarla, Boğdan ısyânı da yukarıki fıkrada gördüğümüz Mustafa Paşa kıt'asına yapılan baskın hareketiyle başlamış sayılır. Tabiî Boğdan fâciasının tarihî mes'ûliyyeti Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa'nın, Eflak fâciasının mes'ûliyyeti de Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa'nın boynundadır: Yukarıki fıkraya bakınız. İki devşirmenin ihtirâsiyle tedbirsizliği binlerce Türkün kanına mal olmuş ve devletin başına Üçüncü Mehmet devrinde de devamını göreceğimiz kanlı bir gaile açmıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eflak fâciası 1003 = 1595 Cumâda-l-ûlâ = Kânunusâni ayına müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1595 = 1003

1 Kânunusâni = 19 Rebî'ül-âhir, Pazar: Eflak ordusunun İbrail kalesine taarruz edip şehri yakması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen âsi voyvoda Mihai Viteazul'un ordusuna kumanda eden ve Osmanlı menbâlarında «Mihalice/Mihalce» denilen Macar generali Albert Kiraly, Rusçuk'la Niğbolu'ya ayni mesafede bulunan Flock kasabasını yaktıktan sonra İbrail'e taarruz edip bu gün de bu şehri yakmıştır: Kale muhâfızı Karaçavuş-Mehmet Bey'in 16 gün müdâfaadan sonra askerle ahâlinin canlarına dokunulmamak şartiyle teslime mecbur olduğu rivayet edilir; fakat buna rağmen ahâli çıkarken Ulahların tecâvuzuna uğrayınca, Mehmet Bey'in protestosu üzerine Macar kumandanı ahâliyi kurtarıp Ulahlardan bir kaç mütecâvizi idâm ettirmiştir).

6 Kânunusâni = 24 Rebî'ül-âhir, Cuma: Eflak ordusunun Silistre'yi yakması ve mukabil taarruzla bozulması.

(Silistire'nin 12 Kânunusâni = 1 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü yakılmış olduğu da rivayet edilir. Bu tecâvuza karşı kahramanca bir harekete girişen Silistre sancak-beyi Mustafa Bey Ulah ordusu üzerine şiddetli bir taarruzda bulunarak 4000 düşman telef etmiş ve Eflak askerini tâkib ederek bir çoklarını kılıçtan geçirmiştir).

15/16 Kânunusâni = 4/5 Cumâda-l-ûlâ, Pazar/Pazartesi gecesi: Üçüncü Murad'ın ölümü.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlardan «6 Cumâda-l-ûlâ», «Mâh-ı mezbûrun altıncı günü ki Yekşenbih idi», «Mâh-ı mezbûrun yevm-i hâmisinde leyle-i İsneyn'de» «Mâh-ı mezbûrun hâmisi leyle-i İsneyn'de», «Şehr-i mezkûrun beşinci gicesi», «1003 Cumâda-l-ûlâsının sekizinci Erbeâ günü», «Şehr-i Cumâda-l-ûlânun sekizinci gününde» ve «Mâh-ı Cumâda-l-ûlânun altıncı gicesinde» gibi kayitlere tesadüf edilir! Umumiyetle kaydedilen 5-6 Cumâda-l-ûlâ günlerinin «Yekşenbih = Pazar» ve «Leyle-i İsneyn = Pazartesi gecesi»ne müsâdif gösterilmesi Sultan Murad'ın Pazar/Pazartesi gecesi ölmüş olduğunu göstermektedir: Bunun en kat'î delili Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde «Selâse ve Elf Cumâda-l-ûlâsının yevm-i hâmisiyle müsfer leyle-i İsneyn'de» denilmiş olmasıdır; zâten şîve bakımından da «Pazartesi gecesi» Pazarı Pazartesine bağlıyan gece demektir. — Üçüncü Murad en kuvvetli rivayete göre 1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna nazaran Milâdî takvim hesabiyle ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartiyle 48 sene, 6

ay, 2 gün yaşamış, yâni 49 yaşının içinde ölmüş demektir : Osmanlı menbâlarında yaşının elli gösterilmesi Hicrî takvime göredir. «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle on ikinci Pâdişah olan Üçüncü Murad 1574 = 982 senesi 22 Kânunuevvel = 8 Ramazan Çarşanba günü tahta çıkmış olduğuna göre, ölüm tarihine kadar Milâdî takvim hesabiyle ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartiyle 20 sene, 15 gün saltanat sürmüş demektir : Osmanlı menbâlarında 20 sene, 8 ay ve hattâ 21 sene saltanatta bulunmuş gibi gösterilmesi Hircî takvim hesabınca bile yanlıştır. — Ölüm hastalığının «1 Cumâda-l-ûlâ = 12 Kânunusâni» Perşenbe günü başlamış olduğundan bahsedildiğine göre, dört gün sürmüş olması lâzımgelir: Hastalığın mâhiyeti de kadın ibtilâsından mütevellid «İllet-i mesâne» şeklinde târif edilmektedir.

Üçüncü Murad Istanbul'da ölen Osmanlı pâdişahlarının ikincisidir : Bizans'ın fethinden itibaren teselsül eden pâdişahlardan Fâtih Maltepe civârındaki Hünkâr-çayır'ında, İkinci Bâyezid Dimetoka yolunda, Yavuz Edirne'ye giderken Sırt köyünde, Kanunî Szigetvar'da ve nihayet İkinci Selim de Istanbul'da ölmüştür. Tecribe görmesi için valilikle taşrada bulunan veliahd pâyıtahta gelip cülûs edinceye kadar selefinin ölümünü gizli tutmak Osmanlı tarihinde âdetâ bir an'ane hâlini almıştır; Üçüncü Murad işte bu suretle ölümü gizlenen pâdişahların yedincisidir : Vefâtı 41 gün gizlenmiş olan Birinci Mehmet için birinci ciltte 1421 = 824, muhtelif rivayetlere göre 12 - 13 yahut 16 gün ölümü gizlenmiş olan İkinci Murad için 1541 = 815 ve ölüm haberi yalnız bir gün gizlenebilmiş olan Fâtih için de 1481 = 886 vukuâtının birinci fıkralarına, vefâtı 9 gün gizlenmiş olan Yavuz için ikinci ciltte 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» ve «30 Eylül» fıkralarına, ölümü 48 gün gizlenmiş olan Kanunî için 1566 = 974 vukuâtının «24/25 Teşrinievvel» fıkrasına ve vefâtı 7 gün gizlenmiş olan İkinci Selim için de 1574 = 982 vukuâtının ikinci ciltteki «15 Kânunuevvel» fıkrasıyla bu üçüncü cildin başındaki «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Üçüncü Murad'ın ölümü, Mağnisa valiliğinde bulunan büyük oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmet Istanbul'a gelip tahta çıkıncaya kadar 11 gün gizli tutulmuştur.

Osmanlı inhitâtının ilk mikropları Kanunî devrinden itibaren devlet bünyesine girmiş olmakla beraber, hastalığın ilk alâmetleri bilhassa Üçüncü Murad devrinden itibaren tezâhüre başlamıştır : Meselâ pâdişahın para ibtilâsından dolayı ilk defa olarak rüşvet almıya başlaması, kadın ibtilâsından dolayı devlet mukadderâtına hâkim bir harem saltanatının kat'î surette kurulması, Sokullu'nun tahakkümünü yıkmak mecburiyetinde kalan Üçüncü Murad'ın sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet müvâzenesini bozarak keyfî idare esasını kurmıya başlaması, Koçu Bey lâyihalarında izâh edildiği vechile ordu ve İlmiyye kanunlarıyla nizamlarının bozulması, akça tağşişi yüzünden Yeniçerilerin ilk defa olarak saraya hücumla kelle istemiye başlamaları, bâtıl i'tikadların devlet siyasetinde âmil olmıya başlaması ve hükûmet reisinin fikrine itiraz edenleri «Kâfir» ilân eden fetvâlar neşri gibi inhitat alâmetleri muhtelif sâhalarda birden tezâhür etmiş bir takım hastalık a'râzı demektir : Bilhassa bu son noktalar için 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına ve 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni» ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bununla beraber azamet devri henüz nihayet bulmuş değildir : O muazzam ve muhteşem devlet bu ilk hastalık devrinde de genişlediği için, Üçüncü Murad'ın saltanat müddeti âdetâ bir azamet ve inhitat halîtası gibi geçmiştir : Lehistan krallığının Osmanlı hâkimiyyeti altına alınması için 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına, Kafkasya'nın baştanbaşa fethi için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasından itibaren muhtelif fıkralarına, Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyyetine girmesi için 1578 = 986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına, Hazar denizinde hâkimiyyet kurularak yeni bir Hazar donanmasıyla Kapdanlığının te'sisi için 1579 = 987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına ve nihayet İran Âzerbaycanının fethiyle ilhâkı için de 1585 = 993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad devrinde devletin hâricî siyaset sâhası da genişleyip İngiltere krallığıyla ilk siyasî ve ticarî münasebetler işte o zaman kurulmıya başlamıştır: Bu mesele için 1579 = 987 vukuâtının «Mart = Muharrem» fıkrasına ve ilk İngiliz elçisinin Istanbul'a gelişi için de 1583 = 991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir: Bunlardan 19 u erkek ve 21 i, yahut 24 ü veyahut 26 sı ve bir rivayete göre de 27 si kız olmak üzere 40 ının yahut 43 ünün veyahut 45 inin veyahut 47 sinin veyahut 48 inin kendisi öldüğü zaman hayatta bulundukları ve mütebâkîsinin daha evvel ölmüş oldukları rivayet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Sultan Murad'ın cülûsuna kadar Üçüncü Mehmed'in anası olan meşhur Safiyye-Sultan'la kanâat ettiği halde, tahta çıktıktan sonra Sokullu'nun karısı olan kızkardeşi Esmâ-Han-Sultan'ın «perî-cemâl câriyeler» takdim etmek suretiyle kocasının mevkiini tahkime kalkışmasından dolayı baştan çıkmış ve sefâhat derecelerini bulan bir kadın ibtilâsına uğramış olduğundan bahsedilir! Her halde Sokullu'nun Harem entrikalarıyla pâdişahı ifsâd etmiş olduğu muhakkaktır.

Bütün eski Osmanlı pâdişahları gibi Üçüncü Murad da kuvvetli bir kültür sâhibidir: «Fütûhât-ı sıyâm» isminde tasavvufa ait bir eser te'lif etmiş olduğu gibi, çok ince ve zarif şiirleri de vardır; şiir mahlası «Murâdî» dir; bâzı şiirlerinde vezin icablarından dolayı doğrudan doğruya «Murâd» ismini de kullanır. Şahsiyyeti için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET

(Mehemmed-i Sâlis)

— M. 1595 = H. 1003 — M. 1603 = H. 1012 —

1595 = 1003

27 Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Üçüncü Mehmed'in cülûsu ve Üçüncü Murad'ın cenâze merâsimi.

(Cülûs gününde umumiyetle ittifak edilir: Hammer'in kaydettiği «18 Kânunusâni = Cumâda-l-ûlâ Çarşanba» tarihi yanlıştır. — Üçüncü Mehmet en kuvvetli rivâyete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi esnâsında ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliğinde, 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûs günü yaşının Milâdî takvim hesabiyle ve Grégorien ıslâhâtındaki on günlük fark da hesab edilmek şartiyle 27 sene, 7 ay, 23 gün tutması, yâni 28 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir. 1566 = 974 ve 1568 = 976 tarihlerinde doğmuş olduğu hakkındaki rivayetler doğru değildir: 1566 = 973 vukuâtının «26 Mayıs» ve «1 Haziran» fıkralarına bakınız. Kâtib-Çelebi'nin Üçüncü Mehmet'i «kâmil otuz» yaşında tahta çıkmış göstermesi ay ve gün farkları hesab edilmemek şartiyle Hicrî takvime istinâd ettiği için doğru değildir. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar listesine giremiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, Üçüncü Mehmet Osmanlı pâdişahlarının on üçüncüsü ve şehzâdeliğinde valilik eden pâdişahların sonuncusudur.

Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'dır: Bu yeni Vâlide-Sultan kocasının ölümünü büyük bir dikkatle gizlemiş, saraydaki nüfûziyle meşhur Harem-Kethudâsı Can-fedâ Hâtun'la Bâb-üs-Saâde ağası Macar Gazanfer Ağa'dan başka hiç kimseye ve hattâ Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa ile diger vüzerâya bile duyurmamış, yalnız Bostancı-başı Ferhad Ağa'yı Bâb-üs-Saâde Ağası vâsıtasiyle dâvet ettirip bu büyük sırrı sırf ona tevdi ettirerek ve oğluna saltanat müjdeliyen bir mektup da yazarak derhal Mağnisa'ya göndermiştir: Ferhad Ağa'nın Pazartesi yahut Salı günü bir kaç Bostancı ile beraber hareket edip dört günde Mağnisa'ya vardığı rivayet edilir. Diger bir rivayete göre de Üçüncü Mehmet anasının mektubiyle beraber hükûmetten niçin arîza gelmediğini sormuş, Ferhad Ağa henüz hükûmet erkânına haberleri olmadığından bahsetmiş ve şehzâdeyi büsbütün te'min için Safiyye-Sultan'ın gönderdiği bir gümüş tası da takdim etmiştir: Bu tas, Sultan Mehmet Mağnisa'ya giderken anasının kendisine emniyet alâmeti olarak günün birinde göndereceğinden bahsettiği tas olduğu için, şehzâdenin onu görünce artık emin olduğundan bahsedilir; bununla beraber biraz sonra vüzerâdan İbrahim Paşa, Sultan Murad'ın ölümünü duyup Sofu-Osman Ağa ismindeki ağasıyla Mağnisa'ya bir arîza gönderdiği gibi, Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa da işi anlıyarak bir tâziye ve bir tebrik tezkiresiyle o da bir ağasını göndermekte kusur etmemiştir! — Bu tarihten yirmi sene evvel babası Üçüncü Murad'ın yaptığı gibi Üçüncü Mehmet de kışın en şiddetli zamanında Mağnisa'dan Mudanya'ya gelmiş ve orada «Kır-

kık-Ali-Reis» isminde bir kapdanın iki kadırgasını maiyyetiyle beraber işgal edip Istanbul'a hareket etmiştir: Sultan Mehmed'in en mühim maiyyet erkânı içinde lalası Mehmet Bey'le Emîr-âhûru Ahmed Ağa'dan bahsedilir. — Saltanat müjdesini götüren Ferhad Ağa yirmi bin altın bahşişle Mısır eyâletine nâil olmuşsa da «kayd-i hayât» ile Bostancı-başılıkta kalmayı tercih etmiştir. Yeni pâdişahın «beyn-es-salâteyn», yâni kuşluk vakti veyahut «salâ vaktinde», yâni öğle üzeri Istanbul'a gelip Saray-burnunda karaya çıktığı rivayet edilir. İşte o sırada toplar atılarak saltanat tebeddülü ilân edilmiş ve Cuma namazında da bütün câmilerde hutba Üçüncü Mehmet nâmına okunmuştur. — Vüzerâ, Ulemâ ve diger devlet erkânı Cuma namazından sonra ve bir rivayete göre namaz esnâsında mâtem kıyâfetleriyle saraya gelip «meydân-ı Dîvanda» tahta cülûs eden pâdişaha bîat etmişlerdir: İlk bîat eden, Üçüncü Murad'ın hocası olduğu için «Hâce-i-Sultânî» denilen ve Yavuz'un meşhur nedîmi Hasan-Can'ın oğlu olan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'dir.
Üçüncü Mehmet «halîm», «selîm», «kerîm», «edîb» ve «vakuur» gibi vasıflarla anılır ve bilhassa «evkaat-ı hamsede cemâate müdâvim» olduğundan bahsedilerek Hazret-i Peygamberin ulu adı anıldıkça ayağa kalkacak kadar dindâr olduğu rivayet edilir. Diger bir hususiyeti de her türlü tezvîrâta kolayca inanacak kadar saf yürekli olmasıdır. — Bütün eski Osmanlı şehzâdeleri gibi zamanının en büyük âlimleriyle şâirlerinden çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve bilhassa edebî kültürünün genişliği muhakkaktır. Şiirde «Adlî» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in:

Yokdurur zulme rızâmuz adle biz mâillerüz
Gözlerüz Hakkun rızâsın emrinê kaaillerüz
Ârifüz âyîne-î âlem-nümâdur gönlümüz
Rûzgârun cünbüşünden sanmayun gaafillerüz
Pûte-î aşk içre «Adlî» kal idelden kalbimüz
Gıll-u-gışdan hâliyüz âlemde sâfî-dillerüz

mısrâlarından anlaşılacağı gibi pürüzsüz ve samimî bir şiir dili vardır. Fakat idare ve askerlik sâhalarında Kanunî'ye kadar devam eden ilk büyük Osmanlı pâdişahlarıyla ölçülebilecek bir şahsiyyet değildir: Bununla beraber, babası Üçüncü Murad ve dedesi İkinci Selim gibi harb cephelerine rağbet etmediği için Istanbul'dan ayrılmamış değildir; Kanunî'ye kadar devam eden bizzat sefere iştirâk an'anesini canlandırmış, ordunun başına geçmiş ve mühim bir kale fethedip büyük bir meydan muharebesi kazanarak saray atâletinden silkinip çıkmış olmak gibi büyük bir meziyyet ve gayret sâhibidir.
Üçüncü Murad'ın tabutu ikindi namazından sonra Harem'den çıkarılıp Vüzerâ ve Ulemâ tarafından karşılanmış, sarayda «Helvahâne» önünde kurulan bir «tahtabend» üzerine konulmuş, Üçüncü Mehmed'in de iştirâk ettiği cenâze namazını Sultan Murad'ın vasiyeti mucibince Hoca-Sa'düddin Efendi'nin kıldırması lâzımgeldiği halde, ondan evvel gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin kıldırmış olması bu iki büyük âlim arasında ihtilâfa sebeb olmuş, namazdan sonra cenâze Ayasofya'daki İkinci Selim türbesinin yanında hazırlanan mezara defnedilip sonradan üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

28 Kânunusâni = 17 Cumâdâ-l-ûlâ, Cumartesi: İdâm edilen on dokuz şehzâdenin cenâze merâsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «15/16 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, kadınlara çok düşkün olan Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir: Bunların büyük bir kısmı babalarının hayatında ölmüş olduğu için, Üçüncü Mehmet tahta çıktığı zaman 19 erkek ve 21 yahut 24 veyahut 26 ve bir rivayete göre de 27 kızkardeşi kalmıştır! Tabiî bu 19 şehzâdenin mevcudiyeti, Fâtih devrindenberi tatbik edilmekte olan «Kanun-nâme-i Âl-i-Osmân» ın saltanat kavgalarını önlemek için konulan «Nizâm-ı âlem» maddesine

mugayirdir! İşte bundan dolayı, ancak dördü yetişkin olduğu halde diğer on beşinin ekserisi «ana kucağından» alındığında ittifak edilen bu «Kanun-nâme» şehîdleri bir rivayete göre 16/17 Cumâda-l-ûlâ = 27/28 Kânunusâni Cuma-Cumartesi gecesi ve ikinci bir rivayete göre de işte bu Cumartesi günü saray dilsizlerine boğdurularak idâm ettirilmiştir: O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre Vüzerâ, Ulemâ vesair devlet erkânı seher vakti mâtem elbiseleriyle saraya gelip dizilmiş, şehzâdelerin idâmından evvel servi ağacından 19 tabutla bütün cenâze levâzımı hazırlanmış ve ancak ondan sonra dilsizler o fecî işlerini «bi-cürm-ü-günâh» şehzâdelerle analarının vâveylâları içinde yapıp bitirmişlerdir! Yetişkin şehzâdelerin mukavemet edip cellâtlarıyla boğuşdukları rivayet edilir: Üçüncü Murad'ın cülûsunda idâm edilen beş kardeşi için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu seferki 19 şehîdin tabutları alel-usul şallar, kavuklar ve murassâ sorguçlarla süslenerek sarayın mutbak kapısından Helva-hâne kapısına kadar sıralanan 19 tahtahende konulmuş, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi sırayla her birinin cenâze namazını kıldırmış ve ondan sonra saraydan çıkarılan bu «Nizâm-ı âlem» kurbanları cümle âlemin feryad ve figanları içinde Ayasofya'ya götürülüp bir gün evvel defnedilen babaları Üçüncü Murad'ın ayak ucunda hazırlanan 19 mezara defnedilmişlerdir! — Naîmâ'ya göre dört yetişkin şehzâdenin isimleri Mustafa, Bâyezid, Osman ve Abdullah'dır: Solak-zâde'de hepsinin isimleri vardır. En büyükleri olan «Sultan Mustafa» nın babası öldüğü zaman mukadder âkıbetini sezmiş ve hattâ bu hissini şu beyitle ifâde etmiş olduğundan bahsedilir:

Nâsıyemde kâtib-î kudret ne yazdî bilmedüm
Âh kim bû gülşen-î âlemde herkiz gülmedüm

Bilhassa Garp menbâlarında ikinci bir fâciadan daha bahsedilir: Hammer'e göre idâm edilen şehzâdelerin yetişkinlerinden ikisinin câriyelerinden yedisi gebe olduğu için denize atılarak karınlarındaki hânedan çocuklarıyla beraber izâle edilmişlerdir! «De la Croix» nın rivayetine göre de Üçüncü Murad'ın odalıklarından on câriyenin gebeliklerinden şüphe edildiği için denize atılmışlardır! Osmanlı menbâlarında bu fâciaya pek temâs edilmezse de, Selânikî-Mustafa Efendi Üçüncü Murad'ın yedi gebe câriyesini bütün Harem mensuplarıyla beraber Yeni-saray'dan Eski saray'a nakledilmiş gösterir; her halde Hammer'le De la Croix'nın bahsettikleri câriyeler işte bunlar olsa gerektir. — Üçüncü Murad'ın kızlarıyla kadınları Eski-saray'a nakledilmiş ve kızların bir kısmı evlendirilmiş, bir kısmı da bir hastalık salgınında ölmüştür. — Bütün bu fâcialar içinde yeni pâdişahın iyi bir hareketi vardır: Üçüncü Murad devrinde sarayı dolduran ve devlet işlerine bile karışan maskaralar, cüceler ve dilsizler kâmilen def'edilip ekserisi Mısır'a sürülmüştür. — Aşağıda 1603 - 1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına da bakınız).

16 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Ferhad Paşa'nın ikinci sadâreti ve serdârlığı.

(Bu değişikliğin sebebi, Sinan Paşa'nın cephede ve gözden uzakta bulunmasından istifâde eden Sadâret-Kaymakamı Arnavut-Ferhad Paşa'nın yeni pâdişaha yaptığı ustalıklı telkinlerde gösterilir; Ferhad Paşa ayni zamanda ordu serdârlığına da tâyin edilerek bir an evvel hareket emrini de almıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Bu tebeddülde Üçüncü Murad'ın Sinan Paşa'daki «Mühr-i-atîk» ını istirdâdada bir adam gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in «Mühr-i cedîd» i de Ferhad Paşa'ya verilmiştir. — Saltanat tebeddülünden dolayı Sinan Paşa Istanbul'daki vekili ve rakîbi Ferhad Paşa'yı yeni pâdişahın gözünden düşürmek üzere Belgrad'dan Istanbul'a «can atup gelürken» azliyle eski menfâsı olan Malkara'ya nefyi irâdesini yolda almış, buna

rağmen Halkalı'ya kadar gelip Avusturya seferi hakkında mâruzâtta bulunmak istediğini arzetmişse de Vezir-i-a'zamdan başka kimsenin pâdişaha devlet işleri hakkında mârûzâtta bulunmak salâhiyetini hâiz olmadığından bahsedilerek ricâsı reddedilip Malkara'ya sevkolunmuştur. — Koca-Sinan Paşa'nın bu üçüncü sadâreti 1593 = 1001 senesi 28 Kânunusâni = 24 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 11 ay, 19 gün sürmüştür. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Nisan = 12 Şa'ban, Cumartesi : Eski Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın teşvikiyle Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'ya karşı Sipahî patırdısı.

(Bu ısyan hareketini yapanlar, Ferhad Paşa'nın Şark serdârlığı zamanında Gence muhâfazasında üç sene kalmak şartiyle Sipâhîlik va'dettiği Kul-oğullarından Istanbul'a gelmiş olanlarla bunlara iltihak eden Sipâhîlerdir : Ferhad Paşa Dîvan'dan sarayına dönerken on bin kadar gösterilen bu askerler artık isimlerinin «deftere geçirilmesi»ni ve ulûfe verilmesini istemişler, Paşa'dan ulûfelerinin cephede verileceği şeklinde bir cevapla bir takım sert sözler işitince büsbütün azmışlar ve ertesi gün dağıtılan ulûfeyi almayıp Ferhad Paşa'nın başını isteyince pâdişahın emriyle Yeniçeriler tarafından hücuma uğrayıp dağıtılmışlardır. — Ferhad Paşa bu patırdının Malkara'dan Istanbul civârındaki çiftliğine gelmiş olan Sinan Paşa tarafından tertib edildiğini arzederek rakîbinin gözlerine mil çekilmesi hakkında bir irâde istihsâl etmişse de, böyle bir bid'atin korkunç âkıbetlerinden bahseden kendi tarafdarlarının nasihatlerini dinliyerek irâdeyi geri aldırmış ve rakîbinin tekrar Malkara menfâsına iâdesiyle iktifâ etmiştir. — Avrupa cephelerinde Osmanlı şehirleri düşman orduları tarafından yakılıp yıkılırken mevkilerinden başka bir şey düşünmiyen devşirme vezirlerin birbirleriyle uğraşıp Istanbul sokaklarında askerî ısyanlar çıkartmaları devlet bünyesinin ne kadar bozulduğunu gösteren çok acı bir vaziyet demektir).

27 Nisan = 17 Şa'ban, Perşenbe : Eflak seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Sipâhî ısyânının çıktığı gün askerin galeyânından evvel akdedilmiş olan Dîvan ictimâında Avusturya cephesinden evvel Eflak ve Boğdan ısyanlarının tenkili kararlaşmış ve işte bu karar üzerine Ferhad Paşa bu gün şehirden Davudpaşa'da kurulan karargâhına geçmiştir : Erdel, Eflak ve Boğdan ısyanları için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Sadâret-Kaymakamlığı ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'ya verilmiştir. — Ferhad Paşa'ya Istanbul'dan verilen asker, Zağarcı-başı kumandasında on bin Yeniçeriden ibarettir : Bundan başka Paşa'nın hareketinden evvel on kadırgayla Varna ve Tuna üzerinden Ruscuğa top vesair mühimmat da gönderilmiştir ve tabiî Ferhad Paşa'ya ayrıca kuvvet yetiştirileceği de va'dedilmiştir).

1 Mayıs = 21 Şa'ban, Pazartesi : Ferhad Paşa ordusunun Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Çorlu'dan itibaren muhtelif menzillerde «Kul-karındaşı» ismiyle asker toplıyarak ilerlemiştir).

12 Mayıs = 3 Ramazan, Cuma : Ferhad Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Burada on gün «Oturak» emredilmiştir. — Ferhad Paşa yollardan pâdişaha arîzalar gönderip kuvvet yetiştirilmesini istemiş ve düşman tahşidâtı hakkındaki istihbârâtını üstüste bildirmişse de, kendisi Istanbul'dan ayrıldıktan sonra Sinan Paşa tarafdarlarının oynadıkları menfî roller bütün bu teşebbüslerinin neticesiz kalmasına sebeb olmuştur : Muhtelif menbâların ittifakla rivayetine göre Koca-Sinan Paşa Malkara menfâsından Istanbul'daki vüzerâya binlerce altın rüşvet göndererek bir çoğunu ve bilhassa Sadâret-Kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'yı elde etmiştir : Pâdişah Ferhad Paşa'ya yardım yetiştirilmesini emrettikçe evvelâ hazırlık yapıldığından bahsedilerek idare edilmiş ve nihayet kat'î irâdeler çıkınca İbrahim Paşa askerin Ferhad Paşa'yı sevmediğinden ve onunla harbetmiyeceğinden dem vurarak ustalıklı telkinlerle Üçüncü Mehmed'i Ferhad Paşa'dan soğutup Sinan Paşa lehine çevirmiştir : İşte bu acıklı vaziyetten de anlaşılacağı gibi, Devşirmelerin yüreklerinde harb hâlinin cephe kudsiyyeti duygusundan eser bile yoktur).

14 Mayıs = 5 Ramazan, Pazar : Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlı voyvodalık vaziyetlerine nihayet verilerek vilâyet hâline getirilip valiler tâyin edilmesi.

(Bu tarihe kadar imtiyazlı birer prenslik şeklinde idare edilen ve Osmanlı menbâlarında «Memleketeyn = İki-memleket, İki-beylik» denilen Eflak ve Boğdan'ın hukukî ve siyasî vaziyetleri için birinci ciltte 1416 = 819 vukuâtının ikinci, 1462 = 866 vukuâtının birinci ve 1484 = 889 vukuâtının «1 Mayıs» ve «9 Ağustos» fıkralarıyla ikinci ciltte 1538 = 945 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Eflak ve Boğdan'ın doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilip her birine bir vali tâyin edilmesi, yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ısyanlarından dolayıdır. — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa Edirne'deyken takarrür eden bu yeni vaziyet üzerine eski Şirvan valisi Ca'fer Paşa «Boğdan/Kara-Boğdan = Moldava» valiliğine, sâbık Yeniçeri-ağası ve Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa «Eflak = Valachie» beylerbeyliğine ve Yenişehir sancak-beyi Mehmet Bey de Eflak-Boğdan Defterdarlığına tâyin edilip bu paşalara 12 bin asker toplamaları emredilmişse de, harb hâlinden dolayı bu vilâyet teşkilâtı tatbik edilememiştir. — Bu sırada Eflak prensi «Mihai = Mihal» Rusçuk, Zistovo = Ziştova, Tutrakan, Silistre, Hirsova, İbrail, Yerköyü = Giurgio, Kilya = Kili, Akkerman ve İsakçı taraflarını kan ve ateş içinde bırakmakta, Müslüman ahâli dağlara kaçmakta veyahut Tuna'nın beri yakasına can atmakta, kadınlarla çocuklar esir olmakta ve binlerce nüfus telef olup gitmektedir. — Bu sıralarda Eflak voyvodası Mihail'in müttefikleri olan Avusturyalılarla Erdellilerden yardım kuvvetleri alarak yetmiş bin kişilik bir ordu topladığı haber alındığı için, Istanbul'dan tekrar istimdâd edilmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 23 Şevvâl, Cumartesi: Prens Mansfeld'in Usturgon muhâsarası.

(Türklere karşı hareket eden imparatorluk ordularının Baş-kumandanı olan Mansfeld'in emrinde Almanya, Avusturya, Macaristan, Bohemya, İtalya ve Belçika'nın en meşhur asilzâdeleri toplanarak Osmanlı menbâlarına göre elli bin piyâde ve yirmi bin suvâriden mürekkeb yetmiş bin kişilik bir Hıristiyan ordusu Türk idaresindeki Macaristan'ın Usturgon = Gran kalesini bu gün muhâsaraya başlamıştır : Osmanlı menbâlarında bu düşman ordusunun mevcudunu

50, 60, 70 ve 80 bin gösteren muhtelif rivayetlere tesadüf edilir : 70 bin rakamı en kuvvetli rivayete göredir. — Bundan evvel Avusturyalıların kaldırmak mecburiyetinde kaldıkları ilk Usturgon muhâsarası için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Usturgon sancak-beyliğinde Kara-Ali Bey vardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Bu muhâsaranın «2 Temmuz = 24 Şevvâl Pazar» günü başlamış olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

7 Temmuz = 29 Şevvâl, Cuma : Cephede bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın azli ve Koca-Sinan Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Ferhad Paşa'nın böyle birdenbire azli, Malkara menfâsında bulunan rakîbi Sinan Paşa'nın Istanbul'daki tarafdarları vâsıtasiyle çevirdiği entrikalardan dolayıdır : Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Tâyin haberi bu gün Malkara'ya gönderilmiş, Sinan Paşa hemen Istanbul'a gelip 8 Temmuz = 1 Zülka'de Cumartesi işe başlamıştır : Zülka'denin birinde gelip ikisinde işe başladığı hakkında daha zayıf bir rivayet de vardır. — Ferhad Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 16 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 ay, 19 gün sürmüştür : Bununla beraber, kendisi Rusçuk'da azlinden haberdar olmadığı için henüz ordu başında serdârlık vazifesine devam etmektedir. Mührün istirdâdiyle Sinan Paşa'ya teslimi için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sâdareti için yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, idâmı için aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına ve Sinan Paşa'nın ilk üç sadâreti için de 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» ve 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

8 Temmuz = 1 Zülka'de, Cumartesi : Rusçuk'da Tuna üzerine köprü kurulmıya başlaması.

(Serdârın «Şevvâl evâhirinde = Temmuz başlarında» Ruscuğa gelip evvelden hazırlanan «Dunbaz gemileri» ve kerestelerle bu gün büyük bir köprü kurdurmıya başladığı ittifakla rivayet edilir : Bu köprü Rusçuk'la Yerköyü arasındadır. — Bu sırada Ferhad Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz azlinden henüz haberdar değildir).

10 Temmuz = 3 Zülka'de, Pazartesi : Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'nın esirler ve kesik başlarla orduya iltihâkı.

(Sokullu-oğlu Hasan Paşa serdârın Rusçuğa gelişinden biraz evvel Vidin üzerine yürüyen âsilerin bir fırkasını mağlûb ederek bu gün beş yüz esirle dört bin kelle getirip gelmiştir).

16 Temmuz = 9 Zülka'de, Pazar : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere Istanbul'dan Davudpaşa'daki karargâhına geçmesi.

(Sinan Paşa selefinin serdârlığını da uhdesine alarak bu gün pâdişaha veda ettikten sonra Rusçuğa gitmek üzere ale-l-usul Davudpaşa'daki karargâhına çıkmıştır).

18 Temmuz = 11 Zülka'de, Salı: Sinan Paşa'nın Davudpaşa'dan Rusçuğa hareketi.

(Hammer «17 Ağustos» tarihinde hareket ettiğinden bahsederse de doğru değildir: Hattâ bu tarihi kaydetmeden biraz evvel Temmuz içinde Sinan Paşa'yı yolda göstermiş olduğu için kendikendini nakzetmiş demektir. — Bu sırada Karadeniz ve Tuna yoluyla Rusçuğa yedi kadırga dolusu top ve mühimmat da gönderilmiştir. — Yeni Sadr-ı-a'zamın cepheye hareketi üzerine Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına evvelce de bu vazifede bulunmuş olan ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız).

28 Temmuz = 21 Zülka'de, Cuma: Koca-Sinan Paşa'nın Edirne'den ileri hareketi.

(Şam Yeniçerileri Serdârın maiyyetine burada iltihak etmişlerdir; bunlar daha evvel Istanbul'a gelmişlerse de, Sinan Paşa'nın emriyle selefi Ferhad Paşa'ya karşı sevkedilmiş oldukları için, Edirne'ye işte o vazifeden dönüp geldikleri anlaşılmaktadır: Bu mesele için aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Temmuz = 22 Zülka'de, Cumartesi: Ferhad Paşa'dan alınan «Mühr-i-Hümâyûn» un Sinan Paşa'ya teslimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz tebeddül üzerine sadâret mührünün Ferhad Paşa'dan istirdâdı için Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa Rusçuğa gönderilmiş, fakat Ferhad Paşa azlini daha evvel haber alıp mührü Rusçuk'da bulunan Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa'ya teslim ederek Istanbul'a hareket etmiş olduğu için, mühür işte ondan alınıp bu gün Sinan Paşa'ya getirilmiştir: Aşağıda 1595=1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos = 28 Zülka'de, Cuma: Dört gün süren Usturgon muharebesinin birinci günü.

(Hıristiyan müttefikler ordusunun Usturgon = Gran kalesi muhâsarası için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu muhâsarayı idare eden imparatorluk Baş-kumandanı Prens Mansfeld'in 70 bin kişilik ordusuyla Budin üzerine yürüyeceği hakkında bir şâyia çıkmış ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa Eflak cephesinde meşgul olduğu için Avusturyalılara karşı «Macar serdârlığı» na tâyin etmiş olduğu korkak oğlu Mehmet Paşa da işte bu şâyiaya kapılıp Usturgon'a yardım etmemiş, bir ay kadar Budin'de vakit geçirip düşman ordusunu beklemiş ve bu müddet zarfında Usturgon'un dış-kalesiyle barut deposu ve su hazinesi düşman eline geçtiği için Türk askeri iç-kalede müdâfaa vaziyetine geçmiştir! Bu sırada iç-kalede bir bardak suyun bir altına satıldığı ve yaralıların susuz öldükleri rivayet edilir! Bu felâkete korkaklığından dolayı sebeb olan ve Osmanlı menbâlarında «Muhannes», «Muhannes ibni muhannes», «Menhûs ibni menhûs», «Cebân» ve «Cebîn» gibi sıfatlarla tavsif edilen Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın ilk harb kaçaklığı için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — O sırada bizzat orduda bulunan ve Usturgon meydan muharebesine de iştirâk eden müverrih Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Sinan-Paşa-zâde'nin maiyyetinde Budin beylerbeyi Sofu-Sinan Paşa, Tımışvar beylerbeyi Mihaliçli-Ahmed Paşa, Szigetvar beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa, Haleb beylerbeyi Çerkes-

Mahmud Paşa ve Yanık beylerbeyi Arnavut-Osman Paşa toplanmış, fakat bunların emrindeki askerin mecmûu ancak 10 bini bulabilmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarındaki 30 bin rivayeti doğru değildir. — Korkaklığı kadar şımarıklığıyla da meşhur olan Sinan-Paşa-zâde işte bu küçük kuvvetle yedi misli bir düşman ordusuna karşı hareket emri verdiği için «mukaabele-i düşmende olan dağa arka virüp» tâciz hareketleriyle iktifâ ederek mahsurların yükünü hafifletmiye karar verilmiştir. Müneccim-başı'ya göre Yanık beylerbeyi Osman Paşa çarhacı tâyin edilip bir kaç esir alarak düşmanın vaziyetini öğrenmiş ve ona göre bâzı münâsib tedbirler tavsiye etmişse de, ordunun başında bir başbelâsına benziyen Sinan-Paşa-zâde «kabul itmeyüp gazab-âlûd cevâblar virmeğle» Osman Paşa çâresiz kalıp sükût etmiştir! — Dört gün süren bu mâcerânın cereyan sahnesi, Usturgon civârındaki Straszaberg ve Georgenfeld mevkilerinin arasındaki sâhadır. — Hammer bu harbi «4 Ağustos = 28 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterdiği halde Osmanlı menbâlarında «1 Zülhicce = 7 Ağustos Pazartesi» tarihine tesadüf edilir : Her halde bu zâhirî ihtilâfın sebebi, Hammer'in ilk günü esas ittihâz etmesine mukabil Osmanlı menbâlarında harbin bozgunla neticelendiği dördüncü gün tarihinin ilk gün gibi kaydedilmiş olmasından ibaret olsa gerektir. — Vak'ada bizzat bulunan Peçevî, o gün düşman ordusundan ancak üç dört alay atlı çıktığından bahsederken neticeyi şöyle anlatır :

«Bir âlî savaş itdük emmâ ancak, kırk elli kâfir hâk-i helâke düştü».
Bu ilk müsademeden sonra düşman alayları ordu merkezlerine çekilmişlerdir).

5 Ağustos = 29 Zülka'de, Cumartesi : Usturgon muharebesinin ikinci günü.

(Vak'anın şâhidi olan Peçevî bu ikinci günün sükûnetini de şöyle anlatmaktadır :
«... Yine mukaabele-i düşmene varduk ve gördük ki düşmen alayların bağlamış, [= Istabur : Müstahkem ordugâh] hendeğinden içerüde durur ve yayasını kat kat idüp hendek kenârına dizüp taburun kurar. Bir âdem taburdan taşra vaz'-ı kadem itmedi».

Bu düşman tertibâtının karşısında Macar serdârlığı ünvânını bir süs gibi taşıyan Sinan-Paşa-zâde'nin seyirci kaldığı anlaşılmaktadır : Yalnız Naîmâ'ya göre Yanık valisi Osman Paşa «Küffâra hücum idüp aldığı Ciğerdelen kal'asın bırakdırmış», yâni, istirdâd etmiştir).

6 Ağustos = 30 Zülka'de, Pazar : Usturgon muharebesinin üçüncü günü.

(Harbe iştirâk eden Peçevî bu üçüncü günden hiç bahsetmeyip dördüncü güne geçtiği halde, diger menbâlarda üçüncü gün sükûnetle geçmiş gösterilmektedir).

7 Ağustos = 1 Zülhicce, Pazartesi : Usturgon muharebesinin dördüncü günü, «Macar-Serdârı» denilen Baş-kumandan Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın korkusundan kaçması üzerine ordunun bozulması.

(Bu felâket gününü gözleriyle gören Peçevî o günkü muharebenin nasıl başladığını şöyle anlatır :

«Dördüncü gün alaylarımızı tertîb idüp varduk; serdârımız olacak yâdgâr bir ârızî cür'et tahsîl idüp tearruk itmiş; meger ziyâde gevirmiş; hemen at arka-

sında, alay yüzünde istifrâğ itmeğe başladı! Görenler, işidenler egerçi seng-i ta'n ile taşladı, emmâ çi fâide? kendüsün yitürmüş, ne söylediğin bilür ve ne kabâhatin fehm kılur! Heman :

— Yörüsünler!

diyü müteâkıben merhûm efendimüz Mehmet Paşa'ya ve Osman Paşa'ya çavuşlar gönderürdü. Egerçi :

— Meterisün her biri hendek ile mahdûd birer tabya idüğü zâhirdür ve atlu asker üzerine varmak müyesser değüldür!

didiler, lâkin Osman Paşa :

— Bu sefîhün sözün işitmekden ölmek yeğ!

diyüp yörüdü; biz dahî Anadolu alayı ile ta'kîb itdük...»

Peçevî'nin bu izahına göre, kendi korkaklığını çok iyi bilen Sinan-Paşa-zâde biraz cesaretlenmek için «Tearruk itmiş», yâni rakı içmiş, fakat fazla kaçırdığı için atının üstünde ve bütün askerin gözü önünde kusmuş ve her kes lânet okurken o sarhoş devşirme dölü tabyalardaki düşman piyâdesine karşı suvâri hücumu yapılmasını emretmiştir! Osmanlı inhitâtının en büyük ve en müdhiş sebebi işte bu devşirme fâcialarında aranmalıdır.

Hücum emrini alan Osmanlı atlıları «Tepedelen» mevkiine vardıkları zaman düşmanın bir yaylım ateşiyle karşılaşmış, Yanık beylerbeyi Osman Paşa vuruşa vuruşa şehîd düşmüş ve o kol işte bunun üzerine bozulup bir çok insan ve hayvan telef olmuştur. Peçevî-İbrahim Efendi'nin bizzat iştirâk ettiği diğer bir kolun muvaffakıyetli hareketini yiğit müverrih şöyle anlatır :

«... Tuna yalısında olan iki tabya ki meterisleri idi, anlara teveccüh itdük; Usturgon'dan bir iki yüz tüfenk-endâz çıkup üzerlerine maan sürdük ve ol tabyaların fethitdük : İçinde olan küffâr kimi maktûl, kimi gark-ı âb oldu; kimine dahî donanması yetişüp bâis-i necât oldu...»

O sırada Mihaliçli-Ahmed Paşa ile Sofu-Sinan Paşa da üst taraftaki tabyalara saldırırlarken, «Serdâr-ı-bî-âr» Müneccim-başı'nın tâbiriyle «bilâsebeb», Kâtib-Çelebi'ye göre «iki asker birbirine karışmağa karîb olup top ve tüfenk atılurken Serdar-ı bed-kâr askeri sındı sanup» ve Edirneli-Mehmed'e göre de «Avret gibi şaşup» Budin'e doğru «etbâiyle yüz» döndürerek dolu-dizgin kaçmıya başlamış ve Peçevî'nin tâbiriyle «Serdâr-ı yâdgâr ol hînde ki kaçar, aslâ ardına bakmaz ve Budun'a varmayınca atınun dizginin çekmez» olmuştur! Düşman tabyaları işgal edilmek suretiyle bir zafer başlangıcı belirdiği sırada Baş-kumandanın irtikâb ettiği bu alçaklık Osmanlı askerinin derhal bozulmasına sebeb olmuş, zavallı Peçevî bir köşede durup kaçanlara hitâben :

— Allah'dan korkun! A'dâ sizi komaz, kaçman!

diye bağırıp çağırmışsa da söz geçirememiş, Szigetvar'ın kahramanlıklarıyla meşhur valisi Tiryâki-Hasan Paşa boş kalan karargâhtaki târihî toplarla en kıymetli eşyâları arabalarla Budin'e sevketmiştir.

Müneccim-başı bu günkü muharebenin «Kal'aya bir mıkdâr imdâd» sokabilmek için açılmış olduğundan bahsederse de, vak'ada bizzat bulunan Peçevî'nin daha doğru olan ifâdesine göre şehîd olanlarla kaçanlardan arta kalan 1400 atlı Budin'e doğru yola çıkmış, fakat düşman her tarafı çevirdiği için kaleye girmekten başka çâre bulunamamıştır : Bu askerin başında Sokullu âilesinden olan Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyâr-oğullarından meşhur Şemsi Paşa'nın oğlu olan Bolu sancak-beyi Mahmud Paşa vardır ve hattâ Peçevî-İbrahim Efendi de beraberdir. — Hammer'e göre o günkü bozgundan sonra Osmanlı karargâhında kıymetli kumaşlardan yapılmış bin beş yüz çadır, otuz dokuz top, yirmi yedi bayrak ve daha bir çok kıymetli eşyâ kalmış ve bütün bunlar düşman eline geçmiştir! — Bu tarihten 2 sene, 1 ay evvel ilân edilmiş olan bu uzun Avusturya seferi Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ısrâriyle açılmış ve hattâ o «Muhannes» devşirme «Beç kralı» dediği Almanya ve Avusturya imparatorunu esir edip zencirler içinde İstanbul'a getireceğinden dem vurmak suretiyle sefer aleyhinde bulunanların «Kâfir» olacakları hakkında fetvâlar bile neşrettirmiş ve palavralarının binde biri nisbetinde bir

muvaffakıyet gösterememiş olduğu halde, kendisinin Eflak cephesinde bulunmasından dolayı açık kalan Macaristan cephesinin mukadderâtını korkaklığıyla meşhur bir harb kaçağı olan o sefil oğlunun eline bırakması apaçık bir ihânetten başka bir şey değildir: Koca-Sinan'ın palavralarıyla küfür fetvâları için yukarda 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Ağustos = 5 Zülhicce, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Rusçuk'daki ordu karargâhına muvâsalatı.

(Bu seferki dördüncü sadâreti üzerine Serdâr-ı-Ekremliği de uhdesine alarak selefi Ferhad Paşa'nın Ruscuk'da bıraktığı ordu merkezine hareketini yukarda bu sene vukuâtının «16 ve 18 Temmuz» fıkralarında gördüğümüz Sinan Paşa, Istanbul'dan Ruscuğa yirmi dört günde gelmiş demektir : Bâzı menbâlarda da Ağustos başlarına tesadüf eden «Evâhir-i Zülka'de» de gelmiş gösterilir).

19 Ağustos = 13 Zülhicce, Cumartesi : Ruscuk'daki ordunun yeni kurulan köprüden Yerköyü'ne geçişi.

(Ferhad Paşa'nın serdârlığı zamanında kurdurmıya başladığı köprü için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Yeni serdâr Sinan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz muvâsalatında ikmâl edilmek üzere bulduğu bu büyük köprü Tuna'nın cenup sâhilindeki Ruscuğu şimal sâhilindeki Yerköyü'ne bağlamaktadır. — Koca-Sinan Paşa'nın muvâsalatından bir kaç gün sonra inşaât ikmâl edildiği için, bu gün ordu Bükreş üzerine hareket etmek üzere yeni köprüden karşıya geçmiştir. — Umumiyetle «14 Zülhicce» tarihinden bahsedilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük fark tashih edilmiştir. — Istanbul'dan yedi kadırgayla gönderilen top ve mühimmat da bu gün Ruscuğa çıkarılmıştır).

23 Ağustos = 17 Zülhicce, Çarşanba : Ordunun Yerköyü'nden Bükreş üzerine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «18 Zülhicce» tarihine tesadüf edilirse de gün ismi «Çarşanba» gösterildiğine göre «17 Zülhicce» olması lâzımgelir. — Sokullu'nun oğlu olan Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa Çarhacılığa, Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ kol, Sıvaş beylerbeyi Haydar Paşa sol kol kumandanlığına tâyin edilmiş, Selânik ve Niğbolu beyleri de köprünün muhâfazasına me'mur olmuşlardır).

24 Ağustos = 18 Zülhicce, Perşenbe : Kalugeran muharebesi.

(Kalugeran mevkii, Bükreş'e dört mil mesafede ağaçlıklar ve bataklıklarla kaplı bir boğazdır : Eflak ordusu, Serdâr Sinan Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunu işte burada karşılamış, Sinan Paşa o civârdaki meşe ormanını Yeniçerilerle tutup bir tepe üstüne de on top yerleştirdikten sonra Kalugeran köprüsü civârındaki bataklıkta mevzi almış ve Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet, Sıvas beylerbeyi «Haydar, Niğbolu beyi Hüseyn ve Şam beylerbeyi Ayas-Paşazâde Mustafa Paşaları da köprünün karşı yakasındaki düşman üzerine sevketmiştir : Bu Mustafa Paşa, Serdâr Sinan Paşa'nın kardeşi Ayas Paşa'nın oğludur. — O gün sabahtan akşama kadar süren muharebede Türk askeri düşmandan on iki top almışsa da, harekât esnâsında bir bataklığa saplanan dört Paşa'dan yalnız Satırcı-Mehmet Paşa yaralı olarak kurtulup diger üçü batıp git-

miş ve o sırada korkuya kapılıp kaçan Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa da bir bataklığa saplanarak Peçevî'nin ifâdesine göre : «Serdâr-ı mağrûr atından dûr, kullarından mehcûr ve batağa batup piyâde ve meksûr, hayretinden gâh kalkup gâh durur, gâh oturup gâh yörürken» «Deli-Hasan» isminde bir nefer sırtına alıp çıkardığı için «Batakcı-Hasan» diye şöhret bulmuştur. — Yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında Usturgon muharebesinde nasıl kaçtığını gördüğümüz korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa» gibi bu «Serdâr-ı bî-âr» Sinan Paşa da ordunun mağlûbiyyetinden değil, sırf korkusundan kaçmak istemişse de bataklıklar bırakmadığı için kaçamamış ve işte bundan dolayı ordunun başında kalmıştır! — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu vak'a «17 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de, «18 Zülhicce» de olduğu gün isminden anlaşılmaktadır; bununla beraber «Çarşanba»ya tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

24/25 Ağustos = 18/19 Zülhicce, Perşenbe/Cuma gecesi : Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun darmadağın kaçması.

(Türk ordusundaki barut yükleri bir Yeniçerinin yaptığı kazâdan dolayı infilâk etmiştir : Hammer bunu bir düşman esirinin sûikasdı gibi gösterir. Gece yüzüne olan bu şiddetli infilâk hem Osmanlı askeri arasında gürültülü bir kargaşalığa, hem Ulah ordusunda panik zuhuruna sebeb olmuş, her iki taraf da baskına uğradığını zannetmiş ve bilhassa Ulahlar darmadağın kaçışmıya başlamış, âsi voyvoda «Mihai = Mihal» Bükreş üzerinden Transylvania = Erdel hududuna doğru kaçmış ve Serdâr Sinan Paşa da ertesi gün bu haberi alınca düşmanın bir hîlesine hamlederek köprünün beri yakasına geçmiş, etrâfa akıncı kolları salıp iki gün orada beklemiştir).

26 Ağustos = 20 Zülhicce, Cumartesi : Ordunun Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi.

(Akıncıların getirdikleri «dil»lerin ifâdesinden düşman ordusunun darmadağın çekildiği ve Prens Mihal'in de Bükreş'i yakıp yıktıktan sonra «Tergovischt = Tergovişte» üzerinden Erdel dağlarına kaçtığı kat'î surette anlaşılınca, Serdâr Sinan Paşa yeniden kahramanlaşarak ileri harekete karar verip bu gün ordugâhını Kalugeran'dan Bükreş ovasına nakletmiştir).

28 Ağustos = 22 Zülhicce, Pazartesi : Bükreş'in işgali.

(Muzaffer bir fâtih tavrı takınan «Serdâr-ı bî-âr», düşmanın yıkıp yaktıktan sonra boş bıraktığı «Bucuresti = Bükreş» şehrine bu gün büyük bir tantana ve debdebeyle girmiş ve İstanbul'a bunu bir zafer gibi göstermiştir!).

1 Eylül = 26 Zülhicce, Cuma : Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan Harb Meclisinde şehrin tahkimine karar verilmesi.

(Bükreş'in işgali üzerine bir yahut bir kaç kilisenin câmiye tahvil edilmiş olduğundan bahsedilir : Cuma-namazı büyük kilisede kılınmıştır. — Namazdan sonra toplanan harb meclisinde inşâsına karar verilen kalenin «kadîmî kal'a yeri» olan «Aleksandıra = Alexandru-Voyvoda'nın manastırı» nı tahkim suretiyle ya-

miş ve o sırada korkuya kapılıp kaçan Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa da bir bataklığa saplanarak Peçevî'nin ifâdesine göre :
«Serdâr-ı mağrûr atından dûr, kullarından mehcûr ve batağa batup piyâde ve meksûr, hayretinden gâh kalkup gâh durur, gâh oturup gâh yörürken»
«Deli-Hasan» isminde bir nefer sırtına alıp çıkardığı için «Batakcı-Hasan» diye şöhret bulmuştur. — Yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında Usturgon muharebesinde nasıl kaçtığını gördüğümüz korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa» gibi bu «Serdâr-ı bî-âr» Sinan Paşa da ordunun mağlûbiyyetinden değil, sırf korkusundan kaçmak istemişse de bataklıklar bırakmadığı için kaçamamış ve işte bundan dolayı ordunun başında kalmıştır! — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu vak'a «17 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de, «18 Zülhicce» de olduğu gün isminden anlaşılmaktadır; bununla beraber «Çarşanba»ya tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

24/25 Ağustos = 18/19 Zülhicce, Perşenbe/Cuma gecesi : Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun darmadağın kaçması.

(Türk ordusundaki barut yükleri bir Yeniçerinin yaptığı kazâdan dolayı infilâk etmiştir : Hammer bunu bir düşman esirinin sûikasdı gibi gösterir. Gece yüzüne olan bu şiddetli infilâk hem Osmanlı askeri arasında gürültülü bir kargaşalığa, hem Ulah ordusunda panik zuhuruna sebeb olmuş, her iki taraf da baskına uğradığını zannetmiş ve bilhassa Ulahlar darmadağın kaçışmıya başlamış, âsi voyvoda «Mihai = Mihal» Bükreş üzerinden Transylvania = Erdel hududuna doğru kaçmış ve Serdâr Sinan Paşa da ertesi gün bu haberi alınca düşmanın bir hîlesine hamlederek köprünün beri yakasına geçmiş, etrâfa akıncı kolları salıp iki gün orada beklemiştir).

26 Ağustos = 20 Zülhicce, Cumartesi : Ordunun Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi.

(Akıncıların getirdikleri «dil»lerin ifâdesinden düşman ordusunun darmadağın çekildiği ve Prens Mihal'in de Bükreş'i yakıp yıktıktan sonra «Tergovischt = Tergovişte» üzerinden Erdel dağlarına kaçtığı kat'î surette anlaşılınca, Serdâr Sinan Paşa yeniden kahramanlaşarak ileri harekete karar verip bu gün ordugâhını Kalugeran'dan Bükreş ovasına nakletmiştir).

28 Ağustos = 22 Zülhicce, Pazartesi : Bükreş'in işgali.

(Muzaffer bir fâtih tavrı takınan «Serdâr-ı bî-âr», düşmanın yıkıp yaktıktan sonra boş bıraktığı «Bucuresti = Bükreş» şehrine bu gün büyük bir tantana ve debdebeyle girmiş ve Istanbul'a bunu bir zafer gibi göstermiştir!).

1 Eylül = 26 Zülhicce, Cuma : Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan Harb Meclisinde şehrin tahkimine karar verilmesi.

(Bükreş'in işgali üzerine bir yahut bir kaç kilisenin câmiye tahvil edilmiş olduğundan bahsedilir : Cuma-namazı büyük kilisede kılınmıştır. — Namazdan sonra toplanan harb meclisinde inşâsına karar verilen kalenin «kadîmî kal'a yeri» olan «Aleksandıra = Alexandru-Voyvoda'nın manastırı» nı tahkim suretiyle ya-

pılması ve Bükreş'in 90 kilometre şimaligarbîsindeki Tergovişte şehrinin de tahkimi kararlaşmıştır).

2 Eylül = 27 Zülhicce, Cumartesi : Bükreş'te ahşap bir kale inşâsına başlanması.

(Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz manastır yahut saray iç-kale ittihâz edilmek suretiyle etrâfına on iki günde «ağaç çitden bir hisâr = palanka» yapılmış ve iç-kaledeki kilise de câmiye tahvil edilmiştir; tabiî bu ahşap palankanın top ve neft ateşlerine karşı mukavemet imkânı yoktur; onun için düşman taarruzu karşısında Bükreş tahliye edilirken gene Sinan Paşa'nın emriyle yakılmıştır : Aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

2 Eylül = 27 Zülhicce, Cumartesi: Usturgon=Gran/Estergon kalesinin kahramanca bir müdâfaadan sonra düşmana teslimi.

(Usturgon kalesi bu senenin 1 Temmuz = 23 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 1 gün yetmiş bin kişilik bir Hıristiyan ordusunun muhâsarasında kalmıştır; ilkönce Prens Mansfeld'in kumandasında ve onun ölümü üzerine de Avusturya arşidüklerinden Mathias'ın idaresinde harbeden bu hıristiyan ordusu muhtelif Avrupa milletlerinin askerlerinden mürekkeptir; Vezir-i-a'zam Sinan Paşa Eflak cephesinde bulunduğu için, Macaristan cephesini «Macar serdârlığı» na tâyin ettiği korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa» nın eline bırakmış ve o da Usturgon'u kurtarmak için bir sefer açmışsa da harb esnâsında korkuya kapılıp kaçtığı için muhâsara devam etmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» ve «7 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Macar serdârı Muhannes-Mehmet Paşa Budin'e kaçtıktan sonra, Usturgon müdâfileri çok üstün bir düşman ordusunun 42 büyük topla günde iki bin gülle yağdıran şiddetli ateşi altında mütemâdiyen kendisinden imdad istemişlerse de, bu korkak devşirme dölü yerinden bile kımıldanmamıştır! Bu muhâsarada bizzat bulunan Peçevî-İbrahim Efendi ekmek ve bilhassa su buhranından çekilen büyük sıkıntıları anlatırken :

«Sahrınc etrâfında şiddet-i harâretden mermerlerin yalayan ve bir katra su diyü can virüp can alan elsiz ve ayaksız»

yaralıların çektikleri Kerbelâ ıztırâbını uzun uzadıya anlatır. Peçevî bütün bunları kendi gözleriyle gördüğü ve hattâ düşmanla yapılan teslim müzâkeresine bile iştirâk ettiği halde, gün tarihi göstermemiştir : Garp menbâlarında bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz «2 Eylül» tarihinden başka «1 Eylül = 26 Zülhicce Cuma» tarihine de tesadüf edilir.

Peçevî'nin izahına göre «vire virüldüğü» nün, yâni kale tesliminin sebebi Yeniçerilerin daha fazla dayanamıyacaklarını söyliyerek Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Usturgon sancak-beyi Seyyid Bey'e hücum edip bunları muhtelif yerlerinden yaralıyacak kadar azgınlık etmiş olmalarıdır : Mehmet Paşa'nın 1400 askerle kaleye girip kapanması için yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. Seyyid Bey de «1 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen selefi Kara-Ali Bey'in şehâdeti üzerine sancak-beyliğine tâyin edilmiştir. Yeniçeriler nihayet Sirem Alaybeyi Boyalı-Hüseyn Bey'i yakalayıp ensesine yumruklar vura vura zorla kale kapısından dışarı atarak teslim müzakeresine me'mur etmişlerdir! Hüseyn Bey o sırada bu hâli ibretle seyreden Peçevî-İbrahim Efendi'yi görüp onun da beraber gelmesini istemiş ve işte bu suretle zavallı Peçevî de tesadüfen ve kerhen murahhas olmuştur! — Uzun bir müzakereden sonra takarrür eden «Vire = Teslim» şartlarına göre bütün askerle ahâlinin düşman gemileriyle Tuna üzerinden Türk hâkimiyyetindeki «Wissergrad = Vişgrad» kalesine

nakli, can ve mal masûniyyeti ve her kesin kendi şahsî eşyâsını alıp götürebilmesi kararlaştırılmış ve bu şartlar tatbik edilerek Usturgon tahliye edilip bu gün düşmana teslim edilmiştir: Bu müdhiş fâcianın bütün tarihî mes'uliyyeti Muhannes-Mehmet Paşa ile o muhannesi Macar serdârlığına tâyin eden «bî-âr» babası Koca-Sinan Paşa'ya aittir. — Gran ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsinde bulunan Usturgon şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543 = 950 tarihinde onuncu «Sefer-i-Hümâyûn» u olan «Usturgon seferi» nde fethedilmiş ve o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartiyle tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kalmıştır: O sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Usturgon kalesi bu seferki sukutu üzerine 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kaldıktan sonra 1605 = 1014 senesi 3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü istirdâd edilmiştir).

1595 = 1004

8 Eylül = 3 Muharrem, Cuma: «Vişgrad = Wissegrad» kalesinin bir devşirme ihâneti yüzünden düşmana teslimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Usturgon fâciası üzerine bu kaleyi de muhâsaraya gelen düşman ordusu bir taraftan ateş açmakla beraber, bir taraftan da orada bulunan Budin'in eski Yeniçeri ağası Osman Ağa ismindeki hâin devşirmeyi elde etmiş ve işte bu suretle Vişgrad'ı teslim edince bu süflî hâin de aslına rücû ederek irtidâd etmiştir).

13 Eylül = 8 Muharrem, Çarşanba: Ordunun Bükreş'den «Tergovişte = Tergovischt» üzerine hareketi.

(Eflâk'ın voyvodalık vaziyetine Ferhad Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı zamanında nihayet verilip doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilen bu yeni eyâlet beylerbeyliğine Satırcı-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir: Yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Eflak harekâtına işte bu sıfatla iştirâk etmekte olan Mehmet Paşa bu sefer işgal edilen Bükreş valiliğinde bırakılmış, kendisine bir mıkdar topla cephâne verilmiş ve maiyyetine muhâfız olarak bin Yeniçeri ile bin Kul-oğlu tâyin edilmiştir: Bükreş'in mukadderâtını tahtadan yapılmış bir kaleyle iki bin kişilik bir kuvvete bırakmak tabiî büyük bir hâtadır. — Serdâr Sinan Paşa'nın emrinde yüz bin kişilik bir ordu bulunduğu rivayet edilir: Ortada düşmandan eser olmadığı için «Serdâr-ı bî-âr» etrâfa Akıncı kolları çıkarmış, bir çok ganîmetlerle esirler toplatmıştır).

18 Eylül = 13 Muharrem, Pazartesi: Ordunun Tergovişte'ye muvâsalatı.

(Asi voyvoda Mihai = Mihal eski voyvodaların merkezi olan bu kasabayı da Bükreş gibi tahliye ve tahrib etmiş olduğu için, burası da kan dökülmeden işgal edilip orada olduğu gibi burada da «ağaçdan kal'a = palanka» yapılmış inşaât otuz günde ikmâl edilmiş ve Çorum sancak-beyi Haydar-Paşa-zâde Ali Bey Trabzon beylerbeyliğine terfi edilerek kale muhâfızlığına tâyin edilip Amasya beyi Koçu Bey de maiyyetine verilmiştir. — Bükreş'den hareket edilirken etrâfa saldıran akıncıların «vâfir doyumluk» la işte burada orduya geldikleri rivayet edilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

9 Teşrinievvel = 4 Safer, Pazartesi : Eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın idâmı.

(Ferhad Paşa'nın idâmı umumiyetle «5 Safer» e müsâdif gösterilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydettiği gün isimlerine göre «4 Safer» e tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. — Sadâretle Serdâr-ı-Ekremlikte birbirini istihlâf etmekte olan devşirme Ferhad Paşa ile devşirme Koca-Sinan Paşa arasında devlet işleriyle harb cepheleri mukadderâtını tehlikede bırakacak kadar şiddetli ve amansız bir rekabet ve husûmet vardır : Sinan Paşa'nın yerine Ferhad Paşa'nın ilk sadâreti için 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, Avusturya seferine muhâlif gösterilen Ferhad Paşa tarafdarlarına karşı Sinan Paşa'nın «Tekfîr/İkfâr» fetvâları neşrettirmesi için 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına, Ferhad'ın Sinan aleyhine entrikalar çevirerek te'min ettiği ikinci sadâreti için 1595 = 1003 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına, Sinan'ın Ferhad'ı devirmek için tertib ettirdiği Sipâhî ısyânı bastırılınca rakîbinin gözlerine mil çektirmek istiyen Ferhad'ın istihsâl ettiği irâdeyle bu müdhiş cezâdan nihayet vazgeçmesi için ayni sene vukuâtının «22 Nisan» fıkrasına, Eflak seferine çıkan Ferhad Paşa aleyhine Sinan Paşa ile ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın müşterek tezvirâtı ve bu yüzden cephenin yardımsız bırakılması için gene o sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına ve nihayet Sinan'ın entrikaları yüzünden Ferhad'ın son sadâretinden azli için de gene ayni sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ferhad Paşa Ruscuk'la Yerköyü arasında bir köprü kurdururken sadâretle serdârlıktan azledilip yerine düşmanının tâyinini haber alınca «Mühr-i-hümâyûn»u bir müddet evvel Eflak valiliğine tâyin ettiği Satırcı-Mehmet Paşa'ya bırakıp üç bin kadar adamı ve ağırlıklarıyla derhal Istanbul'a hareket etmiştir : Bunun sebebi, mührü kendisinden almak için Ruscuk'a gönderilen Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa'nın Sinan Paşa tarafından Ferhad Paşa'nın ustalıkla idâmına me'mur edilmesi ve bu tertibin de Istanbul'daki tarafdarlarınca derhal Ferhad Paşa'ya bildirilmiş olmasıdır. İşte bu vaziyet üzerine Sinan Paşa tıpkı kendisi gibi Ferhad Paşa'ya düşman olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde'yi otuz bin altın rüşvetle elde ederek rakîbi aleyhine bir idâm fetvâsı istihsâl etmiştir! Bu fetvânın şer'î mâhiyyeti Macaristan cephesinde bizzat Sinan Paşa'nın sebeb olduğu fecî vaziyetle alâkadardır :

«Tuna yalılarından ba'zı feryâdlar gelüp:

— Ehl-ü-ıyâlimiz kâfire esîr olduğundan gayri, meclislerinde avretlerimize ve kızlarımuza kadeh sürdürürler! Nâmûs ve gayret-i İslâm kanı?

didüklerinde [Ferhad Paşa] gazab-u-unf ile :

— Ya siz anlarun avretlerin ve kızların esîr itdüğünüz hoşca mıydı?

dimiş ola...»

İdâm fetvâsı, Ferhad Paşa'ya isnâd edilen işte bu fecî sözün «küfrüne ve katline» sebeb ittihâz edilmiş olmasına müstenittir; bu söz Ferhad'ın da, Sinan'ın da, bütün devşirmelerin de ağızlarına yakışacak bir söz olmakla beraber, suçluyu dinlemeden otuz bin altına bir idâm fetvâsı vermek Zenbilli'lerle İbni-Kemal'lerin postunda oturan Şeyh-ül-İslâma yakışacak bir hareket değildir. — Sinan Paşa işte bu fetvâyı eline alınca Avusturya seferi için Istanbul'a gelmiş olan Şam Yeniçerilerini:

— Mâli sizün, başı Saâdetlü Pâdişâhun!

diye rakîbinin üstüne göndermiş, o sırada Rusçuk'dan Istanbul'a gelmekte olan Ferhad Paşa bunların üzerlerine altın serptikten sonra kapışmalarından istifâde ederek en kıymetli eşyâsını alıp bir kaç adamiyla İstranca dağlarına kaçmış ve oradan en kıymetli mücevherlerini Vâlide Safiyye-Sultan'a göndererek bir «Hatt-ı emân» istihsâl ettikten sonra da Bakırköy kazâsının «Litroz» köyündeki çiftliğine gelip gizlenmiştir. Tam işte bu vaziyette «Alaman-oğlu» denilen «Salamon Eskinazi» isminde bir yahudinin de sahneye çıktığından bahsedilir : Bu

yahudi Ferhad Paşa'dan çok kıymetli bir murassâ hançer alıp o sırada seferde bulunan Vezir-i-a'zamın Istanbul'da her mânâsiyle vekili olan Sadâret-kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'ya götürmüş, o da bu rüşvet mukabilinde ikinci bir «Hatt-ı-Şerîf» istihsâl ederek Ferhad Paşa'nın artık gizli yaşamasına hâcet kalmadığını tebliğ etmiş, bu tebliğe inanan Ferhad Paşa Litroz çiftliğinde dostlarının ziyaretlerini kabule başlamış ve nihayet bir sabah Dâmâd-İbrahim Paşa Bostancıbaşı Ferhad Ağa'yı birdenbire gönderip Ferhad Paşa'yı Yedikule zındanına attırdıktan sonra ikinci bir idâm irâdesi istihsâl ederek Çavuş-başı Çoban-Süleyman Ağa'yı Yedikule'ye yollayıp sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekremi boğdurmuştur: Ferhad Paşa'nın cesedi «civâr-ı Eyyûb'da müheyyâ itdüğü künbed» de medfundur).

17 Teşrinievvel = 12 Safer, Salı: Ordunun Tergovişte'den Bükreş'e hareketi ve âsi voyvoda Mihal'in kaleyi muhasarası.

(Hammer bu hareketleri «5 Teşrinievvel 1596» tarihine müsâdif gösterirse de, Osmanlı menbâlarındaki «12 Safer 1004» tarihini yanlışlıkla 1005 senesinin 12 Safer'i zannederek Milâdî'ye tahvil ettiği anlaşılmaktadır: Çünkü 1005 senesinin 12 Safer'i hakikaten «5 Teşrinievvel» e müsâdiftir. — Yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «24/25 Ağustos» fıkrasında Erdel = Transylvania hududuna kaçmış olduğunu gördüğümüz Prens Mihai = Mihal müttefiklerinin yardımıyla asker toplayıp gelmiş ve rivayete nazaran pusu kurarak Sinan Paşa ordusu bu sabah Tergovişte'den hareket edip bir konaklık mesâfe kat'eder etmez meydana çıkıp kaleyi döğmiye başlamıştır; hattâ top seslerinin ordudan duyulduğu ve bunun üzerine Serdârın imdad için 5 - 6 bin Rumeli askeri gönderdiği halde birdenbire bir ormandan çıkan 300 kişilik bir Ulah müfrezesinin bu 5 - 6 bin kişilik Rumeli fırkasını mağlûb etmesi üzerine ber-mu'tâd korkuya kapılan serdârın kaleye imdad etmekten vazgeçip orduyu sür'atle Bükreş'e götürdüğü rivayet edilir! «Serdâr-ı- bî-âr»ın korkaklığı askerde ne inzibat, ne mâneviyyat bırakmış ve nihayet o mükemmel ordunun 5 - 6 bin kişilik bir fırkası işte böyle 300 Eflak çetecesine mağlûb olup kaçacak hâle gelmiştir!).

19 Teşrinievvel = 14 Safer, Perşenbe: Tergovişte'nin sukutu ve Osmanlı kumandanlarının pişirilip yenilmesi.

(Asi Mihal Tergovişte'yi üç gün döğmüş ve bu üçüncü gün «Serdâr-ı bî-âr» ın yaptırdığı ahşap kaleyi zabtederek insanlığın yüzünü kızartacak bir vahşet irtikâb etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi Tergovişte muhâfızlığında bulunan Trabzon beylerbeyi Ali Paşa ile Amasya beyi Koçu Bey bulunmaktadır; bunlarla diger mühim şahsiyyetler birer şişe geçirilip hafif ateşte kızartılmış, «kebâb çevirüp kefere ekleylemişlerdür»! Hammer'in 3500 gösterdiği asker de kâmilen kazığa vurulmuştur! Romanya tarihini bu kazık vahşetleriyle lekeliyen iki vahşi voyvoda vardır; biri Türklerin «Kazıklı-voyvoda» dedikleri «Dördüncü Wlad», biri de işte bu «Mihai = Mihal» dir: Dördüncü Wlad'ın vahşetleri için birinci ciltte 1462 = 866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu fâcialarda her nasılsa kazıktan kurtulmuş bâzı askerlerin de esir oldukları rivayet edilir).

21 Teşrinievvel = 16 Safer, Cumartesi: Ordunun Bükreş'e muvâsalatı.

(Sinan Paşa burada 14 yahut 15 gün «oturak» olmasını emretmişse de, «Serdârun ve asker halkınun derunlarına bir havf-u-haşyet müstevlî olup karârı firâra tebdîl» ettikleri için, bir iki gün kalındıktan sonra, 1595 = 1003 vukuâtının

«2 Eylül» fıkrasında inşâsını gördüğümüz ahşap kale yakılarak bir gece-yarısı Yerköyü'ne hareket edilmiştir. Burada kaç gün kalındığı kat'iyyetle mâlûm değildir : Hammer'in 14 gün kalınmış gibi göstermesi, bundan sonraki hâdiseler için zikrettiği tarihlere bile uymamaktadır).

23 Teşrinievvel = 18 Safer, Pazartesi : Ordunun Yerköyü'ne muvâsalatı.

(Ordu «ber-vech-i ılgar» buraya gelince «Serdâr-ı bî-âr» üç gün «oturak» ilân etmişse de Prens Mihal'in Erdellilerle Avusturyalılardan aldığı yardım kuvvetleriyle gelmekte olduğunu haber aldığı için «oturak» dan vazgeçip Yerköyü'nü Ruscuk'a bağlıyan Tuna köprüsünden bir an evvel geçmiye karar vermiştir! Gerek serdârın, gerek ordunun geçiş tarihlerinde ihtilâf vardır : Aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşrinievvel = 22 Safer, Cuma : Köprü fâciası ve «Akıncı» ocağının sönmesi.

(Bâzı menbâlarda Sinan Paşa'nın Yesrköyü'nde üç gün kaldıktan sonra bu gün köprüden geçip Ruscuk'a geldiğinden bahsedilirse de doğru değildir : Düşmanın yaklaştığını casuslarından haber alan serdârın askerden evvel ve hattâ gece karanlığında karşıya geçmiş olduğu gene ayni menbâlarla sâbittir. En kuvvetli rivayetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre, Sinan Paşa Yerköyü'ne muvasalatının ertesi günü geçmiş ve ordunun da derhal geçirilmesini emretmiştir; fakat bu geçiş «üç gün üç gece» sürdüğü halde, bir çok ağırlıklarla toplardan başka pek çok askerin ve bilhassa «Akıncı» sınıfının geçmesine vakit kalmadan Prens Mihal'in taarruzu başlamıştır. Bütün felâketler gibi bu vaziyetin de tarihî mes'ûliyyeti «Serdâr-ı- bî-âr»ın boynundadır : Köprü başına tahsil me'murları koyduran serdâr, Eflak'da yapıldığını yukarda bu sene vukuâtının «13 ve 18 Eylül» fıkralarında gördüğümüz akın hareketlerine alınan esirlerle ganîmetlerden «Pencik» ve «Bâc» gibi vergiler toplatmıya kalkıştığı için ordu çabuk geçirilememiş, nihayet vergiden vazgeçilmişse de iş işten geçmiş ve Eflak yakasında kalanlar felâkete uğradıktan başka, düşman topçusu köprüyü ateşe tutup ortasından yıkmış olduğu için, üstünde bulunan asker kalabalığı kâmilen Tuna'ya dökülüp «feryâd-u-figan cihâna zelzele virerek» mahvolup gitmiştir! Köprünün yıkılması üzerine öte yakada kalanlar kâmilen kılıçtan geçirilmiş ve bilhassa azamet ve istilâ devrindeki büyük ve parlak rolleriyle meşhur :

«Akıncı tâifesinün ekseri karşu yakada bulunmağla hîç ferd halâs olmayup ol zamanda Akıncı kökü kesilüp munkarız»

olmuştur : Efrâdı umumiyetle Türk ırkından olan ve iki buçuk asırdanberi Avrupa'yı titreten Akıncı ocağı için birinci ciltte 1372 = 774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Koca-Sinan denilen fecî devşirmenin sebeb olduğu en büyük felâketlerden biri de işte bu şanlı ocağın sönmesinde gösterilebilir. — Karşı yakada kalan bütün ağırlıklar düşman eline geçmiştir. — «Serdâr-ı- bî-âr»ın yüzünden o gün binlerce insan kırılmış, devlet milyonlar değerinde zâyiâta uğramış ve Kâtib-Çelebi'nin tâbiriyle :

«Bir mertebe musîbet ve hasâret olmuşdur ki bir asrda nazîri vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyi' olmamışdur».

Osman-zâde Tâib de Koca-Sinan'ın bu fâciadaki yüz kızartıcı vaziyetini şu beytiyle anlatır :

Kendünün hod işi tebâh oldu
Balçığa düşdü rû-siyâh oldu

Bununla beraber Sinan Paşa yüz karasından utanacak yaradılışta olmadığı için, düştüğü balçıktan çok çabuk kalkınmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

31 Teşrinievvel = 26 Safer, Salı: Yerköyü'nün sukutu ve bütün Türklerin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü fâciası üzerine Prens Mihal Yerköyü'nün ilkönce varoşunu yakmış ve ondan sonra da Ruscuk'da bulunan «Serdârun gözüne karşu» kalesini üç gün muhâsara edip bu gün zabtedince askerle ahâliyi kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir etmiştir. Artık ordu nazarında haysiyyeti kalmıyan o şerefsiz serdâra askerin işte bu ikinci fâcia karşısında:

— Yapduğun rezâleti gör!

diye bağırıp hakaret ettiği hakkında çok kuvvetli bir rivayet vardır. — Eflak voyvodalarını dâimî surette itâat altında tutmak için Çelebi-Sultan Mehmet devrinde Türkler tarafından kurulmuş olan bu zavallı «Yerköyü = Giurgiu/Giurgewo» kalesi için birinci ciltte 1416 = 819 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hammer'le diğer bâzı Garp menbâlarında Yerköyü'nün sukutu «27 Teşrinievvel = 22 Safer Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, o tarih yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü fâciasına müsâdiftir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadüf edilir; yalnız Kâtib-Çelebi'de ve ondan naklen Naîmâ'da «10 Safer = 15 Teşrinievvel Pazar» gününden bahsedilirse de bu rivayet büsbütün yanlıştır; çünkü gene ayni menbâlara göre o tarihte ordu henüz Tergovişte'dedir: Yukarda bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

3 Teşrinisâni = 29 Safer, Cuma: Eflak ordusunun Yerköyü'nden çekilmesi.

(Sinan Paşa ordusunun ağırlıklarıyla Yerköyü kalesinden alınan kırk topu Ruscuk üzerine çevirip «Ehl-i İslâmı istihzâ» ederek ateş açan âsi voyvoda'nın Yerköyü'nü yakıp yıktıktan sonra bu gün çekilip gitmesi, Kırım hânı Gazi-Giray'ın bu sırada Boğdan arâzisine girmiş olmasıyla izah edilir).

8 Teşrinisâni = 5 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Orduyu terhis eden Serdâr Sinan Paşa'nın Ruscuk'dan Istanbul'a hareketi.

(Bu sırada mevki endişesiyle «mahzûn ve deryây-ı hayretde serserî» olup şaşkına döndüğünden bahsedilen «Serdâr-ı bî-âr» Edirneli-Mehmet'in tâbiriyle:
«Yüz karanluğundan gayri nesne itmeyüp bu kadar kesr-ü-hezîmete bâis olmağla taraf-ı saltanatdan itâb-u-ikaab olunacağını mukarrer bilüp derdine dermân» yâni mevkiini muhâfazaya imkân aramaya başlamış, kış başından istifâde ederek askerin kışlaklarına çekilmesini emretmişse de, artık şeref ve haysiyyeti kalmadığı için emirlerini «kimse ısgaa itmeyüp her kes diledüğü tarafa çıkup gitmiş» ve nihayet kendisi de işte bu gün Serdâr-Kaymakamlığını hiç sevmediği Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'ya bırakmaktan başka çâre bulamıyarak «fezâhatlerini ekâzîb-ü-müftereyât ile te'vîl» için Istanbul yolunu tutmuştur).

19 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel, Pazar : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Sinan Paşa'nın azline sebeb, Eflak cephesinde kendisinin ve Macaristan cephesinde de «Muhannes ibni muhannes» ve «Menhûs ibni menhûs» denilen korkak dölünün sebeb oldukları Tergovişte, Yerköyü, Usturgon vesaire fâcialarının hem Üçüncü Mehmed'i, hem bütün milleti umumî bir teessür ve mâtem içinde bırakmış olmasıdır. Bu devşirme babayla oğul sırf ihtiraslarıyla cebânetlerinden dolayı Eflâk'dan Macaristan'a kadar boydanboya Tuna yalılarının Türk kanlarıyla boyanmasına sebeb olmuşlardır : Bunlar için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos» ve «2 Eylül» fıkralarıyla bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel», «27 Teşrinievvel» ve «31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Sinan Paşa Ruscuk'dan Istanbul'a gelirken Küçük-Çekmece'ye veyahut o zaman Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine nazaran daha beride «Harâmî-deresi»ne geldiği zaman Kapucular-Kethûdası Ahmed Ağa yetişip azliyle Malkara'ya nefyi hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyûn»u göstererek hemen menfâsına sevketmiştir. Koca-Sinan Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1595 = 1003 senesi 7 Temmuz = 29 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 13 gün sürmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa Anadolu Türklerindendir ve Saruhan = Mağnisa eşrâfından birinin oğludur : Bununla beraber Tekeli ve Marmaralı olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır; hattâ gençliğinde «Tekelü-Mehmet-Çavuş» denildiğinden bahsedilir : Her halde Fâtih devrindenberi iş başında mütemâdiyen teselsül edip duran Arnavut, Boşnak, Hırvat, Rum, Macar ve hattâ Frenk devşirmelerinin içinde tek tük parlıyan bir iki Türkten biridir. Istanbul'un fethinden bu tarihe kadar 44 sadâret tebeddülü olmuş ve ayni şahsın mükerrer sadâretleri sayılmamak şartiyle 30 kişi Vezir-i-a'zam olmuştur : Bunların içinde Türk oldukları kat'î surette mâlûm olan yalnız dört kişi vardır ve onlar da Karamânî-Mehmet, Çandarlı-İbrahim, Pîrî-Mehmet ve nihayet işte bu Lala-Mehmet Paşalardır. Fâtih'in fethindenberi geçen 142 sene içinde, yâni takriben bir buçuk asırda Türk devletinin başına 26 devşirmeye mukabil yalnız 4 Türk vezirinin geçebilmiş olması, Osmanlı inhitâtını hazırlıyan en mühim âmil demektir : Çünkü bu 26 devşirmenin bir çoğu ihânet etmiş ve hattâ içlerinde ihânetlerinden dolayı idâm edilenler bile görülmüştür! Bu vatansız ve Türk mukadderâtiyle alâkasız devşirmelerin son örneği de Eflak ve Macar cephelerini ne hâle getirip nasıl Istanbul'a doğru yola çıktığını yukarıki fıkralarda gördüğümüz Koca-Sinan Paşa'dır.

Lala-Mehmet Paşa zekâsı, ilmi, temiz ahlâkı ve adâletiyle meşhurdur ve hattâ bu evsâfından dolayı «melek-nihâd» sayılır : Küçük bir kâtip derecesinden on iki senede vezâret pâyesine kadar yükselmiştir; fakat bu muvaffakıyetini zekâsiyle iktidârının takdir edilmiş olmasından ziyâde, Üçüncü Mehmed'in dadısına dâmâd olarak yeni pâdişaha şehzâdeliğinden itibaren intisâb edip lalalığında bulunmuş olmasına medyundur. Ne yazık ki ecel bu temiz Türk vezirini hemen devirip iş başını gene devşirmelerin elinde bırakmıştır : Aşağıki fıkraya bakınız).

28 Teşrinisâni = 25 Rebî'ül-evvel, Salı: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tâyininin ertesi Pazartesi günü hasta olduğu halde pâdişahın emriyle saraya gelip Dîvan'da tebrik kabul ettikten sonra vazifesine başlıyan Lala-Mehmet Paşa o gün çok bîtâb bir halde evine dönmüş ve bir daha yatağından çıkamıyacak halde bulunduğu için Sadâret-Kaymakam-

lığına gene ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir: Bu İbrahim Paşa için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. Umumiyetle Lala-Mehmet Paşa'nın «şîr-pençe»den öldüğü rivayet edilir: Bununla beraber «Sel'a = Yılancık» dan öldüğü hakkında da münferid bir rivayet vardır. — Bir çok menbâlarda Lala-Mehmet Paşa tâyininden on gün sonra bir Salı günü ölmüş gösterilir: O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi o günü «26 Rebî'ül-evvel» e müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Salı günü o ayın 25 ine müsâdiftir; gene ayni menbâ'la Kâtib-Çelebi'de ve Edirneli-Mehmed'in «Nuhbet-üt-Tevârîh» inde Çarşanba günü de Paşa'nın defnine müsâdif gösterilmektedir. Müneccim-başı ölüm tarihini «10 Rebî'ül-âhir Salı» gününe müsâdif gösterirse de Salı günü o ayın 10 una değil, 9 una ve o da Kânunuevvelin 12 sine müsâdif olduğu için, bu rivayet 14 gün hâtalıdır. Peçevî'nin yeni Sadr-ı-a'zamı bir hafta ve Hammer'in de yalnız üç gün yaşamış göstermeleri de doğru değildir. Cenâze «Şeyh-Vefâ» türbesi civârına defnedilmiştir. — Ölüm günü sayılmamak şartiyle Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti dokuz gün sürmüş ve bu müddet zarfında ancak bir defa Dîvân'a gelebilmiştir).

1 Kânunuevvel = 28 Rebî'ül-evvel, Cuma : Koca-Sinan Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Lala-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkrada geçen ölüm günü de sayılmak şartiyle Sadâret makamı üç gün açık kalmış ve Selânikî'nin izâhına göre devletin o müşkil vaziyetinde her kesin ümit bağladığı Lala Paşa'nın yerine kimin tâyin edileceğini bütün halk büyük bir merakla beklerken, memlekete yaptığı fenalıklardan dolayı daha on bir gün evvel azledilip Malkara'ya sürülmüş olan «Serdâr-ı bî-âr» ın beşinci defa olarak tekrar iş başına getirilmesi tabiî her kesi müteessir edip hayretler içinde bırakmıştır! Buna sebeb olarak «Sinan Paşa'nın kîsesi kebîr ve hâmîleri kesîr» olduğundan bahsedilir; Selânikî'nin kaydine göre bu hâmîlerin en mühimmi Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'dir: Bundan evvel Sinan Paşa'nın rakîbi Ferhad Paşa'nın idâmına otuz bin altın rüşvet mukabilinde fetvâ verdiğinden bahsedilen bu Şeyh-ül-İslâm için yukarda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Dördüncü sadâretinden azledildiği zaman Istanbul ulemâsı harb cephelerinde sebeb olduğu maddî zâyiâtın kendisine tazmin ettirilmesini istemiş olduğu halde, ilmiyye sınıfının başında bulunan Şeyh-ül-İslâmın bu seferki tuhaf rolü her halde Sinan Paşa'nın «Kîsesi kebîr» olmasıyla izâh edilebilecek ve bilhassa bir din adamına hiç yakışmıyacak rollerdendir. — «Serdârlukda münhezim olduğundan ve uğursuzluğu ile şöhret bulduğundan ziyâde âr lâhık» olduğundan bahsedilen ve doksanlık ihtiyar cüssesi ağrılar içinde kıvranan Koca-Sinan bu sefer «serdârlığa aslâ rağbet» etmeyip pâdişahı bizzat sefere çıkmıya teşvik etmiştir. Zâten Sinan Paşa işte bu son sadâretinde ölmüştür: Aşağıda 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel = 18 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : Sulh rehînesi olarak Istanbul'da bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın ölümü.

(Bu sırada Safavî tahtında bulunan İran şâhı Birinci Abbâs'ın yeğeni, meşhur Şâh İsmâîl-i-Safavî'nin torununun torunu, Hudâbende-Muhammed-Şâh'ın torunu ve maktul Safavî veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan bu Türk prensinin sulh rehînesi olarak Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişi için 1589 = 997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına, Hasankale'den Istanbul'a gelişi, hükûmetle ahâli tarafından parlak merâsimle istikbâli ve mihmandarlığına meşhur Osmanlı müverrihi Selânikî-Mustafa Efendi'nin tâyini için 1590 = 998 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü ve amcasının gönderdiği muhteşem hediyelerin takdimi için gene o senenin «29

Kânunusâni» fıkrasına, işte bunun üzerine akdedilen Osmanlı - Safavî sulhü için gene ayni sene vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve küçük prensin Istanbul'da yapılan sünnet düğünü için de 1593 = 1001 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Zavallı Haydar-Mirzâ'nın pek genç yaşında «Maraz-ı tâûn»dan öldüğü rivayet edilir : Cenâzesi Eyüb'e defnedilmiş ve Üçüncü Mehmed'in emriyle üzerine bir türbe yapılmışsa da, Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre :

«Bir zamandan sonra düzdân-ı Acem izâmını sirkat idüp Erdebîl'e götürdükleri şâyi' olmuş» dur!

Hattâ gene Kâtib-Çelebi «hâlâ türbe-i mezbûre kabrden tehî» demek suretiyle kendi zamanında mezarın boş olduğunu anlatır; her halde Şiîlerin Safavî şehzâdesini Sunnî toprağında bırakmamak için bu tehlikeli külfeti ihtiyâr etmiş olmaları lâzımgelir. — «Sicill-i-Osmânî»de gösterilen «5 Rebî'ül-âhir = 8 Kânunuevvel Cuma» tarihi yanlıştır. — Vatanının hâricî siyasetine kurban olan bu zavallı gurbet şehîdi Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişinden ölümüne kadar Türkiye'de Milâdî takvim hesabiyle tam 6 sene, 2 ay, 8 gün kalmış ve bu müddetin 5 sene, 10 ay, 24 gününü de Istanbul'da geçirmiştir. Haydar-Mirzâ takriben 15 - 16 yaşlarında ölmüştür).

1596 = 1004

3 Nisan = 4 Şa'ban, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «5 Şa'ban Çarşanba» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın beşine değil, dördüne müsâdiftir. — Yaşının sekseni çok geçtiğinde ittifak edilen Sinan Paşa'nın doksanını bile geçmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır. — Koca-Sinan Paşa'nın bu son sadâreti 1595 = 1004 senesi 1 Kânunuevvel = 28 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 2 gün sürmüştür : Tabiî bu hesapta ölüm günü sayılmamıştır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan», 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni», 1595 = 1003 vukuâtının «7 Temmuz» fıkralarına ve bu beşinci ve sonuncu sadâreti için de 1595 = 1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Koca-Sinan bu son sadâretini Üçüncü Mehmed'in çıkacağı Eğri seferinin hazırlıklarıyla geçirmiştir. — Sinan Paşa, İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerinde muhtelif serdârlıklarda ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerinde de beş defa sadârette bulunmuştur : Sadâretlerinin ilk üçü Üçüncü Murad ve son ikisi de Üçüncü Mehmet devirlerindedir. Arnavut devşirmelerinden olan Koca-Sinan Paşa hîlekârlığı, yalancılığı ve bilhassa palavracılığıyla meşhurdur : Seciyye itibariyle :

«Zâtinde hod-fürûş ve hod-bîn ve Arnavûd-i anûd cinsinden lecûc ve pür-kibr-ü-kîn»

şeklinde tasvir edilir. En büyük ve en son fenalığı devletin başına on üç sene sürmüş bir «Nemçe seferi» açması ve en büyük iyiliği de Üçüncü Mehmet Eğri seferine çıkmadan evvel ölmesidir.

Osmanlı tarihinde bir «Don-Kişot» rolü oynıyan bu mağrur devşirmenin en meşhur palavraları ikidir : Biri vaktiyle Safavîlere karşı Şark serdârlığını yakalamak için en yüksek perdelerden atıp tutarken şâhın kellesini getireceğinden bahsetmesi ve ikincisi de son Avusturya seferini açmıya çalışırken imparatoru zincire vurup getireceğinden dem vurmasıdır : Bunlar için 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Azamet devrinin o muhteşem ordularına kumanda ederken elde edilen bâzı muvaffakıyetler bu kof devşirmenin hesabına geçirilmiş olduğu için Koca-Sinan «Yemen fâtihi» ve «Tunus fâtihi» gibi parlak ve haksız lâkaplarla da anılır; halbuki İkinci Selim devrindeki Yemen harekâtı bâzı yerlerin Zeydî

imâmından istirdâdına münhasırdır ve bunda da Özdemir-oğlu Osman Paşa ile diger bir takım şahsiyyetlerin de çok büyük rolleri vardır. Tunus fâtihliği de Kapdan-ı-deryâ Kılıc-Ali Paşa merhumun muazzam donanmasına dayanan ve o donanmayla nakledilen ordunun serdârlığında bir kaç kale fethiyle istirdâdından ibarettir; yanında Özdemir-oğlu gibi, Kılıc-Ali Paşa gibi büyük askerlerin bulunmadığı Şark ve Garp serdârlıklarında Koca-Sinan hiç bir muvaffakıyet gösteremediği gibi, devletin askerî şevket ve şöhretini de korkaklığı ve iktidarsızlığıyla söndürüp lekelemekten başka bir şey yapamamış, küçücük Eflak voyvodasının ordusuna bile fecî bir surette mağlûb olmuştur : Bütün bunlar için ikinci ciltte 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, 1568 = 976 vukuâtına, 1569 = 976 vukuâtının «5 Kânunusâni», «3 ve 15 Mayıs», 1569 = 977 vukuâtının «26 Temmuz», 1570 = 977 vukuâtının «18 ve 21 Mayıs», 1571 = 978 vukuâtının «1 Mart», 1574 = 982 vukuâtının «15 Mayıs», «24 Ağustos» ve «13 Eylül» fıkralarıyla bu üçüncü ciltte 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1580 = 988 vukuâtının «10 Teşrinievvel, 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz» ve 1595 = 1004 vukuâtının da «27 ve 31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Hammer, Sinan Paşa'nın füc'eten öldüğünden bahsederse de, bâzı Osmanlı menbâlarında muhtelif hastalıklardan bahsedilir : Selânikî'ye göre altı gün yatmıştır; Müneccim-başı tarihiyle «Şakaayık» zeylinde ölüm hastalığı olarak «Maraz-ı zahîr = Dysentérie» den bahsedilir.

Âlim ve şâir düşmanı olmakla meşhur olan Koca-Sinan Paşa hem halkın, hem münevver sınıfın nefret ve lâ'neti içinde can vermiş ve öldüğü zaman bu umumî nefret Türkçe ve Acemce şiirler ve ölüm tarihini gösteren kıt'alarla ifâde edilmiştir; meselâ Selânikî'nin «Emin Bey» isminde bir şâirden naklettiği şu tarih manzûmesinde Sinan Paşa'nın bilhassa âlimlerle şâirlerin yüzlerine karşı dâimâ sarfetmek itiyâdında olduğu «Toprak başına olsun!» sözü kendisine iâde edilmektedir :

Vâsıl-î Berzah Sinan Pâşây-ı hod-rây-î anîd
Sâl-i ömrû zulm ilê yetmişdi doksan yâşına
Nasb-ı nefs itmişdi kesr-î ırzınâ her bî-kesün
Kasd iderdî bir fakîrün etmeğînê âşına
Kalb-i sahtindê yoğ îdî hiç terahhumdan eser
Bakmaz îdî kimsenün gözden akan kan yâşına
Her kesê (Toprak bâşûnâ!) dir idî târih didüm
Nôla öldü îse ol bed-âhd (Toprak bâşına!)

Koca-Sinan Paşa'nın «hele eceli irişüp» işte böyle hâtıralar bıraktıktan sonra cenâzesi «Parmak-kapu kurbünde binâ eyledüğü türbesine» defnedilmiştir. — Hem «râşîlik», hem «mürteşîlik» le şöhret bulan Sinan Paşa muazzam bir servet bırakmışsa da, Hazîneye olan bir borcuna mahsûben bütün bunlar zabtedilmiştir; tabiî bu servette rüşvet kadar ganîmet payı da vardır. Koca-Sinan Paşa'nın terekesi şöyle gösterilir :

600 bin duka altını — 2 milyon 9 yüz bin akça — 29 yük kıymetli taş — 20 çekmece dolusu zeberced — 15 inci tesbih — 61 ölçek inci — 20 mıskal altın tozu — 2 elmas gerdanlık — 30 parça roza elması — 7 murassâ sofra — 32 murassâ kalkan — 16 murassâ bilezik — 20 altın ibrik — 1 murassâ satranc takımı — 140 murassâ miğfer — 120 murassâ kemer — Murassâ sahanlar — 600 samur kürk — 600 vaşak kürk — 30 siyah tilki kürkü — 1075 parça ipekli ve sırmalı kumaş — 900 muhtelif cins kürk — 2 murassâ at haşası — İnci işlemeli 30 eğer — 16 murassâ eğer — 16 murassâ siper — 34 altın üzengi — Murassâ kılıçlar, yatağanlar, hançerler ve bozdoğanlar — 100 kantardan fazla gümüş kaplar — Hind, Çin ve Hoten eşyâları — Miskler, anberler, öd ve sandal ağaçları — 1000 parça yün, çuha ve pamuklu elbise.

Tabiî konak eşyâları ve döşemeleriyle mutbak ve mehter takımları, hayvanları ve emlâki bu hesaba dâhil değildir : Türk milleti, her türlü zararlarıyla ihânet-

lerine katlandığı devşirmeleri asırlar boyunca işte böyle beslemiş, fakat bir türlü doyuramamıştır).

4 Nisan = 5 Şa'ban, Perşenbe : İkinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti.

(1595 = 1003 tarihindenberi ikinci vezirlikte ve Sadr-ı-a'zamlar sefere gittikçe Sadâret-Kaymakamlığında bulunan bu Boşnak devşirmesi Dâmâd-İbrahim Paşa Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe-Sultan'ın kocası ve işte bundan dolayı Üçüncü Mehmed'in eniştesidir. Kendisini şahsen tanımış müelliflerin seciyyesi hakkında verdikleri izâhâta göre iç-yüzü dış yüzüne uymaz ve dâimâ değişen dış yüzünün bir görünüşü de başka görünüşünü tutmaz, mütelevvinlikte bûkalemûnu aratmaz pek değişken bir tip olduğu için «Âkıl-i dîvâne-nümâ» «İçi pazarlu», «Evzâı gaayet şütür-gürbe, nev'i şahsına münhasır devletlü» gibi tasvirleri hep kendisine bakılarak çizilmiş hakikî portrelerdir! Osmanlı pâdişahlarının son zamanlara kadar kullandıkları murassâ altın taht, işte bu İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad devrindeki Mısır mâcerâsının mahsulüdür : 1585 = 993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. — Dâmâd-İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki rekabet ve mücâdele devrinde hep Sinan Paşa tarafdarlığı etmiş ve nihayet Ferhad'ın idâmında en büyük rolü oynamıştır : 1595 = 1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasıyla 1595 = 1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Fakat Sinan Paşa'nın sebeb olduğu Eflak felâketiyle nihayet foyası meydana çıktığı ve İbrahim Paşa'nın Ferhad Paşa'yı «bî-günâh» olarak idâm ettirdiği anlaşıldığı için, Üçüncü Mehmet ikinci vezirlikte bulunduğu için Sadâret sırası gelmiş olan eniştesini son tebeddüllerde ihmâl ederek iş başına getirmemiş, onun yerine Lala-Mehmet Paşa ile Koca-Sinan Paşa'yı getirdiği için Sinan'la İbrahim'in son zamanlarda araları açılmış ve hattâ Koca-Sinan doksan yıllık gövdesinin hastalıklı hâline bakmıyarak eski dostu ve yeni düşmanı İbrahim Paşa'yı saray meydanında mızrakla mübârezeye dâvet etmekten ve hattâ pâdişahın huzurunda meydan okumaktan bile çekinmemiştir! Eflak ve Macar cephelerinde düşman orduları Türk şehirlerini yıkıp yakarak halkı kılıçtan geçirirken iş başında bulunan Devşirmeler de işte bu vaziyettedir! — İbrahim Paşa'nın pek mütehassir olduğu Sadâret mührü nihayet bu gün Ayasofya câmiinde Sinan Paşa'nın cenâze namazı kılınırken getirilip teslim edilmiş ve hattâ tebrikler bile cenâzenin önünde başlamıştır! — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve 1599 = 1007 vukuâtının da «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

20 Haziran = 23 Şevvâl, Perşenbe : Üçüncü Mehmed'in Istanbul'dan «Eğri seferi» ne hareketi.

(Umumiyetle «24 Şevvâl Perşenbe» tarihinden bahsedilirse de, Perşenbe günü o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir : Zâten Selânikî tarihinin henüz basılmamış olan yazma kısmında «23 Şevvâl Perşenbe» tarihi vardır; onun için Hammer'deki «21 Haziran» tarihi doğru değildir. — Osman-Gazi'den Kanunî'ye kadar 10 Osmanlı pâdişahı eski Türk hükümdarlarının bizzat sefere çıkma an'anesine tamamiyle riâyet ettikleri halde, İkinci Selim'le Üçüncü Murad bu eski Türk türesini terkedip seferdeki serdârlarla idare etmiş ve kendileri hep saraylarında yaşamışlardır. Üçüncü Mehmed'in babasıyla dedesi gibi saraya kapanmayıp daha evvelki ataları gibi ordunun başına geçip er-meydanına gitmesi bir çok teşviklerle telkinlerden mütevellit bir hareket olmakla beraber, büyük bir meziyyet eseridir : Çünkü bu genç tecribesiz pâdişahın üzerinde en büyük nüfuza sâhib olan anası Venedikli Safiyye-Sultan oğlunun sefere çıkmaması için olan-

ca nüfuzunu kullandığı ve bu suretle onu el altından ve göz önünden uzaklaştırıp başka te'sirlere kaptırmamak istediği halde söz geçirememiş, Sultan Mehmet devletinin menfaatini kadın sözüne fedâ etmemek büyüklüğünü göstermiştir. — Pâdişahın bu kararında âmil olan sebebler şunlardır :

1 — Eflak ve Macaristan cephelerinin perişan hâlini çok iyi bilen ve hattâ o perişanlığa korkak ve «Muhannes» oğluyla beraber sebeb olan Koca-Sinan Paşa, yukarda 1595 = 1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz son sadâretinde Serdârı-ı-Ekremlik yükünü sırtına almıya cür'et edemediği için, genç pâdişaha ecdâdı gibi bizzat sefere çıkıp vaziyeti ıslâh etmesinden başka çâre kalmadığını anlatmış, halefi İbrahim Paşa da ayni fikri müdâfaadan başka çâre bulamamış ve Üçüncü Murad devrindenberi «Hâce-i-Sultânî» mevkiini muhâfaza etmekte olan meşhur müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi de o yolda telkinlerde bulunmuştur.

2 — Hudud boylarındaki valiler de pâdişahın bizzat sefere çıkmasını istiyen arîzalar göndermişlerdir.

3 — Yeniçeriler, pâdişah başlarına geçmedikçe sefere gitmiyeceklerini söylemişler ve hattâ bu hususta te'minât almak için çorba içmekten imtinâ etmişlerdir. Üçüncü Mehmet işte bu te'sirler altında ecdâdının izinden gitmiye karar vermiş, bu karar ilân edilip kış mevsimi hazırlıklarla geçirilmiş, Belgrad'da erzak ve mühimmat biriktirilmiş, Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa sefer Ser-askerliğine tâyin edilmiş ve Hoca-Sa'düddin Efendi de pâdişahın maiyyetine me'mur olmuştur : Bunlardan başka vüzerâdan Cağal-oğlu Sinan Paşa, Nişancı Hamze-Çelebi, Baş-Defterdar İbrahim Efendi ve Yeniçeri-ağası Velî Ağa ile Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri = Kazaskerleri de beraber gitmiş, Istanbul muhâfızlığında da vüzerâdan Hadım-Hasan Paşa bırakılmıştır. — Mücevherler içinde beyaz bir kadife elbise giyip kavuğunu iki muhteşem sorguçla süsliyen Üçüncü Mehmet fevkalâde parlak ve tantanalı bir alayla Çavuşların :

— Savul!

yahut :

— Irak dur!

sesleri ve halkın duâlarıyla alkışları içinde bu gün öğleden evvel Topkapu-sarayından Davudpaşa'da hazırlanan «Otâğ-ı-Hümâyûn» a geçmiştir. Bu münâsebetle tuhaf bir telâkkiden bahsedilir : Yolda sohbet için pâdişaha sırayla yaklaşmaları âdet olan Ulemâ Efendilerle Vüzerâ Paşalar uğur menbâı sayılan güneşe mâni olmıyacak surette hareket etmişlerdir! Eğri seferinin manzum ve mensur bir menzilnâmesini yazmış olan «Pojegalı-Mücellâ Efendi» Baş-Kethudânın işâretiyle vüzerâ ve ulemâ tarafından yapılan bu ustalıklı hareketleri şöyle anlatır :

«... İşbu zikrolunan kimesneler otağa varınca [= varıncaya kadar] müsâhabet idüp ve bunların yanaşması lâzım oldukda güneş sağ cânibinde oldukda sol cânibe yanaşurlar ve sağ cânibde bulunup sola yanaşmak lâzım geldükde uğur kesmeyüp Pâdişâhun ardından dolaşup sola yanaşurlar ve bunlara haber viren sağda Baş-Kethudâdur...»

Sultan Mehmet bu ilk sefer gecesini Davudpaşa sahrâsındaki otağında geçirmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu seferin hedefi «Beç kal'ası teshîri», yâni Viyana fethi şeklinde gösterilir).

21 Haziran = 24 Şevvâl, Cuma : Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa ordugâhından hareketi.

(Buradan ikinci konak olarak «Küçük-Halkalı pınarı» na gidilmiştir : «Mehd-i Ulyây-ı Saltanat, Sadef-i Dürr-i Hilâfet» denilen Vâlide Safiyye-Sultan Halkalı'ya kadar gelip oğlunu teşyi ettikten sonra Istanbul'a dönmüştür).

1 Temmuz = 5 Zülka'de, Pazartesi : Ordunun Edirne'ye muvâsalatı.

(Kâtib-Çelebi Edirne'ye muvâsalat tarihini «2 Zülka'de = 28 Haziran Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hâdisâtı günü gününe tâkib edip manzum ve mensur bir menzilnâme yazmış olduğunu yukarıki fıkrada görmüş olduğumuz «Pojegalı-Mücellâ Efendi» ordunun «2 Zülka'de Cuma» günü Burgaz-ovasına, ertesi gün Babaeski'ye, daha ertesi gün Hasköy'e ve nihayet :

On ikincî menzil oldû şehr-i Edirnê konak

mısrâiyle de «5 Zülka'de = 1 Temmuz Pazartesi» günü on ikinci konak olan Edirne'ye gelindiğinden bahsetmekte olduğu için burada o rivayet tercih edilmiştir).

5 Temmuz = 9 Zülka'de, Cuma: Ordunun Edirneden hareketi.

(Kâtib-Çelebi ve ondan naklen Nâîmâ «8 Zülka'de = 4 Temmuz Perşenbe» günü hareket edildiğinden bahsederlerse de, Mücellâ Efendi Edirne'de «5 gün oturak» olduğundan bahsettiğine göre, muvâsalat günü hesab edilmek şartiyle bu gün yola çıkılmış demektir : Aynı menbâın bundan sonra gösterdiği tarihler de bunu te'yid etmektedir).

12 Temmuz = 16 Zülka'de, Cuma: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada «dört gün oturak» olmuştur).

16 Temmuz = 20 Zülka'de, Salı : Ordunun Filibe'den hareketi.

(Buradan Tatar-pazarcığı'na gidilmiştir).

20 Temmuz = 24 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Filibe'de olduğu gibi Sofya'da da «dört gün oturak» olmuştur).

30 Temmuz = 4 Zülhicce, Salı : Ordunun Niş önlerinde konaklaması.

(Ertesi gün Morava boyuna varılmıştır : Bâzı menbâlarda «5 Zülhicce» gösterilirse de doğru değildir. — Son zamanlarda Bosna hududundaki «Klis» kalesi üzerine yürüyen düşman kuvvetleri üzerine asker sevkedip mağlûb ettirmiş olan Bosna valisi vezir Ahmed Paşa'dan bu gün zafer alâmeti olarak iki bin kelle, iki kumandanla 300 esir ve 30 bayrak gelmiş ve bunlar sefer neticesi hakkında «Fâl-i hayr» addedilmiştir).

9 Ağustos = 14 Zülhicce, Cuma : Ordunun Belgrad'a müvâsalatı.

(Belgrad'a top ve tüfek şenlikleri yapılarak ve vüzerâ tarafından idarelerindeki askerlerle «Alay gösterilerek» girilmiş, parlak merâsimle karşılanan pâdişah şehrin karşısındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulan otağına inmiştir. — Belgrad'da on bir gün kalan Üçüncü Mehmet son harb hazırlıklarıyla meşgul olmuştur. — Pâdişah buraya gelirken bir kaç günlük yoldan istikbâle çıkıp süslü askerleriyle «alay gösteren» ve yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «7 Ağustos» ve

«2 Eylül» fıkralarında gördüğümüz Usturgon felâketine sebeb olduğu için «Muhannes ibni muhannes» denilen Koca-Sinan-oğlu Mehmet Paşa nihayet cürmünün cezâsını çekerek vezâret pâyesi kaldırılıp Belgrad kalesine hapsedilmiş ve tekmil emval ve emlâki de müsâdere edilmişse de, üç gün sonra Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın şefâatiyle maatteessüf affedilerek vezâreti iâde edilmiş, fakat müsâdereden dolayı «mühimmât-ı seferden habbeye mâlik olmamağla» Belgrad muhâfızlığında bırakılmıştır!).

21 Ağustos = 26 Zülhicce, Çarşanba : Ordunun Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi.

(Belgrad'da on bir gün kaldıktan sonra on ikinci gün hareket eden ordunun Sava köprüsünden geçip girdiği «Sirem sahrâsı» için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu hareket bâzı menbâlarda «27 Zülhicce Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de, Çarşanba günü o ayın 27 sine değil, 26 sına müsâdiftir. — Erdellilere karşı Tımışvar muhâfızlığında bulunan vezir Hadım-Cafer Paşa'yı takviye için Karaman beylerbeyi Hızır Paşa bu gün yola çıkarılmıştır).

1596 = 1005

25 Ağustos = 1 Muharrem, Pazar : Varadin = Petervaradin civârında Tuna üzerine köprü kurulmıya başlaması.

(Bu işe me'mur olan Yeniçeri-ağası Velî Ağa önden gönderilmiş olduğu için, nehirden sevkedilmiş olan «yüz kıt'a dunbaz gemileriyle» her iki sâhilden işe başlanıp üç gün çalışılarak «altı yüz zirâ'» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmuştur : Bu köprü Varadin'le Titel arasındadır. — Bir rivayete göre inşaâtın idaresine Velî Ağa'dan evvel Koca-Sinan-oğlu Muhannes-Mehmet Paşa gönderilmişse de, Yeniçeriler kendisini öldürmiye kalkıştıkları için «Muhannes ibni muhannes» vaktiyle er-meydanlarından kaçtığı gibi şimdi de köprü başından kaçmış ve işte bunun üzerine Velî Ağa gönderilmiştir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

26 Ağustos = 2 Muharrem, Pazartesi: Slankamen = Salankamen harb-meclisinin kararı.

(Üçüncü Mehmed'in riyaset ettiği bu tarihî mecliste şu iki mesele müzakere edilmiştir :

1 — Isyan hâlinde bulunan Erdel = Transylvania üzerine mi, yoksa Avusturya işgalindeki Macar arâzisine mi yürümek daha doğrudur?

2 — Avusturyalılara karşı gidildiği takdirde, Komorn = Komran ve Eger = Eğri kalelerinden hangisinin hedef ittihâz edilmesi daha doğrudur? Arâzisi sulak ve bataklık olan Erdel'in askerî harekâta müsâid olmamasından dolayı birinci meselede Avusturya cephesi tercih edilmiş ve ikinci mesele de Eger = Eğri kalesinin askerî ehemmiyetiyle arâzisinin kıymetli mâdenleri Komorn'a tercih edilmesiyle neticelenmiştir. — Raab = Yanık kalesi civârında bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen Komorn kalesinin Koca-Sinan Paşa tarafından altı gün süren neticesiz muhâsarası için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «16 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Slankamen'de iki gün kalınmıştır. — O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi, pâdişahtan «1 Muharrem = 25 Ağustos Pazar» günü Istanbul'a gelen bir «Hatt-ı-Şerîf» de Eğri üzerine hareket edilmekte olduğundan bahsedildiğini söylediğine göre,

«2 Eylül» fıkralarında gördüğümüz Usturgon felâketine sebeb olduğu için «Mu hannes ibni muhannes» denilen Koca-Sinan-oğlu Mehmet Paşa nihayet cürmünür cezâsını çekerek vezâret pâyesi kaldırılıp Belgrad kalesine hapsedilmiş ve tekmi emval ve emlâki de müsâdere edilmişse de, üç gün sonra Cağal-oğlu Sinan Pa şa'nın şefâatiyle maatteessüf affedilerek vezâreti iâde edilmiş, fakat müsâdereden dolayı «mühimmât-ı seferden habbeye mâlik olmamağla» Belgrad muhâfızlığında bırakılmıştır!).

21 Ağustos = 26 Zülhicce, Çarşanba : Ordunun Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi.

(Belgrad'da on bir gün kaldıktan sonra on ikinci gün hareket eden ordunun Sava köprüsünden geçip girdiği «Sirem sahrâsı» için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu hareket bâzı menbâlarda «27 Zülhicce Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de, Çarşanba günü o ayın 27 sine değil, 26 sına müsâdiftir. — Erdellilere karşı Tımışvar muhâfızlığında bulunan vezir Hadım-Cafer Paşa'yı takviye için Karaman beylerbeyi Hızır Paşa bu gün yola çıkarılmıştır).

1596 = 1005

25 Ağustos = 1 Muharrem, Pazar : Varadin = Petervaradin civârında Tuna üzerine köprü kurulmıya başlaması.

(Bu işe me'mur olan Yeniçeri-ağası Velî Ağa önden gönderilmiş olduğu için nehirden sevkedilmiş olan «yüz kıt'a dunbaz gemileriyle» her iki sâhilden işe başlanıp üç gün çalışılarak «altı yüz zirâ'» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmuştur : Bu köprü Varadin'le Titel arasındadır. — Bir rivayete göre inşaâtın idaresine Velî Ağa'dan evvel Koca-Sinan-oğlu Muhannes-Mehmet Paşa gönderilmişse de, Yeniçeriler kendisini öldürmiye kalkıştıkları için «Muhannes ibni muhannes» vaktiyle er-meydanlarından kaçtığı gibi şimdi de köprü başından kaçmış ve işte bunun üzerine Velî Ağa gönderilmiştir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

26 Ağustos = 2 Muharrem, Pazartesi: Slankamen = Salankamen harb-meclisinin kararı.

(Üçüncü Mehmed'in riyaset ettiği bu tarihî mecliste şu iki mesele müzakere edilmiştir :

1 — Isyan hâlinde bulunan Erdel = Transylvania üzerine mi, yoksa Avusturya işgalindeki Macar arâzisine mi yürümek daha doğrudur?

2 — Avusturyalılara karşı gidildiği takdirde, Komorn = Komran ve Eger = Eğri kalelerinden hangisinin hedef ittihâz edilmesi daha doğrudur? Arâzisi sulak ve bataklık olan Erdel'in askerî harekâta müsâid olmamasından dolayı birinci meselede Avusturya cephesi tercih edilmiş ve ikinci mesele de Eger = Eğri kalesinin askerî ehemmiyetiyle arâzisinin kıymetli mâdenleri Komorn'a tercih edilmesiyle neticelenmiştir. — Raab = Yanık kalesi civârında bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen Komorn kalesinin Koca-Sinan Paşa tarafından altı gün süren neticesiz muhâsarası için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «16 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Slankamen'de iki gün kalınmıştır. — O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi, pâdişahtan «1 Muharrem = 25 Ağustos Pazar» günü Istanbul'a gelen bir «Hatt-ı-Şerîf» de Eğri üzerine hareket edilmekte olduğundan bahsedildiğini söylediğine göre,

bu kararın daha evvel verilmiş ve bu günkü harb meclisinde de meselenin son defa olarak tetkik edilmiş olması lâzımgelir).

30 Ağustos = 6 Muharrem, Cuma : Ordunun Varadin köprüsünden geçişi.

(Bu köprünün inşâsı «4 Muharrem = 28 Ağustos Çarşanba» günü tamamlanmış ve inşaâta me'mur olan Yeniçeri-ağası o gün askeriyle karşı yakaya geçmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Pâdişahın orduyla geçişini Kâtib-Çelebi o tarihten iki gün sonra işte bu güne müsâdif gösterir; zâten Mücellâ Efendi'nin menzilnâmesinde de «Cuma» kaydi vardır. Bâzı menbâlarda Yeniçerilerin geçmesine tesadüf eden «4 Muharrem» tarihi pâdişahın orduyla geçtiği gün gibi gösterilirse de doğru değildir).

3 Eylül = 10 Muharrem, Salı : Hatwan kalesinin sukutu.

(Düşman ordusunun muhâsarasına uğrıyan bu kale iki defa imdâd istemiştir : İkinci istimdad, yukârıki fıkrada gördüğümüz köprüden geçen ordunun Szegedin ovasında ilerlediği sıradadır : Üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa derhal on bin askerle yola çıkarılıp Tımışvar muhâfızı Ca'fer Paşa ile onu takviye için gönderilmiş olan Karaman beylerbeyi Hızır Paşa da yardıma me'mur edilmişse de, Cağal-oğlu düşmandan çekinip ağır davrandığı için Szolnok'da Ca'fer Paşa kuvvetleriyle birleştiği sırada Hatwan müdâfileri «vire ile», yâni canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olmak mecburiyetinde kalmışlar ve buna rağmen tamamiyle kılıçtan geçirildikleri gibi «nisâ ve sıbyân dahî cümleten katl-i-âm» edilmiş ve kale de temelinden yıkılmıştır : Bu katl-i-âmda halkın derileri yüzülmek ve âzâları parçalanmak gibi vahşetler de irtikâb edilmiştir! Bu müdhiş fâcianın en büyük mes'ûliyeti Cağal-oğlu denilen İtalyan devşirmesine aid olduğu halde «aslâ mazhar-ı itâb olmaması» bir çok menbâlarda çok haklı hayretlerle karşılanır! Üçüncü Mehmet felâket haberini alınca Cağal-oğlu'nu yalnız geri çağırıp biraz tekdir etmekle iktifâ etmiştir! — Elli iki sene Türk idaresinde kalmış olan Hatwan kalesinin Kanunî devrinde fethi için 1544 = 951 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına ve bu seferki Hatwan fâciasına karşı yapılan haklı ve meşrû mukabele için de aşağıda bu sene vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Eylül = 14 Muharrem, Cumartesi : Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Szegedin'de orduya iltihâkı.

(Altın ve çelik zırhlar içindeki askerinin gösterdiği muhteşem alay çok takdir edilmiştir. Theisz = Tisa nehri yoluyla Belgrad'dan gönderilen muhâsara toplarıyla mühimmâtı da burada orduya gelmiş ve Hasan Paşa bunların Szolnok'a kadar gemilerle ve oradan Eger = Eğri önlerine de kızaklarla sevkıne me'mur olmuştur. — Ordu Szegedin'de iki gün kalmıştır. — Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz Hatwan fâciasının da burada haber alındığı rivayet edilir).

21 Eylül = 28 Muharrem, Cumartesi : Üçüncü Mehmed'in Eger = Eğri ovasına muvâsalatı.

(Pâdişah daha evvelden kurulmuş olan «Otâğ-ı-Hümâyûn» a inmiştir. — Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Üçüncü Mehmet o gün varoşa «üşündü olunup» hücumlarla zabtını istemişse de «henüz asker konmak ve çadırların kurmak üzre olmağla irteye» bırakılmıştır).

21/22 Eylül = 28/29 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi: Eğri ahâlisinin varoşu ateşleyip kaleye kapanmaları.

(Asker sabaha karşı varoşa girmiş ve yangından kurtulan bir çok eşyâ ve erzak ganîmet olarak müsâdere edilmiştir. Hoca-Sa'düddin'in kaleme almış olduğundan bahsedilen Eğri fetihnâmesinde bu varoş «Mahmiye-i Galata mânendi» gösterilir. — Bu vak'a bâzı menbâlarda ikinci ve hattâ üçüncü gecelere müsâdif gösterilirse de, orduda bulunan Peçevî'nin kaydi daha kuvvetlidir).

24 Eylül = 1 Safer, Salı: Eger = Eğri muhâsarası.

(Türklerin Eğri/Egre, Macarların Eger, Almanların Erlau ve Lâtinlerin de Agria dedikleri müstahkem şehir Budin'in 137 kilometre şimalişarkîsinde ve Theisz = Tisa nehrinin kollarından olan ayni isimdeki Eger suyunun üstündedir. Çok mühim bir mevki olan bu büyük kale Kanunî devrinde serdâr Ahmed Paşa tarafından 39 gün muhâsara edilmişse de, mevsim ilerlemiş ve şiddetli bir kış basmış olduğu için fethedilememiştir : İkinci ciltte 1552 = 959 vukuâtının «9, 19, 29 Eylül» ve «19 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Hattâ Kanunî'nin son Szigetvar seferinde başlıca hedeflerinden birinin Eğri fethi olduğundan ve Szigetvar'dan evvel orayı muhâsara etmek istediği halde vaziyet icâbı olarak ilkönce Szigetvar'ın muhâsarasına mecbur olduğundan bile bahsedilir : 1566 = 973 vukuâtının «1 Mayıs» ve «29 Haziran» fıkralarına bakınız. Her halde Eğri fethinin imparatorluk siyaseti bakımından asırlardanberi tâkib edilen büyük bir hedef olduğu muhakkaktır. — Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke» sinde ve ondan naklen Naîmâ tarihinde Eğri kalesinin o zamanki askerî vaziyeti şöyle anlatılır :

«Kal'a-i mezbûre mesâfe-i baîdeden hemçü kûh bir kal'a-i bî-misâl müşâhede olunup kat-ender-kat burcları, yanların korur bârûları ve cevânib-i erbeasın gözler dolma palankaları ile asl hisâr bir dağ üzre vâkı' olup üç cânibi kesme kaya üzerinde muhkem taş ve kireçle mülemma'-u-masnû' ve için bir vechille dolma ki top kâr eylemez ve cânib-i şarkîsinde bir ma'denî dağ muttasıl olup istihkâm içün bir arîz-ü-amîk hendek kesilmiş ve varoşu dahî kireç ile binâ olunmuş bir hısn-ı hasîn idi».

Bu sırada Eğri kalesi muhâfızlığında Osmanlı menbâlarının «Çasârun akrabâsından» gibi gösterdikleri «Paul Nyary» ile ikinci derecede dokuz kumandan daha vardır. Ateş açılmadan evvel Üçüncü Mehmet bunlarla şehir ahâlisine hitâben şu meâlde bir «Emr-i-Şerîf» göndererek teslim teklifinde bulunmuştur :
«Eğri içinde olan beğler ve sâir ahâli! Bilmiş olun ki şevketle azîmetüm Eğri fethidür; imdi evvelâ Allâh-u-Teâlâ emriyle sizi dînimize da'vet iderüz : Eger müslüman olursanız size zararum yokdur; hâlinüz üzerinde emvâl-ü-emlâkinüze kemâ-kân tasarruf idüp âsûde olun. Eger dîne gelmezsenüz kal'ayı bırağup memleketinüze çıkup gidesüz! Yohsa bu da'vetün birini kabûl itmeyüp şöyle ki ceng-ü-cidâle mübâşeret olunup bana karşı top ve tüfeng ve humbara atarsanuz, Allâh ve Resûl-Ullâh hakkıyçün sizi katl-i-âm idüp birinüzü halâs eylemem, bilmiş olasuz!».

Mahsurlar bu teklifi reddedip «Emr-i-Şerîf»i götüren adamı da casuslukla ithâm ederek zındana attıkları için derhal ateşe başlanmıştır. Muhâsaranın bu ilk günü beş koldan meterisler kurulduğu ve bu kollara Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile vüzerâdan Cerrah-Mehmet, Hadım-Ca'fer ve Rumeli beylerbeyi Sokulluoğlu Hasan Paşalarla Yeniçeri-ağası Velî Ağa'nın kumanda ettiği rivayet edilir; Cağal-oğlu Sinan Paşa da «ordu etrâfını muhâfazaya» me'mur olmuştur. Eğri muhâsarasında kullanılan «yirmi üç pâre tûb-i kal'a-kûb» Eğri fetihnâmesinde «Ejderhâ-peyker kal'a-kûb tûblar» diye tasvir edilir. Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bunların şiddetli bombardımanını :
«Şöylece od iderlerdi ki dâneleri biribirine müzâhame virir dimek gelürdü; gâhî münâvebe ile birinün sadâsı munkatı' olmadan birine od iderler idi»

şeklinde anlatır. Kâtib-Çelebi'ye göre «câ-becâ lâğımlar urulmağa» da bu günden itibaren başlanmıştır).

25 Eylül = 2 Safer, Çarşanba: Muhâsara hattında altıncı cephenin açılması.

(Bu gün Budin muhâfızlığında bulunan Sokullu âilesinden Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Haleb beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşalar askerleriyle orduya iltihâk ettikleri için, yukarıki fıkrada gördüğümüz beş koldan başka altıncı bir kol daha kurulup kumandanlığına Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

4 Teşrinievvel = 11 Safer, Cuma : Eğri dış-kalesinin fethi.

(Umumiyetle «12 Safer Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 12 sine değil, 11 ine müsâdiftir. — «Üç kat hisâr» diye târif edilen bu dış-kaleye Osmanlı menbâlarında «Nemçe kal'ası» denir : Aşağıda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. — Bu günkü muvaffakıyete çok tuhaf bir sebeb gösterilir : Rivayete nazaran müdâfiler dış-kaledeki Türk esirlerini berhavâ etmek için bir lâğım patlatmışlar ve Türk askerleri de bunu bizim taraftan atılmış bir lâğım zannedip hücuma geçerek o sırada açılmış olan bir gedikten içeri girmişlerdir! Fakat orduda bulunan Peçevî böyle bir vak'adan bahsetmeyip kaleyi hücumla alınmış gösterir. — Dış-kalede bulunan düşman askerinden 5 - 6 bin kişinin kılıçtan geçirildiği ve mütebâkisinin de iç-kaleye çekildiği rivayet edilir. — Feridun Bey «Münşeât» ının 1275 tab'ının ikinci cildindeki «Eğri fetihnâmesi» nde bu vak'a Safer ayının 17 nci Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, bu bir tertip hatâsıdır).

5 Teşrinievvel = 12 Safer, Cumartesi: İç-kalenin tazyiki.

(Dış-kalenin fethi üzerine ateş iç-kale üzerine teksif edilmiş ve bir taraftan da lâğım açılmıya başlanmıştır).

12 Teşrinievvel = 19 Safer, Cumartesi: Eğri iç-kalesinin «Vire ile» fethi.

(Dış-kalenin fethindenberi iki üç defa lâğımlar atılıp gedikler açılmışsa da gece-gündüz yağan şiddetli yağmurların arâziyi çamur deryâsına çevirmesi taarruz hareketlerini çok güçleştirmiştir; fakat bu müşkilâta rağmen askerin hücumda gösterdiği gayret kalenin vaziyetini «fethe karîb» bir hâle getirdiği için mahsurlar nihayet teslim teklifinde bulunmuşlardır : Kale muhâfızı Nyary ile dokuz arkadaşı bu gün Türk ordugâhına gelmiş ve bunlara mukabil rehîne olarak Szolnok sancak-beyi Bektaş Bey de içeri gönderilmiştir. Yegâne teslim şartı olarak bu kumandanların şahıslarına münhasır olmak üzere verilen «Hatt-ı emân» da Üçüncü Mehmed'in :

— Bindüğüm at ve kuşanduğum kılınç hakkıyçün!

diye bir Türk askerinin ağzına en çok yakışacak mükaddesât üzerine and içip te'minât verdiğinden bahsedilir : Aşağıki fıkraya da bakınız. — Teslim teklifinin «Vakt-i duhâ» ya, yâni kuşluk vaktine tesadüf ettiğinden bahsedilirse de, gününde ihtilâf vardır : Kâtib-Çelebi teklifin «18 Safer = 11 Teşrinievvel Cuma» gününe tesadüf ettiğinden ve bu gün de kalenin işgal edilmiş olduğundan bahsettiği halde, Naîmâ teklifi bu güne ve teslimi de ertesi güne müsâdif gösterir; orduda bulunan Peçevî'ye nazaran «mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günü istîmân» etmişlerdir; Eğri fetihnâmesindeki teslim tarihi de bunu te'yid etmektedir :

«... Bârek-Allâh-üs-Sebt ki mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günüdür, kal'a-i mezbûre bi-avn-İllâhi-Teâlâ bi-t-tamâm-i-ve-l-kemâl feht-u-teshir olunup etrâf-u-eknâfda olan kılâ'-u-kurâ-u-dıyâ' ile kabza-i tasarruf-i Mülûkâneme dâhil olmağın...». Bu senenin «24 Eylül = 1 Safer Salı» günü başlamış olan Eğri muhâsarası o günden bu güne kadar tam 18 gün sürdükten sonra 19 uncu gün kale fethedilmiş demektir : Muhâsaranın 20 gün sürdüğü hakkındaki rivayet doğru değildir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eğri şehrinin dış-kalesine «Nemçe-kal'ası» denildiği gibi bu iç-kalesine de «Macar-kalesi» denilir. — Başkumandan Nyary ile beraber on kişiyi bulan kale kumandanlarından ikisi Üçüncü Mehmed'in huzurunda ihtidâ edip Türk tâbiiyyetine girdikleri için hil'atlerle taltif edilmişlerdir. — Bu büyük muvaffakıyet top şenlikleri ve Mehter takımlarının çaldıkları «Feth-u-nursat nevbetleri» ile tes'îd edilip orduda şenlikler yapılmıştır. — Kalenin işgaline Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa ile bundan bir gün evvel Velî Ağa'nın yerine Kapucu-başılığından Yeniçeri-ağası olan Destârî/Sarıkcı-Mustafa Ağa me'mur edilmiş, Eğri beylerbeyliğine Erzurum beylerbeyi Sofu-Sinan Mehmet Paşa tâyin olunmuş ve işte bu suretle Kanunî devrinde fethedilememiş olan Eğri kalesi nihayet Üçüncü Mehmet devrinde Türk hâkimiyyetine girmiştir).

13 Teşrinievvel = 20 Safer, Pazar : Avusturyalıların Hatwan katl-i-âmına mukabele olmak üzere Eğri'den çıkan Avusturya askerlerinin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Hatwan fâciasında canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olan Türk askerleriyle ahâlisinin derileri yüzülerek ve parçalanarak katl-i-âm edilmeleri Türk ordusunda çok haklı bir intikam hissi bırakmıştır : Eğri fethi o müthiş fâciadan 40 gün sonradır ve tabiî o millî mâtem henüz bütün şiddetini muhâfaza ediyor demektir. Zâten hudut askerleri arasında Eğri'ye karşı ötedenberi derin bir kin beslendiği ve hattâ :

Yokdur sizünle viremüz
Eğrilü gidi Eğrilü

gibi Türkler yakılıp Eğri mudâfilerine aman verilmiyeceği çoktanberi mâlûm olduğu da rivayet edilir. İşte bundan dolayı bu gün mağlûplar memleketlerine doğru kaleden çıkıp giderlerken Yeniçerilerle hudut askerleri Kırım-Tatarlarıyla beraber üzerlerine saldırıp beş bin kişiden hiç birini sağ bırakmamak şartiyle Hatwan şehîdlerinin intikamını almışlardır. Üçüncü Mehmed'in atıyla kılıcına yemin ederek Eğri kumandanlarına verdiği «Emân» şartı bu kanlı vak'a ile bozulmuş değildir: Çünkü o «Hatt-ı emân» yalnız kumandanların şahıslarına aittir; orduda bulunan ve bu hattı o kumandanların ellerinde bizzat görmüş olan Peçevî bu noktayı «ancak Eğre'den çıkan beğlere ve beyzâdelere diyü tahsîs buyurulmuş idi, bi-d-defât ellerinde görmüşüz» şeklinde tasrih ettiği gibi, Hammer bu vak'ayı Hatwan fâciasının karşılığı gösterir. — Gene bu gün, düşmanın yıkıp yakmış olduğu Hatwan kalesinin yeniden inşâsına Karaman beylerbeyi Ca'fer Paşa me'mur edilip derhal yola çıkarılmıştır).

18 Teşrinievvel = 25 Sa'fer, Cuma : Eğri'de ilk Cuma namazı.

(Bütün kale fetihlerinde riâyet edilen millî an'ane mucibince şehrin büyük kilisesi fetih timsâli olarak derhal câmiye tahvil edilmiş olduğu için, Üçüncü Mehmet bu gün top şenlikleri içinde parlak bir alayla bu «kilise-câmii»nde Cuma namazını kılmış ve nâmına hutbe okunmuştur).

22 Teşrinievvel = 29 Safer, Salı: Eğri kalesini kurtarmıya gelen düşman ordusuna karşı Hadım-Ca'fer Paşa'nın kahramanca mağlûbiyyeti.

(Avusturya arşidüklerinden Maximilien'le âsi Erdel voyvodası Sigizmond Bathory'nin kuvvetlerinden mürekkep olan bu ordu Eğri kalesini muhâsaradan kurtarmak için gönderilmişse de, Sigizmond'un gecikmesi bu kararın neticesiz kalmasına sebeb olmuş ve bunun üzerine düşman ordusu Eğri'den kalkacak Türk ordusunu yolda bastırmak için o civarda vaziyeti kollamıya başlamıştır: Osmanlı menbâlarında «Jigmond-ı lâîn» denilen Sigismond için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Düşmanın maksadiyle mevkii «dil» lerle casuslardan haber alınınca dördüncü vezir Hadım-Ca'fer Paşa bir baskın hareketine me'mur edilerek 15 bin askerle derhal yola çıkarılmıştır: Bu hareket 27 Safer = 20 Teşrinievvel Pazar gününe müsâdiftir. Bu sırada düşman ordusu «Cincia» suyunun büyük bir bataklık teşkil ettikten sonra Theisz = Tisa nehrine döküldüğü sâhaya tesadüf eden «Keresztes/Keresztes-mezoe» ovasındadır: Bu ovanın Macarca ismini Osmanlılar Türkçeye terceme ederek «Haç-ovası/Haç-ova» demişlerdir; bataklık ovanın ortasındadır: Üçüncü Mehmed'in Haç-ova zafernamesinde buraya «Azfut/Azkut» şekillerinde okunabilecek bir isim verilmektedir. — Cesur ve zeki bir kumandan olan Ca'fer Paşa düşman üzerine varmadan vaziyeti keşfettirip «asker-i deryâ-misâl» olduğunu anlayınca kendi kuvvetinin böyle bir teşebbüse kâfi gelemiyeceğini derhal orduya bildirmişse de, cür'etsizliğine hamledilerek şiddetle tekdir edilmiş ve kendisini takviye için gönderilen yeni Rumeli beylerbeyi sâbık Yeniçeri-ağası Veli Paşa ile beraber:

— Düşmanı haklıyasun!

diye derhal taarruza me'mur olmuştur! Bu suretle zavallı Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki kuvvet 20 - 30 bin kişiyi bulmuşsa da, bir taraftan «şiddet-i bürûdet sahrâda durulamaz» dereceleri bulduğundan ve bir taraftan da «küffârun kesretini istimâ' iden» asker muhakkak bir ölüme gitmek istemediğinden, efrâdın ekserisi «girü orduya avdet» ettiği için Paşa'nın emrinde ancak 4 - 5 bin kişi kalmıştır! İşte buna rağmen sırf şerefini kurtarmak için taarruz mecburiyetinde bırakılan Ca'fer Paşa, Hammer'i bile hayrân eden bir «arslan cesâretiyle» harbetmiş, bu harb esnâsında Velî Paşa dayanmak imkânı olmadığı için çekilip gitmiş ve bir rivayete göre de harbden evvel Ca'fer Paşa'yı ric'ate iknâ edemeyince geri dönmüş, Ca'fer Paşa gene döğüşmekte devam edip «Rüstemâne erlükler eylemiş» se de nihayet askerinin ekserisi dağılmış ve mühim bir kısmı şehîd düşmüş olduğu için, akşam karanlığında üzengisine yapışan ağalarının ısrâriyle harb meydanından çekilip orduya dönmek mecburiyetinde kalmıştır: Ca'fer Paşa'nın bütün ağırlıkları düşman eline geçmiş olduğundan bahsedilir. Tabiî bu fâcianın bütün vebâlî körükörüne taarruz emri veren Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile diger «Vükelây-ı devlet» denilen Devşirmelere aittir. — Bu vak'a üzerine Velî Paşa azledilerek Rumeli beylerbeyliğine tekrar Sokullu-oğlu Hasan Paşa tâyin edilmiştir. — Bâzı menbâlarda bu muharebe «1 Rebî'ül-evvel = 23 Teşrinievvel Çarşanba» gününe müsâdif gösterilir).

23 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Eğri harb meclisinin düşman üzerine hareket kararı.

(Eğri önündeki «Otâğ-ı-Hümâyun» da Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın riyâset ettiği bu harb meclisinde a'zâ ekseriyyetinin Eğri fethinde uğranılan zayiâttan ve mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı düşmanla temâs edilmeksizin avdet fikrini müdâfaa ettiğinden bahsedilir; «Hâce-i-Sultânî» sıfatiyle bu seferde pâdişahın yanında bulunan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi'nin iki büyük hizmeti vardır: Biri işte bu ric'at fikrine karşı hiç bir Osmanlı pâ-

dişahının düşmandan yüz çevirmemiş olduğunu, Eger Türk ordusu düşman üzerine yürümezse düşmanın Türk ordusuna karşı daha büyük bir cür'etle saldıracağını ve Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa kumandasında bir kuvvet sevkı teklifine karşı da bu muazzam tehlikenin izâlesi öyle bir Paşa işi olmayıp tekmil orduyla beraber bir pâdişah işi olduğunu anlattıktan sonra Üçüncü Mehmed'in huzuruna çıkıp ona da fikrini kabul ettirmiş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in ikinci büyük hizmeti için aşağıda bu sene vukuâtının «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Teşrinievvel = 2 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Eğri'den Haç-ova'ya hareketi.

(Yeni bir vilâyet merkezi ittihâz edilen Eğri kalesinin muhâfazası, yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasında buranın beylerbeyliğine tâyin edildiğini gördüğümüz Sofu-Sinan Paşa'ya havâle edilmiş ve kendisine bir mıkdar askerle top ve cephâne bırakılmıştır. — «Askerün ekseri zahîresüz, atı ve kendü ac ve muhtâc» olduğu halde, bir akşam evvel münâdîler:

— Gazây-ı ekberdür!

diye nidâ ettikleri için derhal hazırlıklar görülmüş ve bu sabah erkenden hareket edilmiştir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi bundan bir gün evveline müsâdif gösterilir).

24/25 Teşrinievvel = 2/3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe/Cuma gecesi: Üçüncü Mehmed'in ordu Baş-kumandanlığını Vezir-i-a'zama bırakıp Istanbul'a dönmek arzusundan vazgeçirilmesi.

(İlk ve yegâne silâh tecribesinde idrâk ettiği Eğri fethinin zafer neş'esi içinde bir an evvel pâyıtahtına dönmek istiyen genç ve tecribesiz pâdişah Haç-ova'ya giden ordunun bu gün ikindi vakti konakladığı menzilde gurubdan sonra birdenbire Istanbul sarayını özliyerek Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya hitâben çadırdan çadıra şu meâlde bir «Hatt-ı-Şerîf-i acîb-ül-unvân» gönderilmiştir:
«Sen ki lalamsun, bunda muhârebe içün seni Serdâr-ı asker-i zafer-şiâr idüp ben bu aradan Istanbul'a revâne olsam olmaz mı?»!
«Can başına sıçrayıp mütehayyir» olduğundan bahsedilen Vezir-i-a'zam bu misli görülmemiş Hatt-ı-Şerîf'deki istimzâca menfi cevap yazdırdığı sırada birdenbire huzûra çağırıldığı için cevabı yarıda bırakıp yatsı vakti «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gitmiş ve düşmanla harbe tutuşulacağı sırada böyle bir hareketin asker arasında yapacağı fena te'sirlerden bahsederek pâdişahı o sevdâdan vazgeçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naîmâ bu meseleyi hem «1/2 Rebî'ül-evvel = 23/24 Teşrinievvel Çarşanba/Perşenbe» gecesine, hem «3/4 Rebî'ül-evvel = 25/26 Teşrinievvel Cuma/Cumartesi» gecesine müsadif gibi gösteren müphem ifâdeler kullanmakta iseler de, ordunun bulunduğu mevki hakkında verdikleri izâhatla bâzı Garp menbâlarındaki kayitlere göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir).

25 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel, Cuma: Haç-ova meydan muharebesinin neticesiz kalan birinci günü.

(Keresztes = Haç-ova harb meydanının mevki ve vaziyeti için yukarda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında ve hattâ Üçüncü Mehmed'in Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşman ordusunun mevcûdu 300 bin gösterilmekteyse de, bu muharebede bizzat bulunmuş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre imparatorluk ordusu muhtelif Avrupa milletlerinden toplanmış 4 - 5 yüz kişilik 200 küsur alaydan mürekkep 100 - 120 bin kişiden ibarettir; gene ayni menbâda Osmanlı ordunun da

50 binden fazla Kapu-kulundan ve 50 - 60 bin eyâlet askeriyle Tatar atlısından mürekkep 100 - 110 bin mevcûdundan bahsedildiğine göre, iki taraf kuvvetleri arasında bir teâdül var demektir; bâzı Garp menbâlarında Hıristiyan ordusunu 60 bin kişiden ibaret gösteren rivayet doğru değildir.

Düşman ordusu Avusturya arşidüklerinden Maxmilien'le Erdel'in âsi voyvodası Sigismond Bathory'nin kumandasındadır. Haç-ova zafernâmesinde bu ordu 6 - 7 kralın askerinden mürekkep gösterilir ve bunlar da Beç = Viyana, yâni Avusturya, İspanya, Rim-Papa = Roma Papa'sı, Duka = Floransa büyük-dukalığı, Françe = Fransa ve Erdel = Transylvania şeklinde sıralanır; Peçevî de «Nemçe hanâzîri»nden başka Macar, Çeh = Çek, Leh = Polonya vesaire askerinden bahsetmektedir : Zâten Garp menbâlarında da Avusturya, Alman, İtalyan, Macar ve Erdel kıt'alarından bahsedilir . — Düşmanın en mühim üstünlüğü topçusundadır : Uzun zaman dünya birinciliğini muhâfaza eden Türk topçuluğunun artık durgunluk devrine girmiş olduğu ve buna mukabil Garp topçuluğunun da uzun menzilli toplarla çok mühim bir üstünlük te'min etmiye başladığı muhtelif Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen :

«Melâînün gaayet mesâfe-i baîdeye sürer kalanburnaları var idi : Hattâ bir dâne Saadetlü Pâdişahun alayı üzerinden geçdi ve alayun ardında biraz sekdi» gibi kayitlerden ve düşmanın «Ehl-i İslâmı aslâ yaklaştırmadıkları» hakkındaki izahlardan anlaşılmaktadır. Fazla olarak, Üçüncü Murad devrindenberi Osmanlı ordu teşkilâtının bozulmıya başladığı ve bilhassa disiplin bakımından vaziyetin çok bozuk olduğu umumiyetle kabul edilen bir hakikattir. Haç-ova meydan muharebesinin bu ilk günü, iki ordu arasındaki büyük bataklığın her iki taraftan «yer yer geçidleri» nin zorlanması ve nihayet ikindi vakti düşman tarafından Osmanlı yakasına geçen beş altı bin kadar suvâri ve piyâdenin Fetih-Giray idaresindeki Tatar askeriyle Cağal-oğlu kumandasındaki Türk çarhacısı tarafından imhâsiyle geçmiştir : Düşman askerleri beri tarafa geçince Tatarlarla Çarhacıların «bir mıkdar kaçamak gösterüp» onları üslerinden uzaklaştırdıktan sonra veyahut pusudan çıkıp düşmanın arkasını çevirmek suretiyle imhâ ettikleri, kaçanların Tatar atlıları tarafından kovalanıp temizlendiği rivayet edilir. Bu vak'ada düşmanın «Ditmar von Koenisberg» ve Bavyeralı «Fronsberger» gibi mühim kumandanları da telef olmuştur.

Haç-ova zafernâmesinde büyük bir mübâlâga ile bu gün 200 bin kâfir imhâ edildiğinden bahsedilmesine mukabil Hammer tarihinde işin ehemmiyeti küçültülmek için iki taraftan ancak bir kaç yüz kişi telef olduğundan bahsedilir! — Akşam-üstü yağmur başladığı için iki taraf da askerlerini çekmiş, «ol gice karağollar ile ve kemâl-i ihtiyât ile» sabahlanmış ve hattâ «askerün ekseri at arkasında gönderine dayanup durmuş»dur. — Hammer, Ca'fer Paşa'nın yukarda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında bahsi geçen muharebesiyle bu günkü ve ertesi günkü muharebeleri fâsılasız olarak üç gün üstüste olmuş gibi gösterdikten sonra, bu günkü harbi «24 Teşrinievvel» ve aşağıki fıkrada göreceğimiz büyük muharebeyi de bir gün fâsılayla «26 Teşrinievvel» günlerine müsâdif göstermek suretiyle kendikendini nakzetmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında da bu günkü muharebe «4 Rebî'ül-evvel Cuma» gününe müsâdif gösterilir : Fakat Cuma günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir).

26 Teşrinievvel = 4 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Haç-ova meydan muharebesinin ikinci günü: Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen büyük meydan muharebelerinin sonuncusu.

(Bu ikinci gün «Ale-s-seher» başlıyan karşılaşmada ordu merkezindeki «Livây-ı-Saâdet/Sancâğ-ı-Şerîf» in altında duran Üçüncü Mehmed'in sağında vüzerâ, solunda Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile «Sadreyn» denilen Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri/Kazaskerleri yer almış, an'ane hilâfına olarak yerleri değiştirilip sağ cenâha konulan Anadolu askerinin kumandası Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa'ya, sol cenah kumandanlığı da Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu

Hasan Paşa'ya verilmiş, üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa talîa = pişdar kumandanlığına tâyin edilmiş ve Fetih-Giray idaresindeki Tatar askeri de birlikte harekete me'mur olmuş, cephede zincirlerle birbirine bağlı toplar kuvvetli bir müdâfaa hattı teşkil etmiş ve en arkaya konulan ordu ağırlıklarının muhâfazası Müteferrika-ağası Yunus Bey'e bırakılmıştır. — Düşman ordusu «Tabur» yahut «Istabur» denilen ve Haç-ova bataklığının öte yakasında bulunan müstahkem ordugâhında hareketsiz durmakta olduğundan ve hattâ bataklık geçitlerini de boş bıraktığından, Türk ordusu sabahleyin ileri hareket edip karşı yakaya geçmiş, vüzerâ «Pâdişâhı batakdan öte geçirmeyüp Otâğ-ı-Hümâyûn önünde durgurup hâssa-i Hümâyûn olan huddâm-ı zevil-i-ihtirâmından gayri ne kadar tavâif-i askeriyye var ise» kâmilen orduyla hareket etmiş, Talîa = Pişdar kumandanı Cağal-oğlu Sinan Paşa düşmanı «tabur/Istabur» undan çıkmıya mecbur edecek hareketler yapmışsa da, zayıf bir rivayete göre öğle vaktine kadar düşman ordusu olduğu yerde top ve tüfek ateşleri açıp Türk askerinin daha fazla yaklaşmasına mâni olmakla iktifâ etmiş ve nihayet ikindiye doğru «ıstabur» dan alay alay çıkmıya başlamıştır. Bu sırada Üçüncü Mehmet «Otağ-ı-Hümâyûn» civârında bir yere «seccâde döşedüp» zafer duâsına koyulmuş ve ordusunun mukadderâtını Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile diger vüzerâya bırakmıştır!

Bu büyük meydan muharebesinin teferrüâtı itibariyle Osmanlı menbâları arasında bâzı tehâlüfler bulunduğu gibi, bunlarla Garp menbâları arasında da bir takım farklara tesadüf edilir; burada harb harekâtını bizzat tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin rivayeti tercih edilmekle beraber, digerleri de ihmâl edilmemiştir.

İkindiye **doğru** «Tabur/Istabur» dan çıkmıya başlıyan düşman alaylarının «bir azîm dağ gibi» görünen heybetli manzarasını tasvir ettikten sonra:

«Çünkim taburdan ayrıldılar ve alay alay olup Ehl-i-İslâm üzerlerine geldiler, bizüm bir alayımız mukavemet idemedi ve bir âdem karşularına gidemedi: İllâ cümlesi perâkende ve perîşân oldu»

diye harb harekâtını müteessir bir şâhit ifâdesiyle anlatmıya başlıyan Peçevî, Rumelî askeriyle bir geçit başını tutan Sokullu-Hasan Paşa'nın «bir an mukaabele idemedüğünden ve bir hatve karşularına gidemedüğünden» yana yakıla bahsetmektedir : Düşman alayları Rumeli askerini tüfek ateşiyle dağıttıktan sonra Türk ordusunun merkezine saldırmış ve «bî-bâk ü bî-pervâ içine dâhil olup gaaret-ü-yağmâya koyulmuşlardur»!

Kâtib-Çelebi'ye göre de düşmanın «ıstabur» dan hareketi üzerine bir iki bin Tatar askeri arkadan bir çevirme hareketi yapmak istemiş, fakat şiddetli bir mukabele karşısında yardımsız kalan Tatarlar Osmanlı ordusunun sağ cenâhı üzerine püskürtülünce bu cenâh karmakarışık olup bozguna uğramış ve işte bunun üzerine Osmanlı ordusu bataklığın beri yakasına çekilirken tâkibe uğrayıp o sırada sağ cenâha yardım için gönderilen Sokullu-oğlu Hasan Paşa düşmanın arkasını çevirmek istemişse de, top ve tüfek ateşine tutulan askeri dağılınca kendisi de üç dört adamıyla kaçmış ve nihayet düşman askerleri otakların bulunduğu yere kadar sokulup yağmaya başlamışlardır! Osmanlı vaziyetini kurtaran en mühim âmil, arşidük Maxmilien'in yasağına rağmen kendilerini zabtedemiyen askerlerinin bu çılgınca yağmacılığında gösterilir; Peçevî bu çılgınlığı da şöyle anlatır :

«Bir iki bayrak ile bir nice mel'ûn Hızâne-i-Âmire üzerine geldi; muhâfazasında olan Yeniçeri ve Bölük halkı önlerinden ayrıldı; melâîn bayrakların Hazîne sandukları üzerine dikdiler ve bir kaç bî-dîn sanduklar üzerine çıkup tança [= dans] oynamıya başladılar»!

Bu sırada Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin meşhur «Hırka-i-Şerîf» ini giyip şanlı kargısını dizlerinin üzerinde tutarak seccâdesinde göz yaşları döktüğünden bahsedilen Üçüncü Mehmet «Otâğ-ı-Hümâyûn» uyla «Hazîne-i-Âmire» sinin bu perişan hâlini «bir ok atımı» mesâfeden görünce yanında bulunan Hâce-i-Sultânî **Sa'düddin Efendi'ye :**

— Efendi, şimdensonra ne çâre itmek gerek

suâliyle artık mağlûbiyyeti kabul edip kaçmaktan başka çâre kalmadığını anlatmak istemiştir; Selânikî tarihinin yazma kısmındaki izâhâta göre Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın da hiç bir ümidi kalmamış ve hattâ pâdişahın kıyâfetini değiştirip kaçırmak için tertibâta bile başlamıştır! Bilhassa vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin kaydine göre :

«Ol hînde İç-oğlanlarından çatma serâser kaftanlu ve serâser arakıyyelü, belki otuz kadar iç-oğlanı, kimi eğerlü kimi eğersüz atlara sarılup kaçarlar; sâir askerden firâr idenlere ekser bunlar bâis oldu; Saâdetlü Pârişâhı suâl idenlere :

— Bir koçuya bindi ve Mîr-âhûr önüne düşdü, dahî vakt-i asrda gitdi!
dimeğle firârîlerün firârına bu bed-bahtlar sebeb olmuşlardur».
Kaçanların Budin, Eğri ve Belgrad taraflarına doğru sırra kadem bastıkları rivayet edilir : Bâzı ecnebi menbâlarında pâdişahı Szolnok yahut Eğri kalelerinden birine kaçmış gösteren rivayetler her halde işte bu vaziyetten galat olmalıdır. Üçüncü Mehmed'in yukarda gördüğümüz acı suâliyle «Tâc-üt-tevârîh» in büyük müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin Türk ordusuna son büyük meydan muharebesini kazandıran merdâne cevabı işte bu ümitsiz gibi görünen vaziyettedir; Hoca'nın şu cevabı pâdişahı kaçmaktan vazgeçirip son âna kadar sebat ettirdiği için, ordunun büsbütün dağılmasına mâni olup harbin bütün mukadderâtını birdenbire değiştirmiştir :

— Pâdişâhum, lâzım olan yirinüzde sâbit ve ber-karâr olmakdur; cengün hâli budur; ecdâd-ı izâmunuz zamânında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâkı' olmuşdur : Mu'cizât-ı Muhammed Aleyhi-s-selâm ile inşâ'-Allâhu-Teâlâ fırsat-u nusrat Ehl-i-İslâmundur! Hâtır-ı Şerîfinüz hoş dutun!
Düşman ordusunda bulunan bir ressam Üçüncü Mehmed'i at üstünde ve yanında bulunan Hoca Efendi'yi de işte bu telkinât esnâsında gösteren bir resim yapmış ve harbden bir müddet sonra Peçevî-İbrahim Efendi bu levhadaki sîmâların asıllarına ne kadar benzediğini görüp hayret etmiştir : Fakat hakikatte Üçüncü Mehmet o sözleri at sırtında değil, seccâde üstünde dinlemiştir.
Osmanlı tereddi ve inhitâtının ilk a'râzı hemen her sâhada görülmiye başlamış olmakla beraber, azamet devrini devam ettiren bünyevî kuvvetler henüz tamamiyle zâil olmuş değildir; bu hâlin en güzel delillerinden birini İlmiyye sınıfının en mühim şahsiyyetlerinden olan bir zâtin sonuna kadar mukavemet telkin ettiği gün diger birinin de müridiyle beraber arslan gibi çarpışarak şehîd olmasında gösterebiliriz : Eğri seferinde ordu vâızlığına tâyin edilen bu mümtâz âlim, Üsküdar'daki Şemsipaşa câmiiyle tekyesinin talâkat ve belâgatiyle meşhur vâızı ve «kibâr-ı meşâyih» den sayılan şeyhi «Yayabaşı-zâde İlyâsoğlu Hızır Efendi» dir; bir rivayete göre bir gün evvelki ilk muharebede ve daha kuvvetli bir rivayete göre de bu günkü geçit müsâdemelerinden birinde yüz müridiyle beraber Allâhına kavuşmuş ve mubârek na'şı Tatarpazarcığı'na nakledilip oranın «Dülbend-zâde câmii» civârına defnedilmiştir: Fâtih ve Kanunî devirlerindeki muharebelere iştirâk eden ulemâ ile müridler ve softalardan bâzıları için birinci ciltte 1453 = 857 vukuâtının «27 ve 29 Mayıs» fıkralarıyla ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «1, 11 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız.
Vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin izâhına göre vaziyetin birdenbire düşman aleyhine dönmesi gurûba doğrudur : Aç gözlü Hıristiyan askerlerinin Türk çadırlarına dağıldıkları ve harbi unutup yağmaya daldıkları sırada Osmanlı karargâhındaki «At oğlanı, Aşci, Başcı, Deveci, Katırcı ve sâir Karakullukcu tesmiye olunan guzât câ-be-câ çadırları zabteden melâîne çadır kazması ve odun yarması ve baltası ve koltuk gördesi ve lobut makuulesi ve sopası ile hücum idüp» yağmacıları tepelemiye başlayınca her taraftan :

— Kâfir kaçdı!
çığlıkları yükselmiye başlamış, etrâfa dağılan Türk askerleri bu sesleri işidince derhal düşmana saldırmış, imparatorluk ordusunda müdhiş bir panik başlamış, Osmanlı sağ cenâhını bozan 20 bin düşman suvârisi 15 - 20 dakikada bataklığa sürülüp imhâ edilmiş, Tatar atlıları darmadağın kaçan Avusturya askerlerini kovalayıp kılıçtan geçirmiş ve işte bu sür'atle yatsıdan evvel 50 bin düşman yere serilip 95 - 97 - 100 topla bir çok cephâne zabtolunmuş ve düşman

ordugâhı yağma edilirken 10 bin duka altını da bulunup Hazîne'ye mal edilmiştir: İş bu şekli alınca arşidük Maximilien'le Erdel voyvodası Sigismond'un ve diger mühim kumandanlardan her birinin başka bir tarafa savuştukları rivayet edilir. Müneccim-başı'nın «yüz elli bin kâfir hâk-i helâke düşmüş» ve «beş yüz pâre top» zabtetmiş göstermesi mübâlâgalıdır. Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesi işte budur. Bu muhteşem zaferin te'mininde askerini pusudan çıkarıp birdenbire düşman üstüne saldıran Talîa kumandanı Cağal-oğlu Sinan Paşa ile Kırım hânı Gazi-Giray'ın kardeşi Fetih-Giray'ın çok büyük rollerinden bahsedilirse de, Cağal-oğlu'nun rolü çok şüphelidir: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Mehmed'in Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın Osmanlı karargâhına kadar sokulabilmesi bir harb hîlesiyle izah edilirse de, her halde bu izâhın efkâr-ı-umumiyyeye karşı zarurî bir te'vilden ibaret olması lâzımgelir: Çünkü Osmanlı menbâlarında bile düşman ordusunun ikindiden gurûba kadar süren gaalib vaziyeti en samimî teessürlerle itiraf edilmektedir. Bununla beraber, Haç-ova zaferi sırf bir tesadüf eseri midir? Böyle bir iddiânın doğru olamıyacağını gösteren bir çok deliller sayılabilir: Her şeyden evvel, Hoca-Sa'düddin Efendi'nin pâdişahı sonuna kadar mukavemet ve sebâta teşvik etmesi umumiyetle zannedildiği gibi yalnız «kuvvet-i kalbiyle hüsn-i i'tikaadını» değil, her halde bir ümide dayandığını ve hattâ kendisince mâlûm bir tedbirden müsbet bir netice beklediğini gösterir; böyle olmayınca öyle bir şahsiyyetin o kadar büyük ve müdhiş bir mes'ûliyyeti sırf tesadüfün muhtemel bir mu'cizesine bel bağlıyarak yüklenmek ihtimâli yoktur. Selânikî tarihinin yazma kısmında bu vaziyete temâs edilirken, pâdişahı kaçırma tebirleri ittihâz etmek istiyen Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya rekabet eden Talîa kumandanı Sinan Paşa'nın her türlü merâsim icâbâtını bir tarafa bırakarak:

— Bre zâlim!

diye bağırıp tıpkı Hoca-Sa'düddin gibi sonuna kadar sebat tavsiye ettiğinden ve hattâ zaferin mutlaka te'min edileceğini söylediğinden bahsedilmesi de her halde son bir tedbire bel bağlandığını gösterir. Zâten orduda bulunan Peçevî'nin kaydine göre bütün ordu dağılmamış, «asker-i İslâmun belki dört bölüğünden bir bölüğü ihtiyâr-ı firâr idüp hebâya irmiş» ve dörtte üçü harbe devam etmiştir: Düşman askerinin «Otâğ-ı-Hümâyûn» a saldıran kısmı yağmacılığa koyulduğu sırada diger kısımları Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre Türk askeriyle göğüs göğüse:

«Seyf ile birbirine girüp tüfengden ferâgat olunmuş, boğaz boğaza yaka yakaya ceng»

edilmiştir. Tabiî böyle bir vaziyette bütün üstünlük düşman tarafında olmakla beraber, Türk ordusu için hiç bir ümit kalmamış değildir; bilhassa pusuda bulunan Türk ve Tatar askerlerinden büyük roller beklendiği muhakkaktır.

İşte bütün bu delillerden anlaşıldığına göre Üçüncü Mehmed'in harb meydanından Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın karargâh çadırlarına kadar sokulabilmesini Türk ordusunun bir harb hîlesiyle izâh etmesi ne kadar mübâlâgalı ise, Osmanlı müverrihlerinin Çaldıran ve Mohaç zaferlerine benzettikleri bu muhteşem «gazây-ı ekber» i sırf bir tesadüf eseri ve hattâ bir mu'cize gibi göstermeleri de o kadar hatâlıdır. Her halde bu büyük meydan muharebesinde Türk ordusunun en parlak meziyyeti, çok üstün bir vaziyet te'min etmiş olan düşmanın son anlardaki yanlış hareketlerinden büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla istifade etmiş olmasında gösterilebilir.

Bu muhteşem zaferden lâyıkıyle istifade edilmemiş olmasını Peçevî-İbrahim Efendi şöyle tenkid etmektedir:

«Bu bir gazây-ı ekber olmuşdur; belki şimdiye değin olan tabur muharebelerinde meydanda bu kadar kâfir leşi kalmamışdur. Mohaç gazâsı bundan az değül, bundan artuk gazây-ı azîmdür; ve illâ bu gazâda meydanda hâk-ü-bûn içre galtân olan küffâr-ı bed-peymân Mohaç gazâsının zı'fı mıkdârı idüğünde gümân yokdur; ancak ol gazâda Saâdetlü Pâdişâh Budun'a geldüğü ve memâlik-i küffârı seby-ü-gaaret itdürdüğü bu gazâdan artukdur. Eger bundan dahî Saâ-

detlü Pâdişâhumuzu Budun'a götürelerdi, cemî' serhad kal'aları bırağılur ve tasarruf-i İslâma girerdi. Bâri ol kış Belgrad'da kışlatmış olsalar ve evvel-baharda azîmetimüz Bec'dür diseler, Nemçe kâfirleri Eflak ve Boğdan gibi haraca kesilmek mukarrer idi. Takdîr hod bu mıkdâr imiş...»
Bu büyük zaferin gün tarihi için yukarıki fıkranın sonuna bakınız).

26/27 Teşriniewvel = 4/5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa azledilmediği halde Sadâret makamına Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın tâyininden dolayı birbirinden bîhaber iki Vezir-i-a'zam türeyişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zafer kazanıldığı anda Talîa = Pişdar kumandanlığında bulunan üçüncü vezir Cağal-oğlu/Cağal-zâde Sinan Paşa hemen pâdişahın huzuruna koşup Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın henüz harb meydanında bulunmasından ve Hoca-Sa'düddin Efendi'nin de ona karşı kendisine tarafdâr olmasından istifade ederek :

— Bu yüz akluğuna ben sebeb oldum! Bu fethe kulunuz sebeb olmuşdur!
gibi «vâfir lâf-u-güzâf ile» Sadâretin kendisine tevcihini istirhâm etmiş ve Hoca Efendi de kendisini desteklediği için Üçüncü Mehmet muvâfakat etmiştir! Bunun üzerine alel-usul pâdişahın elini öptükten sonra çadırına giden Sinan Paşa :

— Vezir-i-a'zam oldum!
diye herkese el öptürüp tebrik kabul ederken, henüz azledilmediği ve hattâ «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinde olduğu için hiç bir şeyden haberi olmıyan Dâmâd-İbrahim Paşa da huzûra girip ve pâdişahtan iltifat görüp çıktıktan sonra kendi çadırında harıl harıl çalışıp «in'âm-u-ihsân ile asker halkını» taltîf etmekte ve «evâmir-i şerîfe yazdırıp firar itmiş askeri döndürmeğe ulaklar göndermekde»dir! İşte bu suretle Üçüncü Mehmet hem eniştesi İbrahim Paşa'yı makamında ibka etmiş, hem Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya Sadâret tevcih etmiş olduğu için, Osmanlı tarihinde hiç görülmemiş bir garîbe olarak Sadâret makamında birbirinden bihaber iki Sadr-ı-a'zam birden ortaya çıkmış demektir ve bilhassa bir gece zafer akşamı olduğu için bunların her ikisi de büyük bir faaliyet içinde muhtelif emirler vermişlerdir! Bu vaziyete göre Üçüncü Murad'ın bir aralık 3 ay, 9 gün Sadâret makamını ilga etmiş olmasına nazire olmak üzere oğlu ve halefi Üçüncü Mehmet de bir tek Sadâret makamında iki Sadr-ı-a'zam kullanmış demektir : Sadâretin ilgası için yukarda 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve bir gece süren bu ikinci garâbete nihayet verilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşriniewvel = 5 Rebî'ül-evvel, Pazar: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Sadâret makamının Cağal-oğlu Sinan Paşa uhdesinde takarrürü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz iki Vezir-i-a'zamdan Dâmâd-İbrahim Paşa geceleyin olduğu gibi ertesi sabah da vazifesine devam ederek vüzerâdan bâzılarıyla beraber düşmandan zabtedilen toplarla mühimmâtı teftişe gitmiş ve işte bu sırada Hoca-Sa'düddin Efendi «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gelerek ve bir rivayete göre de huzûra kabul edilmiyerek Kapu-ağası Gazanfer Ağa'ya «Mühr-i-Hümâyûn»un neden dolayı hâlâ İbrahim Paşa'da bulunduğunu sormuş ve ondan:
— Bilmezem:
yahut :
— Gaalibâ Saâdetlü Pâdişâh ol fermânına nâdim olmuşdur, eğlenür [= Bekliyor, savsaklıyor!]
cevabını alınca, bu hâlin asker arasında fitne ve fesâda sebeb olacağını bilvâsıta arzettirip Mührün İbrahim Paşa'dan alınıp Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya tev-

dîini ve bu suretle bir gün evvelindenberi devam eden çifte Sadr-ı-a'zam vaziyetine nihayet verilmesini te'min etmiştir; bu çiftelik garîbesi bir geceyle bu gün kuşluk vaktine kadar takriben 16 - 17 saat sürmüştür! Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»u almak suretiyle tek başına sadâreti işte bu gün başlamaktadır : Mührün kendisine bizzat pâdişah tarafından tevdi edilmiş olduğu hakkında zayıf bir rivayet vardır.

Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bu ilk sadâreti 1596 = 1004 senesi 4 Nisan = 5 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 23 gün sürmüştür; ikinci sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Yuśuf Sinan Paşa bu tarihten 36 sene evvel Kanunî devrinin 1560 = 967 tarihindeki Cerbe zaferinde Kapdan-ı-deryâ Piyâle Paşa tarafından babasıyla beraber esir edilip ihtidâ ettirilmiş bir Ciniviz dönmesidir ve Osmanlı tarihini dolduran Devşirmeler galerisindeki bir iki İtalyan tipinden biridir : Asıl ismi «Scipione Cicala»dır; Osmanlı menbâlarında «Frenk-kapudân» denilen babası «Visconti di Cicala» Charles-Quint'in hizmetinde çalışmış bir korsandır; mensub olduğu «Cicala/Cigala» âilesinin aslen Ciniviz olduğu halde sonradan Messina'da yerleşmiş olduğu ve işte bundan dolayı Sinan Paşa'nın orada doğduğu rivayet edilir; anasının adı da «Lucrèce» dir; soy-adının İtalyancadaki şekline göre eski yazıdaki imlâsının vaktiyle «Cığala» şeklinde telâffuz edildikten sonra «Cağala» diye okunmuş olmak ihtimâli vardır : 1583 = 991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Haç-ova zaferini benimsediği için iş başına getirilmiş olan Sinan Paşa'nın bu zaferdeki rolü çok şüphelidir ve hattâ :

«İbtidâ çarhadan firâr ve semt-i Tâtâr'a güzâr andan sudûr eylemişidi»

diye Haç-ova muharebesinin ilk firârîsi gibi gösterilir ve:

«Asker-i İslâm içinde Firârî nâmiyle iştihâr»

ettiğinden bile bahsedilir! Sinan Paşa işte bu hâline rağmen bütün Devşirmeler gibi kahramanlık iddiâsından vazgeçmemiş ve hattâ Nişancı Lâm-İbrahim (= Lâm-Ali) Efendi Haç-ova zafernâmesini kaleme alırken Cağal-oğlu'nu ister istemez göklere çıkarıp Solakzâde'nin tâbiriyle «fütûhât anun yüzünden olduğun ta'rif itdüğü içün» azledilmiştir! Naîmâ'ya göre de :

«Fî-nefs-il emr feth-u-nusret İbrahim Paşa yüzünden olmuş iken Cağal-zâde bir kuru iddiâ ile hâiz-i sadâret»

olmuştur! Zâten Sinan Paşa'nın askerî mâzisinde silinmez lekeler de vardır : Meselâ Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son Şark seferinde idaresini kendisine tevdi ettiği «Neheng» muharebesini kaybettikten sonra bir yarış atıyla kaçıp ordu merkezine can atmasından dolayı korkaklıkla ithâm edilmek suretiyle uğradığı ağır tekdir için 1585 = 993 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı giriştiği muharebeden korkup kaçtığından dolayı Özdemir-oğlu'nun huzûruna kabul edilmemek suretiyle uğradığı haklı tahkir için gene o sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet muhâsaradan kurtarılmasına me'mur olduğu Hatwan kalesine korkusundan dolayı gidemiyerek yarı-yoldan dönmek suretiyle sebeb olduğu büyük fâcia için de yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. Hoca-Sa'düddin Efendi'nin bu seferki Sadâret meselesinde kendisini himâye etmesi de Sinan'ın kahramanlığından değil, Hoca'nın Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile arası açık olmasındandır; İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa devrindenberi Hoca Efendi'nin rakîbi olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmed Efendi ile müttefik davrandığı için, Hoca'nın fırsattan istifade ederek İbrahim Paşa'yı devirmek istemesi pek tabiîdir : Hoca ile Bostan-zâde arasındaki rekabet için 1595 = 1003 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına ve Koca-Sinan/İbrahim/Bostan-zâde elbirliği için de 1595 = 1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Devşirmeler ana-vatanlarıyla eski dinlerine karşı olan ruhî alâkalarını hemen dâimâ muhâfaza etmişler ve fırsat buldukça Türklüğe ihânette kusur etmemişlerdir : Cağal-oğlu Sinan Paşa bu bakımdan da ibretle tetkik edilecek bir tiptir. Türk düşmanlığıyla meşhur Papa «Sekizinci Clément» Türkiye'yi mahvetmek

için işte bu İtalyan devşirmesini âlet edip kendisini elde etmek üzere «Cicala = Cağala» âilesinden bâzı kimseleri vâsıta olarak kullanmıştır: Bunların en mühimleri, Sinan Paşa'nın Istanbul'daki ikbal devirlerinde henüz ber-hayat olan anası «Lucece» ile «Antonio Cicala» ve «Vincenzo Cicala» isimlerindeki iki Jezvit papasıdır. Papa'nın Cağal-oğluyle olan gizli muhâbere ve münâsebetleri hakkında «Rinieri» isminde bir müellifin 1898 de Roma'da neşredilen ve bir çok vesikalara istinâd eden «Clementi VIII e Sinan Bassà Cicala = Sekizinci Kleman ve Cağal-oğlu Sinan Paşa» isminde bir kitabı bile vardır. Papa'nın Cağal-oğlu'ndan istediği şey, yeniden hıristiyan olup Osmanlılara karşı ordu başında ısyân etmesidir: Buna mukabil teklif ettiği şey de Osman-oğullarının yerine «Cicala = Cağala» sülâlesini geçirmek suretiyle Türkiye'de İslâm hâkimiyyetini devirip bir hıristiyan saltanatı kurmak ve işte bu sâyede bütün müslüman unsurlarını zorla hıristiyanlaştırmaktır! Papa bu hususta İspanya kralı Üçüncü Philippe ve Almanya imparatoru İkinci Rodolphe ile de anlaşmıştır: Bu anlaşmaya göre «Arz-ı-Mukaddes = Filistin» le Atina dukalığı İspanya krallığına ve Macaristan'la Erdel Almanya imparatorluğuna verilmek şartiyle bütün Osmanlı ölkesi Cağal-oğlu'na kalacak ve kendisi ısyân edince bütün bu devletlerle Hıristiyanlık âleminden yardım görecektir! Sinan Paşa, «Carlo Cicala» ismindeki kardeşini Naxos = Nakşa dukalığına tâyin ettirmiş olduğu için, bir aralık kendisi de oraya gidip akrabâsından olan «Antonio Cicala» ismindeki papasla müzakerelere girişmiş, hıristiyanlığa dönmeyi kabul etmiş ve hattâ bir müddet sonra Papa Sekizinci Clément «5 Nisan 1603» tarihli mektubunda kendisine bu va'dini hatırlatarak tatbikine dâvet etmiştir. Sinan Paşa'nın Istanbul Lâtin imparatorluğu mukabilinde teklif edilen ısyân hareketini yapmamış olması Türklükle Müslümanlığa bağlılığından değil, korkaklığından ve bilhassa kendisinde o kadar muazzam bir işi başarabilecek kabiliyet görememesindendir; onun için Papalığın mütemâdiyen kurcalayıp durduğu bu müdhiş ihânet teşebbüsü nihayet Sekizinci Clément'ın ölümiyle suya düşmüştür. Osmanlı menbâlarında «Cağal-oğlu» yahut «Cağala-zâde» denilen ve lekeli adı Istanbul'un bir hamamiyle o hamamın bulunduğu semte de bulaşıp kalan devşirme tipinin içyüzü işte böyledir.

Sinan Paşa dâhilî idare bakımından da Osmanlı menbâlarında iğrenç bir zâlim şeklinde tasvir edilir; bu zulümleri nihayet Anadolu'da «Celâlîlik» denilen kanlı ihtilâllere sebeb olmakla neticelenmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Şahsî münâsebetlerinde de çok kaba ve hattâ terbiyesiz bir adam olduğundan bahsedilir; meselâ kendisini çok iyi tanıyan Peçevî'nin izâhına göre :

«Sen halı ucuna basdun, sen keçeyi çekdün, aşağı dur, var şundan yıkıl! deyü eşyây-ı hasîse içün huşûnet ızhâr»

etmek suretiyle her kesin kalbini kıran menfur bir tiptir).

27 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel, Pazar: Ordu yoklaması ve Cağal-oğlu'nun Anadolu'yu kana bulayan fecî kararları.

(Cağal-oğlu Sinan Paşa bu ilk sadâret gününden itibaren ilk iş olarak üç gün ordu yoklaması yaptırıp Haç-ova muharebesinde bozguna uğrıyan ve hattâ âmirlerinden aldıkları ric'at emirleriyle geri çekilen askerden otuz bin «firârî» tesbit ettirerek dirliklerinin kesilmesi, mallarıyla mülklerinin müsâderesi ve her nerede ele geçerlerse hepsinin öldürülmesi hakkında bütün vilâyetlere şiddetli bir tâmim göndermiş, kabahatli kabahatsiz bir çok kimseleri kendi huzûrunda derhal idâm ettirdikten başka, eski Habeş beylerbeyi Sohrâb Paşa ile «Câhî» isminde bir müteferrikayı Belgrad sokaklarında kadın elbiseleriyle teşhir ettirmiş, Nâîmâ'ya göre :

«Kefere-i fecere leşger-i İslâma (Harb hîledir) mısdâkınca hîle tasavvur itmişiken bu (Firârî) nâmın takup düşmen illerinde asker-i İslâma böyle şeyn isbâtına şöhret virmiş».

bu şiddetli emirler her tarafta sûiistimâllere sebeb olarak garazkârların şahsî

düşmanlarından intikam almalarına vesîle teşkil etmiş, Kâtib-Çelebi'nin tâbiriyle:

«Bu tarîk ile her kes hasmından intikama fürce bulup çok fesâd olmuş»

ve bir çok bî-günâh insanlar iftirâya uğrayıp Anadolu'ya kaçarak Celâlî hareketlerine katılmıştır. Halk nazarında esâsen hiç bir itibarı olmıyan Cağal-oğlu, Haç-ova meydan muharebesinin ilk firârîsi kendisi olduğunu hiç hatırına getirmiyerek giriştiği bu tedhiş oyunundan itibaren hem ordunun, hem milletin umumî ve müşterek nefret ve lâ'netine uğramıştır. Aşağıda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

2 Teşrinisâni = 11 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Haç-ova'dan Eğri'ye hareketi.

(Eger = Eğri kale-muhâfızı Sofu-Sinan Paşa'ya muhtelif sınıflardan beş bin askerle Haç-ova'da iğtinâm edilen toplardan bir kısmı ve bir mıkdar da mühimmat bırakılmıştır : Bu topların mütebâkisi gerek Haç-ova'dan, gerek buradan diger hudud kalelerine gönderilmiştir).

7 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel, Perşenbe : Ordunun Eğri'den Istanbul'a hareketi.

(Üçüncü Mehmet Eğri'de beş gün kaldıktan sonra bu gün cenuba doğru hareketle Szolnok-Szegedin-Varadin/Peterwardein üzerinden Belgrad'a gelip iki gün kalmış ve oradan da Sofya-Filibe-Edirne yoluyla Istanbul'a hareket etmiştir).

5 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : «Harmanlı» konağında Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu tebeddül pâdişahın «Edirne civârında Harmanlı» menziline geldiği güne müsâdif gösterilir : Bâzı menbâlarda «Çirmenli» şeklini alan bu «Harmanlı» konağı şimdiki Edirne vilâyetinde Uzunköprü kazâsının Maksutlu nâhiyesindeki Harmanlı köyü değildir; Selânikî'ye göre bu konak, şimdi Bulgaristan'da bulunan «Cisir-i-Mustafapaşa = Svilengrad» kasabasının daha ötesindedir ve oradan Edirne'ye iki menzilde gelinir. — Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Evâhir-i Rebî'ül-âhir = Kânunuevvel ortalarına» müsâdif gösterilmektedir; Kara-Çelebi-zâde, Solak-zâde ve Atâyî gibi bâzı müellifler de bu değişikliği «Sefer avdetinin kırk beşinci gününe» müsâdif gösterirler; bu rivayete nazaran Haç-ova harb meydanından hareket tarihi esas ittihâz edilmek şartiyle Sadâret tebeddülünün «16 Kânunuevvel = 25 Rebî'ül-âhir Pazartesi» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir; fakat bu doğru değildir : Çünkü o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre pâdişah o tarihten 6 gün sonra «2 Cumâda-l-ûlâ = 22 Kânunuevvel Pazar» günü Istanbul'a vâsıl olmuştur ve tabiî Harmanlı'dan altı günde gelmiş olması kabil değildir. Bu husustaki kayitlerinde hep resmî haberlere istinâd eden Selânikî Harmanlı-Edirne arasında iki konak gösterdikten sonra, pâdişahın Edirne'de üç gün kalıp Edirne - Istanbul arasını da on iki konakta kat'etmesi kararlaşmış olduğundan bahsettiğine göre, Sadâret tebeddülünün Istanbul'a muvâsalat tarihinden 16 gün evvel olması lâzımgelir ve o da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdiftir : Gene Selânikî'nin kaydinden anlaşıldığına göre, diger menbâlardaki «Evâhir-i Rebî-ül-âhir» de tebeddül haberinin Istanbul'a geldiği günden galattır.

Yol üstünde olan bu ânî değişikliğin sebebi, «Mehd-i-Ulyâ» Safiyye-Sultan'ın dâmâdı olan eski Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yı himâye ederek Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli ve Dâmâd Paşa'nın makamına iâdesi hakkında pâdişaha gönder-

diği mektubun Harmanlı konağında gelmiş olmasıyla izâh edilir. Cağal-oğlu'nun şiddetli icraâtından ahâli kadar pâdişahın da müteessir olduğu ve bilhassa Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn» u İbrahim Paşa'dan aldırmak için Haç-ova zaferini benimsedikten başka kendisini ordunun galeyâniyle tehdid ettirmiş olmasını affedemediği hakkında da bir rivayet vardır : Bu meselelerle Sinan Paşa'nın şahsiyyeti için yukarda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel Pazar gününden bu güne kadar tam 1 ay, 9 gün yahut 39 gün sürmüş demektir : «Hadîkat-ül-vüzerâ»da «tekmîl-i erbaîn itmeden» sukut etmiş gösterilmesi işte bundandır. — Sinan Paşa ile beraber sadâretinde başlıca âmil olan Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile diger bir takım tarafdarları da azledilmiş ve pâdişah Sinan Paşa'nın bir rivayete göre Akşehir'e, ikinci bir rivayete göre de Afyon-Karahisarı'na nefyini emrettiği için, Cağal-oğlu Edirne'den Gelibolu tarîkiyle menfâsına sevkedilmiştir; Hoca-Sa'düddin'in güçlükle ve bilhassa Vâlide-Sultan'ın şefâatiyle sürgünden kurtulabildiği rivayet edilir.

Yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 1599 = 1007 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel = 1 Cumadâ-l-ûlâ, Cumartesi: Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa çiftliğine muvâsalatı.

(Pâdişah burada yeni yapılmış olan köşküne inmiş, Vâlide-Sultan'la hânedan a'zâsı hep burada toplanıp zaferini tebrik etmiş ve Istanbul'daki devlet adamları da gelip tâzimatlarını arzetmişlerdir. — Gün tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

22 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinden Istanbul'a avdeti ve parlak merâsimle istikbâli.

(Istanbul'a muvâsalat tarihi umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ = 26 Kânunuevvel Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin burada esas ittihâz edilen kaydi daha doğrudur. — Pâdişah Eğri ve Haç-ova zaferlerinin neş'esi içinde çalkanan ahâlinin alkışları arasında halılar ve şallarla döşenmiş caddelerden ağır ağır geçerek, ancak ikindi vakti sarayına girebilmiştir. — Üçüncü Mehmed'in bu meşhur seferi 1596 = 1004 senesi 20 Haziran = 23 Şevvâl Perşenbe günü Davudpaşa karargâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 2 gün sürmüştür. — Bu münâsebetle Istanbul'da Salı günü sabahından Cuma günü sabahına kadar üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmış ve başta büyük şâir Bâkî olmak üzere bir çok dîvan şâirleri kasîdeler, manzum tarihler ve muhtelif şekillerde zafernâmeler takdim edip ihsanlar ve câizeler almışlardır).

1597 = 1005

9 Haziran = 23 Şevvâl, Pazartesi : Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan cepheye hareketi.

(Haç-ova zaferinden sonra ordunun çekilmiş ve pâdişahın da Istanbul'a dönmüş olmasından istifâde eden düşmanın Raab = Yanık kalesini muhâsara etmiş olması pâyıtahtı yeni bir heyecan içinde bırakmış ve derhal sefer hazırlıklarına başlanmıştır : Selânikî'nin resmî haberlere istinâden kaydettiği rivayete nazaran Haç-ova zaferinden sonra Üçüncü Mehmet Istanbul'a dönmeyip cephede ve hattâ Edirne'de kalsaymış, düşman sulh talebinde bulunacakmış; fa-

kat öyle yapmayıp Istanbul'a dönmüş olması düşmanın cesaretini arttırmış ve pâdişahın artık rahatından vazgeçmiyeceğine hükmedilerek harbe devam kararı verilmiş! Nihayet Budin'le Tımışvar bile tehdid altında kalmış! Üçüncü Mehmed'in işte bu vaziyete rağmen yeniden sefere çıkmayıp orduyu bir serdâr eline bırakması çok büyük bir hatâdır. — Yeni Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa bu gün Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkarken ale-l-usul Sadr-ı-â'zam, Şeyh-ül-İslâm ve bütün vüzerâ tarafından teşyi edilmiştir. — Bâzı menbâlarda Serdârın hareketi «Pençşenbih» gününe müsâdif gösterilirse de yanlış olması lâzımgelir : Bu rivayet doğru olduğu takdirde 12 Haziran = 26 Şevvâl Perşenbe günü hareket edilmiş demektir. — Bu senenin «1 Şa'ban = 20 Mart Perşenbe» günü Tuna yalısı muhâfızlığından Istanbul'a gelip beşinci vezir olan Satırcı-Mehmet Paşa o sırada iş başında bulunan vüzerânın en gencidir : Fakat maatteessüf iyi bir asker değildir).

13 Ağustos = 29 Zülhicce, Çarşanba : Serdârın Belgrad'a muvâsalatı.

(22 Temmuz = 7 Zülhicce, Salı günü Sofya'ya gelen Serdâr bu gün de Belgrad önlerinde ordu kurmuş ve iki gün sonra 1597 = 1006 senesi 15 Ağustos = 2 Muharrem Cuma günü şehre girip 20 gün «oturak» ilân etmiştir : Maiyyetine me'mur edilen Anadolu ve Rumeli valileri buradan itibaren iltihâka başlamışlardır).

1597 = 1006

5 Eylül = 23 Muharrem, Cuma: Serdârın Belgrad'dan hareketi.

(Satırcı-Mehmet Paşa bu gün Sirem yakasına geçmiştir : Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa Belgrad'da ve Bosna valisi Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa da işte burada orduya iltihak etmişlerdir).

24 Eylül = 12 Safer, Çarşanba : Ordunun Budin civârında Gölbaşı mevkiine muvâsalatı.

(Sirem'den buraya kadar yol boyunda muhtelif valilerle sancak-beyleri askerleriyle beraber orduya iltihak etmişlerdir. — Rumeli beylerbeyi Velî Paşa ile Budin beylerbeyi Mihalıçlı-Ahmed Paşa Serdârı Göl-başında karşılamışlardır).

4 Teşrinievvel = 22 Safer, Cumartesi : Düşmanın Yanık-kale muhâsarasını bırakıp kaçtığı hakkında haber gelmesi.

(Ordunun yaklaşmakta olmasından korkan düşmanın 2 Teşrinievvel = 20 Safer Perşenbe günü kaçmış olduğu rivayet edilir : Düşman ordusu çekilirken Yanık müdâfileri bir huruç hareketi yaparak bir kaç bin kişi öldürüp iki bin kadar esir almışlardır).

11/12 Teşrinievvel = 29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi : Tata/Dotis kalesinin istirdâdı.

(Son zamanlarda düşman eline geçmiş olan Tata kalesi Osmanlı menbâlarına göre «26 Safer = 8 Teşrinievvel Çarşanba» günü muhâsara edilmiş ve nihayet bu gece artık mukavemetten ümitlerini kesen müdâfiler kaleden çıkıp bir sazlığa saklanmışlarsa da yerleri öğrenilmiş ve Türk askeri gece-yarısı içeri girmiştir. — Burada sekiz gün kalındıktan sonra Budin'e hareket edilmiştir).

23 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Âsi Erdel=Transylvania voyvodası Sigismond'un Tımışvar kalesini muhâsara ettiği hakkında haber gelmesi.

(Bu haber üzerine yolda bulunan Sıvas beylerbeyi Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşalar imdâda me'mur edilmişlerdir. — Düşman ordusunun «Waitzen = Vaç» önlerine geldiği de bu gün haber alınarak o tarafa hareket edilmiştir).

1 Teşrinisâni = 21 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Waitzen önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı menbâlarında «Vac/Vaç» denilen «Waitzen» kasabası Peşte'nin 37 kilometre şimalindedir: Bu sırada düşman kaleyi tahliye etmiş ve muhâfızlar o civârdaki ordularına iltihak etmişlerdir: Düşman ordusunun bulunduğu yer Tuna sâhilindedir; bir yanında da sarp bir dağ bulunduğu için burası bir «boğaz» şeklindedir; Avusturyalılar işte burada «Tabur/ıstabur» kurmuşlar, bir yanlarına «azîm hendek» kazmışlar ve tepelerde de tabyalar yapmışlardır! — Düşman ordusunun mevcudu 50 bin gösterilir; başlarında Kollonitsch, Nadasdy ve Palffy gibi mâruf kumandanlar vardır; Çarhacılarla Talîacılar hemen «elleşmeğe» başlamışlardır).

3 Teşrinisâni = 23 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi İbrahim Paşa'nın Vâlide-Sultan'a «ubûdiyyetde taksîr» etmiş, yâni kâfi mıkdar rüşvet vermemiş olmasına mukabil Hasan Paşa'nın «mâlik olduğu emvâl-ü-cevâhiri bezl itmiş» olmasıyla izah edilir! Resmî sebeb büsbütün başkadır: İbrahim Paşa'nın selefi Cağal-oğlu Sinan Paşa Kırım hânı Gazi-Giray'ı azlederek yerine kardeşi Fetih-Giray-ı tâyin etmiş, ondan sonra İbrahim Paşa iş başına gelince Gazi-Giray'a da bir hanlık fermanı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına sebeb olmuş ve nihayet Fetih-Giray gibi bir kahraman bütün âilesiyle beraber öldürülmüştür; bu fâcianın mes'ûlü Dâmâd-İbrahim Paşa'dır; Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa Gazi-Giray'ın cepheye gelmemiş olmasını işte bundan mütevellid gösterdiği gibi, İbrahim Paşa'nın kendisine asker göndermemiş olmasından da şikâyet etmiştir: Sadâret tebeddülünün sebebi işte budur. — Usûlen ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgeldiği halde pâdişah onun aczinden bahsederek dördüncü vezir olan Hadım-Hasan Paşa'yı tercih etmiş ve Hasan Paşa'nın Eğri seferi esnasında Istanbul muhâfızlığında gösterdiği iktidârı bu tercihe sebeb göstermiştir; fakat hakikî sebeb, Hasan Paşa'nın Vâlide-Sultan'a takdim ettiği rüşvettir. — Selânikî-Mustafa Efendi bu değişikliği «22 Rebî'ül-evvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de, Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 23 üne müsâdiftir: Zâten diger menbâlarda, da öyledir. — Osman-zâde Tâib bu hadım Vezir-i-a'zamdan bahsederken:

«Egerçi vezîr-i sâhib-şuûr idi, emmâ tama'kâr-u-mağrûr idi»

demektedir. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti için 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan» bu ikinci sadâreti için 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve Hasan Paşa'nın Istanbul muhâfızlığı için de 1596 = 1004 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Sadr-ı-a'zamların beşincisidir: Bundan evvelkiler için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 23 - 25, 31, 37 ve 47 numaralara bakınız).

9 Teşrinisâni = 29 Rebî'ül-evvel, Pazar: Bir haftalık neticesiz bir muharebeden sonra ordunun Belgrad kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında hareket tarihi «28 Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 29 una müsâdiftir. — En şiddetli muharebeler son üç güne tesadüf etmektedir : Bu çetin mücâdelede dağ başlarındaki tabyalardan bâzıları zabtedilmişse de, düşman ordusu Türk askerini yukardan aşağı topa tutmuş, kışın şiddeti harekâta mâni olmuş, bir kaç bin telefât verilmiş ve nihayet mevsim daha fazla ilerledikten sonra avdetin müşkil olacağı düşünülerek bu gün ağırlıklar yola çıkarılmıştır. — «1 Rebî'ül-âhir = 11 Teşrinisâni Salı» tarihi de rivayet edilir : Bu ikinci tarihin dümdar kıt'alarına aid olmak ihtimâli de vardır).

9 Kânunuevvel = 29 Rebî'ül-âhir, Salı, Serdârın Belgrad kışlağına avdeti.

(Bu sefer mevsiminde Tata kaesi istirdâd edilmiş, Yanık ve Tımışvar kaleleri kurtarılmışsa da Maros = Maroş boylarında Fellak, Sos-kerek ve Marton kaleleri elden çıkmıştır).

1598 = 1006

29 Mart = 21 Şa'ban, Pazar: Raab = Yanık kalesinin bir düşman hîlesi veyahut ihânet yüzünden sukutu.

(Bu sırada hudud boylarının vaziyeti çok perişandır: Askerî disiplinden eser kalmamış gibidir; meselâ Yanık-kale'de Yahyâ Ağa isminde sefih ve sarhoş bir Yeniçeri-ağası vardır; bu adamın sefâhatiyle idaresizliği askerin âdetâ başı boş kalmasına sebeb olmuş, iki bin Cebeci ile iki bin Kul-oğlu'ndan mürekkeb olan muhâfızların çoğu civâr şehirlerde evlenip yerleşmiş ve kalede kalanlar da kumandanları gibi sarhoşluğa başlamışlardır. Tabiî düşman bu vaziyetten gaafil değildir : Osmanlı menbâlarında «Palgı» denilen Palffy ile Schwarzenberg gibi kumandanlar işte bu vaziyetten istifâde için ustalıklı bir hîle tertib edip bu gece sabaha karşı kaleye gelmişler ve güzel Türkçe bilen bir iki Hüsar atlısını ileri sürerek diger askerlerini pusuya yatırmışlardır; Türkçe bilen hüsarların Türk kıyâfetine girmiş oldukları da rivayet edilir. Bizim sarhoş muhâfızlar hendeğin üstündeki müteharrik köprüyü unutup kaldırmamış oldukları için, bunlar kolayca kapıya yanaşıp muhâfızlar içinde yegâne ayık adam olan nöbetçiye hitâben :

— Peçuy'dan zahîre getürdük; yolda düşman ulaşdı; arabalarla kaça kaça güc ile kurtulduk; tek bunda basılmıyalum; kapuyu tizce açun, zahîreyi kal'aya alun!

diye seslenmişler ve «Nevbetci oğlan» dan şu cevabı almışlardır :

— Varayın Kapucuya haber vireyin, anahtarı getüreyin!

Tam işte bu sırada kapının önüne Osmanlı menbâlarında «ağaç top» denilen âleti koyup patlatmışlar ve kapıyı ber-havâ edip pusudakilerle beraber hemen içeri dalarak sarhoş muhâfızları kılıçtan geçirmişlerdir : Kale kumandanı Mahmud Paşa iki eline iki kılıç alıp büyük bir kahramanlıkla şehîd oluncıya kadar vuruşmuş ve şehâdetinden sonra başı kesilip bir mızrağa takılarak teşhir edilmiştir. Bu felâket içinde ikinci bir kahramanlık menkabesi daha vardır : Burçlardan birindeki barut mahzenine ilticâ etmiş olan 300 Türk askeri son müdâfaalarını yaptıktan sonra düşmana teslim olmamak için mahzeni ateşleyip kendi kendilerini berhavâ etmişlerdir. — Bu bâdireden Budin'e kaçıp felâketi haber verenlerin sayısı 2 yahut 4 - 5 kişiden ibaret gösterilir. — Bir Fransız riva-

yetine göre bu hîleyi Almanlara öğreten adam «Baron de Vaubecourt» isminde ve imparatorluk hizmetinde bir Fransız zâbitidir: O rivayete göre bu zâbit altı bin kişiyle Yanık kalesini zabtetmiştir. — Buna mukabil, Selânikî-Mustafa Efendinin rivayetine göre vak'ayı anlatmak için Istanbul'a gönderilen bir ulağın ifadesine nazaran, Osmanlı hizmetinde bulunan hıristiyan asker teşkilâtındaki «Martoloz» lar ihânet edip «su kapuları» nı açmışlar ve düşmanı işte bunlar içeri almışlardır. — Şehîd mıkdârı bin kişi gösterilir. Bu haber 12 Ramazan = 17 Nisan Cumartesi günü Istanbul'a aksetmiş ve çok derin bir teessür ve hayret uyandırmıştır.
Türk tehlikesinden dolayı ümitsiz bir vaziyette bulunduğundan bahsedilen Almanya imparatoru İkinci Rodolphe bu Hıristiyan muvaffakıyetinden son derece memnun olup sevinmiş ve her tarafa âbide şeklinde sütunlar diktirmiştir; «Maria-Enzersdorf» da bu gün hâlâ böyle bir sütun vardır ve üzerinde de :
«Allâha şükredin, Raab tekrar Hıristiyanların eline geçti»
cümlesi yazılıdır. Bu sırada Almanya'nın mezheb kavgaları içinde çalkanması, bu muvaffakıyet üzerine Osmanlılara karşı umumî bir taarruz yapılmasına mâni olmuş gibi gösterilir. — 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyyetinde kalan Yanık-kale'nin fethi için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Nisan = 3 Ramazan, Perşenbe: Yeni-câmiin temel-atma merâsimi.

(Umumiyetle «2 Ramazan» gününden bahsedilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi o sene Ramazan ayının 4 üncü gününü «Cumartesi» gösterdiğine ve hakikî takvimde Cumartesi 5 Ramazan'a müsâdif olduğuna göre Perşenbeye tesadüf eden itibarî 2 Ramazan'ın hakikatte «3 Ramazan Perşenbe» gününe müsâdif olması lâzımgelir. — Gene Selânikî tarihinde Yenicâmiin temel-atma merâsiminden iki defa bahsedilmektedir : İlkönce o da diger müverrihler gibi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi zikretmiş ve ondan sonra da 1007 = 1598 vukuâtı içinde bu merâsime küçük bir fasıl tahsis ederek o senenin «11 Muharrem Sebt» tarihini göstermiştir; hakikî takvimde «Sebt = Cumartesi» günü o sene Muharreminin 11 ine değil, 12 sine müsâdiftir ve Milâdî karşılığı da «15 Ağustos Cumartesi» günüdür. Ayni bir yapının 4 aydan fazla bir fâsılayla iki defa temel-atma merâsimi yapılamıyacağına göre, her hâlde bunların birincisi o sâhada istimlâk edilen evlerin ortadan kaldırılmıya başlamasıyla ve ikincisi de câmi temelinin atılmasıyla alâkadar olmalıdır. — O sırada «Emin-iskelesi» denilen Eminönü ile Sirkeci arası Yahudi mahallesi hâlindedir ve hattâ burada bir sinagog da vardır : Bütün bunların iki misli değerle istimlâkine karar verilmiştir : Fakat Binâ-Emîni tâyin edilen «Dergâh-ı-Âlî Kapucularından» Kara-Mehmed Ağa zulmedip sekiz ay para vermediği için mülk sâhipleri şikâyet etmiş, Kara-Mehmet azledilmiş ve işte bundan dolayı yeni binâya halk arasında «Zulmiyye» denilmiştir! Bununla beraber Binâ-Emîni azledilince her kesin hakkı da tamamiyle tesviye edilmiştir. — Yeni-câmiin ilk mi'mârı Koca-Sinan'ın talebesinden Dâvûd Ağa'dır : Plânını yaptıktan sonra bir sene kadar inşaâta nezâret eden bu büyük üstâd 1007 = 1599 tarihindeki vebâdan ölünce yerine Su-yolu nâzırı «Dalgıc-Ahmed-Çavuş» tâyin edilmiştir.
1014 = 1605 tarihinde Safiyye-Sultan öldüğü zaman pencerelerin hizâsını bulan inşaât artık durmuş ve bu hâl 1071 = 1661 tarihine kadar 56 sene sürdükten sonra Dördüncü Mehmed'in anası Turhan Hadice-Sultan bütün masrafını der'uhde ederek inşaâtı devam ettirmiştir : O zamanki ismi «Zulmiyye» ye mukabil «Adliyye» dir. — İkmâliyle küşâdı için 1664 = 1074 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasına bakınız).

9 Nisan = 3 Ramazan, Perşenbe : Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın azliyle Yedi-kule zındanına atılması ve ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gün tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu değişikliğe sebeb olarak «Be-

her hafta sadef-i dürr-i Hilâfet Vâlide-Sultan Hazretlerine mebâliğ-i azîme ve hedâyây-ı vâfire hidmet itmek şartiyle» Sadr-ı-a'zam olan Hasan Paşa'nın Safiyye-Sultan'a para yetiştirebilmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olmasıdır : Saraya hulûl eden yabancı kadınların Osmanlı inhitâtında ne büyük bir âmil olduklarını anlamak için bu fecî örnek bile kâfidir. Halk arasında çıkan dedikodulara karşı Hasan Paşa'nın yegâne mâzeret olarak:

— Sizden alduğum mebâliği kime teslîm iderüm, bilürmisiz. Beni Vâlide-Sultan kısta kesmişdür!

diye boşboğazlık edip dilini tutamadığından bahsedilir : Sadâret tebeddülünün en mühim sebebi işte budur. Diger bir mühim sebeb daha vardır: Şeyh-ül-İslâm Bostan'zâde Mehmed Efendi o sıralarda ölünce pâdişah eski Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'yi tâyin etmişse de Hasan Paşa muhâlefet edip meşhur sâir Bâkî'yi inhâ etmiş ve hattâ bu inhâsını üç defa tekrar etmişse de her üçünde de redde uğramıştır; işte bundan dolayı Hoca Efendi Hasan Paşa'ya düşman olmuş ve gene bu sırada Vezir-i-a'zam sarayın Kapu-Ağası Gazanfer Ağa'nın da aleyhinde bulunarak idâmını arzetmiştir : Paşa'nın bu teklifini de kabul etmiyen pâdişah meseleyi hem anası Safiyye-Sultan'a, hem Gazanfer Ağa'ya açmış ve bu suretle Vâlide-Sultan, Hoca-Sa'düddin, Gazanfer Ağa ve bâzı şahsiyyetler Vezir-i-a'zam aleyhine ittifak etmişlerdir. En mühim rolü oynıyan Gazanfer Ağa'dır : Rivayete nazaran sarayın bu mühim şahsiyyeti Vâlide-Sultan'a rüşvet meselesini, Hasan Paşa'nın ifşaâtını ve bilhassa askeri Vâlide aleyhine ayaklandırmak istediğini anlatmış ve işte bunun üzerine bütün düşmanları birden harekete geçen Hasan Paşa, yukarı fıkrada gördüğümüz temel-atma merâsiminde Bostancıbaşı Ferhad Ağa tarafından tevkif edilip «Mühr-i-Hümâyûn» alındıktan sonra Yedi-kule'ye hapsedilmiştir.

Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti 1597 = 1006 senesi 3 Teşrinievvel = 23 Rebî'ülevvel Pazartesi gününden bu güne kadar 5 ay, 6 gün sürmüştür : İdâmı için aşağıki fıkraya bakınız. — Milliyeti belirsiz devşirmelerden olan yeni Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'ya «Cerrah» denilmesi vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet etmiş olmasındandır. Peçevî «dâmâd» olduğundan da bahseder. İkbâlinin sebebi pâdişahı sünnet etmiş olmasından ibaret gösterilen Cerrah Paşa ehliyetsiz, silik bir şahsiyyettir. — Istanbul'un «Cerrah-paşa» semtiyle câmii işte bu silik devşirmenin adını taşır).

14/15 Nisan = 8/9 Ramazan, Salı/Çarşanba gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın Yedi-kule zındanında idâmı.

(Yukarıki fıkrada azlini gördüğümüz Hasan Paşa, pâdişaha bile hâkim olan Vâlide-Sultan'ı dile düşürmüş olmanın cezâsını çekmiş, idâm kararını derin bir tevekkül ve metânetle dinledikten sonra namaz kılmış, vasiyetlerini söylemiş ve ondan sonra cellâda boynunu uzatmıştır. — Paşa'nın bütün malı müsâdere edilmiştir. — Gün tarihi için yukarıdaki iki fıkranın birincisine bakınız).

18 Haziran = 14 Zülka'de, Perşenbe: Erdel seferine me'mur olan Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağından «Gross-Wardein = Varad/Varat» üzerine hareketi.

(Âsi Erdel = Transylvania voyvodası Sigismond bu sırada Banat = Tımışvar eyâletinde bâzı kaleler almış ve hattâ Tımışvar kalesini de tehdide başlamış olduğu için, Avusturyalılara karşı hudut kalelerinin tahkimiyle iktifâ edilip Erdel kıt'asının istilâ ve tahribi hakkında Istanbul'dan bir «Hatt-ı-Şerîf» gelmiştir : Erdel voyvodasının ısyânı için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Serdârın Haziran'a kadar Belgrad'da kalıp hareket etmemesi, Istanbul'dan gelen kuvvetleri beklemiş olmasındandır. — Kırım hânı Gazi-Giray da yardıma me'mur olmuştur. — Pâdişahın «Emr-i-Şerîf»

inde ordunun kale muhâsarasıyla meşgul olmayıp yalnız istilâ ve tahrib hareketlerine ehemmiyet vermesi tebliğ edilmiş ve işte bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı alınmıyarak yola çıkılmıştır).

1598 = 1007

29 Ağustos = 26 Muharrem, Cumartesi : Kırım hânının muvâsalatı.

(1598 = 1006 senesi 13 Temmuz = 9 Zülhicce Pazartesi günü Belgrad'dan aşağıdaki «Taşlık-burnu» noktasında «1850 zirâ» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmıya başlayıp 9 yahut 18 günde bitirilmiş ve işte bu yeni köprüden ordu geçirilip «Becskerek = Beçkerek» ovasına gidilmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'ın burada bir aydan fazla beklendikten sonra geldiği rivayet edilir — Bu sırada Papa kalesinin düşman eline geçtiği ve Polata'nın da muhâsaraya uğradığı haber alındığı için, Budin'in takviyesine Semendere askeri gönderilmiştir).

30 Ağustos = 27 Muharrem, Pazar : Becskerek = Beçkerek harb meclisinin kararı.

(Gazi-Giray'ın huzurunda akdedilen bu meclisde Erdel üzerine giden üç yoldan ağırlık geçirmiye ve düşman iz'âcı takdirinde de harekâta en çok müsâid olan «Gross-Wardein = Varad/Varat» yolu tercih edilmiştir. Bu karar üzerine Kırım hânı Varat kalesinin muhâsarası icâb ettiği takdirde uzun sürüp sürmiyeceğini sormuş ve bu mühim suâle cevab olarak bâzı dalkavuklar «bir iki top atılarak» alınabileceğini söylemişlerdir! İşte bu karar üzerine oradan kalkılıp «Jigmond-i lâîn» denilen Erdel voyvodası Sigismond'un ölkesine doğru yola çıkılmıştır).

8 Eylül = 6 Safer, Salı: Csanad kalesinin fethi.

(Osmanlıların «Çanad» dedikleri bu ehemmiyetsiz kale Banat eyâletinde, Tımışvar'ın 70 kilometre şimalinde ve Maros = Maroş nehrinin sağ sâhilindedir : Bir kaç top atılınca muhâfızlar kaçmış, kale alınmış ve kaçanlar kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmiştir. — Buranın sancak-beyliğine Belgrad nâzırı «Şakşâkî-İbrahim Bey» tâyin edildiği için Nişancı Abdî-Çelebi lâtife olarak şu meşhur beyti söylemiştir :

Şimdî zamâne mansıbı ekser şakîdedür
İnanmaz isen işte birî (Şakşakî) dedür

Burada bir gece kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

10 Eylül = 8 Safer, Perşenbe : Arad kalesinin işgali.

(Maros nehrinin sağ sâhilinde Macarların «O-Arad» ve Almanların da «Alt-Arad» dedikleri bu müstahkem mevkiin karşısında ve suyun sol sâhilinde bir de «Uy-Arad = Yeni-Arad» vardır : Boş bırakıldığı için bu gün işgal edilen kale «Eski-Arad» dır).

13 Eylül = 11 Safer, Pazar : Ordunun Maros nehrinden karşı sâhile geçişi.

(Hava yağmurlu olduğu için çok güçlükle geçilmiştir).

27 Eylül = 25 Safer, Pazar : Ordunun «Gross-Wardein = Varat ovasına muvâsalatı.

(Yolda tesadüf edilen bataklıklardan dolayı buraya çok güçlükle gelinebilmiştir. — «Csanad = Çanad» önlerinden ayrılıp akına gitmiş olan Gazi-Giray burada tekrar orduya iltihâk etmiştir).

28 Eylül = 26 Safer, Pazartesi : Avusturyalıların Budin muhâsarası.

(Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsindeki «Esztergon = Usturgon» ve 133 kilometre şimaligarbîsinde bulunan «Raab = Yanık-kale» gibi Tuna boylarındaki askerî mevkilerin en mühimlerinden ikisinin son zamanlarda düşman eline geçmiş olması, Budin şehrini artık tam bir hudud kalesi hâline getirmiştir : Usturgon ve Yanık-kalelerinin sukutu için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylül» ve 1598 = 1006 vukuâtının da «29 Mart» fıkralarına bakınız. — O civârda bulunan düşman ordusunun vaziyetiyle muhtemel harekâtı hakkındaki istihbâratâ rağmen Istanbul'un Satırcı ordusunu Erdel = Transylvania tarafına sevketmesi düşmanın cür'etini büsbütün arttırmış ve nihayet Arşidük Mathias kumandasındaki 60 - 80 bin kişilik Avusturya ordusu bu günden itibaren Budin'i 40 topla döğerek muhâsaraya başlamıştır : Neticesiz kalan bu muhâsara için aşağıda bu sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

30 Eylül = 28 Safer, Çarşanba : Niğbolu bozgunu haberinin İstanbul'a gelişi.

(Bosna beylerbeyi Hadım Hâfız-Ahmed Paşa bu sırada «Tuna yalılları muhâfızlığı»nda ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşa da maiyyetindedir : Âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul serdâr-ı-ekremin erdel seferi esnâsında kendi memleketinin de istilâya uğrayacağından korkarak Hâfız Paşa'ya yaltaklanıp «Ditmo» isminde bir elçi göndermiş, artık isyandan vazgeçip itâat edeceğini ve gelip görüşeceğini bildirmiş, Hafız Paşa muvâfakat etmiş ve Niğbolü önlerine gelip otak kurmuş, nihayet «hediye arabaları» diye uzaktan «kırmızı çuha örtülü koçular» belirmiye başladığı sırada hiç umulmıyan bir taraftan birdenbire yirmi küsur bin Eflak askeri Paşa'nın takriben üç bin kişilik maiyyetine baskın yapıp hemen hepsini kılıçtan geçirmiştir. Selânikî'ye göre Türk askeri sulh oluyor zanniyle büyük bir gaflet içinde Eflaklılarla alış-verişe giderken bombardmana uğramışlardır! Hâfız Paşa bu bâdirede iki saat sebât edip nihayet hiç bir askeri kalmadıktan sonra Tırnova'ya kaçmıştır. — Bu vak'a üzerine Mihai = Mihal yirmi gün kadar Niğbolu'yu muhâsara etmişse de, Hâfız Paşa'nın tekrar kuvvet toplayıp gelmekte olduğunu işidince Bükreş'e kaçmış ve Paşa da Niğbolu kalesinin muhâsaradan zarar gören yerlerini tâmir ettirmiştir. — Mihal'in ilkönce korkusundan itâat etmek istediği halde Satırcı ordusunun Erdel istilâsından vazgeçerek Varat muhâsarasına saplanıp kaldığını görünce yeniden azıp işte böyle bir baskın yaptığı ve hattâ Paşa'nın eşyâsı yağma edilirken eline geçen bir kat elbisesiyle kavuğunu bir kocakarıya giydirip teşhir ederek :

— Anunla bunun farkı nedür?

diye böbürlendiği rivayet edilir! — Selânikî-Mustafa Efendi, Mihal'in tebaasını Osmanlı imparatorluğuna karşı ayaklandırabilmek için «Türklerin eski adâlerinden eser kalmadığını ve artık onların zâlim olduklarını söyliyerek muvaffak olduğundan yana-yakıla bahsetmektedir: Bu düşman sözü doğrudur; vaktiyle Balkan fütûhâtında Türk adâleti bir çok yerlerin kendiliklerinden iltihâkına sebeb olduğu gibi, inhitat devrinin başlarından itibaren de Devşirme zulumleri Türkü zâlim tanıtarak Balkan unsurları arasında ısyan ruhunun uyanmasına sebeb olmuştur).

1 Teşrinievvel = 29 Safer, Perşenbe : «Gross-Wardein = Varat» harb meclisinin muhâsara kararı.

(Varat önlerine bu gün varılıp hemen bir meclis akdedilmiş ve «Erdel ve Nemçe'nün kilidi» sayıldığı halde «üç gün topa dayanamaz» zannedilen bu çok müstahkem kalenin muhâsarasına karar verilmiştir : Yukarda 1598 = 1006 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında görüldüğü gibi, Erdel seferi için gelen «Hatt-ı-Şerîf» de kale muhâsarasıyla uğraşılmayıp yalnız istilâ hareketi yapılmasından bahsedilmiş olduğu ve hattâ bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı getirilmediği halde böyle bir karar verilmesi hem emre, hem akla mugayirdir. — Buranın varoşu evvelce Tatar akıncıları tarafından yakılmış, ahâlisi kaçmış ve bir kısmı da bu sefer kaçarken esir edilip malları iğtinâm edilmiştir).

2 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel, Cuma: Varat muhâsarası.

(Budin'in 311 kilometre şarkında büyük ve müstahkem bir mevki olan bu şehre Macarlar «Nagy-Varda», Almanlar «Gross-Wardein» ve Osmanlılar da «Varad/ Varat» derler; bu lüzumsuz muhâsarada bizzat bulunmuş olan Peçevî-İbrahim Efendi, varoşun kâgir binâları meteris ittihâz edildiği için harekâtın hemen başladığını anlatır. Gene ayni menbâa göre kaleyi döğmek için ordunun elinde ancak üç top vardır! Eğri kalesinden top istenmişse de gelmemiş, lâğımlar patlatılmışsa da faydası olmamış ve hattâ bâzıları ateş almamış, yağmurlar ortalığı bataklığa çevirdiği için çadırdan çadıra gidilemiyecek bir hâl olmuş, fırtınaların şiddetinden dolayı çadırlar sökülüp uçmıya başlamış ve işte bu yüzden ordu hem düşmanla, hem tabiatle mücâdele mecburiyetinde kalmıştır. — Satırcı-Mehmet Paşa'nın ikinci bir hatâsı daha vardır : Kendisi topsuz kale muhâsarasıyla meşgul olurken, işsiz kalan Tatar ordusunu alıp Erdel akınına gitmek istiyen Gazi-Giray'ın bu haklı teklifini her nedense reddederek «bir iki güne değin» kaleyi fethedip beraber gideceğinden bahsetmiş ve bu surtle Tatar ordusunu atâlet içinde «habs itmiş»dir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel = 7 Rebî'ül-evvel, Perşenbe : Bir kaç kale sukutiyle Budin muhâsarası hakkındaki kara-haberlerin orduya gelişi.

(Sukut eden kaleler «Wesprim = Bespirem», «Dotis = Tata» ve «Palota» kaleleridir : Bunlardan Tata kalesinin son defa Avusturyalılardan istirdâdı için yukarda 1597 = 1006 vukuâtının «11/12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Papa kalesinin sukutu hakkındaki haberin de bu gün alınmış olduğu hakkında bir rivayet daha vardır. — Bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasında muhâsara edildiğini gördüğümüz Budin şehrinden ordunun hemen imdâda yetişmesi de istenildiği için «akıllar şaşup vaziyet müzâkere edilmiş :

«Mesâfe-i baîde olduğundan gayri Tise [= Theisz] ve Tuna gibi deryâ-misâl iki nehrden asker çekmek cisre mevkuuf olduğuna binâen»
ordunun Varat muhâsarasını bırakmamasına, bununla beraber :

«On, on beş bin Tatar ta'yîn idüp Peşte'ye varmalarına ve Serdar işte yetişdi deyü guzâtı tebşîr itmelerine»

ve bu suretle de müdâfilerin mâneviyâtını yükseltip düşmanı telâşa düşürmiye karar verilmiştir!).

2 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Budin'in muhâsaradan kurtuluşu.

(Selânikî-Mustafa Efendi'nin Istanbul'a gelen resmî haberlere istinâden 35 gün sürmüş olduğundan bahsettiği Budin muhâsarasının başlangıcı için yukarda bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. Hammer, Osmanlıların Varat ve Avusturyalıların Budin muhâsaralarını hemen hemen ayni tarihlerde başlayıp bitmiş gösterirse de, gün tarihlerinden hiç bahsetmez; Osmanlı menbâlarında hiç tarih yoktur; burada esas ittihâz edilen gün tarihi «De la Croix»nın kaydine göredir. — Bu muhâsara esnasında Budin'in cenubuna tesadüf eden ve Osmanlıların «Gürz-İlyas depesi» dedikleri yer olmak ihtimâli bulunan «Gellert» tabyası sukut etmiş, ahâlisi kaleye kapanan varoş kâmilen yakılıp yıkılmış, buradaki Türk eserleri baştanbaşa harâb olmuş ve kale duvarları da çok zarar görmüştür; o sırada Şeyh-ül-İslâm ve Hâce-i-Sultânî makamlarında bulunan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi'nin bu acı vaziyet üzerine Satırcı-Mehmet Paşa'ya gönderdiği tekdirnâmede Budin şehrinin uğradığı zararlar şöyle tasvir edilir:

«Sekiz bin hânesi mehdûm ve mesâcid-ü-medâris ve maâbid ve muallim-hâne ve han hânkahları kel-mâ'dûm olup bu musîbet-i ciğer-sûz ile şeb-u-rûz ehl-i intibâhun âh-u-vâhları tebâh ve ser-hadd ehlinün günleri siyâh oldu».

Budin'nin bu şiddetli muhâsaradan kurtulmasında yardıma gelen kuvvetlerin çok büyük rolleri vardır: Bilhassa Peşte müdâfaasını büyük bir kahramanlıkla başaran ve hattâ huruç hareketleri de yapan Szolnok sancak-beyi «Kulaksız-Osman Bey» Türk müdâfaasının rûhu sayılır: Bu Kulaksız-Osman Bey İran muharebelerinde de kahramanlıklarıyla şöhret bulmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Satırcı ordusundan üç defada cem'an elli bin kişiden fazla yardım kuvveti gönderildiğinden ve bunun 47 bini Tatar atlısı olduğundan bahsedilirse de, her halde bu rakamların biraz mübâlâgalı olmak ihtimali vardır. — Düşmanın muhâsarayı kaldırmasında Satırcı ordusunun gelmekte olduğu hakkındaki haberlerin te'sirinden bahsedilirse de, mukavemetin şiddetiyle mevsimin çok ilerlemiş olması en mühim âmil olmuştur. — Bu müdâfaada Osmanlı zâyiâtının asker ve ahâliden binlerce şehîdi bulduğundan bahsedilir; İçlerinde bâzı paşalar da vardır).

3 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-âhir, Salı: «Grass-Wardein = Varat» muhâsarasının kaldırılması.

(Bu senenin 2 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar 33 gün sürmüş olan bu lüzumsuz muhâsaranın neticesiz kalmasına sebeb, yalnız üç büyük topun kâfi gelmemesi, bâzı lâğımların ateş almaması, soğukların şiddeti, orduda hastalık yüzünden telefat başlaması, sellerle çamurların harekâta mâni olması ve bilhassa şiddetli bir iâşe buhranı gibi bir çok büyük müşkilâtın bir araya gelmiş olmasıdır. Satırcı-Mehmet Paşa bütün bunlara rağmen muhâsaraya devamda ısrar edip askerin boş yere telefat vermesine sebeb olmuş ve bilhassa Gazi-Giray'ın o sırada Erdel üzerine kendi askeriyle büyük bir akın hareketi yapmak teklifini de kabul etmiyerek her nedense onu da boş yere Varat önlerinde tutmuştur: Netice itibariyle bu seneki sefer mevsimi muvaffakıyetsizlikle geçmiş ve Serdâr-ı-Ekremin akılsızca hareketi yukarıki fıkrada gördüğümüz Budin felâketine sebeb olmuştur; gene o fıkrada bahsettiğimiz tekdirnâmesinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi bu acıklı vaziyeti tenkid ederken:

«Erdelistân içine gürûh gürûh asâkir-i islâmiyye ve cünûd-i Osmâniyye ve efvâc-i Tâtâriyye gönderüp ve akınlar salmağla zirâat ve ser'in ve asl'-u-fer'in yakup yıkup hânedanların vîrân ve hânumanların tâlân ideler ve Budin ve Eğri ve İstoni-i-Belgrad taraflarını muhâfaza itmede firk-ü-mülâhazadan hâli olmıyasız deyü te'kîd ile Hatt-ı-Hümâyûn gönderilmişiken ülü-l-emrin muhâlefeti şeâmeti

ile bir iş görülmeyüp kal'agîrlük esbâbını kayırmadın üç top ile Varat gibi düşvâr kal'aya sarkup mebde'-i nüzûlden müntehây-ı rıhlete dek bârân-u-gil müslimîn alayların zebun ve ser-hadler hıfzına mukayyed olunmamağla Budin'i ve etrâfını vîrân-u-mağbûn itmeğe sebeb olup Varat altında asker-i İslâmı eğleyüp Tatârı dahî habs ve ılgar taleb idenleri yasâğ ile tebs idüp Erdelistân içi sâlim-üeymen kalup...»
gibi çok haklı ve acı sözler söylemektedir).

4 Teşrinisâni = 4 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Ordunun Varat önlerinden hareketi.

(Hâlâ muhâsarada zannedilen Budin'e yardım için o tarafa doğru hareket edilmiştir).

20 Teşrinisâni = 20 Rebî'ül-âhir, Cuma: Szolnok konağında çıkan bir Yeniçeri ısyânı üzerine Budin'e gitmekten vazgeçilmesi.

(Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bu sırada bir «somunun bir altuna» alındığını ve Tise = Theisz nehrinin bu noktasında erzak gemileri bulunacağına inandırılan aç askerin öyle bir şey görmeyince Serdârın otağına hücum ettiklerini, kaçarken yaraladıklarını ve işte bunun üzerine «Budun'u Cenâb-ı Rabb-ül-âlemîne ısmarlayarak» Belgrad'a hareket edildiğini anlatır : Bâzı menbâlarda Budin'in kurtuluş haberi burada gelmiş gibi gösterilirse de, Peçevî'nin öyle bir şeyden bahsetmemesine göre doğru olmaması lâzımgelir : Aşağıki fıkraya bakınız).

21 Teşrinisâni = 21 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Szegedin'de askerin kışlaklara gönderilmesi.

(Burada tesadüf edilen zahîre gemilerinden orduya erzak dağıtıldıktan sonra asker muhtelif kışlaklara taksim edilip gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in irâdesi mucibince Kırım hânı Gazi-Giray da memleketine dönmiyerek kışlağa çekilmiştir. — Kuvvetli bir rivayete göre Budin'in kurtuluş haberi işte burada alınmıştır).

8 Kânunuevvel = 9 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Serdârın Belgrad kışlağına muvâsalatı.

(Şiddetli kar fırtınası içinde güçlükle Belgrad'a gelindiğinden ve netice itibariyle «bilâ-tâil = boş yere» bunca mal ve can fedâ edilmiş olduğundan bahsedilir; orduda bulunan Peçevî :

— İşte Varat seferünün neticesi bu kadar mihnet-i kesîresi bu vechile itmâm-u-encâm buldu!
diye yanıp yakılmaktadır).

1599 = 1007

6 Kânunusâni = 8 Cumâda-l-âhire, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üçüncü sadâreti ve Satırcı-Mehmet Paşa yerine serdârlığı.

(Hammer'in gösterdiği «8 Kânunuevvel = 9 Cumâda-l-ûlâ» tarihi yanlıştır. —

Umumiyetle «9 Cumâda-l-âhire» tarihinden bahsedilirse de, Selânikî tarihinin yazma nüshalarından birinde gün ismi «Çarşanba» gösterildiğine göre hakîkî takvimde o ayın 9 una değil, 8 ine müsâdif olması lâzımgelir. — Cerrah Paşa'nın azline sebeb «Nıkris = Damla» illetine mübtelâ olduğu için «Dîvân-ı-Hümâyûn»a gidemedikten başka, evinde bile iş göremediği için Nişancı Mehmet Paşa'yı konağına getirtip her gün devlet işlerini kendi nâmına ona gördürmesi ve «Kara-şikâyetçi» denilen iş sâhiblerinin dertlerini bile ona dinletmesidir! İşte bundan dolayı halk pâdişaha arzıhallerle mürâcaat edip :

— Bu Devlet-i-Aliyye'de bedel ile vezâret mümkin ve münâsib değüldür, vekâlet ile sadâret olmaz!

gibi itirazlara başlayınca «Mühr-i-Hümâyûn» bu gün öğleye doğru Cerrah-Mehmet Paşa'dan aldırılıp eski Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir. — Devletin idâresi yatağından çıkamıyan hasta bir Vezir-i-a'zamın ve ordunun idâresi de Satırcı gibi âcizlerin elinde kaldığı, kanunla ahlâk bozukluğu ve memlekette rüşvetsiz iş görülmez olduğu için, bütün kusurlarıyla ihtiraslarına rağmen İbrahim Paşa gibi emsâline nisbetle kuvvetli, şiddetli ve tecribeli bir vezirin iş başına getirilmiş olması halkı biraz memnun etmiştir.
Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1598 = 1006 senesi 9 Nisan = 3 Ramazan Perşenbe gününden bu güne kadar 8 ay, 27 gün sürmüştür. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki sadareti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan» ve 1596 = 1005 vukuâtının da «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve bu son sadâretinde ölümü için de aşağıda 1601 = 1010 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Satırcı-Mehmet Paşa bu tarihte azledildiği halde İbrahim Paşa'nın bundan «dört ay sonra» Serdâr olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

15 Mayıs = 19 Şevvâl, Cumartesi : «Uyvar seferi» ne çıkan Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Selânikî-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Sebt» gününden bahsederse de, hakikî takvimde Cumartesi günü Şevvâl ayının 19 una müsâdif olduğu için o sene bayram hilâlinin bir gün evvel görülmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Sefere çıkılırken «Davutpaşa sahrâsı» nda kurulan ordugâha parlak alaylarla gidilmesi ve son hazırlıkların tamamlanması eski Osmanlı âdetlerindendir. — Sadâret-Kaymakamlığına eski Kapdan-ı-deryâ ikinci vezir boşnak Halil Paşa tâyin edilmiştir).

22 Mayıs = 26 Şevvâl, Cumartesi : Serdârın Davudpaşa'dan hareketi.

(Umumiyetle «27 Şevvâl» tarihinden bahsedilirse de, «Rüyet-i hilâl» den dolayı bir günlük bir farkı vardır : Yukarıki fıkraya bakınız. — Kapu-kullarıyla Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa da Serdârın maiyyetine me'mur olmuştur : Eskiden yalnız pâdişahın maiyyetinde sefere çıkan Yeniçeri-ağasının an'aneye muhâlif olarak Üçüncü Murad devrinde ilk defa bir Serdâr emrine verilmesi için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

2 Haziran = 8 Zülka'de, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekremin Edirne'ye muvâsalatı.

(Yeniçeri-Ağası Tırnakçı-Hasan Ağa bir rivayete göre buradan ve ikinci bir rivayete göre de daha evvel Çatalca konağından ileri sevkedilip Belgrad'a gönderilmiştir).

6 Temmuz = 12 Zülhicce, Salı : Eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı Mehmet Paşa'nın Belgrad'da idâmı.

(Bâzı menbâlarda «13 Zülhicce» den bahsedilirse de, bu bir günlük farkın «Rü'yet-i hilâl» den mütevellid olduğu anlaşılmaktadır. — Vezir-i-a'zamın rakîbi olan

Satırcı'yı daha Istanbul'dan çıkarken izâle fikrinde olduğu rivayet edilir; bununla beraber Satırcı-Mehmet Paşa bu fecî âkibete müstahak olmamış değildir : serdarlığında hiç bir muvaffakıyet göstermedikten başka, «Gross-Wardein = Varat» muhâsarasındaki akılsızca inâdı bir çok felâketlere sebeb olmuştur : Yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «30 Eylül», «2 Teşrinievvel», «8 Teşrinievvel», «2 ve 3 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Hem Satırcı'nın, hem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın maiyyetinde bulunmuş olan müverrih Hasan-Bey-zâde'nin izahına göre idâmın sebebi, Satırcı'nın Silistre eyâletini «arpalık» olarak Kırım hânı Gazi-Giray'a vermiş olması ve onun da yeni Serdâr Filibe'ye geldiği zaman bir murahhas göndererek bu tevcihin te'yidini istemesidir : Kırım hânının Tuna yalılarında tutunmasına sebeb olmak gibi büyük bir mahzur görmesine rağmen, Gazi--Giray'ın ısyânına meydan vermemek için selefinin hükmünü te'yid etmek mecburiyetinde kalan İbrahim Paşa meseleyi derhal Istanbul'a bildirip Satırcı'nın hânla beraber kaçıp gitmek ihtimâlini de arzetmiş ve işte bunun üzerine Sofya konağında idam fermanı gelmiştir. İbrahim Paşa bir taraftan Satırcı'ya te'minat ve iltifat mektupları göndermek suretiyle firârını önlerken, bir taraftan da Yeniçeri-ağasını idâm fermanıyla Belgrad'a sevketmiş, Gazi-Giray'ın ihtarlarına rağmen gaflet içinde bulunan Satırcı Paşa Yeniçeri-ağasıyla maiyyetini şehir hâricinden istikbâl ettirip zıyâfet tertip etmiş fakat daha sofraya oturmadan evvel ferman okunarak kemend atılmak suretiyle «Mürg-i rûhun kafes-i teninden tayarân» ettirmişlerdir. İşte bu hadiseden itibaren Kırım hânıyla Sadr-ı-a'zamın arası «Şeker-âb = Şeker-reng» olmuş ve hânın artık Paşa'ya itimâdı kalmamıştır).

10 Temmuz = 16 Zülhicce, Cumartesi : Serdârın Belgrad'a muvâsalatı.

(İbrahim Paşa burada 15 gün kalıp ordu iâşesine ve Tuna donanmasına aid işlerle meşgul olmuştur).

1599 = 1008

24 Temmuz = 1 Muharrem, Cumartesi : Ordunun Belgrad'dan Budin'e hareketi.

(Tuna donanması da bu gün Budin'e hareket etmiştir).

4 Ağustos = 12 Muharrem, Çarşanba : Devşirme hâkimiyyetine karşı çıkan Anadolu Türk ihtilâlini bastırmak üzere «Serdâr-ı- bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa'nın «Muhannes-ibni-muhannes» lâkabiyle ve korkaklığıyla meşhur oğlu üçüncü vezir Mehmet Paşa'nın serdârlığı.

(Bilhassa 996 = 1588 tarihindenberi Anadolu'da yer yer ısyanlar çıkmakta ve Istanbul'daki Devşirme idaresince Türk ruhunun bu haklı tuğyanları hep «Celâlîlik» ve «eşkıyâlık» gibi isimlerle damgalanmaktadır : «Celâlî» tâbiri Yavuz devrinde «Bozoklu-Celâl»in çıkardığı ilk Anadolu ihtilâli için ikinci ciltte 1519 = 925 vukuâtının «Nisan = Rebî'ül-âhir» fıkrasına bakınız. Bütün bu Anadolu ısyanlarının en mühim sebebi, Osmanlı cemiyetinin Türklükle Devşirmeliğe ayrılan ikiliğinde gösterilebilir : Rumanyalı Iorga'nın çok güzel tedkik ettiği bu çifte cemiyet manzarası için ikinci ciltte 1566 = 974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına ve birbirinin zıddı olan bu iki cemiyetin azamet devrinde bile devlet bünyesini sarsan mücâdeleleri için de gene ayni ciltte 1527 = 933 vukuâtının «30 Nisan», «8 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız. Bu seferki ihtilâl hareketi, o eski ısyanlardan daha geniş, daha ciddî ve bilhassa daha süreklidir.

Osmanlı menbâlarında bu harekete iki sebeb gösterilir : Biri «Nemçe seferi»nden dolayı Anadolu'nun askersiz kalması ve ikincisi de İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Haç-ova muharebe meydanında Vezir-i-a'zam olduğu gün harb esnâsında bozulup dağılan otuz bin kişiyi ««firârî» ilân ederek hepsinin idâmını emretmesinden dolayı bütün bunların Anadolu'ya geçip ihtilâlcilere iltihâk etmeleri ve hattâ bir rivayete göre de ihtilâle sebeb olmalarıdır : Cağal-oğlu'nun o meş'ûm emri için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarının ikincisine bakınız. Bu sebeblerin her ikisi de doğru olmakla beraber, en mühim sebeb Anadolu Türklerinin Devşirme zulmüne artık tahammül edemiyecek hâle gelmelerinde ve bilhassa Devşirme hâkimiyyeti altında mahkûm bir millet vaziyetine tahammül edemeyişlerinde gösterilebilir. «Amasya tarihi» müellifi Hüsâmüddin Efendi merhum Anadolu Türklüğünün bu acıklı hâlini üçüncü cildinin muhtelif yerlerinde şu fıkralarla anlatır :

«Bu şakavet değil, kuvvetli bir ihtilâldi : Çünkü bütün Tımar ve Zeâmet Türklerden ziyâde Gayr-i-Türklere verilmekte idi. Türklere vezâret, kanunen memnû gibi olmuştu.

«Bütün makam-ı iktidar Gayr-i-Türklere münhasırdı. Türkler ancak uzak yahut küçük vilâyetlere beylerbeyi olabiliyordu. Dîvân-ı-Hümâyûn'da bir tek Türk vezir yoktu. Defterdarlıktan, Nişancılıktan yetişen Türk vezirler ender olmakla beraber, sadâretten mahrum idiler.

«Vezâret ve sadâret âdetâ Arnavutlarla Boşnaklara hâss bir mesned-i âli idi. «Frenk-İbrahim Paşa'nın sadâretinden bu zamana kadar makam-ı sadâreti, vezâreti ihrâz edenler Gayr-i-Türklerdi. Türklerin aleyhinde söylenilen hezeyenların, uydurulan efsânelerin hepsi de Gayr-i-Türklerden sudûr etmiş, riyâkârların gayretiyle revac bulmuştu.

«Anadolu'da Türkler, Gayr-i-Türklerin bu tahakkümlerine karşı kıyâm ediyorlar, taraf taraf ihtilâl bayrağını açıyorlardı.

«Şâyân-ı dikkkattir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine mîr-i-livâ ve beylerbeyi olan Gayr-ı-Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaaid-i-islâmiyyeden bî-haber, koyu câhil adamlar da vardı: Çünkü Devşirmelerden vezir olanlar hıristiyan babalarını, kardeşlerini, hısımlarını kabûl-i islâm ettikleri günden itibaren mîr-i-livâ, beylerbeyi yaptırıyorlardı.

«Hele zaîmler, sipâhîler ekseriytetle Gayr-i Türklerdi : Halbuki tımar ve zeâmet Anadolu'da Türklere hâss bir dirlikti.

«Gayr-i-Türklerin nazarında Türkler reâyâdandı: Türklerin en ziyâde gücüne giden, Gayr-i-Türklerin tahakküm ve istibdâdı idi. »

«Vaktiyle Kur'ân-ı-Kerîm'in emrettiği müsâvâtı, hizmetleri mukabilinde mükâfâtı taleb eden, bu uğurda yüksek sesleriyle bağıran Gayr-i-Türkler makam-ı iktidârı elde ettikleri günden itibaren Türklere müsâvât yerine tahkirât, mükâfât yerine muâdât ile mukabele ettiler.

«Bundan dolayı Türkler Gayr-i-Türklere karşı ısyân etmişler, ihtilâl bayrağını açmışlardı. Gayr-i-Türklere bu kadar yüksek makamlar veren Osmanlı hânedânı da kıyâm eden Türklerin nazarında küçülmüştü. Hattâ Osmanlı hânedânı bile Gayr-i-Türklerin bu tahakküm ve istibdâdından bîzâr olmuştu».

Hüsâmüddin Efendi'nin anlattığı bu vaziyet, nihayet Anadolu'da bir ihtilâl idaresi kurulmakla neticelenmiş, bu idarenin başına Osmanlı menbâlarının «Kara-Yazıcı» dedikleri «Abdülhalim Bey» geçmiş ve hattâ saltanatını bile ilân etmiştir : Amasya tarihinde bu Abdülhalim Bey «Urfa dâhilinde sâkin Kılıçlu aşîreti efrâdından Ali'nin oğlu» gösterilir; «Kara-Yazıcı» lâkabı vaktiyle Segban bölüğünün yazıcısı olmasındandır; Selânikî tarihinin henüz basılmamış yazma kısmında kendisinin eski şâhlar nesline mensub olduğunu iddiâ ettiğinden bahsetmektedir; Abdülhalim'in Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olması ve gene Selânikî'ye göre neşrettiği fermanlarda «Hâlîm-Şâh muzaffer bad şeklinde tuğra çekmesi bu iddiânın hakikaten serdedilmiş olduğunu te'yid edecek bir vaziyettir.

Çok zeki, cesur ve bilhassa teşkilâtçı bir şahsiyyet olduğu anlaşılan Abdülhalim'in 1007 = 1599 senesi Zülhicce = Haziran / Temmuz ayında ilkönce Ankara ve ikinci bir rivayete göre de Urfa civârında ısyân ettiğinden bahsedilir : Haç-ova muharebesinde «firârî» sayılıp idâma mahkûm olan binlerce Türklerle Türkmenler hep onun açtığı ısyân bayrağının altına toplanmışlardır. Diger ihtilâl reisleri içinde Abdülhalim'in kardeşi Deli-Hasan Ağa, Amasyalı Deli-Zülfikar, Malatyalı Karakaş-Ahmed, Ankaralı Kalender-oğlu Mehmet, Gâvur-Murad, Tekeli Mehmet, Tokatlı Ağaçdan-Pîrî, Sıvaslı Kara-Said ve Hüseyn-oğlu İshak, Adanalı Sevündük, Bağdadlı Uzun-Halil, Kalın-dudak Mahmud ve Köprülü Sarı-Şa'ban gibi şahsiyyetler sayılır. «Amasya tarihi» ne göre «bunlardan her birinin idaresinde üçer, beşer bin» âsi asker vardır.

Istanbul hükûmeti bu sırada yahut bundan biraz evvel eski Habeş beylerbeyi Hüseyn Paşa'yı Anadolu müfettişliğine tâyin edip ısyânın bastırılmasına me'mur etmiştir; Amasya eşrâfından Budak Bey'in oğlu olan bu Anadolu müfettişi Türk olduğu için ihtilâlin millî sebeblerini bilerek işe başlamış ve halka zulmeden Devşirmeleri te'dib edip onların yerlerini ihtilâl reislerine vermek suretiyle işi yatıştırmıya çalıştığı için Devşirmeler tarafından aleyhine şikâyetler yağdırılmış, halka zulmettiğinden bahsedilmiş ve hattâ Osmanlı tarihlerinde müdhiş bir zâlim gibi tasvir edilmiştir: Tabiî bu şikâyetlerle tasvirlerin menşei hep Devşirme tezvirâtıdır. Istanbul hükûmeti işte bundan dolayı Karaman mütesellimi, yâni beylerbeyi vekili Mehmet-Çavuş'u Hüseyn Paşa'ya musallat etmiş, Aksaray civârında bir harb olmuş ve Mehmet-Çavuş mağlûb olup Konya'ya kaçmıştır.

Abdülhalim o sırada Urfa'ya hâkimdir : Istanbul hükûmeti bu vaziyet karşısında üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa'yı Anadolu serdârlığına tâyin edince Hüseyn Paşa ihtilâl reisi Abdülhalim'le anlaşıp Urfa'ya çekilmiştir; bu anlaşmanın daha evvel olduğu hakkında da bir rivayet vardır.
Selânikî'nin kaydine göre Hüseyn Paşa «Abdülhalim-Şâh»ın Sadr-ı-a'zamı olmuştur : «Amasya tarihi» ondan evvel «Kalender-oğlu Mehmed»i Vezir-i-a'zam ve «Kayserili Şeyh-Abdürrahim» Efendiyi de «Şeyh-ül-İslâm olmuş gösterir. Gene Selânikî'nin Istanbul'a gelen resmî haberlere istinâden kaydettiğine göre, Abdülhalim âdil bir idare kurmuş ve Osmanlı teşkilâtını andıran bir hükûmet ve ordu teşkilâtı vücuda getirmiştir.

Bu kadar tehlikeli bir vaziyete karşı Anadolu serdârlığına Koca-Sinan Paşazâde Mehmet Paşa gibi her giriştiği muharebeden kaçıp devletin başına büyük felâketler açmış bir korkağın tâyinine hayret etmemek kabil değildir : «Muhannes-ibni-muhannes» ve «menhûs-ibni-menhûs» gibi vasıflarla anılan bu iğrenç devşirme dölünün sebeb olduğu felâketler için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos», «2 Nisan» fıkralarına ve «Serdâr-ı bî-âr» lâkabiyle anılan korkak babasının lekeli şahsiyyeti için de 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız.

Muhannes-Mehmet Paşa'nın serdârlığı Selânikî tarihinin yazma nüshalarından birinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «12 Muharrem» tarihine ve diger birinde de «22 Muharrem = 14 Ağustos Cumartesi» tarihine müsâdif gösterilir. — Yeni serdâr derhal Üsküdar'a geçmişse de, gene ayni menbâa göre Üsküdar karargâhından Safer ibtidâlarında = Ağustos sonlarında hareket etmiştir: Hammer'in Mehmet Paşa'yı Muharrem = Temmuz ayında Urfa'yı muhâsara etmiş göstermesi doğru değildir. — Aşağıda 1600 = 1008 vukuâtının «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına da bakınız).

18 Eylül = 27 Safer, Cumartesi : Ordunun Budin önlerine muvâsalatı.

(Ordu bu gün Budin'in cenubundaki «Gellert = Gürz-İlyas depesi» ne gelmiştir : Orduyla beraber donanmanın da gelmiş olması Budin halkına «tâze can» ver-

miş olduğundan bahsedilir. — Yukarda 1599 = 1007 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasında Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa tarafından Belgrad'da idâm ettirildiğini gördüğümüz eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın hâmisi vaziyetinde bulunan ve hattâ onu o felâketten kurtarmak için Kırım'a kaçırmak istemiş olduğundan bile bahsedilen Gazi-Giray'ın İbrahim Paşa'dan kuşkulanıp «vehme tâbi» olduğu ve hattâ bu seneki sefere iştirâk etmeyip kışlâğından memleketine dönmek iştediği halde bir mesele çıkmasına mani olmak istiyen ümerâsının ısrâriyle Kırım'a gitmeyip Peşte'ye geldiği rivayet edilir: Dâmâd-İbrahim Paşa, Gazi-Giray'ın bu vehmini izâle için kendisine «ağır pîşkeşler» takdim edip «ta'zîm-ü-tevkîr» göstererek pek çok yaltaklanmışsa da bir türlü itimad kazanamamış ve hattâ Hân kendisine emniyet etmediği için otağına gelmediği gibi ara-sıra «at-üstünde» görüştüğü zaman bile hiç yüz vermemiştir: Budin tarafında bulunan Osmanlı ordusuyla Peşte tarafında bulunan Kırım ordusu Tuna'nın iki yakasında işte bu «şeker-âb = şeker-reng» vaziyette karşılanmıştır).

27 Eylül = 7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Serdârın Budin'den Peşte'ye geçişi.

(Bu sırada düşman ordusu Usturgon'un karşısında ve Tuna'nın sol sâhilinde Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri «Parkany» dedir: Osmanlı ordusu işte o hedefe yürümek için karşı yakaya geçmiştir. — Dört günde yapılan bir köprüden ilkönce ordu geçirilmiş ve Serdâr da bu gün geçmiştir).

30 Eylül = 10 Rebî'ül-evvel, Perşenbe : Ordunun Peşte'den «Parkany = Ciğer-delen» e hareketi.

(Serdâr İbrahim Paşa Budin'den Peşte'ye geçince Kırım hânı Gazi-Giray'a «mükemmel at ve raht ve hil'at ve murassa' şemşîr ve sâir in'âmât-ı şâhiyye» göndermişse de hânın kuşkusunu gene izâle edememiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül fıkrasına bakınız. — Peşte'de üç gün kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Şeyh-ül-İslâm ve Muallim-i-Sultânî Hoca-Sa'düddin Efendi'nin ölümü.

(Bâzı menbâlarda ölüm tarihi «12 Rebî'ül-evvel Hamîs» gününe müsâdif gösterilirse de, o sene Rebî'ül-evvelinin 12 si Perşenbe'ye değil, Cumartesi'ne müsâdiftir; gün ismi doğru olduğu takdirde ölüm tarihinin «10 Rebî'ül-evvel = 30 Eylül Perşenbe» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi gün rakamını 12 göstermekle beraber gün ismi zikretmemiştir. — «Hoca Efendi» ve «Koca Hoca Efendi» gibi lâkaplarla anılan Mehmet Sa'düddin Efendi Isfahanlı Hâfız-Cemalüddin oğlu müezzin Hâfız-Mehmed'in torunu ve altı sene kadar Yavuz Sultan Selim'in müsâhipliğinde bulunmuş olan meşhur Hasan-Can'ın oğludur: Yavuzun Çaldıran zaferi üzerine Tebriz'den Istanbul'a sevkedilen İran âlimleriyle san'atkârları arasında sesinin güzelliğiyle meşhur olan müezzin Hâfız-Mehmet'le oğlu Hasan-Can da Osmanlı pâyitahtına gelip yerleşmiş ve Hoca-Sa'düddin dedesiyle babasının işte bu mecburî muhâceretlerinden 22-23 sene sonra 943 = 1536 - 1537 tarihinde Istanbul'da dünyaya gelmiştir: İkinci ciltte 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos» ve «12 Eylül» fıkralarıyla 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. Karamânî-Mehmet ve meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendiler gibi Osmanlı tarihinin en büyük âlimlerinden ders görerek «ulûm-i akliyye ve nakliyye» de zamanının en mühim şehsiyyetlerinden olan Hoca-Sa'düddin Efendi'nin mes-

lek hayâtında parlaması, İkinci Selim devrine tesadüf eden 981 = 1573 senesi Muharrem = Mayıs ayında Mağnisa valisi şehzâde Murad'a muallim tâyin edilmesiyle başlamıştır; İkinci Selim ölüp Üçüncü Murad tahta çıkınca Sa'düddin Efendi İlmiyye mesleğinin o zaman en büyük pâyesi olup «Reîs-ül-Ulemâ» sıfatiyle «azl-ü-nasb» a bile salâhiyyeti olan «Hâce-i-Sultânî» makamına yükselmiş ve hattâ «Müsteşâr-ı umûr-i mülk-ü-millet» ve mahrem-i esrâr-ı masâlih-i saltanat» sayılacak kadar nüfuz sâhibi olmuştur: 1574 = 985 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız; «Hâce = Hoca» lâkabiyle şöhret bulması işte bundandır. Sa'düddin Efendi Üçüncü Mehmed'in cülûsunda mevkiini muhafaza etmiştir: Bunun sebebi, yeni pâdişahın cülûsundan evvel bulunduğu Mağnisa valiliğinde hocası olan Akhisarlı-Nevâlî Efendi'nin talebesine saltanat mjüdesi gelmeden «iki gün evvel» ölmüş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in tarihe akseden büyük hizmetleri de Üçüncü Mehmet devrindedir; meselâ Eğri seferindeki Haç-ova meydan muharebesi Hoca Efendi'nin en tehlikeli anlarda gösterdiği metânetle pâdişaha telkin ettiği cesâret sâyesinde kazanılmıştır: Yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «23 ve 26 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Eğri seferinden Istanbul'a avdet edilirken bir takım siyasî sebeblerle azledilmiş olan Hoca'nın bu yegâne menkûbiyyet devri 1596 = 1005 senesi 5 Kanunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir perşenbe gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 27 gün sürdükten sonra, 1598 = 1006 senesi 1 Nisan = 24 Şa'ban Çarşanba günü Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine hem Şeyh-ül-İslâm, hem Hâce-i-Sultânî olmak suretiyle eskisinden daha parlak bir vaziyete gelmiş, İlmiyye mesleğinin en yüksek makamlarını cem'ettiği için «Câmi'-ür-riyâseteyn» diye anılmıya başlamış ve bu son ikbâli de o tarihten bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 1 gün sürdükten sonra ölümüyle nihayet bulmuştur. Hoca-Sa'düddin Ayasofya câmiinde Üçüncü Murad'ın rûhuna ithâf edilecek bir Mevlide gitmek için hazırlanırken füc'eten ölmüş gösterildiğine göre, her halde bir kalb krizine kurban gitmiş olması lâzımgelir: Selânikî'nin «Zât-ül-cenb» den bahsetmesinde bir zühûl olsa gerektir. Sa'düddin Efendi Hicrî takvim hesabiyle 65 yaşında ölmüş gösterilirse de, Milâdî takvim hesabiyle hakikî yaşı ancak 62 - 63 tutmaktadır.

Hoca Efendi'nin beş oğlu olmuştur: Bunların Mehmet ve Es'ad ismindeki en büyükleri sırayla Şeyh-ül-İslâm olmuş, ortancaları olan Müderris Mes'ûd Efendi babasından evvel ölmüş, en küçükleri olan Abd-ül-Aziz ve Sâlih Efendiler de Kadı-askerliğe = Kazaskerliğe kadar yükselmişlerdir. — Hoca-Sa'düddin Efendi'nin tabutunu hayatta kalan dört oğlu taşımış, cenâze namazı Fâtih câmiinde halefi Sun'Ullâh Efendi veyahut meşhur Şeyh Mahmud Hüdâyî Efendi tarafından kıldırılmış ve oradan da Eyüb'e götürülüp kendi mescidinin yanına defnedilmiştir. Sa'düddin Efendi'nin en meşhur eseri, Osman-Gazi devrinden başlayıp Yavuz'un vefâtiyle nihayet bulan «Tâc-üt-tevârîh»idir: «Hoca tarihi» diye anılan ve çok mustalah bir lisanla yazılmış olan bu kıymetli eserin bâzı kısımları Garp dillerine de terceme edilmiştir. Küçük bir risâleden ibaret olan «Selimnâme»sinin kıymeti de Yavuz'un nedîmi olan babası Hasan-Can'ın ifâdelerine istinâden yazılmış olmasındandır. Bunlardan başka «Molla Lârî» nin «Mir'âtül-edvâr» ını da Acemceden Türkçeye terceme etmiştir. Hoca Efendi'nin dinî mevzûlara ait bir kaç eseriyle «elsine-i selâsede eş'ârı» da vardır; zâten Hoca'nın nesri hemen hep şiirle karışır: Bilhassa «Tâc-üt-tevârîh» deki şiirler, ağdalı bir inşâ ile nakledilen vukuâtın âdetâ destanlaşması demektir. — Sa'düddin Efendi'nin hattatlığı da vardır: Bilhassa sülüs, nesih ve ta'likde çok kuvvetli olduğundan bahsedilir).

11 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: «Waitzen = Vaç» da ilk sulh müzakeresi.

(Avusturyalıların mürâcaatları üzerine yapılan sulh müzâkeresine Serdâr-ı-Ekrem nâmına Sadâret-kethudâsı Mehmed Ağa ile Diyarbekir valisi Murad Pa-

şa, Kırım hânı Gazi-Giray nâmına da onun Ahmed Ağa ismindeki elçisi gönderilmiş, 2 - 3 gün sürdüğünden bahsedilen bu ilk sulh müzâkeresi neticesiz kalmış ve hattâ düşmanın Uyvar üzerine yapılması muhtemel bir Türk akınını geciktirmek için başvurduğu bir oyalama siyasetinden ibaret sayılmıştır).

13 Teşrinievvel = 23 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: «Parkany = Ciğerdelen» de ikinci sulh müzâkeresi.

(Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri «Parkany» kalesi Tuna'nın sol sâhilinde ve Usturgon'un karşısında bulunduğu için, Osmanlı ordusu yaklaşırken düşman ordusu buradan karşı yakaya geçip aradaki köprüyü yıkmış ve bir taraftan da tekrar sulh müzakeresi için müracaatte bulunmuştur : Bu sefer rehineler teâti edildikten sonra gene ayni murahhaslar gönderilip tekrar müzakereye girişilmişse de düşmanın «Usturgon'a bedel Eğri virilmek» şartı kabul edilmediği için, bir iki gün süren bu ikinci teşebbüs de neticesiz kalmış ve nihayet rehîneler mütekabilen iâde edilmiştir. — Bu vaziyet üzerine düşman ordusu oradan Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» üzerine çekilmiştir).

14 Teşrinievvel = 24 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Düşman topraklarına akın hareketi.

(Bu sefer mevsiminin «Tahrîb-i diyâr-ı küffâr» ile geçirilmesi emredilmiş olduğu için, Tatar atlıları büyük bir akın hareketine gönderilmişse de, yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh müzâkereleri düşmana vakit kazandırıp tedbir ittihâzına sebeb olduğu için Akıncıların bu tarihten bir iki gün sonra getirdikleri esirlerle ganîmetler umulduğu kadar mühim bir yekûn tutmamıştır : Aşağıki fıkraya da bakınız).

16 Teşrinievvel = 26 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Uyvar önlerine muvâsalatı.

(Almanların «Neuhausel» dedikleri «Ujvar/Ersek-Ujvar» şehri Neitra nehri üzerinde ve ayni isimdeki şehrin 37 kilometre cenubundadır. — Yukarıki fıkrada bahsi geçen akıncılar işte burada orduya iltihak etmişlerdir. — Mevsim çok ilerlemiş ve düşman ordusu da savuşmuş olduğu için, artık kışlaklara çekilmek üzere avdet kararı verilmiştir. — Bâzı menbâlarda ordunun Uyvar'a muvâsalatı «5 Rebî'ül-âhir = 25 Teşrinievvel Pazartesi» tarihine müsâdif gösterilirse de, burada en kuvvetli rivayet esas ittihâz edilmiştir).

18 Teşrinievvel = 28 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Ordunun Uyvar önlerinden avdeti.

(Burada yalnız iki gün kalınmıştır).

26 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-âhir, Salı : Ordunun Peşte'ye muvâsalatı..

(Burada Budin ve Peşte kaleleri tahkim edilmiş ve her ihtimâle karşı bu kalelere erzak doldurulmuştur).

3 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Kırım hânı Gazi Giray'ın memleketine avdeti.

(Serdâr-ı-Ekrem hânın memleketine dönmeyip cephede kışlaması için çok ısrar etmişse de dinletememiş, Gazi-Giray :

— Asker-i Tâtârun min-ba'din karâra mecâlleri muhâldür!
gibi sert bir cevapla iktifâ edip İbrahim Paşa'ya hiç yüz vermemiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni = 29 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Âsi Eflak voyvodası Mihail'in orduya elçi gönderip itâatini arzetmesi.

(Papalık makamının teşvikiyle Türklere karşı kurulmuş olan «Ligue-Sainte = Mukaddes-İttifak» a girdiklerini 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz âsi voyvodalar bu sırada birbirine düşmüş bir haldedir : Bunlardan Erdel = Transylvania voyvodası Bathory ölkesini Almanya imparatoruna sattıktan sonra nâdim olduğu için Osmanlılardan yardım istemiş ve Eflak voyvodası Mihai Viteazul da fırsattan istifade ederek işte bu sırada Erdel'i istilâ ettikten başka Boğdan'ı da istilâya karar vermiştir. Mihai = Mihail'in Erdel muvaffakıyetini bildirerek Osmanlılardan affini istirham edip itâat eder gibi görünmesi işte bu vaziyetle alâkadardır : Vahşetleriyle şöhret bulan bu âsi voyvodanın böyle davranmaktan maksadı, Boğdan'ı istilâ ederken Türk cephesinden emin olmaktır : Mihai ertesi sene bu maksadına da erip Erdel'den sonra Boğdan'a da hâkim olmuş, bu suretle şimdiki Rumanya arâzisini hemen tamamiyle zaptedip üç voyvodalığı birleştirmiye muvaffak olarak «Eflâk, Boğdan ve Erdel hükümdarı» ünvânını takındıktan başka Macaristan ve Lehistan krallıklarına da göz dikmişse de, bir sene sonra Avusturyalılar tarafından öldürüldüğü için, bu muvakkat birlik tekrar bozulmuştur).

26 Teşrinisâni = 8 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı ve «Heiduk = Haydut» ların imhâsı.

(Umumiyetle «7 Cumâda-l-ûlâ» tarihinden bahsedilirse de, gün ismi «Cum'a» gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 8 inci Cuma gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Belgrad'da Anadolu askeri memleketlerine gönderilmiş ve Rumeli askeri de kışlaklara dağıtılmıştır. — Serdâr İbrahim Paşa'nın bu seferinde gösterdiği «zabt-u-rabt» Osmanlı tarihlerinde çok medhedilir; bilhassa Peçevî kendi gördüklerini anlattığı için bu hususta me'haz ittihâz edilmiştir : Paşa'nın en mühim tedbiri Hıristiyan ahâliye iyi muâmele edip ihsanlarıyla hepsinin kalbini kazanmış olmasında gösterilir; İbrahim Paşa bunlara bayraklar dağıtıp bölükler teşkil ederek «Drava nehrinün mânevrâsında» ki sancakları «otuz yıldan ziyâde» bir zamandanberi kasıp kavuran «Heiduks/Heiduques» denilen haydutlara karşı sevketmiştir. Seleflerinin aczinden dolayı «köyden köye kimse çıkamaz» şeklinde tasvir edilen bir vaziyet hâsıl olduğundan ve bilhassa «ol eşkıyâ tasallutundan yanmaduk ve gaaret ve esîr olmaduk Budin'den Belgrad'a varınca bir palanga ve kal'a kalmamış» olduğundan bahsedilir. İşte bu müdhiş âsâyişsizliğe hıristiyan milis kuvvetleriyle nihayet veren İbrahim Paşa, Kanunî devrinin adâlet günlerini hatırlatan bir takayyüd göstererek reâyâ tarlalarına ve bilhassa askerin reâyâdan parasız bir habbe bile almasına imkân vermediği için, etraftaki hıristiyan devletlerinin tebaalarını bile Osmanlı idaresine imrendirmiştir. İşte bu tarihten itibaren Heiduks = Haydutların artık tamamiyle kökleri kesilmiş olduğundan bahsedilir).

2 Kânunuevvel = 14 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Gürcistan'da esir edilen Karthli kralı Birinci Swimon = Simon'un Istanbul'a getirilip Yedikule-zındanına atılması.

(Osmanlı menbâlarında «Simon-ı lâîn» ve «Luvarsab-oğlu Simon-i Gürcî» diye anılan Swimon Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğludur; evvelce İran'da mahbusken Osmanlıların Gürcistan istilâsı üzerine Safavîler tarafından salıverilip memleketine gelmiş ve bu küçük krallığın Tiflis'den sonra ikinci şehri olan Gori kalesini eline geçirip Safavî himâyesinde Osmanlılara karşı mücâdeleye başlamıştır. Üçüncü Murad devrinde Şark serdârı Ferhad Paşa Gori'yi istirdâd etmişse de, Brosset'nin neşrettiği anonim Gürcü vakayi'nâmesine göre Simon iste bu 1599 senesi içinde dokuz aylık bir muhâsaradan sonra Gori kalesini ikinci defa olarak eline geçirmiş olduğu için Tebriz muhâfızlığında bulunan Van beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa serdâr tâyin edilerek üzerine sevkedilmiştir. Şiddetli bir muharebe olmuş, Selânikî'ye göre harb esnâsında eski Gence beylerbeyi Ali Paşa Simon'u yaralayıp atından düşürerek esir almış ve Gürcistan vakayi'nâmesine göre de kralın atı Osmanlı hizmetinde bulunan «Thoula-Chwili» isminde bir Gürcü beyi tarafından vurulduğu için Simon Türklerin eline düşmüştür: Bu haber 6 Cumâda-l-ûlâ = 24 Teşrinisâni Çarşanba günü Istanbul'a gelmiş ve 14 Cumâda-l-ûlâ = 2 Kânunuevvel Perşenbe günü de kral Simon bir çok Gürcü kelleleri ve esirleriyle beraber getirilip Yedi-kule zındanına atılmıştır. Selânikî'nin kaydine göre Simon bu gün gemiden denize atılıp intihar etmek istediği için bağlanarak zabtedilmiştir. — Bir müddet sonra ihtidâ etmiş olan Simon'un Naîmâ tarihindeki şu Türkçe rübâîsi edebî kültürünün çok kuvvetli olduğunu göstermektedir:

Gaaret-zede-î çarh-ı sitemkâr oldum
Halkun gözüne ânun için hâr oldum
Ger gitdi isê esb-ü-şütür bâriyle
Bârîye şükürler ki sebükbâr oldum

«Bayburdlu-Osman» ın «Mir'ât-ı cihân» ında bir Türk şâirinin bu rübâîye şöyle bir mukabelesi vardır:

Bilmezük ilê azîz iken hâr oldun
Âzâde iken bende giriftâr oldun
Bir kullesini almağ ilê (Gôri) nün
Gör şimdi Yedi-kullede dizdâr oldun

Naîmâ'da bu cevabın yalnız son beyti vardır. — Simon'un bundan evvelki mâcerâları için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» ve 1587 = 995 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1600 = 1008

7 Şubat = 22 Receb, Pazartesi: Eski Anadolu müfettişi Hüseyn Paşa'nın fecî âkıbeti.

Istanbul'daki devşirme idaresine karşı Anadolu'da ısyan ve «Halim-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân etmiş olan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» e Sadr-ı-a'zam olduğundan bahsedilen Hüseyn Paşa için yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gene ayni fıkrada gördüğümüz gibi Anadolu serdârı sıfatiyle bu büyük «Celâlî» hareketinin tenkiline me'mur olan üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa ayni senenin Safer ibtidâlarında = Ağustos sonla-

rında Üsküdar'dan hareket edip âsilerin pâyıtaht ittihâz ettikleri Urfa kalesini muhâsara etmiş ve uzun süren bu muhâsarada Kara-Yazıcı «Tüfeng-endâzlara kurşun bulamayup guruşları eridüp funduk dökdürmüş, ol dahî dükenüp» nihayet bir uzlaşma şekli bulmak mecburiyetinde kalmıştır : Bu uzlaşmanın en mühim esasları Kara-Yazıcı'nın ısyândan vazgeçip istîmân etmesi, kendisine bir sancakbeyliği tevcih edilmesi ve «Hüseyn Paşa'yı fedâ idüp kal'adan aşağı» iple sarkıtmasıdır! «Amasya tarihi»ne göre Kara-Yazıcı'nın Hüseyn Paşa'yı Osmanlı ordusuna teslim etmesinin sebebi, onun kendisinden daha mühim bir şahsiyyet olmak itibariyle ihtilâl hareketinin başına geçip kendisini gölgede bırakmak ihtimâlinden endişe etmesidir. Kara-Yazıcı'ya Amasya ve diger bir rivayete göre de Antep sancağı tevcih edilmiştir. Fakat Anadolu ısyânı bununla nihayet bulmuş değildir : Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız.

Zavallı Hüseyn Paşa Urfa karargâhından Istanbul'a sevkedilmiş ve o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin verdiği fecî tafsilâta göre bir eliyle bir ayağı balta tersiyle kırıldıktan ve ensesinin derisi yüzülüp içine mum sokulduktan sonra bir at üstünde ' dolaştırılıp teşhir edileerk Odun-kapusu'na götürülüp Naîmâ'nın tâbiriyle «İbret içün çengâle urulmuş» tur! Bu tâlihsiz Türkün bütün günâhı Anadolu'da Devşirme mezâlimine karşı gelmiş olmasıdır).

1 Nisan = 17 Ramazan, Cumartesi : «Esther Kira» nın idâmı.

(Soy-adının «Kira» ve «Kera» imlâlarına tesâdüf edilen bu «Yahûdiyye-i acûze» Kanunî devrindenberi Osmanlı sarayına hulûl etmiş ve gittikçe nüfuzu artarak bir çok para dalavereleriyle siyaset dolapları çevirmiş entrikacı bir kocakarıdır. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in «Sadef-i dürr-i Hilâfet» denilen Venedikli anası Safiyye-Sultan'ın «râbıta-i irtişâsı» olmuş ve hattâ :

«Umûr-i külliyyeye karışup nice meşâhîre mansıb alıverüp rüşvete imâle ile iç halkını ızlâl ve umûr-i âlemi pür-ihtilâl»

etmiş olmakla meşhurdur. Muazzam bir servet yapan Kira'nın Istanbul gümrüğünü iltizâma aldığından ve mukabilinde kalp akça verdiğinden bahsedilir : İşte bu mağşuş akçaların Sipâhilere tevzii nihayet bunların ısyâniyle neticelenmiştir. Âsiler bu sabah erkenden Sadâret-Kaymakamı Halil Paşa'dan Yahudi karısının kendilerine teslimini istemişler ve o da hemen kocakarıyı buldurup huzuruna celbederken «Dîvânhâne nerdübânundan» çıktığını gören Sipâhîler kadına «hançer üşürüp» parçalamışlardır. Umumiyetle oğullarıyla beraber parçalandığından bahsedilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî'nin rivayetine nazaran onlar ertesi gün bulunup idâm edilmişlerdir. Cesedleri bir kaç gün At-meydanında bırakılmıştır; Selânikî nihayet yakıldıklarını anlatır :

«Melâînün cîfeleri bir kaç gün At-meydanında tu'me-i kilâb olmuş iken râyiha-i murdarlarından Muslümanlar müteezzi oluyorlar deyü kaldurmağa izn oldukda Mehter-hâne-i-Âmire'de hidmet akçası hakkın iden Sipâh tâifesi odun getürüp lâşe-i murdârların dahî ihrak-bi-n-nâr eylediler».

Kira'nın küçük oğlu ihtidâ ederek canını kurtarmıştır : Genc-Osman devrinde torunlarına verilen bir fermana göre Esther Kira da ihtidâ edip «Fatma» ismini almışsa da hayrını görememiştir).

7 Nisan = 23 Ramazan, Cuma : Bâkî'nin ölümü.

(Osmanlı-Türklüğünün en parlak devri olan 16 ncı asırda Yavuz ve Kanunî gibi büyük pâdişahlar, Barbaros ve Turgud gibi şanlı denizciler, Zenbilli-Ali Efendi ve Kemal-Paşa-zâde ile Ebussuûd Efendi gibi âlimler, Koca-Sinan ve Davud Ağa gibi mi'marlar, Selânikî ve Peçevî ile Hoca-Sa'düddin gibi müverrihler sıralanırken Dîvan şi'rinde de Fuzûlî'den sonra Bâkî gibi büyük dâhiler yetişmiştir. Istanbul'da dünyaya gelen Bâkî'nin 933 = 1526 — 1527 tarihine te-

sadüf eden doğumuyla Irak'da vefat eden Fuzûlî'nin 963 = 1555 — 1556 tarihindeki ölümü arasında 29 - 30 sene geçmiştir: Yâni Fuzûlî öldüğü zaman Bâkî 29 - 30 yaşlarındadır. Kanunî devrinde doğup Üçüncü Mehmet devrinde ölen Bâkî Efendi, ikisinin arasındaki İkinci Selim ve Üçüncü Murad zamanları da dâhil olmak üzere dört pâdişah devrinde yaşadığı için, Osmanlı imparatorluğunun en parlak günlerini görmüş demektir.

Göbek-adının «Mahmud» olduğu rivayet edilir; fakat bu rivayet kat'î değildir: Çünkü kendisiyle tanışıp görüşmüş olan Nev'î-zâde Atâyî bile «Şakaayık» zeylinde:

«İsm-i şerîfleri Mahmûd olmak mesmû'dur»

diye şüpheli bir ifâde kullanmakta ve büyük şâirin «Abdülbâkî» imzâsını kullanmakta olduğunu daha kat'î bir lisanla söylemektedir. Fâtih câmii müezzinlerinden fakir bir zâtin oğlu olduğu için çocukluğunda saraç çıraklığına verilmişse de, o büyük asrın ilme verdiği kıymet bu çocuğu babasının haberi olmadan tahsile sevketmiş ve Karamânî-zâde ile Kadı-zâde gibi meşhur âlimlerden ders alan Bâkî, İlmiyye mesleğine intisâb ederek muhtelif müderrisliklerle Haleb, Mekke ve Medîne Kadılıklarında, iki defa Istanbul Kadılığında, iki defa Anadolu ve nihayet üç defa da Rumeli Kadı-askerliklerinde/Kazaskerliklerinde bulunmuştur. En büyük emeli Şeyh-ül-İslâmlık olduğu ve hattâ Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa kendisini üç defa inha ettiği halde, üçüncü Mehmet Hoca-Sa'düddin Efendi'yi tercih ettiği için zavallı Bâkî bu son murâdına eremeden ölmüştür: Yukarda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız.

Cenâze merâsimi ölümünün ertesi günü yapılmış, cenâze namazını Fâtih câmiinde Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi kıldırmış ve merhumun şu hazin beytini okuyarak her kesi ağlatmıştır:

Kadrini sang-i-musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlıyanlar karşuna yâran saf saf

Osmanlı «lisân-ı nazm» ında müceddid sayılan Bâkî'nin en kuvvetli cephesi mersiyecilikte gösterilebilir: Bilhassa meşhur Kanunî mersiyesi, On-altıncı asırdaki Türk azametini ebediyyete nakleden bir âbide demektir.

»Sultân-üş-şuarâ» ünvânını alan Bâkî'nin dîvânı eski ve yeni yazılarla iki defa basılmıştır: Merhum Sadeddin Nüzhet'in neşrettiği yeni yazılı ve mukayeseli nüsha eskisinden daha tam ve daha doğrudur. Bâkî dîvânının Hammer tarafından yapılmış bir Almanca tercemesi de vardır. Bundan başka Bâkî Efendi'nin dinî mevzûlara âid Arapçadan Türkçeye bâzı tercemeleriyle te'lifleri de vardır. Milâdî takvim hesabiyle Bâkî 73 - 74 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Edirne-kapusu hâricindeki kabristanda ve yol üzerindedir).

25 Nisan = 11 Şevvâl, Salı: Anadolu'daki «Celâlî» hareketine karşı Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'nın serdârlığı ve altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın ser-askerliği.

(Istanbul'un dönmeler ve devşirmeler idaresine karşı Anadolu'da çıkan isyan hareketiyle bu tehlikeli hareketin başında bulunan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» in «Halîm-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilânı için yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına ve isyânın tenkiline me'mur edilen Muhannes-Mehmet Paşa'nın Kara-Yazıcı ile uzlaşarak ona bir sancak tevcihi suretiyle meselenin muvakkaten tesviyesi için de yukarda bu sene vukuâtının «7 Şubat» fıkrasına bakınız. İşte bu uzlaşmaya itimâd edip Urfa kalesinden çıkan Kara-Yazıcı, kendisine tevcih edildiğinden bahsedilen Antep yahut Amasya sancağına giderken ahitnâme hilâfına olarak Serdâr Mehmet Paşa'nın taarruzuna uğramış, şiddetli muharebelere girişip ilk müsâdemede gaalib geldikten sonra Divrik civârındaki «Cehennem-deresi» nde mağlûb olarak Sıvas taraflarında dağlara çekilmiştir: Bu suretle Muhannes'in ahitnâmeye ihâneti Anadolu'yu yeniden kana bulamakla neticelenmiş demektir. İşte bu sıralarda Avusturya seferine iştirâk

için Istanbul'a gelmiş olan Sıvas beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşa Kara-Yazıcı'nın bu ikinci ısyânına Serdâr Mehmet Paşa'nın sebeb olduğunu ve Kara-Yazıcı'nın «umûr-i muazzamada istihdâma lâyık kimesne» olduğunu hükûmet erkânına anlattığı ve Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin Anadolu'da kadılık eden yeğeni de amcasına o meâlde mektuplar yazdığı için ihtilâl reisi tekrar affolunup Çorum beyliğine tâyin edilmiş ve serdâr Mehmet Paşa da azledilip Istanbul'a çağırılmıştır. Fakat buna rağmen Kara-Yazıcı'nın «dalâl-i kadîminde musırr» olduğundan bahsedilir: Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın serdârlığa ve altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın da ser-askerliğe tâyini işte bu vaziyet üzerinedir.

Hasan Paşa'nın Bağdad'dan Anadolu'ya gelmesi geciktiği takdirde, İbrahim Paşa'nın kendi kuvvetleriyle harekete geçip Kara-Yazıcı ile kardeşi Deli-Hasan'ı «her ne hâl ile mümkünse ele getürmesi» de emredilmiştir : Aşağıda 1600 = 1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız).

22 Haziran = 10 Zülhicce, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad kışlağından çıkışı.

(Uyvar seferinden Belgrad kışlağına avdetini yukarda 1599 = 1088 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa kış mevsimini geçirdikten sonra bu gün şehirden «sahrâya çıkup» 53 gün son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddet zarfında Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa ile Istanbul'dan Yeniçeri, Topçu ve Cebeci kuvvetleri gelmiş olduğu gibi, Kırım hânı Gazi-Giray da bir kaç bin Tatar askeri göndermiştir).

1600 = 1009

14 Ağustos = 3 Safer, Pazartesi: Ordunun Belgrad'dan Kanije seferine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «Muharrem evâhiri = Ağustos ibtidâları»ndan bahsedilir. İlk hedef Usturgon = Gran olduğu halde sonradan bir harb meclisi akdedilerek Kanije fethi tercih edilmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız).

22 Ağustos = 11 Safer, Salı : Essek = Eszek harb meclisinin kararı.

(Pécs = Peçuy şehrinde oturan eski Budin beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa oradan kalkıp maiyyetindeki askerle Baranyavar civârında bir düşman kuvvetini imhâ ettikten sonra Essek önlerinde orduya iltihâk etmiş, İbrahim Paşa'dan pek çok teveccüh ve iltifat görmüş ve bu gün toplanan harb meclisine iştirâk ederek Usturgon yerine Kanije kalesinin tercih edilmesini ve düşman eline düşmüş olan «Babocsa = Bobofca» kalesi de istirdâd edildiği takdirde Budin yolunun emniyyeti te'min edilmiş olacağını söylemiş ve işte bu mülâhazadan dolayı Usturgon'dan vazgeçilip Kanije üzerine hareket kararı verilmiştir. — Gene burada Eflak voyvodası Mihai Viteazul'dan bir elçi ile haraç gelmiş ve Istanbul'a gönderilmiştir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 25 Safer, Salı : «Babocsa = Babofca» kalesinin teslim alınması.

(Drava boylarında bulunan bu kalenin ilk fethi için ikinci ciltte 1566 = 974

vukuâtının «29/30 Eylül» fıkrasına bakınız. Sonradan Avusturyalıların eline geçen bu mühim mevki bu sefer üç gün muhâsaradan sonra «vîre ile» işgal edilmiştir. — Yukarıki fıkrada orduya iltihâkını gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa buradan Budin muhâfızlığına gönderilmiş ve Budin muhâfazasında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa da oradan kalkıp orduya gelirken yolda Bolondwar kalesiyle Osmanlı menbâlarında yanlış olarak «Lâve» imlâsiyle bahsedilen Lak palankasını zabtetmiştir).

10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel, Pazar : Ordunun Kanije önlerine gelişi.

(Kanije sahrâsına ordu kurulmuş ve iki gün meterisler hazırlanıp toplar yerleştirilmekle uğraşılmıştır).

12 Eylül = 3 Rebî'ül-evvel, Salı: Kanije muhâsarası.

(Osmanlıların «Kanije/Kanice» Macarların «Nagy-Kanisza» ve Almanların da «Gross-Kanisa» dedikleri bu müstahkem mevki ayni isimdeki nehrin üstündedir : Kale muhâfızlığında «Georges Paradeiser» isminde bir kumandan vardır. — Etrâfı kâmilen bataklık olduğu için muhâsarası çok güç olmuş ve bilhassa lâğım açılamamıştır. Hasırlar döşenerek kale dibine kadar yollar yapıldığından ve bu hasırların her gün değiştirildiğinden bahsedilir. Şimdiye kadar hiç bir muhâsarada bu kadar eziyet çekilmediği hakkında bile bir rivayet vardır. — Bu meşhur kalenin Kanunî devrine tesadüf eden ilk fethi için ikinci ciltte 1532 = 938 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kanije'nin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Eylül = 14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Kayseri zaferi.

(Yukarda 1600 = 1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Anadolu ısyânının tenkiline me'mur edildiğini gördüğümüz altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa, Kara-Yazıcı'nın 20 bin kişilik ordusuyla Kayseri ovasında karşılaşmış, İbrahim Paşa'nın ordusu bozulup «on beş kadar şorbacı ve bin neferden ziyâde Yeniçeri» maktul düşmüş ve Hacı Paşa güçlükle kaçabildiği Kayseri kalesine kapanabilmişse de dışarda kalan askerleri kâmilen kılıçtan geçirilmiştir. Kara-Yazıcı'nın saltanatını işte bu muvaffakıyet üzerine ilân ettiği hakkında da bir rivayet vardır; hattâ bâzı menbâlarda şöyle bir «Hükm-i-Şerîf» ine bile tesadüf edilir : «Kayseriyye sâkinlerinden işbu hâmil-i Hükm-i-Şerîf Mehmet nâm kimesne Osmâniyân tarafından bi-inâyet-İllâhi-Teâlâ münhezim olan serdâr Hacı İbrahim Paşa muhârebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâs ile itâat itmeğle cemî' tekâlîf-ü-rüsûmdan mutlak muâf eyledüm ve eline bu hükm-i Hümâyûnu virdüm ve buyurdum ki inşâallâhu-Teâlâ dest-i Osmâniyân bu taraflardan bi-l-külliyye munkatı' olup saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrer ve mukadder oldukda tarafumdan ta'yîn olunan ümerâ bu hükm mucibince mezbûru muâf-u-müsellem dutup rüsûm-u-tekâlîfden bir nesne teklif itmiyeler. Her kim bu hükme itâat eylemezse cezâsı virilüp ve bu Hükm-i-Şerîfimi elinde ibkaa idüp mazmûn-ı Hümâyûnu ile amel eyliyeler, şöyle bileler. Tahrîren fî evâsıtı Rebî'-ül-evvel sene tis'a ba'd-el-elf».

Tabiî bu vaziyette Anadolu'nun artık Osmanlılardan ayrılmak tehlikesi bile baş göstermiş demektir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» ve 1600 = 1008 vukuâtının da «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına bakınız).

24 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Pazar : Kanije barut deposunun infilâkı.

(İçinde bin kantar barutla bir çok cephâne bulunan depo bu gün kuşluk vakti kaledeki Türk esirleri tarafından ateşlenerek 170 kadın ve çocuk esirle beraber berhavâ olmuş, müdâfiler de bir çok telefâta uğramış, iki kule ile bir takım binâlar yıkılmış ve mahsurlar barutsuz kaldıkları için top yerine ara sıra tüfek atmakla iktifâya mecbur olmuşlardır).

7/8 Teşrinievvel = 28/29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi : Kanije kalesini kurtarmıya gelen düşman ordusunun «Tabur bağlaması».

(Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gördüğümüz muhâsara başlarken varoşta bulunan ahâli kaleye çekilmiş ve varoş yakılmış olduğu gibi, barut deposunun yukarıki fıkrada gördüğümüz infilâkıyle Türk bombardmanı kaleyi de yangın yerine çevirdiği için çok müşkil bir vaziyette kalan mahsurların Viyana'dan imdad istedikleri rivayet edilir : Osmanlı menbâlarında 100 topla mücehhez 40 - 60 bin ve Garp menbâlarında 20 bin mevcutlu gösterilen bu imdad ordusunun başında Lorraine hânedânından Mercoeur dukası Philippe Emmanuel isminde bir Fransız asilzâdesi vardır : Fransa'daki dâhilî mücâdelelerden osanmış olan bu prensin bir mıkdar askeriyle imparatorluk hizmetine girmiş olduğu rivayet edilir. — «Tabur/Istabur» kurmuş olan bu karışık Fransız - Alman ordusuna karşı girişilen en şiddetli muharebeler 10 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-âhir Salı ve 12 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günlerine müsâdiftir : Artık tamamiyle bozulmuş ve devletin başında bir gaile hâline gelmiş olan Yeniçeriler bu muharebelerde kaçmaktan başka bir şey yapamamışlar ve hattâ bir gün «çadırlardan baş gösterememişler» dir! Buna rağmen Anadolu ve Rumeli askeri düşmanın kaleye cephâne ve asker idhâli teşebbüsüne mâni olmuş ve Tatar akıncıları da erzak kollarını vurmuş olduğu için 13/14 Teşrinievvel = 4/5 Rebî'ül-âhir Cuma-Cumartesi gecesi düşman ordusu ric'ate mecbur olmuş ve tâkip hareketleriyle telefâta uğratılmıştır).

22 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-âhir, Pazar : Kanije kalesinin «vire ile» teslim alınması.

(İmdad ordusu hiç bir yardımda bulunmadan kaçmış ve yukarda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz infilâktan itibaren de barutsuz kalmış olan mahsurlar Türk muhâsarasının şiddetle devamı ve bilhassa ordunun «yörüyüş» denilen umumî hücuma hazırlanmakta olması karşısında artık daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını görerek bu gün sabaha karşı «kal'a kapusu üzerine vire sancağı diküp emân sadâsını ayyuka çıkarmışlar»dır : Teslim şartları aynen tatbik edilmiş, 76 kale topunu Türk ordusuna bırakan mağlûplar şahsî eşyâlarıyla çıkıp hiç bir taarruza uğramadan memleketlerine çekilmişler ve hattâ Hammer'in tâbiriyle tavuk kafesleriyle çocuk beşiklerini bile develere yükleyip Türk askerinin muhâfazası altında yolcu edilmişler ve çok «dostâne» muâmele görmüşlerdir. — Kanije muhâsarası bu senenin 12 Eylül = 3 Rebî'ül-evvel Salı gününden itibaren tam 40 gün sürdükten sonra işte bu 41 inci gün teslim alınmıştır : Bâzı menbâlarda 43 ve 44 gün sürmüş gösterilmesi ordunun 10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine muvâsalat tarihine göredir; muhâsara, muvasalattan iki gün sonradır. — Bâzı Garp menbâlarında Kanije fethini «19 Teşrinievvel = 10 Rebî'ül-âhir Perşenbe» gününe müsâdif gösteren rivayet yanlıştır. — Kanije'nin fethi üzerine o civârda bulunan ve

Osmanlı menbâlarında «Berzence» denilen «Berzencze» kalesiyle diger bâzı küçük kalelerin de kendiliklerinden teslim oldukları rivayet edilir. — Kanije şehri yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilip beylerbeyliğine Köstendil sancak-beyi Alaca-illi/Alaca-etli Arnavut Hasan Paşa tâyin edilmiş ve Szigetvar, Eszek = Osek, Siklos = Şikloş ve Pécs = Peçuy sancakları da «arpalık» olarak bu yeni beylerbeyliğine ilhak edilmiştir : Budin beylerbeyi meşhur Tiryâki-Hasan Paşa'nın da gene bu sırada Kanije muhâfızlığına tâyin edilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır : Fakat Tiryâki-Hasan Paşa'nın daha sonra Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa Belgrad kışlağına çekildiği zaman Budin'den orduya gidip kendisini Kanije beylerbeyliğine ve Budin defterdarı Mangır-kuşu Mehmed Efendi'yi de Budin valiliğine tâyin ettirmiş olduğu hakkındaki rivayet daha doğrudur. — Kanije kalesi tahkim edilmiş, mecmûu 4 - 5 bin kadar askerle bir mıkdar erzak ve mühimmat bırakılmıştır. — Burada bir hafta içinde yeni bir câmi yapılıp eski Osmanlı âdeti vechile Cuma-namazı işte bu fetih timsâli olan câmide kılınmıştır. — Kanije fethi için bir çok tarih mısrâları söylenmiştir; en güzeli Âlî'nin şu mısrâıdır :

Fetholup kal'a bozuldû tâbur

Istanbul'a müjde gidince üç gün üç gece şenlik yapılmış ve her tarafta da şenlikler yapılması emredilmiştir).

3 Teşrinisâni = 25 Rebî'ül-âhir, Cuma : Ordunun Kanije'den hareketi.

(Bu senenin 10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine gelen ordu burada tam 1 ay, 23 gün yahut 54 gün kaldıktan sonra bu gün Belgrad'a hareket edilmiştir. Bu hareket, Kanije'nin fethinden itibaren 13 üncü güne tesadüf etmektedir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi «26 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir. — Eszek = Osek konağında asker kışlaklara dağıtılmış Anadolu kıt'aları Banyaluka'ya, Rumeli askerleri Prizrin'e gönderilmiş ve Serdâr-ı-Ekrem de Belgrad kışlağına çekilmiştir).

1601 = 1010

10 Temmuz = 9 Muharrem, Salı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşanın ölümü.

(Kış mevsimini Belgrad kışlağında geçirdikten sonra sefer mevsimi geldiği için 1601 = 1009 senesi 1 Temmuz = 30 Zülhicce Pazar günü otağını şehrin karşısındaki «Zemun/Zemlin» sahrâsına kurdurmuş olan İbrahim Paşa bir müddettir çekmekte olduğu «hummây-ı muhrika» dan kurtulamayıp dört beş gün kadar şiddetli nöbetler geçirdikten sonra bu gün «kabl-el-asr = ikindîden evvel» vefat etmiştir : Serdâr-kaymakamlığını Rumeli Beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'ya vasiyet ettiği hakkında bir rivayet vardır. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır : İlk sadâreti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan», ikincisi için 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve bu üçüncü ve sonuncu sadâreti için de 1599 = 1007 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. İbrahim Paşa'nın bu son sadâreti 1599 = 1007 senesi 6 Kânunusâni = 8 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 6 ay, 5 gün sürmüştür. — Her türlü Siyasî taksiratına ve Peçevî'nin tâbiriyle «bir bed-hulk devletlü» olmasına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Dâmâd-İbrahim Paşa bu son sadâretinde ordunun «Serdâr-ı- bî-âr» Koca-Sinan

devrindenberi bozulmuş olan inzibâtiyle intizâmını çok mühim bir nisbette iâdeye muvaffak olmuş, âdetâ anarşi içinde kalan hudut boylarının perişan hâlini düzeltip «Heiduk» denilen haydut teşkilâtının kökünü kazımış ve harb harekâtında da düşmanın bir yardım ordusu göndermiş olmasına rağmen Kanije'yi fethedecek kadar kudret göstermiştir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1600 = 1009 vukuâtının da «7/8 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — İbrahim Paşa'nın cenâzesi ölümünün ertesi gün Belgrad'da «Bayram Câmii»ndeki muvakkat mezarına «emâneten defn» edildikten ve on beş gün sonra Istanbul'a nakledilip Şehzâde câmiinde cadde üstüne tesadüf eden mezarına gömülmüştür. — Serdâr-kaymakamı Lala-Mehmet Paşa cenâze günü Belgrad'a gelerek işe başlamıştır).

22 Temmuz = 21 Muharrem, Pazar : Yemişci-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ölüm haberi bundan bir gün evvel Istanbul'a gelmiş ve bu gün de Sadâret-Kaymakamı dördüncü yahut ikinci vezir Yemişci-Hasan Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur. Bâzı menbâlarda «Meyveî» lâkabiyle de anılan Yemişci-Hasan Paşa «Arnavûdiyy-ül-asl» dır : «Bir serd sözlü, pek yüzlü âdem», «kebîr-ün-nefs, hod-rây u anûd» gibi tâbirlerle tavsif edilir ve hattâ ne kadar menfur bir tip olduğu :

«Bir mertebe şûm ve bir derece uğursuz deyü halk içinde mezmûn idi ki ta'bîr olunmazdı»
diye tasvir edildikten başka :

«Ağrâz-ı fâsideye binâen bir nice a'yân-ı devleti katlidüp aslâ bir hidmet-i meşkûresi dahî zuhûr itmemeğle»

mârûf olduğundan bahsedilir. Üçüncü Mehmet, Anadolu'da büyük bir ısyan şeklinde alevlenip duran millî galeyandan ibret almıyarak en buhranlı zamanda devletinin mukadderâtını işte böyle bir devşirmeye tevdi etmek za'fını göstermiştir : Yemişci-Hasan Paşa askerlik sâhasında da acziyle meşhurdur. — Yeni Vezir-i-a'zam selefi Dâmâd-İbrahim Paşa'dan dul kalan Ayşe-Sultan'a da tâlib olmuş, cepheye gidip hevesle çalışması için ricası kabul edilip Sadârete tâyin edildiği gün hemen nişanlanmış ve hattâ selefinin karısıyla konağından başka «Belgrad'da olan hayme ve hargâh ve sâir esbâb-u-eskaal-u- âlât-ı sefer ve cimâl-u-biğâli dahî taraf-ı saltanatdan hibe tarikıyle kendüye» ihsan edilmiştir! Ayşe-Sultan Üçüncü Murad'ın kızı olduğu için, Yemişci-Hasan Paşa da selefi gibi Üçüncü Mehmed'e enişte olmuş demektir. — Hasan Paşa ilk iş olarak vüzerâdan başka «Şeyh-ül-İslâmdan Edirne pâyesine varınca» ya kadar İlmiyye sınıfıyla «Sefiyye» ve «Kalemiyye» sınıflarında tamamiyle keyfî değişiklikler yapıp bir çok mühim şahsiyyetleri açıkta bıraktığı için sadâretinin ilk ânından itibaren bir sürü düşman kazanmıştır).

9 Ağustos = 9 Safer, Perşenbe : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın Istanbul'dan Belgrad'a hareketi.

(Mevsim sonunun yaklaştığını «bahâne iderek» cephe işlerini Serdâr-Kaymakamlığında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın elinde bırakıp bu kışı Istanbul'da geçirmek için bütün gayretini sarfetmiş olduğundan bahsedilen Yemişci Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin muhâlefeti yüzünden Istanbul'da kalmıya muvaffak olamamış, işte bundan dolayı yukarıki fıkrada bahsi geçen İlmiyye tebeddülâtını yapıp Şeyh-ül-İslâmı azlettirdikten ve yedinci vezir Halil Paşa'yı da Sadâret-Kaymakamlığında bıraktıktan sonra mevsim daha fazla ilerlemeden evvel ordunun başına geçmek üzere bu gün «sebük-bâr»

olarak Istanbul'dan Davud-paşa karargâhına çıkıp 11 Ağustos = 11 Safer Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiştir).

12 Ağustos = 12 Safer, Pazar: Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâlî reisi Kara-yazıcı Halim-Şâh'ın Sepetli muharebesinde mağlûbiyyeti.

(Yukarda 1600 = 1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Celâlî hareketinin tenkiline me'mur olduğunu gördüğümüz Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Anadolu'ya gelişi gecikmiş ve kendisiyle birlikte harekete me'mur edilen altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa da Halim-Şah'a mağlûb olup Kayseri kalesine kapanmıştır : 1600 = 1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Nihayet Diyarbekir civârına gelmiş olan Hasan Paşa oradan kalkıp Celâlî ordusunun bulunduğu «Elbistan yaylağında Sepedlü nâm mevzi'de» şiddetli bir muharebeye girişerek silâh ve kuvvet üstünlüğü sâyesinde Halim-Şâh'ı mağlûb etmiştir : Kuşluktan ikindiye kadar 5 - 6 saat süren bu muharebede otuz bin kişilik Celâlî ordusunun «sülüsânı» telef olduğundan bahsedilir. — Bu muharebeden sonra Halim-Şâh bir rivayete göre yaralı olarak «Cânik dağlarına» ve Hasan Paşa da Tokad kalesine çekilmiştir: «Amasya tarihi» ne göre ihtilâlciler cumhuriyet tarzında bir idare istedikleri halde Kara-Yazıcı'nın «Halim-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân etmesi kendisine karşı bir muhâlefet cereyânı çıkmasına sebeb olmuş ve nihayet işte bu yüzden 1010 = 1601 — 1602 senesi Receb = Kânunuevvel/Kânunusâni ayında Halim-Şâh muhâlifler tarafından öldürülmüştür; eski Osmanlı menbâlarında Kara-Yazıcı'nın ölüm haberi 1010 =1602 Ramazan = Şubat-Mart ayında Istanbul'a gelmiş gösterilir. «Amasya tarihi» ndeki rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir : Çünkü Halim-Şâh'ın eceliyle veyahut son muharebede aldığı yaralar te'siriyle vefatı üzerine kardeşi Deli-Hasan Bey'in yerine geçmiş olduğu ittifakla rivayet edilir. — Sepetli muharebesini 13 Safer = 13 Ağustos Pazartesi gününe müsadif gösteren bir rivayet de vardır. — Aşağıda 1602 = 1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasına da bakınız).

19 Ağustos = 19 Safer, Pazar: Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Avusturyalılar tarafından öldürtülmesi.

(Erdel = Transylvania ve Boğdan = Moldava voyvodalıklarını da zabtederek Rumanya'yı kendi idaresinde birleştirmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll» şeklinde bahsedilen bu âsi prensin son zamanlarda elçi gönderip itâatini arzetmesi için yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «18 Teşrinisâni» ve 1600 = 1009 vukuâtının da «22 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Mihal'in Istanbul'a haraçla elçi gönderdiğini haber alan Avusturya'nın Erdel kuvvetleri Baş-kumandanı «Georges Basta» bu «Türk muhibbi» ne karşı askerî bir hareket yerine siyasî bir cinayetin daha kestirme bir tedbir olacağını düşünerek bu gün eski müttefikini vurdurmuşsa da, bu cinayet netice itibariyle Avusturya'dan ziyâde Türkiye'nin işine yaramış, Osmanlı ordusu Eflak'a girmiş ve hattâ Erdel ve Boğdan voyvodalıkları da tekrar eski vaziyetlerine getirilerek itâat altına alınıp haraca bağlanmıştır).

6 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Belgrad'a gelen yeni Serdâr-ı-Ekremin derhal Sava köprüsünden «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(Istanbul'dan «ber-vech-i isti'câl ılgar eyliyerek» hareket eden Yemişci-Hasan Paşa 27 günde ordugâha varıp sadâretine, serdârlığına, karısına, konağına ve bütün servetine vâris olduğu «Serdâr-ı sâbıkun otağına nüzûl eylemiş» dir. — Hasan Paşa'nın orduya muvâsalatını «11 Rebî'ül-evvel = 9 Eylül Pazar» gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

9 Eylül = 11 Rebî'ül-evvel, Pazar : Kale muhâsarasına gelen Hıristiyan ordusunun Kanije önlerine muvâsalatı.

(Bu sırada Macaristan'da iki düşman ordusu vardır : Bunlardan biri evvelce Kanije fethinde kaleyi kurtarmıya geldiği halde ric'ate mecbur edildiğini 1600= 1009 vukuâtının «7/8 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Duc de Mercoeur» ordusu, ikincisi de Osmanlı menbâlarında «Ferdinandos-kral» denilen Arşidük Ferdinand'ın kumandasındaki müttefikler ordusudur; bunların birincisi Osmanlıların «İstoni-i-Belgrad» dedikleri «Stuhlweiszenburg» kalesini, ikincisi de Kanije'yi muhâsaraya me'mur edilmiştir. Gene 1600 = 1009 vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında Kanije muhâfızlığına tâyin edildiğini gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın maksadını casuslarından öğrenmiş olduğu için, mümkin olan müdâfaa tedbirlerinin hepsini ittihâz edip kaleye erzak doldurmuş ve mülhakatından asker getirtmiştir : Bir rivayete göre müdâfilerin mecmûu 9 bin kişiden ibarettir. — Düşman ordusunun mevcudu hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki rivayetler arasında birbiriyle te'lif edilemiyecek kadar büyük farklar vardır : Meselâ Garp menbâlarında 30-50 bin rakamına tesadüf edildiği halde, muhtelif Osmanlı menbâlarında 60, 80, 400 ve hattâ 600 bin rivayetlerine bile rastlanır. Her halde, 30 bin rivayeti kadar 600 bin rakamının da doğru olmadığı muhakkaktır : En mûtedil tahminlere göre bu düşman ordusunun 60 - 80 bin kişilik bir kuvvet olduğu anlaşılmaktadır; bundan başka muhâsara esnâsında yardım kuvvetleri de gelmiş ve bu suretle düşman ordusunun mevcudu daha fazla kabarmıştır. — Osmanlı menbâlarında bu Hıristiyan ordusu Alman, İtalyan, İspanyol, Fransız, Macar ve Malta askerlerinden mürekgetirdiği 10 bin kişilik bir kuvvetle Toskana ve Mantoue = Mantu dukalarının ve Avusturya ve Macar askerlerinden başka, Osmanlı menbâlarında «Pâpâ karındâşı» denilen ve hakikatte Papa Sekizinci Clément'ın yeğeni olan «Abdobrandini»nin getirdiği 10 bin kişilik bir kuvvetle Toksana ve Mantoue = Mantu dukalarının ve hattâ diger küçük İtalyan hükümdarlarının askerleri de gelmiştir. — Bu hıristiyan ordusunun top mevcudu da ihtilâflıdır : Umumiyete 6 batarya teşkil eden 42 toptan bahsedilir; «Şâhî» denilen 5 büyük topla beraber hepsi 47 dir; kaledeki Türk toplarının mecmûu da irili ufaklı yüz parçadır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında düşman ordusundaki top mevcudunu 60 gösteren bir rivayet de vardır. Aşağıki fıkralara da bakınız).

9/10 Eylül = 11/12 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi: Düşman ordusunun Kanije muhasarası.

(Tiryâki-Hasan Paşa şecâat ve cesâreti kadar zekâsı ve bilhassa düşman ordusunu mütemâdiyen aldatıp şaşırtan harb hîlelerindeki mehâretiyle de meşhurdur : Meselâ 8 Rebî'ül-evvel = 6 Eylül Perşenbe günü beş bin kişilik gösterilen bir düşman müfrezesi «dil almak» için Kanije önlerine geldiği zaman Hasan Paşa düşmanın kalede top mevcud olmadığına zâhib olması için top ateşi açtırmayıp yalnız tüfek ateşiyle mukabele ettirmiş ve hattâ ertesi gün tekrar gelen bir düşman müfrezesini de böyle karşılamıştır. İşte bundan dolayı düşman ordusu Kanije önlerine geldiği vakit hiç beklemediği şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşmış ve kalede mevcud yüz top birden ateşe başladığı için pek çok telefat vermiştir. — Osmanlı menbâlarında Kanije muhâsarasının muhtelif safhalarıyla Tiryâki-Hasan Paşa'nın harb hîlelerine âit pek çok tafsilâta tesadüf edilir. Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — Günde 1000 - 2000 gülle yağdıran düşman topçusunun kale duvarlarında açtığı gedikler geceleri yorgan ve şilte gibi şeylerle tıkanıp kapatılmıştır.

2 — Tiryâki-Hasan Paşa şiddetli huruç hareketleriyle düşman ordusunu mütemâdiyen hırpalamış ve hattâ ilk hafta içinde kale kapılarını açık bulundurmuştur : Bu huruç hareketlerine karşı düşman ordusu nihayet «tabur/ıstabur

bağlamak» mecburiyetinde bile kalmış ve bu vaziyet âdetâ karşılıklı bir muhâsara hâline benzemiştir! Gerek işte bu vaziyetten, gerekse Kanije çevresinin bataklık olmasından dolayı düşmanın kale dibine yaklaşamadığından bahsedilir.

3 — Bir aralık kalede barut mevcudu pek az kalmış ve bunun üzerine barutçulukta mehâreti olan «Uzun-Ahmed» isminde bir Yeniçerinin nezâretinde mütemâdiyen barut yapılarak o büyük tehlikenin önü alınmıştır.

4 — Tiryâki-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa ile muhâberesini ve casusluk işlerini muhtelif diller bilen «serhad gazilerinden Kara-pençe Osman» idare etmiştir; işte bu vâsıtayla Serdâr-ı-Ekreme üç defa istimdad mektubu gönderilmiştir : Bunların birincisi Belgrad'a gönderilip ordunun imdâda yetişmek üzere olduğu hakkında parlak bir cevap alınmış ve ikincisi de ordu Eszek = Osek konağına geldiği zaman gönderilmişse de, «Duc de Mercoeur» ordusu o sırada «İstoni-i-Belgrad = Stuhlweiszenburg» kalesini zaptedip ve içindeki erkekleri kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir ettikten sonra orada «tabur bağlamış» olduğu için, iki ateş arasında kalınmamak üzere ilkönce oraya gidilip ondan sonra Kanije'ye gelineceği hakkında fena bir cevap alınmıştır; Tiryâki-Hasan Paşa bu ikinci cevabı askerden gizli tutup ordunun yetişmekte olduğu hakkında bir mektup tertib ettirerek merâsimle okutmuş ve bu suretle en müşkil vaziyette bile askerin mâneviyyâtını yükseltmiştir. Üçüncü istimdâd için aşağıkı fıkraya bakınız.

5 — «İstoni-i-Belgrad» önlerinde tabur bağlamış olan Mercoeur ordusuyla giriştiği muharebede idaresizliğinden dolayı muvaffakıyetsiziğe uğrıyan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın maiyyetindeki kumandanlardan Budin beylerbeyi Mangır-kuşu Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ şehid olmuş ve bunların kesik başları Kanije'deki düşman ordusuna getirilip teşhir edilerek mağlûb olan Türk ordusunun ric'at hâlinde bulunduğu ilân edilmiş olduğu için, Kanije müdâfileri derin bir teessür ve heyecâna uğramışlardır : Aşağıda 1602 = 1011 vukuâtının «12 Temmuz» ve «6 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tiryâki-Hasan Paşa bu tehlikeli vaziyeti büyük bir ustalıkla idare ederek düşman ordusunda teşhir edilen kesik başların Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ'ya âidiyyetlerini şüpheli göstermiş ve bu muhâsaranın Mevlid gecesi başlamış olması «Fâl-i hayr» addederek askerin mâneviyyâtını sarsıntıdan kurtarmıştır.

6 — Buna mukabil, Papa'nın yeğeni Aldobrandini'nin bâzı Garp menbâlarına göre «yorgunluktan ölmesi» ve bir Osmanlı rivayetine göre de «tüfeng ile urulup mürd olması» düşman ordusunun mâneviyyâtı üzerinde çok fena bir te'sir bırakmıştır.

7 — Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın mâneviyyâtını bozacak tedbirler ittihâzında kusur etmemiştir : Bunların en mühimleri kalenin vaziyetini çok parlak gösteren bir takım mektupları Serdârı-ı-Ekreme gönderir gibi yaparak düşman eline geçirtmek ve bâzı esirleri de yanlış mâlûmatla iğfâl ettikten sonra kaçmalarına meydan vermek suretiyle o yanlış haberlerin muhâsara ordusuna aksetmesini te'min etmek gibi şeylerdir.

Kalenin bir harâbe hâline gelmiş olmasına rağmen Hasan Paşa'nın mütearrız bir müdâfaa vaziyetini büyük bir şiddetle idâme etmesi nihayet öyle bir vaziyet hâsıl etmiştir ki, düşman askeri «tabur/ıstabur» dan çıkamıyacak hâle gelmiş ve hattâ etraftan hayvan yemi tedârikine bile imkân bulamamışlardır).

18 Teşrinisâni = 22 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Kanije gazilerine mağlûb olan düşman ordusunun muhâsarayı bırakıp kaçması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen istimdad mektuplarının üçüncüsü de muhâsaranın son günlerine doğru gönderilmiştir : Bunun sebebi mevsimin ilerlemesi ve soğukların başlaması üzerine düşman ordusunun :

«Fasl-ı şitâda taht-el-kal'a kışlamak arzusuyla niçe zîr-i zemin rûbân-veş in hafridüp evler ve ahurlar tedârükünde»

olmasıdır; bu vaziyet muhâsaranın kışın da devam edeceğine delâlet ettiğini ve o takdirde âkıbetin tehlikeli olacağını düşünen Tiryâki-Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz «İstoni-i-Belgrad» muvaffakıyetsizliğinden dönmekte olan Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa'ya «Kara-pençe Osman Ağa»yı üçüncü defa olarak gönderip vaziyeti bildirmiştir: Kara-pençe'nin Mohaç konağında orduya yetiştiği rivayet edilir. Yemişci-Hasan Paşa mevsim ilerlediği için artık hiç bir yerde «hayme ve hargâh kurulmak» imkânı kalmadığından bahseden maiyyetinin muhalefetine rağmen askere «ulûfe» tevzi ettirip derhal Kanije'ye hareketle Pécs = Peçuy üzerinden Szigetvar'a kadar gelmiştir : Fakat burada Yeniçeriler «otağın başına yıkdıkları ve ol azîmetden fâriğ itdikleri» için Serdâr-ı-Ekrem :

«Kanije'yi Cenâb-ı Bârî'ye ısmarlayup»

üç gün sonra Belgrad kışlağına hareketten başka çâre bulamamıştır! Bununla beraber, ordunun Szigetvar'a kadar gidebilmiş olması düşmanı büyük bir telâşa düşürmüş ve bilhassa işte bu haber geldiği sırada çok şiddetli yağmur ve kar fırtınaları çıkıp suların donması düşman ordusunun telâşını birdenbire bir panik hâline sokmuş :

«Asla birbirine bakmayup gözleri gördükleri yerlere başların alup kaçup gitmişler»

ve bir akşam evvel başlıyan bu vaziyet üzerine Kanije gazilerinin çok şiddetli bir huruç hareketiyle büsbütün perişan olmuşlardır : Tiryâki-Hasan Paşa'nın maiyyetinde kahramanlıklarıyla şöhret bulan «Kara-Ömer Ağa»nın üç yüz kişilik bir müfreze başında yaptığı bu huruç hareketi esnâsında kale topları düşman ordugâhını şiddetli bir ateş altında bırakmış ve artık vaziyete hâkim olmaktan ümidini kesen Arşidük Ferdinand bile çadırından fırlayıp Szigetvar istikametine doğru kaçarak müsâit bir noktada askerini toplamıya çalışmıştır. Tam işte o sırada Tiryâki-Hasan Paşa beş yüz kişilik bir müfreze daha saldırarak düşman ordusunun cephânesiyle barutunu «içerü çekdirmiş»dir! O gece sabaha kadar «on sekiz bin» düşman kellesi getirildiğinden bahsedilir! «İnce-Kara» denilen Topçubaşı da «Küffârun kırk beş pâre topunu zabtitmiş»dir. Karargâhın işgaline me'mur edilen Türk askerleri Paşa'nın emriyle yağmadan men'edilmiş oldukları için hiç bir şeye el sürmiyerek inzibat ve intizâma örnek olacak bir sadâkatle riâyet etmişlerdir. O gece işte böyle geçtikten sonra, bu gün sabahtan öğleye kadar düşmanın bütün meterisleri işgal edilmiş ve nihayet öğle üzeri Arşidük Ferdinand etrâfına toplıyabildiği askerle geri dönüp ordugâhını istirdâda teşebbüs etmişse de şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanıp büsbütün perişan olmuş ve bir rivayete göre:

«Ol sahrâ küffâr lâşesi ile dolup bu def'a Hasan Paşa önüne otuz bin kadar baş yığılmışdur».

Arşidük Ferdinand'ın bir daha dönmemek üzere kaçışı işte bu vaziyet üzerinedir : Tabiî bütün ağırlıkları, «hazînesi ve raht-u-tahtı yerinde kalup» Kanije müdâfilerinin eline geçmiştir. Tiryâki-Hasan Paşa arşidük Ferdinand'ın otağına girdiği zaman gördüğü manzara ile gösterdiği tevâzu şöyle tasvir edilir :

«... ve Ferdinandos-kralun otağına doğru varup içerü girdi; gördü ki bir âlî taht, çevresi trabzon, biri altun ve biri gümüş; parmaklıkları başları elvan-ı cevâhir ile murassa' ve müzeyyen ve direkleri başına birer elmas vaz'olunmuş ki her biri Rûm harâcı değer idi. İki yanında on ikişer kürsi konulmuş : Kırmızı kadife örtüler ile saçakları incü ve sırma ile örtülmüş, her biri zî-kıymet; ve taht önünde tahmînen altı zirâ' uzunluğunda sımât trepezesi; ol dahî gûnâgûn san'atla musanna' ve müzeyyen idi. Hasan Paşa anda iki rek'at namaz kılup hamd-ü-senâ ve feth şükrânesine duâ idüp ağladı ve :

— Bu nusrat mücerred Hak-Teâlâ'nun inâyeti ve Hazret-i Resûl-i Ekremün mu'cizâtı eseridür!

deyü kılıcın çıkarup tahtı ortadan kılıçladı ve geçüp üzerine oturdu : Sâir beğler ve ağalar ol kürsilere alâ-merâtibihim oturdular. Hasan Paşa bunlara va'zu-nasîhat eyleyüp sabr-u-sebâtun lüzûmunu bildirdi ve :

— Her kim bu ulu gazâda bulundu ise inşâallâh mağfûrdur!
didi. Ba'dehu :

— Bu otağa evvel gelen kimler idi?
deyü suâl eyledi; yedi nefer ilerü gelüp üç Yeniçeri dört serhadlü kendülerin bildirdiler :

— Bu otakda ne var ise cebehâneden gayri cümlesi sizündür!
didi...».

Osmanlı tarihinin en parlak günlerinden sayılan bu muhteşem zaferin te'min ettiği ganîmetler içinde muhtelif çaplarda 42 top, 5 «şâhî» tipinde büyük top, bir çok barut ve cephâne, 14 bin dalyan = muske tüfeği, 14 bin kadar kazma ve kürek, altın, gümüş ve çini sofra takımları, 50 den fazla otak, 10 bin çadır, çalgı takımları, binlerce arabalarla sandıklar, bir çok erzak vesâire şeklinde sıralanır.

Darmadağın kaçan düşman artıklarının tâkibine üç bin kişilik bir kuvvetle Kara-Ömer Bey gönderilmiştir : O sırada Serdârın ordusunda bulunan Peçevî, hizmetlerine mükâfât olarak Peçuy = Pécs sancak-beyliğine tâyin edilen Kara-Ömer Bey'in ağzından naklettiği bu tâkip hareketini şöyle anlatır :

«Küffârı ta'kîb itdüğümüzde ba'zı mahallerde onar, on beşer, dahî ziyâde ve nâkıs kâfir bir yere cem'olup ve âteş yakup etrâfında otururlardı; bizi gördüklerinde henüz kudreti olanlar ayağa kalkup ve şapkasın çıkarup bize ta'zîm iderler ve yine yerlerine çöküp otururlar; biz de kırmakdan osanduk ve bir bölük böyle âciz ve zebûnu öldürmeği dahî mürüvvet additmeyüp yanlarından geçer olduk ve ilerüde olan canlucaların kesmeğe iver ve ganâimlerin iğtinâm itmeğe gider olduk...»
Muzaffer gazilerin yalnız bu tâkip hareketinde bile «gınây-ı ebede irişdikleri»nden bahsedilir.
Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın bu büyük hizmetini İstanbul'da şenlikler yaptırarak tes'îd ettiren Üçüncü Mehmet ihtiyar kahramanı vezâret pâyesiyle vüzerâ haslarından başka üç hil'at, muhteşem takımlı üç at ve bir murassâ kılıçla taltif ettiği gibi :

«Kanije Beylerbeyi, ihtiyar kulum ve müdebbir vezîrüm»
hitâbiyle başlıyan «Hatt-ı-Hümâyûn»unda kendisine «Berhurdâr olasun» ve «Ma'nevî oğullarum» dediği askerlerine de «Yüzleri ağ ola!» duâlarıyla teşekkür etmiştir.

Kanije muhâsarası bu senenin 9/10 Eylül = 11/12 Rebî'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesinden 18 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününe kadar 2 ay, 8 gün yahut 69 gün sürmüştür : 6 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü düşmanın ileri kollarıyla başlıyan hafif müsâdemeler esas tutulduğu takdirde 73 gün sürmüş sayılması lâzımgelir; Kâtib-Çelebi ve Naîmâ tarihlerinde düşman ordusunu müşkilâta uğratan şiddetli fırtına «muhâsaranın yetmiş beşinci günü ki rûz-i Çehârşenbih idi» denilmesinde bir zühûl olsa gerektir: Bu ibâredeki «yetmiş beşinci günü» tâbirinin «altmış beşinci günün»nden galat olmak ihtimâli de vardır).

1602 = 1010

20 Nisan = 27 Şevvâl, Cumartesi : Celâlîlere karşı Anadolu serdarlığında bulunan Sokullu-Hasan Paşa'nın Tokat'da öldürülmesi.

(Yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «12 Ağustos» fıkrasında ölümünden bahsettiğimiz Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın yerine geçen kardeşi «Deli-Hasan Bey» Tokat'da bulunan Sokullu-Hasan Paşa'dan intikam almak için Cânik=Samsun taraflarından kalkıp Paşa'nın Diyarbekir'den gelmekte olan ağırlıklarını zabtettikten sonra Tokad'a gelip şehir civârında Hasan Paşa'yı mağlûb ederek kaleye kapanmak mecburiyetinde bırakmış ve derhal muhâsaraya başlamıştır.

İşte bu muhâsara esnâsında kaleden dışarı kaçan ve Hasan Paşa'ya ihânet eden bir segban, Paşa'nın her sabah kale kapısı önünde bulunan ve «nişîmengâh ki tahta avlu çevrilmişdi» şeklinde tasvir edilen yerde oturduğunu haber verdiği için Deli-Hasan'ın emriyle bu sabah orada otururken tüfekle vurdurulmuştur. Bu sırada Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekte olan harem kadınlarıyla hazinesi de Celâlîlerin eline geçmiş, hazine zabtedilmiş, fakat kadınlara dokunulmamıştır:

«... emmâ haremi hıfzına âdemler kodular, bir ferd ol cânibe nazar salmadı ve hülle ve zer-ü-zîverlerin almadı».

«Amasya tarihi»nde bu «1010 Zülhiccesinde» gösterilir. — Hasan Paşa Sokullu-Mehmet Paşa'nın büyük oğludur. — Deli-Hasan'ın Tokat muhâsarası Istanbul'a aksedince üçüncü vezir Hâfız-Ahmed Paşa Anadolu muhâfızlığına tâyin edilip 1601 = 1010 senesi 18 Teşrinievvel = 20 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü yola çıkarılmış ve muhâsara altında vazifesini ifâ edemiyen Sokullu-Hasan Paşa'nın uhdesindeki serdârlık da Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Husrev Paşa'ya vezâret pâyesiyle tevcih edilmiştir: Fakat Hasan Paşa'nın azlini tanımadığı ve hattâ tebliğe gelenleri huzurundan koğup idâma kalkıştığı bile rivayet edilir! — Yeni serdâr Hadım-Husrev Paşa'ya verilen Şam, Haleb ve Maraş askerlerinin itâat etmediklerini ve hatta dağıldıklarını öğrenen Deli-Hasan artık ona ehemmiyet vermeyip Kütahya'ya gelmiş olan Anadolu muhâfızı Hâfız-Ahmed Paşa'nın üzerine yürümüş, Sokullu-Hasan Paşa gibi o da kaleye kapanmış, Deli-Hasan yirmi bin kişilik ordusuyla Kütahya kalesini muhâsara etmişse de fethe muvaffak olamadan kış bastırdığı için Afyon-Karahisar'a çekilmiştir).

1602 = 1011

12 Temmuz = 22 Muharrem, Cuma : «İstoni-i-Belgrad = Stuhlweiszenburg» kalesinin muhâsarası.

(Yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «9/10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mühim kale düşmanın Kanije muhâsarası esnâsında sukut etmiş ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa kurtarmıya gidip o civârda bulunan Mercoeur ordusuyla harbe tutuşmuşsa da muvaffak olamamıştır. Bu sırada Duc de Mercoeur ölmüş ve ordusu da oradan çekilmiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem kaleyi derhal muhâsara etmiştir. Bombardmanın çok şiddetli olduğu rivayet edilir. Bu muhasarada bizzat bulunmuş olan Peçevî'nin izâhına göre ilkönce düşmanın yeni yaptığı iki kule zabtedildikten sonra «Battal-kapu» denilen eski bir kule döğülmiye başlamıştır: aşağıki fıkraya bakınız).

6 Ağustos = 17 Safer, Salı : «İstoni-i-Belgrad»ın istirdâdı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Battal-kapu» kulesinin sukutu ihtimâline karşı düşmanın daha içerde «dolmalar çeküp çatmalar çatarak içine toprak doldurduğundan ve bu suretle ikinci bir kule hâsıl olduğundan bahsedilir: Hattâ bundan dolayı birinci kulede «ancak bir kaç karavulcu» kalmıştır. — Bu gün asker öğle yemeği yerken Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinden Ahmed isminde bir yiğit molozlarla yıkıntılara basarak birdenbire «Battal-kapu» kulesine çıkıp elindeki bayrağı dikmiş ve Peçevî'nin bizzat gördüğü bu manzara üzerine yemeklerini bırakan askerler hep birden yukarı saldırmış, kule alınmış, ikinci kulenin hiç bir faydası olmamış, oradan kale içine tüfek ateşi açılmış, Lala-Mehmet Paşa kaleye karşı şiddetli bir taarruza geçmiş ve nihayet müdâfiler «her tarafdan hücûm ile topa tutulmuş maymuna dönmüş» oldukları için kale muhâfızı Kont İsolani akşam olmadan evvel «vire ile» teslime mecbur olmuştur. — Hammer bu fethi «29 Ağustos» tarihine müsâdif gösterir

ve hattâ Mohaç zaferinin yıl-dönümüne tesadüf ettiğinden bahsederse de, Osmanlı menbâlarında bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih zikredilir; yalnız bâzı menbâlarda «Saferün on birinci günü»nden bahsedilirse de, bunun eski yazıdaki «on yedinci» kelimelerinden galat olmak ihtimâli vardır. — İstoni-i-Belgrad muhâsarası bu senenin 12 Temmuz = 22 Muharrem Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürdükten sonra 26 ncı gün kale fethedilmiş demektir.
Kaleye muhafızlar konulup sancak-beyi tâyin edildikten sonra ordu Budin'e hareket etmiştir).

26 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : Nadajlı meselesi.

(Hammer'in tahminine göre «Nadasdy» âilesinden bir Macar mühtedisi olduğu için «Nadajlı» diye anılan Sarı-Abdurrahman Istanbul'da «Behram-Kethudâ» medresesinin «Hâric» pâyesiyle müderrisidir. Bu adamın neşrettiği fikirler bir nevi materyalizm mâhiyetindedir : Nadajlı islâmiyyetin «Haşr-u-neşr, cennet ve cehennem, sevâb-u-ikaab» gibi esaslarının hepsini birden reddedip âhireti inkâr etmiş ve hattâ Allahın kudretini de mahdud gösterip:

— Bu kârhâneye zevâl ihtimâli yokdur!
diye maddenin ve kâinâtın ebedîliğini iddiâya kalkışmış olduğu için, «İlhâd-u-zendeka» ile ithâm edilerek «Dîvân-ı-Hümâyun»da Anadolu ve Rumeli Kadı-asker/Kazaskerleriyle ilmî bir münâzaraya dâvet edilmiştir. Bu münâzarada Kur'ânı inkâr etmeyip hüccet şeklinde kabul eden Sarı-Abdurrahman, Kazaskerlerin kendisini ilzâm için zikrettikleri en sarîh âyetleri bile istediği gibi tevîl edip şahsî ve indî fikirlerinde sonuna kadar ısrâr etmiştir; Kazaskerler «kabûl-i hakka imâle kasd» ederek cezâdan kurtulmasına çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlar ve nihayet İslâm şerîatince «Mülhid ve zındîk» olduğuna kanâat getirip idâmına hükmetmişlerdir. Sarı-Abdurrahman Topkapu sarayında «katl» edilmiştir. — Bâzıları cinnetinden ve «adem-i mes'ûliyyet»inden bahsetmiş olacaklar ki, Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Es'ad Efendi bu meseleye âit bir mektubunda:

«Dâire-i teklîfden hâric olacak kadar mecnun değil idi: Zu'munca haylı idâre-i bahs eyledi»
diye bu rivayeti reddetmektedir; gene Es'ad Efendi maktul müderrisin dünya hayatını bir cefâ telâkki ettiğini de :

«Zu'um-i fâsidince dünyâ belâsından halâs oldu»
şeklinde anlatır. — Avrupa'da îmânından biraz şüphe edilen insanların bile diri-diri ateşe atılmalarına mukabil, Osmanlı medeniyetinde dinin dünyaya hâkim olmasına rağmen bu kadar şiddetli ve inadçı bir materyalistin muhâkemesiz idâm edilmiyerek devlet erkânı huzurunda mütehassıslarla münâkaşaya dâvet edilmesi Türk tarihinin en şerefli an'anelerindendir. Kanunî devrinde de buna benzer bir «Kaabız meselesi» vardır: İkinci ciltte 1527 = 934 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni = 3 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Peşte'yi alıp Budin'i muhâsara eden Avusturya ordusunun ric'ati.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz İstoni-i-Belgrad fethi üzerine Peşte önlerine gelen Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa oradan Erdel = Transylvania üzerine hareket kararı vermiştir : Bunun sebebi, Erdel'de Avusturya hâkimiyyetine karşı geldiği için Türkiye tarafından voyvodalığa tâyin edilmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Sikel Mozes/Moziş/Mojiş» diye bahsedilen Moses-Szekely'nin Avusturya kumandanı Basta'ya karşı Yemişci-Hasan Paşa'dan istimdâd etmiş olmasıdır. Halbuki Arşidük Mathias'ın kumandasındaki düşman ordusu o sırada Usturgon'un karşısında Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri Parkany önlerindedir

ve hattâ nöbet toplarının sesleri Budin'den duyulmakta olduğu rivayet edilir! İşte bundan dolayı Budin beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa ile Budin Kadısı Hâbil Efendi Yemişci Paşa'ya mürâcaat ederek bu vaziyette Erdel'e gidecek olursa 40 topla mücehhez 80 bin kişilik düşman ordusunun mutlaka gelip Budin'i muhâsara edeceğinden ve hattâ casusların da öyle haberler getirmiş olduklarından bahsederek oradan ayrılmamasını rica etmişlerse de, «anûd-u-kenûd bir Arnavûd» olan Yemişci-Hasan Paşa ısrar edildikçe inâd etmiş ve düşman ordusunun o vaziyetini kendisinin Erdel seferine mâni olmak için yapılmış bir nümâyiş gibi göstermiye çalışmıştır! — Yemişci'nin bu meş'ûm inâdı büyük bir felâkete sebeb olmuş, Avusturya ordusu derhal Budin üzerine saldırıp ilkönce Tuna üzerinde Türklerin «Kız-adası/Kızlar-adası» dedikleri «Csepel» adasına «Dunbaz gemileri ile köprü bağlıyarak» geçmiş ve oradan da «Peşte'nün Tuna kenârı dîvârsız olmakla» hemen taarruz edip kaleyi zabtederek bu hareket esnâsında Budin yakasına geçemiyen «zuafây-ı ricâl-ü-nisvân-u-sıbyânı» esir etmiştir. Osmanlı menbâlarında Peşte'nin ne günü sukut etmiş olduğundan bahsedilmemektedir: Garp menbâlarından «De la Croix»nın eserinde «7 Teşrinievvel = 20 Reb'ül-âhir Pazartesi» tarihine tesadüf edilirse de bu rivayetin vak'ayı «Rebî'ül-evvel = Ağustos - Eylül» içinde gösteren Osmanlı menbâlarıyla te'lifi kabil değildir. Gene De la Croix'ya göre düşman ordusu Peşte'yi geceleyin gaflet içinde bastırmıştır.

Peşte'nin sukutu gibi Budin'in muhâsara tarihi de belli değildir: Hâdisâtın cereyânına nazaran her halde Ağustos'un son günleriyle Eylül'ün ilk günlerinden birine tesadüf etmiş olması lâzımgelir. Bu felâket haberleri Erdel yolunda inatçı Serdâra derhal yetiştirilmiş ve o da hemen geri dönüp dört günde Peşte önlerine yetişmiştir. Bu vaziyet üzerine çok tuhaf bir manzaradan bahsedilir: Tuna'nın bir yakasında Avusturya ordusu Budin'i muhâsara ederken bir yakasında da Türk ordusu Peşte'yi muhâsaraya koyulmuş, fakat 10 - 15 gün geçince Türk ordusunda müthiş bir kıtlık başlayıp vak'aya bizzat şâhid olan Peçevî'nin izâhına göre:

«Yirmi altuna, yirmi ikiye un satılmış, arpa on-on beş altuna değin alınmak şöyle dursun tek bulunsa câna minnet»

olmuştur! Nihayet Budin kalesinden orduya biraz erzak gönderilmişse de bu yardımın devamı kalenin mukavemetini kıracağı için, Kadı-zâde Ali Paşa ile Hâbil Efendi'nin ricaları üzerine Serdâr-ı-Ekrem bir mıkdar kuvvetle müdâfaa harekâtını idare etmek üzere Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'yı Budin'e bırakıp 18 Eylül = 1 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü Belgrad'a hareket etmiştir: Hammer bu hareketi 2 Teşrinisâni = 17 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. — İşte bu suretle Budin'in mukadderâtı müdâfi'lerin kahramanlığına bırakılmış, dökülen kanların mes'ûlü olan Yemişci işin içinden sıyrılıp çekilmiş, fakat müdâfaanın şiddeti karşısında düşmanın bütün teşebbüsleri neticesiz kalmış ve hattâ 10 Rebî'ül-âhir = 27 Eylül Cuma günü çok mühim bir huruç hareketi yapılarak düşman ordusuna büyük zâyiat verdirilmiş ve bu harekete bizzat iştirâk eden ve yaşı sekseni geçen ihtiyar Budin kadısı Habil Efendi askere örnek olarak kendi eliyle bir düşman askerini tepelemiş, ordu merkezlerinin uzakta olmasından istifade edilerek meterislerdeki düşman askerleri kırılıp topları «çivilenmiş» ve barutları «içeri çekilmiş», eski Budin valilerinden Dev-Süleyman Paşa'nın icâdı olan ve içleri demir parçaları ve bombalarla dolu fıçılar şeklinde tasvir edilen «Varul humbaraları» düşmana doğru yuvarlanarak «nice bin kâfir» kırılmış ve nihayet şiddetli ve sürekli yağmurlarla başlıyan mevsim şiddeti ortalığı bataklığa çevirdiği için artık neticeden ümidini kesen arşidük Mathias muhâsarayı kaldırıp gitmekten başka çâre bulamamıştır. — Düşmanın götüremediği büyük toplar kaleye alınmıştır.

Budin müdâfaasındaki muvaffakıyetinden dolayı Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa üçüncü vezirliğe terfi ettirilip biraz sonra Macaristan ser-askerliğine de tâyin edilmiş olduğu gibi, askerden yararlıkları görülenler de taltif edilmiş-

lerdir. — Peşte kalesi tahliye edilmemiş olduğu için, bu tarihten 1604 = 1013 senesi 25 Eylül = 1 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe kadar iki sene daha düşman elinde kalmıştır).

1603 = 1011

6 Kânunusâni = 23 Receb, Pazartesi : Istanbul'da «Zorba ısyânı» denilen Türk-Devşirme mücâdelesinin zuhuru, Üçüncü Mehmed'in «Ayak-dîvânı» ve Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası Osman Ağa'nın idâmı.

(Anadolu'nun yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «12 Ağustos» ve 1602 = 1010 vukuâtının da «20 Nisan» fıkralarında gördüğümüz perişan hâli, Istanbul'daki Devşirme idaresinin tükenmez zulümlerine karşı ayaklanan Türk milliyetinin Devşirmelikle mücâdelesinden hâsıl olmuş fecî bir vaziyettir : «Celâlî eşkıyâsı» denilen Anadolu ihtilâlcilerini tenkil için şimdiye kadar gönderilen Devşirme paşalar üstüste mağlûb oldukları için Anadolu artık Osmanlı idaresinden ayrılacak hâle gelmiştir. Bu kanlı levhanın en acı hususiyetlerinden biri de Kara-yazıcı'nın «Halim-Şâh» ismiyle saltanatını ilân etmiş olmasına rağmen bütün Anadolu'yu tek bir idare altında birleştirememiş olmasıdır : Bir çok yerlerde ayrı ayrı ısyan idareleri kurulmuş ve netice itibariyle bir sürü «mütegallibe» türemiştir. Istanbul'da çıkan «Zorba ısyânı»nın en mühim sebebi işte bu vaziyettir.

«Zorbalar»ın Hüseyn-Halîfe, Poyraz-Osman, Tepegöz Rıdvan, Kazzaz-Ali, Burnay Mehmet, Öküz-Mehmet ve Nâmık Kemal'in meşhur roman kahramanı Kâtib-Cezmi gibi ileri gelenleri hep «Sipâh tâifesinden» dir : Yeniçeri ocağının devşirmeliğine mukabil Sipâhîler ekseriyetle Anadolu Türklerinden mürekkeb oldukları için, «Zorba ısyânı» demek, hakikatte Türklüğün Anadolu'dan sonra Istanbul'da da Devşirmeliğe karşı ayaklanması demektir. Bu harekette Yemişci-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam olduğu zaman azlettirmiş olduğu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin en büyük muharrik olduğu Osmanlı menbâlarının ittifâkiyle sâbittir : 1601 = 1010 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Diger bir takım Ulemânın da büyük rollerinden bahsedilir; bu İlmiyye mensupları da Sipâhîler gibi ekseriyyetle Türk ırkındandır.

Sipâhîlerin Anadolu vaziyetini ileri sürerek çıkardıkları ilk itiraz sesleri üzerine bu tarihten üç gün evvel 20 Receb = 3 Kânunusâni Cuma günü Sadâret-Kaymakamı Saatçı-Hasan Paşa azledilip yerine Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın düşmanlarından Güzelce-Mahmud Paşa tâyin edilmişse de, asker bununla yatışmadığı için, bundan bir gün evvel 22 Receb = 5 Kânunusâni Pazar günü yahut gecesi Hoca-Sa'düddin merhumun oğlu olan Şeyh-ül-İslâm Mehmed Efendi de azledilip yerine bu hareketin en mühim müşevvikı olan selefi Sun'-Ullâh Efendi ikinci defa olarak tâyin edilmiş ve Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin Anadolu Kadı-asker/Kazaskerliğinde bulunan kardeşi Es'ad Efendi de değiştirilip yerine Istanbul kadısı Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi getirilmiştir. Fakat Sipâhîler bu kadarla da kanâat etmedikleri için, bu gün Topkapu sarayına birikip «Ayak-dîvânı» istemişlerdir: Üçüncü Mehmed saray avlusuna kurulan muâyede tahtına çıkıp şikâyetleri dinlemiş ve yukarda bahsettiğimiz Hüseyn-Hâlîfe, Poyraz-Osman ve Kâtib-Cezmi pâdişaha Anadolu vaziyetinden çok acı bir lisanla bahsedip sebeb olanların kellelerini istemişlerdir. O sırada hükûmet, Peşte'nin sukutiyle Budin'in muhâsarasına sebeb olan Arnavut devşirmesi Yemişci-Hasan Paşa'nın elinde bulunduğu gibi, saraya da Macar devşirmelerinden Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası zencî Osman Ağa hâkimdir : Bunun ismini İbrahim gösteren bir rivayet de vardır. Bunlar rüşvetle me'muriyet satan Venedikli vâlide Safiyye-Sultan'ın en mühim entrika âletleridir. Ü-

çüncü Mehmet Sipâhileri yatıştırmak için anasının işte bu ak ve kara sırdaşlarını fedâ etmek mecburiyetinde kalmış, siyaset meydanına bir beyaz başla bir siyah kafa düştükten sonra pâdişah halkın duâları içinde içeri çekilmiştir. — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa o sırada Belgrad kışlağındadır ve Istanbul'da kendisine muhâlif bir idare kurulduğunu hem Safiyye-Sultan'dan, hem selefi İbrahim Paşa'dan dul kalan nişanlısı Ayşe-Sultan'dan ve daha bir takım tarafdarlarından derhal haber almıştır; hattâ bu vak'a günü azledildiği hakkında bile bir rivayet vardır; bu rivayet doğru olduğu takdirde henüz «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinden alınmadan evvel Istanbul'a gelip vaziyete hâkim olduğu için azilden kurtulmuş demektir : Aşağıki fıkralara da bakınız. — Bu vak'ada Yeniçerilerin de Sipâhîlerle beraber hareket ettikleri halde sonradan Yemişci Istanbul'a gelince ayrıldıkları hakkında da bir rivayet vardır).

6/7 Şubat = 24/25 Şa'ban, Perşenbe/Cuma gecesi: Belgrad kışlağından gelen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa'nın gizlice Istanbul'a girip «Zorbalar» denilen Sipâhîlere karşı mevkiini tahkim edecek tedbirler ittihâzına başlaması.

(Bir an evvel Istanbul'a yetişmesi için yollarda saraydan mektuplar alarak sür'atle geldiğinden bahsedilen Yemişci Paşa şehre girerken Sipâhilerin kendisini öldüreceklerinden haberdâr olduğu için, gece yüzüne «dördüncü sâatde» girip doğru At-meydanına gitmiş ve orada nişanlısı Ayşe-Sultan'ın sarayına inmiştir. Derhal faaliyete geçen Hasan Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'den ertesi gün için mülâkat talebinde bulunmuş ve pâdişaha da geldiğini arzedip :

— Hoş geldün, kudûmun mubârek ola!

şeklinde bir cevab almıştır. Tabiî bu vaziyette «Zorba» denilen Sipâhîlere karşı sarayın bütün ümidi Yemişci-Hasan Paşa'dadır).

7/8 Şubat = 25/26 Şa'ban, Cuma/Cumartesi gecesi : İdâmına fetvâ çıkan Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın Yeniçeri ocağına ilticâsı ve Ocak'la anlaşıp düşmanı olan Sadâret-Kaymakamı Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsâl etmesi.

(Sipâhîlerin talebiyle idam fetvâsını veren Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi Yemişci'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz mülâkat talebini kabul etmemiştir : Fetvâyı Anadolu ve Rumeli Kadı-asker/Kazaskerleri de imzâ etmişlerdir. Bu fetvâyı Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa bir «Telhis»le pâdişaha arzedip tasdikini istemişse de Üçüncü Mehmet :

— Benümle vezîrüm arasına kul niçün müdâhale ider? Karışduklarına rızây-ı Hümâyûnum yokdur!

diye reddedince Sipâhîler Anadolu fâcialarıyla Peşte ve Budin felâketlerinin en büyük mes'ûlü olan Sadr-ı-a'zamı parçalamak için At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gitmişlerse de demir kapısı kapalı olduğundan ve akşam olduğu için zorlayıp girmiye de vakit kalmadığından ertesi güne bırakıp çekilmişlerdir : Yemişci'nin «Ağa-kapusu»na ilticâsı işte bu vaziyet üzerine Sipâhîlere karşı Yeniçerilere istinâd içindir. Ocağın müzâhereti yirmi bin altına satın alınmıştır. — Yemişci Paşa Ağa-kapusundan pâdişaha bir arîza gönderip Hilâfet makamına göz dikmekle ithâm ettiği Sun'Ullâh Efendi'nin Rodos'a nefyini ve yerine Anadolu Kazaskeri Kaba-Mustafa Efendi'nin tâyinini inhâ etmiş ve bütün «Ulemâ ve Meşâyih»den ve Yeniçerilerden başka «Cebeci, Topcu ve Tersâne» askerleriyle esnaf teşkilâtını ertesi gün Süleymâniyye avlusunda ictimâa dâvet etmiştir. — Hasan Paşa bir taraftan bu tedbirleri itihâz ederken, bir taraftan da Yeniçeri ocağını elde ettiği hakkında saraya bir arîza yazıp can düş-

manı olan Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsal etmişse de, Mahmud Paşa tehlikeyi tam zamanında anlayıp saklandığı için bulunamamıştır).

8 Şubat = 26 Şa'ban, Cumartesi : Süleymâniyye avlusunda Yeniçeri ocağını Sipâhîlerin «haklarından gelmeğe» me'mur eden fermanın okunması, Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin azli ve Sipâhîlerin tenkili.

(Bâzı menbâlarda bu vak'anın ertesi gün «Cuma»ya müsâdif gösterildiğine göre vak'anın da Perşenbe'ye tesadüf etmiş olması lâzımgelir : Halbuki Şa'banın 26 sı «Cumartesi»ne müsâdiftir; gün ismi doğru olduğu takdirde gün tarihinin «24 Şa'ban = 6 Şubat» olması lâzımgelir. — Yemişci-Hasan Paşa'nın gece istihsal ettiği fermanda Yeniçerilere hitâben :

— Vezîr-i-a'zama muîn olup zorba eşkıyâsının haklarından gelinmeğe imdâd ve ikdâm eyliyesiz!

şeklinde bir cümle vardır : Bu suretle pâdişah Budin ve Peşte fâcialarına sebeb olan devşirme Vezir-i-a'zamını himâye için bir asker sınıfını diger bir asker sınıfının üzerine sevkediyor demektir! Bu ictimâda «hufyeten ta'lîm olunan» Yeniçeriler Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi Celâlî reisi Kara-yazıcı'yı himâye etmek, Zorbalarla ittifak edip yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz ısyânı tertib ederek Dâr-üs-Saâde ve Kapu-ağalarını idâm ettirdikten sonra Vezir-i-a'zamın da idâmına fetvâ vermekle ithâm ederek «hakkından gelinmesi»ni ve «Zorbalar»ın kendilerine teslimi hakkında Sipâhîlere haber gönderilmesini istemişlerdir. Tabiî bu talepler hemen saraya bildirildiği için Sun'Ullâh Efendi'nin azliyle Rodos'a nefyi hakkında derhal bir ferman gelmiş, yerine Anadolu Kazaskeri Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi tâyin edilmiş ve «Zorba» denilen arkadaşlarının hiç birini teslim etmek istemiyen Sipâhîlerin derhal tenkili emredildiği için şehir kapıları kapanmış ve Yeniçeri, Acemi-oğlanı, Cebeci, Topcu ve Tersâne askerleri Yeniçeri-ağası Ferhad Ağa'nın kumandasında hep birden hareket edip Sipâhîlerin merkezi olan «Kurşunlu-Han»ı basarak çoğunu öldürmüşler ve bütün eşyâlarıyla mallarını yağma etmişlerdir; Yeniçerilerle Sipâhîler arasındaki husûmet ve adâvet işte bu vak'a ile başlamış sayılır: Bu tarihten itibaren bunlar Istanbul hâricinde birbirlerini nerede görürlerse öldürmeye başlamışlardır! «Zorba» denilen arkadaşlarını teslim etmedikleri takdirde imhâ edilecekleri tebliğ edildiği zaman, zavallı Sipâhîler :

— Padişâh cümle sıpâhdan geçmek ne ihtimâldür!

diye Üçüncü Mehmed'den bu çirkin hareketi hiç beklemediklerinden bahsetmişlerse de, umdukları gibi çıkmıyan pâdişah Devşirmeleri Türklerin üstüne saldırmakta tereddüt etmemiştir.

Sipâhî ısyânının elebaşılarından Poyraz-Osman'la Öküz-Mehmet ertesi gün bulunup derhal boyunları vurulmuş, Kazzaz-Ali ile Burnaz-Mehmet bir kaç gün sonra yakalanıp ayni âkıbete uğratılmış, yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz «Ayak-dîvânı»nda Üçüncü Mehmed'e çok sert ve acı sözler söylemiş olmakla meşhur Hüseyn-Halife 10/11 Ramazan=21/22 Şubat Cuma/Cumartesi gecesi yakalanıp «huzûr-ı Hümâyûn»a götürülerek «bilâ-ifâde adem diyârına» yollanmış ve nihayet Nâmık Kemal'in meşhur kahramanı Kâtib-Cezmi de vak'a günü kendisini bir tabuta koydurup Üsküdar'a naklettirdikten sora uşaklarıyla berabet atlanıp kaçmıya başlamışsa da bir dağ başında parasına göz koyan nankör uşakları tarafından kahbecesine öldürülmüştür.

Bu vak'a üzerine Zorba ısyânını bastırmış olmasına mağrur olan Yemişci-Ha-

san Paşa birdenbire diktatör kesilerek sebebsiz bir tedhiş siyaseti tatbikine başlayıp bir çok kan dökmüş ve nihayet belâsını bulmuştur: Aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «4 ve 9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Yemişci'nin diktatörlüğü gibi, onun istinâd ettiği Yeniçeri ocağı da bilhassa bu tarihten itibaren asıl zorbalar gürûhu şeklini almıştır: Hakikî zorbalar «Sipâhîler» değil, «Yeniçeriler»dir).

8 Mart = 25 Ramazan, Cumartesi : Cağal-oğlu'nun Celâlîlere karşı Anadolu serdârlığı.

(Anadolu vaziyetinden dolayı Üçüncü Mehmed'in yeyip içmekten bile kesildiği rivayet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar gönderilen Osmanlı ordularının mütemâdiyen mağlûb olmasından dolayı Istanbul hükûmeti artık bu işin harben değil, siyaseten hallinden başka çâre kalmadığına kaani olmuş ve işte bundan dolayı ilkönce «11 Ramazan = 22 Şubat Cumartesi» günü Cerrah-Mehmet Paşa ve ondan 14 gün sonra da eski Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa serdâr olup ısyân reisi Deli-Hasan'la müzâkereye me'mur edilmiştir).

12 Nisan = 1 Zülka'de, Cumartesi : Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Celâlî reisi Deli-Hasan Paşa'nın on bin askeriyle Gelibolu'ya geçişi.

(Yukarda 1602 = 1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasında Afyon-Karahisar kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Deli-Hasan'ın kethudâsı olan Şahverdi'yi gönderip «cerâyim-i güzeştesinden isti'fâ» etmiş olduğundan ve Yeniçeri-ocağı Turnacı-başısı Hüseyn Ağa'nın araya girdiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa müzâkereye girişmiştir ve hattâ Peçevî'nin tâbiriyle:

«Âkıbet Yemişci Âstâneden hezâr va'de ve istimâlet ile kendüye Bosna beğlerbeğliğin ve altı nefer rüesâsına sancak»

verip Celâlîlerin Rumeli tarafında Avusturyalılara karşı harbetmelerini te'min etmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'la bozuşup Anadolu'da Celâlîlere iltihak etmiş olan kardeşleri Selâmet, Mehmet ve Şâhin-Giraylar da bu vaziyet üzerine pâdişaha dehâlet edip affedilmişlerdir. — Deli-Hasan'ın Bosna valiliğini kabul etmesi ümerâsı arasında bir takım ihtilâflara sebeb olmuş ve hattâ bunlardan «Tâvîl-Bölük-başı» denilen Uzun-Halil ısyan hareketinde devâm ettiği gibi, Malatyalı Karakaş-Ahmed de Gelibolu'dan geri dönüp Deli-Hasan'ın yerine geçtiği için, Anadolu beylerbeyi Dârendeli-Nuh Paşa vezâret pâyesiyle bunlara karşı serdâr olmuştur. — «Amasya tarihi»ne göre Deli-Hasan'a vezâretle Bosna valiliği tevcih edildiği zaman ümerâsından Karakaş-Ahmed'e Revan = Erivan, Tekeli-Mehmet Ağa'ya Tebriz, Kalender-oğlu Mehmet Ağa'ya Gence ve Deli-Zülfikar'a da Maraş valilikleri tevcih edilmiştir; fakat bu rivayet şüphelidir ve bilhassa Karakaş'ın bu sırada ısyan hareketine devâm ettiği ve ancak bir müddet sonra beylerbeyi olduğu muhakkaktır. — Deli-Hasan Paşa Gelibolu'dan geçip gazâya iştirâk etmek üzere Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir).

11 Mayıs = 30 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın ihâneti ve Macaristan'da kışlıyan Kırım hânı Gazi-Giray'ın sefer mevsimi gelince harekâta iştirâk etmiyerek Yemişci'nin teşvikiyle memleketine dönmesi.

(Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa, akrabasından olan ve yanında bulunan müverrih Peçevî-İbrahim Efendi'yi Kırım hânına gönderip sefere dâvet etmişse de, hân biraz savsakladıktan sonra memleketine dönmüştür; Peçevî buna sebeb olarak Peşte ve Budin fâcialarıyla lekeli bulunan Yemişci'nin Lala'yı istirkab edip muvaffakıyetine mâni olmak için Gazi-Giray'a şöyle bir haber gönderdiğinden ve işte bu haberden dolayı Gazi-Giray'ın sefere iştirâk etmediğinden bahsetmektedir :

— Dünyâyı feth mi itse gerek Hallu sallu varup geldüğüne râzıyuz; ol yüz akluğu iderse benüm hilâfumda olanları görmez misün? Bu niçün itmedi deyü başum aldururlar. Emmâ ol her nice varup gelürse ben anı himâyet iderüm, üşenmesün!

Osmanlı imparatorluğunu Devşirmelerin işte bu ihânetleri batırmıştır. — Aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

7 Haziran = 27 Zülhicce, Cumartesi : Üçüncü Mehmed'in büyük oğlu şehzâde Mahmud'un idâmı.

(Bu büyük şehzâde Sultan Mahmud «bir şecî' ve gayyûr kimse» ve «sâhib-âr-u gayret müteharrik şehzâde» gibi vasıflarla anılır ve kesin ümidi bunda olduğundan bahsedilir : Anadolu ihtilâlcilerine karşı Osmanlı ordularının üstüste mağlûbiyyet haberlerini aldıkça babasının «ekl-ü-şürbden» kaldığını gören bu zeki ve ateşli gencin Anadolu serdârlığına tâlib olduğundan ve âsileri hem kuvvet, hem şefkatla yola getireceğinden bahsedip durması babasını fena halde kuşkulandırmıştır! Hattâ sonradan pâdişah olan küçük kardeşi şehzâde Ahmed'in :

— Her zaman böyle söyledükçe me'iderdüm; zîrâ Saâdetlü Pâdişâhun bî-huzûr olduğunu görürdüm; müfîd olmazdı!

dediğinden bile bahsedilir; fakat idâmının sebebi bundan ibâret değildir : Kendisine saltanat müjdesi verip babasına «fenâ îrâs ider tılısmât» yapan bir şeyhle muhâberesi yakalanmış, bu evrâkı Kızlar-ağası pâdişaha götürmüş ve işte bunun üzerine zavallı Sultan Mahmud bir kaç gün hapsedildikten sonra nihayet bu gün 16 ve İskènder-beg-Münşî'nin rivayetine nazaran 21 yaşlarında boğularak idâm edilmiştir. Kendisinden sonra anası ve muhâbere ettiği şeyhle muhâbere vâsıtaları da denize atılarak izâle edilmişlerdir : İskender-Beg-Münşî'ye göre şehzâdenin iftirâya uğraması sarayda anasına karşı duyulan husûmet yüzündendir. — Sultan Mahmud'un cenâzesi Şehzâde câmiinde «Mihrâb önüne» defnedilmiştir. — Tahta çıktığı zaman 19 kardeşini birden idâm ettiren Üçüncü Mehmed'in ölümünden tam 6 ay, 13 gün evvel evlâd kaatili vaziyetine de düşmüş olması Osmanlı menbâlarında kendisi için «müteyemmin» olmamış gösterilir; yalnız katil babanın bu tarihten bir ay kadar sonra ölmüş gösterilmesi doğru değildir : Üçüncü Mehmed'in 19 kardeşini birden idâm ettirmesi için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına ve kendi ölümü için de aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «20/21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1603 = 1012

14 Temmuz = 4 Safer, Pazartesi : Peşte bozgunu ve neticeleri.

(Sefer mevsimi gelince kışlağından yola çıkan Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa Budin'in cenubundaki Erçin = Ercsi civârında bulunan ve «Hamze-Bey sarayı» denilen palankaya gelince, Peşte önlerinde elli bin kişilik bir düşman ordusunun Tuna üzerindeki «Kızlar-adası = Csepel»e köprü kurup asker ve top yerleştirerek Türk gemilerinin Budin'e erzak ihrac etmelerine mâni olduğunu görmüş, Türk ordusu gelir gelmez düşman top ateşi açmış ve vaziyet müzâkere edilip ayni adaya bu sâhilden de köprü kurulmasına ve bunun için de karşı yakada bir nokta tutulup tahkim edilerek köprü inşaâtının her iki sâhilden himâye edilmesine karar verilmiştir. İşte bunun üzerine bu gece sabaha kadar 4 - 5 bin suvâri ile 12 binden fazla piyâde geçirildiği rivayet edilir. Bu vaziyette suvâri geçirilmesi doğru olmadığı halde sırf Yeniçerilerin zorbalıkları yüzünden geçirilmiştir; muntazam ordu nizâmına alışkın olmıyan Anadolu Celâlîlerinin geçirilmesi de ikinci bir hatâdır. Bunların karşıya geçince meteris veyahut ıstabur bile kurmayıp takım takım açıkta dolaştıkları rivayet edilir: İşte bundan istifade eden düşman ordusu öğleye doğru şiddetli bir taarruza girişmiş, ikindiye kadar, çok çetin bir harb olmuş, düşman topcusu karşı sâhilden köprü kurulmasına imkân vermediği için bütün asker kırılmış ve ancak bir iki yüz kişi yüzerek veyahut gemilere can atarak kurtulabilmiştir. Bu teşebbüse muhâlif olduğu halde kumandanlığına me'mur edilen eski Bosna beylerbeyi Derviş Paşa da yanında kalan on kişiyle kahramanca döğüşerek şehîd olmuştur. O gün 6 bin «Celâlî» ile 5 bin Yeniçeri telef olduğundan bahsedilir. Orduda bulunup vak'aya bizzat şâhid olan Peçevî'nin kaydine göre, «Efendimüz Mehmet Paşa» dediği Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'ya bu sırada öyle derin ve ağır bir uyku bastırmıştır ki başını «sînesinden» kaldıramamış ve gözünü açabildikçe ne dediğin farkında bile olmamıştır: Her halde «gaflet-uykusu» denilen şey işte böyle bir şey olsa gerektir! — Düşman ordusu bu muvaffakıyyetinden istifade ederek bilmukabele karşı sâhile asker çıkarıp meterisler kurarak dört gün tutunabilmişse de, nihayet Celâlî-Hasan Paşa dördüncü gün ustalıklı bir hareketle bunları iki taraftan kuşatıp sekiz bin kişi kırmış ve bir gemiye atlayıp kaçanlar da gemi devrildiği için kâmilen boğulmuştur. — Ordunun Budin'e doğru ilerlemesi işte bu muvaffakıyet üzerinedir: Fakat o sırada düşmanın ikinci bir ihraç hareketiyle karşılaşılmış ve o da bozulup kaçırıldıktan sonra Budin kalesine varılabilmiştir. — Her halde Peşte yakasındaki bozgun felâketinde Kırım hânını Lala-Mehmet Paşa'ya yardım etmekten men'etmiş olan hâin Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa başlıca mes'ûl vaziyetindedir: Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız.
Hammer Peşte bozgununu «27 Eylül = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de doğru olmaması lâzımgelir).

22 Temmuz = 12 Safer, Salı : Eski-Budin muharebesi.

(Türk ordusu Budin kalesine erzak ve mühimmat verirken mâni olmak istiyen düşman ordusu Peşte yakasından karşı sâhile üçüncü bir kuvvet daha ihrac etmiştir: ilk iki ihraç hareketi için yukarıki fıkraya bakınız. Bu üçüncü düşman kuvveti Budin'in şimal tarafında Almanların «Alt-Ofen» ve Macarların «O-Buda» dedikleri Eski Budin'e çıkarılmış, Türk ordusu derhal oraya hareketle bu Avusturya kuvvetini mağlûb edip kaçırmış ve ondan sonra Budin'in takviyesi ikmâl edildiği gibi İstoni-i-Belgrad kalesinin eksikleri de tamamlanmıştır).

21 Eylül = 14 Rebî'ül-âhir, Pazar : Ordunun Budin'den Belgrad'a hareketi.

(Mevsim sonu yaklaştığı için Belgrad kışlağına çekilme kararı verilmiş ve yukarda bu sene vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Peşte bozgunundan itibaren tam 2 ay, 8 gün Budin önlerinde kalan ordu bu gün oradan hareket etmiştir. — Budin muhâfazasına Rumeli beylerbeyi Murad Paşa ve Eszek = Osek muhâfazasına da Bosna beylerbeyi Celâlî-Hasan Paşa me'mur edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'a muvasalat tarihi 6 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününe müsâdiftir).

26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : Tebriz şehrinin sukutu.

(Üçüncü Mehmed'in Osmanlı tahtında âdetâ bir gölge gibi duran âtıl ve silik şahsiyyetine mukabil, İran tahtında Safavî Türklerinin en büyük ve en parlak hükümdarı sayılan «Birinci Abbas» gibi muhteşem bir kahraman vardır : Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflar yüzünden anarşi içinde kalan İran'ın dahilî vaziyetini ıslâh ettikten sonra şarkta Özbek ve garpta Osmanlı türkleriyle uğraşan bu büyük adam hem şarka, hem garba karşı kuvvetli bir istirdad siyaseti tâkibine koyulmuştur : 1588 = 996 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Onun için şarkın Herat, Meşhed ve Merv gibi mühim merkezleriyle Basra-körfezindeki Bahreyn adalarını aldıktan sonra gözlerini garba çevirmiş ve bilhassa 1599 = 1007 tarihinden itibaren Osmanlı-Türklerine karşı Avrupa'da ittifaklar teminine çalışmıştır. Şâhın bu siyasî faaliyeti Osmanlılar aleyhinde bir ittifak teklifine gelen «Sir Antony Sherley» ismindeki İngiliz elçisine «Hüseyn Ali Beg Bayatlı» isminde bir Safavî elçisi katıp Avrupa'ya göndererek Papalık makamı, Almanya imparatorluğu, Venedik cumhuriyeti ve İngiltere, İskoçya, İspanya, Fransa ve Lehistan krallıkları nezdinde büyük ve geniş bir Şark-Garp ittifakı teşebbüsüne girişmekle başlamış, ondan sonra Papalıkla İspanya krallığını temsil eden «Nicolao di Melo» ve «Alfonso Cordero» isimlerinde iki papasdan başka Almanya imparatoru İkinci Rodolphe nâmına «Etienne Kakach de Zalonkemeny» isminde bir elçi gelmiş, bu son elçinin yolda ölmesi üzerine vazifesini kâtipliğinde bulunan «Tectander von der Jabel» ifâ etmiş, Birinci Abbâs da bilmukabele Prag'a Şâhkuli Beg isminde bir elçi gönderip bu teklifi kabul ettiğini bildirmiş ve ayni zamanda İspanya ve Portekiz kralı Üçüncü Philippe nâmına «Antonio de Gouvea» riyâsetinde gelen iki papasdan mürekkep bir hey'et de ayni ittifak teklifini te'yid ettiği için, Portekizlilerin Basra-körfezinde bîtaraflıklarına mukabil Safavî devleti de Osmanlı imparatorluğuna karşı harb ilânını taahhüd etmiştir.

«Harb vesîlesi = Casus belli» olarak Selmas civârında veyahut doğrudan doğruya Selmas kalesinde bulunan «Şâhkuli evlâdından Gazi Beg» isminde bir Kürt beyinin Osmanlı tâbiiyyetinden çıkıp Safavîlere dehâletinden bahsedilir : Osmanlı menbâlarına göre bunun sebebi, zabtu-rabtı kalmamış olan Tebriz Yeniçerilerinin «emvâl-i reâyâ gaareti»nden sonra «emvâl-i ümerâ ve hükkâm»ı da yağmaya kalkışıp Gazi Beg'e musallat olmaları ve işte bu yüzden onu öyle bir harekete mecbur etmeleridir. Şâhın bu büyük fırsattan istifade edip Gazi Beg'e «tac u tîğ ü kemer» gönderdiğinden bahsedilir. Bu sırada Gazi Beg «Karnı-yarık» ismindeki kalesine çekilmiştir. Zâten Anadolu'da Celâlî ısyânının hâsıl ettiği anarşiden dolayı Kürt beylerinin bir müddettenberi Osmanlılardan yüz çevirip Safavîlere temâyül etmekte olduklarından da bahsedilir : Hattâ şâhın Celâlîlikle ithâm ettiği Âzerbaycan valisinden Tebriz'in istirdâdını pâdişaha karşı bir husûmet hareketi saymadığından bahsetmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır! Bu sırada Tebriz beylerbeyliğinde bulunan ve Üçüncü

Mehmed'in lalalığından yetiştiği için halk arasında «Lala Paşa» diye anılan Zencir-kıran Ali Paşa Gazi Beg'i tenkil için Erivan beylerbeyi Şerif Mehmet Paşa'dan yardım isteyip kendi askerinden başka Nahcivan ve Erivan kuvvetlerini de alarak «Karnı-yarık» kalesini muhâsara etmiş, Gazi Beg bir hafta kadar mukavemet ettikten sonra ümidini kesince sûrun üstünden atlayıp Şâh Abbâs'ın yanına kaçmış, bir iki gün sonra âilesi kaleyi teslime mecbur olmuş ve Ali Paşa da bir müddet kale işleriyle meşgul olduktan sonra Tebriz'e dönmek üzere yola çıkmıştır : Aşağıki fıkraya bakınız.
Birinci Abbâs'ın Kazvin'den sonra pâyıtaht ittihâz etmiş olduğu Isfahan'dan Tebriz seferine çıkışı işte bu sıradadır : 7 Rebî'ül-âhir = 14 Eylül Pazar günü hedefini gizli tutarak altı yüz kişilik bir maiyyetle yola çıkan Safavî pâdişahı kuvvetlerini Kazvin'de toplamış ve yolda gelirken derhal hareketini emrettiği Erdebil valisi Zülfikar-Hân da işte orada askeriyle beraber maiyyetine iltihak etmiştir. — Kazvin'den büyük bir sür'atle Tebriz'e yürüyen Safavî ordusu Yeniçeri zulmünden osanmış olan Tebrizliler tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış, şehrin işgalinde ahali de askere yardım etmiş, Osmanlı askeri derhal kaleye kapanmış, ele geçenleri hemen kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Osmanlılara kız verip torun sâhibi olmuş Kızılbaş kaynatalar bile sünî dâmâtlarını kendi elleriyle öldürmüşlerdir!
Üçüncü Murad devrinde 1585 = 993 senesi 22/23 Eylül = 27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya teslim olup ertesi gün Âzerbaycan vilâyetiyle beraber Osmanlı imparatorluğuna ilhak edilmiş olan Tebriz şehri o tarihten bu 1603 = 1012 senesi 26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 18 sene, 3 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır. — Şehrin işgali İskender-Beg-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sinde şâhın hareketinden itibaren 12 nci güne müsâdif gösterilir; bâzı Osmanlı menbâlarında 20 Rebî'ül-âhir = 27 Eylül Cuma ve Lucien-Louis Bellan'ın «Shah Abbas I» ismindeki eserinde de 25 Eylül = 18 Rebî'ül-âhir Çarşanba tarihlerine tesadüf edilmektedir : **Bellan Hicrî tarihlerin Milâdîye tahvilinde umumiyetle yanılmış olduğu için «18 Rebî'ül-âhir»i «14 Ağustos» gibi göstermiştir. — Tebriz şehri harb ilân edilmeksizin ânî bir baskınla işgal edilmiş ve hattâ kaleye kapanan Osmanlı askeri bu vak'ayı ilkönce bir ısyan hareketinden ibaret zannetmiştir : İşte bundan dolayı Üçüncü Murad devrinde 1590 = 998 senesi 21 Mart = 14 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Istanbul'da akdedilmiş olan son Osmanlı-Safavî sulhü o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 6 ay, 6 gün sürmüştür; bu sulhün rehînesi olarak 5 sene, 10 ay, 24 gün Istanbul'da kaldıktan sonra genç yaşında ölmüş olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ için 1595 = 1004 senesi «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Haydar-Mirzâ öldükten sonra Osmanlı hükûmeti onun yerine rehîne olarak Birinci Abbâs'ın büyük oğlu ve veliahdi Safî-Mirzâ'yı istemek için Kazvin'e Çavuş-başı Mehmet Ağa isminde bir elçi göndermişse de bu teşebbüsten hiç bir netice alınamamıştır. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri Safavî hâkimiyyetine geçmekle beraber kale Osmanlıların elinde kalmıştır).**

29 Eylül = 22 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Sofyan bozgunu.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Karnı-yarık» seferinden dönmekte olan Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa Erivan ve Nahcivan askerlerini yerlerine gönderdikten sonra Tebriz'in şimaligarbîsindeki Sofyan/Sûfiyân konağına gelirken şâhın da oraya doğru gelmekte olduğunu haber almışsa da askerinin mâneviyyâtını bozmamak için gizli tutmuş ve iki taraf karşılaşınca Safavîlerin çarhacılığına me'mur olan Erdebil valisi Zülfikar-Han büyük bir şiddetle birdenbire taarruz ettiği için Ali Paşa toplarını kullanmıya vakit bulamamış, göğüs göğüse çok kanlı bir harb

olmuş ve piyâde muharebesi esnâsında Şâh Abbâs suvâri kıt'alarını da en mühim anda ileri sürünce düşmanın sayı üstünlüğü karşısında Osmanlı kuvveti mağlûb olmuştur.

Safavî ordusunun mevcudu Osmanlı menbâlarında 15 bin ve bâzı Garp ve İran menbâlarında da 6 bin gösterilir; buna mukabil Ali Paşa kuvvetleri de Osmanlı menbâlarında 1500 - 2500 ve ecnebi menbâlarında da 5 bin gösterilmektedir. Her halde Safavîlerin sayıca çok üstün oldukları muhakkaktır. İşte bundan dolayı Osmanlı askerinin ekserisi şehîd olmuş, kaçabilenler tâkib edilip kırılmış, eski Nahcivan beylerbeyi Mahmud ve Ahıska beylerbeyi Halil Paşalar şehîd düştükleri gibi büyük bir kahramanlıkla harbeden Lala-Ali Paşa da esir olup şâhın huzûruna götürülmüş ve rivayete nazaran hayatı kahramanlığına bağışlanmıştır. — Düşmanın sayı üstünlüğüne rağmen Osmanlı askerinin büyük bir şecâatle harbettiği sırada «Demirci-oğlu» isminde bir zâbitin neticeden ümidi kesip yüz kadar askeriyle kaçması bu felâkette başlıca sebeb gösterilir).

4 Teşrinievvel = 27 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın azli.

(Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Sipâhî ısyânının tenkilinden itibaren artık kabına sığmıyacak kadar böbürlenmiye başlıyan ve hattâ pâdişaha bile :

— Kulun maksûdu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi serîr-i Hilâfete iclâs idi: Böyle bir fitne-i azîm def'ine ben sebeb odum!

gibi palavralarla kafa tutan Yemişci-Hasan Paşa artık dünyada «kendinden gayri bir kişinin vücûduna râzı olmayup bu mertebe hubs-i tab'ı» kabardığı için vüzerâdan ve devlet erkânından bâzılarını hiç bir sebeb olmadığı halde idâm ettirmiş ve nihayet kendi dostlarından başka pâdişahın adamlarını bile tahkir ve istihfâfa başlamıştır! «Ulemâdan ve vüzerâdan ve bilcümle sigar-u-kibârdan bir ferdün şerrinden emîn olmadığı»ndan bahsedilir. Nihayet bunlar kendisine karşı ittifak edip bu hâli pâdişaha duyurduktan başka, Yemişci'nin Vâlide-Sultanı da saraydan uzaklaştırıp Üçüncü Mehmed'i büsbütün hükmü altına almak istediğinden ve hattâ sadâret mührü istirdâd edilmek istenirse vermiyeceğinden bile bahsetmişlerdir. Devletin baş belâsı hâline gelen Yemişci'nin azli işte bu mârûzatın doğruluğuna hem pâdişahın, hem Vâlide-Sultanın kanâat getirmiş olmasındandır.

Sadr-ı-a'zamın azlini haber alan yeniçeriler ayaklanıp devlet erkânını tehdid etmişlerse de, âsilerin istemedikleri Yeniçeri-ağası Kasım Ağa'ya vezâret verilip yerine tâyin edilen Kapucular-kâhyası «Türk» yahut «Koca» Ahmed Ağa Yeniçeri zâbitlerini elde ettikten sonra âsileri nasihatle kolayca yola getirip yatıştırmıştır. Yemişci-Hasan Paşa'nın sadâreti 1601 = 1010 senesi 22 Temmuz = 21 Muharrem Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 2 ay, 13 gün sürmüştür.

Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Arnavut devşirmesinin sebeb olduğu Budin ve Peşte fâciaları için 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, şahsî menfaati uğrunda cephedeki Türk ordusunu düşman karşısında yardımsız bırakmak suretiyle işlediği şenî ihânet için 1603 = 1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına ve nihayet müstahak olduğu cezâya çarpılıp idâm edilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Yemişci'nin azli için 28 Rebî'ül-âhir = 5 Teşrinievvel Pazar ve 29 Rebî'ül-âhir = 6 Teşrinievvel Pazartesi tarihlerinden de bahsedilir : Burada esas ittihâz ettiğimiz tarih, Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'nın gün ismini «Sebt = Cumartesi» göstermelerine istinâd etmektedir).

16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Yemişci-Hasan Paşa'nın idâmı.

(Bu cezânın en mühim sebebleri, Yeniçeri ocağına dayanan Yemişci'nin Vâlide-Sultana karşı aldığı tehditkâr vaziyette ve sadâretten azli üzerine Yeniçerilerin ayaklanmış olmasında gösterilebilir : Yukarıki fıkraya da bakınız. Bu suretle Yemişci'nin mevcûdiyyeti artık bir tehlike hâline gelmiş demektir. İşte bundan dolayı bu gün «on nefer tavâşî ile Bostancı-başı» At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gönderilip Yemişci Paşa «Sultan odası musandırası»ndan aldırılarak Sütlüce'deki «Hadîka-i Hâssa» da veyahut «Handan-Ağa bağçesi»nde ve Üçüncü Mehmed'in huzûrunda «işin bitürmüşler»dir. Bâzı menbâlarda Yemişci'nin karısı olan Ayşe-Sultan'ın sarayı Sütlüce'de gösterilirse de doğru değildir.
Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz azil tarihinden itibaren ancak 12 gün sağ bırakılmıştır : Bununla beraber idâmını azil gecesine müsâdif gösteren bir rivayetle 3 Cumâda-l-ûlâ = 9 Teşrinievvel Perşenbe ve 12 Cumâda-l-ûlâ = 18 Teşrinievvel Cumartesi rivayetleri de vardır; fakat o rivayetlerde gün ismi tasrih edilmiş olmadığı halde, bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz «10 Cumâda-l-ûlâ» tarihini kaydeden menbâlarda «Yevm-ül-Hamîs» kaydi vardır. — Yemişci'nin cesedi Üsküdar'da Karaca-Ahmed mezarlığına defnedilmiştir).

16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Mısır Beylerbeyi Malkoç-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Kan dökme merâkından dolayı «Yavuz» lâkabiyle de anılan bu Malkoç-Ali Paşa Bosna'nın meşhur «Malkovitz/Malcovich» âilesinden bir Boşnak devşirmesidir. Enderun'dan yetişip Silihdar-Silâhdar olduktan sonra 1601 = 1010 senesi Temmuz = Muharrem ayında Mısır valiliğine gönderilmiş ve bu sefer Yemişci-Hasan Paşa'nın azli üzerine pâdişah «Dîvân-ı-Hümâyun'da sadr-ı Sadârete lâyık kimesne bulamayup» Mısır'dan Malkoç'u getirtmiye karar vermiş ve Yemişci'nin idâm edildiği gün «Mühr-i vezâret mukarribân-ı Hazret'den Kıllu-Dilsiz yediyle» kendisine gönderilmişse de, biraz sonra Üçüncü Mehmet öldüğü için Ali Paşa Birinci Ahmed devrinde Istanbul'a gelebilmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.
«Tekebbür ve tecebbür»iyle meşhur Yavuz-Ali Paşa Müneccim-başı tarihinde korkunç bir tedhiş timsâli şeklinde tasvir edilir: «Cebbâr-u-mütekebbir bir âdem olup erbâb-ı Dîvan'dan bir ferd, hattâ Defterdâr [= Mâliye nâzırı] bile yanında oturmağa kaadir olmazdı!».
Ali Paşa'nın tüyler ürpertici bir idare prensipi vardır; Osman-zâde bu tuhaf prensipi Paşa'nın «zabt-u-rabt-ı ahvâl-i âlem» için bol bol kan dökmekten başka çâre olmadığı şeklindeki «kanâat»iyle izah ettikten sonra, devleti işte bu prensipe göre idare etmek üzere :
«Mücerred darb-ı rikaab içün Mısır'dan altı nefer cellâd istishâb itmiş idi»
diye Kahire'den Istanbul'a kelle uçurtmakta mütehassıs cellâtlar getirdiğini anlatır! Osmanlı inhitat fâciasının en mühim aktörleri, Devşirmeler galerisinin işte bu kanlı tipleridir.
Yemişci'nin azliyle Malkoç'un tâyini arasında 12 gün Sadâret makamı münhal kalmıştır. — Ali Paşa Mısır'dan Istanbul'a gelinciye kadar Sadâret-Kaymakamlığına ilkönce eski Vezir-i-a'zamlardan Cerrah-Mehmet Paşa tâyin edilmişse de ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı iş göremediği için 13 Teşrinisâni = 8 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü tekaüde sevkedilip yerine son zamanlarda Yeniçeriağalığından vezir olan Kasım Paşa tâyin edilmiştir.
Malkoç-Ali Paşa'nın Birinci Ahmed devrinde Istanbul'a gelip işe başlaması için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

21 Teşrinievvel = 15 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Tebriz kalesinin Safavîlere teslim olması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında Tebriz şehrinin sukutuna mukabil kalenin müdâfaa vaziyetine geçmiş olduğunu görmüştük : O vak'adan üç gün sonraki Sofyan/Sûfiyân bozgununda Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın esir düşmesi ve maiyyetindeki askerin de imhâ edilmiş olması kale müdâfilerinin hem başsız kalmasına, hem mevcudlarının büyük bir nisbette azalmasına sebeb olmuştur. Birinci Abbâs Sofyan'dan Tebriz'e dönüp kaleyi muhâsara ettiği zaman müdâfiler işte bu ümitsiz vaziyette mukavemete geçip şâhın Lala-Ali Paşa vâsıtasıyla yaptığı teslim teklifini reddetmişlerdir : Bununla beraber, fazla mukavemet imkânı olmadığı için bir kaç gün sonra teslime karar verip «vire ile», yâni canlarına, mallarına ve âilelerine dokunulmamak şartiyle düşmanın teklifini kabul etmişlerdir. — Buradaki tarih Osmanlı menbâlarına göredir : «Âlem-ârâ»da gün tarihi yoktur. — Gene Osmanlı menbâlarına göre Şâh Abbâs «vire» şartlarına riâyet etmeyip Osmanlıların erkeklerini esir ve şehîd etmiş, mallarını yağma ettirmiş ve kadınlarını da «gürûh-i fevâhişe ilhak idüp» fuhşa mecbur etmiştir! — Bu gün teslim olan Tebriz kalesi Osmanlı eseridir ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son seferinde yapılmıştır : Yukarda 1585 = 993 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız.
Şâhın bu büyük muvaffakıyetleri o taraflardaki Kürt beylerinin Safavîlere inkıyâdiyle neticelendiği için, Selmas, Hoy ve Merâga gibi yerler hemen elden çıkmış ve Ordubâd, Culhâ = Culfa, Alınca ve Cüvanşîr gibi kaleler Safavî beylerine kolayca teslim olmuştur : Tabiî bu vaziyet Âzerbaycan'ın artık elden çıkması demektir. Birinci Abbâs Âzerbaycan valiliğini Sofyan muharebesinde yararlık göstermiş olan Erdebil valisi Zülfikar-Hân'a vermiş ve kendisi de Karabağ üzerinden gelebilecek bir Osmanlı hareketini önlemek için Aras boylarına doğru ilerlemiye başlamıştır).

26 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Nahcivan'ın tahliyesi.

(Erivan beylerbeyliğine tâbi olan Nahcivan kasabasının tahkimâtı çok zayıf, surları çok alçak ve hattâ bâzı noktalarda yerle beraber olduğu için, Erivan valisi Şerif Mehmet Paşa buradaki askeri vilâyet merkezine çekmiş, muhtelif rivayetlere nazaran burada ancak 40 veyahut 150 kişilik bir müfreze bırakılmışsa da şiî halk Safavîleri iltizam ettiği için mukavemet imkânı olmamış ve «Âlem-ârây-ı Abbâsî'ye göre Zülfikar-Hân gelince bu müfreze derhal teslim olup esir ittihâz edilmiştir. — Safavîlerin Nahcivan beyliğine Ustaclu-Çirâğ-Sultan tâyin edilmiştir).

15 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Erivan şehrinin sukutu ve kalesinin muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında muhâsaranın «11 Cumâda-l-âhire Sebt günü» başladığından bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın 11 ine değil, 10 una müsâdiftir. — Erivan/Revân şehrinin bir fersah mesâfesinde bulunan kale üç istihkâmdan mürekkeptir; bunların en mühimmi «Zengi = Sanga» çayının üzerinde bu tarihten 20 sene evvel Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu «Kal'a-i atîk = Eski-kale»dir : Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. İkincisi cenubugarbîde ve üç ok atımlık mesâfede bulunan «Gözcü-kulesi» ve üçüncüsü de cenup cihetinde bu sefer Nahcivan'ın tahliyesi üzerine alelâcele yapılan «Kal'a-i cedîd = Yeni-kale»dir. Bir dıl'ı Eski-

kale'ye dayanan Yeni-kale, «beşer yüz zirâ'» uzunluğunda üç yeni sûr inşa edilmek suretiyle 15 gün içinde 2 - 3 yüz kişi kullanılarak yapılmıştır. Maiyyetinde bir çok Kürt beyleri de bulunan Birinci Abbâs bu gün Erivan şehrini işgal edip «Mihnet-depesi/Tepesi»ni karargâh ittihâz etmiş ve derhal kaleyi kuşatmıya başlamışsa da şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanmıştır. — Şerif Mehmet Paşa ertesi günden itibaren huruç hareketlerine başlamış ve şâhın teslim teklifine karşı «Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılmayınca» teslimin muhâl olduğu bildirilmiştir. — Erivan kalesinin kahramanca bir müdâfaadan sonra nihayet Birinci Abbâs'a teslim olması için aşağıda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

20/21 Kânunuevvel = 16/17 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi : Üçüncü Mehmed'in ölümü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 17 sine müsâdiftir; fazla olarak Üçüncü Mehmet Pazar günü değil, Pazar gecesi ölmüştür; bu nokta Edirneli-Mehmed'in «Nuhbet-üt-tevârîh» inde «Mâh-ı mezbûrun 17 nci gicesinde evvel-i vakt-i ahşamda» ve Solakzâde tarihinde de «18 inci Ahad gicesi» kayitleriyle tasrih edilmekte olduğuna göre, ölümün Cumartesi/Pazar gecesine tesadüf ettiği muhakkaktır : Birinci Ahmed'in Pazar günü «ale-s-sabâh» cülûs etmiş olduğunda ittifak edilmesi de bu nokayı büsbütün te'yid etmektedir.

«Eğri fâtihi» denilen Üçüncü Mehmet 1595 = 1003 senesi 27 Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu 1603 = 1012 senesi 20/21 Kânunuevvel = 16/17 Receb Cumartesi/Pazar gecesine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 10 ay, 25 gün saltanat sürmüştür. — En kuvvetli rivayete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliği esnâsında 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olan Üçüncü Mehmet gene Milâdî takvim hesabiyle 37 sene, 6 ay, 26 gün yaşayıp 38 yaşının içinde ölmüştür : Bâzı Osmanlı menbâlarında 9 sene, 2 ay saltanat sürdükten sonra 39 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî ve kamerî takvim hesabına göredir.

Ölüm hastalığının 4 - 5 gün sürdüğü hakkında bir takım rivayetler mevcud olmakla beraber, hastalığın ne olduğu belli değildir : Solâkzâde «füc'eten» vefat etmiş oduğundan bahsettiğine göre bir kalb krizi akla gelebilir; Şark seferlerindeki muvaffakıyetsizliklerle bir müddet evvel idâm ettirmiş olduğu büyük oğlu Sultan Mahmud'un o fecî âkıbetinden duyduğu acıların da ölümünde müessir olduğu hakkında bir rivayet daha vardır.

Çok tuhaf bir rivayete nazaran «22 Cumâda-l-ûlâ yevm-i İsneynde», yâni hakikî takvime göre «21 Cumâda-l-ûlâ = 27 Teşrinievvel Pazartesi» günü Üçüncü Mehmet sarayına dönerken yolda bir «Meczûb-ı ilâhî» ortaya çıkmış ve :

— Elli altı günden sonra bir hâdise-i azîme zuhûr idiyor : Gaafil me-bâş, Pâdişâhum!

diye bağırmış, halk hayret etmiş ve o Pazartesi günü de sayılmak şartiyle hakikaten 56 ıncı gün Üçüncü Mehmet can vermiştir. — Babası Üçüncü Murad'la dedesi İkinci Selim gibi saltanat devrini sarayında geçirmeyip ecdâdının an'anesini ıhyâ ederek Eğri seferinde bizzât ordusunun başına geçmek meziyyetini göstermiş olan Üçüncü Mehmet, irâdesinin gevşekliğinden dolayı devlet mukad-

derâtını tamamiyle Devşirmelerin elinde bırakmış, Anadolu'daki Celâlî fetreti işte bundan dolayı zuhur etmiş, babasının devrinden intikal eden Garp seferine kendi devrinde inzımâm eden Şark seferi netice itibariyle bu yüzden çıkmış ve bilhassa Venedik'in «Baffo» âilesine mensub olan anası Safiyye-Sultan'ın tahakkümü altında yaşayıp onun âdetâ bir gölgesi vaziyetinde kalmış olduğu için, Osmanlı inhitâtının dev adımlarıyla ilerlemesine sebeb olmuştur. Bilhassa saltanatının başında 19 kardeşini birden boğdurması ve sonunda da çok kıymetli bir genç olduğundan bahsedilen büyük oğlu şehzâde Mahmud'un kanına girmek suretiyle hem kardeş, hem evlâd kaatili vaziyetine düşmesi, kuvvetli bir edebî kültür mahsûlü olan şiirlerindeki ve hassâsiyetle ve bilhassa Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin ulu adı anıldıkça her sefer ayağa kalkacak derecede gösterilen dindârlığıyla te'lif edilemiyecek fecî bir hissizliktir: Bunlar için yukarda 1595=1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» ve 1603 = 1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkralarına ve şiirde «Adlî» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in edebî şahsiyyeti için de 1595 = 1003 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ AHMED

(Ahmed-i Evvel)

— M. 1603 = H. 1012 — M. 1617 = H. 1026 —

1603 = 1012

21 Kânunuevvel = 17 Receb, Pazar : Birinci Ahmed'in cülûsu.

(Umumiyyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Ahad = Pazar» günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir. — Birinci Ahmed'in en kuvvetli rivayete nazaran Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliği esnâsında 1590 = 998 senesi 18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûsunda yaşının 13 sene, 8 ay, 4 gün tutması, yâni 14 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir : 1588 = 996 tarihinde doğmuş olduğu hakkındaki rivayet yanlıştır. Anasının adı «Handan-Sultan»dır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremiyen Süleyman ve Mûsa Çelebiler sayılmamak şartiyle, Birinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının on dördüncüsü ve şehzâdeliklerinde valilikte bulunmamış olan pâdişahların da birincisidir. Valiliğe gönderilmemiş olması Anadolu'daki Celâlî fetretiyle izah edilir.

Bu saltanat değişikliğinin en mühim hususiyyeti Fâtih devrinden itibaren kanunlaşan şehzâde idâmı an'anesinin kaldırılmasında gösterilebilir : Şimdiye kadar Osmanlı pâdişahları içinde yalnız Kanunî ile İkinci Selim'in cülûslarında şehzâde kanı akmamış, çünkü bunların öldürülecek kardeşleri kalmamıştır; fakat bilhassa son iki pâdişahın cülûsları millî vicdana çok ağır gelen cinayetlerle lekelenmiş, Üçüncü Murad'ın cülûsunda beş kardeşinin ve Üçüncü Mehmed'in cülûsunda da on dokuz kardeşinin birden idâmı halk arasında çok derin bir teessür ve hattâ nefret uyandırmıştır : Yukarda 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1595 = 1003 vukuâtının da «28 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in bu tarihten 6 ay, 13 gün evvel halkın büyük ümitler bağadığı büyük oğlu şehzâde Mahmud'u bir şüphe üzerine idâm ettirip anasını da denize attırması bu umumî teessür ve nefreti büsbütün şiddetlendirerek tâzelemiştir : Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Mehmed'in Mehmet yahut Selim ve Cihangir isimlerindeki oğulları küçük yaşta ölmüş ve veliahdi Sultan Mahmud da idâm edilmiş olduğu için, bu sırada Birinci Ahmed'in hayatta yalnız Mustafa isminde tek bir kardeşi vardır : Bu Mustafa, kendisinden sonra iki defa tahta çıkarılmış olan Birinci Sultan Mustafa'dır; Sultan Ahmed'in cülûsunda Fâtih'in «Kanunnâmesi»ne rağmen hayatı bağışlanmış olan şehzâde de işte budur. Bunun kurtulmuş olmasını aklî müvâzenesinin bozukluğuyla veyahut daha 14 yaşında sünnet olmamış bulunan Birinci Ahmed'in henüz oğlu olmadığı için kardeşi öldürüldüğü takdirde Osmanlı hânedânının munkarız olmak tehlikesiyle izah eden bir takım tahminler vardır : Fakat her halde son cülûs fâcialarının millî vicdandaki derin te'sirlerini de hesab etmek lâzımdır. Birinci Ahmed'in sünnet düğünü için aşağıda 1604 = 1012 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Bundan evvel de muhtelif münâsebetlerle bahsettiğimiz gibi, eski Osmanlı şehzâdelerinin çok kuvvetli tahsil görerek yetiştikleri ve bilhassa edebî kültürlerinin de çok yüksek olduğu muhakkaktır; işte bundan dolayı bir çok pâdişahlar gibi Birinci Ahmed de kuvvetli bir şâirdir ve hattâ «Millet kütüphanesi»ndeki «Emîrî koleksiyonu»nda yazma bir dîvânı vardır.

Şiirde mahlası «Bahtî» dir : Bu kelime «Ebced» hesabiyle cülûs tarihi olan 1012 senesini gösterir; bâzen doğrudan doğruya «Ahmed» ismini kullandığı da vardır. Sultan Ahmed'in şiirleri iki kısma ayrılabilir: Bir kısmı vatanî ve siyasî, bir kısmı da liriktir. Meselâ bir gazelinde Şark'la Garb'a, İran ve Avusturya cephelerine sevkettiği ordulardan şöyle bahsetmektedir :

İlâhî cânibeyne salmuşum ben îki serdârı
Kerem kıl düşmanî kahreyle mansûr eyle anlârı
Birî şol Çar-Yârî sevmiyen zâlimleri kırsun
Birî vârup helâk itsün senün emrünle küffârı

Şahsî tahassüslerini de çok zarif bir âhenkle ifâde eden şiirleri vardır :

Bûy irse can neşâmına fasl-î bahârdan
Murgan sadâsı gelse yinê mergzârdan
Bulsâ nevâda gül gibi nev-besteler zuhûr
Kim tâze nakş-u-savt işidilsê hezârdan
Nevrûz irişse yâd idüp ol eski demleri
Ker kimse alsa dâdını bû rûzgârdan

Çok dindâr olan Birinci Ahmed «Kadem-i-Şerîf»in resmini yaptırıp sorgucuna koydurmuştur; hattâ bunun için şöyle bir kıt'ası da vardır :

Nôla tâcum gibi bâşumda götürsem dâim
Kademî resmini ol Hazret-i Şâh-î-Resülün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ durma yüzün sür kademînê o gülün

Istanbul'daki «Sultanahmet câmii» işte bu dindâr zihniyyetin en büyük ve en güzel hayrâtıdır. — Birinci Ahmed'in hayatında 14 rakamının tuhaf tecellilerinden bahsedilir : Hicrî takvim hesabiyle 14 yaşında 14 üncü pâdişah olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten ve 2 kere 14 = 28 sene yaşadıktan sonra ölmüştür.

Üçüncü Mehmed'in ölümü o gece gizli tutulmuş ve ancak bu sabah erkenden Divân-ı-Hümâyûn'a gelen Sadâret-Kaymakamı Kasım Paşa'ya yeni pâdişahtan şöyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gelmiştir :

«Sen ki Kasım Paşa'sun, babam Allâh emriyle vefât eyledi ve ven taht-ı saltanata cülûs eyledüm. Şehri muhkem zabteyliyesün: Bir fesâd olursa senün başunu keserüm!»

Üçüncü Mehmed'in ölümünü değil, hastalığını bile bilmediği için Kasım Paşa bu Hatt-ı-Hümâyûnu alınca şüphelendiği için Dâr-üs-Saâde ağasına bir tezkire yazup işin aslını sormuş, bunun üzerine huzûra dâvet edilip ve Sultan Ahmed'i tahtın üstünde görüp yer öpmüş ve derhal dışarı çıkıp devlet erkânını saraya dâvet etmiş ve bir rivayete göre bu dâvete sebeb olarak Istanbul'a gelen Şark ve Garp elçilerinin huzûra kabul edileceklerinden bahsetmiş, nihayet her kes toplanınca saltanat tahtı bayramlarda olduğu gibi dışarı çıkarılmış ve yeni pâdişah alkışlar arasında gelip cülûs ettiği zaman iş anlaşılmıştır).

21 Kânunuevvel = 17 Receb, Pazar : Üçüncü Mehmed'in cenâze merâsimi.

(Birinci Ahmed'in cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Mehmed'in tabutu «Bâb-us-Saâde» önüne çıkarılmış, mâtem alâmeti olarak siyah şemleler «= sarıklar» sarınan yeni pâdişahla vüzerâ ve ulemâ hazır olduğu halde cenâze namazı orada Şeyh-ül-İslâm Mustafa Efendi tarafından kıldırıldıktan sonra Birinci Ahmed sarayına çekilmiş ve devlet erkânı cenâzeyi merâsimle kaldırıp Ayasofya'da babası Üçüncü Murad'ın türbesi yanında hazırlanan mezara defnetmişlerdir : Sonradan bu mezarın üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

29 Kânunuevvel = 25 Receb, Pazartesi : Yeni Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Mısır'dan gelişi.

(Üçüncü Mehmed'in son günlerinde Mısır beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olduğunu gördüğümüz Malkoç yahut Yavuz-Ali Paşa bu gün Istanbul'a vâsıl olup alayla şehre girmiş, doğru saraya gidip huzûra kabul edildikten sonra «Dîvân-ı-Hümâyûn»a girip işe başlamıştır. — Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Kasım Paşa'nın da bu gün ikinci vezirliğe tâyin edildiği rivayet edilir).

1604 = 1012

9 Kânunusâni = 6 Şa'ban Cuma : Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'ın Yeni-saray'dan Eski-saray'a nakli.

(Saltanat tebeddüllerinde Vâlide-Sultanların «Yeni-saray» denilen Topkapu sarayından şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan Eski-saray'a nakli âdettir : Kocası Üçüncü Murad ve bilhassa oğlu Üçüncü Mehmet devirlerinde devletin mukadderâtına hâkim olarak Osmanlı inhitâtının ilerlemesinde çok fecî bir rol oynıyan bu harîs, mürtekip ve entrikacı kadının perde arkasındaki saltanatı işte bu suretle nihayet bulmuştur).

23 Kânunusâni = 20 Şa'ban, Cuma : Birinci Ahmed'in sünnet düğünü.

(14 yaşına kadar sünnet edilmemiş olan Sultan Ahmed cülûsundan 33 gün sonra işte bu Cuma günü akşamı Topkapu-sarayında sünnet edilmiş ve bu münâsebetle gerek Istanbul'da, gerek taşrada büyük şenlikler yapılmıştır : Yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

2 Şubat = 1 Ramazan, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Garp serdârlığı.

(Bir Dîvan ictimâında Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyini müzakere edildiği sırada Malkoç Paşa kendisinin Istanbul'da her iki cephe işlerini idare etmek üzere umumî bir Başkumandan vaziyetinde kalmasını istemişse de, bu şekli münâsip görmeyen hocasının telkiniyle Birinci Ahmed reddetmiş ve Macaristan cephesine bizzat Vezir-i-a'zamın gitmesi lâzımgeldiğini söyliyerek bu gün Ali Paşa'ya serdârlık fermanını göndermiştir).

5 Şubat = 4 Ramazan, Perşenbe : Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Şark serdârlığı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine Safavîlere karşı Şark serdârlığına Kapdanlık vazifesine ilâveten tâyin edilen eski Vezir-i-a'zamlardan Kapdan-ı-deryâ Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın fermanı da bu gün kendisine gönderilmiştir).

15 Mayıs = 15 Zülhicce, Cumartesi : Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Sinan Paşa bir mıkdar asker ve mühimmat alarak yola çıkmıştır).

28 Mayıs = 28 Zülhicce, Cuma, Erivan istihkâmlarından «Yeni-kale»nin sukutu.

(Erivan şehrinin sukutu üzerine üç istihkâmdan mürekkeb olan kalesinin Şâh Abbâs tarafından muhâsara edildiğini bundan evvel görmüştük : Yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bunlardan «Gözcü-kulesi» daha ilk günlerde tahliye edilip düşman eline geçmiştir. Takriben altı buçuk aylık bir muhâsaradan sonra bu gün sukut eden istihkâm bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan «Kal'a-i-cedîd = Yeni-kale»dir. Burası bu gece sabaha karşı hücumla zabtedilmiş, Osmanlı askerinden 2 bin kadarı şehîd olmuş ve mütebâkisi müdâfaada devam eden «Eski-kale»ye çekilmiştir. — «Eski-kale»nin sukutu için aşağıda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1604 = 1013

30 Mayıs = 1 Muharrem, Pazar : Garp serdârlığına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Tıpkı Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bir mıkdar asker ve mühimmatla ve Yeniçeri-ağası da maiyyetinde olduğu halde Istanbul'dan büyük merâsimle çıkan Malkoç Paşa Davudpaşa karargâhında son hazırlıklarını ikmâl etmiş ve Sadâret-Kaymakamlığına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

3 Haziran = 5 Muharrem, Perşenbe : Malkoç Paşa'nın Davudpaşa'dan Belgrad'a hareketi.

(Birinci Ahmed bu gün orduyu teşyi için Halkalı kasrına kadar gidip askerin hareketini oradaki «Kasr-ı-Hümâyûn»dan seyretmiş ve bunun ertesi gün Serdâr-ı-Ekrem sefer hazînesini beklerken pâdişahın tehdidiyle derhal oradan hareket etmiştir. — Gene ertesi gün Malkoç Paşa'nın intihâb ettiği Sofu-Sinan Paşa azledilip istirkab ettiği Hadım-Hâfız Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamı olmuştur : Aşağıda bu sene vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Haziran = 10 Muharrem, Salı : Erivan kalesinin Safavîlere teslimi ve Karabağ, Şirvan ve Gürcistan vaziyetleri.

(Bu gün teslim olan «Kal'a-i-atîk = Eski - Kale» bu tarihten 21 sene evvel Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu en mühim istihkâmdır : 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. 1603 = 1012 senesi 15 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün Safavî ordusuna karşı büyük bir kahramanlıkla mukavemet eden bu kalenin vaziyeti, bilhassa 1604 = 1012 senesi 28 Mayıs = 28 Zülhicce Cuma günü «Kal'a-i-cedîd = Yeni-kale» denilen ve bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan istihkâmın sukutu üzerine çok güçleşmiştir : Erivan beylerbeyi ve muhâfızı Şerif-Mehmet Paşa'nın 6 bin askerinden 2 bin kadarı şehid vesair suretle telef olduktan sonra sağ kalanlardan büyük bir kısmı surlardan atlayıp Safavî ordusuna iltihak etmiş olduğu için, Paşa'nın emrinde ancak 500 kadar asker kaldığından bahsedilir. Safavîlerin bilhassa Tebriz kalesinden alınan Osmanlı toplarıyla döğdükleri Erivan kalesi «vire ile» teslim olmuş ve Osmanlı-Türklerinden 3 - 5 yüz hâne kadın ve erkek Kars üzerinden Istanbul'a gelmiştir — Erivan beylerbeyi Şerif yahut Emîr Mehmet Paşa aslen Isfahanlıdır : «Âlem-ârâ»nın kaydine göre eski vatanı olan İran'da yerleşmeyi tercih ettiği için âilesiyle adamlarından mürekkep yüz kişilik maiyyetiyle Meşhed'e gönderilmiş ve «İmâm Ali Rızâ» türbesine mütevelli olarak ölünceye kadar orada kalmıştır; şâhın emriyle idâm edildiği hakkındaki rivayet yanlıştır. — Gene «Âlem-ârâ»ya göre Erivan müdâfaasının en mühim sîmâsı eski Revan valisi «Hızır-Paşa-zâde Mehmet Paşa»dır ve hattâ Şerif-Mehmet Paşa bu tarihten daha evvel teslim olmıya karar verdiği halde Hızır-Paşa-zâde'nin muhâlefetinden dolayı mukavemette devam etmiştir. — Erivan kalesi 1583 = 991 tarihinden bu güne kadar 21 sene Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır : O sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız.
Tebriz'den sonra Nahcivan'la Erivan'ın da Safavî hâkimiyyetine geçmesi Şark'daki Osmanlı nüfûzunun sarsılmasına sebeb olmuş, Kürt beylerinden sonra Karabağ ve Şirvan'daki Türkmen oymaklarıyla Gürcistan prenslerinin de Osmanlı hâkimiyyetinden çıkıp Safavî nüfuzuna girmeleriyle neticelenmiştir : Bu prenslerin en mühimleri, Erivan muhâsarası esnâsında Safavî karargâhına gelip Birinci Abbâs'a tâbiiyyetlerini arzeden ve muhtelif Şark menbâlarında «Simon-oğlu Gorkin/Görkin» denilen Karthli kralı ve Şâh-Abbâs'ın kaynatası «Dokuzuncu Giorgi» ile bizim menbâlarda «Levend-Han oğlu Aleksandre-Han» denilen Kakhéti kralı «Léwan-oğlu İkinci Alexandré»dir; bunların birincisi, bu tarihten beş sene evvel esir edilip Istanbul'a götürülen «Birinci Swimon»un oğludur : Yukarda 1599=1008 vukuâtının «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar birer Osmanlı valisi vaziyetinde bulunan bu Gürcü hükümdarcıkları artık birer Safavî valisi hâline gelmişlerdir : Bunların hükûmetleri ve Osmanlılara itâatleri için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan», «1 Eylül» ve «21 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Şâh-Abbâs'ın bu Gürcü prensleriyle Ermenilerden aldığı askerleri Erivan muhâsarasında ilk ateş hattına sürdüğünden bahsedilir. Her halde Cenubî-Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyyeti artık tehlikeye uğramış ve bilhassa Kür boyları istilâ sâhası olmuştur : Safavî pâdişahı Erivan'ı aldıktan sonra Karabağ ve Şirvan taraflarına akıncı kolları sevkettiği gibi, kendisi de Kars'a gidip oradaki kaleyle sünnî câmilerini yıkıp yakmış, oraları vîrâneye çevirmiştir. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Emîr-Gûne» tâyin edilmiştir).

15 Haziran = 17 Muharrem, Salı : Şark Serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan Safavî cephesine hareketi.

(Sinan Paşa'nın Şark serdârlığına tâyiniyle Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi için yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «5 Şubat» ve «15 Mayıs» fıkralarına bakınız).

26 Temmuz = 28 Safer, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Malkoç-Ali Paşa'nın Belgrad konağında ölümü.

(Bundan bir gün evvel öldüğü hakkında daha zayıf bir rivayet de vardır. — Malkoç Paşa'nın Garp serdârlığına tâyiniyle Istanbul'dan cepheye hareketi için yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «2 Şubat» ve bu sene vukuâtının da «30 Mayıs» ve «3 Haziran» fıkralarına bakınız. — Kendisini şahsen tanımış ve hattâ o sırada vazifeyle ordudan Istanbul'a gelmiş olan Peçevî'nin izâhına göre «gaayet hod-pesend ve mağrûr» ve «gaayet hûnî ve seffâk» olan Ali Paşa'nın :

«Yolda gelürken mu'tâdı her gün atlasdan bir direk üzre mevzû' bir sâyeban tutarlar : Kendüsü oturur, kahve içer ve mâ-hazar söğüş ve nakl yirdi ve cümle ehl-i dîvân atlarından inmezler, ihâta iderler, dururlardı»!

Fakat «3 Haziran» fıkrasında gördüğümüz gibi kendi intihâb ettiği Sadâret-Kaymakamının azliyle istirkâb ettiği Hâfız-Ahmet Paşa'nın tâyini, istediği parayı alamadan yola çıkarılması ve metâlibinin «ekserine cânib-i Pâdişâhîden müsâade olunmaması» gittikçe canını sıkıp vehmine dokunarak hastalanmasına sebeb olmuş, «mi'desi taâm kabûlünden kalmış» ve nihayet «Belgrad'a vusûlünden dört beş gün sonra» işte bu siyasî hastalık yüzünden «Âlem-i Âhiret'e sefer görmüş»dür! Osman-zâde Tâib ölüm sebebini Istanbul'da kalıp Şark ve Garp cephelerini birer serdârla idare etmek arzusuna nâil olamamasında gösterir : Yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bir Boşnak devşirmesi olan Malkoç yahut Yavuz Ali Paşa'nın Üçüncü Mehmet devrinin 1603 = 1012 senesi 16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününden bu güne kadar 9 ay, 11 gün sürmüştür : Fakat Mısır valiliğinden Istanbul'a gelip işe başlaması gene o senenin 29 Kânunuevvel = 25 Receb Pazartesi gününe müsâdif olduğu için, fi'len sadâreti 6 ay, 28 gün tutmaktadır. — Malkoç'un ölümü üzerine «Mühr-i-Hümâyûn» Belgrad'da bulunan Serdâr-Kaymakamı Lala-Mehmet Paşa tarafından derhal Istanbul'a gönderilmiştir).

5 Ağustos = 9 Rebî'ül-evvel, Perşenbe : Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve Garp serdârlığı.

(Malkoç-Ali Paşa'nın ölüm haberi Belgrad'dan Istanbul'a gelince «Mühr-i-Hümâyun» Garp serdârlığıyla beraber Sadâret-Kaymakamı Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa'ya teklif edilmişse de, Üçüncü Mehmet devrinde Tuna-yalıları Muhâfızlığında bulunurken âsi Eflak voyvodası Mihal Viteazul'a karşı uğradığı Niğbolu bozgunundan sonra gözü yılmış olduğu için kabul etmemiştir : Yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bunun üzerine Birinci Ahmed «Hâce-i-Sultânî» Mustafa Efendi ile istişâre ederek mühürünü bundan evvel de Macaristan serdârlığında bulunmuş olan ve bu sırada Belgrad'da Serdâr-Kaymakamlığı eden Lala-Mehmet Paşa'ya göndermiştir.

Bâzı menbâlarda «Lala» lâkabının «Lâle» tahavvülüne de tesadüf edilen bu Boşnak Mehmet Paşa Sokullu âilesindendir : Akrâbasından olan meşhur müverrih Peçevî-İbrahim Efendi «on beş yıl» bunun maiyyetinde çalışmış olduğu için kendisinden dâimâ hürmetle bahsetmekte ve hattâ «Merhum Efendimiz» demektedir. — Uzun zaman Rumeli beylerbeyliği ve Avusturyalılara karşı Budin müdâfaasındaki muvaffakıyyeti üzerine üçüncü vezirlikle Macaristan serdârlığı gibi mühim mevkilerde bulunup sınır boylarında ve harb cephelerinde bir çok tecribeler geçirmiş olan Lala Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı orduda çok iyi karşılanmış ve bir rivayete nazaran düşmanın da telâşına sebeb olmuştur : Budin müdâfaası için yukarda 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Malkoç Paşa'nın ölümiyle Lala-Paşa'nın tâyini arasında Sadâret makamı on gün açık kalmıştır. — Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü için aşağıda 1606 = 1015 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız).

9 Eylül = 14 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Hasankale'ye muvâsalatı.

(Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız. — Celâlî reisliğinden vazgeçip Bosna valiliğine tâyin edilmiş olan Deli-Hasan Paşa'nın arkadaşlarından Malatyalı Karakaş-Ahmed işte burada maiyyetiyle beraber orduya iltihak edip ısyandan vazgeçtiği için paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip ordu çarhacılığına me'mur olmuştur : Karakaş-Ahmed Paşa için yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız).

25 Eylül = 1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : Peşte'nin istirdâdı.

(Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»u aldıktan sonra Belgrad'dan Budin'e hareket etmiş ve Peşte kalesindeki düşmanın bu hareketten korkup kaçtığını haber aldığı için «bir kaç sefîne ile» Tuna'yı geçerek hemen kaleyi işgal etmiştir : Avusturyalılar çekilip giderken lâğımlar kurmuşlarsa da tam zamanında haber alındığı için, fitilin ateşi baruta yarım arşın kala söndürülmüştür. — Bu muvaffakıyyet üzerine Budin'le Peşte arasında evvelce düşmanın yıktığı köprü yeniden yapılmıştır. — Peşte kalesi iki sene düşman işgalinde kalmıştır: Yukarda 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

15/16 Teşrinievvel = 21/22 Cumâda-l-ûlâ, Cuma/Cumartesi gecesi: «Waitzen/Vaç» kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Vaç/Vac» denilen bu kale için yukarda 1597 = 1006 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Peşte'nin işgalinden sonra bâzı kaleleri tâmir ettiren Lala-Mehmet Paşa düşmanın Hatwan kalesini de tahliye etmiş olduğunu haber alıp orayı da derhal işgal ve tahkim ettirmiştir : Hatwan'ın elden çıkması için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu gün Waitzen muhâsarası başlayınca müdâfaa vaziyetine geçen Avusturyalılar mukavemet edemiyeceklerini anladıkları için kalenin karşısındaki adada evvelce yapmış oldukları tabya ile palankayı ateşledikten sonra gece-yarısı gemilerle Usturgon'a çekilmişler ve Türk askerleri de hemen kaleyi işgal etmişlerdir).

18 Teşrinievvel = 24 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Gran = Usturgon muhâsarası.

(Bu tarihten dokuz sene evvel düşman eline geçen Usturgon'un sukutu için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. — Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası 31 gün sürdükten sonra mevsimin ilerlemesinden, harbetmek istemiyen Yeniçerilerin kışlağa çekilmek için serdârı tazyik etmelerinden ve bilhassa yağmur ve kar fırtınalarından dolayı kaldırılmıştır; Türklere karşı hareket etmek üzere imparatorun emriyle çağırılmış olan Avusturya'nın Erdel Baş-kumandanı Basta'nın muhâsara ordusuna karşı giriştiği iz'ac hareketlerinin de bu netice üzerinde mühim bir te'siri olduğundan bahsedilir : Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına da bakınız. Peçevî'nin izâhına göre bu sırada Avusturyalılar Türkler için çok mühim bir mevki olan Usturgon kalesini Eğri kalesiyle mübâdele teklifinde bulunup Serdâr-ı-Ekreme murahhaslar göndermişlerdir : Mesele müzâkere edilip bir sulh projesi hazırlanmış ve bunu Peçevî-İbrahim Efendi, İstanbul'a götürmüşse de, Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin muhâlefetinden dolayı kabul edilmemiştir).

3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Şehzâde Osman'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde Osman, 1618 = 1027 tarihinde amcası Birinci Mustafa'nın ilk saltanatından sonra «Osmân-ı-Sânî = İkinci Osman» ismiyle tahta çıkan ve halk arasında «Genc-Osman» diye şöhret bulan inkılâpçı pâdişahtır. — «4 Teşrinisâni = 11 Cumâda-l-âhire Perşenbe» günü dünyâya geldiği hakkında da bir rivayet vardır : Burada esas ittihâz edilen tarih en kuvvetli rivayetlere istinâd etmekte ve bilhassa «Julien» takvimindeki Teşrinievvel'in 24 ünden bahseden Kâtib-Çelebi ile şehzâdenin doğum günü bir tarih mısrâı yazmış olan Nev'î-zâde Atâyî'nin kaydine tevâfuk etmektedir. — Anasının adı «Mâh-' Fîrûz/Mâh-Fîrûze»dir. Bu sırada babası Birinci Ahmed'in yaşı Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 6 ay, 16 gündür).

8 Teşrinisâni = 15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Ordunun Kars'a gelişi ve Cağal-oğlu'nun tedbirsizliği yüzünden büyük bir fırsat kaçırılması.

(Erivan'ın sukutu üzerine Kars kalesiyle şehrinin Birinci Abbâs tarafından tahribi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kumandasındaki kuvvetin iki yüz bini bulduğu hakkında mübâlâgalı bir rivayet bulunan Cağal-oğlu Sinan Paşa Kars önlerinde on gün kalıp yukarıki fıkrada Çarhacılığa çıkarıldığını gördüğümüz Karakaş-Ahmed Paşa'nın avdetini beklemiştir. Bu sırada Şâh-Abbâs'ın «cem'-i kalîl ile» Erivan taraflarında dolaştığı ve büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşmasından dolayı telâş içinde bulunduğu rivayet edilir : Cağal-oğlu'nun maiyyetine iltihak etmiş olan Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa bir mıkdar askerle önden gidip Şâh-Abbâs'ı esir edebileceğinden ve ihtiyâten ordunun da arkadan «menzil-be-menzil» gelmesi lüzumundan bahsetmişse de, Cağal-oğlu bu haklı teklifi reddedip Karakaş Paşa gelmeden hiç bir tarafa gidemiyeceğini söyliyerek o tarihî «fırsatı fevt ve düşmanı teb'îd-ü-ihmâl ile cânib-i hasmı te'yîd» etmiştir : Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına da bakınız. — On gün sonra oradan hareketle Nahcivan civârından şâha bir takım mektuplar gönderip budalaca meydan okumuşsa da hiç bir te'siri olmadığından bahsedilir. — Sinan Paşa bu vaziyet üzerine orduyu alıp Şirvan valiliğinde bulunan oğlu Mahmud Paşa'nın yanına gitmek istemişse de askerin ileri gelenleri huzûruna girip :

— Deryâyâ sefer itsen ananı görmeğe gidersün, karaya serdâr olsan oğluna gidersün!

diye artık kış geldiğinden ve kıtlık başladığından bahsederek otağını yıkıp yakmak suretiyle ordunun terhisine mecbur etmişlerdir : İtalyan dönmesi olan Cağal-oğlu'nun anası vâsıtasıyla Türkiye aleyhinde Papalık makamiyle giriştiği gizli münâsebetler için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Sinan Paşa orduyu terhis ettikten sonra bir çok ihtarlara rağmen Van kalesine çekilmiş ve orada Şâh-Abbâs veyahut ümerâsından biri tarafından muhâsara edilince Van gölünden gemilerle kaçarak Erzurum'a kapanıp İstanbul'dan istimdâda başlamıştır! — Cağal-oğlu Erzurum'a kaçınca Safavîlerin Van muhâsarasını kaldırıp Nahcivan yahut Tebriz taraflarına çekildikleri rivayet edilir).

23 Teşrinisâni = 3 Receb, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağına çekilmesi.

(Garp cephesinde bu sefer mevsiminin en mühim neticeleri Peşte, Hatwan ve Waitzen = Vaç kalelerinin istirdâdıdır : Bu suretle Budin kalesi senelerdenberi mâruz olduğu mühlik vaziyetten bir dereceye kadar kurtulmuş demektir).

1605 = 1013

9 Şubat = 20 Ramazan, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan Istanbul'a hareketi.

(Pâdişahın dâveti üzerine kışın şiddetine rağmen Istanbul'a gelen Lala Paşa son seferde kazanılan muvaffakıyetlerden dolayı pek çok iltifat görmüştür. — Bu dâvetin sebebi Erdel'in Avusturya hâkimiyyetine karşı ısyânı ve Bocskay meselesidir : Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

16 Mayıs = 27 Zülhicce, Pazartesi : Tekrar Garp serdârlığına me'mur edilen Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Budin'in emniyeti bakımından fevkalâde mühim olan Usturgon kalesinin istirdâdına me'mur edilen Lala Paşa yıllardanberi sürüncemede kalan Avusturya seferinin artık neticelendirilmesine tarafdâr olduğu için, sulh akdine de salâhiyyet alarak hareket etmiştir : Yeniçeri-ağası Hüseyn Ağa da beraberindedir. — Sadâret-Kaymakamlığına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiş ve Vezir-i-a'zam büyük merâsimle uğurlanarak şehirden karargâha geçmiştir).

1605 = 1014

21 Mayıs = 3 Muharrem, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa karargâhından Belgrad'a hareketi.

(Lala Paşa beş gün hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmiştir).

14 Haziran = 27 Muharrem, Salı : Avusturya hâkimiyyetine ısyân edip Türk himâyesine giren Erdel milliyetçilerinin reisi İstvan Bocskay'ın Istanbul'a elçiler göndermesi.

(Bu senenin en mühim vak'ası Avusturya işgalinde bulunan Erdel = Transylvania ile Yukarı-Macaristan havâlisinin Alman-Avusturya tahakkümüne karşı ısyânıdır : Bu ısyânın en mühim ve en büyük sebebi, umumiyetle protestan mezhebini kabul etmiş olan o havâli halkının katolik Alman çizmesi altında mezheb ve vicdan hürriyetine susamış olmalarıdır. Bu dinî sebebin yanında Macarlığın Cermen boyunduruğuna tahammül edememesi gibi millî bir sebeb de vardır. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bu vaziyetle çok yakından alâkadar olan ve zâten memleketi de Macaristan'da olduğu için işin iç-yüzünü çok iyi bilen müverrih Peçevî, Macarların Avusturyalılardan neler çektiklerini şöyle anlatır :

«Nemçe keferesi mutlakaa Macar kavmine kadîmen ihânet üzredür : Macarun ümerâsı ve kıla'-u-memleket ashâbı oolan küberâsı Nemçe'nün farzâ edânîsi katında raiyyetden hâr-u-hakîrdür. Bir sebeb yok iken yolda râst geldükde bir kakma çalup yoldan düşürmek gibi ve ardından yetişse şapkasını kaldurup alnına tükürmek gibi elbette bir tezlîl-ü-tahkîr itmek lâzıme-i kârlarıdur».

Bilhassa Avusturya Baş-kumandanı Basta'nın Türklere karşı hareket etmek üzere Macaristan cephesine çağırılması Erdelliler için büyük bir fırsat teş-

kil etmiş ve ısyân hareketinin başına tuhaf bir tesadüf eseri olarak Üçüncü Murad devrinde Türklere karşı Avusturyalılarla birleşmiş olan Erdel prensi Sigismond Bathory'nin akrabâsından İstvan Bocskay geçmiştir: Basta için yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» ve Bathory için de 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında «Boçkayı İstevan» ve bâzı Garp menbâlarında da «Etienne Boscay» şeklinde bahsedilen bu milliyetçi prens 1604 = 1013 senesindenberi Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa ile muhâbere hâlindedir: Hattâ Peçevî'ye göre kendisini ısyâna teşvik eden bir Türk esiridir. Lala Paşa Bocskay'a Erdel Voyvodalığından başka Macar krallığını da va'detmiştir: Fakat bu Macaristan, şimal ve şimaligarbî taraflarında Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristan'dır; bütün bu memleketler Osmanlı himâye ve hâkimiyyetinde olmak, harb harekâtında elbirliği edilmek ve iki taraf birbirinden ayrı sulh akdetmemek şartlarıyla bir takım taahhütnâmeler teâti edilmiş ve halka bir beyannâme neşrederek din ve vicdan hürriyeti nâmına hareket ettiğini ilân eden Bocskay'a Erdellilerden başka Avusturya idaresindeki Macarlar da iltihak etmiştir. Son kış mevsiminin en şiddetli zamanında Lala Paşa'nın Belgrad'dan Istanbul'a dâvet edilmesi işte bu mesele hakkında pâdişaha izâhat vermesi içindir: Yukarda 1605 = 1013 vukuâtının «9 Şubat» fıkrasına bakınız.

İş bu şekli alınca Avusturya kumandanı Basta tekrar Erdel'e gönderilmişse de artık tutunamadığı için memleketine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bocskay'ın Istanbul'a hediyelerle gelen «İstvan Korlath» ve «Kekedy» ismindeki elçileri huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuşlar ve bir de ferman almışlardır; bu fermanda:

«Hâlâ Macar kralı ve Erdel hâkimi olan Boçkay-kral»

diye hitâb edilen Türk dostuna «Erdel hükûmeti ve Macar krallığı size ve sizden sonra oğullarınıza virilmek» karârından bahsolunmakta ve bilhassa «itâat-u-inkıyâd» şartiyle «dostumuza dost ve düşmanımıza düşman» olacağı tasrih edilmektedir. — Aşağıda göreceğimiz büyük muvaffakıyyetlerde bu vaziyetten pek çok istifade edilmiş ve her halde Macar milletinin Türk himâyesinde ısyânı Avusturya'ya kaahir bir darbe te'siri yapmıştır. — Bocskay'ın tetvici için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz = 27 Safer, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Belgrad'a gelişi.

(Lala Paşa Belgrad'a 1 ay, 24 günde gelmiştir: Davudpaşa karargâhından hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

20 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel, Çarşanba : Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'dan «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(Burası Belgrad'ın karşısındadır. — Bâzı menbâlarda bu tarih ordunun Zemun sahrâsından hareketine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

30 Temmuz = 14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Zemun sahrâsından Usturgon seferine hareketi.

(Zemun karargâhında geçen on gün son hazırlıklarla geçirilmiştir).

29 Ağustos = 15 Rbî'ül-âhir, Pazartesi: Usturgon muhâsarası ve «Parkany = Ciğer-delen»in işgali.

(Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde Macarların Esztergom ve diger Garp milletlerinin de Gran dedikleri Usturgon şehri o sırada Macaristan hâkimiyyeti bakımından hayâtî bir noktadır : Bu kale elde bulunmadıkça Budin'le Peşte dâimâ tehdid altında demektir; onun için Üçüncü Mehmet devrinde sukutundanberi istirdâdı Osmanlı hükûmetinin en mühim askerî hedefidir : Bundan evvel sefer mevsiminde neticesiz kalan muhâsarası için yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.
Ordu bu gün buraya gelir gelmez muhâsara başlamıştır. Kale kumandanlığında «Comte de Dampierre» isminde imparatorluk hizmetine girmiş bir Fransız asilzâdesi vardır : Bu kumandanın ilk işlerinden biri, itimad etmediği Macar askerlerini kaleden çıkarmak olmuş ve Bocskay ısyânındanberi Macarlar Avusturyalılara düşman oldukları için, bunlar Türk ordusuna iltihak etmişlerdir! — Serdâr-ı-Ekrem muhâsaranın muvaffakıyeti için üç mühim noktanın derhal işgalini emretmiştir : Bunların biri Usturgon karşısında ve Tuna sâhilinde bulunan «Parkany= Ciğer-delen», diğeri «Usturgon'a bir râh-ı nihandan ittisâli» olduğundan bahsedilen ve kalenin varoşu hükmünde bulunan «Saint-Thomas = Tepe-delen» istihkâmları ve nihayet üçüncüsü de Tuna üzerindeki erzak gemilerine engel olan «Wissegrad = Vişgrad» kalesidir : Bunlara karşı birer beylerbeyi kumandasında üç fırka sevkedilmiştir; karşı yakaya köprü kurulup Ciğer-delen'in hemen işgal edildiği ve Usturgon'un o taraftan da döğüldüğü rivayet edilir. — Meşhur müverrih Peçevî İbrahim Efendi bu muhâsarada Lala Paşa'nın maiyyetinde bulunmuştur).

8 Eylül = 24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : «Wissegras/Visegrad = Vişgrad» kalesinin teslim alınması.

(Bu muvaffakıyeti Ağustos sonuna müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Burada bulunduğundan bahsedilen Fransız ve Papalık askerleri bir kaç günlük bir müdâfaadan sonra Bosna valisi Hadım-Husrev Paşa'ya teslim olmuştur : Bin kadar Fransız askerinin Osmanlı hizmetine girdiği hakkında bir rivayet vardır. — Bu kalenin tam on sene evvel elden çıkması için 1595 = 1004 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Eylül = 25 Rebî'ül-âhir, Cuma : Urmiye gölü civârında Cağal-oğlu ordusunun bozulması.

(Yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı kaçırıp bundan evvelki sefer mevsimini muvaffakıyyetsizlikle geçirdikten sonra Erzurum'a çekilen Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa bu mevsim başında yeniden asker topladıktan sonra bir rivayete göre yüz bin kişilik bir ordu başında Âzerbaycan'ı istirdâd için Tebriz'e doğru yürümiye başlamış ve Osmanlı menbâlarında «Tebriz gölü» denilen «Urmiye gölü» civârında Birinci Abbâs'ın 50 bin kişilik ordusuyla bundan bir gün evvel karşılaşmış ve «Çarhacı elleşmesi» olmuştur : Bir İran rivayetine göre bu ilk karşılaşma Osmanlı menbâlarının kaydettiği gibi «24 Rebî'ül-âhir»de değil, «24 Cumâda-l-âhire» dedir ve o da «6 Teşrinisâni Pazar» gününe müsâdiftir; bu iki rivayet arasında iki aylık bir fark vardır; Teşrinisâni'de mevsim çok ilerlemiş olacağı için, burada Osmanlı rivayeti tercih edilmiştir.
Bu günkü büyük muharebede şâhın ordusu üç kola ayrılmış, Osmanlı ordusu bunların yalnız birini düşman kuvây-ı-külliyyesi zannedip taarruza başladıktan

biraz sonra Safavîlerin ikinci kolu sağ cenâha yüklenmiş ve tam o sırada şâhın meşhur suvâri kuvvetleri de cepheden taarruza geçmiştir.
Osmanlı rivayetine nazaran felâketin sebebi, Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa'nın 16 beylerbeyi ve 20 küsur sancak-beyiyle beraber öğleden ikindiye kadar üstün bir vaziyette harbettikten sonra ikindididen akşama kadar Cağal-oğlu'nu dinlemiyerek ihtiyatsızca bir tâkip hareketine çıkmış olması ve bu lüzumsuz tâkipten yorgun, argın dönerken ordu merkeziyle kendi kuvvetleri arasına şâhın girmiş olmasıdır. Büyük bir kahramanlıkla harbeden Sefer Paşa atı vurulup yaya kalınca yaralı olarak esir edilip şâhın huzuruna götürülmüş ve kahramanlığına hayran olan Birinci Abbâs'ın kendisine mezhebini değiştirip hizmetine girmesini teklif etmesine karşı :
— Lânet sana ve senün mezhebünü kabûl idene!
dediği için şehid edilmiştir. Bu muharebede Osmanlı paşalarının en mühimlerinden bâzıları esir olmuştur : Şehîd olan askerin çoğu «Levendât» denilen ve Karakaş Paşa'nın maiyyetinde gelen intizamsız Celâlîlerdir. Muvazzaf asker zâyiâtı pek cüz'î gösterilir. İşte bundan dolayı ordu yerinde kalmış ve akşam olunca Kürt beyleri ne yapılacağını anlamak için serdârın otağına gelmişlerse de, Cağal-oğlu afyon mübtelâsı olduğu için :
— Sâhib-devlet yorgun, huzûrdadur!
diye hepsi baştan savulmuş, bu cevab üzerine :
— Serdâr firâr itdi!
diyen Kürtler çadırlarını indirip kaçışmış, onlar kaçınca bütün ordu panik içinde dağılmış ve nihayet «Serdâr-ı-yâdgâr» denilen Cağal-oğlu da hazîneyi, ordugâhı ve bütün topları bırakıp iki bin kadar Kapu-kuluyla Van tarafına doğru kaçmıştır! — Bu neticeyi bilmiyen Safavîlerin ancak iki gün sonra ordugâhı yağma edebildiklerinden bahsedilir! — Cağâl-oğlu'nun 1604 = 1013 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı tarihî bir hamâkatle kaçırıp şâhın kuvvet toplamasına imkân vermesi işte bu müthiş felâketle neticelenmiştir.
Cağal-oğlu'nun sebeb olduğu fenalıklar bu kadarla da kalmamış, otuz bin kişilik bir kuvvetle orduya iltihak için geldiği halde ordunun bozulduğunu işidince Van'da kalmış olan Haleb beylerbeyi Canbulat-oğlu Hüseyn Paşa'yı idâm ettirmiş ve bunun üzerine Hüseyn Paşa'nın askerleri Haleb'e çekilip orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Bey'i başlarına geçirerek ısyâna başlamışlardır : Yıllarca süren bu Canbulat-oğlu ısyânı Cağal-oğlu'nun sebeb olduğu son büyük felâkettir; bundan evvel sebeb olduğu son Celâlî ısyânı için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına ve Canbulat-zâde ısyânı için de aşağıda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

19 Eylül = 6 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : «Saint-Thomas = Tepe-delen» kalesinin fethi.

(Garp cephesinde 22 gündür devam etmekte olan Usturgon muhâsarasının muvaffakıyyetle neticelenmesinde büyük bir ehemmiyeti bulunan bu kale için yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Buraya iki hücum yapılıp ilkönce varoş ve ondan sonra da kale cebren fethedilip muhâfızlardan dört bini kılıçtan geçirilmiştir. — Tepe-delen'le Usturgon arasındaki kulelerle tabyaların da bu gün işgal edildikleri rivayet edilir).

29 Eylül = 16 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Usturgon varoşunun fethi.

(Üç «yörüyüş» yapılıp üçüncüde varoş işgal edilmiş ve iki bin kadar düşman askeri kılıçtan geçirilmiştir : «Su-kulesi» nin de bu gün işgal olunduğu rivayet edilir).

3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Usturgon kalesinin «vire» ile teslim olması.

(Bâzı menbâlarda «21 Cumâda-l-ûlâ İsneyn» gününden bahsedilirse de, «İsneyn = Pazartesi» günü o ayın 21 ine değil, 20 sine müsâdiftir.

Usturgon'un etrâfında bulunan kalelerle tabyaların hepsi Türklerin eline geçmiş ve hattâ iç-kalenin bâzı yerleri bile zeptedilip «bayraklar dikilmiş» olduğu için, umumî bir hücuma dayanamıyacağını anlıyan mahsurlardan bu gece «nısf-ul-leyl-den mukaddemce»:

— El-amân, el-amân!

gibi teslim sesleri yükselmiş, Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bulunan akrabâsından müverrih Peçevî-İbrahim Efendi «vire» şartlarını müzâkereye murahhas tâyin edilip içeri gönderilmiş ve bu suretle kalenin dört bin beş yüz muhâfızına can ve mal masûniyyeti verilmiştir : Bunların içindeki Fransız askerlerinin Wissegrad'daki milletdaşları gibi Türk hizmetine girdiklerinden bahsedilir : Yukarda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. — Eşyalarını alıp kaleden çıkan mağlûplar gemilerle memleketlerine gönderilmişlerdir : Bunlara gösterilen insânî muâmele Garp menbâlarında bile takdirle anılır.

Usturgon kalesi ilk defa Kanunî'nin «Onuncu sefer-i Hümâyûn»unda fethedilmiş ve tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkmıştır : İkinci ciltte 1543 = 950 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasıyla bu ciltte 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylûl» fıkrasına bakınız.

Tuhaf bir tesadüf eseri olarak Üçüncü Mehmet devrinde şanlı bir müdâfaadan sonra Usturgon kalesi düşmana teslim edildiği zaman Anadolu beylerbeyliğinde bulunan Lala-Mehmet Paşa müdâfaa kumandanı sıfatiyle nihayet kaleyi teslim mecburiyetinde kalmış ve gene yanında bulunan Peçevî-İbrahim Efendi de teslim şartlarını müzakereye me'mur olup düşman ordusuna gönderilerek bir çok acı sözler işitmiştir; işte bundan dolayı Peçevî bu sefer içeri girdiği zaman nasıl öc aldığını şöyle anlatır :

«Anlar kal'ayı aldukda bize söyledüklerinden bir kaç mertebe ziyâde söyledüm ve nice cefâ'lar eyledüm: Cenâb-ı Rabb-ül-Âlemîn ol mahalde duâmuz kabûl itmiş imiş, ayniyle nice istemiş isem öylece rûzî kıldı».

Usturgon kalesi Üçüncü Mehmet devrindeki sukutundan Birinci Ahmed devrindeki istirdâdına kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kalmıştır. — Bu seferki muhâsarası 1 ay, 5 gün sürmüştür : Yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Usturgon'la civârdaki kalelerin fethi Budin'i bir hudut şehri vaziyetinden kurtarmış demektir. — Bu muvaffakıyyet üzerine bu sırada Rumeli beylerbeyliğinde bulunan meşhur Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa «Weszprim/Veszprém/Bespirem» ve «Palota» kaleleri üzerine sevkedilmiş ve bunlar mukavemetsiz teslim olmuşlardır. — Gene bu sırada Bocskay'ın Türk kuvvetleriyle beraber teslim aldığı Neuhausel = Ujvar kalesi için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinievvel = 5 Cumâda-l-âhire, Salı : Büyük Avusturya akını.

(Usturgon fethi üzerine Lala-Mehmet Paşa Avusturya üzerine büyük bir akın hareketine karar vermiş ve kızkardeşinin oğlu olan Kanije beylerbeyi Sarhoş-İbrahim Paşa'yı Kırım hânının verdiği Tatar ve Bocskay'ın verdiği Macar atlılarından mürekkep yirmi bin kişilik bir kuvvetle Hırvatistan sınırlarından Styrie = İstirya içlerine doğru salmıştır. Bunlar düşman arâzisini yıkıp yakarak Koermend ve Steinamanger şehirlerini zabtetmişler ve bir çok esir ve gani-

metle dönmüşlerdir. — Bu tarihten on sene evvel «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın korkaklığı yüzünden Türk Akıncı ocağı sönmüş olduğu için, o tarihtenberi akınlarda bilhassa Tatarlar kullanılmaktadır : 1595 = 1004 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinisâni = 1 Receb, Cumartesi: Bolvadin bozgunu.

(Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kara-Yazıcı'nın halefi olan kardeşi Deli-Hasan'ın Istanbul hükûmetiyle anlaşıp Bosna valiliğini kabul etmesi üzerine Celâlî hareketinin başında bir reis yerine «Tavîl-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil», «Kalender-oğlu Mehmed Ağa», «Kara-Said» ve «Saçlı» isimlerinde dört reis türemiş ve bunların en mühimmi sayılan Uzun-Halil Orta-Anadolu'da ve Kalender-oğlu ile Kara-Said de Aydın ve Saruhan taraflarında çok kuvvetli bir mücâdeleye girişmişlerdir : Üzerlerine giden tenkil ordularıyla yapılan muharebeler yüzünden zavallı Anadolu mütemâdiyen harâb olmaktadır. — Bundan bir sene kadar evvel eski Haleb valisi Nasuh Paşa Celâlîlere karşı serdâr olup gitmişse de bir şey yapamadığı için, bu sefer Anadolu beylerbeyi Kej-dehan Ali Paşa Nasuh Paşa ile birlikte harekete me'mur olarak Uzun-Halil'in üzerine sevkedilmiş, iki taraf Bolvadin köprüsünde karşılaşmış, Nasuh Paşa köprünün bir başına toplarını dizip âsilerin beriye geçemiyeceklerini zannetmişse de Celâlî atlıları bir hamlede beriye geçtikleri için «Osmanlu askeri bozulup ekseri kırılup ve tutulup tutulanlar dahî ekseri Tavîl önünde boyunları urulmuş»dur. Nasuh Paşa bu bâdireden öyle bir kaçış kaçmıştır ki «at başını ancak Seydişehrinde Pınar-başı nâm mevzi'de çekmiş»dir! Oradan Kütahya'ya gelen Nasuh Paşa kabahatı Kej-dehan Ali Paşa'ya yükleyip boynunu vurdurduktan sonra derhal Istanbul'a gitmiş, pâdişahın huzûruna çıkarak «feryâdcılığa geldüğün» arzetmiş ve Anadolu vaziyetini «Vükelâ ihmâlinden» mütevellid gösterip pâdişahın bizzat sefere çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Birinci Ahmed bir Bursa seyâhati yapıp dönmüş ve tabiî vaziyette hiç bir değişiklik olmamıştır).

20 Teşrinisâni = 9 Receb, Pazar : Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay'ın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa tarafından tetvici.

(Avusturyalılara karşı Transylvania = Erdel ısyânını çıkaran Macar asilzâdelerinden Bocskay'ın Türk himâyesine girmesi meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız.

Osmanlı ordusunun gönderdiği yardım kuvvetleriyle Avusturyalıları bozgundan bozguna uğratan ve bir çok mühim kaleler zabteden Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası esnâsında Almanların «Neuhausel» dedikleri Ujvar = Uyvar kalesini kuşatmış ve Paşa'nın yeniden yolladığı yardım kuvvetleri sâyesinde kaleyi teslim almıştır : Lala-Mehmet Paşa kendisini memnun edip büsbütün ısındırmak için bu mühim mevkii Bocskay'a vermiş ve biraz sonra da Erdel prensliğiyle Macar krallığını verâset şartiyle kat'î surette kendisine tevcih eden fermanı gönderip tetvic merâsimine dâvet etmiştir; bu fermanın 22 Teşrinievvel = 9 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Saros-Patak kasabasında Bocskay'a tevdi olunduğu rivayet edilir.

Yeni Macar kralının Lala Paşa tarafından kabulü Rakos sahrâsındadır : Parlak merâsimle toplar atılarak karşılanan kral Türk Vezir-i-a'zamının elini öpmüş ve bu gün yapılan tetvic merâsiminde Lala-Mehmet Paşa Istanbul'da yaptırılmış olan murassâ tacı huzûrunda diz çöken Bocskay'ın başına bizzat koymuş, murassâ bir kılıç kuşatmış ve kendisini Osmanlı himâye ve tâbiiyyeti altında Erdel prensi ve Macaristan kralı ilân etmiştir : Tabiî bu «Macaristan»,

Avusturyalılardan zabtedilmiş olan «Yukarı-Macaristan»dır. Yeni kral tacını başına giydikten sonra tekrar elini öptüğü Vezir-i-a'zama:

— Hâlâ biz Pâdişaha kul olduk : Akça ile alınan kul ekseriyyâ darb-u-ta'nîf havfinden kerhen kulluk ider; emmâ biz abîd-i ihsân olduğumuz cihetden ez-dil-ü-cân kemâl-i itâat ve meserret ile kulluk iderüz!

demiştir. Lala Paşa buna cevap olarak pâdişahın kendisini on sene için haraçtan muâf tuttuğunu ve ancak ondan sonra senede on bin duka altını haraç vereceğini tebliğ etmiş ve Bocskay da metbûuna karşı minnet ve şükran alâmeti olarak evvelce Osmanlı hâkimiyyetinde iken Avusturyalılar tarafından işgal edildikten sonra kendisinin zabtetmiş olduğu «Lippa = Lipva» ve «Jenoe = Yanova» kalelerini âid oldukları Banat = Tımışvar Beylerbeyliğine terketmiş olduğunu arzedip bir çok iltifâta nâil olmuştur).

2 Kânunuevvel = 21 Receb, Cuma : Şark serdârı Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın ölümü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Urmiye gölü civârında Safavîlere mağlûb olduktan sonra Van'a kaçtığını gördüğümüz Cağal-oğlu bu tarihten bir gün evvel bitkin bir halde Diyarbekir'e gelmiş ve nihayet bu gün «kesret-i gumûm-u-hümûmdan» ölmüş veyahut teessüründen zehir içerek bu memlekete zarardan ve felâketten başka bir şey vermiyen hayâtına hâtime çekmiştir. Bu ikinci rivayet biraz zayıftır. — Bu tarihten bir iki gün sonra öldüğü hakkında da bir rivayet vardır.

İtalyan esirlerinden olmasına ve ana-vatanıyla ölünceye kadar alâkasını muhâfaza etmesine rağmen Üçüncü Mehmet devrinde 39 gün Sadârette bulunmuş olan Cağal-oğlu'nun lekeli ve karanlık şahsiyyeti için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrini-evvel» fıkrasına bakınız).

1605 — 1606 = 1014

Türkiye'ye ilk tütün idhâli.

(Peçevî «Dühân-ı bed-bûy» diye «pis kokulu» gösterip aleyhinde bulunduğu tütünün ilk defa olarak 1009 = 1600 — 1601 tarihinde «İngiliz keferesi» tarafından «bâzı emrâz-ı ratba şifâ olmak nâmına» ilâç gibi idhâl edilmiş olduğundan bahsederse de, umumiyetle işte bu 1014 = 1605 — 1606 tarihi esas ittihaz edilir: Belki de bu tarihlerin birincisi tütünün idhâline, ikincisi de teammümüne âittir. Afyon, şarap ve kahve ile beraber «Âlem-i safâ» nın «Anâsır-ı erbaası» işte bu tarihte tamamlanmış demektir : Kanunî devrinde Istanbul'a ilk kahve idhâli için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Kahve gibi tütün de ilkönce İlmiyye sınıfının muhâlefetiyle karşılaşmış ve hattâ onun gibi bunun da aleyhinde fetvâlar verilerek devir devir men'edilmiş, buna rağmen «bâis-i ibtilây-ı zurefây-ı diyâr» olmuş, yasak edildikçe gizli içilmiş ve nihayet Ulemâ bile her ikisinin tiryâkisi olmakta hiçbir mahzur görmemiştir! — İlk tütün düşmanları Ulemâdan ibaret değildir : Peçevî-İbrahim Efendi gibi o devre göre Garp kültürüyle çok sıkı temasları olan münevverler içinde bile düşmanları vardır; bu büyük müverrih kahvehânelerin duman doldbuğunu yana yakıla tasvir ettikten sonra Istanbul sokaklarının tiryâki lülelerinden çıkan dumanlarla ne hâle geldiğini şöyle anlatır :

«Esvâk-u-bâzârda dahî lûle ellerinden düşmez oldu, biribirinün yüzüne gözüne pof pof deyü esvâk-u-mahallâtı dahî kokutdular ve hakkına nice yâve eş'yâr nazmidüp bî-münâsebet okutdular».

Gene ayni menbâda o zaman çubukla içilen tütünün sebeb olduğu yangınlardan şikâyet edilmekte ve «def'i hâb» ile «rutûbet def'i»nden başka hiç faydası olmadığından bahsedilmektedir).

1606 = 1014

16 Mart = 7 Zülka'de, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın ölümü ve Anadolu'da Osmanlı kumandanlarının Celâlîlere karşı mağlûbiyyeti Garp cephesindeki son muvaffakıyyetlere mukabil Şark'da çok tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş olduğu için, pâdişahın dâveti üzerine Lala-Mehmet Paşa Rumeli beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa'yı Serdâr-Kaymakamlığında bırakıp 4 Şevvâl = 12 Şubat Paza günü Belgrad'dan hareketle bu gün Istanbul'a gelip huzûra kabul edilerek muvaffakıyyetlerinden dolayı pek çok iltifat görmüştür).

1606 = 1015

21 Haziran = 14 Safer, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü ve Kapdan-ı-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadareti.

(Lala Paşa'nın ölümünü 15 Muharrem = 23 Mayıs Salı, 16 Muharrem = 24 Mayıs Çarşanba ve 17 Muharrem = 25 Mayıs Perşenbe günlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır; burada esas ittihâz edilen «14 Safer = 21 Haziran Çarşanba» tarihi Paşanın akrabâsından olan ve 15 sene maiyyetinde bulunan Peçevî-İbrahim Efendi'nin iki muhtelif faslında «1015 Saferinün on beşinci günü ki yevm-ül-Erbeâ» kaydine dayanmaktadır : Yalnız «Erbeâ = Çarşanba» günü hakikî takvimde o ayın 15 ine değil, 14 üne müsâdif olduğu için Hicrî gün rakamı tashih edilmiştir.

Sokullu âilesinden olan Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1604 = 1013 senesi 5 Ağustos = 9 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüştür.

Garp cephesinde Osmanlıların perişan ve hattâ mağlûb vaziyetini askerî ve siyasî muvaffakıyyetlerle ıslâh edip Avusturyalılara karşı Erdel = Transylvania ısyânını hazırlamak, ısyân reisi Bocskay'ı Erdel prensliğiyle Avusturya işgalindeki Macaristan krallığına tâyin etmek, başta Usturgon = Gran şehri olmak üzere bâzı mühim kaleleri istirdâd ederek Budin'i bir hudut noktası vaziyetinden kurtarmak gibi büyük hizmetlerde bulunan Lala yahut Lâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihindeki devşirme vüzerâ içinde devlete zararı ve şerri dokunmayıp iyi bir isim bırakmış bir iki istisnâdan biridir : Yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran», «29 Ağustos», «8 ve 19 Eylül», «3 ve 18 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız.

Lala Paşa'nın halefi Derviş Mehmet Paşa tarafından zehirletildiği rivayet edilir : Bunun sebebi, son zamanlarda Bostancı-Başılıktan Kapdan-ı-deryâ olan Derviş Paşa'nın Birinci Ahmed'e hulûl edip fevkalâde itimâdını kazanmak suretiyle «Mühr-i-Hümâyûn»a göz dikmiş olmasıdır. Son derece haris, tamahkâr, hunhâr ve yalancılığıyla meşhur olan Derviş Mehmet ilkönce serdârlık meselesinde bir takım entrikalar çevirmekle işe başlamıştır: Lala-Mehmet Paşa Belgrad'dan Istanbul'a gelince Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyin edilip kendisinin Istanbul'dan Baş-kumandan vaziyetinde her iki cephe işlerini birden idare etmesi takarrür etmişse de, Sadâret-Kaymakamlığına geçmek istiyen Derviş Paşa Anadolu ve İran vaziyetlerini bahâne edip :

— Vezîr-i-a'zam Serdâr olmadukça bu iş bitmez!

diye pâdişahı kandırarak Lala'yı Şark serdârlığına tâyin ettirmiş, Lala Paşa bilhassa Bocskay'la elbirliği ederek mühim bir hareket yaptıktan sonra Avusturyalılarla gaalib vaziyette sulh akdetmek fikrinden bahsederek Şark'a gönderilmemesini istirhâm etmişse de dinletememiş, gene ayni maksatla Garp serdârlığını istemişse de gene reddedilmiş, bunun üzerine Kuyucu-Murad Paşa Garp serdârlığına tâyin edilip Lala Paşa da bir an evvel Şark'a hareket emrini almış ve işte bu yüzden nüzul isâbet ederek hastalanmıştır.

Derviş Paşa bu hastalığın «temâruz» olduğunu iddiâ ederek Lala'nın derhal hareketi için pâdişahtan sert bir «Hatt-ı-Hümâyûn» istihsâl etmişse de, «temâruz» etmediği muâyene ile sâbit olunca, Lala Paşa'nın Portekizli veyahut «Portakal» ismindeki hekimini elde ederek hastanın ilâcına zehir koydurmuş ve işte bu suretle Sadâret-Kaymakamlığına hâcet kalmaksızın kestirmeden Sadr-ı-a'zam oluvermiştir!

Lala-Mehmet Paşa'nın cenâzesi Eyüp'de akrabâsından olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın türbesine defnedilmiş ve o kadar büyük hizmetlerine rağmen halefinin emriyle bütün serveti zabtedilip öksüz çocukları nafakaya muhtac bırakılmıştır).

25 Haziran = 18 Safer, Pazar : Yeni Şark serdârı Deli-Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Lala-Mehmet Paşa'nın son günlerinde Şark buhrânının «Vezîr-i-a'zam serdâr olmadukca» halledilemiyeceğini söyliyen Derviş Paşa selefinin felâketine sebeb olup yerine geçince pâdişahı kandırıp Istanbul'da kalmış ve Şark serdârlığına çılgınlıklarıyla «Deli/Dîvâne» lâkabını almış olan Ferhad Paşa'yı tâyin edip bu gün Üsküdar karargâhına geçirmiştir.

Bostancı-başılıktan yetişmiş olan Deli-Ferhad Paşa Bursa'ya ve oradan da ancak Konya'ya kadar gidebilmiştir : Bunun deliliği askerde inzibattan eser bırakmamış, bir gün Sipâhiler ulûfe isteyince kendisinin de sipâhî olduğu halde ulûfe almadığını söylemiş ve bunun üzerine asker çadırını taşlamıya başlayınca o da eteğine taş doldurup askerle beraber taşladıktan başka, ısyan alâmeti olarak kendi otağının iplerini bizzât kesmiştir! Serdârın bu gibi delilikleri Anadolu'daki Celâlî ısyânının büsbütün alevlenmesine sebeb olmuş, Deli-Ferhad Paşa Konya'ya kapanmış ve bir rivayete göre azledildikten sonra teessüründen ölmüştür.

Deli-Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan hareketini «4 Safer = 11 Haziran Pazar» ve «8 Safer = 15 Haziran Perşenbe» günlerine müsâdif gösteren rivayetler yanlıştır).

19 Eylül = 16 Cumâda-l-ûlâ Salı: Canbulad/Canbulat-oğlu isyânı hakkında Istanbul'a acı haberler gelişi.

(Canbulat âilesi vaktiyle Kilis taraflarına yerleşmiş büyük bir Türk yahut Kürt âilesidir : Bu âile mezheb itibariyle Dürzî'dir. Bunların Eyyûbîlerden oldukları hakkında da bir rivayet vardır. Şimdi bu âile Lübnan'da ve bilhassa Sayda'dadır ve dil bakımından tamamiyle araplaşmıştır.

Âileye adını veren Canbulât-ibni-Kaasım İkinci Selim devrinde Kilis beyliğine tâyin edilmiş ve kendisinden sonra bu beylik ocaklık şeklinde oğlu Hüseyn Paşa'ya intikal etmiştir. Daha sonra Haleb beylerbeyliğine tâyin edilen Canbulat-zâde Hüseyn Paşa nihayet Cağal-oğlu'nun son Şark seferine iştirâk etmekte gecikmiş olmak bahânesiyle Van'da idâm edildiği için, maiyyetindeki askerler Haleb'e dönüp orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Paşa'yı başlarına geçirip ısyân etmişlerdir : Yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına bakınız.

Avusturya ve İran muharebeleri ve Anadolu'daki Celâlî ısyânlarıyla meşgul olan Istanbul hükûmeti Canbulat-zâde Ali Paşa'ya Haleb beylerbeyliğini tevcih etmek suretiyle işi yatıştırmak istemişse de muvaffak olamamış, Ali Paşa Lübnan Dürzî şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'le birleşerek Osmanlı tarafdârı olan ve bizim menbâlarda «Emîr Seyf-oğlu Yûsuf» denilen Trablusşam valisi «Emîr Yûsuf-ibnü-Sayrâ»yı Hama'da mağlûb edip Trablus'a kapanmak mecburiyetinde bıraktıktan sonra Şam taraflarını yağma ve tahrib etmiş ve bir taraftan da nüfuzunu Adana taraflarına doğru yaymış olduğu için, Istanbul'dan Haleb beylerbeyliğine tâyin edilip yola çıkarılan Tırnakçı-Hasan Paşa kardeşi ve eski Yeniçeri-ağası Hüseyn Paşa'yı Adana civârına gelen «Cemşîd» ismindeki kumandanı vasıtasıyla bastırıp telef ettirmiştir : Devletin Suriye hâkimiyyetini tehlikede gösteren bu kara-haberlerin işte bu gün Istanbul'a geldiği rivayet edilir.
Kendi nâmına sikke kestiren Canbulat-oğlu büyük ve muntazam bir ordu teşkil ettiği gibi, Şimalî-Suriye ve Adana havâlisinde müstakıl bir devlet sâhibi hâline gelmiş ve hattâ Avrupa ile münâsebete bile girişmiştir : Meselâ Toskana hükûmetiyle bir muâhede akdetmiş olduğundan bahsedilir. — Canbulat-oğlu'nun âkıbeti için aşağıda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

20 Teşrinievvel = 17 Cumâda-l-âhire, Çarşanba : Zsitva-torok sulh müzâkerelerinin başlaması.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında «Jitva-boğazı» denilen «Zsitva-torok/Sitvatorok» mevkii Macaristan'da Usturgon = Gran şehriyle Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» kalesi arasında ve Zsitva/Sitva suyunun Tuna'ya döküldüğü noktadadır. Yıllardanberi bir çok defa başlayıp neticesiz kalan Osmanlı - Avusturya sulh müzâkereleri nihayet işte burada kat'î bir neticeye bağlanmak üzere bu gün tekrar başlamıştır : Budin valisi Ali Paşa'nın riyâsetinde Budin Kadısı Hâbil Efendi, Ali Paşa kethudâsı Kadım/Kadınım Ahmed yahut Âdem Efendi ile Budin eşrâfından Nasruddin-zâde Mustafa Efendi'den mürekkep Osmanlı hey'eti-murahhasası Usturgon'dan kayıkla çıkıp Zsitva-torok'a gelmiş ve Komorn muhâfızı Baron de Mollard'ın riyâsetinde altı kişiden mürekkeb olan imparatorluk hey'et-i-murahhasasıyla müzâkereye başlamıştır. Bâzı çetin safhalar geçiren bu müzâkereler 23 gün sürmüştür : Aşağıki fıkraya bakınız.
Bâzı Osmanlı menbâlarında Zsitva-torok müzâkereleri «1 Receb = 2 Teşrinisâni» Perşenbe günü başlamış gösterilir).

11 Teşrinisâni = 10 Receb, Cumartesi: Zsitva-torok sulhü, Avrupa diplomasisinde Türk üstünlüğünün nihayet bulması ve müsâvât esasının başlaması.

(Yukarıki fıkrada başladığını gördüğümüz sulh müzâkereleri Türk milleti ve Türk tarihi için çok elîm bir muâhede imzâsiyle neticelenmiştir : Umumiyetle «Zsitva-torok muâhedesi» ismiyle anılan bu tarihî vesika 20 sene için akdedilmiştir ve 17 maddeden mürekkeptir.
Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — Avusturya'nın bu son harbe kadar Osmanlı imparatorluğuna vermekte olduğu otuz bin duka altını tutarındaki senevî haraç ilga edilmiştir.

2 — Sulh akdi üzerine imparator İkinci Rodolphe yalnız bir defaya münhasır olmak üzere Türk pâdişahına iki yüz bin kuruş tazminât verecektir : Bu para, takriben altmış yedi bin duka altını tutmaktadır.

3 — Zsitva-torok muâhedesinin tasdikinden itibaren her üç senede bir ihtiyarî hediyeler verilecekse de, bunların kıymet ve mıkdârı muayyen olmıyacaktır.

4 — Türk pâdişâhiyle Avusturya/Almanya imparatoru muhâberelerinde müsâvât kaidesine riâyet edeceklerdir.

5 — Osmanlı devleti bu gibi muhâberelerde Avusturya imparatoruna o zamana kadar olduğu gibi «kral» demeyip «Roma çâsârı» ünvâniyle hitâb edecektir : Bu ünvandaki «çâsâr» kelimesi «Kayser = İmparator» dan muharreftir.

6 — İki taraf birbirinin arâzisine tecâvuz etmiyecek ve bu gibi tecâvuzlarda alınabilecek esirler mütekabilen iâde edileceği gibi, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak tazmin olunacaktır.

7 — Bu gibi hudud-boyu ihtilâflarında Osmanlı imparatorluğu nâmına Budin beylerbeyi ve Avusturya imparatorluğu nâmına da Raab = Yanık-kale kumandanı hakem olacaktır.

8 — Bu muâhede yalnız Birinci Ahmed'le İkinci Rodolphe için değil, bunların halefleri için de mecburî mâhiyettedir.

9 — İspanya kralı da bu muâhedeye iltihak ve iştirâk etmek salâhiyetini hâizdir. Sonraları bir kaç defa ta'dil ve tecdid edilmiş olan bu muâhedenin en mühim husûsiyeti, Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'ya resmen kabul ettirmiş olduğu Türk üstünlüğüne nihayet verip Türkiye ile Avrupa devletleri arasında hukukî bir müsâvâta yol açmış olmasında gösterilir : Çünkü Kanunî devrinde 1533 = 939 senesinin 22 Haziran = 29 Zülka'de Pazar günü akdedilen Istanbul sulhü mucibince Avusturya hükümdarı Osmanlı pâdişahını metbû addedip Vezir-i-a'zamla müsâvi sayılmıştır ve gene Kanunî'nin 1547 = 954 senesi 8 Teşrinievvel = 23 Şa'ban Cumartesi günü tasdikıyle mer'iyyete girmiş olan Türkiye - Almanya - Avusturya sulh muâhedesi de Türk pâdişahını yeryüzünün yegâne imparatoru ve pâdişahlar pâdişahı sayan Osmanlı telâkkisinin en büyük Avrupa devletleri tarafından resmen kabulü demektir; Almanya imparatorluğunu haraca bağlıyan bu muâhede mucibince Charles-Quint imparator değil, ancak «Vilâyet-i İspanya kralı»dır ve Almanya, İspanya, Holânda, Napoli ve diger bir takım Avrupa memleketleriyle Amerika'daki ispanyol müstemlekelerine hükmeden Charles-Quint'in bu vaziyeti kabule mecbur olması, Avrupa'nın Türk üstünlüğüne resmen boyun eğmesinden başka bir şey değildir. O tarihten itibaren akdedilen sulh muâhedeleri hep işte bu «Türk üstünlüğü» düsturunun hukukî müeyyideleri mahiyetindedir : Yukarda gözden geçirdiğimiz dokuz esasın dördüncüsüyle beşincisi işte bu üstünlük prensipine nihayet verip «Müsâvât» esasını kurmuş olduğu için, Devletler-hukuku bakımından çok mühim bir dönüm noktası sayılır. Bu vaziyete göre, yukarda bahsi geçen 1533 = 939 Istanbul sulhünden bu Zsitva-torok muâhedesine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 73 sene, 4 ay, 9 gün Türk-üstünlüğü Avrupa Devletler-hukukuna hâkim bir prensip rolü oynamış demektir.

«Serdâr-ı bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa isminde harîs bir devşirmenin şahsî ihtirâsâtı uğrunda açmış olduğu bu uğursuz Avusturya seferi 1593 = 1001 senesi 4 Temmuz = 4 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirlerinde Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 4 ay, 8 gün sürmüştür).

9 Kânunuevvel = 8 Şa'ban, Cumartesi : Vezir-i-a'zam Derviş Paşa'nın idâmı.

(Boşnak devşirmelerinden olan ve muhtelif menbâlarda «Gaayet zâlim-ü-mezmûm ve tamma'-ı bed-rüsûm», «Zehri gözünde bir mâr-ı gezende» diye tasvir edilen Derviş Paşa'nın idâmına tamahkârlığı sebeb olmuştur : Rivayete nazaran Vezir-i-a'zam Demir-kapu civârında muhteşem bir konak yaptırmış, vekilharcı olan Yahudi sarrafı masraf defterini gösterince paşa çok görüp hiddetlenmiş, Yahudi de can kaygısına düşüp hesap sorulduğu için defteri gösterdiğinden ve para istemediğinden bahsederek bütün masârifi hediye şeklinde der'uhde etmiş olduğunu söylemiş, fakat bir taraftan da intikam almıya karar vere-

rek paşanın konağından pâdişahın sarayına gizli bir tünel açtırdıktan sonra Derviş Paşa'nın düşmanı olan Kapu-ağasına giderek paşanın pâdişaha kasdetmek için yeraltından yol açtırdığını söyleyip tüneli göstermiş ve işte bunun üzerine mesele pâdişaha aksedince Derviş Paşa sarayda boğularak idâm edilmiştir: Boğulduktan bir müddet sonra cesedinde hayat eseri görüldüğü için Birinci Ahmed'in kendi eliyle kafasını kesmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır. Selefi Lala-Mehmet Paşa'yı zehirletmiş olduğundan bahsedilen bu zâlimin âkıbetî halka çok geniş bir nefes aldırmıştır.
Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti bu 1606 = 1015 senesi 21 Haziran = 14 Safer Çarşanba gününden bu güne kadar tam 5 ay, 18 gün sürmüştür. İdâmı için 9 Şa'ban = 10 Kânunuevvel, 10 Şa'ban = 11 Kânunuevvel ve hattâ 15 Şa'ban = 16 Kânunuevvel tarihleri de rivayet edilir: Fakat gün ismi «Sebt = Cumartesi» gösterildiğine göre bizim burada en kuvvetli rivayet olarak kaydettiğimiz 8 Şa'ban tarihine tesadüf ettiği anlaşılmaktadır; 15 Şa'ban tarihi de Cumartesine tesadüf etmekle beraber bu rivayet zayıftır).

11 Kânunuevvel = 10 Şa'ban, Pazartesi: «Mühr-i-Hümâyûn»un Garp serdârı Kuyucu-Murad Paşa'ya gönderilmesi.

(Anadolu Türklerine karşı işlediği şenî zulümler ve müdhiş cinâyetlerle meşhur olan ve ihtiyarlığından dolayı «Koca-Murad Paşa» ismiyle de anılan bu kanlı Hırvat devşirmesinin fecî şahsiyyeti için aşağıda 1611 = 1020 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına ve Garp serdârlığı için de yukarda bu sene vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız).

1607 = 1015

17 Kânunusâni = 18 Ramazan, Çarşanba: Kalender-oğlu'nun Nif zaferi.

(Celâlî hareketinin meşhur reislerinden Kalender-oğlu Mehmet Ağa için yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Kalender-oğlunu tenkile Anadolu beylerbeyi Balıkesirli-Hüseyn ve eski Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşalarla Saruhan beyi Hacı Bey sevkedilmişse de bunlar Nif civârında oldukları için Kalender-oğlu Saruhan'ı zabtetmiştir: Bu vaziyetten telâşa düşen Istanbul hükûmetinin Bursa'yı muhâfaza tedbirleri ittihâz etmiş olduğundan bahsedilir).

1607 = 1016

15 Haziran = 19 Safer, Cuma: Celâlî ısyanlarını tenkil için Anadolu serdârlığına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sırada Anadolu ile şimalî Suriye âdetâ baştanbaşa bir ısyan sahnesi hâlindedir ve hemen her tarafta Celâlî reisleri türemiştir: Bunların en mühimleri Saruhan taraflarında Kalender-oğlu, Aydın havâlisinde Türk-Yusuf Paşa, Silifke'de Muslu-Çavuş, Kırşehir'de Meymun ve nihayet Haleb'de de meşhur Canbulat-oğlu Ali Paşa gibi şahsiyyetlerdir. Kuyucu'nun serdârlığı işte bunlarla bunlara tâbi olan ikinci derecedeki âsileri te'dib edip Anadolu'yu yatıştırarak tekrar Osmanlı idaresine almak içindir. Serdârın ilk hedefi Canbulat-oğlu'nun merkezi olan Haleb'dir: Şimalî-Suriye'de ayrı bir hükûmet kurmuş olan Can-

bulat-oğul Ali Paşa için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

2 Temmuz = 7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi.

(Canbulat-oğlu'ndan Haleb'in istirdâdını ilk hedef ittihâz eden Kuyucu Paşa yol boyunda Anadolu âsilerine karşı da bir takım teşebbüslere girişmiştir; bunların en mühimleri Konya, Karaman ve Ereğli konaklarında ittihâz ettiği tedbirlerdir. Istanbul hükûmeti biraz evvel Kalender-oğlu'nu yatıştırmak için kendisine Ankara beyliğini tevcih etmişse de, Ankaralılar mukavemet gösterdikleri için Kalender-oğlu şehri muhâsara etmiş ve ahâli de serdârdan imdad istemiş olduğu için Kuyucu-Murad Paşa Konya'dan Tekeli-Mehmet Paşa kumandasında mühim bir kuvvet göndermişse de Mehmet Paşa âsilere mağlûb olup Ankara kalesine kapanmaktan başka bir şey yapamamıştır. — Silifke'deki Muslu-Çavuş üzerine de Karaman'dan bir kuvvet sevkedilip bir kaç kale zabtedilerek bunların ahâlisi kılıçtan geçirilmiş, fakat sarp yerlerdeki müstahkem mevkilerine çekilen âsiler tamamiyle tenkil edilememişlerdir. — En mühim muvaffakıyet Ereğli'den Canbulat-oğlu'nun Adana valisi vaziyetinde bulunan Cemşîd üzerine gönderilen kuvvet tarafından elde edilmiştir : Bu kuvvet âsileri mağlûb etmiş ve firâra mecbur olan Cemşîd bir daha ortaya çıkmamıştır.

Kuyucu-Murad'ın bu sefer esnâsında Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulümlerle cinâyetler akla sığmıyacak nisbetleri bulmuştur : Bu kanlı Hırvatın nazarında kabahatlıyla kabahatsızın hiç bir farkı olmadığı Osmanlı menbâlarında bile itirâf edilir; meselâ Konya'da hükûmete tarafdâr olan Sirâc-zâde Ahmed Bey'i sırf nüfuzlu bir şahsiyyet olduğu için idâm ettirip kuyuya attırmış ve «Konya çayırında eşkıyâ cüsselerinden çâhlar doldurmuş»dur : Fakat bu «eşkıyâ», âsilere tarafdarlıkla ithâm edilen bir takım zavallılardır ve hattâ ekserisi masumdur).

23 Teşrinievvel = 2 Receb, Salı : Oruç-ovası zaferi.

(Adana'dan Haleb üzerine yürüyen ordu bu sabah Oruç-ovasında Canbulat-oğlu Ali Paşa ile müttefikı olan Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in müşterek kuvvetleriyle karşılaşmış, âsilerin sulh teklifi reddedilmiş ve bunun üzerine girişilen muharebe büyük bir zaferle neticelenerk :

«Gurûba dek rüûs-i maktûa-i a'dâdan defterle mazbût-ül-aded yirmi altı bin kelle-i berîde pîşgâh-ı Behrâm-iktidâra getürülüp otâk-ı zer-nitâk önünde püştevâr yığılmıştır».

Canbulat-oğlu Kilis üzerinden Haleb'e kaçıp artık orada tutunamıyacağını anlayınca Anadolu'ya geçerek Eskişehir'e gitmiş, oradan ihtiyar amcası Haydar Beyle Kethudâsı Hüseyn Ağa'yı gönderip affini istihsâl ettikten sonra Istanbul'a gelip Tımışvar beylerbeyliğine tâyin olunmuşsa da sonradan Kuyucu'nun emriyle Belgrad'da idâm edilmiştir. — Oruç-ovası muharebesine Rumeli beylerbeyliğinde bulunan Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa da iştirâk etmiştir).

30 Teşrinievvel = 9 Receb Salı : Kilis'in işgali.

(Kilis şehri İkinci Selim devrindenberi Canbulat âilesinin ocaklığıdır : Yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Ali Paşa'nın burada bulunan bütün malı, mülkü zabtedilip hazineye devrolunmuştur).

9 Teşrinisâni = 19 Receb, Cuma: Haleb şehrinin işgali.

(Ordu gelir gelmez şehir derhal teslim olmuş, Canbulat tarafdarları karargâha getirilip kılıçtan geçirilerek başlardan kuleler yapılmış ve tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır! — Ali Paşa'nın seğbanları kaleye çekilip mukavemete geçmişlerdir).

13 Teşrinisâni = 23 Receb, Salı : Haleb kalesinin teslim olması.

(Üç gün mukavemet eden seğbanlar canlarına dokunulmamak şartiyle ve bilhassa «her birine müstakıllen hatt-ı eman» verilmek suretiyle teslim olmuşlarsa da, kaleden çıkar çıkmaz derhal kılıçtan geçirilmişlerdir! — Haleb valiliğine Dişlenk-Hüseyn Paşa tâyin edilmiş Tiryâki Hasan Paşa Rumeli beylerbeyliğinden vezârete yükselerek Istanbul'a gitmiş, Kuyucu Haleb'de kalmış ve asker de muhtelif kışlaklara dağıtılmıştır).

1608 = 1017

17 Nisan = 1 Muharrem, Perşenbe : Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb şehrinden ordu karargâhına çıkışı.

(Yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında Ankara'yı muhâsara etmiş olduğunu gördüğümüz Kalender-oğlu oradan kalkıp Bursa'ya gelmiş ve şehri zaptedip kış mevsimini burada geçirmiştir : Bu müddet zarfında Kuyucu-Murad Paşa Celâlîlerin ikinci derecedeki reislerini siyasî tedbirlerle birbirine kırdırdığı için, şimdi meydanda en mühimleri olan ve Anadolu saltanatına göz koyan Kalender-oğlu Mehmet Ağa yahut Paşa ile ona tâbi olan Kara-Said ve «Birâder-i Tavîl» denilen Meymun'la Aydın ve Saruhan taraflarındaki Yusuf Paşa kalmış ve bir de 1607 = 1016 vukuâtının «15 Haziran» ve «2 Temmuz» fıkralarında bahsi geçen Muslu-Çavuş Silifke havâlisinde tutunmuştur. Kalender-oğlu işte bu Muslu-Çavuş'la da münasebete girişmiş ve hattâ yazdığı mektupta zaferlerini şöyle anlatmıştır :

«Sergüzeştimüz âlemîne ma'lûmdur. Fitne-engîz ve ahd-şiken Osmâniyân mütegallibe olmağla gurûrları kemâle irüp âleme cevr-ü-cefâyı pîşe kılmağla tâatlerinden yüz çevirüp ızhâr-ı hulûsu terk eyledükten sonra pâyıtahtları olan Bursa'da kışladuk. Mukaabelemüze gelen vükelâ münhezim ve pâymâl olduktan sonra Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma ve tâlân eyleyüp ganâim-i bîşümâr ile dernek ve cem'iyyetimüz yevmen-fe-yevmen ziyâde olup Konya şehrine geldüğümüzde Karaman beğlerbeğisi Deli-Zülfikar Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı».

Kalender-oğlu'nun mukabelesine geldiklerinden bahsettiği hükûmet kuvvetleri Nakkaş-Hasan Paşa kumandasında gelip Ulubad suyu civârında mağlûb olan bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Mi'mâr yahut Dalgıç-Ahmed Paşa kumandasında gönderilip Manyas gölü sâhilinde perişan olan diger bir kuvvettir : Dalgıç Paşa işte bu bozgunda yaralanıp ölmüştür. Haleb'de «Hatt-ı emân» alıp teslim olan âsilerin başlarına gelen âkıbet Kalender-oğlu'nda artık Osmanlıya itimad hissinden hiç bir eser bırakmamıştır; gene ayni mektubunda bu noktayı da şöyle anlatır: «Bu âna gelince Âl-i-Osman tarafından min-vechin kat'ı ümid eylemeyüp serkeşlük olunmazdı : Canbulat-oğlu vak'asından sonra min-ba'din Osmanlı tarafından kat'-ı ümîd idüp can tende oldukca serfürû eylemek yokdur».

Kalender-oğlu Kuyucu-Murad Paşa'yı temizlemek suretiyle vâsıl olmak istediği hedefi de şöyle anlatmaktadır :

«Hak-Teâlâ muîn olursa yanumuzda olan bî-şümâr kârgüzâr dilâverler ile ol koca fertûtu ber-taraf eyleyüp Üsküdar'dan berüsünü Osmanlu'ya ferâgat itdürmek vardur: Eger fırsat Koca'nun olursa hod bizüm itdüğümüz işler dillerde dâstân olduğu hemen bize kâfîdür».

Istanbul hükûmeti işte bundan dolayı Üsküdar muhâfazasına ehemmiyet vererek Hadım-Yusuf Paşa'yı muhâfızlığa me'mûr etmiştir.

Kalender-oğlu'nun ordusuna, Kuyucu'nun kışın birbirine vurdurduğu Celâlîlerin kılıç-artıkları da iltihak ettikleri için, maiyyetindeki kuvvetlerin otuz bini bulduğundan bahsedilir. — Bu sırada Baş-defterdar Etmekci/Ekmekci-zâde Ahmed Paşa vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyliğine tâyin edilip Kuyucu'nun ordusuna bir mıkdar kuvvetle para götürmeye me'mur edilmiş olduğu için, Bursa'dan Hamîd ve Karaman taraflarına hareket etmiş olan Kalender-oğlu pusu kurup beklemiye başlamış ve Kuyucu işte bu vaziyetten haberdâr olarak Halep karargâhından bir an evvel harekete karar vermiştir).

15 Haziran = 1 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb önlerinden hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tehlikeli vaziyetten dolayı ordunun toplanması tamamlanmadan hareket edilmiştir. Bu hareket Kalender-oğlu'na karşıdır).

23 Haziran = 9 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ordunun Maraş'a muvâsalatı.

(Burada ordu bakıyyelerinin toplanması için 20 gün kalınmıştır. — Kalender-oğlu'nun 20 bin kişilik bir kuvvetle Gögsun-derbendi ağzında bulunduğu casuslardan öğrenildiği için, derhal sevkedilen bir pişdar kuvvetiyle derbend işgal edilmiştir).

5 Ağustos = 22 Rebî'ül-âhir, Salı: Kalender-oğlu'nun Alaca-çayır bozgunu.

(Umumiyetle 23 ve 24 Rebî'ül-âhir «Selâse» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Selâse = Salı» günü o ayın 22 sine müsâdiftir: Hammer'in gösterdiği «8 Temmuz = 24 Rebî'ül-evvel Salı» tarihi doğru değildir. — Alaca-çayır Göğsun ovasındadır. — Mevcudu 20 bin gösterilen Kalender-oğlu ordusunda «Şâhî-darbzen» denilen 20 büyük top da vardır. — Muharebe çok şiddetli olmuş, Kuyucu-Murad ihtiyarlığına rağmen bizzat harbe iştirâk etmiş, Osmanlı ordusu bilhassa sayı üstünlüğünden dolayı muzaffer olmuş ve bu netice üzerine Kalender-oğlu artık Anadolu'da tutunamıyacağını anladığı için bir kaç bin kişilik maiyyetiyle beraber İran'a kaçıp Safavîlere ilticâ etmiştir: Buna mâni olmak için bir takım tâkip müfrezeleri sevkedilmişse de faydası olmamıştır. — Alaca-çayır vak'asından sonra ordu Çubuk-ova'ya geldiği zaman Bağdad'da ısyân etmiş olan «Tavîl-oğlu Mustafa»nın tenkil edildiği haber alınmıştır: Anadolu'daki Celâlî ısyanları esnâsında Bağdad'da idareyi eline alıp Istanbul hükümetine isyân eden Bölük-başı Tavîl-Ahmed-oğlu Mehmet orada kendi adamlarından biri tarafından öldürüldükten sonra yerine geçen kardeşi Tavîl-oğlu Mustafa da bu sefer Kuyucu'nun sevkettiği Cağal-oğlu Mahmud Paşa'ya mağlûb olmuş ve bu suretle Bağdad gailesi de halledilmiştir).

2 Eylül = 21 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Kara-Hasan-gediği'nde «Birâder-i Tavîl» denilen Meymun'un bozulması.

(Bâzı menbâlarda «23 Cumâda-l-ûlâ Selâse» gününden bahsedilirse de hakikî takvimde «Selâse = Salı» o ayın 21 ine müsâdiftir. — Celâlî reislerinden olan bu «Birâder-i Tavîl», yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» ve 1605 = 1014 vukuâtının da «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen ve «Tavil-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil»in kardeşidir ve ismi de «Meymun»dur: Hammer bunu Uzun-Halil'in oğlu gösterir. Bu âsi altı bin kişilik bir kuvvetle Kırşehir havâlisini yağma ve tahrib ettikten sonra Kalender-oğlu'na iltihak edip İran'a geçmek istemişse de Kuyucu-Murad derhal tâkibe geçip Şarkı-Karahisar civârındaki «Kara-Hasan gediği»nde mağlûb etmiş ve kesik başlarla cesedlerden alelusul kuleler kurdurmuştur! Karahisar civârından Bayburd önlerine gelen Kuyucu kan dökme hırsını orada da tatmin için suçlu ve suçsuz ayırd etmiyerek binlerce insan öldürüp kesik başlarını «dağlar gibi yığdırmış»dır!).

18 Kânunuevvel = 10 Ramazan, Perşenbe : Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(1607 = 1016 senesi 15 Haziran = 19 Safer Cuma günü Üsküdar karargâhına geçişinden bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 3 gün sürmüş olan bu tenkil seferinde Şimalî- Suriye'deki Canbulat-oğlu ısyâniyle Kalender-oğlu ve Tavil-oğlu gaileleri bastırılmış ve artık Aydın, Saruhan ve Menteşe havâlisindeki Yusuf Paşa ile İçel'deki Muslu-Çavuş'dan başka âsi kalmamıştır. Pâdişah Kuyucu-Murad'a olduğu yerde kışlayıp baharda İran seferine çıkmasını emretmişse de, pâyitahttaki rakiplerinin faaliyetinden kuşkulanan Kuyucu bu emri dinlemeyip âdetâ Celâlîlik ederek bundan bir gün evvel Üsküdar'a gelmiş ve bu gün de merâsimle karşılanarak Istanbul'a geçmiştir : Bu merâsim esnâsında dört yüz Celâlî bayrağı teşhir ettirerek şehre girdiğinden bahsedilir. — Zâlim serdârın Istanbul'daki düşmanları onu bilhassa Canbulat-oğlu'nun mallarını müsâdere ederken bir çok şeyleri iç etmiş olmakla ithâm etmişlerdir! — Kuyucu'nun Istanbul'a muvâsalatını «8 Ramazan Selâse = 16 Kânunuevvel Salı» tarihine müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

1609 = 1018

15 Haziran = 12 Rebî'ül-evvel Pazartesi : Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın «Acem seferi» bahânesiyle Üsküdar'a geçip Celâlî bakıyyelerine karşı siyasî tedbirlerle meşgul olması.

(Haydarpaşa'da karargâh kuran Kuyucu-Paşa'nın maksadı İran seferini bahâne ederek Aydın ve Saruhan taraflarındaki âsi Yusuf Paşa ile Silifke'ye hâkim olan Muslu-Çavuş'u tuzağa düşürmektir : Kalender-oğlu'yla muhâberesini yukarda 1608 = 1017 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Muslu-Çavuş müttefikının tenkilinden sonra kendisine teklif edilen İçel sancak-beyliğini kabul edip sadâkat gösterdiği takdirde Karaman beylerbeyliğine tâyin edileceği hakkındaki va'de inanmak saflığını da göstermiş olduğu için, Kuyucu-Murad bu sefer kendisine Karaman beylerbeyi Zülfikar Paşa ile birleşerek İran seferine iştirâk etmek üzere orduya gelmesini bildirmiş ve bir taraftan da Zülfikar Paşa'ya Muslu-Çavuş'un hîle ile öldürülmesini emretmiştir : Muslu ile dostluk te'sis edip itimâdını kazandıktan sonra Zülfikar Paşa'nın bu emri kolayca icrâya muvaffak olduğu rivayet edilir. — Yusuf Paşa'nın âkıbeti de bunu andırır : Ve-

zir-i-a'zam kendisine bir mektup yazıp Mağnisa sancağını ocaklık yahut arpalık şeklinde va'detmiş ve İran seferine iştirâk etmek üzere karargâha geldiği takdirde affedilip sancak tevcihi muâmelesinin yapılacağını ve gelmediği takdirde ordunun İran'dan evvel kendisini tenkile geleceğini bildirmiş, Yusuf Paşa inanıp gelmiş ve tabiî o da Muslu-Çavuş'un âkıbetine uğramıştır. — İşte bu suretle Kuyucu-Murad Paşa son iki Celâlî reisini de hîyleyle ortadan kaldırdıktan sonra İran seferini ertesi seneye bırakmıştır).

Ağustos = Cumâda-l-ûlâ : Kâ'be örtülerinin Istanbul'dan gönderilmiye başlaması.

(Her cülûsta Kâ'be örtülerinin tecdidi ve bunlara Halîfe sıfatiyle yeni pâdişahın ismi işlenmesi Yavuz devrindenberi âdet hükmünü almıştır : Şimdiye kadar Kahire san'atkârlarına işlettirilerek Mısır'dan gönderilen bu «Estâr-ı dâhiliyye» nin artık orada iyi yapılmadığı anlaşıldığı için Istanbul'da işlettirilip bu ay içinde merâsimle yola çıkarılmışsa da gün tarihi belli değildir. Bundan sonra da artık hep Istanbul'dan gönderilmesi âdet olmuştur. Bu sefer gönderilen örtülerin mecmûu «1060 zirâ'» tuttuğundan ve 48 bin dirhem ipekle işlendiğinden bahsedilir. — Aşağıda 1610 = 1019 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel = 9 Receb, Perşenbe: Sultanahmet câmiinin temelaçma merâsimi.

(At-meydanı'nda ve Makbûl-İbrahim Paşa sarayının karşısında Sokullu-Mehmet ve halefi Ahmed Paşaların konakları vardır : Birinci Ahmed'in bunları vârislerinden satın alıp yıktırmak suretiyle açtırdığı geniş sâhada bu gün câmi temellerinin kazılmıya başladığı rivayet edilir : «9 Receb Sebt» tarihinden de bahsedilirse de, «Sebt = Cumartesi» günü o ayın 9 una değil, 11 ine müsadiftir. — Temeller kazılırken pâdişahın eteğinde toprak taşıdığı ve hattâ bu hizmetini her hafta tekrar ederek işçileri teşvik ettiği hakkında bâzı rivayetlere tesadüf edilir: Temelatma merâsimi için aşağıki fıkraya, inşaâtın ikmâli için de 1617 = 1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610 = 1018

4 Kânunusâni = 8 Şevvâl, Pazartesi : Sultanahmet câmiinin temelatma merâsimi.

(Bu günkü merâsimde vüzerâdan başka bizzat pâdişahın da bulunmuş olduğu rivayet edilir. — Temel-atma merâsimi için yukarıki fıkraya ve bu muhteşem câmiin evsâfiyle inşaâtının ikmâli için de aşağıda 1617 = 1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610 = 1019

29 Nisan = 5 Safer, Perşenbe : İran seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Anadolu'yu yıllarca kan ve anarşi içinde bırakan Celâlî ısyanlarıyla Istan-

bul'un tenkil hareketlerine müvâzi olarak Avusturya seferinin sürüncemede kalması Üçüncü Murad devrindeki Kafkas fütuhâtının hemen tamamiyle elden çıkmasına sebeb olmuş ve işte bu yüzden Şeki, Gence, Lori, Tumanis, Tiflis, Derbend = Demirkapu, Baku, Şamahı ve hattâ bir aralık Kars bile Safavî hâkimiyyetine düşmüştür. Birinci Abbâs'ın Avrupa'ya elçiler gönderip Sünnî Türklere karşı Garp hıristiyanlığıyla taarruzî bir ittifak akdine teşebbüs ettiği bu buhranlı devirde Kalender-oğlu'nun binlerce maiyyetiyle beraber Safavîlere ilticâsı Şark tehlikesine daha büyük bir vahâmet vermiş sayılır : Yukarda 1608 = 1017 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız. Safavîler tarafından işgal edildiğini gördüğümüz müstahkem mevkilerden Gence kalesi 1606 = 1015 senesi 6 Temmuz = 29 Safer Perşenbe günü sukut edince müdâfileri az olan diger mevkiler de müdâfaasız teslim olmuşlardır : Yalnış Şamahı kalesi biraz mukavemet gösterdikten sonra 1607 = 1016 senesi 27 Haziran = 2 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü o da sukut etmiştir. Bu vaziyet üzerine Gürcü beylerinin çoğu Safavî nüfuzuna girmiş ve işte bundan dolayı Şarkî-Anadolu tehlikeli günler geçirmiye başlamıştır. Kuyucu-Murad Paşa'nın bu günkü seferi işte bu vaziyete karşıdır. Artık Anadolu teskin edilmiş ve Avusturya seferi de nihayet bulmuş olduğu için, Şâh Abbâs'ın telâş etmiye başladığı rivayet edilir).

24 Mayıs = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan Şarka hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Üsküdar'da 25 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra bu 26 ncı gün hareket etmiştir. — Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına Gürcü-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

7 Temmuz = 15 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Ravza-i-Mutahhara örtülerinin Istanbul'dan gönderilmiye başlaması.

(Yukarda 1609 = 1018 vukuâtının «Ağustos = Cumâda-l-ûlâ» fıkrasında gördüğümüz Kâ'be ortüleri gibi Ravza-i-Mutahhara örtülerinin de artık Istanbul'dan gönderilmesine karar verilerek bu gün merâsimle yola çıkarılmıştır : Kâ'benin kuşağı ve Hazret-i-Fâtıma merkadinin örtüleriyle beraber mecmûunun 910 zirâ' tuttuğu ve hepsinin 17692 mıskal altın sırmayla işlendiği rivayet edilir).

16 Eylül = 27 Cumâda-l-âhire, Perşenbe : Ordunun Erzurum'a muvâsalatı.

(Safavîleri yıldırarak harbetmeden muzaffer olmak hulyâsına kapılan Kuyucu Paşa Üsküdar'dan yahut yol boyundan yolladığı Hayrüddin-Çavuş'la Şâha bir nâme gönderip Üçüncü Murad devri fütûhâtının Türkiye'ye iâdesi şartiyle sulh teklif etmişse de, ordu Erzurum'a gelince Osmanlı elçisiyle beraber gelen Şemsüddin Muhammed Aka ismindeki Safavî elçisinin getirdiği cevapta son fütûhâtın iâdesi reddedilerek Kanunî devrindeki Amasya sulhünün esas olması istenilmiştir : Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği zaman Kuyucu-Murad Paşa ikinci bir nâme daha yazıp şâhın sulh temâyüllerine delil olmak üzere pâdişaha hediye göndermesini bildirmiş ve bunun üzerine Birinci Abbâs 1800 mıskal anberi muhtevi 21 kilo sıkletinde som altından bir çekmece göndermiş ve bu hediye ordu İran'a doğru giderken yolda gelmiştir. — Hiç bir husûmet hareketi göstermek istemiyen Kuyucu, Safavî işgalindeki kalelere uğramıyarak Çaldıran, Hoy ve Selmas

üzerinden Tebriz'e doğru ilerlemiş ve Birinci Abbâs da Tebriz'i tahliye ederek şehir civârına mühim kuvvetler yerleştirmiştir : Tabiî bu vaziyette Osmanlı serdârının maksadı, kan dökmeden sulhü kazanmaktır).

11 Teşrinisâni = 24 Şa'ban, Perşenbe : Osmanlılarla Safavîlerin Acı-çay'da karşılaşmaları.

(Tebriz'in şimalinden geçen «Acı-çay» için 1585 = 993 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Birinci Abbâs'ın karargâhı o civârdaki Surhâb tepesindedir. — Kuyucu--Murad Paşa burada tekrar elçi gönderip son fütûhâtın iâdesi şartiyle tekrar sulh teklif etmişse de, verilen cevapta şerâitin değişmediği bildirilip yukarıki fıkrada bahsi geçen Amasya sulhünün esas olmasında ısrar edilmiştir : Ordu başında Safavîleri yıldırarak yola getireceğini uman Kuyucunun bu tuhaf ümidi nihayet Acı-çay'da suya düşerken şiddetli bir iâşe sıkıntısı da baş göstermiştir).

16 Teşrinisâni = 29 Şa'ban, Salı : Ordunun Tebriz önlerinden Diyarbekir'e avdeti.

(Acı-çay boyunda iki taraf beş gün karşı karşıya kalıp birbirini gözetledikten sonra Osmanlı ordusu birdenbire çekilmiye başlamıştır! Bu tuhaf harekete iki sebeb gösterilir : Biri iâşe buhrânı, biri de şâhın gizli bir teklifidir; Birinci Abbâs'ın bu teklifi gizli tutması, kendi ümerâsının tirazından çekinmesiyle izah edilir; teklifin esası, son fütûhât Safavîlerde kalmak şartiyle vâridâtının haraç şeklinde her sene Osmanlılara te'diyesidir; fakat bunun mıkdârını da Birinci Abbâs bizzat tâyin ederek 200 ipek yükü takdir etmiştir! Kuyucu şâhın bu gizli teklifini ister istemez kabul edip harbetmeden çekilmiye başlamış ve hattâ Osmanlı ordusu hududa kadar Safavîler tarafından teşyi edilmiştir : Bu tuhaf teşyi, yollarda Kürt aşîretlerinin harbe sebeb olabilecek muhtemel tecâvuzlarını önlemek maksadiyle izah edilir. — Ordu hududa gelince serdâr elindeki Safavî esirlerini hil'atlerle taltif ederek iâde ve Şâh Abbâs da aynen mukabele etmiştir. — Biraz sonra Diyarbekir kışlağına gelen Safavî elçileri Istanbul'a gönderilmiş ve şâhın teklifi pâdişaha arzedilmiştir).

1611 = 1020

5 Ağustos = 25 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Diyarbekir kışlağında ölümü.

(Bahar gelince tekrar sefere çıkmak üzere Diyarbekir civârındaki Cülek/Çülek sahrâsında ordu kuran Kuyucu'nun doksan yaşında «bağteten» öldüğünden bahsedilmekle beraber, Sadâret makamına göz dikmiş olan rakîbi ve halefi Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa tarafından zehirletildiği hakkında da bir rivayet vardır : Aşağıda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Nasuh Paşa bir aralık pâdişaha rüşvet teklif ederek Sadâret mührünün Kuyucu'dan alınıp kendisine verilmesini istemişse de, Birinci Ahmed bu tuhaf teklifnâmeyi Kuyucu'ya göndermiş ve o da kendisi gibi hunhâr olan Nasuh Paşa'nın lüzumsuz vücudunu devlete lâzım görerek cürmünü itiraf ettirdikten sonra affetmiş, fakat Nasuh'un sadâret yolunda ilk kurbanı gene kendisi olmuştur!

Anadolu Türklüğünün ebediyyen lâ'netle anacağı Kuyucu-Murad'ın Hırvat devşirmelerinden olduğunda ittifak edilmekle beraber, Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde «Hırvâdiyye-ün-nasl, Rûmiyy-ül-asl gösterilir : Bu rivayete göre Hırvatis-

tan'da doğmuş olmakla beraber, aslen Rum demektir. İhtiyarlığından dolayı bâzen «Koca» lâkabiyle de anılan bu doksanlık zâlim umumiyetle «Kuyucu» denilmesi, Üçüncü Murad devrinde Karaman beylerbeyi sifatiyle iştirâk ettiği İran seferinde meşhur Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı Cağal-oğlu kumandasında uğranılan bozgundan kaçarken kuyu gibi bir çukura düştükten sonra Safavîler tarafından işte o kuyudan çıkarılıp esir edilmiş olmasıyla izah edilir : 1585 = 993 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. İşte o tarihten itibaren almıya başladığı bu lâkap, bilhassa Anadolu Türklerini ısyan tenkili bahânesiyle kılıçtan geçirip kuyulara doldurmasından dolayı büsbütün teammüm etmiştir. Peçevî onun bir Celâlî tenkilindeki vahşetinden bahsederken bu lâkap meselesini şöyle anlatır :

«Vezîr-i bî-nazîr kuyular kazdırdı ve getürdükleri melâîni [= Yâni Istanbul'daki Devşirme idaresinin zulmüne ısyân etmiş Anadolu Türklerini] kuyu başında çökdürdü ve birer birer boynun urdurdu ve bu tarîk ile her gün bir iki kuyu dolardı ve müceddeden bir dahî kazılmağa muhtâc olurdu: Âkıbet Kuyucu-Koca deyü telkîb olunup dünyâya velveleler virdi; bu tarîk ile yalnız Celâlî nâmında olanları değil, belki it'âm-u-iskaa idenleri ve hemcivâr olanları bile kırdı».

Bu fıkranın sonundaki sarâhatten anlaşıldığına göre, Kuyucu yalnız âsilerle tarafdarlarını değil, onlara her nasılsa ekmek ve su vermiş zavallılardan başka civarlarında bulunan komşularını bile kılıçtan geçirtecek derecelerde kana ve bilhassa Türk kanına susamış bir canavardır. Naîmâ'nın izahına göre bir gün otağının önündeki iskemlesine oturup kuyulara insan doldurturken ilerde bir atlının terkisinde giden küçük bir çocuk gözüne ilişmiş, hemen getirtip bizzat istintak ederek fakir bir çalgıcının oğlu olduğunu anlayınca acı acı gülüp :

— Hây! Baban Celâlîleri şevka getürürdü!

diye derhal idâmını emretmiş, fakat cellâtlar :

— Bu sabiyy-i ma'sûmu nice öldürelüm?

diye emrine itâat etmedikleri için Yeniçerilere ve onlar da yüz çevirince İç-oğlanlarına emretmişse de, öyle bir şenâati hiç biri kabul etmemiştir; Kuyucu'nun mâhiyyetini iyice anlamak için Naîmâ'nın bu vaziyeti anlatan şu kaydini görmek kâfidir :

«Oğlancuk meydanda kalup bu emre imtisâl ider âdem bulunmadukda Vezîr-i pîr Merrîh-i felek-serîr gibi arkasından kürkün bırağup ve kalkup sabîyi kendü eliyle alup hufrenün kenâruna götürüp başını burup boğazını sıkıp helâk ve kendi eliyle hufreye ilkaa eyledi».

Anadolu'da Kuyucu-Murad'ın işte böyle kuyulara doldurduğu Türklerin sayısı yüz binden çok fazla gösterilir : Dindarlığından bahsedilen Birinci Ahmed'in en büyük günâhı, Anadolu'nun başına işte böyle bir belâyı musallat etmiş ve bu şenaâtlerin fâiline hiç ses çıkarmadıktan başka iltifât etmiş olmasında gösterilebilir. Kuyucu-Murad'ın sadâreti 1606 = 1015 senesi 11 Kânunuevvel = 20 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 7 ay, 25 gün sürmüştür : Bu kanlı devşirme, Anadolu ve Şimalî-Suriye ısyanlarını bastırmak suretiyle Istanbul hükûmetini büyük bir gaileden kurtarmış olduğu için Osmanlı menbâlarında mühim bir şahsiyyet gibi gösterilirse de, hakikatte büyük bir asker olmadıktan başka mühim bir siyaset adamı da değildir ve bilhassa bu ikinci noktanın en bâriz delilleri Avrupa'da Türk üstünlüğüne nihayet veren Zsitva-torok muâhedesiyle Safavîlere karşı giriştiği son gösteriş seferinin gülünç neticesinde gösterilebilir : Bunlar için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1610 = 1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Kuyucu-Murad'ın cesedi Diyarbekir'den Istanbul'a getirilip hâlâ mevcud olan türbesine defnedilmiştir).

22 Ağustos = 12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa'nın sadâreti.

(Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek sadâreti elde ettiğinden bahsedilen bu Arnavut devşirmesi zâlimliğiyle meşhurdur : Şahsiyyeti ve idâmı için aşağıda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu gün Istanbul'dan yola çıkarılan «Mühr-i-Hümâyûn»la beraber serdârlık fermanı da gönderilmiş ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem ayni zamanda İran sulhünün intâcına da me'mur edilmiştir).

1612 = 1021

27 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Şehzâde Murad'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in bu oğlu 1623 = 1032 tarihinde «Murâd-ı Râbi' = Dördüncü Murad» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâdedir : Osmanlı menbâlarında «Fâtih-i Bağdâd» lâkabiyle anılır. Anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır ve ayni anadan olan Sultan İbrahim'le öz-kardeşdir. — Osman-zâde Tâib Sultan Murad'ın 1018 = 1609 Cumâda-l-ûlâ = Ağustos ayında doğduğundan ve hattâ «Gazi» kelimesinin de Ebced hesabiyle doğum tarihini gösterdiğinden bahsederse de, diger menbâlara uymıyan bu rivayette bir yanlışlık olması lâzımgelir).

27 Eylül = 1 Şa'ban, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Nasuh Paşa'nın Safavî elçileriyle Istanbul'a gelişi.

(Safavîlerle selefinin kararlaştırdığı sulh esaslarını kabul etmiş olan Nasuh Paşa'nın getirdiği İran elçilerinin en mühimleri Kadıasker Kadı-Han'la Isfahan ve Kazvin Kadıları Muizz-i-Isfahânî ve Hüseyn-i Yezdî'dir: Kuyucu-Murad'ın kararlaştırdığı sulh esasları için yukarda 1610 = 1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İki yüz yük tutan ilk ipek haracı da beraber getirilmiştir: Bunun yarısı altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlardan mürekkep gösterilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel = 21 Şa'ban, Çarşanba : Safavî elçilerinin huzura kabulü.

(Şâhın yukarıki fıkrada gördüğümüz ipek haracıyla sâir «pîşkeş»leri de pâdişaha bu gün takdim edilmiş ve merâsim esnasında İran elçisi Kadı-Han Osmanlı ihtişâmının te'siri altında kalarak :

— Pâdişâhum, Şâh Abbâs senün kulundur!
sözünden başka bir şey söyliyememiştir).

20 Teşrinisâni = 26 Ramazan, Salı : Osmanlı - Safavî sulhü.

(Feridun Bey «Münşeât»ındaki Nâme-i-Hümâyûn'a göre bu sulhün yukarıki fıkralarda gördüğümüz ipek haracından başka bir takım askerî, siyasî ve dinî esasları da vardır; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — «Sultan Süleyman-Hân-ı Cennetmekân zamân-ı yümn-iktirânında kesilen sınur» esas olacaktır;
2 — Bilfiil Osmanlı işgalinde bulunan yerler Osmanlılarda kalacaktır;
3 — Irak hududundaki âsi beylere Safavîler tarafından yardım edilmiyecektir;
4 — İran hacıları Bağdad ve Basra'dan geçemeyip Haleb ve Şam üzerinden geçe bileceklerdir;
5 — Dağıstan şamahlı Osmanlı hâkimiyyetinde kalacaktır;
6 — Osmanlıların Ruslara karşı her hangi bir muhtemel hareketinde Safavîler tarafından mümânaat yerine muâvenet edilecektir;
7 — Şiîler ashâba «sebb-ü-şetm» edemiyeceklerdir;
8 — Bağdad beylerbeyi Mahmud ve Van beylerbeyi Mehmet Paşalar Osmanlı -Safavî hududunun tahdidinde Türkiye'yi temsil edeceklerdir.

Safavî elçileri tekrar huzûra kabul edilip avdetlerine «icâzet» aldıktan sonra, hudud işlerine âit bâzı müzâkerelerde bulunmak üzere meşhur İncili-Mustafa-Çavuş da kendilerine terfik edilmiştir. — Nasuh Paşa devrinde akdedildiği için «Nasuh Paşa müsâlâhası» ismiyle anılan bu sulh esaslarına göre garbî Gürcistan'da Türklerin «Açuk-baş/Baş-açuk» dedikleri İméréthi krallığıyla bunun garbindeki Gurya ölkesi ve Dâdyân havâlisi Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış, Dağıstan'ın irtibât muhâfaza edilmiş ve Kars kalesi de Türkiye'ye bırakılmıştır: Bu vaziyete göre Türkiye'nin Kafkasya ile alâkası kesilmemiş demektir.

Üçüncü Murad devrinde 1590 = 998 senesi 21 Mart = 14 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü akdedilen Osmanlı - Safavî sulhü mucibince Türkiye'ye terkedilmiş olan Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde Şâh Abbâs tarafından 1603 = 1012 senesi 26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü ânî bir baskınla zabtı üzerine başlıyan bu son İran seferi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 sene 1 ay, 24 gün sürmüştür. — Hudud meselesinde bu sefer esas ittihâz edilen Kanunî devrinin Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1613 = 1022

Temmuz / Ağustos = Cumâda-l-âhire : İçki yasağı.

(Dindarlığıyla meşhur olan Birinci Ahmed bütün Osmanlı ölkesine şâmil bir içki yasağı ilân edip «Emânet-i-Hamr = İçki-Eminliği» ni ilga ederek «zararına nazar idüp menâfiinden geçmek» suretiyle «nice yüz yük akça» tutan vâridâtından vazgeçmiştir. Fakat tıpkı Kanunî'nin son zamanlarındaki yasak gibi bu da çok sürmemiş, insanlar «Ümm-ül-habâis'i ke-l-evvel içer olmuşlar»dır! Kanunî'nin «Sarhoş-Selim» denilen oğlu İkinci Selim tahta çıkar çıkmaz kaldırılan içki yasağı için ikinci ciltte 1566 = 974 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1614 = 1023

13 Mayıs = 3 Rebî'ül-âhir, Salı : Donanmanın Malta ve Trablusugarp seferine çıkmak üzere Beşiktaş'taki Barbaros türbesi önlerinde toplanması.

(Avusturya ve İran cephelerindeki Şark ve Garp seferleri nihayet bulmuşsa da Akdeniz'de İspanya krallığı ve onun nüfuzundaki Toksana büyük-dukalığı ve Malta-Şövalyelerinin Haçlı hükûmeti gibi irili-ufaklı bir takım Hıristiyan devletleriyle harb hâli devam etmektedir : Zsitva-torok muâhedesine iltihâkı için

açık kapı bırakıldığı halde İspanya bundan istifâde etmediği için bilhassa son üç sene içinde bâzı deniz hareketleri olmuş, 1611 = 1020 de bir Malta filosu Korintos şehrine akın edip beş yüz esir kaldırmış, ertesi sene bir Toskana filosu Cos = İstanköy adasından 1200 esir götürmüş, gene Toskanalılar Silifke sâhilinde Ağalimanı'a saldırıp kaleyi zabtederek bir çok ganimetlerle 350 esir almış ve nihayet 1613 = 1022 tarihinde bir Sicilya filosu da Sakız yahut Sisam civârında donanmadan ayrılmış olan on Türk gemisinin yedisini zabtetmiştir.

Akdeniz bu haldeyken, Trablusugarp'da da mahallî Levendlerin Sefer-Dayı ismindeki reisleri valilere tahakküm edip âsi vaziyetini almıya başlamıştır; Suriye'de de bir Dürzü ısyânı vardır; fakat bu ısyân digerlerine nisbetle ikinci derecede sayıldığı için, Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın kumandasındaki donanmanın Malta ve Trablusugarp üzerine hareketi tercih edilmiştir : Dürzü ısyânı için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 23 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Erdel meselesinin halli.

(Avusturya'ya karşı Osmanlılarla birleştiği için Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay öldükten sonra Türk tarafdârı Gabriel Bathory/Bathory-Gabor prens olmuş ve ondan sonra da tarafdârlıkta kendisinden daha müfrit olan Bethlem-Gabor yerine geçirilince Istanbul'a Sigismond Balassy isminde bir elçi göndererek tâbiyyet şerâitinin tesbitini istemiştir : Bu şerâit iki ahdnâme ile tesbit edilmiştir. Bunların biri Erdel prenslerinin Erdelliler tarafından intihâb edildikten sonra Türkiye tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edileceklerine, eskiden olduğu gibi her sene haraç vereceklerine, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla müttefikan hareket ederek seferlerde hizmet edeceklerine ve işte bu şerâitle Osmanlı himâyesi altında bulunacaklarına âittir; ikinci ahdnâme de Yukarı-Macaristan asilzâdeleri Bethlem-Gabor'u kendilerine kral intihâb ettikleri takdirde Türkiye tarafından tasdik edileceğine, Lehistan'la Eflak ve Boğdan'ın Erdel'e tecâvuz edemiyeceklerine ve Eflak Boğdan voyvodalarından ısyân edenler Erdel'e ilticâ ettikleri takdirde Türkiye'ye teslim edileceklerine ve Erdel'in dosta dost, düşmana düşman olacağına dâirdir. Bu surtle Erdel prensliği Eflak ve Boğdan'la Garp Hıristiyanlığı arasında bir engel vaziyetine getirilmiş olduğu için, Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri bu iki voyvodalık artık kat'î surette Türk hâkimiyyetine sokulmuş demektir. — Son zamanlarda Erdel'in Avusturya'ya karşı Türklerle beraber cephe almasına sebeb olan Bocskay için yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Donanmanın Malta akını.

(Bu deniz seferinin sebebleri için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — 45 gemiden mürekkep olan Osmanlı donanması bu sabah Malta'da karaya asker çıkarmış, sâhil boylarıyla köyler, kasabalar, tarlalar ve bahçeler yağma ve tahrib olunmuş ve mukabeleye çıkan düşmanla harbedilip esirler alındıktan sonra ertesi veyahut daha ertesi gün Trablusugarb'a hareket edilmiştir).

10 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire, Perşenbe : Donanmanın Trablusugarb'a muvâsalatı ve Sefer-Dayı'nın âkıbeti.

(Sefer-Dayı'nın vaziyeti için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa Sefer-Dayı'yı ustalıkla donanmaya dâvet etmiş ve gelir gelmez zencire vurunca tarafdârları kaleye kapanmışlarsa da yerli şeyhlerin tavassutiyle kapılar açılmış ve kale işgâl edilmiştir. Bu muvaffakıyet üze-

rine Sefer-Dayı müsâdere ve katil suçlarıyla ithâm edilip cinâyetleri sâbit olduğu için idâmı hakkında verilen fetvâ üzerine kale kapısına asılmış ve bütün malları hazine hesabına zabtedilmek suretiyle Trablusugarb gailesi temizlenmiştir).

18 Temmuz = 10 Cumâda-l-âhire, Cuma : Donanmanın Trablusugarp'dan hareketi.

(Trablus'dan Navarin'e gelinmiş, buğday yüklü bir düşman gemisi zabtedilmiş ve oradan da daimî bir ısyan vaziyetinde bulunan «Maïnottes = Maynotlar/Manyotlar» üzerine varılıp itâat altına alınmıştır : Mora'nın cenubunda ve Koron körfezinde bir köyle dağlık bir sâhaya «Maïa/Maina» ve ahâlisine de «Maynalılar» mânâsına «Maïnottes» denir ve bunlar eski İspartalıların ahfâdı sayılır; arâzinin dağlık vaziyetinden istifâde eden bu âsiler devletin başında dâimî bir gaile hâlindedir. Bu seferki tenkillerinde yıllardanberi birikmiş vergileri de toplanmıştır. — Donanmanın 25 Şevvâl = 28 Teşrinisâni Cuma günü Istanbul'a avdet ettiği rivayet edilir).

Ağustos = Receb : Kazakların Sinop baskını ve tenkilleri.

(Bunların bir kısmı Rusların Don-Kazaklarından olmakla beraber, ekserisi Lehlilerin «Zaporogues» denilen Dniepr-Kazaklarıdır : Zaporoglar bilhassa Ruthènes'lerle Lehlilerden mürekkeptir. 1576 da Lehistan kralı ve Erdel prensi İstvan Bathory tarafından teşkilâtlandırılmış olan Zaporog-Kazakları «Hatman» denilen bir reisin idaresinde muhtâriyyeti hâiz bir teşekküldür ve hattâ kırmızı zemin üzerine beyaz kartal şeklinde bir bayrakları da vardır. Türkler bunlara «Sarıkamış Kazakları» da derler. Ötedenberi Tuna ve Karadeniz sahillerindeki Osmanlı ve Kırım arâzisine karşı akıncılık ve korsanlık eden Kazakların bu hareketlerini tasvib etmediklerinden bahseden metbûları el altından onları kışkırtıp durmakta hiç bir zaman kusur etmemişlerdir : Hattâ Osmanlıların Kırım-Tatarlarına mukabil, bunlar da Osmanlılara karşı Hıristiyan akıncıları sayılır. Hafif gemilerle hareket eden Kazakların en mühim akınlarından biri de bu sıradaki Sinop baskınıdır : Naîmâ'nın «Medînet-ül-uşşâk = Âşıklar şehri» dediği Sinop o zaman Karadeniz'in en zengin ve en mâmur limanlarındandır. Burada kölelik eden esirlerin ihânetinden istifâde eden Kazaklar kaleyi kolayca zabtedip kadınlarla çocukları esir ettikten ve bir çok ganimet aldıktan sonra şehri yakıp yıkarak alelâcele kaçıp gitmişlerdir.

Altmış şayka ile Karadeniz muhâfızlığında bulunan Şakşakî-İbrahim Paşa bu vaziyet üzerine Don munsabbında pusu kurup Kazakları beklemiş, onlar da haber alıp gemilerini kızaklarla daha yukarılara doğru çekmiye başlamışlarsa da Kırım-Tatarları birdenbire o taraftan taarruz etmiş, Kazaklar Sinop'dan aldıkları «Mâl-ü-ıyâli» bırakıp kaçmış ve kaçarken de Şakşakî Paşa'nın taarruzuna uğrayıp kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmişlerdir : Şakşakî-İbrahim Paşa için yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız.

Sinop vak'ası Istanbul'a aksedince pâdişah Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'dan şâyianın doğru olup olmadığını sormuşsa da Paşa inkâr ve Şeyh-ül-İslâm da te'yid ettiği için, Nasuh Paşa'nın gözden düşmesinde bu vak'anın büyük bir te'siri olmuştur).

17 Teşrinievvel = 13 Ramazan, Cuma : Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'nın idâmı.

(Gümülcüne'de doğmuş olan Nasuh Paşa aslen Dramalı bir Arnavuttur : Fakat bir Rum papasının oğlu olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Hunharlığı,

yağmacılığı, yalancılığı, irtikâb ve irtişâsı ile meşhurdur: «Katl-i insan yanında zebh-i dücâceden ehven ve kesr-i zücâceden eshel-ü-ahsen» ve «Cem'-i mâl ve kesb-i esbâb-ı vebâlde nâdir-ül-akrân» gösterilir; meselâ Diyarbekir beylerbeyliğinde bulunduğu zaman bir Kürt aşîretine kızıp tenkil ederek «Zükûr-u-inâs üç dört yüz nüfûsu bir damın içine kapayup azâb-ı tedhîn ile helâk» etmiştir! Bilhassa selefi Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek Sadâret makamına geçip Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ı aldıktan sonra artık kabına sığmıyacak hâle gelmiş ve dünyâda «Kendüden gayri kimesnenün vücûduna râzı olmayup vüzerânun kimini kenâra, kimini tekaaüde çıkarup» her kesi kendine düşman etmiştir. En büyük düşmanları içinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Mehmed Efendi, Muallim-i-Sultânî Mustafa Efendi ve Dâr-üs-Saâde-ağası Mustafa Ağa gibi çok mühim şahsiyyetlerden bahsedilir. Muhtelif vazifelerle memleketin her tarafına «Celâlî-sıfat» adamlarını salıp müdhiş bir şebeke kurarak ırza, cana, mala tecâvuz ettirip durduğu için halkın da nefretine uğramıştır. Nihayet saltanat makamına bile göz dikerek :

«Meşâyih ziyyinde müdâhinler ve müneccimlerün ıtrâ ve müdâheneleri ile sevdây-ı muhâle vücûd virüp ümniye-i saltanat töhmetiyle müttehem olmuş»

ve bir rivayete göre de Kırım prenslerinden Mehmet-Giray'ı pâdişahın haberi olmadan dâvet edip iclâsa karar verince mesele saraya aksetmiştir. Yukarda bahsettiğimiz üç büyük düşmanını öldürüp Arnavutluğa kaçmak için bir nevi menzil teşkilâtı kurmıya kalkınca kendi adamları tarafından saraya ihbâr edilmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ Safavîlerle gizli münâsebetleri ve ihâneti hakkında da bir rivayet vardır. İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla vezir-i-a'zam birbirinden kuşkulanmıya başlamış, hattâ Nasuh Paşa bu günkü Cuma selâmlığına iştirâk etmemek için «temârûz» etmiş, fakat Birinci Ahmed ustalıklı davranarak hemen konağını çevirtip Bostancı-başı Hüseyn Ağa'yı yüz kadar Bostancı ile içeri saldırtarak dâmâdını kızının odasında boğdurmuştur.

Nasuh Paşa'nın idareciliği gibi askerliğinin de hiçliği :

«Evâil-i zuhûrundanberü her kangı askere serdâr oldu ise feth-ü-zaferden eser görmedi».

diye anlatılır. Onun için idâmında pâdişah nâmına zabtedilen serveti harb ganimetlerinden değil, rüşvet ve müsâdere mahsullerindendir; bu haram malın müfredâtı şöyle sıralanır :

«İnci dolu çekmeceler - Bir milyondan fazla duka altını - Bir milyondan fazla guruş - 1018 murassâ kılıç : Bunların yalnız birine elli bin altın kıymet biçilmiştir! - İran ve Mısır halıları ve ipeklileriyle dolu mahzenler - 1100 at ve kısrak - Kırk çift som altın geniş üzengi - 1800 deve - 4000 yük hayvanı - 6 bin öküz ve inek - 5000 koyun vesaire).

Bunlardan başka Nasuh Paşa'nın bir hayli arâzi ve emlâki de vardır. Hükûmetin başına belâ olmuş bir çok devşirmeler gibi ve meselâ 13 yıl süren son «Nemçe seferi»ne sebeb olmakla meşhur Arnavut «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa ve Anadolu'yu yıllarca kan çanağına çeviren son Celâlî ısyanlarına sebeb olmakla mâruf İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bu Arnavut yahut Rum Nasuh Paşa'nın da yıllarca sürüp bir çok kanlar dökülmesine sebeb olacak bir Dürzü ısyânına yol açtığından bahsedilir : Yukarda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Oruç-ovası zaferinde Canbulat-oğlu Ali Paşa ile beraber mağlûb edilen Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin o darbeyi yedikten sonra sinmişse de, Nasuh Paşa kendisine şahsen düşman olduğu için Pâdişaha âsi gösterip üzerine kuvvet sevkederek devletin başına yeni bir Dürzü gailesi çıkarmış, Emîr Fahrüddin bu sene Fransa'ya kaçmışsa da ısyân hareketi Dördüncü Murad devrine kadar devam etmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı Nasuh'un idâmı üzerine «Âlem hayât-ı tâze ve efrâd-ı benî-Âdem sürûr-i bî-endâze» bulunduğundan bahsedilmektedir. İnsanların baş belâsı olmakla kalmıyan Nasuh Paşa Osmanlı menbâlarında Is-

tanbul köpeklerinin de başına belâ olup onlara bile musallat olmuş ve hepsini birden Istanbul'dan Üsküdar'a nefyetmiş gösterilir! Naîmâ bunu şöyle anlatmaktadır :

«Garâib-i ahvâldendür ki vezâreti vaktinde Istanbul'da olan kilâbı Üsküdar ve sâir yere tarditmek fermân idüp kayık kayık köpekleri karşu geçirüp bırakmışlardur».

Nasuh Paşa'nın sadâreti 1611 = 1020 senesi 22 Ağustos = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 1 ay, 26 gün sürmüştür).

17 Teşrinievvel = 13 Ramazan, Cuma : «Öküz» lâkabiyle meşhur Kara-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın bâzan «Oğuz» imlâsına da tesadüf edilen «öküz» lâkabı Karagümrük'de öküz nalbandı olan babası «Kara-Hüseyn/Kara-Hasan Ağa»nın san'atından kinâyedir. Devşirme Sadr-ı-a'zamlar içinde istisnâ gibi görünen bu Türk vezirinin Ulukışla'da hayrâtı olduğu için, aslen oralı olmak ihtimâli vardır. Enderun'dan yetişip zekâsiyle temâyüz eden Kara-Mehmet Paşa Mısır valisi iken Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han Sultan'la evlenmiş olduğu için «Dâmâd-Mehmet Paşa» ismiyle de anılır ve nâmusiyle iktidârından dolayı «Edîb-ü-vakur vezîr-i sâhib-şuûr» ve «Vakur-u-mühîb vezîr» gibi sözlerle senâ edilir. — Azli için aşağıda 1616 = 1025 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına ve İkinci Osman devrindeki ikinci sadâreti için de 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1615 = 1024

22 Mayıs = 23 Rebî'ül-âhir, Cuma, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın İran seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Safavî sulhünün akdi esnâsında yalnız bir kere getirilmiş olan 200 yük ipek haracının ondan sonra bir daha gönderilmemiş olması ve İran elçisi Kadı-Han'la beraber giden İncili-Çavuş'un iki seneden fazla bir zaman boş yere alıkonulması «gazab-ı Şâhâne»ye sebeb olduğu için İran'a karşı tekrar sefer açılmasına karar verilmiş, serdârlığa Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa me'mur edilmiş ve Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına vüzerâdan Gürcü-Mehmet Paşa tâyin olunmuştur. — Müneccim-başı tercemesinde «3 Rebî'ül-evvel = 2 Nisan Perşenbe» tarihinden bahsedilirse de doğru değildir.

Vezir-i-a'zam 20 gün kadar Üsküdar karargâhında son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmişse de, Şa'ban = Ağustos/Eylül içinde Haleb'e vardığı zaman mevsim ilerlemiş olduğu için askeri kışlaklara taksim etmiştir. — Bu sırada İncili-Çavuş'a terfik edilen Kasım-Beg isminde bir Safavî elçisi ipek haracını Istanbul'a getirmiş, fakat artık makbûle geçmediği için huzûra kabul edilmiyen Kasım-Beg müsâfir edildiği evde mevkuf tutulmuştur. Bu münâsebetle Birinci Abbâs'ın yegâne mâzeret olarak :

— Men barâca mı kesilsem gerek?

dediğinden bahsedilir : Bir muâhedeyle her sene te'diyesi taahhud edilen bir mal tabiî haraçtır).

5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl, Perşenbe : Şehzâde İbrahim'in doğumu.

(Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan bu şehzâde İbrahim, 1640 = 1049 tarihinde kardeşi Dördüncü Murad'ın yerine geçen Sultan İbrahimdir : Her ikisi de Mâhpeyker Kösem-Sultan'dan doğmuş oldukları için, Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim öz-kardeştir. — Şehzâde İbrahim'in bu tarihten bir gün evvel doğmuş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

1616 = 1025

17 Nisan = 30 Rebî'ül-evvel, Pazar : Bosna valisi İskender Paşa'nın Boğdan seferine hareketi ve parlak muvaffakıyetleri.

(Osmanlıların «Eremye» dedikleri Boğdan voyvodası «Jérémie Mogila» ölünce yerine «Ştefan Thomsa» tâyin edilmişse de, eski voyvodanın dul karısı Lehistan'a gidip dâmâdı olan Leh asilzâdelerinden «Samuel Korezky»ye bir Kazak ordusu toplattırarak bütün masârifini vermiş ve Eremye'nin oğulları nâmına hareket eden bu ordu yeni voyvoda Ştefan'ı koğmuştur : Bu hareketin başında bulunan Korezky'ye Osmanlı menbâlarında «Koreska» denir. Osmanlı hükûmeti bu vaziyet üzerine Sarhoş-İbrahim Paşa'yı sevketmişse de, bu sarhoş Paşa mağlûb olduğu için, o sırada Istanbul'da bulunan eski Eğri beylerbeyi İskender Paşa'ya Bosna eyâleti tevcih edilerek Boğdan serdârlığı verilmiş ve o da Bosna, Sirem, Semendire, Alacahisar ve Silistre askerleriyle gidip müstevlileri mağlûb ederek dul prensesle iki oğlunu, dâmâdı Korezky'yi ve bunun güzelliğiyle meşhur karısını yakalayıp beş yüz Kazak esiriyle beraber Istanbul'a göndermiş ve Stefan'ı da tekrar yerine geçirmiştir : Bu muvaffakıyet üzerine İskender Paşa vezâretle taltif edilmiştir).

18 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın Haleb kışlağından Gök-meydan karargâhına çıkışı.

(Yukarda 1615 = 1024 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasında kışlaklara dağıtıldığını gördüğümüz kıt'aların Erzurum'a hareketleri emredilmiştir. — Seferin hedefi Revan/Erivan kalesinin Safavîlerden istirdâdıdır).

5 Haziran = 20 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Ordunun Kars'a muvasalatı.

(Mıkdârı 100 bin gösterilen ordu Erzurum üzerinden Hasankale-Soğanlı tarîkıyle Kars'a gelmiştir : Buradaki tarih Es'ad Efendi kütüphânesinde 2151 numarada mukayyed ve 1000 - 1050 vukuâtına âid olup «Topçular kâtibi Abdülkadir Efendi» ye izâfe edilen anonim bir yazmaya göredir.
Kars kalesiyle şehri bundan evvel Safavîler tarafından tahrib edildikten sonra bir aralık işgal de edilmiş olduğu için bu sırada harâbe hâlindedir : Yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasıyla 1610 = 1019 vukuâtının «24 Mayıs fıkrasına bakınız. — Bu sefer kaleyle şehrin geceleri meş'alelerle çalışılarak bir hafta içinde tâmir ve tahkim olunduğu rivayet edilir : Burada muhtelif sınıflardan 4300 asker bırakılmış, beylerbeyliğine Sefer Paşa ve muhâfızlığına da Maraş beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir.

Es'ad Efendi kütüphânesindeki anonim yazmada Kars'dan hareket tarihi «10 Cumâda-l-âhire = 25 Haziran Cumartesi» ve bu seferin hedefi olan Erivan'a muvâsalat tarihi de «20 Receb = 3 Ağustos Çarşanba» günlerine müsâdif gösterilirse de Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesaire gibi menbâlarda Erivan'a muvasâlat tarihinin «Cumâda-l-âhire evâsıtı = Haziran sonları» na tesadüf ettiğinden bahsedilmektedir : Tabiî bunların te'lifi kabil değildir. Bilhassa ayni menbâlarda muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkındaki ifâdeyle muvâsalat tarihi hakkındaki rivayet büsbütün mütenâkızdır : Çünkü o tarih doğru olduğu takdirde muhâsaranın 44 gün sonra 30 Receb=13 Ağustos Cumartesi günü kaldırılmış olması lâzımgelir; halbuki muhâsara 29 Şa'ban = 11 Eylül Pazar günü başlamıştır).

11 Eylül = 29 Şa'ban, Pazar : Erivan muhâsarası.

(Kale muhâfızlığından meşhur Emîr-Gûne-Han bulunmaktadır : 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Erivan/Revan kalesi Milâdî takvim hesabiyle tam 12 sene, 3 ay, 3 gündenberi Safavî idaresindedir. — Kale tahkim edilip muhâfız kıt'a çok mühim nisbette takviye edilmiş olduğu gibi, şâhın ordusu da Gökçe-göl yahut Nahcivan civârında bulunduğu için Erivan'ın istirdâdı çok çetinleşmiştir. Bir taraftan da mevsimin ilerlemesi, top mermileriyle barut mevcudunun tükenmesi, mahsurların huruç hareketleriyle civârdaki düşman ordusunun tâciz hareketleri Osmanlı ordusunu çok müşkil bir vaziyette bırakmıştır. Kale bedeninde bâzı gedikler açılmışsa da muhâfız mevcudunun fazlalığı bunlardan da istifâdeye imkân bırakmadığı için Serdâr-ı-Ekrem Şâh Abbâs'a Halil Ağa isminde bir elçi gönderip sulh teklifine mecbur olmuş, buna karşı Ustaclu Çirâğ-Sultân isminde bir Safavî elçisi gelip şerâit tesbiti için dört günlük bir mütâreke istemiş ve kat'iyyen kabul edilmemesi lâzımgelen bu dört gün içinde o gedikler kapatılıp tâmir edildiği için vaziyet büsbütün müşkilleşmiştir! İşte bu şartlar altında yapılan sulh müzâkeresi 1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Istanbul müsâlâhasının tecdidiyle neticelenmişse de, 200 yük ipek haracının mıkdârı Safavîlerin lehine olarak yarı yarıya indirilmiş ve Erivan üzerindeki iddiâlardan da vazgeçilmiştir! Fakat Birinci Ahmed Serdâr-ı-Ekremin kabul ettiği sulh esaslarını reddettiği için, Şark seferi bir müddet daha devam etmiştir : Aşağıda bu senenin «17 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Teşrinisâni = 25 Şevvâl, Cumartesi : Erivan muhâsarasının kaldırılması.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında bu muhâsaranın 44 gün sürmüş gösterilmesi doğru değildir : Tam 55 gün sürmüştür; zâten gene Osmanlı menbâlarından bâzılarında 44 yerine 55 gösterilir. — Ordu Soğanlı yaylasından geçerken soğuğun şiddetinden 3 - 4 bin insan ve hayvan donduğu rivayet edilir. — Kars üzerinden Erzurum kışlağına işte bu büyük müşkilât içinde gelinmiştir. — Hammer'in bu seferde Nahcivan'ı istirdâd edilmiş göstermesi doğru değildir).

17 Teşrinisâni = 8 Zülka'de, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın ilk sadâreti.

(Kara-Mehmet Paşa yukarıki fıkralarda gördüğümüz Erivan muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilmiştir : Mehmet Paşa'nın bu ilk sadâreti 1614 = 1032 senesi 17 Teşrinievvel = 13 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar Milâdî tak-

vim hesabiyle tam 2 sene, 1 ay, 1 gün sürmüştür. Bâzı menbâlarda Kara-Mehmet Paşa'nın azil tarihi 1026 = 1617 senesi Muharrem = Kânunusâni ayına müsâdif gösterilirse de Erivan muvaffakıyetsizliği üzerine azledildiği hakkındaki rivayetlere nazaran doğru olmaması lâzımgelir. Genc-Osman devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1619 = 1028 vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa aslen Kayserinin Zeytin köyü Ermeni dönmelerinden gösterilirse de, Maraş Ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Kayseri'de bir Zeytin köyü malûm olmadığına göre, her halde bunun Maraş vilâyeti merkez kazâsına tâbi Fırnıs nâhiyesinin eskiden «Zeytin» ve şimdi «Süleymanlı» denilen merkezi olmak ihtimali daha kuvvetlidir. Halil Paşa Üçüncü Murad devrindeki «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin parçaladığı Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa'nın küçük kardeşidir : Yukarda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. Kapdanlıkta bâzı muvaffakıyetlerinden bahsedilen Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerine müsâdiftir; ikinci sadâreti de Dördüncü Murad devrindedir : Aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1617 = 1026

9 Haziran = 4 Cumâda-l-âhire, Cuma : İnşaâtı ikmâl edilen Sultanahmed câmiinin açılış merâsimi.

(Osmanlı mi'mârîsinin en güzel eserlerinden ve Istanbul'daki Selâtin câmilerinin en zariflerinden olan bu muhteşem mâbedin temel-açma merâsimi için yukarda 1609 = 1018 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına ve temel-atma merâsimi için de 1610 = 1018 vukuâtının «4 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — İnşaât işte o 4 Kânunusâni = 8 Şevvâl Pazartesi günü başlamış olduğuna göre, Sultanahmet câmii o tarihten bu açılış gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 5 ay, 6 gün sürmüş demektir. — Bu günkü merâsim için câmi avlusuna bir «Otâğ-ı-Hümâyûn» kurulmuş, devlet erkânına ziyâfet verilmiş ve ziyâfetten sonra vüzerâ pâdişahı saraydan getirip otakta tebrik etmiş, erkân ve ulemâya bin hil'at giydirilmiş ve fukarâya sadakalar dağıtılmıştır.
Sultanahmet câmiinin mi'mârı Ahmed Ağa'nın avlu kapısı dışındaki duvarda 1026 tarihli bir kitâbesi vardır. Plân dört köşedir : Kutru 23,5 metre tutan orta kubbesinin dört tarafında birer yarım kubbe ve câmiin dört köşesinde de birer küçük kubbe vardır; yüksekliği 43 metredir. Zarâfetleriyle meşhur olan altı minâresinin dördünde üçer, ikisinde ikişer olmak üzere mecmuûnda 16 şerefe vardır; Naîmâ bu noktayı :
«Altı aded minârelerinde olan şerefât a'dâd-ı selâtîn-i Âl-i-Osmân'a işâret»
diye anlatır; halbuki Birinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının 16 ncısı değil, 14 üncüsüdür : Ancak Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de resmî telâkki hilâfına olarak pâdişah sayıldıkları takdirde Birinci Ahmed 16 ıncı pâdişah sayılabilir; her halde Naîmâ'nın izahına göre Sultanahmed şerefeleri işte bu telâkkiye göre yapılmış olmalıdır. Fakat Süleymâniyye câmiinin dört minâresinde ikisi üçer ve ikisi ikişer olmak üzere cem'an on şerefe vardır ve bu da «Hâdîkat-ül-Cevâmi»deki izaha göre Kanunî'nin :
«Onuncu pâdişah olduğuna işaretdir»!
Halbuki eger Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesab edilecek olursa, Kanunî'nin onuncu değil, on ikinci pâdişah sayılması lâzımgelir! İşte bu vaziyetten anlaşıldığına göre Kanunî kendisini onuncu pâdişah saydığı için Süleymâniyye şerefe-

lerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler hesab edilmemiş ve Birinci Ahmed kendisini 16 ıncı pâdişah saydığı için Sultanahmet şerefelerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesab edilmiştir!
Sultanahmet câmii kubbe ve duvar pencerelerinin çokluğundan dolayı Istanbul'un en aydınlık câmiidir. İç tezyinâtının ve bilhassa çinilerinin nefâsetiyle de meşhurdur. Etrafında medresesi, imârethânesi, tâbhânesi ve dârüş-şifâsı = hastahânesi vardır. Câmiden üç sene sonra yapılan türbede Birinci Ahmed'le oğulları İkinci Osman ve Dördüncü Murad medfundur : Sultan Ahmed'in meşhur karısı ve Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in anaları olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'la bir takım şehzâdeler ve sultanlar da bu türbededir.
«At-meydanı»na işte bu tarihten itibaren «Sultanahmet-meydanı» denilmiye başlamıştır).

15 Haziran = 10 Cumâda-l-âhire, Perşenbe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Erdebil seferi» denilen İran seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Umumiyetle «8 Cumâda-l-âhire Hamîs» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Hamîs = Perşenbe» günü o ayın 8 ine değil, 10 una müsâdiftir. — Sadâret-Kaymakamlığına Budin muhâfızı Sofu-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. Halil Paşa Üsküdar'dan Diyarbekir kışlağına gitmiş, Kırım hânı İkinci Canı-bek-Giray da sefere me'mur olduğu için serdârın müsâadesiyle ve kırk bin askerle Gence, Nahcivan ve Culfa taraflarına akın edip esirler ve ganimetler alarak Diyarbekir'e gelmiş ve o da eskiden «Cezîret-İbni-Ömer» denilen ve şimdi Mardin vilâyeti kazâ merkezlerinden olan Cizre kışlağına gönderilmiştir.
Bu seferin sebebi, eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından kabul edildiğini yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh şartlarının Birinci Ahmed tarafından reddedilmiş olmasıdır. Zâten Safavîler de Gürcistan'ın İméréthi = Açuk-baş/Baş-açuk, Gurya ve Dâdyân gibi Osmanlı hâkimiyyetinde kalan taraflarını tazyik etmekte oldukları için, oraların Gürcü beyleri istimdâda başlamışlardır : Bunlara yardım için Batum beylerbeyi Ömer Paşa ile Dağıstan beyleri, Trabzon ve Erzurum Yeniçerileri sevkedilmiştir).

27 Eylül = 26 Ramazan, Çarşanba : Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Osmanlı nüfuz ve hâkimiyyeti altına alınması için yukarda 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve gene o devirde bu krallığın haraca bağlanması için de 1591 = 999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete rağmen Lehliler sedâkat ve itâatte devam etmemişler ve hep Türkiye ile siyasî münâsebetlerini bozacak hareketlerde bulunmuşlardır. Bilhassa bu sıralarda vaziyet çok gerginleşmiştir; Lehistan = Polonya krallığı Osmanlılara tâbi olan Kırım Tatarlarının akınlarından, Osmanlı hükûmeti de Lehistan Kazaklarının Tuna ve Karadeniz yalılarıyla Eflak, Boğdan ve Erdel taraflarına yaptıkları tasallutlardan şikâyetçidir : Yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «Ağustos = Receb» fıkrasıyla 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasına bakınız. Lehliler Kazak akınlarından mes'uliyyet kabul etmedikleri için, 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Boğdan buhrânını halletmiş olan Bosna valisi İskender Paşa Kazak meselesini de tesviyeye me'mur olmuş ve Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodaları da maiyyetine verilmiştir: İskender Paşa Türklerin Turla dedikleri Dniestr nehri boylarına yürümüş, Lehistan Baş-kumandanı Stanislas Zolkiewski'nin ordusuyla karşılaşmış, fakat harb başlıyacağı sırada Lehlilerin talebiyle müzâkereye girişilip bu gün bir sulh muâhedesi imzâlanmıştır. Bu sulhün başlıca esasları şunlardır :

1 — Kazaklar Dniestr = Turla suyunu geçemiyecekler ve Karadeniz'e inemiyeceklerdir,

2 — Türk hâkimiyyetinde bulunan Eflak, Boğdan ve Erdel prensliklerine taarruz edilmiyecektir;

3 — Bilmukabele Kırım-Tatarları da Lehistan arâzisine akın etmiyeceklerdir;

4 — Lehistan krallığı Kırım hanlığına ötedenberi vermekte olduğu haracın te'diyesine devam edecektir.

Bu muâhedenin Türkçe ve Lehçe nüshaları teâti edildikten sonra ordu avdet etmiştir).

21/22 Teşrinisâni = 22/23 Zülka'de, Salı/Çarşanba gecesi : Birinci Ahmed'in ölümü.

(Sultan Ahmed umumiyetle «Sû'-i mi'de»den ölmüş gösterilirse de Nev'î-zâde Atâyî, Osman-zâde Tâib vesaire gibi müelliflerin eserlerinde «Hummâ/Hummây-ı muhrıka» hastalığından bahsedilir. Bu ölüm hastalığının elli gün kadar sürdüğü hakkındaki rivayet doğru değildir.

Kâtib-Çelebi ile Naîmâ «Zülka'de evâilinde = Teşrinisâni başlarında» hastalandığından bahsettiklerine göre, Birinci Ahmed ancak yirmi gün hasta yatmış demektir.

Dedesi Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliğinde 1590 = 998 senesi 18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olan Birinci Ahmed o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 27 sene, 7 ay, 4 gün yaşayıp 28 yaşının içinde pek genç ölmüş demektir.

1603 = 1012 senesi 21 Kânunuevvel = 17 Receb Pazar günü 14 yaşında tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de gene Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 11 ay, 2 gün tutmakta, yâni 14 seneyi doldurmak üzeredir. Osmanlı menbâlarında 14 yaşında 14 üncü pâdişah olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten sonra 2 × 14 yaşında ölmüş gösterilmesi işte bundan dolayıdır.

Zeki, münevver, hamiyyetli ve azimkâr bir pâdişah olduğunda şüphe olmıyan Birinci Sultan Ahmed daha çocuk sayılabilecek bir yaşta tahta çıkar çıkmaz devlet işlerini hayret edilecek bir kavrayışla idare ve tâkibe başlamış ve bilhassa zekâca erken inkişâf etmiş kuvvetli bir şahsiyyettir: Büyük oğlu İkinci Osman = Genc-Osman'ın da kendisi gibi, pek erken inkişâf etmiş olması verâset bakımından ayrıca tedkik edilmesi çok faydalı olabilecek mühim bir noktadır : Fâtih Sultan Mehmet de zekâca tıpkı bunlar gibi erken inkişâf etmiştir. Sefâhat ibtilâsı olmadığından ve hattâ ömründe ağzına içki koymadığından bahsedilir; bütün memlekete şâmil bir içki yasağı ilân etmesi işte bundan ve bilhassa son derece dindarlığındandır 1613 = 1022 vukuâtının «Temmuz/Ağustos= Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız. Fakat bütün bunlara rağmen sarayında muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensup binlerce câriyeler bulundurduğundan ve hattâ bunların İkinci Osman tahta çıktığı zaman çırak çıkarılmış olduklarından da bahsedilir.

Gene ayni dervîşâne zihniyetle kıyâfetinde bile sâdelik gösterdiğinden ve hattâ son yıllarda «Harîr-ü-dîbâyı sûf-u-kutnîye tebdîl» etmiş olduğundan bahsedilmektedir.

Dedesiyle babasının zamanlarındaki kadınlar saltanatına, yâni saray kadınlarının devlet işleri üzerindeki mühlik te'sirlerine nihayet vermiş veyahut meydan vermemiş olması da lehine kaydedilecek mühim bir noktadır.

Bu hâline mukabil, öyle genç, dinç, zeki ve azimkâr bir pâdişahın saray sefâhatine kapılmamış olduğu halde ecdâdının bizzat sefere çıkma an'anesine riâyet etmemiş ve Şark ve Garp cephelerinin mukadderâtını bir takım devşirme ser-

dârların ellerine bırakmış olması her halde lehine kaydedilebilecek noktalardan değildir.

Sultan Ahmed'in bilhassa Celâlî ısyânlarını tenkil bahânesiyle beşikteki çocuklara varıncaya kadar imhâ etmekten zevk alan ve yalnız Anadolu'da bu vahşiyâne zevkıne yüz binden fazla Türkü fedâ eden Kuyucu-Murad gibi kana susamış bir Hırvat devşirmesini Anadolu Türklüğünün başına musallat etmesi, saltanat devrinin en silinmez lekesidir. Memlekette içki içilmesi din hislerine dokunduğu halde, mâsum kanı dökülmesinden hiç müteessir olmaması her halde hiç bir hisle ve bilhassa şiirlerinde göze çarpan hassâsiyet ve hamiyyetle te'lif edilebilecek bir vaziyet değildir.

Sultan Ahmed'in en fazla hocası Muallim-i-Sultânî Mustafa Efendi ile Dâr-üs-Saâde Ağası/Kızlar-Ağası Hacı-Mustafa Ağa'nın te'siri altında kaldığından bahsedilir : Birinci Mustafa'nın hal'inde en mühim rolü oynıyan bu Hacı-Mustafa Ağa için aşağıda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka bir çok vaziyetlerde Hoca-Sa'düddin'in sırayla Şeyh-ül-İslâm olan oğulları Mehmet ve Es'ad Efendilerle de istişâre ettiği ve hattâ bâzı vaziyetlerde bunların da te'siri altında kaldığı görülmektedir.

Şark'da İran ve Garp'da Avusturya ve Lehistan müsâlâhaları Birinci Ahmed'i bir sulh tarafdârı gibi göstermekle beraber, devletinin menfaatini sulhe tercih ettiği de Kara-Mehmet Paşa'nın Şark cephesinde kararlaştırdığı son Osmanlı - Safavî sulh şartlarını kabul etmemiş olmasıyla sâbittir: Yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» ve bu sene vukuâtının da «15 Haziran» fıkralarına bakınız. Birinci Ahmed'in şahsiyyetini tedkik ederken göze çarpan en mühim meziyyetlerinden biri de Fâtih'in «Kanun-nâme»sinde «Nizâm-ı âlem» için Kanunî bir mâhiyet alıp meşrûiyyet kesbeden kardeş katli âdetine nihayet vererek küçük kardeşi Mustafa'nın hayatını bağışlamış olmasında gösterilebilir : Bu nokta ile Birinci Ahmed'in edebî şahsiyyeti için yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA

(Mustafây-ı Evvel)

«İlk saltanatı»

— M. 1617 = H. 1026 — M. 1618 = H. 1027 —

1617 = 1026

22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de, Çarşanba : Verâset usulünün değişmesi ve Birinci Ahmed'in kardeşi Birinci Mustafa'nın cülûsu.

Sultan Mustafa, dedesi Üçüncü Murad'ın saltanatına ve babası Üçüncü Mehmed'in de Mağnisa valiliğine tesadüf eden 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 25 - 26 yaşlarında tahta çıkmış demektir : Doğum günü belli olmadığı için o sene vukuâtı içinde ayrıca gösterilmemiştir.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiçbir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle Birinci Mustafa Osmanlı padişahlarının on beşincisidir.

Birinci Ahmed'in Osman, Mehmet, Selim, Hüseyn, Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dokuz oğlu olmuş ve bunlardan Selim'le Hüseyn babalarının hayatında ölmüş oldukları için, Sultan Ahmed'in vefatında yedi oğlu kalmıştır : Bu yedi şehzâdeden Osman, Murad ve İbrahim amcaları Sultan Mustafa'dan sonra pâdişh olmuş, digerleri İkinci Osman ve Dördüncü Murad devirlerinde idâm edilmişlerdir. Madame de Gomez'in Genc-Osman'a âit eserinde bunlardan başka «Orhan» isminde bir şehzâdeden daha bahsedilir : Belki o da babasının hayatında ölenlerdendir.

Bu şehzâdelerin en büyükleri olan Sultan Osman 1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, babasının öldüğü gün Milâdî takvim hesabiyle 13 yaşını bitirip 14 üne gireli ancak 19 gün olmuştur. En küçükleri olan İbrahim de 1615 = 1024 senesi 5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğu için, bu tarihten 17 gün evvel 2 yaşını bitirip 3 üne basmıştır.

Osmanlı menbâlarında verâset usulünün değişmesi işte bu vaziyetle, yâni Birinci Ahmed'in «Şehzâdeleri sağîr olmağla» kısaca izah edilip geçilir! Halbuki Osmanlı pâdişahları içinde vaktiyle Fâtih Sultan Mehmet 1444 = 848 tarihindeki ilk cülûsunda 12 yaşlarında tahta çıkarılmış olduğu gibi, bu sefer 28 inin içinde ölmüş olan Birinci Ahmed de yaşının ancak 13 sene, 8 ay, 4 gün tuttuğu sırada cülûs etmiş ve hattâ cülûsundan sonra sünnet olmuştur: Veliahdi olan büyük oğlu Osman da babası öldüğü zaman 13 ünü bitirip 14 üne girmiştir; onun için 14 yaşının cülûsa mâni sayılmış olması doğru değildir ve zâten Osmanlı hukukunda cülûs için böyle bir yaş haddi yoktur.

Bilhassa büyük zekâsı ve tahsil ve terbiyesinin sağlamlığıyla mâruf olan Sultan Osman'a tercih edilip el çabukluğuyla tahta çıkarılıveren amcası Sultan Mustafa muvâzenesinin bozukluğuyla meşhur olduğu için, Hilâfet makamına geçmesi şer'an da câiz değildir; fakat bütün bunlara rağmen «Eshâb-ı hall-ü-akd» ve «A'yân-ı devlet» ittifak edip Osmanlı tarihinin bidâyetindenberi riâyet edilen üç asırlık verâset kanununu birdenbire değiştirerek babadan oğula intikal edip duran saltanatı «Ekberiyyet» kaidesine bağlamak suretiyle hânedânın en yaş-

lısına âit bir hak şekline sokmuşlardır! İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatından sonra yeğeni İkinci Osman tahta çıkarıldığı zaman Şark ordusuna gönderdiği «Hatt-ı-Hümâyûn»da bu değişikliği Osmanlı saltanatının teessüsündenberi riâyet edilen «Kanûn-ı-kadîm»e mugayır bir bid'at şeklinde tasvir etmiştir.

Bu el çabukluğunda ön-ayak olan «Erkân-u-a'yân»ın başında Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'den bahsedilir. Bu Es'ad Efendi, yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında ölümünden bahsettiğimiz «Tâc-üt-tevârîh» müellifi, Muallim-i-Sultânî ve Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğludur ve Genc-Osman işte bunun kızıyla evlenmiştir.

Sultan Mustafa'nın iclâsını yeğenlerinin çocukluğuyla izah eden Osmanlı rivayetine mukabil, bâzı menbâlarda iki muhtelif izaha tesadüf edilir : Bunların birine göre Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması Sultan Ahmed'in vasiyetinden dolayıdır ve daha kuvvetli olan ikinci izaha göre de bu iş Birinci Ahmed'in meşhur karısı Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın işidir; çünkü veliahd Osman onun ortağı olan Mâhfîrûz-Sultan'dan olduğu halde, şehzâde Murad'la İbrahim ve Kasım Kösem-Sultan'ın oğullarıdır: Onun için eger büyük şehzâde Osman pâdişah olursa, küçük kardeşlerini izâle etmek ihtimâli vardır! Bu tehlikeli vaziyete her şeyden evvel Sultan Osman'ı saltanattan mahrum etmek ve onun için de Birinci Ahmed'in oğullarından hiç birini iclâs etmeyip kardeşi Mustafa'yı tahta çıkarmak lâzımdır : Sultan Mustafa'nın muvâzenesi bozuk olduğu için, onun devrinde Kösem-Sultan kendi oğullarından şehzâde Murad'ın saltanatını te'mine istediği gibi çalışabilir! İşte bundan dolayı Kösem-Sultan'ın Ocak ağalarıyla bâzı devlet erkânına bir çok paralar dağıtarak daha Birinci Ahmed'in ölüm hastalığından itibaren büyük bir faaliyet gösterip icab edenleri elde etmiş ve nihayet maksadında muvaffak olup Sultan Mustafa'yı tahta çıkarmış olduğundan bahsedilir : Bu izaha göre Birinci Mustafa saltanatını yengesine medyun demektir!

Birinci Ahmed'in 14 senelik saltanat devrini sarayın bir iki odalık bir dâiresinde gece gündüz mütemâdiyen cellâtların hücumunu bekliyerek ecel terleri içinde geçiren Birinci Mustafa'da muvâzeneden eser kalmaması pek tabiîdir : Sultan Ahmed'in cülûsunda henüz çocuğu olmadığı için Sultan Mustafa'nın sağ bırakılmış olması, dâimî bir haşyet içinde yaşamasına sebep olmuştur; pek az sonra üstüste dünyaya gelen yeğenleri çoğaldıkça artık kendi vücuduna ihtiyaç kalmadığını ve bu vaziyette Fâtih'in «Kanun-nâme»sini mütemâdiyen düşünüp mütemâdî bir can kaygısından mütevellit tükenmez bir azab içinde yaşayan bu kanun ve an'ane mağdûrunun tuhaf hareketleriyle dalgın ve durgun hâli :

«Meczûb-üş-şekl evliyâ'-Ullâh'dan bir zât-i melekîyy-üs-sıfât olup dünyây-ı fânînün dağdağasına tahammülü yok»

gibi yaldızlı cümlelerle tasvir edilir; hattâ halk arasında da evliyalığı ve bir takım kerâmetleri hakkında bâzı şâyialar yayılmıştır! Tabiî bunları yayanlar, menfaatlerini saltanatlarında bulan maiyyet adamlarıdır. Fakat bir taraftan da hükûmet erkânı telâş içindedir; Müneccim-başı bu hâli şöyle anlatır :

«Etvâr-u-evzâ'ları etvâr-ı ukalâya muhâlif müşâhede olunmağla erkân-ı devlet bu ma'nâyı habsde tûl-i meksden zuhûr itmiş bir hâletdür zannı ile etıbbâya mürâcaat ve çok ilâçlar itdiler, lâkin sûdmend olmadı».

Madame de Gomez'in Genç-Osman'a âit eserindeki izahına göre deliliği günden güne artan Sultan Mustafa penceresinin altında orta oyunu oynatıp ayni oyunu mütemâdiyen tekrar ettirmekten zevk alıp durduğu sıralarda, bir gün oyunculardan biri pek hoşuna gittiği için Osmanlı hazinesinin en kıymetli mücevherlerinden bir çoklarını pencereden atıp oyuncuyu taltif etmiştir! Kâtib-Çelebi'nin şu fıkrası daha tuhaftır :

«Padişâh-ı fenâ-meşreb az zamanda hıffet-i akl ile meşhûr olup evza'-ı garîbe ile beyn en-nâs şöhret buldu : Türbeleri gezüp deryâda mâhîlere altun atmak ve

abes yere yollarda dirhem-ü-dînâr döküp saçmak gibi halleri halk-ı âlem müşâhede idüp adem-i rüşdünü bildiler».
Denizdeki balıklara altın saçan pâdişaha «Bir vech ile nush-u-pend te'sîr» etmediğini gören Dâr-üs-Saâde-ağası/Kızlar-ağası Mustafa Ağa nihayet vaziyeti Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye bildirip bir an evvel bir çâresine bakılmasını istemiştir).

1618 = 1027

26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Birinci Mustafa'nın hal'ı.

(Sultan Mustafa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz «Hıffet-i akl»ına delâlet eden «Evzâ'-ı garîbe»siyle «Etvâr-ı acîbe»si yalnız kendisinin deliliğini meydana çıkarmakla kalmamış, denizdeki balıklara bile altın serpip durduğu için saltanat hazinesini boşaltacak bir hâle de gelmiştir. Bu tuhaf vaziyeti hükûmete bildirip bir an evvel çâresine bakılmasını istiyerek Birinci Mustafa'nın hal'inde başlıca âmil olan şahsiyyet, Dâr-üs-Saâde-ağası Hacı Mustafa Ağa'dır. Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye haber gönderip bu gidişle hazinenin tam-takır kalacağını bildiren Mustafa Ağa'nın Birinci Ahmed devrinde sarayın en nüfuzlu şahsiyyeti olduğu halde Sultan Mustafa devrinde «İltifâtdan dûr ve taayyün-ü-tasarrufdan mehcûr» kaldığı için böyle yaptığı ve hattâ pâdişahın :

«Kıllet-i aklın ve adem-i tasarrufun i'lân ve setri lâzım gelen harekât-u-sekerâtın her kese ifşâ-vu-beyân»

etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bununla beraber Hacı-Mustafa Ağa'nın bu hareketini hamiyyetle izah eden ikinci bir rivayete de tesadüf edilir. Kızlar-ağasının muhâlefetine mukabil, Birinci Mustafa'nın bâzı taraftarlarından da bahsedilmektedir : Meselâ pâdişahın çılgınlıklarını «Cezbe» ve mecnunluğunu «Meczubluk», yâni evliyalık gibi gören ve öyle göstermek istiyen «Meşâyih-i izâm» ile «Ulemây-ı kirâm» Vâlide-Sultana haber gönderip Hacı-Mustafa Ağa'nın derhal saraydan uzaklaştırılmasını tavsiye edip tehlikeyi bildirmişlerse de, saraylılar zeki ve natuk bir adam olduğundan bahsedilen Ağa'nın «Çeşm-i giryân ve uzûbet-i lisânına firîfte» olup mevkiinde ibka etmek gafletini göstermişlerdir.
Devlet erkânına gönderdiği ilk haberden hiç bir netice çıkmadığını gören Mustafa Ağa bu vaziyet üzerine onları şahsen telâşa düşürecek şöyle ustalıklı bir haber daha yollamıştır :

— Pâdişah cümle şehzâdeleri katle dâmen-der-miyandur : İnkırâz-ı nesl-i Âl-i-Osmân'a sebeb olur ve bu husûsa mâni olmanuzu iz'ân itmeğle mansıblarınızı bir kaç ednâya tevcîh idiyor!

İşte bu ikinci haber üzerine mevkilerini tehlikede gören Ulemâ ve Vüzerânın «Can başlarına sıçrayup» Birinci Mustafa'nın cinnetinden dolayı ehliyetsizliğine hükmetmekte nihayet ittifak ederek hemen hal'ine karar vermiş oldukları rivayet edilir!
Kızlar-ağasının bütün şehzâdeleri tehlikede gösteren sözünün doğru olmak ihtimâli yok değildir : Sultan Mustafa'nın çocuğu olmadığı için, yeğenleri imhâ edildiği takdirde hânedânın inkırâzı pek tabiîdir.
Karayim müelliflerinden «Elie Aféda Béghi»nin Genc-Osman fâciasına âit İbrânî kasîdesinde Birinci Mustafa'nın yatağına kat'iyyen kadın yaklaştırmadığından ve hattâ kadın nefretinin şifâsız bir hastalık derecesini bulduğundan bahsedilir! Fakat her halde devlet erkânını telâşa düşüren büyük sebeb bu değil, şahsî mevki endîşesidir!

İşte bundan dolayı bugün «Tevzî'-i mevâcib bahânesiyle» Kapu-kullarını «âmâde kılup» sarayda toplandıkları zaman Kızlar-ağası Hacı-Mustafa Ağa Sultan Mustafa'nın oturduğu oda yahut dâire kapısını birdenbire çekerek «üzerlerine kapamış», yâni anahtarla kilitleyip hapsetmiş ve o sırada Birinci Ahmed'in büyük şehzâdesi ve Kanunî veliahdi Sultan Osman dışarı çıkarılıp her cülûsta riâyet edilen Osmanlı an'anesi mucibince saray avlusunda kurulan murassâ tahta oturtularak hemen bîat edilmiş ve bütün minârelerden müezzinler saltanat tebeddülünü halka ilân etmişlerdir. Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatı 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 3 ay, 4 gün, yani 96 gün sürmüştür.

Muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarında tesadüf edilen 3 ay 10 gün, 3 ay 7 gün ve 3 ay 2 gün hesapları doğru değildir.

Netice itibariyle 96 gün içinde iki defa cülûs bahşişi verilmiş, üçer milyondan altı milyon altın tutan bu para yüzünden «Hazîneye bir az hıffet gelmiş», fakat üç ayda iki defa cülûs bahşişi alan asker tabiî bu değişikliklere hiç itiraz etmemiştir).

İKİNCİ OSMAN

(Genc-Osman)

— M. 1618 = H. 1027 — M. 1622 = 1031 —

1618 = 1027

26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : İkinci Osman'ın cülûsu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan ve amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkarılan İkinci Osman'a «Genc-Osman» denilmesi, 14 yaşının içinde cülûs edip 18 yaşının içinde şehîd edilmiş olmasındandır. 1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olan «Osmân-ı Sânî - İkinci Osman» tahta çıktığı gün yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde cülûs ettiği anlaşılmaktadır.

Bâzı menbâlarda Sultan Osman'ın «Rebî'ül-âhir gurresinde = 28 Mart Çarşanba günü» cülûs etmiş gösterilmesi her halde bir zühûl eseri olmak lâzımgelir. İkinci Osman'ın anası «Mâhfîrûze-Sultan»dır : Madame de Gomez'e göre Birinci Ahmed'in bu karısı aslen Yunanlıdır ve hattâ asıl ismi de «Basillie» şeklindedir; fakat bu rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. Sultan Osman'ın cülûsunda anasının sağ olmadığı hakkında da bir rivayet vardır. Genc-Osman çok erken inkişaf etmiş büyük zekâsı, kuvvetli tahsil ve terbiyesi ve bilhassa artık inhitâta başlıyan devletin temelinden ıslâhına âit büyük inkılâp fikirlerini tâkip ve tatbik etmekte gösterdiği sarsılmaz irâdesiyle son derece kuvvetli seciyesi bakımından en mümtaz Osmanlı pâdişahları içinde yer alabilecek bir şahsiyyettir. Istanbul'a sırayla gelmiş üç muasır Fransız elçisinin birbirini tamamlıyan ruznâmeleriyle diger bir takım muâsır vesikalara istinâden XVIII inci asrın başlarında «Histoire d'Osman» ismiyle iki ciltlik bir «Genc-Osman tarihi» yazan Madame de Gomez'in izâhına göre, Sultan Osman ana-dilinden başka Arapça, Acemce, Lâtince, Yunanca ve İtalyanca gibi Şark ve Garp dillerini klâsiklerden terceme yapabilecek kadar güzel öğrenmiş ve bilhassa çok kuvvetli bir edebî, tarihî, coğrafî ve riyazî tahsil görmüştür. Eski Osmanlı şehzâdelerinin şimdiki Avrupa prensleri gibi kuvvetli bir tahsil gördükleri ve bilhassa Genc-Osman'ın çok büyük kabiliyetlerle yaratılmış mümtaz bir şahsiyet olduğu muhakkak bulunduğuna göre, Madame de Gomez'in bu rivayetinde mübâlâga edip etmediğini veyahut ne dereceye kadar ettiğini kat'î surette kestirmek kabil değildir.

Bir çok Osmanlı pâdişahları gibi İkinci Osman'ın edebî şahsiyyeti de ihmâl edilemiyecek kadar mühimdir: «Millet» kütüphânesindeki «Emîrî» koleksiyonunda yazma bir nüshası bulunan dîvânında «Fâris/Fârisî» mahlasını kullanan bu şâir çocuğun yaşından umulmıyacak zarif şiirlerine tesadüf edilir; hattâ bunların bâzılarında hem idealinin büyüklüğünü, hem oynamak istediği rolün tarihle çarpışan büyük ehemmiyetini bizzât anlatır :

Niyyetüm hidmet idi saltanat-û-devletüme
Çalışur hâsid-ü-bedhâh aceb nekbetüme

Bilhassa lirik şiirlerinin lisanı umulmıyacak kadar kuvvetlidir :

Gülşen içre bitmedi bir gonce cânâ hârsız
Dünyede hâsıl değül bir nev-cüvân ağyârsız
Kîmi ol yârı benüm der kîmisi dâhî benüm
Orta yirde Fârisî âvâre kaldı yârsız

Bu güzel kıt'a gibi, şu zarif gazel de en büyük dîvan şâirlerine yakıştırılacak kadar kuvvetlidir :

Nevrûz olucak dilller şâd olmağa yaklaşdı
Dilde gam-u-gussa ber-bâd olmağa yaklaşdı
Vîrâne gönül varsa vecr-û-gam-ı dilberden
Müjde ana ol mülk âbâd olmağa yaklaşdı
Üstâda çıkup dilber öğrendi vefâ resmin
Âşıklara lûtfa mu'tâd olmağa yaklaşdı
Seyr-î güle çıkdukda ol rukhları gülrengüm
Kârı dil-i zârun feryâd olmağa yaklaşdı
Çok âşık-u-meftûnu var sen gibi Şîrînün
Fâris kulun emmâ Ferhâd olmağa yaklaşdı

İkinci Osman'ın en büyük za'fı, para ibtilâsiyle, cimriliktir: Hattâ Üçüncü Murad gibi rüşvet kabul ettiğinden bile bahsedilir! İdealist ve parlak şahsiyyetine hiç yakışmıyan iki lekeden biri işte bu para düşkünlüğü, biri de kardeş kaatilliğidir : Aşağıda 1619 = 1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasiyle 1621 = 1030 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.
Genc-Osman'ın inkılâpçılığıyla şahsiyyeti hakkında daha fazla tafsilât için de aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «18, 19 ve 20 Mayıs» fıkralarına bakınız.
Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, İkinci Osman Osmanlı pâdişahlarının on altıncısıdır).

9 Temmuz = 16 Receb, Pazartesi: Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa'nın azli ve Meşîhat salâhiyyetlerinin Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi'ye devriyle Şeüh-ül-İslâmlık vazifesinin fetvâ vermiye hasrı.

(Sofu-Mehmet Paşa, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam Halil Paşa Şark seferine giderken Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir : Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız. Azlinin sebebi, Sultan Osman kanunen saltanat vârisi olduğu halde verâset usulünü değiştirip amcası Birinci Mustafa'yı tahta çıkararak iki kere cülûs bahşişi verdirmiş olmasıdır : Yukarda bu sene vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Sofu-Mehmet Paşa'nın yerine «Öküz» lâkabiyle meşhur eski Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. — Bu meselede Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi de Kaymakam Paşa ile el-birliği etmiş olduğu için, «azl-ü-nasb» vesair salâhiyyetleri Genc-Osman'ın meşhur hocası Ömer Efendi'ye devredilmiş ve Şeyh-ül-İslâm fetvâ vermekden başka bir işi kalmıyan bir Baş-Müfti hâline getirilmiştir. — Hoca-Ömer Efendi Sultan Osman'a inkılâp fikirlerini telkin eden çok mühim ve münevver bir şahsiyyettir : Genc-Osman devrinin en mühim simâsı işte bu sarıklı inkılâpçıdır).

10 Eylül = 20 Ramazan , Pazartesi: «Pül-i-Şikeste» bozgunu.

(«Pül-i-Şikeste = Kırık-köprü» mevkii, Tebriz'le Erdebil arasında bulunan Serâb/Serâv ovasında olduğu için, Osmanlı menbâlarında bu bozguna «Ceng-i sahrây-ı Serâv» denilir. — Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında

kış mevsimini Diyarbekir kışlağında geçirmiye karar verdiğinden ve maiyyetinde sefere me'mur olup Osmanlı menbâlarında «Canbek-Giray» denilen Kırım hânı Cânibek-Giray'ı da Cizre'de kışlamıya gönderdiğinden bahsettiğimiz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa bu senenin Cumâda-l-ûlâ = Nisan/Mayıs ayında sefere çıkarak Van sahrâsında Kırım hanıyla birleştikten sonra Tebriz üzerine yürümüştür. O sırada Erdebil'e gelmiş olan Birinci Abbâs ordusunun idaresini Âzerbaycan valisi Karçakay-Han'a tevdi etmiş ve o da Tebriz'i boşaltıp ahâlisini Erdebil'e göndermiştir. Gene bu sırada iki taraf arasında mekik dokuyan elçiler vâsıtasiyle uzun bir sulh müzâkeresi cereyan etmektedir : İşte bu murahhaslardan «Hakîm/Hekim-Osman» ismindeki Osmanlı elçisi Erdebil'den Tebriz önlerindeki ordu karargâhına gelince, Karçakay-Han'ın Tebriz muhâcirlerini muhâfaza tedbirleriyle meşgul olduğunu söyliyerek sür'atli bir akın hareketinin büyük muvaffakıyetler ve ganîmetlerle neticeleneceğinden bahsetmiş, Defterdar Bâkî Paşa ile bâzı tecribeli ihtiyarlar böyle bir hareketin tehlikelerinden bahsetmişlerse de dinliyen olmamış, Kırım hânının Tatar atlılarına bir çok beylerbeylerile Osmanlı askerleri de katılmış, ganîmet hulyâlarına kapılan askerler mal doldurmak için boş çuvallar alarak yola çıkmış, sekiz konaklık yere «iki buçuk günde» gidilmiş ve nihayet bu sabah daha saf bağlamıya vakit kalmadan evvel pusudan çıkan Safavîler yorgun ve perişan bir halde bulunan Osmanlı kuvvetlerini iki saat içinde müthiş bir bozguna uğratmışlardır. Hayvanlar yorgun olduğu için kaçmak imkânını bulamıyan askerin çoğu kırılmış ve hattâ bir İran rivayetine göre 15 bin asker şehîd düşmüş, 3 beylerbeyi telef olup 2 beylerbeyi esir olmuş, Kırım hânı bile ancak Yeniçerilerin şiddetli mukavemeti sâyesinde kurtulup geri kaçabilmiş ve düşman eline geçen 70 bayrakla Karçakay'ın idâm ettirdiği 500 esirin kelleleri zafer alâmeti olarak Erdebil'de bulunan Şâh-Abbâs'a gönderilmiştir.
Bu felâket haberi orduya gelince Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa derhal bir harb meclisi toplamış ve bu mecliste ric'atin çok tehlikeli olacağı düşünülerek Erdebil üzerine hareket kararı verilmiştir).

26 Eylül = 6 Şevvâl, Çarşanba : Osmanlı - Safavî sulhü.

(Ordunun Erdebil üzerine hareketi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Osmanlı bozgununa rağmen Safavîler üzerinde mühim bir tehlike te'siri yapmıştır : Bu vaziyet tekrar elçiler teâtisine sebeb olmuş, Halil Paşa'nın şâha gönderdiği bir nâmede «Pül-i-Şikeste» vak'asının mes'ûliyyeti Kırım hânına yükletilmiş, bununla beraber Osmanlı Serdâr-ı-Ekremi şâhı tehdid ederek ordu iâşesine yardım edilmesini istediği ve Erdebil'e de bir konaklık mesâfeye kadar yaklaşıldığı için «Şâh-ı kallâş zahîre envâından sekiz yüz katâr deve yükledüp göndermişdür». Bundan başka Halil Paşa ile diger paşalara da hediyeler gelmiştir.
İşte bu vaziyette akdedilen sulhün en mühim esasları şunlardır :

1 — Kanunî devrinde Amasya müsâlâhasiyle tâyin edilen hudud esas olacaktır;

2 — Kars ve Ahıska kaleleri Türkiye'de kalacaktır;

3 — Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Dağistan beylerine taarruz edilmiyecektir;

4 — Esirler mütekabilen iâde edilecektir;

5 — İran şâhı her sene haraç olarak yüz yük ipek, kumaş vesair kıymetli eşyâ gönderecektir;

6 — Ashâba «sebb-ü şetm» edilmiyecektir.

Bu esaslar, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından tesbit edildiği halde pâdişahın kabul etmediği şerâitin aynidir : 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasına bakınız.
Bu sulhün bundan evvelki Istanbul sulhünden yegâne farkı 200 yük ipek haracın 100 yüke indirilmiş olmasından ibarettir: 1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşri-

nisâni» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında haraç mıkdârının «iki yüz yük harîr ve yüz yük ba'z-ı tefârîk» diye üç yüz yüke çıkarılması doğru değildir. Kanunî devrindeki Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına bu seferki sulhün tasdikine âit Nâme-i-Hümâyûn için de aşağıda 1619 = 1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız).

1619 = 1028

18 Kânunusâni = 1 Safer, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan selefi Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Halil Paşa'nın azline sebeb, yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Pül-i-Şikeste» bozgunudur. — Ermeni dönmelerinden olan Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti 1616 = 1025 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Zülka'de Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Dördüncü Murad devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Öküz» lâkabiyle anılan yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın Birinci Ahmed devrindeki ilk sadâreti ve şahsiyyeti için yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına ve İkinci Osman devrinde Sadâret-Kaymakamlığına tâyini için de 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 19 Şevval, Pazar : Osmanlı-Safavî sulhünün tasdikı.

(Eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın Şark serdârlığı esnâsında akdetmiş olduğunu yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh muâhedesinin tatbikini te'min için Istanbul'a «Yâdgâr-ı-Ali Sultan» isminde bir Safavî elçisi gelmiştir : Burnunun mânen ve maddeten büyüklüğüyle meşhur olan bu elçinin asıl ismi «Burun-Kasım Beg»dir; bundan evvel Osmanlı karargâhına geldiği zaman Safavî muvaffakıyyetlerini göklere çıkaran mübâlâğalarına karşı Osmanlı paşalarından biri o sırada esmiye başlıyan bir rüzgârı Kasım-Beg'in «burun yeli»ne benzetmiş olduğu için, bu seferki itimâdnâmesinde ismi değiştirilmiştir! — Osmanlı paşasının nüktesinden itibaren burnunun inmiş olduğu rivayet edilen Safavî elçisi yüz yük ipek haracından başka dört fil, bir kerkedan ve daha bir çok hediyeler getirmiş ve Halil Paşa'nın «Serâv sulhü» denilen muâhedesini tasdik mahiyetinde bir «Nâme-i-Hümâyûn» alıp gitmiştir: Feridun Bey «Münşeât» ının 1275 tab'ında bu nâmenin bir sureti vardır).

1619 = 1029

23 Kânunuevvel = 16 Muharrem, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Güzelce-Ali Paşa'nın sadâreti.

(«Öküz» lâkabiyle meşhur Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâretinden azline sebeb olarak tuhaf bir ganîmet meselesinden bahsedilir : Kapdan Ali Paşa bundan bir müddet evvel çıktığı bir Akdeniz seferinden bir çok ganîmetler getirip pâdişaha muhteşem «pîşkeş»ler takdim ettiği için göze girmiş, Kara-Mehmet Paşa bunların ganîmet olmayıp Fransızlarla Venediklilerin haraçlarından ibaret olduğunu söyleyip Ali Paşa'yı bu malların ancak onda

birini meydana çıkarmış olmakla ithâm etmiş ve işte bu vaziyet üzerine entrikacılığıyla meşhur olan Kapdan Paşa bir taraftan «Vezir-i-a'zamı bir takım hediyelerle oyalayıp susturmıya çalışırken, bir taraftan da cimriliğiyle meşhur olan Genc-Osman'a gizlice «bî-hadd-ü-pâyân» tühaf-i giran-kıymet ve emvâl-i firâvân» takdim ettikten başka «cem'-i mâlde hidemât-ı azîme» va'dederek birdenbire Sadâret mührünü elde etmiye muvaffak olmuştur. Kara-Mehmet Paşa'nın bu son sadâreti 1619 = 1028 senesi 18 Kânunusâni = 1 Safer Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 11 ay, 6 gün sürmüştür: Azlinin ertesi günü Haleb valiliğine tâyin edilmişse de, hareketinden evvel yeni Sadr-ı-a'zam, bütün servetini zabtettiği için, yeni vazifesine «uryân-u-nâlân» gitmiş ve orada teessüründen ölmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Ali Paşa «Güzelce», «Çelebi» ve «İstanköylü» lâkaplarıyla anılır: Eski Tunus beylerbeyi. İstanköylü Ahmed Paşa'nın oğlu olan Güzelce-Ali Paşa'nın ana tarafından «Sâdât-u-şürefâdan» olduğu hakkındaki rivayete mukabil, babasının mühtediliği hakkında da bir rivayet bulunduğuna göre aslen Rum yahut İtalyan olmak ihtimali vardır; her halde milliyeti biraz karanlıktır. Güzelce-Ali Paşa'nın en mühim faaliyeti, memleketin zenginlerine musallat olup «birer tarîk ile» mallarıyla mülklerini müsâdere edip hem kendi kesesini doldurmakta, hem mevkiini tahkim için genç pâdişahın servet ibtilâsından istifâde ederek «her hafta başında Serîr-i Sidre-misâl savbına mübalâga hedâyâ ve emvâl» göndermekte gösterilir: Nihayet «Lâ-yenkatı' taraf-ı Pâdişâhiye dînâr-ı bisyâr göndermekle» öyle bir nüfuz kazanmıştır ki, Birinci Mustafa'nın hal'iyle Genc-Osman'ın cülûsunu te'min etmiş olan meşhur Dâr-üs-Saâde ağası Hacı-Mustafa Ağa ile pâdişahın müşaviri vaziyetinde bulunan Hoca-Ömer Efendi'nin sürülmelerine irâde istihsâl ettikten başka, Baş-Defterdar Bâki Paşa'nın da servetini müsâdere ettikten sonra Yedi-kule zindanına attırmış ve ondan sonra da Cezâyir'e sürdürmüştür: Bu mühim şahsiyyetler için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat», «9 Temmuz» ve «10 Eylül» fıkralarına bakınız. Bunlardan Hacı-Mustafa Ağa Güzelce-Ali Paşa'nın velinimeti olduğu halde malı müsâdere edilip Mısır'a sürülmüştür! Hoca-Ömer Efendi Mekke'ye nefyedilmek üzere Üsküdar'a geçirildiği sırada Sadr-ı-a'zam öldüğü için sürgünden kurtulmuştur: Aşağıda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart» fıkrasına bakınız).

1620 = 1029

20 Eylül = 22 Şevvâl, Pazar: İskender Paşa'nın Lehlilere karşı ilk zaferi.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Türk hâkimiyyetine girmesi için yukarda 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve senevî haraçla samur vergisine bağlanması için 1591 = 999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına, evvelce Bosna valiliğinde bulunan İskender Paşa'nın Boğdan'ı istilâ eden Kazaklara karşı Birinci Ahmed devrinde kazandığı parlak zafer için 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasına ve Türklerin «Turla» dedikleri Dniestr boylarında Lehistan ordusunu sulha mecbur etmesi için de 1617 = 1026 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. Kanunî devrine yakışacak heybetli bir kahraman olan İskender Paşa bu sırada «Özü = Ocsakow» beylerbeyidir. — Seferin sebebi, Lehistan-Kazaklarının hudut boyundaki akınlarıyla 1617 sulhünü ihlâl etmiş olmalarında ve bilhassa Boğdan voyvodası Gratiani'nin ihânetinde gösterilir: Vaktiyle Osmanlı hizmetinde bir takım siyasî işlerde kullanılarak parlamış olan bu Gratiani ilkönce Nakşa = Naxos dukalığına tâyin edilmiş ve ondan sonra da İskender Paşa'nın himâyesi sâyesinde 1619 = 1028 senesi 4 Şubat = 18 Safer Pazartesi günü Boğdan voyvodalığına yükselmiştir.

Bu serserinin ihâneti, Türkiye'ye sâdık olan Erdel prensi Bethlem-Gabor'un Kazaklarla Lehlilerin tasallutlarından şikâyet için Istanbul'a gönderdiği mek-

tupları yarı-yolda ele geçirip münâfıklık ederek Lehistan hükûmetine göndermiş olmasında gösterilir. — Yukarı-Macaristan'da bir çok kaleler zabtederek Macar kralı ünvânını da almış olan Bethlem-Gabor için yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Grantiani'nin ihânetini Istanbul'a bildiren Bethelm-Gabor onu voyvodalıktan azlettirince Lehlilerle birleşen bu hâin voyvodanın 50 - 60 bin kişilik bir kuvvet topladığı rivayet edilir. İskender Paşa işte bu vaziyet üzerine Silistre valiliğiyle Boğdan serdârlığına tâyin edilmiş ve Kırım hânı Canibek-Giray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa, Niğbolu beyi Sarmısak yahut Tiryâki-Mehmet Paşa, Vidin beylerbeyi Mihal-oğlu Koca-Hızır Paşa vesaire gibi bir çok beyler de maiyyetine me'mur edilmiştir. İşte bu kuvvetlerle Pruth nehrinden geçip Turla = Dniestr boylarına yürüyen İskender Paşa bundan bir gün evvel Jassy = Yaş civarında meşhur Lehistan Baş-Kumandanı Stanislas Zolkiewsky'nin kumandasındaki düşman ordusuyla karşılaşmış, o gün bir takım pişdar müsâdemeleri olmuş ve nihayet bu gün de bütün cephe boyunca şiddetli bir muharebe başlamıştır.

Şafaktan yahut kuşluktan ikindiye kadar süren bu ilk muharebe İskender Paşa'nın parlak bir zaferiyle neticelenmiş, Garp menbâlarında bile itiraf edildiğine göre düşman ordusu on bin maktul vermiş, mütebâkisi «Istabur/Tabur» denilen müstahkem ordugâhlarına çekilmiş, Gratiani kaçmış, kâhyası Botschuk yakalanıp diger esirlerle beraber idâm edilmiş, Lehistan Baş-Kumandanı serdâra yüz bin duka altını ve pâdişaha senevî bir haraç teklif ederek sulh istemişse de reddedilmiş ve işte bunun üzerine ric'ate karar veren düşman ordusu tamamiyle imhâ edilinceye kadar 17 gün daha müsâdemeler devam etmiştir.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi, Lehlilerin işte bu ihânetleri yüzünden açılmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

7 Teşrinievvel = 10 Zülka'de, Çarşanba: İskender Paşa'nın ikinci zaferi ve Lehistan ordusunun imhâsı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgundan itibaren dokuz gün «Istabur» müdâfaasında bulunan Leh ordusu nihayet yola çıkıp sekiz gün süren ric'at hareketi esnâsında şiddetli taarruzlarla hırpalanmış ve bilhassa bu gün Turla = Dniestr suyunu geçmiye teşebbüs ederken şiddetli bir hücumla tamamiyle imhâ edilmiştir: Bu vak'ada bir çok düşman kumandanları telef olduktan başka, Baş-Kumandan Zolkiewsky'nin orduda teşhir edildikten sonra Istanbul'a gönderilen kesik başı da saray kapısına asılmış ve «şuarây-ı vaktden biri» bu manzarayı şöyle tasvir etmiştir :

Asıldı seri dergeh-î şâhda
O da buldu rif'at bu dergâhda

Düşman ordusundan 120 top, binlerce yüklü araba ve pek çok zahire vesaire zabtedilmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre bu muharebede düşmanın 50 - 60 bin mevcuduna mukabil İskender Paşa'nın ancak 10 bin askeri vardır: Kırım hânının Tatar atlıları tabiî bu hesaba dâhil değildir).

1621 = 1030

12 Kânunusâni = 18 Safer, Salı : Şehzâde Mehmed'in idâmı.

(Bu şehzâde Mehmet, Birinci Ahmed'in dokuz oğlunun ikincisi ve Genc-Osman'ın küçük kardeşidir : Öz-kardeş oldukları hakkında da bir rivayet vardır. 1605 = 1013 senesi 8 Mart = 17 Şevvâl Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, 1604= 1013 senesi 3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü doğmuş olan İkin-

ci Osman'dan ancak 4 ay, 3 gün küçük demektir. Çok zeki ve müstaid bir genc olan bu şehzâdeye karşı halkın büyük ümitler beslediğinden bahsedilir. «Bî-günâh olarak» ve «nâ-hak yere» idâmının sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz vaziyetten dolayı Lehistan seferine karar vermiş olan Sultan Osman'ın Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'ya kapılarak «def-i dağdağa-i fitne» etmek istemesi, yâni o kıymette bir kardeşini arkada bırakıp gitmek istememesidir.
Genc-Osman'ın ilkönce Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'den bir fetvâ istediği halde Es'ad Efendi'nin reddettiği ve nihayet «Şakaayık-ı Nu'mâniyye» ve «Mevzûat-ül-Ulûm» müellifi Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan ve bir çok eserleriyle şöhret bulan Rumeli Kadı-askeri/Kazaskeri Kemalüddin Efendi'nin ilmî şerefini lekeliyerek Meşihat ümidiyle verdiği fetvâ üzerine mâsum şehzâdenin boğularak idâm olunduğu rivayet edilir. Zavallı şehzâde Mehmet cellâtların hücumunu görünce :

— Osman, Allahdan dilerüm ki ömr-ü-devletün berbâd olup beni ömrümden nice mahrûm eyledün ise sen dahî behremend olmayasun!

diye haykırmıştır. Osmanlı müverrihleri bu duânın müstecâb olduğunda müttefiktir.
Şehzâde Mehmet doğumundan ölümüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 10 ay, 5 gün yaşayıp 16 yaşının içinde şehîd olmuştur. Bu müdhiş cinayet, halkın Genc-Osman'dan soğumasında en mühim âmillerdendir).

24 Kânunusâni = 1 Rebî'ül-evvel, Pazar : Istanbul Halicinin donması.

(Bu kış mevsiminin misli görülmemiş soğukları Haliç sularını baştanbaşa dondurduğu için Galata ile Istanbul arasını yayan geçenler görülmüştür! Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

9 Şubat = 17 Rebî'ül-evvel, Salı : Istanbul-Boğazı'nın donması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Haliç donundan 16 gün sonra Boğaz-içi'nin Saray-burnu ile Üsküdar arasındaki kısmı da donmuş ve Galata ile Istanbul arasında olduğu gibi Üsküdar'la Istanbul arasında da yayan gidip gelenler görülmüştür; bir çok dîvan şâirlerinin bu manzarayı tasvir eden şiirleriyle tarih mısrâları vardır. Meselâ Neşâtî'nin şu manzum tarihi en güzellerindendir :

Emr-i Hakk île Sıtanbulda olan kış bu sene
Belki dünyâ duralı olmadı bu resme şitâ
Üsküdâr île Sıtanbul arası dondu kamu
Rûy-i deryâyı gören kimse sanurdu sahrâ
Bunu kim gördü ki deryâda buzun üstünde
Kara yer gibi gezerler niceler bî-pervâ
Müncemid oldu dehende nefesi insânun
Nice mahlûku helâk eyledi berd-î sermâ
Lafzan-û-ma'nen ana dîdi Neşâtî târîh
Be meded dondu bin otuzda soğukdan deryâ

Şair Hâşimî-Çelebi'nin şu tarih mısrâı da çok meşhurdur :

Yol oldu Üsküdâra bin otuzda Akdeniz dondu

Istanbul iâşesini te'min eden gemiler gelemediği için şehirde fevkalâde bir pahalılık olmuş, yetmiş dirhem ekmek bir akçaya, etin okkası on beş akçaya çıkmış ve buzlar çözülüp gemiler gelinceye kadar hayat pahalılığı devam etmiştir).

9 Mart = 15 Rebî'ül-âhir, Salı : Vezir-i-a'zam Güzelce-Ali Paşa'nın ölümü ve Dördüncü vezir Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(«Çelebi» ve «Güzelce» lâkaplarıyla meşhur İstanköylü-Ali Paşa takriben 40 - 45 yaşlarında mesâne hastalığından ölmüştür. — Sadâret müddeti, 1619 = 1029 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Muharrem Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 2 ay, 17 gündür.

Pâdişahın para hırsını tatmin ederek iş başına gelen bu harîs vezir zenginlerin mallarını vâhî vesîlelerle müsâdere edip her hafta saraya rüşvet vererek mevkiini tahkim etmişse de, bir çok zâlimler gibi ikbâline doymadan göçüp gitmiştir: Genc-Osman'ı Lehistan seferine işte bu Ali Paşa'nın teşvik ettiği ve hattâ «Sefer-i-Hümâyûn» hazırlıkları hakkında her tarafa emirler verdiği rivayet edilir. Yeni Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa Arnavuttur : Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olduğu rivayet edilir; değersizliği, hissizliği, insafsızlığı, inadcılığı ve hâinliğiyle mâruftur. Selefinin başladığı sefer hazırlıklarına tabiî bu da devam etmiştir : Lehistan seferindeki ihâneti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Eylûl» fıkrasına bakınız).

29 Nisan = 7 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Lehistan seferinden dolayı Davudpaşa'da «Otağ-ı-Hümâyûn» kurulması.

(Yukarda 1620 = 1029 vukuâtının «20 Eylül» ve «7 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz muharebelerden itibaren Osmanlı imparatorluğu ile Lehistan krallığı arasında harb hâli yedi aydanberi devam ediyor demektir. Bu müddet zarfında sulh akdi maksadiyle Istanbul'a bir Leh elçisi gönderilmişse de şehre sokulmıyarak Küçük-Çekmece'den geri çevrilmiş ve İngiltere sefiri «Sir John Eyre» ın tavassut teklifi de reddedilmiştir.

Muâsır Fransız elçilerinin evrâkını tedkik ederek İkinci Osman devrinin iki ciltlik bir tarihini yazan Madame de Gomez'in izâhâtından anlaşıldığına göre, çok erken inkişâf etmiş büyük bir dehâya sâhib olan genç pâdişahın muazzam bir plânı vardır : Onun maksadı Lehistan'ı yarıp Baltık denizine çıkmak, orada bir donanma kurmak ve bu suretle Atlas okyânusuna geçip Avrupa hıristiyanlığını hem Akdeniz, hem Okyanus donanmalarıyla çenber içine alarak ve Almanya imparatorluğuna karşı Türkiye'ye temâyül göstermekte olan Protestanlığı da himâyesi altına alıp Hıristiyanlığı parçalıyarak bütün kıt'aya hâkim olmaktır! Madame de Gomez bu büyük fikri şöyle anlatır :

«Osman prétendoit porter ses conquêtes jusques sur la mer baltique, où il se proposoit de faire construire grand nombre de vaisseaux de toute espèce, d'en former une armée navale assez forte pour se rendre maître de l'Océan, et pue l'étant de la méditeranée, il assiegeroit toute la Chrétienté, qu'il tiendroit embrassée par ses deux flottes; il mettoit sous sa protection les Evangéliques de Bohême, ainsi que les autres Protestants tant de l'Allemagne que d'ailleurs; en sorte qu'ayant dans le centre de ces provinces un parti si puissant, et se trouvant maître des deux mers, il le devenoit selon son plan du reste de l'Europe».

Tarihin büyük cihangirlerine yakışacak bir azametle tasarlanan bu muhteşem plânın aksayan tarafı, tatbikat imkânlarının iyice düşünülüp hazırlanmamış ona göre bir ordu yetiştirilmemiş ve hattâ eldeki askerin hem seferden, hem Baş-Kumandandan soğumasına sebeb olacak hareketlerden bile ictinâb edilmemiş olmasında gösterilebilir : Tabiî bunlar, o büyük fikri tasarlıyan dehâ sahibinin nihayet tecribesiz bir çocuktan ibaret olmasıyla izah edilebilecek şeylerdir. Meselâ sefere çıkmadan biraz evvel cimriliğine kapılan genç pâdişahın Sipâhîlere mütedâhil maaşlarını verdirmemesi askerin şevkini kırıp kendisinden

soğumasına sebeb olduğu gibi, aşağıda gözden geçireceğimiz sefer esnâsında kendi muhâfızlarından bâzılarını nişan tâlimlerinde oklarına hedef ittihâz edip keyf için öldürmesi ordunun kendisinden büsbütün yüz çevirmesiyle neticelenmiş ve bilhassa Yeniçerilerin firârı hakkındaki rivayetler üzerine zâbitlerine itimat etmeyip efrâdı birer birer önünden geçirtip bizzât yoklama yapması Ocak ağalarını çok müteessir etmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. İşte bu suretle Genc-Osman'ın daha Istanbul'da başlıyan çocuklukları yollarda da devam ederek ordunun harb şevkını mütemâdiyen kırmış demektir. Sultan Osman'ın cülûsundanberi vükelâsına karşı gösterdiği şımarıkça şiddetler de onları o büyük fikre ısındıracak bir vaziyet değildir : İşte bundan dolayı Lehistan seferinin aleyhinde bulunanlar bile vardır; hattâ muhâliflerin başında sonraları pâdişahın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'den bahsedilir! Bunların fikrince Lehistan meselesi ya sulhen tesviye olunmalı veyahut muktedir bir serdâra havâle edilmelidir. Fakat şanlı dedesi Kanunî Sultan Süleyman'ı gölgede bırakmak istiyen idealist pâdişahı büyük gayesine doğru hareketten hiç kimse ve hiç bir mülâhaza men'edememiştir : Dehâsiyle tecribesizliği arasındaki tezâd içinde kıvranan Genc-Osman zamanla imkânı bile istihfâf ettiği için, nihayet bugün sefer başlangıcına alâmet olarak Davudpaşa sahrâsında «Otâğ-ı-Hümâyûn» kurulmuştur).

8 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : İkinci Osman'ın «Sefer-i Hotin» ismiyle de anılan Lehistan seferine çıkmak üzere Topkapu sarayından Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Çok parlak merâsimle teşyi edilerek otağına geçen Genc-Osman Istanbul muhâfızlığı ile Kaymakamlığını vezâret pâyesiyle Sıvas beylerbeyi Pîr-Mehmet Paşa'ya tevdi etmiştir : Bu Mehmet Paşa Boşnaktır. — Solakzâde tarihinin matbû nüshasındaki 12 Cumâda-l-âhire tarihi yanlıştır : Hammer'in gösterdiği 9 Mayıs tarihi de bir gün farklıdır. — Genc-Osman'ın Lehistan seferinden avdeti için aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

21 Mayıs = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma : Küsuf ve Cuma namazlarından sonra Sultan Osman'ın Davudpaşa karargâhından hareketi.

(Bu gün güneş tutulduğu için Cuma namazından başka küsuf namazı da kılınmıştır : O zamanın i'tikadınca her Hicret ayının «Sehl» denilen son günü; uğursuzdur; küsuf da öyledir : Hattâ küsuf gününden evvel ve sonra gelen bir kaç gün bile «Eyyâm-ı nahs» denilen uğursuz günlerden sayılır; onun için bâtıl i'tikadlara ehemmiyet vermiyen Genc-Osman'ın «Eyyâm-ı sa'd» denilen uğurlu günleri beklemiyerek bu gün derhal yola çıkması bir çok dedikodulara sebeb olmuştur : Ulemânın arpalıklarını keserek ilmiyye sınıfı da tıpkı askerler gibi kendisinden soğutmuş olan tecribesiz pâdişahın bu hareketi, halkın umumî hissiyâtını da hiçe sayması bakımından çok şâyân-ı-dikkattir: İşte bundan dolayı yukarda bu sene vukuâtının «24 Kânunusâni» ve «9 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Haliç ve Boğaz donlarındanberi devam eden «Teşe'üm» cereyanı, bilhassa bugünkü küsufun «Nahs»ine ehemmiyet verilmediği için büsbütün alevlenmiş ve halk arasında semâvî işâretlerin haber verdiği büyük felâketler beklenmiye başlamıştır! — Yukarda 1619 = 1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında Şâh-Abbâs'ın hediyeleri içinde geldiğini gördüğümüz dört fil de orduyla hareket etmiş bunlara «Kûslar tahmîl» edilmiştir : Bilhassa ağırlıkların bataklıklardan geçirilmesinde bu fillerden çok istifade edildiği rivayet edilir.

Sultan Osman Davudpaşa karargâhında geçirdiği 13 gün içinde sefer hazırlıklarıyla meşgul olmuştur).

31 Mayıs = 10 Receb, Pazartesi : Sultan Osman'ın Edirne'ye muvasâlatı.

(Istanbul'dan Edirne'ye on günde gelen pâdişah burada son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Peçevî'de görülen 26 tarihi hareket gününden galat olmalıdır).

16 Haziran = 26 Receb, Çarşanba: Ordunun Edirne'den Yanbolu'ya hareketi.

(Edirne'de geçen 16 gün içinde son hazırlıklardan başka pâdişahın huzurunda nişan tâlimleri de yapılmış, Tunca'nın öte yakasına kadar hedefler dikilerek açılan top ve tüfek ateşlerinde muvaffakıyyet gösterenler «Atıyye»lerle taltif edilmiştir : Bu ateş tâlimleri pâdişahın ordusunu «imtihan» etmesi gibi gösterilir. Istanbul'dan sonra Edirne'de de orduya muhtelif yerlerden gelen kuvvetler iltihak etmiştir : Ordu mevcudu yüz bin kadar gösterilir).

12 Temmuz = 22 Şa'ban, Pazartesi : Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(İsakçı kasabası Dobruca'da, Tulcea = Tulçi'nin otuz kilometre şimaligarbîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilindedir : Karşı yakaya geçmek için burada köprü kurulmıya karar verilmiştir. Pâdişahın inşaâta bizzat nezâret ettiği rivayet edilir. — Gene burada askere biner akça sefer bahşişi dağıtılmış ve bu münasebetle Yeniçeriler Sultan Osman'ın huzurundan birer birer geçirilerek bir nevi teftişe tâbi tutulmuştur; bunun sebebi Yeniçerilerin firâra başladıkları hakkındaki şâyialardır. İşte bundan dolayı «Nev'î» mahlaslı «Solak Hüseyn ibni Sefer»in izâhına göre «Kasaba-i İshakçı'da cisr-i kebîrde esefer in'âmın mevcûd bulunan Kapu-kuluna virüp sonra gelenler in'âmdan mahrûm» bırakılmışlardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «24 Ağustos» ve «24 Eylül» fıkralarına da bakınız).

22 Temmuz = 3 Ramazan, Salı : İsakçı köprüsünün ikmâli.

(Ordu geçirmek için kurulan bu köprü on günde yapılmıştır).

24 Temmuz = 5 Ramazan, Cumartesi: Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın orduya gelişi.

(Deryâ kapudanlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa donanmayla Karadeniz'den gelirken bir Kazak filosuna tesadüfle beş şayka batırmış ve on sekiz şayka zabtedip bunların içindeki 200 Lehistan kazağını esir ederek bu gün İsakçı'da orduya getirmiştir : Halil Paşa'nın bu muvaffakıyetinden dolayı iki hil'atle taltif olunduğu rivayet edilir).

27 Temmuz = 8 Ramazan, Salı : İsakçı kalesinin inşâsına başlanması.

(Bu kalenin plânını Genc-Osman'ın bizzat tertib ettiği hakkında bir rivayet vardır : İnşaât ordunun hareketinden sonra ikmâl edilmiştir).

29 Temmuz = 10 Ramazan, Perşenbe : İsakçı köprüsünden karşı yakaya geçen ordunun ileri hareketi.

(3 Ramazan = 22 Temmuz Perşenbe günü köprü ikmâl edilmiş ve ertesi günden itibaren ordunun karşıya geçirilmesi bir hafta sürmüştür: Pâdişahın ordudan sonra bu gün geçtiği rivayet edilir. — İsakçı'da geçirilen 17 gün içinde nişan talimleri yapan Genc-Osman'ın bâzı esirlerden başka kendi «Hademe-i Hâssa» sından bir kaçını da hedef ittihâz edip kuş vurur gibi öldürmesi asker arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır : Tabiî bütün bunlar, erken inkişaf etmiş büyük bir zekâya rağmen devam eden bir çocuk ruhunun saltanat makamındaki şımarıklıklarıdır).

1 Ağustos = 13 Ramazan, Pazar : Kırım hânının emre âmâde bulunduğunu arzetmesi.

(Kırım hanı Cânibek-Giray'dan bu gün gelen ubûdiyyetnâmede ordusuyla beraber emre âmâde bulunduğu bildirilip nerede iltihak edeceği istimzac edilmekte olduğu için, nerede isterse orada iltihak etmekte muhayyer olduğu tebliğ edilmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos = 20 Ramazan, Pazar : Eflak voyvodasının orduya iltihâkı.

(Eflak voyvodası Radul Scherban altı bin askeriyle «alay göstererek» bu gün orduya iltihâk etmiş ve iltifâta mazhâr olmuştur).

12 Ağustos = 24 Ramazan, Perşenbe : Düşman ordusunun vaziyeti hakkında haber gelmesi.

(Bu gün orduya getirilen «diller»in verdikleri mâlûmâttan anlaşıldığına göre, düşman ordusu Hotin önlerinde tabyalar ve meterisler hazırlayıp bunların içine 50 - 60 bin «tüfeng-endâz» doldurmuş ve bu suretle bir «Istabur/Tabur» kurmuş demektir : «Kral-oğlu» kumandasında ikinci bir kuvvetin geleceği de haber alınmıştır).

20 Ağustos = 2 Şevvâl, Cuma : Kırım hânının akına me'mur edilmesi.

(Bayramın birinci günü Kırım hanının veziri Mirzâ-Beg orduya gelip akın müsâadesi istemiş ve bu ikinci günü izin çıktığı için Cânibek-Giray düşman kuvvetleri üzerine muvaffakıyetli baskınlar yapmıştır).

24 Ağustos = 6 Şevvâl, Salı : Yeniçeri yoklaması.

(Asker arasında firar vak'aları çoğalmış ve bilhassa «Yeniçerinün nısfı kalmadı!» gibi şâyialar çıkmış olduğu için, Sultan Osman «yarımşar guruş in'âm» verilmek bahânesiyle Yeniçerileri birer birer huzûrundan geçirtip bizzat yoklama yapmış ve işte bu i'timadsızlıktan dolayı «Ocak zâbitlerinün hâtırları muğber» olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1 Eylül = 14 Şevvâl, Çarşanba : Ordunun Hotin önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı-Türklerinin «Hotin/Hotun» dedikleri «Choczim/Choczin/Chotzin/Chocim/Khotin» müstahkem mevkii Besarabya'da, Turla = Dniestr nehrinin sağ sâhilinde ve Türklerin «Kamaniçe» dedikleri «Kaminiek» şehrinin biraz cenubugarbîsindedir. — Türk ordusunun buraya muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır: Muâsır bir müellif olduktan başka Rumeli vukuâtını çok dikkatle tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayeti bazı Garp menbâlarına da uymaktadır; bundan başka Osmanlı menbâlarında 15 Şevvâl = 2 Eylül ve 16 Şevvâl = 3 Eylül rivayetlerine de tesadüf edilir; Hammer'in kaydettiği «Ağustos sonu = 31 Ağustos» rivayeti de 13 Şevvâle tesadüf etmektedir: Hattâ bir Leh menbâında 22 Ağustos = 4 Şevvâl Pazar tarihinden bile bahsedilir.

Bu sırada Lehistan krallığında bulunan Üçüncü Sigismond bizzat harbe iştirâk etmeyip kendisinden sonra yerine geçecek olan oğlu Ladislas/Vladislas'ı göndermiştir : Fakat Osmanlı menbâlarında «Kral-oğlu» denilen bu prens Baş-Kumandan değildir; Leh ordusunun idaresi Lituanya Vali-i-Umumîsi «Jean-Charles Boreyko Chodkiewicz» ismindeki ihtiyar askere tevdi edilmiştir. Bâzı Garp menbâlarına göre düşman ordusunun mevcûdu 102 bin kişidir : Bunun 12 bini Kazak, 8 bini Alman, bir kaç bini Macar ve mütebâkisi de Lehlidir; her halde düşman ordusunun yüz bin mevcudlu gösterilen Türk ordusundan sayıca fazla olduğu muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında Türk ordusu «Kal'a kurbünde vâkı' bir kûhistan yere nüzûl» etmiş gösterilir ve «Kal'a dibinde köprü ve karşusunda bir palanka» bulunduğundan bahsedilir: Leh ordusu kale dibinde ve Kazaklar da «Nehr-i Turla üzerinde» veyahut «Kûhistanda» ayrı bir «Istabur/Tabur=Müstahkem ordugâh» kurmuştur. Hammer'e göre Baş-Kumandan Turla = Dniestr sâhillerinde ve altmış bin askerle gelen veliahd prens Ladislas da Kaminiek = Kamaniçe kalesinin altındadır. Diger Garp menbâlarındaki tafsilâta nazaran Lehistan Baş-Kumandanı Chodkiewicz bir tarafında yalçın kayalar ve bir tarafında da uçurumlarla dolu ormanlar bulunan en elverişli noktada mevzi almış ve arâzinin kolay müdâfaa imkânlarını çok mükemmel tahkimatla da takviye etmiştir: Yalnız Türk ordusu geldiği zaman prensin kumandasındaki zâdegân kuvvetleriyle top bataryaları ve yukarda bahsi geçen Kazak kuvvetleri henüz kendisine iltihak etmemişlerdir; hattâ Kazaklarla Lehliler arasına Kırım Tatarları girmiş olduğu için düşman ordusu tehlikeli bir vaziyettedir. Bununla beraber Kazaklar bir çok telefat vererek nihayet Lehlilerle birleşmiye muvaffak oldukları gibi, prensin kuvvetleri de gene o sıralarda Baş-Kumandana iltihak etmiştir. Solakzâde en büyük hatâyı işte bu noktada gösterir ve düşman kuvvetleri birleşmeden evvel umumî hucuma geçilmemiş olmasından hâsıl olan neticeyi şöyle anlatır :

«Kazâk-ı âk gelmedin yörüyüşe eğer ikdâm olunmuş olaydı Taburda olan düşmen liyâm-ı küllîsinin inhizâmı mukarrer idi : Kazâk-ı âk tüfeng-endâzları ve cem'iyyetgâhlarında olan melâîn-i bâ-şikaak vâsıl ve taburları içine dâhil olduklarından sonra melâînün kuvvetleri ziyâde olup harb-ü-kıtâlleri esbâbı müheyyâ ve âmâde oldu».

Solakzâde Osmanlı hücumunun geciktirilmesine ve bu suretle düşman kuvvetlerinin birleşmesine Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın sebeb olduklarından bahsedilmektedir : Fakat bu rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu mâlûm değildir).

2 Eylül = 15 Şevvâl, Perşenbe : Kırım hânının orduya iltihâkı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında orduya iltihâk edceeğî yer hususunda muhayyer bırakıldığından bahsettiğimiz Kırım hanı Cânıbek-

Giray bu gün Hotin önlerinde karargâha gelip huzûra kabul edilerek «Bir murassa' tîrkeş ve bir murassa' kılıç ve bir samur kürk ve bir murassa' eğerlü at» ihsâniyle taltif edilmiştir: Kırımlıların akın hareketleri için yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız).

3 Eylül = 16 Şevvâl, Cuma: «Tabur/Istabur» denilen müstahkem düşman ordugâhının muhâsarası.

(Yarım dâire şeklindeki muhâsara hattının merkezinde Kapu-kullarıyla pâdişah mevzi almış ve Anadolu, Diyarbekir, Karaman, Sıvas valilerinin idaresindeki sağ cenâh Turla = Dniestr nehrine ve Şam, Haleb, Kırım ve Eflak askerleriyle müteferrikalardan ve Dîvan-kâtiplerinden mürekkep olan sol cenah da Kırım hanıyla Eflak voyvodasının ve bâzı eyâlet valilerinin kumandasında bir ormana dayanmıştır.
Bu günkü ilk müsâdemeler işte bu ormanda olmuş ve Bosna beylerbeyi ağzından kurşunla vurulup şehîd olmuştur).

8 Eylül = 21 Şevvâl, Çarşanba : İlk «Yörüyüş = Umumî hücum» da neticesiz kalan Türk zaferi.

(Bu sabah başlayıp öğleye doğru şiddetlenen umumî taarruzda düşman tahkimatından birkaç tabya zabtedilip 12 sahrâ topu ve 30 küçük bayrakla 2 büyük Alman bayrağı alınmış ve 1000 düşman tepelenmişse de, Lehistan «Tabur/Istabur»u fethedilip kapısına Türk bayrağı dikileceği sırada Yeniçerilerin yağmaya koyulması Lehlilerin mukabil taarruzlarından dolayı bu büyük muvaffakıyyetin neticesiz kalmasına sebeb olmuştur : Hattâ ertesi gün düşmanın ikinci bir müdâfaa hattı kurmak mecburiyetinde kaldığı bile rivayet edilir.
Akın hareketlerindeki muvaffakıyyetlerinden dolayı pâdişahın teveccühünü kazanarak Kırım hanını kıskandıran ve hattâ bu yüzden hayatı bile tehlikede kalan Nogay-Tatarlarının beyi Kantemir-Mirzâ bu gün huzûra kabul edilip Özü valiliğine tâyin edilerek Lehistan'da bir akın hareketine me'mur olmuş ve bir müddet sonra bu büyük akından 2500 esir ve bir çok ganîmetle avdet etmiştir).

9 Eylül = 22 Şevvâl, Perşenbe: İkinci «Yörüyüş» ün neticesizliği.

(Bu gün ikindiye doğru yapılan ikinci umumî taarruz düşmanın çok şiddetli top ve tüfek ateşinden dolayı neticesiz kalmıştır).

11 Eylül = 24 Şevvâl, Cumartesi : Üçüncü «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Bu günkü umumî taarruzda Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa Turla nehrinin öte yakasında düşman ordusunu top ateşine tuttuğu halde hiç bir netice alınamamıştır. — Kaminiek = Kamaniçe üzerine sevkedilen bir Tatar müfrezesi düşmanın yüz kadar zahire arabasını zabtetmiş ve düşman ordusu her taraftan çevrilip müvâsalası kesilerek iâşe buhrânına uğratılmıştır: Hattâ bu yüzden firarlar bile başladığından bahsedilir).

15 Eylül = 28 Şevvâl, Çarşanba : Dördüncü «Yörüyüş»de Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın ihâneti yüzünden Budin beylerbeyi Karakaş-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine taarruzun neticesiz kalması.

(Bu dördüncü yörüyüşün en şiddetli ve kanlı taarruz olduğu ve hattâ Genc-Osman'ın Kazak ordugâhına bizzat hücum ettiği rivayet edilir : Bâzı menbâ-

larda bu taarruz bir gün evveline müsâdif gösterilirse de, o rivayet Karakaş Paşa'nın orduya muvâsalat gününden galattır. Bu şiddetli taarruzun kahramanı olan Budin valisi Karakaş-Mehmet Paşa Avusturya muharebelerindeki muvaffakıyyetleriyle meşhur olduğu için, kendisinin düşman ordugâhına girip bayrak diktiğini gören Vezir-i-a'zam Arnavut Hüseyn Paşa'nın kıskançlık damarları kabarmış, Karakaş Paşa muvaffak olduğu takdirde Sadâret mührünün ona verileceğinden korkarak harbin en şiddetli ânında taarruza me'mur ettiği zavallı kahramanı düşman ordusunun ortasında yardımsız bırakıp seyirci kalmış ve nihayet işte bu yüzden Karakaş Paşa göğsünün iki yerinden kurşunla vurulduğu için pek çok zâyiâta uğrıyan askerleri geri çekilmiş ve hattâ Paşa'nın cesedi güçlükle dışarı getirilebilmiştir! Düşman ordusunun imhâsına Ohrili-Hüseyn Paşa'nın işte bu şenî ihâneti mâni olmuştur ve bu vak'adan itibaren askerin mâneviyyâtı kırılmıştır).

17 Eylül = 1 Zülka'de, Cuma: Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyin Paşa'nın azliyle Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa'nın sadâreti.

(Hüseyn Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz ihânetinden dolayı azledilmiş ve üç gün sonra huzûra kabul edilip ikinci vezirlikle Turla'nın öte yakasındaki askerin serdârlığına tâyin edilmiştir: Genc-Osman'ın bu hâlini cezâsız bırakması ancak kendisine karşı şahsî sadâkatiyle izah edilebilir! — Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sâdareti bu senenin 9 Mart = 15 Rebî'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar tam 6 ay, 9 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa Hırvat devşirmesidir: Ehliyetsizliğinden dolayı «Nisâb-ı re'y-ü-tedbîrden bîvâye bir merd-i kempâye» şeklinde tasvir edilir. Genc-Osman fâciasında Yeniçeriler tarafından parçalanması için aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkrasına bakınız).

21 Eylül = 5 Zülka'de, Salı: İnşası tamamlanan Turla köprüsünden karşı yakaya top ve asker geçirilmesi.

(Turla = Dniestr üzerinde kurulmasına başlanan köprü bu gün tamamlandığı için, yukarıki fıkrada ikinci vezirlikle karşı yaka serdârlığına tâyin edildiğini gördüğümüz eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa otuz kadar topla geçip düşman ordusunu döğmiye başlamıştır: Daha evvelce gemilerle karşıya geçirilmiş olan Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa yeni serdâr Hüseyn Paşa'nın maiyyetinde kalmıştır).

23/24 Eylül = 7/8 Zülka'de, Perşenbe/Cuma gecesi: Düşmanın gece-baskını.

(Bu gece sekiz yüz kişilik bir Kazak müfrezesi «Nehrün aşağı tarafından gelüp» Turla'nın karşı yakasındaki Ohrili-Hüseyn Paşa karargâhına baskın yapmış, üç saat süren şiddetli bir muharebe esnâsında Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa şehîd olmuş ve Hüseyn Paşa «bir çullu bârgîre binüp» kaçmıştır! — Bu sırada «Nehrün üst yanlarından geçüp» yetişen Nogay beyi Kantemir-Mirzâ düşmanı bozup bir mıkdar esir alarak vaziyeti düzeltmiştir).

24 Eylül = 8 Zülka'de, Cuma: Yeniçerilerin gayretsizliğinden dolayı beşinci «Yörüyüş»ün neticesiz kalması.

(Bugünkü umumî hücumda bilhassa Kırım hanı Cânibek-Giray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa'nın gayretleri sâyesinde düşman tahkimâtından «iki katının fethi karîb olup içinden zinde kâfir çıkarıldığı» halde Yeniçerilerin en mü-

him anda gösterdikleri «Tekâsül ve taksîr» bu taarruzun da neticesiz kalmasına sebeb olmuştur. Bu «Tekâsül»ün sebebi de Yeniçeri ocağının Sultan Osman'dan gittikçe yüz çevirmesidir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 ve 29 Temmuz» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. Askerin gayretsizliğine sebeb olarak pâdişahın cimriliğinden ve meselâ «Erlük idenler»le «dil ve baş getürenler» e ancak bir altın bahşiş verildiğinden de bahsedilir.

Solak Hüseyn-ibni-Sefer'in kaydine göre, bilhassa yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen İsakçı yoklamasında mevcud olmadıkları için sefer bahşişinden mahrum bırakılan Yeniçeriler harbetmek istememişlerdir; o muâsır müellif bu noktayı şöyle anlatır:

«Ol sebebden ceng emrinde bahşiş almıyan asker tekâsül idüp:

— Bahşiş alan kul düşmanla cengeylesün!
diye cevâb eylediler».

İşte bundan da anlaşılacağı gibi, askerin gevşekliğinde Yeniçeri ocağının tereddisi kadar Genc-Osman'ın yersiz cimriliği de mühim bir âmil olmuştur.

27 Eylül = 11 Zülka'de, Pazartesi: Altıncı ve sonuncu «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Altmış büyük topun şiddetli ateşiyle başlayıp akşama kadar süren bu son hücumun da neticesizliğine Yeniçerilerin gevşekliği sebeb olmuştur: Bilhassa bu gün «taraf-ı İslâmdan çok at ve âdem düşüp nicesi mecrûh» olduğundan bahsedilir. — Garp menbâlarında bu son taarruzu bundan bir gün sonra gösteren bir rivayet de vardır.

Üstüste on dalga hâlinde akşama kadar tekerrür edip püskürtülen hücumlar ortalığa karanlık basınca nihayet bulmuştur: Hotin muharebeleri işte bu suretle bitmiş olduğuna göre, 3 Eylül = 16 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürmüş demektir).

28 Eylül = 12 Zülka'de, Salı: Harb meclisinin muhâsaraya devam kararı.

(Sultan Osman bir harb meclisi toplayıp ordu erkânını harbe teşvik ederek

— Feth-ü-teshîr aksây-ı murâdumdur; lâzım gelürse ihzâr-ı zehâir idüp kışlamak dahi katumda câizdür: Şöyle bilüp ana göre takayyüd idesiz!

demiş ve bunun üzerine orduda «otuz gün oturak» edilip taarruzlara nihayet verilmiştir.
Kırım hanlığının «Nûrüddin-Sultan» denilen ikinci veliahdi işte bu sırada akına gönderilmiş ve Lehistan içerilerinden yüz bin kadar esir alıp gelmiş olduğu için esir piyasası çok düşmüştür).

29 Eylül = 13 Zülka'de, Çarşanba: Düşman ordusunun sulh talebi.

(Bu gün düşman ordusundan gelen «yüz kadar kâfir» Eflak voyvodası Radul Scherban'a mürâcaat edip sulha delâlet etmesini rica etmişlerdir: Radul'un da pâdişaha mürâcaat edip kış mevsiminin oralardaki şiddetinden ve iâşe müşkilâtından bahsederek bu talebin kabulünde mühim bir rol oynadığı hattâ Lehlilerle sulh şartlarını müzâkereye bile me'mur olduğu rivayet edilir. Bu sulh talebinin sebebleri için aşağıki fıkraya bakınız).

6 Teşrinievvel = 20 Zülka'de, Çarşanba: Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Bâzı Garp menbâlarında 8 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Perşenbe ve hattâ 18 Teşrinievvel = 2 Zülhicce Pazar tarihlerinden de bahsedilirse de, bilhassa ikinci rivayet tamamiyle yanlıştır.

Türk ordusunnu 1 Eylül = 14 Şevvâl Çarşanba gününden bu güne kadar 35 gün sürmüş olan muhâsarası esnâsında yapıldığını gördüğümüz 6 «Yörüyüş = Umumî hücum» düşman ordusunun kat'î bir zaferle imhâsını te'min edememiş olmakla beraber, her türlü muvâsala imkânından mahrum olan Lehlilerin bir taraftan çok şiddetli bir iâşe buhrânından ve bir taraftan da hastalık salgınlarından zâyiât verirken Osmanlı taarruzları yüzünden de pek çok telefat vermeleri ordularının gittikçe erimesine sebeb olmuş, bilhassa ihtiyar Baş-Kumandan Chodkiewicz'in harb yorgunluğundan ölmesi düşmanın mâneviyyâtını bozmuş, firar vak'aları gittikçe artmış ve nihayet Leh ordusu yeni bir Osmanlı taarruzuna dayanamıyacak hâle gelmiştir: Hattâ bâzı Garp menbâlarında yedinci bir taarruz yapıldığı takdirde Leh ordusunun tamamiyle imhâ edilmiş olacağı ve Türklerin büyük bir fırsat kaçırdıkları bile rivayet edilir.

Yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan» fıkrasında gördüğümüz büyük ve muhteşem plânla yola çıkan Genc-Osman'ın bu vaziyette bir sulh teklifini kabul etmesi «Kalb-i Şerîfinün tavâyif-i askerden mütegayyir» olmasıyla izah edilir: Tabiî artık asker ve bilhassa Yeniçeri ocağı kendisinden ve kendisi de orduyla ocaktan kırgın demektir; iki tarafın da birbirine itimâdı kalmamıştır! Bu acıklı vaziyette Sultan Osman'ın tecribesizliği, şımarıklığı, cimriliği büyük bir rol oynamış, askeri kendisinden soğutmak için âdetâ ne lâzımsa hepsini yapmıştır: Bunlar için yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan», «12 ve 29 Temmuz», «24 Ağustos» ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız. Sultan Osman'a Yeniçeri ocağının ilgasını ilhâm etmiye başlıyan vaziyet işte budur.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman tecribeli ümerâsının sözlerini dinlemeyip Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın telkinâtına tâbi olmakla da tenkid edilir: Bu Süleyman Ağa zeki ve hattâ münevver bir harem-ağasıdır; Peçevî'nin tasvirine göre:

«Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa ki bir kaabil vücûd-i habeşî ve maârif-i cüz'iyyeden dahî filcümle bilişi var idi; lâkin ahvâl-i adûdan bî-haber ve ceng-i serhad umûrunda gaayet ebter idi».

Süleyman Ağa'nın bir gün istişâre için huzûra çağırılmış olan Bosna beylerbeyi Debbâğ-Mehmet Paşa'nın ihtiyatlı hareket tavsiyesine karşı:

— **Biz seni serhadden ve düşmandan haberdâr anlardük: Senün hod yerden ve gökden haberün yoğ imiş! Leh kralı ne köpekdür ki Âl-i-Osman pâdişahına karşu dura? Anun ne denlü askeri olsa gerek?**

dediğinden bile bahsedilir! Büyük bir ideal peşinde koşan Genc-Osman'ın gururunu okşayan bu sözlere kapılması ancak tecribesizliği ve çocukluğuyla izah edilebilir. Gene Peçevî, Süleyman Ağa'nın pâdişah üzerindeki nüfuz derecesini şöyle anlatır:

«Saâdetlü Pâdişâha andan mukarreb kimse yoğ idi: Vezir-i-a'zamdan, belki vâlidesinden takarrübü artuk idi; arabaya girse bile girer, taht-ı-revâna binse bile binerdi; belki her sâat Saâdetlû Pâdişâhı böyle hoş-âmed sözlerle mağrûr ider idi».

Sultan Osman'ın muvaffakıyetsizlik sebebleri içinde tecribesizliğiyle cimriliği kadar işte bu gibi tatlı sözlerle beslenen gururu da ihmâl edilmiyecek derecelere çıkmış mühim ve mühlik bir âmildir.

Feridun Bey «Münşeât»ındaki suretine nazaran Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın Lehistan kralına Hotin karargâhından yazdığı nâme ile muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki izâhâta göre, harb meydanında akdedilen sulhün en mühim esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Kanunî devrindeki hudud esas olacaktır;

2 — Gene Kanunî devrinde olduğu gibi iki taraf birbirinin «dostuna dost ve düşmenine düşen» olacağı için, o zamanki ittifak âdetâ yenilenmiş demektir;

3 — Kazaklar Osmanlı topraklarına akın edemiyecekler ve Karadeniz'e çıkamıyacaklardır;

4 — Bu esasa riâyet etmiyen Kazaklar Lehistan kralı tarafından şiddetle tecziye edileceklerdir;

5 — Kanunî devrindeki hudut boylarında Lehliler tarafından sonradan yapılmış kalelerle palankalar yıkılacaktır;

6 — Osmanlı topraklarından «ma'dûd» olan «Eflak, Boğdan, Erdel ve Macar ölkelerine Lehistan tarafından taarruz ve müdâhale edilemiyecektir;

7 — Hotin kalesi Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Boğdan voyvodalığına teslim edilecektir;

8 — Lehistan krallığı ötedenberi Kırım hanlığına vermekte olduğu kırk bin florin senevî haracın te'diyesine devam edecektir;

9 — Ayrıca müsta'celen «Huzûr-i Hümâyûna lâyık pîşkeş ve hedâyâ» gönderilecektir;

10 — Kırım hanı Lehistan topraklarından ordu geçirmek istediği takdirde geçtiği yerlere zarar vermiyecektir;

11 — Kırım hanı Lehistan arâzisine akın etmiyecek ve ümerâsından biri öyle bir harekette bulunduğu takdirde cezâlandıracaktır;

12 — Boğdan voyvodaları Lehistan'a taarruz etmiyeceklerdir.

Lehistan krallığını Osmanlı imparatorluğunun tâbiinin tâbii vaziyetinde bıraktığı için galip ve çok üstün vaziyette akdedilen bu sulh esaslarını Kanunî devrindeki ittifak muâhedesi ve Birinci Ahmed devrindeki sulh şartlarıyla mukayese için ikinci ciltte 1532 = 939 vukuâtının son fıkrasıyla bu ciltte 1617 = 1076 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Türk ordusuyla bir meydan muharebesi kabulüne cesaret edemiyen Lehistan ordusu kapanmış olduğu «Tabur/Istabur»da eritilmiş ve nihayet düşman sulh talebine mecbur edilerek galip vaziyette bir muâhede akdedilmiş olduğu için, Hotin karargâhından her tarafa zafernâmeler gönderilmiş ve Istanbul'un geceleri tenviri emredilmiştir. — **Nef'î'nin:**

Âferîn ey rûzgârun şehsüvâr-î safderi
Arşa as şimdengirü tîğ-î Süreyyâ-gevheri

matla'lı kasîdesi Genc-Osman'ın işte bu Lehistan seferi için yazılmıştır).

9 Teşrinievvel = 23 Zülka'de, Cumartesi : Sultan Osman'ın Hotin'den Istanbul'a hareketi.

(Bu senenin 1 Eylül = 14 Şevvâl Çarşanba günü Hotin önlerine gelen Türk ordusu o tarihten bu güne kadar tam 1 ay 8 gün = 38 gün burada kaldıktan sonra işte bu 39 uncu gün yola çıkmış demektir. Bu müddet zarfında düşman «Tabur/Istabur»unun muhâsarası 35 gün sürmüş ve o 35 gün içinde altı «Yörüyüş = Umumî hücum» yapılmıştır : Yukarıki fıkraya da bakınız. — Bu vaziyete göre Sultan Osman Sulhün akdinden itibaren Hotin karargâhında üç gün kaldıktan sonra hareket etmiş demektir.

Osmanlı menbâlarına göre bu seferde «Mâlâ-kelâm yüz bin kâfir katl» edilmiş ve Garp menbâlarına göre de Osmanlı şühedâsı 80 - 100 bini bulmuştur! Tabiî her iki rakam da mübâlâgalıdır.

Eski Vezir-i-a'zam Hüseyn Paşa'nın Budin valisi Karakaş Paşa'yı ve Kırım

hanı Cânibek-Giray'ın da Nogay beyi Kantemir-Mirzâ'yı kıskanmasından, yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın aczinden ve bilhassa askerin harbetmek istememesinden dolayı büyük plânını tatbika muvaffak olamadığı için acı bir sukut-ı-hayâl içinde pâyıtahtına dönen tecrübesiz pâdişah ordusuna ve ordusu da kendisine diş bileyerek yola çıkmıştır. — Peçevî hareket tarihini «25 Zülka'de = 11 Teşrinievvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterir; bazı Garp menbâlarında da «8 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Cuma» tarihine tesadüf edilir).

1622 = 1031

12 Kânunusâni = 28 Safer, Çarşanba : Sultan Osman'ın Edirne'den Istanbul'a hareketi.

(Edirne sarayında bir müddet kalmış olan Genc-Osman'ın 1030 = 1621 senesi 20/21 Teşrinievvel = 4/5 Zülhicce Çarşanba/Perşenbe gecesi Istanbul sarayında dünyaya geldiğini yolda işitmiş olduğu yegâne oğlu şehzâde Ömer takriben iki aylık olduğu halde annesiyle beraber oraya götürülüp vükelâ ve vüzerâ tarafından merâsimle karşılanmıştır : Sultan Osman'ın Lehistan seferinden umduğu büyük neticeleri elde edememiş olmasından duyduğu teessürü işte bu suretle biraz tâdil edebildiği rivayet edilir. Bu şehzâdenin bir müddet sonra bir harb vak'asının temsilinde kazâ eseri olarak aldığı bir tüfek yarasından ölmüş olduğu hakkında bir rivayet vardır).

25 Kânunusâni = 12 Rebî'ül-evvel, Salı : Lehistan seferinden dönen Sultan Osman'ın Istanbul'a girişi.

(Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesaire gibi bir çok menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadüf edilmekle beraber, Kara-Çelebi-zâde'de «10 Rebî'ül-evvel = 23 Kânunusâni Pazar» ve Peçevî'de «28 Safer = 12 Kânunusâni Çarşanba» günlerinden bahsedilir : Peçevî'nin kaydettiği tarih, hakikatte Genc-Osman'ın Edirne'den hareket gününe müsâdiftir. Bâzı Garp menbâlarında tesadüf edilen «6 Kânunusâni = 22 Safer Perşenbe» tarihi yanlıştır. — Sultan Osman iki gün Davudpaşa kasrında kalmış, bu müddet zarfında şehir donatılıp istikbal hazırlıkları ikmâl edilmiş ve nihayet bu gün parlak bir alayla pâyıtahtına girmiştir : Bu münasebetle Istanbul'da üç gün üç gece şenlik yapılmıştır.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi 1621 = 1030 senesi 8 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Davudpaşa karargâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 ay, 18 gün sürmüştür).

18 Mayıs = 7 Receb, Çarşanba : «Hâile-i Osmâniyye»nin birinci günü: Hacce gitmek bahânesiyle Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden yeni bir ordu teşkil edip Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını ilga ve imhâ etmek istiyen Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle Sipâhîlerin ayaklanması.

(Bâzı menbâlarda «7 Receb Salı» ve «8 Receb Çarşanba» tarihlerine de tesadüf edilir : Hakikî takvimde o sene Receb'in 7 nci günü Çarşanba'ya müsâdif olduğu için, her iki rivayet de yanlıştır; zâten umumiyyetle «7 Receb Çarşanba» tarihinde ittifak edilmektedir.

Türk inkılâp tarihiyle teceddüd fikriyâtının 1031 = 1622 den bu 1367 = 1948 se-

nesine kadar tam 326 yıllık uzun ve kanlı bir mâzisi vardır : Bu büyük tarih, ilk Osmanlı müesseselerinin üç yüz sene işledikten sonra eskiyip paslanarak artık iyi işliyemiyecek bir hâle gelmesinden doğan yenileşme ihtiyâciyle başlamıştır. Bu büyük ihtiyacı hisseden teceddüdcü pâdişah Genc-Osman'dır.

Koçu Bey risâlesinde Yeniçeri ocağının bozulması 990 = 1582 de ve İlmiyye sınıfının inhitâtı da 1003 = 1594 tarihinde başlamış gösterilir; Kâtib-Çelebi'nin «Düstûr-ül-amel li-ıslâh-il-halel» ismindeki risâlesine göre de Ocağın tefessühü gene o tarihlere müsâdiftir. İkinci Osman devrinde «Kitâb-ül-makbûl fî hâl-il-huyûl» ismiyle at cinsinin ıslâhına âit bir eser yazan «Kadı-zâde Mehmet» bile Istanbul'da «ihtilâl-i nizâm-ı âleme sebeb» olan serserilerin gittikçe çoğalıp asker ve İlmiyye sınıflarına karışmalarından şikâyetçidir! On yedinci asrın başlarından itibaren bozulmıya başlıyan müesseseler Asker ve Ulemâ sınıflarından da ibaret değildir : Başındaki hânedanla beraber saray teşkilâtı da tereddiye başlamış, ecnebi nüfuzuna sed çekmek için yabancı prenseslerle izdivac an'anesine Yavuz devrinden itibaren nihayet verildiğinden dolayı Osmanlı hânedânı ana tarafından bir câriye sülâlesi hâline gelmiş ve bilhassa Türk âilelerinin sıhriyyet nüfûziyle kuvvetlenmelerinden korkulduğu için saraya artık Türk kızları alınmamasından dolayı da Birinci Ahmed devrinde üç bini bulan ecnebi halayık mahşeri yüzünden «Harem-i-Hümâyûn» tamamiyle kozmopolit bir kütle şeklini almıştır. Osmanlı tarihinde Genc-Osman'ın yapmak istediği ilk inkılâp hemlesi işte bu vaziyete karşı bir aks-ül-amel mâhiyetindedir.

Istanbul'un fethinden ve Osmanlı devletinin büyük bir imparatorluk şeklini almasından evvelki teşekkül devirlerinde görülen Şeyh-Bedreddin ısyânı gibi dinî şekillerle ortaya çıkmış münferid ve gayr-i-tabiî bir komünizm hareketi bir tarafa bırakılmak şartiyle, ilk inkılâp teşebbüsü işte bu tabiî ve mâkul aks-ül-amelden doğan ve 1031 = 1622 de büyük inkılâpçı Genc-Osman'ın hayatına mal olan teceddüd hamlesinde gösterilebilir : Bu büyük teşebbüsün şimdiye kadar lâyık olduğu ehemmiyetle tedkik edilmemiş olması çok acınacak bir hâldir.

Teceddüd ve inkılâp tarihimize başlangıç teşkil eden 1031 = 1622 senesinden saltanatın ilgasına tesadüf eden 1341 = 1922 tarihine kadar tam 300 sene Osmanlı pâyıtahtının siyasî hayatında yalnız iki büyük fikir cereyânının çarpıştığı görülür : Bu üç asır içinde en mühim dahilî sarsıntılar hemen hep teceddüd fikriyle muhâfazakârlığın mücâdelesinden çıkmış, her teceddüd hamlesi mutlaka bir muhâfazakârlık gayretiyle karşılaşmıştır.

Bu iki fikrin o uzun mücâdele tarihi çok bâriz bir takım çizgilerle iki büyük devre ayrılabilir :

1 — 1031 = 1622 deki Genc-Osman vak'asından 1255 = 1839 daki «Tanzîmât-ı-Hayriyye» ye kadar 217 sene süren birinci devirde teceddüd fikri sırf islâhatçılık mâhiyetinde olduğu için, ilk teceddüdcüler hep Sarayla Bâb-ı-Âlî'den türemiş ve işte bundan dolayı ilk inkılâp şehîdleri de pâdişahlarla vezirlerden yetişmiştir : Genc-Osman işte bunların birincisidir. Bu ilk devirde Osmanlı teceddüdcülüğü saltanat ve mutlakıyyet hukukunu ihlâl etmiyen ve devlet bünyesinin yeni ihtiyaçlara göre yeniden tanzim ve ıslâhını istiyen askerî ve idârî bir devletçilik mâhiyetindedir. Bu uzun devrin en mühim fârıkası, millî ve mahallî ihtiyaçlardan doğan Türk teceddüdcülüğünün Garb'a karşı «Aşağılık duygusu»ndan mütevellit kötü ve lüzumsuz bir hayranlıkla ve bilhassa Avrupa müesseselerini körükörüne taklit özentisiyle alâkadâr olmamasında gösterilebilir.

2 — «Tanzîmât-ı-Hayriyye» ile başlıyan ikinci devir, mutlakıyyet hukukunu tahdid eden esaslarının ibtidâiliğine rağmen teceddüd fikrinin devletçilik şeklinden halkçılık şekline doğru bir istihâle devri demektir : Birinci devir gibi bu ikinci devrin de ilk mümessilleri Sarayla Bâb-ı-Âlî'den yetişmiştir! Bununla beraber, Meşrutiyet ve hattâ Cumhuriyet fikirlerinin ilk münâkaşaları da Tanzimât devrine tesadüf etmiş ve teceddüd fikri Garb mukallitliğiyle karışarak gittikçe halk arasında yayılmıya başlamıştır : İşte bundan dolayı Türkiye'de teceddüd ve inkılâp fikirleri bâzı memleketlerde olduğu gibi aşağıdan yukarı doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru bir cereyan tâkib etmiş ve devletçilikten

halkçılığa doğru bir tekâmül seyri geçirmiş demektir.

Saltanatın ilgasına kadar üç asır süren bu iki devrin başında teceddüd tarihimizi muhteşem bir hamleyle açan ve kanâatiyle idealine kanıyla canını da fedâ edinceye kadar uğraşmak metânetini gösteren on sekiz yaşındaki kahraman çocuğun başına gelen fâcia hakkında Naîmâ, Hasan-Beyzâde, Solakzâde, Kara-Çelebi-zâde, Peçevî ve Müneccim-başı tarihleriyle Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»si gibi Osmanlı menbâlarından ve ecnebi eserleri içinde de Hammer, Jonquière, La Vallée ve Jorga tarihleri gibi umumî menbâlardan başka, doğrudan doğruya Genc-Osman vak'ası için muâsır müellifler tarafından yazılmış monografiler de vardır: Bunların en mühimleri «Tuğî» nin «Vakaayi'-i Sultan Osman», anonim bir müellifin «Târih-i Sultan Osman», «Nev'î» mahlasını kullanan «Hüseyn-ibni-Sefer»in «Sebeb-i halâs-ı Sultan Mustafa Han» ve Mîr-i-Livâ «Emîr Osman Bey»in «Mesîr-ül-ahzân fî maktel-is-Sultân Osmân» ismindeki eserleriyle Karayim müelliflerinden «Elie Aféda Béghi»nin ibrânî Kasîde'si ve Solak-Ebubekir'in Türkçe hâtıratıdır. Vak'adan 112 sene sonra 1734 tarihinde neşredilmiş olmakla beraber, Madame de Gomez tarafından «Baron de Solignac», «Baron Achille de Molé» ve «Comte Harlay de Cély» isimlerinde üç muâsır Fransız elçisinin evrâkına vesair bir takım ecnebi vesikalarına istinâden yazılmış olan «Histoire d'Osman» da bu ilk monografiler dâiresine girebilecek kıymettedir: Bu iki ciltlik eser Paris'de neşredildikten bir sene sonra, «The life of Osman the Great = Büyük Osman'ın hayatı» ismiyle İngilizceye terceme edilerek Londra'da da neşredilmiştir. Diger monografilerden Nev'î'nin, Emîr Osman Bey'in, Béghi'nin ve anonim müellifin eserlleri 1919 tarihinde Türk, Arap ve İbrânî metinleri ve Fransızca tercemeleriyle beraber tahşiye edilerek müsteşrik Danon tarafından Paris'de «Contribution è l'histoire des Sultans Osman II et Mouçtafâ I er» ismiyle neşredilmişse de, Tûğî ve Solak-Ebubekir monografileri henüz basılmamıştır.

Bütün bu umumî ve hususî eserlerin mukayeseli bir surette tedkiki, Genc-Osman'ın Türk teceddüd tarihinde temel taşları sayılabilecek inkılâp prensiplerini bütün vuzuhiyle meydana çıkaracak kadar mühim neticeler verebilir. Başı yaşından çok olgun olan bu dâhi çocuğun yapmak istediği değişiklikler, bundan 326 sene evvelki Osmanlı cem'iyyetinin muhâfazakâr telâkkıyyâtına nisbetle baş döndürücü şeylerdir; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — Tereddi ve tefessüh etmiş kozmopolit bir cem'iyyet hâline gelen Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını tamamiyle ilga ve imhâ ederek onların yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden millî bir ordu kurmak;

2 — Pâyıtahtı Istanbul'dan Anadolu'ya nakledip kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek;

3 — İlmiyye sınıfının siyasî ve malî kudret ve nüfûzunu kırarak artık bozulmıya başlıyan bu zümreyi devlet işlerinden el çekmiş bir din ocağı hâline getirmek;

4 — Kozmopolit saray an'anelerini değiştirerek «Harem-i-Hümâyûn»u tasfiye etmek ve hânedânın Türk âilelerinden nikâhla kız almasına yol açmak;

5 — Kıyâfette değişiklik yapmak;

6 — Fâtih'le Kanunî'nin artık eskiyen mevzûâtı yerine yeni hayat şartlarıyla mütenâsip kanunlar tedvin etmek

Genc-Osman'ın yalnız düşünüp tasarlamakla kalmayıp ânî bir hamleyle tatbikıne de kalkışması hem tahtına, hem hayatına mal olan bu büyük fikirlerinde Avrupa'nın ancak XVIII inci asır sonlarıyla XIX. uncu asır başlarından itibaren tasarlıyabileceği milliyet ve lâiklik prensipleri bütün vuzuhiyle belirip sezilmektedir. Umumî Osmanlı menbâlarında bu noktalar «zikr-i keyfiyyeti mükeddir-i hâtır» ve «bir mükeddir saded» gibi bir takım vâhî bâhânelerle «îcâz üzre tahrîr» edilmekte ve hattâ bâzan da büsbütün meskût geçilmekteyse de, yukarda bahsettiğimiz monografilerdeki sarâhatler hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak kadar vâzıhtır.

Bilhassa Lehistan seferinden itibaren ordu ile arası tamamiyle açılmış olan

Genc-Osman işte bu baş döndürücü fikirleriyle pâyıtahtına dönmüştür. Bu fikirlerin bâzılarında ve bilhassa yeni bir ordu teşkiline âit tasavvurunda meşhur «Hâce-i-Sultânî» Amasyalı Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın te'sir ve teşviklerinden bahsedilir: Genc-Osman'ın bu iki müşâviri için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1621 = 1030 vukuâtının da «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman'a karşı bu gün başlıyan Yeniçeri ve Sipâhî ısyânının umumî sebebleri şöyle sıralanıı :

1 — Sultan Osman'ın Lehistan seferinde «in'âm bahânesiyle» yoklamalar yapıp Yeniçerileri gücendirmiş olması : Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız;

2 — Hotin'de Karakaş Paşa'nın şehîd olduğu gün Yeniçerilerle Sipâhîleri gayretsizliklerinden dolayı şiddetli sözlerle tekdir etmiş olması: Bu vak'a için ayni sene vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — Sultan Osman'ın daha Lehistan seferine çıkmadan evvel 1029 = 1620 tarihinde ve seferden avdet ettiği günlerde «tebdil» gezerek meyhânelerle bozahânelerde bulduğu Yeniçerileri içki yasağına riâyet etmediklerinden dolayı Bostancılar vâsıtasıyla «deryâya atdurup» sarhoşluk eden «şehirlüler»i de taş gemilerinde küreğe koydurması;

4 — Lehistan seferinde düşmandan «baş ve dil» getiren askerlere çok az bahşiş verdirip «tenfîre bâis sözler» söylemesi. Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız;

5 — Askerin harbde gösterdiği gayretsizlikle gevşeklikten dolayı «Nefret-i'râzı müş'ir ba'zı vaz'-u-harekât ızhâr» etmiş olması : Aynı sene vukuâtının «24 ve 27 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

6 — Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını imhâ edip Türklerle Türkmenlerden yeni bir ordu kuracağına âit tasavvurunun asker arasında şâyi' olması;

7 — Bu fikrini tatbik için «Eski-Yusuf» isminde bir saray Baltacısını zahire almak bahânesiyle Haleb'e gönderdikten başka Kapu-kulları kırılıp onların yerine Türk ve Türkmen askerleri toplanması hakkında eyâlet valilerine emirler verilmiş olması;

8 — Sırf işte bu maksatla Anadolu'ya geçmek için Hacce gideceğini ilân edip yol hazırlıklarına başlaması ve hattâ «sefer levâzımının ekseri âmâde olup bir mıkdârı Üsküdar'a geçirilmiş» olması;

Bunlardan başka muhtelif Garp menbâlarında tesadüf edilen bâzı mühim sebeblerin başlıcaları şöyle sıralanabilir :

1 — Sultan Osman ilkönce Lübnan'ın âsi Dürzü beyi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in tenkilini bahâne ederek Anadolu'ya geçmek istemişse de, başta Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi olmak üzere vüzerâ ve ulemâ muhâlefet gösterip bir ısyan tenkili için bir pâdişahın bizzat hareketine lüzum olmadığından ve bu meselenin bir serdâr vâsıtasıyla tesviye edilebileceğinden bahsetmeleri üzerine, Genc-Osman Hacc'e gideceğini ilân etmiştir : Dürzü ısyânı için yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız;

2 — Dilâver Paşa ile Es'ad Efendi'nin muhâlefetlerine mukabil, Hoca-Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa dâimî müşevvık vaziyetindedir;

3 — Sultan Osman Hicaz seferine karşı gösterilen muhâlefeti dinlemiyerek yüz kadırga hazırlanması için 10 bin altın verdikten başka Tunus ve Cezâyir beylerbeylerinin de eyâlet filolarıyla donanmaya iltihak etmelerini emretmiş ve tabiî bu da Kapu-kullarına karşı bir tedbir olarak tefsir edilmiştir;

4 — Genç pâdişah Lehistan seferinden avdetinde ecdâdının Yavuz devrindenberi devam eden ecnebi câriye istifrâşı an'anesini bozarak saray câriyelerini evlendirip çırak çıkarmıya kalkıştıktan başka, ilkönce Dâmâd-Pertev Paşa karısı olan sultanın güzelliğiyle meşhur kızını ve ondan bir ay sonra Rebî'ül-âhir = Şubat/Mart içinde de Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'nin «Ukayle» ismindeki güzel kızını nikâhla almıştır : Madame de Gomez, Sultan Osman'ın

şehzâdeliğindenberi seviştiği Ukayle'yi «İmparatoriçe» ilân etmiş olduğundan bahsetmektedir; Hammer'e göre Es'ad Efendi pâdişaha kız vermekte uzun bir tereddüd geçirmiş ve nihayet Genc-Osman'ın Hacce gitmek bahânesiyle Anadolu'ya geçmesine mâni' olmak ümidiyle muvafâkat edip 600 bin altın «mihr» ile nikâh kıyılmasına râzı olmuştur.

Sultan Osman'ın şu gazeli her halde Es'ad Efendi'nin işte bu tereddüdü devrinde yazılmış olmalıdır :

Sevmezüz kimseyi artuk vardurur insâfumuz
Ol güzelden gayriye meyl eylesün mü cânumuz
Dilberâ sen gîbi bir sâhib-cemâli görmedüm
Tâ ezelden kesmet itmişdür bize Kassâmumuz
Sen salın vervî gibi ey kaşları yâyum benüm
Aşkunû vird îdinüp mahzunluğumdur kârumuz
(Fârisî» yeğ şi'r söyler Müfti Es'ad dâimüz
Söylesün bûna nazîre çok görür ihsânumuz

Yerli ve yabancı menbâlarda görülen bu türlü türlü ısyan sebeblerine şunlar da ilâve edilebilir :

1 — Sultan Osman'ın para ve servet hırsı bilhassa Vezîr-i-a'zamlardan rüşvet kabul edecek dereceleri bile bulduğu için, askerden başka halk arasında da itibarı sarsılmıştır : Yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «28 Şubat», 1619 = 1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» ve 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart» fıkralarıyla aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının ikincisine bakınız;

2 — Gene ayni za'fından dolayı hazarda askerin âidâtını verdirmemek ve seferde asırlardanberi verilmesi âdet olan bahşişleri kısmak gibi cimrilikleri ordunun kendisinden soğumasında en mühim âmil sayılabilir : Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan», «12 Temmuz», «24 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

3 — Son dereceyi bulan gurûru vüzerâsını bile kendisinden soğutmuştur : Ayni sene vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız;

4 — Lehistan seferinde ok tâlimleri yaparken kendi maiyyet efrâdından bâzılarını hedef ittihâz edip keyf için adam öldürmesi ve yüz kadar Yeniçeriyi de harbde gayretsizlik ettiklerinden dolayı idâm ettirmesi askerin büsbütün yüz çevirmesine sebeb olmuştur : Gene ayni sene vukuâtının «29 Nisan», «29 Temmuz» ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız; Hotin ordugâhında hastahâne çadırlarını bizzat ziyaret edip Madame de Gomez'in izâhına nazaran yaralılara karşı çok yakından gösterdiği dâimî alâka ve şefkat işte bundan dolayı hâfızalarda hiç bir iz bırakmadan silinip gitmiştir;

5 — «Seyfiyye» denilen asker sınıfı gibi «İlmiyye» sınıfını da gücendirmekten çekinmiyen Genc-Osman ulemânın arpalıklarını kesmiş, Meşîhat makamında fetvâ yazmaktan başka hiç bir selâhiyyet bırakmamış ve bilhassa halk i'tikadlarını da istihfâf ederek efkâr-ı-umumiyyeyi kendi aleyhine çevirmiştir : Yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1621 = 1030 vukuâtının «21 Mayıs» fıkralarına bakınız;

6 — Osmanlı hânedânında Fâtih'den itibaren kanunî bir mâhiyet alan kardeş öldürme an'anesine Birinci Ahmed'in cülûsundan itibaren nihayet verilmiş olduğu halde, Genc-Osman'ın Lehistan seferine hareketinden evvel kardeşlerinin en yetişkini olan şehzâde Mehmed'i «bî-günâh olarak» idâm ettirmiş olması da halk arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır : Yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» ve 1621 = 1030 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

7 — Lehistan seferi esnâsında Istanbul muhâfızlığıyla Kaymakamlığına tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «8 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Pîr-Mehmet Paşa'dan sonra Muhâfız ve Kaymakam olan Nişancı-Ahmed Paşa pâyıtahtta kalan «Korucu ve Oturak» zümrelerine mensub askerlerin ulûfelerini geciktirdiğinden dolayı bunlar Ahmed Paşa'nın konağını taşlıyarak is-

tihkaklarını zorla tahsil ettikleri için, Sultan Osman seferden avdetinde Kaymakam Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın şikâyetleri üzerine gazaba gelerek :

— Korucu ve Oturak cümlesi def'olsun!

diye çok şiddetli bir emir vermiş, nihayet araya giren şefâatçilerin ricâlarıyla bu irâdesini biraz tahfif ederek bunlardan ancak iki bin kadarının «tezkiresin aldurup dirliğin kesdirmiş»dir : Bununla beraber, digerlerinin ulûfeleri de tedricen azaltılmış olduğundan bahsedilir; askerin pâdişaha karşı cephe almasında bu muâmele en mühim sebeblerden biridir : Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız.

İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla ordu Lehistan seferinden karşılıklı bir emniyetsizlik ve hattâ mütekabil bir kin ve garazla meşbû' olarak pâyıtahta avdet etmişlerdir: Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Madame de Gomez'e göre Sultan Osman Lehistan seferindeki sukut-ı-hayâline rağmen Avrupa'ya karşı ilk plânını andıran ikinci bir plân daha tasarlamıştır : Hotin seferinde tâkib etmek istediği ilk plân için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan» fıkrasına bakınız. Genç pâdişahın bu yeni projesine göre Sicilya'yı fethedip Pulya = Pouille ve Kalabriya = Calabre üzerlerinden Napoli krallığını istilâ ederek üç yüz bin kişilik bir orduyla eski Türklerin «Kızıl-elma/Rim-Papa Kızıl-elması» dedikleri Roma'yı almak suretiyle bütün İtalya'ya hâkim olmak ve bu hususta Avrupa devletlerinin o sırada birbiriyle uğraşıp durmalarından istifade ederek Zsitvatorok sulhiyle nihayet bulan eski Türk üstünlüğünü yeniden kurmak istediğinden bahsedilir : O uğursuz sulh için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Tabiî bu büyük fikri tahakkuk ettirebilmek için her şeyden evvel Sultan Osman'ın ilk plânını akamete uğratan Yeniçeri ocağını imhâ edip millî bir ordu kurması lâzımdır; Osman-zâde Tâib bu noktayı şöyle anlatır :

«Pâyıtaht-ı saltanata ba'd-el-vusûl tertîb-i cezâ esbâbını tedârük vâdisinde icâle-i kümeyt-i efkâr iderek bî-îcâb-ı hilâf-ı resm-i Osmânî ziyâret-i Beyt-Ullâh-il-Harâm nâmı ile sefer-i Hicaz'a tasmîm-i azîmet itmeğin tavâif-i askeri mülâhaza-i avâkıb-ı umûr ile gark-âb-ı girdâb-ı ıztırâb iken tevârîhde tafsîl olunduğu üzre mukaddimât-ı güft-ü-şinîd fetret-i meşhûre hudûsunu müntic olmağın...»

Fakat Genc-Osman'ın ıslâhât fikirleri yalnız orduya münhasır değildir : Yukarda gördüğümüz gibi kendi sarayından ve hattâ kıyâfetinden başlıyarak Seyfiyye, İlmiyye ve Mülkiyye zümrelerini baştanbaşa ıslâh etmek, pâyıtahtı Anadolu'ya nakletmek ve devletin artık eskimiye başlıyan kanunlarını yeniden tanzim etmek istediği için cem'iyyetin muhtelif sınıflarını hep birden aleyhine çeviren bu dâhi gencin en büyük bedbahtlığı, gayelerinin büyüklüğüne mukabil yaşının küçüklüğüyle tecribesizliğinde gösterilebilir.

O devrin iri kavuklu ağır kıyafetini terkederek Naîmâ'nın tâbiriyle «Hafîf libâslar geyüp hafîf rahtlar uran» ve tebaasına «Levendâne vaz' üzre» görünerek halkın an'aneleriyle telâkkilerini altüst eden Genc-Osman'ın Lehistan seferinden İstanbul'a avdet ettikten 3 ay, 25 gün sonra «Ziyâret-i Kâ'be nâmiyle» birdenbire Hacce gideceğini pervâsızca ilân edip otağının bu gün Üsküdar'a geçirilmesini emretmesi ancak işte böyle izah edilebilecek bir tedbirsizliktir: Çünkü ilânından evvle şâyi' olup bir takım dedikodulara sebeb olan bu haccin içyüzü büsbütün başkadır; Sultan Osman'ın maksadı Yeniçeri ocağını aldatarak «Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmek» ve İkinci Mahmud'un XIX uncu asırda yapabildiği «Vak'a-i-Hayriyye»yi XVII nci asırda başarıp Devşirme ocağının yerine Türklerle Türkmenlerden millî bir ordu kurmaktır; «Nev'î» mahlaslı «Hüseyn-ibni-Sefer» bu noktayı şöyle anlatır :

«Saâdetlü Pâdişâh Yeniçeri ve Sipâh tâifesin kırıp Etrâkden segban ve Türkmândan cündî yazmak havâsına düşüp Anadolu semtine geçmeğe hâzır ve âmâde idi». Müellifin iki yerde tekrar ettiği bu ifâdeden anlaşıldığına göre Türk köylülerinden piyâde ve göçebe Türkmenlerden suvâri sınıfları teşkil edilmesine karar verilmiş ve bir taraftan da :

«Nice beğlerbeğilere emr vârid olmuş idi kim Kapu-kulun kırup segban yazalar deyü her cânibe âdemler gitmişdür.»

Genc-Osman bir taraftan orduyu türkleştirmiye kalkışırken, bir taraftan da pâyitahtı kozmopolit bir muhitten millî bir muhite götürmek için ecdâdının Anadolu'daki eski merkezini Istanbul'a tercih ederek «Taht-u-rahtın mahrûsa-i Bursa'ya nakleylemek havâsına düşmüş» ve hattâ Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya göre kendisinin ne maksatla Anadolu'ya geçmek istediğini anlayan Yeniçeriler ısyân edip saraya hücum ettikleri zaman bile fikrinden dönmiyerek :

— Üsküdar'a geçelüm, varup tahtgâh-ı kadîm Bursa'da oturalum!

diye kayık hazırlanmasını emretmişse de, saray kayıkçılarının hepsi kaçmış olduğu için karşı yakaya geçememiştir. Fakat buna mukabil «Târîh-i Sultan Osman»da ikinci bir rivayet olarak «Şâm-ı-Şerîf'de taht-ı Sultânî kurmak» fikrinden bahsedildiği gibi, Peçevî tarihinde de bil'akis:

«Mısr-ı-Kaahire'yi dâr-ül-mülk-i saltanat itmek maksûd idinmişlerdür» diye üçüncü bir rivayete tesadüf edilmekte ve Madame de Gomez de bunu te'yid ederek Mısır valisine yazılan ve bu gün hareket edecek bir gemide âsilerin eline geçen bir «Hatt-ı-Hümâyûn»dan bahsetmektedir : Genc-Osman Anadolu'dan başka Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden ve tabiî Kölemen bakıyyelerinden de asker toplamıya karar vermiş olduğu için, bu ikinci ve üçüncü rivayetler doğru olduğu takdirde, ilkönce Şam yahut Kahire düşünüldüğü halde oraların uzaklığından dolayı sonradan Bursa'nın tercih edilmiş olmak ihtimali vardır.

Osmanlı devleti umumiyetle zannedildiği kadar teokratik bir devlet değildir : Bilhassa azamet devrinde din ve dünya işleri çok vâzıh sınırlarla birbirinden ayrılmış ve hattâ Kanunî ve İkinci Selim devirlerinin meşhur Şeyh-ül-İslâmı Ebussuûd Efendi dünya işlerine âit Osmanlı kanunlarının dine mugayir olmadığı hakkındakî ictihâdı ve her ikisini te'lif eden mesâîsiyle şöhret bulmuş ve muhtelif asırlarda bir çok Osmanlı âlimleri tarafından din işlerini temsil eden «Şerîat» sâhasiyle dünya işlerini temsil eden «saltanat» sâhası arasındaki hududu tâyin ve tesbit eden «Siyâset-nâme»ler yazılmıştır. Bir takım saray adamlarını siyaseten idâma mahkûm eden Yavuz'la Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi arasındaki meşhur münâkaşa «Şerîat»le «Saltanat»ın, yâni din ile dünyanın işte bu salâhiyet hududu üzerindeki telâkki farkından mütevellittir. Fakat zaman geçtikçe vaziyet değişmiş, İlmiyye sınıfı tereddi ettikçe eski salâhiyet hududunu tecâvuz eden harîs bir zümre hâlinî almıya ve hattâ Yeniçeri ocağıyla elbirliği etmiye başlamıştır. Genc-Osman'ın bu zümreye vurduğu ilk darbe, sonradan kızını aldığı için kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin salâhiyetlerini hiçe indirmektir. Gittikçe zenginleşen İlmiyye sınıfı âdetâ Orta-çağ kilisesinin malî kudretini andıracak bir hâle yaklaşmış olduğu için, Sultan Osman'ın bu sınıfa indirdiği diger bir darbe de onun bu iktisâdî kudretini sarsacak mâhiyettedir; hattâ «Netâic-ül-vukuât» müellifinin dediği gibi genç pâdişah :

«Tarîk-ı İlmiyye ricalinin arpalıklarını ref'eylediğine mebni her tarafdan mazhar-ı düşmân-u-nefret»

bile olmuş ve Madame de Gomez'in dediği gibi dinsizlikle de ithâm edilmiye başlamıştır! Bâzı istisnâlar bir tarafa bırakılmak şartiyle, İlmiye sınıfının Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle elbirliği etmesinde en mühim âmil işte bu vaziyettir. Mesele bu kadarla da kalmış değildir : Isyan patladıktan sonra âsilerin metâlibini arz için huzûra giren Ulemâ hey'etine İlmiyye sınıfını da Yeniçeri ocağı gibi imhâ edeceğinden bahseden genç pâdişah, Peçevî'nin kaydine göre bu fikrini de şöyle ifade etmiştir :

— Bu eşkıyâyı ızlâl itmek ve fitneyi ayağa kaldurmak sizün başunuz altındadur : Anlara ideceğümü size iderüm!

Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya göre de Sultan Osman'ın bu sözü şöyledir :

— Bu fitne erbâbını siz tahrîk etmişe benzersüz gibi: Evvel sizi kırarum, ba'dehu anları! Ol tâifenün tedârükü görülmüşdür!

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Şerîatin hükmü demek olduğu için Osmanlı tarihinde kudsî ve ilâhî bir vesika sayılan «Fetvâ»yı yırtıp atarak dinin siyasete âlet olmasını reddeden yegâne pâdişah da, şahsen dindâr olmakla beraber dinle dünya arasına bir sınır çekmek istiyen Genç-Osman'dır.

Sultan Osman'ın aşağıki fıkralarda göreceğimiz hal'iyle şehâdeti işte bu tehlikeli fikirlerle zamana ve tarihe meydan okumasındandır.

«Otâğ-ı-Hümâyûn»un Istanbul'dan Üsküdar'a nakli bu gün emredilmiş olmakla beraber, biraz evvel de söylediğimiz gibi pâdişahın hacce gideceği günlerdenberi ağızdan ağıza dolaşmaktadır: Vezir-i-a'zam, Defterdar ve Nişancı ile 40 müteferrika ve 30 Dîvan-kâtibi Maiyyet-i-Hümâyûnda harekete me'mur olmuş, ordudan yalnız 500 Yeniçeri ile 1000 Sipâhî seçilip mütebâkîsinin Istanbul muhâfazasında kalması ve Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın da donanmayla Akdeniz'e açılması emredilmiştir! Tabiî maksat, bu seyâhat esnâsında «Etrâkden segban ve Türkmândan cündî yazmak» suretiyle avdette Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktır! Hacc meselesi acemice tertib edilmiş bir bahâneden ibarettir. Bununla beraber, Hoca-Ömer Efendi'nin Mekke kadılığına tâyin edilen kardeşi Karabaş Efendi'nin işe başlamasına mâni' olan Mekke şerîfini tenkil için Hoca Efendi'nin pâdişahı teşvik etmiş olduğu ve bu seyâhatin işte ondan dolayı Hicaz'a kadar uzayacağı hakkında da bir rivayet vardır.

Sultan Osman'ın meşhur rüyâsı işte bu gibi şâyiaların halk arasına yayıldığı günlerden birine müsâdif gösterilir; bu tarihî rüyânın Osmanlı ve ecnebi menbâlarında iki muhtelif şekli vardır: Osmanlı rivayetine nazaran Genc-Osman bir gece sırtında zırhıyla tahtında oturup Kur'an okurken Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerini görmüş, Efendimiz gelip elinden Kur'ânı ve arkasından zırhını aldıktan sonra yüzüne bir şamar vurarak kendisini tahtından yıkmış, zavallı Sultan Osman yıkıldığı yerden kalkınmaya çalışarak Fahr-i-Kâinât'ın «mubârek kademine yüz sürmek» istemişse de muvaffak olamadan uyanmıştır! Madame de Gomez'in kaydettiği bir ecnebi rivayetine göre de Genc-Osman rüyâsında Hacce giderken bindiği büyük bir devenin güzel bir yolda birdenbire altından çekilip gökyüzüne uçtuğunu ve kendi elinde yularından başka bir şey kalmadığını görmüştür! Sultan Osmân'ın bu fecî rüyâdan çok telâş edip Hoca-Ömer Efendi'ye söylediğinden ve onun bir an evvel Hacce gitmek lüzumu hakkındaki tâbiriyle kanâat etmiyerek o zaman hayatta bulunan «Üsküdârî» lâkabiyle meşhur büyük velî «Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi»yi ziyâret edip veyahut adam gönderip ondan da şu cevabı almış olduğundan bahsedilir:

— Kelâm-ı-Kadîm hükm-i Şer'i-Şerîfdür ve cebe âlem-i vücûddur! Pâdişah-i İslâma lâzımdur ki tevbe inâbeti kendülere hemdem idineler!

Bu korkunç tâbirden çok müteessir olup daha fazla telâşa düşen Genc-Osman 1 Receb = 12 Mayıs Perşenbe günü Istanbul türbelerini ziyârete çıkmış ve Eyüp'de kurbanlık koyun bulunmuşsa da sığır bulunmadığı için Bostancıların şehir kapularıyla Karagümrük'de tesadüf ettikleri araba öküzlerini sürüp boğazlamaları mal sâhiplerinin feryâdına ve nihayet ancak «rub-i bahâsı kadar akça» dağıtılması «bed-duâ ve inkisâr» etmelerine sebeb olarak et alan fukarânın gönlü yapılırken malları yok bahasına alınan fukaranın kalbi kırılmış ve netice itibariyle zavallı pâdişahın sadakası bile sızıltıya sebeb olmuştur!

Gene işte bu sırada Sultan Osman'ın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi:

— Pâdişahlara Hacc lâzım değüldür: Yerinde oturup adl eylemek evlâdur! Câiz ki bir fitne zuhûr eyliye!

diye bir fetvâ gönderdiği, Üsküdârî-Mahmud Hüdâî Efendi de bir çok nasihat etmişse de Genc-Osman'ı kararından döndürmek kabil olamamıştır. Yeniçeriler işte bundan dolayı mevcudiyetlerini tehlikede görüp kazan kaldırarak bu gün «Ale-s-sabâh» Süleymâniye'den hareketle o zaman henüz «At-meydanı» denilen Sultanahmet meydanına doğru gittikçe kabaran bir sel gibi ilerlemiye başlamışlardır: Bu müdhiş manzara karşısında ne olduğunu bilmiyen ahâli ve esnaf telâşa düşmüş, çarşılarla sûr kapıları derhal kapanmış, umumî hayat

durmuş ve hattâ sırf işte bu yüzden «Otâğ-ı-Hümâyûn» Üsküdar'a nakledilememiştir.

İkinci Osman'ın şehâdetiyle neticelendiği için bazı menbâlarda «Vak'a-i hâile-i Osmaniyye» denilen kanlı fâcianın bu ilk günü pek az kan akmış olması, âsilerin Sultanahmet'de silâhsız bir ictimâ akdedip isteklerinin pâdişâha arziyle irâdelerinin istihsâline karar vermekle iktifâ etmiş olmalarındandır; onun için bu gün âsilerce Sultan Osman'ın hal'i henüz tasarlanmış bile değildir.

Sultanahmet ictimâında verilen kararı Kâtib-Çelebi ile Naîmâ şöyle anlatırlar : «Pâdişâhun bu tarîk ile Hicâz'a gitmesi mücerred bizden i'râz-u-nefrete mebnî olup bir gayri mûcib-ü-bâisi yokdur. Nizâm-ı âlem içün pâdişâhlar Hacci terk idegelmişlerdür : Düşmen zuhûru ve a'dânun şerr-ü-şûru ihtimâli var iken memâlik-i mahrûsayı koyup gitmek hatâdur; bu kârdan ferâgat olunmak gerekdür!».

Yukarda bahsi geçen «Târîh-i Sultan Osman»a göre de pâdişaha şöyle bir haber gönderilmiştir :

— Hacc-i-Şerîf'e gitmek istemüşsün, gitmiyesüz! Ve dahî eski kulları cümleten kırup yerlerine Haleb'den ve Şam'dan cedîden kullar yazup Şam-ı-Şerîf'de taht-ı-sultânî kurmak istemişsüz : Biz ana râzî değülüz!

Gene ayni menbaa göre içerden çıkan cevap da şöyledir :

— Bildüklerinden kalmasunlar : Ben Hacc-i-Şerîf'e gitmekden fâriğ olmazın!

«Nev'î» mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer de bu günkü müzâkerenin neticesini:

«Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmeği ilkaa eyliyenleri katl itdürüp pâdişâhı gitmekden ferâgat itdürmek»

şeklinde anlatılır. İşte bunun üzerine Yeniçeri ihtiyarları Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'ye gönderilip şöyle bir fetvâ alınmıştır :

« Suâl — Pâdişâh-ı cihanbânı azdurup Bey-ül-mâl-i müslimîni telef itdürüp buna fitne ve fetârete sebeb olan kişilere şer'an ne lâzım gelür?

El-cevâb — Katl lâzım gelür?»

Bu fetvâyı bir ulemâ hey'eti saraya götürüp pâdişaha takdim etmişse de, Sultan Osman kendisinden evvel ve sonra Osmanlı tarihinde misli görülmemiş ve görülmiyecek bir cür'etle Şerîat'in hükmü demek olan bu dinî vesikayı yırtıp parçalıyarak ulemânın suratlarına yahut ayaklarına doğru fırlatıp atmıştır! İhtiyatlı bir lisan kullanan «Nev'î = Hüseyn-ibni-Sefer» Genc-Osman'ın bu müdhiş hareketini şöyle anlatır :

«Sultan Osman ol fetvâyı gördükde el-uhdetü-ale-r-râvî fetvây-ı şerîfi pâreledi deyü rivâyet iderler».

Solakzâde'nin ifâdesi de bunu te'yid etmektedir.

Genc-Osman'ın bilhassa ısyan başladıktan sonra gösterdiği bu fevkalâde cür'et, Osmanlı menbâlarından başka Lehistan'daki Karayim müellifi «Béghi»nin ibrânî kasîdesiyle Mademe de Gomez'in eserinde bile haşyetle bahsedilen korkunç bir hareket sayılır : Her halde pek-gözlü pâdişahın bu müdhiş cür'eti en uzak Hıristiyan memleketlerine kadar aksederek her yerde hayretle karşılanmıştır.

Bu sırada Beşiktaş'dan Yedikule'ye gitmekte olan donanma efrâdı vaziyeti anlayınca şehre yanaşıp sûr kapuları kapalı olduğu için «burc-u-bârû»dan aşmak suretiyle içeri girerek âsilere iltihak etmişlerdir : İşte bundan da anlaşılacağı gibi, tecribesiz bir genç olan Sultan Osman Yeniçerilere karşı hiç bir tedbir ittihâz etmemiş ve Sipâhilerle Bahriyelileri onlara karşı kendisine bağlamak gibi en ibtidaî ihtiyata bile riâyet lüzumunu hatırından geçirmemiştir! O yalnız makamının mânevî kuvvetine güvenmektedir! Tabiî bu hususta müşâvirleriyle vezirlerinin ve bilhassa Vezir-i-a'zamın mes'ûliyyeti çok büyüktür.

Bir aralık Yeniçeri-ağasıyla bâzı Bölük-ağaları nasihat için At-meydanına gönderilmişlerse de, taşlanarak kaçırılmışlardır.

Yukarda bahsettiğimiz kararı veren âsiler Hoca-Ömer Efendi vâsıtasıyla pâ-

dişaha kat'î bir mürâcaatte daha bulunmak üzere Hoca Efendi'nin konağına gitmişlerse de, Efendi bir komşu kapısından siviştiği için konağın cümle kapısı kırılıp içerisi baştanbaşa yağma edilmiş ve oradan da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın konağına gidilmişse de Paşa'nın adamları silâhsız âsileri ok yaylımına tuttukları için bir kaç kişi yaralanıp bir iki kişi de ölmüştür. İşte bunun üzerine iş alevlenmiş, Sipâhiler-çarşısı yağma edilip silâh tedârikine karar verilmiş, fakat asker çarşıya doğru giderken esnaf karşı gelip yalvardıkları ve ortalık da kararmıya başladığı için ertesi gün silâhlı gelmeye karar veren âsiler nihayet dağılmışlardır.

Bu taşkınlıklar Sultan Osman'a aksedince ulemâdan bâzıları saraya dâvet edilip ısyânın sebebleri sorulmuş ve :

— Kul tâifesi pâdişâhun Anadolu semtine geçtüğüne râzî değüllerdür ve bir kaç kişilerün mansıbda olduğun istemezler; Hâce Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağasınun nefy olduğun isterler!

cevâbı üzerine artık işin vehâmetini ve bilhassa kendi kuvvetsizliğini anlamıya başlıyan Genc-Osman :

— Varun söyleyin, Kâ'be'ye gitmekten ferâgat eyledüm; emmâ anları mansıblarından bile ref'itmem!

diye hocasıyla Kızlar-ağasının vaziyetlerini kurtarmak istemişse de, âsiler bununla kanâat etmeyip kat'î kararlarını ertesi güne bırakmışlardır).

18/19 Mayıs = 7/8 Receb, Çarşanba/Perşenbe gecesi : «Hâile-i Osmâniyye» nin ilk akşamı : Asılsız şâyialar yüzünden âsilerle saray Bostancılarının karşılıklı heyecanları üzerine vaziyetin büsbütün gerginleşmesi.

(Yeniçeri-odalarında pâdişahın bütün Bostancıları saraya toplayıp cephâneden aldırdığı silâhlarla müdâfaa tertibâtı ittihâz ederek sarayı on topla tahkim ettiğinden ve Bostancılar arasında da Yeniçerilerin donanma gemilerinden aldıkları topları saraya karşı ta'biye edip bahçe tarafından harekete geçmeleri muhtemel bulunduğundan bahsedildiği için, her iki tarafın da heyecân içinde sabahladığı rivayet edilir! Sultan Osman'ın en büyük hatâsı, işte bu en basit tedbiri bile ittihâz etmekte her nedense kusur etmiş olmasıdır. — Bu şâyialar, iki tarafı birbirinden büsbütün kuşkulandırıp vaziyetin daha fazla gerginleşmesine sebeb olmuştur).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşenbe : «Hâile-i Osmâniyye» nin ikinci gününe tesadüf eden ilk vak'a: Âsilerin saray baskını ve Birinci Mustafa'nın mahbus olduğu odadan dışarı çıkarılması.

(Bu gün erkenden silâhlanarak kışlalarından çıkan Yeniçerilerle Sipahîlerin bir gün evvelkilere nisbetle beş misli kadar kalabalık olduğu rivayet edilir : Bunlar ilkönce Fâtih câmiine gidip «Kibâr-ı ulemâyı» oraya dâvet etmişlerse de, İlmiyye ricâlinin Sultanahmet câmiine gelecekleri bildirildiği için Fâtih'de yapılan bir duâdan sonra tekbir getirerek Sultanahmed'e doğru ilerlemiye başlamışlardır. Biraz sonra başta pâdişahın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi ile Rumeli Kadı-asker/Kazaskerliğinden mâzul olan meşhur şâir Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi olmak üzere İlmiyye mesleğinin en mühim şahsiyyetleri atlarla Sultanahmet câmiine gelip içeri girmişler ve dışarda kaynaşan âsi askerlerin gönderdikleri ihtiyarlarla müzâkereye girişmişlerdir : Âsilerin pâdişaha hitâben bir «Arzıhâl» şeklinde yazılan başlıca arzuları altı kişinin idâmı-

dır ve onlar da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa, Hoca-Ömer Efendi, Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa, eski Istanbul Muhâfız ve Kaymakamı Nişancı-Ahmed Paşa, Baş-Defterdar Bâkî Paşa ve Segbanbaşı Nasuh Ağa gibi o devrin en mühim şahsiyyetleridir: Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları için yukarıda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Bu müdhiş listenin başına Dilâver Paşa'nın geçmesi bundan bir gün evvel konağına giden âsilerin yukarıki fıkrada gördüğümüz ok yaylımıyla karşılanmasından, Hoca ile Süleyman Ağa'nın müşterek günahları Sultan Osman'ın Anadolu'ya geçip yeni bir ordu teşkili hakkındaki kararında başlıca müşevvik sayılmalarından, Defterdar Paşa'nın kabahatı askere dâimâ «züyûf akça» dağıtmak i'tiyâdından ve nihayet eski Kaymakam Ahmed Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın suçları da Lehistan seferi esnâsında Istanbul'da kalan Korucu ve Oturak zümrelerinin bir ulûfe meselesinden dolayı yaptıklarını gene yukarıki fıkrada gördüğümüz taşkınlıktan dolayı pâdişaha şikâyette bulunarak iki bin kadarının cezâlandırılmasına sebeb olmalarındandır.

Âsilerin arzıhalını götüren ulemâ hey'etine Genc-Osman'ın :

— Katli taleb olunan âdemleri virmem!

dediğinden bahsedilir. Her halde bu cevap, yiğit pâdişahın sonuna kadar metânetini muhâfaza ederek seciyyesinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir; fakat bu mânevî kuvvetine mukabil, maddî kuvvetten tamamiyle mahrumdur! Vaziyeti çok iyi takdir eden ulemâ :

— Pâdişâhum, istedüklerin vir! Yohsa hâl harâb olur: Cem'iyyet, azîm cem'iyyet!

diye işin azametini anlatmıya çalışarak:

— Ehven'i şerreyn ihtiyârı lâzımdur!

demişlerse de dinletememişlerdir. Sultan Osman bütün bu mülâhazalara karşı :

— Mukayyed olman, anlar başsuz askerdür: tîz dağılur!

demekle iktifâ etmiş ve nihayet vaziyetleri biraz şüpheli olan ulemânın ısrârına kızarak :

— Evvel sizi kırarum, ba'dehu anları: Ol tâifenün tedârükü görülmüşdür!

gibi tehditler bile savurmuştur! Halbuki zavallı Genc-Osman «Ol tâifenün tedârükü görülmüş» olduğundan bahsedebilmek için ittihâzı lâzımgelen tedbirlerin hiç birini düşünmüş değildir! Her halde ona bu büyük sözleri söyleten başlıca âmil, gurûrundan ibaret olmalıdır : Bununla beraber, kendisinin Anadolu'ya geçip yeni bir ordu kurmasına muhâlif olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa tarafından oyalanıp aldatılmış olmak ihtimâli de yok değildir. Pâdişahın tehditleri karşısında ulemâ artık sükût edince, o sırada ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa :

— Pâdişâhum, bu kulunu dahî isterlerse virinüz : Heman sen sağ ol!

demişse de Sultan Osman onu da dinlememiş ve nihayet huzurundan çıkan ulemâyı âsilerle müttefik bildiği için :

— Saraydan taşra gitmesünler!

diye içerde mevkuf tutmuştur. Bilhassa bu tedbirin ne kadar yanlış olduğu biraz sonra meydana çıkmış, elçilikle gönderdikleri ulemânın gecikmesi âsilerde saraya taarruz fikrini uyandırmış, fakat:

— Sarayda mükemmel silâhlu nice bin müretteb asker vardur!

şeklindeki korkunç şâyia karşısında bir müddet büyük bir tereddüd hâsıl olmuştur! Maatteessüf bu mâkul şâyianın aslı yoktur : Nihayet âsiler işin hakikatini anlamak için Ayasofya minârelerine gözcüler çıkarıp Topkapu sarayında askerden eser olmadığını ve içeri gönderilen ulemâdan da eser görülmediğini anlayınca tekbir getirerek müdhiş bir sel hâlinde Sultanahmed'den harekete başlamışlar, sarayın dış kapısına geldikleri zaman kapıyı açık bulup içeri dal-

mışlar, kapılarla bedenlere yüzlerle muhâfız koymuşlar ve işte bu suretle her tarafı tuttuktan sonra dış avluya dolmuşlardır.
Cephâneliğin önünde «dağlar gibi» odun yığınları bulunduğundan bahsedilir: Isyanda önayak olan Yeniçerilerle Sipâhîler müsellâh oldukları halde, bu gün kendilerine iltihak eden Cebeci, Topçu ve Acemi-oğlanı efrâdiyle başıbozuk «şehirlüler» silâhsız oldukları için odunları kapışarak onlar da o suretle silâhlanmışlardır! «Şehirlü» denilenler tabiî çapulculuk etmek istiyen ayak-takımıdır. Asker takımı işte bu ayak-takımına:

— Varun, aramuzda bulunman: Asker çıkarsa bize ayak bağı olursuz!

demişlerse de dinletememişler, hamiyyet taslamak istiyen çapulculardan:

— Asker-i İslâm kandaysa biz de andayuz: Asâkir-i-İslâmsuz bize dirlük harâmdur! Dirilürsek bile ve kırılursak bile oluruz!

gibi cevaplar aldıkları için daha fazla itirâz edememişlerdir.
Sarayın dış avlusunda bu haşerât mahşerinin «bir iki sâat mıkdârı mevc urup» durduğundan ve naaralarla tüfek seslerinin birbirine karıştığından bahsedilir. Bütün bu naaralar ulemânın götürdüğü arzıhalda istenilen kellelere âittir:

— Şer' ile Dâr-üs-Sâade ağasın isterüz! Şer' ile Hoca'yı isterüz! Şer' ile Dilâver Paşa'yı isterüz!

Fakat bu korkunç naaraları atanların yürekleri, tepeden tırnağa müsellâh Bostancıların birdenbire ortaya çıkıp şiddetli bir ateş açmaları ihtimâliyle titremektedir: Onun için bu kadar patırdıya rağmen içerden hiç bir ses çıkmayınca «hezâr havf ile» ikinci kapıya doğru yaklaşmışlar ve orada da hiç bir mukavemet görmedikleri için ikinci avluya dalmışlardır! Ayni naaralarla tüfek sesleri burada da üç saat kadar sürdüğü halde gene içerden hiçbir hayat eseri zuhur etmediğinden bahsedilir: Kapıları açık duran sarayda sanki tek bir canlı mahlûk yok gibidir! Yalnız âsiler tarafından bir kaç saat evvel elçilikle gönderilen ulemâdan bâzılarının iç kapıda oturduklarından bahsedilmektedir; bunlardan Nakîb-ül-Eşrâf Gubârî Efendi Yeniçerilerle Sipâhîlere:

— Bizüm sözümüz geçmedi: Siz kendünüz girüp söylen!

gibi kışkırtıcı bir söz söylediği için âsiler nihayet üçüncü kapıdan da kolayca geçmişler ve bu kapıda süs gibi duran Ak-ağalar tabiî hemen kaçışmışlardır.
Solak-Ebubekir'in şu kaydine göre âsiler işte bu sırada pâdişahın kendilerine görünmesini ve şifâhen mâruzâtta bulunacaklarını söylemişlerse de, Sultan Osman tenezzül edip meydana çıkmamakla son bir hatâ daha işlemiş demektir:
«— Sultan Osman ayak-dîvânı eylesün: Şar'ile da'vâmuz vardur!
didüklerinde Pâdişâh dîvandan imtinâ' idüp taşra çıkmaduğu içün asker kendüsünden yüz çevirdiler».
İşte bundan dolayı biraz evvelki naaralarla tüfek sesleri burada da tekrar edilirken, o âna kadar hiç işidilmiyen tuhaf bir ses de yükselmiştir; «Nev'î=Hüseyn-ibni-Sefer» bu noktayı şöyle anlatır:
«Ol zamân idi ki asâkir-i İslâm arasında bir sadâ peydâ oldu; söyleyen kim idüğün kesretten bilmediler. Söyledüğü söz bu idi kim:

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyüp sözün üç kerre tekrâr idince hikmet-i Yezdânî ve kudret-i Subhânî birle cemî' askerün lisânına bu söz cârî olup cümlesi bir gezden na'ralar urup:

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyüp na'rayı tekrâr eylediler».
Diger Osmanlı menbâlarında da te'yid edilen bu rivayet çok mühimdir: Çünkü gerek asker mümessillerinin ulemâ ile yaptıkları Sultanahmet müzâkeresinde, gerek bu âna kadar yükselen naaralar içinde böyle bir şey işitilmemiştir. Mademe de Gomez, Genc-Osman'ın felâketine şehzâde Murad'la İbrahim'in öz ve kendisinin üvey anası olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın sebeb olduğunu ve bil-

hassa parayla elde ettiği adamların çok mühim roller oynadıklarını anlatır; zâten Birinci Ahmed öldüğü zaman verâset usulünün değiştirilmesine ve kanunen veliahd olan Sultan Osman dururken amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğine rağmen iclâsına da bu entrikacı kadının sebeb olduğu hakkında bir rivayet vardır: Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Tabiî Kösem-Sultan'ın maksadı, Genc-Osman gibi kuvvetli bir şahsiyyeti ortadan kaldırıp deli Mustafa'nın çok sürmesine imkân olmıyan ikinci saltanatiyle kendi oğullarına tahtın yolunu açmaktır.

Sultan Mustafa'yı istiyen sesler artık her tarafa aksettiği sırada «İç-oğlanlar odası»nın önüne gelen âsilerden bâzıları sâbık pâdişahın ne tarafda olduğunu sormuşlarsa da :

— Bilmezüz!
sözünden başka bir cevap alamamışlardır; fakat tam işte bu sırada «bir Hâss-odalu iç-oğlanı» Harem tarafına işâret ederek :

— Bu semtde olmak vardur!
dediği için âsiler o tarafdaki kurşunlu kubbeler üzerine çıkıp:
— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!
naaralarını orada da tekrara başlayınca :

— Sultan Mustafa bundadur!
diye bir «nerm âvâz» işidilmiş, hemen baltalar getirilerek kurşun kubbe yarılıp delinmiye başlamıştır : Bu sırada bir kaç zenci Harem-ağasının kubbe üstündeki âsilere ok atmalarına karşı âsilerin de tüfekle mukabele edip iki Harem-ağası öldürdüklerinden bahsedilir. Nihayet kubbenin üstünde bir delik açılmış ve vüzerâ dîvanhânesinin perde ipleri getirilerek Sultan Mustafa'nın odasına üç asker indirilmiştir : Bunlar eski pâdişahın bir minder üzerinde oturduğunu ve karşısında iki câriyenin divan durduğunu görünce, huzûrunda yer öpüp :

— Pâdişâhum, taşrada asker size muntazırdur!
demişlerse de, üç gündür aç ve susuz bulunduğundan bahsedilen Birinci Mustafa su istemekten başka bir cevap veremediği için, yukardan derhal su indirilmiş ve ondan sonra da hem kendisi, hem câriyeleri ayni delikten kubbe üstüne çıkarılmıştır! İşte bu sırada Sultan Mustafa'nın Eski-saray'da bulunan anasına müjdeciler gittiğinden bahsedilir. Lehistan seferine giderken kardeşi Sultan Mehmed'i lüzumsuz yere idâm ettirdiği halde deli amcasını her nedense sağ bırakan zavallı Genc-Osman için tabiî artık hiç bir ümit kalmamış demektir).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın âsiler tarafından parçalanması.

(Sarayın basıldığını görünce artık hiç bir mukavemet imkânı kalmadığını anlıyan Genc-Osman derhal Üsküdar'a bir kaç Bostancı gönderip Aziz Mahmud Hüdâî Efendi tekyesine iltica etmiş olan Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'yı getirtmiş ve Kızlar-ağası Süleyman Ağa ile beraber ikisini birden âsilere teslim ederek ısyânı teskin etmek istemiştir : Sultan Mustafa kubbe üzerinde açılan delikten yukarı çekildiği sırada, Sultan Osman'ın dâiresinden birdenbire bir kapı açılıp Paşa ile Ağa dışarı çıkarıldıktan sonra kapı hemen kapanmış, tabiî her ikisi de derhal parçalanıp cesedleri Sultanahmet-meydanına sürüklenmiş ve tam işte bu sırada Sultan Osman'ın huzûrundan bâzı ulemâ ile beraber çıkıp gelen Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi :

— Yoldaşlar, gelün Sultan Mustafa-Han dursun! Sultan Osman istedüğünüzü virdi : Dahî kimi istersenüz Pâdişâhdan alıvirelüm!
diye haykırmışsa da :

— Efendiler, Biz istedüğümüzü bulduk : Evvelce bizüm pâdişâhumuz Sultan Mustafa-Hân idi, yine pâdişâhumuzdur!

cevabiyle karşılanmıştır. Her halde Genc-Osman'ın Vezir-i-a'zamiyle Dâr-üs-Saâde ağasını teslim etmekte çok geciktiği ve hattâ boşuna teslim etmiş olduğu muhakkaktır.
Hırvat devşirmelerinden olan Dilâver Paşa'nın sadâreti 1621 = 1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma gününden bu günkü fecî âkıbetine kadar tam 8 ay, 2 gün sürmüştür : Sultan Osman'ın en büyük za'fı olan servet ibtilâsından istifâde edip «pîşkeş»ler takdim ve taahhüd etmek suretiyle Diyarbekir beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olan Dilâver Paşa ehliyetsizliğiyle meşhurdur; «Hâile-i Osmâniyye» nin en büyük sebeblerinden biri de onun tedbirsizliğiyle aczidir. — Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden üçüncü vak'a : İkinci Osman'ın hal'i.

(Âsiler Sultan Mustafa'yı kubbe üstüne çıkarınca arkasına giydirmek için ulemâdan bir «ferâce» istemişlerse de, hiç birinin vermediği rivayet edilir! İşte bunun üzerine zavallı Mustafa ferâcesiz olarak aşağı indirilip ihtiyâten Eskisaray'a götürülmek üzere Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin atına bindirilmiş, fakat «za'f-ı bedenden atda durmağa iktidarları olmamağın» hemen indirilip iki câriyesiyle beraber «Arz-odası»na götürülmüştür! — Bu sırada Sultan Osman'ın Bostancı kuvvetleriyle taarruz etmek üzere olduğu hakkında bir takım asılsız şâyialar dolaştığı için, âsiler arasında üç dört defa panik çıkıp elebaşıları tarafından güçlükle teskin edilebildikleri hakkında bir rivayet vardır : Eger Genc-Osman her ihtimâle karşı küçük bir kuvvetle bir iki top hazırlatmış ve şimdi bunları o korkak ve ödlek haşerâta karşı biraz kullanmış olsaydı, Osmanlı tarihinde her halde böyle bir «Hâile-i Osmâniyye» olmazdı.
Gene bu sırada ulemâ askere tekrar hitâb edip:

— Yoldaşlar, peşîmân olursuz : Gelün Sultan Mustafa-Han dursun!

demişlerse de, evvelce Sultan Osman'a derd anlatamadıkları gibi şimdi de âsilere söz geçirememişlerdir. Hattâ âsilerin ulemâya İkinci Osman'dan vazgeçip Birinci Mustafa'ya bîat edilmesini işte bu ihtâr üzerine teklif etmiş olduklarından bahsedilir. Fakat ulemâ bu teklifi kabul etmemiştir; buna iki sebeb gösterilir :

1 — Sultan Osman henüz tahtında bulunduğu için, ikinci bir pâdişaha bîat edilmesi câiz değildir;

2 — Sultan Mustafa'nın cinneti şer'an culûsuna mânidir.

İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğini ilâhî bir «cezbe» sayıp onu âdetâ benimsiyen «Meşâyih» zümresi derhal bîat ettiği halde, Ulemâ sınıfı bir saat kadar mukavemet etmiş ve nihayet âsiler kılıçlarını çekip tehdide başlamışlardır : Hattâ ulemâdan birinin işte bundan dolayı korkusundan öldüğü rivayet edilir! «Nev'î»nin monografisinde bu vaziyet şöyle anlatılır :

«Kul tâifesiyle Ulemâ arasında çok nizâ-u-cidâl vâkı' oldu: Âhir-ül-emr Yeniçeri ve Sipâh Ulemâyı kılıc ile bîat itdürdüler».

İşte bu suretle dâhilde ve hâricde büyük idealler peşinde koşan zavallı Genc-Osman'ın saltanatı nihayet bulmuş ve onun yerine «Gâbî esb-i rehvâra süvâr olup bir tarafa başın salup giden» ve «Heman kâr-u-bârı iki ceybin altun ve akça ile doldurup gâhî deryâda tuyûr-u-mâhîye, gâhî yollarda bulunan tebâhîye döküp saçan» ve bilhassa «Vüzerâ arza girdükde evzâ'-ı garîbe idüp kiminün dülbendin kakarak başın açan ve bilcümle ahvâline kibâr değül, esnâf-ı sığâr

dahî vâkıf olan» Birinci Mustafa kılıç tehdidiyle gayr-i-meşrû olarak ikinci defa tahta çıkarılmıştır : Her halde Sultan Osman'ın hal'i ne büyük bir felâketse, onun yerine Sultan Mustafa'nın geçirilmesi de devlet için o nisbette bir musibettir.

Genc-Osman'ın saltanatı 1618 = 1027 senesi 26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüştür : Bâzı Osmanlı menbâlarında 4 sene, 4 ay, 7 gün sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olan İkinci Osman ömrünün 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde bulunduğu sırada amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkmış ve yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 17 sene, 6 ay, 17 gün tuttuğu, yâni 18 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiştir : Siyasî ve edebî şahsiyyeti için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat», 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan», «21 Mayıs» ve bu sene vukuâtının da «18 Mayıs» fıkralarıyla aşağıda gene bu senenin «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA

(Mustafay-ı Evvel)

«İkinci saltanatı»

— M. 1622 = H. 1031 — M. 1623 = 1032 —

1622 = 1031

19 Mayıs = 8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden dördüncü vak'a: Birinci Mustafa'nın ikinci cülûsu.

(Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle Osmanlı pâdişahlarının on beşincisi olan Birinci Mustafa'nın bundan evvelki ilk saltanatı 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de Çarşanba gününden 1618=1027 senesi 26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi gününe kadar yalnız 3 ay, 4 gün=96 gün sürmüş ve nihayet aklının muvâzenesizliğinden dolayı hal'edilmiştir. Yeğeni İkinci Osman'ın saltanat müddetince 4 sene, 2 ay, 21 gün Topkapu sarayındaki dâiresinde ölüm korkuları çekerek mahbus yaşadığı için zihnî vaziyeti ilk saltanat devrine nisbetle daha fena bir hâle gelen Sultan Mustafa 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ikinci cülûsunda 30 - 31 yaşlarındadır; doğumunun ay ve gün tarihleri belli değildir.

Osmanlı tarihinde ikişer defa saltanat sürmüş üç pâdişah vardır : Birinci Mustafa işte bunların üçüncüsü ve sonuncusudur: Bundan evvelkilerden İkinci Murad'la oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in ikişer saltanatı için birinci ciltte 1421 = 824, 1444 = 848, 1445 = 849 ve 1451 = 855 vukuâtına bakınız.

Yukarda İkinci Osman devrinin son fıkrasında gördüğümüz bîat merâsimi «Yeni-saray» denilen Topkapu sarayında tamamlandıktan sonra Sultan Mustafa'nın henüz ne yapacağı belli olmıyan yeğeninden uzakta ve tamamiyle emniyet altında bulunması için şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakli kararlaştırılmıştır : Zâten anası da oradadır.

At üstünde duracak hâli olmadığı için iki câriyesiyle beraber bir arabaya konulan muvâzenesiz pâdişah :

«Nice yüz âdem arabayı çeküp ve nice bin gaziler seyflerin uryân idüp arabanun etrâfın ihatâ idüp»

Eski-saray'a nakledildiği sırada âsilerin bir kısmı Baba-Ca'fer, Galata ve Tersâne zındanlarıyla taş gemilerindeki mahbusları salıvermişler ve bir taraftan da Baş-Defterdar Bâkî Paşa ile Hoca-Ömer Efendi'nin oğlu olduğu için «Hoca-zâde» denilen Istanbul kadısı Abdullah-Çelebi'nin evini ve bu gün Sultan Osman tarafından gûyâ ısyânı bastırmak vazifesiyle Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş olan Kara-Ali Ağa'nın konağını yağma etmişlerdir: Artık Istanbul zorbalarla kürek mahkûmları elinde kaldığı için nâmuslu insanlar evlerine çekilip sinmiş vaziyettedir.)

19 Mayıs = 8 Receb, Perşenbe : «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden beşinci vak'a: Birinci Mustafa'nın Eski-saray'dan Orta-Câmi'ye nakli.

(Sultan Mustafa Eski-saray'da çok sıkı bir Yeniçeri ve Sipâhî kordonu altında bulunmakla beraber, «Nev'î»nin kaydettiği gibi :

«Sultan Osman Bostancı askeriyle âmâde olup gelüp Sarây-ı-âtîkı basup Sultan Mustafa-Hân-ı katl eylese gerekdür!»

şeklinde korkunç bir şâyia daha çıktığı için, daha sıkı bir emniyet tedbiri olarak anası ve câriyeleriyle beraber tekrar arabaya bindirilip «Yeniçeri-odaları»nın ortasında çok mahfuz bir yer olan «Orta-câmi»ye nakledilmiştir: Yeni pâdişahın «Ahşam namazından sonra» câmiye vardığı rivayet edilir. — Bundan evvelki şâyialar gibi, tabiî bu yeni şâyianın da aslı yoktur!).

19/20 Mayıs = 8/9 Receb, Perşenbe/Cuma gecesi: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci akşamı: Genc-Osman'ın «Ağa-Kapusu»na ilticâsı.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz vak'aları sırayla haber aldıktan sonra sarayında bulunan vüzerâsına artık izin verip evlerine gönderen Sultan Osman'ın huzurunda yalnız eski Vezir-i-a'zamlardan ikinci vezir Ohrili-Hüseyn Paşa ile bâzı menbâlarda ismi Mehmet gösterilen Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa kalmış ve zavallı Genc-Osman işte bunlarla istişâre ederek derhal Üsküdar'a geçip oradan Bursa'ya gitmekten başka çâre kalmadığını söylemişse de, âsiler daha evvelce saray kayıklarıyla kayıkçılarını kaçırmış oldukları için bu fikrin tatbikıne imkân olmamıştır. — Bu vaziyet karşısında Sultan Osman'ı Yeniçeri ocağına ilticâdan başka çâre kalmadığına iknâ eden şahsiyyet, ikinci vezir Hüseyn Paşa'dır : Bu Hüseyn Paşa'nın o gün Dilâver Paşa parçalandıktan ve hattâ Sultan Mustafa'ya bîat edildikten sonra Genc-Osman tarafından ikinci defa olarak «kayd-i hayât ile» Vezir-i-a'zam tâyin edildiği hakkında bir rivayet varsa da, tabiî artık bu tâyinin resmî bir mâhiyeti yok demektir.

Sultan Osman gece-yarısı bir ata binmiş ve Ohrili-Hüseyn Paşa, Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa, Hüseyn Paşa Tezkirecisi Sıdkı-Çelebi gibi bir kaç kişi de etrafında yayan yürüyerek «Ağa-kapusu»na gelmiştir. Peçevî'nin Sıdkı-Çelebi'den bizzât işidip kaydettiği bir rivayete göre Çelebi yolda giderken Hüseyn Paşa'ya i'tirâz edip Sultan Osman'ın düşmanlarına götürülmesi çok tehlikeli bir hareket olacağından bahsederek bu mülâhazasını bir kaç kere tekrar etmişse de söz dinletememiş, Hüseyn Paşa hep sükût etmiş, yalnız sarayın bahçesinden çıkarlarken Tezkirecisini azarladıktan sonra şöyle bir cevap vermiştir :

— Ya nice olsun? Âlem birbirine girsün, kıyâmet mi kopsun? Devlet kangısının başında ise pâdişâh ol olsun : Tek âlem nizâm-u-intizâm bulsun!

Tabiî bu söz, Ohrili'nin efendisine ihânetinden ziyâde hamâkatiyle izâh edilebilir: Bununla beraber, bu harîs devşirmenin Lehistan seferi esnâsında devlete ihâneti için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız.

Sultan Osman'ın Ağa-kapusuna ilticâ ettirilmesinden maksat, Yeniçeri ocağını Sipâhilerden ayırıp «Orta-câmi»de bulunan Sultan Mustafa'yı ellerinden almaktır : Pâdişah Kapu'ya geldiği zaman Yeniçeri-ağası Kırk-Çeşmelü Kara-Ali Ağa orada olmayıp Orta-câmi'de bulunduğu için kendisine gizlice haber gönderilmiş ve o da hemen Kapu'ya gelip Sultan Osman'ı etekledikten sonra Ocak efrâdından her birine ellişer altın verilmek ve elbiselerinin kumaşı o zamanlar çok makbûl olan ve Osmanlı menbâlarında «Iskerlet/İskerled» denilen «Scarlato» isminideki kırmızı ve parlak Venedik çuhasına tedbil edilmek şartiyle Yeniçerilerin elde edilmesine ve Sipâhilerden ayrılarak Sultan Osman tarafına meylettirilmele-

rine me'mur edilmiştir. Bununla beraber, Sipâhilere ayrıca «Onar akça terakki» va'dedildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Ali Ağa işte bu nâzik ve mühlik vazifeyle sabaha karşı «Yeniçeri-odaları»na gidip yirmi beş Oda-başı'ya meseleyi anlatmışsa da onlardan ancak şu hîleli ve kaçamaklı cevabı almıştır :

— Ma'kul Sultânum, siz bu sözü Kul tâifesine söylen; biz dahî ma'kul diyelüm : Virmek Hudâ'nundur!
Sultan Osman'a çok sâdık olan zavallı Ali Ağa işte bu en tehlikeli vazifeyi de der'uhde etmekte tereddüd etmemiştir).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden ilk vak'a: Yeniçeri-ağası Kara-Ali Ağa'nın parçalanması.

(Ali Ağa bu sabah erkenden Orta-câmi'de Sultan Mustafa'nın huzûruna girdiği sırada Oda-başıların da yukarıki fıkrada gördüğümüz teklifleri askere anlatarak:
— Hemen urun, söyletmen!
diye tâlimat verdiklerinden bahsedilir. İşte bundan dolayı zavallı Kara-Ali Ağa câmiden çıkıp âsilere hitâb ederken :

— Yoldaşlar, pâdişâhunuz mubârek ola! Emmâ hâli bellü : Sultan Osman da Kapu'ya geldi, Ocağunuza sığındı!
mukaddimesiyle Genc-Osman'ın va'dettiği ihsanlardan bahsedeceği sırada :

— Urun, söyletmen!
naaralarıyla yerinden düşürülmüş, hemen «kılıç üşürülmüş» ve bu fedâkâr adamın parça parça edilen cesedi Aksaray'da dört yol ağzına sürüklendikten sonra konağı da yağma edilmiştir. Ohrili-Hüseyn Paşa'nın Sultan Osman'ı Ocağa ilticâ ettirmekle ne büyük bir hamâkat işlemiş olduğunu gösteren ilk vak'a işte budur).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Sultan Osman'ın tevkifiyle «Ağa-kapusu»ndan «Orta-câmi»e nakli.

(Kara-Ali Ağa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz sözlerinden Genc-Osman'ın Ağa-kapusu'nda bulunduğunu anlıyan âsilerden bir güruh hemen Kapu'ya gidip Ocağın o muhteşem mültecisini «arkasında bir beyâz entari, başı açuk» bir halde gizlendiği yerden çıkarmışlar ve «bir alçak hallü şahsun bârgîrine» bindirerek o zamana kadar hiç bir Osmanlı pâdişahına revâ görülmemiş hakaretlerle sokaklardan geçirip teşhir ederek Orta-câmi'ye götürmüşlerdir. Bu meseleden bahsederken:

— Konağumuz penceresinden nâzır idük!
diyen Peçevî-İbrahim Efendi o fecî manzarayı şöyle anlatır :

«Başında bir köhnece kadife kavuk, üzerine bir kirlüce destâr sarılmış : Anı dahî yolda bir kimseden almışlar ve geydirmişler! Dünyâda ne kadar müfsid ve fâsid var ise etrâfına dizilmişler ve lisânen itdükleri evzâ-ı garîbe ve şütûm-i acîbe kaleme değül, lisâna dahî gelecek değül : Gerçi ol mahalde görürdük emmâ söyledüklerin işitmezdük».

Peçevî'nin sonradan işittiği çirkin sözlerin bâzılarına Nev'î'de, Kâtib-Çelebi'de, Naîmâ'da vesairede tesadüf edilir. Meselâ «Bazı bî-edeb eşkıyâ»nın :

— Canum Osman-Çelebi, meyhâneler basup Yeniçeri ve Sipâhîyi taş gemisine koymak ve deryâya atmak olur mu?
gibi küstahca sözler söylediklerinden ve hattâ «Altuncu-oğlu» isminde bir re-

zilin baldırlarını sıkıp «edebden hâric şütûm» sarfetmesi üzerine zavallı Sultan Osman'ın :

— Behey edebsüz mel'un Pâdişâhunuz değül müyüm? Nedür bu itdüğünüz cefa? diye ağladığından bile bahsedilir. Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye işte bu hakaretler içinde teşhir cezâsına mahkûm olan âdi bir câni gibi getirilmiş ve tabiî halk arasında bu hâl asırlar boyunca affedilemiyecek çok derin ve feci bir te'sir bırakmıştır).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden üçüncü vak'a: Eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın parçalanması.

(Sultan Osman Ağa-kapusunda tevkif edildiği zaman maiyyetinde bulunan ve bundan bir gün evvel Sultan Mustafa'ya bîat edildikten sonra Genc-Osman tarafından «kayd-i hayât ile» ikinci defa Sadâret makamına tâyin edilmiş olduğundan bahsedilen ikinci vezir Ohrili-Hüseyn Paşa dahî âsilerin eline geçmişse de kargaşalık arasında kaçmıya muvaffak olmuş ve arkasından yetişenler «kılıc üşürmüşlerse de sırtında iki kat zırh olan Ohrili bu ilk hamleden kurtulmuştur. Hüseyn Paşa'nın can havliyle kaçarken :
— Yoldaşlar, pâdişâhunuz ocağunuza sığındı, mürüvvet sizündür : Padişahunuzu bu hakarete lâyık görmen!
diye bağırdığından bahsedilir. İşte bu sırada Süleymâniyye civârında ikinci bir hamleye uğrıyan Hüseyn Paşa artık kurtulamamış ve kafası kesilerek Orta-câmiye götürülmüştür : «Kayd-ı hayât ile» sadâretine âit «Hatt-ı-Hümâyûn»un koynunda bulunmuş olduğu rivayet edilir. — Hüseyn Paşa'nın Lehistan seferi esnâsında 6 ay, 9 gün süren sadâreti için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden dördüncü vak'a: Kara-Davud Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Boşnak devşirmesi Kara-Davud Paşa Üçüncü Mehmed'in dâmâdı ve Birinci Ahmed'le Birinci Mustafa'nın eniştesidir: Bunun karısı olan sultan, Birinci Mustafa'nın öz kardeşi olduğu için, bu gün Ocak ağaları münhal bulunan Sadâret makamına münâsip birinin tâyinini sarayda müzâkere ederlerken Vâlide-Sultan'ın dâmâdını iltizâm ettiği ve işte bundan dolayı Kara-Davud'un Vezir-i-a'zam olduğu rivayet edilir. — Davud Paşa evvelce dördüncü vezirlik, Rumeli beylerbeyliği, Deryâ-kapdanlığı ve nihayet Silistre beyliği gibi makamlarda bulunmuş ve hattâ bir rivayete göre Silistre beyliğinden Sadârete getirilmiştir. — Genc-Osman'ın kaatili olan bu hâin câni mevkıini muhâfaza için devlet hazînesiyle Evkaf'ın bütün vâridâtını zorbalara verdiği halde :
«Mânend-i mübtelây-ı cüzâm menfûr-i havâss-u-avâm ve töhmet-i ihânet ve cünha-i hiyânet ile bed-nâm u nâkâm olup tenfîz-i emr ve icrây-ı ahkâmdan kalmış» olduğu için ancak 24 gün iş başında durabilmiştir: Azli için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye» nin üçüncü gününe tesadüf eden beşinci vak'a: Orta-câmi'de Sultan Osman'a yapılan suikasd teşebbüslerinin neticesizliği.

((Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği zaman amcası ve ha-

lefi Birinci Mustafa da ismini bilmediğimiz anası ve Vezir-i-a'zam olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz meş'ûm eniştesi Davud Paşa da oradadır; Ocak ağalarından bâzıları içerde ve mütebâkisiyle âsi askerler câmiin avlusunda ve etrâfındadır. Bir aralık minârelerde Cuma salâsı verilmiye başlayınca âsiler «Sultan Osman katlolundu» sanıp bağrışmaya başlamışlar ve bir rivayete göre:

— Zinhâr Sultan Osman'a kasd olunmaya, vücuduna zarar irişmeye; bir kılına hatâ geldüğüne rızâmuz yokdur: Şimdilik Sultan Mustafa-Han pâdişahdur; Sultan Osman mahbus dursun; sonra nice iktizâ iderse öyle olsun!

diye seslenmişlerdir. Bu gulguleden telâşa düşen Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın Sultan Osman'ı pencereye getirip askere gösterince seslerin kesildiği rivayet edilir. Bu sırada mihrâba oturtulup iki câriye tarafından elleriyle etekleri tutulan deli Mustafa yerinden sıçrayıp pencereden bakmak isteyince Genç-Osman'ın:

— Görün hey derdmendler pâdişâh itdüğünüz âdemi! Be Vallah inkıtâ'-ı nesle sebeb olursuz! Bu devletün inkırâzına sebeb olup kendü ocağunuzu söyündürürsüz, yakında peşîmân olursuz!

diye haykırdıktan sonra başındaki «köhne destârı» atıp baş-açık ağlamıya başladığı ve Ocak ağalarına şu müessir sözlerle hitâb ettiği hakkında da bir rivayet vardır :

— Bilmezlük ile size cefâ itdüm ise afveylen, siz itmen: Dün sabâh Pâdişâh-ı cihân idüm, şimdi uryan kaldum! On akçaluk bir arakıyyeye kudretüm yok! Merhamet idüp hâlümden ibret alun! Dünyâ size dahî kalmaz! Kangı pâdişâhun kulları pâdişahlarına bu ihâneti itdiler?

Bu acıklı sözlerin halkı «zârî zârî» ağlattığından bahsedilir! Sultan Osman'ın bu hâlinden müteessir olan Turnacı-başı kendi keçesindeki tülbendi çıkarıp:

— Pâdişâhum, pâkcedür, mubârek başunuz çıplak durmasun, sarun!

diye Genc-Osman'a vermiş, o da biraz tereddüdden sonra alıp başına sarmış ve tam işte bu sırada Kara-Davud Paşa'nın emriyle hareket eden Cebeci-başı Sultan Osman'ın boynuna bir kemend atmışsa da çok güçlü kuvvetli bir genc olan yiğit pâdişah kemendi tam vaktinde tutup atmıştır; orada bulunan Ocak ağalarının :

— Neylersiz? Şimdi taşra mün'akis olursa cümlemüzü kırarlar!

diye i'tirâz ettiklerinden de bahsedilir. Genc-Osman işte bunun üzerine hâin ve nankör Davud'a dönüp :

— Behey zâlim! Ben sana neyledüm? İki def'a mucib-i katl cürmünü afvidüp öldürmedüm; mansıb virdüm: Bana adâvetün nedür?

diye söyüp saydıktan sonra Ocak ağalarına dönerek :

— Bu zâlim beni komaz, öldürür!

diye sızlanmıştır; ağaların da sanki bir tehlike yokmuş gibi:

— Yok pâdişâhum, ne ihtimâldür? Mubârek hâtırınızı hoş dutun: Ortaluk bir mıkdâr sükûn bulsun, yine pâdişahumuz, hünkârumuz sizsiz! Hâşâ ve kellâ sana kullarun kıya ve ihâneti lâyık göre!

diye teselli verdiklerinden bahsedilir. Sultan Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan ağaların bu te'minâtına tabiî tahammül edememiş, o da söze karışarak :

— Ah ağalar, siz bilmezsiz, bu ne yılandur! Bundan sağ kurtulur ise bizden ve sizden bir zîrûh komaz!

demiş ve tam işte o sırada Kara-Davud Paşa'nın işâretiyle Cebeci-başı tekrar kemend atmışsa da Ocak ağalarının müdâhalesiyle bu ikinci teşebbüs de boşa gitmiştir. İşte bu ikinci tehlikeyi de atlattıktan sonra Genc-Osman kendisini muhâfazaya me'mur olan Haseki-Mehmet Ağa'ya Sultan Mustafa'dan bahsederek:

— Anun hükmü nâfiz olur mu? Ol dîvânedür: Kendü ismini bilmez! Aç şu pencereyi, dahî kullarıma söyliyeyüm!

demiş ve pencere açılınca câmi avlusunda kaynaşan âsi askerlerine hitâben :

— Benüm Sipâhî ağalarum ve Yeniçeri ihtiyarları babalarum! Tâzelük belâsiyle münâfık sözüne uydum; beni bu vechile hakaret ile götürmeden nolaydı anda öldüre idünüz!

dedikten sonra o müthiş mahşere şöyle bir sual sormuştur :

— Benüm Sipâh ve Yeniçeri ağalarum! Beni istemez misiz?

Bu suâle karşı yükselen cevaplar içinde :

— Her kim seni isterse Allâh anı istemesün!

gibi acı sözlerden başka :

— Seni hilâfete kabul itmezüz ve katlüne dahî rızâmuz yokdur!

te'minâtı da duyulduğundan bahsedilir. Yedi-kule'ye gönderildiği hakkında bir takım şâyialar dolaşan Sultan Osman işte bu te'minât üzerine :

— İhtiyar babacuklarum, ocağunuza geldüm; çünkü beni katle râzı değülsüz, Yedi-kulle'ye göndermem, Sultan Mustafa olduğu odaya hapseylen! Pâdişâhunuz mubârek olsun!

diye yalvardığı sırada Kara-Davud'un işâretiyle Cebeci-başı üçüncü ve sonuncu defa olarak tekrar kemend atmışsa da, bu sefer de Haseki-Mehmed Ağa def'etmiştir. Üç defa tekerrür eden ve dışardaki âsilerin rızâsı hilâfına içerde el çabukluğuyla yapılan bu sûikasd teşebbüslerinde Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un kaynanası olan Vâlide-Sultan'dan aldığı emirle hareket ettiği muhakkaktır. — Üçüncü teşebbüs de boşa gittikten sonra Birinci Mustafa anası ve câriyeleriyle beraber ikindi vaktinden evvel bir arabaya konulup Topkapu sarayına götürülmüş ve bu alaya Kara-Davud Paşa da iştirâk etmiştir. Bu sırada Sultan Osman bir mıkdar asker muhâfazasında «ağlayu ağlayu» Orta-câmi'de kaldığı için, o gün o câmide Cuma namazı kılınmamış ve diger câmilerdeki hutbalar artık Birinci Mustafa nâmına okunmuştur).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden altıncı ve sonuncu vak'a; Genc-Osman'ın şehâdeti.

(Sultan Mustafa Orta-câmi'den Topkapu sarayına nakledildikten sonra Vezir-i-a'zam Kara-Davud «Ba'de salât-il-Cum'a» Yeniçeri-ağası Derviş Ağa ile beraber tekrar Orta-câmi'ye gelip zavallı Genc-Osman'ı «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» yahut «Kilindir-uğrusu/Kilindir-oğlu» denilen Sü-başı kethudâsiyle beraber bir «pazar arabası»na koyarak Yedi-kule zındanına doğru yola çıkarmıştır. Nev'înin kaydine göre :

«Şehr-i Kostantîniyye'de ol gün olan cem'iyyet rüzgârda bir şehirde ve bir pâdişâh mülkünde olmamışdur».

Solâkzâde'ye nazaran arabanın etrâfındaki «eşhâs-ı nâ-ma'dûd» Sultan Osman'ı «envâ'-ı şetm-ü-cefâlar ile» Yedi-kule'ye götürmüşlerdir : Bâzı ecnebi menbâlarında yuhalar ve tükrüklerle tahkir edildiğinden de bahsedilir! Osmanlı tarihinde ilk inkılâb kahramanı olan büyük pâdişah o gün öğleden evvel Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği sırada olduğu gibi, öğleden sonra Orta-câmi'den Yedi-kule'ye götürülürken de Yeniçeri-ocağı denilen kara kuvvetin elinde en müthiş bir câni muâmelesi görerek ve ayni günde ikinci defa olarak hakaretlerle halka teşhir edilmiş ve o tarihe kadar hiç bir Osmanlı pâdişahının götürülmediği Yedi-kule zındanı da bu müdhiş hakaretlerin son menzilini teşkil etmiştir.

Müneccim-başı ile Solâkzâde gibi bâzı menbâlarda Yedi-kule fâciası bu günün gecesine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: O sırada Istanbul'da bulunan Nev'î mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'in ifâdesinden cinayetin gündüz işlendiği anlaşılmakta olduğu gibi, Peçevî-İbrahim Efendi Kara-Davud'un şenâatini «ahşama komayup» cellâtlarını hemen saldırdığından ve Kara-Çelebi-zâde de cinayetin «ba'd-el-asr = İkindiden sonra» işlendiğinden bahsetmektedir; diger menbâlardaki ifâdeler de bunu te'yid edecek mâhiyettedir: Gece yapılan iş cenâzenin naklinden ibarettir. Hammer, cellâtların sayısını Davud Paşa da dâhil olmak üzere dört kişiden ibaret gösterirse de, Danon'un neşrettiği anonim «Târîh-i Sultan Osman»a göre «Davud Paşa didükleri bed-fiâl on mıkdârı âdem ile» Yedikule'de kalmış ve Genc-Osman'ı getiren asker çekilip gittikten sonra kule kapıların

kapattırıp artık çekinilecek kuvvet kalmadığı için o şenî cinayetini icrâya başlamıştır: Orta-câmi'de üç defa kemend atan Cebeci-başı ile «Kelender-uğrusu» denilen soysuz da beraberdir; fakat bu sefer de ilk hamle boşa gitmiştir: Sultan Osman fevkalâde güçlü kuvvetli, çevik ve atik bir gençtir; onun için Naîmâ'nın dediği gibi:

«Osman-Han dilâver yiğit idi, bunları zebûn itdi».

Bâzı Garp menbâlarına göre bir çeyrek süren bu ilk boğuşmada Sultan Osman üç cellâdı yumrukla yere serip digerlerini kaçırmıştı! İşte bu suretle ilk hamlede on bir kişi bir kişiye mağlûb olmuş demekti! Fakat Genc-Osman silâhsız olduğu halde, cellâtlar her türlü levâzımlarıyla gelmişlerdi: Onun için ikinci hamleyle başlıyan uzun boğuşma esnâsında Sultan Osman'ın bir omzu baltayla kırılıp yere düştüğü sırada Cebeci-başı'nın kemendi de boynuna geçti:

«Cebeci-başı didükleri bî-dîn kemend atup Kelender-uğrusu mel'ûnu dahî hayaların sıkmağla zebûn idüp ol mahalde teslîm-i rûh eyledi».

Osmanlı tarihinde yeni bir devir açmıya kalkışan dâhi genç işte böyle kahbece bir taarruzla devrilerek Teceddüd tarihimizin ilk şehîdi oldu. Bu büyük ve şanlı şehîdin ölüsüne bile hürmet edilmedi; Peçevî'nin dediği gibi:

«Ol mel'ûn-u-bî-dîn Cebeci-başı didükleri laîn derhâl alâmet-i mevt olmak içün kulağın, gaalibâ burnun dahî kesüp Vâlide'ye götürdü».

Tabiî bu Vâlide'den maksat, Birinci Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan'dır. Sultan Osman'ın cenâzesi o gece Yedi-kule'den Topkapu sarayına nakledilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız.

«Hâile-i Osmâniyye» yalnız Türkiye dâhilinde değil, en uzak ecnebi memleketlerinde bile çok büyük, derin ve unutulmaz bir teessür uyandırmış ve hattâ bu umumî teessür tarihten başka edebiyata da aksederek muhtelif dillerde mersiyeler yazılmasına sebeb olmuştur; Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesair bâzı menbâlarda eksik ve değişik şekillerine tesadüf edilen şu Türkçe mersiye «Nev'î» mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'indir:

Bir şâh-ı âlî-şân iken şâh-î cihâna kıydılar
Gayretlü genc arslan iken şâh-î cihâna kıydılar
Gaazî bahâdır hân idi âlî-neseb sultân idi
Nâmiyle Osman-Hân idi şâh-î cihâna kıydılar
Niyyet idüp haccitmeğe koomâdı kullar gitmeğe
Kuulak gerek işitmeğe şâh-î cihâna kıydılar
Hükmitmeğe kaadir iken emr-î Hak'a nâzır iken
Haccitmeğe hâzır iken şâh-î cihâna kıydılar
Ol bir şeh-î a'lâ iken hep cümleden evlâ iken
Şer'-î şerîf icrâ iken şâh-î cihâna kıydılar
Eşrât-ı sâatdür bu dem devr-î kıyâmetdür bu dem
Bîze nedâmetdür bu dem şâh-î cihâna kıydılar
(Nev'î) ciğerler oldu hun derdüm bir îken oldu on
Kan ağladı ehl-î fünun şâh-î cihâna kıydılar

Naîmâ bu şanlı şehîdin evsâfiyle şemâilini şöyle anlatır:

«Merhûm-i mebrûr bir âftâb-tal'at pâdişâh-i sâhib-zuhûr, Osman-hayâ, Ömer-salâbet, vâlâ-himmet, Haydar-mehâbet bir hâkaan-ı cüvan-baht idi; fâris-ül-hayl, tâhir-üz-zeyl, esliha ve âlât isti'mâlinde mâhir, şecâat ve fürûsiyyetde akrânı nâdir, mahbûb-ül-likaa, sahîb-ül-vech, melîh-ül-edâ idiler; gâhîce şi'r söyleyüp Fârisî tahallus iderlerdi».

1013 = 1604 senesi 10 Cumâda-l-âhire = 3 Teşrinisâni Çarşanba günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olan İkinci Osman doğumundan şehâdetine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 17 sene, 6 ay, 18 gün yaşayıp on sekiz yaşının içinde şehîd olmuş demektir. Saltanat müddeti Milâdî takvim hesabiyle 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüş ve hal'inin ertesi günü öldürülmüştür. Yukarda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının üçüncüsüne de bakınız.

Osmanlı tarihinde ilk öldürülen pâdişah Sultan Osman'dır.
Genc-Osman'ın kaatili olduğu için Osmanlı tarihlerinde lâ'netle anılan soysuz Vezir-i-a'zam boşnak Kara-Davud bâzı menbâlarda Kerbelâ vak'asına benzetilen bu şenî fâciadaki baş rolünü bir rivayete göre deli Mustafa'dan aldığı bir «hatt-ı-Hümâyûn»la Kazaskerlerin verdikleri fetvâları koynuna koyduktan sonra oynıyabilmiştir: Âsiler Sultan Osman'ın «kılına bile hatâ» gelmesine râzı olmadıkları için, bu rivayetin doğru olmak ihtimali çok kuvvetlidir; fakat Birinci Mustafa'da müvâzeneden eser olmadığı için, her halde bu unutulmaz cinayetin bütün mes'ûliyyetini onun nâmına öyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» tertib eden Vâlide-Sultan'la Kara-Davud'a âittir).

21 Mayıs = 10 Receb, Cumartesi : İkinci Osman'ın cenâze merâsimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sultan Osman'ın cenâzesi 20/21 Mayıs = 9/10 Receb Cuma/Cumartesi gecesi Yedi-kule zındanından Topkapu sarayına nakledilmiş ve bir rivayete göre bu sabah erkenden cenâze namazı kılındıktan sonra bütün vüzerâ ve ulemânın iştirâk ettiği hazin bir alayla Sultanahmet câmiine götürülüp babası Birinci Ahmed'in türbesinde hazırlanan mezara defnolunmuştur. — Bu merâsime yalnız merhumun kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi iştirâk etmemiş ve hattâ bu suretle isti'fâ etmiş sayıldığı için, Meşîhat makamına Rumeli Kazaskerliğinden ma'zûl olan meşhur şâir Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiş ve Sultan Osman'ın cenâze namazını da o kıldırmıştır).

22 Mayıs = 11 Receb, Pazar : Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ilk kan dâvâsı.

(Sultan Osman'ın fecî akıbeti bütün memlekette Yeniçerilerle Sipahilere karşı müdhiş bir nefret, lânet ve husûmet uyandırmıştır: Hattâ bu iki Ocak mensuplarının sokaklarda halkın yüzüne bakamıyacak hâle geldiklerinden bile bahsedilir; hakikatte ise Yeniçeri ve Sipahi zorbalarının o tarihî cinayette medhalleri yoktur: Onlar her türlü hakaretlerle tahkir ve teşhir ettikleri Genc-Osman'ın «kılına hatâ» gelmesini istememişler ve bu noktayı Sultan Osman daha Orta-câmi'de iken Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a mükerreren ihtâr etmişlerdir. İşte bundan dolayı şimdi halkın kendilerine sürdüğü lekeden temizlenmek için Davud Paşa'ya karşı bir nevi kan dâvâsına kalkışmışlar ve bu gün bilhassa Sipâhiler Kara-Davud'un konağına hücum ederek :
— Sultan Osman'ı ne sebeb ile katleyledün? Biz sana emânet virdük!
diye bağırmışlarsa da, kaatil Kara-Davud :
— Pâdişâh-ı âlem Sultan Mustafa-Han fermâniyle katleyledüm!
deyince söyliyecek söz bulamayıp dağılmışlardır: Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı için aşağıda 1622 = 1032 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

11/12 Haziran = 1/2 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Şehzâdelere karşı sûikasd tertibiyle ithâm edilen Kapu-ağasının İç-oğlanları tarafından parçalanması.

(Birinci Ahmed'in oğullarından bu sırada sağ olanlar Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki beş şehzâdedir. Kapu-ağasının bu gün saraydaki İç-oğlanları tarafından parçalanıp cesedinin Sultanahmet'deki «ejder miline ayaklarından berdâr» edilmesi işte bu şehzâdelerin hepsini veyahut yalnız şehzâde Murad'ı öldürmiye kalkışmış olmasıyla izah edilir. Yeniçeriler er-

tesi sabah cesedi görünce İç-oğlanlarından sebebini sormuşlar ve onlardan işte öyle bir cevap alınca Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a gidip :

— Sultan Osman'ın acısı yüreğümüzde iken bu şehzâdelere de gadr mi itmek istersiz?

demişlerdir. Kara-Davud'un haberi olmadığına yemin ederek kurtulduğundan bahsedilir. Bir rivayete göre de İç-oğlanları kendilerine fena muâmele eden Kapuağasından intikam almak için ona böyle bir töhmet isnâd ederek öldürmüşlerdir. Bununla beraber, deli Mustafa'nın mevkiini tahkim için anasıyla eniştesinin böyle bir sûikasd tertib ettirmiş olmaları da pek müsteb'ad değildir).

13 Haziran = 3 Şa'ban, Pazartesi : Kaatil-Kara-Davud'un azliyle Mere-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Halk arasında «Pâdişah kaatili» diye «bed-nâm» olan Kara-Davud'un mevkiini muhâfaza edebilmek için her kese ve bilhassa zorbalara karşı tâkib ettiği siyaset:

«Cümleye mağlûb ve ifrât-ı müdârâ ve temelluk ile bir mertebe rezîl oldu ki tenfîz-i ahkâmdan kaldı»

şeklinde izah edilir! Kendisinden Sultan Osman fâciasının hesabını sormıya başlıyan zorbaları yatıştırmak için Mâliye ve Evkaf defterlerini kâmilen onlara devreden bu korkak câni Istanbul'da «ne kadar maktû'-ül-vezâif, esvâk-ı cihânı tâif herze-gû ve kemnâm rezele-i enâm var ise dirliklerin takrîr» ettikten başka, kendisinden iş istiyen bütün sokak serserilerine:

— Kendüne münâsib bir hidmet bul, virelüm!

dediği için misli görülmemiş «hidmetler» icâdına âlet olarak bütün bu serserilerin halkı soymasına sebeb olmuştur. Mısır valiliğinden ma'zûl olan Mere-Hüseyn Paşa işte bu vaziyetten istifade ederek Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ile gizlice görüşüp ıslâhatçılık taslamış ve Efendi de Vâlide-Sultan'a tehlikeyi bildirdiği için kaatil Kara-Davud derhal azledilmiştir. Mülevves adı Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Boşnak devşirmesinin o müstekreh sadâreti bu senenin 20 Mayıs = 9 Receb Cuma gününden bu güne kadar ancak 24 gün sürebilmiştir. — Bu tarihten 25 sene evvel 1597 = 1005 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında Macaristan serdârlığına tâyinini gördüğümüz Satırcı-Mehmet Paşa'nın aşçıbaşılığından yetişmiş olan Mere-Hüseyn Arnavuttur: Hiç Türkçe bilmediği veyahut pek az bildiği rivayet edilir! Bâzı menbâlarda «Merre» imlâsına da tesadüf edilen «Mere» lâkabı Arnavutçada «Alın!» demektir : İdam ettireceği zavallıların huzûrundan alınıp götürülmesi için etrâfındaki Arnavutlara bu kelimeyle emir verdiği için ismine «Mere» lâkabı takılmıştır! Mısır valiliğinde 600 bin altın tutan eyâlet vâridatının yarısı nisbetinde kendi şahsı için de vergi toplayan ve bilhassa müsâdereleri ve zulümleriyle şöhret bulan bu değersiz «zâlim-i hânümansûz»un «eyyâm-ı ihtilâl ve hengâm-ı kaht-ı ricâlde» iş başına getirilmesi, zorbaların te'dibinde şiddetinden istifade maksadiyle izah edilir; fakat bu da şerefsiz selefi gibi âsilere dalkavukluk edip devlet hazînelerini yedirmekten başka bir şey yapamamış, «halkın ciğerlerin kebâb eyleyüp» tıpkı Kara-Davud gibi az zamanda «bed-nâm» olmuştur).

21 Haziran = 11 Şa'ban, Salı : Genc-Osman'ın intikamını almak istiyen bir halk kahramanının Sultanahmet vak'ası.

(Selefi Kara-Davud gibi mevkiini tahkim için âsi askerlere para dağıtıp duran Vezir-i-a'zam Mere-Hüseyn Paşa'nın «Koyun akçası» nâmiyle verdiği beş yüz guruş»u paylaşmak için Sultanahmet câmiinde birbirine giren Sipâhi ve Silihdar mülâzımları kavga edip dururlarken «bir elinde yalın bıçak ve bir koluna

abâsın siper idüp» içeri dalan bir halk kahramanı Osmanlı menbâlarında alelâde bir «meczûb» yahut «dîvâne» veyahut «mestâne» gibi gösterilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; her halde bu sıfatlar o mechul kahramanın çılgınca cesaretinden kinâye olmalıdır: Nev'î'nin «Divâne-mâmend mestâne» demesi de bunu te'yid etmektedir. Genc-Osman fâciasının zorbalara karşı halk arasında hâsıl ettiği büyük ve derin nefretin ilk kanlı tezâhürü işte bu vak'adır.

— Kanı benüm Osman-Hânumu neyledünüz?

diye içeri saldıran mechul kahraman para paylaşmakla meşgul olan seksen mülâzımın üstüne saldırıp bir hamlede «anı anda, bunu bunda» vurmak suretiyle üç Sipâhi yaraladıktan sonra Mülâzım-başı Yahyâ Bey'i öldürmüş, «Tâife-i mülâzımîn allak-bullak» olmuş:

— Kanı Sultan Osman'ı neyledünüz?

diye naaralar atan yiğit fedâî beş Sipâhi mülâzımını daha yaralayıp seksen mevcudu yetmiş bire indirdikten sonra mütebâkisine saldırıp sindirmiş, bunun üzerine «seksen nefer mülâzımun seksen nefer huddâmı ağalarına muvâfakat idüp» bir kişiye karşı tam 151 kişi hücuma geçmiş, müsâdeme bir saat daha sürmüş, ismini maatteessüf bilmediğimiz halk kahramanı «yüze yakın mülâzımı birbirine katmış» ve nihayet o yüz küsur asker «kimi taş ve kimi ağac ile» vurarak Genc-Osman'ın bu mechul fedâîsini «güc ile» yere yıkıp kafasını kesmişlerdir. Ölünceye kadar uğraşmasından da anlaşılacağı gibi, halk arasındaki derin teessürün bu muhteşem mümessili ne delidir, ne sarhoştur: Hayatını istihkar etmiş büyük bir kanâat kahramanıdır).

24 Haziran = 14 Şa'ban, Cuma: Birinci Mustafa'nın kıyâfet irticâı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Genc-Osman o devrin ağır Osmanlı kıyâfetinde bir yenilik yapmıya teşebbüs ederek «hafif libâslar geyüp hafif rahtlar urmak» suretiyle muhâfazakâr tabakaları müteessir etmiştir: Birinci Mustafa'nın bu günkü Cuma selâmlığına eski kıyâfetle çıkması o bakımdan bir irticâ sayılabilir; Nev'î bu noktayı şöyle anlatmaktadır: «Pâdişâhumuz âbâ ve ecdâdının dârât-u-âyînin ihyâ eylediler: Zirâ Sultan Ahmed ve Sultan Mehmet-Han Hazretlerinün zamân-ı şeriflerinde olan Cum'a rahtları Sultan Osman-Han zamânında muattal kalmış idi, yine Pâdişâhumuz zamânunda tecdîd oldu».
Nâîma'ya göre de Sultan Mustafa bu gün «Cami'e çıkup halk Selâtîn-i mâziye ziyyinde görmeğle mesrûr» olmuştur!).

8 Temmuz = 28 Şa'ban, Cuma: Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Lefkeli-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi Mere'nin muhtelif bahânelerle askerin bir kısmını şehirden çıkarmıya çalışması ve bilhassa Yeniçeri-ağası Deli-Derviş Ağa'yı azledip 7/8 Temmuz = 27/28 Şa'ban Perşenbe/Cuma gecesi Mudanya'ya sürmesiyle izah edilir: Zorbalar Derviş Ağa'nın öldürüldüğüne hükmederek kendilerinin de birer ikişer ayni âkıbete uğrıyacaklarından korktukları için saraya yirmi murahhas gönderip Mere'nin azliyle idâmını istemişlerdir; bu yirmi zorbayı baş-örtüsüyle huzûruna kabul eden Vâlide-Sultan kendilerine Sadâret namzedi olarak Kara-Davud, Gürcü-Mehmet ve Lefkeli-Mustafa Paşaları teklif etmişse de, âsi askerler bu üç namzedden hiç biri üzerinde ittifak edemedikleri için, nihayet:

— Biz pâdişâhâ fülânı vezîr eylesün diyemezüz, her kangı kulun dilerse vezîr eylesün! Hemen Mere-Hüseyn Paşa'yı ma'zûl eyleyüp katleylesün!

diye cevap göndermişlerdir; işte bunun üzerine Mere azledilip Birinci Mustafa'nın dadısının kocası olan Lefkeli-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmuştur.
Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar ancak 25 gün sürmüştür: Azli üzerine canını kurtarmak için saklandığı rivayet edilir : İkinci sadâreti için aşağıda 1623 = 1032 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. — Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Lefkeli-Mustafa Paşa aczi ve ehliyetsizliğıyle mâruftur : Zâten bu devir artık «Kaht-ı ricâl» devridir ve bu gibilerin iş başına gelmesi de adam kıtlığındandır).

21 Eylül = 15 Zülka'de, Çarşanba: Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Genc-Osman fâciasındanberi pâyıtahta artık zorbalar hâkim olduğu için Vezir-i-a'zamlar âsilerin oyuncakları yahut dama taşları hâline gelmiştir: Meselâ bundan evvelki Sadr-ı-a'zamlardan Kara-Davud ancak 24 ve halefi Mere-Hüseyn 25 gün iş başında kalabildiği gibi, Lefkeli de bu senenin 8 Temmuz = 28 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar ancak 2 ay, 14 gün tutunabilmiştir! Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'da bu değişiklik «15 Şevvâl = 23 Ağustos Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, hâdisâtı bizzat tâkib etmiş olan Nev'îde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadüf edilmekte ve bundan bir gün sonrasını kaydeden Şakaayık zeyli de bunu te'yid etmektedir : Hammer de bu tarihi kabul etmiştir. Lefkeli'nin azline şebeb olarak Sipâhilerin kendisini mürteşilikle ithâm etmelerinden ve saraya mürâcaat edip :

— Biz bu veziri istemezüz, gaayetde mülâyimdür!

dediklerinden bahsedilir.
Mustafa Paşa'nın yerine tâyin edilen ikinci vezir Gürcü-Mehmet Paşa hadımdır : Mevcud vüzerânın nisbeten en muktedirlerinden olan bu tecribeli vezir bundan evvel Birinci Ahmed devrinde iki defa Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur: Yukarda 1610 = 1019 vukuâtının «24 Mayıs» ve 1615 = 1024 vukuâtının da «22 Mayıs» fıkralarına bakınız).

1 Teşrinievvel = 25 Zülka'de, Cumartesi : Karadeniz donanmasının zafer şenlikleriyle karşılanması.

(İkinci Osman'ın Lehistan seferi üzerine düşmanın talebiyle akdedildiğini yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı - Lehistan sulhü mucibince Kazakların Türk topraklarına akın etmeleri ve hattâ Karadeniz'e çıkmaları memnû olduğu halde, Osmanlı imparatorluğunun dahilî gailelerinden cür'et alan Lehistan-Kazakları bir rivayete göre 600 şayka ile Karadeniz'e inip yeniden sâhillere sarkıntılık etmiye başladıkları için, Vezâret pâyesiyle Karadeniz serdârlığına tâyin edilip üzerlerine sevkedilen Dâmad-Receb Paşa bunları büyük bir bozguna uğratmış, bir çok gemilerini batırıp 18 şayka ile 3 Karamürsel gemisi zaptetmiş ve 500 den fazla esir alarak bu gün muzafferen Istanbul'a avdet ettiği için top şenlikleriyle karşılanmıştır : Receb Paşa'nın Kazaklara karşı bundan üç sene sonra kazandığı daha mühim bir zafer için aşağıda 1625 = 1035 vukuâtının «Teşrinievvel = Muharrem» fıkrasına bakınız).

1622 = 1032

17 Teşrinisâni = 13 Muharrem, Perşenbe: Abaza Paşa ısyânının Istanbul'a aksetmesi.

(Genc-Osman fâciasının Yeniçerilere karşı bütün memlekette uyandırdığı umu-

mî nefret, zorbaların tahakkümü altında hiç ses çıkaramıyan Istanbul'da bile Sultanahmet vak'ası gibi kanlı bir mâcerâya sebeb olurken, Yeniçerilerin akalliyette bulundukları taşralarda daha mühim vak'alar zuhur etmesi pek tabiîdir : Sultanahmet vak'ası için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Taşrada çıkan ilk vak'a Antep'de gösterilir : Antep kadısı Abdülbâki Efendi Sultan Osman'ın Yeniçeriler hakkında imhâ emri vermiş olduğundan bahsederek halkı Ocaklılara karşı ayaklandırıp bir kaçının katliyle neticelenen bir müsâdemeye sebeb olmuş ve ikinci vak'a olarak da aslen Maraş Türkmenlerinden olan Trablusuşam beylerbeyi Seyf-oğlu Yusuf Paşa kendi eyâletindeki Yeniçerilerin hepsini tardedip Segbanlara istinâden Istanbul hükûmetine karşı kafa tutmaya başlamıştır. Bunlara nisbetle en mühim vak'a, Istanbul'a bu gün akseden Erzurum vak'asıdır : Bu büyük ısyânın kahramanı olan Erzurum beylerbeyi Abaza-Mehmet Paşa, bu tarihten on beş sene evvel Birinci Ahmed devrinde Kuyucu-Murad Paşa tarafından tenkil edilmiş olan âsi Haleb valisi Canbulat-oğlu Ali Paşa'nın Hâzînedarlığında bulunurken Oruç-ovası muharebesinde esir edilip Kuyucu'nun emriyle idâm edileceği sırada yiğitliğine imrenen Yeniçeri-ağası Halil Ağa'nın şefaatiyle ölümden kurtulmuş ve Halil Ağa Kapdan-ı-deryâ olunca bir kalyon kapdanlığına ve nihayet Vezir-i-a'zam olunca da Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiştir : Oruç-ovası muharebesi için yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Abaza'nın Maraş'dan Erzurum beylerbeyliğine nakli Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsındadır. Sultan Osman'ın teveccühünü kazanmış olduğundan bahsedilen Abaza Paşa'nın Yeniçerileri imhâ edip onların yerine Türklerle Türkmenlerden asker toplamıya me'mur olan valilerden olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır: Bu mesele için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Madame de Gomez'e göre Abaza Paşa Sultan Osman'ın intikamını almak için el altından faaliyette bulunan dul karısı Ukayle-Hatun'la gizlice muhâberede bile bulunmuştur : Osmanlı menbâlarında bu nokta meskût geçilir.

O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunan Peçevî-Ibrahim Efendi Anadolu valileriyle sancak beylerinin Yeniçerilere karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere birbirleriyle muhâbere ettiklerinden ve bilhassa Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile Abaza Paşa arasında adamlar gidip geldiğinden bahsetmektedir : Işin iç-yüzüne vâkıf olan Peçevî'ye göre Hâfız Paşa bütün valilerin el birliğiyle hareket edip Üsküdar'a dayanarak Istanbul hükûmetinden Sultan Osman'ın kaatillerini hep birden istemek fikrinde olduğu halde, Abaza Paşa sabırsızlık edip bir an evvel harekete geçmiştir. Bu hareket Abaza'nın adamlarıyla Erzurum Yeniçerileri arasında kanlı bir kavga şeklinde başlayıp «Üç Yeniçeri ve beş Paşalu» maktul düşmüş olduğuna göre, Erzurum valisinin diger valilerle el birliği te'min etmeden evvel harekete geçmiş olması belki de işte bu vak'anın sevkıyle olmuştur. Her halde Yeniçeri ocağına karşı ilk intikam bayrağını Abaza Paşa'nın açmış olduğu muhakkaktır. Bu harekette Sultan Osman'ın intikamından başka Istanbul hükûmetinin acınacak hâli de büyük bir âmil sayılır:

— Zîrâ devlet Vâlide elindedür: Pâdişâh zevi-l-ukuulden değüldür!

şâyiası her tarafa yayıldığı için, «Anadolu'da vesâir bilâdda fitne ve fesâd zuhûr idüp» yer yer ısyanlar başlamıştır.

Abaza Paşa Erzurum vak'ası üzerine Yeniçerileri «Pâdişah kaatili» ilân edip imhâya kalkışınca, onlar da canlarını kurtarmak için iç-kaleye kapanmışlar, bu vaziyet üzerine kan dökülmesine mâni olmak istiyen eski Erzurum beylerbeyi Hüseyn Paşa ile eşraftan bâzıları araya girip Yenjçerilerin canlarına dokunulmamak üzere kaleden çıkmalarını te'min etmişler ve işte bu döküntüler bugün Istanbul'a vâsıl olarak Abaza Paşa'nın ısyânını ve Segban yazıp kuvvet toplamakta olduğunu ve bilhassa Kars ve Ahıska paşalarına da Yeniçerilerin tardı hakkında emirler gönderdiğini haber vermişlerdir. Bu haber üzerine Abaza Paşa'nın velinimeti olan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa kendisine iki adamla

bir nasihat mektubu gönderip kaleden çıkmasını tavsiye etmişse de dinletememiştir.

Gerek Sultan Osman'ın kan dâvâsında, gerek Yeniçeri ocağıyla Istanbul hükûmetine karşı giriştiği harekette Abaza Paşa'nın efkâr-ı-umumiyyeye istinâd ettiği ve hattâ umumî hissiyâtın mümessili vaziyetinde bulunduğu muhakkaktır ve bunun böyle olduğu bilhassa halk edebiyatındaki akisleriyle sâbittir; Danon'un neşrettiği «Abaza Paşa destanı»nın şu mısrâları Genc-Osman'ın kan dâvâsında halkın Paşa'ya tamamiyle müzâhir olduğunu gösterir :

Ala kanla yatur ol nâzük teni
Mecruh idüp uçurdular canını
Gaazi Sultan Osman-Hanun kanını
Ölünce çalışur alurum dimiş

Halk şâirinin şu kıt'asında da Abaza Paşa'nın Istanbul'a gelip deli Mustafa'yı hal'ederek Genc-Osman'ın küçük kardeşi şehzâde Murad'ı, yâni müstakbel Dördüncü Murad'ı tahta çıkarmak ve kendisi de Sadâret makamına geçip devlete düzen vermek şeklindeki hedefinden bahsetmektedir :

Murâdumdur İslâmbol'a varmağa
Âl-i-Osman'un tahtını düzmeğe
Sultan Murad-Han'a vezir olmağa
Andan sonra ölürsem de gam değül dimiş

Paşa'nın başlıca maksatlarından biri de Yeniçeri ocağını imhâ etmektir; Abaza Paşa'nın en fazla işte bu hususta halka dayandığı destanda kendisinin Hak'dan mülhem gösterilmesiyle ve bilhassa Ocağın pîri sayılan Hacı-Bektaş'ın bile artık Yeniçeriden yüz çevirmiş gibi tasvir edilmesiyle sâbittir :

Hak'dan bana bir işaret olupdur
Yeniçerileri kırmak gerekdür
Kuma kurdum Hacı-Bektaş deyüpdür
Dönderdüm yüzümü anlardan dimiş

Şu kıt'ada da Genc-Osman fâciası bir Yezid işi, yâni ikinci bir Kerbelâ vak'ası gibi gösterilir :

Hünkârlarun basdılar Harem-i-Hâssın
Kodular Kulle'ye ol din ulusun
Öldürdüler yeryüzünün halîfesin
Anlar Yezid'dür bilürüm dimiş

Bu kıt'anın ikinci mısrâındaki «kulle»den maksat, tabiî Sultan Osman'ın meşhedi olan Yedi-kule zındanıdır. — Aşağıda 1623 = 1032 vukuâtının «13 Mart» ve 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkralarına da bakınız).

31 Kânunuevvel = 27 Safer, Cumartesi : Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı.

(Birincisi için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bir taraftan Istanbul halkının Yeniçerilerle Sipâhileri pâdişah katilliğiyle itkâm edip yüzlerine karşı söylemiye başlamaları ve bir taraftan da taşrada Ocaklılara karşı yer yer başlıyan hareketlerin nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Abaza Paşa hareketi gibi büyük ve ciddî bir tehlike şeklini alması Istan-

bul'daki Sipâhileri telâşa düşürmüş, bunlar bu gün Dîvan toplandığı sırada ayaklanarak:

— Taşrada kuzât-u-reâyâ bize «Kaatil-i Sultan» deyü ta'n iderler: Elbette kim katl itdiyse hakkından gelinsün!

diye vâveylâya başlamış ve nihayet Bölük-ağaları tarafından muvakkaten teskin edilmişlerdir. Tabiî bu ısyânın tehdid ettiği en mühim şahsiyyet, Birinci Mustafa'nın eniştesi ve Genc-Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'dur. Dîvandan sonra Orta-câmi'de toplanan Ocaklıların:

— Taşrada gezecek hâlimüz kalmadı: Bizüm Pâdişah katlinde sun'umuz yoğiken bu töhmeti kabûl itmezüz!

dedikleri ve bilhassa:

— Eger Pâdişah ferman eylediyse kendü bilür ve illâ kaatili katleylesün: Bühtandan halâs olalum!

diye Sultan Mustafa'ya haber gönderdikten sonra dağıldıkları rivayet edilir. — Umumiyetle bu vak'a «28 Safer» tarihine müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi «Gurre-i Rebî'ül-evvel»i «İsneyn = Pazartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğuna göre, vak'anın hakikî takvimde «27 Safer»e rastgelmiş olması lâzımgelir).

1623 = 1032

1 Kânunusâni = 28 Safer, Pazar: Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin üçüncü kan dâvâsı.

(Bu günkü Dîvan ictimâında tekrar saraya gelip kan dâvâsına kalkışan Sipâhilerin Şeyh-ül-İslâmdan Sultan Osman'ın kaatilleri hakkında idâm fetvâsı istediklerinden bahsedilir; Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi:

— Bu husus pâdişâha arzolunmaludur: Eger fermân itmediyse kaatiline hükm-i şer'î icrâ olunsun!

diye kaçamaklı bir cevap vermiştir; hakikatte ise Sultan Osman'ın katline fetvâ verenlerden birinin de Yahyâ Efendi olduğundan bahsedilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Umumiyetle bu vak'a «29 Safer»e müsâdif gösterilirse de, Rebî'ül-evvelin birinci günü «İsneyn = Pazartesi»ne ve beşinci günü de Cumaya müsâdif gösterildiği için, vak'anın hakikî takvimde «28 Safer»e tesadüf etmiş olması lâzımgelir: Aşağıki fıkralarda da bu bir günlük fark tashih edilmiştir).

2 Kânunusâni = 29 Safer, Pazartesi: Sipâhilerin dördüncü kan dâvâsı ve pâdişah kaatillerinin katli irâdesi.

(Bu gün Dîvan ictimâı esnâsında saraya gelen Sipâhiler Sultan Osman'ın kan dâvâsını güderek:

— Biz Orta-câmi'de emânet virmiş iken ne temessük ile katlolundu?

diye bağrışmaya başladıkları için, Sultan Mustafa'dan şu meâlde bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gelmiştir:

«Sultan Osman'ı ben katlolunsun dimedüm, Davud Paşa öldürdü: Kaatilleri kim ise haklarından gelinüp katlolunsun!»

Halbuki Genc-Osman'ın idâmı Birinci Mustafa'nın bir «Hatt-ı-Hümâyûn»una istinâd ettirilmiş olduğu için, bu günkü Hatt'ı yazdıranlar aklı başında olmıyan pâdişaha yalan söyletmişler demektir! Tabiî Sultan Mustafa ne o idâm fermanından, ne de bu inkâr Hatt'ından haberdardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. Her halde bu vaziyet askerin tazyikı kadar Vezir-i-a'zamın tâkib ettiği intikam siyasetiyle de alâkadardır: Aşağıda bu sene-

nin «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu günkü «Hatt-ı-Hümâyûn» okununca Sipâhilerin:

— Tiz kaatiller bulunsun!

diye haykırdıklarından bahsedilir; bunun sebebi, baş kaatil Kara-Davud'un saklanmış olmasıdır: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasına ve gün tarihinin tashihi için yukarıki fıkraya bakınız).

2/3 Kânunusâni = 29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi/Salı gecesi: Genc-Osman'ın katillerinden Cebeci-başının idâmı.

(Bu gece kaçarken yakalanan meşhur câni Cebeci-başı, Sultan Osman şehîd olduktan sonra kulağıyla burnunu kesip Vâlide-sultan'a götürmüş olan soysuzdur! Bu kaatilin Genc-Osman Yedi-kule'ye götürülürken susayıp suyundan içtiği «çeşme önünde» kafası kesilerek idâm edildiğinden bahsedilir: İsmi mâlûm olmıyan bu Cebeci-başının cinâyeti için yukarda 1622 = 1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihi için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

5 Kânunusâni = 3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Genc-Osman'ın baş kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un saklandığı samanlıkta yakalanıp cinayet ortaklarından «Kelender-uğrusu» ile berber Yedi-kule zındanına atılması.

(İki gün saklı yaşıyan Kara-Davud nihayet bu üçüncü günü Hamze Bey isminde bir sipâhinin Eyüp civârındaki evinin samanlığında yakalanıp ilkönce saraya ve oradan da Yedi-kule zındanına sevkedilmiştir. Gene bu gün zındana atılan Sü-başı «Kelender-uğrusu» için yukarda 1622 = 1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihindeki ihtilâf için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

6 Kânunusâni = 4 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kara-Davud'un idâmdan kurtarılması için Ocaklılarla cellâda para yedirilmesi.

(Bu paraları Sultan Mustafa'nın kız-kardeşi ve kaatil Davud'un karısı olan sultanın bu gün tevzi ettirdiğinden ve cellât-başı «Usta-Süleyman»ın da ertesi günkü idam sahnesinde acele etmeyip ağır davranması için elde edilmiş olduğundan bahsedilir: Gün tarihi için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Kânunusâni = 5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Kara-Davud'un cellât satırından kurtuluşu.

(Sultan Osman'ın kaatillerine karşı tâkib edilen cezâ ve intikam siyasetinin en mühim âmili Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'dır: O zamanki vüzerânın nisbeten en değerli ve tecribelilerinden olan Mehmet Paşa'nın maksadı bir taraftan pâyıtaht efkâr-ı-umumiyyesini tatmin etmekle beraber Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarının temâyüllerine terceman olmak ve bir taraftan da Anadolu ısyanlarında tâkib edilen intikam gayesini tahakkuk ettirmek suretiyle ihtilâlin yatışmasına hizmet etmektir. Sultan Mustafa'nın eniştesi olduğu için sarayın himâyesine istinâd eden Kara-Davud'un hükûmet tarafından tâkip ve tevkifiyle idâmına hükmedilmesi işte bundandır.

Kara-Davud bu gün Yedi-kule zındanından alınarak «ma'hûd çeşme» başına getirilip cellâdın önüne «çökertilmiş»dir : Bu çeşme için yukarda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve cellât Süleyman-Usta'nın vaziyeti için de «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Katillerin hep bu çeşme önünde idâm edilmeleri, her halde zavallı Genc-Osman'ın hakaretler içinde Yedi-kule'ye götürülürken orada çok susayıp bir tas su istemiş olmasının efkârı-umumiyyede bıraktığı acı te'sirle alâkadar olsa gerektir. — Cellât Süleyman-Usta kılıcını kınından çıkarınca, Kara-Davud da pamukları meydana çıkmış nefti «kapama»sının koynundan Sultan Osman öldürülmeden evvel veyahut ondan sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinden aldığı idâm fetvâlarıyla Sultan Mustafa'nın «Hatt-ı-Hümâyûn»unu çıkarıp başını kaldırarak :

— Ben bu temessükler ile şer'an katlittüm!

diye feryâda başladığı için, yukarıki fıkrada parayla elde edildiklerini gördüğümüz «ihsan-dîdeler» cellâda hitâben:

— Urma, görelüm aslını!

diye bağırmıya başlamışlar ve Ocağın üstündeki lekeyi temizlemek istiyen bâzı Yeniçeri ihtiyarları da :

— Ur, öldür!

diye haykırmışlardır; buna karşı Sipâhilerle Yeniçerilerin «avâm» denilen aşağı tabakaları da Kara-Davud'u bir menfaat vâsıtası ittihâz etmek istedikleri için:

— Çalma, urma!

diye mukabele ettiklerinden bahsedilir. Bir gün evvel parayla elde edildiğini gördüğümüz cellât tabiî acele etmeyip ağırdan almış, tam o sırada «Kul-oğlu» denilen bir yeniçeri gelip Kara-Davud'u ayağa kaldırmış ve işte bu suretle cellâdın satırından kurtulan Davud hemen ihâta edilerek bir ata bindirilip Orta-câmi'ye götürülmüştür. — Yeniçerilerin ekserisi idâmına, Sipâhiler de kurtarılmasına tarafdâr oldukları için, iki ocağın «birbirine gire-yazdığı» hakkında da bir rivayet vardır.

Orta-câmi'ye «ser-bürehne vu hayrân, kelb-i lâhis gibi feza'-u-ru'b ile soluyup nîm-cân ile» gittiğinden bahsedilen Kara-Davud câmiye girince başına bir mücevveze ve sırtına bir hil'at geçirilerek zorbalar tarafından derhal «Vezâretine ahd-ü-bîat» edilmiştir! Hattâ hemen orada tevcihata bile başlayıp halâskârlarına makamlar verdiğinden bile bahsedilir.

Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa cellâdı çağırtıp sorguya çekmiş, Süleyman-Usta Sipâhilerin kurtardığından bahsetmiş, Sipâhiler inkâr etmiş ve Kazaskerler de «bu ahvâli sicille kayd» ettikten sonra Dîvan dağılmıştır. Saraydan konağına mütehayyir ve mebhut bir halde dönüp ne yapacağını şaşıran Vezir-i-a'zamın huzûruna tam işte bu sırada Kapucular-kethudâsı «Rahîkî-dâmâdı Ahmed Ağa» gelmiş ve kendisine hemen bir ferman verildiği takdirde zorbaları dağıtıp Kara-Davud'u derhal idâm ettireceğini arzetmiştir: Ahmed Ağa'nın istediği ferman hemen verilmiş, bunun üzerine iki yüz «üsküflü kapucu» ile harekete geçen Ağa Orta-câmi'ye doğru yola çıkmış, zorbalar korkuya kapılıp çil yavrusu gibi dağılmış ve tabiî Kara-Davud da ikinci defa olarak yakalanıp evvelce Sultan Osman'ı bindirmiş olduğu pazar-arabasıyla tekrar Yedi-kule zındanına götürülmüştür. — Gün tarihindeki ihtilâf için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

8 Kânunusâni = 6 Rebî'ül-evvel, Pazar : Birinci Mustafa'nın eniştesi ve İkinci Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un idâmı.

(Yukarıki fıkrada ikinci defa tevkif edilip Yedi-kule zındanına atıldığını gördüğümüz Kara-Davud bu gün orada Kapucular-kethudâsı Ahmed Ağa'nın nezâreti altında boğdurularak idâm edilmiştir : Genc-Osman fâciasının meşhur ele-başılarından «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» da beraber boğulduğu için, her ikisi-

nin «lâşe-i habîsi deryâya atılmış»dır. — Bunlardan başka gene ayni fâcianın en kanlı aktörlerinden Budin beylerbeyi Derviş ve Köstendil sancak-beyi Meydan Bey isimlerindeki kaatillerin de oralarda idâmları için Kapucular gönderildiğinden bahsedilir.

Şerefsiz adı Osmanlı tarihinde silinmez bir leke gibi kalan Boşnak devşirmesi Kara-Davud'un kirli şahsiyyetiyle 24 günlük mülevves ve kanlı sadâreti için yukarda 1622 = 1031 vukuâtı içindeki «20 Mayıs» fıkralarının dördüncüsüyle «13 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kara-Davud, Sultan Osman'ın şehâdetinden itibaren 7 ay, 18 gün ve sadâretten azli tarihinden itibaren de 6 ay, 26 gün yaşamıştır. — Nihayet efkâr-ı-umumiyyenin tazyikıyle Genc-Osman'ın bütün kaatilleri idâm edilmiş demektir : Bunlardan Cebeci-başının idâmı için yukarda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve Kara-Davud'un idâm günündeki ihtilâf için de «1 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir, Pazar : Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın zorba tazyikıyle isti'fâsı ve Mere-Hüseyn Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Pâyıtahta, saraya ve hükûmete tamamiyle hâkim olan Yeniçeri ve Sipâhi zorbalarının bu hareketi, yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «13 Haziran» ve «8 Temmuz» fıkralarında 25 gün süren sadâretini gördüğümüz Arnavut Mere-Hüseyn Paşa'nın tertibiyle yapılmıştır: Mere'nin ilkönce Sipâhi zorbalarından Arnavut-Süleyman'ı «bezl-i mâl-i firâvân» ederek elde ettiğinden ve işte bunun üzerine bundan bir gün evvel Ağa-kapusu'nda toplanan zorbaların Abaza Paşa ısyâniyle Lehisan-Kazaklarının akınlarına Gürcü-Mehmet Paşa'nın tedbirsizliğini sebeb gösterdiklerinden bahsedilir. — Bu gün Dîvan toplandığı sırada saraya saldıran zorbalar Mehmet Paşa'yı tahkir ederek :

— Tavâşî tâifesinün vezâretde alâkası olduğuna râzı değülüz: Yok dirsen hancer üşürüp seni pârelerüz!

diye bağırıştıkları için Gürcü-Mehmet Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»u derhal pâdişaha gönderip konağına çekilmiş, bunun üzerine içerden :

— Kul kimi isterse mühr ana virilsün!

şeklinde bir irâde gelince zorbalar Sadâret makamını evinde müjde bekleyip duran Mere-Hüseyn'e tevcih etmişlerdir: Mere'nin ilk işi Ocaklılara ihsanlar dağıtmak ve en mühim rakîpleri olan seleflerinden Gürcü-Mehmet Paşa'yı Bursa'ya ve Halil Paşa'yı da Malkara'ya nefyetmek olmuştur.

Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların altıncısı olan ve Genc-Osman'ın intikamını almış olmakla şöhret bulan Gürcü/Hadım-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1622 = 1031 senesi 21 Eylül = 15 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar tam 4 ay, 14 gün sürmüştür).

13 Mart = 11 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Anadolu ısyânı hakkında hükûmete korkunç haberler gelmesi.

(Yukarda 1622=1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa ısyânı üzerine vaziyetin tahkikine gönderilen bir Yeniçeri Çorbacısı bu gün İstanbul'a avdet edip çok korkunç haberler getirmiştir: İlk ısyan haberi üzerine azledilmiş olan Abaza Paşa'nın azlini kabul etmeyip yerine tâyin edilen Mustafa Paşa'nın gönderdiği mütesellimi şehre sokmamış olduğunu, Erzurum sancaklarını hep kendi adamlarına tevcih ettiğini, hâne başına bin akça vergi tarhedip ilk elden 15 bin asker topladığını, ondan sonra Karahisar üzerine yürüyüp oranın muhâfızlığında bulunan Murtaza Paşa'yı kendisine iltihak mecburiyetinde bıraktığını, Maraş ve Sıvas valileri Yusuf ve Tayyar-Mehmet Paşaların da iltihaka mec-

bur olduklarını ve bunlardan Yusuf Paşa'nın bir müddet sonra idâm edildiğini, Anadolu valileriyle sancak-beylerinden çoğunun Abaza Paşa'ya iltihak ettiklerini ve Paşa'nın her girdiği yerde Yeniçerileri işkencelerle imhâ etmekte ve meselâ tabanlarına nal çaktırarak öldürmekte olduğunu ve nihayet kırk bin kişilik bir ordu başında Ankara şehrini işgal ettikten sonra kaleyi muhâsara etmekte bulunduğunu Istanbul hükûmeti hep işte bu gün gelen Çorbacıdan öğrenmiştir : Abaza Paşa'nın ordusu bilhassa Kuyucu-Murad devrindenberi ötede, beride sinip fırsat bekliyen Celâlî bakıyyeleriyle kabarmış ve Anadolu'dan kaçan bir çok Yeniçeri döküntüleri de Istanbul ocağını kabartmıştır.

Istanbul hükûmeti bu vaziyet üzerine vüzerâdan Cağal-oğlu Mahmud Paşa'yı serdârlıkla ve bir mıkdar kuvvetle Receb=Mayıs ayında yola çıkarmışsa da, babası gibi korkak olan bu devşirme İtalyan dölü âsilerin gece baskınlarından yılarak Beypazarından Bursa'ya dönmüştür! — Kış bastırdığı için Ankara kalesini alamıyan Abaza Paşa'nın da o sene Niğde'de kışladığı rivayet edilir).

30 Ağustos = 4 Zülka'de, Çarşanba : Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Mere-Hüseyn bu ikinci sadâretinde birincisinden fazla azgınlık etmiş, Dîvan ictimâında bir beylerbeyini sopa altında öldürtmüş ve hattâ dinî ve ilmî sıfatına bile hürmet etmediği bir kadıya dayak attırmak gibi çılgınlıklar göstermiştir! Aşçılıktan yetişen bu câhil zâlimin iş başında durabilmesi, devlet hazînesini Yeniçeri zorbalarına yedirmesindendir: Fakat buna rağmen nihayet hem askeri, hem ulemâyı kendisine düşman etmiştir. Ulemânın düşmanlığı, dayak yiyen Kadı Efendi'nin meslekdaşlarına şikâyeti üzerine meydana çıkmıştır : Bunlar bir gün Fâtih câmiinde toplanıp Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'yi dâvet etmişler ve Mere'nin vaktiyle Mısır valisi iken söylediği küfür sözlerinden dolayı katline fetvâ vermişlerdir; Yahyâ Efendi vezir-i-a'zamın azlini istemek bahânesiyle saraya gitmiş ve Mere-Hüseyn de Ağa-kapusu'na gidip Yeniçeri ocağına ilticâ etmiştir. Bu vaziyet üzerine Ocak'dan câmiye bir kaç nasihatçi gelmişse de, icâbında müsâdemeden bile çekinmiyeceklerini söyliyen Ulemâ söz dinlememiş ve nihayet akşama doğru bir mıkdar Yeniçeri ile Acemi-oğlanı gelip Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir vak'a ihdâs ederek silâhsız Ulemâya taarruzla bir çoklarını yaralamış ve öldürmüşlerdir. Bu kanlı vak'a üzerine Yeniçeri ocağına düşman kesilen İlmiyye sınıfının Anadolu'da ısyân etmiş olan Abaza Paşa'yı el altından tahrik ettikleri hakkında bir rivayet vardır. Vak'adan sonra âdetâ bir zafer şımarıklığına kapılan Mere-Hüseyn bir çok ulemâyı sürgüne yollamış ve bir çok muhâliflerini de idâm ettirmiş veyahut denize attırmıştır! — Mere'nin Ulemâdan sonra Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını da kendine düşman etmesi, Yeniçerileri Sipâhilere musallat etmek istemesindendir : Zâten onun istinâd ettiği kuvvet yalnız Yeniçeri ocağıdır; parayla elde ettiği Ocak ağalarıyla gizlice anlaşarak sarayda yapılacak bir ulûfe tevzii merâsiminde Yeniçerilerin Sipahileri imhâ etmesi için tertibât ittihâz etmiş, fakat araya bayram girmiş ve bu yüzden iş bir kaç gün gecikince Mere'nin kendi adamları boşboğazlık edip meseleyi ifşâ etmiş ve işte bunun üzerine Sipâhiler ayaklanıp Mere-Hüseyn'in makamından çekilmesini istemiye başlamışlardır. Buna mukabil Yeniçeri ocağının ileri gelenleri Mere'yi himâyeye kalkışmışlarsa da, Yeniçeri-kethudâsı Bayram Ağa Yeniçeri neferlerine vaziyeti anlatıp ağalarına kapılmamalarından ve kapıldıkları takdirde taşrada kuvvetli olan Sipâhilerin Yeniçerileri imhâ edeceklerinden bahsetmiş ve işte bunun üzerine iki ocağın efrâdı birleşerek Mere-Hüseyn'i isti'fâya mecbur etmişlerdir. İşte bu suretle dünyayı kendine düşman eden Mere'nin canını kurtarmak için derhal saklandığı rivayet edilir.

Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Pazar gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün sürmüştür. Azli

hakkında «2 Şevvâl = 30 Temmuz Pazar» rivayetine de tesadüf edilirse de doğru değildir.
Mere'nin yerine Vezir-i-a'zam olan Kemankeş-Ali Paşa Türktür ve aslen İspartalıdır: Diyarbekir ve Mısır valiliklerinden sonra Kubbe-vezirliğine yükselmiş ve nihayet dördüncü vezirlikten Sadârete geçmiştir. Muktedir bir adam olmakla beraber fazla mağrur olduğundan ve irtişâsından bahsedilir: Aşağıda 1624 = 1033 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

10 Eylül = 15 Zülka'de, Pazar: Birinci Mustafa'nın ikinci hal'i.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Umumiyetle «14 Zülka'de Ahad = Pazar» gününden bahsedilirse de o sene Zülka'denin 14 üncü günü Pazara değil, Cumartesiye müsâdif olduğu için, «Rüyet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Kâtib-Çelebi'de «Zülka'denün dördüncü günü yevm-ül-Ahadde» kaydine tesadüf edilirse de, «4 Zülka'de = 30 Ağustos» günü Pazar değil, Çarşanbaya müsâdif olmak itibariyle, bunun da «14 Zülka'de»den galat olması lâzımgelir. Hammer bir notunda bâzı ecnebi vesikalarına istinâden «5 Zülka'de = 31 Ağustos» tarihini esas ittihâz edip o günü Pazar farzederek Osmanlı menbâlarını ona göre tashihe kalkışmışsa da, o gün Pazar değil, Perşenbedir; fazla olarak Peçevî, Kara-Çelebi-zâde, Solakzâde ve Atâyi gibi muâsır müelliflerin hepsi «14 Zülka'de Pazar» gününde müttefiktir: bilhassa Atâyî, Birinci Mustafa'nın halefi Dördüncü Murad'a bir «Kasîde-i cülûsiyye» bile takdim etmiş olduğu için, yanılmış olması kabil değildir; onun için yegâne tashih edilecek nokta, gün ismine istinâden gün rakamını «15 Zülka'de»ye çevirmekten ibarettir: Zâten bâzı Osmanlı Salnâmelerinde de bu doğru tarihe tesadüf edilir.
Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde en mühim âmil, yeni Vezir-i-a'zam Kemankeş-Ali Paşa'dır: Ali Paşa, müdhiş bir zorba hâkimiyyeti altında kalan pâyıtahta karşı Anadolu'da Abaza Paşa ısyâniyle ortaya atılan millî metâlibin devlet düzeniyle alâkadâr en mühim maddesini ilk iş olarak ele almış ve devletin başındaki deliyi kaldırıp Anadolu'nun istediği şehzâde Murad'ın iclâsı için derhal istişârelere başlamıştır. Zâten Osmanlı imparatorluğunu inhilâlden kurtarmak için artık başka çâre kalmamıştır: Çünkü Anadolu'dan başka Rumeli'de de bâzı valiler pâdişahın deliliğinden dolayı ferman dinlememiye başlamışlardır. Fakat saltanat değişikliğinin mühim bir malî mahzuru vardır: Askere dağıtılan cülûs bahşişi iki üç milyon altın tuttuğu halde, Hazîne bomboştur: Çünkü Birinci Ahmed'in ölümünden itibaren geçen 5 sene, 9 ay, 19 günde üç defa verilen cülûs bahşişleri Hazîneyi çok sarsmış olduktan başka, Vâlide-sultan'la Kara-Davud ve Mere-Hüseyn gibi vezir-i-a'zamların mevkilerini muhafaza için bütün devlet ve saray hazîneleriyle vâridâtını ve hattâ Evkafı bile Yeniçerilerle Sipâhilere yedirmeleri ve bu arada deli Mustafa'nın da sokaklardaki ahaliden başka denizdeki balıklarla havadaki kuşlara bile altın serpip durması artık dördüncü bir cülûs bahşişine imkân bırakmamıştır. İşte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi ile Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri başta olmak üzere en mühim devlet erkânını toplayıp meseleyi müzâkereye koyan Kemankeş Paşa, hal'in zarûrîliğiyle bahşişin imkânsızlığı karşısında askerin ileri gelenleriyle anlaşıp bu seferlik bahşişten vazgeçmelerini te'minden başka çâre bulamamıştır. Sultan Mustafa ancak işte bu sâyede hal'edilebilmiştir: Her halde Kemankeş-Ali Paşa'nın bu hizmeti unutulmıyacak kadar büyüktür. — Bununla beraber, saltanat tebeddülünden sonra Ocak zorbaları sözlerine riâyet etmeyip bahşiş dırıltıları çıkardıkları için, sarayın altın kaplarından sikke kesilerek bir cülûs bahşişi daha verilmiştir. — O sırada anasıyla beraber Davud-paşa sarayında bulunan Birinci Mustafa bundan bir gün evvel bu günkü Dîvan bahânesiyle Topkapu sarayına nakledilmiş ve nihayet bu sabah kurulan tahta yeğeni çıkarılırken kendisi de eskiden oturduğu dâireye tekrar kapatılmıştır.

Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı 1622 = 1031 senesi 19 Mayıs = 8 Receb Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 3 ay, 22 gün sürmüştür : 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de Çarşanba gününden 1618 = 1027 senesi 26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe kadar 3 ay, 4 gün süren ilk saltanatı da hesab edilmek şartiyle, Birinci Mustafa iki defada cem'an 1 sene, 6 ay, 26 gün saltanat sürmüş demektir. Her iki saltanatında da devlet işlerini gûyâ anası idare etmiş ve hakikatte ise kat'iyyen idare edemediği için Ocak zorbalarının her dediğini yaparak memleketin anarşi içinde kalmasına sebeb olmuştur.

1000 = 1591 — 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde takriben 31 - 32 yaşlarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Genc-Osman fâciasından itibaren şuûruna büsbütün halel gelen Sultan Mustafa'nın saray dehlizlerinde öteye beriye koşup her kapıyı vurarak Sultan Osman'ı çağırdığı ve onun gelip kendisini saltanat yükünden kurtarması için feryâd edip durduğu hakkında bir rivayet vardır).

DÖRDÜNCÜ MURAD

(Bağdad fâtihi Sultan Murâd-ı Râbi')

— M. 1623 = H. 1032 — M. 1640 = H. 1049 —

1623 = 1032

10 Eylül = 15 Zülka'de, Pazar: Dördüncü Murad'ın cülûsu.

(Gün tarihindeki ihtilâf için bundan evvelki fıkraya bakınız. — Birinci Ahmed'in oğlu, Birinci Mustafa'nın yeğeni ve İkinci Osman'ın kardeşi olan Dördüncü Murad bu sırada sağ olan kardeşlerinin en büyüğüdür: En kuvvetli rivayete göre babasının saltanat devrinde 1021 = 1612 senesinin 28 Cumâda-l-ûlâ = 27 Temmuz Cuma günü Boğaziçin'deki «İstavroz bahçesi»nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle, Dördüncü Murad Osmanlı pâdişahlarının on yedincisidir. Sultan Murad'ın anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır: Bu sırada hayatta bulunan Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki dört kardeşinden Kasım'la İbrahim de ayni anadandır; bâzı menbâlarda «Kösem-Vâlide» şeklinde de anılan ve Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatının en mühim simâlarından olan bu Mâhpeyker-Sultan bir Rum papasının kızıdır : Rumcadaki «Anastasya» isminin «Nasya» şeklinde bir kısaltmasına da tesadüf edilir. Küçük yaşta yetim kalınca Bosna beylerbeyinin eline geçen Anastasya güzelliğinden dolayı saraya takdim edilip Birinci Ahmed'e haseki olmuş ve işte o tarihten itibaren yıldızı parlıyarak kocasından sonra oğullarından Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in ve onlardan sonra da torunu Dördüncü Mehmed'in saltanat devrinde çok büyük nüfuz kazanmış ve hattâ bâzan bütün devlet idaresini eline almıştır. Madame de Gomez'in kaydine göre Birinci Ahmed'in vefatında verâset usulünün değişmesine ve bu suretle deli Mustafa'nın saltanatına Kösem-Sultan'ın çevirdiği entrikalar sebeb olmuştur : Onun bundan maksadı, kudretli bir şahsiyyet olan Genc-Osman'ı tahttan uzaklaştırarak kendi oğullarının saltanatına yol açmaktır; hattâ gene ayni menbâa göre «Hâile-i Osmâniyye» bile bu müdhiş kadının eseridir : Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına ve 1622 = 1031 vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. Dördüncü Murad en büyük Osmanlı padişahlarındandır: İkinci Bâyezid'in devlet bünyesini hâricî ve dâhilî tehlikeler içinde bırakan rehâvet devrinden sonra Yavuz'un şiddeti nasıl bir tarihî zaruretse, Birinci Mustafa'nın memleketi anarşi içinde bırakan ikinci saltanatından sonra Dördüncü Murad'ın o kanlı ve şiddetli idaresi de ayni mâhiyette bir tarihî zaruret sayılabilir. Sultan Murad devri bu bakımdan iki kısma ayrılır : Kendisinin çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet idaresi harîs olduğu kadar zeki ve müdebbir bir kadın olan Kösem-Vâlide'nin elindedir : Dördüncü Murad'ın içerde zorbaları ve dışarda düşman devletleri yıldırıp sindirerek Osmanlı imparatorluğunu çok büyük tehlikelerden kurtaran heybetli şahsiyyeti saltana-

tının ancak son yıllarına tesadüf eden ikinci devrinde meydana çıkmıştır. Ecdâdından bir çoklarıyla babası Birinci Ahmed ve kardeşi İkinci Osman gibi Dördüncü Murad da şâirdir : Bilhassa Hâfız Paşa'ya yazdığı manzum mektup gibi bâzı eserleri çok kuvvetlidir. Şiir mahlası «Mûrâdî» dir.

Sultan Murad'ın fevkalâde olan kol kuvveti hakkında bir çok menkabeler rivayet edilir : Fakat o demir gibi vücudunu içkiyle harâb ettiğine göre, her halde irâdesinin kolu kadar kuvvetli olmaması lâzımgelir).

1624 = 1033

11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel, Cuma/Cumartesi gecesi: Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu. Ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile birbiriyle te'lifine imkân olmıyan rivayetlerle ihtilâflar vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı'da «2 Safer 1033 = 25 Teşrinisâni 1623 Cumartesi», Naîmâ'da «5 Safer 1033 = 28 Teşrinisâni 1623 Salı» Kara-Çelebi-zâde'de «Evâil-i Sefer 1033=1623 Teşrinisâni sonları», Peçevî'de «12 Rebî'ül-evvel 1033 = 3 Kânunusâni 1624 Çarşanba» vesâire gibi birbirini tutmaz rivayetlere tesadüf edilir: Bunların birincisiyle sonuncusu arasında 39 günlük muazzam bir fark vardır! Buna mukabil bâzı İran menbâlarında da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka «19 Rebî'ül-evvel = 10 Kânunusâni Çarşanba» rivayetine de tesadüf edilir! O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunduğu için Bağdad serdârlığına tâyin edilmiş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile münâkaşalarından bahseden Peçevî'nin matbû nüshasındaki «12 Rebî'ül-evvel» tarihine mukabil bizim gördüğümüz bir yazma nüshasında «21 Rebî'ül-evvel» tarihi mevcud olmak itibariyle, birincisinin bir tertip hatâsından mütevellit olması lâzımgelir; bu suretle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi Peçevî de te'yid ediyor demektir; bilhassa 2 ve 5 Safer rivayetlerinin yanlış olduğunu gösteren en mühim delil, Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine ancak «1 Rebî'ül-evvel = 23 Kânunuevvel Cumartesi» günü gelmiş olmasıdır: Bağdad'ın sukutu şâhın muvâsalatından evvel değil, sonradır.

Bir taraftan Genc-Osman fâciasiyle Birinci Mustafa'nın kargaşalıklar içinde geçen ikinci saltanatı ve bir taraftan da 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinievvel» ve 1623=1032 vukuâtının «13 Mart» fıkralarında gördüğümüz Abaza Paşa ısyânı taşrada bâzı valilerin merkezle olan alâkalarını gevşetirken Bağdad vilâyetinde de anarşiye benzer bir vaziyet hâsıl olmuştur : Bu vaziyet bilhassa askerî ve mülkî idarelerin çarpışmasıyla tezâhüre başlamış gösterilir. O sırada Bağdad'ın on iki bini bulan «Yerli-kulları»nın başında «Bekir-Sübaşı» isminde zengin ve zînüfuz bir kumandan vardır: Yusuf Paşa ismindeki vali buna nisbetle bir gölge gibidir ve hattâ iç-kaleye çekilmiş ve her işten elini çekmiş bir vaziyettedir. Bir aralık Bekir-Sübaşı âsi bir aşîreti te'dib için şehirden çıkınca Yusuf Paşa bir rivayete göre «Mehmet Kanber Ağa» ismindeki Azeb-ağasını elde edip Sübaşı'nın âilesini imhâ ettirdikten sonra kendisini artık şehre sokmamak için tertibât almışsa da, Bekir Ağa'nın bu vaziyetten haberdâr olan oğlu Derviş Mehmet Ağa hem babasına haber göndermiş, hem idaresinde bulunan askerle Mehmet Kanber Ağa'yı mağlûb edip iç-kaleye ilticâ mecburiyetinde bırakmıştır : Bu meseleden vali Yusuf Paşa haberdâr olmadığı halde, bütün tertibâtın Bekir-Sübaşı'ya rakîb olan Kanber Ağa tarafından ittihâz edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır : her halde muhakkak olan nokta, derhal şehre gelen Bekir Ağa'nın Yusuf Paşa ile Mehmet Kanber Ağa'yı iç-kalede muhâsara etmiş olmasıdır; fakat Yusuf Paşa büyük bir muvaffakıyetle huruç hareketleri bile yaparak mukavemet gösterdiği sırada, bir gün bir mazgaldan bakarken isâbet

eden bir kazâ kurşunuyla şehîd olmuş ve işte bunun üzerine kaleyi teslime mecbur olan Kanber Ağa da iki oğluyla beraber Dicle'nin üstünde «Neft ile» tutuşturulan bir kayığa konulup su ile ateş arasında çırpınarak idâm edilmiştir. Bu muvaffakıyet üzerine bütün muhâlifleri kılıçtan geçiren Bekir-Sübaşı'nın sahte bir ferman okutarak valiliğini ilân ettiği hakkında da bir rivayet vardır; fakat Istanbul'a gönderdiği arîzada Yusuf Paşa'yı kabahatlı gösterdikten sonra valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve bu talebi kabul edilmediği için Bağdad beylerbeyliğine Diyarbekir'den ma'zul Süleyman Paşa tâyin edilmiştir. Bu Süleyman Paşa'nın vilâyet idaresini teslim almak üzere yolda giderken gönderdiği mütesellim şehre sokulmadığı için geri dönüp Mardin'de paşasına iltihak ettiğinden bahsedilir! İşte bunun üzerine Bekir-Sübaşı'ya karşı Bağdad serdârlığını Diyarbekir valisi Hâfız-Ahmed Paşa istemiş ve Istanbul hükûmeti de Süleyman Paşa'yı makamına oturtmak şartiyle bu talebi kabul etmiştir.

Hâfız Paşa Bağdad'ı muhâsara edince, artık valilikten de, fazla bir mukavemet imkânından da ümidini kesen Bekir-Sübaşı Osmanlılardan yüz çevirip Safavîlere el uzatmış ve Şâh-Abbâs'a «Abbas Ağa» isminde bir murahhas göndererek şehri teslime âmâde bulunduğunu ve Safavî tâbiiyyetine geçeceğini bildirmiştir. Peçevî'ye göre Bekir Ağa bu ihânet teşebbüsüne girişmeden evvel Hâfız-Ahmed Paşa'dan valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve buna mukabil her yıl Istanbul'a «yüz bin guruş irsâliyye» göndereceği gibi, kendisine de pişkeşler takdim edeceğini bildirmişse de, Hâfız Paşa kabul etmediği için Bekir Ağa nihayet Şâh-Abbâs'a mürâcaat etmiştir.

Vaktiyle Safavîlere âid olduğu halde Kanunî devrinde Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Bağdad'ın teslim teklifini bir müjde gibi karşılıyan Birinci Abbâs bu vesîleyle tekmil Irak kıt'asını istirdâd edip Şiîliğin «Makamât-ı-mubareke»si olan Necef'le Kerbelâ'yı Sünnî hâkimiyyetinden kurtaracağı için, Bekir Ağa'nın talebini derhal kabul edip kendisine on iki «terk»li bir Şiî tâciyle bir valilik menşûru götürmek üzere Hemedan valisi «Safî-Kuli Han» idaresinde 300 kişilik bir hey'et göndermiş ve bu hey'eti Bağdad'ın tesellümüne ve anahtarlarının getirilmesine me'mur etmiştir. Bununla beraber, ihtiyâten bizzat harekete de karar veren Birinci Abbâs zevâhiri muhâfaza için bir Kerbelâ haccı ilân etmiş ve otuz bin kişilik bir orduyla hududu geçip Bağdad'a ilerlemiye başlamıştır.

«Safî-Kuli Han»ın Bağdad'a geldiğini gören Osmanlı serdârı Hâfız Paşa Bekir-Sübaşı'ya Rakka eyâletini teklif etmişse de kabul ettirememiş ve nihayet Sübaşı Bağdad'ın İran'a ilhakını ilân eder etmez Hâfız Paşa Bekir Ağa'nın istediği Bağdad beylerbeyliği menşûrunu içeri göndermekten başka çâre bulamamıştır.

Bu vaziyet üzerine artık «Bekir Paşa» ünvânını alan Sübaşı Osmanlılardan sonra Safavîlere de ihânet etmiş, Safî-Kuli Han'ın istediği anahtarları vermeyip şâhın alâkasına teşekkürle elçileri iâde etmiş ve işte bundan dolayı Karçakay-Han'la diğer bir takım Safavî ümerâsının idaresindeki İran ordusu gelip Bağdad'ı muhâsara etmiştir. Derhal müdâfaaya geçen Bekir Paşa'nın en büyük hâtası, Safavîlerin Bağdad üzerine yürüdükleri sırada Hâfız Paşa'nın Diyarbekir'e çekilmesini istemiş olmasıdır : Bunun sebebi itimadsızlığıdır. Bununla beraber, bir müddet sonra erzak ve kuvvet istemiş, erzak yetiştirilmişse de yardım kuvvetlerine Safavîler mâni olmuşlardır.

Bekir Paşa'nın çok muvaffakıyetli bir müdâfaada bulunduğundan ve hattâ üç ay süren muhâsarada kedi ve köpek etleri bile yenilecek dereceleri bulan iâşe buhrânına rağmen mukavemette devam ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber, müşkilât arttıkça firarlar başlamış, hattâ bâzı zâbitler bile Safavî ordusuna kaçarak içerdeki hâli düşman kumandanlarına anlatmışlardır. Kalenin sukutuna sebeb olan ihânet vak'ası bile işte bu kaçak zâbitler vâsıtasıyla tertib edilmiştir : Rivayete nazaran bu zâbitlerin biri Bekir Paşa'nın «Nârin-kale» dedikleri iç-kale muhâfızlığında bulunan oğlu Derviş Mehmed'e gönderilmiş, Safavî-

leri içeri aldığı takdirde şâhın Bağdâd valiliğini kendisine tevcih edeceği bildirilmiş, babasıyla devletine ihânet etmekten çekinmiyen bu hâin evlât o parlak teklifi derhal kabul ettiği için hemen kendisine bir valilik menşûru gönderilmiş ve işte bunun üzerine o gece sabaha karşı kalenin küçük kapısından düşman askerini içeri almıştır: İç-kale bu gece sukut ettiği halde, şehrin ancak iki gün sonra düşman eline geçmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bekir Paşa «bir mağara sûretlü sûrâhda» Bağdad defterdarı olan kardeşi Ömer Ağa ile beraber yakalanıp şâhın huzûruna götürülünce hâin oğlu Derviş Mehmed'in orada oturmakta olduğunu görmüş ve Birinci Abbâs'ın:

— Niçün böyle yaman iş itdün?
suâline karşı:

— Şâhum, yaman iş ben itmedüm: Bu veled-i zinâ itdi!
demiş olduğu için, oğlu da kendisine:

— Sen Bağdad'ı virmeğe ahd idüp sözüne durmadun: Ben ol ahdi yerine getürüp virdüm!
diye mukabele etmiştir. — Birinci Abbâs'ın emri üzerine Şiîlerle Sünnîlerin ayrı ayrı defterleri yapılmış ve bir çok Sünnîler şiddetli işkenceler içinde can vermiştir. En şiddetli işkencelerle öldürülenler Bekir Paşa ile Bağdad Kadısı Ömer Nuri ve Câmi'-i-Kebir hatîbi Mehmet Efendilerdir: Bunlardan Bekir Paşa bir demir kafes içinde yedi gün işkenceye uğratıldıktan sonra «bir kayığın etrâfına neft sürülüp» ateşlenerek Dicle'ye salınmış ve tıpkı bundan evvel kendisinin idâm ettirdiği Mehmet Kanber Ağa gibi ateşle su arasında öldürülmüştür! Kadı ile Hatib de «Sebb-i Şeyheyn» teklifini reddedip şâhın yüzüne karşı söğüp saydıkları için, çeneleri delinip birer hurma ağacına asıldıktan sonra yaylım ateşine tutulmuşlardır. Bununla beraber Bağdad valiliği Bekir Paşa'nın hâin oğluna kalmış değildir: Birinci Abbâs'ın çok haklı olarak:

— Pederine böyle hiyânet iden bî-rahm kâfirün bana ne hayrı olacak?

diye bu müteredd mahlûku Horasan'a sürdüğünden ve nihayet firar etmek istediği için de idâm edildiğinden bahsedilir. Şâh-Abbâs Bağdad valiliğini bundan evvel elçilikle Bekir-Sübaşı'ya gönderildiğini gördüğümüz Hemedân valisi «Safî-Kulî Han» a tevcih ettikten sonra Necef'e gitmiş ve Karçakay-Han-ı da Musul ve Kerkük havâlisinin işgali için şimale göndermiştir: Musul valisi Çerkes-Ahmed Paşa iki üç gün müdâfaada bulunmuşsa da, Kerkük valisi Bostan Paşa şehri tahliye edip gitmiştir. İran'ın Musul valiliğine işgal kuvvetlerinin kumandanlığında bulunan «Kasım-Sultan Avşarlu» tâyin edilmişse de, aradan biraz geçince Hâfız-Ahmed Paşa'nın 500 kişilik pişdar kuvvetine kumanda eden «Küçük-Ahmed» isminde bir sipâhi Musul civârına yaklaşırken Kasım-Han Bağdad'a kaçmış ve bu suretle Musul tekrar Osmanlı hâkimiyyetine geçmiştir. Bununla beraber, Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu demek, Basra'dan mâadâ hemen tekmil Irak'ın elden çıkması demektir: Çünkü Safavî istilâsı Mardin civârına kadar dayanmıştır.
Bağdad şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın «Irâkayn» seferinde 1534 = 941 senesinin 28 Teşrinisâni = 21 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü fethedilmiş olduğuna göre, bu 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesine kadar Milâdî takvim hesabiyle ve «grégorien» ıslâhâtından mütevellid on günlük fark da hesab edilmek şartiyle ilk defa olarak 89 sene, 1 ay, 4 gün Osmanlı idaresinde kalmış ve nihayet Dördüncü Murad ikinci defa olarak fethettiği için Osmanlı tarihlerinde «Fâtih-i Bâğdâd» ünvâniyle şöhret bulmuştur. İkinci Osman devrinde akdedilen son Osmanlı-Safavî sulhü için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Eylül» ve 1619 = 1028 vukuâtının da «18 Kânunusani» fıkralarına ve Bağdad'ın istirdâdı için de aşağıda 1638 = 1048 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın idâmiyle Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın idâmına sebeb olarak Dördüncü Murad'ın cülûsunda başlıca âmil olmasından ve pâdişahın devlet işlerini kavrıyamıyacak kadar küçük yaşta bulunmasından dolayı fevkalâde bir gurura kapılmış olduğundan, alenen rüşvet alıp memuriyetleri müzâyedeyle tevcih ettiğinden ve bilhassa kendisine rakîb addettiği seleflerinden Halil ve Gürcü-Mehmet Paşaları Abaza ısyânında müşevvik gösterip tevkif ettirerek idâm ettirmek istediği halde mâsumiyyetleri meydana çıktığı için muvaffak olamadığından ve nihayet Bağdad'ın sukutu pâdişaha aksettiği halde inkâr edip yalan söylediğinden bahsedilir; bütün bunlara rağmen Birinci Mustafa'yı hal'ettirmek suretiyle devlete büyük bir hizmette bulunmuş olduğu muhakkaktır: Muhtelif meziyyetlerinden dolayı «Vecîh-ü-vakuur vezîr-i sâhib-şuûr» şeklinde de tavsif edilir. — Kemankeş-Ali Paşa bu gün ikindiden sonra saraya dâvet edilip orada idâm edilerek «emvâli müsâdere» olunmuştur: Sadâret müddeti 1623 = 1032 senesi 30 Ağustos = 4 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 ay, 4 gündür.
Kara-Ali Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan Çerkes-Mehmet Paşa Şam valiliğinden Kubbe-vezirliğine yükselmiş ihtiyar, namuslu, muktedir ve cesur bir devlet adamıdır: Sadâreti üzerine hem Abaza gailesini bastırmıya, hem Bağdad'ın istirdâdına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuştur).

28 Mayıs = 10 Şa'ban, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Serdâr-ı-Ekrem'in ilk hedefi Erzurum'da ısyân edip Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olan Abaza Paşa'nın tenkilidir: Bu ısyân için yukarda 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» ve 1623 = 1032 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız. — Yeniçeri-ağasıyla Kapu-kulları ve diger asker sınıflarıyla Anadolu ve Karaman beylerbeyleri de serdârın maiyyetine verilmiştir. — Müneccim-başı «Gurre-i-Şa'bân = 19 Mayıs Pazar» tarihini gösterir. — Yeni Vezir-i-a'zamın hareketi üzerine eski Vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir).

17 Haziran = 1 Ramazan, Pazar: Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen 20 gün son hazırlıklara hasredilmiştir).

Mayıs - Temmuz = Şa'ban - Şevvâl: Kırım ısyânı.

(Bu sırada Kırım hanlığında bulunan Üçüncü Mehmet-Giray'la Kalgaylığında = Veliahdliğinde bulunan küçük kardeşi Yavuz Şahin-Giray bir çok mâceralar geçirmiş şahsiyyetlerdir: Bunların bütün mâcerâları eski Kırım hanı Cânibek-Giray'a karşı rekabet ve ısyanlarıyla alâkadardır. Mehmet-Giray vaktiyle Cânibe-Giray'a mağlûb olduktan sonra bir takım vaidlerle Istanbul'a getirilmiş, bir rivayete göre o zamanki Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa tarafından Osmanlı tahtına bile çıkarılması tasavvur edilmiş ve nihayet Birinci Ahmed'in gözüne girip maiyyetine katılmış, bir aralık Edirne'de tertib edilen bir sürgün avında pâdişahın kovaladığı geyiği okla vurduğu için gözden düşüp Yedi-kule'ye hapsedilmiş ve bunun üzerine «Yavuz» lâkabiyle anılan kardeşi Şahin-Giray da korkusundan İran'a kaçıp maiyyetiyle beraber Birinci Abbâs'a ilticâ ederek u-

zun zaman orada kalmış ve hattâ bir rivayete göre Şiî mezhebine bile girmiştir: Yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Genc-Osman tahta çıktığı gün Mehmet-Giray Yedi-kule zındanından kaçmışsa da takib edilip yakalandıktan sonra Rodos'a sürülmüş ve nihayet Birinci Mustafa devrinde devletin başına açtığı belâlarla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Mere-Hüseyn'in iltizâmiyle Kırım hanlığına tâyin edilince Irandaki kardeşi de Kırım'a dönüp Kalgay olmuştur. Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatından zuhur eden ısyanlarla karışıklıklar bâzı eyâlet valilerini bile baştan çıkarırken, Mehmet-Giray gibi kendi nesebini Osmanlı hânedânından daha parlak bulan bir hükümdarın Istanbul'a karşı itâatsizliklere başlaması pek tabiîdir. Osmanlılara sadakatle ithâm ettiği Kırımlılara karşı çok şiddetli zulümlerle işe başlıyan Mehmet-Giray kardeşiyle elbirliği ederek Dördüncü Murad'ın cülûsunu tebrik edip hediyeler takdimine giden iki Rus elçisini idâm ederek hediyeleri zabtetmiş ve nihayet ötedenberi göz koyduğu Osmanlı tahtını zabtetmek için Edirne üzerinden Istanbul'a yürüyecek büyük bir ordu toplamıya başlamıştır: Bilhassa bu son şâyia üzerine Mehmet-Giray derhal azledilip yerine Rodos'da oturan eski Kırım hanı Cânıbek-Giray tâyin edilmiş ve Rodos'dan Istanbul'a getirilip dört kadırga ile ve bir mıkdar askerle Kefe'ye gönderilmiştir: Yeni hanın iclâsına me'mur olan bu askerin serdârı vezir Hasan Paşa ve onun «kafadârı» yâni muâvini de İbrahim Paşa'dır. Bu hey'etle bu kuvvet Kefe'ye varınca pek tabiî olarak ferman dinlemiyen Mehmet-Giray'ın muhâlefetiyle karşılaşmış, Cânıbek-Giray tahta çıkarılamamış ve mesele Istanbul'a arzedilince Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkmak için hazırlanan donanma derhal Karadeniz'e sevkedilmiştir. İşte bu suretle Kefe'de toplanmış olan Receb, Hasan ve İbrahim Paşalarla Kefe beylerbeyi Mehmet Paşa müşterek bir mektup yazıp Mehmet-Giray'la kardeşine nasihat ederek Kırım yerine Mora ile Hersek vilâyetlerini teklif etmişlerse de red cevabı aldıkları için harbetmek mecburiyetinde kalmışlardır: Fakat Mehmet-Giray'ın toplamış olduğu yüz bin tatarla 8 - 10 bin Kazak askerine mukabil Osmanlı paşalarının kumandasındaki asker mevcudu on binden aşağı olduğu için, harb harekâtı iki ay kadar sürüncemede kalmış, kara harekâtında donanmadan pek istifade edilememiş ve nihayet Kefe önlerinde son bir zafer kazanan Mehmet-Giray oraya da girerek o kadar çok esir almıştır ki rivayete nazaran «bir âdem bir çapçak bozaya satılmış» ve hattâ Serdâr Hasan Paşa ile Kafadar İbrahim Paşa şehîd düşmüşlerdir! Bu vaziyet üzerine Kırım'dan vazgeçip bir Osmanlı vilâyet merkezi olan Kefe'yi kurtarmıya karar veren Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa Mehmet-Giray'la muhâbereye girişip kendisini hanlığında ibka eden bir menşur göndermiş ve Mehmet-Giray da 300 atlı ile istikbâl ettiği hanlık menşûrunu öpüp başına koyduktan sonra elindeki esirlerle topları iâde etmiştir. Fakat bu anlaşmayla gaile bitmiş değildir: Otuz bin atlı ile harekete geçen Yavuz Şâhin-Giray Akkerman, Kili, İsmail ve Yerköyü gibi Osmanlı kalelerine karşı şiddetli bir akın yaparak o tarafları yıkıp yakmış ve nihayet Babadağı'na taarruz edeceği sırada Genc-Osman devrindenberi Özü ve Silistre valiliklerinde bulunan Nogay beylerinden Arslan-oğlu Kantemir-Mirzâ tarafından Tuna boylarında müdhiş bir bozguna uğratılıp bütün kuvvetleri imhâ edilmiştir : Şâhin-Giray'ın bu bâdireden bir kayıkla kaçıp kurtulduğu rivayet edilir. Kırım'da bulunan gebe karısı şişe geçirilip ateşte yakılarak idâm edildiğinden dolayı çok haklı ve şiddetli bir intikam almış olan Kantemir Paşa için yukarda 1621=1030 vukuâtının «8 Eylül», «23/24 Eylül» ve «9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şa'ban = Mayıs ayından Şevvâl = Temmuz sonlarına kadar süren Kırım vukuâtının gün tarihleri belli değildir).

20 Temmuz = 4 Şevvâl, Cumartesi : Kazakların Yeniköy ve Sarıyer akını.

(Donanmanın Kırım'da bulunmasından istifade eden Don-Kazakları elli yahut

yüz elli şayka ile Karadeniz'den Boğaziçi'ne girip Yeniköy'le Sarıyer'de yağmacılık ettikten sonra bir kaç dükkân yakarak yangınlar çıkarmışlar ve Segbanbaşı'nın kumandasında Istanbul'dan gemilerle sevkedilen Bostancılarla Segbanlar mukabeleye başlayınca hemen denize açılıp kaçmışlardır: Kazak ric'atinin ortalık karardıktan sonra olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bâzı ecnebi menbâlarına göre cür'etin bu derecesi Istanbul halkı arasında hem hayret, hem lehlilere karşı büyük bir hiddet uyandırmış ve Istanbul'da bulunan Lehistan tebaası tehlikeli anlar geçirmiştir. — Bu vak'a üzerine Bizanslıların Türk donanmasına karşı Haliç medhaline gerdikleri meşhur zincirin Karadeniz boğazına götürüldüğü hakkında bir rivayet vardır; Boğaz tahkimâtı da takviye edilmiştir. — Bir kaç gün sonra daha kuvvetli bir donanmayla tekrar gelen Kazakların Boğaz medhalindeki feneri yakıp gittikleri de rivayet edilir. — Bu vak'ayı bundan bir gün sonra gösteren bir rivayet de vardır).

5 Eylül = 22 Zülka'de, Perşenbe: Kayseri civârında Karasu muharebesi ve Abaza Paşa'nın mağlûbiyeti.

(Bu muharebenin tarihini Müneccim-başı bir gün sonraya ve Hammer de «16 Ağustos = 2 Zülka'de Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, babasıyla beraber harbe bizzat iştirâk etmiş olan Kâtib-Çelebi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayeti tercih edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekrem ilkönce Konya ovasına gelip yirmi gün kalmış ve oradan Abaza Paşa'ya bir nasihat mektubu göndermişse de hiç bir te'siri olmamıştır : Büyük bir tenkil ordusunun ilerlemekte olduğunu haber alan Abaza Paşa bil'akis mukabeleye karar verip Kayseri'ye doğru hareket etmiş ve hattâ gene bu sırada Niğde şehrini de işgal ettirmiştir. — Bu vaziyet üzerine Serdâr-ı-Ekrem Kayseri üzerine hareketle bundan bir gün evvel ikindi vaktine doğru o civarda bulunan «Karasu-köprüsü»ne gelmiş, o gün ehemmiyetsiz müsâdemeler olmuş ve nihayet bu günkü büyük muharebede Abaza Paşa ordusu tamamiyle bozulmuştur: Bu bozgunluğun sebebleri âsilere yardım için çağırılan Türkmen oymaklarının harbe iştirâk etmemesi, evvelce Abaza Paşa'ya iltihak etmek mecburiyetinde kalan Sıvas valisi Tayyar-Mehmet Paşa ile Şarkî-Karahisar valisi Murtaza Paşa'nın harb esnâsında el birliği edip askerleriyle beraber karşı tarafa geçmeleri, Osmanlı topçusunun üstünlüğü ve nihayet gene harb esnâsında Abaza Paşa'nın yedek atlarından biri elden kaçıp başı boş kalınca âsilerin Paşa'yı maktul düşmüş sanıp kaçışmıya başlamaları gibi vak'alarla izah edilir. — Abaza Paşa hazînelerini kurtarıp Erzurum'a kaçmış, askerlerinden bir çokları yakalanıp kılıçtan geçirilmiş ve bu vesîleyle Yeniçeriler kendilerini imhâ etmek istiyen âsilerden intikam alarak bir çok Türk kanı dökmüşlerdir: Hattâ bu kanlı günün akşamı bir «Mum-donanması» ile tes'id bile edilmiştir! — Serdâr-ı-Ekrem, Abaza Paşa'nın arkasından Tercan ovasına kadar ilerleyip Erzurumu muhâsara etmek istemişse de, mevsim ilerlemiş ve araya bâzı tavassutçular da girmiş olduğu için, Erzurum beylerbeyliği genc Abaza Paşa'da kalmak ve ancak eskiden olduğu gibi kaleye iki bin Yeniçeri konulmak şartiyle sulh akdedilmiştir: Abaza Paşa'nın ikinci ısyânı için aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» ve 1627 = 1036 vukuâtının da «17 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1624 = 1034

Kânunuevvel = Rebî'ül-evvel : Cennet-oğlu ısyânının tenkili.

(Karası = Balıkesir taraflarında başına mühim kuvvetler toplandığından bahsedilen Cennet-oğlu yahut Cennet-karı-oğlu «reâyâyı sıyânet bahânesiyle» ısyân

eden bir sipâhidir: Bir hükümdar sülâlesine mensub olduğundan da bahsedilen Cennet-oğlu Karası'dan başka Aydın ve Saruhan taraflarını da istilâ etmiş ve hattâ oralardaki mahallî Osmanlı kuvvetlerini mağlûb etmiştir. Bu vaziyet üzerine Istanbul hükûmeti Sadâret-kethudâsı Kanlu-Mehmed Ağa'yı paşalıkla Serasker ve eski Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'yı da ona muâvin tâyin ederek bir mıkdar kuvvetle sevketmiş, Midilli, Bergama ve İçel taraflarından da asker toplanmış ve nihayet Mağnisa ovasında iki taraf karşılaşınca Osmanlıların kuvvetlerine mağlûb olan Cennet-oğlu Denizli'ye kaçmışsa da orada yakalanıp işkencelerle öldürülmüş ve adamlarından ele geçenler de kazıklanmıştır).

1625 = 1034

28 Kânunusâni = 18 Rebî'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında tasviye suretini gördüğümüz Abaza Paşa gailesinden sonra Tokat kışlağına çekilip Bağdad'ın istirdâdı için askerî hazırlıklar yapılması hakkında her tarafa emirler gönderen Mehmet Paşa ihtiyarlığıyla yorgunluğuna inzimâm eden mesâne hastalığından ölmüştür. Naîmâ ile Hammer'de görülen «18 Rebî'ül-evvel 1034 = 29 Kânunuevvel 1624 Pazar» tarihi yanlıştır: O sırada Tokat'da bulunan Peçevî İbrahim Efendi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi gösterir.
Doğruluğu ve iktidâriyle mâruf olan Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1624 = 1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 ay, 25 gün sürmüş ve bu müddet zarfında en mühim iş olarak Anadolu gailesini yatıştırmıştır.
Tokat kışlağında bulunan Yeniçeri ağası Husrev Ağa ile Baş-defterdar Bâki Paşa «Mühür-i-Hümâyûn»u Istanbul'a gönderirken oradan tâyin edilecek bir Vezir-i-a'zamın ordu başına gelmesi bir haylı zamana muhtac olduğundan bahsederek evvelce Irak serdârlığında bulunmuş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa'nın serdârlıkla Sadârete getirilmesini tavsiye etmişlerdir).

8 Şubat = 29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Diyarbekir beylerbeyi Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ilk sadâret ve serdârlığı.

(Çerkes-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ölüm haberi Istanbul'a gelince Sadâretle Serdârlık o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan eski vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa'ya teklif edilmişse de kabul etmediği için, Tokat'daki ordu erkânının tavsiyesi mucibince «Mühr-i-Hümâyûn» Diyarbekir beylerbeyi Müezzin-zâde Filibeli Hâfız-Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir. Bir Pomak müezzinin oğlu olan Hâfız-Ahmed Paşa güzel sesli bir hânende ve ayni zamanda şâir olduğu için göze girerek çabuk parlamıya başlamıştır: Hâfız Paşa'nın bundan evvel bulunduğu Irak serdârlığı için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu ilk sadâretinden sonra Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenerek Dördüncü Murad'a enişte olan Ahmed Paşa münevver bir devlet adamı olmakla beraber mühim bir asker değildir).

5 Mayıs = 27 Receb, Pazartesi : Bağdad seferine çıkan Serdâr-ı-Ekrem'in Diyarbekir'den Cülek ordugâhına çıkması.

(Cülek/Çülek ovası Diyarbekir civarındadır. — Burada Bağdad'ın istirdâdı me-

selesini görüşmek üzere toplanan harb meclisinde Hâfız Paşa:

— Kal'anun miftâhı ceybümdedür!

gibi büyük bir söz söylemişse de, elde bulunan dört büyük topu kâfi görmesi ve bilhassa «dâne ve barut hususunda ihtimâm itmemiş» olması muhtelif menbâlarda tenkid edilir. — Ordunun Diyarbekir'den Musul-Altınköprü-Kerkük yoluyla hareket etmesi takarrür etmiştir. — Bu sırada Gürcistan'da Safavî hâkimiyyetine karşı büyük bir ısyan çıkmış ve bâzı Gürcü beyleri Vezir-i-a'zamın Bağdad'ı bırakıp Gürcistan üzerine yürümekle Safavîlere karşı daha büyük bir darbe indirmiş olacağından bahsetmişse de, Hâfız Paşa bu mülâhazayı doğru bulmayup Batum beylerbeyi Ömer Paşa'yı bilhassa Gence ve Karabağ taraflarına taarruz etmek üzere bir mıkdar askerle Gürcistan serdârlığına me'mur etmekle iktifâ etmiştir. — Ordu henüz Cülek sahrâsında iken Altınköprü'de 10 bin kadar düşman askeri toplandığını haber alan Vezir-i-a'zam bunlara karşı Karaman beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa kumandasında 4 bin kişilik bir müfreze göndermiş, Kızılbaşlar mağlûb edilip Kerkük'e kadar koğalanmış ve nihayet orası da istirdâd edilmiştir. — Ordunun Bağdad'a muvâsalatı için aşağıda 1625 = 1035 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1625 = 1035

Teşrinievvel = Muharrem : Karadeniz'de Kara-Harman zaferi.

(Kara-Harman Köstence'nin şimalindedir. — Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa'nın kumandasında Kazak korsanlarına karşı sevkedilen Osmanlı filosu 43 parça kadırga ve çekdiriden ibarettir; aylardanberi düşmanı tarassutla meşgul olan bu gemilerin yarısı sakatlanıp su almıya başladığı için, bu kanlı deniz muharebesine ancak 20-21 gemi iştirâk etmiştir : Buna mukabil Kazakların ince-donanması 350 şaykadan mürekkeptir ve bir şaykada elli tüfekçi vardır. — Kazaklar Kara-Harman açıklarında bulunan Osmanlı filosuna sürü hâlinde saldırıp her kadırga ve çekdiriyi 20-30 şayka ile çevirmişler, Türk gemilerine ve bilhassa üç fenerinden belli olan Kapdanpaşa gemisine tırmanıp çok şiddetli ve kanlı bir harbe girişmişlerdir; o sırada hava sâkin olduğu için Osmanlı donanmasının manevra yapmak imkânından mahrum olmasına mukabil kürekle işliyen düşman şaykalarının hareket üstünlüğü de vardır. Buna karşı Türk gemileri şiddetli bir topçu ateşi açmışlar ve nihayet esmiye başlıyan rüzgârdan da istifade ederek o muazzam Kazak donanmasını şaşılacak bir muvaffakıyetle mağlûb etmişlerdir; bu muharebede ancak «otuz kadar» düşman gemisi kurtulabilmiş, 172 gemi zaptedilmiş ve mütebâkisi batırılmıştır: Denizden toplanarak alınan esirlerin sayısı 781 gösterilir. — Bu muvaffakıyet, yıllardanberi Türk sâhillerine musallat olan Kazaklara karşı kazanılmış en parlak zafer sayılır: Boğaziçinde Yeniköy'le Sarıyer'i tahrib eden son Kazak akını için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Osmanlı donanması Safer = Teşrinisâni içinde Istanbul'a dönmüş ve Receb Paşa ile arkadaşları hil'atlerle taltif edilmiştir. — Receb Paşa'nın bundan üç sene evvel Kazaklara karşı kazandığı ilk zafer için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «1 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Teşrinisâni = 10 Safer, Salı : Ordunun Bağdad'a muvâsalatı ve A'zamiyye kalesinin zabtı.

(Yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında Diyarbekir'den Cülek karargâhına çıktığını gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hâfız-Ahmed Paşa Cülek'de orduyu toplayıp hazırlıklarını bitirmiş ve o tarihten 6 ay, 7 gün sonra Bağdad önlerine varmıştır. — İmâm-ı-A'zamın türbesinden dolayı

«A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbîsinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir: Buradaki kale derhal işgal edilerek muhâfızı idâm olunmuştur).

12 Teşrinisâni = 11 Safer, Çarşanba: Bağdad önlerinde ilk Osmanlı - Safavî müsâdemesi.

(A'zamiyye'den Bağdad üzerine yürüyen ordunun ileri kollarıyla şehirden çıkan bir Safavî kuvveti arasında geçen bu müsâdeme düşman kuvvetinin kaleye çekilmesiyle neticelenmiştir).

13 Teşrinisâni = 12 Safer, Perşenbe : Bağdad muhâsarası.

(Bağdad muhâfızlarından mühim bir kısmının «Meşhed-i-Ali = Necef» ziyâretine gittikleri Serdârın daha Diyarbekir önlerinde bulunduğu sırada haber alınmış olduğu için, Diyarbekir beylerbeyi vezir Murad Paşa on beş bin askerle ve bunların Necef'den Bağdad'a avdetlerine mâni olmak vazifesiyle yola çıkarılmışsa da bu vazife ifa edilememiş ve hattâ netice itibariyle Bağdad kalesi eskisinden fazla takviye edilmiştir. — Yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi «Kal'anun miftâhı ceybümdedur!» diye böbürlenerek 90 - 100 bin kişilik bir ordu ile yola çıkan Hâfız Paşa Bağdad'ın istirdâdına dört topla geldiği için topsuzluktan çok sıkıntı çekilmiştir; bunu telâfi için ilk iki ay içinde 52 lâğım kazılmışsa da düşman hepsini keşfettiği için hiç bir fayda görülmemiş, eldeki toplarla açılan küçük gedikler mahsurlar tarafından kolayca kapatılmış, muhâsaranın 72 nci günü bir lâğım patlatılarak açılan gedikten umumî bir hücum yapılmışsa da içerde ikinci bir sûrla bir hendek hazırlanmış olduğu için muhâcimlerin bir kısmı bataklıklarda telef olup ric'at edilmiş ve nihayet asker Bağdad anahtarlarının cebinde olduğundan bahseden Vezir-i-a'zamla alaya başlamıştır).

1626 = 1035

29 Mart = 1 Receb, Pazar: Birinci Abbâs'ın otuz bin kişilik bir imdad ordusuyla Bağdad önlerine gelişi.

(Bu vaziyet Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bıraktığı için, Hâfız Paşa bir harb meclisi toplamış, bu mecliste muhâsaranın kaldırılması lüzumundan bahsedilmişse de Yeniçeri zâbitleri yüksekten atıp tutarak :

— Biz cümle kırıluruz, Bağdad alınmayınca meterisden çıkmak ihtimâlimüz yokdur!

dedikleri için Sipâhi zorbaları da onlara iltihak etmiş ve nihayet barut ve mühimmat azaldığı halde muhâsaranın devamına karar verilmiştir: Aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Bu karar üzerine İstanbul'dan istimdâda mecbur olan Hâfız Paşa'nın Dördüncü Murad'a gönderdiği meşhur manzum mektup işte bu sıralarda yazılmıştır :

Aldı etrâfı adû imdâda asker yok mudur
Din yolunda baş virir bir merd server yok mudur

matlaiyle söze başlıyan Hâfız Paşa çok şiddetli bir lisan kullanmaktadır :

Def'-i bîdâda tekâsülden garaz ne bilmezüz
Derd-i mazluman suâl olmaz mı mahşer yok mudur

Bu manzum mektuba Sultan Murad'ın verdiği manzum cevap için aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

29 Nisan = 2 Şa'ban, Çarşanba: Bağdad önlerinde Osmanlı ve Safavî ordularının ilk müsâdemesi.

(Şâh-Abbâs'la Hâfız Paşa'nın Bağdad önlerinde üç muharebesi vardır: Bundan sonraki iki muharebe gibi bu ilk müsâdeme de neticesiz kalmıştır).

3 Temmuz = 8 Şevvâl, Cuma: Bağdad muhâsarasının kaldırılması ve ordunun avdeti.

(1625 = 1035 senesi 13 Teşrinisâni = 12 Safer Perşenbe gününden bu güne kadar tam 7 ay, 20 gün süren Bağdad muhâsarasının kaldırılmasına sebeb, Osmanlı ordusunun top, mühimmat ve iâşe bakımlarından müşkil bir vaziyette bulunmakla beraber hem kaleye, hem şâhın ordusuna karşı koymak mecburiyetinde kalması ve nihayet Yeniçerilerin:

— Orduda me'kûlât kısmından nesne yok: At, eşek kalmadı! Nice bir otururuz? diye ayaklanmalarıdır: Halbuki yukarda bu senenin «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, şahın ordusu geldiği zaman akdedilen harb meclisinde ric'at fikrine i'tirâz edip Bağdad alınmayınca meteristen çıkmıyacaklarını söyliyenler de gene Yeniçerilerdir! — Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine muvâsalatından bu güne kadar geçen 3 ay, 5 gün içinde bir taraftan harbedilmekle beraber, bir taraftan da mütemâdiyen elçiler teâti edilerek sulh müzakeresine girişilmiş ve nihayet Necef, Kerbelâ ve Hille Safavîlerde kalmak şartiyle Bağdad'ın Osmanlılara terki takarrür etmişse de, Yeniçeri ısyânı üzerine Serdârın avdete karar verdiğinden haberdâr olan Şâh-Abbâs derhal caymış ve hattâ bu şartı kabul ettiği hakkında eline bir mektup verdiği Osmanlı elçisi Mustafa Ağa'yı atına bindikten sonra tekrar huzûruna celbedip mektubunu geri alarak:

— Mustafa Ağa, Serdâr Bağdâd üzerinden kalkdı, gitdi: Giden askere kal'a virmek bizüm şânumuza düşmez! Var yörü, gördüğünü söyle!

diye Osmanlı elçisini elleri boş göndermiştir! — Yeniçeriler ısyan çıkardıkları zaman Hâfız Paşa'nın şâha giden elçi gelinceye kadar sabretmeleri için çok yalvardığı halde söz geçiremediği rivayet edilir. — Bu uzun muhâsara esnâsında gerek Anadolu'dan, gerek Basra'dan bir mıkdar top getirtilmiş ve nihayet bu gün ordu yola çıkarken bunlar kısmen tahrib edilmiş ve kısmen de yere gömülmüşse de sonradan Safavîler tarafından bulunup çıkarılmıştır. — Takriben sekiz ay süren bu büyük teşebbüsün yegâne neticesi Kerkük'ün istirdâdından ibaret kalmıştır: Musul evvelce istirâd edilmiş olduğu için, bu sırada Irak'ın şimaliyle cenubu Osmanlı idaresinde ve yalnız ortadaki Bağdad havâlisi Safavî işgalinde demektir).

1626 = 1036

1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın Sadâreti.

(Hâfız Paşa'nın azline sebeb, Istanbul'daki düşmanlarının Bağdad muvaffakıyetsizliğini istismâr ederek kendisini pâdişahın gözünden düşürmüş olmalarıdır; yukarda 1626 = 1035 vukuâtının «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, Bağdad önlerine şâhın ordusu geldiği zaman Hâfız Paşa'nın iki ateş arasında

kalarak Dördüncü Murad'a şiddetli bir lisanla yazılmış manzum bir istimdadnâmesi de pâdişahla paşanın arasını açan ikinci bir sebeb sayılır. Sultan Murad'ın:

Hâfızâ Bağdâda imdâd itmeğe er yok mudur
Bizden istimdâd idersün sende asker yok mudur

matlaiyle başlıyan manzum cevabında:

Bu-Hanîfe şehrin ihmâlünle vîrân itdiler
Sende âyâ gayret-î din û Pegember yok mudur

ve bilhassa:

Rüşvet île cünd-i İslâmı perîşân eyledün
İşidilmez mi sanursun bu haberler yok mudur

gibi çok şiddetli ithamlarla tekdirlere tesadüf edilir; gene ayni manzum cevaptaki:

Bir Alî-sîret vezîri şimdi serdâr eyledüm
Hızr-u-Peygamber muîn olmaz mı rehber yok mudur

beyti de Hâfız Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın sadâretine âittir. Henüz 15 yaşının içinde bulunan Dördüncü Murad'ın lisana ve bilhassa nazm tekniğine bu kadar kuvvetle hâkim olması, her halde onun da kardeşi Genc-Osman gibi pek erken inkişâf ettiğini ve eski Osmanlı şehzâdelerinin ne kadar sağlam bir tahsil ve terbiye gördüklerini gösterir. — Hâfız Paşa büsbütün menkub olmuş değildir: Istanbul'a gelince ikinci vezirliğe tâyin edildikten başka, pâdişahın hemşirelerinden Ayşe-Sultan'la evlendirilerek Osmanlı hânedânına dâmad da olmuştur. — Halil Paşa ile beraber Istanbul'a dâvet edilen sâbık Yeniçeri-ağası Boşnak Husrev Ağa da Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiştir: Çabuk parlıyan bu Husrev Ağa'nın sadâretiyle serdârlığı için aşağıda 1628 = 1037 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına bakınız.
Hâfız-Ahmed Paşa'nın bu ilk sadâreti 1625 = 1034 senesi 8 Şubat = 29 Rebî'ül-âhir Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 21 gün sürmüştür.
Ermeni dönmelerinden olan yeni Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın bu tarihten on sene evvel Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerinde 2 sene, 3 ay, 2 gün süren ilk sadâreti için yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Karasu muharebesinde mağlûb olup Erzurum'a çekildikten sonra valilikte ibka edilerek yatıştırılmış olduğunu yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa Bağdad seferi esnâsında vaziyeti müsâid bularak yeniden ısyâna başlayıp her tarafta Yeniçerileri imhâya kalkışmış olduğu için, Halil Paşa bu gaileye nihayet vermek üzere serdârlık vazifesine de me'mur olmuştur: Abaza Paşa, Halil Paşa'nın yetiştirmesi olduğu için, velinimetinin nasihatiyle yola gelebileceği ümid edildiğinden ve hattâ Halil Paşa'nın işte bundan dolayı sadârete getirildiğinden de bahsedilir).

4 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel, Cuma: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Abaza Paşa ısyânını bastırmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Mevsimin sakal bıyık donduracak derecelerdeki şiddetine rağmen Serdârın sefere çıkması, bahar beklendiği takdirde ısyânın daha fazla genişlemek ihtimâ-

linden dolayıdır. Halil Paşa'nın emrinde Anadolu ve Rumeli askerleriyle Yeniçeri ve Sipâhi sınıflarından büyük bir ordu toplanmıştır : Fakat bunların mühim bir kısmı serdâra Haleb'de iltihak etmiştir).

1627 = 1036

8 Mart = 20 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Adana valisi Küçük-Hüseyn Paşa'nın idâmı.

(Bugün Adana'ya vâsıl olan Serdâr-ı-Ekremin Hüseyn Paşa'yı idâm ettirmesi, Abaza tarafdarlığıyla ithâm edilmesindendir).

24 Mart = 7 Receb, Çarşanba : Serdârın Haleb'e muvâsalatı.

(Halil Paşa Beylerbeyi sarayına inmiş ve ordu toplanması burada ikmâl edilmiştir).

4 Temmuz = 20 Şevvâl, Pazar : Serdârın Haleb'den Gök-meydan karargâhına çıkışı.

(Halil Paşa ordu toplanıp son hazırlıklar ikmâl edilinceye kadar Haleb şehrinde 3 ay, 11 gün kalmıştır).

14 Temmuz = 1 Zülka'de, Çarşanba : Ordunun Haleb önlerinden Diyarbekir'e hareketi.

(Serdârın maksadı, ikinci defa olarak ısyân eden Erzurum beylerbeyi Abaza Paşa'yı hîleyle yahut muharebeyle tenkil etmektir : Yukarda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos = 25 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Diyarbekir önlerine muvâsalatı.

(Haleb'den Diyarbekir'e 24 günde gelen ordunun «Cîran tepesi»nde mevzi aldığı rivayet edilir).

17 Ağustos = 5 Zülhicce, Salı: Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'nın Ahıska'yı Safavî muhâsarasından kurtarmıya gönderilmesi ve Abaza Paşa'nın taarruzundan dolayı bu teşebbüsün neticesizliği.

(Ahıska'nın bin kişilik bir Safavî kuvveti tarafından muhâsara edilmiş olduğu haber alındığı için Dişlenk-Paşa Ser-asker tâyin edilip maiyyetine muhtelif eyâlet valileri verilerek 4-5 bin askerle bu gün yola çıkarılmıştır. Serdâr ayni zamanda Abaza Paşa'ya da Kerkük valisi Bostan Paşa'yı gönderip Ahıska'ya yardım ettiği takdirde affedileceğini ve kendisinin de İran seferine çıkacağını bildirmişse de, Abaza Paşa bu teklifi Ser-askerlik kendisine verilmek ve kendi askerinin Yeniçerilere itimâdı olmadığı için ordu kuvây-ı-külliyesi Muş üzerinden hareket etmek şartiyle kabul edeceğini söylemiş ve Serdâr-ı-Ekrem de bu şartları bir takım bahânelerle reddetmek gafletini göstermiştir! — Bu sırada

Abaza tarafdarlarının ellerine geçen bir ulağın üstünde Serdârın Abaza Paşa'yı hileyle öldürtmek için yazdığı bir mektup bulunmuştur; işte bunun üzerine Abaza Paşa Dişlenk-Hüseyn Paşa'ya Erzurum Kadısını gönderip bu nâmerdâne tuzaktan şikâyet etmişse de, Hüseyn Paşa'nın Kadı Efendi'yi bir takım tahkir sözleriyle koğması Abaza'yı büsbütün alevlendirmiştir. Gene bu sırada Ahıska'nın muhâsaradan kurtarılması için Abaza Paşa'ya yardım etmiş olmak bahânesiyle Istanbul'dan Erzurum'a sekiz yüz Yeniçeri gönderilmiş, Abaza bunların gelmesine ses çıkarmayıp istedikleri zaman şehre girip çıkmalarına bile göz yummuş, fakat nihayet bu askerin kendisine karşı sûikasd için gönderildiğini casuslarından anlayıp bir sabah erkenden ânî bir baskın hareketiyle hepsini kılıçtan geçirmiştir. Tabiî bu vaziyette Abaza Paşa zorla çileden çıkarılmış demektir : İşte bunun üzerine askerinin başına geçip Dişlenk-Hüseyn Paşa üzerine yürüyen Abaza Paşa bir hamlede parlak bir zafer kazanarak Dişlenk'i öldürdükten başka maiyyetindeki paşaların hepsini esir etmiş ve bütün Yeniçerileri kılıçtan geçirmiştir. Ahıska kalesinin işte bundan dolayı yardımsız kalarak sukut ettiğinden bahsedilir : İstirdâdı için aşağıda 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

8 Eylül = 27 Zülhicce, Çarşanba : Erzurum üzerine yürüyen Serdârın Ilıca'ya muvâsalatı.

(Ilıca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında bir nâhiye merkezidir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgundan çok müteessir olan Halil Paşa'nın bu hareketten maksadı, Abaza Paşa'yı Erzurum'da muhâsara etmektir).

1627 = 1037

12 Eylül = 1 Muharrem, Pazar : Ordunun Ilıca'dan Erzurum'a gelişi.

(Abaza Paşa Erzurum'da derhal müdâfaa vaziyetine geçmiştir).

15 Teşrinievvel = 4 Safer, Cuma : Erzurum muhâsarası.

(Ordunun Erzurum önlerine muvâsalatından bu muhâsara tarihine kadar geçen 33 gün içinde Abazalıların huruç hareketlerinden dolayı bir takım müsâdemeler olmuşsa da, orduda top mevcud olmadığı için muhâsara kurulamamıştır : Kalenin bu gün kuşatılabilmesi, etraftan bir kaç top getirilebilmiş olmasındandır).

25 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Neticesiz bir muhâsaradan sonra ordunun Erzurum'dan Tokat kışlağına hareketi.

(41 gün süren bu muhâsaranın neticesiz kalması her şeyden evvel topsuzluktan ve ondan sonra da mevsimin şiddetiyle yukarda 1627 = 1036 vukuâtının «17 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz bozgundanberi askerin mâneviyyâtı çok bozulmuş olmasındandır. — Muhâsaradan evvel müsâdemelerle geçen 33 gün de hesab edilmek şartiyle ordunun Erzurum önlerinde geçirdiği müddetin mecmûu 74 gün tutmaktadır).

20 Kânunuevvel = 11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Ordunun Tokad'a muvâsalatı.

(Bu çok çetin ric'at esnâsında kar fırtınalarıyla soğukların şiddetinden pek çok asker ve hayvan telef olduğu gibi, orduyu tâkibe kalkışan Abaza Paşa da ağırlıkları zaptedip bir çok asker kırmıştır).

1628 = 1037

6 Nisan = 1 Şa'ban, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Husrev Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Halil Paşa'nın azline sebeb, Abaza Paşa'ya karşı muvaffakıyetsizliği ve Erzurum seferinin bir fâcia şeklini almış olmasıdır : Çok ihtiyar olan bu Ermeni dönmesinin bu ikinci ve sonuncu sadâreti 1626 = 1036 senesi 1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel Salı gününden bu güne kadar tam 1 sene, 4 ay, 5 gün sürmüş ve azlinden sonra da boş kalmayıp dördüncü vezir olmuştur. — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Boşnak Husrev Paşa, Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdad seferinde Yeniçeri-ağalığından azledildikten sonra ve bu tarihten 1 sene, 4 ay, 6 gün evvel Kubbe-veziri olmuş ve genç bir serdâra ihtiyaç görüldüğünden dolayı birdenbire Sadâret makamına çıkarılmıştır: Hattâ kıdemsizliğinden dolayı ilkönce Diyarbekir valiliğiyle yola çıkarılarak İzmit'e vardığı zaman «Mühr-i-Hümâyûn» un peşinden yetiştirilip orada kendisine teslim edildiği bile rivayet edilir. Âlâyiş ve gösterişi çok seven bu müdhiş zâlim :

«Katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmûsa bi-t-tab' mâil olmağın ifrât-ı cevr-ü-sitem ve vefret-i irâka-i dem ve kesreti ezâ vu inâ sebeb-i nâzâm-ı âlem olmak zu'miyle nice bîgünâhı tu'me-i şemşîr itmiş»

şeklinde tasvir edilen «mağrûr-u-bîbâk, nehhâb-u-seffâk» ve bilhassa «bir hûnîtabîat kimse», yâni kanlı bir tedhişçidir. Zeki ve muktedir olmakla beraber, ihtirâsının zekâ ve iktidârından çok fazla olduğu da muhakkaktır: Aşağıda 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül» ve 1632=1041 vukuâtının da «11 Mart» fıkralarına bakınız).

31 Mayıs = 27 Ramazan, Çarşanba : Cânibek-Giray'ın Kırım hânlığı.

(Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «Mayıs - Temmuz» fıkrasında ısyânını gördüğümüz Kırım hanı Mehmet-Giray'la Kalgay = Veliahd olan kardeşi Yavuz Şâhin-Giray Istanbul hükûmetine karşı yeniden cephe almıya başlamış oldukları için her ikisi de azledilip bu gün eski Kırım hanı Cânibek-Giray tekrar hanlığa ve kardeşi Devlet-Giray da kalgaylığa tâyin edilip Kapdan-ı-deryâ vezir Hasan Paşa'nın kumandasındaki donanmayla Kefe'ye gönderildiği gibi, vüzerâdan Banalukalı-Hüseyn Paşa kumandasında karadan gönderilen ordu da yardıma me'mur edilmiştir : Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edemiyen Mehmet ve Şâhin-Giraylar Kazaklara ilticâ edip yirmi bin kişilik bir orduyla tekrar Kırım'a gelmişlerse de, harb esnâsında Mehmet-Giray kurşunla vurulunca Şâhin-Giray tekrar kaçmıştır. — Donanma Istanbul'a dönerken bir Kazak filosu mağlûb edilip dört yüz esir alınmıştır).

1 Haziran = 28 Ramazan, Perşenbe : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokad'a muvâsalatı.

(Sadâret mührünü İzmit'de almış olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Husrev Paşa yoluna devam ederek bu gün Tokat önlerinde ordu kurmuştur : Bütün yol boyunca tedhiş siyaseti tâkib ederek her yerde kan döktüğünden bahsedilir).

22 Temmuz = 20 Zülka'de, Cumartesi: Husrev Paşa ordusunun Tokat'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarda 1627=1037 vukuâtının «15 Teşrinievvel» ve «25 Teşrinisâni» fıkralarında gördüğümüz Erzurum muhâsarasına muvaffakıyetle mukavemet etmiş olan meşhur âsi Abaza Paşa'nın daha o zamandanberi Safavî hükümdarı Birinci Abbas'la münasebete girişip Osmanlılara karşı ondan yardım istediği rivayet edilir. Abaza Paşa bilhassa bu sırada Husrev Paşa'nın hareket haberini alınca oğlu İbrahim Bey'in riyâsetinde kethudâsı Çopur-Bekir ve hazînedârı Küçük-Abaza vesaireden mürekkep 150 kişilik bir hey'et gönderip tekrar istimdâd etmiş ve Şâh-Abbâs da Muhammed-Ziyâd oğlu Kacar ve Yûsuf-Sultan kumandasında bir yardım kuvveti yolladıktan başka Korçu-başı İsâ-Han'ı her ihtimâle karşı Safavî ordusunun başında Âzerbaycan'a sevketmiştir. Bu vaziyet Tokat'daki orduya aksedince :

— Eger müsâraat olunmazsa Erzurum dahî Bağdad gibi düşman eline düşmek mukarrerdür!

denildiği için Husrev Paşa orduyu kaldırıp büyük bir sür'atle Erzurum üzerine yürümiye başlamıştır).

2 Ağustos = 1 Zülhicce, Çarşanba : Ordunun Sıvas'a hareketi.

(Istanbul'dan Samsun yoluyla gelen ve «her biri yirmişer çift câmûs ile» çekilen on iki büyük top Sıvas'a varmış olduğu için, bu gün ordu ileri hareketine devam etmek üzere Koçhisar'a doğru yola çıkmıştır).

15 Ağustos = 14 Zülhicce, Salı : En büyük Osmanlı münşîsi Veysî'nin ölümü.

(Eski Osmanlı inşâsının en büyük mümessili ve münşîlerin pîri sayılan Veysî'nin asıl ismi «Üveys-ibni-Mehmet»dir : Alaşehirli Kadı-Mehmed'in oğlu olan Veysî 969 = 1561 — 1562 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 66 - 67 yaşlarında ölmüş demektir : 68 yaşında gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir. Babasının mesleğini tâkib etmiş olan Veysî muhtelif kadılıklarda bulunmuş ve bilhassa yedi defa Üsküp kadılığında bulunduktan sonra orada ölmüş olması «Üskûbî» lâkabiyle anılmasına sebeb olmuştur. Ayni zamanda kuvvetli bir şâir olan Veysî'nin dîvânı matbû değildir. Bilhassa hicviyyeleri çok kuvvetlidir. Eserlerinin en meşhuru olan ve «Siyer-i Veysî» ismiyle anılan «Dürret-üt-tâc fî sîreti Sâhib-il-Mi'râc» Mehmet Ali Paşa devrinde Mısır'daki Bulak matbaasında basılmıştır : Bursalı-Tâhir Bey Revân-odası kütüphânesinde müellifin el-yazısıyla «Siyer»in yalnız birinci cildi mevcûd olduğundan bahsederse de, hususî kütüphânemizde Veysî'nin yazısıyla iki cildi tam bir nüshası vardır : Fakat büyük münşî bu eserinin ikinci cildini ikmâl edemeden ölmüştür, mezarı Üsküp'dedir).

30 Ağustos = 29 Zülhicce, Çarşanba : Serdâr-ı-Ekrem'in Erzurum önlerine muvâsalatı.

(Abaza tarafdarlarına karşı tedhiş yerine mülâyemet ve hattâ güler-yüz siyaseti göstererek onları efendilerinden ayırmak istiyen Husrev Paşa evvelce gönderdiği kuvvetlerle Erzincan'ı kolayca teslim aldıktan sonra, 26 Zülhicce=27 Ağustos Pazar günü Hasankale muhâfızı Arnavut Deli-Yusuf Paşa'dan gelen mektupta ordunun Erzurum önlerine yirmi günden evvel gelemiyeceğini tahmin edip ona göre davranan Abaza Paşa'yı gaafil avlamak üzere çok sür'atli hareket tavsiye edildiği için bir kaç bin askerle Çamurlu konağından derhal yola çıkmış, orduyla ağırlıkların getirilmesine Defterdar Bekir Paşa'yı me'mur edip 2 - 3 gün içinde muhâsara topları Erzurum önüne yetiştirilmediği takdirde mes'ûl olanların idâm edileceğini söylediği için ordu erkânı ağır topları «San'at-ı cerr-i eskaal ile çekdirüp» Husrev Paşa'nın muvâsalatından bir gün sonra yetiştirmişlerdir! — Serdârın cebrî yürüyüşle dört günlük mesâfeyi iki günde kat'ettiğinden bahsedilir. — Kale hâricindeki mühimmâtiyle askerinin ve zahîresiyle hayvanlarının bir çoğunu içeri almıya vakit bulamıyan Abaza Paşa derhal içeri çekilip kale kapılarını kapattırmış ve yirmi gün hesabı doğru çıkmadığı için gaafil avlandığını anlamıştır).

1628 = 1038

5/6 Eylül = 6/7 Muharrem, Salı/Çarşanba gecesi: Erzurum muhâsarası.

(Bu muhâsara bâzı menbâlarda «6 Muharrem» ve bâzılarında da «7 Muharrem» tarihinde başlamış gösterilir; Naîmâ:
«Muharremün altıncı günü gice meterise girilüp kal'a muhâsara olunup toplar kuruldu»
demekte olduğuna göre, bu bir günlük ihtilâfın «6/7 Muharrem gecesi»nden mütevellid olması lâzımgelir. — Serdârın karargâhı «Deve-boynu»nda kurulmuş ve kale her tarafından kuşatılmıştır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Abaza Paşa'nın askerlerini kendine celbetmek istiyen Husrev Paşa kale içine gizlice bir adam sokup onlara vazifeler va'detmiş olduğu için, bu sefer artık müdâfaa imkânından ümitlerini kesmiş olan Abazalılar takım takım dışarı kaçmıya başlamış ve ilk çıkanlardan «birkaç yüzünün bölük sipâhîsi» olması digerlerine de emniyet telkin ettiği için müdâfilerden bir çokları dışarı «can atmışlar»dır. Abaza Paşa'nın teslim müzâkeresine girişmesi işte bu yüzdendir).

22 Eylül = 23 Muharrem, Cuma : Abaza Paşa'nın teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz vaziyet üzerine teslim olmaktan başka çâre bulamıyan Abaza Paşa 19 Muharrem = 18 Eylül Pazartesi günü kerâmetine inandığı için mürşid sıfatiyle yanında bulundurduğu Kayserili Şeyh-Seyyid-Abdürrahim Efendi'nin riyâsetinde eşraf ve ulemâdan altı kişilik bir hey'et teşkil etmiş, bunlar «kefen der-gerden» kaleden çıkıp karargâha gelerek Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa ile teslim şartlarını müzâkereye başlamış ve dört günlük uzun bir müzâkereden sonra Abaza Paşa'nın «nefsine ve mâline ve etbâına bir zarar olmamak şartiyle» affi kabul edilmiştir. Nihayet işte bu «Cum'a günü salâ vakti alay ile» şehirden çıkan Abaza-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp hil'atle taltif edilmiş ve adamlarına da derecelerine göre Bölük-ağalığı ve Cebecilik gibi vazifeler tevcih edilmiştir. — Altı senedir devam edip duran ve Genc-Osman'ın intikamı nâmına Anadolu'da bir çok kanlar dökülme-

sine sebeb olan Abaza Paşa gailesi Husrev Paşa'nın tedbirli hareketi sâyesinde işte bu suretle nihayet bulmuştur: Abaza'nın hüviyyetiyle ilk ısyânı için yukarda 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bir sene evvel sukut etmiş olan Ahıska'nın da bu muvaffakıyet üzerine Safavîlerden kolayca istirdâd edilmiş olduğu rivayet edilir: Yukarda 1627=1036 vukuâtının «17 Ağustos fıkrasına da bakınız).

2/3 Teşrinievvel = 3/4 Safer, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük mutasavvıf Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi'nin ölümü.

(2 Safer Salı gecesinden bahsedilirse de, hakikî takvimde o ayın 2 nci günü Pazara tesadüf ettiği için bu rivayet «3 Safer» şeklinde tashih edilmelidir: O günün akşamı Salı gecesidir. — Üsküdar'da yerleşip tekke kurmuş olduğu için «Üsküdârî» lâkabiyle anılan bu büyük velî hakikatte Sivrihisarlı olmakla beraber, Seferihisarlı ve Koçhisarlı olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. Bâzı menbâlarda yaşı «yüzden mütecâviz» ve bâzılarında da «doksan iki» gösterilmekle beraber, 950=1543—1544 doğum tarihine göre 85 yaşında irtihâl etmiş olması lâzımgelir. — Evvelce müderrislik ve Şam, Mısır ve Bursa'da nâiblik gibi vazifelerde bulunmuş olan Mahmud Hüdâî Efendi'nin tasavvufa intisâbı bir takım rüyâlarla izah edilir; Hüdâî Efendi «Celvetiyye» tarîkatinin en büyük pîridir. — Asıl ismi «Seyyid-Mahmud» olduğu halde «Aziz» ve «Hüdâî» sıfatları lakaptır. — Bir Tefsir'le Arapça ve Türkçe otuz manzum ve mensur eser bırakmış olan Mahmud Efendi Üsküdar'daki İskele câmiiyle Fatih ve Sultanahmet câmilerinde vâızlık etmiş ve pâdişahlarla hükûmetlerden halk tabakalarına kadar bütün muâsırları üzerinde çok büyük ve hayırlı bir mürşid nüfuzu kazanmıştır: Meselâ Abdest alırken Birinci Ahmed'in ibrikle su döktüğü ve Vâlide-Sultan'ın da havlu tuttuğu rivayet edilir. Tekkesi mânevî bir emniyet ve selâmet ocağı hâline geldiği için, tâkibâta uğrıyan bâzı vezirler oraya ilticâ ederek canlarını kurtarmışlardır. Efendi'nin Genc-Osman'a olan nasihatleri için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir şâir olan Aziz Mahmud Efendi'nin mutasavvıfâne şiirleri çok kuvvetlidir; bunların içinde:

Alaldan gönlüm ol şûh-î cihânum
Gönülsüz dûrur oldu tende cânum

beyti gibi zarif ifâdeli ince hislere pek çok tesadüf edilir. — Bir rivayete göre Mahmud Hüdâî Efendi merhum Kanunî'nin torunu ve Mihrimah-Sultan'ın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş ve bu Hanım-Sultan kendisinden çok evvel vefat etmiştir).

14 Teşrinievvel = 15 Safer, Cumartesi: Ordunun Erzurum'dan İstanbul'a hareketi.

(Abaza Paşa ısyânının tenkili ve Bağdad'ın istirdâdı için eski Vezir-i-a'zamlardan Çerkes-Mehmet Paşa'nın 1624 = 1033 senesi 28 Mayıs = 10 Şa'ban Salı günü İstanbul'dan Üsküdar'a geçişinden bu güne kadar tam 4 sene, 4 ay, 18 gündür mütemâdî bir sefer hâlinde bulunan pâyıtaht askerinin artık İstanbul'a avdet arzusu kabul edilerek bu gün Erzurum'dan yola çıkılmıştır: Abaza Paşa da Vezir-i-a'zamla beraberdir).

9 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Erzurum seferinden dönen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi «23 Rebî'ül-âhir=20 Kânunuevvel Çarşanba», Solakzâde «16 Rebî'ül-âhir = 13 Kânunuevvel Çarşanba» ve Naîmâ da «12 Rebî'ül-âhir = 9 Kânunuevvel Cumartesi» gününü gösterir; Naîmâ Vak'anüvis olduğu için burada onun rivayeti tercih edilmiştir; Hammer'de de bu tarih vardır. Peçevî, Kara-Çelebi-zâde vesaire gibi diger bir takım menbâlarda gün tarihi yoktur. — Sıvas ve Ankara üzerinden bu gün askerle beraber Üsküdar'a vâsıl olan Husrev Paşa'nın bu seferi, Diyarbekir valiliğine gitmek üzere İzmit'e vardığı zaman 1628 = 1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşenbe günü Sadâretle Serdârlığa tâyininden bu güne kadar tam 8 ay, 3 gün sürmüştür. — Abaza gailesini tesviye ettiğinden dolayı Istanbul'da parlak merâsimle karşılanan Husrev Paşa'nın zafer alayında kendisinin «önünce giden» Abaza-Mehmet Paşa'dan başka son zamanlarda İran şâhı Birinci Abbâs'ın ona yardım için gönderdiği halde Kars valisi Köse-Sefer Paşa tarafından esir edilmiş olan Safavî kumandanı «Şemsî-Han» da vardır. — Husrev Paşa'nın delâletiyle affedilmiş olduğundan bahsedilen Abaza Paşa Dördüncü Murad'ın huzûruna kabul edilip «Şeref-i pâybûs» ile müşerref olunca, Peçevî'ye göre pâdişahın itâbiyle başlıyan şöyle bir muhavere geçmiştir:

— Kâfir! Bu senün ısyânun ne idi?

— Devletlü Pâdişâhum, Yeniçeri merhum karındaşunuzu katlitmeğle cümle beğlerbeğler kanın taleb itmeğe kâğıdlaşduk ve ittifak itdük: Kulunuz ikaamet itdüm, anlar yan çaldılar ve bendenüzü pâreden itdiler; yohsa bir abaza kölesi pâdişâh olası değül idüm! Üzerüme gelen vüzerânun sözlerinde sebât olmaduğun bilürdüm; can korkusuyla serfürû etmedüm; emr Pâdişâhun: İşte boynum, işte kılıcun!

— Var imdi, Kâfir, Çün haddün bilürmüşsün, seni afvitdüm.

Tabiî bu affin hakikî sebebi, Abaza Paşa'nın hânedan gayretiyle ayaklanmış olmasıdır. — Bir kaç gün sonra Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Abaza-Mehmet Paşa'nın âkıbeti için aşağıda 1634 = 1044 vukuâtının «23/24 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1629 = 1038

10 Haziran = 18 Şevvâl, Pazar: «Hemedan ve Bağdad seferi»ne çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi Bağdad'ın istirdâdıdır: Bağdad kalesinin sukutu için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına ve eski Vezir-i-a'zamlardan Hâfız-Ahmed Paşa'nın bundan evvel neticesiz kalan Bağdad seferi için de 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» ve 1626=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına bakınız).

9 Temmuz = 18 Zülka'de Pazartesi: Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Husrev Paşa Üsküdar karargâhında bir ay son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddetin başında kadırgalarla Payas'a sevkedilen 1.8 büyük topun karadan nakline Haleb beylerbeyi me'mur edilmiştir).

1629 = 1039

21 Ağustos = 1 Muharrem, Salı: Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Burada yedi gün kalınmıştır. — Yollarda tedhiş siyaseti yüzünden bir çok mühim şahsiyyetleri idâm ettiren Husrev Paşa «Haccâc-ı-Zâlim yolunu tutmuş» sayılır).

20 Eylül = 1 Safer, Perşenbe : Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Haleb önlerindeki Gök-meydan'da ordu kurulmuştur).

2 Teşrinisâni = 15 Rebî'ül-evvel, Cuma: Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Burada 15 gün kalınmıştır).

18 Teşrinisâni = 1 Rebî'ül-âhir, Pazar : Ordunun Diyarbekir'den Musul'a hareketi.

(Diyarbekir beylerbeyi Halıcı-zâde Mustafa Paşa çarhacılığa me'mur olmuştur).

17 Kânunuevvel = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Ordunun Musul'a muvâsalatı.

(Şehir önünde ve nehir kenarında ordu kurulmuş ve yukarda 1629 = 1038 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasında Istanbul'dan deniz yoluyla Payas'a sevkedildiğini gördüğümüz muhâsara topları burada teslim alınmıştır. — O havâlide misli görülmemiş bir yağmur yüzünden Dicle ve Fırat nehirleri taşıp her tarafı müdhiş bir tufan kaplamış, Elcezire kıt'ası muazzam bir deniz hâlini almış, tepeler suların ortasında adalar gibi kalmış ve bu yüzden daha ileri gidilemiyerek suların çekilmesi beklenmiştir).

1630 = 1039

28 Kânunusâni = 13 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Ordunun Musul'dan hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tufan yüzünden 42 gün Musul'da suların çekilmesi beklenmiştir : Bu müddet bâzı menbâlarda 70 gün gösterilirse de doğru değildir. — 9 Şubat = 25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü «Şemâmek» menzilinde toplanan harb meclisinde Dicle ve Zab gibi büyük nehirlerin etrâfı istilâsından dolayı bütün arâzi bataklık hâlinde bulunduğu için Bağdad'ın derhal muhâsarasına imkân olmadığı ve daha ileri gidildiği takdirde Safavî tâbiiyyetinde bulunan bâzı Kürt beylerinin ordu gerisini tehdid edecekleri düşünülerek «Şehr-i-Zûr/Şehr-i-Zûl = Kerkük sancağı»na hareket edilip o hâvalinin emniyet altına alınması kararlaşmıştır. — Yollarda bâzı Kürt beyleriyle aşîretleri kendiliklerinden gelip itâatlerini arzetmişlerdir. — Bu hareket esnâsında bilhassa Zab suyundan geçilirken bir çok insan ve hayvan zâyiâtına uğrandığından bahsedilir).

16 Mart = 1 Şa'ban, Cumartesi: Gül'anber kalesinin inşâsına başlanması.

(Bu kale, Şehr-i-Zûr = Kerkük sancağının eski merkezidir ve Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle yapılıp Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın istilâsında onun emriyle yıktırılmıştır. O sırada harâbeleri hâlâ mevcûd olduğu rivayet edilir. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu eski kalenin Kanunî tarafından yaptırılıp Şâh-Abbâs tarafından yıktırılmasını İran'a karşı askerî ehemmiyetinin en mühim delili gibi göstererek tekrar inşâsını emretmiş ve bu gün inşaâta başlanmıştır).

4 Mayıs = 21 Ramazan, Cumartesi: Gül'anber kalesinin ikmâli.

(İnşası 1 ay, 20 gün = 50 gün süren bu kalenin askerî ehemmiyetini i'zâm ederek burada boşuna vakit geçirdiğinden dolayı Husrev Paşa şiddetle tenkid edilir: Aşağıda 1630 = 1040 vukuâtının «12 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Şehr-i-Zûr beylerbeyliğine ümerâdan Arnavud-oğlu Mustafa Paşa tâyin edilmiş ve bu vaziyet üzerine o civarda bulunan «Zâlim-Ali» kalesinin Kürt hâkimi Şeyho itâatini arzedip kalesini teslim etmiştir. — İnşaâtın ikmâli umumiyetle «22 Ramazan»a müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi o Hicret senesi Ramazanının 23 üncü günü «Ahad = Pazar» gösterdiğine ve Pazar günü de hakikî takvimde Ramazanın 22 sine tesadüf ettiğine göre, aradaki bir günlük «Rü'yet-i-hilâl» farkı burada tashih edilmiştir. — Gül'anber inşaâtı esnâsında Serdârın Bağdad üzerine yürümekten vazgeçip oraya gelmiş olduğundan bîhaber bulunan Trablusuşam beylerbeyi Parmaksız-Mustafa Paşa maiyyetindeki yardım kuvvetleriyle Kerbelâ civârına kadar ilerleyip orada karşısına çıkan altı yüz kişilik bir Safavî kuvvetini mağlûb edince, Husrev Paşa hem Mustafa Paşa'yı takviye etmek, hem o havâli kasabalarını ele geçirmek vazifesiyle Abaza Paşa'nın eski silâh arkadaşlarından Genc-Osman'ı bir mıkdar kuvvetle hemen yola çıkarmış ve o da Kerbelâ, Necef ve Hille taraflarını zabtettikten sonra Kerbelâ'yı merkez ittihâz ederek neticeyi Serdâra arzetmiştir).

4 Mayıs = 21 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Gül'anber'den Mihribân'a hareketi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarıki fıkraya bakınız. — Mihriban kalesi Gül'anber inşaâtı esnâsında fethedilmiş ve bu muvaffakıyet Safavî ordusunun oradaki Osmanlı kuvvetine karşı hareket etmesine sebeb olduğu için, Serdâr Husrev Paşa Mihribân'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Mayıs = 22 Ramazan, Pazar : Mihribân zaferi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarda bu senenin «4 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. — Mihriban kalesi, Şehr-i-Zûr ile Hemedân'ın ortasında ve her ikisine sekizer konak mesâfede bulunan Hasan-Âbâd yolu üzerindedir. Şehr-i-Zûr vilâyetinin emniyeti bakımından bu kalenin fethine lüzum gören Husrev Paşa bu vazifeye Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı tâyin edip maiyyetine Rumeli beylerbeyi Deli-Yusuf, Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed, Sıvas beylerbeyi Halil ve Adana beylerbeyi Softa-Sevündük Paşalarla Turnacı-başı Mustafa Ağa kumandasında bir Yeniçeri müfrezesi vermiş, mecmûu on bin kişiyi bulan bu kuvvete karşı mukavemet edemiyeceğini anlıyan kale muhâfızı teslim olmuş, Yeniçeriler kaleyi işgal etmiş ve paşalarla diger askerler o civardaki ovada ordu kurmuştur.

«Hân-ı-hânân» denilen Safavî Başkumandanı Zeynel-Han işte bu vaziyet üzerine Hemedan'dan kırk bin kişilik bir orduyla Mihriban üzerine yürümiye başlayınca Osmanlı paşaları Serdâr-ı-Ekremden yardım istedikleri için Mihriban önlerine bir mıkdar asker daha gönderilmiştir. — Sabah erkenden başlıyan meydan muharebesi ikindiye kadar Safavî üstünlüğüyle devam etmiş, Nogay Paşa kumandasındaki sağ cenah bozulup arka verdiği tepeye doğru çekilmiş ve hattâ düşman Osmanlı karargâhına kadar sokulmuşsa da, Sıvas valisi Halil Paşa çok şiddetli bir mukavemet gösterip sebât ederek bozgun askerin tekrar toparlanıp ikindiden sonra mukabil bir taarruzla Safavîlerin Osmanlılara nisbetle dört misli bulan ordularının müdhiş bir hezimete uğratılmasını te'min etmiştir: Halil Paşa işte bu sebâtından dolayı o günden itibaren «Demir-kazık» lâkabiyle anılmıya başlamıştır. — Bu günkü Safavî zâyiâtı üç bin maktulle iki bin esir gösterilir. Zeynel-Han bu mağlûbiyet üzerine kaçmış olduğu için idâm olunmuş ve yerine Tebriz valisi Rüstem-Han tâyin edilmiştir. — Istanbul'a bir zafernâmeyle tebşir edilen bu parlak muvaffakıyet bâzı menbâlarda Çaldıran ve Eğri muharebelerine benzetilir. — Serdâr Husrev Paşa Mihriban zaferini Gül'anber'den oraya giderken ikinci konakta haber almıştır).

11 Mayıs = 28 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Mihribân'a muvâsalatı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zaferi kazanmış olan paşalar, aldıkları esirlerle düşman bayraklarını teşhir ederek geçit-resmi yapmışlar ve hil'atlerle taltif edilmişlerdir).

15 Mayıs = 2 Şevvâl, Çarşanba : Ordunun Mihribân'dan Hemedan'a hareketi.

(1038=1629 senesi 24 Cumâda-l-ûlâ = 19 Kânunusâni Cuma günü Safavîlerin büyük hükümdarı Birinci Abbâs Milâdî takvim hesabiyle 41 sene saltanat sürdükten sonra ölmüş ve vasiyeti mucibince yerine torunlarından Birinci Safî cülûs etmiştir : Bir taraftan 18 yaşlarında bir genç olan yeni şâhın tecribesizliği, bir taraftan o zamanki İran'a hâkim olan Türkmen beylerinin ihtirâs oyunları ve bir taraftan da yukarda bu senenin «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mihriban zaferinde büyük bir Safavî ordusunun mahvolması İran'ın içerilerine doğru yapılacak bir Osmanlı hamlesi için en mühim muvaffakıyet sebebleri teşkil edebileceğini düşünen Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın bu Hemedan seferinden maksadı, o zaman İran'ın pâyıtahtı olan Kazvin'e ve bir rivayete göre de Isfahân'a kadar ilerliyerek düşmanı zayıflatmak suretiyle Bağdad'ın istirdâdını kolaylaştırmaktır).

9 Haziran = 27 Şevvâl, Pazar : Ordunun Hemedan'a muvâsalatı.

(Osmanlı ordusu yaklaşırken şehir tahliye edilmiş, yükte hafif eşyâsını alan ahâli kaçmış ve bir çok eşya ile zâhîre gizlenip gömülmüştür: Bunlar meydana çıkarılıp yağma edildikten sonra şehir yakılmış, yakılamıyan taş binâlar yıkılmış, asker «Ol havâlîde taş üzre taş komayup harâb eylemiş»dir. Ötede beride ele geçen Kızılbaşların da kılıçtan geçirildikleri rivayet edilir : İşte bundan dolayı Husrev Paşa İran'da «Husrev-Hân-ı bî-emân» diye anılmıya başlamıştır! — Naîmâ muvâsalat tarihini bir gün sonra gösterir).

15 Haziran = 4 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Hemedan'dan Dergüzîn'e hareketi.

(Bu hareketin «Kazvin niyyetiyle Dergüzîn»e tevcih edildiğinden bahsedilir. — Ordu Hemedan'da altı gün kalıp yedinci gün yola çıkmıştır).

18 Haziran = 7 Zülka'de, Salı : Ordunun Dergüzîn'e muvâsalatı.

(Dergüzîn kasabası Kazvin'e on konak mesâfededir. — Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesairede «10 Zülka'de»den bahsedilirse de, o gün ordunun Dergüzîn'den hareket tarihidir. — Hemedan'da yapılan tahribât burada da aynen tekrar edildiği için taş taş üstünde bırakılmamıştır. — Burada bir harb meclisi toplanıp Kazvin üzerine yapılacak hareket müzâkere edilmiş, mesafenin uzaklığı, Safavîler bütün yol boyunu tahliye ve tahrib ettikleri için iâşe müşkilâtı ve bilhassa su kıtlığı gibi mahzurlar ileri sürülmüş ve netice itibariyle asıl hedefin Bağdad olduğundan bahsedilerek Kazvin'den vazgeçilip Dergüzîn'den altmış konakta Bağdad'a gidilmesi takarrür etmiştir. Her halde Hemedan ve Dergüzin'in yıkılmasıyla neticelenen Osmanlı tahribâtiyle Safavîlerin Osmanlılara yol vermemek için yaptıkları müdâfaa tahribâtı, netice itibariyle düşman üzerinde çok mühim bir darbe te'siri yapmış demektir).

21 Haziran = 10 Zülka'de, Cuma : Ordunun Dergüzîn'den Bağ'dad'a hareketi.

(Dergüzîn'de üç gün kalan ordu bu gün Beş-parmak ve Hülvan üzerinden ve Elvend dağının eteklerinden Serâbâd, Geçova, Bîsütun ve Tâk-ı-Bûstân yolunu tâkib etmek üzere hareket etmiştir).

25 Haziran = 14 Zülka'de, Salı : Nef'î'nin hecve töbe ettirilmesi.

(Bu gün Dördüncü Murad babasının Beşiktaş'daki yazlık kasrında «Sihâm-ı kazâ»yı okurken birdenbire tahtın ayak-ucuna bir yıldırım düşmüş, huzurda bulunan Enderun-ağaları «yüzleri üzerine düşüp meclise hevl-i azîm hâsıl olmuş» ve işte bundan teşe'üm eden Sultan Murad elindeki mecmuayı parçalayıp attıktan sonra bir daha öyle şeyler okumıyacağına yemin etmiş, Nef'î'yi tekdir ve vazifesinden azledip ona da bir daha hiciviyye yazmıyacağına yemin ettirmiş ve hattâ o günkü kazâdan kurtulduğu için fukarâya sadaka dağıttırmıştır! Nef'înin bu mecburî töbesi hakkında şöyle bir beyti vardır :

Bu günden ahdim olsun kimseyi hecv itmeyim emmâ
Vireydün ger icâzet hecv iderdüm baht-ı-nâ-sâzı

Fakat bu ahdine rağmen dilini tutamaması nihayet hayatına mal olmuştur. Aşağıda 1635 = 1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz = 3 Zülhicce, Pazar : Çemhâl zaferi.

(Çemhâl ovası Nihavend civârındadır. — Naîmâ bu muharebenin tarihini «4 Zülhicce Pazar»a müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın dördüne değil, üçüne tesadüf etmektedir. — Çemhâl sahrâsında Loristan hâkimi Hüseyn-Han'ın sekiz bin suvâri ile dört bin tüfekçiden mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle mevzi aldığını ve bu kuvvetin bir kısmını da pusuya yatırdığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu düşman fırkasına karşı Rumeli

beylerbeyi Deli-Yusuf ve Anadolu beylerbeyi çerkes Zor Paşaların kumandasında birer mıkdar asker sevketmiş, ilkönce Yusuf Paşa harbe tutuşup müşkül bir vaziyete düştüğü sırada Zor Paşa yetişmiş ve biraz sonra da altın bin kişilik bir yardımcı kuvvet gelmiş olduğu için, çetin bir muharebeden sonra düşman mağlûb edilmiş ve Hüseyn-Han güçlükle kaçıp kurtulmuştur).

1630 = 1040

24 Ağustos = 15 Muharrem, Cumartesi: Ordunun Kasr-ı-Şîrîn'e muvâsalatı.

(Halk arasında Husrev'in Şîrîn için yaptırdığı kasrın harâbeleriyle meşhur olan bu kasabadan itibaren düz ovalara inip Bağdad'a doğru ilerliyen ordunun buradan konaklamıyarak geçtiği rivayet edilir. — Ovaya inildiği sırada Istanbul'dan gelen askerle para da yetiştirilmiştir).

6 Eylül = 28 Muharrem, Cuma: Ordunun A'zamiyye önlerine muvâsalatı.

(İmâm-ı-A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbîsinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir).

26 Eylül = 18 Safer, Perşenbe: Muhâsara toplarının gelişi.

(Orduda bulunan Kâtib-Çelebi bu tarihi gösterdiği halde Nâîmâ «12 Safer = 20 Eylül Cuma» tarihini gösterir. — Ordunun Azamiyye'ye muvâsalatından itibaren geçen 20 gün içinde muhâsaraya başlanmaması, Musul'dan nehir yoluyla sevkedilen «yirmi bal-yemez top»un baklenmesindendir).

5/6 Teşrinievvel = 27/28 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi: Bağdad'ın ikinci muhâsarası.

(Bağdad kalesinin sukutundan sonra yapılan ve 7 ay, 20 gün süren ilk muhâsara için yukarda 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisâni» ve 1626=1035 vukuâtının da «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Askerin «28 Safer Cum'a-ertesi ba'd-el-gurûb» meterise girdiğinden bahsedilirse de, o ayın 28 inci günü Cumartesi değil, Pazardır: «Ba'd-el-gurûb» kaydine nazaran muhâsaranın hakikî takvimdeki «27/28 Safer gecesi» başlamış olduğu anlaşılmaktadır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valiliğinde Safî-kuli Han bulunmaktadır: Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — «Cümle meterislerden günde beşer yüz dâne atılmak» suretiyle açılmakta olan gedikleri müdâfiler toprak dolu zenbillerle tıkayarak mukavemette devam etmişlerdir).

26 Teşrinievvel = 19 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Bağdad müdâfilerinin huruç hareketi.

(Bu hareket esnâsında ordugâhın geride bulunması yardım kuvvetlerinin derhal yetişmesine mâni olduğunu gören serdâr Husrev Paşa orduyu kalenin önüne yaklaştırmış ve bu suretle düşmanın top menziline sokmuş olduğu için, çadır yerine siperlerde barınmak mecburiyeti hâsıl olmuştur: Bu muhâsarada bizzat bulunmuş olan Kâtib-Çelebi bu hâlin pek çok telefâta sebeb oluşundan şikâyet etmektedir).

9 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Osmanlı ordusunun umumî hücumu.

(Şafaktan kuşluğa kadar devam eden bu umumî hücum hem karadan, hem nehirden yapılmış, fakat yerle beraber olmuş görünen kale duvarlarının döküntüleriyle yumuşak kireçleri askerin sıkleti altında çöktüğü için duvarlar kendiliklerinden yükselerek Osmanlı ordusu bir çok zâyiâta uğramış ve Dicle'den taarruza geçen gemiler de sığlığa saplanıp düşman ateşi altında kaldıkları için hem suda, hem karada boş yere bir çok kan dökülmüştür).

14 Teşrinisâni = 8 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : İkinci Bağdad muhâsarasının kaldırılması.

(Bu gün toplanan harb meclisinde elden gelen gayrette kusur edilmediği halde muvaffakıyet hâsıl olmadığı ve olamıyacağı tesbit edilerek mevcud zahîre tükenmeden evvel harekete karar verildiği için, ordu muhâsarayı kaldırıp A'zamiyye'ye çekilmiştir. — Bağdad'ın sukutundan sonra yapılan bu ikinci muhâsara bu güne kadar tam 39 gün sürmüştür).

20 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Ordunun A'zamiyye'den Musul'a hareketi.

(Diyarbekir beylerbeyi Halil Paşa muhtelif sınıflardan on bin askerle Hille muhâfızlığına gönderilmiştir : Serdârın bu tedbiri o kuvvetin Safavî toprakları içinde lüzumsuz yere tehlikede bırakılması demek olduğu için muhtelif menbâlarda tenkid edilir : Hille'nin fethi için yukarda 1630 = 1039 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına ve sukutu için de aşağıki fıkraya bakınız. — Bu senenin 6 Eylül = 28 Muharrem Cuma günü A'zamiyye önlerine gelmiş olan ordu o tarihten bu güne kadar Bağdad civârında 2 ay, 14 gün = 75 gün kalmış ve bu müddetin 39 günü muhâsarayla geçmiş ve 36 günü de harbsiz geçirilmiştir).

12 Kânunuevvel = 7 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Ordunun Musul'a muvâsalatı ve neticeleri.

(Burada asker terhis edilmiş ve Serdâr Husrev Paşa şehirde kışlamıya karar vermişse de, hâdisâtın cereyan tarzı bu kararını ihlâl etmiştir : İlk vak'a, Safavîlerin Şehr-i-Zûr istilâsıdır. Bağdad muhâsarasını ihmâl ederek oraya gidip vakit kaybederek yaptırdığı Gül'anber kalesinin hiç bir faydası olmadığı Safavîlerin otuz bin kişilik bir orduyla yaptıkları bu istilâdan anlaşılmıştır: Şehr-i-Zûr beylerbeyi Arnavud-oğlu Mustafa Paşa harbederken şehîd olmuş ve kendisine yardım için gönderilen Parmaksız-Mustafa Paşa, Abdal Paşa ve Ömer Paşa da harbi kaybettikten sonra kaçıp 18 Cumâda-l-ûlâ = 23 Kânunuevvel Pazartesi günü Musul'a gelir gelmez, kendi hatâsının cezâsını onlara çektirmek istiyen serdârın emriyle idâm edilmişlerdir! — Gene bu sırada Şâh-Sâfî Hille'yi muhâsara etmiş, oranın muhâfızlığında bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Paşa kahramanca bir müdâfaadan sonra hiç bir imdad ümidi olmadığı için düşman ordusunu yarıp Haleb'e gitmiş ve kaledeki asker de «vire ile teslim» olup Musul'a çekilmiştir : Husrev Paşa'nın Hille'ye on bin asker göndermekte ne büyük bir hatâ işlemiş olduğu da işte bu ikinci hâdiseyle meydana çıkmıştır).

1631 = 1040

22 Kânunusâni = 18 Cumâda-l-âhire, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Musul'dan Mardin'e hareketi.

(Bu hareketin sebebi, Şehr-i-Zûr'un Safavîler tarafından yukarıki fıkrada gördüğümüz istilâsıdır : Tabiî bu istilâ Musul'u tehlikede bırakmıştır).

2 Şubat = 29 Cumâda-l-âhire, Pazar : Serdârın Mardin'e muvâsalatı.

(Husrev Paşa buradan Musul kalesinin tahkimini ve bilhassa harap bir halde bulunan şehir sûrunun tâmirini emredip levâzım, usta ve amele gönderilmesine de Urfa ve Diyarbekir valilerini me'mur etmiştir : Baharda inşaâta başlanıp Musul şehri sûr içine alınmış, kale tahkim edilmiş ve kuleler yapılmıştır).

5 Haziran = 5 Zülka'de, Perşenbe : Serdârın Mardin'den Koçhisar'a hareketi.

(Husrev Paşa yeni sefer merâsimi için Istanbul'dan para ve Kırım'dan otuz bin Tatar askeri istemiştir : 21 Şevvâl=23 Mayıs Cuma günü «iki yüz yük akça» gelmiş ve Tatar askeri için Kırım'a emir verildiği bildirilmiştir; yirmi bin kadar tatarın Kırım'dan Samsun'a geçirilmesi için bir filo gönderildiği de rivayet edilir. — Husrev Paşa bir müddet Mardin önlerindeki karargâhında kaldıktan sonra bu ayın ortalarında Koçhisar ovasına geçmiştir: Koçhisar, şimdiki Mardin vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir ve şehrin 16 kilometre cenubugarbîsindedir. — Paşa'nın burada tereddüd içinde bulunduğundan, bâzan Kanunî Sultan Süleyman gibi Erzurum üzerinden ve bâzan da Musul yoluyla Bağdad'a gitmek istediğinden ve bu tereddüd içinde Tatar askerini bekliyerek beş - altı ay orada kaldığından bahsedilir).

1631 = 1041

6 Eylül = 9 Safer, Cumartesi : Seferden bıkan askerin istirâhat istiyerek ayaklanması.

(Yeniçerilerle Sipâhiler geçen seneki Bağdad seferinden sonra bu sene aylarca Koçhisar sahrâsında vakit geçirmekten yorgun olduklarını söyliyerek, yeni Bağdad seferinin gelecek seneye te'hirini isteyip ayaklandıkları için, Husrev Paşa ister istemez boyun iğmiş ve cephâneyle sair mühimmâtı Musul'a gönderip Diyarbekir'de kışlamıya karar vermiştir).

8 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Ordunun Koçhisar ovasından Diyarbekir'e hareketi.

(Bu hareket esnâsında ordu Diyarbekir'in Çarıklı köyüne vardığı zaman Samsun üzerinden gelen Tatar askeri de iltihak etmiştir : O sırada orduda bulunan Kâtib-Çelebi bunların gerek kıyâfet ve techizat ve gerekse tâlim ve terbiye bakımlarından Osmanlı askerine nisbetle çok ibtidaî bir vaziyette bulunduklarını ve akından başka bir işe yaramıyacaklarını anlatır).

25 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-evvel Cumartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın azliyle eski vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bağdad muvaffakıyetsizliğindenberi nüfuz ve itibarı sarsılmış olan Husrev Paşa'nın azline sebeb, yanındaki Sipâhileri teşvik edip Istanbul'da kendisine muhâlif ve rakîb olan Hâfız Paşa ile Baş-Defterdar Mustafa Paşa'nın orduya gönderilmelerini hükûmetten taleb ettirmiş olmasında ve bu taleb üzerine can kaygısına düşen Hâfız ve Mustafa Paşaların da Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'yi elde ederek pâdişaha işin içyüzünü anlatmış olmalarında gösterilir. Bu iki paşa Husrev'in Şehr-i-Zûr, Hille ve Musul taraflarına asker dağıtıp orduyu za'fa uğratarak ve kale inşaâtiyle vakit geçirerek Bağdad muvaffakıyetsizliğine sebeb olduğundan ve sırf hunharlık hissiyle bir çok mühim şahsiyyetleri haksız olarak idâm ettirdiğinden bahsederek Dördüncü Murad'ı iknâ edip bu değişikliğe sebeb olmuşlardır.

Husrev Paşa'nın sadâreti 1628 = 1037 senesi 6 Nisan = 1 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 3 sene, 6 ay, 19 gün sürmüştür. Sultan Murad'ın eniştesi olan yeni Vezir-i-a'zam Hâfız-Ahmed Paşa'nın 1 sene, 10 ay, 21 gün süren ilk sadâreti için yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «8 Şubat» ve 1626 = 1036 vukuâtının da «1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız).

29 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Henüz azlinden haberdâr olmıyan sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Orduyu terhis eden Husrev Paşa Tatar askerlerini Hasankale'de kışlamıya göndermiş ve azlinden haberi olmadığı için Istanbul hükûmetine baharda sefere çıkacağını bildirmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına da bakınız).

18 Teşrinisâni = 23 Rebî'ül-âhir, Salı : Diyarbekir'de bulunan Yeniçerilerin Istanbul'a gelmeleri hakkında emir tebliği.

(Husrev Paşa azil haberini alınca Sipâhilerle Yeniçerileri el altından ısyâna teşvik etmekle beraber, zâhiren itâat edip maiyyetiyle beraber Tokat'a çekilmiştir. Yeniçeriler Husrev Paşa lehinde pâdişaha istid'â göndermek istedikleri gibi, Sipâhi zorbaları da Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılıp âdetâ birer derebeyi vaziyetine geçmişlerdir : Meselâ Seydişehir ve Beyşehri taraflarında «Deli-İlâhî» Konya'da «Rum-Mehmet», Afyon-Karahisar'da «Baba-Ömer», Aydın'da Kınalı-oğlu, Eskişehir ve İnönü'de «Kör-Ali», İskilip'de «Köse-Şa'ban» tagallübe başlamış ve bütün bunlar başlarına bir takım serseriler toplayıp günden güne kuvvetlenerek ve birbirleriyle sözleşerek Husrev Paşa'yı makamına iâde ettirmiye ahdetmişlerdir! Bu suretle bir devşirmenin mevki hırsı, Anadolu'yu yeniden anarşi içinde bırakıp devletin başına büyük bir gaile açmış demektir. Yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın konağında akdedilen bir mecliste Kapu-kullarının pâyıtahta dâvet edilmesine karar verilmesi her halde bu vaziyetle alâkadar olmalıdır. Bu dâvet üzerine Yeniçerilerden başka, yukarda bahsi geçen Sipahi zorbaları da ulûfe almak bahânesiyle ve maiyyetlerindeki serserilerle Istanbul'a dolmuşlar ve Darbhâne civârındaki «Kurşunlu-han»ı bir fesad ocağı hâline getirmişlerdir).

1632 = 1041

10 Şubat = 19 Receb, Salı : Topkapu sarayına hücum edip Dördüncü Murad'ı tehdid eden zorbaların Vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'yı parçalaması ve ikinci vezir Topal-Receb Paşa'nın şadâreti.

(Bâzı menbâlarda Genc-Osman fâciasına benzetilen bu günkü ısyânın Receb Paşa tarafından tertib edildiğinde umumiyetle ittifak edilir : Husrev Paşa «havâdâr»larından olan bu Topal-Receb Paşa da onun gibi Boşnaktır ve hattâ bu meşhur ısyânı Boşnak ve Arnavut zorbalar vâsıtasıyla tertib etmiştir. Ulûfe bahânesiyle Anadolu'dan Istanbul'a üşüştüklerini yukarıki fıkrada gördüğümüz Husrev Paşa tarafdarlarının saraya hücumları üç gün sürmüş gösterilir : Hâfız Paşa'nın parçalanmasıyla neticelenen kanlı vak'a işte bu üçüncü güne müsâdiftir. — Naîmâ gün tarihi göstermediği halde Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı «18 Receb Pazartesi» gününden bahsetmekte ve Hammer de bu tarihi tekrar etmekteyse de, o sırada Istanbul'da bulunan Peçevî ile Nev-'î-zâde Atâyî'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayetleri daha kuvvetlidir.

Zorbaların ısyan vesilesi Husrev Paşa'nın azlinden ibarettir: Bu meselede mes'ûl addettikleri yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ve Baş-Defterdar Softa-Mustafa Paşa olmak üzere on yedi devlet adamının kendilerine teslimini istiyerek saraya saldıran zorbalar ilk iki gün ümit verilerek baştan savulmuşlarsa da, bu üçüncü gün sarayın üçüncü kapısına kadar dayanıp:

— Pâdişaha sözümüz vardur, dîvâna çıksun!

diye haykırmışlar, Dördüncü Murad avluda kurulan tahtına çıkıp «ayak dîvânı» etmiye mecbur olmuş, zorbalar :

— On yedi mu'tebe erkân-ı devleti bize vir, pâreliyelüm!

diye «vücûd-ı Pâdişâha dest-diraz olmak mertebelerine» kadar ileri gitmişlerse de, nasihat ve söz dinlemedikleri için pâdişah içeri çekilmiş ve bunun üzerine «hal'den kinâye» tehditler savrulduğu için tekrar dışarı çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Gene o gün bir müddet evvel de atla ve alayla saraya gelen Hâfız Paşa zorbalar tarafından taşa tutulup yere düşürüldükten sonra adamları tarafından içeri kaçırılmış ve pâdişahın izniyle bir kayığa binip Üsküdar'a kaçmıştır. Sultan Murad ikinci defa dışarı çıkmak mecburiyetinde kalınca Hâfız Paşa'yı geri çağırmaktan başka çâre bulamamış, zavallı Paşa :

— Pâdişâhum, hezâr Hâfız gibi kulun yoluna fedâdur!

diyerek âsilerin içine atılmış ve bir ikisini tepeledikten sonra, Dördüncü Murad'ın gözleri önünde kılıç ve hançer «üşürülüp» on yedi yerinden delik-deşik edilmiştir : Henüz ölmeden bir yeniçeri göğsüne çıkıp kafasını kestiği rivayet edilir. Bu fecî manzara karşısında «pâdişah mikramesin yüzüne dutup» ağlamıştır. Dördüncü Murad'ın işte bu vak'a üzerine zorbalardan intikam almıya karar verdiği hakkında bir rivayet vardır. — Topal-Receb Paşa işte bu suretle murâdına erip Vezir-i-a'zam olmuş, Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi de şerrinden korkup saklanmış ve tabiî azledilmiştir : Yerine tâyin edilen Ahi-zâde Hüseyn Efendi'nin fecî âkıbeti için aşağıda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu üç günlük ısyânın ilk gününden itibaren Istanbul'da bütün dükkânlar ber-mu'tad kapanıp her kes evine çekildiği için şehrin umumî hayatı gene durmuştur).

11 Mart = 19 Şa'ban, Perşenbe: Tokat'da boğdurulan eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın idâmına delil olarak kesik başının Istanbul'a getirilmesi.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz Anadolu iğtişaşlarıyla ısyanlarının asıl müsebbib ve mürettibi Husrev Paşa olduğunu bilen Dördüncü Murad özü muhâfızı Murtazâ Paşa'yı Istanbul'a getirtip Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin ederek vilâyet merkezine giderken Tokad'a uğrayıp Husrev Paşa'yı idâm etmiye me'mur etmiş ve eline gizli bir «Hatt-ı-Hümâyûn» da vermiştir. Gizliliğin sebebi, Sipâhi ve Yeniçeri zorbalarının Husrev'e tarafdâr olmaları ve Husrev'in de Tokat'da bir çok muhâfızları bulunmasıdır. — Mühim kuvvetlerle yola çıkan Murtazâ Paşa Tokad'a yaklaşırken kendisini istikbal bahânesiyle karşsına çıkan Husrev Paşa kuvvetleriyle harbetmek mecburiyetinde kalmış, bu harb esnâsında kale muhâfızına pâdişahın idâm fermanını gönderip Husrev Paşa'nın konağını topa tutmasını emretmiş, bir taraftan konak bombardman edilirken bir taraftan da Murtazâ Paşa Husrev'in idâma mahkûm olduğunu halka ifşâ edip kendisi öldürülmek şartiyle malının yağması helâl olduğunu ilân ettirmiş, bu sırada Murtazâ Paşa'nın askerleri de şehre girmiş ve işte bunun üzerine daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını anlıyan Husrev Paşa lâyık olduğu âkıbete boyun eğeceğini bildirdiği için, Murtazâ Paşa'nın gönderdiği cellâtlar tarafından boğularak zararlı hayatına nihayet verilmiştir. Devşirme gürûhunun mevki hırsiyle bu memlekete ettikleri unutulmaz fenalıkların en kanlı levhalarından biri de işte bu vak'ada gösterilebilir. — «Sicill-i Osmânî» de Husrev'in idâmı «29 Şa'ban = 21 Mart Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: O sırada Istanbul'da bulunan Atâyî ile Vak'anüvis Naîmâ vesaire hâdisenin pâyıtahta aksini bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdif gösterir. — Husrev'in metrûkâtı içinde «Seksen bin altun ve yüz bin guruş» ile bir çok kıymetli eşyâ çıkmıştır).

12 Mart = 20 Şa'ban, Cuma : Zorbaların saray baskını.

(Ynukarda bu senenin «10 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ilk baskın gibi bu ikincisi de Vezir-i-a'zam Receb Paşa'nın teşvikiyle olmuştur : Mevkiini tahkim için kendisine muhâlif ve rakîb olabilecek şahsiyyetleri zorbalara parçalattırmak sevdâsına düşen bu kanlı devşirme, Husrev Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz idâmını vesile ittihâz ederek Sipâhilerle Yeniçerileri ayaklandırmış, zorbalar gene saraya dolup Dördüncü Murad'a gene «ayak dîvânı» yaptırmış, Husrev Paşaya mukabil Baş-defterdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri ağası Hasan-Halîfe ve musâhib Mûsâ-Çelebi gibi pâdişahın teveccühünü kazanmış şahsiyyetlerin kendilerine teslimi istenmiş, Sultan Murad nasihat etmişse de dinletememiş, zorbalar :

— Bu didüklerümüzü bize virmezsen sen bize pâdişahluğa lâzım değülsün!

demekten bile çekinmemiş, Sultan Muradın Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki kardeşlerini idâm ettirdiği iddiâ edildiği için bu şehzâdeler meydana çıkarılıp zorbalara gösterilmiş ve bunlarla da iktifâ etmiyen âsiler gürûhu pâdişahtan onların canlarına kefil göstermesini istemiş ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefil olmuş ve işte bundan dolayı Sultan Murad bu iki kefile kin bağlamış, askerin parçalamak istediği üç zavallıdan Baş-defterdarla Yeniçeri-ağasının şehirde gizlendikleri söylenmiş ve Musâhib Mûsâ-Çelebi'yi de Dördüncü Murad teslim etmek istememiştir : Şehzâdeler meselesi için aşağıda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İşte bundan dolayı ısyan günlerce sürmüş ve nihayet ay sonuna doğru Mustafa Paşa ile Hasan-Halîfe ayrı ayrı bulunup At-meydanında kılıç ve hançer üşürüldükten sonra cenâzele-

ri ağacın birine baş-aşağı asılmış ve nihayet Mûsâ-Çelebi de Kapdan-ı-deryâ Can-bulat-zâde Mustafa Paşa ile beraber kendisini zorbaların elinden kurtaracağına söz vererek pâdişahı aldatan Vezir-i-a'zam Receb Paşa tarafından saraydan alınıp ayni âkıbete uğratılmıştır : Dördüncü Murad'ın Receb Paşa'ya bundan dolayı da kin bağladığı rivayet edilir. — Bütün bu ihtilâl günlerinde dükkânlar gene kapalı kalıp şehrin umumî hayatı gene durmuştur).

18 Mayıs = 28 Şevvâl, Salı : Vezir-i-a'zam Topal-Receb Paşa'nın idâmı ve Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu idâmın sebebleri, zorbaların yukarıki fıkralarda gördüğümüz saray baskınlarıyla siyasî cinayetlerinde Topal-Receb'in muharrik ve müşevvik olduğuna Dördüncü Murad'ın kanâat getirmiş olmasıdır: Bilhassa âsilerin kendisini hal'ile tehdid etmelerinde Receb'in parmağı bulunduğuna kaani' olan Sultan Murad'ı ilk saray baskınında kendisini ayak dîvânına çıkarken bu müfsid devşirmenin :

— Pâdişâhum, abdest alun, öyle taşra çıkun!

diye hayatının bile tehlikede olduğu hakkındaki îmâsını hiç unutmamıştır; onun için Recebe dâimâ «Zorba-başı!» diye hitâb ettiğinden bile bahsedilir. Istanbul şehrini haraca kesip devlet adamlarından başka halkı bile zorla sızdırmıya başlıyan zorbaların Receb Paşa'ya müzâheretinden yılgın bir halde bulunan Sultan Muradın nihayet Kubbe-vüzerâsından Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın teşvikıyle bu idâm kararını vermiş olduğundan bahsedilir. Bu gün Receb'i huzûruna celbeden Dördüncü Murad :

— Gel berü, topal zorba başı!

dedikten sonra, baskın günü söylediği sözü kendisine bütün dehşetiyle iâde ederek:

— Bre kâfir, abdest al!

demiş ve ondan sonra da:

— Şu hâinün tiz başını kesün!

dediği için Zülüflü Baltacılar kemend atarak bu meşhur müfsidin o fâsid hayatına nihayet vermişlerdir. — Topal-Receb Paşa'nın meş'um sadâreti bu senenin 10 Şubat=19 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün = 98 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa Arnavuttur: Mısır valiliğinden Kubbe-vezirliğine çıkan Mehmet Paşa «muktedir ve müdebbir» bir devlet adamı olmakla mâruftur; bilhassa zorba hâkimiyyetine nihayet vermekte Sultan Murad'a çok hizmet ettiğinden bahsedilir. — Peçevî «27 Şevvâl» tarihini gösterirse de, her halde bir zühûl olsa gerektir).

8 Haziran = 20 Zülka'de, Salı : Devlet idaresini bizzât eline alan Dördüncü Murad'ın Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını sindirerek Zorbalar hâkimiyyetine nihayet vermesi.

(1021 = 1612 senesi 28 Cumâda-l-ûlâ = 27 Temmuz Cuma günü dünyaya gelmiş olan Sultan Murad yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşına henüz bastığı sıralarda tahta çıkmış olduğu için, yıllarca anası Mâhpeyker-Kösem-Sultan'ın vesâyeti altında saltanat sürmüş, devletin mukadderâtı Vâlide-Sultan'la Vezir-i-a'zamların ve bilhassa Sipâhi ve Yeniçeri Zorbalarının elinde kalmış, zekâsının erken inkişâfı bilhassa bâzı vaziyetlerde devlet işleriyle alâkasını te'min etmekle beraber, büyük ve kudretli şahsiyyeti bu güne kadar tamamiyle ve bütün istiklâliyle tezâhür etmemiştir. Fakat bu gün artık yaşı 19 sene, 10 ay, 13 gün tutmakta, yâni yirmi yaşını bitirmek üzeredir. Tabanı-yassı Mehmet Paşa

gibi kuvvetli bir şahsiyyet de bulmuştur; onun için devletinin idaresini fi'len ve müstakıllen eline alırken, ilk iş olarak yıllardanberi sarayla hükûmeti oyuncak hâline getiren zorbalığa nihayet vererek heybet ve kudretini göstermiye başlamıştır. Topal-Receb'in yukarıki fıkrada gördüğümüz ânî idâmı zorbalara haşyet veren ilk hâdise sayılır. Bununla beraber, aradan yirmi bir gün geçtikten sonra Sipâhiler bir tecribeye daha kalkışarak bu gün At-meydanında toplanıp zorbalıkla zabtettikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istemişlerdir. Bu vaziyet üzerine devlet erkâniyle ulemâyı bir «ayak dîvânı» na dâvet eden genç pâdişah Yeniçeri ocağının bütün erkâniyle zâbitlerini de dîvâna iştirâk ettirmiştir: Her halde Sipâhilere karşı Yeniçerilerin daha evvelden ustalıkla elde edilmiş olmak ihtimali de çok kuvvetlidir. Sultan Murad Yeniçerilere bir nutuk irâd ederek kendilerini mutlak surette itâate ve içlerindeki zorbaları teslime dâvet etmiş, onlar da sadâkat ve itâatlerini te'min edince ortaya bir Kur'an konulup hep birden yemin etmişlerdir; hattâ bu yemin tescil bile edilmiştir. Ondan sonra At-meydanındaki Sipâhilerden bir kaç mümessil istenmiş ve bunlar da gelince ayni muâmeleye tâbi tutulmuşlardır. Bu suretle her iki ocak hem pâdişaha itâat, hem içlerindeki zorbaları teslim taahhüdünde bulunmuş demektir. Bu taahhütler resmî bir vesika şeklinde kaleme alınmış ve başta Sadr-ı-a'zamla Şeyh-ül-İslâm olmak üzere bir çok şâhidlere imzâ ettirilmiştir. Bu vesikada en mühim esaslardan biri, ocakların:

«Zulm-ü-teaddilerinden Beyt-ül-Mâl-i-Müslimîni sıyânet ve reâyâ ve berâyâyı cevr-ü-sitemlerinden himâyet ve Mîrî ve Evkaf gadr-ü-hayflerinden emîn olmak» şeklinde tesbit edilmiştir; zorbaların teslimine âid teahhüd de:

«Her bâr ki Saâdetlü Padişahumuz bir zâlimi ahze-mâ-beynimüzden her kime fermân iderse varup emri üzre hakkından gelmezsek Ocağımuza Allâh-u-Teâlânun ve Peygamberlerinün ve cemî'-i Melâike ve Ümmet-i-Muhammedün lâ'neti olsun!» şeklindedir. Sultan Murad artık tereddi ve inhitâta yüz tutmuş olan Ulemâ sınıfına da bu münâsebetle bir takım tehditler, ihtarlar ve nasihatlerde bulunmuştur: Aşağıda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. — Gerek Istanbul'da, gerek taşrada zorbalara karşı te'dib ve tenkil faaliyeti işte bunun üzerine başlamış ve bir çok muzır şahıslar ortadan kaldırılarak devleti içinden yıkan tehlikeli vaziyet izâle edilmiştir: Aşağıda 1633 = 1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

1632 = 1042

Ağustos = Safer: Balıkesir taraflarında büyük bir ısyan çıkaran İlyas Paşa'nın idâmı.

(Solak-oğlu İlyas Paşa Balıkesirlidir: Evvelce Vezir-i-a'zam Hâfız-Ahmed Paşa devrinde Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş, sonra Husrev Paşa'nın sadâretinde gözden düştüğü için memleketine çekilmiş ve nihayet Istanbul'daki zorba tahakkümü esnâsında ve bilhassa Topal-Receb'in sadâret devrinde ısyân ederek Mağnisa'yı zabtedip Balıkesir ve Mağnisa havâlisine hâkim olduğu gibi, Midilli adasını bile almak istemişse de muvaffak olamamıştır. Geceleri Şâhnâme ve Tîmur-nâme gibi eserler okuyarak cihangirlik hulyâlarına kapıldığından bile bahsedilir! — Istanbul hükûmeti kendisini oralardan ayırmak için Şam valiliğine tâyin etmişse de bizzat gitmeyip bir mütesellim göndermekle iktifâ etmesi üzerine tenkiline karar verilerek Anadolu beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa ile Karaman beylerbeyi Çerkes-Dilâver Paşa kumandasında bir kuvvet sevkedilmiş, İlyas Paşa Alaşehir ovasında giriştiği meydan muharebesini kaybedince Bergama kalesine çekilmiş, Ahmed Paşa orayı da muhâsara etmişse de kale

müstahkem olduğundan hîleye tevessül ederek İlyas Paşa ile muhâbereye girişip affine delâlet edeceğini bildirmiş ve hattâ Istanbul'dan öyle bir ferman bile getirterek İlyas Paşa'nın nihayet teslim olmasını te'min etmiştir. Küçük-Ahmed Paşa'nın Istanbul'a getirdiği İlyas Paşa, o zaman «İstavroz-bahçesi» denilen Beylerbeyi kasrında huzûra kabul edilip bir haylı azar işittikten sonra Dördüncü Murad'ın emriyle idâm edilmiştir).

1633 = 1043

2 Eylül = 27 Safer, Cuma : Şehrin beşte birini yakan büyük Istanbul yangını.

(Cibâli'de bir gemi kalafatlanırken funda yakılmasından çıkan bu müdhiş yangın ilkönce Cibâli'den Ayakapusu'na kadar sâhil boyunu ve Mustafapaşa çarşısını yaktıktan sonra üç kola ayrılmıştır : Bir kolu Kadı-çeşmesi semtini yakarak Sultanselim'e, ikinci kolu sâhil boyunca Unkapanına ve oradan Zeyrek yokuşuna ve nihayet üçüncü kolu da Fatih câmiinin etrâfiyle büyük ve küçük Karaman'ı ve Saraçhâneyi yaktıktan sonra Sarı-gürz'e = Sarı-güzel'e dayanmıştır. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemiyen yangının yirmi dört saat sürdüğü rivayet edilir. Bu meşhur âfet eski Osmanlı mesken mimârîsinin en nefis eserlerini yok etmiş, bir çok vüzerâ ve ulemâ ile eski ve zengin âilelerin tavanları «Zer-i-lâciverd» ile işlenmiş muhteşem saraylarıyla konakları ve kâğıtlarıyla kitapları bir anda kül olup gitmiş, bir ecnebi rivayetine göre yirmi bin ev yanmış ve Kâtib-Çelebi'ye göre de «tahminen Istanbul'un humsü ber-bâd» olmuştur. Bu müdhiş âfetin mahvettiği yazma eserlerle vesikaların sayısını ancak Allah bilir! — «Yeniçeri-odaları» denilen eski ve yeni kışlalarla Orta-câmi de yanmıştır. — Dördüncü Murad saray Baltacılarını getirerek uğraşmış, bütün vüzerâ gayret göstermiş ve Yeniçeriler ellerinden geldiği kadar çalışmışlarsa da ateşi durduramamışlardır : Cuma günü sabahtan akşama ve Cumartesi gecesi sabaha kadar devam eden yangının ancak Cumartesi sabahı rüzgâr kesilince durduğu ve ateşin Molla-Gûrânî çarşısına dayandığı sırada söndürülebildiği rivayet edilir. — Bâzı menbâlarda bu yangın «20 Safer = 26 Ağustos Cuma» tarihine müsâdif gösterilir).

16 Eylül = 12 Rebî'ül-evvel, Cuma : Kahvehânelerin kapatılması ve tütün yasağı.

(Istanbul'a kahvenin ilk idhâli için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının son fıkrasına ve ilk tütün ithâli için de bu ciltte 1605 - 1606 = 1014 vukuâtına bakınız. Bu vaziyete göre Dördüncü Murad'ın meşhur yasağı ilân edildiği sırada kahve 78 ve tütün de 28 senedenberi taammüm etmiş demektir : Bununla beraber Peçevî her ikisinin de idhal tarihlerini dahi eski gösterdikten başka, Dördüncü Murad'ın yasağını da 1045 = 1635 - 1636 tarihine müsâdif gösterir; burada en meşhur rivayetler esas ittihâz edilmiştir.

Eskiden birer «mecma'-i zurefâ» sayılan kahvehânelerin kapatılması, yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük yangının hâsıl ettiği umumî teessür ve heyecandan dolayı kahvelerde bir çok siyasî dedikodular yapılmasıyla izâh edilir. Derhal yıktırılan kahvehânelerin yerine dükkânlar yapılmıştır. — «Dühân-ı bed-bûy» denilen tütünün bir rivayete göre kahve yasağından bir kaç gün sonra ilân edilen memnûiyyeti de yangına sebeb olmak ihtimâliyle izah edilir : Peçevî'ye göre «Mahmiye-i aliyye-i Kostantîniyye'de kaç def'a harîk-ı azîme bâis olmuşdur»! Dördüncü Murad'ın şiddetine rağmen şâirlerin dili durmamış :

Zararsız bir dühan hakkında neyler bunca dikkatler
Dühân-î âh-ı mazlûmânı men'eylen hüner oldur

gibi manzum i'tirazlar yükselmişse de hiç bir te'siri olmamıştır. Sultan Murad'ın bu iki yasağı, Genc-Osman fâciasındanberi Istanbul'a dolan ve zorba ısyanlarıyla tahakkümlerinde mühim roller oynıyan zararlı ve tehlikeli serserilerle şüpheli eşhâsı imhâ ve izâleye vesile olmak üzere ilân ettiği muhakkaktır : Tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır! Gece-gündüz Istanbul sokaklarıyla mülhakatta «tebdil» gezen heybetli pâdişah kahve ve tütün içilen gizli yerleri basarak bir çok kimseleri idâm ettirmiş, tütün içildiğinden şüphe edilen evlerin «ocağına çıkup istişmâm» ettiği bile rivayet edilmiş ve «her sabah Istanbul sokaklarının baz-ı mevâzıında birer ikişer lâşe-i maktûl bulundukca» her kes haşyet ve dehşet içinde kalmıştır! O zamanki Türkiye'de anarşi âmili olan «erâzil-ü-eşkıyanun» temizlenmesinde Dördüncü Murad'ın bu tedhiş siyaseti tarihî bir zaruret sayılabilir: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Kâtib-Çelebi içki yasağını da bu güne müsâdif gösterirse de doğru değildir : Aşağıda 1634 = 1044 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

15 Teşrinievvel = 11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Van kalesinin Safavî muhâsarasından kurtarılması.

(Büyük bir Safavî ordusunun Van kalesini muhâsarası üzerine serdârlıkla sevkedilen Erzurum valisi Demir-kazık Halil Paşa ile yardıma gelen ve serdârlık hususunda rakîbi olan Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa otuz bin kişilik bir kuvvetle düşmana karşı hareket edince Safavî ordusu o civârda bulunan «Kuskun-kıran» semtine çekilmiş, bu gün orada başlıyan şiddetli muharebeye gece karanlığında meş'aleler yakılarak devam edilmiş ve nihayet mağlûb olan düşman ordusu ertesi sabah ric'ate mecbur olmuştur. — Bu vak'a «10 Rebî'ül-âhir Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 11 ine tesadüf etmektedir).

15 Teşrinievvel = 11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Şark seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sefer Safavîlerin yukarıki fıkrada gördüğümüz Van muhâsarasına karşı açılmıştır).

22 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Kubbe-vezirlerinden Dâmad Bayram Paşa Sadâret-Kaymakamlığında kalmıştır).

29 Teşrinievvel = 25 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun İzmit'den hareketi.

(Dördüncü Murad İzmit'e gelip Vezir-i-a'zama zorba döküntülerinin izâlesi hakkında bâzı şifâhî emirler verdikten sonra «Kazıklı» menziline kadar orduyu teşyi edip Istanbul'a avdet etmiştir. — Van kalesinin muhâsaradan kurtulduğu hakkındaki haberin İzmit'de alındığına âid bir rivayet vardır).

17 Kânunuevvel = 15 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Yollarda zorba bakıyyelerini temizliyerek giden Serdâr muvâsalatından bir kaç gün sonra Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı zorba te'dibinde görülen gevşekliğinden dolayı Sultan Murad'ın fermanıyla idâm ettirip ak sakallı kesik başını bu fecî emrin icrâsına delil olarak Istanbul'a göndermiştir).

1634 = 1043

7 Kânunusâni = 7 Receb, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın İlmiyye sınıfını te'dibe başlaması ve Şeyh-ül-İslâm Ahi-zâde Hüseyn Efendi'nin idâmı.

(Bu sırada Dördüncü Murad kara yoluyla Bursa seyâhatine çıkmış ve evvelce bir takım fenalıklarını duyduğu Iznik Kadısı yolların tâmirinde ihmalcilik etmiş olmak bahânesiyle ve mensub olduğu sınıfın resmî kıyâfeti olan kavuğu ve cübbesiyle kale kapısına astırmıştır: Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasında İlmiyye sınıfına bir takım tehdidlerle ihtarlarda bulunduğunu gördüğümüz Sultan Murad'ın artık tereddiye başlamış olan bu sınıfa indirdiği ilk darbe işte budur. Ulemânın asılması âdet olmadığı için bu «bid'at» Ilmiyye sınıfını tabiî çok müteessir etmiş ve işte bu teessürle Şeyh-ül-Islâm Hüseyn Efendi Vâlide-Sultana bir tezkire yazarak oğlunun bu noktaya nazar-ı-dikkatini celbetmesi hususunda hayırhâhâne ricâda bulunmuştur. Tam işte o sırada Şeyh-ül-Islâm Efendi'nin Istanbul kadılığında bulunan oğlu Seyyid-Mehmed-Çelebi ile beraber bulunduğu bir ziyâfette bu meseleden teessürle bahsedilmiş olmasını fırsat ittihâz eden bâzı müfsidler Vâlide-Sultan'a Hüseyn Efendi'nin Sultan Murad'ı hal'etmek için Ulemâyı toplayıp müzâkereye giriştiğinden bahsetmişlerdir! Bu müdhiş ihbâr üzerine Vali-de-Sultan hemen oğluna bir mektup yazıp:

«Benüm arslanum, acele üzre gelesiz, cülûs tedbiri içün sözler ve ce'miyyetler olmakdadur!»

dediği için Sultan Murad fevkalâde bir sür'atle hareket edip bu gün Istanbul'a yetişmiş, 1632 = 1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasında gördüğümüz kefâlet meselesindenberi kin bağlamış olduğu Hüseyn Efendi ile oğlunu derhal tevkif ettirip birer gemiye koydurarak Kıbrıs'a sürdürmüş, fakat bu cezâyı kâfi görmediği için gemiler boğazdan çıkmamışlarsa Efendilerin geri getirilip idâm edilmelerini ve eger çıkmışlarsa tâkib edilmemesini emretmiş, Seyyid-Mehmet-Çelebi'nin gemisi açılmış olduğu için o kurtulmuş, fakat zavallı babasının gemisi fırtınada bocalamakta olduğu için Hüseyn Efendi Marmara'nın Rumeli sâhiline çıkartılıp Kâtib-Çelebi'nin «Çekmece kurbünde» gösterdiği ve Naîmâ'nın da «Kalabriya» dediği köyde boğularak idâm edildikten sonra cenâzesi sâhil boyundaki kumsala gömülüp mezarı belirsiz bırakılmıştır: Bu köy, şimdiki Çatalca kazâsında Büyük-Çekmece nâhiyesinin «Kalikratya» köyü olmalıdır. O zamana kadar Osmanlı tarihinde hiç bir Şeyh-ül-Islâmın idâmı görülmemiş olduğu için Sultan Murad'ın bu haksız ve bilhassa tahkikatsız hükmü çok derin bir teessür uyandırmış ve Ahi-zâde Hüseyn Efendi Ilmiyye sınıfının en mâsum şehîdi sayılmıştır. — Meşîhat makamına ikinci defa olarak meşhur şair Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiştir: Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad bu tarihten itibaren Ulemâdan bir çoklarını idâm ettirerek Ilmiyye sınıfını te'dibe çalışmıştır: Aşağıda 1635 = 1045 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Nisan = 9 Şevvâl, Cumartesi: Lehistan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına hareketi.

(Lehistan kazaklarının Karadeniz'de Türk sâhillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları mütemâdî akınlar iki devlet arasında dâimî bir husûmet hâli tevlid ettikten başka, Anadolu'daki altı senelik ısyânından sonra teslim olarak Bosna valiliğine tâyinini yukarda 1628 = 1038 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa da son zamanlarda Bosna'dan Tuna kumandanlığıyla Vidin valiliğine nakli üzerine Eflak ve Boğdan voyvodalıklarıyla Dobruca Tatarlarından yardım kuvvetleri alarak Lehistan'a girmiş ve bir çok esirler ve ganîmetler alıp Istanbul'a göndermiştir. Bu vaziyet üzerine Lehistan kralı Dördüncü Ladislas sulh istemek için «Trzebinski» isminde bir elçi göndermişse de, şart olarak teklif edilen senevî haraç maddesiyle Dniestr = Turla istihkâmlarının hedmi esasını kabul etmiyen elçi geri çevrilip Lehistan seferine karar verilmiş ve Sultan Murad bu gün saraydan otağa geçmiştir. — Istanbul'a dâvet edilmiş olan Abaza Paşa da pâdişahın maiyyetindedir).

15 Nisan = 16 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Ordunun 60 top ve bir çok mühimmatla hareket ettiği rivayet edilir. — Kubbevezirlerinden Ken'an Paşa Istanbul muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Solak-zâde hareket tarihini «13 Şevvâl = 12 Nisan Çarşanba» gününe müsâdif gösterir. — Bu suretle Şark seferinden sonra bir de Garp seferi açılmış ve Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın İran'a karşı hareketine mukabil, Dördüncü Murad da Lehistan'a karşı hareket etmiş demektir; bununla beraber Lehistan seferi harb olmadan sulhle neticelenmiştir : Aşağıda 1634 = 1044 vukuâtının «Eylül = Rebî'ül-evvel» fıkrasına bakınız).

27 Nisan = 28 Şevvâl, Perşenbe : Dördüncü Murad'ın Edirne'ye muvâsalatı.

(Istanbul'dan Edirne'ye 13 günde gelinmiş ve Rumeli askerleri sefere dâvet edilmiştir).

1634 = 1044

27 Temmuz = 1 Safer, Perşenbe : Lehistan hükûmetinin Osmanlı şartlarını kabul etmiye karar verdiği hakkindaki haber üzerine Dördüncü Murad'ın Edirne'den Istanbul'a hareketi.

(Bu haberi evvelce elçilikle Lehistan'a gönderilmiş olan sâbık Emîr-âhûr Şâhin Ağa göndermiştir : Bu sırada Lehistan Rusya'nın taarruzuna uğradığı için kralın Türk şartlarını kabule mecbur olduğundan bahsedilir; bununla beraber, evvelce Budin ve Özü valiliklerinde bulunduğu için hudud boyları hakkında mâlûmat sahibi olan Diyarbekir beylerbeyi vezir Murtazâ Paşa ihtiyâten serdâr tâyin edilip yirmi bin asker ve 25 topla yola çıkarılıp kendisine harb ve sulh salâhiyyetleri verilmiştir. — Dördüncü Murad Edirne'de tam üç ay kalmıştır. — Kâtib-Çelebi «Gurre-i Safer»i Cumartesiye müsâdif gösterirse de doğru değildir).

5 Ağustos = 10 Safer, Cumartesi : Sultan Murad'ın Istanbul'a avdeti ve içki yasağı.

(Devlet erkâniyle ulemânın Silivri'den karşıladığı pâdişahın ancak Edirne'ye kadar uzayan bu Lehistan seferi 1634 = 1043 senesi 8 Nisan = 9 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 3 ay, 27 gün sürmüştür. — Sultan Murad'ın bu gün Istanbul'a gelir gelmez içki yasağı ilân edip meyhâneleri yıktırdığından ve kahveyle tütün yasaklarında olduğu gibi bunda da büyük bir şiddet gösterip gece-gündüz «tebdil» gezerek bir çok sarhoşları kendi eliyle öldürdüğünden bahsedilir. Bu şiddetin hakikî hedefi, o zamanki Istanbul'u doldurup âsâyişi ihlâl eden zorba döküntüleriyle serserilerin imhâsıdır: Yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

23/24 Ağustos = 28/29 Safer, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Abaza Paşa'nın idâmı.

(Genc-Osman fâciası üzerine Anadoluda altı sene ısyan vaziyetinde kaldıktan sonra teslim olup Bosna valiliğine tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1628 = 1038 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Abaza Mehmet Paşa Sultan Murad'ın teveccühünü kazanıp gittikçe gözüne girmiş ve hattâ en gözde adamı olmuştur. Bu vaziyetine rağmen böyle birdenbire idâm edilivermesi, Rumlarla Ermeniler arasında çıkan bir ihtilâfta Ermenilerden rüşvet almış olmasıyla izah edilirse de, hakikatte pâdişahın huzûruna usul ve âdâba mugayir olarak kılıçla gelecek kadar cür'etkârlık etmesi, İran seferi vesilesiyle tekrar Anadolu'ya geçmek istemesi ve nihayet pâdişahın hâlinden kuşkulanmıya başladığı için Üsküdar'a gizlice kırk elli at geçirip kaçmıya hazırlanması bu fecî âkıbetinin en mühim sebebleridir; hattâ kendisi idâm edildikten sonra maiyyet adamları paşanın gizli bir niyeti olduğu hakkında bir takım ifşâatta bile bulunmuşlardır : Fakat bir «fitne-i azîme» şeklinde bahsedilen bu gizli tasavvurun ne olduğu belli değildir. — Abaza Paşa kıyâfet hususundaki zarâfeti ve yenilikleriyle meşhurdur : «Abaza kesimi kaftan», «Abazalı kavuk» ve umumiyetle «Abaza tarzı» halk arasında moda olmuş ve hattâ Dördüncü Murad bile bu modanın te'siri altında kalmıştır; belki Abaza Paşa da Genc-Osman'ın yapmak istediği kıyâfet inkılâbının son muakıbıdır: Yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız. — Abaza Mehmet Paşa'nın mezarı Istanbul'da Kuyucu-Murad Paşa türbesindedir).

Eylül = Rebî'ül-evvel : Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasında Lehistan'a karşı harb ve sulh salâhiyyetleriyle sevkedildiğini gördüğümüz serdâr Murtazâ Paşa'nın akdettiği sulh muâhedesi yedi maddeden ibarettir : En mühim esasları Lehistan hükûmetinin Kazak akınlarına nihayet vermesi, Leh krallarının ötedenberi Kırım hanlarına verdikleri haracın tesviyesine devam edilmesi ve esirlerin mübâdelesi gibi maddelerdir. Solakzâde'ye göre Lehistan krallığı Kırım hanından başka Osmanlı pâdişahına da haraç vermeyi kabul etmiştir. Lehliler yalnız Dinestr = Turla istihkâmlarının yıkılmasını kabul etmemişlerdir. — Bu muâhede Istanbul'a getirilip Dördüncü Murad tarafından tasdik edilmiştir).

1635 = 1044

27 Kânunusâni = 8 Şa'ban, Cumartesi : Nef'î'nin idâmı.

(Kâtib-Çelebi 1045 = 1636 senesi «8 Şa'bân = 17 Kânunusâni Perşenbe» gününe müsâdif gösterir; «Tezkire-i Rızâ»da da 1046 = 1636 - 1637 tarihi vardır: Burada

en meşhur rivayet tercih edilmiştir. — 16 ncı asrın sonlarında Erzurum'un Hasankale = Pasinler kazâsında dünyaya gelmiş olan ve Osmanlı edebiyatında kasîdecilerin pîri sayılan Nafî'nin asıl ismi «Ömer»dir: «Nef'î» mahlasını «Künh-ül-ahbâr» sahibi meşhur müverrih Gelibolulu-Âlî Erzurum defterdarlığında bulunduğu zaman takmıştır. Birinci Ahmed devrinde Istanbula gelip bâzı kâtipliklerde bulunmuş ve işte o devirden itibaren şöhreti yayılmıya başlamıştır. Nef'î Efendi'nin ikbal devri Dördüncü Murad devridir: Fakat pâdişahın «havâss-ı nüdemâsı» arasına giren büyük şâir, kasîdeleriyle kazandığı câizelerden fazla hicivlerinden dolayı muâsırlarının kin ve gazabına uğramış ve hattâ bir gün Nef'î'nin hicviyeler mecmuası olan «Sihâm-ı kaza»yı okurken ayak-ucuna bir yıldırım düşen Dördüncü Murad hicvi uğursuz saydığı için şâire kızmış ve bir daha hicviye yazmıyacağına yemin ettirmiştir : Yukarda 1630 = 1039 vukuâtının «25 Haziran» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Nef'î dilini tutamamış, sonradan Vezir-i-a'zam olan Kubbe-vüzerâsından Bayram Paşa'yı ve hattâ zayıf bir rivayete göre Sultan Murad'ı bile hecv etmiş, Bayram Paşa da pâdişahtan irâdesini istihsâl ederek Harac/Cizye muhâsebeciliğinde bulunan zavallı şâiri ustalıkla dâvet edip konağının odunluğunda boğdurarak idâm ettirmiştir. Nefî'nın bu fecî âkıbeti hem Dördüncü Murad için, hem Bayram Paşa için silinmez bir lekedir : Vaktiyle bir şi'rinde Kanunî'nin aleyhinde bulunan şâir Yahyâ Bey'in idâmı arzedildiği halde Sultan Süleymanın Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya:

— Bu makuulelere kulak dutma ve intikam kasdın itme!

demek büyüklüğünü göstermesine mukabil, 82 sene sonra torunlarından Dördüncü Murad'ın Nef'î meselesinde irtikâb ettiği küçüklük Osmanlı inhitâtının ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir : İkinci ciltte 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Nef'î'nin cesedi denize atılmış olduğu için zavallının mezarı bile yoktur. — Hicviyelerinden müteessir olan «Asrun ulemâ ve uzemâsı» rivayete nazaran onun dilinden kurtuldukları için «Bayram Paşa'ya duây-ı firâvân» etmişlerdir! Halbuki zavallı Nef'î:

Peder değül bu belây-ı siyâhdur başuma

diye kendi babasını bile hecvetmiştir: Her halde hicviyelerine tahammül edilememesi çok müstehcen kelimeler kullanmasından mütevellid olmalıdır. — Nef'î'nin Türkçe dîvânı basılmış olduğu halde Acemce dîvâniyle «Sihâm-ı kazâ»sı basılmamıştır).

10 Mart = 21 Ramazan, Cumartesi : Revan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Safavîlerin Van muhâsarası üzerine Şark seferine çıkmış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu sırada Diyarbekir kışlağındadır : Yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Lehistan seferine çıktığı halde sulhün akdinden dolayı Edirne'den geri dönen Dördüncü Murad ecdâdının an'anesini tâkib ederek Şark seferinde ordusunun başında bulunmıya karar vermiş ve bu gün parlak merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçmiştir. Istanbul Kaymakamlığına vüzerâdan Bayram Paşa ve muhâfızlığına da Segbanbaşı Muslihüddin Ağa tâyin edilmiştir. — Naîmâ «22 Ramazan Sebt» gününden bahsederse de, Cumartesi o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir : Zâten Kâtib-Çelebi 21 tarihini gösterir; Peçevî'de «1 Ramazan = 18 Şubat» tarihine tesadüf edilirse de o gün Cumartesi değil, Pazardır. Solakzâde'de «20 Ramazan=9 Mart» tarihi vardır!).

28 Mart = 9 Şevvâl, Çarşanba : Dördüncü Murad'ın Üsküdar karargâhından hareketi.

(Burada geçen bir hafta içinde son hazırlıklar görülmüştür. — Peçevî «5 Şev-

vâl = 24 Mart Cumartesi» ve Solakzâde ise «10 Şevvâl = 29 Mart Perşenbe» tarihini gösterir!).

6 Nisan = 18 Şevvâl, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir şehrinden karargâha çıkışı.

(1633 = 1043 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasında Haleb'e vâsıl olduğunu gördüğümüz Serdâr o tarihtenberi Haleb ve Diyarbekir kışlaklarında Bağdad seferinin hazırlıklarıyla meşgul olmuştur: Bu müddet zarfında Dicle nehrinin mecrâsını değiştirip Bağdad'ı susuz bırakarak ve «gönden toplar ve âdete muhâlif ameller» yapmak istediği halde muvaffak olamadığı rivayet edilir! — Mehmet Paşa bu sırada pâdişahın Revan seferini haber aldığı için Diyarbekir'den Erzurum'a gitmek üzere karargâha çıkmıştır).

13 Nisan = 25 Şevvâl, Cuma : Lübnan'ın âsi Dürzü emîri Ma'n-oğlu Fahrüddin'in Istanbul'da idâmı.

(Yıllardanberi ısyan hâlinde bulunan ve hattâ bir aralık Avrupa'ya da gidip yardım te'minine çalışan bu meşhur Dürzü şeyhi için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» ve 1607 = 1016 vukuâtının da «23 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa tarafından mağlûb ve esir edilen Fahrüddin-ibni-Ma'n «Mîr-Mes'ud» ve «Mîr-Hüseyn» isminde iki oğluyla Istanbul'a gönderilmiş ve Dördüncü Muradın yoldan tebliğ ettiği bir irâde üzerine büyük oğ'u Mesud'la beraber bu gün idâm edilmiş ve diger oğlu Hüseyn'in hayatı yaşının küçüklüğüne bağışlanıp terbiye edilmek üzere Enderun'a alınmıştır : Naîmâ «Ma'n-zâde Hüseyn Bey» dediği bu Mîr-Hüseyn'den muhtelif vak'alar nakletmiştir: meselâ Nef'î'nin idâmına âid bâzı tafsilâtın râvisi işte bu Hüseyn Bey'dir).

5 Haziran = 19 Zülhicce, Salı : Serdârın Erzurum'a muvâsalatı.

(Bu gün şehre varan Vezir-i-a'zam, Erzurum beylerbeyi Demir-kazık Halil Paşa'nın ziyâfetinde bulunduktan sonra, ertesi gün pâdişahın yolda tebliğ edilen bir emri mucibince zavallı Halil Paşa'yı boğdurmuştur! Bu idâmın sebebi, Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı olan Murtezâ Paşa'nın bir müddettenberi istirkah ettiği Halil Paşa aleyhine yaptığı tezviratla izah edilir: Yukarda 1633 = 1043 vukuâtı içindeki «15 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız).

1635 = 1045

2 Temmuz = 16 Muharrem, Pazartesi : Zorbalardan başka valilerle kadıları te'dib ederek ilerliyen Dördüncü Murad'ın Ilıca'ya muvasalatı.

(Ilıca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir. — Bu sırada Erzurum'da bulunan Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu tarihten on beş gün evvel pâdişahı Bayburd civârında karşılayıp tâzimâtını arzettikten sonra tekrar Erzurum'a dönmüş ve bu gün Ilıca'da resmî istikbal merâsimi yapılmıştır : Otağın önünde taht kurulmuş ve Vezir-i-a'zam buraya gelip Sultan Murad'ın ayaklarına kapanarak «bir yumurta pişimi zaman» başını kaldırmamıştır! — Pâdişah Istanbul'dan İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sıvas yoluyla Erzu-

rum'a gelmiştir. — Dördüncü Murad'ın bu seferi Anadolu'daki zorba döküntülerinden başka bir takım mühim şahsiyyetlerin de kanlarıyla canlarına mal olmuştur : Yukarıki fıkrada gördüğümüz Erzurum valisi Halil Paşa ile bu sırada Mağnisa sancak-beyliğinde bulunan eski Karaman beylerbeyi Duducu-Hasan Paşa, yeni Karaman beylerbeyi Celep-oğlu Ali Paşa, Beyşehri sancak-beyi Keskinli Ali Paşa, Trabzon'dan top naklinde kusur eden Sıvas beylerbeyi Boşnak-Ali Paşa ve bir ferman gönderilip kellesi getirtilen Budin beylerbeyi Ca'fer Paşa gibi bâzı mühim valilerden başka İlmiyye sınıfından da Karaağaç kadısı Mehmet Efendi, Kayseri kadısı Gökdereli-zâde Efendi, Konya valisi Şehlâ-Mehmet Efendi ve İzmir kadısı Tevfikî-zâde Mehmet Efendi gibi ulemânın kelleleri muhtelif sebeblerle ve bilhassa eskiden zorbalık etmiş olmak, yahut zorbaların tenkilinde kusur etmek veyahut yol tesviyesi ve erzak tedâriki işlerinde ihmali görülmek gibi töhmetlerle uçurulmuştur : Sultan Murad'ın İlmiyye sınıfına indirdiği ilk darbe için yukarda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Erzurum'a gelirken «Kör-ovası»nda Anadolu ve Rumeli askerlerine büyük bir harb manevrası yaptırmış olan Dördüncü Murad bu manevraya bizzat iştirâk etmiştir. — Şiddet ve heybetiyle orduyu haşyet ve dehşet içinde bırakan Sultan Murad'ın bütün sefer meşakkatlerine askeriyle beraber katlanması ve bilhassa aylarca atının eğerinden başka yasdık ve haşasından başka örtü yüzü görmemiş olması orduda kendisine karşı büyük bir emniyet ve hürmet hissi uyandırmıştır).

3 Temmuz = 17 Muharrem, Salı : Sultan Murad'ın Erzurum'a girişi.

(Ilıca'dan Erzurum'a kadar asker ve ümerâ iki sıra dizilmiş ve pâdişah bunları selâmhyarak muhteşem bir alayla şehre girmiştir : Bu alaya bizzat şâhid olan Kâtib-Çelebi «On sene Âl-i-Osman askeri ile seferlerde gezdiği» halde «bu mertebe kesret ve cemiyyeti bir mekânda dahî görmek müyesser» olmadığını anlatır; bununla beraber, gene ayni menbâa göre pâdişahın şiddet siyaseti bir müddet sonra bir çok askerin kaçıp dağılmasına sebeb olmuştur).

11 Temmuz = 25 Muharrem, Çarşanba: Dördüncü Murad'ın Erzurum'dan Revan/Erivan üzerine hareketi.

(Pâdişah Erzurum'da 9 gün kaldıktan sonra onuncu günü hareket etmiştir : Ağırlıklar bir gün evvel yola çıkarılmıştır).

17 Temmuz = 1 Safer, Salı : Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Sultan Murad şehri gezdikten sonra karargâhına dönmüş ve burada iki gün kalmıştır).

26 Temmuz = 10 Safer, Perşenbe: Ordunun Erivan/Revan önlerine muvâsalatı.

(Buradaki ekinlerin hayvanlara yedirilmesine müsâade edilmiştir : Halbuki bu hareket evvelce ve meselâ Kanunî devrinde şiddetle memnûdur ve hattâ seferde düşman tarlalarının ekinlerini çiğneten bir çok hayvan sâhipleri idâm cezâsına çarpılmıştır; bu nizam, eski Türk adâletini düşman dillerinde bile destan hâline getiren kanunlardandır : Fakat Dördüncü Murad devrinde artık bozulmıya başlamış demektir).

27 Temmuz = 11 Safer, Cuma : Gök-künbed'de ordu kurulması.

(Burası Revan kalesinin top menzilinde bulunduğu halde Sultan Murad karargâhın kaleye biraz daha yaklaştırılmasını emretmiştir).

28 Temmuz = 12 Safer, Cumartesi : «Hünkâr-tepesi»nde otak kurulması.

(Bu tepe kaleye yukarıki fıkrada bahsi geçen mevziden daha yakındır. — Bu gün askere kazma, kürek, barut ve fitil dağıtılmıştır).

28/29 Temmuz = 12/13 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi : Revan/Erivan muhâsarası.

(Kâtib-Çelebi «On ikinci Hamis gicesi»nden bahsederse de Saferin 12 nci günü Perşenbe değil, Cumartesidir; Solakzâde «16 Safer Cumartesi» tarihini gösterir : Fakat o gün Cumartesine değil, Çarşanbaya müsâdiftir! Naîmâ'da gün ismi yoktur. — Osmanlı tarihinde Erivan üzerine ilk büyük hamleyi Kanunî yapmış ve Safavî ordusu harbi kabul etmeyip içerilere çekilmiş olduğu için şehirle etrâfını tahrib ettirmiştir : İkinci ciltte 1554 = 961 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu meşhur şehrin Osmanlılar tarafından fethi Üçüncü Murad devrindedir: Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safavîler istirdâd etmişlerdir : 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. Gene Birinci Ahmed devrinde «Öküz» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tarafından 55 gün muhâsara edilmişse de istirdâd edilememiştir: 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» ve «5 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Dördüncü Murad'ın buraya bizzat gelmesi, işte bu tarihî ehemmiyetiyle coğrafî ve askerî vaziyetindendir. Bu sırada Safavîlerin Erivan valiliğinde babasının halefi olan meşhur Emîr-Gûne oğlu Tahmâsb-Kulihan bulunmaktadır.

Askerin bu gece «üçüncü sâatde», yâni takriben saat on bire doğru meterislere girdiğinden bahsedilir. İlk yaralılar gelince pâdişah «Huzûr-ı Hümâyûnda yaraların açdurup cerrahlara tımar itdirmişlerdür». Bu vaziyet, Osmanlı ordusunda sıhhiye teşkilâtının ne kadar mükemmel olduğunu gösterir : Avrupa ordularının yaralıları muharebe meydanlarında bakımsızlık yüzünden inliyerek can verdiği bir devirde Türk ordusunun bu vaziyeti en mühim üstünlük sebeblerindendir. Ordunun hastahâne çadırları, cerrahları, ilâçları ve her türlü sıhhî levâzımı mükemmeldir. Naîmâ bu noktayı şöyle anlatır:

«Cerrâhân-ı hâssa saf saf hidmete kıyâm idüp mecruhları anlara teslim ve mahsus çadırlara muâlece olunup cemî' malzemeleri taraf-ı mîrîden görülürdü».

Türk ordusu yaklaşırken Erivan kalesine 12 bin tüfekçiden mürekkep bir yardım kuvveti gelmiştir: Bu sâyede Safavîler bir huruç hareketi yapmışlarsa da derhal püskürtüldüğü rivayet edilir. — Bu muhâsarada Sultan Murad bizzat meterise girmiş ve hattâ topla nişan alarak bir kaç defa ateş etmiştir. — Muhâsaranın haftasında bir kaç kule ile sûrun bir kısmı yıkılmış, müdâfiler bunları toprak çuvalları ve zenbilleriyle doldurmıya çalışmış, fakat nihayet büyük kule yerle beraber olup sûrun muhtelif yerlerinde gayet geniş gedikler açılınca, Emîr-Gûne-oğlu daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını anlamıştır).

6 Ağustos = 21 Safer, Pazartesi : Erivan müdâfilerinin bir haftalık mütâreke şartiyle teslim teklifi.

(Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede «22 Safer» Pazartesine müsâdif gösterilirse de, Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir;. bu bir

günlük farkın bir «Rüyet-i-hilâl» meselesiyle alâkadar olmadığı da muhakkaktır: Çünkü yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Kâtib-Çelebi ayni Safer ayının Cumartesine tesadüf eden 12 nci gününü Perşenbe göstermiştir! Peçevî bu ilk teklifin muhâsara başından itibaren dokuzuncu güne tesadüf ettiğinden bahsetmekte olduğuna göre, işte bu 21 Safere müsâdif olması lâzımgelir; zâten diger menbâlarda gün rakamı 21 dir: Bu vaziyete göre o menbâlarda yalnız gün ismi yanlış demektir; Solakzâde'deki «26 Safer Pazar» tarihi büsbütün yanlıştır. — Kalede büyük gedikler açılmış olduğu için, Osmanlı ordusunun umumî hücuma geçeceğini anlıyan müdâfiler bu gün öğle üzeri Türkmen-Hızır Bey isminde bir murahhasla bir mektup gönderip 7 yahut 8 günlük bir mütâreke akdini ve bu müddet zarfında kendilerine imdad kuvveti gelmediği takdirde teslim olacaklarını bildirmişlerdir! Tabiî bundan maksat vakit kazanıp gedikleri tâmir etmektir. Sultan Murad bu tuhaf teklife kızıp murahhasın idâmını emretmişse de, Vezir-i-a'zamın tavassutiyle bu emir tatbik edilmemiş, yalnız ikindi vakti red cevabı verilmekle iktifâ edilmiştir).

7 Ağustos = 22 Safer, Salı : Erivan müdâfilerinin «vire ile» teslim teklifi.

(Emîr-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan'ın kethudâsı olan ve mezhebi sünnî olduğu **için teslim meselesinde** başlıca âmil olduğundan bahsedilen Murad Ağa bu gün orduya gelip «vire ile», yâni müdâfilerin canlarına dokunulmamak şartiyle teslim **teklif etmiş, mağlûpların silâhlarıyla** çekilmelerine de müsâade istemiş ve bu teklifler kabul edildiği için bir «Ahdnâme» yazılarak kaleye gönderilmiştir).

8 Ağustos = 23 Safer, Çarşanba : Erivan/Revan kalesinin teslim alınması.

(Bu gün kale kapısından «Otağ-ı Hümâyûn»un önüne kadar iki sıra üzerine «yedişer kat» asker dizilmiş, Erivan valisi Emîr-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan maiyyetiyle beraber çıkıp askerin arasından geçerek huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuş, «ba'd-el-yevm kulluğa kabulünü niyâz» edip Sünnî mezhebine girerek «Tahmâsb-Kuli-Han» ismi «Yusuf Paşa»ya tahvil edilmiş, hil'at ve murassâ hançer, kemer ve sorguçla taltif edildikten başka vezâret pâyesiyle Haleb beylerbeyliğine de tâyin edilmiş ve kethudâsı Murad Ağa'ya da Trablusuşam valiliği verilmiştir. — Erivan muhâfızlığına on iki bin askerle vezir Murtazâ Paşa tâyin edilmiş ve kale derhal tâmir olunmuştur. — Erivan'da bir çok erzak, mühimmat ve hazine ele geçmiştir. — «Vire» şartı mucibince içerdeki Safavî askerleri bu gün silâhlarıyla çıkıp Erdebil'e hareket etmişlerdir. — Sultan Murad 10 Ağustos= 25 Safer Cuma günü merâsimle şehre girip Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi tarafından kıldırılan Cuma namazında bulunduktan sonra, rikâbında yayan yürüyen Emîr-Gûne-oğlu'nun konağına gidip ziyâfetinde bulunmuştur. Bu Safavî valisi Osmanlı hizmetine girdikten sonra, Trablus valiliğine tâyin edilen eski kethudâsı Murad Ağa ile beraber yola çıkıp Haleb'e gitmek üzere Erzincan civârında Keşişhanı'na geldiği zaman :

— Revân'un teslimine sen sebeb oldun, bre gaddâr!

diye Murad Ağa'yı sarhoşlukla öldürdüğü için, Haleb'de iki ay valilik ettikten sonra azledilip Sultan Murad seferden dönerken İzmit'e getirilmiş ve cinâyeti affedilip İstanbul'a getirilerek Boğaziçinde ihsan edilen bir bahçe ile yalıdan dolayı o semt «Mirgün/Emirgân» ismini almıştır. — Erivan kalesi 1604 = 1013 senesi 8 Haziran=10 Muharrem Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 31 sene, 2 ay Safavî hâkimiyyetinde kaldıktan sonra istirdâd edilmiş demektir. — Safavîlerin Revan kalesini ikinci defa olarak Osmanlılardan istirdâdı için aşağıda 1636 = 1045 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız).

20 Ağustos = 6 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Dördüncü Murad'ın Erivan'dan Tebriz üzerine hareketi.

(Bu senenin 26 Temmuz = 10 Safer Perşenbe günü Erivan önlerine varmış olan Sultan Murad burada 25 gün kaldıktan sonra bu 26 ncı günü Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için bütün yol boyunu tahribe karar vererek Tebriz'e doğru hareket etmiştir).

26/27 Ağustos = 12/13 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi : Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Bâyezid'le Süleyman'ın Istanbul'da idâmı.

(Birinci Ahmed'in oğullarından ve Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden bu sırada sağ olanlar Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört şehzâdedir : Bunlardan ilk ikisinin anaları ayrı olduğu halde, Kasım'la İbrahim pâdişahın özkardeşleridir. Bu tarihten üç sene evvel zorbalar sarayı bastıkları zaman bunların sağ bırakılacaklarına kefil istemişler ve Dördüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefâlet emişlerdir : Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. Bu vak'ayı bir türlü unutamıyan Sultan Murad ayrı anadan olan kardeşlerinin idâmı için fırsat beklemiş ve nihayet Erivan zaferinin Istanbul'da hâsıl edeceği neş'eyi müsâid bir vaziyet görerek pâyıtahta fetih müjdesi götürmiye me'mur ettiği Kapucular-kethudâsı Sâlih Ağa ile Musâhib Beşir Ağa'ya gizli bir ferman verip Istanbul Kaymakamı vezir Bayram Paşa'yı bu iki şehzâdenin izâlesine me'mur etmiştir: Müjdeciler bu gün Istanbul'a gelmiş, şehirde yedi gün yedi gece yahut dört gün dört gece zafer şenliği ilân edilmiş ve bir taraftan da bu ilk şenlik gecesi şehir neş'e içinde çalkanırken sarayda cellâtları bile ağlattığından bahsedilen müdhiş bir fâcia tertib edilerek yirmi beşer yaşında bulunan ve Dördüncü Murad'ın en değerli kardeşleri olan şehzâde Bâyezid'le Süleyman boğularak idâm edilmiştir : Halkın galeyânından korkulduğu için bu iki şehîdin gizlice defnedildiklerinden bahsedilir; bununla beraber fâcia hemen şâyi olduğu için, zafer neş'esi umumî bir mâtem havasına tahavvül etmiş ve bu teessür yabancı memleketlere bile aksetmiştir: Meselâ Racine'in «Bajazet» ismindeki manzum piyesi işte bu tarihî teessürün klâsikleşmiş bir ifâdesidir).

1 Eylül = 18 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Tebriz'e doğru ilerliyen Dördüncü Murad'ın Hoy şehrine girişi.

(Erivan'dan buraya gelinceye kadar bütün yol boyu tahrib edilmiş, Hoy şehriyle kalesi yakılıp yıkılmıştır. — Ordu burada üç gün kaldıktan sonra Tebriz'e doğru yoluna devam etmiştir).

11 Eylül = 28 Rebî'ül-evvel, Salı: Osmanlı ordusunun Tebriz şehrini altıncı defa olarak işgal etmesi.

(Sa'd-âbâd ovasında ordu kurmuş ve ertesi gün pâdişah şehre girip gezerek Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için Hoy gibi buranın da yakılıp yıkılmasını emretmiştir : Fakat düşmanın tahliye etmiş olduğu Tebriz o kadar büyüktür ki, onda birinin bile tahrib edilemediğinden bahsedilir. — Safavî ordusu bu vaziyete rağmen ortaya çıkmamış, yalnız Hân-ı-hânân Rüstem-Han sulh teşebbüslerine başlamıştır: Bu teşebbüslerin bir oyalama siyasetiyle alâka-

dâr olduğu rivayet edilir. — Bu işgal, Osmanlı-Türklerinin Tebriz şehrine altıncı defa girişleridir: Yavuz devrindeki ilk işgal için ikinci ciltte 1514 = 920 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına, Kanunî devrindeki ikinci, üçüncü ve dördüncü işgaller için gene o ciltte 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz», 1535 = 941 vukuâtının «30 Haziran» ve 1548 = 955 vukuâtının «27 Temmuz» fıkralarına ve Üçüncü Murad devrindeki beşinci işgal için de bu ciltte 1585 = 993 vukuâtının «22/23 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunların ilk dördü muvakkat mâhiyette olduğu halde beşincisi 18 sene, 28 gün sürmüş bir fetih mâhiyetindedir ve hattâ o zaman İran-Âzerbaycanı Türkiye'ye ilhak edilmiştir. — Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde Safavîler tarafından istirdâdı için yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

15 Eylül = 2 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun Tebriz'den hareketi.

(Tebriz'de dört gün kalındıktan sonra bu beşinci gün avdet kararıyla yola çıkılmıştır: Bu kararın sebebleri Safavî ordusunun meydana çıkmaması, kışın yaklaşması ve iâşe müşkilâtı gibi şeylerdir).

30 Eylül = 17 Rebî'ül-âhir, Pazar : Ordunun Van'a muvâsalatı.

(Burada üç gün kalınmış ve Sultan Murad kaleyi gezmiştir).

4 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğinin de tevcihi ve ordunun Van'dan hareketi.

(Bu fevkalâde tevcihe Osmanlı tarihinde bundan evvel yalnız Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbûl-İbrahim Paşa nâil olmuştur : İkinci ciltte 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Mehmet Paşa pâdişahla beraber Istanbul'a avdet etmeyip Safavî harekâtını tâkib için Diyarbekir kışlağında kalarak Bağdad seferinin hazırlıklarını yapmıya me'mur edilmiştir. — Padişah bu gün Van'dan Diyarbekir'e hareket etmiştir).

21 Teşrinievvel = 9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Osmanlı hânedânında irsî bir hastalık olan damla illetinden muztarib olduğu için yollarda bâzan arabaya binmek mecburiyetinde kalan genç pâdişah burada fazla rahatsız olduğu için, 14 gün kalmıştır).

4 Teşrinisâni = 23 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Sultan Murad'ın Diyarbekir'den Istanbul'a hareketi.

(Gelirken olduğu gibi giderken de zorbalıkla alâkadar bir çok kimseler idâm edilmiş, Dördüncü Murad'ın şiddeti bütün memleketi haşyet ve dehşet içinde bırakmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

27 Kânunuevvel = 17 Receb, Perşenbe : Dördüncü Murad'ın zafer alayı ile Istanbul'a girişi.

(Muahhar menbâlardan başka muâsır müellifler arasında bile tarih ihtilâfı

vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi ile Peçevî ve bunlara istinâden Müneccim-başı «9 Receb = 19 Kânunuevvel Çarşanba» tarihinde ittifak ettikleri halde, Karaçelebizâde, Solakzâde vesaire ile bunlara istinâd eden Vak'anüvis Naîmâ pâdişahın «15 Receb gecesi = 25/26 Kânunuevvel Salı/Çarşanba gecesi» İzmit'den kadırgalarla Üsküdar'a gelip oradaki sarayda kalmış olduğundan, ertesi Çarşanba günü Devlet-erkâniyle Ulemânın tebrike geldiklerinden ve nihayet bizim burada esas ittihâz ettiğimiz Perşenbe günü de Sultan Murad'ın muhteşem bir alayla Istanbul'a geçmiş olduğundan bahsetmektedir! Hammer de bu son rivayeti kabul etmiştir. — İstanbul Kaymakamı Bayram Paşa bu münasebetle şehir surlarını tâmir ettirip beyaza boyatmıştır. — Pâdişahın kudûmu şerefine Istanbul'da bir hafta ve ikinci bir rivayete göre de 3 gün 3 gece şenlik yapılmıştır).

1636 = 1045

1 Nisan = 24 Şevvâl, Salı : Erivan'ın sukutu.

(Safavî şâhı Birinci Safî bu el çabukluğunda bilhassa mevsimin şiddetinden istifade etmiş, yollar karla kapalı ve o sene bilhassa Şarkî-Anadolu'da soğuklar çok şiddetli olduğu için imdad gönderilememiştir: Muhâsaranın «14 Receb Salı» günü başladığından bahsedilirse de, hakikî takvimde Salı günü Receb'in 14 üne değil, 15 ine ve o da Kânunuevvelin 25 ine müsâdiftir. — Diyarbekir kışlağında bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa şâhın hareketini 1 Receb=11 Kânunuevvel Salı günü haber alıp hemen Istanbul'dan yardım istemiş, hükûmet muhtelif vilâyetlerden asker toplamak üzere derhal dört vezir göndermiş ve Vezir-i-a'zam da muhtelif eyâletlerden kışlaklardaki askerlerin derhal yola çıkarılmasını istemişse de, kendisi 15 - 20 atlıyla Hasankale'ye geldiği zaman Sıvas ve Trabzon valileriyle 15 askerden başka bir şey bulamamıştır! Erzurum'dan yola çıkarılan askerden dokuzunun donup öldüğü ve bâzılarının da parmakları donduğu rivayet edilir. Karaman ve Anadolu beylerbeyileri de ancak yirmişer adamla gelebilmişlerdir! Istanbul'daki Yeniçeriler o kadar soğukta yola çıkmak istemedikleri için, Parmakkapu'da dâimî çengeller kurulup sefere gitmek istemiyen askerlerden bir kaçı asılmış, fakat bunun bile faydası olmamıştır. — Serdâr-ı-Ekrem bu hâle rağmen Hasankale'den Kars'a doğru ileri gitmek istemişse de, tam o sırada Erivan/Revan muhâfızı vezir Murtazâ Paşa'nın ölüm haberi gelmiş, kumandayı kethudâsı Zülfikar Ağa der'uhde etmiş, fakat imdad yetişemediği için nihayet o da bu gün «vire» ile teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Kelb-i-Ali Han» tâyin edilmiştir. — Her türlü müşkilâta rağmen kahramanca mukavemet gösteren Erivan kalesi düşmanın şiddetli tazyikine 1635=1045 senesi 25 Kânunuevvel = 15 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün dayanmış demektir. — Acemlerin Revan dedikleri Erivan şehri bu ikinci fethinde 1635 = 1045 senesi 8 Ağustos = 23 Safer Çarşanba gününden bu güne kadar ancak 7 ay, 24 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış ve netice itibariyle Dördüncü Murad'ın Erivan seferi boşa gitmiş demektir. — Bu mühim mevkiin ilk defa Üçüncü Murad devrinde fethedilip 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safavîler tarafından istirdâdı için yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasıyla 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1636 = 1046

1 Teşrinievvel = 1 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba : Küçük-Ahmed Paşa'nın Erdelân vak'asında şehîd olduğuna âid haber gelmesi.

(Bu haber bu gün Erzurum'da bulunan Serdâr-ı-Ekreme gelmiş ve o da Istanbul'a bildirmiştir. — Boyunun kısalığından dolayı «Küçük» denilen Ahmed

Paşa Şam beylerbeyi ve ayni zamanda Musul muhâfızıdır: Şecâat ve cesâretiyle meşhur olan Küçük-Ahmed Paşa'nın vaktiyle Safavîlerden Musul'un istirdâdındaki hizmeti, âsi İlyas Paşa'yı mağlûb ettikten sonra ustalıkla ele geçirmesi ve bilhassa devletin başında yıllarca gaile olan Lübnan Dürzü ısyânının meşhur reisi Ma'n-oğlu Fahrüddin'i esir edip Istanbul'a göndermesi gibi muvaffakıyetleri için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni», 1632 = 1042 vukuâtının «Ağustos = Safer» ve 1635 = 1045 vukuâtının da «13 Nisan» fıkralarına bakınız. Ahmed Paşanın çok üstün bir Safavî ordusuna karşı Mihriban önlerinde kaybettiği bu son muharebeye «Vak'a-i Erdelân» denir: Bu tesmiyenin sebebi, o zamana kadar İran'a tâbi olduğu halde Birinci Safî ile arası açıldığı için Küçük-Ahmed Paşa ile muhâbereden sonra Musul'a gelip Türkiye'ye ilticâ etmiş olan Eyyûbîlerden Erdelân Kürt beyi Ahmed-Hân'ın paşayı harbe teşvik etmesi ve muharebede beraber bulunmuş olmasıdır. At üstünde duramıyacak kadar hasta olduğu halde harbe giden Ahmed Paşa'nın mağlûb olmasına düşmanın sayı üstünlüğü kadar kendi askeri içindeki Şamlıların korkaklık edip kaçmaları ve bu yüzden diger efrâdın da dağılması sebeb olmuştur. — Şah Sâfî, Ahmed Paşa'nın kahramanlığına hürmeten kesik başını iâde etmiş ve bu bedensiz baş Şam'daki türbesine defnedilmiştir).

3 Teşrinievvel = 3 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Szalonta bozgunu.

(Erdel = Transylvania'nın Osmanlı devletine tâbiiyyeti ve haracgüzarlığı için yukarda 1614=1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu tâbiiyyetin o son şeklinde âmil olan Erdel prensi Bethlen-Gabor 1629 tarihinde ölmüş ve ondan sonra bir takım müddaîler yüzünden Erdel işleri çok karışmıştır. Bu sırada üç müddaîden bahsedilir: Bunlardan Etienne Bethlen Türkiye'ye, Moses Szekely İsveç'e ve Osmanlı menbâlarında «Rakoci/Rakoçi» denilen Georges Rakoczy/Ragotzki de Viyana sarayındaki bâzı tarafdarlarına istinâd etmektedir. «Birinci Georges» ismiyle kendisini Erdel prensi intihâb ettirmiş olan Rakoczy rakîbi olan Bethlen'i yakalatmak istediği için, Osmanlı himâyesine istinâd eden bu prens Budin'e kaçıp oranın beylerbeyliğinde bulunan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa'ya ilticâ etmiş, Hüseyn Paşa Erdellilerin Bethlen'i istediklerinden bahsederek vaziyeti Istanbul'a bildirmiş ve işte bundan dolayı verilen emir üzerine Tımışvar valisi Bekir ve Bosna valisi Sâlih Paşaları da maiyyetine alarak Erdel'de Szolnok şehrine kadar ilerleyip oradan bu iki paşayı 12 bin suvâri ve 2 bin Yeniçeriden mürekkep 14 bin kişilik bir kuvvetle ileri göndermiştir: Tımışvar'la Gyula arasında Rakoczy ordusunun bulunduğu Szalonta'da bu gün şiddetli bir muharebe olmuş, akşama kadar üstün bir vaziyette harbeden Osmanlı kuvveti iki bin düşman kırmışsa da ortalık karardıktan sonra Serdârın kaçtığı şâyi' olduğu için asker dağılmış, düşman bilhassa işte bu vaziyetten ve arâzinin de bataklık olmasından istifade ederek gündüzki Osmanlı muvaffakıyyetini bozguna çevirmiştir. Bununla beraber, Serdâr Hüseyn Paşa'nın da düşman karargâhını basıp yağma ettirdiği hakkında bir rivayet vardır. — Erdellilerin Bethlen'i istedikleri hakkındaki raporunun doğru olmadığı anlaşılan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa bu vak'a üzerine azledildiği gibi, Rakoczy'nin prensliği de bir müddet sonra tasdik edilmiştir. — Naîmâ «Vak'a-i Salanta» dediği bu muharebeyi bir Çarşanba gününe müsâdif gösterirse de, ayın hangi Çarşanbası olduğundan bahsetmemiştir).

1637 = 1046

2 Şubat = 7 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın azliyle Bayram Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Mehmet Paşa, yukarda 1636 = 1045 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında sukutunu

gördüğümüz Erivan kalesine yardım yetiştiremediği için azledilmiştir: Fakat o vak'adan tam 10 ay, 2 gün sonra azledilmesi her halde hakikî sebebin büsbütün başka olduğunu gösterir; Mehmet Paşa bu sırada Serdârlıkla Diyarbekir'de bulunduğu için, belki de Kaymakamlıkla İstanbul'da bulunan halefi Bayram Paşa'nın entrikaları yüzünden azledilmiştir. — Devletin başında mütemâdî bir belâ şeklini alan Zorbalığın imhâsında Dördüncü Murad'la beraber gösterdiği gayret ve hizmeti takdirle yadedilen Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti 1632=1041 senesi 18 Mayıs = 28 Şevvâl Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 8 ay, 15 gün sürmüştür. Kendisi Diyarbekir kışlağında bulunduğu için, bu tarihten ancak 19 gün sonra 21 Şubat = 26 Ramazan Cumartesi günü Emîr-Âhur Halil Ağa mührün istirdâdına geldiği zaman azlinden haberdâr olmuş ve o gece otuz kırk atlı ile hemen yola çıkıp İstanbul'a gelince «Müsâfir-hâne-i vüzerâ olan» Sırça-Saray'a hapsedilmişse de üç ay sonra Özü ve daha sonra Budin valiliklerine tâyin edilmiştir. — Yeni serdâr gelinceye kadar Diyarbekir valisi Tayyar-Mehmet Paşa'nın vekâlet etmesi de emredilmiştir. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa Türktür: İstanbul'un Davudpaşa semtinde doğmuşsa da, âile menşei Amasya'nın Lâdik kazasıdır; babasının adı «Kurd Ağa»dır. Birinci Ahmed'in kızlarından Hanzâde-Sultan'la evli olduğu için, Dördüncü Murad'ın eniştesidir. — Kıymetli bir devlet-adamı olan Bayram Paşa bir hicviye yüzünden Nef'î'yi idâm ettirmiş olmakla lekelidir: Yukarda 1635 = 1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Mart = 10 Şevvâl, Cumartesi: Şark seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi, pâdişahın kararını verdiği Bağdad seferinin hazırlıklarını tamamlamaktır).

20 Mart = 23 Şevvâl, Cuma: Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Diyarbekir'de bulunan ordu merkezinin Sıvas'a naklini yolda emreden Bayram Paşa Bolu, Amasya, Niğde, Tokat, Konya ve Sıvas şehirlerini dolaşmış, Diyarbekir'den Sıvas'a gelen askeri alıp Anteb'e geçmiş ve oradan da Birecik'e gidip daha evvelce verilen bir emirle Birecik'de dökülen büyük topları Musul'a sevkettirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiştir. — Bayram Paşa bu Anadolu turunda Sultan Murad'ın Bağdad seferi için iâşe ve mühimmat bakımlarından bir çok hazırlıklar görüldüğü gibi, Amasya ile Niğde'de bir takım i'mâr eserleri de yaptırmıştır. — Kâtib-Çelebi'ye göre Serdârın Amasya kışlağına çekilmesi 1047 = 1637 senesi Cumâda-l-âhire = Teşrinievvel-Teşrinisâni ayındadır: Hammer Rebî'ül-âhir = Ağustos - Eylül ayına müsâdif gösterir).

1637 = 1047

5 Temmuz = 11 Safer, Pazar: Azak kalesinin sukutu.

(Azak-denizi'nin şimalişarkî müntehâsında ve Don nehrinin ağzından on kilometre yukarda bulunan bu mühim kale Fâtih devrinde fethedilmiştir: Birinci ciltte 1475 = 880 vukuâtına bakınız. — 162 senedir Türk hâkimiyyetinde bulunan Azak kalesinin sukutu Kırım'daki karışıklıklar yüzündendir: Kırım hanı İnâyet-Giray İstanbul hükûmetine karşı ısyân ederek Türkiye'ye sadâkat gösteren Nogay-Tatarlarıyla harbe kalkışmış, o yüzden Azak havâlisi müdâfaasız kalmış ve işte bunun üzerine Rusya'ya tâbi' olan Don-Kazaklarından 4400 kişilik bir

kuvvetle Lehistan'a tâbi' olan Zaporog-Kazaklarından bin kişilik bir yardım kuvvetinden mürekkep 5400 mevcutlu bir Kazak ordusu Azak kalesini baskınla zaptetmişse de, Rusya'nın henüz Karadeniz'e inebilecek vaziyette bulunmadığını ve öyle bir kalenin muhafazası kaabil olamıyacağını düşünen çar Michel Romanof Kazakların çekilmesini ve kalenin tahribini emrettiği için, Azak şehriyle kalesi bir müddet sonra taş taş üstünde bırakılmamak şartiyle baştanbaşa yıkılmıştır. — Aşağıda 1642 = 1051 vukuâtının «3 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1638 = 1047

17 Şubat = 2 Şevvâl, Çarşanba : Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Kasım'ın idâmı.

(Sultan Murad'ın bundan 2 sene, 5 ay, 22 gün evvel idâm ettirmiş olduğu iki kardeşi için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Revan seferi esnâsında Istanbul'a gönderilen bir emirle idâm olunan o iki şehzâdenin anaları ayrı olduğu halde, ayni yaşta «Dâr-ı-Naîm'e irsâl» olunan bu şehzâde Kasım pâdişahın öz-kardeşidir: Bunun büyük zekâsını ağabeyisinin tehlikeli gördüğünden bahsedilir; her halde Dördüncü Murad'ın hazırlanmakta olan Bağdad seferine gerisinden endişe etmiyerek içi rahat çıkmak istediği anlaşılmaktadır. — Sultan Ahmed'in oğullarından artık yalnız şehzâde İbrahim kalmıştır: O da Sultan Murad'ın öz-kardeşidir).

8 Nisan =23 Zülka'de, Perşenbe: Bağdad seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçisi.

(Bağdad seferi için umumî menbâlardan başka bir takım monografiler de vardır : Bunların en mühimleri Kara-Çelebi-zâde'nin «Târîh-i fethi Revân-u-Bağdâd» ismindeki eseriyle Edirneli Abdurrahman Hıbrî'nin «Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd» ismindeki risâlesi ve Fransız seyyahlarından Du Loir ile Thevenot'nun seyâhatnâmelerine aynen dercettikleri iki anonim fetihnâmedir. Du Loir'ın neşrettiği fetihnâme, Bağdad seferine bizzât iştirâk etmiş bir Türk zâbitinin eseridir: Muâsır Fransız seyyâhı kitabına Lâtin harfleriyle Türkçe metnini aynen iktibâs ettikten başka Fransızca tercemesini de dercetmiştir. Thevenot'nun neşrettiği metin yalnız Fransızca tercemeden ibarettir. Bunların bâzıları «Türkiye Yayınevi» nin Tarih Serisi içinde neşredilmek üzere rahmetli Nazan Danişmend tarafından her birine âid bir tedkik yazısıyla yeni yazıya çevrilip şerhedilmiştir. Bütün bu menbâlar, Sultan Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a bu gün geçtiğinde müttefiktir. Bağdad'ın 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukutu gününden bu güne kadar geçen 14 sene, 2 ay, 28 gün içinde Osmanlı hükûmeti mütemâdî bir istirdad siyaseti tâkib etmiş ve Safavîlere karşı Anadolu'nun şark sınırlarıyla Cenubî-Kafkasya'da girişilen mücadelelerden başka doğrudan doğruya Bağdad üzerine de iki sefer açılmıştır : Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın idare ettiği ilk Bağdad seferi için yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs», 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisâni» ve 1626=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına ve ondan sonra haleflerinden Husrev Paşa'nın idare ettiği ikinci Bağdad seferi için de 1629 = 1038 vukuâtının «10 Haziran», 1630=1040 vukuâtının «5/6 Teşrinievvel» ve «14 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Neticesiz kalan bu iki seferin birincisinde ilk Bağdad muhâsarasının kaldırılmasıyla ikinci seferde ikinci muhâsaranın başlaması arasında Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 3 ay, 2 gün geçmiştir. İkinci Bağdad muhâsarasının kaldırılmasından Dördüncü Murad'ın bu üçüncü Bağdad seferine çıkmak üzere

İstanbul'dan Üsküdar'a hareket ettiği güne kadar geçen müddet de gene Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 4 ay, 24 gündür.
Bu büyük sefer için Osmanlı ölkesinin bir çok yerlerinde çok mühim hazırlıklar görülmüş, meselâ Bosna'da yirmi beşer okkalık beş bin «yuvarlak = gülle» döktürüldüğü gibi, Birecik imalâthânelerinde de büyük toplar dökülmüştür; Yukarda 1637 = 1046 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına da bakınız. Tabiî bu vaziyet, Osmanlı inhitâtının çoktanberi başlamış olmasına rağmen memleketin sanâyi itibariyle henüz ne kadar yüksek bir seviyye muhâfaza ettiğini gösterir).

8 Mayıs = 23 Zülhicce, Cumartesi: Sultan Murad'ın Üsküdar'dan Bağdad'a hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen bir ay içinde son hazırlıklar görülmüştür. — İstanbul muhâfızlığına Budin beylerbeyi Musa Paşa getirilmiş, onun yeri de Özü valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya verilmiş ve Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ile Kapdan-ı-deryâ Mustafa Paşa pâdişahla beraber sefere me'mur olmuştur).

1638 = 1048

28 Mayıs = 14 Muharrem, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın orduya iltihâkı.

(1637 = 1046 vukuâtının «20 Mart» fıkrasında yaz mevsimini Anadolu'nun muhtelif merkezlerinde hazırlıklarla geçirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Bayram Paşa Konya üzerinden gelip bu gün İnönü konağında orduya iltihak ederek pâdişahın maiyyetinde sefere me'mur olmuştur).

8 Haziran = 25 Muharrem, Salı: «Sakarya şeyhi» denilen bir mehdilik müddaîsinden pâdişaha şikâyet edilmesi.

(Bu haber, ordu bu gün Akşehir'e geldiği zaman alınmıştır : Bununla beraber Ilgın konağında Eskişehir kadısının karargâha gelip şikâyet ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Bu mehdilik müddaîsinin asıl ismi «Ahmed» olduğu halde «İsâ Rûh-Ullâh» adıyla ortaya çıktığından bahsedilir; Edirneli Hıbrî'nin risâlesinde bu Sakarya mehdisinin Eskişehir ahâlisine gönderdiği şöyle bir tehdidnâme sureti vardır :

«Şehr-i-atîk ahâlisi! Şöyle ma'lûm ola ki kâğıd size vusul buldukda yüz yirmi yıllık harâcunuzu bit-t-tamâm gönderüp ve kendünüz içün bir ayluk zahîre alıkoyup ziyâdesini bilcümle gönderesiz ve illâ teallül idersenüz üzerinüze âdem gönderüp katlolunmanuz mukarrerdür : El-fakîr İsâ Rûh-Ullâh».
Etrafına yedi sekiz bin kişilik bir kuvvet toplamış olan bu müdhiş şeyhin Eskişehirlilerle harbe tutuştuğu da rivayet edilir. Sultan Murad ilkönce Anadolu beylerbeyi Ali Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, bunun mağlûb olması üzerine ümerâdan Çiftelerli/Çifteli-Osman Ağa kumandasında üç bin kişilik bir kuvvet daha sevkedilmiştir).

17 Haziran = 4 Safer, Perşenbe : Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Üsküdar'dan buraya 41 günde gelinmiştir).

22 Haziran = 9 Safer, Salı: Sakarya şeyhinin idâmı.

(Çifteli-Osman Ağa kumandasında sevkedildiğini gördüğümüz ikinci kuvvet şeyhi ric'ate mecbur etmişse de ele geçirememiş ve nihayet oranın yerlisi olan Osman Ağa «letâif-ül-hiyel»e mürâcaat edip şeyhi aldattıktan sonra bir gece baskınıyla yakalayıp orduya getirmiştir: Müridleri kendisine silâh te'sir etmiyeceğine inandıkları için, derisi yüzülmek ve parmakları mafsal mafsal kopartılmak suretiyle müthiş işkenceler yapılmışsa da, «bir kerre of dimeyen» şeyhin cellâd Kara-Ali'ye :

— Acele itme, Cellât Ağa, ivme!

demesi seyredenleri «hayrân» bırakmıştır. Başında kocaman bir siyah sarık bulunan bu cesur şeyhin «bedeni uryân» olduğundan bahsedilir. Burnuyla kulakları ve elleriyle ayakları kesildikten sonra ordunun içine bırakılmış ve bir müddet o halde kaldıktan sonra can vermiştir).

25 Haziran = 12 Safer, Cuma : Ordunun Konya'dan hareketi.

(Burada yedi gün kalınıp sekizinci günü yola çıkılmıştır).

22 Temmuz = 10 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Umumiyetle «11 Rebî'ül-evvel» gününden bahsedilirse de, Edirneli Hıbrî gün ismini «Hamîs = Perşenbe» gösterdiğine göre hakikî takvimde Rebî'ül-evvelin 10 una tesadüf etmesi lâzımgelir. — Üsküdar'dan buraya 76 günde gelinmiştir: Bunun sebebi Konya ve sâir bâzı yerlerde bir kaç gün kalınmış olmasıdır).

6 Ağustos = 25 Rebî'ül-evvel, Cuma : Ordunun Haleb'den hareketi.

(Sultan Murad burada 16 gün kalmıştır. — Umumiyetle «26 Rebî'ül-evvel» gününden bahsedilirse de doğru değildir : Yukarıki fıkraya bakınız).

26 Ağustos = 15 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın ölümü.

(Bayram Paşa eceliyle ölmüştür; öldüğü yerle gün tarihinde ihtilâf vardır : En kuvvetli rivayet olarak «Cülâb» konağında ölmüş gösterilir. Umumiyetle «6 Rebî'ül-âhir = 17 Ağustos Salı» tarihinden bahsedilirse de, bunun yanlış olduğu muhakkaktır: Çünkü «Cülâb» konağı Birecik'den daha ilerdedir ve ordunun 10 Rebî'ül-âhir=21 Ağustos Cumartesi günü Birecik'den hareketinde Bayram Başa henüz berhayattır. Bağdad seferini bir şâhid uslûbiyle nakleden Hıbrî'nin ifâdesinden «16 Rebî'ül-âhir»de öldüğü anlaşılmaktadır: Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede görülen «6 Rebî'ül-âhir» rivayetinin işte bundan galat olduğu muhakkaktır : Çünkü Kâtib-Çelebi 1048 vefiyâtı içinde Bayram Paşa'dan ayrıca bahsederken ölüm gününü «Rebî'ül-âhirün on altıncı günü» göstermiştir; fakat bunda da hakikî takvime nazaran bir günlük bir fark vardır : Çünkü Edirneli Hıbrî Rebî'ül-âhir ayının hakikatte Perşenbe'ye tesadüf eden birinci gününü «Çarşanba» göstermektedir; işte bundan dolayı burada bu bir günlük fark tashih edilerek «15 Rebî'ül-âhir» tarihi esas ittihâz edilmiştir.

Bayram Paşa'nın sadâreti 1637=1046 senesi 2 Şubat=7 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 6 ay, 22 gün sür-

müştür. — Cenâzesinin Istanbul'a nakli emredildiğinden «Ol gice cerrâh şikemini pikâf idüp cevfini tathîr-ü-tatyîb itdükden sonra Baş-tezkirecisi Mehmet Efendi ile Istanbul'da binâ eyledüğü türbesine defnolunmağ içün rû-be-râh kılınmış»dır. — Bayram Paşa'nın ölümüne Sultan Murad'ın ağladığı rivayet edilir).

27 Ağustos = 16 Rebî'ül-âhir, Cuma: Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızı Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Selefi Bayram Paşa gibi Lâdikli olan Tayyar-Mehmet Paşa Türktür ve Safavî istilâsından evvel Bağdad valisi iken şehîd olan Uçar-Mustafa Paşa'nın oğludur. Zekâsı ve iktidârı, doğruluğu ve kahramanlığıyla meşhur olan bu büyük adam «İsâbet-i re'y ve hüsn-i tedbir ile müeddeb ve vakur vezîr-i dillîr-i rûşen-zamîr» şeklinde tavsif edilir. «Tayyar» lâkabının askerî hareketlerindeki sür'atinden dolayı Araplar tarafından takılmış olduğu rivayet edilmekle beraber, Amasya müverrihi Hüsâmüddin Efendi'ye göre babası Mustafa Paşa'nın lâkabı olan «Uçar» kelimesinin tercemesinden ibaret olmak ihtimali de vardır. — Sadâret mührü bu gün kendisine gönderilip orduya iltihâkı bildirilmiştir).

3 Eylül = 23 Rebî'ül-âhir, Cuma : Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Edirneli Hıbrî «24 Rebî'ül-âhir» gününü gösterirse de diger menbâlarda 23 tarihi vardır : Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad buraya gelinceye kadar yollarda gizli tütün içen bir çok kimseleri işkencelerle idâm ettirmiştir).

5 Eylül = 25 Rebî'ül-âhir, Pazar : Yeni Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Musul'dan gelen Tayyar-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp Dördüncü Murad'ın elini öptükten sonra vazifesine başlamıştır. — Hıbrî, paşanın gelişini «26 Rebî'ül-âhir»e müsâdif gösterir : Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylül = 4 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Ordunun Diyarbekir'den hareketi.

(Bu tarih ittifakla rivayet edilir. — Diyarbekir'de «on gün oturak» olmuştur).

7 Teşrinievvel = 28 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Ordunun Musul'a muvâsalatı.

(Umumiyetle bu tarih rivayet edilirse de, Naîmâ «Cumâda-l-ûlâ selhi» diye ayın 30 undan bahsetmektedir ve o da 9 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdiftir. — Ordu Musul'da iken topların bir kısmıyla cephâne nehirden ve 20 büyük top da karadan Bağdad üzerine sevkedilmiştir).

14 Teşrinisâni = 7 Receb, Pazar: Ordunun Kâzımiyye'ye muvâsalatı.

(Bağdad'ın 7 kilometre kadar şimaligarbîsinde ve Dicle'nin sağ sâhilinden biraz içerde bulunan Kâzımiyye kasabasına bu ismin verilmesi İmam Mûsâ-Kâzım'ın muhteşem türbesinden dolayıdır; son Osmanlı teşkilâtında kazâ merkezi olan bu kasaba nisbeten yenidir; onun için eski Osmanlı menbâlarında sadece «İmâm Mûsâ türbesi» denilir. Burası Şiîlerin ziyâretgâhı olmasına mukabil, karşı sâhilde ve Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbî tarafında bulunan ve İmâm-ı-A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» ismini alan nâhiye merkezi de Sünnîlerin ziyâretgâhıdır. — Ordu bu gün buraya gelince Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa Bağdad önlerine gidip «Konak yerlerin ve meteris mahallerin» tedkik edip gelmiştir).

15 Teşrinisâni = 8 Receb, Pazartesi: Ordunun A'zamiyye'ye muvâsalatı.

(Bağdad'ın biraz yukarısında bulunan bu kasaba için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu gün Sultan Murad Bağdad önlerine gidip meteris yerlerini tedkik ettikten sonra karargâhına dönmüştür. — Üsküdar'dan buraya 197 günde gelinmiş olduğu ittifakla rivayet edilirse de, hareket ve muvâsalat günleri de sayılmak şartiyle tam 192 inci günde varılmıştır: Bu müddetin 76 yahut 66 günü muhtelif konaklarda «oturak»la geçmiş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Bu gün pâdişahın huzurunda bir harb meclisi toplanmış ve muhâsaranın derhal başlamasına karar verilmiştir).

15/16 Teşrinisâni = 8/9 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Bağdad muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine bu gece «iki buçuk sâat mürûrundan sonra», yâni takriben zevalî sâat dokuza doğru asker meterise girmiştir. — Şehrin muhtelif taraflarındaki muhâsara cephelerinin her biri Vezir-i-a'zamdan itibaren hükûmet erkâniyle valilerden birinin kumandasına tevdi edilmiştir. «Otâğ-ı-Hümâyûn» İmâm-ı-A'zam türbesinin önüne kurulmuş ve Dicle nehri otağın sağına tesadüf etmiştir: Sultan Murad'ın harb harekâtını tâkib edebilmesi için yüksekçe bir tepenin üstüne bir «Kasr-ı seferî» kurulduğundan da bahsedilir. — Kırk kurban kestirip fukarâya dağıttıran pâdişah:

— Ser-mezhebümüz şiyâretine bî-feth-ü-zafer dühûl itmekden istihyâ iderüm! diye İmâm-ı-A'zam türbesinin ziyaretini kalenin fethine tâlik etmiş ve ilk iş olarak «bîmârhâne çadırların» teftiş etmiştir: Doğancı-başının Mısır sancak-beylerinden Mustafa Bey'e gönderdiği mektubun Thevenot seyâhatnâmesindeki Fransızca tercemesine göre Sultan Murad hastahâne çadırlarını kendi otağının yanına kurdurmuş ve yaralıların tedâvisinde a'zamî ihtimam gösterilmesini emretmiştir; gene ayni vesikaya göre pâdişah yaralıları bizzat ziyaret edip sıhhatleriyle dâimî surette alâkadar olmuş ve her yaralıya elli akça vermiştir: Eski Osmanlı ordusunun sıhhî teşkilâtı ve pâdişahların yaralılar ve hastalarla alâkası için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» ve 1635 = 1045 vukuâtının «28/29 Temmuz» fıkralarına da bakınız. — Asker meterise girer girmez derhal ateş açılmış ve ilk yaralılar bu geceden itibaren hastahâne çadırlarına nakledilmiye başlamıştır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valiliğinde bulunan «Bektaş-Han» ın emrinde 30 - 40 bin asker bulunduğundan bahsedilir. Bunun on bini Mâzenderân'ın nişancılıklarıyla meşhur «Tüfeng-endâz»larındandır; Hammer'e göre Bektaş-Han Ermeni dönmesidir. — Birinci Safî'nin bu sırada Kasr-ı-Şîrîn'de bulunduğu rivayet edilir).

27 Teşrinisâni = 20 Receb, Cumartesi : Bağdad sûrunda büyük bir gedik açılması.

(İlk muhâsara gecesinin ertesinden itibaren bâzı küçük gedikler açılmışsa da müdâfiler bunları kum torbalarıyla doldurmakta kusur etmemişlerdir. Bu gün sûrun muhim bir kısmı top ateşiyle yıkılmış olduğu için, ilkönce «Yörüyüş=Umumî hücum» yapılmak istenmişse de, müdâfilerin iç tarafta derin hendekler hazırladıkları haber alınması üzerine meterisle ilerlemekte devam kararı verilmiştir).

4 Kânunuevvel = 27 Receb, Cumartesi : Musul'dan on top gelmesi.

(Bu büyük toplar derhal muhtelif muhâsara kollarına tevzi edilmiştir : Beşinin Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa koluna verildiği rivayet edilir).

19 Kânunuevvel = 12 Şa'ban, Pazar : Altı gün süren en şiddetli muharebelerin başlaması.

(Edirneli Hıbrî bunu «Şa'bân'un on üçüncü Ahad» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde «Ahad = Pazar» günü o ayın 12 sine tesadüf etmektedir: Bu gün başlayıp beş gün beş gece daha devam etmiş olan bu şiddetli muharebeye Safavî kadınlarının bile iştirâk ettiğinden bahsedilir:
«Reâyâsı yaşla ve nisvânı kaynar sular dökmekle ve kumbaralar ve rûgan-ı neft ile âlûde esvablar atmağla harb-u-darbe kûşiş itmişlerdür».
Erkeklerine «dolular sunan» kadınların:
— Bizi Osmanluya nice virürsüz? Gayret bu mudur ki böyle ceng idersiz?
gibi teşvik sözlerinden başka çalgı ve rakısla da onları teşçîe çalıştıklarından bahsedilir. Bu altı günlük şiddetli ateşe müdâfiler işte böyle dayanmışlardır).

23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban, Perşenbe : Vezir-i-a'zam Tayyar Mehmet Paşa'nın şehâdeti ve Kapdan-ı-deryâ Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda 17 ve hattâ 18 Şa'ban «Hamîs = Perşenbe» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Perşenbe o ayın 16 sına müsâdiftir. Thenvenot'nun seyahâtnâmesinde neşrettiği fetihnâme tercemesinde «16 Şa'ban Perşenbe» tarihinden bahsedilmesi bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir delil demektir. — Bağdad fethinin hakikî kahramanı olan büyük Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa bu sabah erkenden kendi cephesinin karşısında bulunan kuleleri zabtedip şehrin fethini te'min etmek üzere «Serden-geçti» denilen fedâîlerin başına geçerek en önde hücum etmek suretiyle büyük bir kahramanlık göstermiş ve Edirneli Hıbrî'nin kaydi vechile «kulleler zabt olunduktan sonra» mubârek alnından yahut boğazından giren bir kurşun ensesinden çıkmak suretiyle şehîd olmuştur : Tayyar-Mehmet Paşa elinde kılıcıyla düşmana saldırırken şehîd olan ilk Osmanlı Sadr-ı-a'zamıdır; ondan evvel İkinci Murad devrinde Amasyalı Bâyezid Paşa «Düzmece-Mustafa» vak'asında telef olmuş, İkinci Bâyezid'in Vezir-i-a'zamlarından Hadım-Ali Paşa Anadolu'daki Şahkulu ısyânında maktul düşmüş ve Yavuz'un meşhur vezir-i-a'zamı Hadım-Sinan Paşa da Mısır seferindeki Rîdâniyye muharebesinde şehîd olmuşsa da, onların şehâdetleri büsbütün başka mâhiyettedir : Bâyezid Paşa bir saltanat mücâdelesinde can vermiş, Hadım-Ali Paşa bir dahilî ısyan tenkilinde maktul düşmüş ve nihayet Ha-

dım-Sinan Paşa da harb meydanlarında düşmanın bir nevi sûikasdiyle öldürülmüştür: Bunlar için birinci ciltte 1422 = 825 vukuâtının birinci ve 1511 = 917 vukuâtının sekizinci fıkralarıyla ikinci ciltte 1517=922 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Tayyar-Mehmet Paşa bir yabancı devletle harbedilirken askerinin başında ve hücum vaziyetinde şehîd olmuş ilk Sadr-ı-a'zam demektir ve umumiyetle harbde şehîd olan Vezir-i-a'zamların da dördüncüsüdür.

Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Ağustos = 16 Rebî'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 3 ay, 27 gün sürmüştür. Mezarı, babası Mustafa Paşa'nın A'zamiyye'deki türbesindedir : Aşağıki fıkraya da bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa en kuvvetli rivayete göre Arnavuttur : Hammer bunu Macar devşirmesi gösterirse de doğru değildir. Meskûkâtın ıslâhiyle Hazîne tasarrufu gibi bir takım mâlî muvaffakıyetlerinden bahsedilen Kara-Mustafa Paşa'ya «Kemankeş» denilmesi ok atmaktaki mehâretindendir. Dördüncü Murad'ın gözüne girmesi, Yeniçeri-ağaları devrinde Ocak zorbalarının te'dibindeki hizmetleriyle izah edilir).

24 Kânunuevvel = 17 Şa'ban, Cuma : Bağdad'ın teslim olması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile bir takım hatâlarla ihtilâflara tesadüf edilmesi çok acınacak bir haldir; iki meselede ihtilâf vardır: Biri muhâsaranın müddetine, biri de teslim tarihine âittir. Muhasara müddeti umumiyetle 40 gün gösterildiği ve kalenin 40 ncı gün teslim olduğundan bahsedildiği halde, muâsır bir müellif olan Peçevî 38 gün gösterir; Sultan Murad'ın Istanbul'a gönderdiği fetihnâmede ise kalenin «bilcümle otuz dokuz gün» döğülmüş olduğundan bahsedilmektedir! Teslim günü de sayılmak şartiyle fetihnâmedeki 39 gün kaydi doğrudur : Bu vaziyete göre 40 ve 38 rivayetleri birer gün hatâlı demektir. — Gün tarihindeki ihtilâf da bunun gibidir; umumiyetle «18 Şa'ban Cuma» tarihinden bahsedilir ve hattâ Dördüncü Murad'ın fetihnâmesinde de:

«Şehr-i Şa'bân-ül-muazzamun on sekizinci günü Cum'a gün»
tarihi vardır; halbuki hakikî takvimde Cuma günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsadiftir : Bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelen bu bir günlük fark yukarıki fıkralarda olduğu gibi gün ismine istinâden burada tashih edilmiştir. Naîmâ'daki «8 Şa'ban Cum'a» tarihi her halde bir istinsah hatâsı olmalıdır : Çünkü me'hazı olan Kâtib-Çelebi'de «18 Şa'ban Cum'a» tarihi vardır; Du Loir seyâhatnâmesinde Türkçe metniyle Fransızca tercemesi bulunan anonim Bağdad fetihnâmesindeki «29 Şa'ban Cum'a» tarihi büsbütün yanlıştır. Her halde «Cuma» gününde ittifak edildiği muhakkaktır; yalnız Peçevî «Perşenbe»den bahsederse de bunun bir zühul olması lâzımgelir.

Bağdad'ın teslimini te'min eden en mühim vak'a, yukarıki fıkrada bir gün evvel şehîd olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın canını feda ederek sûrun bâzı kulelerini işgal etmiş olmasında gösterilebilir; halefi Kemankeş-Mustafa Paşa da onun başladığı ve başardığı işe derhal devam ettiği için bir kaç kule daha zabtedilmiştir. Sultan Murad'ın fetihnâmesinde bu sabah bir umumî hücum başlamış olduğundan da bahsedilir.

Sabah erkenden Osmanlı «yörüyüş»ü büyük bir şiddetle inkişâfa başlayınca «Burc-u-bedenlerden eman nakkaresi çalunup» bir takım Safavî askerlerinin feryadları yükseldiğinden bahsedilir :

— Amân, el-amân, yâ Sâhib-ül-kırân ve Halîfe-i zemîn-ü-zamân ve güzîde-i Âl-i-

Osmân! Allâh içün, ecdâdun yüzü suyuna! Allâhı seversenüz ey gaziler, başunuz içün amân! Bektaş-Han kal'adan çıkar, kal'ayı size teslim ider!
İşte bunun üzerine Safavîlerin Bağdad valisi Bektaş-Han Vezir-i-a'zama bir adam gönderip «eman-nâme» istemiş, akşama kadar kale teslim edilmek şartiyle istediği vesika verilmiş ve nihayet öğle üzeri on kişilik maiyyetiyle kaleden çıkan Bektaş-Han ilkönce Sadr-ı-a'zamın çadırına getirilmiş ve ondan sonra da Sultan Murad'ın emriyle askerî merasim yapılarak «meterisden Otâğ-ı-Hümâyûna varınca tarafeyn-i tarikde kat-ender-kat alaylar, gûnâgûn sancaklar ve bayraklar» dizilip «tabl-ı beşâret» çalınarak Bağdad'ın son Safavî valisi büyük ve muzaffer pâdişahın huzûruna çıkarılmıştır. Otâğ-ı-Hümâyûndaki tahtında oturan Dördüncü Murad'ın etrâfında devlet ve ordu erkânının el kavuşturup divan durdukları sırada içeri giren Bektaş-Han o muhteşem manzaranın mehâbeti içinde yer öptükten sonra ellerini kavuşturup durunca, Sultan Murad'ın şöyle bir sualle söze başladığından bahsedilir :

— Sen kimsen, adun nedür, neye geldün?

— Kal'a-i Bağdad hâkimi Bektaş-Han kulunam; kal'ayı Pâdişâhuma teslîm itmeğe geldüm!

— Ya niçün karşu kodun? Bu kadar muhâlefet neden lâzım geldi? Dahî evvel kulluk itsen olmaz mı idi?

— Çünkim veliyy-i-ni'metümüzün uğruna kaadir olduğumuz mertebe duruşmak uhdemüze lâzım idi: Nitekim Saâdetlü Pâdişâhun kulları dahî uğûr-i Hümâyûnlarına sarf-ı iktidâr iderler. İşte bir avuç kanum ve başumla cânum: Huzûr-î Şerîflerine geldüm; dilerse afveylesün, isterse katleylesün; ferman Pâdişâhundur!

— Hele böyle olur: Efendüne hidmet itmek ise ancak olur! Sana ve tevâbi' askerüne ve hanlara eman virdüm!

Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Erivan valisi Emîr-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan gibi bu Bağdad valisi Bektaş-Han da Osmanlı tâbiiyyetine girdiği için «bir murassa' siyah sorguç ve bir siyah kaplı kürk hil'at-i fâhire ve bir murassa' hançer»le taltif edilmiştir. Bunun üzerine münâdiler Bağdad'daki Safavî askerlerinden istiyenlerin Osmanlı ordusuna iltihak etmekte ve istemiyenlerin de İran'a gitmekte serbest olduklarını ilân etmişlerdir.
Dördüncü Murad'ın «Fâtih-i Bağdad/Bağdad fâtihi» ünvâniyle anılmasına sebeb olan bu büyük muvaffakıyyetin beş bin şehîdle on bin mecruha mal olduğundan bahsedilir; Safavîlerin harb zâyiâtı da on bin maktul kadardır. — 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukut etmiş olan Bağdad o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 11 ay, 13 gün ikinci defa olarak Safavî hâkimiyyetinde kaldıktan sonra Dördüncü Murad'ın himmetiyle artık kat'î surette Osmanlı idaresine geçmiş demektir : Bağdad vilâyeti Sultan Murad'ın o günkü fethinden 1917=1335 senesi 11 Mart = 17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü İngilizler tarafından zabtına kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 278 sene, 3 ay, 2 gün Osmanlı - Türk idaresinde kalmıştır, fakat bundan başka bir de Kanunî'nin fethinden Dördüncü Murad devrinin başlarındaki sukutuna kadar 89 sene, 1 ay, 4 gün süren ilk Osmanlı devri vardır : Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu iki Osmanlı devrinin mecmûu 367 sene, 4 ay, 6 gün tutmaktadır: İkisinin arasında 15 sene kadar süren ikinci Safavî hâkimiyyeti kısa bir fâsıladan ibaret demektir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

25 Kânunuevvel = 18 Şa'ban, Cumartesi : Bağdad'ın teslimine rağmen iç-kalede mukavemet etmek istiyen Safavî kuvvetlerinin tenkili.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Bağdad valisi Bektaş-Han'ın teslim kararını kabul etmek istemiyen Safavî kumandanlarının en mühimmi Halef-Han'dır; di-

ger hanlarla beraber orduya hâkim olan bu kumandan sonuna kadar mukavemette devam tarafdarıdır; hattâ Bektaş-Han'ın karısı bile teslimi ihânet ve kocasını hâin saymıştır : Aşağıda bu senenin «26/27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu hanların korktukları için teslim olmadıkları hakkındaki rivayet doğru değildir : Çünkü bundan bir gün evvel Bektaş-Han kendilerine bir tezkire yazıp Pâdişahın hepsine eman verdiğini ve derhal dışarı çıkıp teslim olmalarını bildirmişse de, Safavî kumandanları:

— Bu gün hammâma varsak gerekdür, yarın çıkup varalum!

diye baştan savma bir cevap vererek eman kabulünden imtinâ etmişler ve o gece ellerinde bulunan yirmi bin kişilik kuvvetle «Nârin-kale» denilen iç-kaleye kapanmışlardır. O sırada bir taraftan da Osmanlı askeri sûrun muhtelif gediklerinden şehre girmiye başlamış, sokaklarda çarpışmalar olmuş ve hattâ bir rivayete göre müsâdemeler bu sabaha kadar devam etmiştir. Şehre giren ilk Yeniçeri müfrezesi «Bektaş-Han sarayı»nı muhâfaza için sevkedildiği halde bunun taarruza uğraması üzerine diger Yeniçeri kollarının arkadaşlarına yardım için girmiş oldukları hakkında da kuvvetli bir rivayet vardır.

Kaleye kapananlar Osmanlı askerine ateş açınca Sultan Murad haklı olarak gazaba gelip Rumeli beylerbeyi Arslan-Paşa-zâde Ali Paşa kumandasında hücum kıt'aları sevketmiş, şiddetli muharebeler olmuş ve ikindi vaktine kadar 20-30 bin Safavî askeri imhâ edilmiştir; Sultan Murad Istanbul'a gönderdiği fetihnâmede Bektaş-Han'ın tesliminden bahsettikten sonra bu noktayı şöyle anlatır:

«... Sâir melâîn-i hâsirîn çıkmakda tereddüd itmeğle irtesi asker-i İslâm süyûf-i berk-iltimâ'-ı düşmen iltikaam ile üzerlerine hücûm idüp zamân-ı yesîrde yirmi otuz bin mıkdârı Kızılbaş tu'me-i şemşîr olup...»

Bu vak'ada düşman askerinden ancak üç yüzünün yaralı olarak kaçabildiği rivayet edilir. — Düşmanın teslim talebi kabul edilip eman verildikten ve bu suretle ateş kesilip harb hâli nihayet bulduktan sonra yeniden kan dökülmesine sebeb olarak «nakz-ı emân» etmiş sayılan Safavî askerleri âsi ve hâin vaziyetine geçtikleri için, diri olarak ele geçirilenler de derhal kılıçtan geçirilmişlerdir: Bu te'dib hareketinin üç gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde Sultan Murad'ın bu meselede hiç bir mes'ûliyyeti yoktur; meselâ bundan evvel Erivan fethinde teslim olan Safavî kuvvetleri aradaki ahdi ihlâl etmedikleri için silâhlarıyla çıkıp sâlimen memleketlerine gitmişlerdir: Yukarıda 1635 = 1045 vukuâtının «7 ve 8 Ağustos» fıkralarına bakınız. Onun için bu gün dökülen Safavî ve Osmanlı kanlarının bütün mes'ûliyyeti kendilerine âittir. Halef-Han'la arkadaşları yeniden eman dileyerek teslim oldukları için canlarına dokunulmayıp esir edilerek Istanbul'a sevkedilmişlerdir.

Bu kanlı vak'a Bağdad sokaklarının cesedlerle dolmasına sebeb olduğu için şehir derhal temizlenmiş, cesedler Dicle'ye atılmış ve kalenin de tâmirine başlanmıştır: Bu tâmir için aşağıda 1639=1048 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bağdad ahâlisine dokunulmamış ve hattâ yanlışlıkla esir edilenler de derhal serbest bırakılmışlardır: Fakat buna rağmen bir gün Bağdad baruthânesi infilâk edip asker ve ahâliden sekiz yüz kişinin ölümüne ve bir çok evlerin yıkılmasına sebeb olmuş ve bunun da şehirdeki Şiîler tarafından tertib edildiği anlaşılmıştır. İşte bu ikinci vak'a üzerine bundan on beş sene evvel Birinci Abbâs'ın Bağdad'a girdiği zaman Sünnîleri bilâ-sebeb katl-i-âm etmesine nazîre olarak Sultan Murad da şimdi haklı bir sebebe istinâden Şiîlerden suçlu saydığı bin dört yüz kişiyi idâm ettirip mütebâkisini tehcir ettirmiş ve bu suretle Bağdad'da hiç bir Şiî ve Safavî kalmamıştır: Şâh-Abbâs'ın Sünnî katl-i-âmı için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Irak'ın emniyeti bakımından bu tedbirini mülhakata da teşmil eden Dördüncü Murad bilhassa hudud boylarını tamamiyle Sünnîleştirmek için Anadolu'dan Sünnî Türk kütleleri getirtip muhtelif kasabalara yerleştirmiştir: Şimdiki Mendeli, Ba'kube, Hânıkin vesair hudud noktalarının Türk ahâlisi işte o zamanki iskândan kalmadır; hattâ Bağdad ahâlisinin büyük bir kısmı da öyledir).

26 Kânunuevvel = 19 Şa'ban, Pazar : Irak'da Şiîliğe karşı Sünnîlik âbidesi demek olan İmâm-ı-A'zam türbesinin ziyâreti ve zafer tebriki.

(Yukarda bu senenin «15/16 Teşrinisâni» fıkrasında Sultan Murad'ın Bağdad fethedilmedikçe İmâm-ı-A'zam ziyâretine yüzü olamıyacağından bahsettiğini görmüştük. Irak'da İran nüfuziyle Şiîliğe karşı Osmanlı-Türklüğü ile Sünnîliğin mânevî bir kalesi vaziyetinde bulunan bu mubârek makama karşı dinî olduğu kadar siyasî vazifesini de yapmak istiyen büyük pâdişah:
— İşte şimdi Ser-mezhebimüz olan İmâm-ı-A'zam Hazretlerini ziyârete yüzümüz oldu!
diyerek merâsimle türbeyi ziyâret etmiş ve kurbanlar kestirerek derhal tâmir ve tezyinini emrettiği için az zamanda tâmir edilip ipek halılar, kıymetli şallar, gümüş kapılar ve pencereler ve altın, gümüş ve hattâ murassâ kandillerle tezyin edilmiştir. — Devlet ve ordu erkânının zafer tebriki de bu gün olduğu gibi, Istanbul'a fetihnâme götürmiye me'mur edilen Büyük-Emîr-Âhur Halil Ağa da bu gün yola çıkarılmıştır: Aşağıda 1639 = 1048 vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

26/27 Kânunuevvel = 19/20 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi : Safavîlerin son Bağdad valisi Bektaş-Han'ın ölümü.

(Bağdad'daki konağında bu gece birdenbire ölüveren Bektaş-Han'ın ölüm sebebi hakkında muhtelif rivayetler vardır : Meselâ Dördüncü Murad'ın mehâbetinden korkarak, yahut zehirle intihâr ederek veyahut başkaları tarafından zehirlenerek can verdiğinden ve nihayet «fücceten» öldüğünden bahsedilir. En kuvvetli rivayete göre Osmanlılara teslim olmasını ve Osmanlı tâbiiyyetine girmesini ihânet saydığı için kendisiyle beraber Istanbul'a gitmek istemiyen karısı tarafından zehirlenmiştir: Yukarda bu senenin «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Safavî ümerâsından Lorî Hüseyn-Han'ın kızı olan bu kahraman yürekli hanım, Sultan Murad'ın emriyle babasına gönderilmiştir).

27 Kânunuevvel = 20 Şa'ban, Pazartesi : Yeniçeri-ağası Küçük-Hasan Ağa'nın Bağdad valiliğine tâyini.

(Bağdad'ın bu ikinci fethinde ilk Osmanlı valisi olan Küçük-Hasan Paşa'nın maiyyetine sekiz bini yeniçeri ve dört bini muhtelif sınıflara mensup on iki bin asker verilmiş ve bir müddet sonra bu mıkdar artırılmıştır).

1639 = 1048

14 Kânunusâni = 9 Ramazan, Cuma : Sultan Murad'ın Bağdad'dan hareketi.

(Dördüncü Murad 1638 = 1048 senesi 15 Teşrinisâni = 8 Receb Pazartesi gününden bu güne kadar Bağdad önlerindeki karargâhında tam 1 ay, 29 gün = 60 gün kalıp 61 inci günü hareket etmiştir. — Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle ve orduyla Bağdad'da kalıp hem Irak'ın muhâfazasına, hem İran'la harb yahut sulhün idaresine me'mur olmuştur. — Cuma namazını A'zamiyye'de kıldıktan sonra Musul'a hareket eden Sultan Murad bu gün Kâzımiyye'ye geçmiştir: Bu mevki için yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «14 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Kânunusâni = 12 Ramazan, Pazartesi: Dördüncü Murad'ın Kâzımiyye'den Musul'a hareketi.

(Pâdişah burada üç gece kalıp dördüncü gün yola çıkmıştır : Ordu serdârla beraber Bağdad'da kaldığı için, Sultan Murad'ın maiyyetinde yalnız devlet erkâniyle hazîne muhâfazasına me'mur olan asker vardır).

18 Kânunusâni = 13 Ramazan, Salı: Bağdad fetihnâmesinin Istanbul'a isâli.

(Yukarda 1638=1048 vukuâtının «26 Kânunuevvel» fıkrasında Istanbul'a fetihnâme götürmek için yola çıktığını gördüğümüz Baş-Emîr-Âhur Halil Ağa bu gün pâyıtahta varmış ve pâdişahın emriyle «Istanbul ve etrâfında azîm donanma olup» şeker bayramının sonuna kadar yirmi gün geceli gündüzlü şenlikler yapılmıştır).

20 Kânunusâni = 15 Ramazan, Perşenbe : Birinci Mustafa'nın ölümü.

(İlk saltanatı 3 ay, 4 gün = 96 gün, ikinci saltanatı 1 sene, 3 ay, 22 gün ve iki saltanatının mecmûu 1 sene, 6 ay, 26 gün sürüp ikinci hal'indenberi Topkapu sarayındaki dâiresinde kapalı yaşamakta olan Sultan Mustafa'nın ilk cülûsu için yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» ve ikinci cülûsu için de 1622 = 1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarına bakınız. Ölüm günü «Evâsıt-ı Ramazan» şeklinde kaydedilmekte olduğu için, buradaki «15 Ramazan» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu tarih doğru olduğu takdirde, müvâzenesizliğinden dolayı iki defa tahttan indirilmiş olan Birinci Mustafa 1623 = 1032 senesi 10 Eylül = 15 Zülka'de Pazar gününe tesadüf eden ikinci hal'inden itibaren Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 ay, 9 gün yaşamış demektir. En kuvvetli rivayete nazaran 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 47 - 48 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Dördüncü Murad'ın emriyle «Dâr-ı-Naîm'e irsâl» edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet dolaştığından bahsedilir! Sultan Murad'ın bundan evvel idâm ettirmiş olduğu kardeşleri için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638 = 1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. — Birinci Mustafa Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir).

27 Kânunusâni = 22 Ramazan, Perşenbe: Sultan Murad'ın Musul'a muvâsalatı ve Birinci Safî'ye tehdidnâme göndermesi.

(Sulh teşebbüsünde bulunmak üzere Bağdad seferinden evvel Istanbul'a gelmiş ve Musul'a sevkedilip sefer neticesini orada beklemiye me'mur edilmiş olan Safavî elçisi Maksud-Han bu gün huzûra kabul edilip Şah Safî'ye bir tehditnâme götürmiye de me'mur edilmiştir. Sultan Murad bu mektubunda evvelce Osmanlıların elinde bulunan yerlerin iâdesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde kışı geçirdikten sonra İran'a yürüyeceğini bildirip:
— Ersen meydana gel!
diye tehdid etmiştir: Aşağıda bu senenin «23 Mart» fıkrasına da bakınız).

28 Kânunusâni = 23 Ramazan, Cuma : Dördüncü Murad'ın Musul'dan Diyarbekir'e hareketi.

(Pâdişah Musul'da yalnız bir gün kalmıştır).

5 Şubat = 1 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Kışı burada geçirmiye karar veren pâdişah bir konak satın alıp tevsi ettirmek suretiyle bir saray yaptırmıştır. — Bağdad seferine çıkarken buraya kadar beraber getirdiği karısının kendisini burada beklemiş olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad'ın Istanbul'a hareketi için aşağıda bu senenin «16 Nisan» fıkrasına bakınız).

18 Şubat = 14 Şevvâl, Cuma : Bağdad kalesindeki tâmir işlerinin ikmâli.

(Yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasında derhal tâmirine başlandığını gördüğümüz Bağdad kalesinin inşâatı bu gün tamamlandığına göre 1 ay, 24 günde ikmâl edilmiş demektir).

23 Mart = 18 Zülka'de, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa-Paşa'nın Bağdad'dan İran seferine çıkışı.

(Sultan Murad'ın yukarda bu sene vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz tehdidnâmesinden sonra Bağdad'daki ordunun da sefere çıkması, tabiî o tehdidin îkaaına başlanması demektir. Bu tazyik Safavî devletini bir an evvel sulh akdine mecbur eden en mühim sebeb sayılabilir. — Sekiz gün evvel şehirden karargâha çıkmış olan Serdâr Bağdad'dan ayrılırken kale muhâfazasına bırakılan kuvvetin mecmûu yirmi bine çıkarılmıştır: Bunun 8 bini Yeniçeri, bini Sipâhi ve mütebâkîsi de muhtelif sınıflardandır. Yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

16 Nisan = 12 Zülhicce, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'den Istanbul'a hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Şubat» fıkrasında Diyarbekir'e muvâsalatını gördüğümüz Sultan Murad burada tam 70 gün oturup 71 inci günü yola çıkmıştır).

29 Nisan = 25 Zülhicce, Cuma: Kızıl-Rubat konağında orduya gelen Safavî elçisinin Serdâr-ı-Ekrem tarafından kabulü.

(Birinci Safî'nin Emîr-âhûru olan elçi Muhammed-kuli-Han Serdârla giriştiği müzâkerede yüksekten tutturmuş olmak için Kars kalesinin İran'a terkinden veyahut tahribinden dem vurmuşsa da şiddetle reddedildikten sonra başka Safavî ordusunun Bağdad hududundan çekilmesi ve Dertenek kalesinin de derhal Türkiye'ye teslimi istenmiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde ordunun derhal İran üzerine hareket edeceği tebliğ edilmiştir).

1639 = 1049

17 Mayıs = 14 Muharrem, Salı: Şimdiki Türkiye - İran hududunu tesbit eden Kasr-ı-Şîrin muâhedesinin akdi.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Safavî elçisi Serdârın tehdidini hükûmetine bir

mektupla bildirdikten sonra 5 Muharrem = 8 Mayıs Pazar günü «Hân-ı-hânân» denilen Safavî Baş-kumandanı Rüstem-Han'dan Serdâr-ı-Ekreme gelen bir tezkirede Dertenek kalesinin tahliye edildiği ve sulh akdine me'mur edilen murahhas Saru-Han'ın da gelmek üzere olduğu bildirilmiş ve 6 gün sonra 11 Muharrem=14 Mayıs Cumartesi günü de kırk - elli kişilik bir maiyyetle Saru-Han gelmiştir. O günden itibaren üç gün süren müzâkere nihayet bu gün neticelenip Kasr-ı-Şîrin civârındaki «Zohâb» mevkıinde bulunan Osmanlı karargâhında bir sulh muâhedesi imzâlanmış olduğu için, bu tarihî vesikaya «Kasr-ı-Şîrin muâhedesi» denilir. Bu müsâlahada Türkiye'yi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa ve İran'ı da fevkalâde murahhas Saru-Han'la elçi Muhammed-Kuli-Han temsil etmiştir. «Muâhedât-ı umumiyye mecmûası»nın ikinci cildinin 308 - 312 nci sahifelerinde bir sureti bulunan Kasr-ı-Şîrin muâhedesi mucibince Türkiye-İran hududunun tahdidinde son harb vaziyeti esas olduğu için Bağdad, Basra ve Şehr-i-Zûr havâlisinden mürekkep «Irâk-ı-Arab» Türkiye'de kalmış ve Safavîlerin istirdâd etmiş oldukları Erivan da İran'a bırakılmıştır. Safavîlerin gerek Irak'a, gerek Kars, Ahıska ve Van taraflarına taarruz etmiyecekleri ve İran'da «Sebb-i Ashâb»ın memnû' olacağı da ayrıca tasrih edilmiştir. Bu muâhedede çizilen hudud, hâlâ mevcud olan Türkiye - İran hudududur : Yalnız Türkiye Irak'ı ve İran da Erivan'ı zâyi' etmiş oldukları için, şimdi bu hududun yalnız Şarkî-Anadolu ile İran arasındaki kısmı kalmıştır; «Tahdîd-i hudûd-ı İrâniyyeye me'mûr» Ferik Derviş Paşa'nın 1269 tarihinde hükûmete verdiği ve 1287 de de «Devlet-i-Aliyye ile İran devleti beyninde olan hudûdun lâyihası» ismiyle neşrettiği büyük rapor bu hududun teferrüâtını tesbit eden en kıymetli ve en mevsuk eserdir. — Birinci Safî Kasr-ı Şîrin muâhedesini derhal tasdik edip musaddak nüshasını Muhammed-Kuli-Han'la İstanbul'a göndermiş ve Sultan Murad da «Evâil-i Şevvâl 1049 = 1640 Kânunusâni sonları»nda tasdik etmiştir. — Dördüncü Murad devrinin başlarında Birinci Abbas'ın 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi Bağdad'ı zabtetmesiyle başlıyan bu son Osmanlı - Safavî mücâdelesi o tarihten bu güen kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 ay, 6 gün sürmüştür).

8 Haziran = 6 Safer, Çarşanba : Bağdad seferinden dönen Dördüncü Murad'ın İzmit'e muvâsalatı.

(Yukarda 1639 = 1048 vukuâtının «16 Nisan» fıkrasında Diyarbekir'den hareketini görmüş olduğumuz Sultan Murad 1 ay, 22 günde = 58 günde İzmit'e gelmiş ve Istanbul'daki devlet erkâniyle ulemâ tarafından burada karşılanmıştır. — Bu sırada pâdişahın damla illetinden fazla rahatsız olduğu rivayet edilir).

10 Haziran = 8 Safer, Cuma: Sultan Murad'ın İzmit'den hareketi.

(Pâdişahın Istanbul'a muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır : Meselâ Hıbrî, Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesairede «10 Safer = 12 Haziran Pazar» gününden bahsedildiği halde Müneccim-başı ile bâzı ecnebi menbâlarında «8 Safer = 10 Haziran Cuma» tarihine tesadüf edilir; Hammer de bu gün son rivayeti esas ittihâz etmiştir. Peçevî'nin matbû nüshasındaki «Şevvâl» kelimesi «Safer» şeklinde tashih edildiği takdirde, bu muâsır menbâa göre de pâdişahın «5 Safer = 7 Haziran Salı» günü Üsküdar sarayına gelip üç gün kaldıktan sonra «8 Safer = 10 Haziran Cuma» günü Istanbul'a gelmiş olması lâzımgelir! Halbuki Sultan Murad'ın «6 Safer = 8 Haziran Çarşanba» günü İzmit'e vâsıl olduğunda umumiyetle ittifak edilir; onun için o tarihten bir gün evvel Üsküdar'a varmış olması kabil değildir. Bu gün 48 yahut 58 gün kadırga ile İzmit'den Üsküdar'a geçen pâdişahın ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı iki gün istirâhat mecburiyetinde kaldığından bah-

sedildiğine göre, bu «8 Safer = 10 Haziran Cuma» günü Üsküdar'a varmış ve iki gün sonra «10 Safer = 12 Haziran Pazar» günü de Istanbul'a geçmiş olması lâzımgelir: Her halde Üsküdar ve Istanbul tarihleri birbirine karıştırılmış olsa gerektir. Bir rivayete göre de Sultan Murad ilkönce Üsküdar sarayına değil, Sinanpaşa köşküne inmiştir).

12 Haziran = 10 Safer, Pazar: Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinden Istanbul'a avdeti.

(Gün tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Muzaffer pâdişahı karşılamak için Istanbul'da fevkalâde hazırlıklar yapılmış, muhteşem merâsimle pâyıtahtına giren Sultan Murad'ın zafer alayında 22 Safavî hanı zincirler içinde teşhir edilmiş ve bir hafta şenlikler yapılmıştır. — Sultan Murad'ın bu Bağdad seferi 1638 = 1047 senesi 8 Nisan = 23 Zülka'de Perşenbe günü Üsküdar karagâhına geçişinden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 2 ay, 4 gün sürmüştür).

16 Temmuz = 15 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Kara-Mustafa Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «17 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kasr-ı-Şîrin muâhedesini akdettikten sonra Musul üzerinden bu gün Diyarbekir'e gelen Serdâr ordunun bir kısmını yolda gelirken ve bir kısmını da burada terhis edip hudud işlerini tanzim için bir müddet Diyarbekir'de kalmıya karar vermişse de, üç buçuk ay sonra Istanbul'a avdet emrini almıştır).

1640 = 1049

5 Kânunusâni = 11 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Şark seferinden Istanbul'a avdeti.

(Üsküdar'da parlak merâsimle karşılanan Sadr-ı-a'zam derhal Istanbul'a geçip Sultan Murad'ın huzûruna kabul edilmiş ve Kasr-ı-Şîrin muâhedesinin akdindeki muvaffakıyyetinden dolayı:
— Lala, hoş geldün; etmeğüm sana helâl olsun!
iltifâtına mazhar olarak hil'atle taltif edilmiştir).

8/9 Şubat = 15/16 Şevvâl, Çarşanba/Perşenbe gecesi, zevâlî saat 8: Dördüncü Murad'ın ölümü.

(Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde «Mâh-ı Şevvâlün 16 ncı yevm-i Hamîsde gurûb'dan sonra» denilmesi, Naîmâ'nın bunu aynen tekrar etmesi ve bilhassa ayni tarihi kaydeden Müneccim-başı'nın Sultan İbrahim'i «17 Şevvâl Cum'a» günü cülûs etmiş göstermesi Dördüncü Murad'ın Perşenbe/Cuma gecesi ölmüş olduğuna delâlet edebilirse de, her halde bütün bunlar Kâtib-Çelebi'nin zühûlünden mütevellid olmalıdır: Çünkü Sultan İbrahim'in Perşenbe sabahı tahta çıkmış olduğu gene Naîmâ'nın kaydiyle sâbit olduktan başka, muâsır bir müellif olan Mehmet-Halîfe'nin «Târîh-i Gılmânî»sinde de:
«Mâh-ı mezbûrun on altıncı gicesi ki Pençşenbih gicesidür, yatsu namazından bir sâat mürûrundan sonra»
denilmektedir; gene muâsır müelliflerden Solakzâde «15 Şevvâl» tarihini göstermir. O sırada Istanbul'da bulunan Fransız seyyahlarından Du Loir da Sultan Murad'ı Çarşanba günü akşamı ölmüş göstermektedir.

Dördüncü Murad'ın ölümüne sebeb olan hastalık «Irk-u-nesâ = Sciatique» ve «Veca'-i mefâsıl = Nıkris = Goutte» gösterilir : Her halde bu muhtelif isimlerle Osmanlı hânedânında irsî bir hastalık olan «Damla» illeti kasdedilmektedir. Sultan Murad Revan seferindenberi bu hastalıktan muztaribtir: Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bilhassa 1639 = 1049 senesi 12 Haziran = 10 Safer Pazar günü Bağdad seferinden Istanbul'a avdetindenberi geçen 7 ay, 27 gün içinde ıztırâbı artmış ve hattâ halkı men'ettiği halde nefsini men'edemediği içki ibtilâsına rağmen 3 - 4 ay kadar perhiz etmek mecburiyetinde bile kalmıştır. Bununla beraber, ölümünden 15 gün evveline tesadüf eden Ramazan bayramının birinci günü biraz iyilik hissettiği için ata binmiş ve en gözde nedimi olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar/Silâhdar-Mustafa Paşa'nın At-meydanındaki konağında tertib ettiği zıyâfete gidip Emîr-Gûne-oğlu, Yâr-ı-Ali Han ve Venedikli Bianchi gibi «Mahremân-ı sohbet-i hâss-ül-hâs» denilen bir takım yabancı dalkavukların istirhâmiyle perhizi bozup bir kere daha «Âyîne-i câm-ı gül fâma nigâhendâz» olmuştur! Bayramın ikinci günü başlıyan ölüm hastalığı işte bu birinci günü tertib edilen «Bezm-i-Cem»in neticesidir. Sultan Murad'ın bu son hastalığı her gün ağırlaşmak suretiyle tam 14 gün sürmüş ve 14 üncü günün akşamı ruhunu teslim etmiştir. Dördüncü Murad en kuvvetli rivayete nazaran babası Birinci Ahmed'in saltanat devrinde 1612 = 1021 senesi 27 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Boğaz-içinde sonradan «Beylerbeyi» ismini alan İstavroz-bahçesi'nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle tam 27 sene, 6 ay, 13 gün yaşayıp 28 yaşının içinde ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1623 = 1032 senesi 10 Eylül = 15 Zülka'de Pazar gününe tesadüf eden cülûsundan bu ölüm gününe kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 16 sene, 4 ay, 29 gün tutmaktadır : Osmanlı menbâlarında 29 yaşında ölmüş ve 17 sene saltanat sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

Dördüncü Murad devri iki kısma ayrılır: 11 ini bitirip 12 sine bastıktan bir buçuk ay sonra tahta çıktığı günden Zorbaların tahakkümüne nihayet vererek devlet idaresini bizzat eline aldığı 1632 = 1041 senesi 8 Haziran = 20 Zülka'de Salı gününe kadar 8 sene, 8 ay, 28 gün süren çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet işlerini anasıyla vezir-i-a'zamları idare etmiş ve o tarihten ölümüne kadar 7 sene, 8 ay, 1 gün süren ikinci devrinde de memleketin mukadderâtını bizzat eline almıştır. Sultan Murad'ın devlet idaresini eline alır almaz Zorbaların tenkilinden başka «Seyfiyye», «Kalemiyye» ve «İlmiyye» sınıflarını da çok kanlı bir tasfiye ve tensika tâbi tutmasında ve bir taraftan da kahve, tütün ve içki yasaklarını bahâne ederek bilhassa Genc-Osman fâciasındanberi pâyıtahtın âsâyişini bozan bir çok zararlı unsurları temizlemesinde Görüceli-Koçu Bey'in 1040 = 1630 - 1631 de kendisine takdim etmiş olduğu meşhur ıslâhat lâyihalarının her halde çok büyük bir te'siri bulunduğu muhakkaktır. Hammer Dördüncü Murad'ın idareyi eline alışından ölümüne kadar geçen 7 seneyi mütecâviz zaman zarfında idâm ettirdiği insanların yekûnunu 20 bin gösterir: Bu tahminî rakamın tüyler ürpertici azameti karşısında Sultan Murad'ın kan dökücülükteki dehşeti nasıl inkâr edilebilir? Fakat bunun fecî olduğu kadar büyük bir tarihî zaruret olduğu da muhakkaktır. Bu müthiş zaruretin ne demek olduğunu anlamak için, muâsır bir müellif olan Mehmet-Halîfe'nin Zorba tahakkümünü tasvir ederken çizdiği şu levhaya şöyle bir göz gezdirmek kâfidir :

«Ol zaman Kulun şol mertebe tuğyânı var idi ki gündüz hammâmdan peştemal ile çıplak avret çıkarmak ve Gulâmiyye aldukları günde Sultan-Mehmet [= Fâtih] câmiinde dühân içmek ve müslümanlarun ırzın pâymâl itmek ve köşelerde âşkâre ayak üzre zinâ ve livâta itmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzât Pâdişahı ve vâlidesini ve vüzerâ ve ehl-i Dîvânı mumlar ile salıncağa okumak [= dâcet etmek] gibi ve bâ-husûs kahvehânelerde ve meyhânelerde fi'l-i nâmeşrû' itmeleri gibi şol mertebe ki âlem nizâm-u-intizâmdan çıkmış idi ki vasfa gelmez».

Taşralardaki vaziyet de pâyıtahtın bu müdhiş manzarasından farklı değildir :

Yemen, Lübnan, Kırım ve Anadolu ısyanlar içinde yanmıya başlamış, valiler merkezin emirlerini dinlemiyecek hâle gelmiş, Irak elden gitmiş, Rumeli tarafındaki hudud boyları düşman akınlarıyla kan içinde kalmış ve kanunlar bozulup muhtelif idare zümreleri tefessüh ettiği için halk kütleleri rüşvet, müsâdere, haraç ve her türlü tahakküm altında perişan bir hâle gelmiş ve netice itibariyle artık hem içerden, hem dışardan inkıraz çatırdıları aksetmiye başlamıştır. Dördüncü Murad 20 yaşında idareyi eline aldığı zaman karşılaştığı manzara işte böyle bir devlet manzarasıdır : Çok kan dökmesinin sebebi tabiî bu vaziyettir; hattâ bu bakımdan Yavuz'a benzetilir. Bâzı Garp menbâlarına göre bütün şehirlerde gizli me'murları vardır : Bunların gönderdikleri raporlarla memleketin her tarafındaki ahvâli tâkib ettiğinden bahsedilir. Seferlerinde uğradığı yerlerde bâzı kimselerin derhal kellelerini uçurması, işte bu sâyede oralara gelmeden evvel suçlarını öğrenmiş olmasındandır; bununla beraber, o kadar büyük bir temizleme işinde tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır.

Dördüncü Murad'ın en büyük eserleri, devleti inkırâza götüren Zorbalığın imhâsiyle Irak'ın fethinde ve Osmanlı - İran hududunu hâlâ devam eden kat'î şekliyle tesbit ettirmiş olmasında gösterilebilir: «Bin târîhinden sonra gelen Pâdişahlarun a'zamı» sayılan bu büyük hükümdar sûiistimallere nihayet verip vâridâtı artırmak, orduyu tensik ve ıslâh edip inzıbât altına almak ve ticaretle sanâyii kuvvetlendirmek gibi hizmetleriyle Osmanlı devletine yeni bir hayâtiyet vermiş ve Hammer'in kanâatince Karlofça muâhedesine kadar 59 senelik bir azamet devri geçirmesine sebeb olmuştur. Her halde Dördüncü Murad'ın Türkiye'yi bir inkıraz uçurumundan çekip kurtardığı muhakkaktır.

Sultan Murad vücûdunun fevkalâde kuvvetiyle de meşhurdur: idman yaparken iri-yarı bir adam olan Silihdar-Musa Paşa'yı kuşağından tutup bir eliyle havaya kaldırarak odanın etrâfında dolaştırdıktan sonra yavaşça yere bırakması, iki yüz okkalık gürz kullanması ve bir ciritle sekiz kalkanı birden delivermesi gibi bir çok menâkıbından bahsedilir. — Edebî şahsiyyeti için yukarda 1623 = 1032 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasıyla 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

SULTAN İBRAHİM

M. 1640 = H. 1049 — M. 1648 = H. 1058 —

1640 = 1049

9 Şubat = 16 Şevvâl, Perşenbe: Sultan İbrahim'in cülûsu.

(Dördüncü Murad'ın bir kaç oğlu olmuşsa da hepsi küçükken öldüğü için bu gün tahta çıkan öz-kardeşi Sultan İbrahim Osmanlı hânedânından o sırada mevcud yegâne şehzâdedir. — En kuvvetli rivayete göre 1024 = 1615 senesi 13 Şevvâl=5 Teşrinisâni Perşenbe günü dünyaya gelmiş olan Sultan İbrahim Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 24 sene, 3 ay, 5 gün tuttuğu sırada, yâni 25 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan Sultan İbrahim, ağabeyisi Dördüncü Murad'ın emriyle Bâyezid, Süleyman ve Kasım ismindeki kardeşlerinin sarayda boğularak yirmi beşer yaşında idâm edilmelerinden dolayı yıllardanberi gece gündüz mütemâdiyen cellâd ve kemend korkuları ve ecel terleri içinde yaşamış olduğu için, sinirleri tamamiyle bozuk bir halde tahta çıkmıştır: Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638 = 1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. İşte bundan dolayı Sultan Murad ölünce kendisine saltanat müjdesi vermek için odasına gönderilen Kapu-ağasının sözüne inanmamış:

— Siz bana mekr-ü-âl idersiz, bana taht-u-saltanat gerekmez; karındaşım sağ olsun! Benden ne istersiz?

diye odasından çıkmak istememiş ve hattâ kapıyı içerden kilitlemiş, bunun üzerine anası Kösem-Sultan gidip ve kilidi kırdırarak içeri girip «hezâr yemîn» ettiği halde ona bile inanmamış ve nihayet Vâlide-Sultan'la Kapu-ağası kollarına girip âdetâ sürükliyerek Sultan Murad'ın odasına götürüp ağabeyisinin cenâzesini göstermek mecburiyetinde kalmışlardır: Sultan İbrahim, cenâzenin yüzünü açtırıp hakikaten ölmüş olduğunu gördükten sonra gözlerine inanamamış olacak ki, odadan çıkarken kapıdan geri dönüp bir kere daha açtırmış, iyice bakmış ve nihayet Sultan Murad'ın öldüğüne, saltanat müjdesinin yalan olmadığına ve kendisinin de artık pervâsızca tahta çıkabileceğine kaani olabilmiştir! O akşam Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa ile Kapu-ağası koltuklarına girerek kendisini Taht-odasına götürüp ecdâdının tahtında oturtmuşlarsa da, gene kendi irâdesiyle cülûs merâsimi bu sabah olmuştur.

O sırada Istanbul'da bulunan Fransız müelliflerinden Du Loir'ın seyâhatnâmesinde hiç bir Osmanlı menbâının kaydetmediği çok tuhaf bir vak'adan bahsedilir: Bu müellife göre Sultan Murad öldüğü gün Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'den zorla bir fetvâ alıp Osmanlı hânedânının son ferdi olarak sağ bıraktığı kardeşi İbrahim'in idâmını emretmiş, cellâd şehzâdenin odasına girmiş, ağabeyisinin fermanını göstermiş, Sultan İbrahim duâ ve istiğfâr için bir kaç dakika mühlet istemiş ve nihayet cellâd sabırsızlanıp kemendi boynuna geçirdiği sırada anası Kösem-Sultan içeri dalıp Sultan Murad'ın ölüm hâlinde bulunduğunu söyliyerek ve cellâda bir takım mükâfatlar va'dederek oğlunu kurtarmış! Dördüncü Murad'a yalan söylenerek İbrahim'in idâm edildiğinden bahsedilmişse de, tamamiyle emin olmak için cesedin kendisine getirilip gösterilmesini emretmiş; etrafındakilerin tereddüd ettiğini görünce bir cellâd daha yollamış; Vâlide-Sultan bu ikinci cellâdı tevkif ettirip Sultan İbrahim'i ikinci bir ölüm tehlikesinden daha kurtardıktan sonra Sultan Murad'ın odasına gitmiş: Fakat artık can çekişmiye başlıyan Dördüncü Murad tam işte o sırada ruhunu tes-

lim etmiş. Sultan Murad'ın son kardeşini idâm ettirmekten maksadı, saltanat makamını en sevgili nedimi ve kızının yavuklusu olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Mustafa Paşa'ya bırakmakmış! Her halde hiç bir Osmanlı menbâına aksetmiyen bu tuhaf rivayet Du Loir'ın duymuş olacağı bir ecnebi dedikodusundan ibaret olmalıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arazisinin mecmuuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmeyen Süleyman ve Musa Çelebiler sayılmamak şartiyle, Sultan İbrahim Osmanlı padişahlarının on sekizincisidir. «İbrahim» ismindeki yegâne Osmanlı pâdişahı da budur.

Sultan İbrahim amcası Birinci Mustafa gibi deli değildir; yalnız yıllarca süren mütemâdî bir ip korkusunun sinirlerini berbâd etmiş olduğu muhakkaktır : .Sarayının içini kürklerle kaplatacak dereceleri bulan meşhur samur ibtilâsiyle çılgınca sefâhatinin ve diger bir takım çılgınlıklarının en muhim sebebi işte bu asabî vaziyetinde gösterilebilir).

9 Şubat = 16 Şevvâl, Perşenbe: Dördüncü Murad'ın cenaze merâsimi.

(Sultan İbrahim'in de iştirâk ettiği cenâze namazı sarayın avlusunda kılındıktan sonra bütün vüzerâ, ulemâ, devlet ve ordu erkânının ağlaşarak iştirâk ettiği cenâze alayında «Merhûmun binüp gazâya gitdüğü üç at tersine eğerlenüp tâbûtu önünce yedilmiş» olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad, babası Birinci Ahmed'in türbesine defnedilmiştir).

1640 = 1050

30/31 Ağustos = 12/13 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe/Cuma gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Bu gece Balat-kapusundaki mumhânelerden çıkan yangın rüzgârın şiddetinden dolayı genişleyip iki kola ayrılarak bir kolu Balat ve Fener kapularına ve bir kolu da Sultanselim tarafına doğru ilerleyip nihayet ertesi gün Çukurbostan'da sönmüştür. — Bundan evvel Dördüncü Murad devrinde Istanbul'un beşte birini yakan büyük yangın için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına ve gene Sultan İbrahim devrindeki ikinci büyük yangın için de aşağıda 1645 = 1055 vukuâtının «26/27 Haziran» fıkrasına bakınız).

1641 = 1051

14 Temmuz = 5 Rebî'ül-âhir, Pazar : Emîr-Gûne-oğlu'nun idâmı.

(Safavîlerin Revan/Erivan valiliğinde bulunduğu sırada Dördüncü Murad'ın şiddetli muhâsarasına mukavemet edemiyerek teslim olup Osmanlı hizmetine girerek ve mezheb değiştirerek «Tahmâsb-kuli-Han» ismi «Yusuf Paşa»ya çevrilen Emîr-Gûne-oğlu ilkönce iki ay Haleb valiliğinde bulunduktan sonra Istanbul'a getirilmiş, Boğaz-içinde kendi ismini alan «Emirgân/Mirgün» köyüne yerleşmiş ve fevkalâde bir sefâhat mütehassısı olduğu için Dördüncü Murad'a işret nedimi ve kadeh müsâhibi olarak Kubbe-vezirliğine kadar yükselmiştir : Sultan Murad ara-sıra Emirgân'a gidip bunun hazırladığı muhteşem sefâhat âlemlerinde bulunduğu için, hâlâ mevcud olan yalıya o zaman bir taht konulmuş olduğundan bahsedilir. — Saltanat tebeddülü bir çok mühim şahsiyyetler gibi bu sefih vezirin de mevkiini sarstığı sırada Sultan İbrahim'in cülûsunu tebrik için bir çok hediyeler getirip gelen İran sefiri İbrahim-Han rivayete na-

zaran pâdişahı Emîr-Gûne-oğlu'nun idâmına teşvik etmiş ve işte bundan dolayı Sultan Murad'ın kadeh arhadaşı nihayet «vücûdu lâzım olmamağla izâle» edilmiştir! — Dördüncü Murad'ın Emîr-Gûne-oğlu'na ihsân ettiği meşhur Emirgân yalısını Sultan İbrahim de Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'ya ihsân etmiş ve içindeki taht işte o zaman kaldırılmıştır: Hâlâ mevcud olan bu binâ esasen «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in yalısıdır. — Emîr-Gûne-oğlu'nun Revan kalesini Dördüncü Murad'a teslimi için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1642 = 1051

1/2 Kânunusâni = 29 /30 Ramazan, Çarşanba/Perşenbe gecesi : Şehzâde Mehmed'in doğumu.

(Umumiyetle arefe gecesi doğduğundan bahsedilir : O sene Ramazan bayramının arefesi 30 Ramazan = 2 Kânunusâni Perşenbe gününe müsâdiftir. Naîmâ «Ramazânun âhir gicesi leylet-ül-Hamîs» kaydiyle Çarşanbayı Perşenbeye bağlıyan geceyi kasdetmektedir : Bâzı menbâlarda 29 ve bâzılarında da 30 Ramazandan bahsedilmesi şehzâdenin gece doğmuş olmasındandır; Kara-Çelebi-zâde «sâat-i sâbiada» dediğine göre takriben zevâlî saat 12 de, yâni tam gece yarısı doğmuş olması lâzımgelir. «Sicill-i Osmânî» deki «27 Ramazan» tarihi doğru değildir. — Bu şehzâde Mehmet, 1648 = 1058 tarihinde babası Sultan İbrahim'in hal'i üzerine «Mehemmed-i Râbi' = Dördüncü Mehmet» ismiyle tahta çıkan Avcı Sultan Mehmet'dir. — O sırada Osmanlı hânedânı içinde Sultan İbrahim'den başka erkek kalmamış olduğu için, onun cülûsundan bu ilk oğlunun doğumuna kadar geçen 1 sene, 10 ay, 22 gündenberi hânedânın inkırâzı ihtimâliyle efkâr-ı-umumiyyenin endişe içinde kalmış olduğundan ve nihayet şehzâde Mehmed'in doğumu üzerine her kesin geniş bir nefes aldığından bahsedilir. — Sultan Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan» ismini alan bir Rus kızıdır).

3 Şubat = 3 Zülka'de, Pazartesi : Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle Rus seferi serdârlığına Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın tâyini.

(Azak kalesi 4 sene, 7 aydanberi Rus-Kazaklarının elindedir : Yukarda 1637 = 1047 vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına bakınız. 1641 = 1051 senesi Nisan = Muharrem ayında Kapdan-ı-deryâ Siyavuş Paşa istirdâda me'mur edilip gönderilmişse de, muhâsara esnâsında barut bitmiş ve Istanbul'dan gelinceye kadar kış bastırmış olduğu için kale fethedilemeden avdet mecburiyeti hâsıl olmuştur. — Mevkiin ehemmiyetinden ve Rus-Kazaklarının Karadeniz yakınlarında bulunması tehlikeli görüldüğünden dolayı bu sefer daha mühim kuvvetler hazırlanarak Mısır valiliğinden mâzul ve «Civan-Kapucu-başı» lâkabiyle meşhur Sultan-zâde vezir Mehmet Paşa Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bu gün Rus serdârlığına tâyin edilmiştir: Bu Mehmet Paşa için aşağıda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Karadeniz'den bir filo sevkedilmiş ve Kırım hanı Mehmet-Giray da yardıma me'mur olmuştur : Bu vaziyet üzerine Kazaklar mukavemet edemiyeceklerini anladıkları ve zâten Rus çarı da kalenin tahribini emretmiş olduğu için, şehri baştanbaşa yıkıp yaktıktan sonra çekilip gitmişlerdir; onun için Serdâr Mehmet Paşa baharda Azak harâbelerine vardığı zaman kaleyi tâmir edip muhâfızlar koyduktan sonra Özü kalesine çekilmiştir).

1642 = 1052

15 Nisan = 15 Muharrem, Salı: Şehzâde Süleyman'ın doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan bu şehzâde

Süleyman 1687 = 1099 tarihinde ağabeyisinin yerine cülûs eden «Sultan Süleymân-ı Sânî = İkinci Süleyman» dır. Anasının adı «Saliha Dilâşüb-Sultan»dır. — «Sicill-i Osmânî»de doğum tarihi «25 Safer = 25 Mayıs Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1643 = 1052

25 Şubat = 6 Zülhicce, Çarşanba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'dan sonra üçüncü oğlu olan bu şehzâde Ahmed 1691 = 1102 tarihinde İkinci Süleyman'ın yerine cülûs eden «Sultan Ahmed-i Sânî = İkinci Ahmed» dir. Anasının adı «Hadice Muazzez Hanım» dır.

1643 = 1053

26 Haziran = 8 Rebî'ül-âhir, Cuma: Nasuh-Paşa-zâde gailesi.

(Bu Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa Birinci Ahmed'in tahtına göz dikecek derecelerdeki ihtirâsı ve Istanbul köpeklerini Üsküdar'a nefyetmek gibi bir tuhaflığıyla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa'nın oğullarındandır: Yukarda 1611 = 1020 vukuâtının «22 Ağustos» ve 1614 = 1023 vukuâtının da «17 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Nasuh-Paşa-zâde vaktiyle Kapucu-başılıkta bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın akrabâsından bir Arnavudu idâm ettirmiş olduğu için, yıllardanberi aralarının açık olduğundan bahsedilir.

Bundan evvel Erzurum valiliğinde bulunan Hüseyn Paşa Vezir-i-a'zamın valileri pâdişah nâmına tuğra çekmekten men'eden emrini dinlememiş, bu emri tebliğ eden ağaya :

— Tuğrâ-keşlük bana mîrâsdur: Ben vezîr-ibni-vezîrüm ve tuğrâyı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sâhib-kırân ısmarladı!

dedikten sonra «Çorbacı ve «Ümmî» diye her zaman tezyif ve istihfâf ettiği Sadr-ı-a'zamın aleyhinde bulunmuş ve ağayı sert sözlerle geri çevirmiştir. Bu muâmele üzerine Erzurum'un coğrafî ve askerî vaziyetinden istifâde ederek onun da Abaza Paşa gibi ısyân etmek ihtimâlinden korkulduğu için, Hüseyn Paşa Haleb valiliğine nakledilmiş ve Haleb'deki idaresinden halkın memnun olduğunu gören Vezir-i-a'zam telâşa düşüp Hüseyn'in kendisine rakîb olacağına hükmederek Haleb'e Siyavuş Paşa'yı tâyin etmiş, fakat bu paşa kendi nâmına bir mütesellim gönderince Hüseyn Paşa kabul etmeyip geri çevirmiş ve işte bunun üzerine Sıvas valiliğine tâyin edilmiştir. Bu tâyin bir tuzaktır: Çünkü Vezir-i-a'zam bir taraftan da meşhur Abaza Paşa'nın yetiştirmelerinden olan Sıvas valisi Kör-Hazinedar İbrahim Paşa'ya gizli bir emir göndererek onu da Hüseyn Paşa'nın imhâsına me'mur etmiş, iki vali Kayseri civârında harbe tutuşunca İbrahim Paşa maktul düşmüş ve işte bu zafer üzerine Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa artık Sıvas eyâletine tenezzül etmiyerek Sadâret makamına göz dikip Istanbul üzerine yürümiye başlamıştır. Hüseyn Paşa İzmit'e yaklaştığı sıralarda Istanbul ahâlisi heyecâna düşmüş, dükkânlar kapanmış ve hattâ Vezir-i-a'zam zorla açtırmıştır. Bu sırada Kara-Mustafa Paşa'nın Istanbul'daki muhâlifleri tarafından Hüseyn Paşa'ya mektuplar yazılıp Üsküdar'a kadar ilerlediği takdirde Sadâret mührünün derhal kendisine verileceğinden bahsettikleri hakkında bir rivayet vardır.

Istanbul hükûmeti İzmit'e yaklaşan tehlikeyi önlemek için Anadolu beylerbeyi Çiftelerli-Osman Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, İzmit civârındaki muharebede Osman Paşa maktul düşünce Istanbul askeri darmadağın

olmuş ve artık Hüseyn Paşa hiç bir mukavemete tesadüf etmeksizin bu gün Bulgurlu'ya kadar ilerlemiştir; o sırada Istanbul'da bulunan Kâtib-Çelebi :

«... Emmâ azîm galebe ve heybet ile görünüp ol gün Üsküdar'a bir kaç atlusu hücûm eylese beride perîşanluk mukarrer idi... Üsküdar'a güzâr idüp asker ve serdârı bir hamle ile târmâr itmek mümkin idi».

demektedir. Fakat Hüseyn Paşa Istanbul'dan aldığı mektuplara inanıp Bulgurlu karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn» bekliyerek o parlak fırsatı kaçırmış, bu sırada Istanbul'dan Üsküdar'a asker ve top geçirilmiş ve hattâ Sultan İbrahim de Üsküdar sarayına geçmiştir. Bu vaziyet hakkında iki muhtelif rivayet vardır: Birine göre pâdişah Dâr-üs-Saâde ağasıyla Hüseyn Paşa'ya bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip inkıyâda dâvet etmiş ve o da:

— Şer' ile da'vâmı görmeğe geldüm, çün mümkin olmadı, emr Pâdişahumundur!

diye itâat göstermişse de «huzûra varmakdan hicâb» duyduğu için o gece kaçmış ve ikinci bir rivayete göre de Istanbul'daki adamlarından birini kandırıp kendisine gönderen Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa, Hüseyn Paşa karşı yakaya geçtiği takdirde Rumeli beylerbeyliğine tâyin edileceğinden bahsetmiş ve paşa da bu söze kanıp o gece kayıkla karşıya geçmişse de, tâyin emri gelmediği için bunda da aldandığını anlayıp Kırım hanına iltica etmek üzere on kişilik maiyyetiyle Ruscuk civârına geldiği sırada üzerine sevkedilmiş olan Edirne bostancı-başısı Sinan Ağa tarafından yakalanıp zincire vurularak Istanbul'a sevkedilmiş, Vezir-i-a'zam Topkapu hâricindeki bahçesine gidip rakîbini orada beklemiş ve geldiği zaman uzun uzadıya söğüp saydıktan sonra «envâ'-ı azâb ve eşedd-i siyâsetle» idâm ettirmiştir : Hüseyn Paşa'nın kesik başı Topkapu sarayının kapısında teşhir edildiğinden bahsedilir. Bu bedbahtın Istanbul'a gelmeden Burgaz'da idâm edildiği hakkında da bir rivayet vardır.

Kara-Mustafa Paşa bu vesileden istifâde ederek mevkiini tahkim için daha bir çok muhâliflerinin kanına girmiş ve Sultan İbrahim'in sefâhatla meşgul olmasından cür'et alarak şiddetli bir tedhiş siyasetiyle devletin başında müdhiş bir diktatör kesilip halkın nefretine uğramıştır. — Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa'nın Bulgurlu'ya gelişi için 30 Haziran=12 Rebî'ül-âhir tarihi de rivayet edilir).

1644 = 1053

31 Kânunusâni = 21 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı ve Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, meşhur Cinci-Hoca meselesiyle alâkadardır : Safranbolulu bir şeyhin oğlu olan Cinci-Hoca'nın asıl ismi «Hüseyn Efendi»dir. Memleketinden talebelikle Istanbul'a gelen Hüseyn Efendi daha medresede okurken babası Mehmet-Çelebi'den öğrendiği duâlarla efsunculuğa başlamış ve câhil tabaka arasında nefesinin keskinliğiyle az çok bir şöhret bile kazanmıştır. Bu sırada Sultan İbrahim'in asabî bir rahatsızlığı vardır : Dördüncü Murad devrinde yıllarca mütemâdiyen cellâd korkusuyla geçirdiği fecî hayatın neticesi olan bu «hafakan ve sevdâvî illet» cülûsundanberi tedâvi edildiği halde bir türlü geçmediği için, nihayet Vâlide-Sultan ruhî bir tedâviye lüzum görerek oğlunu «erbâb-ı-azâim»e okutmaya başlamıştır. Cinci-Hoca'nın şöhreti işte bu vaziyette saraya aksedince hemen dâvet edilmiş, pâdişah «vâhime imdâdı ile» bundan ferahlık hissetmiye başladığı için Cinci-Hoca birdenbire göze girip parlamış, usul hârici olarak İlmiyye mesleğinin mühim mevkilerine tâyin edilmek suretiyle az zamanda Hâce-i-Sultânîlik ve Anadolu-Kazaskerliği gibi en büyük makamlara kadar yükselmiştir. Bilhassa saraydaki nüfuzu fevkalâdedir: Pâdişah onun elinde bir oyuncak hâline gelmiştir! Yalnız Vezir-i-a'zam bu nüfuzu çeke-

memektedir: Onun için Cinci-Hoca Kara-Mustafa Paşa'ya karşı Sultan İbrahim'in en gözde nedimi olan Silihdar-Yusuf Ağa ile ittifak etmiş ve bu suretle hükûmete karşı bir saray partisi kurmuştur. Günün birinde Vezir-i-a'zamın himâye ettiği Rumeli beylerbeyi Fâik Paşa'nın bir şikâyet üzerine sarayda idâm edilivermesi Kara-Mustafa Paşa'yı artık çileden çıkarmış, Cinci partisine bir mukabil darbe indirmek için Yeniçeri-ocağını Silihdar'la Cinci aleyhine isyâna teşvik etmiş ve hattâ bunun için Ocak ağalarına «yüz kese akça» dağıtmıştır! Fakat bu gizli tertip isyandan evvel pâdişaha aksettirildiği için, Kara-Mustafa Paşa bu gün saraya gidince Sultan İbrahim'den şiddetli tekdir işittikten sonra tevkifi emredilmiş, Ağalar-odasına götürülmek üzere sarayın bahçesinden geçirilirken bir kolayını bulup atına binerek konağına kaçmış, diger bir rivayete göre de Bostancı-başı pâdişahın tevkif emrini anlayamadığı için Paşa fırsattan istifâde edip savuşmuş ve konağına gelince adamlarını silâhlandırmak istemişse de kabul etmedikleri için kıyâfetini değiştirerek evinden kaçmış ve işte bu sırada yetişen saray Bostancılarının eline geçip Hocapaşa çarşısındaki sebilin önünde kemendle boğularak idâm edilmiştir. Ümmiliğine rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1638 = 1048 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 5 sene, 1 ay, 8 gün sürmüştür: İdâmında yaşının henüz elliyi bulmamış olduğundan bahsedilir.

Cinci-Hoca'nın nüfuzu bilhassa işte bu günden itibaren büsbütün artmıştır. Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa Şam valiliğinde bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn oraya gönderilmiştir: Buna «Sultan-zâde» denilmesine sebeb, Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun halefi olan dedesi Arnavut Semiz-Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş olmasıdır; Kanunî'nin torunu ve Mihrimah-Sultan'la Kehle-i-ikbal Rüstem Paşa'nın kızı olan bu Hanım-Sultan Semin-Mehmet Paşa'nın ninesidir. «Cüvan/Civan-Kapucubaşı» lâkabının sebebi, işte bu âilevî vaziyetinden dolayı genç yaşında Kapucu-başılığa yükselmiş olmasıdır; «Semin» lâkabı da şişmanlığındandır. «Ayyâş-u-kallâş» sıfatlarıyla tavsif edilen bu ahlâk düşkünü bilhassa yalancılığı ve dalkavukluğuyla meşhurdur: Sultan İbrahim'in en çılgınca sözlerini bile birer «ilhâm-ı Rabbânî» sayarak sinirleri zâten bozuk olan pâdişâhı büsbütün çileden çıkarmıştır: Aşağıda 1645 = 1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

26/27 Şubat = 17/18 Zülhicce, Cuma/Cumartesi gecesi: Büyük divan şâiri Şeyh-ül-İslâm Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızın en büyük simâlarından olan Yahyâ Efendi Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının da en büyüklerindendir: Üç defa Meşîhât makamına şeref vermiş ve üçüncü meşîhatinde vefat etmiştir. Matbû divânına bir mukaddime yazan İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey Zülhiccenin 18 inci Pazar gecesi vefat ettiğinden bahsederse de, o ayın 18 inci günü Pazara değil, Cumartesiye müsâdiftir ve zâten Naîmâ tarihiyle «Devhat-ül-Meşâyîh» de de «Leyle-i Sebt» de vefat ettiğinden bahsedilmektedir. — 960 = 1553 senesi Safer = Kânunusâni/Şubat ayında Istanbul'da dünyaya gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Yahyâ, Milâdî takvim hesabiyle 91 yaşında ölmüş demektir : Ankaralı Şeyh-ül-İslâm Bayram-zâde Zekeriyyâ Efendi'nin oğlu olduğu için «Zekeriyyâ-zâde» denir. — Vefatının ertesi günü yapılan cenâze merâsiminde «a'yân-u-erkân, belki cümleten Istanbul halkı» bulunmuş olduğundan ve tabutunun parmaklar üzerinde taşındığından bahsedilir. — Mezarı Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesi civârında babasının yaptırmış olduğu medrese haziresindedir. — Naîmâ'da görülen «8 Zülhicce» tarihi «18 Zülhicce»den galat olmalıdır).

1644 = 1054

10 Mart = 1 Muharrem, Perşenbe : Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Şam'dan Istanbul'a gelişi.

(Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan ve bu gün merâsimle karşılanıp huzûra kabul edilen Mehmet Paşa'nın bundan bir gün evvel gelmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Tâyini için yukarda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1645 = 1055

19 Nisan = 22 Safer, Çarşanba: «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferinin açılması.

(Roma ve Bizans idarelerinden sonra 823 = 208 - 825 = 210 tarihlerinde Arablar tarafından fethedilip takriben 138 sene «Ikrîtiş» ismiyle İslâm idaresinde kaldıktan sonra 960 = 349 - 961 = 350 tarihlerinde Bizanslılar tarafından istirdâd edilen «Kriti = Girit» adası Milâdın 13 üncü ve Hicretin 7 nci asırlarının başlarında Istanbul'un Lâtinler tarafından zabtı üzerine Bizans arâzisi paylaşılırken 1204 = 600 senesi 12 Ağustos = 13 Zülhicce Perşenbe günü Venedik hâkimiyyetine devredilmiş ve işte o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 440 sene, 8 ay, 9 gündenberi Venediklilerin elinde kalmıştır. — Adalar-deniziyle Akdeniz'in arasında ve üç kıt'adaki Türk sâhillerinin karşısında bir engel gibi duran ve bilhassa dâimî bir korsan yatağı vaziyetinde bulunan Girit adasının Birinci Ahmed devrindenberi tasavvur edilen fethine nihayet Sultan İbrahim devrinde karar verilmesinin sebebi, bundan 9 ay kadar evvel 1644 = 1054 senesi Cumâda-l-ûlâ = Temmuz ayında vukua gelen «Sünbül Ağa vak'ası» nın vesile teşkil etmesinde gösterilir : Pâdişahın gözünden düştüğü için Hacce gittikten sonra Mısır'da yerleşmek üzere vazifesinden affini istiyen Kızlar-ağası Sünbül Ağa o zamanki Mısır eyâletinin beş yıllık vergisine muâdil hazinesi, elli güzel câriyesi, bir çok köleleri ve kırk Arab atından başka 500 kadar müsellâh muhâfızlarıyla İbrahim-Çelebi isminde bir kapdanın iki katlı kalyonuna yerleşmiş ve Mekke kadısı Bursalı-Mehmed Efendi ile maiyyetinden başka bir takım hacıları da gemiye alarak peşinde iki küçük gemiyle yedi kayık da bulunduğu halde İskenderiyye'ye doğru Akdeniz'e açılmışsa da, Girid'in şimalişarkîsindeki Kerpe = Karpathos/Skarpantho adasının önlerinde Malta korsanlarının altı gemilik bir filosu tarafından birdenbire hücuma uğramıştır. Sünbül Ağa'nın gemisini Malta korsanlarının pusuda bekledikleri ve hattâ ağa Rodos'a uğradığı zaman acele etmemesi ihtâr edildiği halde Hac mevsimine yetişmek istediği için söz dinlemediği rivayet edilir. İbrahim-Çelebi'nin gemisi yeni yapılmış olduğu için, Istanbul'dan techizâtı tamamlanmadan alelâcele yola çıkarılmış ve ancak dört top alabilmiştir. Buna rağmen Kerpe önlerinde şiddetli bir muharebe olmuş, Sünbül Ağa ile İbrahim-Çelebi şehîd düşmüş ve sağ kalabilen altmış muhâfızla Mekke kadısı esir edildikten başka câriyeler, köleler, atlar ve hazineler de kâmilen korsanların eline geçmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Hanyalı Hüseyn Kâmil'in «Girit tarihi» ne göre söz dinlemeyip bu felâkete sebeb olan Sünbül Ağa'yı İbrahim-Çelebi öldürmüş ve ağanın adamları da İbrahim-Çelebi'yi parçalamışlardır. Oradan Girid'e giden korsanlar, aldıkları ganîmetlerden Venedik'in Girit valisiyle kumandanlarına da pay vermişler, câriyelerle köleler ve Arab atlarını da bir rivayete göre Hanya'da satışa çıkarmışlardır. Bu münasebetle «ehl-i basîret» bir papasın :

— Cezîreye Türk atının ayağı basduğu alâmet-i hayr değüldür!

dediğinden ve vaktiyle Rodos'la Kıbrıs'ın başına o yüzden felâket gelmiş olduğundan bahsedilir.

Ötedenberi Girit fethine tarafdâr olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Yusuf Paşa Vezir-i-a'zam Semin Mehmet Paşa'nın muhalefetine rağmen işte bu vak'adan istifâde ederek Sultan İbrahim'i nihayet sefer açılmasına iknâ etmiştir : Pâdişahın en gözde müsâhibi olan bu Yusuf Paşa meşhur Cinci-Hoca'nın siyaset ortağı olduğu için, Girit seferinde Cinci'nin de paşaya müzâheret ettiğinden bahsedilir : Yukarda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Aylardanberi devam eden donanma, techizat ve mühimmat hazırlıklarına Sultan İbrahim'in bizzat nezâret ettiği ve hattâ her gün Tersâne'ye gidip teftiş ve teşvikte bulunduğu da rivayet edilir. Bu hazırlıklar Istanbul'daki Venedik balyozunu telâşa düşürmüşse de Malta seferinden bahsedilerek teskin edilmiş, fakat buna rağmen Venedik cumhuriyeti 23 kadırga ile Girid'e asker ve mühimmat göndermiştir. — Hedefin Girit olduğu Osmanlı kapdanlarıyla zâbitlerinden bile gizli tutulduğu için, sefer hazırlıklarını her kes Malta'ya müteveccih zannetmiştir : Aşağıda bu senenin «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Donanmayla gidecek kara ve deniz kuvvetlerinin serdârlığına bu seferin en hararetli taraftarı olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Yusuf Paşa tâyin edilmiş ve Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa ile Kubbe-vezirlerinden ve eski Sadâret-Kaymakamlarından Boşnak Koca-Musa Paşa da maiyyetine verilmiştir: Bu Yusuf Paşa aslen Dalmaçyalı bir köledir ve asıl ismi de «Joseph Maskovitch» dir; çocukluğundanberi Venediklilere garaz beslediği için Girid'e sefer açılması istediğinden bahsedilir. — Sultan İbrahim bu gün sefere me'mur olan ordu ve donanma erkânına hil'atler giydirerek bir an evvel hareket etmelerini emretmiştir. — Bu gün açılan sefer, çeyrek asır sürecek bir kan ve can fedâkârlığının başlaması demektir).

30 Nisan = 4 Rebî'ül-evvel, Pazar: Osmanlı donanmasının «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferine hareketi.

(Anadolu askerinin Çeşme limanında ve Rumeli askerinin de Selânik'de toplanmaları emredilmiş ve bunların nakli için donanmanın hareketinden evvel Çeşme'ye altmış ve Selânik'e doksan nakliye gemisi gönderilmiştir : Bu gemilere 15 bin kantar barut, 50 bin demir gülle ve 50 topla kazma, kürek vesair muhâsara levâzımı da yüklenmiştir. — Donanma muhtelif cesâmette 106 harb gemisiyle nakliyâta mahsus 300 kadar Karamürsel gemisinden mürekkeptir : Bunların içinde Tunus ve Cezâyir ocaklarının gemileri de vardır; bir rivayete göre de hepsi 348 gemidir. Kara askerinin mıkdârı da 7 bini Yeniçeri, 14 bini Sipâhi ve mütebâkisi muhtelif sınıflara mensub olmak üzere 101 bin gösterilir: 50 bin ve 80 bin rivayetleri de vardır. — Donanma evvelâ Anadolu askerini almak için Sakız limanına gitmiştir).

21 Maysı = 25 Rebî'ül-evvel, Pazar : Anadolu askerinin Sakız'da donanmaya iltihâkı.

(Asker nakliye gemileriyle Çeşme'den Sakız'a geçirilmiş ve donanma burada sekiz gün kalmıştır).

28 Mayıs = 2 Rebî'ül-âhir, Pazar : Rumeli askerinin Termis limanında donanmaya iltihâkı.

(Termis limanı Mora'daki Skyla burnunun garbindedir. — Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa askeriyle beraber burada Serdârın maiyyetine iltihak etmiştir. — Bir günlük tarih farkı için aşağıki fıkraya bakınız).

8 Haziran = 13 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Donanmanın Navarin'de demirlemesi.

(Şiddetli bir fırtınadan dolayı donanma burada beklemek mecburiyetinde kalmıştır: Navarin limanına Osmanlı menbâlarında «Avarin» denir. — Burada asker bir kaç gün çadırlarda istirâhat etmek üzere karaya çıkarılmıştır. — Trablusugarb beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın sekiz kadırga ile burada donanmaya iltihak ettiği rivayet edilir. — Kâtib-Çelebi «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihini göstermekte ve Naîmâ da bunu aynen tekrar etmekteyse de, o ayın 12 si hakikî takvimde Cum'aya değil, Çarşanba'ya müsâdiftir: Fakat gene Kâtib-Çelebi ayni ayın Salı'ya tesadüf eden 25 inci gününü Çarşanba göstermek suretiyle gün ismiyle rakamı arasındaki iki günlük farkı bir güne indirmektedir! İşte bundan anlaşıldığına göre «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihi «Perşenbe» olacaktır ve Perşenbe günü de hakikî takvimde «13 Rebî'ül-âhir = 8 Haziran» gününe müsâdiftir; zâten gene ayni müellif bu ayın bundan sonraki vak'alarını yalnız gün ismiyle tâkib ettiği için, burada gün rakamlarının isimlerine nisbetle gösterdiği birer günlük fark ona göre tashih edilmiştir).

21 Haziran = 26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Donanmanın Navarin'den hareketi ve ordu ile donanma erkânına Girit seferinin ifşâsı.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Şimdiye kadar «Malta seferi» gibi gösterilerek hakikî hedefi büyük bir muvaffakıyetle gizli tutulan bu askerî hareketin «Girit seferi» olduğu ancak bu gün donanma Navarin'den ayrıldıktan sonra kumandanlarla kapdanlar Serdârın baştardasına dâvet edilip «Hatt-ı-Hümâyûn» okunmak suretiyle ilân olunmuş ve «Hanya-burnu üzerine» teveccüh edilmesi emredilmiştir).

24 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Girid'e asker çıkarılması.

(Bundan bir akşam evvel 23/24 Haziran = 28/29 Rebî'ül-âhir Cuma/Cumartesi gecesi Girid'in şimaligarbî sâhillerine varılmış ve hattâ karaya bir mıkdar asker dökülerek bir iki köy basılmıştır; fakat asıl ihraç hareketi bu gündür. — Bu sabah donanma Türklerin «Kılıç-burnu» dedikleri «Capo Spatha» burnunu dolanıp Hanya şehrinin şimaligarbîsindeki «Théodora / Saint-Todero = Aya-Todori» adasıyla Girit arasında Hammer'in «Gogna» dediği koyda demirleyip derhal sâhile asker ve mühimmat çıkarmıştır. — Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa Yeniçeri ve Rumeli askeriyle Hanya muhâsarasına me'mur edildiği için akşamüstü yola çıkıp geceyi «Platania» çayının kenarlarında geçirmiştir: Aşağıda bu senenin «25 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız).

24/25 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir/1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi/Pazar gecesi: Aya-Todori adasındaki «Turlulu» kalesinin işgali.

(Hanya şehrinin şimaligarbîsinde ve Girit sâhiline pek yakın bir vaziyette bulunan bu müstahkem adacıkta iki kale vardır: Hanya'nın ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan bu kalelerden biri tepedeki «Turlulu» kalesi ve biri de aşağıdaki liman kalesidir. Serdâr Yusuf Paşa bu gece Amasya sancak-beyi Ahmed Paşa kumandasında Aya-Todori'ye asker sevketmiş ve yukarı-kale muhâfızları

Türk donanmasını görünce aşağı-kaleye çekilmiş oldukları için, Turlulu istihkâmı hiç kan dökülmeksizin derhal işgal edilmiştir).

25 Haziran = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Aya-Todori adasındaki liman kalesinin fethi.

(Yukarı-kale bu gece hiç kan dökülmeden işgal edilivermişse de, sabah erkenden muhâsara edilen aşağı-kale şiddetli bir mukavemet göstermiş, karaya çıkarılan muhâsara kuvvetlerinden başka donanma gemileri de çok sıkı bir ateş açmış, Biagio Giuliani ismindeki kale kumandanı sahte bir teslim işâreti vererek Türk askerini o noktaya çektikten sonra bir lâğım patlatarak takriben 500 askerin şehâdetine sebeb olmuşsa da bu lâğımın açtığı gedikten içeri şiddetli bir hücum yapılarak bütün kale muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Aya-Todori adasındaki kalelerin fethi Hanya muhâsarasının emniyetini te'min etmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naîmâ aşağı-kalenin fethini «28 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününe müsâdif gösterirlerse de doğru değildir).

25 Haziran = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Ordunun Hanya önlerine muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «24 Haziran» fıkrasında bir akşam evvel Hanya üzerine sevkedildiğini gördüğümüz kuvvet bu gün kuşluk vakti şehrin garbındeki Kladhisas suyunun taş köprüsüne hâkim olan tepelerde mevzi almış ve asker Hanya ovasına yayılıp bağlarda «Fâriğ-ül-bâl» ve hattâ «zevk-u-safâda» buldukları gaafil ahâliyi birdenbire bastırıp bir çok ganîmet ve esir almışlarsa da, Aya-Todori kalelerinin fethinden sonra donanmayla Hanya limanına girip mütebâki askerle beraber şehrin önündeki karargâha gelen Serdâr Yusuf Paşa'nın esirleri serbest bıraktırıp yerli Rumlara fena muâmele yapılmamasını, ağaç kesilmemesini ve yangın çıkarılmamasını emretmesi Venedik hâkimiyyetinden bezgin olan yerlileri çok memnun etmiş ve hattâ Rum ahâli orduya zahîre getirip «Asker-i İslâma mâil» olmuştur).

26/27 Haziran = 2/3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Istanbul'da eski Türk mimârîsinin azamet devrinden kalan nefis eserlerini yakıp yok eden âfetlerden biri de budur: «Giceden dört sâat mürûrunda», yâni takriben gece-yarısı Bâyezid'de çıkan bu müdhiş yangın oradan Langa ve Yenikapu'ya kadar ilerleyip sûra dayanmış ve ertesi Salı günü, Salı/Çarşanba gecesi ve nihayet Çarşanba günü ikindi vaktine kadar devam edip Kumkapu semtini kül hâline getirdikten sonra Kadırga limanına doğru uzayıp oralardaki Ermeni ve Rum mahallelerini kâmilen yaktıktan sonra, nihayet «Kerestecilere ve Çingânelere müntehî oldukda» sönmüştür. — Bundan evvelki son iki büyük yangın için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül» ve 1640 = 1050 vukuâtının da «30/31 Ağustos» fıkralarına bakınız).

27 Haziran = 3 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Hanya muhâsarası.

(Asker bir gün evvel meterislere girmiş ve bu gün kaleye ateş açılmıştır: Umumiyetle «4 Cumâda-l-ûlâ Seşenbih» tarihinden bahsedilirse de, «Seşenbih=Salı»

günü hakikî takvimde ayın 4 üne değil, 3 üne mâsâdiftir; zâten o günün Rumî takvimde «Hazîranın on yedisi»ne tesadüf ettiğinden bahsedilmesi de bunu te'yid etmektedir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Muhâsara esnâsında kaleye denizden gelmesine mâni olmak için Suda limanıyla boğazı işgal edilmiştir. — Hammer, Girid'in en müstahkem mevkilerinden olan Hanya = La Canée şehrinin ismini Arab hâkimiyyeti devrinde takılan «Handak = Hendek» kelimesinden muharref gösterirse de doğru değildir: «Handak» Hanya'nın değil, Kandiya = Candie'nin Arapça ismidir. — Bu sırada Venediklilerin Girit vali ve kumandanlığında «Cornaro» ve Hanya mufâfızlığında da «Navagiero» bulunmaktadır).

13 Temmuz = 19 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yardım kuvvetleri getiren Cezâyir filosunun gelişi.

(Cumâda-l-ûlâ ayının yukarıki fıkrada gördüğümüz 4 üncü gününün bir gün hatâ ile Salı'ya müsâdif gösteren Kâtib-Çelebi, ayni ayın bu 19 uncu gününü hatâsız olarak Perşenbe göstermektedir: Ayni tenâkuza Naîmâ'da da tesadüf edilir. — Bu gün gelen Cezâyir filosu Osmanlı menbâlarında 20 gemiden ibaret gösterildiği halde, Hammer bunu 50'ye çıkarır. — Cezâyir filosu top şenlikleriyle karşılanmıştır).

19 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Hanya kalesinin teslim olması.

(Muhâsaranın 54 üncü gününe tesadüf eden bu gün tarihinde Osmanlı menbâları umumiyetle ittifak etmektedir: Yalnız Müneccim-başı «29 Cumâda-l-âhire = 22 Ağustos Salı» gününden bahsederse de, o tarih bu günkü teslim teklifinden üç gün sonra tahliyesi ikmâl edilen kaleye Türk ordusunun girmiş olduğu günün tarihidir. Hammer bâzı İtalyan menbâlarına istinâden «17 Ağustos=24 Cumâda-l-âhire Perşenbe» tarihini gösterir: Fakat bu da teslime değil, son umumî hücuma müsâdiftir. Burada Osmanlı rivayetinin tercih edilmesi, muhâsaraya bizzât iştirâk etmiş bâzı şâhitlerin kaydiyle de sâbit olmasındandır. — Muhâsara esnâsında Girit valisi Cornaro Kandiya'dan Hanya'ya iki defa yardım kuvvetleri göndermiş, fakat her ikisi de imhâ edilmiştir. — Osmanlı ordusu bir iki kere lâğım patlatarak gedikler açmışsa da mahsurların şiddetli mukavemetlerinden dolayı içeri girilememiş ve son günlerde yapılan iki umûmî hücum da neticesiz kalmıştır: Hattâ bundan dolayı Serdâr Yusuf Paşa İstanbul'dan yardım bile istemiştir; fakat mahsurlar da artık üçüncü bir hücuma dayanamıyacaklarını anladıkları için, nihayet bu gün beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim şartlarını müzâkere için orduya adam göndermişlerdir: Kısa bir müzakere üzerine imzâ edilen mukavele mucibince Venediklilerin canlarıyla mallarına dokunulmaması ve Türk gemileriyle Kandiya kalesine nakledilmeleri kabul edilmiş ve işte bu suretle Osmanlı-Türkleri Girit adasında ilk köprü-başını kurmıya muvaffak olmuşlardır).

22 Ağustos = 29 Cumâda-l-âhire, Salı: Venediklilerin tahliye ettikleri Hanya kalesinin Türk ordusu tarafından işgali.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz teslim günüyle bu tahliye günü arasında geçen iki gün içinde mağlûpların eşyâları beş Türk gemisine yüklenmiş ve nihayet bu gün Venedikliler iki sıra dizilen Türk askerinin arasından kadınları ve çocuklarıyla beraber geçip kendilerine tahsis edilen gemilere binerek Hanya'yı terketmiş-

lerdir: Bunlardan bin kadarının karadan ve Tuzla üzerinden Suda'ya gittikleri rivayet edilir. — Tahliye biter bitmez Türk askeri derhal kaleye girmiş ve kulelere bayrak çekilirken dâimâ riâyet edilen eski Osmanlı an'anesi mucibince burçların üstünden ezan sesleri yükselmiştir: Gene ayni an'ane mucibince fetih timsâli olarak üç kilise câmiye çevrilmiş ve bunların en büyükleri olan San-Nicolas kilisesi Sultan İbrahim'e izâfeten «Hünkâr-câmii», San-Francesco kilisesi Serdârın ismiyle «Yusufpaşa-câmii» ve San-Sava kilisesi de Serdâr müşâvirliğinde bulunan vezir Koca-Musa Paşa'ya izâfeten «Musapaşa-câmii» adını almıştır. — Şehirle kalenin derhal i'mârı ve iki hamam inşâsı emredilmiştir. — Sokaklarda münâdiler dolaştırılıp halkın can, mal ve mezheb masuniyetleri derhal ilân edildiği için, Katolik Venediklilerin zulmünden kurtulmuş olan Ortodoks Rumlar hemen dükkânlarını açmışlar ve Türk adeti sâyesinde insanlık hakkına kavuşmuşlardır. — Hanya'da üç yüzden fazla düşman topuyla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir; bir rivayete göre de Sünbül Ağa vak'asında Malta korsanlarının ellerine düşüp Girid'e çıkarılan câriyelerle mallar da Hanya'da bulunup kurtarılmıştır: Girit seferine sebeb olan bu kanlı vak'a için yukarda bu sene vukuâtının «19 Nisan» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 14 Receb, Salı: Hanya fethi müjdecisinin Istanbul'a gelişi.

(Müjdecilikle gönderilen Kapucular-Kethudâsı Hüseyn Ağa 25 Ağustos = 3 Receb Cuma günü öğleden sonra hareket edip 12 nci günü Istanbul'a varmış ve bu münasebetle hem pâyıtahtta, hem taşrada üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmıştır).

21 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Cumartesi: Orduyla donanmanın Girit'den Istanbul'a hareketi.

(Hanya kalesinin fethindenberi geçen iki ay içinde Venediklilerin Papalık vesaireden istimdâd ederek toplıyabildikleri bir Hıristiyan donanması şehrin önlerine gelip görünmüşse de, Osmanlı donanması tâkib edince kaçmıştır. — Serdâr Yusuf Paşa Hanya kalesine top, mühimmat ve erzak doldurduktan sonra muhtelif sınıflardan 12 bin asker bırakmış ve kale muhâfızlığına da muvakkaten Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı me'mur etmiştir: Aşağıda 1646 = 1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına da bakınız. Hanya'da bırakılan 12 bin asker fetihten sonra Istanbul'dan gönderilmiş olan yardım kuvvetlerindendir).

20 Teşrinisâni = 1 Şevvâl, Pazartesi: Girit serdârı Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Havalar müsâid olmadığı için donanmayı Sakız'da Koca-Musa Paşa'nın idâresine bırakıp iki kadırga ile Istanbul'a gelen Yusuf Paşa Hanya zaferinden dolayı Sultan İbrahim'den pek çok teveccüh ve iltifat görmüştür: Bu iltifattan 2 ay, 3 gün sonra idâmı için aşağıda 1646 = 1055 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinisâni = 6 Şevvâl, Cumartesi: Hanya fethinden gelen muzaffer donanmayla ordunun Istanbul'a muvâsalatı.

(Donanma büyük tezâhürlerle karşılanmış ve Kapdanlarla Ocak-ağalarına hil'atler giydirilmiştir).

17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın azli ve Baş-defterdar Sâlih Paşa'nın sadâreti.

(Kâtib-Çelebi «27 Şevval Ahad» gününden bahsederse de, Pazar günü ayın 28 ine müsâdiftir ve zâten Naîmâ'da «28 Şevvâl Ahad» tarihi vardır. — Bu üç lâkaplı Mehmet Paşa'nın azli, Hanya fethinden dönen Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa ile oynadığı rekabet oyununun neticesidir: Kendisinin şiddetle muhâlif olduğu Girit seferinden muzafferiyyetle avdet eden Yusuf Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»la taltifi ihtimalinden korkan Mehmet Paşa pâdişahı onun aleyhine çevirmek için Hanya fethinin masrafına değmediğinden ve bilhassa «vire ile» teslim olan düşmanın bütün hazinelerini alıp gitmesine müsâade eden Yusuf Paşa'nın her halde Venediklilerden rüşvet almış olması lâzımgeleceğinden bahsetmiş, saray sefâhatine para yetiştirmekten başka bir şey düşünmiyen Sultan İbrahim'e muzaffer serdârın hiç bir hediye getirmemiş olmasını ayıplamış ve nihayet Yusuf Paşa'nın tevkifine bile sebeb olmuşsa da, Vâlide-Sultan'la Cinci-Hoca araya girip kurtarmışlardır. Yusuf Paşa da bilmukabele Mehmet Paşa'nın Girit seferine muhâlefetini Venedik balyozunun kendisine va'dettiği 60 bin filori meselesiyle izah etmiş, pâdişahın huzurunda her ikisi yüzleştirilmiş, Yusuf Paşa bu sözlerini rakîbinin yüzüne karşı da tekrar etmiş ve işte bu sahneden bir iki gün sonra Mehmet Paşa sadâretten azledilmiştir: Azlinde kendisine halef olan Baş-defterdar Sâlih Paşa'nın da te'siri olduğundan bahsedilir. — Sadâret devrinde her hafta Sultan İbrahim'e rüşvet verdiğinden bahsedilen Semin-Mehmet Paşa pâdişahın her sözünü bir «ilhâm-ı Rabbânî» gibi göstererek:

— Kavlen ve fi'len sizden hatâ sudûr eylemez!

diye Sultan İbrahim'e bir nevi «Lâ-yuhtîlik» hissi telkin etmiş olmakla meşhurdur. Şişmanlığından dolayı kendisine:

— Bre karpuz kıyâfetlü püzeveng!

diye hitâb eden »Hatt-ı-Hümâyûn»lara tahammül edebilecek kadar da zelil ruhludur. Sadâret müddeti 1644 = 1053 senesi 31 Kânunusâni = 21 Zülka'de Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüş ve azli üzerine Istanbul'dan uzaklaştırılmak için maatteessüf Girit serdârlığına tâyin edilmiştir. — Sadâret mührü ilkönce Kapdan Yusuf Paşa'ya teklif edilmişse de, pâdişahın ısrârına rağmen kabul etmediği için Baş-Defterdar Boşnak Sâlih Paşa'ya verilmiştir: En büyük gayesi mevkıini muhâfazadan ibaret olan Sâlih Paşa «mekr-ü-ihtiyâl»iyle mâruftur).

1646 = 1055

22 Kânunusâni = 5 Zülhicce, Pazartesi: Hanya fâtihi Kapdan-ı-deryâ Silihdâr = Silâhdar-Yusuf Paşa'nın idâmı.

(Umumiyetle gün tarihi «4 Zülhicce Düşenbih» gösterilirse de, hakikî takvimde «Düşenbih = Pazartesi» günü Zülhicce'nin 4 üne değil, 5 ine müsâdiftir. — Yusuf Paşa'nın idâmına sebeb olarak Hanya ganîmetlerinden hediyeler bekledikleri halde ümitleri boşa çıkan Saray mensuplarının tezvirâtından bahsedilir: Bu tezvirat, eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz sözlerinin ayni gibidir. Yusuf Paşa'nın Girit'den saray sefâhatinde isrâf edilecek hazineler getirmemiş olmasına gittikçe içerliyen Sultan İbrahim intikamını almıya bir vesile bulmak için Yusuf Paşa'yı çağırtıp kış mevsiminin bu en şiddetli günlerinde hemen gidip bütün Girid'i almasını emretmiş, tabiî Paşa

bu mevsimde gidilemiyeceğini söylemiş ve işte bunun üzerine emre muhâlefet suçundan dolayı altı yaşındaki kızının yavuklusu olan eski nedimini idâm ettirivermiştir! İdâmından sonra cesedini getirtip görünce:

— Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş: Yazık oldu ki kıydum! diye ağladığından da bahsedilir. — «Mütedeyyin ve müstakîm» adam olduğundan bahsedilen Yusuf Paşa'yı kurtarmak için Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa ile diger bâzı vüzerâ pâdişahın ayaklarına kapanıp yalvarmışlarsa da muvaffak olamamışlardır).

2 Şubat = 16 Zülhicce, Cuma : İkinci vezir pâyesiyle Girit muhâfızlığına tâyin edilen eski Budin Beylerbeyi Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Umumiyetle «15 Zülhicce» tarihinden bahsedilir : Bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Girit fethinin en şanlı kahramanı olan Hüseyn Paşa Anadolu Türklerindendir; memleketi Yenişehir'dir; «Deli» lâkabı şecâat ve cesâretinden kinâyedir. Zekâsı, iktidârı ve doğruluğu kadar silâhşorluğu ve fevkalâde olan kol kuvvetiyle de meşhurdur. — Yukarda 1645 = 1055 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında muvakkaten Hanya muhâfızlığında kaldığını gördüğümüz Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa, Deli-Hüseyn Paşa'nın muvâsalatı üzerine İstanbul'a avdet etmiştir. — Hüseyn Paşa Girid'e ayak basar basmaz Hanya civârını Venediklilerden temizlemek ve fütûhat dâiresini genişletmek için mütemâdî bir faaliyet göstermiye başlamış ve aşağıda göreceğimiz kale muhâsaralarından başka açıkta giriştiği altı muharebe ve müsâdemede cem'an 5000 kadar düşman kırmıştır : Hüseyn Paşa'nın kahramanlığına hayran olan Venediklilerin onu «Kaytas» ismindeki atının üstünde gösteren bir tablo yapıp memleketlerine gönderdiklerinden bahsedilir).

1646 = 1056

9 Mart = 12 Muharrem, Cuma : Kisamo kalesinin fethi.

(Kissamo = Kisamo kalesi, Girit adasının şimaligarbî müntehâsındaki koyun içindedir ve Hanya mülhakatındandır: Deli-Hüseyn Paşa'nın Segbanbaşı Kara-Murad Ağa kumandasında buraya sevkettiği üç bin kişilik kuvvet bu sabah Venediklilerle kale hâricinde karşılaşmış ve düşman derhal mağlûb edilince içeri kaçan kılıç-artıkları kaleyi hiç müdâfaa etmeden teslim etmişlerdir).

7 Nisan = 20 Safer, Cumartesi : Venediklilerin Bozca-ada'ya asker çıkarması.

(Girit seferiyle başlıyan Osmanlı - Venedik harbi yalnız Girit adasında değil, Akdeniz'le Adalar-denizinde ve Adriyatik'le Yunan-denizlerinde de iki tarafın karşılıklı faaliyetlerine sebeb olmuştur. — Çanakkale-boğazı'nın medhaline hâkim olmak istiyen düşmanın bu gün Bozcaada'ya asker çıkarması, İstanbul-Girit yolunda bir engel kurmak için yapılmış bir harekettir. — O sırada Çanakkale-boğazı'na gelmiş olan yeni Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa düşmanın bu günkü teşebbüsünden bir iki gün sonra Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı bir mıkdar Serdengeçti başında Bozca-ada'ya sevketmiş ve derhal mağlûb edilen Venedik kuvvetleri perişan bir halde gemilerine çekilip kaçmışlardır).

12 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe : Girit serdârlığına tâyin edilen eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Sadâretten azli üzerine Istanbul'dan uzaklaştırılmak için Girit serdârlığına tâyin edildiğini yukarda 1645 = 1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Semin-Mehmet Paşa «Serdâr-ı-Ekrem = Baş-Kumandan» sıfatiyle Girit muhâfızı Deli-Hüseyn Paşa'nın bile âmiri vaziyetindedir: Fakat askerî iktidarı sıfır derecesinde olduktan başka, siyasî kanâat itibariyle de Girit seferinin aleyhindedir; hattâ bundan dolayı burası kendisi için bir nevi menfâ gibi gösterilir! Girid'e gelir gelmez işlediği büyük hatâ boş yere bir çok kan dökülmesiyle neticelenmiştir: Aşağıda bu senenin «21 Temmuz» ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız. — Semin-Mehmet Paşa donanmayla gelmiş ve Kapdan-ı-deryâ Musa Paşa ile Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı da maiyyetinde getirmiştir).

21 Temmuz = 7 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Suda muhâsarası.

(Denize doğru uzamış bir yalçın kayanın üstünde bulunan bu müstahkem mevkiin muhâsarasıyla işe başlamak büyük bir hatâ olduğu halde, Serdârın emriyle bu gün asker meterise girmiş ve boş yere kan dökülmiye başlamıştır: Aşağıda bu senenin «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Venedik ve Osmanlı donanmalarının Girit sularında birbirini kolladığından bahsedilir).

21/22 Temmuz = 7/8 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesi: Aprikorno kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Abokron» denilen bu kale Hanya mülhakatındandır : Buradaki Venediklilerin çekilmek üzere olduklarını haber alan Deli-Hüseyn Paşa bu gece bir mıkdar askerle gidip boş bulduğu kaleye muhâfızlar koymuş ve dönüp gelirken pusu kuran bir düşman kuvvetini bir hamlede imhâ etmiştir).

11/12 Ağustos = 28/29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesi : Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Sadaretten mahrumiyetine, serdârlıkla Girid'e sürülmüş olmasına ve bilhassa «Nâzük-tab' ve çelebi-meşreb» olduğu için sefer meşakkatlarına dayanamadığından bahsedilen Mehmet Paşa «Hummây-ı-muhrıka»dan ölmüştür. Bu adamın memlekete yegâne hizmeti, Girid'e geldikten tam bir ay sonra ölüvermesidir: Muvâsalatı için yukarda bu senenin «12 Temmuz» fıkrasına ve boş yere dökülmesine sebeb olduğu kanlar için de aşağıki fıkraya bakınız. — Mehmet Paşa'nın cenâzesi Istanbul'a nakledilip Üsküdar'a defnolunmuş ve Sultan İbrahim'in emriyle «emvâli müsâdere edilmiştir).

24 Eylül = 13 Şa'ban, Pazartesi : Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Girit serdârlığı ve Suda muhâsarasının kaldırılması.

(Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine Sultan İbrahim Girit serdârlığını Hanya'nın kahraman muhâfızı Deli-Hüseyn Paşa'ya tevcih etmek gibi umulmaz bir basîret göstermiş ve Serdâr-ı-Ekremlik fermanı murassâ bir kılıçla beraber «Evâil-i Şa'bân = Eylül ortaları»nda Hanya'ya gelmiştir : Hüseyn Paşa için yu-

karda 1646 = 1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız. Hanya muhâfızlığına da Dördüncü Mehmet devrinde Vezir-i-a'zam olan Segbanbaşı Kara-Murad Ağa tâyin edilmiştir. — Bu tarihten bir gün evvel Aprikorno = Abokron kalesine gelen yeni Serdâr-ı-Ekrem bu gün bir harb meclisi toplayıp selefinin emriyle başlamış olan Suda muhâsarasının neticelenmesi büyük fedâkârlıklarla uzun zamana muhtac olduğunu ve «Deniz ortasında bir yalın kaya üzerinde» ki vaziyetinden dolayı her taraftan kuşatılamadığını ve bilhassa düşman donanması orada olduğu için geceleri deniz tarafından yardım görmekte olduğunu söyliyerek bu tehlikeli muhâsaranın derhal kaldırılmasına ve vaziyeti daha müsâid olan Resmo kalesinin muhâsarasına karar almıştır. — Askerlikten bir şey anlamıyan Semin-Mehmet Paşa'nın emriyle açılan bu lüzumsuz muhâsara bu senenin 21 Temmuz = 7 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 5 gün = 66 gün sürmüş ve tabiî boş yere bir çok kan dökülmüştür).

6/7 Teşrinievvel = 25/26 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Resmo muhâsarası.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Retmo» denilen «RethymnonéRétimo = Resmo» şehri Girid'in şimal sâhilinde, Hanya ile Kandiya arasında ve Hanya'nın 45 kilometre cenubuşarkîsinde müstahkem bir sancak merkezidir: Sûr içindeki şehrin «Yalın kaya üzerinde» üç tarafı denizle çevrilmiş bir de iç-kalesi vardır. O zaman şehirde on bin kâgir evle 50 kilise ve 150 den fazla saray ve konak bulunduğu rivayet edilir. Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine asker bu gece meterise girmiştir).

11 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Perşenbe: Milopotamo kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Milapotome» ve «Pelopotome» gibi muharref isimlerle bahsedilen Milopotamo kalesi Resmo'nun 2-3 saat şarkındadır. Türklerin buraya «Servi-kalesi/Selvi-hisarı» dediklerinden bahsedilir. Buradaki Venedikliler ordu iâşesini işgâl ettikleri için üzerlerine bir kuvvet gönderilip boş bulunan kale derhal işgal edilmiş ve dağlara çekilen düşman muhâfızlarının üzerine varılıp hepsi imhâ edilmiştir).

20 Teşrinievvel = 10 Ramazan, Cumartesi: Resmo şehrinin fethi ve iç-kalenin mukavemette devamı.

(Naîmâ «13 Ramazan Şenbih» gününden bahsederse de, o sene Ramazanının 13 ü «Şenbih = Cumartesi» ye değil, Salıya müsâdiftir: Cumartesi 10 Ramazandır ve zâten Kâtib-Çelebi bu doğru tarihi gösterir. — Bu gün fethedilen şehir, iç-kalenin dışında bir surla çevrilmiş olan varoştur: Bu sabah erkenden başlıyan umumî bir hücumla şehir zabtedilince Venedikliler iç-kaleye çekilmiş, şehirde derhal Türk idaresi kurulduğu için yerli Rumlar dükkânlarını açmış ve Venedik donanmasının tecâvuz ihtimâline karşı limana toplar konulmuştur).

15 Teşrinisâni = 6 Şevvâl, Perşenbe : Resmo kalesinin fethi.

(Bundan bir gün evvel bir lâğım patlatılarak kulelerden biri uçurulmuş, yıkıntıların üstünde şiddetli bir muharebe olmuş ve hattâ kahraman serdâr Deli-Hüseyn Paşa gözünü budaktan sakınmadığı için başından yaralanmış ve tam işte o sırada kule yığınının üstüne bayrak dikilmiştir. Bu vaziyette artık mu-

kavemet imkânı göremiyen düşmanın gün batarken beyaz bayrak çekip teslim müzâkeresine giriştiğinden bahsedilir : O gece yapılan bu müzâkerede müdâfilerin Türk gemileriyle Kandiya'ya nakli takarrür etmiş olduğu için, bu sabah erkenden kalenin anahtarları Gazi Hüseyn Paşa'ya takdim edilmiştir. — Resmo kalesinde bir çok top ve mühimmat ele geçmiş ve bu büyük zafer şerefine Istanbul'da üç gün şenlik yapılmıştır).

1647 = 1057

7 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kandiya ablukası.

(Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyn Paşa'nın bu seneki hazırlıkları hep Kandiya fethi içindir : Osmanlı menbâlarında «Perepetre/Baripetre» ve «Merbile/Mirablo» gibi muharref isimlerle bahsedilen «Giropetra» ve «Mirabello» isimlerinde iki küçük kale fethettikten başka, Girid'in merkezi olan bu müstahkem mevkıin etrâfındaki köyleri bile zabtettiğinden bahsedilir. Düşmanın gerek bu köylere, gerek muhtelif noktalardaki Türk askerlerine karşı ikide bir yaptığı baskın hareketlerine nihayet verip muhâsara kuruluncaya kadar Venediklileri Kandiya'da mahbus tutmak istiyen büyük Serdâr bu gün Kandiya önlerine gelip kendisine karşı çıkan bir düşman kuvvetini mağlûb ettikten sonra bir abluka hattı kurmuş ve kumandanlığına da Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı tâyin edip Resmo'ya dönmüştür: Aşağıda bu senenin «28 Eylül» fıkrasına da bakınız).

8 Eylül = 8 Şa'ban, Pazar: Bosna valisi Tekeli Paşa'nın Sebeniko muvaffakıyetsizliği.

(Girit seferi bir takım deniz muharebelerinden başka bir de Dalmaçya cephesinin açılmasına sebeb olmuştur. Osmanlıların ilkönce bir takım muvaffakıyetler kazandıklarından bahsedilir: Meselâ Licca = Lika sancak-beyi Ali Bey Novigrad kalesini fethetmiş ve bundan başka Vodizza, Rasanza, Toretta ve Zara-Vecchia kaleleri de Türk hâkimiyyetine geçmiştir; fakat Osmanlıların «Şebenek» dedikleri Sebeniko'nun fethine me'mur edilen Bosna valisi İbrahim Paşa'nın acziyle düşmanın kuvvetli mukabelesi o kalenin fethine imkân bırakmadıktan başka Duare, Punkora, Makarsa, Zemoniko, Polissano, İslam, Sukkovar, Nadin, Vrana, Velino ve Rachinizza gibi hudud kalelerinin sukutuna sebeb olmuş ve hattâ Ali Bey'in fethettiği Novigrad kalesi bile tekrar düşman eline geçmiştir. Venedikliler artık Osmanlıların «Kilis» dedikleri «Klisz» sancak merkezini bile tehdide başladıkları sırada İbrahim Paşa'nın yerine tâyin edilen Tekeli Paşa bir mıkdar kuvvetle gelip düşmanın hudud kalelerinden olan «Şebenek = Sebeniko» yu üç hafta muhâsara etmişse de, çok kanlı bir hücumda bir çok zâyiat verdikten sonra bu gün geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve onun bu muvaffakıyetsizliği Klisz civârındaki Dernis kalesiyle Knin ve hattâ Klisz gibi iki mühim mevkıin de sukutuna yol açmıştır).

16 Eylül = 16 Şa'ban, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa'nın idâmiyle Kara-Musa Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda «17 Şa'ban İsneyn» tarihine tesadüf edilirse de, hakikî takvimde «İsneyn = Pazartesi» günü ayın 16 sına müsâdiftir. — Sâlih Paşa araba yasağına kurban olmuştur : Cinci-Hoca'nın nefesinden artık şifâ duymamıya başlıyan Sultan İbrahim mübtelâ olduğu «Yürek sıkılması ve sevdâvî illet»i tedâvi ettirmek için başka üfürükçülere de baş vurmuş ve hattâ bunların ev-

lerine gidip kendisini okutmaktan bile çekinmiyecek hâle gelmiştir: Taht-ı-revan, at yahut koçu arabasıyla yaptığı bu ziyâretlerde bâzan karşısına çıkan yük ve binek arabaları sokaklara «müzâyaka» verdiği için, şehirde araba kullanılmasını yasak etmiştir! Fakat bu gün Davudpaşa'da nefesi keskin bir imamın evine giderken her nasılsa karşısına bir araba çıkmış, Sultan İbrahim derhal gazaba gelip Sâlih Paşa'yı çağırtmış ve alelâcele imamın evine gelen Vezir-i-a'zam araba yasağını tatbik etmekteki ihmalinden dolayı evdeki «kuyu urganı ile» hemen oracıkta boğuluvermiştir! Bu felekzede boşnağın sadâreti 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 9 ay sürmüştür.

«Kapucu» lâkabiyle de anılan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa Deryâ-kapdanlığındaki aczinden dolayı biraz evvel azledilmiş olduğu için o sırada Anabolu'dadır: Bu adamın aczine rağmen sadârete tâyini de Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi «Şeker-pâre Hâtun»un kocası olmasındandır! «Mühr-i-Hümâyûn» derhal Anabolu'ya gönderilmiş ve kendisi Istanbul'a gelinceye kadar Baş-defterdar Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. Kara-Musa Paşa'nın milliyeti belli değildir).

21 Eylül = 21 Şa'ban, Cumartesi: Henüz Istanbul'a gelmemiş ve işe de başlamamış olan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa'nın gıyâben azliyle Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Musa Paşa Anabolu'dan Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş olan Baş-defterdar Ahmed Paşa «Şehr oğlanı ve mizâcgîr kallaş olmağın neylediyse eylemiş», yâni Sultan İbrahim'e 300 bin kuruş rüşvet takdim etmek suretiyle Musa Paşa'yı azlettirip Sadâret makamını kendisine tevcih ettirmiştir! Anabolu'ya gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» u geri çevirmek için hemen bir adam gönderilmişse de, bu adam yolda vebâya tutulup öldüğü için Mühür geri çevrilememiş ve bir müddet sonra Kara-Musa Paşa Istanbul'a gelince gıyâben azledildiğini anlamış ve bununla beraber karısı Şeker-pâre Hâtun'un hatırı için ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir: Musa Paşa'nın sadâret müddeti bu senenin 16 Eylül = 16 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar yalnız beş günden ibarettir. — Istanbul'da doğmuş olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa bir Sipâhinin oğludur: «Hezâr-pâre» lâkabı, idâmından sonra vücudunun «pâre pâre» edilmiş olmasından dolayı ölümünden sonra takılmıştır. Sultan İbrahim'in sefâhat çılgınlıklarını büsbütün körükliyerek ve bilhassa kürk ibtilâsını tatmin için bir «Samur vergisi» ihdâs ederek mevkiini muhâfazadan başka bir şey düşünmemesi, netice itibariyle hem kendisinin, hem efendisinin felâketine sebeb olmuştur: Aşağıda 1648 = 1058 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Eylül = 28 Şa'ban, Cumartesi: Donanmanın Girid'e asker ve mühimmat getirmesi.

(Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa Kandiya fethine hazırlanmakta olduğu için pâyıtahttan asker, top ve mühimmat istemiş, toplarla mühimmâtı Istanbul'dan alan donanma Sakız limanında da Çeşme'den nakledilen Anadolu askerini aldıktan ve Venedik, Malta ve Papalık gemilerinden mürekkep bir düşman filosunu da mağlûb ettikten sonra Kapdan-ı-deryâ Fazlı Paşa kumandasında yoluna devam ederek bu gün Kandiya civârında demirlemiştir: Bundan sonraki yardım için aşağıda 1649 = 1059 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Kandiya kalesi abluka altındadır: Yukarda bu senenin «7 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1648 = 1058

19 Şubat = 24 Muharrem, Çarşanba : Kandiya abluka hattında bir Türk zaferi.

(Girid'in merkezi olan Kandiya kalesi tam 7 ay, 4 gündenberi Deli-Hüseyn Paşa'nın kurduğu abluka çenberi içindedir : Yukarda 1647 = 1057 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu gün düşman şiddetli bir huruç hareketi yapmışsa da mağlûp edilmiş ve 6 Safer = 2 Mart Pazartesi günüyle 23 Safer = 19 Mart Perşenbe günleri tekrar ettiği huruç hareketleri de hep Türk zaferiyle neticelenmiştir).

26 Mart = 1 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Kandiya abluka çenberinin daraltılması.

(Denizde düşman donanması bulunduğu için Resmo'dan buraya kara yoluyla ve bin müşkilâtla dağlardan aşırılmak suretiyle üç defada 19 muhâsara topu getirilmiş ve işte bunun üzerine abluka çenberi kaleye doğru biraz daha yaklaştırılarak muhâsara hazırlıkları hızlandırılmış ve bir taraftan da Girit seferine karşı alâkası gevşemiş olan Istanbul hükûmetinden askerin 8 aylık mütedâhil mevâcibiyle zahîre, lâğımcı ve topçu istenmiştir).

30 Nisan = 6 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kandiya kalesiyle limanının top ateşine tutulması.

(Kaleye hâkim bir vaziyette bulunan San-Lucia tepesine sekiz büyük top yerleştirilip bu gün şehirle limana ateş açılmıştır: Osmanlı menbâlarında bu tepeye «Nazarta» denilmesi, İtalyanların «Lazaretto» dedikleri karantena dâiresinin karşısında bulunmasındandır. — Bu tedbirin sebebi, Istanbul'dan istenildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz levâzım ve mühimmat gelinceye kadar düşman tahkimâtını za'fa uğratmak ve Venedik gemilerinin limana girmesine mâni olmaktır. — Bu vaziyet üzerine düşmanın yüzlerce topunu Türk ordusuna tevcih ederek çok şiddetli bir ateş açtığından bahsedilir. Istanbul'da sarayla hükûmet sefâhat, rüşvet ve her türlü rezâlet içinde eğlenirken Girit'deki gaziler «Nebâtât ve a'şâb kökü devşirüp» yiyerek düşman ateşine göğüs germişlerdir).

19/20 Mayıs = 25/26 Rebî'ül-âhir, Salı/Çarşanba gecesi : Düşmanın büyük bir huruç hareketinde Türk zaferi.

(Dört bin askerle yapılan bu huruç hareketi müdhiş bir bozgunla neticelenmiş, 1200 kadar düşman tepelenmiş ve kılıç-artıklarını koğalayan Türk askerleri Venediklilerin kale hâricindeki tabyalarına girip bir çok toplarını tahrib etmişlerdir).

20 Mayıs = 26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Istanbul hükûmetine karşı ısyân eden Sıvas valisi Varvar-Ali Paşa'nın Çerkeş'de idâmı.

(Saray sefâhatine para yetiştirmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olan Sultan İbrahim nihayet bâzı valileri haraca kesmekten bile çekinmemiye başlamış ve meselâ doğruluğuyla mâruf olan Ali Paşa'dan «Otuz bin guruş» is-

tedikten başka, Anadolu beylerbeyi İbşir Paşa'nın Sıvas'da bulunan güzel karısının kendisine gönderilmesini de emretmiştir! Bu çılgınca emirlerin her ikisini reddetmiş olan Varvar-Ali Paşa Istanbul hükûmetine karşı etrâfına mühim kuvvetler toplamış, sık sık rüşvet almak için mütemâdiyen değiştirilip duran valilerin üç sene geçmeden değiştirilmemesini idarî bir prensip şeklinde ilân etmiş ve nihayet :

— Şer' ile da'vâm vardur!

diye Üsküdar'a doğru ilerlemiye başlamışsa da, Istanbul hükûmeti kendisine karşı Sıvas valiliği ve serdârlıkla İbşir Paşa'yı sevketmiş, diger bir takım valilerden de yardım gören İbşir bu gün Ali Paşa'yı bozguna uğratıp esir ederek kafasını kestirdikten sonra Istanbul'a yollamıştır; Ali Paşa'nın idâm edileceği sırada İbşir'e:

— Senün avretün ırzını sıyânet itdüğüm ve ibâd-Ullâhun mâlini zulmen alup virmedüğüm için bana katl mi îcâb ider?

dediğinden bahsedilir. — Zavallı Varvar-Ali Paşa'nın kesik başı saray kapısında günlerce teşhir edilmiştir).

24 Mayıs = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Venedik donanmasının Çanakkale boğazını abluka altına alması.

(Asıl lâkabı «Himâr-zâde» olduğu halde «Ammâr-zâde»ye çevrilmiş olan Kapdan-ı-deryâ Mehmet Paşa'nın idaresinde Girid'e asker ve mühimmat sevkıne me'mur olan Osmanlı donanması bu vaziyet üzerine dışarı çıkamadığı için, Kandiya önlerinde ot kökleri yiyerek Şahnâme kahramanları gibi döğüşen Deli-Hüseyn Paşa ordusu parasız, mühimmatsız ve erzaksız kalmıştır! Bu vaziyetin bütün mes'ûliyyeti, düşman donanmasına taarruz etmekten çekinen Ammâr-zâde'de gösterilir: Aşağıda bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

29 Mayıs = 6 Cumada-l-ûlâ, Cuma: Büyük Istanbul zelzelesi.

(Umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ Ahad» tarihinden bahsedilirse de, o ayın 6 sı Pazara değil, Cumaya müsâdiftir : Gün ismi doğru olduğu takdirde zelzelenin «8 Cumâda-l-ûlâ = 31 Mayıs Pazar» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Çoktanberi misli görülmemiş bir şiddetle «Kabl-el-gurûb» pâyıtahtı sarstığından bahsedilen bu müdhiş âfet bir çok evlerle konakları ve «ba'zı ebniye-i âliye» yi temelinden yıkmış ve son zamanlardaki üç büyük yangına bu felâketin de inzımâmı azamet devrimizdeki Istanbul'un ihtişâmını büsbütün söndürmüştür : Yangınlar için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül», 1640 = 1050 vukuâtının «30/31 Ağustos» ve 1645 = 1055 vukuâtının da «26/27 Haziran» fıkralarına ve aşağıda 1660 = 1070 vukuâtının «24 Temmuz» fıkrasına bakınız).

12 Haziran = 20 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kandiya muhâsarası.

(Kandiya kalesiyle limanı San-Lucia tepesindeki sekiz topla 44 gündenberi döğülmektedir: Yukarda bu senenin «30 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu vaziyette düşman gemileri limana giremedikleri için, kalenin «öte cânibi dîvârını» delen düşman oradan açtığı kapılardan mütemâdiyen yardım görüp kuvvetlenmekte olduğu halde, Türk ordusunun Çanakkale-boğazında tıkanıp kalan donanmayı bekleyip durması mahsurların büsbütün kuvvetlenmesine sebeb olacağı düşünülerek bu gün :

— Donanma yakında gelür!

ümidiyle asker meterise girmiş ve bu suretle 11 ay, 6 gün süren abluka hâli mu-

hâsaraya çevrilmiştir: Yukarda 1647=1057 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Istanbul'dan meded ummakla vakit geçtiği için bir seneye yakın bir zaman süren abluka esnâsında düşman tabiî boş durmamış, kalenin etrâfındaki büyük hendeğin dışında tabyalar yapmış, her tabyayı bir hendek ve 2-3 lâğımla tahkim etmiş ve Deli-Hüseyn Paşa da bütün bunların plânını Istanbul'a gönderip tekrar yardım istemiştir. — Osmanlı tarihinin en büyük kumandanlarından olan bu şanlı asker Serdârlık otağında duramamış, çadırına bekçiler koyup kendisi de askerleriyle beraber meterise girmiştir).

18 Haziran = 26 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde Mehmet Paşa'nın idâmı.

(Ot kökleri yiyerek harbeden Girit gazileri mütemâdiyen yardım istedikleri halde Venedik donanması Çanakkale-boğazının medhalini kapadığı için dışarı çıkmıya cesaret edemiyerek hareketsiz durmak suretiyle Girit ordusunu tehlikede bıraktığından dolayı bu gün idâm edilen Ammâr-zâde'nin kesik başı Istanbul'a getirilmiş ve yerine Boğaz-hisarı = Seddülbahr muhâfızı Voynuk-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir).

24 Haziran = 2 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Girit serdârı Gazi Hüseyn Paşa'nın bir zaferde yaralanması.

(Bu gün bir huruç hareketi yapan Kandiya müdâfileri mağlûb edilmiş, Türk askeri düşman tabyalarına girmiş ve tam işte o sırada şanlı Serdârın çenesine iki kurşun isâbet etmiştir: Bunların biri çene kemiğini delip geçmişse de biri içerde kalmış ve büyük kahraman buna rağmen «Askere fütûr gelmesün deyü bir destmâl ile çenesin sarup» harbe devam etmiş ve ancak harekât nihayet bulduktan sonra meteriste yarasını tedavi ettirmiştir: Bu sırada Istanbul hükûmeti Sultan İbrahim için «Samur ve anber» vergisi toplamakla meşguldür! — Deli-Hüseyn Paşa'nın bundan evvel başından aldığı yara için yukarda 1646 = 1056 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

30 Haziran = 8 Cumâda-l-âhire, Salı: Çanakkale-boğazı ablukasının Kapdan-ı-deryâ tarafından Serdâr-ı-Ekreme tebliği.

(Her halde bu tebliğin bundan 12 gün evvel idâm edilen eski Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde tarafından yapılmış olması lâzımgelir: Bu gün birkaç gemiyle Kapdan-Paşa'dan Deli-Hüseyn Paşa'ya bir mektup gelmiş ve askerin üç aylık mevâcibiyle 450 lâğımcıdan başka bir şey gönderilmemiştir! Çok müteessir olan Hüseyn Paşa'nın pâdişaha ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâma şikâyetnâmeler yazdığı rivayet edilir).

6/7 Temmuz = 14/15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi/Salı gecesi: Kandiya kalesinin hâricindeki düşman tabyalarının zabtı.

(Bu tabyalar için yukarda bu senenin «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu akşam gurubtan sonra Anadolu askeri lâğımlar patlatarak tabyalara hücum etmiş, gece-yarısına kadar beş saat süren şiddetli bir muhareben sonra düşman tamamiyle imhâ edilmiş, 3 tabya zabtedilip 6 büyük topla 500 tüfek ve bir çok mühimmat ele geçirilmiş ve ertesi gece de Rumeli askeri ayni şekilde taarruz ederek mütebaki tabyaları zaptedip ayni mıkdar levâzım ve mühimmat elde

etmiştir. Artık Osmanlı meterisleriyle kalenin etrâfındaki büyük hendek arasında hiçbir engel kalmadığı için, hendek kolayca işgal edildikten sonra kale duvarı lâğımlanarak gedikler açılmışsa da içerde 30 bin kişilik bir müdâfaa kuvveti bulunmasından ve ana-vatandan yardım görmiyen ordusunun mütemâdiyen eriyip durmakta olmasından ve bilhassa ot kökleriyle geçinen askerin büyük Serdârı örnek ittihâz edip aç harbetmesinden dolayı umumî hücum yapılamamış, gediklerin üstünde meterisler kurulup meterisle şehre girmiye karar verilmiş, düşman bu meterisleri lâğımla uçurdukça tekrar yapılmış ve işte bu suretle üç gün süren çok kanlı bir muharebede Türk askeri mütemâdiyen gedik başlarındaki meterislerde tutunmıya çalışmıştır : Vaziyet bu şekil alınca üçüncü günün akşamına doğru düşman kalenin teslimi için müzâkereye girişmiş ve akşamdan sonra bu müzâkere ertesi güne bırakılmışsa da, o gece mahsurlar 25 gemiyle bir çok yardım görmüş oldukları için ertesi gün harbe devam etmişler ve tabiî hâlâ Istanbul'dan donanma bekleyip duran Türk askerleri de çok haklı bir fütûr içinde kalmışlardır : Aşağıda bu senenin «23 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos = 17 Receb, Cuma : Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın azliyle Baş-defterdarlıktan ma'zul ve «Sofu» lâkabiyle meşhur Koca-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ahmed Paşa'nın azline sebeb, Sultan İbrahim'in kürk ve anber ibtilâsını tatmin ederek mevkiini muhâfaza için bir nevi «Samur ve anber vergisi» ihdâs etmiş olmasıdır : Bu tuhaf vergiyi Istanbul esnafından başka İlmiyye sınıfıyla vezirlerden ve valilerden tahsile başladıktan sonra askerlerden de almak istiyen Ahmed Paşa, o sırada Girit seferinden dönmüş olan sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa ile diger bir takım Ocak-ağalarına da haber göndermiştir. Bundan son derece müteessir olan Murad Ağa Sadr-ı-a'zamın adamını çok sert ve acı sözlerle koğmuş, bunun üzerine Ahmed Paşa bundan bir gün evvel Ocak-ağalarını oğlunun düğününe dâvet edip orada öldürtmek için tertibât ittihâz etmişse de Ağalar vaktinde haber alıp kaçmış ve işte bundan dolayı Kara-Murad Ağa bütün Ocak-ağalarını Yeniçeri-odaları'nın yanındaki «Orta-Câmi»ye toplamış ve Ahmet Paşa'nın idâmını istemek için Şeyh-ül-İslâmı dâvet ettirmiştir : O sırada Meşîhat makamında bulunan Adanalı-Abddürrahim Efendi Ağaların dâvetini kabul edip bu sabah bir çok ulemâ ile Fatih câmiine gelmiş, Seyfiyye ve İlmiyye sınıfları hemen anlaşmış ve pâdişaha haber gönderilip Ahmed Paşa'nın idâmiyle Mehmet Paşa'nın tâyini istenmiştir. Sultan İbrahim hemen mührünü Mehmet Paşa'ya vermişse de, Ahmed Paşa'nın idâmına muvâfakat etmediğinden bahsedilir; hattâ Koca-Mehmet Paşa askerle ulemânın bu noktada ısrâr ettiklerini arzetmek için huzûruna çıkınca :

— Bre köpek Koca!

diye bağırıp mükemmel bir dayak attıktan sonra hayatını bile tehdid etmiştir. — İdâmından sonra «Hezâr-pâre» lâkabiyle şöhret bulan Ahmed Paşa'nın sadâreti 1647 = 1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumartesi gününden bu güne kadar tam 10 ay, 16 gün sürmüştür. — «Mevlevî» ve «Sofu» lâkaplarıyla da anılan yeni Vezir-i-a'zam Koca-Mehmet Paşa seksenlik bir ihtiyardır : Milliyeti belli değildir; «Koca nâdân», «Koca gabî», «Sâde-dil» ve «Ahvâl-i devletten bî-haber» gibi sözlerle tavsif edilir).

7/8 Ağustos = 17/18 Receb, Cuma/Cumartesi gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın idâmı.

(Ocak-ağalarının makamından başka kellesini de isteyip durmalarından şaşkın

bir hâle gelen Ahmed Paşa konağından «bir heybe altun» alıp tanıdıklarından birinin evinde saklanmak için kapı kapı dolaşıp reddedildikten sonra barınacak bir ev bulabilmişse de, eteklerini öperek kabul eden ev sâhibi derhal yeni Vezir-i-a'-zama haber gönderdiği için hemen tevkif edilip «Paşa-kapusu» na götürülmüş, halefi kendisini güler yüzle karşılayıp canını kurtarmak va'diyle bütün servetini söylettikten sonra idâm fetvasını tatbik ettirmiş ve çok şişman olan Ahmed Paşa'nın elbisesi soyulduktan sonra cesedi At-meydanındaki çınar ağacının altına çırçıplak bırakılmıştır : O devrin telâkkisince «Şahm-i âdemî veca'-i mefâsıla devâ» sayıldığı için, gelip geçenler Ahmed Paşa'nın cesedinden birer parça kesip almış, nihayet ortada kemiklerinden başka bir şey kalmamış ve işte bundan dolayı ölümünden sonra «Hezâr-pâre=Bin-parça» lâkabiyle şöhret bulmuştur).

8 Ağustos = 18 Receb, Cumartesi; zevâlî saat 4,30: Sultan İbrahim'in hal'i.

(Yeni Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa Sultan İbrahim'in yukarda bu senenin «7 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz dayağı yayip ölümle tehdid edildikten sonra perişan bir halde evine dönüp öğle vakti vaziyeti Fatih câmiindeki cem'iyyete bildirmiş ve işte bunun üzerine oradaki asker ve ulemâ mahşeri Orta-Câmi'ye gelmiş ve bütün şehir kapıları kapatılmıştır; hattâ bütün dükkânlar kapanarak umumî hayatın da durduğu rivayet edilir. — Sultan İbrahim sarayı toplarla tahkim ettirdikten başka, Bostancılarla sâir saray muhâfızlarından mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle üzerlerine yürüyeceğini bildirip hemen dağılmalarını emretmişse de bu emri dinliyen olmamış, o gece ulemâ Yeniçeri-odalarında müsafir edilmiş ve ertesi sabah bütün cemâat At-meydanına gelmiştir. — İlkönce pâdişahtan «Ayak-dîvânı» istenmişse de kabul etmediği için Vâlide-Sultan'a bir tezkire yazılıp Sultan İbrahim'in hal'ine ve büyük şehzâde Mehmed'in iclâsına karar verildiği bildirilmiş, Kösem-Sultan saraya gelip kendisiyle görüşmelerini emretmiş ve işte bunun üzerine saray muhâfızlarının kumandanı olan Bostancı-başı elde edildikten sonra cemâat saraya dolunca, «Bâd-üs-Saâde» önüne kadar gelen Vâlide-Sultan oğlunun «Sû'-i kurenâ şerrine» uğradığından ve bundan sonra devlet işleri vüzerâ ve ulemâ tarafından idare edilmek şartiyle tahtında bırakılmasından bahsedip ikindi vaktine kadar ısrâr etmişse de söz geçirememiş, şehzâde Mehmed'in hemen getirilmesi istenmiş ve nihayet şehzâde gelir gelmez bîat edilmiştir. Daha zayıf bir rivayete göre de şehzâdenin öldürülmüş olduğu hakkındaki şâyialardan dolayı dışarı çıkarılıp her kese gösterilmesi istenmiş ve işte bu vesileyle çocuk meydana çıkar çıkmaz :

— Cülûs!

sesleri yükselerek hemen taht kurulup bîat edilmiştir. Bu vak'anın «İkindi vakti» veyahut ezânî «Sâat dokuzda» olduğundan bahsedildiğine göre, takriben zevâlî saat dört buçuğa tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Bîat merâsimi biter bitmez içeriye bir hey'et gönderilip Sultan İbrahim'e hal'i tebliğ edilmiş, hey'et âzâsına :

— Bre hâinler! Püzevengler!

diye hitâb eden sefih padişah lüzumsuz bir münakaşaya girişmiş ve bilhassa Istanbul kadılığından ma'zul olan «Ravzat-ül-Ebrâr» müellifi Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'den çok sert sözler işitmiştir :

— Umûr-i şer'iyye ve dîniyyeye adem-i takayyüdle cihânı harâba virdün ve evkaatunu lehv-ü-gafletle geçürüp rüşveti fâş ve bunca zalemeyi âleme musallat ve Beyt-ül-mâli telef itdün!

Sultan İbrahim bunları dinledikten sonra hapsedileceği odaya götürülüp kapatılmıştır :

«Bir kârgir odanın temür penceresinden sahan girecek kadar kesüp sâir pencere ve camların dîvar itmişler ve malzeme ve iki câriye ol odaya konulmuş». Oda kapısının dışındaki kilide kurşun dökülüp açılmaz hale getirildiğinden de bahsedilir. Bu müdhiş odadan sarayın içine Sultan İbrahim'in gece-gündüz akseden feryâdı saray halkını çok müteessir etmiştir.

1640=1049 senesi 9 Şubat = 16 Şevvâl Perşenbe günü tahta çıkmış olan Sultan İbrahim'in saltanat müddeti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 5 ay, 28 gün sürmüştür : En kuvvetli rivayete nazaran 1615 = 1024 senesi 5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 32 sene, 9 ay, 4 gün tuttuğu sırada, yâni 33 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. — Kendisinden başka hiç bir Osmanlı şehzâdesi kalmamış olduğu bir sırada tahta çıkmış olduğu için, kendisinden sonraki Osmanlı pâdişahlarının hepsi Sultan İbrahim'in neslindendir.

Dördüncü Murad'ın 16 sene, 4 ay, 29 gün süren saltanat devrinin her dakikasını kemend bekliyerek ve her ayak sesini cellâtların ayak sesleri zannederek ecel buhranları içinde geçirdikten sonra, hiç ummadığı bir anda birdenbire kendisini mutlak bir kudretin rakîpsiz sâhibi vaziyetinde gören Sultan İbrahim'in bütün çılgınlıkları şehzâdelik esâretiyle pâdişahlık hürriyeti arasındaki tezâdın hâsıl ettiği ruhî sarsıntılarla izah edilebilir : Hayatının sonuna kadar çektiği «Hafakan ve sevdâvî illet» işte bunun neticesidir. Sultan İbrahim'in ruhî bir tedavi ihtiyacından dolayı Cinci-Hoca ile diger bir takım üfürükçüler devletin başına musallat olmuş, Osmanlı hânedânında kendisinden başka erkek kalmamış olmasından dolayı da neslin devamını te'min için vezirlerden valilere kadar bütün devlet adamları kendisine güzel câriyeler takdim ederek baştan çıkmasına sebeb olmuş, nesli inkırazdan kurtulmuşsa da muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensub olan hasekililerle câriyeler Sultan İbrahim'i sonsuz bir sefâhat girdâbına sürüklemiştir. Devletin bütün vâridâtını yuttuktan sonra me'muriyetlerin bile tevcihine sebeb olan saray isrâfâtı işte bu yüzdendir.

Bir taraftan hasekiler için murassâ kayıklarla murassâ arabalar yapılırken, bir taraftan da bir müsâhibenin söylediği masaldan ilhâm alan Sultan İbrahim'de marazî bir samur merâkı başlamış, «Sarây-ı muallâda olan kasr-ı muallâ vekâşane-i zîbâların her biri serâpâ bısât-ı semmûr» ile döşenmiş ve mütemâdî bir sefâhat hayatı içinde «Takviyet-i bâh içün» anber yemek ihtiyâcından dolayı misli görülmemiş bir «Samur ve anber» vergisi ihdâs edilip «cebren ve kahren» tahsiline kalkışılmıştır!

Sultan İbrahim'in büsbütün baştan çıkmasına sebeb olan ilk meş'um şahsiyyet «Civan-Kapucu-başı» denilen Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'dır : Pâdişahın gözüne girip mevkiini tahkim etmek için ona her fikrinin bir «İlhâm-ı Rebbânî» olduğunu söyleyip «Kavlen ve fi'len» kendisinden hatâ sâdır olamıyacağına inandıran işte bu ahlâksız vezirdir.

Kendisinin lâ-yuhtî olduğuna işte bu suretle bir kere kâni' olan Sultan İbrahim artık en çılgınca hareketleriyle en müdhiş zulümlerini bile haklı ve tabiî görmiye başlamıştır : Meselâ Edirne seyâhatinde oranın odununu her nedense beğenmediği için Istanbul'dan hammallara odun taşıttırılmış ve yukarda bu sene vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasında idâmını gördüğümüz zavallı Varvar-Ali Paşa'nın mâsum karısı da «Uryan, bal-mumlarıyla çarmıha gerilüp teşhir» edilmiştir!

Sultan İbrahim Istanbul'da işte böyle çılgınca bir saltanat sürerken, Venedikliler Çanakkale-boğazını tıkamış, Girit ordusu yardımsız ve aç kalmış, Bosna'da kırk kadar kale düşman eline geçmiş, Anadolu'da ısyanlar çıkmış ve bütün bunlar Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa tarafından gülünç te'viller ve hayâsızca inkârlarla pâdişahtan saklanmıştır : Meselâ Bosna'daki Klisz = Kilis sancak merkezinin sukutu Sultan İbrahim'e duyurulduğu zaman Ahmed Paşa Klisz'in «bir küçük kilise» olduğundan bahsedip pâdişahı aldatmış ve Venedik

donanmasının da Çanakkale boğazından çekilip gitmiş olduğunu söylemekten utanmamıştır! Girit seferi hazırlanırken donanma inşaâtını teftiş için her gün Tersâneye giden, Deli-Hüseyn Paşa gibi büyük bir askeri Girit serdârlığına tâtin eden ve onun her istediği yardımın derhal yapılmasıyla şahsen alâkadar olduktan sonra, Lâ-yuhtîlik şuûru kuvvetlendikçe artık bütün devlet işlerini kendisine dünyayı penbe gösteren vüzerâsına bırakıp zevkından başka bir şey düşünmemiye başlıyan Sultan İbrahim'in bu fecî hâle gelmesinde her halde devşirme vezirlerin mes'ûliyyeti Harem'deki hasekilerinin günahlarından çok fazladır).

DÖRDÜNCÜ MEHMET

(Avcı Sultan Mehmet)

— M. 1648 = H. 1058 — M. 1687 = H. 1099 —

1648 = 1058

8 Ağustos = 18 Receb, Cumartesi, zevâlî saat 4,30 : Dördüncü Mehmed'in cülûsu.

(Sultan İbrahim'in hal'iyle büyük oğlu Sultan Mehmed'in cülûsu ayni saattedir : Bundan evvelki fıkraya bakınız. — 1642 = 1051 senesi 1/2 Kânunusâni = 29/30 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş olan Dördüncü Mehmed'in yaşı Milâdî takvim hesabiyle tam 6 sene, 7 ay, 8 gün tuttuğu sırada, yâni 7 yaşının içinde tahta çıkmış olduğu için, bîat merâsiminde vüzerâ ile ulemânın ileri gelenlerinden sonra «Ma'sûm havf itmesün deyü» Şeyh-ül-İslâm Abdurrahim Efendi'nin işaretiyle merâsime nihayet verilmiş ve «Pâdişâh-ı nev-cüvân Hazretleri» nenesi Kösem-Sultan'la Bostancı-başı'ya emânet edildikten sonra cemâat dağılmıştır. Dördüncü Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan» adını alan bir Rus kızıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle, Dördüncü Mehmet Osmanlı pâdişahlarının on dokuzuncusudur. — «Avcı» lâkabı av merâkındandır.

Bu saltanat tebeddülünde en mühim rolü sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa'nın idare ettiği Ocak-ağaları oynamış oldukları için, pâdişahın çocukluğundan istifade eden Ağalar devlet idaresini ellerine almışlar ve bir nevi «Ağalar saltanatı» kurmuşlardır : Aşağıda bu senenin «28 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Saraya hâkim olan da bu tarihten itibaren «Vâlide-Sultan» vaziyetine geçen Haseki Turhan-Sultan değil, Dördüncü Mehmed'in gelinini gölgede bırakan ve saltanat nâibeliğini eline alan meşhur ninesi Mâhpeyker-Kösem Sultan'dır).

18 Ağustos = 28 Receb, Salı : Sultan İbrahim'in idâmı.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos» fıkrasında hal'iyle hapsini gördüğümüz Sultan İbrahim'in gece-gündüz «feryâd-u-figanından» saray halkının çok müteessir olduğu ve işte bu teessürle «diri mezâra konulan Pâdişâh-ı zîşânı» tekrar tahta çıkarmak için bir takım dedikodular başladığı ve hattâ hal'inde iştirâki olmıyan Sipahilerin o yolda sözler sarfedip durdukları rivayet edilir : İşte böyle bir ihtimali önlemek için Şeyh-ül-İslâmın fetvâsiyle Sultan İbrahim'in «izâle» sine karar verilmiş ve bu gün saraya gelen Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa ve Şeyh-ül-İslâm Abdürrahim Efendi ile Yeniçeri-ağası eski pâdişahın kapalı odasını açtırarak cellâd Kara-Ali'yi içeri sokup kemendle boğdurmuşlardır. Sultan

İbrahim'in bağırıp çağırarak devlet erkânını tahkir ettiğinden ve hattâ cellâd Kara-Ali korkusundan kaçtığı halde Sadr-ı-a'zamın bizzat yakalayıp dayak atarak zorla işini gördürdüğünden bahsedilir.
Hal'inden sonra on gün sağ bırakılan Sultan İbrahim 1615=1024 senesi 5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle tam 32 sene, 9 ay, 3 gün yaşayıp 33 yaşının içinde idâm edilmiş demektir. İdâm tarihi olarak «8 Şa'ban = 28 Ağustos Cuma» gününden de bahsedilirse de doğru değildir. Mezarı Ayasofya'da amcası Birinci Mustafa'nın yanındadır).

23 Teşrinievvel = 5 Şevvâl, Cuma : Kandiya muhâsarasının ablukaya tahvili.

(Bunun sebebi, Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı donanmanın yardım getirememesi, mahsurlar mütemâdiyen takviye edildikleri halde ot kökleriyle geçinen Türk askerinde tâkat kalmaması ve bilhassa şiddetli yağmurlarla seller yüzünden meterislerin sular altında kalmasıdır. İşte bundan dolayı bahara kadar askerini kısmen terhis eden Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya önlerinden ayrılmıyarak «Lazaretto = Nazarta» da kışlamıya karar vermiş ve kalenin etrâfındaki tabyaları da elinde tutmuştur. «Nazarta» için yukarda bu senenin «30 Nisan» fıkrasına ve ikinci Kandiya muhâsarası için de aşağıda 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Çarşanba: Sultanahmet vak'asında Sipâhilerin tenkili ve Ağalar saltanatının başlaması.

(24 Teşrinievvel = 6 Şevvâl Cumartesi günündenberi Istanbul bir ihtilâl havası içindedir : Topkapu ve Galata saraylarındaki İç-oğlanlarından bir kısmının her cülûsta Sipahi yazılması âdet olduğu halde bu sefer ihmâl edilmeleri ayaklanmalarına sebeb olmuş ve kendilerine bin kadar da Sipâhi iltihak etmiştir. Sultan İbrahim'in kanını bahâne ederek Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâmın kaatil sıfatiyle idâmlarını istiyen bu cemâat nasihatle yatışmadığı için, bir çok ulemânın fetvâsiyle At-meydanına yürüyen Yeniçeri kuvvetleri Sultanahmet câmiini merkez ittihâz eden Sipâhileri mağlûb etmiş ve bu kanlı vak'adan itibaren Yeniçeri-ocağı artık rakîpsiz kaldığı için «Ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olmuş»dur! Başta Arnavut Kara-Murad olmak üzere bu ağaların en mühimleri Boşnak Koca-Muslihüddin Arnavut Bektaş ve Kara-Çavuş ismindeki zorbalardır. Sultan İbrahim'in saltanat ve sefâhatine vâris olan bu vatansız devşirmeler bu günden itibaren sarayla hükûmete hâkim olarak me'muriyetleri müzâyede ile tevcihe başlamışlar, etle ekmeğe varıncaya kadar memleketin bütün ticarî ve iktisadî hayatını inhisar altına alıp halkın nafakasında bile ihtikâra kalkışarak milyonlar kazanmışlar ve tıpkı Sultan İbrahim gibi samur ve anber safâları sürmiye başlamışlardır. Bunların başında bulunan Kara-Murad Ağa bu tarihten iki buçuk ay sonra **Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş** ve ondan sonra da Vezir-i-a'zam olmuştur. — Aşağıda 1651 = 1061 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Teşrinievvel = 11 Şevvâl, Perşenbe: Cinci-Hoca'nın idâmı.

(Bu meşhur üfürükçü için 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Cinci-Hoca ilkönce tevkif ve tazyik edilerek definelerinin yerleri söyletildikten sonra Mihalıç = Karacabey kasabasına sürülüp bu gün orada idâm olunmuş ve bütün nakdî serveti cülûs bahşişine sarfedilmiştir: 1,958,400 duka

altını tutan bu bahşişin 1,920,000 altını Cinci'nin parasıdır. Bir çok emlâki de zabtedilmiştir).

12 Teşrinisâni = 25 Şevvâl, Perşenbe: Kara-Haydar-oğlu'nun idâmı.

(Sultan İbrahim devrinde Devşirmelerin zulümlerine karşı ısyân ederek Evliya-Çelebi'nin rivayetine nazaran Orta-Anadolu'nun «yirmi sancaklık yeri»in silâh arkadaşı Katırcı-oğlu Mehmet'le beraber vurup haraca kesen Kara-Haydar-oğlu Mehmet Bey Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa'yı mağlûb ettikten sonra İsparta'yı haraca kesmek istemişse de, oranın müteselimliğinde bulunan Abaza Kara-Hasan Ağa tarafından ânî bir baskınla mağlûb edildikten sonra iltica ettiği bir köyde yaralı olarak esir edilip Istanbul'a getirilmiş ve bu gün Parmakkapu'da asılarak idâm edilmiştir: Devşirme zulümlerine ısyân ettikten sonra ister istemez şakavet yoluna sapan bu meşhur âsi, kahramanlığına düşmanlarını bile hayrân etmiş bir gençtir).

1649 = 1059

21 Mayıs = 9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Kara-Murad Ağa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın azline sebeb, pâdişahın çocukluğundan istifâde ederek diktatörlüğe kalkışması ve hattâ saltanat hulyâlarına kapılıp Sarayla Ocağın emirlerini dinlememiye başlamasıdır: 1648 = 1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı sarayla ocak Sofu Paşa'ya karşı birleşmiş, 1 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Girid'e yardım götürmek için yola çıkarılan donanmanın Çanakkale-boğazındaki düşman abulukasını bozduktan sonra Foça'da Venedik donanmasına karşı uğradığı bir muvaffakıyetsizlik onun taksirinden mütevellid gösterilip bu gün azil ve hapsedildikten sonra Malkara'ya sürülüp bir kaç gün sonra orada boğdurulmuştur. Bu harîs ihtiyarın sadâreti 1648=1058 senesi 7 Ağustos = 17 Receb Cuma gününden bu güne kadar 9 ay, 15 gün sürmüştür. — Sultan İbrahim'in hal'inde ön-ayak olarak Ağalar saltanatını kuran yeni Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa Arnavuttur: «Fenn-i mekr-ü-hîlede bî-nâzîr» olduğundan bahsedilir).

7 Temmuz = 26 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Istanbul üzerine yürüyen Gürcü-Nebî'nin Bulgurlu muharebesi.

(Dördüncü Murad'ın kılıcından kurtulmuş Sipâhi zorbalarından olan bu Gürcü-Nebî/Abd-ün-Nebî bâzı taşra me'muriyetlerinde büyük bir servet topladıktan sonra Niğde'ye çekilip mütegallibeliğe kalkışmış ve nihayet 1648 = 1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasındaki Sultanahmet vak'asında tenkil edilen Sipâhilerin intikamını almak üzere, Konya Sipâhilerinden başka gene ayni sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Katırcı-oğluyla da birleşerek 15 bin kişilik bir kuvvetle İzmit üzerinden Üsküdar'a doğru yürümiye başlamıştır. Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın kumandasındaki Istanbul kuvvetleriyle Bulgurlu'da karşılaşan Gürcü-Nebî, Osmanlı pişdârını mağlûb eden Katırcı-oğlu'nun muvaffakıyetinden istifade edemiyerek geri çekilmiş, bir müddet sonra Kırşehir sancak-beyi İshak Bey tarafından gaafil avlanarak kesik başı Istanbul'a gönderilmiş ve Katırcı-oğlu da sonradan affedilerek Beyşehri sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

29/30 Ağustos = 20/21 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi: Kandiya'nın ikinci muhâsarası.

(Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı iki senedir yardımsız bırakılan Girid'e nihayet bu senenin «21 Mayıs» fıkrasında yola çıkarıldığını gördüğümüz donanmayla bir mıkdar levâzım ve mühimmat gönderilmişse de, Kapdan-ı-deryâ Voynuk-Ahmed Paşa Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'yı kıskandığı için hiç bir şey vermeyip kendi başına hareket ederek Suda kalesini muhâsara etmiş ve nihayet bir top güllesiyle kafası koptuğu için gemi kapdanları bütün kuvvetleri ve toplarıyla Serdâr-ı-Ekrem'in emrine girmişlerdri. — 1648=1058 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında ablukaya tahvilini gördüğümüz Kandiya muhâsarası işte bu sâyede tekrar kurulabilmişse de, Gazi Hüseyn Paşa'nın şan ve şöhretini çekemiyen Istanbul Devşirmeleri muhâsaranın en şiddetli zamanında Girit'deki Yeniçerilerden bin beş yüzünü bir Hatt-ı-Hümâyûnla Istanbul'a aldırdıkları için, iki ay süren bu ikinci muhâsara da maatteessüf ablukaya çevrilmiştir).

1650 = 1060

15 Mart = 12 Rebî'ül-evvel, Salı: Venedik donanmasının Çanakkale boğazını ikinci defa olarak abluka altına alması.

(İlk abluka için 1648 = 1058 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına ve kaldırılması için de 1649 = 1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu gün 30 gemiden mürekkep bir düşman filosu boğazın dışında tekrar bir abluka hattı kurmuş, bu mıkdar biraz sonra 36 gemiye çıkarılmış, Osmanlı donanması gene dışarı çıkamıyacak hâle gelmiş ve bu vaziyet Istanbul'a aksedince vüzerâdan Ankebut Paşa bir mıkdar askerle Boğaz-hisarı = Sedd-ül-bahr muhâfızlığına gönderilmiştir).

5 Ağustos = 7 Şa'ban, Cuma : Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın istifâsiyle Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Murad Paşa'nın istifâ'sına sebeb, devlet işlerine mütemâdiyen müdâhale eden ve kendisinin eski zorbalık arkadaşları olan Ocak-ağalarıyla geçinememesi ve nihayet bu ağaların en nüfuzlusu olan meşhur Bektaş Ağa'nın kendisine haber gönderip başını kurtarmak isterse derhal çekilmesi lâzımgeldiğini ihtâr etmesidir; işte bunun üzerine Mühr-i-Hümâyûn'u bu gün pâdişaha iâde eden Kara-Murad Paşa kendi ricasiyle Budin valiliğine tâyin edilmiş ve onun tavsiyesiyle sadâret makamı Bağdad valiliğine henüz tâyin edilmiş olan Abaza Melek-Ahmed Paşa'ya tevcih olunmuştur. — Murad Paşa'nın sadâreti 1649 = 1059 senesi 21 Mayıs = 9 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 2 ay, 15 gün sürmüştür. İkinci sadâreti için 1655 = 1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Hoppalığı ve züppeliğiyle mâruf olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmet Paşa'nın «Melek» lâkabı, gençliğinde semizliğinden kinâye olarak takılan «Malak» lâkabından muharref gösterilir).

12 Teşrinisâni = 18 Zülka'de, Cumartesi : Girid'e gönderilen yardım kuvvetlerinin hareketi.

(İkinci Kandiya muhâsarasının ablukaya tahvili için yukarda 1649= 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu ikinci abluka esnâsında Serdâr-ı-

Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya'nın etrâfında üç havâle kalesi yaptırmakla meşgul olarak mütemâdiyen Istanbul'dan yardım beklemiştir. — Bundan evvel 16 Ağustos = 18 Şa'ban Salı günü varan yardım kuvveti 157 Yeniçeriden ibaret bir müfreze ilebir mıkdar para ve eşyâdan ibarettir! — Bu gün 19 gemiyle yola çıkarılan 4 bin kişilik yardım kuvveti Çanakkale-boğazının ağındaki abluka hattından ustalıkla geçirilerek mevsimin kış olmasına rağmen selâmetle isâl edilmiştir).

1651 = 1061

2 Kânunusâni = 9 Muharrem, Pazartesi: Girid'e erzak ve mühimmat sevkı.

(Donanmayla gönderilen asker ve mühimmat 21 Muharrem = 14 Kânunusâni Cumartesi günü orduya varmış ve bir kaç gün sonra da Hanya limanına Mısır'dan on kalyon dolusu erzak geldiğinden, ordu iâşe sıkıntısından kurtulmuştur).

9 Haziran = 19 Cumâda-l-âhire, Cuma : İstiya kalesinin işgali hakkında haber gelmesi.

(Kandiya'nın şarkında bulunan bu kalenin etrâfı evvelce işgal edilmiş olduğu için, artık tutunamıyacaklarını anlıyan muhâfızları kaçmış ve kale derhal işgal edilmiştir).

13 Haziran = 23 Cumâda-l-âhire, Salı: Donanmanın Girid'e hareketi ve Nakşa = Naxos bozgunu.

(Bu gün takviye kıt'alarıyla hareket eden 74 gemiden mürekkep donanma Sakız'da iltihak eden ve «Bey gemileri» denilen sâhil sancak-beylerinin gemileriyle 150 parçayı bulduktan ve düşmanla muvvaffakıyetli bir müsâdemeden sonra su almak için Nakşa adasına uğramış ve limandan gaafil ve dağınık bir halde çıkarken Venediklilerin hücumuna uğramıştır: «Bey gemileri» yedeklerini bırakıp hemen kaçtıkları için ağır gemiler müşkil vaziyette kalmış, bilhassa rüzgârsızlıktan hareket edememiş, altı kalyon dolusu askerle bir çok cephâne, top ve bayrak düşman eline geçmiş ve bunlar Girit sularında teşhir edildiği için, teslim olmak üzere bulunduklarından bahsedilen Kandiya müdâfileri mukavemetlerine devam etmişlerdir).

21 Ağustos = 4 Ramazan, Pazartesi: Istanbul'da esnaf ve halk ihtilâli. Vezir-i-a'zam Melek-Ahmed Paşa'nın azli ve Siyavuş Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bu ihtilâlin sebebi Melek-Ahmed Paşa'nın büdce açığını kapatmak ve Ocak-ağalarının da keselerini doldurmak için «züyuf akça» bastırıp piyasaya sürerek mukabilinde cebren altın toplamıya kalkışmasıdır: Zâten ağır vergiler altında ezilen esnafla ahâli zulmün bu derecesine dayanamıyarak bu gün Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi'yi önlerine katıp «Bâb-üs-Saâde»ye kadar sarayın içine dolmuş, vezir-i-a'zamın azliyle Ağaların idâmı istenmiş ve işte bunun üzerine Melek-Ahmed Paşa derhal azledilip Mühr-i-Hümâyûn Kubbe-vüzerâsından Abaza Siyavuş Paşa'ya verilmiştir. — Büyük-Vâlide Kösem-Sultan

Ocak-ağalarına istinâden saltanat sürdüğü için Siyavuş Paşa ile Abd-ül-Aziz Efendi'yi halkı aldatıp dağıtmıya me'mur etmiş, Ağalar meselesinin ertesi gün halledileceğinden bahsederek ihtilâlciler dağıtılmış ve bu suretle o günkü müdhiş tehlikeden kurtulan Ocaklılar o gece el-çabukluğu ile bütün sokak başlarını tutup ertesi gün sarayda tekrar toplanmıya gelen esnafla ahâliden bir çoklarını öldürerek yeniden vaziyete hâkim olmuşlardır. — Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti 1650 = 1060 senesi 5 Ağustos = 7 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 17 gün sürmüştür).

2/3 Eylül = 16/17 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi : Kösem-Sultan'ın öldürülmesi.

(Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'la Küçük-Vâlide Turhan-Sultan arasında çok şiddetli bir rekabet vardır : Birincisi Ocak-ağalarına, ikincisi saraydaki adamlarına istinâd etmektedir. Bu vaziyete nihayet vermek istiyen Kösem-Sultan'ın Dördüncü Mehmed'i zehirletip yerine başka bir anadan olan kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği ve bir taraftan da Ocak-ağalarına haber gönderip Turhan-Sultan'ın adamlarının kellelerini istetmiş olduğu rivayet edilir. Turhan-Vâlide'nin nin en mühim adamı olan Baş-Lala Uzun-Süleyman Ağa Büyük-Vâlide'nin bu tertibâtını haber almış olduğu için, bu gece Hâs-Odalılardan müsellâh bir cemâatle Kösem-Sultan'ın dâiresine saldırıp dört pâdişah devrinde yarım asra yakın bir zaman Osmanlı imparatorluğuna hâkim olan ve o sırada 62 yaşında bulunan bu meşhur Vâlide-Sultan'ı bir perde ipiyle boğdurmuştur).

3 Eylül = 17 Ramazan, Pazar : Ağalar saltanatının sonu.

(Bu işde en mühim âmil, yukarıki fıkrada bahsi geçen Süleyman Ağa'dır : Dördüncü Mehmet onun telkiniyle bu gün Ocak-ağalarını tenkil için Ulemâ ile Sipâhileri saraya dâvet edip «Sancağ-ı-Şerîf»i «Bâb-ı-Hümâyûn» önüne diktirmiş ve halkın Sancak altına toplanmasını dellâllarla her semte ilân ettirmiştir. Ulemâdan da bir fetvâ alındığı rivayet edilir. Bu vaziyet üzerine can kaygısına düşen Yeniçeri neferleri At-meydanında toplanan ağalarından ayrılıp Sancağın altına gelmişler ve Ağalar da artık kaçıp gizlenmekten başka çâre bulamamışlardır. Bununla beraber Ramazan'ın sonuna kadar birer birer bulunup hepsi temizlenmiş ve işte bu suretle 1648 = 1058 senesi 28 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Çarşanba günü kurulduğunu gördüğümüz Ağalar saltanatı 2 sene, 10 ay, 6 gün sürdükten sonra bir zenci Harem-ağasının gayretiyle nihayet bulmuştur).

27 Eylül = 15 Şevvâl, Pazar : Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın azline sebeb, yukarıki fıkralarda bahsi geçen ve Ağalar saltanatına nihayet verince Dâr-üs-Saâde ağası sıfatile büyük bir nüfuz kazanan Uzun-Süleyman Ağa'nın hâkimiyyetine karşı mukavemet göstermiye başlamasıdır. Rüşvetle me'muriyet vermek gibi bir bahâneyle azledildiği de rivayet edilir. Sadâret müddeti bu senenin 21 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar 1 ay, 7 gün sürmüştür. — Azil tarihi olarak «5 Şevvâl=17 Eylül Perşenbe», «5 Zülka'de=20 Teşrinievvel Cuma» ve «15 Zülka'de=30 Teşrinievvel Pazartesi» günlerinden de bahsedilirse de doğru değildir. — Doksanlık ve hattâ doksan beşlik bir ihtiyar olan yeni Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa ümmîliği ve ahmaklığıyla meşhurdur).

1652 = 1062

20 Haziran = 13 Receb, Perşenbe : Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın azliyle Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Cehâleti, hamâkati, bunaklığı ve ümmîliğiyle meşhur olan bu doksanlık Gürcü Ağalar saltanatına nihayet veren Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın her emrini ifâ ederek ve kendisine rakîb addettiği devlet adamlarını sürdürerek mevkiini tahkime çalışmaktan başka bir şey yapamamıştır; fakat nihayet aczi sarayca da anlaşıldığı için 8 ay, 23 günlük bir sadâret safâsından sonra azledilmiş ve yerine iki gün evvel menfâdan gelmiş olan eski Mısır valisi Arnavut Tarhuncu-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir: Tarhuncu Paşa büdce lâyihalarıyla meşhurdur).

1653 = 1063

21 Mart = 21 Rebî'ül-âhir, Cuma : Vezir-i-a'zam Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Devleti ıslâh için Sadâret makamını «istiklâl» şartiyle kabul etmiş olan Tarhuncu kendisinden evvel rüşvetle servet yapanları Hazine nâmına haraca kesmek, masraflarda tasarruf ederek bir çok kimseleri mutazarrır etmek, büdce açığını kapatmak için me'murları vergiye bağlamak ve bilhassa değirmen ve hâne vergileri tarhetmek suretiyle pek çok düşman kazanmıştır. Dördüncü Mehmed'in irâdesiyle Baş-Defterdar Zurnazen-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde çalışan mâliyecilerin tertib ettikleri iki büdce lâyihasına «Tarhuncu lâyihaları» denilir ve bunlar bâzı yeni eserlerde Osmanlı devletinin ilk büdcesi gibi gösterilirse de doğru değildir : Osmanlılarda ötedenberi bütce «Defter» leri tanzim edilmiş olduğu, Tarhuncu lâyihalarından birindeki sarâhatle de sâbittir. Bu lâyihalara göre o sırada devletin vâridatı 24 bin yük akça ve masârifi de 25 bin 200 yük akça tuttuğuna göre bütce açığı 1200 yük demektir; on senedenberi tedricen hâsıl olan bu açık saray mensuplarının israflarından mütevellid olduğu için, bunlar Tarhuncu'ya karşı cephe almışlardır. — Bu değişiklik umumiyetle «20 Rebî'ül-âhir Nevrûz» gününe müsâdif gösterilirse de «Nevrûz» Milâdî takvimde Martın 21 ine müsâdif olduktan başka, gün isminin Cuma gösterilmesi de bunu te'yid etmektedir. — Ahmed Paşa'nın idâmına sebeb, Dördüncü Mehmed'i hal'edip kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği hakkında uydurulan ustalıklı bir iftirâdır : Pâdişah buna inandığı için Tarhuncu bu gün saraya çağırılıp Mühr-i-Hümâyûn alındıktan sonra alel-usul boğdurularak «izâle» edilmiştir. Sadâret müddeti 1652 = 1062 senesi 20 Haziran = 13 Receb Perşenbe gününden bu güne kadar tam 9 aydır. — Ahmed Paşa'nın en şiddetli düşmanı olan halefi Çerkes-Derviş Mehmet Paşa çok silik bir şahsiyyettir).

1654 = 1064

16 Mayıs = 28 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Çanakkale-boğazı açıklarında deniz zaferi.

(Hammer'in gösterdiği «13 Mayıs = 25 Cumâda-l-âhire» tarihi doğru değildir;

Kâtib-Çelebi «Fezleke»de Cumâda-l-âhire'nin 22 sini ve Esfâr-ül-bihâr»ında da 26 sını gösterir; Naîmâ donanmanın harekâtını gün isimleriyle tâkib ettiği için daha doğrudur: Yalnız gün rakamiyle ismi arasındaki bir günlük fark burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Osmanlı donanması Budin valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan eski Vezir-i-a'zamlardan Kara-Murad Paşa'nın kumandasındadır: Tunus, Cezâyir, Trablusugarb ve Mısır gemilerinden başka sâhil sancakbeylerinin gemileri de yardıma gelmiştir. Altı saat süren şiddetli bir muharebede Venedik donanması 6 gemi kaybetmiş, 3 bin maktul vermiş, Adriyatik baş-amirali Francesco Morosini öldürülmüş, oğlu esir edilmiş, Amiral gemisi batırılmış ve nihayet mütebâki düşman gemileri perişan bir halde kaçmıştır. — Osmanlı şehîdleri 500 gösterilir. — Bundan sonra Akdeniz'e açılan Türk donanması İstendil=Tenos adasını iki gün yakıp yıktıktan sonra düşman donanmasının bulunduğu Değirmenlik = Milo adasına gitmiş ve 12 Haziran = 26 Receb Cuma günü bu adanın önlerinde bir top muharebesi olmuşsa da rüzgârın şiddetinden dolayı iki taraf birbirine yaklaşamamıştır.— Kara-Murad Paşa muhtelif limanlara uğrayıp dolaştıktan sonra bâzı düşman gemilerini batırarak Girid'e gitmiş ve oradan da evvelâ İzmir'e, ondan sonra da Istanbul'a gelmiştir. — Tabiî bu vaziyet, ne kadar zamandır âtıl duran donanmanın artık biraz mevcudiyet göstermiye başlaması demekitr).

28 Teşrinievvel = 16 Zülhicce, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Haleb valisi İpşir Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Azıl sebebi Derviş Paşa'nın felce uğrayıp evinden çıkamıyacak hâle gelmesidir: Sadâret müddeti 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Rebî'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 1 sene, 7 ay, 8 gündür; bâzı menbâlarda görülen «17 Zülhicce Erbeâ» tarihi gün ismine nazaran bir gün hatâlıdır. — Yeni Vezir-i-a'zam İpşir/İbşir Paşa, Anadolu'daki ısyanlarıyla meşhur Abaza-Mehmet Paşa'nın yeğenidir: 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Zâhirî bir itâat kisvesi altında Istanbul'a karşı ötedenberi kafa tutan İpşir Paşa'nın vaziyeti aşağıki fıkrada izah edilmiştir).

1655 = 1065

25 Şubat = 18 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Yeni Vezir-i-a'zam İpşir Mustafa Paşa'nın Haleb'den Üsküdar'a gelişi.

(Sıvaş ve Haleb valiliklerinde etrâfına dâimâ kuvvet toplayıp Istanbul'a karşı bir celâli tavrı takınan İpşir Paşa açıktan açığa ısyân etmiş olmadığı için üzerine kuvvet gönderilmemiş, fakat mütemâdî bir tehlike teşkil ettiği için Istanbul'a getirilip el altında bulundurulmak üzere Sadâret makamına tâyin edilmiştir: Ümmîliği ve akılsızlığıyla meşhur olduğu halde bu tevcihteki tehlikeyi sezdiği için, mevsimin kış olmasını ve Anadolu'da yapılacak bir çok ıslâhât bulunduğunu bahâne ederek yollarda çok vakit geçirmiş, Istanbul'daki Yeniçerilerden korktuğu için bir takım parlak vaitlerle Anadolu'daki Sipâhilerden ve diger eyâlet askerlerinden binlerce adam toplamış ve bir çok vilâyetlere kendi tarafdarlarından valiler tâyin etmek suretiyle bir takım emniyet tertibâtı kurmuştur. Gelmesi daha fazla gecikeceği halde üstüste giden Hattı-ı-Hümâyûnlar üzerine nihayet bu gün Üsküdar'a vâsıl olup iki gün kalmış ve tâyininden tam dört ay sonra parlak bir alayla Istanbul'a geçip işe başlamıştır).

11 Mayıs = 5 Receb, Salı : Vezir-i-a'zam İpşir Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Kara-Murad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İpşir Paşa'nın Anadolu'dan parlak vaitlerle Istanbul'a şahsî muhâfız şeklinde getirdiği Sipâhiler Hazine müşkilâtından dolayı tatmin edilemedikleri için Paşa'ya karşı Yeniçerilerle birleşmişler ve Kara-Murad Paşa'nın idare ettiği muhâliflerin teşvikiyle bir gün evvel At-meydanında toplanıp Vezir-i-a'zamın kellesini istemişlerdir: Bunların ayaklanmasına sebeb olarak İpşir Paşa'nın Anadolu'dan Segban vesaire kuvvetleri getirip kendilerini imhâ edeceğine inandırılmış olduklarından da bahsedilir. İpşir Mustafa Paşa bu vaziyetten isti'fâ ile kurtulacağını zannetmişse de sarayda tevkif edilmiş ve At-meydanında bu gün tekrar toplanan Yeniçerilerle Sipâhiler idâmında ısrâr ettikleri için «kaydi görülüp» kesik başı âsilere gönderilmiştir. Sadâret müddeti 1654 = 1064 senesi 28 Teşrinievvel = 16 Zülhicce Çarşanba gününden bu güne kadar 6 ay, 14 gündür; Istanbul'a muvâsalatından 2 ay, 12 gün sonra idâm edilmiştir. İpşir Paşa'nın Sadâret makamında Çerkes elbisesi giyecek kadar Abazalığına bağlı olduğundan bahsedilir! — Halefi Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti için 1649=1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

19 Ağustos = 16 Şevvâl, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın azli yahut isti'fâsı ve Ermeni-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Yeniçerilerle Sipâhilerin mevcudlarını birer misli fazlalaştırdığı halde Hazine müşkilâtından dolayı tahsisatlarına karşılık bulamadığı için isti'fâ ettiğinden veyahut İpşir Paşa'nın idâmı üzerine Anadolu'da çıkan bâzı karışıklıklara müsebbib gösterilerek azledildiğinden bahsedilen Murad Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 11 Mayıs = 5 Receb Salı gününden bu güne kadar 3 ay, 9 gün sürmüştür. — Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan halefi Süleyman Paşa Malatyalı bir Ermeni dönmesidir: Bu âciz adamın «adem-i şuûr»undan bahsedilir!».

1656 = 1066

28 Şubat = 3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Ermeni Süleyman Paşa'nın azliyle Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Selefinin sebeb olduğu malî buhran içinde askerin «mevâcib»ini ancak «müsâderât ve müdâyenât» ile ve hattâ «züyûf akça»yla tesviye edebilen Süleyman Paşa aczinden dolayı azledilip yahut isti'fâ edip Mühr-i-Hümâyûn Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya gönderilmiştir: Hüseyn Paşa için 1646=1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız).

4 Mart = 8 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : «Vak'a-i vakvâkıyye» yahut «Çınar vak'ası».

(Arapçanın «Vakvâk» kelimesi yüz arşın yüksekliğinde efsânevî bir ağaç ismidir. Bu ağacın insan başı şeklindeki yaprakları rüzgârda birbirine dokundukça «vak, vak» gibi bir ses çıkardığı için bu isim verilmiştir; hakikatte Hindistan cevizinin ağacı olduğundan bahsedilir. Bu gün başlayıp beş gün süren ısyanda

idâm edilenler Sultanahmet'deki meşhur çınar ağacına asıldıkları için o çınar Vakvâka benzetilmiştir. — Isyânın sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz Hazine buhranından dolayı asker ulûfelerinin «züyûf akça» denilen mağşuş paralarla verilmesi ve esnafın da bakır nisbeti gümüşünden çok fazla olan bu paraları kabul etmemesidir. İşte bundan dolayı bu tarihten bir gün evvelki Cuma günü Sipâhiler Yeniçeri-odalarına gidip onlarla birleşmişler ve geceyi müzâkereyle geçirdikten sonra devletin bütün vâridâtını yutarak servet yapan saray ağalarıyla hükûmet erkânından otuz kişinin isimlerini bir liste hâlinde tesbit edip bu gün At-meydanında toplanarak pâdişahtan hem bunların kellelerini, hem «Ayak dîvânı» yapılmasını istemişlerdir. Bâzı aziller ve tâyinlerle ve bilhassa nasihatle yatışmıyan âsiler Pazar günü Alay köşkünün penceresine gelen genç pâdişahı taleplerinin kabulüne mecbur ettikleri için, kelleleri istenilen saray ve hükûmet adamları o günden itibaren birer ikişer ele geçirilip idâm edilmiş ve cesetleri Sutanahmet'deki çınara baş-aşağı asılıp teşhir edilmiştir; bunların içinde Vâlide-Sultan'ın servet ve nüfuziyle meşhur müsâhibesi «Melekî-Usta» isminde bir kadın da vardır. İdâmlar tamamlanıncaya kadar Vak'a-i-vakvâkıyye devam etmiş, beş gün dükkânlar kapanıp umumî hayat durmuş ve ancak 12 Cumâda-l-ûlâ = 8 Mart Çarşanba günü ikindididen sonra âsiler dağılmıştır).

5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Bir günde iki sadâret tebeddülü.

(Yukarda bu senenin «28 Şubat» fıkrasında tâyinini gördüğümüz Deli-Hüseyn Paşa'nın bu gıyabî sadâreti ancak 6 gün sürmüş ve bu gün onun yerine Vak'a-i-Vakvâkıyyede parmağı olduğundan bahsedilen Sadâret-Kaymakamı Arnavut Zurnazen-Mustafa Paşa tâyin edilmişse de asker istemediği için dört saat sonra azledilip Sadâret makamı Silistre valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Siyavuş Paşa'ya tevcih edilmiştir : **Bunun için 1651 = 1061 vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız**).

26 Nisan = 2 Receb, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın ölümü ve Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir akşam evvel ölen Siyavuş Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününden bu güne kadar ancak 1 ay, 22 gün sürmüştür. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan «Cânik Türkmenlerinden» Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa'nın lâkabı muhtelif muharebelerde aldığı kırk yaradan birinin boynunda olmasından kinâyedir).

26 Haziran = 4 Ramazan, Pazartesi : Çanakkale-boğazının önlerinde donanma bozgunu ve Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının düşman eline geçmesi.

(Boğaz medhalini abluka etmiş olan Venedik donanmasına karşı Kapdan-ı-deryâ Ken'an Paşa kumandasında çıkan 79 yahut 86 veyahut 100 gemiden mürekkep Osmanlı donanması muhâlif bir rüzgârla karşılaşıp solundaki Anadolu sâhiline sürüklenmiş, gemiler birbirine çatmış, bir çokları sığlıkta karaya oturmuş ve bu sırada şiddetli bir düşman ateşi Türk donanmasının hemen hiç harbetmeden mahvolmasına sebeb olmuştur : Ancak 14 veyâ 16 yahut 19 veyahut 21 gemi kurtulabildiğinden bahsedilir; düşmanın eline 1000 topla bir çok tüfek ve cephâne de geçmiştir. Venediklilerin zâyiâtı 3 büyük, 2 küçük gemiden ibaret gösterilir. İkinci ciltte 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Sıngın-donanma harbi» ndenberi en büyük deniz felâketi sayılan bu

müdhiş bozgun düşmanın Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarını kolayca işgal edip Istanbul-Girit yolundan başka pâyıtahtın Akdeniz'den iâşe yolunu da kesmiş, Istanbul heyecan içinde kalmış ve hattâ bâzı âileler Anadolu'ya hicret etmiştir).

15 Eylül = 26 Zülka'de Cuma: Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Doksanlık bir pîr olan Boynu-eğri'nin azline sebeb, yukarıki fıkrada gördüğümüz umumî heyecandan istifâde eden muhâliflerinin Çanakkale felâketinden kendisini mes'ul göstermeleri ve bilhassa Vâlide-Sultan'a Köprülü'nün devleti bu felâketten kurtarabilecek yegâne adam olduğunu telkin etmiş olmalarıdır. — Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 26 Nisan = 2 Receb Çarşanba gününden bu güne kadar 4 ay, 19 gün sürmüştür. — Trablusuşam valiliğinden ma'zul olan Köprülü-Mehmet Paşa Arnavuttur: Son derece hunhâr olan bu 75 lik yahut 85 lik harîs ihtiyarın tâyininden bir akşam evvel Vâlide-Sultan'la görüşüp vazifesine kat'iyyen müdâhale edilmemek şartiyle sadâreti kabul ettiğinden bahsedilir).

1657 = 1067

19 Temmuz = 7 Şevvâl, Perşenbe : Venedik donanmasının Çanakkale-boğazı önlerinden kaçırılması.

(Sipâhi zorbalarını tedib bahânesiyle 4 bin kişinin kanına girip şahsî muhâliflerini tedhiş siyasetiyle sindirerek işe başlıyan yeni Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa Çanakkale-boğazının düşman ablukasından kurtarılmasına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuş ve 2 Ramazan = 14 Haziran Perşenbe günü Çırpıcı çayırındaki karargâhından hareketle Gelibolu'dan Çanakkale'ye geçmiştir : Kendisinden bir hafta evvel hareket etmiş olan donanma da oradadır. Bütün hazırlıklar bittikten sonra 5 Şevvâl = 17 Temmuz Salı günü boğazdan çıkan donanma üç gün sırayla harbe tutuşmuşsa da gemilerdeki Yeniçerilerin karaya çıkmalarından dolayı hiç bir muvaffakıyet gösteremedikten başka bir takım zâyiâta da uğramış, fakat nihayet bu üçüncü günü Kumburnu kalesi topçularından Kara-Mehmed'in attığı bir gülle Osmanlı menbâlarında «Kör-Kapdan» denilen Venedik amirali Mocenigo'nun gemisine isâbetle cephâneliğini patlattığı için amirali de, amiral gemisinin de berhâva olması düşman donanmasının bozgun bir halde kaçmasına sebeb olmuş ve sırf işte bu tesadüf eseri yüzünden boğazın önü açılıp Köprülü muzaffer sayılmıştır!).

31 Ağustos/1 Eylül = 21/22 Zülka'de, Cuma / Cumartesi gecesi : Bozcaada'nın istirdâdı.

(Yukarıki fıkrada gödüğümüz umulmaz muvaffakıyetten 26 gün sonra 4 Zülka'de = 14 Ağustos Salı günü Köprülü-Mehmet Paşa karargâhını karşı yakaya geçirip Bozcaada'nın tam karşısındaki Çay-ağzı mevkiine gelmiş ve orada hazırlıklarını bitirdikten sonra 15 Zülka'de = 25 Ağustos Cumartesi günü donanmanın himâyesinde ve Kurt Paşa kumandasında adaya asker çıkarmıştır. — Bozcaada kalesini muhâsara ederken mütemâdiyen takviye edilen Türk kuvvetleri bir baskın ve bir de huruç hareketinde düşmana bir çok zâyiat verdirdik-

ten sonra Venediklilerin daha fazla mukavemet ümidi kalmadığı için, bu gece kaleyi bir lâğımla tahrib edip kasabayı ateşliyerek gemilerine çekilip gitmişlerdir. — Bu muvaffakıyet üzerine derhal tahkim edilen adaya kuvvetli muhafız kıt'aları bırakılmış ve Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa da Limni'nin istirdâdına me'mur edilmiştir. — Bozcaada'nın istirdâdınndan dolayı Istanbul'da üç gün üç gece şenlik yapıldığı rivayet edilir).

24 Eylül = 15 Zülhicce, Pazartesi: Kâtib-Çelebi'nin ölümü.

(Türk ilmine Garp kültürünün kapısını açan Kâtib-Çelebi'nin asıl ismi Mustafa'dır; Abdullah isminde bir sipahinin oğludur; kendi ifâdesine nazaran 1017 = 1609 senesi Zülka'de = Kânunusâni/Şubat ayında Istanbul'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle 48 sene, 8 ay kadar yaşayıp 49 yaşının içinde ölmüş demektir; «füc'eten» öldüğü rivayet edilir. Hacc'e gitmiş ve Baş-Muhâsebe kaleminde ikinci halîfelik etmiş olduğu için me'muriyet arkadaşları arasında «Hacı-Halîfe» ve ilim âleminde de «Kâtib-Çelebi» lâkaplarıyla anılmış ve müsteşrıkler arasında da «Hacı-Halîfe» lâkabı «Hacı-Kalfa» şeklini almıştır. Mezarı Vefâ'da, Zeyreğe inen caddenin sol tarafında kendi ismi verilen ve sonradan yanan bir mektep sâhasındadır. Ölüm tarihini 1068 gösteren rivayet yanlıştır. — Kâtib-Çelebi'nin en mühim eserleri «Keşf-üz-zunûn», «Cihan-nümâ», «Takvîm-üt-tevârîh», «Fezleke», «Esfâr-ül-bihâr» ve «Mîzân-ül-hak» gibi muhtelif ilimlere âid te'lifâtıdır: Bunlardan «Mîzân-ül-hak» din taassubuna karşı yazılmış çok mühim bir risâledir. Bâzı eserleri muhtelif Garp dillerine terceme edilmiştir: Her halde bu büyük adam Garp kültüründen aldığını çok fazlasiyle iâde etmiş sayılabilir).

1657 = 1068

15 Teşrinisâni = 8 Safer, Perşenbe : Limni adasının istirdâdı.

(Bozcaada muvaffakıyetinden sonra Limni'ye gönderildiğini 1657 = 1067 vukuâtının «31 Ağustos/1 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa dört bin askerle adaya çıkıp sarp bir kayanın üstünde bulunan kaleyi 63 gün muhâsara etmiş, etrafda bulunan tepelere toplar çıkararak şiddetli bir havâle ateşi açmış ve mahsurların deniz yolundan bütün muvâsalalarını kesmiştir. Bu vaziyette daha fazla dayanamıyacaklarını anlıyan Venedikliler nihayet bu gün «vire ile» teslim oldukları için canlarına dokunulmamışsa da, mukavele mucibince bütün malları zabtedilmiştir).

7 Kânunuevvel = 1 Rebî'ül-evvel, Cuma : Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin ölümü.

(Menfi bulunduğu Bursa'da ölen büyük müverrih Şeyh-ül-İslâm Abd-ül-Aziz Efendi Istanbulludur ve Rumeli Kazaskeri Kara-Çelebi-zâde Hüsâmüddin Efendi'nin oğludur. En meşhur eserleri bir Enbiyâ ve İslâm tarih-i-umumîsi olan «Ravzat-ül-Ebrâr»iyle Kanunî devrine âit «Süleyman-nâme»sidir : İkisi de matbûdur. İnşâsının mustalahlığıyla mârûf olan Abd-ül-Aziz Efendi Bursa'da «Ravzat-ül-Ebrâr»ın bu sene vukuâtına kadar bir zeylini de yazmışsa da basılmamıştır. — 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle 65 - 66 yaşlarında ölmüş demektir).

1658 = 1068

23 Haziran = 22 Ramazan, Pazar : Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın Erdel serdârlığı.

(Bir müddettenberi Lehistan tahtını ele geçirmiye çalışan Erdel = Transylvania prensi Goerges Rakoczy'nin vaziyeti için 1636 = 1046 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Maksadına ermek için İsveç'le ittifak ederek müstakil bir hükümdar gibi davranan bu âsi prense karşı bundan biraz evvel Kırım hanı sevkedilip memleketi istilâ ettirilmişse de bir türlü yola gelmek bilmiyen Rakoczy kendi havasından vazgeçmeyip Eflak ve Boğdan voyvodaları Ştefan ve Konstantin'le ittifak edip onları da baştan çıkardığı için azledilmiş ve voyvodalar da değiştirilip Eflak'a Mihnea isminde bir Rum ve Boğdan'a da Ghika isminde bir hıristiyan Arnavut tâyin olunmuştur. Fakat âsiler bu değişiklikleri kabul etmeyip ısyanlarında devam ettikleri için, Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet bu gün şehir hâricindeki karargâhta Köprülü'yü Serdâr-ı-Ekremlikle Erdel seferine me'mur ederek hil'at giydirmiştir).

1 Eylül = 3 Zülhicce, Pazar: Erdel'in kapısı vaziyetinde bulunan Jenoe = Yanova kalesinin harbsiz teslim olması.

(Umumiyetle «1 Zülhicce = 30 Ağustos Cuma» tarihinden bahsedilirse de, o gün ordunun muvâsalat günüdür : Ertesi akşam asker meterislere girmiş ve bu sabah da o kadar büyük bir orduya mukavemet edemiyeceğini anlıyan mahsurlar beyaz bayrak çekip harbetmeden teslim olmuşlardır. — Bu sefere iştirâk emrini almış olan Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın 200 bin Tatar askeriyle Erdel'in Weissenburg sancağına akın ederek 150 bin yerliden 100 binini kılıçtan geçirip 50 binini esir ettiğinden bahsedilir. — Yukarıki fıkrada zikri geçen âsi Rakoczy kaçmış, yerine Bark-Czaï isminde bir asilzâde tâyin edilmiş ve bununla yapılan muâhede mucibince Jenoe = Yanova, Sebes = Şebeş ve Logosch = Logoş şehirleri Türkiye'ye ilhak edildikten başka Erdel'in 15 bin altınlık haracı 40 bine çıkarılmış ve ayrıca «elli bin guruş» harb tazminâtı da kabul ettirilmiştir: Aşağıda 1660 = 1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1658 = 1069

13 Teşrinisâni = 16 Safer, Çarşanba : Köprülü'nün sadâretine karşı Haleb valisi Abaza Kara-Hasan Paşa'nın idaresindeki Anadolu valiler ittifakının ısyânını tenkil etmek üzere Dördüncü Mehmed'in Vezir-i-a'zamla beraber Üsküdar'a geçişi.

(Müdhiş bir hunhâr olan Köprülü'nün sadâreti bu millete çok pahalıya mal olmuştur : 1657 = 1067 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, iş başına gelir gelmez Sipâhi zorbalarının te'dibi bahânesiyle dört bin kişinin kanına giren Mehmet Paşa o tarihteki Boğaz seferinden Edirne'ye dönerken Yeniçerileri ve Edirne ile Erdel seferinde Sipâhilerle bir çok paşaları kılıçtan geçirmiş, «Tunca suyu leş ile dolmuş», başlarını kurtarıp kaçanlar Anadolu'ya can atıp Haleb valisi Abaza-Hasan Paşa'nın maiyyetinde toplanmıştır : 1648=1058

vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Kara-Haydar-oğlu'nu tenkilinden itibaren parlıyan Hasan Paşa 1655 = 1065 tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zam Abaza İpşir Paşa'nın intikamını almak için ısyân ettikten sonra ilkönce vezâret pâyesiyle Diyarbekir ve ondan sonra da Haleb valiliğine tâyin edilmiş eski bir âsidir. Köprülü'nün kendisi gibi dik-başlı valileri yaşatmıyacağından emin olan Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Erdel seferine iştirâk emrini alınca işte bundan dolayı itâat etmemiş, kendisi gibi başlarından korkan 15 ma'zul ve mansub validen başka 50 kadar sancak-beyiyle birleşip Osmanlı tarihinin en büyük ısyan hareketlerinden birinin başına geçmiş ve Erdel seferine iştirâk için Köprülü'nün azliyle idâmını ve ısyan arkadaşlarından Şam valisi Tayyâr-zâde Ahmed Paşa'nın sadâretini pâdişaha yegâne şart olarak arzetmiştir. Sultan Mehmet bu şartı kabul etmeyince Hasan Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'yi iki devlete ayırıp paylaşmak teklifinde bulunduğundan bile bahsedilir! Bu sırada garbe doğru ilerliyen ısyan ordusu nihayet Bursa önlerine dayanmıştır. Bu müdhiş vaziyetten telâşa düşen Dördüncü Mehmet Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa'yı tenkil kuvvetleri serdârlığına tâyin etmiş, Sadâret-Kaymakamı Ken'an Paşa'yı Bursa muhâfızlığına göndermişse de o bile âsilere iltihak etmiş ve kendisi de Erdel seferinden derhal geri çağırdığı Köprülü ile beraber bu gün Üsküdar karargâhına geçmiştir).

11 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Hükûmet ordusunun Ilgın bozgunu.

(Köprülü'ye karşı bütün efkâr-ı-umumiyyenin «Müeyyed min ind-İllâh» sayılan Abaza-Hasan Paşa'ya tarafdâr olduğundan bahsedilir: Hattâ Üsküdar karargâhındaki askerler bile Veziri-i-a'zam için kan dökmek istemediklerinden ve zorla harbe götürüldükleri takdirde Köprülü'yü Hasan Paşa'ya teslim edeceklerinden bahsettikleri için seferden vazgeçilmiş, Istanbul'dan gönderilen kuvvetlerle Serdâr Murtazâ Paşa'nın harekete geçmesi kararlaşmış ve Köprülü-Mehmet Paşa kendi yüzünden kan dökülüp memleketin harâb olmasına meydan vermemek için hemen isti'fâ etmek lüzumunu hayâlinden bile geçirememiştir! — Murtazâ Paşa'nın Konya'ya doğru ilerlediğini Bursa önlerinde haber alan Hasan Paşa da o tarafa doğru hareket edip Ilgın civârında pusular kurmuş ve işte bu pusulara düşen hükûmet kuvvetleri bir hamlede mağlûb olunca Serdâr Murtazâ Paşa kılıç artıklarıyla Afyon-Karahisarı'na çekilmiştir. — Bu muharebede Köprülü'nün sadâret hırsı uğrunda iki taraftan sekiz bin insan telef olduğu rivayet edilir. — Kışın şiddetine rağmen Afyon'a asker ve mühimmat gönderilerek Murtazâ Paşa tekrar takviye edilmiştir).

29 Kânunuevvel = 3 Rebî'ül-âhir, Pazar: Girid'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın bütün milleti mâtem içinde bırakan haksız idâmı.

(O devrin yegâne millî kahramanı olan ve «şöhreti âlemgîr» olduğundan ve bilhassa «Küffâr ile muharebede erlikleri beyn-en-nâs dâstân olmağla azîm iştihâr tahsîl» ettiğinden bahsedilen bu büyük Türk hunhar Köprülü'nün istirkabına kurban olmuştur: 12 buçuk sene kadar Girit'de her türlü mahrumiyyetlere ve yardımsızlığa rağmen Türk fütuhat dairesini genişletip sağlamlaştıran Deli-Hüseyn Paşa o muazzam şöhretiyle Köprülü'yü gölgede bırakan en parlak şahsiyyet olduktan başka 1656=1066 tarihinde 6 gün Sadâret makamına da tâyin edilmiş olduğu için, Köprülü nazarında mevcudiyyetine tahammül edilemiyecek en müdhiş rakîp demektir; işte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Bolulu-Mustafa

Efendi'den bir idâm fetvâsı istemişse de alamamış, bunun üzerine Hüseyn Paşa'yı Girit serdârlığından Deryâ-Kapdanlığına ve bu tarihten 25 gün evvel de Rumeli beylerbeyliğine naklettirdikten sonra Filibe kadısı Süleyman Efendi ismindeki ahlâksız softaya gizlice tâlimat verip aleyhine bir şikâyetnâme tanzim ettirerek pâdişahı kandırmış ve hemen Hüseyn Paşa'yı Istanbul'a dâvet ettirip iki gün Yedi-kule zındanında kapattırdıktan sonra bu gün boğdurarak idâm ettirmiştir! Dördüncü Mehmet için de, Köprülü için de silinmez bir leke teşkil eden bu müdhiş zulüm «âmme-i halk»ı yıllarca müteessir etmiş, evlerde, sokaklarda ve bütün şehirlerde her kes merhuma rahmet ve kaatillerine lâ'net okumuştur).

1659 = 1069

16/17 Şubat = 23/24 Cumâda-l-ûlâ, Pazar/Pazartesi gecesi: Abaza-Hasan Paşa'nın idaresinde Istanbul hükûmetine ısyân eden Anadolu valilerinin Haleb'de hîleyle idâmı.

(Yukarıki sene vukuâtının «11 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Ilgın muharebesinden sonra Hasan Paşa kışı geçirmek için Haleb'e doğru gitmişse de şehre giremediği için Kilis ve Antep havâlisinde barınmak mecburiyetinde kalmıştır: Bunun sebebi, Istanbul hükûmetinin gönderdiği bir mütesellimi Haleblilerin şehre kabul edip âsilerden yüz çevirmesi ve bunun üzerine Serdâr Murtazâ Paşa'nın da gelip Haleb'e yerleşmiş olmasıdır. Kışın şiddetinden ve bilhassa iâşe buhrânından çok sıkıntı çeken ısyan ordusundan bâzı zâbitlerin bu sırada gizlice elde edildiğinden bahsedilir: Murtazâ Paşa'nın elde ettiği bu zâbitler Abaza-Hasan Paşa'yı «Eman-nâme» ile dehâlete iknâ etmişler, eman-nâmeleri derhal getirmişler ve işte bu suretle iâşe buhrânı yüzünden bütün paşalar Istanbul serdârının verdiği «Emân-Ullâh»a inanıp şehre girmişlerse de şereflerine verilen ziyâfetlerden sonra yatsı vakti abdest almak için kollarını sıvadıkları sırada üzerlerine kılıç ve hançer «üşürülüp» hepsi öldürülmüş ve kesik başlarına yaftalar takılarak Istanbul'a 31 kelle gönderilmiştir! Bu muvaffakıyet üzerine Köprülü-Mehmet Paşa Anadolu'ya müfettiş olarak Boşnak İsmail Paşa ismindeki zâlim veziri göndermiş, Üsküdar'dan «Arabistan hudûduna değin» tesadüf edilen «şüpheli» insanların hepsi idâm edilmiş, her gün Topkapu sarayına 20 - 30 kelle gelmiye başlamış, bu şenâat bir sene sürmüş ve netice olarak bir Arnavudun sadâret hırsına 10 - 12 bin Türk kurban edilmiştir! — Bu sırada Antalya'da ısyân eden ve «Kör-Bey» denilen Mustafa Paşa ile Mısır'da ısyân eden Çerkes-Mehmet de tenkil ve idâm edilmişlerdir).

12 Temmuz = 21 Şevvâl, Cumartesi: Konotop zaferinde Rus ordusunun imhâsı.

(Konotop kalesi Çernigof'un 153 kilometre garbindedir. — Lehistan'la Rusya arasında müstakil bir devlet kurmak istediğinden bahsedilen Kazak hetmanı Vygovski/Wichowski Ruslara karşı Kırım hanı Mehmet-Giray'dan istimdâd etmiş, Mehmet-Giray derhal hareket ederek Kazaklara âid olup Ruslar tarafından muhâsara edilen Konotop kalesine yürümüş, yolda Osmanlılardan da bir yardım kuvveti almış ve ilkönce büyük bir Rus kuvvetini mağlûb ettikten sonra kalenin önlerinde Prens Trubeçkoy kumandasındaki Rus kuvây-ı-külliyesini son neferine kadar kırmış ve ondan sonra da Rusya'nın içerilerine akın-

cı kolları salmıştır: Bu seferde 120 bin Rus kırılıp 50 bin de esir alındığı rivayet edilir. — 1660 = 1070 tarihine müsâdif gösteren rivayet yanlıştır).

1659 = 1070

12 Teşrinisâni = 26 Safer, Çarşanba : Eflak ısyânının tenkili.

(1658 = 1068 vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında ısyânını gördüğümüz Erdel prensi Rakoczy ile ittifak ederek İbrail, Yerköyü ve Tergovişte Türklerinden başka Türk tarafdârı boyarları bile kılıçtan geçirdikten sonra Boğdan'a da saldırıp oranın Ghika ismindeki arnavut voyvodasını kaçıran Eflak beyi Mihnea'ya karşı sevkedilen Silistre valisi Can-Arslan Paşa ile Elbasan sancak-beyi Ahmed Bey Kırım hanından 50 bin kişilik bir yardım kuvveti alarak Mihnea'yı mağlûb etmişler ve Eflak'ın merkezi olan Tergowiseht = Tergovişte kalesini tahrip edip voyvodalık merkezini Bükreş'e naklettirmişlerdir. Bu muvaffakıyet üzerine Eflak voyvodalığına Mihnea'nın Boğdan'dan kaçırdığı Ghika tâyin edilmiştir).

1660 = 1070

23 Mayıs = 13 Ramazan, Pazar : Âsi Erdel prensi Rakoczy'nin Szamos boylarında tenkili.

(Bir gün evvelki ve bir gün sonraki tarihler de rivayet edilir. — 1658 = 1068 vukuâtının «23 Haziran» ve «1 Eylül» fıkralarında ısyânından bahsettiğimiz Erdel = Transylvania prensi Rakoczy o zaman kaçmışsa da biraz sonra tekrar gelip Avusturyalıların yardımıyla halefi Bark-Czaî'a karşı mücâdeleye giriştikten başka Szathmar, Kallo, Tokaî ve Grosz-Wardein = Varat kalelerini Avusturyalılara işgal ettirmiş ve bir taraftan da yukarıki fıkrada ısyânını gördüğümüz Eflak voyvodası Mihnea ile ittifak etmiştir: Eflak üzerine asker sevkedilirken Rakoczy'ye karşı da Budin beylerbeyi Seydi-Ahmed Paşa kumandasında bir ordu gönderilmiş ve âsi prensle bu gün yapılan son ve kat'î muharebe Szamos nehrinin sağ sâhilinde ve Klausenburg ile Szamofalva arasında Türk ordusunun parlak bir zaferiyle neticelenerek Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmed'e dört bin kelle gönderilmiştir. Harb meydanından yaralı kaçan Rakoczy Varat kalesine gidebilmişse de 18 gün sonra orada ölmüştür. — Bu muvaffakıyet üzerine Bark-Czaî yeniden tahtına oturtulmuş ve tabiî Erdel'deki Osmanlı - Avusturya mücâdelesi şimdilik Osmanlıların lehine neticelenmiştir : Aşağıda 1662 = 1072 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

13/14 Temmuz = 5/6 Zülka'de, Salı/Çarşanba gecesi: Grosz-Wardein = Varat muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada tenkilini gördüğümüz Rakoczy'nin muvâfakatiyle Avusturyalılar Szathmar, Kallo, Tokaî ve Varat kalelerini işgal ettikten başka, son zamanlarda Türk sınırlarını mütemâdiyen tecâvüz edip çapulculuğa da kalkıştıkları için, 1606 = 1015 denberi mütemâdiyen tecdid edilip duran Zsitva-torok sulhünü ihlâle başlamışlardır. Bu vaziyete karşı Serdâr-ı-Ekremlikle sevkedi-

len Kapdan-ı-deryâ Köse-Ali Paşa Varat üzerine yürüyüp bu gece kaleyi muhâsara etmiştir: Çok müstahkem olan bu kalenin etrâfındaki muazzam hendeğin «arzı yüz zirâ' ve derinliği yirmi zirâ' olup derûnu âb ile mâlâmâl» gösterilir. — Macarların Nagy-Varda dedikleri Varat kalesi Budin'in 311 kilometre şarkındadır: Aşağıda bu senenin «27 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

24 Temmuz = 16 Zülka'de, Cumartesi : En büyük İstanbul yangını.

(Istanbul şehrinin azamet devrimizdeki ihtişâmına nihayet veren en büyük âfet işte budur: Bundan evvelki üç büyük yangınla bir büyük zelzele için 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül», 1640 = 1050 vukuâtının «30/31 Ağustos», 1645 = 1055 vukuâtının «26/27 Haziran» ve 1648 = 1058 vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Ayazma-kapusunda sur hâricinden çıkan yangın derhal içeri sirâyet ederek muhtelif kollara ayrılıp Bâyezid, Süleymâniye, Şehzâdebaşı, Fatih, Molla-Gûrani, Uzun-çarşı, Mahmudpaşa, Hocapaşa, Tahtakale, Sultanahmet ve Unkapanı semtlerini kül hâline getirdikten sonra Kadırga-limanı, Kumkapu, Davudpaşa ve Samatya taraflarına dayanıp 49 saat sürdükten sonra 26 Temmuz = 18 Zülka'de Pazartesi günü takriben zevâlî saat altıya doğru sönmüştür. Istanbul'un «sülüsünü» yakan bu müdhiş felâkette 120 yahut 300 saray ve konak, 360 câmi ve mescit, 100 den fazla mahzen, 100 han ve kervansaray, 40 hamam, 280 bin yahut 80 bin 200 ev ve bir çok medreseler, tekkeler, dükkânlar vesaire yandığından bahsedilir: Her halde 280 bin ev rakamı 80 bin 200 den galat olmak lâzımgelir. Bundan başka 2700 yahut 4000 insan yandığından da bahsedilir. Bu felâketin tabiî neticeleri olarak Istanbul ahâlisi kıtlık ve sârî hastalık felâketlerine de uğramıştır).

27 Ağustos = 20 Zilhicce, Cuma: Grosz-Wardein = Varat kalesinin fethi.

(Yukarda bu senenin «13/14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz muhâsara 44 gün sürdükten sonra bu 45 inci günü müdâfiler beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim olmuşlar ve ertesi gün kaleden çıkıp gitmişlerdir: 700 topla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir. — Burası yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek valiliğine Edirne beylerbeyi Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

1661 = 1071

22 Temmuz = 25 Zülka'de, Cuma : Yarım asırdan fazla süren bir fâsıladan sonra Yeni-câmi inşaâtının yeniden başlaması.

(Eminönündeki Yeni-câmi'yi Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan yaptırmıya başlamış ve onun 1014 = 1605 tarihinde ölümü üzerine pencere hizâsını bulmuş olan inşaât bu tarihe kadar 56 sene muattal kalmıştır: İlk temel-atma merâsimi için 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer «Mi'mâr-ı-Hâssa Mustafa Efendi»nin tavsiyesiyle Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan bütün masârifini der'uhde ederek ve etrâfında türbe, sebil ve «deryâya nâzır bir âlî kasr» yapılmak üzere o civârdaki Yahudi evlerini istimlâk ettirerek inşaâtı yeniden başlatmıştır. Bu gün başlıyan inşaâtta eski binânın üzerinden bir sıra taş söküldükten sonra yapıya devam edildiği rivayet edilir. — İkmâliyle halka açılması için 1664 = 1074 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasına bakınız).

1661 = 1072

29/30 Teşrinievvel = 5/6 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi : Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Köprülü'nün sadâreti 1656 = 1066 senesi 15 Eylül = 26 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 5 sene, 1 ay, 15 gün sürmüştür. — 80 - 90 yaşlarında öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır : «İstiska = Hydropisie» hastalığından Edirne'de ölen Köprülü'nün cenâzesi vasiyeti mucibince «menzil arabasıyla» derhal Istanbul'a nakledilip Divan-yolunda yaptırmış olduğu kütüphânenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. — Köprülü-Mehmet Paşa'nın aslı. Arnavutluğun Berat sancağındaki Rodnik köyündendir : «Köprülü» denilmesi, Amasya'nın Köprü kazâsında tavattun etmiş olmasındandır. Anasının Türk olduğu hakkında da bir rivayet vardır.

Meslek hayatı saray aşçılığından başlıyan Mehmet Paşa, meşhur Kuyucu-Murad Paşa'dan sonra Anadolu Türklüğünü ezen en müdhiş tiptir : Sırf kendi sadâretine karşı ısyân eden Anadolu valilerini ordular sevkıyle tenkil ettikten sonra Boşnak vezir İsmail Paşa ismindeki zâlimi «Müfettiş» diye Anadolu Türklerinin başına belâ edip tam bir sene Türk kırdırması millî tarihin hiç bir zaman affetmiyeceği bir şenâattir. Bundan başka, kendisine ve hattâ sadâretini vasiyet ettiği oğluna rakîb olabilecek ne kadar siyaset ve idare adamı varsa hepsini idâm ettirmiş, yüz kadar devlet-adamı bu hunhar ve harîs ihtiyarın kînine kurban gitmiş, bilhassa Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa merhum gibi Şarkın ve Garbın hayrân olduğu büyük bir millî kahramanı bîgünâh olarak iftirâ ile idâm ettirmekten çekinmemiş, bütün mazlumların «emvâlin müsâdere» edip muazzam bir servet yapmış ve beş senelik sadâretinde 36 bin insanın kanına girmiştir: Yukarda 1658 = 1069 vukuâtiyle 1659 = 1069 vukuâtının «16/17 Şubat» fıkralarına da bakınız.

Kelle uçurmaktan ve ocak söndürmekten başka bir idare ve inzibat siyaseti bilmiyen bu câhil ihtiyarın bütün muvaffakıyeti Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasını kaldırmış olmasında ve Erdel seferindeki Jenoe = Yanova kalesinin fethinde gösterilir: Halbuki Çanakkale muvaffakıyeti, kendi hazırladığı donanma Venediklilere karşı mağlûb vaziyetine düştükten sonra bir kaleden atılan topun kazârâ Amiral gemisini batırmasından mütevellid ve tamamiyle gayr-i-me'mul bir tâlih eseri olduktan başka, Yanova kalesi de muazzam bir orduya karşı hiç mukavemet etmeden teslim olmuştur: Yukarda 1657=1067 vukuâtının «19 Temmuz» ve 1658 = 1068 vukuâtının da «1 Eylül» fıkralarına bakınız. Her halde bu iki vak'a Köprülü'nün iktidarından ziyade tâliinin parlaklığını gösterir. 36 bin kişinin hayatına mal olan tedhiş siyaseti de idarî bir kabiliyetle değil, ancak hunharlıkla tefsir edilebilecek bir fâciadır. İşte bundan dolayı Köprülü-Mehmet Paşa «Mezâlimi mahâsininden kesîr, katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmusa dilîr» olmakla ve «Nice hânedân-ı mekârîm-semîre bî-icâb-ı mûcib şerbet-i şehâdet içürmüş» bulunmakla lekelidir).

30 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-evvel, Pazar : Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Köprülü-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Ahmed Paşa 1045 = 1635 - 1636 tarihinde Amasya'nın Köprü kasabasında dünyaya gelmiş olduğuna göre 25 - 26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Ninesiyle anasının Türk olduğu rivayet edilir. Genç yaşında Sadâret makamına çıkarılması babasının ölüm döşeğindeki vasiyetinden dolayıdır. Köprülü-Mehmet Paşa'nın son hastalığında Şam valiliğinden Is-

tanbul'a dâvet edilen Fâzıl-Ahmed Paşa 50 gün kadar Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Vezir-i-a'zam olmuştur. Babası gibi câhil olmayıp kuvvetli bir tahsil görmüş olduğundan bahsedilir).

1662 = 1072

23 Kânunusâni = 2 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Erdel muvaffakıyyeti.

(1660 = 1070 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Varat fethi üzerine Türk ordusu kışlağa çekilince Erdel prensliğine Avusturyalıların namzed gösterdikleri ve Osmanlı müelliflerinin «Kemyanoş» dedikleri Kemény Janos mühim kuvvetlerle Erdel'e girip Türk himâyesinde bulunan Bark-Czaîı hîleyle ele geçirip öldürmüş ve bunun üzerine tâyin edilen Osmanlı namzedi Apaffy de rakîbine karşı âciz kaldığı için Serdâr Köse-Ali Paşa'dan istimdâd etmiştir. Ali Paşa'nın bu vaziyet karşısında imdâda me'mur ettiği Jenoe=Yanova sancak-beyi Küçük-Mehmet Bey Apaffy'nin bulunduğu Megyes kalesine gelmişse de, Kemény'nin yaklaştığını haber alınca kaleden çıkıp çok ilerden karşılıyarak derhal mağlûp etmiş, Kemény Türk atlarının ayakları altında ezilerek can vermiş ve işte bu suretle Erdel meselesi bir kere daha Türkiye lehine halledilmiştir: 1660 = 1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1663 = 1073

12 Nisan = 4 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmet Paşa'nın «Uyvar seferi» denilen Avusturya seferi serdârlığına tâyini.

(Girit seferinden dolayı ilkönce Venediklilere karşı bir Dalmaçya seferi açılmasına karar verilmişse de, Erdel ve Avusturya hudutlarından bir takım şikâyetnâmeler geldiği için, altı gündür Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet hazırlanan seferin Avusturya'ya tevcihini tercih etmiştir. İşte bundan dolayı 1606 = 1015 senesi 11 Teşrinisâni = 10 Receb Cumartesi günü akdedilmiş olan Zsitva-torok sulhü bir kaç kere tecdid edilmek suretiyle Milâdî takvime nazaran 56 sene, 5 ay, 1 gün sürdükten sonra bu gün açılan Uyvar seferiyle nihayet bulmuş demektir. — Yukarda 1660 = 1070 vukuâtının «13/14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Avusturyalılar âsi Rakoczy'nin muvafakatiyle bir takım Erdel kalelerini işgal ettikten başka bu memlekette Türk hâkimiyyetine karşı mütemâdiyen mücâdele etmişler ve bir taraftan da Osmanlı sınırlarında çapulculuğa kalkışmışlardır. Bir senedir Istanbul'da bir takım müzâkereler yapılmışsa da anlaşmak imkânı olmamıştır: Türk metâlibinin en mühimleri Avusturya'nın Erdel işlerine müdâhale etmemesi, son zamanlarda işgal ettikleri Szeckelhyd kalesinin iâdesiyle Kanije'nin iki saat mesafesinde muâhede hilâfına olarak yapılan ve Türkler arasında «Yeni-kale» denilen Serinwar/Zrinwar kalesinin yıkılmasıdır. Viyana hükûmeti bunları kabul etmeyip hudut boylarındaki tecâvuzlar devam ettiği için, Dördüncü Mehmet bu gün Edirne'de Köprülü-zâde Fâzıl-Ah-

med Paşa'yı Nemçe serdârlığına tâyin etmiş ve Paşa da Dalmaçya seferi için hazırlanmış olan ordunun başına geçip 6 Ramazan = 14 Nisan Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiş ve Sadâret-Kaymakamlığına Kapdan-ı-deryâ Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir. — Umumiyetle tâyin ve hareket tarihleri «3 Ramazan Perşenbe» ve «5 Ramazan Cumartesi» gösterilirse de, gün isimlerine istinâden burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir).

7 Haziran = 1 Zülka'de, Perşenbe : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem burada on gün son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Ordu mevcudu 120 bin gösterilir).

3 Temmuz = 27 Zülka'de, Salı : Eszek = Osek konağında Avusturya'nın sulh teklifi.

(Baron de Goes ve Beris ismindeki düşman murahhasları evvelâ Belgrad'a gelip ilk müzâkereyi orada yaptıktan sonra gitmişler ve bu gün tekrar gelip Osek'de ikinci müzakereye girişmişlerdir. Fâzıl-Ahmed Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Türk metâlibinden başka Kanunî devrinden Zsitva-torok muâhedesine kadar devam eden senevî 30 bin altın haracın da tesviyesini istemiş, Avusturya murahhasları haraç yerine hediye teklif etmişlerse de kabul edilmemiş ve işte bundan dolayı ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1663 = 1074

17/18 Ağustos = 13/14 Muharrem, Cuma/Cumartesi gecesi : Ujvar/Uyvar muhâsarası.

(Avusturya işgalindeki Macar kalelerinin en mühimlerinden olan Ujvar/Neuhausel kalesi Neutra nehri üzerindedir : Bu tarihten 58 sene evvel fethedilip Osmanlı tâbiiyyetindeki Erdel prensi Bocskay'a verilmiş ve ondan sonra Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan bu kale için 1605 = 1014 vukuâtının «3 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Türk ordusu Eszek = Osek'den buraya Budin-Gran/Usturgon-Parkany/Ciğerdelen yoluyla gelmiş ve bu gece asker meterise girmiştir. — Bu muhasâra esnâsında Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın oğlu Ahmed-Giray-Sultan 100 bin Tatar askeriyle ve kardeşi Mehmet-Giray-Sultan da 15 - 20 bin Kazak atlısıyla geldikten başka, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları da birer mıkdar askerle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Kale kumandanı Kont Forgacs'dır).

24 Eylül = 21 Safer, Pazartesi : Uyvar kalesinin teslim olması.

(Kaleyi mudâfaa eden Alman ve Macar askerlerinin daha fazla mukavemet edemiyeceklerinden dolayı kumandanlarını teslime mecbur ettiklerinden bahsedilir. Uyvar kalesi 37 gün dayandıktan sonra bu 38 inci günü öğle üzeri «vire ile» teslim olmuştur; teslim müzâkeresinde mağlûblar bayraklarını açıp bando çalarak çıkacaklarından bahsedince Serdâr-ı-Ekrem'in :

— Utanmazsunuz böyle itmeğe, idün!

dediğinden bahsedilir : Tabiî utanmamışlardır. — Bu kadar mühim bir kalenin 37 günde fethi Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırmış ve Türklerin bütün kıt'ayı istilâ zamanı artık gelmiş olduğu hakkında yeniden korkunç şâyialar yayılması her tarafta telâşa sebeb olmuştur).

3/4 Teşrinisâni = 2/3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi/Pazar gecesi : Novigrad fethi.

(Uyvar fethi üzerine Serdâr-ı-Ekrem o civârdaki kalelerle palankaların işgali vazifesiyle her birine bir kuvvet göndermiştir : Bunların en mühimmi Novigrad'dır; burası 27 gün muhâsaradan sonra teslim olmuştur; «14 Rebî'ül-âhir = 15 Teşrinisâni Perşenbe» tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir. — Buna nisbetle ikinci derecede kalan diger kalelerden Neutra 1 Rebî'ül-evvel = 3 Teşrinievvel Çarşanba ve Osmanlı menbâlarında «Live/Leve» denilen Lewencz kalesi de 1 Rebî'ül-âhir = 2 Teşrinisâni Cuma günleri teslim alınmıştır: Neutra için «16 Rebî'ül-evvel = 18 Teşrinievvel Perşenbe» ve «19 Rebîül-evvel = 21 Teşrinievvel Pazar» tarihlerine de tesadüf edilir. Bu sırada büyük bir akın hareketine me'mur edilen Tatar kuvvetleri Moravya ve Silezya ile Macaristan'ın Avusturya işgalindeki arâzisini yağma ve tahrib ederek 80 bin esir almıştır. — Mevsim ilerlemiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem 8 Rebî'ül-âhir = 9 Teşrinisâni Cuma günü Novigrad'dan Belgrad kışlağına hareket ve 3 Cumâda-l-ûlâ = 3 Kânunuevvel Pazartesi günü muvâsalat etmiştir).

1664 = 1047

25 Kânunusâni = 26 Cumâda-l-âhire, Cuma : Düşmanın Szıgetvar muhâsarası.

(Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasından istifade etmek istiyen Avusturya kumandanı Kont Wolf von Hohenlohe ile Hırvatistan banı Zriny/Zrinyi = Zirinoğlu kuvvetlerini birleştirip 50 bin kişilik bir orduyla Kanunî'nin son seferinde fethedilmiş olan Szigetvar'a doğru hareketle 21 Kânunusâni = 22 Cumâdal-âhire Pazartesi günü Presnitz/Berzenzce = Beryence ve 25 Kânunusâni = 26 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Babocsa = Babofca palankalarını işgal ettikten sonra Szigetvar kalesini de bu gün muhâsara etmişlerdir. Belgrad'da bulunan Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa bu haberi alınca Eszek = Osek'de kışlayan Haleb beylerbeyi Gürcü-Mehmet Paşa'yı düşman ordusuna karşı harekete me'mur etmiş ve diger bâzı paşalarla Kırım Tatarlarının da maiyyetinde bulunmasını emretmiştir. Bununla beraber, Szigetvar'dan üstüste istimdadnâmeler geldiği için Serdâr-ı-Ekrem ordunun kışlaklara dağıtılmış olmasına rağmen elinde bulunan bir kaç bin kişilik bir kuvvetle 3 Receb = 31 Kânunusâni Perşenbe günü Belgrad'dan çıkmış ve Osek'e doğru giderken düşmanın 9 Receb = 6 Şubat Çarşanba günü muhâsarayı kaldırmış olduğunu haber alıp geri dönmüş ve 24 Receb = 21 Şubat Perşenbe günü tekrar Belgrad'a gelmiştir. — Düşman ordusunun bu taarruzunda Almanların Fünfkirchen dedikleri Pécs = Peçuy kalesinin de varoşu yakılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa her iki şehre de takviye kıt'aları göndermiştir).

8 Şubat = 11 Receb, Cuma : İnşaâtı ikmâl edilen Yeni-câmiin halka açılması.

(İlkönce Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan tarafından başlatıldıktan sonra onun ölümü üzerine 56 sene muattal kalan inşaâtın bu tarihten 2 sene, 6 ay, 17 gün evvel Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan tarafından tekrar başlatılması için yukarda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» ve 1661 = 1071 vukuâtının da «22 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Silihdar ve Râşid tarihlerinde ikmal tarihi 1076 = 1665 senesi 20 Rebî'ül-âhir = 30 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, her halde bir zühûl olması lâzımgelir: Çünkü kıble kapusunun üstündeki manzum tarih 1074 senesini gösterdikten başka, «Hadîkat-ül-Cevâmi'»deki «Bina-i azîm» terkibi de aynı seneyi gösterir. Halil Edhem ve Ahmed Refik Beylerle Profesör Gabriel de bu tarihte müttefiktir. — Safiyye-Sultan devrinde halkın taktığı «Zulmiyye» ismine mukabil ikmâlinde «Adliyye» ismini alan Yeni-Câmi'in üçer şerefeli iki minâresi vardır: Kubbesinin irtifâı 36 ve kutru 17,5 metredir. Çinilerinin nefâsetiyle meşhur olan bu muhteşem câmiin mi'marları sırayla Davud Ağa, Dalgıç-Ahmed ve Mustafa Ağa'dır. — 56 senelik inşaât fâsılası da hesab edilmek şartiyle Yeni-câmi'in açılış merâsimi ilk temel-atma tarihinden tam 63 sene, 9 ay, 29 gün sonra olmuş demektir. — Cuma namazıyla başlıyan merâsimde Dördüncü Mehmet'le Vâlide ve Haseki-Sultanlar ve bütün vüzerâ ve ulemâ bulunmuş ve bu münâsebetle fukarâya altın ve gümüş paralar serpilmiştir).

7 Mayıs = 11 Şevvâl, Çarşanba : Serdârı-Ekremin Belgrad'dan hareketi.

(Sefer mevsimi geldiği için 25 gün evvel şehirden karargâha geçmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi'nin 3 Şevvâl = 29 Nisan Salı günü Kanije'yi muhâsaraya başladığını ve yukarıki sene vukuâtının «3/4 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Neutra kalesinin de açlık yüzünden düşmana teslim olduğunu haber aldığı için hareketini tesri etmiştir: Kanije muhâsarasını «2 Şevvâl»e müsâdif gösteren bir rivayet varsa da gün ismine nazaran «3 Şevvâl» daha doğrudur. — Szigetvar üzerinden Kanije'ye doğru ilerliyen ordu bu senenin «25 Kânunusâni» fıkrasında bahsi geçen Presnitz = Berzence ve Babocsa = Bobofca palankalarını işgal ettikten sonra 8 Zülka'de = 4 Haziran Pazartesi günü Kanije'nin bir saat mesâfesindeki Boghan köprüsüne gelince düşmanın muhâsarayı bırakıp çekildiği haber alınmıştır: Bunun için 6 ve 7 Zülka'de = 2 ve 3 Haziran Cumartesi ve Pazar tarihleri de rivayet edilir).

5 Haziran = 9 Zülka'de, Salı : Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde 1695 = 1106 tarihinde tahta çıkan «Mustafây-ı Sânî = İkinci Mustafa»dır: Bu münâsebetle orduya gelen Hattı-ı-Hümâyûn'da «Zülka'denün sekizinci günü ki yevm-üs-Selâsedür» denilmekteyse de, hakikî takvimde «Selâse = Salı» günü o ayın 9 una müsâdif olduğu için bir günlük farkın her halde bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Sultan Mustafa o gün ikindi vakti, yâni takriben zevâlî saat dörtte dünyaya gelmiştir. Anasının adı «Emet-Ullâh Gülnûş-Sultan»dır: «Rebîa Gülnûş» şekline de tesadüf edilir. İkinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in anası olan bu Vâlide-Sultan Girit seferinin başlarında esir edilip saraya gönderilmiş Resmolu bir Rum kızıdır : Fakat İslâm dinine samimiyetle bağlanmış ve bir çok hayrat bırakmıştır).

30 Haziran = 6 Zülhicce, Pazartesi: Serinwar = Yeni-kale fethi.

(Kanije'nin iki saat mesâfesinde Avusturyalılar tarafından inşâsının en mühim harb sebeblerinden olduğunu 1663 = 1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz bu kale Drava ve Muhr = Mura nehirlerinin kavşağında ve Drava'nın sol sâhilindedir: Kanije muhâsarasını bırakan düşman buraya çekildiği için Serdar-ı-Ekrem bu noktaya yürümüş, bunun üzerine Avusturya ordusu karşı sâhile çekilince Yeni-kale 13/14 Zülka'de = 9/10 Haziran Cumartesi/Pazar gecesi muhâsara edilip 20 gün döğüldükten sonra bu 21 inci günü cebren fethedilip sağ kalan muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Evvelce sulh şartı olarak Avusturyalılardan tahribi istenilmiş olan bu kaleyi Türkler fethinden bir hafta sonra «yer ile beraber» tahrib etmişlerdir. — Fethi bir gün evvel gösteren bir rivayet de vardır).

1664 = 1075

1 Ağustos = 8 Muharrem, Cuma: Saint-Gotthard muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Serinwar = Yeni-kale'nin fethiyle tahribinden sonra Serdâr-ı-Ekrem Raab = Yanık-kale'nin fethine karar vermiştir: Üçüncü Murad devrinde fethedilip 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyyetinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkan bu mühim kale için 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» ve 1598 = 1006 vukuâtının «29 Mart» fıkralarına bakınız. — Serinwar muhâsarası esnâsında Muhr = Mura nehrinin karşı yakasına geçirilen bir Türk müfrezesine taarruz eden Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi maktul düşmüş olduğu için, bu sırada düşman ordusunun başında ona halef olan meşhur feld-mareşal Kont Raymond de Montecuccoli/Montecuculli bulunmaktadır: O sırada Avrupa'nın en büyük askeri sayılan bu mareşal aslen İtalyan olduğu halde sonradan Avusturya hizmetine girmiştir. — Türk ordusu Serinwar'dan Yanık-kale'ye doğru giderken Küçük-Komran = Petit-Komorn, Egerseg=Egerszeg, Peleşke = Poeloeske, Egervar, Kemendvar ve Kapornak kaleleriyle palankaları umumiyetle mukavemetsiz teslim alındıktan sonra kâmilen tahrib edilmiştir. — Kanunî devrinde yakıldığından dolayı «Yanık» denilen Raab kalesi ayni isimdeki Raab = Raba nehrinin sol sâhilinde bulunduğu için, suyun sağ sâhilinde bulunan Osmanlı ordusu münâsip bir geçit yerinden karşı yakaya geçmek mecburiyetindedir: Montecuccoli'nin kumandasında Alman, Macar ve Fransız askerlerinden mürekkeb olan düşman ordusu da nehrin sol sâhilini tâkib etmektedir; Türk ordusu sağdan ilerledikçe, Avusturya ordusunun da soldan ilerlediği rivayet edilir! İşte bu suretle Osmanlı ordusu nihayet 30 Temmuz = 6 Muharrem Çarşanba günü nehrin sağ sâhilindeki Saint-Gotthard/Gothard köyüne gelip sâhile müvâzi tepelerin sırtlarına çadırlarını kurmuştur: Osmanlı menbâlarında «Senkoncar/Senkotmar» gibi tahriflere uğrıyan Saint-Gotthard köyünün ismi, gene orada bulunan bir manastırın adından gelir; bu sırada düşman ordusu da karşı sâhildeki Moggers köyünün önlerindedir. — Garp menbâlarında Türk ordusunun mıkdârı 60 bini muntazam asker olmak üzere 130 bin ve Avusturya ordusu da yalnız 30 binden ibaret gösterilirse de bu rakamlar çok mübalâgalıdır: Osmanlı menbâlarında düşman ordusunun mevcudu 50 - 60 binden aşağı olmadığından bahsedilir. — Türk ordusunun muvâsalatına tesadüf eden Çarşanba günü Saint-Gotthard'ın bir saat kadar yukarısında dört atlının yanyana geçmesine müsâid bir geçit bulunmuştur: Sularının derinliği üzengi ıslatacak kadar gösterilen bu geçitte Perşenbe günü hafif bir «yaya köprüsü» kurulmuş ve o akşam geçirilen bir Yeniçeri müfrezesi karşı yakanın

fundalıklarında tutunup meterisler açmıştır; nihayet bu Cuma günü Serdâr-ı-Ekrem köprüyü tedkik ettikten sonra Pazar günü bütün orduyu geçirmek üzere karşı yakadaki köprü başını iki gün tutmak vazifesiyle Bosna beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa kumandasında beş bin asker geçirmiş ve bu sırada fazla sıklete mukavemet edemiyen köprü yıkılmıştır. Bu beş bin kişinin derhal harbe tutuştuğunu gören Serdâr, piyâdeleri suvârilerin terkilerine bindirerek beş bin kişi daha sevkettiği için, karşı yakadaki kuvvet on bini bulmuştur: Zevâlî saat 9 dan 4 e kadar 7 saat süren meşhur Saint-Gotthard meydan muharebesi işte bu 10 bin kişilik Osmanlı fırkasıyla düşman kuvây-ı-külliyyesi arasında olmuş, o sırada çok şiddetli bir yağmur nehrin sularını kabarttığı ve köprü de yıkılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa artık imdad kuvveti sevkedememiş ve işte bundan dolayı ilkönce düşmanı püskürtüp karargâhına kadar girmiş olan Osmanlı fırkası tedricen yıprandıkça sâhile doğru ric'at etmiş, İsmail Paşa ile maiyyetindeki paşalardan bâzılarının şehîd düşmesi üzerine bu ric'at bir bozgun şeklini almış, bütün asker geçit başına yığılınca düşman da o noktaya saldırmış ve bâzı muâsır Osmanlı menbâlarına göre dört bin kadar asker suda boğulup şehîd olmuşsa da mütebâkisi beri yakaya geçmiştir. — Garp menbâlarında o gün harbde şehîd olan Türk askerlerinin mıkdârı 60000 ve suda boğulanlar da 8000, yâni mecmûu 14 bin gösterilir; hattâ 25 bin rivayeti bile vardır! Fakat bu 14 ve 25 bin yekûnları karşı sâhile geçen 10 bin kişilik fırka mevcudundan 4 bin ve 15 bin fazladır! Montecuccoli'nin hâtırâtından itibaren bütün Garp menbâlarında bu Saint-Gotthard muharebesi fevkalâde mübalâğalarla süslenip bir destan hâline getirilerek bütün Türk ordusunun imhâsı gibi bir şekle sokulursa da kat'iyyen doğru değildir: Erkân-ı-harb ferikı Ahmed Muhtar Paşa'nın «Saint-Gottard'da Osmanlı ordusu» ismindeki eseri işte bu noktayı tavzih için yazılmıştır. Buna mukabil düşman zâyiâtının ağırlığını Montecuccoli bile itiraf etmektedir. Beri yakada daha iki gün kalmış olan ordu kuvây-ı-külliyesinin hiç sarsılmıyan kuvvet ve kudretine nisbetle bu günkü hâdisenin ehemmiyetsizliğinden bahseden Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa:
«Bu vak'ayı orduda ahşamdan sonra bile işitmemiş âdem nihayetsiz idi»
diye Saint-Gotthard muharebesini âdetâ bir müfreze müsâdemesi şeklinde gösterir. Zâten aşağıki fıkrada göreceğimiz sulhün Avusturyalılar için çok ağır olan şerâiti de işte bu askerî Türk üstünlüğünün siyasî bir neticesinden başka bir şey değildir).

10 Ağustos = 17 Muharrem, Pazar : Vasvar sulhü.

(Türk ordusunun Saint-Gotthard'dan ayrıldıktan sonra uğramış olduğu Vasvar = Eisenburg önlerinde Avusturya'nın talebiyle akdedilmiş olan bu muâhede bâzı Osmanlı menbâlarında Saint-Gotthard muharebesinden evvel 5 Muharrem = 29 Temmuz Salı günü Raab sâhilindeki «Çakan = Csakany» konağında imzâlanmış gibi gösterilirse de doğru değildir : Orada Avusturya elçisiyle neticesiz bir müzâkere olduktan sonra muâhede bu gün imzâlanarak tasdik muâmelesi için Lâtince ve Türkçe nüshaları Istanbul ve Viyana'ya gönderilmiştir. — On maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesinin en mühim esasları şöyle sıralanabilir : 1) Avusturyalılar Erdel'de işgal etmiş oldukları kaleleri tahliye edecekler ve bu memleketteki Türk ve Avusturya askerleri ayni zamanda çekileceklerdir; 2) Türk himâyesinde bulunan Erdel prensi Apaffy mevkiinde kalacak ve bu prenslik Osmanlı hâkimiyyet ve harâcı altında bulunacaktır; 3) Son muharebede fethedilen Neuhausel = Uyvar ve Novigrad kaleleri Türkiye'ye âid olacak, yalnız Szeckelhyd kalesi Avusturya'da kalacaktır: Bu kale için 1663 = 1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız; 4) Bu sefer Türk ordusunun yıktığı Serinwar = Yeni-kale bir daha yapılmıyacaktır; 5) Avusturya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere Osmanlı pâdişahına 200 bin 40 filorin kıymetinde hediye takdim edecek ve pâdişah da münâsip göreceği bir mukabelede bulunacaktır; 6)

Bundan evvelki muâhedelerin nakzedilmiyen esaslarına yeniden riâyet edilecektir. — Bu «Nemçe seferi» Erdel meselesi yüzünden açılmış olduğu için, böyle bir muâhede akdi Avusturya'nın Türk üstünlüğüne bir kere daha boyun eğmesi demektir. — Osmanlı menbâlarında «Uyvar seferi» denilen bu Avusturya seferinde fi'len harb hâli 1663 = 1073 senesi 12 Nisan = 4 Ramazan Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 3 ay, 28 gün sürmüş demektir. — Belgrad kışlağına çekilen Serdâr-ı-Ekrem sulh tasdiknâmelerini götüren iki taraf elçileri yola çıktıktan sonra 1665 = 1075 senesi 17 Nisan = 1 Şevvâl Cuma günü Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

1665 = 1076

24 Temmuz = 11 Muharrem, Cuma : Topkapu-sarayı yangını.

(Bu sırada Dördüncü Mehmet Edirne'dedir: «Yeni-saray» denilen Topkapu-sarayının bir câriye tarafından kundaklanarak yakıldığı Istanbul'dan kendisine arzolunmuş ve câriye derhal Edirne'ye getirtilip boğdurularak idâm edilmiştir. — Sarayın yanan kısımları Harem dâiresi, Adl köşkü, Dîvân-ı-Hümâyûn, Hazîne ve Defterhâne, Dâr-üs-Saâde kapusu, Vâlide-Sultan ve Kara-Ağalar dâireleriyle İç-matbahdır: Netice itibariyle Topkapu-sarayının eski hâlinden mühim bir şey kalmamış demektir. Hattâ Harem halkı şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakledilmiş, Sultan Mehmed'in irâdesiyle Topkapu-sarayı derhal yeniden yapılmıya başlamış ve 1079 = 1668 - 1669 tarihinde ikmâl edilmiştir).

1666 = 1076

15 Mayıs = 11 Zülka'de, Cumartesi : Serdâr-ı-Ekremlikle Girit seferine me'mur olan Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi.

(Sultan İbrahim devrinde 1645 = 1055 senesi 19 Nisan = 22 Safer Çarşanba günü açılmış olan Girit seferi o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 21 sene, 27 gündenberi sürüncemede kalmış ve bilhassa Kandiya ve Suda gibi mühim kaleler hâlâ fethedilememiştir. Hele son Avusturya seferi Girid'in büsbütün ihmâline sebeb olduğu için, oradaki serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'dan istimdadnâmeler gelmektedir. Bir taraftan da Vasvar sulhünün akdi üzerine telâşa düşen Venedik cumhuriyeti Istanbul'da mahbus bulunan elçisi Ballarino'yu sulh müzakerelerine me'mur etmişse de anlaşmak imkânı olmadığı için Girit meselesi günün en mühim gailesi şeklini almış, kış mevsimi ordu ve donanma hazırlıklarıyla geçirilmiş ve nihayet Edirne'ye gelen Dördüncü Mehmet bundan beş gün evvel Fâzıl-Ahmed Paşa'yı büyük merâsimle Serdâr-ı-Ekrem tâyin ederek ve kendi hazinesinden de sefer masrafı için 1500 kese akça vererek Girit seferine me'mur ettiği için, Vezir-i-a'zam bu gün ordunun başına geçip Edirne'den hareketle Gümülcüne-Serez-Selânik-Yenişehir üzerinden Eğriboz'a gitmek üzere yola çıkmıştır: Hammer'in serdârı Anadolu içlerinden dolaşıp gitmiş göstermesi doğru değildir. — Kapdan-ı-deryâ vezir Kaplan Mustafa Paşa'nın kumandasında bulunan donanma da Eğriboz Benefşe = Monemvasia, Golos ve Selânik limanlarında toplanan askerin nakli vazifesiyle daha evvel Istanbul'dan hareket etmiş ve bu sırada dört defa Girid'e gidip gelmiştir. — Umumiyetle «10 Zülka'de» tarihinden bahsedilirse de, bir günlük fark burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

1666 = 1077

3 Teşrinisâni = 5 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem 47 gemiden mürekkep bir donanmayla Hanya'ya gelmiş ve muvâsalatından itibaren beş gün için 120 gemiyle asker ve mühimmat getirilmiştir. — Mevsim kış olduğu için harb harekâtını bahara bırakan Fâzıl-Ahmed Paşa bir aralık Kandiya'ya gidip kaleyi tedkik ettikten sonra tekrar Hanya'ya avdet etmiştir).

1667 = 1077

16 Mayıs = 22 Zülka'de, Pazartesi : Serdâr-ı-Ekremin Hanya'dan Kandiya muhâsarasına hareketi.

(Kış mevsimini Hanya'da geçiren Fâzıl-Ahmed Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz takviyeden başka 75 ve 16 gemiyle iki defa daha kuvvet ve mühimmat aldıktan sonra bu gün ordunun başında Kandiya'ya hareket edip 23 Mayıs = 29 Zülka'de Pazartesi günü kalenin önündeki ordugâha vâsıl olmuştur).

25/26 Mayıs = 1/2 Zülhicce, Çarşanba/Perşenbe gecesi : Kandiye muhâsarası.

(Türk donanması Hanya'ya asker ve mühimmat taşırken Venedik donanması da mütemâdiyen Kandiya'yı takviye etmiş olduğu için çok kuvvetli vaziyette bulunan kaleden Osmanlı ordusuna saatte 400, yâni dakikada 6 - 7 gülle yağdırıldığından ve bilhassa serdârın top menzilindeki otağının hedef tutulduğundan bahsedilir. Düşman donanmasının bu ateşe iştirâk etmesine mâni olmak üzere sâhilde bir tabya yapılıp büyük toplarla tahkim edilmiştir. — Muhâsara esnâsında donanmayla bir kere daha asker ve mühimmat gelmiştir. — Bu seferki muhâsaranın en mühim hususiyyeti, Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım patlatarak düşmana göz açtırmamasında gösterilebilir : Her halde muhâsara ordusunun kahramanlığı kadar mahsurların gayret ve mukavemetleri de her türlü takdirin fevkindedir. — Bundan evvel Deli-Hüseyn Paşa devrindeki ilk Kandiya muhâsaraları için 1648 = 1058 vukuâtının «12 Haziran», «23 Teşrinievvel» ve 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Bu seferki üçüncü muhâsara için bir gün sonraki tarih de rivayet edilir).

1667 = 1078

16 Kânunuevvel = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma : Kış mevsiminden dolayı Kandiya'da muhâsara faaliyetinin ta'tili.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 21 gün bütün şiddetiyle devam eden bu meşhur muhâsarada 8 bin asker şehîd düşmüş, 20 bin kantar barut sarfedilmiş ve 8 yüz lâğım atılmıştır. — Kışın şiddetinden do-

layı ateş durmuşsa da muhâsara hattı kaldırılmamış, siperlerle meterislerde kışlamıya karar verildiği için kerpiçten odalar ve sazdan kulübelerle yer altında mahzenler hazırlanmış ve hattâ Fâzıl-Ahmed Paşa kendisi için bir «sıçan-yolu ağzında iki odacuk» yaptırmıştır. Bu suretle Türk ordugâhı yerin üstünden altına geçmiş ve hattâ yer altında çarşı, pazar bile kurulmuştur).

1668 = 1079

30 Haziran = 20 Muharrem, Cumartesi : Kandiya muhâsarasında ikinci faaliyet devrinin açılması.

(Şafak sökerken kurbanlar kesilip duâlar edilerek ateş açılmıştır : Kış ta'tili yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 15 gün sürmüş demektir. Bu müddet zarfında donanmayla dört defa daha asker ve mühimmat gelmiştir. Gene o sırada Venedikliler senede 20 bin altın haraç mukabilinde Kandiya kendilerine kalmak şartiyle sulh teklif etmişlerse de kabul edilmemiştir. — Bundan evvelki harb mevsiminde olduğu gibi bu sefer de muhâsaranın en mühim hususiyyeti her iki tarafın ve bilhassa Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım atmasında gösterilebilir. Türk askerleri büyük bir nisbette «el humbarası» da kullanmışlardır : Hattâ ordu «dökümcüleri»nin günde bin el bombası yetiştirdiklerinden bahsedilir. — Kale duvarlarında büyük gedikler açılmışsa da, Fransa ile Papalık, Malta vesaireden yardım görmekte olan mahsurlar bunları kum torbalarıyla tıkamak ve daha içerilerde tahkimat yapmak suretiyle mütemâdiyen telâfiye çalışmışlardır. — 15 Temmuz = 5 Safer Pazar günü kale cephâneliğinin ifilâkı düşmanın iki bin kantar barutla bir çok humbara ve asker zıyâına sebeb olarak müdâfaa imkânlarını mühim bir nisbette zayıflatmıştır. — Bundan evvelki sene gibi bu sene de kışın harekât ta'til edilinceye kadar müdhiş bir şiddetle devam eden muhâsarada Türk ordusunun 50 bin kantar barut, 200 bin okka bakır, 30 bin büyük humbara ve pek çok el-humbarası sarfettiğinden ve iki taraf insan zâyiatının 100 bini bulduğundan bahsedilir: Fakat bu son rakam çok mübalâğalıdır).

18 Ağustos = 10 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Girit seferine hareketi.

(Kandiya muhâsarasının sürüncemede kalmasından müteessir olan Sultan Mehmet bizzat sefere karar vererek bu gün Edirne önündeki karargâhından hareket etmişse de, Dimetoka-Gümülcüne-Kavala-Serez-Selânik üzerinden Yenişehir'e kadar gelmiş ve 13 Teşrinievvel = 7 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü vâsıl olduğu bu kasabada bir müddet kaldıktan sonra Girid'e geçmek üzere Eğriboz'a giderken, Kandiya fetihnâmesi geldiği için, kış mevsimini geçirmek üzere Selânik'e gitmiştir).

1669 = 1080

1 Haziran = 1 Muharrem, Cumartesi : Kandiya muhâsarasında üçüncü faaliyet devrinin açılması.

(Bâzı menbâlarda «2 Muharrem Şenbih» gününden bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın birine müsâdiftir. — Bundan evvelki iki mevsimde olduğu gibi

bunda da en şiddetli faaliyet lâğım muharebesindedir. — Mahsurlar iki defa Avrupa'dan yardım kuvvetleri almışlardır: Bilhassa Duc de Noailles kumandasında gelen Fransız kuvveti bir gece şiddetli bir huruç hareketine kalkışmışsa da ayni şiddetle püskürtülmüş ve bu teşebbüs bir çok Fransız asilzâdelerinin hayatına mal olmuştur).

28 Ağustos = 30 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Kaleyi teslime karar veren Kandiya müdâfiinin müzâkere teklifi.

(1656 = 1066 tarihindenberi 13 senedir Venedik cumhuriyetinin Girit vali ve kumandanlığında bulunan ve o devrin en büyük askerlerinden sayılan Francesco Morosini'nin böyle bir karar vermiye mecbur olması, bir taraftan harâbe hâline gelmiş bir kalede Türk muhâsarasına daha fazla dayanmak imkânı kalmamasından ve bir taraftan da yukarıki fıkrada bahsi geçen Fransız kumandanı Duc de Noailles'le geçinemediği için Fransız kuvvetlerinin çekilip gitmesi üzerine müdâfaanın büsbütün za'fa düşmesindendir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Eylül = 8 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kandiya'nın teslimiyle Girid'in Türkiye'ye terkine âid Osmanlı - Venedik sulh muâhedesinin imzâsı.

(Bâzı Osmanlı ve Garp menbâlarında görülen «9 Rebî'ül-âhir = 6 Eylül Perşenbe» tarihi yanlıştır: Çünkü muâhede metninde «5 Eylül» tarihi bulunduktan başka, hakikî takvimde Perşenbe günü Rebî'ül-âhirin 8 ine ve Eylülün 5 ine müsâdiftir. — Sulh müzâkereleri gece-gündüz devam etmek şartiyle 8 gün sürdükten sonra bu 9 uncu günü muâhede imzâlanmıştır: 17 madde ile bir müddet sonra ilâve edilmiş müzeyyel bir maddeden mürekkeb olan bu muâhedenin en mühim esasları şöyle sıralanabilir: 1) Kandiya kalesi bütün silâhları ve mühimmâtiyle Türk ordusuna teslim edilecek, bütün Girit adası Türkiye'ye âid olacak ve yalnız Suda, Carabusa/Granbusa ve Spinalogna/İspirlonga kaleleri Venediklilerde kalacaktır; 2) Dalmaçya'da Venediklilerin Girit seferi esnâsında zabtetmiş oldukları Klisz vesair kaleler kendilerine terkedilmiştir: Bunlar için 1647 = 1057 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız; 3) Venedik cumhuriyetinin harbden evvel Türkiye'ye vermekte olduğu haracın tesviyesine devam edilecektir; 4) Esirler mübâdele edilecektir; 5) Venedik elçisi hediyeler takdim edecektir; 6) Kandiya kalesi 12 günde tahliye edilecek ve hava müsâid olmadığı halde bu müddet temdid edilebilecektir. — Bu muâhedenin imzâsından itibaren ateş kesilmiştir. — Girit seferi 1645=1055 senesi 19 Nisan=22 Safer Çarşanba günü açılmış olduğuna göre, bu yüzden çıkan Osmanlı - Venedik harbi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 24 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir. Kandiya kalesinin ilk ablukası da 1647 = 1057 senesi 7 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Pazar günü başlamış olduğu için, bu müstahkem mevki tam 22 sene, 1 ay, 29 gün Türk tazyikine mukavemet etmiştir; bu müddette üç muhâsara olmuştur; ilk ikisi için 1648 = 1058 vukuâtının «12 Haziran» ve 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkralarına bakınız. Fâzıl-Ahmed Paşa'nın zaferle neticelenen bu son muhâsarası 1667 = 1077 senesi 16 Mayıs=22 Zülka'de Pazartesi gününden bu güne kadar tam 2 sene, 3 ay, 20 gün sürmüştür; bu muhâsarada Türk ordusu yer üstünden 56 ve yer altından 45 hücum yapmış, 3500 kadar lâğım patlatmış ve 730 bin kantar barut sarfetmiştir; şühedâ sayısının 30 bini bulduğundan bahsedilir. Girit seferinin başındanberi 130 bin kadar şehîd gömülmüştür).

27 Eylül = 1 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kandiya anahtarlarının Serdâr-ı-Ekreme takdimi ve kalenin işgali.

(Tahliye gece bitmiş olduğu için bu sabah zevâlî saat dokuzda Kandiya'nın 93

anahtarı iki gümüş tepsi içinde Fâzıl-Ahmed Paşa'ya teslim edilmiş ve getiren düşman zâbitlerine ikişer, üçer yüz altın bahşiş verilmiştir. — Kale işgal edilir edilmez ilk ezan Su-kulesinde «Seyyid Cündî-Ahmed-Çelebi» tarafından okunmuş ve Hıristiyanlara bırakılan iki mâbedden başka bütün kiliseler câmiye tahvil edilip 8 Cumâda-l-ûlâ = 4 Teşrinievvel Cuma günü en büyük kiliseden çevrilmiş olan «Hünkâr-câmii»nde fevkalâde merâsimle ilk Cuma namazı kılınmıştır: Fâzıl-Ahmed Paşa bu câmilerden birine kendi babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın nâ-hak yere idâm ettirdiği büyük Türk kahramanı Deli-Hüseyn Paşa merhumun şanlı adını takmak büyüklüğünü göstermiştir).

1670 = 1080

5 Mayıs = 14 Zülhicce, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Girit'den hareketi.

(1666 = 1077 senesi 3 Teşrinisâni = 5 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Girid'e gelmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 sene, 6 ay, 2 gün kaldıktan ve Kandiya'nın işgalinden itibaren geçen 7 ay, 8 günlük sulh zamanını kalelerinin tâmiriyle idare işlerine hasrettikten sonra donanmayla Kandiya limanından Tekirdağı'na hareket etmiştir : Dördüncü Mehmet Selânik'den Edirne'ye dönmüş olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa da Tekirdağı'ndan oraya gitmiştir. — Girit valiliği sâbık serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1670 = 1081

1 Temmuz = 12 Safer, Salı: Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Çok parlak merâsimle «Paşa-çayırı»nda karşılanan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın istikbâline pâdişah bile iştirâk etmiş ve paşayı o civârda kurulan otağında huzûruna kabul edip fevkalâde ihsanlar ve iltifatlarda bulunmuştur. — «13 Safer Salı» tarihi de rivayet edilirse de Salı günü Sefer'in 12 sine müsâdiftir. — Fâzıl-Ahmed Paşa Kandiya'dan Edirne'ye 1 ay, 27 günde gelmiştir).

1672 = 1083

4 Haziran = 7 Safer, Cumartesi: Birinci Lehistan seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi.

(Umumiyetle «8 Safer Şenbih» gününden bahsedilirse de «Şenbih=Cumartesi» hakikî takvimde Safer'in 7 sine müsâdiftir. — Bu seferin sebebi, «Sarı-kamış», «Barabaş» ve «Potkal» isimleriyle üç koldan mürekkeb olan Ukrayna Kazakları hetmanı Doroszenko'yu Lehistan kralına karşı himâye mecburiyetidir: Evvelce Lehlilere tâbi olan Ukrayna Kazakları bir müddettenberi gerek Rus entrikaları, gerek Lehistan hükûmetinin idaresizliği yüzünden Kırım hanlarına istinâd etmiye başlamışlar ve tedricen Osmanlı himâyesine girmişlerdir; hattâ son Osmanlı - Avusturya seferine bir Kırım prensinin kumandasında 15-20 bin kadar Kazak

atlısı da iştirâk etmiştir: 1663 = 1074 vukuâtının «17/18 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Doreşinko» denilen Doroszenko'nun himâyesi yalnız bu siyasî vaziyetten mütevellid değildir: Istanbul'a elçi gönderip resmen Osmanlı tâbiyyetine giren bu Kazak hetmanı Ukrayna'nın bir Türk sancağı hâline getirilmesini ve kendisinin de sancak-beyliğine tâyiniyle himâyesini istemiş, tabiî bu talep kabul edilerek Ukrayna sancak ve Doroszenko da sancak-beyi olduktan başka yeni sancağa derhal altı bin asker gönderilmiştir. Bu vaziyete rağmen Ukrayna'yı hâlâ benimseyip Kazak hetmanını bir şakî ve âsi gösteren Lehistan kralı Michel Korybut Wisniowiecki Türkiye'yi siyasî teşebbüslerle avutarak Doroszenko'yu te'dibe kalkışmışsa da şiddetli bir tehdidnâme ile Ukrayna'ya müdâhaleden vazgeçmesi ihtâr edilmiş ve Dördüncü Mehmet bizzât ordunun başına geçip Vezir-i-a'zam Fazıl-Ahmed Paşa da maiyyetinde olduğu halde bu gün Edirne'den Lehistan'a hareket etmiştir: İkinci Lehistan seferi için 1673=1084 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18/19 Ağustos = 23/24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe/Cuma gecesi : Kaminiec = Kameniçe muhâsarası.

(Kamieniec/Kaminiec/Kamenetz-Podolsk kalesi Lehistan'da Podolya eyâletinin merkezidir : Osmanlı menbâlarında «Kamaniçe/Kamenice» şeklinde bahsedilen bu şehre Türk ordusu İsakçı-Yaş-Hotin üzerinden 23 Rebî'ül-âhir = 18 Ağustos Perşenbe günü gelmiş ve gece asker meterise girmiştir. Yolda Kırım hanı Selim-Giray'la Kazak hetmanı Doroszenko da askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Lehistan'ın en müstahkem mevkilerinden olan Kamaniçe muhâfızları teslim teklifini reddetmişse de, Türk ateşine 8 günden fazla dayanamamışlardır).

27 Ağustos = 3 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : Kamaniçe'nin teslim olması.

(İki gün evvel en mühim tabya fethedilmiş, ondan sonra kalenin dış duvarı lâğımla uçurulmuş ve nihayet sıra iç-duvara gelince müdâfiler beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim olmuşlardır: Muhâsara 8 gün sürdükten sonra 9 uncu günü beyaz bayrak çekilmiş ve iki gün sonra da kale kumandanı anahtarları getirip teslim etmiştir. Polonyalı Gasztowtt «29 Ağustos = 5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi» tarihini gösterirse de doğru değildir. — O kadar müstahkem bir mevkiin bu kadar çabuk sukut etmesi Lehlileri dehşet içinde bırakmış, bu ruhî vaziyetten istifade için Haleb valisi Kaplan Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray ve hetman Doroszenko Türklerin «İlba/İlbo/İlbav» dedikleri Leopol/Lwow = Lemberg üzerine sevkedilip orası da 9 Eylül = 16 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü fethedilmiş ve nihayet 27 Eylül = 4 Cumâda-l-âhire Salı gününe kadar Buczacz = Puçaş, Jazlowiec/Yazlowicz = Yazlavitse, Zadlotanka=Zolotank, Lublin, Belczice, Kulandane=Kulandon, Bedano=Bozanowa, Zwanic=İzvanca kaleleriyle palankalarının çoğu mukavemetsiz teslim alınmıştır. — Bütün bu fütûhât esnâsında Lehistan'ın meşhur Baş-kumandanı Jean Sobieski bir takım tâciz hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. — Kamaniçe muhâfızlığına özü beylerbeyi vezir Halil Paşa tâyin edilmiş ve derhal idare teşkilâtı yapmıştır).

18 Teşrinievvel = 25 Cumâda-l-âhire, Salı : Buczacz = Puçaş sulhü.

(Silihdar bundan bir gün evvelki tarihi ve Râşid de «20 Cumâda-l-âhire = 13

Teşrinievvel Perşenbe» tarihini gösterirse de doğru değildir. — Podolya'nın yıldırım sür'atiyle istilâsı karşısında Puçaş konağına elçiler gönderip Kırım hanının şefâatiyle sulh istiyen Lehistan kralı çok ağır şartlar kabulüne mecbur olmuştur: Dört maddeden ibaret olan bu müdhiş muâhede mucibince Podolya eyâleti Türkiye'ye terkedilmiş, Ukrayna Türk himâyesindeki Kazak hetmanı Doroszenko'ya bırakılmış, Lehistan krallığı senevî 220 bin duka altını haraca bağlanmış ve kral hetmana dostâne muâmelede bulunmak mecburiyetine sokulmuştur. — Bu muâhede mucibince Podolya'nın henüz işgal edilmemiş olan kaleleriyle palankalarından bir kısmının derhal Türk ordusuna teslim edildiğinden bahsedilir. — Dördüncü Mehmet 20 Teşrinievvel = 27 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Puçaş'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

9 Kânunuevvel = 18 Şa'ban, Cuma: Dördüncü Mehmed'in birinci Lehistan seferinden Edirne'ye avdeti.

(Bu senenin 4 Haziran = 7 Safer Cumartesi günü Edirne'den hareket etmiş olan Sultan Mehmed'in bu Lehistan seferi o tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 5 gün sürmüş ve Podolya'nın fethiyle Lehistan krallığının haraca bağlanmasını te'min etmişse de, kralın akdetmek mecburiyetinde kaldığı muâhedeyi Diyet meclisi kabul etmemiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

1673 = 1084

7 Ağustos = 23 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Dördüncü Mehmed'in Edirne'den ikinci Lehistan seferine hareketi.

(Bu ikinci seferin sebebi, yukarıki sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Puçaş = Buczacz muâhedesinin Lehistan Diyet meclisi tarafından reddi hakkında Baş-vekil Jean Leszcynski'den Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'ya mektup gelmesi ve Baş-kumandan Jean Sobieski'nin de Türk ordusu çekildikten sonra meydanı boş bulup Leopol = Lemberg ve Lublin kalelerini istirdâd etmiş olmasıdır : Lehistan'ın bu vaziyetinde Papa ile Almanya imparatorunun te'sirlerinden ve yardım va'dettiklerinden bahsedilir. — Bundan sonraki Osmanlı - Lehistan sulhü için 1676 = 1087 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Eylül = 7 Cumâda-l-âhire, Salı : Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(Hudut boyunda kışlayıp baharda Lehistana girmek istiyen Dördüncü Mehmet buradan Lehistan kralına muâhedenin derhal tatbikı için bir tehditnâme göndermiştir : Fakat bu sırada Lehistan harbe hazırlanmakta ve bilhassa Almanya/Avusturya imparatorluğundan yardım almaktadır : Hattâ Eflak ve Boğdan voyvodaları Ghika ile Ştefan da Türkiye'ye ihânet edip Lehlilerle birleştikleri için yerlerine başkaları tâyin edilmiştir! — Sobieski'nin kumandasında 80 bin kişilik bir ordu toplandığından bahsedilir. Bu ordu Hotin üzerine yürümekte olduğu için, kale ile Dniestr = Turla köprüsünün muhafazasına 30 bin kişilik bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Sarı-Hüseyn Paşa me'mur edilmiş ve Haleb beylerbeyi vezir Kaplan Mustafa Paşa da Ser-asker tâyin edilerek 12 bin askerle Yaş şehrine gönderilmiştir).

10 Teşrinisâni = 30 Receb, Cuma : Hotin bozgunu.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Sarı-Hüseyn Paşa 30 bin askeriyle Hotin önlerinde «Tabur/ıstabur» kurmuşsa da çok geniş bir sâhaya yayıldığı için Sobieski 80 bin kişilik ordusuyla ilk hamlede Türk ıstaburuna girmiş, Hüseyn Paşa ancak üç saat kadar döğüşten sonra 200 askerle Turla köprüsünden geçip Kamaniçe = Kaminiec kalesine kaçmış, geride başı boş bıraktığı askerler de peşinden gelirken köprü çöktüğü için binlercesi boğulmuş veyahut düşman kılıcıyla şehîd düşmüştür. Sobieski'nin şecâatinden ziyâde Hüseyn Paşa'nın cebânetinden hâsıl olan bu fâcia üzerine Hotin kalesindeki 80 muhâfız da «vire ile» teslim olmuştur. — Bir gün sonraki tarih de rivayet edilir. — Dördüncü Mehmet bu felâket haberini almadan evvel Fâzıl Ahmed Paşa'yı Serdâr-ı-Ekremlikle Hotin üzerine sevketmek istemişse de, kara-haber geldikten sonra artık orada yapılacak bir iş kalmadığı ve sefer mevsimi de geçtiği için Serdârın Baba-dağı'nda ve 61 gün İsakçı'da kalan Pâdişahın da Hacıoğlu-Pazarı'nda kışlamasına karar verilmiştir).

30/31 Kânunuevvel = 21/22 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi : Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu olan bu şehzâde Ahmet 1703 = 1115 tarihinde tahta çıkmış olan «Lâle-devri» pâdişahı «Ahmed-i Sâlis = Üçüncü Ahmed» dir : Yukarıki fıkrada bahsi geçen Hacıoğlu-Pazarı kışlağında dünyaya gelmiştir. Büyük kardeşi İkinci Mustafa gibi bunun da anası Gülnûş-Sultan'dır : 1664 = 1074 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu münâsebetle üç gün üç gece şenlik yapılması emredilmiştir).

1674 = 1085

16 Haziran = 12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Dördüncü Mehmed'in Hacıoğlu-Pazar'ından Ukrayna üzerine hareketi.

(Bu sırada Ruslar Ukrayna'ya taarruz ederek Türk tâbiiyyetindeki Kazaklardan Czerkas, Kaniow, Corsum vesaire gibi bâzı kaleleri aldıktan başka Osmanlı sancak-beyi pâyesini hâiz olan hetman Doroszenko'nun merkezi olan Czehryn/Cehryn=Çehrin kalesini de muhâsara etmiş oldukları için Ukrayna üzerine hareket edilmiş ve Dniestr = Turla suyu üzerinde kurulan köprüden geçilerek 6 Cumâda-l-ûlâ = 8 Ağustos Çarşanba günü Ukrayna'nın İspel ovasına girilmiştir. — Evvelce teslim olduğu halde sonradan düşmana iltihak eden İstone = İstene kalesi buradan gönderilen bir kuvvetle yıkılıp yakılmış ve Doroszenko'yu Rus muhâsaraşından kurtarmak için Kırım hanı Selim-Giray gönderilmiştir: Bu senenin «14 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Ağustos = 16 Cumada-l-ûlâ, Cumartesi: Ladyzyn kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Ladjin» denilen bu kale Bug = Aksu üzerindedir : Evvelce Türk hâkimiyyetini kabul etmiş olduğu halde sonradan Lehistan'a ilti-

hak etmiş olduğu için bu tarihten üç gün evvel muhâsara edilmiş, iki gün dayandıktan sonra «vire ile» tekrar teslim olmak istemişse de ihânetlerinden dolayı bütün muhâfızlarıyla ahâlisi esir edilmek şartiyle teklifleri kabul edilmiş, 800 muhâfızı zincirlere vurulup Karadeniz üzerinden Istanbul tersânesine kürek mahkûmu olarak gönderilmiş ve sivil ahâlisi de esir edilmiştir).

21 Ağustos = 19 Cumâda-l-ulâ, Salı: Lehlilerin sulh teklifi.

(Lehistan kralı Michel Korybut 21 Mayıs = 15 Safer Pazartesi günü ölmüş ve yerine Leh ordusunun meşhur Baş-kumandanı Jean Sobieski intihâb edilmiştir: Şiddetli bir Türk düşmanı olan yeni kral hem intihâbını tebliğ etmek, hem de Podolya ile Ukrayna Lehistan'a bırakılmak şartiyle sulh istemek için elçilerle nâmeler göndermişse de reddedilmiştir. — Lehlilere teslim olan kalelerden Human = Umman kalesine bir kuvvet gönderilip muhâfızlarıyla ahâlisi esir edildikten sonra kâmilen tahrib edilmiştir).

14 Eylül = 13 Cumâda-l-âhire, Cuma: Kırım hanı Selim-Giray'ın Rus muhâsarasından kurtardığı Kazak hetmanı Doroszenko ile beraber orduya avdeti.

(Czehryn = Çehrin kalesinde muhâsara edilip istimdâd eden hetman için yukarda bu senenin «16 Haziran» fıkrasına bakınız. — İmdâda gönderilen Kırım hanı yaklaşırken Rus ordusu muhâsarayı kaldırıp öyle bir sür'atle kaçmıştır ki tâkibine çıkan «Tâtâr-ı-sabâ-reftâr» ordusu bile peşinden yetişememiştir).

18 Eylül = 17 Cumâda-l-âhire, Salı: Dördüncü Mehmed'in Ukrayna seferinden avdeti.

(Yukarda bu senenin «18 Ağustos» fıkrasında fethini gördüğümüz Ladyzyn = Ladjin kalesinin önlerinde ve Bug = Aksu nehrinin her iki sâhilinde 32 gün kalan Sultan Mehmet bu müddet zarfında muhtelif istikametlere kuvvetler sevkederek Ukrayna ile Lehistan'ın bazı yerlerini vurdurmuş, Dniestr = Turla ve Dnieper = Özü/Ekşisu nehirlerinin arasındaki arâziyi kâmilen Osmanlı hâkimiyyetine sokmuş ve artık mevsim ilerlediği için bu gün yola çıkıp İsakçı konağında Haleb valisi Şişman-İbrahim Paşa'yı Lehistan serdârlığına tâyin ettikten ve hudud boylarında kışlamak üzere orduyu ona bıraktıktan sonra yoluna devam ederek 22 Şa'ban = 21 Teşrinisâni Çarşanba günü Edirne'ye avdet etmiştir).

1675 = 1086

24 Ağustos = 2 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Leopol = Lemberg muharebesi.

(1672 = 1083 tarihindenberi Türk ordusunun her yaz yaptığı fütûhâtı kral Sobieski her kış kuvây-ı-külliyye çekildikten sonra istirdâd etmektedir: Bu sefer de öyle olduğu için, yukarıki fıkrada Lehistan serdârlığına tâyinini gördüğümüz Şişman-İbrahim Paşa yaz gelir gelmez ordunun başında harekete ge-

çip 48 kale ve palanka fetih ve istirdâd ettikten başka Volhyni eyâletini baştan başa tahrib etmiş ve ondan sonra da Lehlilerin «Lwow» ve Türklerin «İlbav-İlba//İlbo» dedikleri Leopol = Lemberg üzerine yürümüştür; Sobieski kaleyi kurtarmak için Leh ordusunun başına geçip gelmiş ve çok şiddetli bir dolu yağarken taarruza geçmişse de, bâzı Garp menbâlarının rivayet ettikleri şekilde bir zafer kazanamamıştır: Hattâ Osmanlı ordusunun muzaffer olamaması bile yardımcı Tatar kuvvetlerinin kaçmasından dolayıdır. Lehistan kralının te'min ettiği yegâne netice Lemberg'i muhâsaradan kurtarmış olmaktan ibarettir. Bununla beraber İbrahim Paşa diger bir takım kaleler daha işgal ve tahrib ettikten sonra mevsim sonunda alel-usul kışlağa çekilmiştir).

1676 = 1087

2/3 Teşrinisâni = 25/26 Şa'ban, Pazartesi/Salı gecesi : Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Büyük bir devlet-adamı olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın genç yaşında ölmesine sebeb içki ibtilâsıdır: 1045=1635—1636 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40-41 yaşlarında ölmüş demektir. Dördüncü Mehmet Istanbul'dan Edirne'ye giderken hastalığına ehemmiyet vermiyerek yola çıkan Fâzıl-Ahmed Paşa gittikçe ağırlaştığı için geri kalmış ve nihayet Ergene köprüsü civârındaki Kara-biber çiftliğine geldiği zaman can vermiştir. — 1661=1072 senesi 30 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-evvel Pazar günü babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın vasiyetinden dolayı 25-26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâreti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 gün sürmüştür: Birinci Murad, Yıldırım ve Fetret devirlerinde 19 sene Sadâret makamında bulunmuş olan Çandarlı-Ali Paşa'dan sonra Osmanlı tarihinde en uzun sadâret devri işte budur. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın cenâzesi Kara-biber çiftliğinden arabayla Istanbul'a nakledilerek babasının Divan-yolundaki türbesine defnedilmiştir. — Baba tarafından Arnavut olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın anasıyla ninesi Türktür. — Gençliğinde İlmiyye mesleğine intisâb edip Müderrislik pâyesi almış olan Fâzıl Ahmed Paşa, babasının sadâreti üzerine vezâret pâyesiyle valiliklerde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve tecribesizliğini büyük zekâsı ve kuvvetli kültürüyle telâfi etmiştir : En büyük hizmetleri 1663 = 1074 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Uyvar fethi, ertesi sene vukuâtında gördüğümüz Vasvar sulhünün akdi ve nihayet 1669 = 1080 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kandiya fethiyle Girit fütûhâtının ikmâli gibi büyük muvaffakıyetleridir: Fakat 1664 = 1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasındaki Saint-Gotthard muharebesiyle kat'î bir zarûret olmadığı halde devletin başına açmış olduğu Lehistan seferinden dolayı tenkid edilir. Dahilî idaresinin kötülüğü de meşhurdur: Bütün işleri sürüncemede bıraktığından bahsedilir. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın ölümü için «22 Şa'ban = 30 Teşrinievvel Cuma» tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir).

4/5 Teşrinisâni = 27/28 Şa'ban, Çarşanba/Perşenbe gecesi : Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Üçüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Kara-Mustafa Paşa Merzifon kazası merkez nâhiyesinin Marınca köyündendir : Babası, Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinde şehîd olan Sipâhi beylerinden Oruç Bey'dir; anasının adı Âbide-Hatun'dur. — 1044=1634 - 1635 tarihinde dünyaya gelmiş olan Kara-Mustafa Paşa 4

yaşında yetim kaldıktan sonra baba dostu olan Köprülü-Mehmet Paşa tarafından himâye edilerek Fâzıl-Ahmed Paşa ile beraber tahsil etmiştir: Köprülü'ye dâmâd olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa'nın eniştesidir. — İkinci Viyana muhâsarasıyla meşhur olan Kara-Mustafa Paşa bir kaç defa Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra 41-42 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuştur. — Fazıl-Ahmed Paşa ölür ölmez kardeşi Fâzıl-Mustafa Bey «Mühr-i-Hümâyûn»u alıp pâdişah henüz Edirne'ye varmadan Hasköy kazâsının Osmanlı köyünde peşinden yetiştirmiş ve Dördüncü Mehmet de bu gece «beyn-el-ışâeyn» mührünü servet ve azamet ibtilâsına rağmen Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'ya tevdi ettikten sonra, sabahleyin Edirne'ye gelmiştir).

27 Teşrinievvel = 19 Şa'ban, Salı : Zorawno sulhü ve Podolya ile Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhâkı.

(Yukarıki sene vukuâtının «24 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Lehistan serdârı Şişman-İbrahim Paşa bu yaz sefere çıkacağı sırada eceliyle ölmüş olduğu için yerine orduda bulunan Şam beylerbeyi Şeytan-İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve yeni serdâr Osmanlı müelliflerinin «İzvança» dedikleri Zorawno/Zorowon'da «tabur/ıstabur» kurmuş olan Lehistan kralı Jean Sobieski'yi 27 Eylül = 19 Receb Pazar gününden itibaren tazyika başlamıştır: Bu muharebe 16 yahut 20 gün sürdükten sonra kral sulh istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sulhün 1672 = 1083 senesi «18 Teşrinievvel» fıkrasında akdini ve ertesi sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında da Lehistan Diyet meclisi tarafından reddini gördüğümüz Buczacz = Puçaş sulhünden yegâne farkı, 220 bin altınlık senevî haraçtan vazgeçilmiş olmasından ibarettir: Buna mukabil Podolya ve Ukrayna eyâletleri Türkiye'ye bırakılmış ve yalnız Ukrayna'nın Piarzako = Piyaçerko ve Pawolocza=Paliçe kaleleri Lehistan'da kalmıştır. — «16 Teşrinievvel» rivayeti zayıftır. — Bu Lehistan seferi 1672 = 1083 senesi 4 Haziran=7 Safer Cumartesi gününden bugüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 4 ay, 23 gün sürmüştür).

1677 = 1088

14 Ağustos = 14 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Kazak hetmanı Doroszenko'nun ihânetinden dolayı Czehryn = Çehrin muhâsarası.

(Türk himâyesine ilticâsı dört buçuk sene kadar sürmüş bir Lehistan seferine sebeb olan Ukrayna Kazak hetmanı Doroszenko nihayet Türkiye'ye ihânet ederek Ruslarla birleşmiş ve Ukrayna'nın Ruslar tarafından istilâsına yol açmıştır: Bu hâin için 1672 = 1083 vukuâtının «4 Haziran» ve 1674=1085 vukuâtının da «16 Haziran» fıkralarına bakınız. Rus çarı Feodor Alexiévitch'in çevirdiği entrikalardan dolayı Rusya'ya temâyül eden Kazakların Doroszenko'yu böyle bir ihânete mecbur ettikleri hakkında da bir rivayet vardır. — Bu haber gelir gelmez Bogdan isminde eski bir hetmanın Yedi-kule'de mahbus tutulan oğlu Georges Chmielnicki Ukrayna hetmanlığına tâyin edilip Rusya'ya harb ilân edilmiş ve yukarıki fıkrada bahsi geçen serdâr Şeytan-İbrahim Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray Kazakların merkezi olan Czehryn = Çehrin kalesinin fethine gönderilmiştir. — Bu gün başlıyan muhâsarada tuhaf bir kuvvet nisbetsizliği vardır: Türk ordusunun mevcudu 40 binden ibaret olduğu halde, kalede 60 bin Rus, Alman ve Kazak askeri bulunduğundan bahsedilir. Muhâsara esnâsında Rus-

ya'dan bir imdâd kuvveti daha gelmiş ve Şeytan-İbrahim Paşa buna karşı Kırım hanını sevketmişse de, düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyan Selim-Giray serdâra hemen muhâsarayı bırakmaktan başka çâre olmadığını bildirdiği için 7 Eylül = 9 Receb Salı günü ric'ate başlıyan ordu düşmanın tâkibine uğradığı için büyük bir sür'atle Bender'e çekilmiş ve bir çok ağırlıklarıyla topları düşman eline geçmiştir. Bu muvaffakıyetsizlik hem Selim-Giray'ın, hem Şeytan-İbrahim Paşa'nın azline sebeb olmuş ve Kırım hanlığına Mubârek-Giray oğlu Murad-Giray, ordu serdârlığına da Anadolu beylerbeyi Abaza Kör-Hüseyn Paşa tâyin edilmiştir).

1678 = 1089

30 Nisan = 8 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Rusya'ya sefer açan Dördüncü Mehmed'in Istanbul'dan hareketi.

(Bu seferin sebebleri için yukarıki fıkraya bakınız. — Pâdişah Davudpaşa karargâhında 39 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra, bu gün Vezir-i-a'zam da maiyyetinde bulunduğu halde ordunun başında yola çıkmıştır).

21 Mayıs = 29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Hacıoğlu-Pazarı'na muvâsalatı.

(Silihdar tarihinde «1 Rebî'ül-âhir = 11 Mayıs-ı Rumî Cumartesi» tarihinden bahsedilirse de, Cumartesi günü Rebî'ül-evvelin 29 una müsâdiftir ve Rûmî tarih de bunu te'yid etmektedir. — Dördüncü Mehmet buraya kadar sefere iştirâk edip buradan itibaren orduyu Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın kumandasında sevketmiye ve kendisi de seferin sonuna kadar Silistre'de avla vakit geçirmiye karar verdiği için 26 Mayıs = 4 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Kara-Mustafa Paşa'yı Serdâr-ı-Ekrem tâyin edip «Sancağ-ı-Şerîf»i alelusul eline teslim etmiş ve o da 30 Mayıs = 8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü hareket edip İsakçı üzerinden Czehryn = Çehrin fethine gitmiştir: Umumiyetle ikişer gün hatâlı gösterilen Hicrî tarihler burada gün isimleriyle Rûmî takvim tarihlerine istinâden tashih edilmiştir).

19 Temmuz = 29 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Ordunun Czehryn = Çehrin'e muvâsalatı ve kalenin muhâsarası.

(Bir rivayete göre de ordu bu gün gelmiş ve muhâsara da iki gün sonra 1 Cumâda-l-âhire = 21 Temmuz Perşenbe günü başlamıştır. — Çok sarp bir kayanın üstünde bulunan Çehrin kalesinin etrâfında Türklerin «Tasma-suyu» dedikleri Tasmin nehri ve bu nehrin hâsıl ettiği bataklıklar bulunduğu için muhâsara çok müşkil olmuş ve bilhassa Osmanlı menbâlarında «Remdaniski/Remaneşkü» gibi muharref isimlerle anılan Rus Baş-kumandanı Prens Romodanovski'nin muazzam bir ordu ile Tasma-suyunun karşı yakasına gelip «tabur/ıstabur» kurarak mahsurlara yardım etmesi ve muhâsara kuvvetlerinden bir kısmını üzerine çekmesi bu müşkilâtı büsbütün arttırmıştır: Silihdar tarihinde 200 bin kişilik gösterilen bu Rus ordusunda Kalmuk, Kazan vesair bir takım Tatar unsurlarının da bulunduğundan bahsedilir; Serdâr-ı-Ekrem bunlara karşı Kırım hanı Murad-Giray'la bir mıkdar Osmanlı kuvveti sevketmiş ve onları işgal edip kendisi muhâsarayla meşgul olmuştur).

20/21 Ağustos = 2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Czehryn = Çehrin kalesinin fethi.

(Umumiyetle «3/4 Receb Cumartesi/Pazar gecesi»nden bahsedilirse de, burada rakamlar gün isimlerine göre tashih edilmiştir: Zâten bir çok Garp menbâlarında da bu doğru tarihe tesadüf edilir. — Gündüz patlatılan lâğımların açtığı gedikten dalga dalga içeri saldıran Türk askerleri çok şiddetli muharebelerle ilkönce varoşu işgal edip Tasma-suyunun üstündeki üç köprüyü yıkarak karşı yakada bulunan Rus ordusunun yardım göndermesine mâni olmuş ve ondan sonra da iç-kaleye şiddetli bir topçu ateşi açılarak çıkarılan büyük yangınlar içerdeki düşman askerinin canlarını kurtarmak için nehre atılmasına ve bu suretle iç-kalenin de sukutuna sebeb olmuştur: Nehirde yirmi bin kadar «leş» görüldüğünden bahsedilir. — Karşı yakadaki Rus ordusu ertesi gün 3 saat ilerdeki Dnieper = Özü sâhiline çekilip orada ıstabur kurduğu için üzerine varılmış ve 30 Ağustos = 12 Receb Salı gününe kadar 9 gün taarruz edilip iyice yıpratıldıktan sonra mevsim ilerlediği için artık avdet kararı verilmiş ve Çehrin kalesi tamamiyle tahrib edildikten ve diğer bâzı kaleler de takviye edildikten sonra ordu İsakçı'ya hareket etmiştir).

31 Ağustos = 13 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın İsakçı'dan Edirne'ye hareketi.

(Haleb beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa'yı vezâret pâyesiyle ordu serdârlığına tâyin edip askerin bu kışı ihtiyâten Baba-dağı civârında geçirmesini emrettikten sonra hareket eden Kara-Mustafa Paşa 5 Şevvâl = 20 Teşrinisâni Pazar günü Edirne'ye gelip merâsimle karşılanmıştır: 11 Eylül=24 Receb Pazar günü Silistre'den hareket edip 24 Eylül = 7 Şa'ban Cumartesi günü Edirne'ye gelmiş olan Dördüncü Mehmet muzaffer Vezir-i-a'zamına fevkalâde iltifatlar ve ihsanlarda bulunmuştur. — Yukarda bu senenin «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1679 = 1090

11 Eylül = 5 Şa'ban, Pazartesi: Dnieper = Özü/Ekşisu ve Bug = Aksu boylarında yaptırılan yeni kalelere Istanbul'dan asker ve levâzım gönderilmesi.

(Bu iki nehrin birincisinde iki ve ikincisinde bir kale yaptırılmış, inşaâtı yukarıki fıkrada bahsi geçen serdâr Kara-Mehmet Paşa himâye etmiş, bütün malzeme donanmayla Istanbul'dan sevkedilmiş ve bu gün de muhâfız askerlerle top, cephâne vesair levâzım gönderilmiştir).

1680 = 1091

29 Teşrinievvel = 5 Şevvâl, Salı: İkinci Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in Istanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Rusların harb hazırlıkları hakkında haberler geldiği için bu ikinci Sefer-i-Hümâyûn'un açılmasına hükûmet karar vermiş ve pâdişah da tasvib ettiği için hazırlıklar Edirne'de ikmâl edilmek üzere bu kışın orada geçirilmesi takarrür etmiştir: İbtilâ derecesindeki av merakıyle meşhur olan Sultan Mehmet kendi maiyyetiyle bu gün Davudpaşa karargâhından hareket edip ordunun nakline

Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'yı me'mur etmiş, 2 Teşrinisâni = 9 Şevvâl Cumartesi günü orduyla hareket eden Vezir-i-a'zam 18 Teşrinisâni = 25 Şevvâl Pazartesi günü Edirne'ye vardığı halde yollarda avlanarak gelen pâdişah ancak 1681 = 1091 senesi 10 Kânunuevvel = 19 Zülhicce Cuma günü gelebilmiştir : Bu suretle Sultan Mehmed'in Edirne ile Istanbul arasındaki av partisi 2 ay, 12 gün sürmüş demektir. — Buradaki gün rakamlarıyla isimleri arasındaki birer günlük fark hakikî takvim hesabına göre tashih edilmiştir. — Râşid tarihinde pâdişahın Edirne'ye muvâsalatı «22 Zülka'de = 14 Kânunuevvel Cumartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1681 = 1092

11 Şubat = 22 Safer, Salı : Osmanlı - Rus sulhü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci sefer hazırlıklarından ürken Moskof çarı Feodor Alexiévitch Kırım hanı Murad-Giray'a elçiler gönderip sulhe delâletini rica etmiş ve ilkönce Radgin yahut Bahçe-saray'da müzâkere edilip 1681 = 1091 senesi 8 Kânunusâni = 17 Zülhicce Çarşanba günü tanzim edilen esaslar Murad-Giray tarafından Edirne'ye gönderilip bu gün Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa tarafından bir «Temessük» le tasvib edilmiş ve bundan 2 ay, 17 gün sonra 29 Nisan = 10 Rebî'ül-âhir Salı günü de pâdişah tarafından tasdik olunmuştur. — 20 sene müddetle akdedilen bu 12 maddelik sulhün başlıca esasları şöyle sıralanabilir : 1) Dnieper = Özü suyu hudud ittihâz edilip beri yakası Türkiye'ye ve öte yakası Rusya'ya âid olacaktır; 2) Bununla beraber, Kiyef şehriyle buna tâbi üç palanka Rus hâkimiyyetinde kalacaktır; 3) Özü buyunda iki taraf da yeni tahkimat yapamıyacaktır; 4) Kırım hanı Rus arâzisine akın etmiyecektir; 5) Esirler mübâdele edilecektir. — Türk hududunu Dnieper = Özü/Ekşisu boylarına dayayan böyle bir muâhedeyi bile Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ancak Avusturya seferi düşüncesiyle kabul etmiş olduğundan bahsedilir. — Bu sulhün akdi üzerine 10 Safer = 1 Mart Cumartesi günü Edirne'den hareket eden Dördüncü Mehmet 21 Safer = 12 Mart Çarşanba günü Istanbul'a dönmüştür).

24 Temmuz = 8 Receb, Perşenbe : Sakız fâciası.

(Cezâyir, Tunus ve Trablus eyâletlerinden mürekkeb olan Mağrıb-ocaklarının Akdeniz'de mütemâdiyen faaliyette bulunan korsanları Fransız gemilerinden başka Fransa'nın cenup sâhillerine de tecâvuz etmekte oldukları için, XIV üncü Louis bu korsanların imhâsına meşhur Fransız denizcisi Duquesne'i me'mur etmiştir : Sakız limanında 9 Trablus kalyonunun «yağa yatmış» olduğunu haber alan bu şımarık kapdan 18 gemilik filosuyla bu gün Sakız'a gelip dost bayraklarıyla limanın ağzına demirledikten sonra birdenbire harb bayrakları çekip Trablus gemilerinden başka kaleyle şehre de dört buçuk saatte dört bin kadar gülle yağdırarak bir çok evlerle câmiler ve mescidler yıkmış, sivil ahâliden 60 - 80 müslüman ve 50 kadar hıristiyan maktul düşmüş ve yaralıların sayısı da 800 ü bulmuştur! Istanbul hükûmeti derhal donanma sevkedip meselenin siyaseten halline kadar Fransız filosunun oradan ayrılmasına mâni olmuş ve Fransa sefiri Kont Joseph de Guilleragues Sadâret-Kethudâsı tarafından tekdir edildikten sonra Vezir-i-a'zamın huzûruna celbedilip XIV üncü Louis'nin derhal tarziye ve tazminat vermesi istenmiş, sefir kaçamaklı cevaplar verdiği için hapsedilmiş ve nihayet kralın tarziye ve tazminat vereceği hakkında bir «Temessük = senet» imzâlamak suretiyle serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra XIV üncü Louis'den pâdişaha kendisinin bu vak'adan haberi olmadığı hakkında bir tarziyenâme ile 90 keselik cevâhir ve 30 keselik muhtelif hediyelerden mürekkep

cem'an «60 bin guruşluk eşyây-ı nefîse» geldikten başka, donanmayla Sakız'da bulunan Kapdan-ı-deryâ Bozoklu-Mustafa Paşa da bombardman tahribâtının «keşfine göre» Duquesne'den tazminat aldığı gibi ölenlerin «diyet»lerini de tahsil etmiştir).

1682 = 1092

9 Kânunusâni = 30 Zülhicce, Cuma : Istanbul'a elçiler gönderip Türk himâyesine sığınan Eméric Thököly = Tökeli İmre'nin Orta-Macar krallığı meselesi.

(Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri yer, Türk hâkimiyyetinde bulunan Macaristan'ın şimalinde Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristan'dır : Bunun cenubuşarkîsinde Erdel = Transylvania prensliği ve garbiyle cenubugarbîsinde de gene Macaristan'ın Avusturya hâkimiyyetinde bir şerit gibi uzayan kısmı vardır; ikisinin arasında «Orta-Macar» denilen sâhanın yeni bir krallık şeklini aldıktan sonraki merkezi, Osmanlı menbâlarında «Kaşa» denilen «Kaschau» kalesidir. — 1658 denberi 24 senedir Avusturya/Almanya tahtında bulunan Birinci Leopold son derece müteassıp bir katolik olduğu için, bilhassa 1665 = 1075-1076 tarihindenberi 17 senedir Orta-Macar protestanlarına karşı çok şiddetli bir tenkil ve imhâ siyaseti tâkib etmekte, bir çok asilzâdeler toptan imhâ edilmekte veyahut zındanlarda çürütülmekte, bunların bütün servetleri zaptedilip Viyana'ya aşırılmakta ve Alman ceneralleri memleketi çiftlik ve insanları hayvan gibi idare etmektedir. Orta-Macar millî hareketi işte bu vaziyetten doğmuştur. Bu hareketin bir çok kurbanları vardır: İşte bunlardan birinin oğlu olan Eméric Thököly/Toekoely/Tékély 1658 de doğmuş olduğu için bu sırada 24 yaşında bir gençtir. 1676 da yahut ertesi sene hapishaneden kaçıp daha 18-19 yaşlarında ısyan hareketinin başına geçtiğinden bahsedilir. Babası Erdel prensi Apaffy'nin kaynatası ve kendisi de kaynı olduğu ve bilhassa Osmanlılara ısyanlarıyla meşhur Erdel prenslerinden Rakoczy'nin dul karısı Hélène/İlona Zrinyi ile evlendiği için büyük bir nüfuz kazanmış ve bir millî mukavemet timsâli sayılmıya başlamıştır. «Haçlılar» mânâsına «Krucze» kelimesinden muharref olarak Osmanlı menbâlarında «Kurus» denilen gönüllü Macar milliyetçilerinin başında Avusturyalılara karşı 4-5 senedir muvaffakıyetle mücâdele eden Thököly'nin Türk himâyesine sığınması, imparatorun 30 Kânunuevvel 1681 tarihinde ilân ettiği aff-i-umumî üzerine bir çok tarafdarlarının kendisini terketmiş olmasıyla izah edilirse de, Istanbul'a gönderdiği elçilerin o tarihten 10 gün sonra huzûra kabul edilmeleri mümkün olamıyacağı için bu izahın doğru olmaması lâzımgelir : Bilhassa o sırada Enderun'da bulunan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa bu elçilerin kabulünü o aff-i-umumî tarihinden tam 5 ay, 9 gün evvel 1092=1681 senesi 6 Receb = 22 Temmuz Salı gününe müsâdif gösterdiğine göre, o rivayet doğru olduğu takdirde aff-i-umumî ile Thököly'nin Türk himâyesine ilticâsı arasında hiç bir münâsebet olamıyacağı muhakkaktır. Her halde Avusturya imparatorluğuna karşı kendi kuvvetini kâfi görmediği için Türkiye'ye mürâcaat etmiş olması lâzımgelen Thökölyn'nin Fransa'dan da siyasî ve malî yardımlar gördüğünden bahsedilir: 1681 Eylülünün 30 uncu günü Strasbourg'u zabtetmiş olan XIV üncü Louis bu sırada Almanya/Avusturya imparatorluğunun başına bütün Avrupa'da gaileler çıkarmak için elinden geldiği kadar çalışmaktadır ve işte bundan dolayı Macar milliyetçileriyle Erdel ve Eflak voyvodaları arasında gizli bir ittifak bile te'min etmiştir; maksadı, Türkiye ile Lehistan'ı da ayaklandırmak suretiyle Avusturya imparatorluğunun taksimidir. İşte bundan dolayı Lehistan'daki Fransa sefiri Thököly'ye Lehli gönüllüler bile te'min etmiştir. — 1664 = 1075 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhedesindenberi Avusturyalıların sebeb oldukları hudud hâdiselerinin mufassal bir

listesini yaptırmış ve Avusturya'nın mahvını en büyük gaye ittihâz etmiş olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Ghizi, Rédin ve Dumoghi isimlerindeki Orta-Macar elçilerini bu gün pâdişâha takdim ederek istedikleri himâyeyi kabul ettirip Osmanlı menbâlarında «Kurus kralı» denilen Thököly'ye krallık tevcih ettirmesi, işte bu müsâid vaziyetten istifade içindir: Orta-Macar kralına bir «mücevher topuz» gönderen Dördüncü Mehmet, Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'ya da bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip bir çok valilerle sancak-beylerini maiyyetine vererek yeni krallık arâzisinin Avusturyalılardan kurtarılmasına me'mur etmiştir).

1682 = 1093

9 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire, Salı: Vasvar sulhünün tecdidini ricaya gelen Avusturya elçisinin huzûra kabulü.

(Yirmi sene müddetle akdedildiğini 1664 = 1075 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhedesinin imzâsından bu tarihe kadar 17 sene, 10 ay geçtiği ve daha 2 sene, 2 ay müddeti olduğu halde Avusturya imparatorunun şimdiden tecdidini istemesi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Orta-Macar meselesiyle bir takım hudud hâdiselerinden dolayı Türkiye'de hummâlı bir harb hazırlığı başlamış olmasındandır: Bir taraftan Budin valisi İbrahim Paşa Orta-Macar fütuhâtı için Peşte sahrasında büyük bir kuvvet toplamakta ve bir taraftan da Istanbul'da Avusturya istilâsı için muazzam bir ordu hazırlanmaktadır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi sekiz ay evvel Strasbourg'u zabtetmiş olan Fransa kralı XIV üncü Louis'nin Rhin nehrini geçivereceği hakkında bir takım şâyialar duyulmaktadır: Bu suretle Şarktan, Garptan iki tehdid arasında kalan Avusturya/Almanya imparatoru Birinci Leopold'un şaşkın bir vaziyette kaldığından ve işte bundan dolayı Türk sulhüne fevkalâde ehemmiyet verdiğinden bahsedilir. — Bu gün huzûra kabul edilip pişkeşlerini takdim eden Avusturya elçisi Kont Albert de Caprara gerek Istanbul'da, gerek padişah Edirne'ye gittikten sonra orada hükûmet erkâniyle bir takım müzâkerelere girişmişse de anlaşmak imkânı olmamıştır: Türk metâlibinin başlıcaları Raab = Yanık-kale'nin iâdesi, hazırlanan sefer için tazminat verilmesi, Orta-Macar milliyetçilerinin gasbedilen servetlerinin iâdesi, mezheb hürriyeti ve aff-i-umumî ilânı gibi şartlardır. Zâten bu gibi ihtilâflı meseleler Caprara'nın selefi Hofmann zamanında da müzâkere edildiği halde halledilememiştir. Aşağıda 1682 = 1094 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

27 Temmuz = 22 Receb, Pazartesi: Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'nın Orta-Macar seferine hareketi.

(Orta-Macar serdârlığına tâyinini bundan evvelki sene vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa'nın maiyyetine me'mur edilen valilerle sancak-beyleri Peşte sahrâsında toplanmış ve ordu bu gün hareket etmiştir: Erdel prensi Apaffy de bir mıkdar kuvvetle orduya gelmiştir. — İlkönce Sajo nehri civârında Osmanlıların «Khonod» dedikleri «Onod» kalesi bir yahut üç gün muhâsaradan sonra 3 Şa'ban = 7 Ağustos Cuma günü teslim olup tahrib edilmiştir: Bu kalenin Türk hududuna karşı tecâvuz ve akın üslerinden olduğu rivayet edilir).

15 Ağustos = 11 Şa'ban, Cumartesi: Kaschau = Kaşa kalesinin fethi.

(İki gün muhâsaradan sonra «vire ile» teslim olan bu kale Orta-Macar krallığının merkezi olduğu için, 12 bin askeriyle buraya gelip orduya iltihak etmiş olan Thököly'ye teslim edilmiş ve yeni kral merâsimle tahtına oturtulmuştur:

O civarda 28 kale ve palanka daha fethedilip krala teslim edildiğinden bahsedilir. Bu fütûhâtın en mühimmi, Osmanlıların «Filek» dedikleri «Fülek» kalesinin 8 Ramazan = 10 Eylül Perşenbe günü teslim alınmasında gösterilir: 29 Eylül = 27 Ramazan Salı tarihine de tesadüf edilmektedir. Burası Kanunî devrinde fethedildikten sonra elden çıkan kalelerdendir: İkinci ciltte 1552 = 959 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fülek kalesinde Avusturyalıların hudud hâdiselerinde ele geçirdikleri 110 Türk esiri bulunup kurtarılmış ve kaleyle şehir tamamiyle yıkılıp yakıldıktan sonra mevsim sonu geldiği için avdet eden ordu 15 Ramazan=17 Eylül Perşenbe günü Peşte sahrâsına varmıştır).

12 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Pazartesi: Avusturya seferine karar veren Dördüncü Mehmed'in Edirne'ye hareketi.

(Ordu hazırlandığı için pâdişah saraydan Davudpaşa karargâhına geçmiş ve askeri Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'nın getirmesini emrederek av ibtilâsını tatmin için bu gün hususî maiyyetiyle hareket edip 1 ay, 26 gün sonra 7 Kânunuevvel = 7 Zülhicce Pazartesi günü Edirne'ye vardığı zaman, ordu ile beraber Istanbul'dan 19 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Pazartesi günü hareket edip kendisinden çok evvel Edirne'ye gelmiş olan Vezir-i-a'zamla diger vüzera tarafından karşılanmıştır).

1682 = 1094

31 Kânunuevvel = 1 Muharrem, Perşenbe: Ordunun hareketinden evvel hükûmetin son sulh teşebbüsü.

(Yukarıki sene vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında Istanbul'a geldiğini gördüğümüz Avusturya elçisi Caprara ordu ile beraber Edirne'ye getirilmiş olduğu için bu gün Yeniçeri-ağası Bekri-Mustafa Paşa'nın huzûruna dâvet edilip tazminat vesair şartlardan vezgeçilerek yalnız evvelce Türkler tarafından feshedilmiş olan Raab = Yanık-kale'nin iâdesi şartiyle sulhün tecdidi teklif edilmişse de kat'î bir ifadeyle reddettiği için hükûmet ordunun hareketine karar vermiştir. Her halde bir devşirme çocuğu hissiyle Kara-Mustafa Paşa'nın son derece aleyhinde bulunan ve hattâ «Vezir-i-a'zam bir müteharrik gavga kaşağısı, mütekebbir, tama'kâr devlet harablığın ister, anûd-u-kenûd ve mağrûr Türk» demekten utanmıyan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa pâdişahın harb istememesine karşı paşa'nın hudud ümerâsından Avusturya tecâvuzları hakkında şikâyetnâmeler getirterek ve askerin «Ceng isterüz!» dediğinden bahsederek Dördüncü Mehmed'i kandırmış olduğunu iddiâ ederse de, başka bir münâsebetle Avusturyalıların hudud boylarında «her bâr katl-i nüfûs ve gaaret-i emvâl ile ihtilâl-i azîm îrâs» ettiklerinden ve Orta-Macar kaleleri fethedilirken içlerinden yüzlerce Türk esirleri çıkarıldığından bahsetmek suretiyle Avusturyalıların sulhe riâyet etmediklerini itirâf ederek kendikendini tekzib etmiştir: Zâten hudud beylerinden senelerdenberi şikâyetnâmeler gelmektedir. Bu gün Avusturya elçisine yapılan tek şartlı teklif de Kara-Mustafa Paşa'nın ne kadar mûtedil davrandığını gösterir).

1683 = 1094

1 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(1664 = 1075 senesi 10 Ağustos = 17 Muharrem Pazar günü 20 sene müddetle akdedildiğini gördüğümüz Vasvar sulhü o tarihten ordunun bu günkü hareketine

kadar Milâdî takvim hesabiyle tam, 18 sene, 7 ay, 22 gün sürmüş ve Avusturyalıların kanlı hudud vak'aları, mütemâdî çapulculukları ve bir çok hudud kalelerini sivil Türk esirleriyle doldurmaları nihayet Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarasıyla neticelenen bu meşhur seferin açılmasına sebeb olmuştur).

24 Mayıs = 27 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Pâdişahın Belgrad'da kalması ve Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ordu başında hareketi.

(Ordu buraya 3 Mayıs = 6 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü gelmiştir. — Bu gün Belgradın karşısındaki Zemun/Zemlin sahrâsından hareket eden Serdârın maiyyetine muhtelif konaklarda beş hükümdar iltihak etmiştir : Bunlar Kırım hanıyla Eflak ve Boğdan voyvodaları, Orta-Macar kralı ve Erdel prensi gibi Türk tâbiiyyetinde bulunan hükümdarlardır. — Bu büyük seferin ilk hedefleri Raab = Yanık ve Komorn = Komran kalelerinin fethidir; fakat bu karar biraz sonra değişmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Ordu mevcudu hakkında 150, 200, 220 ve hattâ 300 bin gibi çok mübâlâgalı rakamlara tesadüf edilir : Halbuki Viyana müdâfii Kont Starhemberg'in 27 Ağustos tarihli bir mektubunda Türk ordusunun muhârib kuvvet yekûnu 60 binden ibaret gösterilmektedir. O tarihe kadar verilen zâyiatla bâzı kalelerin işgaline me'mur edilen kuvvetler de bu yekûna ilâve edilmek şartiyle, Belgrad'dan hareket eden ordunun 100 - 120 binden fazla olmaması lâzımgelir; silâhsız hizmetlere me'mur olanlar tabiî bu yekûna dâhil değildir).

27 Haziran = 2 Receb, Cumartesi : Stuhlweissenburg = İstoni-i-Belgrad harb meclisinde Viyana muhâsarasına karar verilmesi.

(Mecliste Serdâr-ı-Ekremle Reîs-ül-Küttâb Telhîsî-zâde Mustafa Efendi doğrudan doğruya Viyana üzerine yürümek fikrini müdâfaa ettikleri halde Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa bu sene Raab = Yanık ve Komorn = Komran kalelerinin fethiyle iktifâ edilip Tatar ordusunun Avustur-ya'yı tahrib ederek kuvvetten düşürmesi ve ertesi sene de Viyana üzerine gidilmesi fikrinde bulunmuşlarsa da, muhtelif mülâhazalara istinâd eden Serdârın ısrârı nihayet onun fikrinin kabuliyle neticelenmiş ve hattâ İbrahim Paşa inatçılığından dolayı tekdir edilmiştir : Aşağıda bu senenin «12 Eylül» fıkrasına da bakınız. Papalık makamının Avusturya'ya yardım etmekte ve bir Hıristiyan ittifakı hazırlamakta olduğunu ve bilhassa Avusturya ile Lehistan'ın 31 Mart tarihinde Türklere karşı ittifak etmiş olduklarını bir aydan fazla bir zaman evvel 15 Cumâda-l-ûlâ = 12 Mayıs Çarşanba günü haber almış olan Kara-Mustafa Paşa'nın her halde Avrupa hıristiyanlığına bir sene daha hazırlık imkânı vermek istemediği muhakkaktır).

14 Temmuz = 19 Receb, Çarşanba: İkinci Viyana muhasarası.

(Belgrad'dan Osek = Eszek, İstoni-i-Belgrad = Stuhlweissenburg ve Yanık=Raab yoluyla Viyana'ya gelen ordu, en mühimleri Weszprim = Bespirem, Buczin = Pujun, Moriczhida, Tata, Papa, Altenburg = Altun-bardak, Haimburg = Hanburk olmak üzere bir çok kalelerle palankalar işgal ve bâzılarını da tahrib etmiştir : Orta-Macar kralı Thököly'nin de elli kadar kale ve palanka zaptettiğinden bahsedilir. — Düşman ordusu Baş-kumandanı Duc Charles de Lorraine Türk ordusunun ileri hareketine mâni olmak üzere Aşağı-Avusturya hududunda ve Leyta

nehrinin öte yakasında bulunan Petronell'de mevzi almışsa da, 7 Temmuz = 12 Receb Çarşanba günü sevkedilen bir kuvvete mağlûb olup bir çok ağırlıklarını bırakarak ric'ate mecbur olmuş ve işte bunun üzerine imparator Birinci Leopold pâyıtahtının müdâfaasını Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg/Stahremberg'e bırakarak o akşam bütün saray halkıyla Viyana'dan kaçmak cebânetini göstermiş ve hattâ kapıları açık kalan saray yağma edilmiştir: İmparator kaçarken halkın:

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?

diye bağırıştığından bahsedilir. Viyana'nın bir çok âileleri de kaçmış, yalnız eli silâh tutan erkekler ordu emrinde kalmıştır: Tabiî bütün bunlar derhal silâh altına alınmıştır. — 12 Temmuz = 17 Receb Pazartesi günü Viyana önlerine varan Türk pişdarları müdâfilerin yaktığı dış mahallelerdeki büyük yangınla karşılaşmış ve nihayet bu gün de ordu gelip derhal muhâsarayı kurarak ateş açmıştır. — Bu tarihten 12 Eylül = 20 Ramazan Pazar gününe kadar tam 2 ay, 1 gün = 61 gün süren ikinci Viyana muhâsarasında Türk ordusu 40 lâğım ve mahsurlar da 10 mukabil lâğım patlatmış, 18 hücuma mukabil 24 huruç hareketi olmuş, şehrin ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan tabyaların çoğu zabtedilmiş, bilhassa 4 Eylül= 12 Ramazan Cumartesi günü lâğımlarla açılan büyük bir gedikten içeri hücum edilmişse de çok şiddetli bir mukavemetten başka bir takım iç tahkimâtiyle de karşılaşıldığı için şehre girilememiştir. — Bu meşhur muhâsara esnâsında etrâfa saldıran akıncı kuvvetlerinin getirdikleri canlı ve cansız ganîmetlerle muazzam servetler o kadar çoktur ki «en müstesnâ câriye kırk elli guruşa» satılmış ve Serdâr-ı-Ekrem «iki bin beş yüz koyunu elli guruşa almış»tır: Köle ve cariye olarak Türkiye'ye götürülen esirlerin sayısı 6 bin erkek, 11 bin kadın, 14 bin genç kız ve 50 bin çocuk olmak üzere cem'an 81 bin gösterilir).

12 Eylül = 20 Ramazan, Pazar : Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa'nın ihânetleri yüzünden kaybedilen Kahlenberg=Alaman-dağı meydan muharebesi üzerine ikinci Viyana muhâsarasının kaldırılması ve ordunun perişan bir halde ric'ati.

(Viyana muhâsarası Avrupa hıristiyanlığını Türk tehlikesi telâşına düşürdüğü için Papa XI inci İnnocent bir taraftan imparator Birinci Leopold'a para yardımında bulunmakla beraber, bir taraftan da bütün Avrupa'yı imparatora karşı ayaklandırmak istiyen Fransa kralı XIV üncü Louis'nin bu sırada Almanya / Avusturya üzerine muhtemel bir taarruzunu önliyecek siyasî teşebbüslerde bulunmuş ve bilhassa Lehistan kralı Jean Sobieski'yi Fransa ittifakından ve Türk sulhüne sadâkatten ayırmıya ve Leopold'le ittifak ettirmiye muvaffak olmuştur : XIV üncü Louis Lehistan'ın hakikî düşmanları Avusturya ile Rusya olduğunu bildirdiği halde katolik taassubuna kapılan ve bilhassa karısı kraliçe Marie'nin Fransa kralı aleyhindeki telkinâtına uyan Sobieski'nin Lehistan menfaatlerine bu kadar aykırı bir harekette bulunması Leh müellifleri tarafından bile tenkid edilir : Son Osmanlı - Lehistan sulhü için 1676 = 1087 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yirmi bin suvâri ile Avusturya'ya gelen Sobieski'den başka Saksonya ve Bavyera elektör prensleri de bu ittifaka dâhil olmuş ve bütün bunlar 7 Eylül = 15 Ramazan Salı günü Tulln önlerinde Duc de Lorraine'in kumandasındaki imparatorluk ordusuyla birleşmişlerdir. Baş-kumandanlığı kral Sobieski der'uhde etmiştir : İmparator Leopold'ün orduda bulunan başpapası Marco d'Aviano'nun 11 Eylülde yazmış olduğu bir mektupta müttefikler ordusunun mevcudu 70 bin gösterilir; bu rakam, iki aydır Viyana'yı muhâsara etmekte olan Türk ordusunun bu tarihten 16 gün evvel 60 binden ibaret olan mevcuduna nisbetle on bin fazladır: Yukarda bu senenin «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabiî bu 60 bin yekûnu 16 gündenberi bir çok zâyiat yüzünden bir mıkdar daha azalmıştır. — Hıristiyan ordusunun bu hareketinden haberdâr olan

Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın mukabil tedbirleri şöyle hulâsa edilebilir: 1) Kırım hanı Murad-Giray Viyana'dan «Altı sâat yukaru nehr-i Tuna üzerinde» muhâfazasına me'mur olduğu taş köprüden düşman ordusunun geçmesine mâni olacaktır; 2) Meterislerdeki askerler muhâsaraya ve şehrin fethi gayretine devam edeceklerdir; 3) Düşman ordusu köprüyü zorlayıp gelebildiği takdirde elde bulunan diger kuvvetlerle karşılanacaktır; 4) Düşman gelinceye kadar ve hattâ geldikten sonra Tatar atlıları arkadan çevirip geriden tehdid edecektir. — Bu plânın tatbikıne daha ilk adımda Kırım hanının alçakça ihâneti mâni olmuştur: Yukarda bu senenin «27 Haziran» fıkrasında gördüğümüz harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme kırgın olan bu hâin han Viyana muhâsarasına bizzât iştirâk etmiş olan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın yana-yakıla anlattığına göre düşman Tuna köprüsünden geçerken bir tepe üstüne çekilip seyretmekle iktifâ etmiş ve yanında bulunan kendi imamı bile onun bu hâline itirâz ettiği halde:

— Sen bu Osmanlunun bize etdüğü cevri bilmezsün. Bu düşmanın def'i yanumda lâ-şey idi ve bilürüm ki dinimüze de ihânetdür! Lâkin gayret beni komadı: Anlar da görsünler kendülerin kaç akça âdem imiş; Tatar kadrin bilsünler!

cevabını vermiştir. — Bu tarihten bir akşam evvel «Viyana ormanı» denilen dağların son çıkıntısını teşkil eden «Kahlenberg = Alman-dağı» nın arka yamacına gelmiş olan düşman ordusu bu sabah Türk kuvvetleriyle tepenin üstünde «elleşme»ye başladıktan sonra beri yamaçtan aşağı sarkmaya muvaffak olmuş, iki ordu işte bu suretle karşılaşmış, fakat sağ cenâha memur olan vüzerâdan Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa ismindeki ikinci hâin yukarda bahsi geçen harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme diş bilediği için, düşmanın ilk hücumunda askerini alıp Raab = Yanık-kale tarafına doğru kaçmak şenâatini irtikâb ettiği için, düşman ordusu Türk ordusunun merkezine doğru yol bulmuştur. Sol cenahta bulunan Kırım hanı Murad-Giray da ikinci ihânetini orada işlemiş ve o da o cenah askerlerinin harbine seyirci kalmakla iktifâ etmiştir! Kahlenburg meydan muharebesinin kaybolmasında ve ikinci Viyana muhâsarasının neticesiz kalmasında en mühim rolleri işte bu iki şenî hâin oynamıştır. Bunlara nisbetle ikinci derecede bir takım sebeblerden daha bahsedilir: 1) Sırf kâr için orduya katılıp gelmiş «manav makuulesi» bir çok madrabazların o zamana kadar biriktirdikleri ganîmet mallarıyla esirleri hayvanlarına yükleyip kuşluk vakti kaçıp gitmeleri harbeden askerlerden bir çoklarının da mal kaygısıyla kaçmasına sebeb olmuştur: Bilhassa düşman ordusunu arkadan çevirmiye me'mur olan Tatar atlıları mallarını götürüp gitmekten başka bir şey yapmamış ve tabiî hâin hanları da kendilerine uymuştur; 2) Viyana'nın kenar mahallelerinde ele geçen şaraplarla akınlarda esir alınan binlerce kadınlar yüzünden orduda sarhoşlukla sefâhatin son haddi bulduğundan bahsedilir; 3) Bu muharebenin ertesi günü kral Sobieski'nin karısına yazdığı bir mektupta anlattığına göre «aslen Hıristiyan olan» bir çok suvâriler harb esnâsında düşman tarafına geçmişlerdir. — İşte bütün bunlardan dolayı etrâfında ancak 9 - 10 bin asker kalan Kara-Mustafa Paşa akşama kadar büyük bir kahramanlıkla döğüştükten sonra şehîd olmak için düşman içine atılmak istemişse de, maiyyetinde bulunanlar dağılan ordunun toplanabilmesi için kendi vücuduna ihtiyaç olduğundan bahsederek mâni olmuşlardır: Otağına geldiği zaman düşman askeri artık ordugâha girmiş olduğu için, bütün ağırlıklarını bırakmak mecburiyetinde kalan ve Hıristiyan ordusundan ziyâde iki müseccel hâinle bir takım Devşirme döküntülerinin ihânetlerine mağlûb olan büyük serdâr meterislerdeki askerlerini hemen toplayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu hâle rağmen «Türk korkusu»ndan kurtulamıyan galiplerin tâkibe cesaret edemediklerinden bahsedilir; hattâ bu ric'ati Türk ordusunun bir harb hîlesi zannedenler bile olmuştur! — Bu günkü muharebede Türk şehîdlerinin on bini bulduğundan bahsedilir: Tabiî düşman zâyiâtı da çok ağırdır. — Umumiyetle Kara-Mustafa Paşa üç meseleden dolayı tenkid edilir: 1) Şehir cebren fethedildiği takdirde askerin

yağmasına uğrıyacağı için «vire ile» teslimini bekleyip bütün hazineleri eline geçirmek için tamahkârlık ederek vakit kaybetmiş ve bu suretle yardım ordusunun yetişmesine meydan vermiştir: Fakat imparatorun kaçtığını, sarayının yağma edildiğini bütün teferrüâtiyle bilen ve bilhassa müttefikler ordusunun hazırlanmakta olduğunu istihbârından itibaren kalenin cebren fethi için a'zamî gayretle çalıştığı Viyana seferine iştirâk edip kendisini hiç sevmiyen müverrih Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın bile şehâdetiyle sâbit olan bir serdâra karşı her halde böyle bir ithâmın doğru olmaması lâzımgelir: Umumî hücumun yapılamaması surların henüz kâfi derecede tahrib edilememiş olmasındandır; 2) Düşman ordusu geldiği zaman serdârın meterislerdeki askeri çekip meydan muharebesinde onlardan da istifade etmemiş olması bâzı menbâlarda bir hatâ gibi gösterilirse de, muhâsaranın kaldırılması demek olan böyle bir tedbirin asker üzerinde bırakacağı fena te'sirden başka, serdârın her saat şehrin sukutunu beklediği için siperlerdeki askerleri çekmemiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır; 3) «Tabur/ ıstabur» şeklinde bir müstahkem ordugâh tertib edilmemiş olduğundan da bahsedilirse de, büyük bir meydan muharebesi kabulüne karar verildikten sonra böyle bir tedbir ittihâzına hâcet kalmıyacağı pek tabiîdir: Her halde bu noktalar askerlik bakımından sonsuz münakaşalara çok müsâid meselelerdir. — Türk milletinin 1071 = 463 deki Malazgird meydan muharebesiyle başlayıp ikinci Viyana muhasarasına kadar 612 yıl sürmüş olan taarruz ve istilâ hamlesi işte bu Kahlenberg meydan muharebesiyle nihayet bulmuş ve Avrupa'nın Asya'ya, Garb'ın Şark'a ve Hıristiyanlığın Müslümanlığa karşı üstün bir vaziyete geçmesi işte bu fâcia ile başlamıştır: Bundan sonra sürüp gidecek müdâfaa devrinde Türk hudutları geriliyecek, sonra durgunlaşacak ve nihayet büsbütün daralacaktır. — 61 gün süren bu ikinci Viyana muhâsarasının nesillerce unutulmıyan haşyet ve dehşetinden dolayı bu 1683 senesine Viyanalılar «Türk yılı» ismini vermişlerdir).

14 Eylül = 22 Ramazan, Salı : Viyana önlerinde dağılan ordunun Raab = Yanık-kale konağında toplanması ve hâin vezir Arnavut Koca-İbrahim'in idâmı.

(Darmadağın olan orduyu burada toplayıp tekrar inzibat altına almak kudretini gösteren Serdâr-ı-Ekrem, muharebe meydanından kaçıp Kahlenberg felâketine sebeb olduktan sonra bundan bir gün evvel buraya gelmiş olan Budin valisi Arnavut Uzun yahut Koca-İbrahim'i derhal idâm ettirmiştir : Bu süflî hâinin cezâsı tatbik edilirken Kara-Mustafa Paşa için «Pâdişahumuza söylesünler, telâfî-i mâ-fât idecek ancak budur: Azl itmesün!» dediğinden bahsedilir).

22 Eylül = 30 Ramazan, Çarşanba: Ordunun Budin'e muvâsalatı.

(Düşman arâzisini yakıp yıkarak gelen ve valilerin eyâlet askerleriyle Kasım mevsimine, yâni 8 Teşrinisâniye kadar ihtiyâten burada kalmasını emreden Serdâr-ı-Ekrem Macaristan'ın muhtelif kalelerine takviye kıt'aları göndermiş, pâdişahtan bir Nâme-i-Hümâyûn'la bir hil'at ve bir murassâ kılıç gelmiş, hâin Kırım hanı Murad-Giray azledilip yerine İkinci Hacı-Giray tâyin edilmiş ve 24 gün burada kalan Kara-Mustafa Paşa Budin'e 40 bin kişilik bir Tatar kuvveti gelmesini de te'min ettikten sonra 16 Teşrinievvel = 24 Şevvâl Cumartesi günü hareket edip kış mevsiminde bir intikam seferi hazırlamak üzere 18 Teşrinisâni = 28 Zülka'de, Perşenbe günü Belgrad kışlağına vâsıl olmuştur).

7 Teşrinievvel = 15 Şevvâl, Perşenbe : Ciğer-delen = Parkany zaferi.

(Kral Sobieski'nin kumandasındaki Hıristiyan ordusunun Gran=Usturgon'u mu-

hasara etmek üzere Tuna üzerinde bulunan bu şehrin karşısındaki Ciğer-delen kalesine doğru ilerlemesi üzerine Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa kumandasında 30 bin kişilik bir kuvvet gönderilmiş, parlak bir zafer kazanılarak 8 - 10 bin düşman kırılmış ve hattâ oğluyla beraber pusuya düşürülen Sobieski bile canını güç kurtarıp kaçmıştır).

1 Teşrinisâni = 11 Zülka'de, Pazartesi : Usturgon'un sukutu.

(Ciğerdelen vak'asının intikamını almak istiyen kral Sobieski 9 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Cumartesi günü Kara-Mehmet Paşa fırkasına bütün müttefikleriyle beraber yüklenip mağlûp etmiş, 7 bin asker şehîd olmuş ve işte bunun üzerine 29 Teşrinievvel = 8 Zülka'de Cuma günü Macaristandaki Türk kalelerinin en mühimlerinden olan Gran = Usturgon muhâsara edilmiş ve artık mâneviyâtı bozulmuş olan askerin tehdid ve icbârı üzerine Muhâfız Bekir Paşa kaleyi «vire ile» teslim ettiği için Türk ahâli Budin'e nakledilmiştir. — Birinci Ahmed devrinde fethedilmiş olan Usturgon kalesi 1605 = 1014 senesi 3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 78 sene, 29 gün Türk hâkimiyyetinde kalmıştır).

15 Kânunuevvel = 25 Zülhicce, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı hakkında çıkan «Hatt-ı-Hümâyûn» üzerine Sadâret-Kaymakamlığında bulunan üçüncü vezir Kara-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın sarayda Kızlar-ağası zenci Yusuf ve Baş-Emîr-âhur Boşnak Sarı-Süleyman isimlerinde iki zehirli düşmanı vardır: Viyana muvaffakıyetsizliğini haber alınca «ellerine mikrameler alup döne döne» oynadıklarından bahsedilen bu sefiller paşanın uşaklığından yetişmiş olan Sadâret-Kaymakamı Kara-İbrahim'le el-birliği edip askerin Kara-Mustafa Paşa'yı istemediğinden bahsederek ve hattâ zavallı paşa'nın saltanat makamına göz diktiği hakkında bir takım vesikalar uydurarak pâdişahı zehirlemiye başlamışlar ve nihayet muvaffak olarak bundan bir akşam evvel bir idâm hattı istihsâl edip Kapucular-kethudâsı Ahmed ve Çavuş-başı Mehmet Ağalarla Belgrad'a göndermişlerdir. — Dördüncü Mehmed'in en büyük günâhı işte budur : Bir zenci ile bir Boşnak serserisinin tezvirâtına uyarak Belgrad'da bir intikam seferi hazırlamakla meşgul olan Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirmesi, netice itibariyle Macaristan'ın zıyâına sebeb olmuştur. — Merhumun sadâreti 1676 = 1087 senesi 4/5 Teşrinisâni=27/28 Şa'ban Çarşanba/Perşenbe gecesinden bu senenin 14/15 Kânunuevvel = 24/25 Zülhicce Salı/Çarşanba gecesi idâmı hakkında çıkan Hatt-ı-Hümâyûn tarihine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür. İdâm hükmü Hatt-ı-Hümâyûn tarihinden on gün sonra 1683 = 1095 senesi 25 Kânunuevvel=6 Muharrem Cumartesi günü infâz edilmiş ve zavallı Kara-Mustafa Paşa boğulduktan sonra başı kesilerek vücudu Belgrad'a gömülmüş ve kesik başı da seferin bidâyetinden 16 Zülhicce = 6 Kânunuevvel Pazartesi gününe kadar Belgrad'da kaldıktan sonra Edirne'ye gelmiş olan pâdişaha gösterilmek üzere oraya götürülüp Saruca-Paşa camii hazîresine defnedilmiştir. — Kara-Mustafa Paşa'nın uşaklığından yetişmiş olan nankör halefi Bayburtludur: Sefere gitmemek için «temâruz» ettiğinden dolayı Serdâr-ı-Ekremlik Belgrad'da bulunan Yeniçeri-ağası Tekirdağlı vezir Bekri-Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1684 = 1095

18 Haziran = 5 Receb, Pazar: Vissegrad = Vişgrad kalesinin sukutu.

(Viyana bozgunu Hıristiyanlığın Türklükten intikam alma zamanı gelmiş olduğunu gösteren bir alâmet sayıldığı için hemen bir «Sainte-Alliance = Mukaddes-İttifak» akdedilmiş ve buna Almanya/Avusturya, Papalık, Venedik, Lehistan, Malta, Toskana ve daha sonra Rus devletleri girmiştir. İşte bundan dolayı Macaristan'da, Lehistanda, Dalmaçya'da, Bosna'da, Arnavutlukda ve Mora'da Avusturya'ya, Lehistan'a ve Venedik'le müttefiklerine karşı altı müdâfaa cephesi açılmış ve Osmanlı devleti bütün bu düşmanlarıyla tek başına uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Macaristan cephesinde Bekri-Mustafa Paşa, Lehistan'da üçüncü vezir Boşnak Sarı-Süleyman Paşa serdârdır ve ikinci defa Kırım hanlığına tâyin edilen Selim-Giray da bununla beraberdir; Mora'da Venediklilere karşı Kör-Şa'ban, Şâhin-Mustafa, Ispanakçı-İsmail ve nihayet vezir Halil Paşalar az zamanda birbirini istihlâf etmişlerse de hiçbiri bir muvaffakıyet gösterememiştir. — İstanbul hükûmeti büyük harb hazırlıklarıyla meşguldür: Çanakkale-boğazıyla adalar tahkim edildiği gibi donanma da yeni gemilerle takviye edilmiştir.— Avusturya Baş-kumandanı Duc de Lorraine'in ilk hedefi Türkleri Macaristan'dan çıkarmaktır: Onun için büyük bir ordu başında ilerliyerek 14 Haziran = 1 Receb Çarşanba günü muhâsara ettiği Vişgrad = Vissegrad kalesini bu gün «vire ile» teslim almıştır. — Bu sırada Avusturyalılar Orta-Macar ve Hırvatistan üzerine de birer ordu daha sevketmişlerdir).

27 Haziran = 14 Receb, Salı: Waitzen = Vayçen bozgunu.

(Vişgrad'ı zabteden düşman ordusu Peşte'nin 33 kilometre şimalinde bulunan Weizen/Waitzen kalesine doğru ilerlediği için, Serdâr Bekri-Mustafa Paşa'nın emriyle Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa mukabeleye çıkmışsa da kuvveti kâfi gelmediği için mağlûb olmuş ve ertesi gün de kale sukut etmiştir).

15 Temmuz = 2 Şa'ban, Cumartesi: Avusturya ordusunun Budin muhâsarası.

(Serdâr Bekri-Mustafa Paşa düşman ordusunu Budin'in şimalindeki Alt-Ofen = Eski-Budin'de karşılamışsa da Tuna sâhilindeki Hamze-Bey palankasına çekilmek mecburiyetinde kaldığı için, bir gün evvel buraya gelen düşman bu gün şehri muhâsaraya başlamıştır. — Karşı yakadaki Peşte'nin tahkimâtını kâfi görmiyen Budin valisi Kara-Mehmet Paşa ahâliyi Budin'e naklettikten sonra Peşte'yi yakmıştır. — 6 Şa'ban = 19 Temmuz Çarşanba günü varoş sukut etmiş ve askerle ahâli kaleye çekilmiştir. — Bu muhâsarada Budin'in kahraman valisi Divrikli Kara-Mehmet Paşa şehîd düştüğü için, vasiyeti mucibince kumandayı Haleb beylerbeyi vezir Şeytan-İbrahim Paşa der'uhde etmiştir. — Hamze-Bey palankasına çekilmiş olan serdâr Mustafa Paşa düşmanın şiddetli bir taarruzu üzerine Osek = Eszek kalesine kadar ric'ate mecbur olmuştur: Aşağıda bu senenin «2/3 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

15 Temmuz = 2 Şa'ban, Cumartesi: Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı.

(Girit fethinin acısını çıkarmak için fırsattan istifade edip «Mukaddes-İttifak»a giren Venedik hükûmeti Dalmaçya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'da dört cephe

açmış ve *Giridi Türklere terketmek mecburiyetinde kalan meşhur Francesco* Morosini'yi Başkumandanlığa tâyin etmiştir: 1669 = 1080 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasıyla bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos = 26 Şa'ban, Salı : Ayamavri kalesinin sukutu ve Dalmaçya vaziyeti.

(Yunanistan'ın garp sâhilinde bulunan bu adaya 20 Temmuz = 7 Şa'ban Çarşanba günü asker çıkaran Venedik Baş-kumandanı Morosini kaleyi beş gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim almıştır; bu suretle Arnavutluk sâhilleri ve bilhassa Preveze limanı Venediklilerin tehdidi altına girmiş demektir: Aşağıda bu senenin «18 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Zâten bu sırada Venedikliler Dalmaçya cephesinde de faaliyete geçmişler ve Vrana, Ostroviz, Carino, Nadino, Scardona, Macarsca ve Primorgia kalelerini Teşrinievvel sonlarına kadar kâmilen zabtetmişlerdir).

26 Eylül = 16 Şevvâl, Salı: Lehistan kralı Sobieski'nin Kaminiec = Kamaniçe bozgunu.

(Kamaniçe civârında Lehistan serdârı Sarı-Süleyman Paşa ve Kırım hanı Selim-Giray'la karşılaşan Sobieski mağlûb olmuş ve Eflâk'la Boğdan'ı zabtedip irsî bir krallık kurmak sevdâsına kapılmışsa da Dniestr = Turla suyundan geçmiye muvaffak olamadığı için geri çekilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

28 Eylül = 18 Şevvâl, Perşenbe: Preveze'nin sukutu.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Ayamavri muvaffakıyetinden itibaren Venediklilerin tehdidine uğrıyan Preveze 7 gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim olmuştur).

2/3 Teşrinisâni = 24/25 Zülka'de, Perşenbe/Cuma gecesi: Budin'in muhâsaradan kurtulması.

(Bu senenin 15 Temmuz = 2 Şa'ban Cumartesi günündenberi 3 ay, 19 gün = 111 gün büyük bir kahramanlıkla düşman ateşine dayanmış olan Budin'in kurtuluşu Viyana bozgununun acısını çıkaran bir muvaffakıyet sayılabilir; fakat muvakkattir. — Bu gece muhâsarayı kaldırıp çekilmiye mecbur olan düşman bütün ağırlıklarını bırakmış ve bir kısmını da yakmıştır. — Bu büyük vak'a üzerine bir «Hatt-ı-Hümâyûn» la «Şeytan» lâkabı «Melek» şekline çevrilen Budin müdâfii vezir İbrahim Paşa, Bekri-Mustafa Paşa'nın yerine Macaristan serdârlığına tâyin edilmiş ve Budin valiliği de Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir).

1685 = 1096

7 Nisan = 3 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Bosna beylerbeyinin Sin = Sing zaferi.

(Venediklilerin Dalmaçya valisi Pietro Valerio 7600 yahut 20 bin askerle bu kaleyi muhâsara etmişse de Bosna valisi Fındık-Mustafa Paşa derhal üzerine yürüyerek askerini imhâ ve ağırlıklarını zabtettikten başka 90 bayrak da almıştır).

3 Haziran = 1 Receb, Pazar : Koron muhâsarası.

(Cenubî Mora'da Kalamata körfezinin garp sâhilinde bulunan bu mühim mevkiin Venediklilerle müttefikleri tarafından muhâsarasını 15 Haziran = 13 Receb Cuma ve 7 Ağustos = 7 Ramazan Salı günlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır: Kalenin sukutu için de 3 ve 4 Ağustos = 3 ve 4 Ramazan Cuma ve Cumartesi, 30 Ağustos = 30 Ramazan Perşenbe, 7 Eylül = 8 Şevvâl Cuma vesaire gibi birbirini tutmaz tarihlere tesadüf edilir: Muhâsara müddeti olarak da 1 aydan 3 aya kadar muhtelif rivayetler vardır. — Bu muhâsâra esnâsında Mora serdârı Halil Paşa kaleyi kurtarmıya gelmişse de şehîd olmuş ve ondan sonra gelen Siyavuş Paşa da ayni âkıbete uğradığı için Koron sukut edip müslüman ahâlisi kılıçtan geçirilmiştir).

16 Ağustos = 16 Ramazan, Perşenbe : Gran=Usturgon kalesini muhasara eden Macaristan serdârı Şeytan/Melek İbrahim Paşa'nın ric'ati.

(Usturgon'un düşman eline geçmesi için 1683 = 1094 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Avusturya Baş-kumandanı Duc Charles de Lorraine Neuhausel = Uyvar kalesini muhâsara etmekte olduğu için, fırsattan istifade etmek istiyen İbrahim Paşa Usturgon'u muhâsara etmişse de çok üstün kuvvetlerle yetişen Duc de Lorraine'e mağlûb olup çekilmek mecburiyetinde kalmıştır : Bu muharebede Paşa'nın dört bin, Duc'ün 40 bin askerinden bahsedilir. — Usturgon muhâsarası 1 Ramazan = 1 Ağustos Çarşanba gününden bu güne kadar 15 gün sürüp 16 ncı gün kaldırılmıştır).

19 Ağustos = 19 Ramazan, Pazar : Neuhausel = Uyvar kalesinin sukutu.

(1663 = 1074 senesi 24 Eylül = 21 Safer Pazartesi günündenberi 21 sene, 10 ay, 25 gün Türk hâkimiyyetinde kalan bu mühim mevki Duc de Lorraine'in muazzam ordusuna 50 gün kadar dayandıktan sonra düşmanın bu günkü umumî hücumunda beyaz bayrak çekmişse de «vire» kabul etmek istemiyen Avusturyalılar içeri girince erkekleri kılıçtan geçirip kadınları esir etmişlerdir).

10 Teşrinievvel = 12 Zülka'de, Çarşanba : Lehistan cephesinde Bojan zaferi.

(Kral Sobieski Eflak ve Boğdan'ı zabtetmek için Dniestr = Turla nehrinden geçip ilerlemiye başlamışsa da Bojan/Boyan'da Serdâr Süleyman Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray'ın kuvvetleriyle karşılaşıp 6 bin maktul ve 5 bin esir vermiştir : Bundan evvelki Lehistan zaferi için yukarıki senenin «26 Eylül» fıkrasına ve bundan sonrakiler için de 1687 = 1098 vukuâtının «2/3 Eylül» ve 1688 = 1099 vukuâtının «14 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu zaferleri çok kötü bir asker olan Sarı-Süleyman değil, Selim-Giray te'min etmiştir).

1685 = 1097

18 Kânunuevvel = 21 Muharrem, Salı : Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim-Paşa'nın azliyle üçüncü vezir Sarı-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Kendisine rakîb olabilecek vüzerâyı birer bahâneyle idâm ettirmek veyahut uzak yerlere attırmaktan başka bir şey düşünmiyen ve cepheye gitmemek için

mütemâdiyen «temâruz» edip devlet işlerini yüz-üstü bırakan Kara-İbrahim, kendi efendisi olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa gibi bir vezirin idâmına sebeb olduktan sonra büyük şöhretine tahammül edemediği Macaristan serdârı ve Budin kahramanı Şeytan/Melek-İbrahim Paşa'yı da Usturgon'u alamadığından ve Uyvar'ı da kurtaramadığından bahsederek bu senenin 6 Muharrem = 3 Kânunuevvel Pazartesi günü Belgrad'da idâm ettirip Macaristan'ı öyle bir müdâfiden mahrum bırakmış ve nihayet Lehistan serdârlığından üçüncü vezirliğe getirilmiş olan Sarı-Süleyman Paşa'yı da istirkab edip Osek = Eszek kalesinin sukutu hakkında bir yalan uydurarak hemen Macaristan serdârlığına gönderilmesini arzetmiştir: Azline sebeb, işte bu yalanının meydana çıkmasıdır. Sadâret müddeti 1683 = 1094 senesi 15 Kânunuevvel = 25 Zülhicce Çarşanba gününden bu güne kadar tam 2 sene, 4 gündür. — Halefi Sarı-Süleyman Paşa Macaristan'ın elden gitmesine sebeb olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hâtıra bırakan bedbaht bir Boşnaktır).

1686 = 1097

15 Haziran = 23 Receb, Cumartesi: Navarin'in sukutu ve neticeleri.

(Müttefiklerinden de yardım gören Venedikliler 2 Haziran = 10 Receb Pazar günü bu mühim mevkii muhâsaraya başlamışlar ve imdâda gelen Mora Ser-askeri İsmail Paşa'yı mağlûb ettikleri için bu gün kaleyi «vire ile» teslim almışlardır: Modon, Arkadia ve Argos kaleleri de ayni âkıbete uğramış ve nihayet 30 Ağustos = 10 Şevvâl Cuma günü Anabolu = Napoli di Romania'nın sukutu Thermis kalesinin de teslimine sebeb olmuştur: Anabolu muhâfızlığında bulunan «ümerây-ı bahriyyeden Rum-Hasan Paşa»nın irtidâd ederek düşman donanmasında vazife aldığından bahsedilir: Aşağıda 1687 = 1098 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Eylül = 13 Şevvâl, Pazartesi: Budin'in sukutu ve netice itibariyle Macaristan'ın elden çıkması.

(Yukarıki sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasında idâmını gördüğümüz Macaristan serdârı Melek-İbrahim Paşa'nın yerine Kapdan-ı-deryâ vezir Sarhoş-Ahmed Paşa tâyin edilmişse de bir muvaffakıyet gösteremediği için Vezir-i-a'zam Sarı-Süleyman Paşa kendi talebiyle Serdâr-ı-Ekrem tâyin edilerek Belgrad'a gelmiş ve 50 bin kişilik bir orduyla Macaristan'da ilerlemiye başlamıştır; o sırada Budin kalesi 18 Haziran = 26 Receb Salı günündenberi Duc Charles de Lorraine'in kumandasında gelen 90 bin kişilik bir Avusturya ordusunun muhâsarası altındadır: Bu orduda Avrupa'nın hemen her milletinden gelmiş lgönüllü asilzâdeler ve askerler bulunduğundan bahsedilir. Kaleyi müdâfaa eden Budin beylerbeyi Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'dan üstüste «feryâdcılar geldükçe» Serdâr-ı-Ekrem:

— Düşmen kal'aya zafer bulmak ne mümkin!

diye «batî hareket» etmiş ve «mukayyed olmamış» dır! Abdi Paşa'nın emrinde bâzı menbâlara göre 6 ve bâzılarına göre de 16 bin muhâfız vardır: Bunun sebebi, para düşkünü olan bu ihtiyar arnavudun muhâsaradan evvel kaledeki tımarlılardan rüşvet alıp çoğunu salıvermiş olmasında gösterilir! — Ağır ağır giderek nihayet 1 Ağustos = 11 Ramazan Perşenbe günü Budin civârındaki Hamze-Bey palankasına varan Serdâr-ı-Ekrem şehri muhâsaradan kurtarmak için 14 Ağustos = 24 Ramazan Çarşanba günü düşmanla harbe tutuşmuşsa da mağlûb olup üç bin şehîd vererek çekilmiş ve bunun üzerine kaleye imdat sokmak için eski serdâr Sarhoş-Ahmed Paşa kumandasında iki defa Serden-geçti kuvvetleri sevkedilmişse de düşmanın çok şiddetli mukabelelerinden dolayı 20 Ağustos = 30 Ramazan Salı gününe tesadüf eden ilk teşebbüsünde ancak 500 kişi

sokabilmiş ve ikincisinde hiç muvaffak olamamıştır. — Parayla asker terhis ederek müdâfaanın zayıflamasına sebeb olmakla beraber, büyük bir kahramanlıkla mukavemet eden Abdi Paşa bu sırada çok müşkil vaziyettedir: Daha 30 Haziran = 8 Şa'ban Pazar günü aşağı varoş ve ondan sonra da yukarı varoş sukut etmiş ve 16 Temmuz = 24 Şa'ban Salı günü de kalenin cephâneliğindeki 36 bin kantar barutun bir düşman humbarasıyla infilâkı üzerine 4 bin kişi şehîd olmuş ve 60 kadem genişliğinde bir gedik açılmıştır. — Osmanlı menbâlarında 18 «yörüyüş»den ve Garp menbâlarında da ancak 3 umumî hücumdan bahsedilir: 2 Eylül = 13 Şevvâl Pazartesi günü Budin'in sukutuyla neticelenen en şiddetli hücumda düşman içeri girdikten sonra çok şiddetli bir sokak muharebesi yapan Türkler nihayet iç-kale vaziyetindeki «Bali Paşa meydanı»na çekilmişlerse de Abdi Paşa'nın şehâdeti üzerine başsız kaldıkları için teslim olmuşlardır. O gece şehir yanmış, yağmalanmış, ahâlinin mühim bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, mütebâkisi esir edilip paylaşılmış ve ancak yüzme bildikleri için Tuna'ya atılıp kaçabilenler kurtulabilmiştir. Esirler çırılçıplak soyuldukları için, hayâ hissiyle çukurlar kazıp girenlerin de soğuktan telef oldukları rivayet edilir. — Budin muhâsarası 18 Haziran=26 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 2 ay, 14 gün = 76 gün sürmüştür: Muhâsaranın bir gün evvel başladığı hakkında da bir rivayet vardır. — Bu müdhiş fâciadan biraz evvel yazılan ve:

Şâh-ı İslâmı dilerüz Budine
Nazar-î merhamet kıla bu dine

matlaiyle Dördüncü Mehmed'i müdâfaaya dâvet eden ateşli gazlle fâciadan sonra yazılıp :

Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

nakarâtiyle nesilden nesle intikal eden Budin türküsü o muazzam felâketi hiç bir zaman unutturmıyacak millî mâtem ifâdeleridir. — Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1541 = 948 senesi 29 Ağustos = 7 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü işgal ve ilhak edilmiş olan Budin şehri Milâdî takvim hesabiyle 145 sene, 4 gün ve Grégorien ıslâhâtından mütevellit olan on günlük fark da hesab edilmek şartiyle tam 144 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir: 1526 = 932 senesi 29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşanba gününe tesadüf eden Mohaç zaferinden itibaren Macar krallığının Türk hâkimiyyetinde geçirdiği 15 sene de bu yekûna ilâve edildiği takdirde Budin'in 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk tâbiiyyetinde kalmış olduğu anlaşılır. — Bu kara haber 8 Zülka'de = 26 Eylül Perşenbe günü Istanbul'a aksedip çok büyük bir teessür ve heyecana sebeb olmuş, pâdişahla hükûmet aleyhine tezâhürler başlamış ve hattâ câmilerde vaızlar verilmiştir! — Budin'in sukutu Macaristan'daki Türk kuvvetlerinin mâneviyyâtını tamamiyle bozmuş olduğu için bir çok mühim mevkiler ya hiç mukavemet etmeden veyahut bir kaç gün mukavemetten sonra düşmana teslim olmuşlardır: Meselâ 15 Eylül = 26 Şevvâl Pazar günü Simontornya = Şimotorna, 19 Eylül = 1 Zülka'de Perşenbe günü Siklos = Şiklos, ayni gün yahut 10 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Perşenbe günü Pécs/Fünfkirchen = Peçuy, 12 Teşrinievvel = 24 Zülka'de Cumartesi günü Szegedin = Segedin ve 29 Teşrinievvel = 11 Zülhicce Salı günü de Kaposwar = Kapoşvar kalelerinin teslim olduğundan bahsedilir; tabiî bu vaziyet artık Macaristan'ın elden çıkması demektir; bununla beraber henüz düşman eline geçmemiş bir takım mühim mevkiler yok değildir: Meselâ Budin'in sukutu üzerine Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın «yüzü karasıyla» çekilmiş olduğu Eszek = Osek işte bunlardandır).

1687 = 1098

12 Ağustos = 3 Şevvâl, Salı : Mohaç bozgunu.

(Belgrad kışlağından sefere çıkınca Eszek = Osek kalesinin düşman muhâsarasına uğradığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Süleyman Paşa oraya gidip Avusturyalıları bozguna uğratarak Mohacs = Mohaç'a çekilmek mecburiyetinde bı-

rakmışsa da, o kadarla iktifâ etmeyip bir takım dalkavuklarının sözüne kapılarak düşmanın peşinden gitmiş ve bu tarihten 160 sene, 11 ay, 14 gün evvel 1526 = 932 senesi 29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşanba günü Kanunî'nin Macar istiklâline nihayet veren parlak zaferiyle meşhur ovada müdhiş bir bozguna uğrayıp bir rivayete göre 20 bin şehîd vermiş ve bu yüzden çıkan panik Valpo, Posega ve daha 15 kalenin düşmana teslimiyle neticelendikten başka, bir müddet sonra Eszek= Osek bile tahliye edilmiştir: Tabiî artık Macaristan elden gitmiş demektir).

2/3 Eylül = 24/25 Şevvâl, Salı/Çarşanba gecesi: Caminiec = Kamaniçe kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Lehistan kralı Jean Sobieski'nin oğlu Jecques Sobieski bu meşhur kaleyi muhâsaraya kalkışmışsa da, o cephe serdârı Bozoklu-Mustafa Paşa'nın Kırım kuvvetlerinden de yardım görerek yaptığı taarruz karşısında bir çok zâyiât vererek geceleyin çekilmiye mecbur olmuştur).

5 Eylül = 27 Şevvâl, Cuma: Cephedeki askerin ısyânı, Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın firârı ve âsi ordunun Istanbul üzerine yürüyüşü.

(Isyânın sebebi, Varadin civârındaki ordugâha yaklaştığı iddiâ edilen bir düşman kuvvetini karşılamak bahânesiyle aldatılarak Erlau = Eğri kalesini takviye için Tuna'nın karşı yakasına ağırlıksız geçirilen bâzı bölüklerin şiddetli bir yağmur altında çadırsız ve zahiresiz kalmaları ve bilhassa avdetlerine mâni olmak üzere köprü kapatıldığı için bunların nihayet engelleri yıkarak geri gelmiye mecbur olmalarıdır: Âsilerin tehdidine uğrıyan Süleyman Paşa Tuna'daki donanma gemilerinden biriyle ve bâzı maiyyet erkâniyle Istanbul'a kaçmış, otağı derhal yağma edilmiş ve ertesi gün toplanan elebaşıları Serdâr-kaymakamlığına Haleb valisi Siyavuş Paşa'yı intihâb edip pâdişaha bir şikâyetnâme göndererek bu intihâbın tasdikını ve biraz sonra da Süleyman Paşa'nın idâmiyle Abaza Siyavuş Paşa'nın sadâretini istemişlerdir. Dördüncü Mehmet, Macaristan'ı boş bırakıp Belgrad'a gelen âsi ordusunun her talebini kabul ettiği için Serdârlık fermanını hemen gönderip askerin orada kışlamasını emretmişse de, Istanbul'a yürüyüp pâdişahı hal'etmiye karar veren ordu bu emri dinlemeyip Edirne'ye doğru hareket etmiştir. — Istanbul'a kaçan Sarı-Süleyman Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»la «Sancağ-ı-Şerîf»i Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya teslim edip korkusundan saklandığı için 18/19 Eylül = 11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi azledilmiştir: Sadâret müddeti 1685 = 1097 senesi 18 Kânunuevvel = 21 Muharrem Salı gününden itibaren 1 sene, 9 ay, 2 gün sürmüştür. — Istanbul üzerine yürümekte olan ordunun başında bulunan Abaza Siyavuş Paşa 23 Eylül = 16 Zülka'de Salı günü Sadâret makamına tâyin edilmiş ve hemen gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» 4 Teşrinievvel = 27 Zülka'de Cumartesi günü Niş konağında kendisine teslim edilmiştir: Bu Siyavuş Paşa, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kölesi ve dâmâdıdır. — Âsilerin Istanbul üzerine hareketlerini durdurmak için her arzularını yapan Sultan Mehmet, ordu Filibe'ye geldiği zaman Sarı-Süleyman Paşa'nın kellesiyle bir nasihatnâme göndermişse de te'siri olmamış, başlarında bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem ihtiyar Siyavuş Paşayı kukla gibi oynatan Küçük-Mehmet, Cadı-Yusuf, Fetvâcı-Hüseyn, Kel-Pîrî ve Hacı-Ali isimlerindeki ısyan reisleri Dördüncü Mehmed'i hal'edip tedhiş siyasetiyle yeni bir zorba idaresi kurmak üzere Istanbul'a doğru hareketlerine devam etmişlerdir: Bundan evvelki zorba idareleri için 1632 = 1041 vukuâtının «8 Haziran», 1648 = 1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» ve 1651 = 1061 vukuâtının da «3 Eylül» fıkralarına bakınız).

25 Eylül = 18 Zülka'de, Perşenbe : Atina'nın sukutu.

(Venedik baş-kumandanı Morosini Patras = Balyabadra, Korinthos = Gürdüs ve Mistra = İsparta kalelerini alarak Mora'da Türk hâkimiyyetine nihayet verdikten sonra şimale geçerek Lepanto = İnebahtı'yı almış, Atina'yı muhâsara etmiş ve bu mühâsarada meşhur Parthenon mâbedini bir humbarayla ikiye böldükten sonra nihayet bu gün şehri zabtetmiştir: Yukarda 1686 = 1097 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Mora'da da yalnız Thèbes Türk hâkimiyyetinde kalmıştır. — Venedikliler bu sırada Dalmaçya'nın en mühim kalesi olan Castel-Nuovo'yu da almışlardır).

1687 = 1099

8 Teşrinisâni = 2 Muharrem, Cumartesi : Dördüncü Mehmed'in hal'i.

(Yukarıki sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında bahsi geçen âsi ordu bundan bir gün evvel Silivri'ye dayanmış ve o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'ya Sultan Mehmed'in derhal hal'i hakkında bir «mahzar» göndermiştir: İşte bunun üzerine bu sabah erkenden bütün vüzerâ ve ulemâyı Ayasofya câmiine toplıyan Mustafa Paşa vaziyeti anlatıp hemen hal'e karar almış ve lâzımgelen tertibat ustalıkla hazırlandıktan sonra bütün cemâat saraya gidip Sultan Mehmed'in kardeşi ve Sultan İbrahim'in ortanca oğlu şehzâde Süleyman dairesinden alınarak «Sofa köşkündeki havuz başında» kurulan tahta çıkarılmıştır. — Dördüncü Mehmed'in hal'ine sebeb olarak devlet işlerini illet derecesindeki av ibtilâsına fedâ etmesinden bahsedilir : İstanbul'dan fazla Edirne'de oturması Balkanlar'da avlanmak içindir; cephelerden felâket haberleri geldikçe ulemâ ve halk arasında acı acı tenkid edilmiye başlamış, câmilerde aleyhine vaızlar verilmiş ve hattâ bu yüzden ava gidip gelmesini gece karanlığına tesadüf ettirmiye başlamıştır! Budin'in sukutu üzerine ava tövbe ettiğinden bahsedilir: Fakat aradan bir ay geçer geçmez avsızlıktan geceleri «gözlerine uyku gelmedüğü» için vükelâsına söyleyip «Davudpaşa'dan öteye gitmemek şartiyle me'zun» olmuştur! Hakikatte ise kendisinin de, memleketin başına gelen müdhiş felâketlerin sebebi av ibtilâsından ziyâde Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirip devletin idaresini Kara-İbrahim ve Sarı-Süleyman gibi ehliyetsiz ve harîs adamların âciz ellerine bırakmış olmasında gösterilebilir. — Dördüncü Mehmed'in çok uzun süren saltanatı iki devre ayrılır: Kara-Mustafa Paşa'nın idâmına kadar devam eden birinci devri Girit fütûhâtının ikmâli, Podolya ve Ukrayna'nın ilhâkı ve «Orta-Macar» denilen Yukarı-Macaristan'ın tâbiiyet altında bir krallık hâline getirilmesi gibi parlak muvaffakıyetlerle geçmiş ve Osmanlı devleti hudutlarının en geniş devrini idrâk etmiştir; Kara-Mustafa Paşa'dan sonra dört sene kadar süren ikinci devirde başta Macaristan olmak üzere Dalmaçya ile Mora elden çıkmış ve Arnavutluk'da, Bosna'da ve Şimalî-Yunanistan'da bir çok mühim mevkiler düşman eline geçerek o muazzam devlet artık küçülmiye başlamıştır.

Dördüncü Mehmed'in saltanat müddeti 1648 = 1058 senesi 8 Ağustos = 18 Receb Cumartesi gününden itibaren Milâdî takvim hesabiyle tam 39 sene, 3 ay, 1 gün sürmüştür: Osmanlı tarihinde Kanunî'den sonra en uzun saltanat devri işte budur. 7 yaşının içinde tahta çıkmış olan Avcı-Sultan Mehmet 1642 = 1051 senesi 1/2 Kânunusâni = 29/30 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 45 sene, 10 ay, 6 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — Ölümü için 1693 = 1104 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN

(Süleymân-ı-Sânî)

— M. 1687 = H. 1099 — M. 1691 = H. 1102 —

1687 = 1099

8 Teşrinisâni = 2 Muharrem, Cumartesi: İkinci Süleyman'ın cülûsu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan Sultan Süleyman 1642 = 1052 senesi 15 Nisan = 15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 45 sene, 6 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı «Sâliha Dilâşûb-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Süleyman Osmanlı pâdişahlarının yirmincisidir).

14 Kânunusâni = 8 Safer, Pazar: Eğri kalesinin «vire ile» düşmana teslimi.

(Macaristan'daki Türk hâkimiyyeti artık inhilâl hâlinde bulunduğu için Erlau/Eger = Eğri kalesi bu gün «vire ile» teslim olmuştur: 1596 = 1005 senesi 12 Teşrinievvel tarihinde fethedilmiş olan bu mühim mevki Milâdî takvim hesabiyle tam 91 sene, 2 ay, 3 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir).

1688 = 1099

2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir, Salı: Bir akşam evvel azledilen Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın yerine Nişancı-İsmail Paşa'nın tâyini.

(Abaza Siyavuş Paşa'nın azline sebeb, Dördüncü Mehmed'in hal'iyle kendisinin sadâretinde âmil olduktan sonra devleti çiftlik gibi idare etmiye kalkışan mütehakkim zorbaları tenkile başlamasıdır : Ocak-ağaları pâdişahı sadâret tebdiline mecbur ettikten sonra Siyavuş Paşa'nın konağını muhâsara ettikleri için, kahramanca bir mukavemette bulunan ihtiyar Paşa bir kaç yüz âsiyi tepeledikten sonra şehîd olunca harem dairesindeki kadınlar tecâvuza uğramış ve esir gibi paylaşılmıştır! — Siyavuş Paşa'nın sadâreti 1687 = 1098 senesi 23 Eylül = 16 Zülka'de Salı gününden itibaren tam 5 ay, 9 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Nişancı-İsmail Paşa Ayaşlıdır).

2 Mayıs = 1 Receb, Pazar: Nişancı-İsmail Paşa'nın azliyle Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(İhtiyarlığına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan İsmail Paşa Istanbul'daki zorbaları tenkil ettikten ve o sırada Anadolu ile Rumeli'yi kasıp kavuran Celâ-

lîleri sindirdikten sonra irtikâb ve irtişâ ile devlet işlerine müdâhalede son dereceyi bulan saray erkâniyle İlmiyye zümresini tasfiyeye karar verdiği için, bütün bunlar kendisine karşı cephe almış ve nihayet Şeyh-ül-İslâm Debbâğ-zâde Mehmed Efendinin bütün ulemâ nâmına pâdişaha müracaati paşanın azliyle neticelenmiştir: Sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren tam iki aydır. Halefi Bekri-Mustafa Paşa Sedd-ül-Bahir muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olmuştur).

14 Ağustos = 16 Şevvâl, Cumartesi : Lehistan cephesinde Caminiec = Kamaniçe kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Diger cephelerdeki mütemâdî bozgunluklara mukabil Lehistan cephesindeki muvaffakıyetlerin başlıca âmili Kırım hanı Selim-Giray'dır; bu sefer de oğullarından Azamet-Giray kumandasında sevkettiği 30 bin kişilik bir ordu şehri muhâsaradan kurtarmış ve Lehlileri tâkib edip pek çok zâyiâta uğratmıştır : Bundan evvelki Lehistan zaferleri için 1685 = 1096 vukuâtının «10 Teşrinievvel» ve 1687 = 1098 vukuâtının da «2/3 Eylül» fıkralarına bakınız).

6 Eylül = 10 Zülka'de, Pazartesi: Stuhlweissenburg = İstoni-i-Belgrad kalesinin sukutu.

(Artık Macaristan'da bir Türk ordusu kalmamış olduğu için son Osmanlı kaleleri âdetâ üstüste sukut etmektedir: Meselâ bunların en mühimlerinden olan İstoni-i-Belgrad'ın sukutunu Lippa = Lipva'nın, Illok'un, Varadin'in ve bir taraftan da Bosna'da Banyaluka, Zvornik ve Gradiska kalelerinin zıyâı tâkib etmiştir. — Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan da Türk himâyesinde bulunan kral Thököly'nin elinden çıkmış vaziyettedir: Bu sırada Tuna boylarındaki Osmanlı kuvvetleriyle elbirliği etmekte olan bu bedbaht kralın kahraman karısı uzun zaman müdâfaa ettiği Munkacz kalesini bu senenin 17 Kânunusâni = 13 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Avusturyalılara teslim etmiş ve kendisi de esir olmuştur).

8 Eylül = 12 Zülka'de, Çarşanba: Belgrad'ın sukutu.

(Belgrad kalesi 12 Şa'ban = 10 Ağustos Salı gününden itibaren Bavyera elektörü Maximilian-Emmanuel'in kumandasındaki Almanya/Avusturya ordusu tarafından 29 gün muhâsara edildikten sonra bu 30 uncu günü sukut etmiş ve Tunadaki Türk gemileriyle kaçmıya muvaffak olamıyan ahâli kılıçtan geçirilmiştir. — Bu sırada Macaristan serdârlığında Celâlîlikten yetişme Yeğen-Osman Paşa bulunmaktadır: Düşman ordusu 1 Şevvâl = 30 Temmuz Cuma günü Sava üzerindeki Ostrovo - Giganlija = Çingene adasında köprü-başı kurarken Belgrad'ın bedesteniyle hanlarını askerine yağma ettiren bu eski sergerdenin o gece yahut ertesi gece Niş'e çekildiğinden bahsedilir! — Osman Paşa çekilirken Semendere kalesini yakmış olduğu için, Belgrad muhâsarasında düşman ordusu orayı da işgal etmiştir. — Vak'anüvis Râşid'in gösterdiği «25 Şevvâl = 23 Ağustos Pazartesi» tarihi yanlıştır. — Belgrad'ın istirdâdı için 1690 = 1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1688 = 1100

30 Teşrinievvel = 5 Muharrem, Cumartesi: Çelebi-İbrahim Paşa'nın Eğriboz zaferi.

(Venedik donanması 1688 = 1099 senesi 15 Ramazan = 14 Temmuz Çarşanba günü Eğriboz adasına gelmiş ve Cuma günü açıkta yapılan bir muharebeyi Türkler kazandıktan sonra 18 Ramazan = 17 Temmuz Cumartesi günü kale muhâsara edilmiştir. Kahraman bir asker olan Eğriboz muhâfızı vezir Çelebi-İbrahim Paşa düşmanın hem karadan, hem denizden çok üstün kuvvetlerle açtığı şiddetli ve mütemâdî ateşe rağmen 106 gün fevkalâde bir celâdetle mukavemet etmiş ve pek çok zâyiâta uğrıyan düşman nihayet bu gün muhâsarayı kaldırıp gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu şanlı müdâfaanın Venedik baş-kumandanı Morosini'yi bile hayran bıraktığından bahsedilir).

1689 = 1100

30 Mayıs = 10 Şa'ban, Pazartesi: Kırım hanı Selim-Giray'ın Perekop = Ur zaferi.

(Prens Vasilli Galitzyn kumandasındaki Rus ordusuyla hetman Mazeppa kumandasındaki Kazak kuvvetlerinden mürekkep ve Selim-Giray'ın takririne göre 300 bin kişilik muazzam bir ordu ilkönce Kırım'ı ve ondan sonra da rivayete nazaran Istanbul'u zabtetmek üzere berzahın üstünde Tatarların Ur/Or/Ur-kapu dedikleri Perekop'a kadar ilerlemişse de, 5 Şa'ban = 25 Mayıs Çarşanba gününden bu güne kadar beş gün süren muharebe nihayet bu altıncı günü kahraman Selim-Giray'ın parlak bir zaferi ve bir çok zâyiâta uğrıyan Moskof ordusunun da perişan bir halde ric'atiyle neticelenmiştir: Bu ric'at esnâsında Tatarlar Rusları mütemâdiyen hırpalamışlardır).

6 Haziran = 17 Şa'ban, Pazartesi: İkinci Süleyman'ın Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(Macaristan elden gittikten sonra Belgrad'ın da sukutu üzerine düşmanın Sırbistan içerlerine kadar hulûlü hükûmetin «Nefîr-i-âm» ilân edip imparatorluğun her tarafından asker toplamasına sebeb olmuş ve pâdişah da sıhhî vaziyeti pek müsâid olmadığı halde askeri teşvik için bizzât ordunun başına geçip 7 Ramazan=25 Haziran Cumartesi günü Sofya'ya gelmişse de cepheye gitmeyip harekâtı ve icab eden yerlere yardım sevkiyâtını oradan idare etmesi tensib edilmiştir. — Bu sırada Avusturyalılara karşı ordunun başında «Macar serdârı/Macaristan ser-askeri» ünvâniyle Arab-Receb isminde bir belâ vardır: Kızlar-Ağasının iltimâsiyle Sofya beylerbeyliğinden serdârlığa çıkarılan bu âciz ve ehliyetsiz adam orduyu felâketten felâkete sürüklemiş olmakla meşhurdur).

8 Temmuz = 20 Ramazan, Cuma: Feth-ül-İslâm = Gladova ve İrşeve = Orsova kalelerinin istirdâdı.

(İkisi de Tuna üzerinde ve Demir-kapu geçidinin üstünde ve altında bulunan bu kaleler Vidin muhâfızı vezir Sarı-Hüseyn Paşa ile Orta-Macar kralı Thököly tarafından fethedilmişlerdir: Feth-ül-İslâm/Feth-i-İslâm 16 gün muhâsara edilip zabtedildikten sonra Orsova muhâfızlarının kaleyi bırakıp kaçtıkları rivayet edilir).

30 Ağustos = 14 Zülka'de, Salı: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Batucina bozgunu.

(Bu büyük felâketin sebebi, askerlikten bir şey anlamıyan âciz serdârın idaresizliği, maiyyetine söz geçiremiyecek derecedeki aczi ve hattâ bir rivayete göre düşman ordusunun ne tarafta bulunduğunu bilmiyecek dereceleri bulan gafletidir : Yukarda bu senenin «6 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Orduyu geride bırakıp bir suvâri kuvvetiyle düşman üzerine yürüyüp mağlûb olduktan sonra geri dönen serdâr Yeniçerilerin yağma edip bıraktığı ordugâhı bomboş bulmuş ve bunun üzerine kendisinin de ağırlıklarını düşmana bırakıp kaçması Avusturyalıların Morava boyunca cenuba doğru ilerlemelerine sebeb olmuştur).

24 Eylül = 9 Zülhicce, Cumartesi: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Niş bozgunu.

(Sırbistan'da yayılan düşman ordusuna karşı Niş önlerinde «tabur/ıstabur» kuran âciz ve gaafil serdâr Arnavut askerinin firârı üzerine idaresizliği yüzünden ikinci bir bozguna uğramış, ordu darmadağın olmuş ve bunun üzerine Niş kalesi sukut ettikten başka İrşeve = Orsova ve Feth-ül-İslâm = Gladova kaleleri de tahliye edilmiştir. — Bu vaziyet Sofya'yı bile tehlikeye sokmuş olduğu için, orada bulunan İkinci Süleyman derhal Edirne'ye hareket etmiş, ordunun mukadderâtını Serdâr-ı-Ekremlik tevcih ettiği Vezir-i-a'zam Bekri-Mustafa Paşa'ya bırakmış ve o da ilk iş olarak Arab-Receb Paşa'yı idâm ettirmiştir).

1689 = 1101

25 Teşrinievvel = 11 Muharrem, Salı: Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Fazıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Cephelerden çok fena haberler gelmekte ve meselâ Macaristan elden gittikten başka Rumeli'ye de sarkan Avusturyalıların Arnavutlarla elbirliği ederek Üsküp, Priştine, Prizren vesairede yerleşip tutunmakta olmaları, imparatordan bir ferman alan «Karpos» isminde bir Sırp sergerdesinin «Komanova kralı» ünvâniyle Kaçanik ve Komanova taraflarına hâkim olması, Venediklilerin Avlonya'yı işgali ve nihayet bu tarihten bir gün evvel Vidin kalesinin sukutu artık Rumeli'nin de tehlikede kaldığını gösterdiği için, pâdişahın emriyle toplanan fevkalâde bir meclis Fâzıl-Mustafa Paşa'nın iş başına getirilmesinden başka çâre kalmadığına karar vermiş ve bu seferki sadâret tebeddülü işte bu karar üzerine olmuştur. — Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1688 = 1099 senesi 2 Mayıs = 1 Receb Pazar gününden bu güne kadar tam 1 sene, 5 ay, 24 gün sürmüştür. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden sayılan Fâzıl-Mustafa Paşa 1047 = 1637 - 1638 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51 - 52 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir: Çok kuvvetli bir kültür sâhibi olduğundan bahsedilir. — Sakız muhâfızlığından gelip işe başlar başlamaz her şeyden evvel orduyla mâliyenin ıslâhına ehemmiyet veren Mustafa Paşa seleflerinin halkı ezen fevkalâde vergileri kaldırmış, sarayın gümüş takımlarını Darbhâneye gönderip sikkeyi ıslâh etmiş, narhı ilga edip ticaret serbestîsini ilân etmiş, gayr-i-meşrû servet yapan devlet-adamlarını müsâdereye tâbi tutarak hazîneye para yığmış ve «Nefîr-i-âm» usuliyle toplanan gayr-i-muntazam askerleri terhis edip orduda ıslâhat yaptıktan sonra istirdad siyasetini tatbika karar vermiştir).

1690 = 1101

23 Şubat = 14 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Rumeli'yi düşman istilâsından temizliyen Kırım hanı Selim-Giray'ın Esirne'ye gelişi.

(Lehistan ve Rusya'daki zaferleriyle meşhur olan kahraman Selim-Giray için 1688 = 1099 vukuâtının «14 Ağustos» ve 1689 = 1100 vukuâtının da «30 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Avusturyalıların yukarıki fıkrada gördüğümüz Rumeli kuvvetleriyle âsi Arnavutları Osmanlı kumandanlarıyla beraber temizledikten ve bilhassa Kaçanik'de krallık taslıyan Karpos'u kazıklattıktan sonra Edirne'ye gelen Selim-Giray fevkalâde iltifatlar görmüş ve Fâzıl-Mustafa Paşa'nın hazırlamakta olduğu sefere iştirâk emrini almıştır).

11 Temmuz = 4 Şevvâl, Salı: Kanije'nin sukutu.

(Yıllardanberi tecrid edilmiş bir halde bulunan Kanije kalesi açlık yüzünden «vire ile» teslim olmuştur: Silihdar tarihinde bu kara-haberin «20 Şa'ban Pazar» günü geldiğinden bahsedilirse de, Pazar günü 19 Şa'ban = 28 Mayıs'a tesadüf ettiğine ve o da bu tarihten bir buçuk ay evvel olduğuna göre, her halde bir zühul ihtimali vardır. — Kanunî devrinde 1532 = 938 senesi 30 Temmuz = 26 Zülhicce Salı günü fethedilmiş olan Kanije kalesi tam 157 sene, 11 ay, 12 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir: Üçüncü Mehmet devrinde Tiryâki-Hasan Paşa'nın meşhur müdâfaası için 1601 = 1010 vukuâtının «9/10 Eylül» ve «18 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız).

7/8 Haziran = 29 Şa'ban/1 Ramazan, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Eyup yangını.

(Bir kaymakçı dükkânından çıkan yangının bütün Eyüp semtini yaktığından ve kâmilen yanmış olan câmiin üç ay sonra eskisinden daha mükemmel yapıldığından bahsedilir).

13 Temmuz = 6 Şevvâl, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Fazıl-Mustafa Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den Belgrad seferine hareketi.

(Bu hareket esnâsında 10 Ağustos = 5 Zülka'de Perşenbe günü Şehir-köyü=Pirot, 12 Ağustos = 7 Zülka'de Cumartesi günü Musapaşa palankası istirdâd edildikten sonra 16/17 Ağustos = 11/12 Zülka'de Çarşanba/Perşenbe gecesi muhâsara edilen Niş kalesi 9 Eylül = 5 Zülhicce Cumartesi günü yahut bir gün evvel vire ile teslim alınmış ve 25 Eylül = 21 Zülhicce Pazartesi günü muhasara edilen Semendere kalesi de 27 Eylül = 23 Zülhicce Çarşanba günü cebren fethedilmiştir).

21 Ağustos = 16 Zülka'de, Pazartesi: Zernescht zaferi.

(Memleketi düşman istilâsına uğrıyan Orta-Macar kralı Thököly ahâlisinin kendisini istediğinden bahhsettiği Erdel krallığına tâyin edilmiş ve orası da Avus-

turya işgalinde bulunduğu için Silistre valisi Çerkes-Ahmed Paşa Erdel'in istirdâdiyle Thököly'nin iclâsına me'mur olmuştur: Toeurzburg boğazından Erdel'e giren Ahmed Paşa Osmanlıların «Hayzer-Ceneral» dedikleri general Heisler'i mağlûb ve esir ettikten başka Avusturya himâyesindeki Erdel prensi Telecky ile iki düşman generalini öldürmüş, fakat bu zaferde kendisi de şehîd olduğu için ordu geri dönmüştür).

1690 = 1102

8 Teşrinievvel = 4 Muharrem, Pazar: Belgrad'ın istirdâdı.

(Silihdar/Silâhdar Pazar gününü 5 Muharrem gösterirse de hakikî takvimde 4 üne müsâdiftir; Râşid'in kaydettiği «9 Muharrem Ahed» tarihi büsbütün yanlıştır: Çünkü Muharremin 9 u 13 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdiftir. — Yukarıki sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında Niş ve Semendere kalelerini alarak ilerlediğini gördüğümüz ordu 1 Teşrinievvel = 27 Zülhicce Pazar günü Belgrad önlerine gelip o gece muhâsarayı kurmuştur. Bu kadar müstahkem bir mevkiin 8 günde fethedilebilmesi, iç-kaledeki cephâneliğe düşen iki humbaranın müdhiş bir infilâka sebeb olmasından ve tam o sırada bir gedik açılmasındandır: İşte bu gedikten yapılan umumî hücum zaferle neticelenmiş, düşman askerinden Tuna ve Sava sularına atılanların bile ekserisi öldürülmüş, cem'an 12-16 bin düşman tepelenmiş ve Tuna üzerinde asker dolu 12 Avusturya gemisi zabtedilmiştir; ele geçen top sayısı 396 dır. — Bu büyük muvaffakıyet üzerine Tuna boyundaki muhtelif palankalar düşmandan temizlendiği gibi, vaktiyle Fâtih tarafından yaptırılıp bu sefer Avusturyalılar tarafından yıkılan Böğür-delen = Sabacz kalesi tâmir ve tahkim edilmiş ve biraz sonra Vidin'in istirdâdiyle Tuna boyları tamamiyle temizlenip düşman artık öte yakaya atılmıştır. — Belgrad kalesi 1688 = 1099 senesi 8 Eylül = 12 Zülka'de Çarşanba gününden bu istirdad tarihine kadar tam 2 sene, 1 ay düşman işgalinde kalmış demektir. — Bu muvaffakıyet üzerine karşı yakaya geçirilen Tatar ordusu büyük bir akın hareketi yapmıştır).

1691 = 1102

1/2 Kânunusâni = 30 Rebî'ül-evvel/1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi/Salı gecesi: Mısır-çarşısı yangını.

(O zaman «Yeni-çarşı» denilen Mısır-çarşısı 24 saatte tamamiyle yanmış, milyonlarla zarar olmuş ve bir kaç gün içeri girilememiştir).

6 Mart = 5 Cumâda-l-âhire, Salı: Avlonya'nın istirdâdı.

(Venediklilerin Avlonya işgali için 1689 = 1101 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Haleb beylerbeyi vezir Hoca-Halil Paşa'nın 3 Şubat = 4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü başladığı muhâsara 31 gün sürdükten sonra düşman bu gece kaleyi lâğımla berhavâ edip gemilerle çekilmiş ve bu gün ordu içeri girmiştir. — Bu sırada Erdel'i istirdâda me'mur olan Salahor-Süleyman Paşa tarafından da Lippa = Lipva kalesi istirdâd edilmiştir: Erdel için yukarıki sene vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Haziran = 25 Ramazan, Cuma: İkinci Süleyman'ın ölümü.

(Umumiyetle «26 Ramazan Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 25 ine müsâdiftir. — İki senedir «İstiska = Hydropisie» hastalığından muztarib olduğu için bütün vücudunun şişmiş olduğundan bahsedilen İkinci Süleyman bu tarihten 14 gün evvel Edirne'ye gelmiş ve artık yataktan kalkamıyarak bu sabah zevâlî saat 8,30 da can vermiştir : Bâzı menbâlarda tesadüf edilen «22 Ramazan = 19 Haziran Salı» ve «15 Şevvâl = 12 Temmuz Perşenbe» tarihleri yanlıştır. — 1687 = 1099 senesi 8 Teşrinisâni = 2 Muharrem Cumartesi günü tahta çıkmış olan İkinci Süleyman'ın saltanatı Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 7 ay, 4 gün sürmüştür : 1642 = 1052 senesi 15 Nisan = 15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 49 sene, 2 ay, 7 gün yaşayıp 50 yaşının içinde ölmüş demektir. — «Halîm-ü-selîm», «âbid-ü-zâhid» bir zât olduğunda ittifak edilen İkinci Süleyman'ın tabutu buzlar içine konulup arabayla İstanbul'a götürülmüş ve Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir. — İkinci Süleyman'ın oğlu olmamıştır).

İKİNCİ AHMED

(Ahmed-i Sânî)

— M. 1691 = H. 1102 — M. 1695 = H. 1106 —

1691 = 1102

22 Haziran = 25 Ramazan, Cuma: İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu.

(Sultan İbrahim'in üçüncü oğlu ve Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'ın küçük kardeşleri olan İkinci Ahmed 1643=1052 senesi 25 Şubat = 6 Zülhicce Çarşanba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 48 sene, 3 ay, 26 gün tuttuğu, yâni 49 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir. Anasının adı «Hadice Muazzez Vâlide-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının yirmi birincisidir).

19 Ağustos = 24 Zülka'de, Pazar: Slankamen / Salankemen muharebesinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Mustafa Paşa'nın şehâdeti.

(Belgrad'dan sonra Budin'i de istirdâd etmek istiyen Mustafa Paşa 14 Haziran = 17 Ramazan Perşenbe günü Edirne'den hareketle 20 Temmuz = 23 Şevvâl Cuma günü Belgrad'a gelip 29 Temmuz = 3 Zülka'de Pazar günü orduyu düşman elinde bulunan karşı yakaya geçirdikten sonra Peterwardein = Varadin önlerinde konaklıyan Baden markgrafı prens Louis'ye karşı harekete başlamış ve harb meclisinin kararı hilâfına Kırım hanı Saâdet-Giray'ın muvâsalatını beklemiyerek Theisz = Tisa — Tuna kavşağı civârında ve Karlofça = Carlowitz'in 26 kilometre cenubuşarkîsinde bulunan Salankemen önlerinde düşman ordusuna taarruz etmiştir : İkindi vakti başlıyan bu şiddetli muharebede Avusturyalılar «inhizâma yüz dutmuş iken» Silâhdarlarla Gediklilerin başında ihtiyatsızca ileri atılan Serdâr-ı-Ekremin alnından bir kurşunla vurulup şehîd olması ordunun bozulmasına sebeb olmuş, ordugâh bütün ağırlıklarıyla düşman eline geçmiş ve perişan asker o gece Belgrad'ın karşısındaki Zemun'a ric'at edip üç günde karşı yakaya geçirilmiştir. Şühedâ sayısı hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarında 5 binden 28 bine kadar muhtelif rakamlara tesadüf edilir. — Osmanlı hududunu Tuna'nın beri yakasında kalmıya mahkûm eden en mühim vak'a işte budur : Düşmanı öte yakaya atmış olan Fâzıl-Mustafa Paşa'nın ihtiyatsızlığı Türklerin de beri yakada kalmasına sebeb olmuş demektir. — Bu sırada Tuna donanması o civârdaki düşman donanmasını mahvetmişse de büyük bir faydası olmamıştır. — Ordu erkânı Serdâr-Kaymakamlığına Haleb beylerbeyi vezir Koca-Halil Paşa'yı seçmiş ve vaziyet derhal pâdişaha arzedilmiştir. — Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1689 = 1101 senesi 25 Teşrinievvel = 11 Muharrem Salı gününden şehâdetine kadar tam 1 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür).

30 Ağustos = 5 Zülhicce, Perşenbe: Arabacı-Ali Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(İlmiyyeden yetiştiği için «Kadı/Hoca» ve ihtiyarlığından dolayı «Koca» lâkaplarıyla anılan bu harîs ve zâlim arnavuda «Arabacı» denilmesi, hışmına uğrıyanları arabalara doldurup sürdürmesindendir! — Sadâretle beraber serdârlık da tevcih edildiği halde bir takım bahâneler bularak bir türlü cepheye gitmek istememiştir).

1692 = 1103

27 Mart = 9 Receb, Perşenbe: Arabacı-Ali Paşa'nın azliyle Çalık-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Arabacının azline sebeb, düşmanı olan Kızlar-ağasını pâdişahın huzurundan koğup derhal azli için İkinci Ahmed'i Yeniçeri ocağıyla tehdid ettikten başka saraya bir araba yollayıp ağayı sürmiye kalkışmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren 6 ay, 29 gün sürmüştür. — Diyarbekir valiliğinden Vezir-i-a'zam olan «Çalık» yahut «Hacı» Ali Paşa Merzifon'dan yetişen Sadr-ı-a'zamların ikincisi ve Kara-Mustafa Paşa'nın yetiştirmesidir: Doğruluğu, temiz ahlâkı ve tok-sözlülüğüyle meşhurdur. Diyarbekir'den Edirne'ye 6 Mayıs = 19 Şa'ban Salı günü gelip işe başlamıştır).

12 Haziran = 27 Ramazan, Perşenbe: Varat = Varasd/Warasdin kalesinin sukutu.

(1691 = 1103 senesi 9 Teşrinievvel = 16 Muharrem Salı günündenberi 8 ay, 4 gündür Avusturyalılar tarafından muhâsara edilmekte olan Varat kalesi nihayet açlık ve yardımsızlık yüzünden «vire ile» teslime mecbur olmuştur).

18 Temmuz = 4 Zülka'de, Cuma: Venediklilerin Hanya muhâsarası.

(Francesco Mocenigo kumandasında Girid'e çıkan düşman kuvveti Hanya kalesini 28 Ağustos = 15 Zülhicce Perşenbe gününe kadar 41 gün muhâsara etmişse de, kale muhâfızı vezir Ispanakçı-İsmail Paşa'nın kahramanca mukavemetinden dolayı 42 nci günü muhâsarayı kaldırıp çekilmiştir)..

2 Ağustos = 19 Zülka'de, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çalık-Ali Paşa'nın Belgrad'a muvâsalatı.

(15 Şevvâl = 30 Haziran Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Ali Paşa karşı yakadaki düşman arâzisine geçmeden evvel Belgrad kalesinin tâmir ve tahkimine lüzum gördüğü için bu mevsimi o işe hasrettikten sonra 1692 = 1104 senesi 12 Kânunuevvel = 3 Rebî'ül-âhir Cuma günü Edirne'ye dönmüştür.

1693 = 1104

6 Kânunusâni = 28 Rebî'ül-âhir, Salı: Dördüncü Mehmed'in ölümü.

(Bâzı menbâlarda 1104 = 1692 senesi 8 Rebî'ül-âhir = 17 Kânunuevvel Çarşanba tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. — 1687 = 1099 senesi 8 Teşrinisâni = 2 Muharrem Cumartesi günü hal'inden itibaren tam 5 sene, 1 ay, 28 gün yaşadıktan sonra 52 sine basalı 4 gün olduğu sırada ölmüş ve cenâzesi Edirne'den Istanbul'a nakledilip anasının Yeni-câmideki türbesine defnedilmiştir).

27 Mart = 20 Receb, Cuma: Çalık-Ali Paşa'nın isti'fâsiyle Bozoklu/Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın isti'fâsına sebeb, iftirâya uğrıyan Baş-defterdar Cânib Ahmed Efendi'nin azli hakkındaki mükerrer irâdeleri reddettiği halde pâdişahın ısrâr etmesidir : Sadâret müddeti 1692 = 1103 senesi 27 Mart = 9 Receb Perşenbe gününden itibaren tam 1 senedir. — Selefi gibi seciyyesinin kuvvetiyle mârûf olan Bozoklu-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Bu değişikliği on gün evvel gösteren rivayet yanlıştır).

7 Haziran = 3 Şevvâl, Pazar: Büyük Istanbul yangını.

(Cibâliden çıkıp Zeyrek câmiiyle At-pazarı'na kadar yayılan bu müdhiş ateş 838 i ev ve 98 i dükkân olmak üzere 951 binayı kül hâline getirmiştir).

1693 = 1105

5 Eylül = 4 Muharrem, Cumartesi: Büyük Istanbul yangını.

(Ayazma kapusundan çıkan bu müdhiş âfet surlardan içeri sirâyetle bir kolu Fatih'den Avrat-pazarı'na ve bir kolu da Vefâ, Şehzâdebaşı, Aksaray üzerinden Cerrahpaşa'ya kadar yayılıp 2547 si ev, 1146 sı dükkân olmak üzere cem'an 4051 binâyı kül hâline getirmiştir).

12 Eylül = 11 Muharrem, Cumartesi : Belgrad'ın muhâsaradan kurtarılması.

(Üçüncü defa olarak Kırım hanı olan Selim-Giray düşmanın Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan istilâsına hazırlandığını haber vermiş olduğu için 1693 = 1104 senesi 6 Temmuz = 3 Zülka'de Pazartesi günü Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa Avusturyalıların Vilagosvar = Vilagos ve Jenoe = Yanova kalelerini aldıktan sonra Belgrad üzerine hareket ettiklerini yolda haber aldığı için Erdel seferinden vazgeçip Belgrad'a teveccüh etmiş ve Selim-Giray'la Orta-Macar kralı Thoköly de orduya gelmiştir. — Duc de Croy kumandasındaki Avusturya ordusu 1693 = 1104 senesi 29 Temmuz = 26 Zülka'de Çarşanba günü yahut ertesi gün Belgrad önlerine gelip bir rivayete göre ayni senenin 7 Ağustos = 5 Zülhicce Cuma günü kaleyi muhâsara etmiş, bir humbara parçasıyla yaralanan Belgrad muhâfızı vezir Ca'fer Paşa çok şiddetli bir mukavemet göstermiş ve nihayet ordunun yaklaştığını haber alan ve hattâ bir Tatar kuvvetinin taarruzuna da uğrıyan düşman kumandanı 36 gün süren

muhâsarada on bin telefat verdikten sonra bu sabah ağırlıklarını karşı yakaya geçirip gitmiş ve giderken köprüleri yakmıştır. Türk şehîdlerinin sayısı 4400 gösterilir. Muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkında da bir rivayet vardır. — Ordu bu tarihten bir hafta sonra 19 Eylül = 28 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve Serdâr-ı-Ekrem düşmanı tâkib ettirip zâyiat verdirdikten ve kaleyi de tâmir ve tahkim ettirdikten sonra 1 Teşrinisâni = 6 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü avdetle 29 Teşrinisâni = 30 Rebî'ül-evvel Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Belgrad'dan Erdel üzerine sevkedilen Tatar ordusunun 20 bin esir ve bir çok ganîmet getirdiğinden bahsedilir).

1694 = 1105

14 Mart = 17 Receb, Pazar : Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azliyle Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Bu kıymetli vezirin azline sebeb, kendisinden yüz bulmıyan Kızlar-ağası Nezir Ağa'nın tezvirleridir: Av merâkı bahâne edilerek «bî-îcâb-ı mûcib» azledilen Mustafa Paşa'nın sadâreti 1693 = 1104 senesi 27 Mart = 20 Receb gününden itibaren 11 ay, 18 gün sürmüştür. — Trablusuşam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Sürmeli-Ali Paşa Dimetokalıdır : Tâyininden 39 gün sonra Edirne'ye gelip işe başlamıştır. — Bu değişikliği bir gün evvel gösteren rivayet doğru değildir).

28 Haziran = 5 Zülka'de, Pazartesi: Gabella kalesinin sukutu.

(Dalmaçya'da Narenta suyu üzerinde bulunan bu müstahkem mevki Heresek'in o cihetten anahtarı sayılır: Venediklilerin böyle bir kaleyi zabtetmesi çok tehlikeli görüldüğü için, iki defa istirdâdına teşebbüs edilmişse de mümkin olamamıştır).

1694 = 1106

12 Eylül = 22 Muharrem, Pazar : Peterwardein = Varadin muhâsarası.

(Bu senenin sefer mevsiminde Serdâr-ı-Ekremlikle 28 Haziran = 5 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa 16 Ağustos = 23 Zülhicce Pazar günü Belgrad'a gelmiş, Kırım hanı Selim-Giray'ın da iştirâkiyle toplanan harb meclisinde iki senedir Belgrad'ın tahkimi ve muhâsaradan kurtarılması gibi sebeblerle karşı yakadaki düşman arâzisine geçilememiş olduğu düşünülerek Avusturya ordusunun bulunduğu Varadin üzerine hareket edilmesi kararlaşmıştır: Yukarda 1692 = 1103 vukuâtının «2 Ağustos» ve 1693 = 1105 vukuâtının «12 Eylül» fıkralarına da bakınız. — Sava üzerinde kurulan köprüden orduyu geçirdikten sonra 2 Eylül = 12 Muharrem Perşembe günü karşı yakadaki Zemun sahrâsına geçen Serdâr-ı-Ekrem 9 Eylül = 19 Muharrem Perşenbe günü Varadin'e varıp düşman tabur/ıstaburuna karşı mevzi almış ve meterisler hazırlandıktan sonra 12 Eylül = 22 Muharrem Pazar günü kaleye ateş açılmıştır. Bu çetin muhâsara esnâsında bir taraftan da düşman ordusuyla çarpışmalar olmuş, buna rağmen Türk ordusu üstün bir vaziyette harbetmiş, fakat mütemâdiyen yağan şiddetli yağmurlardan meterisler bozulduğu için nihayet muhâsaranın kaldırılmasına karar verilerek 1/2 Teşrinievvel = 11/12 Safer Cuma/Cumartesi gecesi asker meteristen çıkarılmış ve sabahlayın avdet edilip 6 Teşrinievvel = 16 Safer Çarşanba günü ordu bütün ağırlıklarıyla Sava köprüsünden geçirilip Belgrad'a avdet edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan Edirne'ye muvâsalatı 8 Kânunuevvel = 20 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe müsâdiftir).

21 Eylül = 1 Safer, Salı: Sakız kalesinin «vire ile» Venediklilere teslimi.

(Papalık ve Malta hükûmetlerinden de yardım gören Venedik donanması 7 Eylül = 17 Muharrem Salı günü Sakız'a gelmiş ve ertesi gün adaya 12800 asker çıkarmıştır: Kaledeki Türk askeri 1370 kişiden ibarettir. Fazla olarak Venedikliler yerli Hıristiyanları da daha evvelden elde etmişlerdir. 9 Eylül = 19 Muharrem Perşenbe günü başlıyan muhâsarada kaleye hem karadan, hem denizden ateş açıldığı halde, o civârda bulunan ve denizcilikle alâkadar olmadığı halde Kapdan-ı-deryâ olan Pala-bıyık/Helvacı-Yusuf Paşa Sakız muhâfızı vezir Silâhdar-Hasan Paşa'nın istimdâdına rağmen yardım etmemiş, kale içindeki evler tamamiyle yıkılmış ve nihayet daha fazla mukavemet imkânı görmiyen halkın ve kumandanların ittifakıyle düşmanın «vire» teklifi 27 Muharrem = 17 Eylül Cuma günü kabul edilip üç günde şehir tahliye edilerek müslüman ahâli düşman gemileriyle Anadolu yakasına nakledilmiştir: Bu felâketten son derece müteessir olan İkinci Ahmed Sakız'ın derhal istirdâdını emretmiş ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde vezir İbrahim Paşa'yı kış mevsimine rağmen adayı istirdad vazifesiyle 13 Kânunuevvel = 25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Sakız serdârlığına tâyin etmiş, Anadolu askerlerinin İzmir ve Çeşme limanlarında toplanmaları emredilmiş ve Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa azledilerek yerine Amca-zâde/Sarhoş Hüseyn Paşa tâyin edilip donanmanın derhal takviyesi hazırlıklarına başlanmıştır).

1695 = 1106

6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Ahmed'in ölümü.

(Umumiyetle «22 Cumâda-l-âhire Ahed» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Ahed = Pazar» günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — 1691 = 1102 senesi 22 Haziran = 25 Ramazan Cuma günü tahta çıkmış olan Sultan Ahmed'in saltanatı Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 7 ay, 14 gün sürdükten sonra, kardeşi İkinci Süleyman gibi «İstiska = Hydropisie» hastalığından Edirne sarayında ölmüştür: 1643 = 1052 senesi 25 Şubat = 6 Zülhicce Çarşanba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 51 sene, 11 ay, 9 gün yaşadıktan sonra 52 yaşının içinde ölmüş demektir. — Şiir ve musıki meraklısı, hattat ve mizac itibariyle hassas, hiddetli ve ayni zamanda merhametli bir şahsiyyet olan Sultan Ahmed'in en büyük za'fı her telkine tâbi olmasında gösterilir: Meselâ Çalık-Ali ve Bozoklu-Mustafa Paşalar gibi saltanat devrinin en kıymetli Sadr-ı-a'zamlarını harem-ağalarının telkinâtiyle azletmiştir! — İkinci Ahmed'in cenâzesi Istanbul'a nakledilip Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir).

İKİNCİ MUSTAFA

(Mustafây-ı Sânî)

— M. 1695 = H. 1106 — M. 1703 = H. 1115 —

1695 = 1106

6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Mustafa'nın cülûsu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan İkinci Mustafa 1664 = 1074 senesi 5 Haziran = 9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 30 sene, 8 ay, 2 gün tuttuğu, yâni 31 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Emet-Ullâh/Rebîa Gülnûş-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi ikincisidir. — Gayretli ve kahraman ruhlu bir hükümdar olan Sultan Mustafa, Edirne'de cülûsunun üçüncü günü beyânname şeklinde neşrettiği bir «Hatt-ı-Hümâyûn»da babasını bile tenkid etmek suretiyle «zevk-u-safâ ve rahâti kendümüze harâm eylemişüzdür!» diye Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat «gazâ ve cihâda niyyet» ettiğini ilân etmiştir).

18 Şubat = 4 Receb, Cuma: Sakız'ın istirdâdını te'min eden Koyun-adaları zaferi.

(Sakız adasının Venedikliler tarafından işgali için yukarda 1694 = 1106 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sakız seferi serdârlığına Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ve Deryâ-kapdanlığına da Amca-zâde Hüseyn Paşa tâyin edilmiş olmakla beraber, bu deniz seferinin en büyük kahramanı Bahriye tarihimizin en mühim şahsiyyetlerinden olan Kalyonlar-kapdanı Mezemorta-Hüseyn Paşa'dır: Bu lâkab, Hacı-Hüseyn Paşa'nın gençliğinde iştirâk ettiği bir muharebede 8-10 yerinden yaralanıp öldüğüne hükmedildiği halde iyileşmesi üzerine Venediklilerin «yarı ölü» mânasına kullandıkları «Mezzo-morto» kelimelerinden muharreftir. — 44 yahut 48 gemiden mürekkeb olan Türk donanması 7/8 Şubat = 22/23 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi Eski-Foça önündeki Orak adasından kalkıp 60 küsur gemiden mürekkep olan Venedik donanmasının bulunduğu Koyun-adalarına doğru hareket etmiştir: Avrupalıların «Spalmatori» dedikleri «Koyun-adaları» İzmir hizâsındaki Kara-burun'la Sakız adasını ayıran Sakız-boğazındadır. İlk muharebe 9 Şubat = 24 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü olmuş ve çok mühim zâyiâta uğrıyan düşman donanması Sakız'ın şimalişarkîsinde eskiden «Terfil» denilen şimdiki «Kolokitya/Kalokitya-limanı»na kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. — Kat'î zafer, o ilk muvaffakıyetten 9 gün sonra Koyun-adalarıyla Kolokitya arasında cereyan eden bugünkü muharebede kazanılmış, düşman en mühim gemilerini kaybettikten başka Amiral Benedetto Pisani maktul düşmüş ve mütebâki gemileri de akşam karanlığında Sakız limanına kaçmıştır. Venedikliler artık orada da tutunamıyacaklarını anladıkları için 21 Şubat = 7 Receb Pazartesi günü kaleyi takviye için 500 suvâri bırakıp Tenos = İstendil

adasına kaçtıkları için 22 Şubat = 8 Receb Salı günü Türk donanması Sakız'a asker çıkarmış ve yerli Rumların mezheb ihtilâfından dolayı Venediklilerle mücâdeleye girişmiş olmalarından istifâde edilerek kale kolayca işgal edilmiştir: Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın Rumlarla gizli bir anlaşmasından da bahsedilir. — O gün düşmanın karaya oturduğu için kaçamıyan bir cephâne gemisiyle limanda bulunan 8 harb gemisi de zabtedilmiştir: Bu suretle Sakız adası yukarda gördüğümüz tarihten istirdad gününe kadar tam 5 ay, 1 gün Venedik işgalinde kalmış demektir. — İkinci Mustafa devrinin ilk zaferi olan bu parlak muvaffakıyet üzerine Mezemorta-Hüseyn Paşa Kapdan-ı-deryâlıkla taltif olunmuş ve selefi Amcazâde Hüseyn Paşa da Sakız muhâfızlığına tâyin edilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Mayıs = 18 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın azliyle Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, pâdişahın bizzat sefere gitmesini istemiyen Ali Paşa'nın Belgrad'a gönderilen 1500 Yeniçeriyi Cisr-i-Mustafapaşa konağında cülûs bahşişi bahânesiyle ısyân ettirmiş olmasıdır: Sürmeli'nin sadâreti 1694 = 1105 senesi 14 Mart = 17 Receb Pazar gününden itibaren tam 1 sene, 1 ay, 19 gün sürmüştür. — Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından 32 - 33 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Elmas-Mehmet Paşa Cidelidir).

30 Haziran = 18 Zülka'de, Perşenbe: İkinci Mustafa'nın ilk Avusturya seferine hareketi.

(Avusturyalılardan Macaristan'ı istirdâd için bizzât ordusunun başına geçen Sultan Mustafa bu gün Edirne'den Belgrad'a hareket etmiştir).

1695 = 1107

9 Eylül = 29 Muharrem, Cuma: Lippa fethi.

(Macaristan'ın cenubuşarkîsindeki Banat eyâletini Türklerden almak istiyen Avusturyalılar son zamanlarda, bu eyâlet merkezi olan Tımışvar'ın 54 kilometre şimalişarkîsindeki Lippa = Lipva kalesini zaptedip Tımışvar'a karşı üss-ül-hareke hâline getirmiş oldukları için, 1695 = 1106 senesi 9 Ağustos = 28 Zülhicce Salı günü Belgrad'a gelmiş olan İkinci Mustafa'nın topladığı harb meclisinde ilkönce bu mühim mevkiin istirdâdına karar verilmiş ve Tuna üzerinde bir köprü kurularak Pancsova = Pançova sahrâsına geçildikten sonra Tımışvar üzerinden Lippa'ya gidilerek meteris açmadan yapılan taarruzlarla kale bu gün fethedilmiş ve düşmanın Tımışvar muhâsarası için hazırladığı bütün malzeme ve mühimmat zabtedilmiştir. Burada geçirilen 6 gün esnâsında Lippa kalesi tamamiyle tahrib edilmiş, Kırım hanı Selim-Giray orduya iltihak etmiş, Belgrad beylerbeyi Ca'fer Paşa tarafından Tuna-Tisa = Theisz kavşağındaki Titel kalesinin fethedildiği haber alınmış ve meşhur Avusturya generali Veterani bu sırada Lugos = Lugoş civârında bulunduğu için 15 Eylül = 5 Safer Perşenbe günü o tarafa hareket edilmiştir. — Lippa fethini 7 Eylül = 27 Muharrem Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

18 Eylül = 8 Safer, Pazar: Osmanlı donanmasının Zeytin-burnu zaferi.

(Kapdan-ı-deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın bundan evvelki Koyun-adaları za-

feri için yukarıki sene vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bu seferki muharebe ilkönce Sakız'ın cenubunda beş gün sürüp 15 Eylül = 5 Safer Perşenbe günü Venediklilerin çekilmesiyle neticelenmiş, fakat 51 gemiden mürekkeb olan Türk donanması 60 gemilik Venedik donanmasını tâkib edip bu gün Midilli'deki Zeytin-burnu açıklarında parlak bir zafer kazanarak düşmanın 13 gemisini batırmış ve tahrib etmiş ve mütebâkisi de kaçıp gitmiştir).

22 Eylül = 12 Safer, Perşenbe: Lugos zaferi.

(Osmanlı menbâlarında «Veterân-ı lâîn» denilen Avusturya kumandanı Voterani'nin yukarda bu senenin «9 Eylül» fıkrasında bahsi geçen ordusu Lugos = Lugoş civârında ve «nehr-i Tameş» denilen Temes suyu sâhilinde «tabur/ıstabur» kurmuştur: Lippa'dan gelen Türk ordusu cepheden taarruz ederken Kırım hanı Selim-Giray da Avusturyalıları arkadan çevirmiş, İkinci Mustafa Sipâhi, Silâhdar, Gönüllü ve Solak askerlerinin başında bizzat hücuma geçmiş, düşman müdhiş bir bozguna uğrayıp general Veterani ile Lichstenstein prensi maktul düşmüş ve bu büyük zafer üzerine Lugos kalesi derhal fethedilmiştir. — Sebes=Şebeş fethine me'mur edilen Diyarbekir valisi Topal-Hüseyn ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşalar da bundan bir gün sonra kaleyi boş bulup işgal etmişlerdir. — Mevsim ilerlemiş olduğu için artık avdete karar veren Sultan Mustafa 28 Eylül = 18 Safer Çarşanba günü hareketle Niğbolu üzerinden 1 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-evvel Salı günü Edirne'ye ve 14 Teşrinisâni = 6 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü de Davudpaşa'ya gelip Lippa, Lugos ve Şebeş fâtihi sıfatiyle 18 Teşrinisâni= 10 Rebî'ül-âhir Cuma günü parlak bir zafer alayı içinde Istanbul'a girmiştir).

13 Teşrinievvel = 4 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Koca-Petro'ya karşı Azak zaferi ve kalenin muhâsaradan kurtarılması.

(Ayasofya yolunu açmak için Karadeniz'e inmeyi en mühim hedef ittihâz eden meşhur Rus çarı Koca/Deli Petro 1695 = 1106 senesi 10 Temmuz = 28 Zülka'de Pazar günü 2-3 yüz bin kişilik muazzam bir ordu başında Azak kalesine gelmiş, 95 gün muhâsara ettikten sonra Kefe beylerbeyi Murtaza Paşa ile Selim-Giray oğlu Kaplan-Giray'ın büyük bir kahramanlıkla yaptıkları müdâfaa ve taarruz hareketlerinde Garp menbâlarına göre 30 bin ve bizim menbâlara göre de 50 - 60 bin maktul verdikten sonra bu 96 ncı günü ric'ate mecbur olmuş ve tâkibe uğrayıp 3 - 4 bin askeri daha kırıldıktan başka iki topu da zabtedilmiştir. — Aşağıki sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1696 = 1108

2 Ağustos = 3 Muharrem, Perşenbe: Şehzâde Mahmud'un doğumu.

(İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan bu şehzâde Mahmud 1730=1143 de tahta çıkan «Sultan Mahmûd-ı Evvel = Birinci Mahmud»dur: Anasının adı «Sâliha-Sultan»dır. 1696=1107 senesi 10 Nisan= 7 Ramazan Salı tarihi de rivayet edilirse de, o tarih Sultan Mustafa'nın ilk çocuğu olan Ayşe-Sultan'a âittir).

6 Ağustos = 7 Muharrem, Pazartesi: Azak kalesinin sukutu.

(Yukarıki senenin «13 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz muhâsaradan sonra tâmir ve tahkimi tamamiyle ihmâl edilen ve hattâ 4-5 yüz kişiden ibaret

yorgun ve bitkin muhâfızları bile henüz değiştirilmemiş olan Azak kalesine 100 bin kişilik bir ordu ve Don suyunu tâkib eden büyük bir nehir donanmasıyla gelen Koca-Petro Venedik'den, Avusturya'dan, Holânda'dan, Prusya'dan mühendisler, mütehassıslar ve teknik yardımlar alarak kalenin önünde dışardan gelebilecek Türk ve Tatar taarruzlarına karşı 28 gün «tabur/ıstabur» kurmakla meşgul olduktan sonra 1696 = 1107 senesi 3 Haziran = 2 Zülka'de Pazar günü muhâsaraya başlayıp yardıma me'mur olan paşalarla Kırım hanının vaktinde yetişememelerinden istifâde etmiş ve nihayet bu gün açtığı büyük bir gedikten umumî hücuma geçeceği sırada kaledeki 4-5 yüz yorgun muhâfızın sağ kalanları 100 bin kişiye karşı 64 gün büyük bir kahramanlıkla ikinci defa olarak müdâfaa ettikleri Azak kalesini «vire ile» teslime mecbur olmuşlardır: Her halde bu netice, Koca-Petro hesabına şerefsiz bir muvaffakıyet demektir. — Kalenin tâmirini ihmâl eden ve vaktinde yardıma yetişemiyen bâzı paşalarla beyler idâm edilmişlerdir. — Ruslar Azak kalesini tahkim edip 3 bin Moskof âilesiyle dört yüzü kalmuk olmak üzere kuvvetli bir muhâfız kıt'a koydukları gibi, Türkler de bunların Kuban mecrâsına sarkıntılık etmelerine mâni olmak üzere nehrin denize döküldüğü noktada büyük bir kale yapıp «Açu» ismini vermişler ve bu yeni kaleyi bir beylerbeylik merkezi ittihâz etmişlerdir).

27 Ağustos = 28 Muharrem, Pazartesi: İkinci Mustafa'nın Olasch Zaferi.

(Bu sefer mevsiminde gene Avusturyalılara karşı hareket eden pâdişah 1695 = 1107 senesi 20 Nisan = 17 Ramazan Cuma günü Davudpaşa'dan hareketle Edirne'ye ve 18 Haziran=17 Zülka'de Pazartesi günü de Edirne'den yola çıkıp bu senenin 2 Ağustos = 3 Muharrem Perşenbe günü Belgrad'a vâsıl olmuştur. O sırada Osmanlıların «Nalkıran» dedikleri Saksonya elektörü Frédéric-Auguste Tımışvar'ı muhâsaraya başladığı haber alındığı için derhal üzerine hareket edilmiş ve düşman ordusu 9 gün süren muhâsarayı kaldırıp Türklerle karşılaşmak üzere Bega = Begi boylarına gelmiştir; bâzı hafif müsâdemelerden sonra bu gün Olasch civârında cereyan eden büyük muharebenin en kızgın ânında Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın 12 bin Serdengeçti başında yaptığı şiddetli bir hamle düşmanın mağlûbiyetiyle neticelenmiştir. Bu muvaffakıyet üzerine 31 Ağustos = 2 Safer Cuma günü ordu Tımışvar'a gelip kaleyi takviye ve tahkim etmiş ve bir taraftan da muhtelif palankalar fethedilmiştir: Bunların en mühimmi Rumeli beylerbeyi Daltaban-Mustafa Paşa'nın 17 Eylül = 19 Safer Pazartesi günü zabtetmiş olduğu Morawich = Morevik palankasıdır. — Tımışvar'dan Belgrad'a dönen pâdişah 28 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel Cuma günü oradan hareketle 25 Teşrinievvel = 28 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Bu zaferi 20 Ağustos = 21 Muharrem Pazartesi gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

1697 = 1109

11 Eylül = 24 Safer, Çarşanba: Zenta = Sente fâciası.

(1697 = 1108 senesi 17 Haziran = 27 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den son «Nemçe seferi» ne çıkan İkinci Mustafa bu senenin 10 Ağustos = 22 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve ilkönce Sadr-ı-a'zamın, ondan sonra da pâdişahın huzûrunda toplanan iki harb meclisinde Tuna'dan Banat = Tımışvar yakasına geçip düşman ordusuna taarruz veyahut Sava'dan Zemun yakasına geçip Peterwardein = Varadin kalesini muhâsara şıklarından hangisinin müreccah olduğu müzâkere edilmiştir. Birinci hedef çoh tehlikelidir: Çünkü Tuna'dan sonra Temes = Tameş, Bega= Begi ve Theisz = Tisa nehirlerini geçmek ve bu

geçişlerde düşman taarruzuna uğramak ihtimâli vardır; ikinci hedefe gidildiği takdirde ise karadan Belgrad'a yakın olmak ve Tuna donanmasının himâyesinde nehir yoluyla iâşe edilmek imkânı müemmendir. Fakat Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'ya karşı elbirliği eden devşirme vezirler, her halde gençliğini ve türklüğünü hazmedemedikleri yiğit paşanın gösterdiği mâkul ve doğru yolu kabul etmeyip orduyu tehlikeli yola sevketmekte ittifak etmişlerdir: Vak'anüvis Râşid o hâinlerin bu ihânetini Elmas Paşa'nın kendilerine yüz vermemiş olmasıyla izah ederek «lûtf-u-mücâmele üzre muâmele îtmedüklerinden dilgîr ve cümlesi vesîle-i tedmîr-i vezîr olacak hâlet tedârüküne hem-zeban re'y-ü-tedbîrde olduklarından» ve eger tehlikesiz tarafa gidilecek olursa «zuhûr-i zafer-ü-nusret âşkâr ve Sadr-ı-a'zama vesîle-i tezâyüd-i kadr-ü-i'tibârdur diyü bâis-i kesr-i şân-ı Âsafî olmak dâiyesiyle» tehlikeli tarafa gitmekte ısrâr ettiklerinden bahsetmektedir! Bu meclislerde yalnız Belgrad muhâfızı Amca-zâde Hüseyn Paşa Vezir-i-a'zamı te'yid etmişse de, hâinler yekpâre bir ihânet cephesi teşkil ettikleri için kaahir bir ekseriyetle tehlikeli yoldan gidilmesine karar verilmiştir : İkinci Mustafa gibi gayyur ve cengâver bir pâdişahın kendi hûzurunda verilen böyle bir karara karşı hiç ses çıkarmamış olması hiç bir zaman affedilemiyecek müdhiş bir gaflet eseridir. Düşman baş-kumandanı ordusunun harekât plânlarını «câsuslarından» haber almakta olduğuna göre, vüzerâ içinde satılmış soysuzlar bulunmak ihtimâli bile vardır. — İşte bu akla sığmaz karar üzerine ilkönce Tuna'dan ve ondan sonra da Temes = Tameş, Bega = Begi ve Theisz = Tisa nehirlerinden bin müşkilâtla geçilmişse de, Avusturya ordusunun meşhur kumandanı Feld-mareşal prens Eugène de Savoie ustalıklı bir hareketle geri çekilmiş ve kendisinin tahkim ve takviye ettiği Titel kalesi bir hamlede zabtedilip tahrib olunduktan sonra Varadin önlerinde ıstabur kurduğu haber alındığı için o tarafa gidilmiştir; fakat düşman «tabur» dan çıkmadığı ve tabura taarruz da muvâfık görülmediği için, tekrar toplanan harb meclisinde Szegedin üzerine gidilmesi ve Tuna donanmasının da Theisz = Tisa'ya sokulması takarrür etmiştir: Prens Eugène'in bu kararı da casuslarından haber aldığından ve hattâ Szegedin'e takviye kıt'aları gönderdiğinden bahsedilir! Bu sırada düşman eline esir düşen Rumeli beylerbeyi Arnavut Küçük-Ca'fer Paşa'nın canını kurtarmak için Prens Eugène'e Szegedin muhâsarasından vazgeçilip Theisz'in sol sâhiline geçilerek Tımışvar üzerinden Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan veyahut Erdel prensliklerinden birinin istilâsına karar verildiğini ifşâ etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Düşman ordusu işte bunun üzerine büyük bir sür'atle bu gün zevâlî saat ikide Theisz kıyılarına yetişmiş, Szegedin'in 35 kilometre kadar cenubunda ve Zombor'un 70 kilometre şimalişarkîsinde ve nehrin sağ sâhilinde bulunan Zenta / Zentha / Szenta = Sente önlerinde Osmanlı ordusuyla karşılaşmıştır. Bu sırada Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa pâdişahla ordunun büyük bir kısmını karşı yakaya geçirdikten sonra mütebâkisini geçirmiye çalışmaktadır : Fakat Prens Eugène köprüyü iki noktadan top ateşine tuttuğu için ancak bin kadar asker geçtikten sonra köprü yıkılmış, o sırada düşman ordusu cepheden taarruz ederken sol cenâhı da nehirle Türk askeri arasına girdikten sonra bir çevirme hareketi yapmış, karşı sâhile geçmiş olan kuvây-ı-külliye tıpkı 1664 = 1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Saint-Gotthard muharebesinde olduğu gibi seyirci kalmış ve Garp rivayetlerine göre bu müdhiş fâcia sahnesinde 20 bin asker şehîd düşüp 10 bin kişi de suda boğulmuştur! Vak'anüvis Râşid'e göre ordunun «sümnü=sekizde biri» telef olduğuna nazaran 60 bin mevcuttan ancak 7500 kadar telefat verilmiş demektir. Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ile 13 beylerbeyi ve bir çok beylerle ordu erkânı da şehîd düşmüş ve hattâ Sadr-ı-a'zamın koynundaki «Mühr-i-hümâyûn» düşman eline geçmiştir. — İmparatorluk Harb şûrâsı Prens Eugène'e müdâfaa vaziyetinde kalmasını emretmiş olduğu halde, onun taarruza geçmesi bir takım devşirme vezirlerin tertib ettikleri ihânetten istifâde içindir ve tabiî fırsatı kaçırmamıştır. — Gene ayni hâin vezirler pâdişaha artık karşı sahilde durulamıyacağını söyleyip iğfâl ederek orduda müdhiş bir panik çıkardıkları için, o gece bilâ-sebeb

ordugâhla bütün ağırlıklar ve hazineler düşmana bırakılarak Tımışvar'a ric'at edilmiş, bu sırada ilk yağmayı Yeniçeriler yapmış ve düşman ordusu da ancak ertesi gün köprü kurmıya başlayıp bir iki gün sonra karşıya geçerek ağırlıkları zabtetmiştir: Hattâ ordu helvacılarından birinin tahin helvası kutularını bir öküz arabasına yükliyerek üç gün sonra Tımışvar'daki ordugâha ağır ağır geldiğinden bahsedilir! — İşte bu fâciadan dolayı Osmanlı-Türkleri Hicretin bu 1109 tarihini «Sente senesi» diye anmıya başlamışlardır. — Râşid bu vak'ayı bir gün evveline müsâdif gösterir).

18 Eylül = 2 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine Amca-zâde Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Yukarıki fıkrada şehâdetini gördüğümüz Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1695 = 1106 senesi 2 Mayıs = 18 Ramazan Pazartesi gününden Zenta fâciasına kadar tam 2 sene, 4 ay, 10 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Hüseyn Paşa'ya «Amca-zâde» denilmesi, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu ve Fâzıl-Ahmed Paşa ile Fâzıl-Mustafa Paşa'nın «amca-zâde»leri olmasındandır: Zenta'dan Tımışvar'a gelen İkinci Mustafa Belgrad muhâfızlığında bulunan Hüseyn Paşa'yı derhal orduya dâvet edip bu gün Sadâret mesnedine çıkarmıştır; Amca-zâde, Köprülü âilesinden yetişen dördüncü Vezir-i-a'zamdır. — Sultan Mustafa bundan üç gün sonra 21 Eylül = 5 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Tımışvar'dan Belgrad'a ve 30 Eylül = 14 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü de Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

17 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Bosna-saray'ın yanması.

(Bosna muhâfızı Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine askerinin başsız kalmasından istifâde eden Prens Eugène, Zenta vak'asından bir ay sonra o tarafa saldırarak bir takım palankalar yıkıp yaktıktan sonra açık bir şehir olan Bosna-saray'ı da 120 câmiiyle beraber bu gün yakmış ve yeni muhâfız yaklaşmakta olduğu için alelâcele çekilip 8 Teşrinisâni = 23 Rebî'ül-âhir Cuma günü Eszek'e dönmüştür).

1698 = 1110

20 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Osmanlı murahhaslarının Belgrad'dan Karlofça'ya hareketleri.

(1697 = 1109 kış mevsimi bir takım sulh teşebbüsleriyle geçmiştir; bu meseleyle en fazla üç kişinin uğraştığından bahsedilir: Bunlardan İngiliz elçisi Lord Paget'le Felemenk / Holânda elçisi Collyer / Colier Türkiye ile Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya arasında sulhe tavassut ettikleri halde, Fransa sefiri Baron Charles de Ferriol/Fériol bil'akis XIV üncü Louis nâmına Osmanlı hükûmetini Macaristan'ın istirdâdına kadar harbin idâmesine teşvik etmiştir. Bu tuhaf vaziyetin sebebi, Fransa'nın Avusturya, İspanya, İsveç, İngiltere, Holânda ve bâzı Alman prensliklerinden mürekkep ve «Ligue d'Augsbourg» ismiyle meşhur bir düşman ittihâdına karşı 1688 den 1697 ye kadar 9 sene harbettikten sonra Ryswick sulhünü akde mecbur olmakla beraber, İspanya verâseti muharebelerine hazırlanmasıdır. İşte bundan dolayı XIV üncü Louis, Türkiye harbe devam ettiği takdirde kendisinin de Macaristan istirdâd edilinceye kadar Avusturya / Almanya imparatorluğuna garpten taarruz edeceğini ve Türkler Zenta fâciasından sonra mağlûp bir vaziyette sulh akdedecek olurlarsa Avrupa Hıristiyanlığı nazarındaki tarihî heybet ve itibarlarını artık tamamiyle kaybetmiş ola-

caklarını bildirmişse de söz dinletememiştir: Çünkü Fransa'ya karşı Augsbourg ittifakının en mühim âmili olan Üçüncü Guillaume d'Orange hem İngiltere kralı ve Holânda hükümdarı, hem de Avusturya imparatorunun müttefikı sıfatiyle Osmanlı vüzerâsına para yedirmektedir! Fransa kralını Avusturya imparatorluğuna karşı yalnız bırakmak üzere Osmanlı-Nemçe sulhünün bir an evvel akdine ayni hükümdarı temsil eden Felemenk ve İngiliz elçilerinin tavassut etmesi işte bundandır; Hammer bunlardan Paget'in İngiliz tavassutunu «50 bin écu»ye satın aldığından ve Fransız müverrihleri de Colier'nin yedirdiği altınlardan bahsetmektedir! Fransız elçisinin muvaffak olamaması, para yedirmemiş veyahut yedirememiş olmasındandır: Bu vaziyette Osmanlı devletinin mukadderâtı bir takım devşirme vüzerânın elinde artık bir ticaret metâı hâline gelmiş demektir; hattâ bu meselede söz sâhibi olan Kırım hanı Hacı Selim-Giray gibi bir kahramana bile ayrıca para yedirildiği hakkında tuhaf bir rivayet vardır! Her halde yukarıki senenin «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Zenta harbinde olduğu gibi bu Karlofça sulhünde de ihânet cephesinin müdhiş bir rol oynadığı muhakkaktır: Çünkü o muharebede ordunun bir kısmı sırf ihânet yüzünden mağlûb olduğu halde, Lehistan ve Bosna cephelerinden muvaffakıyet haberleri gelmiş ve Çanakkale boğazı açıklarında Türk donanması Venediklileri üstüste iki defa daha mağlûp etmiştir. Millet mal ve can vergisini büyük bir tahammül ve metânetle vermekte devam etmektedir ve hattâ Zenta fâciasından sonra 100 bin kişilik büyük bir ordu daha toplanmış, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna donanmaları yeni gemilerle takviye edilmiş ve bütün bunlar yeniden harbe hazırlanmıştır. Yıllardanberi devam eden harb hâlinin memleketi her hususta sarsmış olduğu muhakkak olmakla beraber, garpte Fransa ve şarkta Türkiye ile senelerce çarpışmış olan Avusturya imparatorluğunun da en güzîde askerlerini cephe cephe fedâ ettikten sonra, vak'anüvis Râşid'in dediği gibi artık «Mühimmât-ı-seferiyyeye vâfî olur îrâda iktidârı mün'âdim ve münselib» olduğu da muhakkaktır: Hattâ sulh akdine muhâlif olan Rus çarı Koca-Petro Viyana'dan geçerken sulhü istiyen kim olduğunu sorduğu zaman, Hammer'in kaydine göre: Avusturya, İspanya, İngiltere, Holânda ve bütün Hıristiyanlık!
cevabını almıştır. Her ikisi de kral Guillaume d'Orange'i temsil eden İngiliz ve Felemenk elçilerinin o fecî tasavvurları işte bütün bunlara rağmen kabul edilmiş ve asıl fâcia da bundan sonra olmuştur: Sulhe karar verildiği için pâdişahın artık ordu başından hareketine lüzum görülmeyip Edirne'de kalması takarrür etmiş ve Serdâr-ı-Ekremlikle askerin başına geçen Vezir-i-a'zam Amca-zâde Hüseyn Paşa 1698 = 1109 senesi 30 Mayıs = 20 Zülka'de Cuma günü Edirne'den Belgrad'a doğru bir gösteriş seferine çıkıp Sofya konağına geldiği zaman Reîs-ül-küttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı-Hümâyûn Baş-tercümanı Scarlat / İskerlet-zâde Alexandre Mavrokordato Efendi murahhaslıkla ordunun önünden Belgrad'a doğru ileri gönderilmiştir; mütevassıt rolünü oynıyan mâhut İngiliz ve Felemenk elçileri de bunlarla beraberdir. Asıl fâcia, bunların Sofya'dan hareketlerinden evvel bu senenin 22 Temmuz = 13 Muharrem Salı günü «Sulh esası = base de la paix» olmak üzere en son harb vaziyetini kabul ettiklerine âit bir beyannâme imzâ etmiş olmalarıdır. Bu vaziyete göre, Osmanlı murahhasları için müzâkere esnâsında yapılacak mühim bir iş kalmamıştır: Çünkü beyannâmedeki taahhüd mucibince Osmanlı devleti daha müzâkereye girişmeden evvel Avusturya işgalindeki Macaristan ve Erdel ölkeleriyle Venedik işgalindeki Dalmaçya ve Mora kıtalarından bir kalemde vazgeçmiş demektir! Fakat aşağıki fıkrada görüleceği gibi, bizim murahhaslar o tuhaf «Sulh esası»nın bilhassa Lehistan cephesinde Türkiye'ye te'min edebileceği menfaatlerden de vazgeçmiş oldukları için, bu meş'ûm esas ancak düşman lehine ve Türkiye aleyhine olmak şartiyle tatbik edilmiştir. — Türkiye murahhaslarının Belgrad'dan hareketi Osmanlı menbâlarında 14 Rebî'ül-evvel = 20 Eylül Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de bunun «14 Rebî'ül-âhir»den galat olması lâzımgelir. — Karlofça ile etrâfına münhasır mevziî bir mütâreke ilân edilmiş olmakla beraber, diger taraflarda harb hâlinin devamına karar verildiği halde yüz bin kişilik

Türk ve otuz bin kişilik Tatar ordularını Semendere ve Belgrad önlerinde aylarca hareketsiz bırakıp sulh müzâkerelerinde müsâid bir te'sir yapabilecek hiç bir teşebbüse girişmiyen Serdâr-ı-Ekrem nihayet «meksi mûcib hâlet olmadığı ecilden» 10 Teşrinisâni = 6 Cumada-l-ûlâ Pazartesi günü Belgrad'dan hareketle 14 Kânunuevvel = 10 Cumâda-l-âhire Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur).

1699 = 1110

2 Kânunusâni = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma: Şehzâde Osman'ın doğumu.

(İkinci Mustafa'nın İkinci oğlu olan bu şehzâde Osman 1754 = 1166 tarihinde tahta çıkan «Sultan Osmân-ı Sâlis=Üçüncü Osman»dır. Anasının adı «Şehsüvâr-Sultan»dır).

26 Kânunusâni = 24 Receb, Pazartesi: Karlofça muâhedelerinin imzâsı.

(Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya murahhasları 23 Teşrinievvel=17 Rebî-ül-âhir Perşenbe günü ve Osmanlı murahhasları da ertesi gün Karlofça'ya vâsıl olmuşlardır. Peterwardein = Varadin'in 15 kilometre kadar cenubuşarkîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde bulunan Carlowitz / Carlowicz = Karlofça kasabasının ismi eski Osmanlı menbâlarında Karloviçe tahavvülüne de uğramaktadır. — Müttefik düşmanlar arasındaki teşrifât ihtilâflarıyla 20 gün boş geçtikten sonra 1698 = 1110 senesi 13 Teşrinisâni = 9 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü müzâkere başlamış, 74 günde 36 celse akdedilmiş ve nihayet bu 75 inci günü öğleden evvel zevâlî saat 11,45 de Avusturya, Venedik ve Lehistan hükûmetleriyle akdedilen Karlofça muâhedeleri merâsimle imzâlanmıştır: İmzâ merâsimi biter bitmez top şenlikleriyle ilân edildiği rivayet edilir. — 1683 = 1094 senesi 1 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Türk ordusunun Edirne'den ikinci Viyana seferine hareketinden bu güne kadar Osmanlı-Avusturya harb hâli Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür. Lehisan'la olan harb hâli de kral Sobieskinin Viyana muhâsarası esnâsında Avusturya ordusuna iltihak tarihi olan 1683 = 1094 senesi 7 Eylül = 15 Ramazan Salı gününden itibaren tam 15 sene, 4 ay, 9 gün sürmüş demektir. Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı 1684 = 1095 senesi 15 Temmuz = 2 Şa'ban Cumartesi gününe tesadüf ettiği için, Osmanlı-Venedik harb hâli de 14 sene, 6 ay, 12 gün sürmüştür. Osmanlı - Rus devri bunlardan çok sonra Moskof ordusunun Türk hâkimiyyetindeki Kırım hanlığını istilâ için 1689=1100 senesi 30 Mayıs = 10 Şa'ban Pazartesi günü giriştiği Perekop muharebesiyle başladığına göre tam 9 sene, 7 ay, 27 gün sürmüş ve Karlofça'daki Rus murahhası tam salâhiyyeti hâiz olmadığı için bu gün imzâlanan 2 yahut 3 senelik bir mütâreke ile nihayet bulmuştur: Sulh muâhedesi için 1700=1112 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda Hicrî gün tarihi «26 Receb» gösterilirse de doğru değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Sulh esası»ndan dolayı Osmanlı murahhasları hemen hiç bir muvaffakıyet gösterememişlerdir: 20 maddelik Avusturya, 16 maddelik Venedik ve 11 maddelik Lehistan muâhedeleri mucibince Macaristan'la Erdel Avusturya'ya terkedilmiş, yalnız Banat = Tımışvar eyâletiyle Belgrad'ın karşısındaki Syrmium = Sirem kıtasının Tuna = Tisa kavşağıyla Sava-Bossut kavşağı arasındaki kısmı Türkiye'ye bırakılmış ve oradan ilerisi için de Sava ve Unna nehirleri tabiî hudud ittihâz edilmiştir. Son harb vaziyeti mucibince Mora ve Dalmaçya ile Santa-Maura = Aya-Mavri adası Venediklilere bırakılmış, yalnız Türk himâyesindeki Raguza = Dubrovnik cumhuriyetiyle ittisâl için Dalmaçya'da bir toprak şeridiyle Yunanistan'daki Lepanto = İnebahtı ve Arnavutluk'daki Preveze kalelerinin Venedikliler tarafından tahribi şartiyle Türkiye'ye bırakılması güçlükle te'min edile-

bilmiştir; fakat buna mukabil Lehistan'da Türk ve Tatar orduları mütemâdiyen muzaffer oldukları halde, yukarıki fıkrada gördüğümüz «Sulh esası» Türkiye aleyhine ihlâl edilerek son harb vaziyetine rağmen Caminiec = Kamaniçe kalesiyle Ukrayna ve Podolya eyâletleri her nedense Lehistan'a verilmiş ve bu tarihe kadar Avusturya, Venedik ve Lehistan devletlerinin haraç yahut hediye olarak Türk hazinesine takdim ettikleri bütün «pişkeş» ler ilga edilmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı, kat'î bir mecburiyet olmadan akdedilen bu uğursuz sulh Osmanlı imparatorluğunun parçalanmıya başlaması ve Avrupa hıristiyanlığına karşı Türk azamet ve heybetinin artık tavsaması demektir: Mütevassıt rolünü oynıyan İngiliz ve Felemenk elçilerinin böyle bir sulh fâciasını bizim devşirme vezirlere kabul ettirmek üzere yedirdikleri paralar için yukarıki fıkraya bakınız. — Avusturya muâhedesinin bir maddesi mucibince Osmanlı idaresini tercih edecek Macar milliyetçileri Türkiye'ye muhâceret hakkına mâlik oldukları için, tam 1400 Macar âilesi Türk topraklarına hicret etmiş ve «Orta-Macar»ın kahramanlıklarıyla meşhur kralı Eméric Thököly ile kraliçesi Hélène Zrinyi İzmit'de ihsan edilen çiftliğe çekilmişlerdir. — Muhtelif tarihlerde tasdik edilen bu üç muâhedenin akdi üzerine «Tekâlîf-i seferiyye» denilen harb vergileri kâmilen kaldırılmıştır).

1699 = 1111

10 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: İkinci Mustafa'nın Edirne'den Istanbul'a avdeti.

(Son iki sefer mevsimindenberi Edirne'de oturan Sultan Mustafa, Karlofça sulhünün akdi üzerine gelecek Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya elçilerini kabul etmek üzere Istanbul'a gelmiş ve ondan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür).

1700 = 1112

14 Temmuz = 27 Muharrem, Çarşanba : Osmanlı - Rus sulhü.

(Garp menbâlarında umumiyetle «13 Haziran 1700 = 25 Zülhicce 1111 Pazar» gününden ve bâzı Osmanlı menbâlarında da «1112 Safer=1700 Temmuz/Ağustos» ayından bahsedilirse de doğru değildir; her halde «13 Haziran» rivayetinin «13 Temmuz» dan galat olması lâzımdır: Çünkü «Muâhedât Mecmûasın» ndaki Türkçe metnin mukaddimesinde «26 Muharrem 1112 Çarşanba» tarihine tesadüf edilmektedir; o sene muharreminin 26 sı Haziran'ın değil, Temmuz'un 13 üne müsâdifse de, gün ismi «Erbeâ = Çarşanba» gösterildiğine göre «Rü'yet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada tashih edilmiştir. — Karlofça'da Ruslarla akdedilen 2 yahut 3 senelik mütâreke için 1699 = 1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — 14 maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesi Koca-Petro'nun Istanbul'a gönderdiği Rus murahhası Oukraintzow ile Reîs-ül-küttâb Râmi Mehmet ve Dîvân-ı-Hümâyûn Baş-tercümanı Mavrokordato Efendiler arasında beş ay süren bir müzâkereden sonra imzâlanmıştır. — Başlıca esasları şunlardır: A) Azak kalesi mülhakatını teşkil eden palankalarla ve Kuban istikametinde 10 saatlik arâzi ile beraber Rusya'ya terkedilmiştir: Bu kalenin sukutu için 1696=1108 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına bakınız; B) Son harbte Rusların Dnieper = Özü boyunda işgal etmiş oldukları Togan, Gazi-kerman, Şâhin-kerman ve Nusret-kerman kaleleri tahrib edildikten sonra arâzisi Türkiye'ye iâde edilecektir; C) Rus kazakları Karadeniz'e inemiyecekler ve Kırım Tatarları da Rus topraklarına akın edemiyeceklerdir; Ç) Çarlığın son harbe kadar Kırım hanlığına vermekte olduğu haraç ilga ve Rusya'nın istiklâli tasdik

edilmiştir; D) Esirler mübâdele edilecektir. — Azak kalesinin Koca-Petro'ya terki demek, Rusya'nın artık Karadeniz'e inmesi demektir; haraç altından kurtulup müstakil bir devlet vaziyetine geçen Rus çarlığının Avrupa siyasetinde rol oynamıya başlaması da Karlofça konferansıyla işte bu Istanbul muâhedesinden itibaren başlamıştır).

1701 = 1113

21 Temmuz = 14 Safer, Perşenbe : Kapdan-ı-deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ölümü.

(En büyük Türk denizcilerinden olan Hacı-Hüseyn Paşa'nın «Mezemorta» lâkabı için 1695 = 1106 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — İki defa Deryâkapdanlığında bulunmuş olan Hüseyn Paşa Venediklileri üstüste mağlûb edip Türk denizciliğine yeni bir hayatiyyetle canlandırdıktan başka, Osmanlı donanmasını ıslâh edip bâzı kanunlar tedvin etmiş olmakla da mâruftur. Ölüm tarihini 15 Rebî'ül-evvel = 20 Ağustos Cumartesi gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

3/4 Kânunuevvel = 2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Bedesten yangını.

(Bu gece çıkan yangında Istanbul bedesteni kâmilen yandıktan başka etrâfa sirâyetle Sipâhiler-çarşısı, Bit-pazarı ve Mercan-çarşısı da baştanbaşa kül olmuştur).

1702 = 1114

4 Eylül = 11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Amca-zâde Hüseyn Paşa'nın isti'fâsiyle Daltaban-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Amca-zâde'nin istifâsına sebeb, pâdişahın hocası olduğu için fevkalâde bir nüfuza mâlik olan ve âdetâ bütün devleti eline almış bir vaziyette bulunan meşhur Şeyh-ül-İslâm Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi ile arası açıldığı için, muhtelif me'muriyyetlere tâyin etmiş olduğu adamlarının haberi olmadan birer birer azledilmeleri ve nihayet sultanlardan birine karşı gizli bir alâka beslemekle ithâm edilen yeğeni Kapucular-kethudâsı Kıbleli-zâde Ali Bey'in de idâm edilivermesidir. Bu vaziyetten çok müteessir olan Hüseyn Paşa hastalandığı için bir kaç kere isti'fâ etmiş ve nihayet bu gün bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderilerek mühür geri aldırılmıştır. Sadâret müddeti 1697 = 1109 senesi 18 Eylül = 2 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününden itibaren tam 4 sene, 11 ay, 16 gündür. — Kabalığı, ümmîliği ve cehâletiyle mâruf olan ve Yeniçeri neferliğinden yetişen yeni Vezir-i-a'zam Manastırlı Daltaban-Mustafa Paşa Sırp dönmesidir ; O sırada Bağdad valiliğinde bulunduğu için, mühür gider gitmez «ılgar idüp» 27 Eylül = 5 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü pâdişahın bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve kendisini o makama tâyin ettirmiş olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'ye dalkavuklukta Sadâret haysiyetini ihlâl edecek kadar ileri gitmiştir).

1703 = 1114

24 Kânunusâni = 6 Ramazan, Çarşanba: «Tatar fitnesi» üzerine Daltaban-Mustafa Paşa'nın azliyle Râmi Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Daltaban'ın azline sebeb, sadâretinde âmil olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük nüfuzuna karşı istikbal ve teşyi me-

rasimlerinde arabasının önünde yayan yürüyerek zillet derecesinde boyun eğdikten sonra kafa tutmıya başlamasıyla izah edilir: Kırım ısyânı bu değişikliğin resmî vesilesidir. — Sert ve serkeş bir asker olan Mustafa Paşa harb tarafdarlığından ve Budin fâtihliği sevdâsına kapıldığından dolayı Karlofça sulhünün aleyhindedir: Rusya'ya karşı Kerç boğazını tahkim ettirmiş ve Moskof topraklarına ganîmet almak için akın etmek istiyen Kırım hanı Devlet-Giray'ın Rus hazırlıkları hakkındaki raporları da kendisinin harb temâyüllerine uygun gelmiştir; fakat Istanbul'daki Rus sefiri hazırlık iddiâlarını reddedip Kırım'dan 40 fersâh uzakta âsi Kazaklara karşı bir kaleden başka bir şey yapılmadığını ve Rusya'nın Azak-denizindeki 12 gemisini de Türkiye'ye derhal satabileceğini söylediği için Devlet-Giray hanlıktan azledilip babası Selim-Giray 1702 = 1114 senesi 2 Kânunuevvel = 6 Şa'ban Salı günü dördüncü defa olarak Kırım hanlığına tâyin edilip yola çıkarılmıştır: Devlet-Giray'ın ısyânı işte bunun üzerinedir. Bu «Tatar fitnesi»nde Devlet-Giray Akkerman ve Ismail taraflarına kuvvetler sevkederek yağmacılığa başlamış ve askerlerini böyle bir ısyan hareketine sevkedebilmek üzere Vezir-i-a'zam da kendisiyle beraber olduğu için tenkil edilemiyeceklerinden bahsetmiştir. Halbuki Özü valisi Çelebi-Yusuf Paşa derhal tenkile me'mur edilip maiyyetine mühim kuvvetler gönderilmiş ve bu vaziyet üzerine Devlet-Giray başını kurtarmak için gidip Çerkeslere ilticâ etmiştir. Daltaban'ın harbciliğine muhâlif olan Feyz-Ullâh Efendi'nin işte bu vak'adan istifâde ettiği ve Kırım ısyânında parmağı olduğunu söyliyerek azlettirdiği rivayet edilir: Bir rivayete göre de bu husûmetin asıl sebebi, Vezir-i-a'zamın bir ziyâfette Şeyh-ül-İslâmı zehirletmek istemesi ve onun da zamanında haber alıp ihtiyatlı davranmasıdır. Karlofça muâhedesini akdettikten sonra Reîs-ül-küttâblıktan Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiş olan Râmi Mehmet Paşa da harb aleyhdârı olduğu için, hâmisi olan Feyzllâh Efendi ile elbirliği etmiş, Daltaban-Mustafa Paşa nihayet azledilmiş ve üç gün sonra da idâm olunmuştur. Hıristiyan ve Yahudi kıyâfetlerinin siyah olmasını ve Müslüman kadınlarının da kalın siyah peçe kullanmalarını emretmiş olmakla mârûf olan Daltaban'ın sadâreti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren ancak 4 ay, 20 gün sürmüştür. Karlofça sulhüyle meşhur olan halefi Eyüplü Râmi Mehmet Paşa, askerlikle alâkadâr olmamasına mukabil, münevver, kurnaz ve muktedir bir siyaset adamıdır: Fakat sadâretine sebeb iktidârı değil, Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin iltimâsıdır).

1703 = 1115

22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: «Edirne vak'ası» ve İkinci Mustafa'nın hal'i.

(Istanbul'dan kalkan bir ihtilâl ordusunun Edirne'de bulunan Sultan Mustafa'yı tahtından indirmesiyle neticelendiği için «Edirne vak'ası» denilen bu büyük ısyân hareketinin başlıca sebebleri, Karlofça sulhündenberi babası Dördüncü Mehmet gibi avcılıkla vakit geçiren İkinci Mustafa'nın Edirne sarayına yerleşip pâyıtahtı ihmâl etmesi, 16 sene kadar süren uzun bir harb devrinde memleket çok ağır ve fevkalâde vergiler altında ezildiği halde pâdişahın kocaya vereceği kızları için Edirne'de muhteşem saraylar yaptırmıya kalkışarak büyük masraf kapıları açması ve bilhassa şehzâdeliğinde hocası olduğu için cülûsundanberi Meşîhat makamında tuttuğu Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi'yi devletin başında müdhiş bir diktatör vaziyetine getirmesidir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sadr-ı-a'zamlar bile Feyz-Ullâh Efendi'nin dama taşları vaziyetindedir! Haricî ve dahilî bütün devlet işleri Efendi Hazretlerinin keyfine tâbi'dir. Âlim ve fâzıl bir zât olmakla beraber, son derece harîs olduğu için yalnız şahsının değil, âilesinin bile iş başında bulunmasından başka bir şey düşünmemiştir : Pek genç yaşında bulunan dört oğlunun biri Nakîb-ül-Eşrâf, biri Anadolu Kazaskeri, biri Bursa kadısı ve biri de şehzâde hocasıdır; amcasının oğlunu Ru-

meli kazaskerliğine çıkarmıştır; dâmatlarından biri Istanbul, biri de Edirne kadısıdır. Bu suretle en mühim İlmiyye makamâtı Feyz-Ullâh Efendi âilesinin inhisârında demektir: Efendi bu kadarla da iktifâ etmemiş, büyük oğlu olan Nakîb-ül-Eşrâf Feth-Ullâh Efendi'ye Meşîhat pâyesi verdirmiş ve kendisi öldükten sonra yerine onun geçeceği hakkında bir irâde bile neşrettirerek Meşîhat makamını irsî bir derebeyliği şekline sokmak suretiyle «Ekber-i evlâd»ını bir nevi veliahd ilân etmiştir! Tabiî bu suretle Feyz-Ullâh Efendi bir «Fetvâ hânedânı» kurmuş demektir! Dâmadlarından biri de Köprülü-zâde Abdullah Bey'dir: Buna da hemen vezâret pâyesiyle Istanbul Kaymakamlığını tevcih ettirmiştir! İşte bundan dolayı en mühim erkânı yıllardan beri açıkta kalan İlmiyye sınıfı Şeyh-ül-İslâma düşman kesilmiş ve sulh siyasetinin en büyük mümessili olduğu için asker de kendisinden yüz çevirmiştir. Mevkilerini kendisine medyun olan Sadr-ı-a'zamlar bile Efendi'nin tahakkümüne dayanamadıkları için devirmiye çalışmışlardır: Bunların en sonuncusu Râmi Mehmet Paşa'dır ve «Edirne vak'asının hakikî mürettibi de odur. — Gürcistan'ın Mingrel ve Guriel havâlisi yıllardanberi vergi vermediği için Erzurum valisi Köse-Halil Paşa âsi Gürcülerin te'dibine me'mur olmuş ve Istanbul'dan kendisine gönderilecek yardım kuvvetlerinden 200 Cebeci tedâhülde kalmış ulûfelerini almadan gitmiyeceklerini söyledikleri için Kaymakam Abdullah Paşa paralarını verdirmişse de mesele bununla yatışmamıştır: Vezir-i-a'zam Râmi Paşa işte bu vaziyetten istifâde ederek adamlarından İbrahim Ağa'yı Cebeci-başılıkla Istanbul'a gönderip Feyz-Ullâh Efendi'yi devirmek için Cebecileri el altından ısyâna teşvik ettirmiş, 18 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü bir kısım Yeniçerilerden başka bâzı ulemânın da iltihâkıyle Et-meydanı'nda başlıyan ısyan teşebbüsü Kaymakam Abdullah Paşa'nın idaresizliği yüzünden çarçabuk alevlenip bütün Yeniçeri, Cebeci, Topçu, ulema, esnaf ve ahâlinin de iştirâk ettiği büyük bir ihtilâl şeklini almış, dükkânlar kapanmış, muhtelif sınıflardan 22 bin muntazam askerle gönüllü halk, esnaf ve softa tabakalarından 50 bin kişilik bir ordu teşkil edilmiş, Topkapu sarayından «Sancâğ-ı-Şerîf» le «Hırka-i-Saâdet» alınmış, bir Şeyh-ül-İslâmla bir Sadâret-Kaymakamı ve bir Yeniçeri-ağasıyla bir Segban-başı vesaire tâyin edilmiş, pâdişaha bir arîza yazılıp Feyz-Ullâh Efendi'yle oğullarının derhal Istanbul'a gönderilmeleri ve kendisinin de bir an evvel pâyıtahtına gelmesi ve bu talebler kabul edilmediği takdirde ihtilâl ordusunun Edirne üzerine yürüyeceği bildirilmiş, fakat bu arîzayı götüren asker, ulemâ ve ahâli mümessillerinden mürekkeb kalabalık hey'et Feyz-Ullâh Efendi'nin sevkettiği Bostancıbaşı Ali Ağa kumandasındaki 400 Bostancı tarafından tevkif edilip Eğri-dere palankasına hapsedildikten başka, padişahın meseleden haberdâr olmaması için âsilerin arîzası yakılmış ve işte bunun üzerine Istanbul ordusu 9 Ağustos = 26 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Davudpaşa'dan büyük bir intizamla Edirne'ye hareket etmiştir. — Bu ısyânın en mühim elebaşıları âsilerin Yeniçeri-ağalığına intihâb ettikleri sâbık Kul-kethudâsı Çalık-Ahmed Ağa, Sadâret-Kaymakamlığına seçilen sâbık Nişancı ve Amca-zâde Hüseyn Paşa dâmâdı Ahmed Paşa, Ocak ağalarından Süleyman Ağa ve idâma mahkûm olduğu için Istanbul'da saklanıp ısyân başladıktan sonra meydana çıkmış olan eski Şehr-i-Zûr = Kerkük beylerbeyi Firârî-Hasan Paşa'dır: Bu Hasan Paşa Istanbul-Kaymakamlığında bırakılmıştır. — İlkönce yalnız Feyz-Ullâh Efendi âilesinin tahakkümüne karşı başlıyan hareket, İkinci Mustafa'nın ihtilâlcileri yatıştırmak için onlar tarafından intihâb edilen devlet erkânının me'muriyetlerini tasdik etmesine, Eğri-dere mevkuflarını tahliye ettirmesine ve bilhassa Feyz-Ullâh Efendiyle oğullarını azledip Erzurum'a sürülmelerini emretmesine rağmen, âsiler dağılmadıkça Istanbul'a gelmiyeceğini bildirdiği için kendisine karşı bir hareket şeklini almış, pâdişahın hal'ine fetvâlar çıkmış ve hattâ ısyânın asıl mürettibi olan Râmi Mehmet Paşa bile iki yüzlü siyasetinden dolayı âsilerin gözünden düştüğü için ihtilâl ordusundaki Sadâret-Kaymakamı Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam ilân edilmişse de «Mühürsüz» Sadr-ı-a'zam vaziyetinde kalmıştır! — Istanbul ordusuna karşı Edirne'deki hükûmetin 80 bin kişilik bir mukabil ordu topladığından bahsedilir: Bu askere bahşişler

dağıtılmış ve Kur'an, kılıç, ekmek ve tuz üzerinde pâdişaha sadâkat yemini ettirilmiştir. «Evlâd-ı-Fâtihan» denilen Rumeli yörüklerinin başında gelen vezir Hasan Paşa Ser-asker tâyin edilmiş ve rivayete nazaran Vezir-i-a'zam Râmi Paşa bu âciz ve ihtiyar Ser-askere âsiler taarruza geçtikleri zaman kendisinin Edirne'ye doğru ric'at etmesi hakkında gizlice tâlimat vermiştir! İşte bundan dolayı iki ordu Çorlu civârında karşılaşınca âsiler kendisine :

— Yolumuzdan savulsun!

diye haber gönderir göndermez Hasan Paşa hemen Hafsa'ya ric'at etmiş ve orada Râmi Paşa'ya vaziyeti arzedince Sultan Mustafa derhal ordu başına dâvet edilmiştir. — Pâdişah 6 Rebî'ül-âhir = 19 Ağustos Pazar günü Hafsa'ya geldiği zaman, Bâbây-ı-Atîk = Babaeski'ye dayanmış olan Istanbul ordusuyla Edirne ordusu arasında artık bir konaklık mesâfe kalmış olduğu için, iki taraf askerleri arasında gizli muhâbereler cereyan ettiğinden bahsedilir. İşte bundan dolayı o gece hükûmet ordusundan tüfekler atılıp karşı tarafa işâret verilmiş ve bu işâret üzerine bütün asker Babaeski'ye doğru kaçıp Istanbul ordusuna iltihak ettiği için, İkinci Mustafa'nın maiyyetinde paşalardan başka kimse kalmamıştır! Hattâ bu paşalar bile kaçmıya mecbur olmuş, vak'anın mürettibi olduğu halde ısyânın inkişaf tarzına hâkim olamıyan Vezir-i-a'zam Râmi Mehmet Paşa pâdişaha vaziyetin vahâmetini arzedip başını kurtarmak için saklanmış ve Sultan Mustafa da derhal Edirne'ye gidip kardeşi Üçüncü Ahmed'e saltanat tebşir etmekten başka bir şey yapamamıştır! — Istanbul ordusu 28 Rebî-ül-evvel = 11 Ağustos Cumartesi günü yahut bir gün evvel Silivri'ye gelinceye kadar İkinci Ahmed'in henüz 11 yaşını bitirmemiş olan oğlu şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılması takarrür ettiği halde, Silivri'de bir meclis toplanıp «Ekberiyyet» kaidesi mucibince Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu ve İkinci Mustafa'nın öz-kardeşi olan Üçüncü Ahmed'in iclâsına karar verilmiştir. Bu kararın ittihâzında Üçüncü Ahmed'e şehzâdelik devrinde intisâb edip sonradan Vezir-i-a'zam olan Pruth kahramanı Baltacı-Mehmet Ağa'nın gayret ve faaliyeti başlıca âmil olmuş ve hattâ Mehmet Ağa bu uğurda bütün varını ihtilâl reislerine yedirmiştir. — Istanbul ordusu Hafsa vak'asının «ikinci günü», yâni 8 Rebî'ül-âhir = 21 Ağustos Salı günü Tunca kıyılarına dayanmış ve ertesi gün de İkinci Mustafa hal'edilip Üçüncü Ahmed tahta çıkarılmıştır: Hal' ile cülûsu bir gün evveline müsâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır. — 18 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Istanbul'da başlamış olan bu büyük ısyân hareketi o tarihten bu güne kadar tam 35 gün sürdükten sonra 36 ncı gününe tesadüf eden saltanat tebeddülüyle nihayet bulmuştur.

Âsiler dağılmadan Istanbul'a gitmiyeceğini bir «Hatt-ı-Hümâyûn» la kendilerine tebliğ ederek düştüğü siyasî hatâ yüzünden hal'edilmiş olan İkinci Mustafa'nın saltanatı 1695 = 1106 senesi 6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire Pazar gününden bu tarihe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 6 ay, 14 gün sürmüştür: 1664 = 1074 senesi 5 Haziran = 9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 39 sene, 2 ay, 18 gün tuttuğu, yâni 40 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — Şiirde kuvvetli bir üslûba mâlik olan İkinci Mustafa'nın mahlası «İkbâlî» dir).

Üçüncü Cildin Sonu

ENDEKSLER
ve
TAHLİLÎ FİHRİST

ENDEKSLER

1 — ŞAHIS İSİMLERİ

Ş

MÜELLİF, ESER, KÜTÜPHANE VE İLMÎ MÜESSESE İSİMLERİ

«Bu ciltte bahsi geçen müelliflerle eserlere münhasır olan bu cetvel, üçüncü cildin bibliyografyası mâhiyetinde değildir. Dört cildin tam ve umumî bibliyografyası dördüncü cildin sonundadır.»

DEVLET, MİLLET, KABÎLE, ÂİLE VE MUHTELİF TEŞEKKÜL İSİMLERİ

N

O

YER İSİMLERİ

"Bu cedvelin bâzı maddelerindeki (Bk.: C. 1.) yahut (Bk.: C. 2.) işâreti, aynı maddenin birinci ve ikinci cilt yer isimleri cedvellerindeki izahâtına mürâcaat lüzumuna ifâde içindir."

I

L

M

TARİH SIRASIYLA

TAHLİLÎ FİHRİST

Parantez içindeki rakamlar Milâdî ve Hicrî tarihleri, metin rakamları da sahife numaralarını gösterir. — Tarih ihtilâfları için metne müracâat edilmelidir).

ÜÇÜNCÜ MURAD / MURAD-I-SÂLİS DEVRİ

(1578 = 986) Elli iki sene saltanat sürdükten sonra ölen Safavî hükümdarı Birinci Tahmâsb'ın vefatı üzerine İran'da zuhur eden saltanat buhrânı karşısında Osmanlı hükûmetinin vaziyeti: Vüzerâ arasında iki fikir cereyânı ve Türk menfaatlerinin himâyesi için bir Şark seferi açılması fikrine Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir takım şahsî endişelerle muhâlefet göstermesi: Üçüncü Murad'ın sefer fikrini tercihi üzerine üçüncü vezir Lala-Mustafa Paşa'nın Şark serdârlığı; Kafkasya'yı hâkimiyyetleri altına almış olan Safavîlerin Şark'dan sonra şimalişarkîden de Anadolu'yu tehdide başlamaları ve Hazar-denizine dayanmış olan Rus çarlığının Karadeniz yollarıyla Kırım hanlığını tehdide başlaması karşısında böyle bir şark seferinin hayatî ehemmiyeti; Erzurumluların telâşı ve en mühim Gürcü hükümdarı olan Karthli kralının Türk ordusunu Gürcistan'a dâvet etmesi; Safavî nüfuz ve hâkimiyyeti altında bulunan Gilân, Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan hükûmetleriyle Osmanlı devletinin eski münâsebâtı tarihçesi; Safavî buhrânı karşısında Sokulu'ya rağmen açılan «Acem seferi» üzerine Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 13 — Üsküdar karargâhında 23 gün son hareket hazırlıklarıyla meşgul olan Lala Paşa'nın Erzurum'a hareketi, 18 — Erzurum civârındaki Cinis konağında eski Diyarbekir beylerbeyi ve müstakbel Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın orduya iltihâkı, 18 — Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum civârındaki Çermük = Ilıca konağına muvâsalatı ve sefere me'mur olup Erzurum'da toplanmış olan valilerin orduya iltihâkı, 18 — Lala Paşa'nın Erzurum'a muvâsalatı, ilk müsâdemelerin başlaması, Dağıştan ve Şirvan beylerinden itâat mektupları gelmesi ve Erzurum harb meclisinde İran'dan evvel Gürcistan üzerine hareket kararı verildiği için Tiflis'in ilk hedef ittihâzı, 19 — Ordunun Erzurum'dan Ardahan üzerine hareketi, Türklerin «Açuk-baş / Baş-açuk memleketi» ve Gürcülerin de «İmerethi» dedikleri «Garbî-Gürcistan kralı Corci'nin elçilerle itâatini arzetmesi, 19 — Türk himâyesine giren Fas sultanlığında Portekizlilere karşı «Vâdi-s-seyl» zaferi, Portekiz kralı «Dom Sebastiao'nun maktul düşmesi ve Portekiz şevket ve kudretinin kırılması, 20 — Gürcistan ve Şirvan seferindeki Osmanlı ordusunun soğanlı ve Allâhüekber dağlarından aştıktan sonra Göle üzerinden «Dehân-ı Gürcistan = Gürcistan'ın ağzı» sayılan Ardahan kalesine muvâsalatı ve bu sırada Gürcü Beylerinden dehâletnâmeler gelmesi, 21 — Ordunun Ardahan'dan Tiflis'e hareketi, 21 — Safavî hududunu geçen Ordusunun Akçakale = Rabat ve Wéli / Vale kalelerini işgal etmesi ve Tokmak-han idaresindeki Safavî ordusuna karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın kazandığı Çıldır zaferi üzerine Gürcistan yollarının açılması ve Gürci kalelerinin kendiliklerinden teslim olmıya başlaması, 21 — Samtskhé hıristiyan atabeyliğinin son bakıyyesi olan Altunkale ile Safavî hâkimiyyetindeki Mahmud-Han beyliğine âit Ahıska, Ahıkelek, Tümük ve Hırtz kalelerinin işgali, 22 — Gürcistan'da Karthli krallığının pâyıtahtı olan Tiflis şehrinin kan dökülmeden işgali, 23 — Tiflis'de ilk Cuma-namazı, mevcudiyetine nihayet verilen Karthli krallığının vilâyet şekline sokulması ve bir beylerbeyi tâyini, 23 — Karthli krallığının şarkında bulunan Kakheti hükûmetinin

kralı İkinci Alexander'in Türk ordusuna gelip itaât ve tâbiiyyetini arzetmesi üzerine Türk vilâyeti hâline gelen ölkesinin beylerbeyliğine gene kendisinin tâyini, 24 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kür boyundaki Koyun-geçidi muharebesinde Safavî ordusuna karşı kazandığı ikinci büyük zafer üzerine Osmanlı ordusuna Şirvan yollarının açılması ve bu sıradaki Şeki kalesinin fethi, 24 — Koyun-geçidi zaferi sâyesinde Şirvan'ın Ereş ve Şamahı gibi en mühim mevkilerinin işgali, Ereş'in Şirvan vilâyetine merkez ittihâzı ve Baku ile Demir-kapı'ya kadar bir çok kaleler fethi suretiyle Osmanlı fütuhâtının Hazar sâhilleriyle Dağıstan'a dayanması; o sırada Abhazya'nın da inkıyâdı üzerine Sohum-kale'nin vilâyet merkezi ittihâzı ve Kafkasya üzerinden Kırım hanlığı ile ittisal te'mini, 25 — Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuzu altına alınan Kafkasya'nın Safavîlere karşı müdâfaasını küçük bir kuvvetle Şirvan ve Dağıstan serdarlığına tâyin ettiği Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya bırakan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Ereş'den Erzurum'a hareketi, 27 — Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın mevkiini tahkim için kurduğu âile ve tarafdar şebekesine karşı şiddetli hareketlere başlayan Üçüncü Muradın Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'yı idâm ettirmesi, 28 — Dağıstan'daki Kumuk ve Kaytak beylerinin itâat ve inkıyâdı, 29 — Garbî Gürcistan'daki «İmerethi = Açuk-baş / Baş-açuk» krallığının kat'î surette Türk hâkimiyyetine girmesi ve Guria prensliğiyle diğer küçük Gürcü beyliklerinin inkıyâdı, 30 — Kafkasya'da istirdad hareketlerine başlıyan Safavîlere karşı Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın üç gün üç gece süren birinci Şamahı muharebesindeki parlak zaferi, 30 — Lala-Mustafa Paşa ordusunun Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına avdeti ve bu avdet esnâsında Ahıska, Ardahan ve Çoruh boylarından mürekkep «Çıldır eyâleti» ismiyle yeni bir beylerbeylik teşkili, 32 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın üç gün süren ikinci Şamahı muharebesi ve kendisini kıskandığı için maiyyetine pek az kuvvet bırakıp Erzurum'a çekilen Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'dan yardım görmediği için mağlûbiyyeti, 33 — Şeref-Hanlar denilen Bitlis Kürt emîrlerinden olup Kanunî devrinde İran'a kaçmış ve Safavî hizmetine girmiş olan Üçüncü Şemsüddin'in İran'da doğmuş oğlu, Safavîlerin Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» ismindeki Kürt tarihinin müellifi Beşinci Şeref-Hanın İranlılardan ayrılıp Osmanlılarla anlaşarak ecdâdının Bitlis hanlığına tâyini üzerine Van'a gelip merâsimle karşılanması, 35.

(1579 = 986) İkinci Şamahı muharebesini yardımsızlık ve askersizlik yüzünden kaybeden Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavî istilâsı karşısında Şamahı'dan Demir-kapu'ya hareketi ve Erzurum'da seyirci vaziyetinde kalan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşanın alâkasızlığı yüzünden Şirvan'ın elden çıkması, 36.

(1579 = 987) İngiltere kraliçesi Elisabeth'in Üçüncü Murad'a üç tüccarla gönderdiği bir nâme üzerine ilk Osmanlı-İngiliz ticarî ve siyasî münâsebetlerinin başlaması ve kraliçeye gönderilen cevapta İngiliz ticaret gemilerinin Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelebileceklerinin tebliği, 38 — Gürcülerden yardım gören Safavîlerin Tiflis muhâsarası, 39 — Kış mevsimini Erzurum kışlağında geçiren Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın yaz gelince Kars'a hareketi 39 — On bin

kişilik bir Safavî-Gürcü kuvveti tarafından dört aydanberi muhâsara altına alınmış ve kedi, köpek yiyecek hâle gelmiş olduğu halde müdâfaada sebât eden yedi yüz kişilik Tiflis mühâfız kıt'asına Kars'dan imdat gönderilmesi, 40 — Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa ordusunun Kars'a muvâsalatı ve Üçüncü Murad'ın emriyle inşâsına karar verilen Kars kalesi için arâzi vaziyetinin keşfi, 40 — Gerek Gürcistan hâkimiyyeti, gerek Kafkasya üzerinden Kırım'la ittisâlin te'mini itibariyle hâiz olduğu askerî ehemmiyetten dolayı Kapdan-ı-deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın yaptırdığı Osmanlı müelliflerinin «Faş» dedikleri Poti kalesi inşaâtının ikmâli, 41 — Kars kalesinin temel-atma merâsimi ve yedi burca göre yedi kola ayrılan inşâatta her kola bir beylerbeyinin me'mur olması, 41 — Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım için Üçüncü Murad'ın emriyle Kırım hanı İkinci Mehmet Giray'ın yola çıkması ve on bin Tatar atlısıyla öncü olarak yolladığı sancak-beyi Mehmet Bey'in Demir-kapı'ya muvâsalatı, Şirvan beylerbeyliği ile Hazar-Kapdanlığına tâyin ve Hazar denizinde Osmanlı Bahriyesinin teşekkülü meselesi, 42 — Kars'dan gönderilen on iki bin kişilik yardım kuvveti yaklaşırken Safavîlerle Gürcülerin Tiflis muhâsarasını kaldırması ve bu suretle on bin kişiye karşı yedi yüz Türkün tam dört ay iki gün süren muhteşem müdâfaasının muvaffakıyetle neticelenmesi, 42 — Maraş beylerbeyi Mustafa kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Tiflis'e muvâsalatı üzerine müdâfaa kahramanlarının uzun bir açlık devresinden kurtulmaları, 42 — İç ve dış kalelerle büyük bir hendekten ve varoş sûrundan mürekkeb olan ve mecmûunun çevresi 27 bin metre tutan Kars inşaâtının Türk ordusu tarihine şeref veren büyük bir muvaffakıyet eseri olarak 28 günde ikmâli, 43 — Tiflis'in imdâdına giden Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın istirâhate muhtâc olan şanlı müdâfilerle beraber Kars'a hareketi, 43 — Tiflis kalesine konulan tâze muhâfız kıtasına Kars'daki Lala-Mustafa Paşa ordusundan erzak sevki, 43 — Kars kalesini 28 günde yapan Şark ordusunun bir beylerbeyi-sarayı, birer mekteple medrese, beş câmi, iki köprü ve halk için evler, konaklar, hamamlar, değirmenler ve su terâzilerinden mürekkeb olan Kars şehri inşaâtını da 30 günde ikmâl etmesi ve bu sırada Keçivan, Ani, Mağazbert ve Kağızman kalelerinin de inşası, 44 — Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan üzerine büyük bir akın hareketi ve bir çok Ermeni esirleriyle avdeti, 44 — Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım etmiye me'mur olan Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın Demir-kapu'ya muvâsalatı, 45 — Ca'fer Paşa kolunun altı günlük bir hareketten sonra Erivan akınından Kars'a avdeti, 45 — Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Kırım Hanı, İkinci Mehmet-Giray'ın Şirvan'ı Safavîlerden istirdad için Demir-kapu'dan harekete geçmeleri, Baku'nun istirdâdı ve Şirvan'daki düşman ordusunun mağlûbiyyeti üzerine Safavîlerin bu memleketi ikinci defa olarak tahliye etmeleri, 46 — Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde 14 sene, 2 ay, 22 gün mütemâdiyen Sadâret makamında bulunmuş ve mevkiini muhafaza için memleketin bir çok mühim mevkilerinde âilesi efrâdiyle tarafdarlarından mürekkep bir şebeke kurmuş olan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Pa-

ve son fütûhâtın hiç sayılması demek olan bu teklifin reddi, 56 — Safavîlerin Şirvan'ı istirdâd için Kür boyunda hazırlamakta oldukları orduya karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın gönderdiği Kırım prenslerinden Gazi-Giray'ın şiddetli bir baskın hareketi üzerine 18 bin kişilik bir düşman kuvvetinin imhâsı ve Baku'nun kahramanca bir müdâfaa sâyesinde kırk gün süren Safavî muhâsarasından kurtuluşu, 56.

(1581 = 989) Fransızlara verilen üçüncü Kapitülâsyon fermanı mucibince Osmanlı limanlarına gelerek bütün ecnebi gemilerinin Fransız bandırası çekmek mecburiyeti, Fransa sefirlerinin diğer elçilere tekaddüm hakkı ve yalnız İnzilizlerin bandıra mecburiyetinden istisnâsı, 57 — İran'ı bir hamlede fethedip şâhı esir edeceğinden bahsederek sadâretinden evvel Lala-Mustafa Paşa'nın elinden Şark serdarlığını almış olan Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın hiç bir askerî muvaffakıyet kazanmadan ve hattâ selefi Lala Paşa gibi istirkab ettiği Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım kuvveti bile göndermeden Istanbul'a avdeti, 58.

(1582 = 990) Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi Şehzâde Mehmed'in Osmanlı tarihinde en muhteşem şenlik sayılan elli yedi günlük sünnet-düğününü ve bu düğünde hüner gösterenlerin Yeniçeri ocağına kaydi suretiyle Ocak kanunlarının ilk defa olarak bozulmıya başlaması, 58 — Lala-Mustafa Paşa ile halefi Koca-Sinan Paşa'dan hiç bir yardım görmediği için parasızlık ve askersizlik yüzünden Safavîlere karşı çok müşkil bir vaziyette kalan Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın doğrudan doğruya Üçüncü Murad'a müracâati üzerine Istanbul'dan, Rumeli'den ve Kırım'dan tahsis edilen kuvvetlerle Hazineden gönderilen paranın Kefe üzerinden Demir-kapu'ya îsâli, 60 — Safavîlerin istenilen şartlarla sulh akdine hazır oldukları hakkında uydurduğu yalanın meydana çıkmasından dolayı «Serdâr-ı bî-âr» denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ilk sadâretinden azliyle Malkara'ya nefyi, 61 — İkinci vezir Kanijeli-Siyavuş Paşanın sadâreti ve şahsiyyeti, 62 — Yeniçeri-ağalığından ma'zul Ferhad Ağa'nın Rumeli beylerbeyliğine tâyini, 63,

(1583 = 991) Münşeât-üs-Selâtin» sâhibi Nişancı Feridun Ahmed Bey'in ölümü, 63 — Yeniçeri-ağalarından ma'zulken edildiği Rumeli beylerbeyliğinden üç ay sonra Şark serdârlığına tâyin edilen Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 63 — İlk İngiltere sefiri William Harbone'un Istanbula gelişi ve ilk İngiliz-Türk dostluğu, 64 — Kefe üzerinden Demir-kapuya gelen takviye kıt'aları içindeki Rumeli askerlerinin Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı dinlemiyerek kahramanlık taslamak için ihtiyatsızca düşman üzerine hareketleri ve serkeşlerin uğradıkları Niyâz-âbâd bozgunu, 64 — Özdemir-oğlu Osman Paşa ordusunun şimale doğru ilerlemekte olan Safavî ordusuna karşı Demir-Kapu'dan hareketi, 65 — Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın elli bin kişilik bir Safavî ordusuna karşı Samur nehrinin cenubundaki Vilasa / Bilasa ovasında 3-4 gün gece-gündüz devam eden «Meş'ale savaşı» ndaki en büyük zaferi, 65 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» ndan sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'yı beşinci defa olarak istirdâdı, 67 — Müstahkem olmadığı için Safavîlerle Osmanlılar arasında bir kaç

defa elden ele geçmiş olan Şamahı'nın tahkimini Şirvan müdâfaası bakımından zarurî gören Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın emriyle büyük bir kalenin temel-atma merâsimi, 67 — Kalın ve yüksek sûrları, geniş ve derin hendeği ve heybetli kuleleriyle eski Türk askerî mi'mârîsinin muazzam bir eseri olan yedi kapulu, Şamahı kalesinin 45 günde ikmâli, 67 — Bir taraftan Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» nı kazanması ve bir taraftan da Üsküdar'dan Erzurum'a gelen yeni Şark-serdârı Ferhâd Paşanın yüz bin kişilik bir ordu başında Erzurum'dan hareketi üzerine Safavîlerin Revan/Erivan şehrini tahliye edip çekilmeleri ve bu şehri kan dökmeden işgal eden Ferhad Paşa ordusunun büyük bir kale inşâsına başlaması, 68 — Kafkasya serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı kalesi ikmâl edilip idare teşkilâtı tamamlandıktan sonra Demir-kapu'ya hareketi, 68 — Sekiz kuleli iç-kalesi ve kırk üç kuleli dış-kalesi ve câmiiyle beraber Erivan tahkimâtının 45 günde ikmâli ve yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek beylerbeyi tâyini, 68 — Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-kapu'dan ve Kırım üzerinden Istanbul'a hareketi ve Kefe'ye muvâsalatında Rus teşvikine kapılarak Istanbul'un emirlerini dinlemiyen Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la harbe tutuşması, 69 — Üçüncü Murad'ın Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlide-Sultan» ünvâniyle anılan anası Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü ve hayrâtı, 71 — Mağnisa valiliğine tâyin edilen veliahd Şehzâde Mehmet /Üçüncü Mehmed'in Istanbul'dan eyâlet merkezine hareket etmek üzere Üsküdar'a geçişi, 72.

(1584 = 992) Me'zunen Istanbul'a gitmek üzere Demir-kapu'dan Kefe'ye gelmiş olan Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Istanbul'dan aldığı yardım kuvvetleriyle âsi Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ı izâle edip Kırım meselesini tesviye etmesi, 73 — Kafkasya fâtihi ve Üçüncü Murad devrinin millî kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kefe'den Istanbul'a gelişi, halkın sevgi tezâhürleriyle karşılanması ve ikinci vezirliğe terfii, 73 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın huzûra kabulü ve Üçüncü Murad'ın misli görülmemiş fevkalâde teveccüh ve iltifâtı, 74 — Kafkasya fâtihinin şan ve şöhretiyle pâdişahtan gördüğü teveccühü çekemiyen kubbe vezirlerinin askeri Osman Paşa aleyhine ayaklandırma teşebbüsünden dolayı Vezir-i-a'zam Kanijeli Siyavuş Paşa'nın azliyle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâreti, 75 — Şark-serdârı Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferinde en mühimleri Lori ve Tumanis olmak üzere muhtelif kaleler yaptırması, Gürcistan hâkimiyyetinin takviyesi ve Terekemelerden Borçkalı-Kazaklarının itâati, 76 — Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım'da çıkan isyan hareketini tenkil vazifesiyle ve Serdâr-ı-Ekremlikle Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 78 — Vezir-i-a'zam ve Kırım serdâr'ı Osman Paşa'nın Sinop limanından donanmayla Kırım'a ordu geçirmek üzere Üsküdar karargâhından Kastamonu'ya hareketi, 79 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ordu başında Kastamonu'ya muvâsalatı ve pişdar olarak Kefe'ye gönderilmiş olan kuvvetlerin Kırım hanı İkinci İslâm-Giray'la elbirliği sâyesinde isyan hareketi bastırılmış olduğu için Vezir-i-a'zamın Kırım seferine hâcet kalmaması, 79.

(1585 = 993) Kırım ısyânının tenkili üzerine artık oraya gitmesine hâcet kalmamış olan Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavîlere karşı Şark serdârlığına tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn'un Kastamonu karargâhına îsâli, 80 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın hastalığına rağmen Kastamonu karargâhından Erzurum'a hareketi, 80 — Özdemir-oğlu ordusunun Erzurum önlerinde konaklaması ve evvelce Safavîlere esir olan Kırım prenslerinden Gazi-Giray'la «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'in esaretten kaçıp kurtularak bu konakta orduya iltihak etmeleri, 81 — Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, İkinci Selim'in kızı, Murad'ın kızkardeşi ve maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı Esmâ-Han-Sultanın ölümü, 82 — Kalb hastalığından muztarib olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın şark ordusu başında Erzurum'dan tahtırevanla son seferi olan Tebriz fethine hareketi, 82 — Özdemir-oğlu ordusunun Çaldıran sahrâsına muvâsalatı, 82 — Van ve Erivan beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Kara-dere konağında eyâlet askeriyle beraber orduya iltihâkı, çarhacılığa tâyini ve ordunun Hoy üzerinden Tebriz'e doğru ileri hareketi, 83 — Özdemir-oğlu ordusunun Çaldıran-Kara-dere-Hoy-Merend üzerinden Tebriz şehrinin şimali garbîsindeki Sûfiyân/Sofyan konağına muvâsalatı, 83 — Tebriz'in şimaligarbîsindeki Abvâr mevkiinde ilk Osmanlı-Safavî müsâdemesi, Safavîlerin ric'ati ve Tebriz yolunun açılması, 83 — Tebriz'de şehir harbi yapmak üzere bir çok tertibât ittihâz etmiş olan Safâvîlerle şehre giren Osmanlılar arasında bir gün süren sokak muharebesi, 84 — Tebriz şehrinin yarısı Osmanlı ordusu tarafından işgal edildikten ve Safavî askerleri kaçtıktan sonra şehir ahâlisi nâmına Serdâr-ı-Ekreme gelen hey'etin teklifi ve Tebriz'in Türkiye'ye ilhâkı şartiyle kabul edilen bu teklif üzerine gece-yarısı ateşin kesilmesi, halka «eman» verilmesi ve bu suretle Tebriz şehrinin Osmanlılar tarafından dördüncü defa olarak işgali, 86 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın İran-Âzerbaycanı'nı Türkiye'ye ilhak etmesi ve bu ilhak kararının ilânı, 87 — Üçüncü Murad'ın valilikle Mısır ıslâhatına me'mur olan dâmâdı boşnak vezir İbrahim Paşa'nın Mısır ve Suriye'de elde ettiği kıymetli taşlar ve altınlarla yaptırdığı ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar pâdişahların kullandığı «Taht-ı-zümürrüdîn» ismindeki muhteşem ve murassâ tahtın Mısır'dan Istanbul'a gelen İbrahim Paşa tarafından Sultan Murad'a takdimi, 88 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşanın Tebriz'de iki gece evvel ilân ettiği emâna riâyet etmiyen Yeniçerilerin şehri yağma edip halkı esir etmiye kalkışması üzerine karargâhından Tebriz'e gelen hasta Serdârın halkı esâretten kurtarması, 90 — Kafkasya'dan sonra Âzerbaycan'ı da fethetmiş olan kahraman Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşanın «Çerendâb» karargâhından Tebriz'e girip şehri gezmesi, 91 — Âzerbaycan'ın fethinden dolayı Ramazan bayramında «Iydeyn = İki bayram / Çifte bayram» tebriki, 91 — Tebriz'in Sultan-Hasan = Uzun-Hasan câmiinde Osmanlıların ilk cuma-namazı ve Üçüncü Murad nâmına hutbe okunması, 91 — Çevresi on iki bin yedi yüz arşın tutan Tebriz kalesinin otuz günde inşâsı, 92 — Tebriz'in fethi üzerine

Osmanlı ordusu Türkiye'ye avdet edinceye kadar hırpalama hareketleriyle iktifâya karar veren Safavîlerle Neheng muharebesi, Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa beylerbeyi ve İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın korkaklık ve tedbirsizlik yüzünden mağlûbiyyeti, 92 — Safavîlerin Neheng muvaffakıyetinden cür'et alan Tebrizlilerin tenha yerlerde buldukları Osmanlı askerlerini öldürmiye başlamaları ve bir hamamda 10 - 15 askeri kılıçtan geçirmeleri üzerine mütecâvizlerin tenkilini emreden Serdâr-ı-Ekremin bu emri yanlış anlaşıldığı veyahut kasden öyle tefsir edildiği için üç gün üç gece katliâm edilmesi, Özdemir-oğlu'nun bu katliâmı güçlükle durdurması, 93 — Tebriz katliâmiyle askerin diğer bir takım serkeşliklerinden çok müteessir olan ve esasen kalb hastalığından muztarip bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölüm hastalığı, 94 — Ölüm hastalığından dolayı orduyu bizzât idare edemiyen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı Serdâr-Kaymakamı tâyin etmesi, yeni bir eyâlet merkezi olan Tebriz'e bir beylerbeyi tâyini ve bu vaziyetten istifâde eden Safavî veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın Tebriz civârındaki Fahusfenc ırmağı boylarında Cağal-oğlu'nu bozguna uğratıp parlak bir zafer kazanması, 95 — Tebriz kulesine sekiz bin muhâfız bırakan Osmanlı ordusunun Anadolu'ya çekilmek üzere hareketi, son anlarını yaşıyan Özdemir-oğlu'nun tahtırevanla nakli ve bu sırada otuz bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçen Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı «Şenb-i-Gazân» zaferi, 96 — Tebriz fethinden dönmekte olan Kafkasya ve Âzerbaycan fâtihi, büyük Osmanlı kahramanı, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz civârındaki «Telhrûd = Acıçay / Acısu» konağında ölümü, cenâzesinin Van'a ve oradan da Diyarbekir'e götürülüp Kurşunlu-câmi civârındaki türbesine defni ve şahsiyyeti, 96 — Tebriz'den Van'a giden Osmanlı ordusuna karşı son taarruzunu yapan ve Osmanlılar arasında «Koç-kapan» diye şöhret bulan kahraman Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın «Telhrûd = Acısı» boyundaki Nâyân muharebesinde müdhiş bir bozguna uğrıyarak perişan bir halde kaçıp kurtulması ve vak'adan 14 gün sonra Safavîlerin Tebriz şehrini işgal ve istirdâd etmelerine mukabil, kalenin Osmanlı işgalinde kalması, 99 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Van'dan gönderdiği «Mühr-i-Hümâyûn» un Istanbul'a getirilmesi ve Özdemir-oğlu'nun ölümündenberi bir ay, iki gündür münhal kalan Sadâret makamına ikinci vezir Hadım-Mesih Paşa'nın bir rivayete göre de Şark-serdarlığına Kaymakamlığında bulunan Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın tâyini, 100.

(1586 = 994) Şark ordusunun Âzerbaycan'dan Anadolu'ya çekilmesi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü, Tebriz şehrini istirdâd eden Safavîlerin kaledeki Osmanlı muhâfızlarını şiddetli bir muhâsara altına alıp «at ve it»eti yemek mecburiyetinde bırakması ve bütün bu müşkilât içinde Şark ordusunun Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi değersiz bir serdâr elinde kalmasıyla tehlikeli vaziyetlerden telâşa düşen Üçüncü Murad'ın Şark serdarlığına Özdemir-oğlu'ndan evvelki Serdar Ferhad Paşa'yı ikinci defa olarak tâyin edip Tebriz kalesine

erzak ve imdat yetiştirmeye me'mur etmesi, 100 — Yeni Şark-serdârı Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 101 — Vezir-i-a'zam Hadım-Mesih-Paşa'nın bir arz tezkiresi pâdişah tarafından reddedildiği için isti'fâsı, 102 — Eski Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti, 102 — Yeni Şark serdârı Ferhad Paşa'nın ordu başında yaklaşmakta olduğunu haber alan Safavî veliahdi Hamze-Mirza'nın bir sene kadar süren Tebriz muhâsarasını kaldırıp çekilmesi, Osmanlı ordusunun Tebriz'e muvâsalatı, kalenin takviyesi ve yeni bir kale ile bir takım kuleler yapıldıktan sonra mevsim sonunda ordunun Erzurum kışlağına çekilmesi, 102 — Osmanlı istilâsına karşı açtığı kahramanca mücâdeleleriyle meşhur Safavî veliahdi Koç-kapan Sultan Hamze-Mirzâ'nın muhâlifleri olan Türkmen beyleri tarafından Gence civârındaki karargâhında öldürtülmesi ve bu suretle Safavî müdâfaasının zayıflamasına mukabil Osmanlı harekâtını kolaylaştıran bir vaziyet hâsıl olması, 102.

(1587 = 995) En büyük Türk denizcilerinden Kapdan-ı-deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın ölümü ve şahsiyyeti, 103 — İranlılar Şark-Serdârı, Ferhad Paşaya mürâcaat edip bir Safavî şehzâdesini rehîne olarak Istanbula göndermek şartiyle sulh teklif etmiş oldukları için, bu mesele neticeleninceye kadar doğrudan doğruya İran üzerine yürümek istemiyen Ferhad Paşanın bir takım âsi Gürcü beylerini tedib için Erzurum kışlağından Gürcistan üzerine hareketi, 104 — Şark ordusunun Tumanis önlerine muvâsalatı ve evvelce Osmanlı tâbiiyyetine girmiş olduğu halde sonradan Safavîlerle birleşen Borçalı-Kazak hanının itâatini arz için orduya dâvet edilmesi, 104 — Evvelce ihtidâ edip Beylerbeyi pâyesiyle «Nazar Paşa» ismini almış olan Borçalı-Kazak hanının Şark ordusuna gelip yeniden itâat ve inkıyâdını arzederek Osmanlı hâkimiyyetine girmesi ve Safavî himâyesinde Gori şehrini eline geçirmiş olan Karthli krallık müddâîsi Simon = Swimon üzerine hareket kararı, 105 — Safavî himâyesinde Akçakale = Rabat beyi olan Gürcü mühtedisi Varaza-oğlu Mahmud-Hanın Kür boyunda orduya gelip itâatini arzetmesi üzerine dirliklerle taltifi, 105 — Şark ordusunun Tiflis üzerinden Goriye gelişi ve derhal işgal edilen bu şehirde inşâsına karar verilen kale yerinin keşfi, 105 — Goride inşâ edilen muazzam kalenin yirmi yedi günde ikmâli, 106 — İlk fethinde olduğu gibi eyâlet merkezi ittihâz edilen Gori beylerbeyliğine Safavîlerden ayrılıp Osmanlılara itâat etmiş olan Akçakale=Rabat beyi Mahmud-Hanın tâyini, 106 — Eski Samtskhé hıristiyan atabeyleri sülâlesinden olan Ahıska beyi Manuçar=Minûçehrin itâati üzerine Gürcistan tamamiyle inkıyâd altına girmiş Karthli krallık müddaîsi Simon=Swimon bütün istinâd noktalarından mahrum edilmiş olduğu için, Gürcistanda işi kalmıyan Şark ordusunun Goriden Erzurum kışlağına hareketi, 106.

(1588 = 996) Üçüncü Murad'ın irâdesiyle kandil gecelerinde minâre donanmalarının resmî ve umumî bir mâhiyet alması, 106 — En büyük Osmanlı mi'mârı Koca-Sinan'ın doksan sekiz yaşında vefâtı, şahsiyyeti, eserleri ve meşhur çırakları, 106 — Istanbul'a rehîne olarak bir Safavî şehzâdesi göndermek şartiyle yapılan sulh teklifi İran'ın karışıklığı ve Muhammed-Hudâbende-Şâh'ın tahtını oğlu Birinci Abbâs'a terketmek mecburiyetinde kalması gibi sebeblerle

henüz neticelenmediği ve hattâ Istanbul'da bu Safavî teklifi bir oyalama siyasetiyle izah edildiği için, Üçüncü Murad'ın emriyle Şark ordusunun Erzurum kışlağından Gence üzerine hareketi, 108 — Erzurum'dan Gence seferine çıkan Ferhad Paşa ordusu Kars'a geldiği zaman, Safavîlerin pâyıtahtı olan Kazvin üzerine hareket edilmesi hakkında Istanbul'dan bir irâde tebliği, bu suretle pâdişahın askerî harekâtı saraydan idareye kalkışması ve askerin galeyânı üzerine serdârın Kazvin seferini ertesi seneye bıraktığını ilâna mecbur olması, 109 — Ordunun Kars önlerinden Gence üzerine hareketi esnâsında Istanbul'dan ikinci bir irâde tebliğ edilip Kazvinin seferinden vazgeçilerek Genceye hareket emri verilmesi, 109 — Safavîler tarafından tahliye edilmiş olan Gence kalesinin kan dökülmeden işgali ve temel atma merâsimi, 109 — Genceyi istirdâd için Safavîlerin Aras boyundaki toplamakta oldukları ordunun otuz bin kişilik bir kuvvet sevkıyle dağıtılması, 110 — Şirvan valisi Ca'fer Paşa'nın ölümü ve halefi'nin tâyini, 110 — Çevresi üç bin sekiz yüz arşın tutan kırk üç kuleli, yedi kapılı ve hendekli muazzam bir eser olan Gence kalesinin 37 günde inşâsı ve yeni bir beylerbeyliğe merkez ittihâzı, 110 — Gence'de tâmir edilen harap bir câmide ilk Cuma-namazının kılınması ve Üçüncü Murad nâmına hutbe okunması, 111 — Ordunun Gence'den Erzurum'a hareketi, yolda Tiflis kalesinin tâmiri ve Karthli krallık müddâîsi Simon = Swimon'la Karabağ beylerinden bâzılarının itâati, 111 — Şark ordusunun Gence seferinden Erzurum kışlağına avdeti ve askerin kısmen terhisi, 111.

(1589 = 997) Akçanın tağşişinden dolayı çıkan ve Osmanlı menbâlarında «Beylerbeyi vak'ası» denilen Yeniçeri isyânı ve bu isyanda Yeniçerilerin Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları, meskûkâtın ıslâhına me'mur olan Rumeli beylerbeyi Doğancı-Mehmet Paşa ile Baş-defterdar Mahmud-Çelebi'nin âsiler tarafından öldürülmesi ve Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Koca-Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti, 111 — Şâh-Abbâs'ın yeğeni ve maktul İran veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sulh rehînesi olarak Hasankale'deki Osmanlı ordusu karargâhına gelmesi ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa tarafından merâsimle karşılanması, 114,

(1589 = 998) Şark-Serdârı Ferhad Paşa'nın sulh rehînesi olarak Osmanlı karargâhına gönderilmekte olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın maiyyetiyle beraber gelmekte olduğu hakkındaki arîzasına cevâben derhal Istanbul'a getirilmesi hakkında Hatt-ı-Hümâyun tebliği, 114.

(1590 = 998) Sulh rehînesi olarak Istanbul'a gönderilmiş olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın Fenerbahçe'den itibaren fevkalâde askerî merâsimle karşılanması bütün Istanbul halkının bu istikbâle iştirâki ve henüz küçük bir çocuk olan prense Vefâ meydanındaki Pertev Paşa sarayının tahsisi, 115 — Şehzâde Haydar-Mirza'nın maiyyetiyle ve Safavî elçileriyle beraber Üçüncü Murad'ın huzûruna kabulü ve Şâh Abbâs'ın gönderdiği muhteşem hediyelerin pâdişaha takdimi, 116 — Osmanlıların Kafkasya Âzerbaycan fütuhâtı tasdik edilmek ve bu memleketler Türkiye'ye bırakılmak şartiyle Istanbul'da Osmanlı-Safavî sulhünün imzâsı, 117.

(1590 = 999) Üçüncü Mehmed'in oğlu Birinci Ahmed'in Mağnisa'da doğumu, 118 — Kanunî devrinde akdedilip Avusturya / Almanya imparator-

luğunu haraca bağlamış bulunan ve sekiz senede bir tecdid edilmek şartiyle 43 yıldanberi devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya sulhünün son defa olarak tecdidi, 118.

(1591 = 999) Donanma inşaâtında kullanılan ve Eskişehir Bolu ve Kocaeli taraflarından getirilmekte olan kerestenin naklini kolaylaştırmak için Sakarya-Sapanca-İzmit körfezi kanalının açılması hakkında Hatt-ı-Hümâyun çıkması ve Istanbul'dan levâzım sevkı, 118 — Bâzı devlet-adamlarının yaptıkları menfi te'sirler üzerine Üçüncü Murad'ın Sapanca-İzmit körfezi kanalının açılmasını birdenbire men'etmesi, 119 — Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Vezâret-i-Uzmâ makamına eski Şark-serdârı ikinci vezir Ferhad Paşa'nın tâyini, 119 — Yeni İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın Istanbul'a muvâsalatı, 120 — Gilân'daki Kâr-Keyâ hânedânının son hükümdarı olup ölkesi Safavîler tarafından işgal edildiği için Şirvan'daki Osmanlı valisine ilticâ etmiş olan Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan'ın Istanbul'a gelmesini te'min için gönderdiği elçinin muvâsalatı ve askerî merâsimle karşılanması, 120 — İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın huzûra kabulü ve Nihâvend kalesinin iâdesiyle Özbeklere karşı İran'a yardım edilmesi hakkındaki ricâların reddi, 121 — Lehistan = Polonya elçisinin huzûra kabulü ve haraç takdimi, 121 — Safavîler tarafından zaptedilmiş olan ölkesinin yarısını Türkiye'ye terketmek şartiyle himâye ricasında bulunan Gilân hâkimi Hân-Ahmed tarafından gönderilen elçinin huzûra kabulü, Osmanlı-Safavî sulhünün akdinden dolayı bu ricanın reddi ve yalnız Hân-Ahmed'in Istanbul'a gelmesine muvâfakat edilmesi, 121.

(1592 = 1000) Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın azliyle Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadâreti, 122 — Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa'nın hudud gazâlarından zafer alâmeti olarak Istanbul'a kesik başlar, zincirli esirler ve bayraklar gelmesi ve Birinci Ahmed devrine kadar sürecek uzun bir Avusturya seferine sebeb olan hudud vaziyeti, 122.

(1592 = 1001) Son hudud hâdiselerinden dolayı Avusturya/Almanya imparatorunun Istanbul elçisine sulhün Türkler tarafından ihlâli üzerine artık haracın kesildiğini tebliğ etmesi ve haraç getirmekte olan Avusturya elçilerinin yarı-yoldan dönmeleri, 124.

(1593 = 1001) Osmanlılara iltica edip Istanbul'a gelen Gilân hükümdârı Hân-Ahmed'in huzûra kabulü ve ikametine bir saray tahsisi, 125 — Sarayda «Mevâcib» tevzi edilirken Yeniçerilere tam tahsisat verildiği halde kendi paralarının eksik verilmesinden dolayı ısyan çıkaran Sipâhilerin tenkili, 125 — Bâtıl i'tikad yüzünden ilk sadâret tebeddülü: Her sadâretinde askerî bir ısyan çıkmış olduğu için «Uğursuz» sayılan Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın azliyle «Serdâr-ı-bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa'nın üçüncü sadâreti, 126 — Ölkesini Safavîlere kaptırdığı için Osmanlılara iltica edip Istanbul'a gelmiş olan Gilân hükümdârı Hân-Ahmed'in askerî bir yardım ümidini kestikten sonra Kerbelâ'da oturmak üzere Istanbul'dan hareketi, 126 — Sulh rehînesi olarak Istanbul'da bulunan küçük Safavî şehzâdesi Haydâr-Mirzâ'nın sünnet düğünü ve bütün vezirlerle devlet erkânının merâsime iştirâki, 127 — «Serdâr-ı- bî-âr» denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın şahsî garazından dolayı yardımsız kalmış olan Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın Kulpa bozgununda şehâdeti ve sancak beylerinden olan

ab kalesinin muhâsarası, 134 — Üçüncü Murad'ın emriyle Kırım hanı Gazi-Giray'ın Raab = Yanık-kale önlerinde orduya iltihâkı, 135.

(1594 = 1003) Elli bir günlük bir mukavemetten sonra Raab = Yanık-kale müdâfilerinin Türk ordusuna «vire ile» teslim olmaları, bu vak'anın bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakması ve yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilen Yanık-kale'de idare teşkilâtı yapılıp beylerbeyi ve defterdar tâyini, 136 — Yanık fethi üzerine Kırım hanı Gazi-Giray'ın muhâsara etmekte olduğu Papa kalesinin teslim olması ve yeni bir sancak yahut eyâlet merkezi ittihâz edilmesi, 136 — Yanık-kale civârında Osmanlıların «Komran» dedikleri Komorn kalesinin muhâsarası ve bu kale muhâfızının Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya teslim olacağı sırada onu kıskanan «Serdâr-ı- bî-âr» Koca-Sinan Paşa kendi oğlu Mehmet Paşa'ya teslim olmasını istediği için muhâfızın tesliminden vazgeçmesi, 136 — Mevsim ilerlemiş olduğu için Kırım hanı Gazi-Giray'ın memleketine avdeti, 137 — Kış başlamış olduğu için, altı gün süren Komorn muhâsarasını kaldıran Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın kışlağa çekilmek üzere Gran=Usturgon üzerinden Budin'e hareketi, 137 — Ordunun Budin'e muvâsalatı, bir kısım askerin terhisi ve bir kısmının da muhtelif kışlaklara taksimi, 137 — Budin'de yedi gün kalmış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Belgrad kışlağına hareketi, 137 — Papa Sekizinci Clément'in Türklere karşı hazırladığı Hıristiyan ittifâkına Avusturya/Almanya imparatorluğundan başka Osmanlı hâkimiyyetindeki Erdel, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına da iltihâkı ve bu «Sainte-Ligue=Mukaddes-ittifak» ın faaliyeti, 137 — Papalık makamının hazırladığı Hıristiyan ittifakına girmiş olan Eflâk ve Boğdan'da müslümanların kılıçtan geçirilmesi, Bükreş ve Yaş faciaları, 138.

(1595 = 1003) Osmanlıların «Mihâl-i dâll» dedikleri âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un gönderdiği Ulah ordusunun İbrail şehrini yakması ve 15 gün mukavemet eden kalenin «vire ile» âsilere teslimi, 139 — Silistre'yi yakan âsi Eflak ordusunun mukabil bir taarruzla mağlûb edilmesi, 139 — Üçüncü Murad'ın ölümü ve şahsiyyeti, 139.

MEHEMMED-İ-SÂLİS/ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ

(1595 = 1003) Üçüncü Mehmed'in cülûsu, şahsiyyeti ve babası Üçüncü Murad'ın cenâze merâsimi, 142 — «Nizâm-ı âlem için» her cülûsta olduğu gibi «Kanunnâme-i Âl-i-Osmân»a kurban edilip hepsi birden idâm edilen on dokuz şehzâdenin herkesi müteessir eden cenâze merâsimi, 143 — «Serdâr-ı bî-âr» denilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Malkara'ya nefyi ve eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın ikinci sadâretiyle Serdâr-ı-Ekremliği, 144 — Eski Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın teşvikiyle yeni Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'ya karşı Sipâhi ısyânı, bu ısyânın tenkili ve vaziyeti idare için Malkara menfâsında Istanbul civârındaki çiftliğine gelmiş olan Koca-Sinan'ın tekrar Malkara'ya sürülmesi, 145 — Eflak seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi ve Avusturya cephesinden evvel âsi Eflak ve Boğdan voyvodalarının tenkili kararı, 145 — Ferhad Paşa ordusunun Davudpaşa sahrâsından

madağın kaçması, âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Erdel hududuna doğru firarı ve bu hâli bir düşman hilesi zanneden «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın korkuya kapılıp köprünün beri yakasına geçerek etrâfa akıncılar salmakla iktifâ etmesi, 152 — Âsi Eflak ordusunun darmadağın olduğu anlaşıldıktan sonra cesarete gelen Koca-Sinan Paşa'nın Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi, 152 — Muzaffer bir fâtih tavrı takınan «Serdâr-ı bî-âr»ın düşman tarafından yakılıp yıkıldıktan sonra bomboş bırakılan Bükreş'e büyük bir tantana ve debdebeyle girişi, 152 — Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan harb meclisinde bu boş ve harap şehirle 90 kilometre şimalişarkîsinde düşmanın tahliye ve tahrip ettiği Tergovişte şehrinin tahkimine karar verilmesi, 152 — Bükreş'de ahşap bir palanka inşâsına başlanması, 153 — «Serdâr-ı- bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın sarhoş ve korkak oğlu harb meydanından kaçtığı gündenberi ümitsiz bir vaziyete düşen Gran=Usturgon müdâfilerinin iki ay, bir gün süren kahramanca bir müdâfaadan sonra «vire ile» düşmana teslim olmaları, 153.

(1595 = 1004) Wissegrad = Vişgrad kalesinin bir devşirme ihâneti yüzünden düşmana teslimi ve hâin devşirmenin irtidâdı, 154 — Bükreş'de ahşap bir palanka yaptırıp iki bin askerle vali bıraktıktan sonra «Serdâr-ı bî-âr» Koca Sinan Paşa'nın düşman tarafından tahliye ve tahrib edilmiş olan Tergovişte üzerine hareketi, 154 — Tergovişte'ye vâsıl olan ordunun Bükreş'de olduğu gibi burada da otuz günde bir ahşap palanka kurması, 154 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın istirkabından dolayı çevirdiği entrikalar yüzünden eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Yedikule zındânında idâmı, 155 — Ordunun Tergovişte'den Bükreş'e hareketi, evvelce Erdel hududuna kaçmış olan âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un yeni bir ordu toplıyarak Tergovişte'yi istirdâda gelmesi ve bir konak mesâfede bulunan «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa düşmanın top seslerini işittiği halde geri dönmeyip korkusundan alelâcele Bükreş'e gidişi, 156 — Tergovişte'nin sukutu ve âsi Ulahların Osmanlı kumandanlarını birer birer şişe geçirip hafif ateşte kızarttıktan sonra yemeleri, 156 — Bükreş'e vâsıl olan «Serdâr-ı bî-âr»ın korkusu askere de sirâyet etmiş olduğu için, burada ancak bir iki gün kalabilen ordunun Bükreş palankasını yıktıktan sonra Yerköyü'ne ric'ati, 156 — Orduyu cebrî yürüyüşle Yerköyü'ne getiren «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa âsi Eflak voyvodası Mihai Viteatzul'un ilerlemekte olduğunu haber aldığı için, yeniden korkuya kapılıp Tuna köprüsünden karşı yakadaki Rusçuğa geçme kararını vermesi, 157 — Yerköyü-Rusçuk arasındaki Tuna köprüsü fâciası: Düşman korkusuyla askenden evvel karşı yakaya geçmiş olan serdârın Eflak ganîmetleriyle esirlerden vergi aldırmak üzere köprü başlarına koyduğu tahsildarlardan dolayı ordunun gecikmesi, Eflaklıların baskın hareketi, ağırlıkların düşman eline geçmesi ve meşhur Akıncı alaylarının imhâsı üzerine bu tarihî ocağın inkırâzı, 157 — Yerköyü'nü zabteden âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un bütün Türk ahâliyi kılıçtan geçirmesi, 158 — Yerköyün'de ele geçirdiği Türk topraklarıyla Rusçuğu bombardıman eden Mihai Viteazul'un oradan çekilip gitmesi, 158 — Eflâk seferinden yüz-karasıyla dönen «Ser-

med'in teslim teklifini reddeden Eğri kalesinin muhâsarası ve ilk günden itibaren beş koldan şiddetli bir ateş açılması, 168 — Muhâsaranın ikinci günü altıncı ateş cephesinin açılması, 169 — Osmanlı menbâlarında «Nemçe-kal'ası» denilen Eğri dış-kalesinin fethi üzerine ateşin iç-kale üzerinde teksifi, 169 — Osmanlı-menbâlarında «Macar-kal'ası» denilen Eğri iş-kalesinin muhâsara başından itibaren on dokuzuncu gün fethi ve Baş-kumandan Nyary ile diğer dokuz müdâfaa kumandanının ihtidâ edip Türk hizmetine girmeleri, 169 — Avusturyalıların Hatwan katliâmına mukabele olmak üzere Eğri kalesinden çıkan Avusturya askerlerinin kılıçtan geçirilmesi, 170 — Câmiye tahvil edilen Eğri büyük kilisesinde ilk Cuma namazı ve Üçüncü Mehmet nâmına hutbe okunması, 170 — Eğri prensi Sigismond Bathory'nin kuvvetlerinden mürekkeb büyük bir düşman ordusuna karşı gönderilen dördüncü vezir Hadım-Ca'fer Paşa'nın 4 - 5 bin kişilik küçük bir kuvvetle yaptığı şiddetli taarruzda büyük bir kahramanlıkla hafbettikten sonra orduya dönmesi, 171 — Eğri harb-meclisinin «Tâcüt-tevârîh» müellifi ve Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'nin ısrâriyle düşman üzerine hareket kararı vermesi, 171 — Ordunun Eğri önlerinden Türklerin «Haç-ova / Haç-ovası» dedikleri ve o sırada düşman ordusunun bulunduğu ovaya hareketi, 172 — Haç-ova meydan muharebesinden bir gece evvel Üçüncü Mehmed'in ordu Baş-kumandanlığını Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya bırakıp Istanbul'a dönmek arzusundan vazgeçirilmesi, 172 — Muhtelif Avrupa milletlerinden toplanmış büyük bir düşman ordusuyla Osmanlı ordusu arasında başlıyan Haç-ova meydan muharebesinin neticesiz kalan birinci günü 5 - 6 bin kişilik bir düşman kuvvetinin imhâsı, 173 — Haç-ova meydan muharebesinin ikinci günü: «Tâc-üt-tevârîh» müellifi ve Üçüncü Mehmed'in kahraman hocası Sa'düddin Efendi'nin pâdişaha mütemâdiyen sebat ve metânet telkini sâyesinde, çok tehlikeli anlar geçirilmiş olmasına rağmen, Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen büyük bir harb daha kazanılması ve muvaffakıyetle neticelenen son büyük meydan-muharebesi, 173 — Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa azledilmediği halde, Haç-oca harb meydanında sadâret makamına Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın tâyininden dolayı birbirinden bî-haber iki Vezir-i-a'zam türeyişi ve zafer gecesi her ikisinin Sadâret vazifeleriyle meşguliyeti, 177 — Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Sadâret makamının Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa uhdesinde takarrürü ve işte bu suretle bir gece süren çifte Sadr-ı-a'zam vaziyetine nihayet verilmesi, 117 — Şımarık İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Sadâret makamını elde eder etmez ilk iş olarak Haç-ova meydan muharebesi esnâsında bir aralık bozguna uğrıyan ve hattâ âmirlerinden aldıkları ric'at emirleriyle geri çekilen askerden otuz bin kişinin idâmını emretmesi ve bu fâhiş emir yüzünden Anadolu'ya kaçan askerlerin Celâlîlere iltihâk ederek devletin başına büyük bir gaile açmaları, 179 — Muzaffer Türk ordusunun Haç-ova muharebe meydanından Eğri'ye hareketi ve yeni fethedilen kalenin tahkimi, 180 — Eğri'de beş gün kalan Üçüncü Mehmed'in Belgrad-Sofya-Edirne üzerinden Istanbul'a hareketi, 180 — Ordu Edirne'ye yaklaşırken Harmanlı konağında Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın azliyle selefi Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ikinci sadâreti

187 — Osmanlı ordusunun Gross-Wardein = Varat ovasına muvasalatı ve yolda akına gitmiş olan Kırım hanı Gazi-Giray'ın burada tekrar orduya iltihakı, 188 — Usturgon ve Yanık kalelerinin sukutu üzerine artık bir hudud şehri hâline gelen Budin kalesinin arşidük Mathias kumandasındaki düşman tarafından muhâsarası, 188 — İtâat edeceğini arzeden âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un sözüne kapılarak gaflet içinde bekliyen Tuna muhâfızı Hadım Hâfız-Ahmed Paşa'nın Niğbolu'da baskına uğrayıp üç bin kadar telefat verdikten sonra Tırnova'ya kaçması, 188 — Satırcı-Mehmet Paşa ordusunun Gross = Wardein = Varat önlerine muvâsalatı ve burada toplanan harb-meclisinin kaleyi muhâsaraya karar vermesi, 189 — Orduda muhâsara levâzımı bulunmadığı ve yalnız üç top mevcud olduğu halde Satırcı-Mehmet Paşa'nın çok müstahkem bir mevki olan Varat kalesini muhâsara etmesi, 189 — Varat muhâsarası esnâsında düşmanın Budin muhâsarasıyla bâzı kalelerin sukutu hakkındaki kara-haberler orduya geldiği halde Satırcı-Mehmet Paşa'nın imdâda yetişmek lüzumunu hissetmiyerek on beş bin Tatar atlısı göndermekle iktifâ etmesi, 189 — Mevsimin ilerlemiş olması, müdâfaanın şiddeti ve ordudan üç defa imdad kuvvetleri gelmesi üzerine Avusturyalıların Budin muhâsarasını kaldırmaları, 190 — Otuz gün süren Varat muhâsarasının topsuzluk yüzünden ve mevsim ilerlemiş olmasından dolayı kaldırılması, 190 — Osmanlı ordusunu Varat önlerinden Budin tarafına hareketi, 191 — Szolnok konağında çıkan bir Yeniçeri ısyânı üzerine Budin'e gitmekten vazgeçip Belgrad kışlağına hareket etmesi, 191 — Szegedin konağında askerin kışlaklarına taksimi, 191 — Neticesiz bir seferden sonra serdârın Belgrad kışlağına avdeti, 191.

(1599 = 1007) Devlet işleriyle meşgul olamıyacak kadar hasta olan Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üçüncü sadâreti ve muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilen Satırcı-Mehmet Paşa yerine Serdâr-ı-Ekremliği, 191 — Uyvar seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi, 192 — Serdârın Davudpaşadan Edirne'ye hareketi, 192 — Serdâr-ı-Ekremin Edirne'ye muvâsalatı, 192 — Eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad'da idâmı ve bu idâmın askerî ve siyasî sebebleri, 192 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad'a muvâsalatı, 193.

(1599 = 1008) Belgrad'da on beş gün kalan ordunun Tuna donanmasıyla ayni günde Budin'e hareketi, 193 — Istanbul'un Devşirme hükûmet ve hâkimiyyetine karşı Anadolu-Türklüğünün ayaklanması; Haçova harb meydanında İtalyan dönmesi Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın haksız olarak idâma mahkûm ettiği otuz bin askerin «Celâlî» denilen ihtilâlcilere iltihâkından dolayı ısyan cephesinin kuvvetlenmesi, âsilerin başında bulunan Kara-Yazıcı Abdülhalim Bey'in Anadolu'da «Halîm-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân edip ayrı bir hükûmet ve devlet kurması, bu hareketin muhim şahsiyyetleriyle hükûmet erkânı ve Istanbul hükûmetinin Anadolu Türk ihtilâlini bastırmak üzere «Serdâr-ı-bî-âr» denilen eski Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın «Muhannes-ibni-muhannes» ve «menhûs-ibni-menhûs» lâkabiyle ve korkaklığıyla meşhur oğlu üçüncü vezir Meh-

sonra «vire ile» teslim olması ve bir kaç palanka fethi, 203 — Ordunun Kanije önlerine muvâsalatı ve muhâsara hazırlığı, 204 — Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şah'ın Ser-askerlikle üzerine gönderilen altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'ya karşı Kayseri zaferi, Osmanlı ordusunun bozulması ve Hacı Paşa'nın firârı, 204 — Kale içindeki fedakâr Türk esirleri tarafından ateşlenen Kanije barut deposunun infılâkı, esirlerin berhavâ olması, iki kule yıkılması ve bu yüzden barutsuz kalan müdâfilerin müşkil vaziyeti, 205 — Kanije kalesini kurtarmıya gelen «Tabur / Istabur bağlaması», bir kaç gün süren muharebeden sonra çekilmiye mecbur olması ve tâkibi, 205 — Kırk gün süren bir mukavemetten sonra imdâd ordusunun ric'ati üzerine Kanije kalesinin «vire» ile teslim olması, o civârda bulunan diğer birkaç palankanın da bu vaziyet üzerine teslim alınması, eyâlet merkezi ittihâz edilen Kanije'de idare teşkilâtı yapılarak bir beylerbeyi tâyini ve muhâfızlığına da Budin beylerbeyi Tiryaki-Hasan Paşa'nın kendi arzusuyla gelmesi, 206 — Kalenin fethinden sonra on iki gün Kanije önlerinde kalan ordunun on üçüncü günü Belgrad kışlağına hareketi, 206.

(1601 = 1010) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kış mevsimini Belgrad kışlağında geçirdikten sonra sefer mevsimi gelince çıktığı Zemun karargâhında ölümü ve şahsiyyeti, 206 — İkinci vezir Yemişçi-Hasan Paşa'nın sadâreti ve şahsiyyeti, 207 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın Istanbuldan Belgrad karargâhına gitmek üzere Davudpaşa'ya geçişi, 207 — Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olan Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Elbistan civârındaki Sepetli muharebesinde Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'ya mağlûb olup «Cânik dağlarına» çekilmesi ve orada vefatı üzerine kardeşi Deli-Hasan Bey'in yerine geçişi, 208 — Erdel ve Boğdan voyvodalıklarını da zaptederek bütün Rumanya'nın hükümdarı vaziyetine gelmiş olan âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul son zamanlarda Türkiye'ye tekrar itâatini arzetmiş olduğu için Avusturyalılar tarafından öldürülmesi ve bunun üzerine o üç voyvodalığın tekrar eskisi gibi tâbiiyyet altına alınması, 208 — Istanbul'dan Belgrad'a gelen yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın şehirde kalmıyarak Zemun / Zemin karargâhına geçişi, 208 — Muhtelif Avrupa milletlerinin gönderdikleri askerlerden teşekkül eden büyük bir Hıristiyan ordusunun kaleyi muhâsara için Kanije önlerine muvâsalatı ve kalenin meşhur müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın son tedbirleri, 209 — Günde 1000 - 2000 gülle yağdıran düşman ordusunun Kanije kalesini muhâsarası, bu şiddetli muhâsaranın muhtelif safhaları ve müdafilerin mütemâdî huruç hareketleri, 209 — Tam iki ay, sekiz gün = 69 gün süren çetin ve kanlı bir muhâsaradan ve kale bir harâbe hâline geldikten sonra Kanije gazilerine mağlûb olan düşman ordusunun muhâsarayı kaldırıp kaçmıya mecbur olması. Baş-kumandan arşidük Ferdinand'ın firârı, düşman ordugâhının Türkler tarafından zabtedilmesi ve kaçakların tâkibi, 210.

(1602 = 1010) Celâlîlere karşı Anadolu serdârlığına tâyin edilmiş olan Bağdad valisi ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın büyük oğlu Hasan Paşa'nın Halim-Şâh'a halef olan kardeşi Deli-Hasan'a mağlûb olduktan sonra kapandığı Tokat kalesinde öldürülmesi, hazinesiyle harem

serdârlığına tâlib olduğundan ve babasının yerine göz diktiğinden bahsedilen 21 yaşındaki şehzâde Mahmud'un idâmı ve Üçüncü Mehmed'in evlât kaatilliği, 220.

(1603 = 1012) Elli bin kişilik bir düşman ordusunun bulunduğu Peşte yakasına geçirilen 17 - 18 bin kişilik bir Türk kuvvetinin bozulması ve bu vak'a üzerine Budin yakasına geçen düşman kuvvetinin Celâlî-Hasan Paşa tarafından imhâsı, 221 — Türk ordusunun Budin kalesine erzak ve mühimmat vermesini men'etmek için karşı yakaya çıkarılan düşman kuvvetinin Eski-Budin'de mağlûbiyyeti ve şehrin takviyesi, 221 — Mevsim sonunda ordunun Budin'den Belgrad kışlağına hareketi, 222 — Osmanlıların Anadolu ısyânlarıyla Avusturya muharebelerinden çok sarsılmış olmasını fırsat ittihâz eden Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın bir Yeniçeri yağmacılığını vesîle addederek ânî bir baskın hareketiyle Tebriz şehrini zabtetmesi ve bu suretle 13 sene, 6 ay, 6 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalan bu şehrin yeniden Safavî idaresine geçmiş olmasına mukabil kalenin Osmanlı hâkimiyyetinde kalması, 222 — Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın çok üstün Safavî kuvvetlerine karşı uğradığı Sofyan bozgununda esir düşmesi ve şâhın huzuruna götürüldüğü zaman kahramanlığından dolayı hayatının bağışlanması, 223 — Sipâhi ısyânını tenkilinden itibaren çılgınca bir diktatörlüğe başlayıp kendisinden başka hiç kimsenin mevcudiyetine tahammül edemediği için bir çok devlet adamlarını idâm, hapis ve nefyettirdikten sonra pâdişahla Vâlide-Sultan'a bile kafa tutmıya kalkışan ve bütün bunları Yeniçeri-ocağına istinâd eden Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın azli ve kirli şahsiyyeti, 224 — Sadâretten azli üzerine Yeni-çerileri ayaklandırmış ve Vâlide-Sultan'a karşı tehditkâr bir vaziyet almış olan eski Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın azlinden on iki gün sonra idâmı, 225 — «Yavuz» lâkabiyle de anılan Mısır beylerbeyi Malkoç-Ali Paşa'nın sadâreti ve şahsiyyeti, 225 — Tebriz şehrinin sukutundan sonra Sofyan Âzerbaycan beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın esir düşmesi üzerine mukavemet kabiliyeti çok sarsılmış olan Tebriz kalesinin Safavî muhâsarasına dayanamıyarak «vire ile» teslim olması ve vire şartlarına riâyet etmiyen Birinci Abbâs'ın erkekleri kılıçtan geçirtip kadınları esir etmesi, 226 — Erivan beylerbeyliğine tâbi olan Nahcivan şehrinin tahkimâtı zayıf olduğu için tahliyesinden dolayı Safavî işgaline uğraması, 226 — Erivan/Revan şehrinin sukutu ve şâhın teslim teklifini reddeden kalenin müdâfaada devamı, 226 — Üçüncü Mehmed'in ölümü ve şahsiyyeti, 227.

AHMED-İ-EVVEL / BİRİNCİ AHMED DEVRİ

(1603 = 1012) Birinci Ahmed'in cülûsu ve şahsiyyeti, 229 — Üçüncü Mehmed'in cenâze merâsimi ve Ayasofya'da babası Üçüncü Murad'ın yanında hazırlanan kabrine defni, 231 — Yeni Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Mısır'dan Istanbul'a gelişi, 231.

(1604 = 1012) Saltanat tebeddülü üzerine Üçüncü Mehmed'in Osmanlı inhitâtında çok fecî bir rol oynıyan mürtekip ve entrikacı anası Venedikli Safiyye-Sultan'ın Topkapu sarayından alelûsul Eski-saray'a nakli, 231 — 14 yaşına kadar sünnet edilmemiş olan Birinci Ahmed'in sünnet düğünü, 231 — Şark ve Garp cephelerinde iki serdarlık

ihdâsı ve Garp cephesi serdârlığına Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın tâyini, 231 — Kapdan-ı-deryâlık vazifesi uhdesinde kalmak üzere Safavîlere karşı Şark serdârlığına eski Vezir-i-a'zamlardan Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın tâyini, 232 — Şark serdârı Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 232 — Erivan şehri sukut ettikten sonra mukavemette devam eden istihkâmlarından «Yeni-kale»nin sukutu ve «Eski-kale» nin müdâfaada devâmı, 232.

(1604 = 1013) Garp serdârlığına tâyin edilmiş olan Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Davudpaşa'dan Belgrad'a hareketi, 232 — Safavî ordusuna karşı 6 ay, 23 gün büyük bir kahramanlıkla mukavemet etmiş olan Revan/Erivan kalesinin düşmana teslimi, Tebriz'den sonra Erivan'ın da Safavî hâkimiyyetine geçmesinden dolayı Şark'daki Osmanlı nüfuzunun sarsılması, Karabağ ve Şirvan'daki Türkmen oymaklarıyla Gürcistan prenslerinin Osmanlı hâkimiyyetinden çıkıp Safavî nüfuzuna girmiye başlamaları, 233 — Şark serdarlığına tâyin edilmiş olan Kapdan-ı-deryâ Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Üsküdar karargâhından Safavî cephesine hareketi, 233 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Malkoç-Ali Paşa'nın Belgrad konağında ölümü ve şahsiyyeti, 234 — Malkoç Paşa'nın ölümü üzerine Belgrad'da ordu idaresini eline almış olan Serdar-Kaymakamı ve eski Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti, Garp serdârlığı ve şahsiyyeti, 234 — Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Hasankale'ye muvâsalatı, 235 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ordu başında yaklaşması üzerine Avusturyalıların Peşte kalesini tahliye etmeleri ve iki sene düşman işgalinde kalan Peşte'nin istirdâdı, 235 — Avusturyalıların tahliye ettikleri Hatwan ve Waitzen = Vaç kalelerinin iç-tahkimi, 235 — Dokuz sene evvel düşman eline geçmiş olan Gran= Usturgon kalesinin muhâsarası, otuz bir gün süren bu muhâsaradan sonra mevsimin ilerlemiş olması ve Yeniçerilerin tazyikı üzerine harekâtın ta'tili, 235 — Birinci Ahmed'in büyük oğlu İkinci Osman / Genc-Osman'ın doğumu, 236 — Şark ordusunun Kars'a muvâsalatı ve bu sırada küçük bir kuvvetle Erivan taraflarında bulunan Birinci Abbâs'a karşı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın hareketsiz kalarak büyük bir fırsat kaçırdıktan sonra Van'a çekilmesi ve orası Safavîler tarafından muhâsara edilince Erzurum'a kaçıp Istanbul'dan istimdâda başlaması, 236 — Peşte Hatwan ve Waitzen = Vaç kaleleri istirdâd edildikten sonra Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın kışlağına çekilmesi, 236.

(1605 = 1013) Erdel'in Avusturya hâkimiyyetine karşı ısyânı üzerine Birinci Ahmed tarafından Istanbul'a dâvet edilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan hareketi, 237 — Tekrar Garp serdarlığına me'mur edilen Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı, 237.

(1605 = 1014) Davudpaşa karargâhında beş gün son hazırlıklarla meşgul olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'a hareketi, 237 — Avusturya hâkimiyyetine karşı ısyân edip Türk himâyesine giren Erdel milliyetçilerinin reisi İstvan Bocskay'ın Istanbul'a elçiler göndermesi ve Erdel/Transylvania prensliğiyle

Avusturya işgalinde bulunan Yukarı Macaristan = Orta-Macar krallığına tâyini, 237 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Belgrad'a gelişi, 238 — Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'dan karşı yakadaki Zemun//Zemlin karargâhına geçişi, 238 — Zemun karargâhında on gün son hazırlıklar görüldükten sonra ordunun Usturgon seferine hareketi, 238 — 37 Kilometre şimalişarkîden Budin'i dâimî bir tehdid altında bulunduran Gran = Usturgon kalesinin istirdâdı, Osmanlı hükûmetinin en mühim hedefi sayıldığı için, bu kale üzerine yürüyen Lala-Mehmet Paşa ordusunun derhal muhâsara kurması ve Usturgon'un karşısındaki Tuna sâhilinde bulunan Parkany = Ciğer-delen istihkâmının işgali, 239 — Wissegrad = Vişgrad kalesinin teslim alınması ve içindeki Fransız askerlerinin Osmanlı hizmetine girişi, 239 — «Serdâr-ı yâdgâr» denilen İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasındaki yüz bin kişilik Osmanlı ordusunun Tebriz üzerine yürüyen Urmiye-gölü civârında elli bin kişilik Safavî ordusuna mağlûbiyeti, serdârın hazîneyi, ordugâhı ve bütün topları bırakıp kaçması ve o sırada yardıma geldiği halde bozgun haberi üzerine Van'da kalmış olan Halep valisi Canbulat-oğlu Hüseyn Paşa'yı haksız olarak idâm ettirmesinden dolayı Hüseyn Paşa'nın meşhur yeğeni Ali Paşa'nın Haleb'de ısyânı, 239 — Garp cephesindeki Usturgon muhâsarası esnâsında bu kalenin varoşu hükmünde bulunan Saint-Thomas = Tepedelen istihkâmının fethi, 240 — Tam on sene, bir ay bir gün düşman elinde kalmış olan Gran = Usturgon kalesinin bir ay, beş gün süren şiddetli bir muhâsaradan sonra «vire ile» teslim alınması, 241 — Usturgon muvaffakıyeti üzerine Styri = İstirya içerilerine kadar uzayan büyük Avusturya akını, 241 — Anadoluda zuhur eden dört Celâlî reisi ve mıntıkaları; bunların en mühimmi olan Uzun-Halil'e karşı serdarlıkla sevkedilen eski Haleb valisi Nasuh Paşa ile Anadolu beylerbeyi Kej-dehan Ali Paşa Bolvadin bozgunu, dolu-dizgin kaçan Nasuh Paşa'nın Kütahya'da kabahatı Ali Paşa'ya yükleyip onu idâm ettirdikten sonra Istanbul'a gelip pâdişahın huzûrunda vükelâyı ithâm etmesi, 242 — Türk himâyesine girerek, Avusturyalılara karşı Erdel / Transylvania ısyânını hazırladığı için Erdel hâkimi ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar kralı ilân edilen Macar asilzâdelerinden İstvan Bocskay'ın Rakos sahrâsında Osmanlı karargâhına gelip Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa tarafından parlak merâsimle tetvic edilmesi, 242 — Urmiye bozgunundan sonra Van'a kaçan ve oradan da Diyarbekir'e gelen Şark serdârı Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın ölümü yahut zehir içerek intihârı, 243.

(1605 - 1606=1014) İlk defa olarak Türkiye'ye tütün idhâli ve muâsırların telâkkileri, 243.

(1606 = 1014) Cağal-oğlu'nun perişan bir halde bıraktığı Şark cephesiyle Celâlî ısyanlarının tehlikeli bir vaziyet ihdas etmesinden dolayı Birinci Ahmed'in dâvetiyle Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan Istanbul'a avdeti, 244.

(1606 = 1015) Sokullu âilesinden olan Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü ve bir rivayete göre de yerine göz diken halefi tarafından zehirlenmesi, şahsiyyeti ve ahlâksızlığıyla meşhur Kapdan-ı-deryâ Derviş

dan Bayburd'a gelen Kuyucu-Murad'ın kan dökmek hırsını tatmin için binlerce bîgünah Türkü idâm ettirip cesetlerini «dağlar gibi» yığdırması, 252 — Şimalî-Suriye ve Anadolu ısyanlarının çoğunu tenkil etmiş olan Kuyucu-Murad'ın Istanbul'a avdeti, 252.

(1609 = 1018) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın «Acem seferi» bahânesiyle Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçip Celâlî bakıyyelerine karşı siyasî tedbirlerle meşgul olması ve son Celâlî reislerinin ustalıkla celbedilip idâm olunmaları, 252 — Kâ'be örtülerinin Istanbul'dan gönderilmiye başlanması, 253 — At-meydanında maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet ve halefi Semiz-Ahmed Paşaların istimlâk edilen konakları yıktırılarak açılan sâhada Sultanahmed câmiinin Temel-açma merâsimi, 253.

(1610 = 1018) Temel-açma merâsiminden 2 ay, 27 gün sonra Sultanahmet câmiinin temel-atma merâsimi, 253.

(1610 = 1019) On üç seneden fazla süren Avusturya seferiyle Anadolu'daki Celâlî ısyanları yüzünden Kafkasya'daki Osmanlı fütûhatının boydanboya Safavîler tarafından işgaline karşı Avusturya ve Anadolu gailelerinin tesviyesinden istifade eden Osmanlı hükûmetinin Şark'da istirdad siyaseti tâkibine başlaması ve işte bu maksatla İran seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 253 — Üsküdar karargâhında 25 gün son hazırlıklarla meşgul olan Kuyucu'nun Şark'a hareketi, 254 — Kâ'be örtüleri gibi Ravza-i-Mutahhara örtülerinin de Istanbul'dan gönderilmiye başlanması, 254 — Şark seferine çıkan Kuyucu-Murad Paşa ordusunun Erzurum'a muvâsalatı, Kafkasya'yı kan dökmeden istirdâd etmek hülyasına kapılan Kuyucu'nun Üçüncü Murad devri fütuhâtı iâde edilmek şartiyle Safavîlere sulh teklifi ve bu teklifin reddi üzerine yol boyundaki kalelere dokunmıyan Serdâr-ı-Ekremin Tebriz'e doğru ilerlemesi, 255 — Osmanlılarla Safavîlerin Tebriz civârındaki Acıçay boyunda karşılaşmaları, Kuyucu'nun Kafkasya iâde edilmek şartiyle tekrarladığı sulh teklifinin tekrar reddi ve Osmanlı ordusunda şiddetli bir iâşe buhrânı, 255 — Acı-çay boyunda Osmanlı ve Safavî ordularının beş gün harbsiz vakit geçirmeleri, Kafkasya Safavîlerde kalmak ve Osmanlı devletine haraç verilmek şartiyle Birinci Abbâs'ın sulh teklifi ve iâşe buhrânı yüzünden nihayet Osmanlı ordusunun kışlağına hareketi, 255.

(1611 = 1020) Anadolu Türklerine karşı canavarlıklarıyla meşhur Hırvat devşirmesi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Diyarbekir kışlağında eceliyle veyahut zehirle ölümü, kanlı ve kirli şahsiyyeti ve muhtelif cinayetleri, 255 — Sadâret makamını elde etmek için selefi Kuyucu-Murad'ı zehirlediğinden bahsedilen Diyarbekir beylerbeyi Arnavut Nasuh Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 257.

(1612 = 1021) Birinci Ahmed oğlu Dördüncü Murad'ın doğumu, 257 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Nasuh Paşa'nın sulh müzâkeresi için gönderilen Safavî elçileriyle beraber Istanbul'a gelişi ve iki yüz yük tutan ilk ipek haracının getirilmesi, 257 — Safavî elçilerinin huzûra kabulü ve Birinci Abbâs'ın gönderdiği ipek haracıyla diğer hediyelerin Birinci Ahmed'e takdimi, 257 — 9 sene, 1 ay, 24 gün-

sarası, neticesiz kalan bu muhâsara esnâsında iki yüz yük ipek haracı yüz yüke indirilmek şartiyle 1612 = 1021 Istanbul sulh esaslarının yeniden takarrüründen dolayı harb hâlinin bir müddet daha devamı, 264 — Elli beş gün süren Revan / Erivan muhâsarasının kaldırılması ve kışın şiddetinden dolayı ordunun çok büyük müşkilâtla Kars üzerinden Erzurum kışlağına çekilmesi, 264 — Erivan muvaffakıyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın azli ve Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın ilk sadâreti ve hüviyyeti, 264.

(1617 = 1026) İnşaâtı ikmâl edilen Sultanahmet câmiinin açılış merâsimi ve Osmanlı mi'mârîsinin en güzel eserlerinden olan bu muhteşem ma'bedin hususiyyetleri, 265 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Erdebil seferi» denilen İran seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, Osmanlı ordusunun Diyarbekir'de ve sefere me'mur olan Kırım ordusunun da Cizre'de kışlaması, 266 — Lehistan - Kazaklarının Karadeniz akınlarıyla Boğdan'a taarruzlarından dolayı sulhun bozulması üzerine Osmanlı ordusu Dniestr = Turla boylarına ilerleyince Lehlilerin talebiyle yeni bir sulh akdi ve muâhede mucibince Lehistan-Kazaklarının Karadeniz'e inmekten memnûiyyeti, 266 — Birinci Ahmed'in ölümü ve şahsiyyeti, 267.

MUSTAFÂY-I-EVVEL / BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ (İlk saltanatı)

(1617 = 1026) Verâset usulünün değiştirilmesi, Osmanlı devletinin kuruluşundanberi babadan oğula intikal eden saltanat verâsetinin «Ekberiyyet» kaidesine göre hânedânın diger âzâsına da teşmili, bu değişikliğin sebebleri ve Birinci Ahmed'in büyük oğlu şehzâde Osman dururken kardeşi Sultan Mustafa'nın aklî müvâzenesi bozuk olduğu hal'de tahta çıkarılıvermesi, 269.

(1618 = 1027) Denizdeki balıklara altın atacak dereceleri bulan çılgınlıklarından dolayı Birinci Mustafa'nın 3 ay, 4 gün = 96 gün süren ilk saltanatından sonra hal'i, 271.

OSMÂN-I-SÂNÎ = İKİNCİ OSMAN/GENÇ-OSMAN DEVRİ

(1618 = 1027) Birinci Ahmed'in büyük oğlu İkinci Osman'ın cülûsu ve şahsiyyeti, 273 — Genc-Osman'ın ilk icrâatı: Verâset usulünün değişmesinde âmil olan Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa'nın azli ve Meşîhat selâhiyyetlerinin Sultan Osman'a inkılâp fikirleri telkin etmiş olmakla meşhur Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi'ye devriyle Şeyh-ül-İslâmlık vazifesinin fetvâ vermiye hasrı. — 274 — Osmanlı menbâlarında «Ceng-i sahrây-i Serâv» denilen «Pül-i-şi-keste» bozgunu; Diyarbekir'de kışladıktan sonra Tebriz üzerine yürüyen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Kırım hanı Cânibek-Girây kumandasında sevkettiği Türk ve Tatar akıncılarının Safavîler tarafından imhâsı, hanın güçlükle kurtuluşu ve bu vaziyet üzerine ordunun Erdebil üzerine yürümesi, 274 — Osmanlı ordusunun Erdebil'e bir konaklık mesâfeye kadar ilerlemesi ve Serdâr-ı-Ekremin Şâh Abbâs'ı tehdid etmesi üzerine akdedilen ve «Serâv sulhü» denilen Osmanlı-Safavî muâhedesinin imzâsı, 1612 = 1021 Istanbul

muâhedesinin aynen tecdidi ve yalnız iki yüz yük ipek haracının yüz yüke indirilmesi, 275.

(1619 = 1028) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Pül-i-Şikeste» bozgunundan dolayı azliyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan «Öküz» lâkabiyle meşhur selefi Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti, 276 — Halil Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremliği zamanında Safavîlerle akdedilen «Serâv sulhü»nün İkinci Osman tarafından tasdiki, 276.

(1619 = 1029) Halefinin entrikaları yüzünden Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa'nınn ikinci ve sonuncu sadâretinden azliyle Kapdan-ı-deryâ Güzelce-Ali Paşa'nın sadâreti ve lekeli şahsiyyeti, 276.

(1620 = 1029) Lehistan'ın 1617 = 1026 sulhünü ihlâl etmesi, Lehistan-Kazaklarının hudut boylarına akınları ve Türklere ihânet eden Boğdan voyvodası Gratiani'nin Lehlilerle elbirliğine kalkışması üzerine açılan sefer serdarlığına tâyin edilen Silistre valisi İskender Paşa'nın Lassy = Yaş civârında Leh ordusuna karşı ilk büyük zaferi, âsi Boğdan voyvodasının firârı ve Leh Baş-kumandanının Osmanlı pâdişahına haraç vermek şartiyle teklif ettiği sulhün reddi, 277 — İskender Paşa'nın ikinci büyük zaferi, sekiz günlük bir ric'at hareketi esnâsında Dniestr = Turla nehrinden geçmiye teşebbüs eden Leh ordusunun imhâsı ve düşman Baş-kumandanı Zolkiewsky'nin Istanbul'a gönderilen kesik başının saray kapusunda teşhiri, 278.

(1621 = 1030) Lehistan seferine tahtından emin olarak çıkmak istiyen Genc-Osman'ın küçük kardeşi şehzâde Mehmed'i idâm ettirmesi ve halkın umumî teessürü, 278 — Kışın şiddetinden dolayı Istanbul halicinin donması ve Galata ile Istanbul arasında yayan gidilip gelinmesi, 279 — Haliç donundan 16 gün sonra Sarayburnu-Üsküdar arasının donması, Galata - Istanbul arasında olduğu gibi Üsküdar - Istanbul arasında yayan gidip gelenler görülmesi ve bu şiddetli kışın dîvan edebiyatındaki akisleri, 279 — Servetler müsâderesiyle meşhur Vezir-i-a'zam Güzelce-Ali Paşa'nın ölümü, dördüncü vezir Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sadâreti ve mâhiyeti, 280 — Avrupa'ya hâkim olmak için tarihin büyük cihangirlerine yakışacak muazzam bir plân hazırlıyan Genc-Osman'ın Lehistan seferi, bu plânın tatbikat bakımından eksiklikleri, tecrübesiz pâdişahın hatâları ve bütün bunlara rağmen Lehistan'ın sulh teklifi reddedilerek Davudpaşa sahrâsında Otâğ-ı-Hümâyûn kurulması, 280 — Genc-Osman'ın «Sefer-i Hotin» denilen Lehistan seferine çıkmak üzere Topkapu sarayından Davudpaşa karargâhına geçişi, 281 — Davudpaşa'da 13 gün son hazırlıklarla meşgul olan Genc-Osman'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi, 281 — Sultan Osman'ın 10 günde Istanbul'dan Edirne'ye muvâsalatı, 282 — Edirne'de 16 gün en son hazırlıklarla meşgul olan Genc-Osman'ın Yanbolu'ya hareketi, 282 — Ordunun Dobruca'daki İsakçı kasabasına muvâsalatı ve Tuna üzerinde köprü kurulmıya başlanması, 282 — İsakçı köprüsünün on günde ikmâli, 282 — Donanmayla Karadeniz'den gelen Kapdan-ı-deryâ ve eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın orduya iltihâkı, 282 — İsakçı'da bir kale inşâsına başlanması, 282 — İsakçı köprüsünden bir haftada karşı yakaya geçen ordunun ileri hareketi, 283 — Kırım hanı Canibek-Giray'ın ordusuyla beraber emre âmâde bulunduğunu arzetmesi üzerine istediği yerde iltihak edebileceğinin tebliği, 283 — Eflâk voyvodası Radul Scherban'ın orduya iltihâkı, 283 — Düşman ordusunun

Hotin önlerinde «Tabur/Istabur» kurmakta olduğu hakkındaki haberler alınması, 283 — Kırım hanının düşman ordusuna karşı muvaffakıyetli baskın hareketleri, 283 — Yeniçerilerin çoğunu kaçmış gösteren şâyialar üzerine Genc-Osman'ın yaptığı yoklamadan dolayı Ocak zâbitlerinin pâdişahtan muğber olmaları, 283 — Ordunun Besarabya'daki Hotin kalesi önlerine muvâsalatı, düşmanın vaziyeti ve asker mıkdârı, 284 — Kırım hanının Hotin önlerinde orduya iltihâkı, 285 — «Tabur» denilen müstahkem düşman ordugâhının muhasarası ve ilk müsâdemelerin başlaması, 285 — İlk umumî hücumda elde edilen zaferin Yeniçeri yağmacılığından dolayı neticesiz kalması, 285 — Düşmanın şiddetli top ateşinden dolayı ikinci hücumun da neticesiz kalması, 285 — Üçüncü hücumun da neticesizliği, 285 — Dördüncü hücumda düşman ordugâhına girip bayrak diken Budin valisi Karakaş-Mehmet Paşa'yı kıskanan Arnavut Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın seyirci kalması yüzünden Karakaş Paşa'nın şehâdeti üzerine askerinin geri çekilmesi, 285 — İhânetinden dolayı azledilen Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın yerine Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa'nın sadâreti, 286 — İnşâsı tamamlanan Dniestr = Turla köprüsünden karşı yakaya Ohrili-Hüseyn Paşa kumandasında geçirilen askerin düşman ordusunu o tarafdan da ateş altına alması, 286 — Karşı yakadaki Ohrili-Hüseyn Paşa karargâhına düşmanın bir gece baskını ve Ohrili'nin firârı, 286 — Genc-Osman'dan yüz çevirmiş olan Yeniçerilerin gayretsizliklerinden dolayı beşinci umumî hücumun neticesiz kalması, 286 — Altıncı ve sonuncu hücumun da Yeniçeriler yüzünden neticesizliği, 287 — Genc-Osman'ın riyâsetinde toplanan harb-meclisinin kışın muhâsarada devam kararı, 287 — Düşman ordusunun sulh talebi, 287 — Yeniçeri-ocağına artık itimâdı kalmıyan Genc-Osman'ın sulh teklifini kabulü ve Kanunî devrindeki hudud esas olmak, Kazaklar Karadeniz'e inmemek şartlarıyla Osmanlı-Lehistan sulhünün akdi, 288 — Hotin önlerinde 36 gün kalan Türk ordusunun Istanbul'a hareketi ve Genc-Osman'ın tasarladığı büyük plânın tatbikıne mâni olan sebeblerin en mühimleri, 289.

(1622 = 1031) Lehistan seferinden avdetinde bir müddet Edirne sarayında kalmış olan Genc-Osman'ın Istanbul'a hareketi, 290 — Davudpaşa kasrında iki gün kalan Sultan Osman'ın zafer alayı ile Istanbul'a girişi, 290 — İkinci Osman'ın hal'i ve şehâdetiyle neticelenen ve «Hâile-i Osmâniyye» denilen büyük fâcianın ilk günü: Hacc'e gitmek bahânesiyle Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden yeni bir ordu teşkil edip Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını ilga ve imhâ etmek istiyen Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle Sipâhilerin ayaklanması, Sultan Osman'ın inkılâpçılığı ve tasarladığı teceddüd hamlelerinin ehemmiyeti, 290 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin ilk akşamı: Asılsız şâyialar yüzünden âsilerle saray Bostancılarının karşılıklı heyecanları üzerine vaziyetin büsbütün gerginleşmesi, 299 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden ilk vak'a: Âsilerin saray baskını ve Birinci Mustafa'nın mahbus olduğu odadan dışarı çıkarılması, 299 — «Hâile-i-Osmâniyye» nin ikinci gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Kızlar-ağası Süleyman Ağa'nın âsilere teslim edilip parçalanmaları, 302 — «Hâile-i-Osmâniyye» nin ikinci gününe tesadüf eden üçüncü vak'a: Âsilere karşı hiç bir mukavemet göstermiyen İkinci Osman'ın hal'i. 303.

MUSTAFÂY-I-EVVEL/BİRİNCİ MUSTAFA
(İkinci saltanatı)

319 — Kara-Davud'un idâmı, 320 — Vaziyete hâkim olan zorbaların tazyikiyle Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın istifâsı ve Mere-Hüseyn Paşa'nın ikinci sadâreti, 321 — Genc-Osman'ın kanını dâvâ ederek ısyân etmiş olan Erzurum beylerbeyi Abaza Paşa gailesinin büsbütün alevlendiği hakkında Istanbul'a korkunç haberler gelmesi, 321 — Vezir-i-a'zam Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle dördüncü vezir Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın sadâreti ve bu değişikliğin sebebleri, 322 — Aklî müvâzenesi bozuk olan Birinci Mustafa'nın ikinci defa hal'i ve sebebleri, 323.

(1623 = 1032) Dördüncü Murad'ln cülûsu ve şahsiyyeti, 325.

(1624 = 1033) Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması, 326 — Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın idâmı, sebebleri ve Kubbe-vezirlerinden Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 329 — Erzurum'da ısyân etmiş olan Abaza Paşa'nın tenkiline me'mur olan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 329 — Üsküdar karargâhında yirmi gün kalan serdârın hareketi, 329 — Kırım ısyânı, sebebleri ve tenkili, 329 — Istanbul-boğazına kadar sarkıntılık eden Don-Kazaklarının Yeniköy ve Sarıyer baskını, 330 — Kayseri civârındaki Karasu muharebesinde âsi Abaza Paşa'nın mağlûbiyyeti ve Erzurum'a çekilmesi, 331.

(1624 = 1034) Balıkesir, Aydın ve Saruhan taraflarında büyük bir ısyan çıkarmış olan Cennet-oğlu'nun tenkili, 331.

(1625 = 1034) Abaza Paşa'yı Karasu muharebesinde mağlûb ettikten sonra Tokat kışlağına çekilmiş olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın ölümü, 332 — Diyarbekir beylerbeyi Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ilk sadâret ve serdârlığı, 332 — Bağdad'ın Safavîlerden istirdâdına me'mur olan yeni Serdâr-ı-Ekrem Hâfız-Ahmed Paşa'nın Diyarbekir'den Cülek karargâhına çıkması, 332.

(1625 = 1035) Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Kazaklara karşı Kara-Harman zaferi, 333 — Şark ordusunun Bağdad'a muvâsalatı ve A'zamiyye kalesinin zabtı, 333 — Bağdad önlerinde ilk Osmanlı-Safavî müsâdemesi ve düşmanın kaleye çekilmesi, 334 — Bağdad muhâsarası ve tafsilâtı, 334.

(1626 = 1035) Birinci Abbâs'ın otuz bin kişilik bir imdâd ordusuyla Bağdad önlerine gelişi, 334 — Bağdad önlerinde Osmanlı ve Safavî ordularının ilk müsâdemesi, 335 — 7 ay, 8 gün süren Bağdad muhâsarasının kaldırılması ve sebebleri, 335.

(1626 = 1036) Bağdad muvaffakıyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın ikinci sadâreti, 335 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Abaza ısyânını bastırmak üzere Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 336.

(1627 = 1036) Adana valisi Küçük-Hüseyn Paşa'nın Abaza tarafdarlığından dolayı Serdârın emriyle idâmı, 337 — Ordunun Haleb'e muvâsalatı, 337 — Haleb'de 3 ay, 11 gün son hazırlıklarla meşgul olan serdârın şehirden karargâha çıkışı, 337 — Ordunun Haleb önlerinden Diyarbekir'e hareketi, 337 — Ordunun 24 günde Haleb'den Diyarbekir önlerine muvâsalatı, 337 — Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'nın Ahıska'yı Safavî muhâsarasından kurtarmıya gönderilmesi ve Abaza Paşa'nın taarruzundan dolayı bu teşebbüsün

yoluyla Musul'dan muhâsara toplarının gelişi, 348 — Dördüncü Murad devrinde Bağdad'ın ikinci muhâsarası, 348 — Bağdad müdâfilerinin huruç hareketi, 348 — Osmanlı ordusunun umumî hücumu ve neticesizliği, 349 — Otuz dokuz gün süren ikinci Bağdad muhâsarasının kaldırılması, 349 — Ordunun A'zamiyye'den Musul'a hareketi, 349 — Ordunun Musul'a muvâsalatı ve bu seferin neticeleri, 349.

(1631 = 1040) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Musul'dan Mardin'e hareketi, 350 — Serdâr'ın Mardin'e muvâsalatı, 350 — Husrev Paşa'nın Mardin'den Koçhisar'a hareketi, 350.

(1631 = 1041) Seferden bıkan askerin istirâhat istiyerek ayaklanması ve serdârın tekrar Bağdad üzerine yürümekten vazgeçmesi, 350 — Ordunun Koçhisar ovasından Diyarbekir'e hareketi, 350 — Bağdad muvaffakıyyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın azliyle eski Vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ikinci sadâreti, 351 — Ordu başında henüz azlinden haberdâr olmıyan sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı, 351 — Diyarbekir'den Yeniçerilerin Istanbul'a gelmeleri hakkında emir tebliği, 351.

(1632 = 1041) Topkapu sarayına hücum edip Dördüncü Murad'ı tehdid eden zorbaların Vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'yı parçalamaları ve ikinci vezir Topal-Receb Paşa'nın sadâreti ve âsilerle elbirliği, 352 — Anadolu'da fesat çıkardığı için Tokad'da boğdurulan eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın idâmına delil olarak kesik başının Istanbul'a getirilmesi, 353 — Vezir-i-a'zam Recep Paşa'nın teşvikıyle zorbaların saray baskını ve bâzı devlet-adamlarının idâmı, 353 — Zorbalarla elbirliği eden Vezir-i-a'zam Topal-Recep Paşa'nın idâmı ve Kubbe-vezirlerinden Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti, 354 — Devlet idaresini bizzat eline alan Dördüncü Murad'ın Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını sindirerek Zorbalar hâkimiyyetine nihayet vermesi, 354.

(1632 = 1042) Balıkesir taraflarında büyük bir ısyan çıkaran İlyas Paşa'nın tenkil kuvvetlerine teslim olup Istanbul'a getirilmesi ve affedildiği halde idâmı, 355.

(1633 = 1043) Şehrin beşte birini yakan büyük Istanbul yangını, 355 — Kahvelerin kapatılması ve tütün yasağı, 355 — Van kalesinin Safavî muhâsarasından kurtarılması, 357 — Safavîlerin Van muhâsarasına mukabele olmak üzere Şark seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 357 — Serdârın Üsküdar'dan hareketi, 357 — Ordunun İzmit'ten hareketi, 357 — Serdâr-ı-Ekremin Haleb'e muvâsalatı, 358.

(1634 = 1043) Dördüncü Murad'ın bozulmıya başlamış olan İlmiyye sınıfını te'dibe başlaması ve Şeyh-ül-İslâm Ahi-zâde Hüseyn Efendi'nin bir iftirâ yüzünden idâmı, 358 — Lehistan-Kazaklarının sulh muâhedesine rağmen yaptıkları akınlardan dolayı Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan sefere çıkmak üzere Davudpaşa karargâhından geçişi, 359 — Sultan Murad'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi, 359 — Dördüncü Murad'ın Edirne'ye muvâsalatı, 359.

(1634 = 1044) Lehistan hükûmetinin şartlarını kabul etmiye karar verdiği hakkındaki haber çıkması üzerine sefere hâcet kalmadığı için Dör-

(1637 = 1047) Kırım'daki karışıklıklar yüzünden yardımsız kalan Azak kalesinin Kazaklar tarafından zabtı, 370.

(1638 = 1047) Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Kasım'ın idâmı ve sebebi, 371 — Bağdad seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi ve bu meşhur seferin bibliyografyası, 371 — Üsküdar karargâhında bir ay kalan Sultan Murad'ın Bağdad'a hareketi, 372.

(1638 = 1048) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın İnönü konağında orduya iltihâkı, 372 — Eskişehir ahâlisinin «Sakarya-şeyhi» denilen bir Mehdîlik müddaîsinden şikâyeti, 372 — Ordunun Konya'ya muvâsalatı, 372 — Orduya getirilen Sakarya-şeyhinin idâmı, 373 — Konya'da bir hafta kalan ordunun hareketi, 373 — Ordunun Haleb'e muvâsalatı, 373 — Haleb'de 16 gün kalan ordunun Diyarbekir'e hareketi, 373 — Yolda ölen Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın cesedi tahnit edilip Istanbul'a gönderilmesi, 373 — Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızı Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 374 — Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı, 374 — Musul'dan gelen Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın Diyarbekir'de orduya iltihâkı, 374 — Ordunun Diyarbekir'den hareketi, 374 — Dördüncü Murad'ın Musul'a muvâsalatı, 374 — Ordunun Bağdad Kâzımiyye kasabasına muvâsalatı, 375 — Bağdad'ın dört kilometre mesâfesinde bulunan A'zamiyye'de konaklaması, 375 — Bağdad mukavemetinin devamı, 375 — Musul'dan on büyük top gelmesi, 376 — Altı gün süren en şiddetli muharebelerin başlaması ve Safavîlerin kahramanca müdâfaası, 376 — Bağdad'ın fethini kanı bahasına te'min eden şanlı Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın şehâdeti ve Kapdan-ı-deryâ Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 376 — Bağdad kalesinin teslim olması ve tafsilâtı, 377 — Bağdad'ın teslimine rağmen iç-kalede mukavemet etmek istiyen Safavî kuvvetlerinin tenkili, 378 — Dördüncü Murad'ın Irak'da Şiîliğe karşı Sünnîlik âbidesi demek olan İmâm-ı-A'zam türbesini ziyâret etmesi ve zafer tebriki, 380 — Safavîlerin son Bağdad valisi Bektaş-Han'ın ölümü, öldürülmesi yahut intiharı, 380 — Yeniçeri-ağası Küçük Hasan Paşa'nın Bağdad valiliğine tâyini, 380.

(1639 = 1048) Bağdad'da 60 gün kalan Dördüncü Murad'ın Musul'a hareketi, 380 — Sultan Murad'ın Kâzımiyye'den hareketi, 381 — Bağdad fetihnâmesinin Istanbul'a gelmesi, 381 — Birinci Mustafa'nın ölümü yahut idâmı, 381 — Musul'a gelen Dördüncü Murad'ın Safavî hükümdarı Birinci Safî'ye tehdidnâme göndermesi, 381 — Sultan Murad'ın Musul'dan Diyarbekir'e hareketi, 381 — Pâdişahın Diyarbekir'e muvâsalatı, 382 — Bağdad kalesinin 1 ay, 24 günde tâmiri, 382 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Bağdad'dan İran seferine hareketi, 382 — Yetmiş gün Diyarbekir'de kalan Dördüncü Murad'ın Istanbul'a hareketi, 382 — Sulh müzâkeresi için Kızıl-Rubat konağında orduya gelen Safavî elçisinin Serdâr-ı-Ekrem tarafından kabulü, 382.

(1639 = 1049) Şimdiki Türkiye-İran hududunu tesbit eden Kasr-ı-Şîrîn muâhedesinin akdi ve sulh şartları, 383 — Sultan Murad'ın İzmit'den Istanbul'a hareketi, 383 — Bağdad fâtihi Dördüncü Murad'ın meşhur seferinden Istanbul'a avdeti, 384 — Kasr-ı-Şîrîn sulhünün akdi üzeri-

SULTAN İBRAHİM DEVRİ

Semin-Mehmet Paşa'nın azliyle Baş-Defterdar Sâlih Paşa'nın sadâreti, 399.

(1646 = 1055) Saray mensuplarının tezvirâtı yüzünden Hanya fâtihi Kapdan-ı-deryâ Silâhdar-Yusuf Paşa'nın idâmı, 399 — Girit fütûhâtının en büyük kahramanı olan ve ikinci vezir pâyesiyle Girit muhâfızlığına tâyin edilen eski Budin valisi Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı, 400.

(1646 = 1056) Hanya mülhakatından Kisamo kalesinin fethi, 400 — Istanbul-Girit yolunu kesmek istiyen Venediklilerin Bozcaada'ya asker çıkarmaları, 400 — Girit seferine muhâlif olduğu için azledilen eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Girit serdârı olarak Hanya'ya muvâsalatı, 401 — Suda muhâsarası, 401 — Hanya mülhakatından Aprikorno kalesinin işgali, 401 — Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü ve cenâzesinin Istanbul'a nakli, 401 — Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın girit serdârlığı ve selefinin askerî hatâsı Suda muhâsarasını kaldırması, 401 — Deli-Hüseyn Paşa'nın Resmo muhâsarası, 402 — Resmo civârındaki Milipotamo = Servi-kalesi'nin fethi, — 402 — Resmo şehrinin fethi ve iç-kalenin mukavemette devamı,, 402 — Hücuma bizzât iştirâk edip başından yaralanan Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın şecâati sâyesinde Resmo kalesinin fethi, 402.

(1647 = 1057) Girit'de Bâzı küçük kaleler fethi ve adanın merkezi olan Kandiya'nın abluka altına alınması, 403 — Bosna valisi Tekeli Paşa'nın Sebeniko muvaffakıyetsizliği ve bir takım hudut kalelerinin sukutu, 403 — Sultan İbrahim'in meşhur araba yasağını tam tatbik edemediği için Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa'nın idâmiyle eski Kapdan-ı-deryâ Kara-Musa Paşa'nın sadâreti, 403 — O sırada Anadolu'da bulunan ve henüz Istanbul'a gelip işe de başlamamış olan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa'nın gıyâben azliyle Baş-Defterdar Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadâreti, 404 — Donanmanın Girid'e asker ve mühimmat getirmesi, 404.

(1648 = 1058) Kandiya abluka altında düşmanın huruç hareketlerine karşı Türk zaferleri, 405 — Kandiya abluka çenberinin daraltılması ve muhâsara hazırlıkları, 405 — Istanbul hükûmetinin alâkasızlığından dolayı ot kökleriyle geçinen Girit ordusunun Kandiya kalesiyle limanını top ateşine tutması, 405 — Kandiya'da düşmanın şiddetli bir huruç hareketine karşı Türk zaferi, 405 — Istanbul hükûmetinin gayrımeşrû emirlerine karşı ısyân edip Üsküdar'a doğru ilerliyen Sıvas valisi Varvar-Ali Paşa'nın Çerkeş'de idâmıyle kesik başının saray kapusunda teşhiri,405 — Venedik donanmasının Çanakkale-boğazını abluka altına alması ve Istanbul-Girit yolunun kesilmesi, 406 — Büyük Istanbul zelzelesi, 406 — Kandiya ablukasının muhâsaraya tahvili, 406 — Venediklilerin Çanakkale-boğazı ablukasına karşı hareketsiz kalarak Girit ordusunu tehlikede bırakan Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde Mehmet Paşa'nın idâm ve Seddülbahir muhâfızı Voynuk-Ahmed Paşa'nın kapdanlığı, 407 — Kandiya müdâfilerinin bir huruç hareketinde muzaffer olan Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın ikinci defa olarak yaralanması, 407 — Çanakkale-boğazı ablukasının Kapdan-ı-deryâ tarafından Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya tebliği, 407 — Kandiya kalesi hâricinde düşman tabyalarının zabtı ve muhâsara vaziyeti, 407 — İhdâs ettiği «Samur ve anber vergisi» ne karşı Ocak ağalarının ayaklanmalarından dolayı Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'-

MEHEMMED-İ-RÂBİ' = DÖRDÜNCÜ MEHEMMET İ AVCI SULTAN MEHMET DEVRİ

(1654 = 1064) Osmanlı donanmasının Çanakkale-boğazı açıklarında Venedik donanmasına karşı parlak bir zaferi ve Girid'e gidip gelmesi, 418 — Felce uğrayıp evinden çıkamıyacak hâle gelen Vezir-i-a'zam Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Istanbul hükûmetine karşı kafa tutmakla meşhur Haleb valisi İpşir Mustafa Paşa'nın sadâreti, 419.

(1655 = 1065) Istanbul'da gaafil avlanmamak için Anadolu'da bir çok asker toplayıp tedbirli ve ihtiyatlı davranan yeni Vezir-i-a'zam İpşir Mustafa Paşa'nın Haleb'den Üsküdar'a gelişi, 419 — Korktuğu başına gelen Vezir-i-a'zam İpşir Mustafa Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Kara-Murad Paşa'nın ikinci sadâreti, 420 — Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın sadâreti, 420.

(1656 = 1066) Mâlî buhrâna çare bulamıyan Vezir-i-a'zam Ermeni-Süleyman Paşa'nın azliyle Girid'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın sadâreti, 420 — «Vak'a-i-vakvâkıyye» yahut «Çınar vak'ası» denilen ve mâlî buhran sebebiyle çıkan askerî isyanda bir çok mühim şahsiyyetlerin idâmı, 420 — Beş gün süren «Vak'a-i-vakvâkıyye» den dolayı bir günde iki sadâret tebeddülü, altı gün evvel gıyâben tâyin edilen Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın azliyle Sadâret-Kaymakamı Zurnazen-Mustafa Paşa'nın sadâreti ve onun da dört saat sonra azliyle Silistre valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın tâyini, 421 — Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın ölümü ve Şam valisi Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti, 421 — Çanakkale-boğazı önlerinde Osmanlı donanmasının muhâlif bir rüzgârdan dolayı bozguna uğraması ve Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının Venedikliler tarafından işgali, 421 — Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle eski Trablusuşam valisi Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 422.

(1657 = 1067) Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın Çanakkale seferi ve Kumburnu kalesinden atılan bir güllenin Amiral gemisine isâbetinden dolayı Venedik donanmasının Çanakkale-boğazı önlerinden kaçırılması, 422 — Bozcaada'nın Venediklilerden istirdâdı, 422 — Büyük Türk âlimi Kâtib-Çelebi'nin ölümü ve şahsiyyeti, 423.

(1657 = 1068) Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa'nın Limni adasını Venediklilerden istirdâd etmesi, 423 — «Revzat-ül-Ebrâr» müellifi büyük müverrih Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi'nin ölümü ve en meşhur eserleri, 423.

(1658 = 1068) Erdel / Transylvania ısyânı ve Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın serdârlığı, 424 — Erdel'in kapusu vaziyetinde bulunan Jenoe = Yanova kalesinin habersiz teslim olması, yeni tâyin edilen prensin Türkiye'ye iki mühim kale daha terketmesi ve haraç mıkdarının tezyidi, 424.

(1658 = 1069) Kendisine rakîb olabilecek şahsiyyetleri imhâ etmekte olan Köprülü'nün sadâretine karşı Haleb valisi Abaza Kara-Hasan Paşa'nın idaresindeki Anadolu valiler ittifakının ısyânını tenkil etmek üzere Dördüncü Mehmed'in Vezir-i-a'zamiyle beraber Üsküdar'a geçişi, 424 — Abaza-Hasan Paşa'yı tenkil için Serdâr Murtazâ Paşa kumandasında sevkedilen hükûmet ordusunun Ilgın bozgunu, 425 — Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın istirkab ettiği şanlı Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın bütün milleti mâtem içinde bırakan haksız idâmı ve bu zulmün yıllarca süren acısı, 425.

(1666 = 1077) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın 47 gemilik bir donanmayla Hanya'ya muvâsalatı, 437.

(1667 = 1077) Kış mevsimini Hanya'da geçiren Serdâr-ı-Ekremin baharda Kandiya muhâsarasına hareketi, 437, — Kandiya kalesinin üçüncü muhâsarası, 437.

(1667 = 1078) Büyük bir şiddetle 6 ay, 21 gün süren Kandiya muhâsarasında kış mevsiminden dolayı faaliyetin ta'tili, 437.

(1668 = 1079) Venediklilerin sulh teklifi reddedilerek Kandiya muhâsarasından ikinci faaliyet devrinin açılması, 438 — Kandiya muhâsarasının uzamasından dolayı Girit seferine çıkmak istiyen Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Yenişehir'e hareketi ve daha ileri gitmesine hâcet kalmaması, 438.

(1669 = 1080) Kandiya muhâsarasında üçüncü faaliyet devresinin açılması ve mahsurların Avrupadan yardım görmeleri, 438 — Kaleyi teslime karar veren Kandiya müdâfii Francesco Morosini'nin müzâkere teklifi ve bu teklifin kabulü, 439 — Kandiya kalesinin teslimiyle yalnız üç kale Venediklilerde kalmak şartiyle Girid'in Türkiye'ye terkine âit Osmanlı sulh muâhedesinin imzâsı, 439 — Kandiya anahtarlarının Serdâr-ı-Ekreme takdimi ve kalenin işgali, 439.

(1670 = 1080) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'den hareketi ve eski Girit serdârı Ankebut-Ahmed Paşa'nın Girit valiliği, 440.

(1670 = 1081) Vezir-i-a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'den Edirne'ye gelişi ve Dördüncü Mehmet tarafından karşılanması, 440.

(1672 = 1083) Osmanlı tâbiiyyetine girip sancak-beyi pâyesini alan Lehistan-Kazakları hetmanı Doroszenko'yu himâye için açılan Birinci Lehistan seferine çıkmak üzere Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi, 440 — Lehistan'da Podolya eyâletinin merkezi olan Kaminiec=Kamaniçe kalesinin muhâsarası, 441 — Sekiz gün mukavemet edebilen Kamaniçe kalesinin teslim olması, Lehistan içerilerine büyük bir akın hareketi ve bir çok Leh kalelerinin mukavemetsiz teslim alınması, 441 — Podolya ve Ukrayna eyâletlerini Türkiye'ye terkedip Lehistan krallığını haraca bağlıyan Buczacz=Puçaş sulhünün akdi, 441 — Dördüncü Mehmed'in birinci Lehistan seferinden Edirne'ye avdeti, 442.

(1673 = 1084) Lehistan Diyet meclisinin Buczacz=Paçaş sulhünü tasdik etmemesinden dolayı Dördüncü Mehmed'in Edirne'den ikinci Lehistan seferine hareketi, 442 — Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı ve Dördüncü Mehmed'in hudut boylarında kışlayıp baharda Lehistan'a girme kararı, 442 — Bir Osmanlı kuvvetinin Hotin bozgunu ve kalenin sukutu, 443 — Hacı-oğlu-Pazarcığı kışlağında Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu olan Üçüncü Ahmed'in doğumu, 443.

(1674 = 1085) Osmanlı himâyesindeki Kazak hetmanının merkezi olan Czehryn = Çehrin kalesi Ruslar tarafından muhâsara edilmiş olduğu için, Dördüncü Mehmed'in Hacı-oğlu-Pazarı'ndan Ukrayna üzerine hareketi, 443 — Evvelce Türk hâkimiyyetine girmiş olduğu halde sonradan Lehistan'a iltihak etmiş olan Ladyzyn kalesinin fethi, 443 — Ukrayna Lehistan'a bırakılmak şartiyle yapılan sulh teklifinin reddi, 444 — Kırım hanı Selim-Giray'ın Rus muhâsarasından kurtardığı Kazak hetmanı Doroszenko ile beraber orduya avdeti, 444 — Lehistan'da bir çok fütûhata muvaffak olduktan

kale'nin iâdesi istenildiği halde Avusturya elçisinin kat'î surette reddetmesi, 452.

(1683 = 1094) Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Avusturya seferine hareketi, 452 — Pâdişahın Belgrad'da kalması ve Kırım hanıyla Orta-Macar kralından başka Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarını da maiyyetine alan ve Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ordu başında hareketi, 453 — Stuhlweiszenburg = İstoni-i Belgrad harb meclisinde Viyana muhâsarasına karar verilmesi, 453 — Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarası ve tafsilâtı, 453 — Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa'nın en mühim ve vahîm anlardaki ihânetleri yüzünden kaybedilen Kahlenberg = Alaman-dağı meydan-muharebesi üzerine ikinci Viyana muhâsarasının kaldırılması ve ordunun perişan bir halde ric'ati, 454 — Viyana önlerinde dağılan ordunun Raab=Yanıkkale konağında toplanması ve Kahlenberg felâketine sebeb olduktan sonra kaçan hâin vezir Arnavut Uzun yahut Koca İbrahim'in idâmı, 456 — Ordunun Budin'e muvâsalatı ve Viyana muhâsarasındaki ihânetinden dolayı Kırım hanı Murad-Giray'ın azli, 456 — Lehistan kralı Jean Sobieski'nin kumandasındaki Hıristiyan ordusuna karşı Parkany = Ciğer-delen zaferi, 456 — Viyana bozgununun ilk neticesi: Gran=Usturgon kalesinin «vire ile» düşmana teslimi, 457 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, bu hareketin netice itibariyle büyük zararları ve Sadâret-Kaymakamlığında bulunan üçüncü vezir Kara-İbrahim Paşa'nın sadâreti, 457.

(1684 = 1095) Avrupa'da Türkler aleyhine bir «Mukaddes-ittifak» akdi ve Vissegrad = Vişgrad kalesinin sukutu, 458 — Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa'nın Waitzen = Vayçen bozgunu, 458 — Avusturya ordusunun Budin muhâsarası, 458 — Girit fethinin intikamını almak için «Mukaddes-ittifak»a girmiş olan Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilân etmesi, 458 — Ayamavri adasının elden çıkması ve Dalmaçya cephesinde muhtelif kaleler sukutu, 459 — Lehistan kralı Sobieski'nin Kaminiec = Kamaniçe bozgunu, 459 — Preveze'nin «vire ile» Venediklilere teslim olması, 459 — 3 ay, 19 gün süren kahramanca bir müdâfaa karşısında düşmanın Budin muhâsarasını kaldırması, 459.

(1685 = 1096) Bosna beylerbeyi Fındık-Mustafa Paşa'nın Sing=Sin zaferi, 459 — Venediklilerle müttefiklerin Koron muhâsarası ve yardıma gelen Mora serdârının şehâdeti üzerine kalenin sukutu, 460 — Gran=Usturgon kalesini muhâsara eden Macaristan serdârı Şeytan/Melek-İbrahim Paşa'nın çok üstün kuvvetlerle gelen düşman ordusu karşısında ric'ati, 460 — Neuhausel = Ujvar kalesinin sukutu, 460 — Lehistan cephesinde Bojan zaferi, 460.

(1685 = 1097) Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim Paşa'nın azliyle üçüncü vezir Sarı-Süleyman Paşa'nın sadâreti, 460.

(1686 = 1097) Navarin'in sukutu ve fecî neticeleri, 461 — 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyyetinde kalan Budin'in sukutu ve netice itibariyle Macaristan'ın elden çıkmasına yol açması, 461.

SÜLEYMAN-I-SÂNİ / İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ

AHMED-İ-SÂNİ / İKİNCİ AHMED DEVRİ

(1691 = 1102) İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu, 472 — Slankamen / Salankamen muharebesinde Avusturyalılara karşı zafer kazandığı sırada Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın şehâdeti üzerine ordunun Belgrad'a ric'ati, 472 — Arabacı-Ali Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 473.

(1692 = 1103) Vezir-i-a'zam Arabacı-Ali Paşa'nın azliyle Diyarbekir valisi Çalık-Ali Paşa'nın sadâreti, 473 — Avusturyalılar tarafından muhâsara edilen Varasd=Varat kalesinin «vire ile» düşmana teslim olması, 473 — Girid'e asker çıkaran Venediklilerin Hanya muhâsarasını kaldırmıya mecbur olmaları, 473 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çalık-Ali Paşa'nın Belgrad'a gelip kaleyi tâmir ettirmesi, 473.

(1693 = 1104) Hal'inden sonra 5 sene, 1 ay, 28 gün yaşamış olan Dördüncü Mehmed'in ölümü, 474 — Vezir-i-a'zam Çalık-Ali Paşa'nın istifâsiyle ikinci vezir Bozoklu-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 474 — Büyük Istanbul yangını, 474.

(1693 = 1105) Büyük Istanbul yangını, 474 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bozoklu-Mustafa Paşa'nın Belgrad kalesini Avusturyalıların muhâsarasından kurtarması, 474.

(1694 = 1105) Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azliyle Trablusuşam valisi Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti, 475 — Dalmaçya cephesinde Gabella kalesinin sukutu, 475.

(1694 = 1106) Neticesiz kalan Peterwardein = Varadin muhâsarası, 475 — Sakız kalesinin yardımsızlık yüzünden «vire ile» Venediklilere teslim olması, 476.

(1695 = 1106) İkinci Ahmed'in ölümü ve şahsiyyeti, 476.

MUSTAFÂY-I-SÂNÎ / İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ

(1695 = 1106) İkinci Mustafa'nın Edirne'de cülûsu, 477 — Sakız'ın istirdâdını te'min eden Koyun-adaları / Spalmatori zaferi, 477 — Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın azliyle Elmas-Mehmet Paşa sadâreti, 478 — İkinci Mustafa'nın Macaristan'ı istirdâd için ilk Avusturya seferine hareketi 478.

(1695 = 1107) Son zamanlarda sukut etmiş olan Lippa kalesinin Avusturyalılardan istirdâdı, 478 — Midilli açıklarında Osmanlı donanmasının Venediklilere karşı Zeytin-burnu zaferi, 478 — İkinci Mustafa'nın Avusturyalılara karşı Lugos zaferi ve iki mühim kale fethi, 479 — Rus çarı Koca-Petro'ya karşı Azak zaferi ve kalenin Rus muhâsarasından kurtarılması, 479.

(1696 = 1108) İkinci Mustafa'nın büyük oğlu Birinci Mahmud'un doğumu, 479 — Vaktinde yardım görmediği için Azak kalesinin ikinci Rus taarru-

Üçüncü cildin sonu